

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE ZARF-FİİLLER

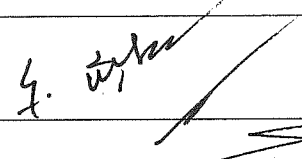
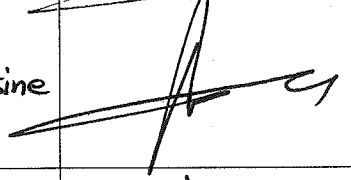
BÜLENT HÜNERLİ

TEZ DANIŞMANI
YRD. DOÇ. DR. RİFAT GÜRGENDERELİ

EDİRNE 2012

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

BÜLENT HÜNERLİ tarafından hazırlanan **OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE ZARF-FİİLLER** Konulu **DOKTORA** Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 23.-24. maddeleri uyarınca **13.01.2012 Cuma** günü saat **10.30**'da yapılmış olup, tezin * **Kabul...Edilmesine...** **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Ahmet GÜNŞEN	Kabul Edilmesine	
Prof. Dr. Muhammet YELTEN	Kabul Edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Rifat GÜRGENDERELİ (Danışman)	Kabul Edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR	Kabul Edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Nesrin GÜNAY	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

T.C
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	421819
Yazar Adı / Soyadı	BÜLENT HÜNERLİ
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 32719937988
Telefon / Cep Telefonu	0288 4153005 0532 3424198
e-Posta	hbulent@yahoo.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE ZARF-FİİLLER
Tezin Tercümesi	CONVERBS IN TURKISH DIALECTS OF OGHUZ GROUP
Konu Başlıkları	Türk Dili ve Edebiyatı
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	Türk Edebiyatı Bölümü
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Türk Dili Bilim Dalı
Tez Türü	Doktora
Yılı	2012
Sayfa	1031
Tez Danışmanları	Yrd. Doç. Dr. RİFAT GÜRGENDERELİ
Dizin Terimleri	Oğuz Türkçesi=Oghuz Turkish
Önerilen Dizin Terimleri	Zarf-fiil=Converb Yapı=Structure İşlev=Function
Yayımlama İzni	☐ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Ertelenmesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının **21.01.2015** tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.
NOT: (Ertelene süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

22.01.2012

İmza:.....

Yazdır

ÖZET

Tezin Adı: OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİNDE ZARF-FİİLLER

Hazırlayan: Bülent HÜNERLİ

Oğuz Türkçesi; coğrafi yönler göre bakıldığında, Türkçenin Güney-batı grubunda yer almaktadır. Türk lehçeleri içinde konuşur sayısı bakımından en fazla konuşuru olan lehçedir. Oğuz Türkçesi, kendi yazı dilini oluşturduğu zamandan günümüze değin, başta Anadolu coğrafyasında olmak üzere Oğuzların yerleşmiş olduğu muhitlerde, çok sayıda eser ortaya koymuştur. Çalışmamız, bu eserlerde görülen ve anlatımı kolaylaştıran zarf-fiil ile zarf-fiillik yapıları tanıtmayı amaçlamaktadır. Tezimizin, *Giriş* bölümünde Oğuz Türkleri ve Oğuz Türkçesi hakkında bilgi verildikten sonra çalışmamızın konusu ve sınırları ile yöntemi açıklanmıştır. Devamında zarf-fiiller ile zarf-fiillik yapılar, kendi içinde sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan bu unsurlar daha sonra *Yapı* ve *İşlev* başlığı altında incelenmiştir. *Sonuç* bölümünde, ortaya çıkan veriler değerlendirilmiştir. Son olarak, çalışmamızda kullandığımız kaynakların verildiği *Kaynakça* bölümü gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Türkçesi, Zarf-Fiil, Yapı, İşlev.

ABSTRACT

**Name of the Thesis: CONVERBS IN TURKISH DIALECTS OF OGHUZ
GROUP**

Prepared by: Bülent HÜNERLİ

When we look at regarding the geographical aspects, Oghuz Turkish takes place in South-western group of Turkish language. It is the dialect which is spoken most in terms of the number of the speakers. Oghuz Turkish, has introduced a lot of works in the places where the Oghuz dwelled, particularly in Anatolia, from the time it established its written language to today. Our study aims at introducing the converb/converb-equivalent structures that are seen in those works and that make the expression easy. In our thesis, after the information given on Oghuz Turks and Oghuz Turkish in *Introduction* part, the theme, limitations and methodology of our study is clarified. Afterwards, converbs and converb-equivalents structures are categorized in itself. These categorized elements are examined under the title of *Structure* and *Function*. The data acquired are evaluated in the *Conclusion* part. Lastly, *Reference* part is included in which the sources we used in our study are indicated.

Key Words: Oghuz Turkish, Converb, Structure, Function.

ÖN SÖZ

Türk boyları içinde müstesna bir yere sahip olan Oğuz Türklerinin oluşturduğu yazı dili akademik anlamda “*Oğuz Türkçesi*” olarak adlandırılır. Oğuz Türkçesinin her ne kadar önceki yüzyıllarda konuşma dili olarak kullanıldığı ve mevcut yazı dillerine etki yaptığı bilinse de genel kanaat VIII. yüzyıldan itibaren yazı dili hâline geldiği yönündedir. Oğuz Türkçesinin bu gelişim seyri içinde akademik çevrelerce de kabul gören Oğuz Türkçesinin tarihî dönemlerinde, başta Eski Anadolu Türkçesini ve devamında Klasik Osmanlı Türkçesini; sonraki yüzyıllarda ise Azeri Türkçesini, Türkmen Türkçesini temel alan klasik metinler yazılmıştır. Bu klasik metinlerin içerikleri ve şekil özellikleri çok çeşitlilik göstermektedir. Aynı şekilde günümüz Oğuz lehçelerinde farklı konularda ve değişik türlerde çok sayıda eser verilmektedir. Doğal olarak bu durum doğrudan Oğuz lehçelerinin birer yazı dili haline gelmesiyle ilgili gözükmemektedir. Bugün için Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Türkmen Türkçesi resmî yazı dilleridir. XX. yüzyılın başında yazı dili hâline gelen Gagavuz Türkçesi ise “*Gagavuz Yeri*” adlı özerk bölgede Romence ve Rusça ile birlikte resmî dil olarak kullanılmaktadır. Diğer Oğuz grupları kendi yazı dilini oluşturamamış, konuşma dili seviyesinde kalmıştır. Bununla birlikte günümüz Oğuz lehçeleri arasında sağlam bir yazı dili geleneğine sahip olan Türkiye Türkçesinin diğer Oğuz lehçeleri üzerinde önemli etkilere sahip olduğu gözlemlenmektedir.

Oğuz grubunu oluşturan Türk lehçelerinin tasnifleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmekle beraber genel olarak Oğuz grubunun; *Türkiye Türkçesi*, *Azeri Türkçesi*, *Gagavuz Türkçesi*, *Türkmen Türkçesi*, *Horasan Türkçesi* ve *Kaşkay Türkçesinden* müteşekkil olduğu kabul edilir.

Oğuz grubu Türk lehçelerinin gramerleri üzerine değişik zamanlarda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda lehçelerin gramerleri, bir bütün halinde ele alındığı gibi “*Oğuz Grubunda Edatlar*”, “*Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sıfat-Fiiller*” veya “*Oğuz Grubu Türk Dillerinde Fiilimsiler*” vb. adlar altında ayrı ayrı kategoriler şeklinde de ele alınmış ve incelenmiştir. Ancak Oğuz Grubu Türk lehçelerinde geniş bir kullanım alanı olan zarf-fiillerin daha önceki çalışmalarda

yeterli ölçüde ve derinlikte incelenmediği tespit edilmiştir. Özellikle bu gruptaki zarf-fiillerin ve zarf-fiillik yapıları oluşturan unsurların işlevleri, Eski Türkçeden günümüzün çağdaş metinlerine kadar tarihsel gelişimlerinin ortaya konması, eklerin ve kelimelerin çeşitli dönemlerde değişiklik göstermesine rağmen işlev ve anlamlarını muhafaza edebilmelerinin tespiti, tarafımızca Oğuz grubu Türk lehçeleri üzerine yapılan daha önceki çalışmalarda ihmal edilmiş bir mevzudur. Bu eksikliği mümkün olduğunca gidererek Türk diline katkıda bulunmaya çalışmak, çalışmamızın temel amacıdır.

Çalışma hazırlanırken öncelikle tarihî ve çağdaş Oğuz grubu Türk lehçelerinin edebî dillerine ait 300 civarında eser taranmış, bu eserlerden çeşitli zarf-fiiller ve zarf-fiillik yapıları oluşturan unsurlar saptanmış, daha sonra bunlar tarihsel gelişim süreçlerine ve işlevlerine göre tasnif edilmiştir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi Horasan ve Kaşkay Türkçelerinin yazı dillerinin olmaması nedeniyle bu lehçeler, muhtelif diğer metinler ve ağız araştırmalarına dair çalışmalar incelenerek ele alınmıştır. Ayrıca bazı yapıları açıklamak için yine lehçelerin ağızlarından da faydalanılmıştır.

Çalışmada yapıların açıklamaları, taranan metinlere bağlı bir şekilde yapılmış ve mutlaka her yapı metinlerden örneklendirilmiştir. Bu nedenle var oldukları bilindiği hâlde örneklendirilmesi için azami çaba sarf edilmesine rağmen metinlerde rast gelinmemiş yapılar çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Bu çalışma *Giriş*, *İnceleme* ve *Sonuç* olmak üzere üç ana bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Oğuzlar hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra Oğuz grubu Türk lehçeleriyle ilgili çeşitli tasniflere, bu lehçelerin konuşulduğu coğrafyaya, zarf-fiillerin çeşitli görüşler ışığında tanımına, yapılarına, oluşumlarına, işlevlerine ve kullanım yaygınlığına dair genel bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın inceleme bölümünde zarf-fiil ve zarf-fiillik yapılar altı başlık altında toplanmıştır.

Sonuç bölümünde ise, Oğuz grubu Türk lehçelerinde zarf-fiillerin kullanımları değerlendirilerek, zarf-fiillerin ve zarf-fiillik yapıları oluşturan unsurlar hakkında önemli görülen veriler ortaya konarak açıklamalar yapılmıştır.

Tezin her aşamasında, desteğini ve yardımını gördüğüm danışmanım Yrd. Doç. Dr. Rifat GÜRGENDERELİ'ye müteşekkirim. Değerli fikirleriyle çalışmanın ortaya çıkmasına katkı sağlayan Sayın Prof. Dr. Muhammet YELTEN'e, çalışmanın yazımı ve eserlerin taranması noktasında, bana yardımcı olan değerli meslektaşım Duygu DALBUDAK'a, son olarak her çalışmada olduğu gibi sabır gerektiren bu çalışmayı hazırlarken benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen aile bireylerime teşekkürlerimi sunuyorum.

Bülent HÜNERLİ
Edirne, 2012

İÇİNDEKİLER

Özet.....	i
Abstract.....	ii
Ön Söz.....	iii
İçindekiler.....	vi
Kısaltmalar.....	xxxii
 GİRİŞ.....	 1
1. Oğuzlar ve Oğuz Grubu Türk Lehçeleri	1
1.1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması	16
2. Zarf-Fiiller	20
2.1. Zarf-Fiil Tanımlamaları	20
2.1.1. Türkiye Türkolojisindeki Zarf-Fiil Tanımlamaları	20
2.1.2. Türkiye Dışı Kaynaklardaki Zarf-Fiil Tanımlamaları.....	23
2.1.3. Zarf-Fiil Tanımlamaları Üzerine Değerlendirme	24
2.2. Zarf-Fiillerin Oluşumu-Yapısı-Sınıflandırılması	26
2.3. Zarf-Fiillerin İşlevleri.....	43
2.4. Zarf-Fiillerin Kullanım Sıklığı.....	45
3.Konu ve Sınırlamalar	46
4.Plan ve Veri	48
 1. ZARF-FİİLLER.....	 51
1.1. ASIL ZARF-FİİLLER	51
1.1.1. {-(y)XP}	51
1.1.1.1. {-(y)Xp} Zarf-Fiili Eki ile Oluşan Birleşik (Tasvirî) Fiiller	82
1.1.1.1.1. {-(X)p} bar-/var-.....	82
1.1.1.1.2. {-(X)p} bil-	84
1.1.1.1.3. {-(X)p} ber-	85
1.1.1.1.4. {-(X)p} başla-	85
1.1.1.1.5. {-(X)p} bol-	86
1.1.1.1.6. {-(X)p} élt-	86
1.1.1.1.7. {-(X)p} geç-.....	86
1.1.1.1.8. {-(X)p} goýber-	88
1.1.1.1.9. {-(X)p} gör-.....	88
1.1.1.1.10. {-(X)p} kal-/gal-	89
1.1.1.1.11. {-(X)p} kel-/gel-	91
1.1.1.1.12. {-(X)p} kit-/ git-	93
1.1.1.1.13. {-(X)p} koy-/goy- (< kod-).....	94
1.1.1.1.14. {-(X)p} otır-.....	95
1.1.1.1.15. {-(X)p} tur-/dur-	96
1.1.1.1.16. {-(X)p} u-	101
1.1.1.1.17. {-(X)p} ýat-/yat-	101
1.1.1.1.18. {-(X)p} ýet-	102
1.1.1.1.19. {-(X)p} ýör-/yOrI-	102

1.1.2.	{-mAdIp}	103
1.1.3.	{-(y)XBAn}	104
1.1.4.	{-(y)XbAnI}	117
1.1.5.	{-(y)ubanə}	120
1.1.6.	{-(y)XbAnXn}	120
1.1.7.	{-(y)XbAnUñ}	122
1.1.8.	{-brAk}	125
1.1.9.	{-(y)U;-(y)I;-(y)A/-y}	126
1.1.9.1.	{-A, -U} birle	146
1.1.9.2.	{-(y)U;-(y)I;-(y)A;-y} Zarf-Fiil Ekleri ile Oluşturulan Birleşik	
(Tasvirî) Fiiller		147
1.1.9.1.1.	{-U;-I;-A;-y} al-	147
1.1.9.1.2.	{-U;-I;-A;-y} başla-	148
1.1.9.1.3.	{-U;-I;-A} bar-/var-	149
1.1.9.1.4.	{-U;-I;-A} ber-/bir-/ver-/vir-	150
1.1.9.1.5.	{-U;-I;-A;-y} bil(me)-	154
1.1.9.1.6.	{-U;-I;-A;-y} bol-	156
1.1.9.1.7.	{-U;-I;-A} düş-	157
1.1.9.1.8.	{-U;-I;-A} ilt-	157
1.1.9.1.9.	{-U;-I;-A} getir-	158
1.1.9.1.10.	{-U;-I;-A} git-	158
1.1.9.1.11.	{-U;-I;-A} ıd-	158
1.1.9.1.12.	{-U;-I;-A} kal-	159
1.1.9.1.13.	{-U;-I;-A} kel-/gel-	161
1.1.9.1.14.	{-U;-I;-A} ko-/koy- (<kod-)	164
1.1.9.1.15.	{-U;-I;-A} kop-	165
1.1.9.1.16.	{-U;-I;-A} kör-/gör-	165
1.1.9.1.17.	{-U;-I;-A;-y} tur-/dur-	167
1.1.9.1.18.	{-U;-I;-A} u-	169
1.1.9.1.19.	{-U;-I;-A} yaz-	171
1.1.9.1.20.	{-U;-I;-A} yOr-/yOrX/-yOrXr	172
1.1.10.	{-mADX(n)}	174
1.1.10.1.	{-mAdIn} aşnu	186
1.1.10.2.	{-mAdIn} burun	187
1.1.10.3.	{-mAdIn} ilerü	187
1.1.10.4.	{-mAdXn} öñ	188
1.1.10.5.	{-mAdXn} öñdin/öndən	188
1.1.10.6.	{-mAdAn} önce	188

1.1.10.7.	{-mAdAn} evvel / evvel.....	189
1.1.10.8.	{-mAdAn} qabaq.....	190
1.1.10.9.	{-mAdIndAn}	190
1.1.10.9.1.	{-mAdIndAn} öñdin.....	191
1.1.11.	{-mAdXñ}	191
1.1.12.	{-mAn ~ -mAAAn}	192
1.1.13.	{-mAnkA}	195
1.1.13.1.	{-mAnkA+şe}	196
1.1.13.1.1.	{-mAnkA+şe} öñürti	196
1.1.14.	{-(G)AlI}	197
1.1.14.1	{-(y)AlI} beri/bäri.....	204
1.1.14.1.1.	{-(y)AlI+şe} beri	206
1.1.14.2.	{-geli} üçün	206
1.1.14.3.	{-GAlI} u-.....	207
1.1.14.4.	{-GAlI} bol-/boltuk-.....	208
1.1.14.5.	{-gAlı} kal-.....	209
1.1.14.6.	Tâ... F.+{-(y)AlI}	209
1.1.14.7.	{-(y)AlIdAn}	210
1.1.14.7.1.	{-(y)AlIdAn} beri	211
1.1.14.8.	{-AldAn}	211
1.1.14.8.1.	{-AldAn} berü/beri/berlü.....	213
1.1.14.8.2.	Tâ... F.+{-(y)AldAn}	214
1.1.15.	{-(G)XnCA}	214
1.1.15.1.	{-(y)ince} degin	248
1.1.15.2.	{-(y)XncA} dek.....	248
1.1.15.3.	{-(y)IncA kadar}	249
1.1.15.4.	{-(y)IncA(y)A}	249
1.1.15.4.1.	{-(G)InçA(g)A} tegi	250
1.1.15.4.2.	{-(G)IncA(g)A} tegrü	251
1.1.15.4.3.	{-(y)IncA(y)A} dek.....	252
1.1.15.4.3.1.	Ta (ki)... {-(y)XncAyA} dek.....	254
1.1.15.4.4.	{-(y)XncA(y)A} degin.....	254
1.1.15.4.5.	{-(y)XncA(y)A} kadar.....	255
1.1.15.4.5.1.	Tâ... {-(y)XncA(y)A} kadar.....	258
1.1.15.4.6.	Tâ... F.+{-(y)ınca(y)a}	259
1.1.15.5.	{-XnCA+şe}	259
1.1.15.5.1.	Tâ (ki)... F.+{-(y)ince+şe}	261
1.1.15.6.	{-XncAn}	261
1.1.15.7.	{-(y)XncA+ie+(n)A}	262
1.1.15.7.1.	{-(y)uncası(n)a} kadar	263
1.1.15.7.2.	çak... F.+-(y)üncesi(n)e.....	263

1.1.15.8.	Tâ (ki)... F.+{-(y)XnCA}	264
1.1.15.8.1.	Tâ... F.+{-(y)ınca} dek	266
1.1.15.9.	çak... F.+{-(y)unca}	267
1.1.16.	{-(y)InCAK}	267
1.1.17.	{-(y)XncAgXz}	270
1.1.18.	{-(y)XCAK}	271
1.1.19.	{-(y)XcXgXz}	277
1.1.19.1.	Ta... {-IcAgAz}	282
1.1.20.	{-cek}	283
1.1.21.	{-cAyIn/-IcAKIn}	286
1.1.22.	{-AgAdA(n) ~ AAgAdA(n)}	288
1.1.23.	{-(I)kA(n)}	290
1.1.23.1.	{-kenden}	299
1.1.23.2.	{-(I)kAnA}	299
1.1.23.3.	{-(I)kA+şe}	300
1.1.24.	{-(i)gAç}	301
1.1.24.1.	{-gaçda}	305
1.1.24.2.	{-gəcin}	306
1.1.25.	{-çA}	306
1.1.26.	{-(y)In}	307
1.1.26.1.	{-mAyIn}	312
1.1.26.2.	{-mAyInçA}	316
1.1.27.	{-mAy}	316
1.1.28.	{-(y)ArAK}	319
1.1.28.1.	{-ArAkDAn}	331
1.1.29.	{-UrAk}	332
1.1.30.	{-IrAk}	334
1.1.31.	{-sA(r)}	334
1.2.	SIFAT-FİİLLERDEN GELİŞEN ZARF-FİİLLER VE ZARF-FİİLLİK YAPILAR	343

1.2.1.	{-mXş} Tabanı.....	343
1.2.1.1.	{-mAmlş}	343
1.2.1.2.1.	{-mAmlşdAn}	346
1.2.1.2.1.1.	{-mAmlşdAn} evvel.....	347
1.2.1.2.2.2.	{-mAmlşdAn} qabaq.....	348
1.2.1.3.	{-mİşkA}	349
1.2.1.3.1.	{-mİş+ie+gA}	350
1.2.1.3.1.1.	{-mİş+ie+gA} tegi.....	351
1.2.1.4.	{-mİşDA}	352
1.2.1.4.1.	{-mİşDA} basa	354
1.2.1.4.2.	{-mİşDA} berü	355
1.2.1.4.3.	{-mİşDA} kiğin / kedin	355
1.2.1.4.4.	{-mİşDA} kin	356
1.2.1.4.5.	{-mİşDA} son.....	356
1.2.1.4.6.	{-mİş+ie+DA}	357
1.2.1.4.6.1.	{-mİş+ie+dA} berü	358
1.2.1.4.6.2.	{-miş+ie+de} burun	359
1.2.1.4.6.3.	{-mİş+ie+de} keğin	359
1.2.1.5.	{-mXşçA}	359
1.2.1.5.1.	{-mİş+ie+cA}	363
1.2.1.5.2.	{-mXşçAsInA}	365
1.2.1.6.	{-mİşDXn}	366
1.2.1.6.1.	{-mİşDIn} berü.....	367
1.2.1.6.2.	{-mİşdIn} kiğin / kedin	367
1.2.1.6.3.	{-miştin} kin	368
1.2.1.6.4.	{-mİşdIn} son/sonra.....	368
1.2.1.6.5.	{-mİş+ie+dIn}	369
1.2.1.6.5.1.	{-mİş+ie+dIn} başka	369
1.2.1.6.5.2.	{-mİş+ie+dIn} birü.....	370
1.2.1.6.5.3.	{-mİş+ie+dIn} soñ	370
1.2.1.7.	{-mXş} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	370
1.2.1.7.1.	{-mİş} üçün	371
1.2.1.7.1.1.	{-mİş+ie} üçün	372
1.2.1.7.2.	{-mXş} diye.....	372
1.2.1.7.3.	{-mİş} teg	373
1.2.1.7.3.1.	{-mİş+ie} teg	374
1.2.1.7.4.	{-mİş} meñizlig	374
1.2.1.7.4.1.	{-mİş+ie} meñizlig	375
1.2.1.7.5.	{-mİş+ie} birle.....	375

1.2.1.7.6.	{-mİş} yañlıg	376
1.2.1.7.7.	{-mXş} hâlde	376
1.2.1.7.8.	{-muş} kadar	377
1.2.1.7.9.	{-muş} teñi	377
1.2.1.7.10.	{-mXş} gibi	378
1.2.1.7.10.1.	{-miş+ie} gibi	379
1.2.1.7.11.	{-mİş} osuğluğ	380
1.2.1.7.12.	{-mİş} sayu	380
1.2.1.7.13.	{-mİş} öd/üd	381
1.2.1.7.14.	{-mİş} çak	381
1.2.1.7.15.	{-mİş} günü	382
1.2.1.7.16.	{-mİş} vaktğa/vakta tegrü	382
1.2.1.7.17.	{-mİş} vaktā degin	382
1.2.1.7.18.	{-mİş} uguringa ötrü	383
1.2.2.	{-DXK} Tabanı	383
1.2.2.1.	{-dUk(I)}	383
1.2.2.2.	{-DUKIn}	385
1.2.2.3.	{-DXkCA}	386
1.2.2.3.1.	{-dikce(y)e} kadar	395
1.2.2.3.2.	{-dikçene}	395
1.2.2.3.3.	{-DXk+ie+(n)çA}	396
1.2.2.4.	{-dXcAAAn/-dIcAAAnan/-duycan}	403
1.2.2.5.	{-DXkDA}	403
1.2.2.5.1.	{-tUkdA} aşnuça	409
1.2.2.5.2.	{-dukta} kisre	409
1.2.2.5.3.	{-dukda} öngre (öñre)	410
1.2.2.5.4.	{-DUktA} ötrü	410
1.2.2.5.5.	{-DXK+ie+(n)DA}	411
1.2.2.5.5.1.	{-duk+ie+(n)ta} kin	414
1.2.2.5.5.2.	{-duk+ie+(n)tA} öngre	414
1.2.2.5.5.3.	{-tük+ie+(n)de} berü	415
1.2.2.5.5.4.	{-tuk+ie+(n)ta} ötrü	415
1.2.2.6.	{-DXk+ie+(n)A}	415
1.2.2.6.1.	{-DXK+ie+(n)A} göre	419
1.2.2.6.2.	{-DXK+ie+(n)A} binâen	422
1.2.2.6.3.	{-DXK+ie+(n)A} dair	422
1.2.2.6.4.	{-DXK+ie+(n)A} mebni	423
1.2.2.6.5.	{-DXK+ie+(n)A} baxmayaraq	424
1.2.2.6.6.	{-DXK+ie+(n)A} nazaran	425

1.2.2.7.	{-DXKDA _n }	425
1.2.2.7.1.	{-DUKDA _n } berü.....	426
1.2.2.7.2.	{-DXKDA _n } sonra.....	426
1.2.2.7.3.	Ta...F+{-duktan} sonraya kadar	430
1.2.2.7.4.	{-DXKDA _n } bu yana	430
1.2.2.7.5.	{-DXKDA _n } girü/geri	431
1.2.2.7.6.	{-dikdän} qabaq.....	431
1.2.2.7.7.	{-dukdan} özge.....	431
1.2.2.7.8.	{-dükten} gayrı	432
1.2.2.7.9.	{-dİkdAn} başka.....	432
1.2.2.7.10.	{-dİkdAn} maada.....	433
1.2.2.7.11.	{-dİkdAn} fazla	434
1.2.2.7.12.	{-DXk+ie+(n)DXn}	434
1.2.2.7.12.1.	{-duk+ie+(n)dan} ilerü	438
1.2.2.7.12.2.	{-duk+ie+(n)dan} öñdin	438
1.2.2.7.12.3.	{-dUk+ie+(n)dAn} sonra	438
1.2.2.7.12.4.	{-dİk+ie+(n)dAn} bu yana.....	439
1.2.2.7.12.5.	{-DXk+ie+(n)dAn} berü/beri	440
1.2.2.7.12.6.	{-duk+ie+(n)dan} savayı	441
1.2.2.7.12.7.	{-dUk+ie+(n)dAn} ziyade	441
1.2.2.7.12.8.	{-dUk+ie+(n)dAn} ayrık	442
1.2.2.7.12.9.	{-DXK+ie+(n)dAn} başka.....	442
1.2.2.7.12.10.	{-dXk+ie+(n)dAn} öte.....	443
1.2.2.7.12.11.	{-dXk+ie+(n)dAn} gayrı	444
1.2.2.7.12.12.	{-dUk+ie+(n)dAn} artuk/artık.....	444
1.2.2.7.12.13.	{-dik+ie+(n)den} çok.....	445
1.2.2.7.12.14.	{-dik+ie+(n)den} fazla.....	445
1.2.2.7.12.15.	{-duk+ie+(n)dan} maada	445
1.2.2.7.12.16.	{-DXk+ie+(n)dAn} dolayı.....	446
1.2.2.7.12.17.	{-dXk+ie+(n)dAn} ötürü	447
1.2.2.7.12.18.	{-DXK+ie+(n)dAn} naşı	448
1.2.2.8.	{-dUklAyIn}	448
1.2.2.8.1.	{-DUK+ie+(n)lAyIn}	450
1.2.2.9.	{-DXynAn} /{-DXğXnAn} / {-DXXnAn}	451
1.2.2.9.1.	{-DXynAn} /{-DXğXnAn} / {-DXXnAn} sora	456
1.2.2.10.	{-dXcAk}	456
1.2.2.11.	{-DXk} Sıfat-Fiili + İyelik eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	458
1.2.2.11.1.	{-DXk} sayu/sayı/sayın.....	458
1.2.2.11.2.	{-dUk+ie} gün	460
1.2.2.11.2.2.	{-dXk+ie} günden itibaren	461
1.2.2.11.2.3.	{-dİk+ie} günden beri /gündən bəri.....	461
1.2.2.11.2.4.	{-diği} günden bu yana.....	462

1.2.2.11.3.	{-dük+ie} yıl.....	463
1.2.2.11.4.	{-DXk+ie} vakt	463
1.2.2.11.5.	{-DXk+ie} gece	465
1.2.2.11.6.	{-DXk+ie} sıra/sırada.....	466
1.2.2.11.7.	{-DXk+ie} saat	467
1.2.2.11.7.1.	{-tik+ie} saate kadar	467
1.2.2.11.8.	{-dik+ie} dakika	468
1.2.2.11.9.	{-DXk+ie} zaman.....	468
1.2.2.11.9.1.	{-Dlk+ie} zamana kadar	471
1.2.2.11.9.2.	{-dlk+ie} zamandan beri	472
1.2.2.11.9.3.	{-dlk+ie} zamanlardan bu yana.....	472
1.2.2.11.10.	{-dik+ie} çağlardan beri	473
1.2.2.11.11.	{-dXk+ie} sürece/süre içinde	473
1.2.2.11.12.	{-dXk+ie} dem	474
1.2.2.11.12.1.	{-DXK+ie} demden beri.....	475
1.2.2.11.13.	{-dXk+ie} an	475
1.2.2.11.13.1.	{-dXk+ie} anda.....	476
1.2.2.11.13.2.	{-duk+ie} andan.....	477
1.2.2.11.13.2.1.	{-DXk+ie} andan beri	477
1.2.2.11.13.2.2.	{-DUk+ie} andan itibaren	478
1.2.2.11.14.	{-Dlk+ie} müddet.....	478
1.2.2.11.14.1.	{-duk+ie} müddet zarfında	479
1.2.2.11.14.2.	{-dlk+ie} müddetçe	479
1.2.2.11.15.	{-DXk+ie} esnâda	480
1.2.2.11.16.	{-DXk+ie} devrede.....	481
1.2.2.11.17.	{-DXK} üçün.....	481
1.2.2.11.17.1.	{-DXk+ie(n)} üçün/içün/için.....	482
1.2.2.11.18.	{-dXk+ie} ecilden.....	485
1.2.2.11.19.	{-DXK+ie} sebebinden.....	486
1.2.2.11.20.	{-dUk} teg	486
1.2.2.11.20.1.	{-DXk+ie} teg.....	487
1.2.2.11.21.	{-dlk} ýaly	488
1.2.2.11.22.	{-dUk} gibi	488
1.2.2.11.22.1.	{-DXk+ie} gibi	489
1.2.2.11.23.	{-dUk} mahalle.....	493
1.2.2.11.24.	{-dik} halatynda.....	493
1.2.2.11.25.	{-dlk} ýagdaýynda.....	494
1.2.2.11.26.	{-DXk+ie} üzre/üzere.....	495
1.2.2.11.27.	{-DXk+ie} hâlde.....	496
1.2.2.11.28.	{-dXk+ie} hasebince	498
1.2.2.11.29.	{-dUk+ie} sebebden	499
1.2.2.11.30.	{-dük+ie} sebebiyle.....	499
1.2.2.11.31.	{-dXk+ie} takdirce/takdirde	500
1.2.2.11.32.	{-dik+ie} surette	501
1.2.2.11.33.	{-DUk+ie} kadar	502
1.2.2.11.33.1.	{-dük+ie} kadarınca.....	504
1.2.2.11.33.2.	{-DXK+ie} kadarıyla.....	504

1.2.2.11.33.3.	{-dik+ie} kadardan ziyade	505
1.2.2.11.34.	{-dXk+ie} ile	505
1.2.2.11.35.	{-dXk+ie} deñlü/deñli/denli	505
1.2.2.11.36.	{-dUk+ie} mikdar/mikdarı	506
1.2.2.11.36.1.	{-dUk+ie} mikdardan ziyade	507
1.2.2.11.37.	{-dIk+ie} biçimde	507
1.2.2.11.38.	{-duk+ie} şekilde	507
1.2.2.11.39.	{-tlk+ie} tarzda	508
1.2.2.11.40.	{-dik+ie} nispette	508
1.2.2.11.41.	{-DIk+ie} ölçüde	509
1.2.2.11.42.	{-dık+ie} oranda	509
1.2.2.11.43.	{-dUk+ie} mertebe	510
1.2.2.11.44.	{-dXk+ie} veçhile/vəchlə	510
1.2.2.11.45.	{-dXk+ie} cihetle/cihetiyle	511
1.2.2.11.46.	{-dXk+ie} hakkında	512
1.2.2.11.47.	{-dXk+ie} hususunda	512
1.2.3.	{-GU} Tabanı	513
1.2.3.1.	{-gUCA}	513
1.2.3.2.	{-gUDA}	515
1.2.3.3.	{-GUkA}	516
1.2.3.3.1.	{-gU+ie+KA}	517
1.2.3.4.	{-gu+ie+dın}	518
1.2.3.4.1.	{-gu+ie+dXn} soñ	518
1.2.3.5.	{-güçite}	519
1.2.3.6.	{-GU} Sıfat-Fiili + İyelik eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	519
1.2.3.6.1.	{-gU} üçün	519
1.2.3.6.1.2.	{-gU+ie} üçün	520
1.2.3.6.2.	{-gU} teg	521
1.2.3.6.3.	{-gU} öze/üze	521
1.2.3.6.4.	{-gU} künke tegi	522
1.2.3.6.5.	{-gU} vakt	522
1.2.3.7.	{-gUIUK}	523
1.2.3.7.1.	{-gUIUK} Sıfat-Fiili ve Edatlarla Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar..	524
1.2.3.7.1.1.	{-gUIUK} üçün	524
1.2.3.7.1.2.	{-guluk} teg	525
1.2.4.	{-ýAn} Tabanı	525

1.2.4.1.	{-ýAnçA}	525
1.2.4.1.1.	{-ýAnçA+ie}	528
1.2.4.1.2.	Tâ... F.+{-ýAnçA}	529
1.2.4.2.	{-ýAn+ie+(n)A}	530
1.2.4.3.	{-ýAn+ +(-[I]dIk)+ie+(n)A}	530
1.2.4.3.1.	{-ýAn+ (-[I]dIk)+ie+(n)A} garamazdan	531
1.2.4.4.	{-ýAn} Sıfat-Fiili + İyelik eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	532
1.2.4.4.1.	{-ýAn} yaalı/ýaly	532
1.2.4.4.2.	{-ýAn+ie} için	533
1.2.4.4.3.	{-ýAn+ (-[I]dIk)+ie} için	534
1.2.4.4.4.	{-ýAn} wagt+ie	535
1.2.4.4.5.	{-ýAn} dek	535
1.2.5.	{-(G)An} Tabanı	536
1.2.5.1.	{-An}	536
1.2.5.2.	{-An(k)A}	536
1.2.5.2.1.	{-AnA} göre	537
1.2.5.2.2.	{-AnA} degin/dek	538
1.2.5.2.3.	{-AnA} çenli	539
1.2.5.2.4.	{-AnA} kadar	540
1.2.5.2.4.1.	Ta... {-AnA} kadar	542
1.2.5.2.5.	{-AnA} kimi	542
1.2.5.2.6.	{-AnA} ten/den	543
1.2.5.2.7.	Tâ... F.+{-AnA}	544
1.2.5.2.7.1.	Tâ ... F.+{-ana} dek	544
1.2.5.3.	{-An+(-[I]dIk)+ie+(n)A}	545
1.2.5.3.1.	{-An+ (-[I]dIk)+ie+(n)A} garamazdan	545
1.2.5.3.2.	{-An+ (-[I]dIk)+ie+(n)A} görä	546
1.2.5.4.	{-AnAcAn}	546
1.2.5.5.	{-(g)AnçA}	548
1.2.5.6.	{-(g)An+ie+(n)(g)A}	549
1.2.5.6.1.	{-An+ie+(n)A} görä	550
1.2.5.7.	{-(G)AndA}	551
1.2.5.7.1.	{-(G)An+ie+dA}	556

1.2.5.8.	{-(g)AndXn}	558
1.2.5.8.1.	{-(g)AndXn} son/soñra	560
1.2.5.8.2.	{-(g)AndXn} berü/beri	563
1.2.5.8.3.	{-AndAn} berlü	564
1.2.5.8.4.	{-AndAn} qabaq	564
1.2.5.8.5.	{-əndən} əvvəl	565
1.2.5.8.6.	{-andan} irəli	565
1.2.5.8.7.	{-gandın} artuk	566
1.2.5.8.8.	{-(g)andXn} özge	566
1.2.5.8.9.	{-AndAn} ayru	567
1.2.5.8.10.	{-enden} gayrı	567
1.2.5.8.11.	{-andan} ziyade	568
1.2.5.8.12.	{-(g)An+ie+(n)dXn}	568
1.2.5.8.12.1.	{-(g)An+ie+(n)dın} ziyad	569
1.2.5.8.12.2.	{-(g)An+ie+dXn} soñ / soñra	569
1.2.5.8.12.3.	{-An+ie+(n)dan} bəri	570
1.2.5.9.	{-(G)An} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	571
1.2.5.9.1.	{-An} anda	571
1.2.5.9.2.	{-An} saat	571
1.2.5.9.3.	{-Ansoñ(<-An+soñ)}	572
1.2.5.9.4.	{-An} dem/demde	573
1.2.5.9.5.	{-An} vakt	574
1.2.5.9.6.	{-An} çağ/çağda	576
1.2.5.9.7.	{-An} zaman	576
1.2.5.9.8.	{-An} pürsatyndan	577
1.2.5.9.9.	{-An} döw(ü)r+ie+de	578
1.2.5.9.10.	{-An} kez	578
1.2.5.9.11.	{-An} bad+(ie)+(n)a	579
1.2.5.9.12.	{-An} dessine	579
1.2.5.9.13.	{-an} sayı	580
1.2.5.9.14.	{-An} halatynda	581
1.2.5.9.15.	{-An} ýagdaýynda	581
1.2.5.9.16.	{-An} takdirde	582
1.2.5.9.17.	{-(G)An} gibi/kimi	582
1.2.5.9.18.	{-(G)An} qədər	584
1.2.5.9.19.	{-An} ýaly	584
1.2.5.9.19.1.	{-An+ie} ýaly	585
1.2.5.9.20.	{-An} şkilde	586
1.2.5.9.21.	{-(G)An} teg/tig	586
1.2.5.9.21.1.	{-(G)An+ie} teg (tig)	588
1.2.5.9.22.	{-(G)An} halda (halde)	588
1.2.5.9.23.	{-(G)An} üze/üzre	589
1.2.5.9.24.	{-gAn} üçün	589
1.2.5.9.24.1.	{-(g)An+ie} üçün	590
1.2.5.9.25.	{-An+ie} bilen	591

1.2.5.9.26.	{-(G)An+ie} miktarınca.....	592
1.2.5.9.27.	{-An} kadar	592
1.2.5.9.28.	{-An} deñlice	593
1.2.5.9.29.	{-An+ie} sebäpli	593
1.2.5.9.30.	{-An+(-[I]dIk)+ie} sebäpli	593
1.2.5.9.31.	{-An+(-[I]dIk)+ie} için.....	594
1.2.5.10.	{-GAn} sıfat-fiili + {-lIk} ve “ <i>hâlde</i> ” Sözcüğü ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar.....	595
1.2.5.10.1.	{-gAnlIk} halde	595
1.2.6.	{-(y)AcAk} Tabanı.....	596
1.2.6.1.	{-(y)ecekce}	596
1.2.6.2.	{-(y)acakmışçasına}	596
1.2.6.3.	{-(y)AcAklAyIn}	597
1.2.6.4.	{-(y)AcAk+ie+(n)dA}	597
1.2.6.5.	{-(y)AcAkDAn}	598
1.2.6.5.1.	{-(y)AcAkdAn} artuk	598
1.2.6.5.2.	{-(y)AcAktAn} ileri.....	598
1.2.6.5.3.	{-(y)AcAk+ie+(n)dAn}	599
1.2.6.5.4.	{-(y)ecek+ie+(n)den} dolayı	600
1.2.6.5.5.	{-(y)ecek+ie+(n)den} ziyade	601
1.2.6.5.6.	{-(y)ecek+ie+(n)den} başka	601
1.2.6.5.7.	{-(y)acak+ie+(n)dan} maada	601
1.2.6.5.8.	{-jAK+(-[I]dIk)+ie+(n)dAn} başka	602
1.2.6.7.	{-(y)AcAk+ie+(n)A}	602
1.2.6.7.1.	{-(y)AcAk+ie+(n)A} dair	604
1.2.6.7.2.	{-(y)acak+ie+(n)a} kadar	605
1.2.6.7.3.	{-(y)AcAk+ie+(n)A} göre	605
1.2.6.7.4.	{-jAk+(-[I]dIk)+ie+(n)A}	606
1.2.6.8.	{-(y)ACAK} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	606
1.2.6.8.1.	{-(y)AcAk} vakt/vaktın	606
1.2.6.8.1.1.	{-(y)ecek+ie} vakit	607
1.2.6.8.2.	{-(y)AcAk} sırada/sıra.....	607
1.2.6.8.2.1.	{-(y)AcAk+ie} sırada	608
1.2.6.8.3.	{-(y)AcAk+ie} zaman.....	609
1.2.6.8.4.	{-(y)AcAk+ie} esnâda	610
1.2.6.8.5.	{-(y)ecek+ie} an	610
1.2.6.8.6.	{-(y)ecek} dem/demde.....	611

1.2.6.8.7.	{-(y)AcAk+ie} gün.....	611
1.2.6.8.7.1.	{-(y)AcAk+ie} gün kadar	612
1.2.6.8.8.	{-(y)acak+ie} saate kadar	612
1.2.6.8.9.	{-(y)AcAk} derecede	612
1.2.6.8.10.	{-(y)AcAk} ölçüde	613
1.2.6.8.11.	{-(y)ecek} miktarı/mikdarda.....	613
1.2.6.8.12.	{-(y)AcAk} oranda	614
1.2.6.8.13.	{-(y)AcAk} kadar	614
1.2.6.8.13.1.	{-(y)AcAk+ie} kadar	616
1.2.6.8.14.	{-(y)AcAk} deñlü	616
1.2.6.8.14.1.	{-(y)ecek+ie} deñlü	617
1.2.6.8.15.	{-(y)AcAk/-jek} yerde.....	617
1.2.6.8.15.1.	{-(y)AcAk+ie} yerde	619
1.2.6.8.16.	{-(y)AcAk} surette	619
1.2.6.8.17.	{-(y)AcAk} şekilde.....	620
1.2.6.8.18.	{-(y)AcAk} tarzda	620
1.2.6.8.19.	{-(y)AcAk} biçimde	621
1.2.6.8.19.1.	{-(y)acak+ie} biçimde	621
1.2.6.8.20.	{-(y)AcAk} hâlde	622
1.2.6.8.20.1.	{-(y)AcAk+ie} halde	622
1.2.6.8.21.	{-(y)AcAk+ie} hakkında	623
1.2.6.8.22.	{-(y)AcAk+ie} hususunda	623
1.2.6.8.23.	{-(y)AcAk+ie} için.....	624
1.2.6.8.23.1.	{-jAk+(-[I]dIk)+ie} için.....	625
1.2.6.8.24.	{-(y)ecek+ie} üzere	625
1.2.6.8.25.	{-(y)AcAk} gibi.....	626
1.2.6.8.25.1.	{-(y)AcAk+ie} gibi/kimi	626
1.2.6.8.26.	{-(y)acak+ie} cihetle	628
1.2.6.8.27.	{-(y)AcAk+ie} vechile	628
1.2.6.8.28.	{-jAk (< -AcAk)} yaly	629
1.2.6.8.29.	{-jAk+([I]dIk)+ie} sebäpli	629
1.2.7.	{-(X)r} Tabanı	630
1.2.7.1.	{-XrdA}	630
1.2.7.1.1.	{-(X)r+ie+DA}	631
1.2.7.2.	{-(X)rgA}	632
1.2.7.2.1.	{-(X)r+ie+gA}	633
1.2.7.3.	{-(X)rçA}	634
1.2.7.3.1.	{-(X)r+ie+cA}	635
1.2.7.3.2.	{-(X)rcAsInA}	636
1.2.7.4.	{-(X)rmIşcAsInA}	637
1.2.7.5.	{-Ur+ie+dIn}	637

1.2.7.6.	{-(X)r+ie+(I)n}	638
1.2.7.7.	{-(X)r} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	638
1.2.7.7.1.	{-(X)r} erkli	638
1.2.7.7.2.	{-(X)r} için	640
1.2.7.7.2.1.	{-(X)r+ie} için	641
1.2.7.7.3.	{-(X)r} teg	641
1.2.7.7.4.	{-(X)r} diye/deyə	642
1.2.7.7.5.	{-(X)r} gibi	642
1.2.7.7.6.	{-(X)r} çaklıg	643
1.2.7.7.7.	{-(X)r} osuglug	644
1.2.7.7.8.	{-(X)r} yaly	644
1.2.7.7.8.1.	{-(X)r+ie} yaly	645
1.2.7.7.9.	{-(X)r} hālda	646
1.2.7.7.10.	{-(X)(r)+ie} soñ	646
1.2.7.7.11.	{-(X)r} öd	647
1.2.7.7.12.	{-(X)r} çak	648
1.2.7.7.13.	{-(X)r} vakt	648
1.2.7.7.13.1.	{-(X)r} wagtyna çenli	649
1.2.7.7.14.	{-(X)r} yerde	649
1.2.8.	{-mAZ} Tabanı	649
1.2.8.1.	{-mAz}	649
1.2.8.2.	{-mAzIn}	650
1.2.8.3.	{-mezene}	651
1.2.8.4.	{-mAzcA}	651
1.2.8.4.1.	{-mAzcAsInA}	652
1.2.8.5.	{-mAzmIşçAsInA}	653
1.2.8.6.	{-mesde}	653
1.2.8.6.1.	{-mAzdA} aşnu	654
1.2.8.6.2.	{-mAZdA} burun	654
1.2.8.7.	{-mAzdXn}	655
1.2.8.7.1.	{-mAzdXn} öñ/ön	658
1.2.8.7.2.	{-mAzdXn} burun/burunrak	659
1.2.8.7.3.	{-mAzdIn} aşnu/aşnurak	660
1.2.8.7.4.	{-mAZdXn} oza/ozal	661
1.2.8.7.5.	{-mAzdXn} öñdin/öñdün	662
1.2.8.7.6.	{-mAzdAn} öñürdi	663
1.2.8.7.7.	{-mezden} önce	663

1.2.8.7.8.	{-mAzdAn} evvel/owal/evvelce.....	664
1.2.8.7.9.	{-mAzdAn} qabaq.....	666
1.2.8.7.10.	{-mazdan} başga.....	666
1.2.8.7.11.	{-mAz+ie+dAn}	667
1.2.8.7.11.1.	{-mAz+ie+dAn} öñürti.....	667
1.2.8.7.11.2.	{-mAz+ie+dAn} öñünçe.....	667
1.2.8.7.11.3.	{-mAz+ie+dAn} ön	668
1.2.8.7.11.4.	{-mAz+ie+dAn} burun	669
1.2.8.7.11.5.	{-mAz+ie+dAn} ozal.....	669
1.2.8.7.11.6.	{-mAz+ie+dAn} evvel/owal.....	670
1.2.8.8.	{-mAz} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	670
1.2.8.8.1.	{-mAz} vakt.....	670
1.2.8.8.2.	{-mAz} deyü.....	671
1.2.8.8.3.	{-mAz} üçün.....	671
1.2.8.8.3.1.	{-mAz+ie} üçün.....	672
1.2.8.8.4.	{-mAz} teg.....	672
1.2.8.8.5.	{-mAz} halde.....	673
1.2.8.8.6.	{-mAz} şekilde	673
1.2.8.8.7.	{-mAz} biçimde.....	674
1.2.8.8.8.	{-mAz} gibi	674
1.2.8.8.9.	{-mAz} yaly.....	675
1.2.8.8.10	{-mAz} mı	675
1.2.9.	{-mAlI} Tabanı.....	676
1.2.9.1.	{-mAlI} Sıfat-Fiili ve Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	676
1.2.9.1.1.	{-mAlY(mAlI)} yerde	676
1.2.10.	{-AsI} Tabanı	676
1.2.10.1.	{-(y)AsIyA}	676
1.2.10.2.	{-AsI} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	680
1.2.10.2.1.	{-AsI} vakt/vaktın	680
1.2.10.2.2.	{-ası} kadar	680
1.2.10.2.2.1.	{-ası+ie} kadarınca	681
1.2.10.2.3.	{-AsI+ie} denli	681
1.2.11.	{-DAçI} Tabanı	681
1.2.11.1.	{-DAçI} Sıfat-Fiili ve Edatlarla Kurulan Zarf-Fiillik Yapılar	681
1.2.11.1.1.	{-DAçI} üçün.....	681

1.2.12.	{-sXK} Tabanı.....	682
1.2.12.1.	{-sigçe}	682
1.2.12.2.	{-sXk} Sıfat-Fiil Tabanı ve Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	682
1.2.12.2.1.	{-suk} üdde	682
1.2.13.	{-yUk} Tabanı	683
1.2.13.1.	{-yUk+kA}	683
1.2.13.1.1.	{-yük+ie+ge}	683
1.2.13.2.	{-yUk} Sıfat-Fiili ve Edatlarla Kurulan Zarf-Fiillik Yapılar	684
1.2.13.2.1.	{-yuk} için	684
1.2.14.	Sıfat-Fiil Görevindeki {- (I)yor}/{-(I)r,-(U)r} Şimdiki Zaman Eki ve {+cAsInA} eki ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar.....	684
1.2.14.1.	{-(I)yorcasına}	684
1.2.14.1.1.	{-(i)yormuşçasına}	685
1.2.14.2.	{-(I,U)rcAsInA}	686
1.3.	İSİM-FİİLLERDEN GELİŞEN ZARF-FİİLLER VE ZARF-FİİLLİK YAPILAR	686
1.3.1.	{-mAk} Tabanı	686
1.3.1.1.	{-mAkDXn}	686
1.3.1.1.1.	{-mAkdXn} artuk	690
1.3.1.1.2.	{-mAkDAn} başka/başga	691
1.3.1.1.3.	{-mAkDXn} öñin	692
1.3.1.1.4.	{-mAkdAn} öñdin	693
1.3.1.1.5.	{-mAkdXn} özge	693
1.3.1.1.6.	{-mAktAn} maada	694
1.3.1.1.7.	{-mAkdAn} savay/savayı	695
1.3.1.1.8.	{-mAkDAn} gayrı	696
1.3.1.1.9.	{-mAkDAn} öte/öteri	697
1.3.1.1.10.	{-mAkDAn} ziyade	697
1.3.1.1.11.	{-mAktAn} çok	698
1.3.1.1.12.	{-mAkdXn} soñ/sonra	699
1.3.1.1.13.	{-mAkdXn} burun	700
1.3.1.1.14.	{-mAkdAn} qabaq	701
1.3.1.1.15.	{-mAkdAn} evvel	701

1.3.1.1.16.	{-mAkDAn} ilerü	702
1.3.1.1.17.	{-makdan} beri	702
1.3.1.1.18.	{-mAkDXn} ötrü/ötri/ötürü	703
1.3.1.1.19.	{-mAktAn} dolayı	704
1.3.1.1.20.	{-mAkDAn} ýaña	705
1.3.1.1.21.	{-mAK+ie+DXn}	705
1.3.1.1.21.1.	{-mAk+ie+dAn} öñünçe	708
1.3.1.1.21.2.	{-mAk+ie+dAn} owal	708
1.3.1.1.21.3.	{-mAk+ie+dAn} özge	709
1.3.1.1.21.4.	{-mAk+ie+tIn} öngi~öñi	709
1.3.1.1.21.5.	{-mAK+ie+DXn} sonra	710
1.3.1.1.21.6.	{-mAK+ie+dAn} ilerü/irəli	711
1.3.1.1.21.7.	{-mAk+ie+dIn} aşnu	711
1.3.1.1.21.8.	{-mAk+ie+DXn} ötgürü/ötürü	712
1.3.1.1.21.9.	{-mAk+ie+DXn} ýaña	712
1.3.1.1.21.10.	{-mAk+ie+dAn} başga/başqa	713
1.3.1.2.	{-mAkDA}	713
1.3.1.2.1.	{-mAkDA} öngi (öñi)	715
1.3.1.2.2.	{-mAkDA} ulatı	715
1.3.1.2.3.	{-mekde} adın	716
1.3.1.2.4.	{-mekde} kidin	717
1.3.1.2.5.	{-mekde} aşnu	717
1.3.1.2.6.	{-mAk+ie+(n)dA}	717
1.3.1.2.6.1.	{-mAk+ie+(n)dA} burun	718
1.3.1.3.	{-mAkCA}	719
1.3.1.4.	{-mAkSXz}	719
1.3.1.4.1.	{-mAkSIzIn}	720
1.3.1.4.2.	{-maksız} üçün	722
1.3.1.5.	{-mAk+(G)A/mAyA}	723
1.3.1.5.1.	{-mA(y)A} göre	728
1.3.1.5.2.	{-mA(y)A} rağmen	728
1.3.1.5.3.	{-mA(y)A} dair	729
1.3.1.5.4.	{-mA(y)A} kadar	729
1.3.1.5.5.	{-mAA} deyin	730
1.3.1.5.6.	{-mA(y)A} dek	730
1.3.1.5.7.	{-mAgA} çenli	731
1.3.1.5.8.	{-mAk+ie+(n)(g)A}	731
1.3.1.5.8.1.	{-mAk+ie+(n)gA} tegrü	732
1.3.1.5.8.2.	{-mAk+ie+(n)A} göre	733
1.3.1.5.8.3.	{-mAk+ie+(n)A} garamazdan	734
1.3.1.5.8.4.	{-mAk+ie+(n)A} baxmayaraq	734
1.3.1.5.8.5.	{-mAK+ie+(n)A} binaen	735

1.3.1.6.	{-mAkDAnsA (<mAkDAn ise)}	735
1.3.1.7.	{-mAKIn}	737
1.3.1.8.	{-mAkIA~-mAk ile}	739
1.3.1.8.1.	{-mAk+ie+(I)IA~-mAk+ie ile}	745
1.3.1.8.1.1.	{-mAkIA} beraber	746
1.3.1.8.1.2.	{-mAkIA} birlikte	747
1.3.1.9.	{-mAk} İsim-Fiili ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	747
1.3.1.9.1.	{-mAk} sayesinde	748
1.3.1.9.2.	{-mAk} birle/bile/bilen	748
1.3.1.9.2.1.	{-mAk+ie} birle/bilen	750
1.3.1.9.3.	{-mAk} üze/üzre/üzere	752
1.3.1.9.3.1.	{-mAk+ie} üze/üzere	756
1.3.1.9.4.	{-mAk} üçün/içün/için	757
1.3.1.9.4.1.	{-mAk+ie} üçün	760
1.3.1.9.5.	{-mAk} teg	761
1.3.1.9.5.1.	{-mAk+ie} teg	762
1.3.1.9.6.	{-mAk} gibi	762
1.3.1.9.6.1.	{-mAk+ie} gibi	763
1.3.1.9.7.	{-mAk} sebebiyle	764
1.3.1.9.7.1.	{-mAk+ie} sebebiyle	764
1.3.1.9.8.	{-mak} dolayısıyla	765
1.3.1.9.9.	{-mAk} yaly	765
1.3.1.9.10.	{-mAk} boyunca	765
1.3.1.9.11.	{-mAk} amacıyla	766
1.3.1.9.12.	{-mAk} bakımından	767
1.3.1.9.13.	{-mAk} itibarıyla	767
1.3.1.9.14.	{-mAk} emeliyle	768
1.3.1.9.15.	{-mAk} gayesiyle	768
1.3.1.9.16.	{-mAk} nedeniyle	769
1.3.1.9.17.	{-mAk} sebebiyle	769
1.3.1.9.18.	{-mAk} maksadıyla	769
1.3.1.9.19.	{-mAk} kasdıyla	771
1.3.1.9.20.	{-mAk} hasebiyle	772
1.3.1.9.21.	{-mAK} cihetiyle	772
1.3.1.9.22.	{-mAk} münasebetiyle	773
1.3.1.9.23.	{-mAk} suretiyle	773
1.3.1.9.24.	{-mAk} şartıyla/şerti bilen	774
1.3.1.9.25.	{-mAk} yerine	775
1.3.1.9.26.	{-mAk} yüzünden	776
1.3.1.9.27.	{-mAk} kadar	776
1.3.1.9.28.	{-mAk} hususunda	777
1.3.1.9.29.	{-mAk} hakkında	778
1.3.1.9.29.1.	{-mak+ie} hakkında	778

1.3.1.9.30.	{-mAk} barada.....	778
1.3.2.	{-mAklık} Tabanı.....	779
1.3.2.1.	{-mAklıkA}	779
1.3.2.2.	{-mAklıkA}	779
1.3.2.2.1.	{-mAklıkA} ötürü.....	780
1.3.2.2.2.	{-mAklık+ie+(n)A}	780
1.3.2.2.2.1.	{-mAklık+ie+dA} öñ.....	780
1.3.2.3.	{-mAklıkA}	781
1.3.2.4.	{-mAklık} İsim-Fiili ve Edatlarla Kurulan Zarf-Fiillik Yapılar.....	782
1.3.2.4.1.	{-mAklık} için	782
1.3.2.4.1.1.	{-mAklık+ie} için	783
1.3.2.4.2.	{-mAklık} üze/üzere.....	783
1.3.2.4.3.	{-mAklık} ile	784
1.3.2.4.4.	{-mAklık} bilen	785
1.3.2.4.5.	{-mAklık} sebebinden	785
1.3.2.4.6.	{-mAklık} gibi.....	785
1.3.3.	{-mA} Tabanı	786
1.3.3.1.	{-mAmAcA}.....	786
1.3.3.1.1.	{-mAcA+ie+(n)A}	786
1.3.3.1.2.	{-mAmAcA+ie+(n)A}	787
1.3.3.2.	{-mAdA}	788
1.3.3.2.1.	{-mA+ie+dA}	789
1.3.3.3.	{-mAdAn < (-mA+dAn)}	789
1.3.3.3.1.	{-mAdAnsA / -mAdAn ise}	790
1.3.3.3.2.	{-mAdIn} beri.....	790
1.3.3.3.3.	{-mAdAn} sonra.....	791
1.3.3.3.4.	{-mAdAn} başka	792
1.3.3.3.5.	{-mAdAn} gayrı	792
1.3.3.3.6.	{-mAdAn} artuk	792
1.3.3.3.7.	{-mAdAn} dolayı	793
1.3.3.3.8.	{-mAdAn} ýaña.....	793
1.3.3.3.9.	{-mAdAn} itibaren	794
1.3.3.3.10.	{-mA+ie+dAn}	794
1.3.3.3.10.1.	{-mA+ie+dAn} sonra	796
1.3.3.3.10.2.	{-mA+ie+dAn} önce.....	797
1.3.3.3.10.3.	{-mA+ie+dAn} evvel	797
1.3.3.3.10.4.	{-mA+ie+dAn} bu yana.....	798
1.3.3.3.10.5.	{-mA+ie+dAn} ileri.....	798

1.3.3.3.10.6.	{-mA+ie+dAn} başka	799
1.3.3.3.10.7.	{-mA+ie+dAn} gayrı	799
1.3.3.3.10.8.	{-mA+ie+dAn} artıyk	800
1.3.3.3.10.9.	{-mA+ie+dAn} dolayı	800
1.3.3.3.10.10.	{-mA+ie+dAn} beri	801
1.3.3.3.10.11.	{-mA+ie+dAn} çok	801
1.3.3.3.10.12.	{-mA+ie+dAn} ziyade	802
1.3.3.3.10.13.	{-mA+ie+dAn} ötürü	802
1.3.3.3.10.14.	{-mA+ie+dAn} naşı	803
1.3.3.4.	{-mAylA < -mA ile}	803
1.3.3.4.1.	{-mA+ie+(y)lA(n) < -mA+ie ile(n)}	803
1.3.3.4.1.1.	{-mA+ie+(I)lA} birlikte	805
1.3.3.4.1.2.	{-mA+ie+(I)lA} beraber	806
1.3.3.5.	{-mA+ie+(n)A}	807
1.3.3.5.1.	{-mA+ie+(n)A} rağmen	808
1.3.3.5.2.	{-mA+ie+(n)A} baxmayaraq	809
1.3.3.5.3.	{-ma+ie+(n)a} nazaran	810
1.3.3.5.4.	{-mA+ie+(n)A} göre	810
1.3.3.5.5.	{-mA+ie+(n)A} kimi	811
1.3.3.5.6.	{-mA+ie+(n)A} kadar	811
1.3.3.5.7.	{-mA+ie+(n)A} dek	812
1.3.3.5.8.	{-ma+ie+(n)a} değin	812
1.3.3.5.9.	{-mA+ie+(n)A} dair	813
1.3.3.5.10.	{-mA+ie+(n)A} karşı/karşın	814
1.3.3.5.11.	{-ma+ie+(n)a} karşılık	814
1.3.3.5.12.	{-mA+ie+(n)A} mukabil	815
1.3.3.6.	{-mA} İsim-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	815
1.3.3.6.1.	{-mA} amacıyla	815
1.3.3.6.2.	{-mA} bakımından	815
1.3.3.6.2.1.	{-mA+ie} bakımından	816
1.3.3.6.3.	{-mA+ie} itibarıyla	816
1.3.3.6.4.	{-mA} sırasında	816
1.3.3.6.4.1.	{-ma+sı} sırasında	817
1.3.3.6.5.	{-mA} gibi	817
1.3.3.6.5.1.	{-mA+ie} gibi	818
1.3.3.6.6.	{-mA} nedeniyle	819
1.3.3.6.6.1.	{-ma+ie} nedeniyle	819
1.3.3.6.7.	{-mA+ie} yüzünden	819
1.3.3.6.8.	{-ma+ie} hâlinde	820
1.3.3.6.9.	{-ma+ie} neticesinde	820
1.3.3.6.10.	{-ma+ie} şeklinde	821
1.3.3.6.11.	{-mA+ie} üzerine	821
1.3.3.6.12.	{-mA+ie} üzerinde	822

1.3.3.6.13.	{-mA+ie} hakkında	823
1.3.3.6.14.	{-mA+ie} barada	823
1.3.3.6.15.	{-ma} hususunda	824
1.3.3.6.15.1.	{-mA+ie} hususunda	824
1.3.3.6.16.	{-mA} konusunda	824
1.3.3.6.16.1.	{-mA+ie} konusunda	825
1.3.3.6.17.	{-mA+ie} şartıyla	825
1.3.3.6.18.	{-ma+ie} ýaly	826
1.3.3.6.19.	{-me+ie} kadar	826
1.3.3.6.20.	{-mA+ie} içün/üçün/için	827
1.3.3.6.21.	{-mA+ie} maksadı ile/məqsədi ilə	828
1.3.3.6.22.	{-ma+ie} cihetiyle	829
1.3.3.6.23.	{-me+ie} münasebetiyle	829
1.3.3.6.24.	{-ma+ie} hasebiyle	830
1.3.3.6.25.	{-mA+ie} dolayısıyla	830
1.3.3.6.26.	{-me} rağmen	831
1.3.4.	{-(X)ş} Tabanı	831
1.3.4.1.	{-(I)ş+ie+çA}	831
1.3.4.2.	{-(X)ş+ie+ndAn}	832
1.3.4.2.1.	{-(I)ş+ie+(n)dAn} önce	833
1.3.4.2.2.	{-(X)ş+ie+(n)dAn} sonra	833
1.3.4.2.3.	{-(ü)ş+ie+(n)dAn} beri	834
1.3.4.2.4.	{-(I)ş+ie+(n)dAn} başka	834
1.3.4.2.5.	{-(X)ş+ie+(n)dAn} ötürü	834
1.3.4.3.	{-(X)ştA}	835
1.3.4.3.1.	{-(X)ş+ie+(n)dA}	835
1.3.4.4.	{-(X)ş+IA(< -(X)ş ile)}	836
1.3.4.4.1.	{-(X)ş+ie+(y)IA~ (<-(X)ş+ie ile)}	837
1.3.4.4.1.1.	{-(X)ş+ie+(y)IA} beraber	838
1.3.4.5.	{-(X)ş+ie+(n)A}	839
1.3.4.5.1.	{-(I)ş+ie+(n)A} göre	840
1.3.4.5.2.	{-(I)ş+ie+(n)A} kadar	840
1.3.4.5.3.	{-(I)ş+ie+(n)e} karşı	842
1.3.4.5.4.	{-(X)ş+ie+(n)A} çenli	842
1.3.4.5.5.	{-(u)ş+ie+(n)A} rağmen	842
1.3.4.6.	{-XştAn}	843
1.3.4.6.1.	{-(X)ştAn} sonra	843
1.3.4.6.2.	{-(X)ştAn} dolayı	843

1.3.4.7.	{-(X)ş} İsim-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat Gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar	844
1.3.4.7.1.	{-(i)ş} yüzünden	844
1.3.4.7.2.	{-(i)ş} teg	844
1.3.4.7.3.	{-(ü)ş} bilen	844
1.3.4.7.4.	{-(i)ş} hâlinde	845
1.3.4.7.5.	{-(X)ş} için	845
1.3.4.7.5.1.	{-(X)ş+ie} için	846
1.3.4.7.6.	{-(i)ş} gibi	847
1.3.4.7.6.1.	{-(i)ş+ie} gibi	847
1.3.4.7.7.	{-(i)ş} kadar	848
1.3.4.7.7.1.	{-(I)ş+ie} kadar	848
1.3.4.7.8.	{-(ü)ş} esnasında	848
1.3.4.7.9.	{-(ü)ş+ie} esnasında	849
1.3.4.7.10.	{-(i)ş} sırasında	849
1.3.4.7.10.1.	{-(i)ş+ie} sırasında/sıra	849
1.3.4.7.11.	{-(I)ş+ie} yaly	850
1.3.4.7.12.	{-(i)ş+ie} dek	851
1.3.4.7.13.	{-(i)ş+ie} deyin	851
1.3.4.7.14.	{-(i)ş+ie} üzerinde	851
1.3.4.7.15.	{-(u)ş+ie} dolayısıyla	852
1.3.4.7.16.	{-(i)ş+ie} bilen	852
1.3.4.7.17.	{-(I)ş+ie} karşısında	853
1.3.4.7.18.	{-(I)ş+ie} barada	853
1.4.	BAĞLAMA EDATLARININ ÇEKİMLİ BİR FİİLLE KULLANILMASIYLA OLUŞAN ZARF-FİİLLİK YAPILAR	854
1.4.1.	Ki/Kim... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	854
1.4.1.1.	Ki/Kim...F.+(-(y)A)+şe	854
1.4.1.2.	...Ki/Kim...F.+{-DI}+şe	856
1.4.1.3.	...Ki/Kim...F.+{-sUn}	858
1.4.1.4.	...Ki/Kim...F.+{-r/-mAz}+şe	859
1.4.2.	Bad‘ez... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	860
1.4.2.1.	Bad‘ez ... F.+[ze/ke]+şe	860
1.4.3.	Vakta ki(m)/Vakti ki... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	861
1.4.3.1.	Vakta ki(m)/Vakti ki ... F.+ {-DI}+şe	861
1.4.3.2.	Vakta ki(m)/Vakti ki ... F.+ {-Ar}+şe	863
1.4.3.3.	Vakta ki(m)/Vakti ki ... F.+ {-Ir}+şe	863
1.4.3.4.	Vakta ki(m)/Vakti ki ... F.+{-A}+şe	863
1.4.3.5.	Vakta ki(m)/Vakti ki ... F.+ {-sA/-dıysa}+şe	864
1.4.4.	(K)açan (kim)... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	865
1.4.4.1.	(K)açan (kim)... F.+{-DI}+şe	866

1.4.4.2.	Açan (kim)... F.+{-mXş}+şe	868
1.4.4.3.	(K)açan (kim)... F.+{-(X)r}+şe	868
1.4.4.4.	(K)açan (kim)... F.+{-(ê)r}+şe	870
1.4.4.5.	(K)açan (kim)... F.+{-DX}+şe er+{-se}	870
1.4.4.6.	(K)açan (kim)... F.+{-(y)A}+şe	871
1.4.4.7.	(K)açan (kim)... F.+{-sA(r)}+şe	872
1.4.5.	Ne zaman (ki)... F.+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	874
1.4.5.1.	Ne zaman/vakit... F.+{-sA}+şe	874
1.4.5.2.	Ne zaman... F.+{-dXysA}+şe	875
1.4.5.3.	Ne zaman... F.+{-ıyor}+şe	875
1.4.5.4.	Ne zaman... F.+{-Xr}+şe	875
1.4.6.	Kayu ödün... F.+(kip eki)+şahıs eki	876
1.4.6.1.	Kayu ödün... F.+{-sAr}+şe	876
1.4.7.	Abañ... F.+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	876
1.4.7.1.	Abañ... F.+{-sA}+şe	876
1.4.8.	Kalı... F.+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	877
1.4.8.1.	Kalı... F.+{-sA}+şe	877
1.4.8.2.	Kalı... F.+{-DI}+şe er+{-se}	878
1.4.8.3.	Kalı... F.+{-r/-mAz}+şe er+{-se}	879
1.4.9.	Eger... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	879
1.4.9.1.	Eger... F.+{-DX}+şe	879
1.4.9.2.	Eger... F.+{-DX}+şe e(r)+{-sA}	880
1.4.9.3.	Eger... F.+{-sA}+şe	882
1.4.9.4.	Eger... F.+{-AcAk} (er->)i+{-sA}+şe	885
1.4.9.5.	Eger... F.+{-(I)yor} (er->)i+{-sA}+şe	885
1.4.9.6.	Eger... F.+{-mXş} (er->)i+{-sA}+şe	886
1.4.9.7.	Eger... F.+{-Xr}+şe	886
1.4.9.8.	Eger... F.+{-Xr} (er->)i+{-sA}+şe	886
1.4.9.9.	Eger... F.+{-(y)A}+şe	888
1.4.10.	Şayed... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	889
1.4.10.1.	Şayed... F.+{-(y)A}+şe	889
1.4.10.2.	Şayed... F.+{-rsA/-seydi}+şe	890
1.4.11.	Birök... Fiil Tabanı+ kip eki+şahıs eki	890
1.4.11.1.	Birök... F.+{-sAr}	890
1.4.12.	Tâ (ki)... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	892
1.4.12.1.	Tâ ki... F.+{-(y)A}+şe	892
1.4.12.2.	Tâ ki... F.+{-DI}	894
1.4.12.3.	Tâ ki... F.+{-mİş}+şe	898
1.4.12.4.	Tâ ki... F.+{-Xr}+şe	898

1.4.12.5.	Tâ... F.+{-sIn}	898
1.4.13.	Her kim...Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki	900
1.4.13.1.	Her kim...F.+{-dI}	900
1.4.13.2.	Her kim...F.+{-sA(r)}+şe	901
1.4.13.3.	Her kim...F.+{-DI} (er->)i+{-sA}+şe	901
1.4.13.4.	Her kim...F.+{-r/-mAz} (er->)i+{-sA}+şe	902
1.4.13.5.	Her kim...F.+{-r/mAz}+şe	903
1.4.13.6.	Her kim...F.+{-(y)A}+şe	904
1.4.14.	Çü(n) (kim)... Fiil Tabanı+ kip veya zaman eki+şahıs eki	905
1.4.14.1.	Çün... F.+{-(y)A}+şe	905
1.4.14.2.	Çü(n)... F.+{-dX}+ie	906
1.4.14.3.	Çü(n) ...F.+{-r/-mAz}+şe	909
1.4.15.	Niçe kim / Neçe kim... Fiil Tabanı+ kip veya zaman eki+şahıs eki911	
1.4.15.1.	Niçe kim/Neçe kim... F.+{-A}+şe	911
1.4.15.2.	Niçe kim/Neçe kim... F.+{-r}+şe	912
1.4.15.3.	Niçe kim/Neçe kim... F.+{-sA}+şe	912
1.4.15.4.	Niçe kim/Neçe kim... F.+{-dI}+şe	913
1.5.	ÇEKİMLİ FİİL VE ÇEKİM EDATLARIYLA OLUŞTURULAN ZARF-FİİLLİK YAPILAR.....	913
1.5.1.	{-sXn / -AyIn} diye/diyü	913
1.5.2.	{-sXn / -AyIn} tiyin/deyni	915
1.5.3.	{-sXn/-AyIn} tép/tip/dip/diyip	916
1.5.4.	{-sUn} üçün	918
1.5.5.	{-çUn} tiyin	919
1.5.6.	{-DX mX}	920
1.5.7.	{-DX mXydX}	922
1.5.8.	{-DX(y)sA (< -DX er-se)}	922
1.5.9.	{-DX+şe diye}	924
1.5.10.	{-DX gibi}	925
1.5.11.	{-GAy} tiyü	926
1.5.12.	{-GAlIr,-KAlIr} üçün	926

1.5.13.	{-kelir} osugluc	928
1.5.14.	{-galır} teg	928
1.5.15.	{-A+şe} diyü/diye	928
1.5.16.	{-(I, U)r} kimi	929
1.5.16.1.	{-(I, U)rmXş} gibi	930
1.5.17.	{-(ê)r+ie} deyni	931
1.5.18.	{-(X)rmIş} gibi	931
1.5.19.	{-ecekmiş} gibi	931
1.5.20.	{-mazmış} gibi	932
1.5.21.	{-(I)yor} diye	932
1.5.22.	{-(I)yor} gibi	933
1.5.22.1.	{-(I)yormXş} gibi	934
1.5.24.	{-ýA(r)} dek	935
1.5.25.	{-XmXş} deyni	935
1.5.26.	{I-mIş} gibi	935
1.5.27.	{-DXr} diye/diyü	936
1.6.	FARKLI YAPIDAKİ (KARMAŞIK) ZARF-FİİLLİK YAPILAR...	937
1.6.1.	F.+{-r}... F.+{-mAz}	937
1.6.1.1.	F.+{-r}... F.+{-mAzdA}	940
1.6.2.	F.+{-r}... F.+{-mAz+ie+(n)e}	940
1.6.3.	F.+{-r}... F.+{-mAAr}	941
1.6.4.	F.+{-p} F.+{-mA(n)kA+(ie)}	941
1.6.5.	F.+{-DX}+şe F.+{-All}	942
1.6.6.	F.+{-DX}+şe F.+{-AsI}	943
1.6.7.	F.+{-DX}+şe F.+{-AsIyA}	943

1.6.8.	F.+{-DX}+şe F.+{-AcAk}	944
1.6.9.	F.+{-DX} F.+{-mAdI}	944
2.	SONUÇ.....	946
	KAYNAKÇA	952

KISALTMALAR

Ağ	:	Ağız
Alm	:	Almanca
AT	:	Çağdaş Azeri Türkçesi
BaşT	:	Başkurt Türkçesi
Çev	:	Çeviri
Çuv	:	Çuvaş Türkçesi
EAT	:	Eski Anadolu Türkçesi
EUT	:	Eski Uygur Türkçesi
Fr	:	Fransızca
Far	:	Farsça
GT	:	Gagavuz Türkçesi
Gtü	:	Genel Türkçe
HoT	:	Horasan Türkçesi
HT	:	Harezmi Türkçesi
ITT	:	Irak Türkmen Türkçesi
KaT	:	Kaşkay Türkçesi
Kaz	:	Kazak Türkçesi
Kıp	:	Kıpçak Türkçesi
KırT:	:	Kırım Tatar Türkçesi
KKalp	:	Karakalpak Türkçesi
KOT	:	Klasik Osmanlı Türkçesi
Krç-Blk	:	Karaçay-Balkar Türkçesi
KT	:	Karahanlı Türkçesi
Nog	:	Nogay Türkçesi
OT	:	Orhun Türkçesi
Rus	:	Rusça
TAT	:	Tarihî Azeri Türkçesi
TaT:	:	Tatar (Kazan) Türkçesi
TT	:	Çağdaş Türkmen Türkçesi
TTT:	:	Tarihî Türkmen Türkçesi

TüT:	:	Türkiye Türkçesi
YaT	:	Yakut Türkçesi
YUT	:	Yeni Uygur Türkçesi

B	:	Batı
D	:	Doğu
G	:	Güney
Gaz	:	Gazel
Kas	:	Kasideler
K	:	Kuzey
ke	:	Kip eki
Krş	:	Karşılaştırma
Müf	:	Müfredat
Şe	:	Şehrengiz
t	:	Taş
Tar	:	Tarih
ze	:	Zaman eki

bk.	:	bakınız
hızl.	:	hazırlayan
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri

~	:	Denktir
{ }	:	Biçim birimlerin yazımında kullanılır.
<	:	(Bir biçimden) gelir
>	:	(Bir biçime) gider
*	:	Tasarlanan şekil
Ø	:	Biçim birim yok

TARANAN ESER (CORPUS) KISALTMALARI

ORHUN TÜRKÇESİ

BilK	:	Bilge Kağan Yazıtı
Kült	:	Kültigin Yazıtı
Ton	:	Tonyukuk Yazıtı

ESKİ UYGUR TÜRKÇESİ

AY	:	Altun Yaruk
BMek	:	Uıgurische Sprachdenkmaler'den Beş Mektup
BTÇM	:	Budist Türk Çevre Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk
ÇB	:	Çastani Bey
DBH	:	Dantapali Bey Hikâyesi
DIŞ	:	Uygurca Dışastvustık
ETF	:	Eski Türkçede İsim-Fiiller
ETHV	:	Eski Türk Hukuk Vesikaları
ETŞ	:	Eski Türk Şiiri
IB	:	İrk Bitig
İKPÖ	:	İyi ve Kötü Prens Öyküsü
İns	:	İnsadi-Sūtra
KİP	:	Kuanşi İm Puser
Man	:	Manichia
MBH	:	Maymunlar Beyi Hikâyesi
MS	:	Maytrısimit
MuTH	:	Mukaddes Tavşan Hikâyesi
OKD	:	Oğuz Kağan Destanı
ŞU	:	Şine Usu Yazıtı
TCÜUP	:	Türlü Cehennemler Üzerine Uygurca Parçalar
TEEDD	:	Türkçe En Eski Dava Dilekçesi
TüTT I-III-V	:	Türkische Turfan Texte

Üİ : Üç İtigsizler

KARAHANLI TÜRKÇESİ

AH : Atebetü'l- Hakayık
DLT: : Dîvânü Lûgati't- Türk
KB : Kutadgu Bilig
KSKT : Karahanlı Satırlı Kuran Tercümesi

HAREZM TÜRKÇESİ

HKT : Harezmi Türkçesi Satırlı Kur'an Tercümesi
KHŞ : Kutb'un Husrev ü Şîrîn'i
ME : Mukaddimetü'l- Edeb
MM : Mu'înü'l- Mürîd
NF : Nehcü'l- Ferâdîs
RKE : (Rabgûzî) Kısasü'l- Enbiyâ

ESKİ ANADOLU TÜRKÇESİ

ACT : Amme Cüzü Tefsiri
ADD : Ahmed-i Dâ'î Divanı
ARHŞ : Husrev ü Şîrîn (Ahmed Rıdvan)
Bat : Battal-nâme
CemH : Cemşîd ü Hurşîd (Ahmedî)
CH : Cemşîd ü Hurşîd (Cem Sultan)
CİC : Cinânü'l- Cenân
CMH : Cerrah Mes'ûd'un Hulâsası
CSD : Cem Sultan Divanı
Çarh : Çarh-nâme
Deh : Hoca Dehhânî ve Manzûmeleri
DN : Danişmend-nâme

EM	:	Edviye-i Müfrede
Esr	:	Esrâr-nâme (Tebrizli Ahmedî)
Gar	:	Garib-nâme
GT	:	Gülistan Tercümesi
Halil	:	Hâlil-nâme
Har	:	Har-nâme (Şeyhî)
HN	:	Heves-nâme
HS	:	Hazâ'înu's- Sa'âdât
HUN	:	Hurşîd-nâme
Işk	:	Işk-nâme
İKT	:	Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi
İsk	:	İskender-nâme
KEMŞ	:	Kitâbu Evsâfî Mesâcidi's- Şerîfe (Ahmed Fakih)
KenK	:	Kenzü'l- Küberâ
KG	:	Kitab-ı Gunya
KMü	:	Kitâbu'l Muntahab fi't-Tıb
KUR	:	Kur'an Tercümesi
KYZ	:	Yûsuf u Zelihâ (Kemalpaşazâde)
Mar	:	Marzuban-nâme
Mevl	:	Mevlid (İpsalalı Ebu'l- Hayr)
MG	:	Müşkil-Güşâ
MKT	:	Kur'an Tercümesi
MN	:	Mecmû'atü'n- Nezâ'ir
MŞ	:	Minhâcü's- Şehâde
MT	:	Mantıku't-Tayr (Gülşehrî)
MUM	:	Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi
MUN	:	Murâd-nâme
MÜR	:	Münebbihü'r- Râkidin
MÜŞ	:	Muntahab-ı Şifâ
MVN	:	Mevlid (Vesîletü'n- Necât)
NazT	:	Nazmü't- Teshîl
NHT	:	Nazmü'l- Hilâfiyyat Tercümesi

RN	:	Risâletü'n- Nushiyye
SFYZ	:	Süle Fakih'in Yûsuf ve Zelihâ'sı
SK	:	Sirâcü'l- Kulûb (Ahmed-i Dâ'î)
SN	:	Süheyl ü Nevbahâr (Hoca Mes'ûd)
SV	:	Sultan Veled'in Türkçe Manzûmeleri
ŞHBM	:	Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevîsi
ŞHŞ	:	Husrev ü Şîrîn (Şeyhî)
ŞMK	:	Şirvanlı Mahmud Kemâliyye
ŞSKT	:	Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi
ŞYZ	:	Yûsuf u Zelihâ (Şeyyâd Hamza)
TabN	:	Tabî'at-nâme
TAZ	:	Tazarru'-nâme
TezE	:	Kitâbu Tezkiretü'l- Evliyâ
TTS	:	Tercüme-i Tefsîr Ebu'l- Leys-i Semerkandî (Ahmed Dâ'î)
TUM	:	Tuhfe-i Murâdî
VG	:	Varka ve Gülşah (Yûsuf-ı Meddâh)
YED	:	Yûnus Emre Divanı

KLASİK OSMANLI TÜRKÇESİ

AA	:	Ahlâk-i Alâî
AAM	:	Atâ'î'nin Âlem-nümâ (Sâkî-nâme) Mesnevî'si
AmH	:	A'mâk-ı Hayâl
ArS	:	Araba Sevdası
AZ	:	Âdâb-ı Zurafâ (Râmiz)
Bak	:	Bâkî Divanı
Beh	:	Behiştî Divanı
BMED	:	Beliğ Mehmed Emîn Divanı
Bül	:	Bülbüliyye (Birrî Mehmed Dede)
BV	:	Bedâyi'ü'l-Vekâyi 'i (Hoca Hüseyin Efendi)
Cez	:	Cezmi

CinH	:	Cinli Han
CK	:	Cilâlü'l- Kulûb (Cinânî)
Ctev	:	Câmi'ü't- Tevârîh
DVD	:	Dimetokalı Vahdetî'nin Divanı
EFİD	:	Enderunlu Ferid İbrahim Divanı
EG	:	Enîsü'l- Guzât
EHYD	:	Enderunlu Hasan Yâver Divanı
FBRE	:	Felâtun Bey ve Râkım Efendi
FD	:	Fevzi Divanı
Gön	:	Gönüllü
HasD	:	Hasmî Divanı
HecD	:	Hecrî Kara Çelebî Muhyîddin Mehmed Divanı
HÜA	:	Hüs ü Aşk (Şeyh Galib)
HZD	:	Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divanı
İN	:	İbret-nümâ
İnt	:	İntibah
KTSME	:	Kıt'a-min-Târih-i Sultan Mahmud-ı Evvel (Musaffa Mehmed Efendi)
Kut	:	Kutb-nâme
KYZ	:	(Kerküklü Şâir Nevruzî) Yûsuf u Züleyhâ
Meh	:	Mehekkü'l-İlim ve'l- Ulemâ
MEM	:	Menâkıb-ı Mevlânâ
MenN	:	Menâfî'u'n- Nâs
Mes	:	Mesîhî Divanı
MihK	:	Mihnetkeşan
MihM	:	Mihr ü Mâh (Kıyâsî)
MSN	:	Mensûr Süheyl ü Nevbahâr
MŞeh	:	17. Yüzyılda Yazılmış Mensûr Şeh-nâme Tercümesi
Muh	:	Muhayyelât
Muhb	:	Muhibbî Divanı
NMD	:	Nehcî Mustafa Dede Divanı ve Diğer Eserleri
Raz	:	Râz-nâme

RıfD	:	Rıfkî Divanı
RTA	:	Risâle-i Teberdâriyye fî Ahvâl-i Dârü's-Sa'âde
SAM	:	Âsaf-nâme Mesnevîsi (Sâmî)
Sel	:	Selim-nâme (Şükrî-i Bitlisî)
SFD	:	Sandıklılı Fikrî Divanı
SOE	:	Sohbetü'l- Ebkâr
ŞSM	:	Şeyh-i San'ân Mesnevîsi (Mostarlı Ziyâ'î)
ŞTŞ	:	Şefkat ve Tezkire-i Şu'arâsı
TAO	:	XVI. Yüzyıla Ait Anonim Bir Tevârih-i Âl-i Osmân
Tff	:	Taaffûf
TN	:	Tedîb-nâme
VA	:	Vamık u Azrâ (Manisalı Cami'î)
Vas	:	Vasiyyet-nâme
VUSD	:	Vusûlî Divanı
ZMMM	:	Mihr ü Mâh Mesnevîsi (Zarîfî)
ZN	:	Zafer-nâme (Kara Çelebîzâde Abdülaziz Efendi)

TÜRKİYE TÜRKÇESİ

AdA	:	Adı Aylin
Asil	:	Asilzâdeler
BDG	:	Bir Düşün Gecesi
BozÖ	:	Bozkurtların Ölümü
BTR	:	Bir Tereddüdün Romanı
Cum	:	Cumhuriyet
Dir	:	Diriliş
DSE	:	Dersaadet'te Sabah Ezanları
Huz	:	Huzur
İmp	:	İmparator
KafK	:	Kafa Kâğıdı
KGK	:	Kendi Gök Kubbemiz
KirK	:	Kiralık Konak

KuY	:	Kuyucaklı Yusuf
KüMM	:	Kürk Mantolu Madonna
Mur	:	Murtaza
ÖYat	:	Ölmeye Yatmak
Sfh	:	Safahat
SiyS	:	Siyah Süt
ŞahS	:	Şah&Sultan
TEKA	:	Tek Adam I-II-III. Cilt
TürS	:	Türkçenin Sırları
VuK	:	Vurun Kahpeye
YDBY	:	Yarın Diye Bir Şey Yoktur
YolA	:	Yol Ayrımı
YorS	:	Yorgun Savaşçı
YSSA	:	Yavuz Sultan Selim Ağlıyor

TARİHİ AZERİ TÜRKÇESİ

AEE	:	Aşıq Ələskər Əsərləri
AHSE	:	Əbdürrəhim Bəy Haqverdiyev Seçilmiş Əsərləri I-II. Cilt
DAH	:	Dastani-Əhmət Hərami
DK	:	Dedem Korkut
FuzE	:	Məhəmməd Füzuli Eserleri I-II-VI. Cilt
Hab	:	Həbibî (Şeirlər)
Hat	:	Xətayi
HD	:	Hikmetî Divanı
HidD	:	Hidâyet Divanı
HsO	:	İzzəddin Həsənoğlu
HuNE	:	Xurşidbanu Natəvan Əsərləri
KBD	:	Kadı Burhaneddin Divanı
Kiş	:	Kişvəri Əsərləri (Divanı)

Köv	:	Qövsî Təbrizi Seçilmiş Eserləri
MehE	:	Məhəmməd Əmani Əsərləri (Divanı)
MFAE	:	Mirzə Fətəli Axundzadə Əsərləri I-II-III. Cilt
MPV	:	Molla Pənah Vaqif Əsərləri
MVG	:	(Məsihi) Vərqa və Gülşə
MVV	:	Molla Vəli Vidadı Əsərləri
MZYZ	:	(Mustafa Zərir) Yusif və Züleyxa
NBV	:	Nəcəf Bəy Vəzirov Əsərləri
Nes	:	İmaməddin Nəsimi Seçilmiş Əsərləri I-II. Cilt
NSE	:	Seyid Əbülqasım Nəbati Seçilmiş Əsərləri
Sag	:	Molla Zeynalabdin Sağəri Qarabaği Divanı
SAŞ	:	Seyid Əzim Şirvani Seçilmiş Eserləri I-II-III. Cilt
ŞİGD	:	Şeyx İbrahim Gülşənî Bərdəi Divanı

ÇAĞDAŞ AZERİ TÜRKÇESİ

AHNE	:	Asiya Xalqlarının Nağıl və Əfsanələri
AŞSE	:	Abdulla Şaiq Seçilmiş Əsərləri I-II-III. Cilt
ATZ	:	Azeri Türkçesinde Zarf-fiiller
BHN	:	Britaniya Adalarının Xalq Nağılları
BVSE	:	Bəxtiyar Vahabzadə Seçilmiş Əsərləri I-II. Cilt
CCSE	:	Cəfər Cabbarlı Əsərləri I-II-III-IV. Cilt
CinC	:	Cinayət və Cəza
EKah	:	Elladanın Qəhrəmanları
Er	:	Ərizə
HCE	:	Hüseyn Cavid Əsərləri I-II-III-IV-V. Cilt
HopH	:	Hophopnamə (Mirzə Ələkbər Sabir) I-II. Cilt
KöY	:	Könlümün Yüku
MaB	:	Mənəvi Borc
MCSE	:	Mir Cəlal Seçilmiş Əsərləri
MNL	:	Molla Nəsrəddin Lətifələri

QG	:	Qış Günəşi
SMoh	:	Sonuncu Mogikan
SonB	:	Sonun Başlanğıcı
SÖÜ	:	Sonuncu ölən ümidlərdir
ŞeDi	:	Şahzadə və Dilənçi/ Xoşbəht Şahzadə
YVÇE	:	Yusif Vəzir Çəmənəminli Əsərləri I-II-III. Cilt
ZülG	:	Zülmət Gecələr

TARİHİ TÜRKMEN TÜRKÇESİ¹

Kem	:	Kemine
Ket	:	Ketibi
MAD	:	Mahdumkulu Divanı
Mag	:	Magrupı
MaSE	:	Mahdumkulu Saylanan Eserler
Mät	:	Mätäci
Moln	:	Mollanepes
Sey	:	Seydi
STFK	:	Satıraltı Tercümeli Bir Fıkıh Kitabı
Zel	:	Zelili

ÇAĞDAŞ TÜRKMEN TÜRKÇESİ

AADŞ	:	Altyn Asyrda Dogan Şamçyrak
AAŞ	:	Ata Atacanov'un Şiirleri
AHR	:	Aýpi Hakynda Rowaýat
BagG	:	Bagtyýarlyk Gülleri
Böt	:	Böwsülen Tümlük

¹ Magrupı, Seydi, Kemine, Mätäci, Mollanepes'e ait örnekler "18.-19. Yüzyıl Türkmen Şiiri Antolojisi" adlı eserden alınmıştır.

ÇTSÖ	:	Çağdaş Türkmen Şiirinden Örnekler
DMDM	:	Düýe Maly-Dünýe Maly
Dor	:	Dordepel
EgG	:	Egri Gylyç
GKT	:	Gül Keşdeli Tahyalar
Guj	:	Gujak-Gujak
HalH	:	Halkyň Haky
Hum	:	Humayunnama
İABO	:	İki Atanyň Bır Ogly
Kepb	:	Kepjebaş
MTH	:	Mülli Tahyryň Hudaýlygy
OwA	:	Owadan Asly
Ruh	:	Ruhnama
THa	:	Türkmen Halk Yrym- Ynançlary
THE	:	Türkmen Halk Ertegileri
THM	:	Türkmen Halk Masalları
TNAS	:	Türkmen Nakıllary we Atalar Sözi
Tnut	:	Türkmenge Nutuk
ÜNB	:	Üç Nokadyn Biri
Yaz	:	Ýazgyt
YTA	:	Ýüpek Tarlaryn Aydymy

GAGAVUZ TÜRKKÇESİ

AkaY	:	Akar Yıldız
BizD	:	Bizim Dost Nastradin
CanY	:	Canavar Yortuları
DAO	:	Dev Adamın Oolu
GAG	:	Gagauzlar: İstoriya, Adetler, Dil Hem Din
GagD:	:	Gagavuz Destanları
GBY	:	Gagauz'um Bucaktır Yerim

GÇŞA	:	Gagauz Çağdaş Şiiri Antolojisi
GDG	:	Gülümsemää Diyl Güna
GKA	:	Gagauzların Kalendar Adetleri
GüzÇ	:	Güz Çiçekleri
Mas	:	Masallar
MSİ	:	Mumnar Saalık için
OHMK	:	Oglan Hem Mari Kız
OKiy	:	Okumak Kiyadı
PubY	:	Publitiska Yazılarından
SeçY	:	Seçmä Yaratmalar
Sev	:	Sevgilim
UKer	:	Uzun Kervan
ZamE	:	Zamanayersın Evim

HORASAN TÜRKCESİ

GoIT	:	Gollu Tülkü
HTFD	:	Horasan Türklerinden Folklor Derlemeleri (Bocnurd Ağzı)
İKBA	:	İkki Bacı
KBE	:	Chorasantürkische Materialien aus Kalāt Bei Esfārāyen
TFTC	:	Türkische Folklore-Texte aus Chorasán
TOH	:	Toñlu Hala

KAŞKAY TÜRKCESİ

KaşT	:	Kaşkay Türkçesi
KTa	:	Kaşkay Türkçesinde Atasözleri

GİRİŞ

1. OĞUZLAR VE OĞUZ GRUBU TÜRK LEHÇELERİ

Oğuzlar, Orhun ve Uygur metinlerinde isimleri (*Üç Oguz, Sekiz Oguz, Tokuz Oguz*) zikredilen (Demir-Yılmaz, 2005:77) ve üzerinde önemli akademik çalışmalar¹ yapılan Türk gruplarından biridir. “*Oğuz*” adının etimolojisiyle ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır². Bu görüşler içinde en çok kabul edilen, *oğuz* < *ok-u-z* şeklindeki etimolojidir ve “*oklar*” anlamına gelmektedir (Uğurlu, 2011:124). Uğurlu, (2011:124) yazıtlarda geçen *oğuz* kelimesinin “*tâbi boylar*” > “*tâbi boylar federasyonu ~ birliği*” > “*tâbi boylar birliğinin çeşitli sebeplerle tek bir kâvmî birlik olmuş hâli*” anlamında da düşünülebileceğini belirtir.³

Oğuz Türkleri ile ilgili ilk tarihî veriler 10. yüzyıla aittir (Uğurlu, 2011:125). 6-10. yüzyıllar arasında Moğolistan’da boylar hâlinde yaşayan Oğuzlar; daha sonraları göçlerle batıya, Karahanlı Devleti’nin batısına, Seyhun Nehri boylarına ve Aral Gölü civarına yerleşmişlerdir. Ancak bu bölgelerde hüküm süren Oğuzlar, merkezî bir devlete sahip olamamışlardır (Uğurlu, 2011:125). Oğuzlar, 11. yüzyıldan itibaren Kars ve Kuzey Azerbaycan’a ve 1071’de de Anadolu topraklarına girmeye başlamış ve 1176 Miryakefalon Savaşı ile Anadolu’daki mevcudiyetlerini pekiştirmiştir (Ercilasun, 2004:434-435). Sonraki yüzyıllar içinde de Anadolu bir

¹ Bunlardan birkaçının ismini vermek gerekirse;

a. Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1988.

b. Mehmet Eröz, *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991.

c. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999.

d. Sergey Grigoreviç Agacanov, *Oğuzlar*, (çev. Ekber N. Necef-Ahmet Annaberdiyev), Selenge Yayınları, İstanbul, 2004.

e. Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (çev. Osman Karatay) KaraM, Çorum, 2006.

f. Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2006 vb.

² Etimoloji ve görüşler için bk. Bayatlı, 2004:71-77.

³ Bu nedenle Uğurlu (2011: 125), Orhun Yazıtlarında geçen “*Oğuz*” ifadesiyle bugünkü Oğuz Türkleri ile birlikte diğer boyların da kastedildiğini ifade eder.

Türk yurdu hâline getirilmiştir. 14. yüzyıldan itibaren sistematik olarak Rumeli⁴ toprakları, fütûhatlarla ve göçlerle Oğuz Türklerine açılmıştır (Gökbilgin, 2008:14).

Batıya göçen ve 13. yüzyıla kadar tek bir yazı dili kullanan Oğuz boyları,⁵ 13. yüzyıldan itibaren kendi ağzını temel alan yeni bir yazı dili (Batı Türkçesi) meydana getirmişlerdir.⁶ Oluşan bu yeni yazı dilinin ilk dönem eserlerinde, Doğu Türkçesine dair izlere de rastlanır.⁷ Sonrasında ise 15. yüzyıla kadar Azerbaycan, Anadolu, Irak, Suriye ve Balkan coğrafyasında tek yazı dili⁸ olarak “*Batı Türkçesi*” kullanılmıştır (Ercilasun, 2004:433-434).

Akar (2005:240), “*Türk Dili Tarihi*” adlı eserinde Oğuz Türkçesinin yazı dili hâline (Eski Anadolu Türkçesi) geldiği XIII-XV. yüzyıllar arasını kendi içinde üç döneme ayırmıştır.

- 1.Selçuklu Dönemi Türkçesi (XII. yüzyıl sonu ve XIII. yüzyıl)
- 2.Beylikler Dönemi Türkçesi (XIII-XV. yüzyıl)
- 3.Osmanlı Türkçesine Geçiş Dönemi Türkçesi (XV. yüzyılın ikinci yarısı)

Aslında 13. yüzyıldan önceki Oğuz Türkçesine ait verilerin de varlığı bilinmektedir. Şöyle ki 11. yüzyılda yazılmış, bilinen en değerli Türk sözlüğü olan

⁴ Daha öncesinde bu coğrafyaya Türk gruplarının geldiğini belirten tarihî kaynaklar ve Rumeli’deki Oğuz grupları için bk. Gökbilgin, *Rumeli’de Yörükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2008.

⁵ Ercilasun (2004:434), Oğuz Türkçesinin yazı dili olmadan önceki devri için “*Ana Oğuz Türkçesi*” adlandırmasını kullanmaktadır.

⁶ Her ne kadar 13. yüzyıl dense de ünlü Alman Türkolog Doerfer tarihî verilerden hareketle Orhun Yazıtları’nın “*En Eski Oğuz Türkçesi*” ile yazıldığını ve bu dilin belli ölçüde “*bütün Türk dillerinin atası*”-Çuvaş ve Halaç Türkçeleri hariç- olduğunu düşünmektedir (Aksan, 2007:30).

⁷ Oğuz Türkçesinin tek yazı dili hâline gelmesiyle birlikte özellikle sonradan Anadolu topraklarına gelmeden önce belli bir eğitim alarak gelmiş Oğuzların kullandıkları ifadelerde, Oğuz Türkçesinin karakteristiğinden farklı olarak Doğu Türkçesine dair sözcükler ve morfolojik özellikler bulunmaktaydı. Bu geçiş sürecinde oluşturulan eserlere de (Behcetü’l-Hadâik, Kudûri Tercümesi, Kitâb-ı Gunya vb.) karışık dilli eserler adlandırılması yapılmıştır. Bu eserler Doğu Türkçesini (Eski Türkçe) Oğuz Türkçesine bağlamaktadır (Ercilasun, 2004:437-438).

Karışık dilli eserler için ayrıca bk. Zeynep Korkmaz, “Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.I, TDK Yayınları, Ankara, 2005a, s.296-303; Melek Erdem, *Modern Oğuz Türkçesinin Söz Varlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2009, s.31-34.

⁸ Bu dönem için “*Eski Osmanlıca, Eski Anadolu Türkçesi, Eski Türkiye Türkçesi, Eski Oğuz Türkçesi*” gibi adlandırmalar yapılmıştır (Ercilasun, 2004:433).

“*Divanü Lûgati’t Türk*” adlı eserde bazı sözcüklerin Oğuz Türkçesine aidiyeti noktasına temas edilmiştir.⁹ Fakat özellikle XI-XIII. yüzyıllar arasında Moğol istilaları neticesinde pek çok eser ve kültür kurumu tahrip edilmiştir. Bu nedenle bu döneme ait az sayıda eser günümüze ulaşmıştır (Akar, 2005:241). XIII. yüzyıldan itibaren *Sultan Veled*, *Yunus Emre*, *Ahmed Fakih*, *Hoca Dehhânî*, *Şeyyâd Hamza*; XIV. yüzyılda, *Ahmedî*, *Şeyhoğlu Mustafa*, *Âşık Paşa*, *Gülşehrî*, *Hoca Mes’ûd*; Azeri Türkçesinin ilk örneklerini verdiği bilinen ancak Anadolu’daki yazı dilinden tam olarak kopmadan eserler veren *Kadı Burhaneddin ve Erzurumlu Kadı Darîr*; XV. yüzyılda artık nispeten standartlaşan Oğuz Türkçesiyle yazan *Şeyhî*, *Ahmedî-i Dâ’î*, *Admed Rıdvân*, *Cem Sultan*, *Bedrî Dilşad*, *Necâtî Beg* vb. pek çok edip yetişmiştir.

XV. yüzyılın ikinci yarısından ve özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Eski Anadolu Türkçesi, yerini imparatorluk dili hâline gelen Osmanlı Türkçesine¹⁰ bırakmıştır. XIX. yüzyıl sonraları hatta XX. yüzyılın başlarına kadar olan bu süreci, Türk edebiyatında “*Klasik Devir*” diye adlandırmak da mümkündür (Akar, 2005:291). Osmanlı İmparatorluğu’nun büyük bir güç olmasına paralel, Osmanlı Türkçesi de edebiyat ve sanat dili olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesinin devamı olmaktan ziyade, söz diziminin Türkçe; kelime kadrosunun sosyal ve kültürel şartlar¹¹ nedeniyle ağırlıklı Arapça ve Farsça olduğu bir yazı dili olarak gelişir. Arapça ve Farsçanın Türkçe üzerindeki bu tahakkümüne karşı XVI. yüzyılda “*Türkî-i Basit*” hareketi kendini göstermiştir. Bu hareketi başlatan *Edirneli Nazmî* ve *Tatavlı Mahremî*’nin bu yöndeki girişimleri, dönemin dil eğilimlerine karşı başarılı olamamıştır (Akar, 2005:291). Şu da

⁹ Ayrıntılı bilgi için bk:

a. M. Selda Çoban, *Divanü Lûgati’t Türk’te Geçen ‘Oğuzca’ Kayıtlı Dil Malzemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Eski Türk Dili Bilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005

b. Zeynep Korkmaz, “XI-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C.I, TDK Yayınları, Ankara, 2005b, s.268-273.

¹⁰ Ergin (1998:20) Osmanlı Türkçesini üç bölümde değerlendirir. 1. XV. asrın sonu ile XVI. asrın büyük bir kısmı 2. XVI. asrın sonu ile XIX. asrın ortalarına kadar 3. XIX. asrın ortalarından XX. asrın başlarına kadar (Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e kadar olan süre).

¹¹ Divan şiiri yazan edipler, Arapça ve Farsçayı iyi derecede bildikleri için ve bu dillerin gelişmiş birer edebiyat dili (Farsça), bilim dili olmasından dolayı (Arapça) bu dillerdeki kelime kadrosunu eserlerinde öne çıkardılar. Fakat bu durum öyle ileri gitti ki bazı eserlerin söz dizimi dışında Türkçeye bir bağlantısı kalmamıştır (Akar, 2005:287-288).

belirtilmelidir ki Arapça ve Farsçanın tahakkümüne rağmen, Osmanlı Türkçesiyle “*Klasik Türk Şiiri*”nin en seçkin örneklerini vermiş olan *Hayâlî*, *Şeyhülislâm Yahyâ*, *Bâkî*, *Nefî*, *Nedim*, *Şeyh Gâlip*, *Keçecizâde İzzet Molla* vb. divan şairleri de bulunmaktadır.

XIX. yüzyıldan itibaren gelişen Tanzimat edebiyatı, Divan edebiyatına bir tepki hareketidir (Akar, 2005:293). Önce askerî alanda sonra da kültürel hayattaki yenileşme çabaları, Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi durumuyla içiçedir. Halkı bilinçlendirmek, bazı kavramları (demokrasi, hürriyet, eşitlik vb.) tabana yaymak için dilin sadeleştirilmesi yönünde girişimler olmuş ve bu anlayışı yansıtan çok sayıda eser (sözlük, gazete, dergi, kitap) basılmıştır. Hatta alfabede bile bazı değişiklikler tartışmaya açılmıştır (Akar, 2005:295). Fakat XIX. yüzyılın son dönemlerinde, siyasî atmosfer (İstibdât Dönemi) ile bağlantılı olarak gelişen ve kendisinden önce Tanzimat Dönemi’ndeki dili sadeleştirme ve halka yayma girişimlerinin tersine bir dil anlayışı ortaya çıkmıştır. Servet-i Fünûn olarak adlandırılan bu dönemde, dil anlayışı daha çok estetik kaygı ve bireyselciliği öne aldığından dilde geriye doğru bir dönüş başlamıştı. Ayrıca bu dönemde, Arapça ve Farsçanın yanında Fransızca, dil üzerinde kendini göstermeye başlamıştır (Akar, 2005:296-297). Ancak Batı dillerinden gelen terimlere karşılık olarak yeni Arapça ve Farsça kelimelerle, terkipler dile sokulmaya başlanmıştır (Ergin, 1998:20).

Bütün olanlara rağmen, dildeki bu geriye dönüşe karşı duranların görüşleri “*İkdam*” gazetesinde yayımlanmaya başlamış ve bu yazılar II. Meşrutiyet Dönemi’ndeki dil anlayışına öncü olmuştur¹² (Akar, 2005:297).

II. Meşrutiyet’le birlikte, dildeki sadeleşme çalışmaları hızlanmış ve buna paralel olarak da millî dil üzerine ve dil bilincinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu noktada 8 Nisan 1911’de Selanik’te yayımlanan Genç Kalemler dergisinde, *Ömer Seyfettin* tarafından imzasız olarak yazılan “*Yeni Lisân*” adlı makale, mevcut dil görüşlerinin üstünde ve onları aşan bir anlayışla kaleme alınmış

¹² 1897 yılında Mehmet Emin Yurdakul’un bu dil anlayışını yansıtan “*Cenge Giderken*” adlı şiiri yayımlanmıştır.

ve bazı temel görüşler belirtilmiştir. Bu sürecin akabinde de denilebilir ki Osmanlı Türkçesi sona erip Türkiye Türkçesi dönemi başlamıştır (Ergin, 1998:23; Akar, 2005:300).

Cumhuriyet Dönemi'nde ise kullanılan dil, önceleri özleştirme, tasfiye çabaları doğrultusunda gelişmiş ve bu anlayışa uygun eserler oluşturulmuştur. Sonrasında bunu, dilin doğal seyrine müdahale olarak gören Atatürk, yaşayan yani halkın konuştuğu dilin kullanılması için çalışmıştır. Güneş Dil Teorisi ile dildeki pek çok alıntı sözcüğün aslının Türkçe olduğu gösterilmeye ve böylelikle de tasfiyecilik hareketinden vazgeçilmeye çalışılmıştır. Halkın diline girmiş ve Türkçenin semantik, fonetik yapısına uydurulmuş pek çok alıntı sözcük de böylelikle kullanılagelmiştir (Akar, 2005:313-315). Türk dilinin belli bir disiplin çerçevesinde incelenmesini arzulayan Atatürk, Türk Dil Kurumunu kurdurmuştur. Bu kurum bünyesinde Türkçenin türlü alanlarına dair pek çok bilimsel eser yayımlanmış ve hâlihazırda da yayımlanmaktadır.

Günümüze kadar olan zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî dili olan Türkiye Türkçesi; resmî yazışmalarda, örgün eğitim kurumlarında, sosyal hayatın her yerinde, üniversitelerde gelişmiş sözcük kadrosu ve sağlam yapısıyla hem sanat hem bilim dili olarak kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesini kullanan Türk edebiyatçıların eserleri yabancı dillere çevrilmektedir. Türkiye Türkçesi bugün Türkiye'nin dışında Balkanlar, Kıbrıs, Avrupa ve Amerika'daki Türklerin büyük çoğunluğunun ana dilidir. Türkiye Türkçesinin yazı dili, İstanbul ağzına dayanır (Ergin, 1998:25).

Oğuz grubu lehçelerinden bir diğeri de Azeri Türkçesidir. Azeri Türkçesindeki ilk örnekler; XIII. yüzyılda yazıya geçirildiği düşünülen Dedem Korkut Hikâyeleri, *Hasanoğlu*'nun üç şiiri, *Nesir Bakuî*'den kalma bir gazel ve *Sıhahu'l Acem* adlı mensur eser; XIV. yüzyılda ise *Mustafa Darîr*, *Kadı Burhaneddin* ve *Seyyid Nesimî*'nin yazmış olduğu eserlerdir (Heyet, 2004:14). Fakat bu eserler,

dönemi itibarıyla Anadolu Türkçesinden çok da farklılık arz etmez.¹³ Yani bu eserler, Oğuz Türkçesinin henüz lehçeleşmediği ve tam ayrışmanın olmadığı zamanlara gider (Akar, 2005:280). Bununla birlikte Azeri sahasının yavaş yavaş ortaya çıktığına dair emareler de görünmektedir. XV. yüzyıldan itibaren ise artık Osmanlı ve Azeri sahasına ait unsurlar belirginleşmeye başlar (Celâl-Hüseynov, 2008:15). Ergin (1998:15) ise ilk dönemde Azeri ve Anadolu Türkçesi arasında çok küçük saha farklılıkları olduğunu; ayrışmanın XVII. yüzyıldan sonra gerçekleştiğini belirtir.¹⁴ Bu ayrışma durumunu Ercilasun şu şekilde özetlemektedir:

“Karakoyunlu-Akkoyunlu-Osmanlı siyasi ayrılığı dolayısıyla 15. yüzyılda ayrışma sürecini yaşayan Eski Oğuz Türkçesi, 16. yüzyıl başında Safevî Devleti’nin kuruluşuyla Azerbaycan ve Osmanlı yazı dillerine ayrıldı. Batı Türkçesi, aralarındaki çok küçük farklılıklarla 16. yüzyıldan bugüne iki yazı hâlinde ulaştı. 20. yüzyılda bunlara Türkmen ve Gagavuz yazı dilleri de eklendi” (Ercilasun, 2004:434).

Benzer bir açıklamayı Demir ve Yılmaz *“Türkçe El Kitabı”*’nda şu şekilde ifade ederler:

“İran’da Safevî ve Kaçar, geniş anlamıyla Türkiye’de ise Osmanlı devletinin nüfuz alanları iki bölgenin siyasi sınırlarını belirlemiş, hanlıkların çekişmelerine ve Rus işgaline sahne olan Kuzey Azerbaycan 17. yüzyılda imzalanan Kasr-ı Şirin Antlaşması’nın ardından Güney Azerbaycan ile göreceli olarak azalan ilişkiler Azericenin de ayrı bir varyant olarak değerlendirilmesinin başlangıcı olmuştur...” (Demir-Yılmaz, 2005:108).

XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyılın ortalarına kadarki dönem *“Klasik Azerbaycan Türkçesi”* dönemi olarak adlandırılmaktadır (Ercilasun, 2004:434). Başta divan edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan *Fuzûlî* ile birlikte *Hatayî*, *Habibî*, *Molla Penah Vâkıf*, *Molla Veli Vidadi*, *Mesîhî*, *Saib-i Tebrizî*, *Gülşenî* gibi edipler Azeri

¹³ Türkiye Türkçesi ile Azeri Türkçesinin ayrıldığı sınırları ve devri kesin olarak tayin etmek olanaksızdır (Demir-Yılmaz, 2005:108; Erdem, 2009:36).

¹⁴ Bugün bile Azeri ve Türkiye Türkçesinin arasında çok büyük farklılıklar görünmez.

Türkçesinin klasik metinlerini oluşturmuşlardır. XIX. yüzyılın başından 1930'lu yıllara değin geçiş dönemini yaşayan Azeri Türkçesi, 1930'lardan itibaren çağdaş Azeri Türkçesi dönemine girmiştir. Geçiş döneminin bazı önemli isimleri şunlardır: *Mirza Fethali Ahundzade, Hasan Bey Zerdabî, Mirza Elekber Sâbir, Hüseyin Câvid, Mehmed Hadi, Celil Memmedguluzâde* (Ercilasun, 2004:434). Günümüzde ise *Cafer Cabbarlı, Bahtiyar Vahapzade, Abdulla Şaik, Üzeyir Hacıbeyli, Samed Vurgun, Mehmed Hüseyin Şehriyar*¹⁵ gibi şahsiyetleri, çağdaş Azeri edebiyatçıları arasında sayabiliriz.

Heyet (2004:15), Azeri Türkçesinin tarihî gelişim aşamalarını üç başlık altında incelemiştir:

- 1.Başlangıç Aşaması (11-15.yy)
- 2.Hataî-Fuzûlî Aşaması (16-17.yy)
- 3.Vâkıf Aşaması (18.yy)

Azeri Türkçesinin hâkim olduğu coğrafya, Doğu Anadolu,¹⁶ Güney Kafkasya, Kafkas Azerbaycan'ı, Kerkük ile Irak¹⁷ ve Suriye'yi kapsar. Şu da belirtmeli ki Azeri Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasındaki farklılıklar şu anda bile

¹⁵ Güney Azerbaycan edebiyatının en önemli şahsiyetidir. Günümüzde Azerbaycan'daki Azeri Türkleri ile İran'da yaşayan Azeri Türklerinin konuştukları Türkçe arasında fark yoktur. XIX. yüzyılda Rus istilasına uğrayan Azerbaycan toprakları Gülistan (1813) ve Türkmençay (1828) antlaşmasıyla Kuzey ve Güney olarak ikiye bölünmüştür (Celâl-Hüseynov, 2008:39). Fakat bu siyasi sınırlılıklar dil farklılığı noktasında çok da belirleyici olmamıştır. Güney Azerbaycan'da, özellikle mersiye edebiyatı ağırlıklıdır. Günümüzde ana dilin kullanımı noktasında sıkıntılara rağmen Azeri Türkçesi, bu topraklarda çeşitli vasıtalarla yaşatılmaya çalışılmaktadır (Heyet, 2004:18). Güney Azeri Türkçesi; Tebrizi, Zencani, Erdebili ve Urumiye ağızlarından oluşmaktadır (Demir-Yılmaz, 2005:119).

Ayrıca İran'daki Azeri Türkçesi için bk.

a. Sonel Bosnalı, *İran Azerbaycan Türkçesi*, Kebikeç Dil ve Edebiyat Dizisi, İstanbul, 2007.

b. Sooman Noah Lee, *A Grammar of Iranian Azerbaijani*, Thaehaksa, Korea, 2008.

(Not: Çalışmamızda bu nedenle Güney veya Kuzey Azerî Türkçesi eserleri gibi bir ayrıma gidilmemiştir.)

¹⁶ Bu etki Güneydoğu Anadolu'yu da kapsamaktadır.

¹⁷ Irak Türkmen Türkleri yazı dili olarak Türkiye Türkçesini kullanmaktadır. Ağız özellikleri itibarıyla ise Azerî Türkçesine yakındır (Özkan, 2007:72-73; Demir-Yılmaz, 2005:122; Doerfer, 1987:248). Aynı şekilde Suriye Türkmenlerinin konuşma dili de Türkiye Türkçesi ağızlarıyla bağlantılıdır (Özkan, 2007:88). Ayrıca Irak'taki Türkmen grupları için bk. Erdem, 2009:42-43.

(Not: Çalışmamızın *Giriş* bölümünde Irak Türkmen Türkçesi ile ilgili ayrıca bilgi verilmemiştir. Çünkü Irak Türkmen Türkçesi ağız olarak Azerî; yazı dili olarak ise Türkiye Türkçesine yakındır. Aynı şekilde Suriye Türkmenleri farklı bir başlık altında incelenmemiştir).

büyük değildir. Farklılıklar daha çok ağızlardaki unsurların yazı diline geçirilmesiyle meydana gelmiştir (Celâl-Hüseynov, 2008:15).

Azeri Türkçesi resmî dildir. Buradaki ağızlar, yönlere göre Doğu (Kuba, Bakü, Şamahı, Mugan ve Lenkeran), Batı (Kazak, Karabağ, Gence ve Ayrım), Kuzey (Nuha, Zagatala-Gah) ve Güney (Nahçıvan, Ordubad ve Tebriz) ağızları olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Bununla birlikte yazı dili tam olarak bu ağızların herhangi birine dayanmamaktadır (Özkan, 2007:101).

Oğuz lehçesinin coğrafi konumu itibarıyla doğuda yer alan günümüzdeki temsilcisi Türkmen Türkçesidir. Doğuda kalan Oğuz gruplarının¹⁸ oluşturduğu bu yazı dilinin ilk örnekleri, Azeri ve Anadolu coğrafyasına nazaran daha geç ortaya çıkmıştır. Aslında çok güçlü bir sözlü geleneğe (*Destan, Erteki, Atalar Sözi, Bilmeceler, Şarkı ve Aydım [Türküler]*) sahip olan Türkmenlerin yazı dili ancak XVIII. yüzyıl itibarıyla ortaya çıkar. Türkmen Türkçesinin yazı dili hâline gelmesi ve Klasik Türkmen Türkçesinin ortaya çıkması XVIII. yüzyıl Türkmen şairi *Mahdumkulu* ile başlatılır (Demir-Yılmaz, 2005:109; Kara, 1998:103; Tabaklar, 1994:7-8). *Mahdumkulu*’ndan önce şiir yazan Türkmen şairler, şiirlerini Çağatay Türkçesiyle¹⁹ yazmaktaydı (Kara, 2001:3). *Mahdumkulu* ile birlikte XVIII. yüzyılda *Dövlətməmmət Azadı, Nurmuhəmmət Andalıp, Mağrubi, Şabende, Gayıbi*; XIX. yüzyılda *Kemine, Seydi, Zelili, Mollanepes, Mätäci, Talabı, Aşığı, Abdışetdar Kazı, Dosməmmət, Mişgünlüç, Kätibi*; XIX. yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında ise *Dovan, Gara, Yağmır, Guba, Durdı, Oraz, Dövlətməmmət Balğızıl, Bayram Şahır, Molladurdu, Memmedoraz, Körmolla, Abdırəzak, Zinharı, Baylı Şahır, Muhammetğulı Atabayev* gibi şairler Klasik Türkmen edebiyatının önemli temsilcilerindendir (Kara, 1998:125-126; Naskali-Sağol, 1995:15;). Bu şairlerin eserlerinin içerikleri; genellikle dönemin siyasi, kültürel ve ekonomik şartlarından bağımsız değildir. Özellikle *Mahdumkulu*, eserlerinde XVIII. yüzyılda meydana gelen boy kavgalarına, siyasi çekişmelere ve bozulan müesses nizamın olumsuz

¹⁸ Türkmenistan’daki başlıca Oğuz grupları ise şunlardır: Teke, Yomut, Ersarı, Sarık, Salır, Gökleñ ve Çovdur (Kara, 2001:1).

¹⁹ Tarihî ve Çağdaş Türkmen edebiyatında Kıpçak ve Çağatay etkisi önemli ölçüde hissedilmektedir (Erdem, 2009:37; Demir-Yılmaz, 2005:83).

yanlarına dikkat çekmiştir. O, bunları aşmak için vatan, vatanseverlik, yiğitlik gibi konulara temas eden şiirler kaleme almıştır (Naskali-Sağol, 1995:15-16).

Çağdaş Türkmen edebiyatının örnekleri 1920’li yıllardan itibaren verilmeye başlanır. II. Dünya Savaşı’na kadar olan bu dönemde *B. Kerbabayev, A. Niyazov, A. Durdıyev, A. Govşudov, G. Burunov, B. Amanov, T. Esenova vb.* Türkmen edebiyatçıları Türkmen Türkçesi ile eserler meydana getirmişlerdir (Kara, 2001:4-5). II. Dünya Savaşı’ndan günümüze kadar olan süreçte, edebiyatın her alanında yazan önemli Türkmen edebiyatçıları yetişmiştir.²⁰ Ekim 1925’te resmî yazı dili olan Türkmen Türkçesi, 1929 yılına kadar Arap alfabesi, 1929-1940 arası Latin, 1940’tan 1996’ya kadar Kiril alfabesiyle yazılmış, 1 Ocak 1996 itibarıyla da tekrar Latin asıllı alfabe kullanılmaya başlanmıştır (Demir-Yılmaz, 2005:115).

Türkmen Türkçesinin *Teke, Yomud, Ärsarı, Salır, Sarık, Çovdur, Alili, Gökkeñ, Nohur, Änev* gibi çok sayıda ağız grubu vardır (Clark, 1998:17-18). Yazı dilinin Teke boyunun Oğuzcasına dayandığını söyleyenler olduğu gibi (Uğurlu, 2011:135), Yomut ağzının temel alındığını belirtenler de bulunmaktadır (Özkan, 2007:117; Gökdağ, 2000:219). Diğer bir görüşte ise hem Yomut hem Teke ağzının Türkmen Türkçesinin yazı diline katkıda bulunduğu ifade edilmektedir (Hanser, 2003:12).

Türkiye Türkçesine çok yakın olan ve özellikle Rumeli ağızları ile büyük benzerlikler gösteren diğer bir Oğuz lehçesi de Gagavuz Türkçesidir. Gagavuz adının oluşumu ve Gagavuz Türklerinin bugün yaşadıkları yerlere nasıl geldikleri üzerine çok sayıda araştırma yapılmıştır.²¹ “*Gagavuz*” ismi ilk defa Ruslara ait 1817 tarihli bir belgede geçmektedir (Demir-Yılmaz, 2005:124). Hristiyanlığın Ortodoks mezhebine mensup olan Gagavuzlar, âdetler noktasında diğer Müslüman Türkler ile

²⁰ II. Dünya Savaşı’ndan sonra yetişen Türkmen edebiyatçıları için bk. Kara, 1998: 113-124.

²¹ Bu çalışmalar ve Gagavuzların tarihi için bk.

a. Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara, 1996.

b. Atanas Manov, *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*, (çev. M. Türker Acaroğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

c. Harun Güngör-Mustafa Argunşah, *Gagavuz Türkleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

d. Ay Boba-Mihail Çakır, *Gagauzlar: İstoriya, Adetlär, Dil Hem Din*, Pontos, Chişinău, 2007.

önemli benzerlikler göstermektedir (Özkan, 1996:32). Moldova’da yaşayan Gagavuz Türkleri, 5 Mart 1995’teki referandum neticesinde özerklik statüsüne kavuşmuşlardır (Özkan, 2007:140).

Gagavuz Türkçesinin diğer Oğuz lehçelerinin aksine edebî metin külliyatı son derece sınırlıdır. XX. yüzyıla kadar olan süreçte Gagavuz Türkçesi ile oluşturulmuş bir metne rastlanmamakta, 1907 yılından itibaren Gagavuz Türkçesi ile yapılmış neşriyatlar gözükmemektedir. 1907’den itibaren bu neşriyatlar başta İncil olmak üzere genellikle Hristiyanlığa dair kitaplardır (Boba-Çakır, 2007: 93). Gagavuz Türkleri çok zengin bir folklorik malzeme ve sözlü geleneğe sahiptir (Özkan, 1996:34).

Gagavuz Türkçesindeki sözcük dağarcığının çoğunu Türkçe kökenli sözcükler oluşturmaktadır. Ama bu dağarcıkta önemli miktarda Slav ve Roman dillerinden geçen alıntı sözcükler de bulunur. Alıntı sözcükler daha çok Hristiyanlıkla ilgili terimlerdir. Ayrıca bu etki, sadece sözcük düzeyinde olmayıp cümle yapısını da etkilemiştir (Güngör-Argunşah, 2002:60-61). Gagavuz Türkçesi ile eser veren bazı edebiyatçılar şunlardır: *Stepan Bulgar, Dionis Tanasoglu, Dimitri Karaçoban, Tudorka Arnaut, Mina Kösä, Nikolay Baboglu, Fedor Zanet, Todur Zanet, Gayrik Gaydarci, Saveli Petroviç Ekonomov, Stefan Kuroglu, Konstantin Vasilioğlu, Andrey Koçanci, Vasi Filioğlu, Olga Radova, Petr Yalanci* (Özkan, 2007:147).

Merkez ve Güney ağız olmak üzere iki ağız grubuna ayrılan Gagavuz Türkçesinin yazı dilini, Merkez ağız oluşturur. Merkez ağız, Komrat ve Çadır bölgelerinde konuşulur. Güney ağız ise ikinci ağız bölgesidir. Valkaneş ve Ukrayna’nın Odesa bölgesinde konuşulur (Özkan, 2007:145).

Yukarıda isimleri zikredilen Oğuz grubu Türk lehçelerinin tamamının yazı dili teşekkül etmiştir. Fakat Oğuz Türkçesi içinde olmasına rağmen yazı dili oluşturamamış, sadece konuşma dili olarak varlığını sürdüren gruplar da vardır.

Bunlardan Salar Türkçesi, diğer Oğuz Türk lehçelerinin en doğusunda, Çin sınırları içinde konuşulmaktadır. Salar Türkleri, Oğuz soylu bir gruptur (Özkan, 2007:272; Bozkurt, 1999:455). Çin’de resmî azınlık statüsünde olan Salar Türklerinin 1990 verilerine göre nüfusları 87.697 kişidir (Özkan, 2007:272). Salar Türklerinin kendi lehçeleri temelinde oluşmuş bir yazı dili yoktur (Özkan, 2007:273). Sözcük dağarcıklarının büyük kısmını Oğuz kökenli sözcükler oluşturur. Bununla birlikte Çince, Moğolca, Tibetçe, Arapça ve Farsçadan Salar Türkçesine geçmiş çok sayıda alıntı sözcük de bulunmaktadır (Bozkurt, 1999:456).

Salar Türkçesinin Oğuz lehçesine aidiyeti noktasında farklı görüşler mevcuttur: Samoyloviç, Kıpçak-Türkmen grubuna dâhil etmekte; Poppe, Menges, Pritsak, Thomsen ve Baskakov Uygur Türkçesinin bir ağızı olarak görmekte; Talat Tekin ise müstakil bir lehçe grubu olarak sınıflandırmaktadır (Özkan, 2007:273).

Oğuz Türklerinin batıya göçleri sırasında ilk yerleştikleri alanlardan biri olan ve geçmişte üzerinde devletler kurduğu diğer bir coğrafya ise İran’dır.²² İran’da hâlâ çok sayıda Türk topluluğu yaşamaktadır.²³ İran’da konuşulan Türk lehçelerinin çoğu Oğuz Türkçesini temel alır. Bu lehçelerden biri de Horasan Türkçesidir. Horasan Türkçesinin Türk lehçeleri içindeki yerini tayin eden Türkolog, Gerhard Doerfer’dir (Bozkurt, 1999:418). Horasan Türklerinin dili olan ve yazı dili hâline gelememiş²⁴ Horasan Türkçesi,²⁵ diğer Oğuz lehçeleriyle belli noktalarda ortaklık gösterir; fakat bu lehçenin kendine özgü özellikleri de bulunmaktadır (Bozkurt, 1999:417; Doerfer, 1969:9-11). Doerfer (1987:245-246; 1969:9-10) Oğuz Türkçesi üzerine yaptığı sınıflandırmada; Horasan Türkçesini, Türkmen Türkçesiyle birlikte

²² İranda’ki Türk lehçeleri için bk. Erdem, 2009:111-112; Doerfer, 1998b, s.273-282; 1969:s.1-11

²³ İrandaki Türkler için bk.

a.Mehmed Emin Resulzade, *İran Türkleri*, (hızl. Yavuz Akpınar- İrfan Murat Yıldırım-Selahattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1993.

b.Gerhard Doerfer, “İran’da Türkler”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.431, Kasım 1987, s.242-251.

c.Gerhard Doerfer, Wolfram Heschke, Jamshid Ravanyar, *Oghusica aus Iran*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1990.

d.Ali Kafkasyalı, *İran Türkleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2010.

²⁴ Sadece Horasan Türkçesini ve folklorunu tanıtmak maksadıyla İran Azerileri tarafından yayımlanan “*İnkılâp Yolunda*” adlı dergide, Horasan Türkleri için özel ek çıkmıştır. Ek olarak çıkan “*Galam Ucu*” adlı derginin sadece 2 sayısı yayımlanmıştır (Ziyayeva, 2006:93; Tulu, 1992:131).

²⁵ Horasan bölgesinde yaşayan halk, dillerine “*Türkî*” tabirini kullanır (Bozkurt, 1999:417).

Doğu Oğuzca içinde değerlendirir; fakat Horasan Türkçesini, Türkmen Türkçesinden çok, Batı Oğuz Türkçesine yakın görür. Erdem (2009:36) ise Horasan Türkçesinin Türkmen Türkçesiyle Azeri Türkçesi arasında bir köprü olduğuna değinir.

Horasan Türkçesinin başka bir önemi de Batı Türkçesine geçiş sürecinde yazılan eserlerin (karışık dilli eserler) özelliklerine dair izler taşımasıdır (Ziyayeva, 2006: 92). Bu lehçe üzerine çeşitli akademik çalışmalar yapılmıştır.²⁶

Oğuz lehçeleri içinde sadece konuşma diline (ağız) sahip başka Oğuz grupları ise *Kaşkay*,²⁷ *Afşar*, *Bayatlar*, *Kaçarlar*, *Karapapak*, *Şahsevenler* ve *Karadağlılar*, *Aynallu* (*Eynallu*), *Sungur*, *Hamse Türkleridir*. Bu konuşma dillerinin büyük çoğunluğu Oğuz gruplarının yaşadıkları coğrafyalarda (başta İran olmak üzere Afganistan,²⁸ Irak, Suriye, Azerbaycan) varlıklarını sürdürmektedir.²⁹ Bu ağızlar Azeri Türkçesiyle büyük oranda paralellik göstermekle birlikte Karapapak, Şahsevenler ve Karadağlıların³⁰ konuştukları Türkçe hariç, Azeri Türkçesinin ağızları içinde değildir (Erdem, 2009:41-42; Özkan, 2007:76-88; Bozkurt, 1999:409-416; Doerfer, 1987:242-251; 1969:2). Son olarak Oğuz Türkçesinin kendi içinde sınıflandırılmasına yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmaları yapanların başında Doerfer'i anmak gerekir.

Doerfer (1969:10) “*İrandaki Türk Dilleri*” makalesinde Oğuz Türkçesini, Batı Oğuzca ve Doğu Oğuzca diye ayırmaktadır. Batı Oğuzca içine Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi; Doğu Oğuzca içine ise Türkmen Türkçesi ve Horasan Türkçesini dâhil eder. 1976 Belleten’deki yazısında Doerfer (1976:81-82) Oğuzcayı Batı Rumelice, Doğu Rumelice, Batı Anadoluca, Doğu Anadoluca, Azerice, Kaşkay-

²⁶ Yapılan çalışmalar için bk. Tulu, 2009:13-16.

²⁷ Kaşkay Türkçesi üzerine Muhittin Çelik tarafından doktora tezi hazırlanmıştır. Bk. Muhittin Çelik, *Kaşkay Türkçesi*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Malatya, 1997.

²⁸ Afganistandaki Oğuz grupları için bk. Erdem, 2009:45.

²⁹ Erdem (2009:43) Çağdaş Oğuz Türkçesinin konuşurlarının yayıldığı coğrafyayı ana hatları Türkiye (standart tür ve ağızları), Gagauz, Azerbaycan (Kuzey Azerbaycan, Güney Azerbaycan, İran) ve Türkmenistan, ayrıca Irak, İran, Suriye şeklinde belirtmiştir.

³⁰ Karapapak, Şahseven ve Karadağlı Türklerinin konuştuğu Türkçe, Azeri Türkçesinin ağızı sayılır (Özkan, 2007:85,86).

Eynalluca, Sonkurca, Horasan Türkçesi, Özbek Oğuzcası ve Türkmence olarak 10 başlıkta sınıflandırmıştır. 23 Kasım 1987’de Türk Dil Kurumundaki konuşmasında ve Türk Dili dergisinde yayımlanan “*İran’da Türkler*” adlı yazısında Doerfer (1987:247), Batı Oğuzca=Türkiye Türkçesi, Orta Oğuzca=Azerbaycan Türkçesi, Güney Oğuzca=Kazvîn’e kadar uzanan lehçeler, Kuzeydoğu Oğuzca=Horasan Türkçesi (Özbek Oğuzcası dâhil), Kuzeybatı Oğuzca=Türkmence şeklinde beş kısma ayırmıştır. Bunun yanı sıra 1998’de Wolfram Hesché ile birlikte hazırladığı “*Türkische Folklore-Texte aus Chorasan*” adlı çalışmanın giriş kısmında ise Oğuz lehçelerini; Batı Oğuzca=Türkiye Türkçesi, Orta Oğuzca= Azerbaycanca (Doğu Anadolu dâhil), Güney Oğuzca: Kaşkay ve benzerleri, Kuzey Oğuzca= Türkmence, Doğu Oğuzca: Horasan Türkçesi olarak beş bölümde toplamıştır (Doerfer-Hesché, 1998:6).

Bozkurt (1999:420), tarafından yapılan sınıflandırmada ise Oğuz Türkçesi şu şekilde belirtilmiştir: Oğuzca: Türkmence, Horasanca, Azerice, Türkiye Türkçesi.

Banguoğlu (2004:15), Oğuz Türkçesini 1. Anadolu (ve Rumeli) 2. Azeri 3. Türkmen 4. Gagavuz 5. Kırım Kıyı lehçeleri olarak beşe ayırmıştır.

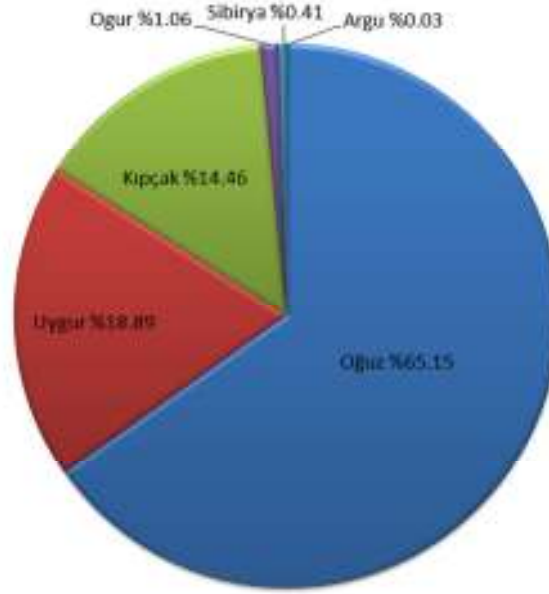
Johanson ise Oğuz Türkçesini Türkmence, Horasan Türkçesi, Güney Oğuzca, Azerice, Türkçe ve Gagavuzca olarak altı başlık altına almıştır (Uğurlu, 2011:146).

Tablo 1: Oğuz Grubu Konuşurlarının Dağılımı³¹

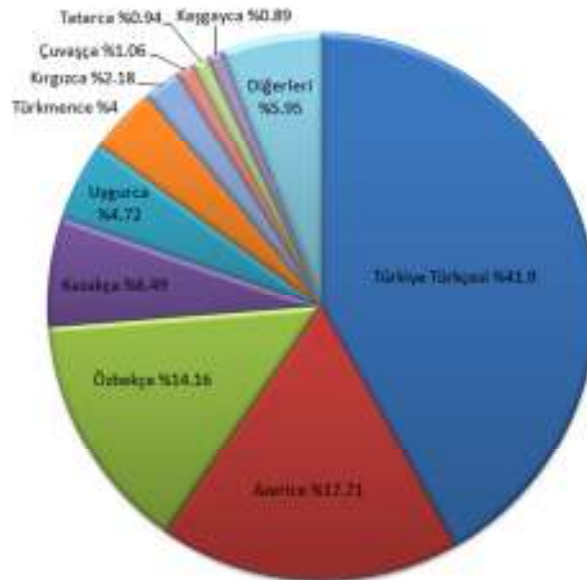
<i>Dil</i>	<i>Konuşucu sayısı</i>	<i>Konuşulan ülkeler (ve konuşucu sayıları)</i>
Türkiye Türkçesi	88 milyon	Türkiye 72 milyon, Balkan 2,5 milyon, Kıbrıs 265.000, Rusya 800.000, Almanya 4,5 milyon, Batı ve Orta Avrupa 4.000.000 , Türkmeneli Irak 2.500.000
Gagavuz Türkçesi	250.000	Moldavya 170.000, Balkan 30.000, Ukrayna 20.000, Bulgaristan 10.000
Azeri Türkçesi	50 milyon	İran 30 milyon, Azerbaycan 9 milyon, Türkiye 500.000, Rusya 2 milyon, Gürcistan 500.000
Türkmen Türkçesi	8 milyon	Türkmenistan 6,1 milyon, İran 2 milyon, Afganistan 900.000, Özbekistan 250.000
Horasan Türkçesi	1.400.000	İran (Horasan ili)
Kaşkay/Kaşgay Türkçesi	1,5 milyon	İran (Fars, Huzistan illeri)
Aynallu Türkçesi	7.000	İran (Merkez, Erdebil ve Zencan illeri)
Afşar Türkçesi	300.000	Afganistan (Kabil, Herat), Kuzeydoğu-İran
Salar Türkçesi	140.000	Çin (Qinghai ve Gansu illeri)
Toplam	~149.000.000	

³¹ http://tr.wikipedia.org/wiki/O%C4%9Fuz_grubu, erişim tarihi: 03.10.2011

Diyagram 1: Türk lehçelerini konuşanların sayısı, birbirini anlayabilen lehçelerden oluşan gruplara ayrıldığında, böyle bir paylaşım ortaya çıkmaktadır³².

Diyagram 2: Türk dilini konuşanların sayısının lehçelere göre dağılımı³³

³²http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Birbirlerini_anlayabilen_T%C3%BCrk_gruplar.png&filetimestamp=20071009142138, erişim tarihi: 03.10.2011

³³http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:T%C3%BCrk_dilleri.png&filetimestamp=20080910140958, erişim tarihi: 03.10.2011

1.1. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinin Sınıflandırılması

Oğuz grubunun Türk lehçeleri içindeki yeri için çeşitli tasnifleme çalışmaları yapılmıştır. Bu tasnif çalışmaları şöyledir:

A) Radloff'un tasnifine göre (Tekin, 2005:363; Arat, 1987a:85-87).

Güney Diyalektleri: 1. Türkmen 2. Azerbaycan 3. Kafkasya diyalektleri 4. Anadolu diyalektleri (Hüdavendigâr diyalekti, Karaman diyalekti) 5. Kırım diyalekti (Karaim) 6. Osmanlı diyalekti.

B) Korş'un tasnifine göre (Tekin, 2005:364).

Batı Grubu: Türkmen, Azerbaycan, Kafkasya, Anadolu, Kırım (Karaim diyalekti), Osmanlı.

C) Ramstedt'in tasnifine göre (Tekin, 2005: 365).

Güney Grubu: (tağ > dağ, dā, d > y): Türkmen (Türkmenistan, Stavropol), Türk ya da Osmanlı.

Ç) Samoyleviç'in tasnifine göre (Tekin, 2005:368).

ol-grubu (Türkmen, Güney-Batı): Hive Cumhuriyeti halkı, Buhara Cumhuriyeti halkı, Afganistan Türkmen diyalektleri, Türkmenistan Cumhuriyeti, İran (Azerbaycan, Esterabad, Horasan vb.), Ermenistan Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti, Anadolu, Kuzey Suriye, İstanbul, Balkan Yarımadası, Besarabya, Kırım (güney kıyıları), Türkmen (Stavropol=Kuzey Kafkasya, Astırhan).

D) Ligeti'nin tasnifine göre (Tekin, 2005:370).

Uz (Oğuz) dilleri (Azerbaycan, Kırım A, Türk, Türkmen).

E) Räsänen'in tasnifine göre (Tekin, 2005:371).

Güney-Batı Grubu: Türkmen, Azerbaycan, Osmanlı, Gagauz.

F) Baskakov'un tasnifine göre (Tekin, 2005:371-372).

Oğuz Grubu:

- a.Oğuz-Türkmen Alt Grubu: Eski dillerden Oğuzca (X-XI.yy), yeni dillerden Türkmen ve Truhmen.
- b.Oğuz-Bulgar Alt Grubu: Eski dillerden Peçenek, Uz; yenilerden Gagauz.
- c.Oğuz-Selçuk Alt Grubu: Eskilerden Selçuk, Eski Osmanlı; yenilerden Azeri, Türk (Osmanlı).

G) Arat'ın tasnifine göre (Arat, 1987:136-138).

Dağlı-grubu (ayak, dağ, dağlı, kalan): Cenup.

H) Benzing'in tasnifine göre (Tekin, 2005:375).

Güney (Oğuz) Grubu:

- a.Osmanlıca (Türkiye Türkçesi).
- b.Azeri (Rus ve İran Azerbaycanı).
- c.Türkmence (Rus Türkmenistanı ile Kuzey-Batı İran).

I) Menges'in tasnifine göre (Tekin, 2005:376).

Güney-Batı veya Oğuz Grubu:

- a.Eski dillerden Eski Anadolu (Selçuklu) Türkçesi ve Eski Osmanlıca.
- b.Yenilerden Osmanlıca (Rumeli, Anadolu, Güney Kırım), Gagauz, Azeri (İran ve Kaşkay lehçeleri ile).
- c.Türkmence.

İ) Poppe'nin tasnifine göre (Tekin, 2005:378).

Türkmen (ayak, dağ,-ı).

J) Doerfer'in tasnifine göre (Tekin, 2005:379).

Güney-Batı veya Oğuz grubu.

K) T.Tekin'in tasnifine göre (Tekin, 2005:382).

dağlı grubu: Türkmence, Horasani, Özbekçenin Harezmi-Oğuz diyalektleri Azeri (Kaşkay-Aynallu, Kerkük, Erbil diyalektleri ile birlikte), Türkçe (Gagauzca ile birlikte).

L) L. Johanson'un tasnifine göre (Johanson, 1998:82).

Güney-Batı Grubu (Oğuz Türkçesi):

GB^B: Batı Oğuz grubuna dahil olanlar: Türkçe, Gagavuz ve Azerbaycan Türkçesi

GB^D: Doğu Oğuz grubuna dahil olanlar: Türkmen ve Horasan Türkçesi

GB^G: Güney Oğuz grubuna dahil olanlar: İran'daki (Kaşkay, Sonkori, Aynallu vb.) ve Afganistan'daki (Afşar) diyalektleri.

2. ZARF-FİİLLER

Alm: Konverbum, Konverb, Gerundif, Gerindium.

Fr: Gerondif, Converbe.

İng: Gerund, Converb, Adverbial Participle, Verbal adverbs.

Rus: деепричастие [Deyepriçastiye], отглагольные имена [Otglagol'niye İmena],³⁵ обстоятельственные формы глагола [Obstoyatel'stvenniye Formı Glagola],³⁶ неличные формы глагола [Neliçniye formı glagola],³⁷ неизменяемая форма глагола [Neizmenyayemaya Forma Glagola].³⁸

KOT³⁹: Suver-i Ef'al, Sığa-i Rabtiyye, Sığa-i Sıla.

Tüt: Zarf-fiil, Gerundium, Ulaç, Bağ-fiil, Ulak⁴⁰, Eylem Zarfları⁴¹, Fiilin Zarfsı Şekli.⁴²

TT: Haal işlik.

GT: Haliştennik.

AT: Fe'li Bağlama.

2.1. Zarf-Fiil Tanımlamaları

2.1.1. Türkiye Türkolojisindeki Zarf-Fiil Tanımlamaları

Türkiye’de zarf-fiiller ile ilgili yapılan çalışmalarda, zarf-fiillerin genellikle zarflarla olan yakınlığına, zarf-fiil eki almış fiil tabanının ana cümle ile kurduğu ilgiye ve zarf-fiillerin karakteristik özelliklerine -bünyesine bazı eklerin gelmemesi-dikkat çekilmiştir. Bunların yanı sıra zarf-fiillerin tanımlanmasına farklı yaklaşan çalışmalar da bulunmaktadır.

“Hareket hâli ifadesi olan fiil şekilleri” (Eraslan, 1980:6).

³⁵ Kononov, 2001:474.

³⁶ Guzev, 1979:71.

³⁷ Nasilov, 1974:48.

³⁸ Dmitriyev: 1948:185.

³⁹ Bayraktar, 2004:137.

⁴⁰ Deny, 1941:839.

⁴¹ Tekin, 2003a:172.

⁴² Yılmaz, 2009:88.

“Belirteç gibi kullanılan eylemsilere ulaç ya da bağ-eylem denir.” (Koç, 1990:316).

“Gerundiumlar, hareket hâli ifade eden fiil şekilleridir. Bunlar ne fiil çekimleri gibi şekle, zamana ve şahsa bağlanmış bir hareket, ne partisip gibi nesne ifade ederler. Gerundiumlar şahsa ve zamana bağlanmayan mücerret bir hareket hâli karşılarlar. Hâl ve durum karşılayan kelimelere zarf diyoruz. Şu hâlde gerundiumlar fiillerin zarf şekilleridir. Onun için partisipe isim-fiil dediğimiz gibi, gerundiuma da zarf-fiil diyebiliriz.” (Ergin,1998: 338).

“Latince ‘gerer’ ‘idare etmek’ fiilinden türeme gerundium (gerundivus modus) terimi, Türkçe gramerde, bir şahsın, bir hareketi yaparken, o hareketi yapmak için başvurduğu ikinci derecedeki bir hareketi karşılayan, asıl harekete yardım eden hâl fiilini adlandırmak üzere kullanılır.” (Öner, 1999:833).

“...cümledeki asıl hareketi çeşitli yönlerden aydınlatan ikinci derecedeki hareketi ifade eden ekler” (Yücel, 2000:111).

“Kurduğu önermeyi başka bir önermeye bağlayan eylemsidir.” (Gencan, 2001:423).

“Fiil kök ve gövdelerine getirilen eklerle geçici zarf oluşturan yapılara zarf-fiil denir.” (Gülsevin, 2001: 126).

“Eylemden türeme, çoğunlukla belirteç işlevini yetiren eylemsi” (Vardar, 2002: 202).

“Eylem zarfları, yalnız zarf ve zarf tümleci olarak kullanılan eylem biçimleridir.” (Tekin, 2003a:172).

“Zarf-fiiller, kişi ve zaman kavramı olmadan temel cümlelerin ya da yan cümlelerin yüklemine niteleyen, cümlede genellikle zarf tümleci olarak görev yapan fiilimsilerdir. İkinci bir görevleri yardımcı fiillerle kullanılarak birleşik fiiller kurmak olan zarf-fiiller, cümlede bağlaç olarak kullanılabilirler ve birleşik cümleler

kurabilirler. Bazı zarf-fiil ekleri zarf, edat gibi kalıcı sözcük yapımında da kullanılırlar.” (Bayraktar, 2004: 137).

“Zarffiiller fiilin zarf işleyişine girmek üzere aldığı özel şekillerdir: Bunlar tümü ile zamana bağlı değildirler. Olumsuz ve edilgen görünüşlerine girerler. Zarffiillerin sıfatfiiller gibi iyelik eki alanları ve almayanları vardır. Zarffiiller isimleşmeye sıfatfiillerden ve adfiillerden daha az elverişlidirler. Çokluk zarf işleyişinde görülürler. İşleyişte öbür zarflara ve bağlamlara benzediklerinden aşağı yukarı onlar gibi ilişkileri belirten türlere ayrılırlar.” (Banguoğlu, 2004: 427-428).

“Gerundiumlar fiillerin zarf şekilleridir. Tasrif edilmezler. Gerundium sayılabilecek eklerden bir kısmı birleşiktir. Partisip eklerinin genişletilmesiyle meydana gelenler de vardır.” (Timurtaş, 2005: 156).

“Eylemden türeyen ve belirteç görevini yapan sözcüklere ‘ulaç’ denir. Ulaçlar eylem çekimine girmez, kişi kavramı taşımaz. Ulaçlar, cümlede belirteç olarak tümleç görevini üstlenirler. Bu yönleri ile de ortaçlardan ayrılırlar.” (Hengirmen, 2005:252).

“Anlatım içinde, bulundukları cümledeki yüklemın anlamını çeşitli yönlerden etkileyip sınırlandırarak zarf görevi yapan fiilimsilere ‘bağfiil’ ya da ‘ulaç’ denir.” (Kahraman, 2005:121).

“Cümlede yüklemın anlamını çeşitli yönlerden etkileyen, fiilden bazı eklerle yapılmış, şahıs ve zaman belirtmeyen zarf görevindeki kelime” (Korkmaz, 2007:251).

“Bağ-fiiller, bir yandan bileşik cümlede iki cümlecığı bağladıkları için bağlaç, öbür yandan da özne, nesne, tümleç aldıkları için fiil olan kelimelerdir. Bağ-fiillere ulaç da denir.” (Ediskun, 2007:252).

“Fiil kök veya gövdesinden teşkil olundukları hâlde, bağlaç niteliği taşıyan, fazla olarak nefislerindeki eylem kavramlarından dolayı yan cümleciklerde yüklem görevi alan kelimeler, bağ fiillerdir.” (Bilgegil, 2009:271).

2.1.2. Türkiye Dışı Kaynaklardaki Zarf-Fiil Tanımlamaları

Türkiye dışı kaynaklardaki zarf-fiillerin tanımlarında, daha çok fiillerle olan bağlantısı ve zaman, şahıs, sayı kavramları bildirmemesi gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu açıdan tanımlamalar, Türkiye'deki çalışmalardan çok da farklılık arz etmemektedir.

“...bu cümlemsiler, yüklemlerinin yapılarılarıyla cümlelerden farklı bulunurlar; fakat mutlak haletini alan faillerinin yapılarılarıyla cümlelere benzer.” (Deny, 1941:839).

“Zarf-fiillerde hem fiile, hem de zarfa ait özellikler vardır. Bunlar şahıs, zaman, çokluk ve form eklerini kabul etmezler.” (Demirçizade-Tağızade, 1961:147).

“Zarf-fiil, cümledeki durum işlevini harekete geçiren değişmez fiil formları gösterir.”(Kondrat'ev, 1970:39).

“Zarf-fiiller, çekimsiz fiil formlarıdır. Zarf-fiiller çatı, görünüş, olumsuzluk formlarına sahiptir ve hâl ekleriyle kullanılır.” (Baskakov, 1975:237).

“Zarf-fiiller, fiilin çekimsiz gramatiksel formudur.” (Yuldaşev, 1981:298).

“Zarf-fiiller, cümlelerin ana fiilinin hareketine eklenen veya açıklık kazandıran hareketi ifade eden bitimsiz fiillerdir. Fakat bunlar şahıs, sayı ve zaman belirtmez.” (Clark, 1998:350).

“...zarf-fiiller özel form yapıcı eklerin yardımıyla oluşan, cümle içinde onun fiilden olan belli bir ögesine bağlanıp ulanarak, durum rolünü yerine getirirler ya da yan cümlelerin yüklemi olurlar.” (Söyegov, 1999:425).

“Türk dili gramerlerinde bu terim altında oldukça çok sayıda değişik kökenli fiil şekilleri birleşmektedir; çoğunlukla bu durumda fiilden türemiş adlar vasıtalı hâldedir.” (Kononov, 2001:474).

“Gerundium, bir fiilin bildirdiği hareketi, bir zarf-fiil şeklinde ifade eder. Bir fiil olarak fâil, nesne ve zarf niteleyicileri alabilir.” (Eckmann, 2003:104).

“...Bir de, hiç bir zaman çekimli fiil durumunda olmayan diğer fiil şekilleri vardır; bunlar gerçek isim değildirler, yani ne özne, ne de nesnedirler; ne iyelik, ne de çokluk eki alabilirler. Foksiyonları, yüklem belirleyicisi, cümle belirleyicisi ve cümle başlatıcılarla aynıdır.” (Gabain, 2003:84).

“Müstəqil işlənməyən, cümlə daxilində əsas feldən asılı olduğu üçün hal-vəziyyət, zaman, səbəb-məqsəd və şərt məzmunu daşıyan, lakin şəxs, kəmiyyət bildirməyən sözlərə fel bağlama deyilir.” (Veysəlli, 2006:364).

2.1.3. Zarf-Fiil Tanımlamaları Üzerine Değerlendirme

Türk dili üzerine yapılan akademik⁴³ çalışmalarda, farklı zarf-fiil tanımlarına rastlamaktayız. Bu tanımlamalarda genellikle zarf-fiilin sahip olduğu veya olmadığı özelliklerle birlikte; fiillerden farklılığı, zarf özelliği taşıması ve cümle içindeki kullanımı gibi kabiliyetleri (sözcük türleri ve cümle) karşılaştırılarak bir zarf-fiil

⁴³ Muhtelif Türkologların (Ramstedt, Rasanen, Kononov vb.) eserlerinde, bahsi geçen konulara değinilmiş olmakla birlikte Oğuz Türk lehçesi özelinde monografik çalışmalara bakıldığı zaman, zarf-fiiller üzerine Azerbaycan ve Türkmen Türkçelerinde yapılan çalışmaların ancak 1940’lı yılların sonu 1950’li yılların başına kadar gidebildiği görülmektedir. Bu çalışmalar öncelikle işlevlere dair yapılmış, sonrasında da tarihsel açıdan değerlendirilmiştir (Söyegov, 1981:5). Ayrıca Nuri Yüce tarafından 1973 yılında Mainz’da Benzing yönetiminde hazırlanmış olan “Gerundien im Türkischen” adlı doktora tezi Türkiye Türkçesindeki zarf-fiillerin de incelendiği ilk ciddi çalışmalardan biridir.

tanımlaması yapılmıştır. Böylece zarf-fiillerin özellikleri ifade edilmiş ve bazen de zarf-fiilin ne olmadığı anlatılmıştır.

Türkçenin her sahasında ve döneminde sıklıkla kullanılan bu gramatik ögenin tanımı için yapılan açıklamalar genelde iki düzlemde değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki, zarf-fiil unsuru almış fiil tabanının cümle düzeyindeki kullanımı ve konumu; ikincisi ise zarf-fiilin bünyesine dair özelliklerin ve farklılıkların öne çıkarılmasıdır. Tanımlamalarda öne çıkan bir başka unsur da zarf-fiillerin şahıslara göre çekimlenmemesi durumudur. Zarf-fiil tanımlamalarının (Ergin, Timurtaş, Eraslan vb.) çoğunda bu özellik öne çıkarılarak zarf-fiil kavramı yerine kimi zaman “*fiillerin şahıssız formu*” (неличные формы глагола)⁴⁴ veya “*fiillerin değişmez formu*” (неизменяемая форма глагола)⁴⁵ gibi adlandırmalar yapılmıştır.

Ancak yapılan çalışmalar bu durumun aksini göstermektedir. Özellikle Türkmen Türkçesinde zarf-fiil eklerinin şahıslara göre çekimlendiği pek çok örnek vardır. Türkiye Türkçesindeki “*-dik+ie+da*” birleşik zarf-fiil ekinde de bu çekimi görebilmekteyiz. Hatta Bang, {-A} zarf-fiilinin “*men*” ve “*sen*” zamirleriyle çekime girdiğini (kıl-a-men, kıl-a-sen vb.) ifade eder (Kılıcoğlu, 1954:513). Keza Özçelik (2007:1601) de sıfat-fiilden türetilen zarf-fiillerde, iyelik ekinden kaynaklanan şahıslı kullanımların bulunduğunu bildirir.

Görüldüğü üzere zarf-fiil eklerinin şahıs eki alması onun geçici zarf⁴⁶ özelliğini etkilememektedir.⁴⁷ Aynı şekilde görüş belirten Gülsevin, konuya şu noktadan yaklaşmıştır:

“*Bizce de, gerundium tanımına ‘kişi eki almazlar’ sınıflandırmasının konulması yanlıştır. Çünkü gerundiumun özelliği, yüklem durumundaki esas fiili tavsif eden zarflaşmış fiil olmasıdır. Eğer kişi ekli fiil türemesi kelime, yüklem zarfı olacak*

⁴⁴ Nasilov, 1974:48.

⁴⁵ Dmitriyev, 1948:185.

⁴⁶ Zarf, ana cümleyi “*yön, zaman, şart, sebep, miktar, vasıta ve şart*” gibi açılardan niteleyen sözcük türüdür (Karahan, 1999:57).

⁴⁷ Gülsevin (1990:277), zarf-fiillerin şahıs eki almasının şekle dair bir yaklaşım olduğunu ve bu durumun fonksiyonu ilgilendirmediğini belirtir.

özellikleri taşıyorsa, gerundium gereklerini taşıyor demektir.” (Gülsevin, 1990: 277).

Neticede zarf-fiiller için “Cümledeki yargı veya yargıların ifade gücünü zenginleştirerek, anlatımın daha kısa ve kıvrak olmasını (Aksan, 2007:91) sağlayan ve basit yapıdaki ifadeleri⁴⁸ birleştirerek anlatımı kolaylaştıran önemli dil bilgisi öğelerinden biridir.” diyebiliriz.

2.2. Zarf-Fiillerin Oluşumu-Yapısı-Sınıflandırılması

Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren kullanılan pek çok sözcük türünün ve ekin süreç içerisinde fonetik, morfolojik veya semantik olarak değişikliklere uğradığı bilinmektedir. Bu tür değişikliklere uğrayan sözcük türlerinden biri de zarf-fiillerdir. Zarf-fiiller, çağdaş Türk lehçelerinde farklı şekillerde ve işlevlerde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla tüm çağdaş lehçeler için sabit bir zarf-fiil dizgesi düşünülemez. Lehçelerde kullanılan zarf-fiillerde belli şekil ve işlev ortaklığı görülebileceği gibi her lehçe kendine özgü zarf-fiil ekleri de geliştirmiştir. Özetle eskicil pek çok unsurun kullanımının devam edegeldiği Türk lehçelerinde, zamanla bazı zarf-fiiller düşmüş, bunlara ikame eden yeni ekler veya yapılar eklenmiştir.

Zarf-fiil ekleri, değişik yapısal özellikler ve işlevler gösterdiği için pek çok araştırmacı tarafından ele alınıp incelenmiş ve kullanımda olan veya olmayan zarf-fiiller üzerine pek çok akademik çalışmalar yapılmıştır.⁴⁹ Mevcut yayınlara baktığımızda, özellikle Türkçenin hemen hemen her döneminde kullanılmış {-p}, {-mAdIn}, {-GXnCA}, {-A}, {- (G)All} gibi zarf-fiillerin etimolojisine, müstakil veya

⁴⁸ Ayrıca burada cümle sistematığı açısından bakılırsa zarf-fiil bulunan cümleler basit cümlelerdir. Ayrıca zarf-fiil ile birlikte, sıfat, isim-fiil veya bunların edatlı formları bulunan cümleler yapısına göre basit yapı cümlelerdir (Karahan, 1999:61).

⁴⁹ Çalışmamızın ilgili bölümlerinde bu yayımlardan bazılarına atıflar yapılmıştır.

genel maksatlı pek çok bilimsel çalışmada yer verildiği görünmektedir. Bunlardan sadece $\{-mADX(n)\}$ zarf-fiili için 20'den fazla farklı görüş bulunmaktadır.⁵⁰

Zarf-fiillerin zaman içerisinde geçirdiği değişiklikler ve oluşan yeni şekilleri ele alan çalışmalar neticesinde, zarf-fiil eklerinin etimolojisiyle ilgili önemli sayıda bir veri tabanı ortaya çıkmıştır. Böyle bir veri tabanının oluşmasında en önemli etken, belki de zarf-fiil eklerinin yazıya geçiriliş tarihleri itibarıyla çok işlevli ve gelişmiş bir yapı arz etmesidir ki bu da ekin etimolojisine dair görüşlerin sayısını arttırmaktadır.⁵¹ Zarf-fiillerle ilgili yapılan çalışmalarda karşımıza çıkan bir başka sorun da yazılı metinlerdeki zarf-fiillerin yapısının açıklanmasında karşılaşılan zorluklardır. Bu zorlukların aşılmasında kullanılan yöntemlerden biri de ağız çalışmalarında ortaya çıkan sonuçlardır. Ağızlardaki muhafazakâr yapı, yazı dilinde olmasına rağmen açıklanmasının eldeki verilerle mümkün olmadığı durumlarda bize yol gösterici olmaktadır. Oğuz Türkçesinin lehçelerinden başka diğer Türk lehçelerinin ağızlarında olup yazı dilinde olmayan ve böylece meskûn halkın tercih ettiği zarf-fiilleri buna katmak gerekir.⁵²

Zarf-fiillerin geldiği fiiller, cümle içinde zarf görevinde kullanılır. Zarflar da cümlede vurguyu üzerine çeker. Sesle yapılan vurgunun yeterli olmadığı durumlarda, vurgu gramatikal olarak yapılır. Gramatikal vurgu, kelimenin yerinin değiştirilmesiyle yapıldığı gibi kelimenin başına ve sonuna getirilen pekiştirici ögelerle de yapılabilir. Bu açıdan zarf-fiil eklerinin genişleyerek yapılarında meydana gelen bu değişimler, vurgu ile ilgilidir (Karahana, 2011:194). Hatta; Eliyev (1989:41), $\{-A\}$ ve $\{-p\}$ zarf-fiillerinin tekrar grubu olarak kullanılması, işlevin pekiştirme amacına bağlar.

Türkiye Türkçesiyle ilgili çalışmalarda, zarf-fiiller genellikle yapı ve işlev açısından ele alınıp iki başlık altında; bazı çalışmalarda ise yapı ve işlev tek başlık altında incelenmiştir:

⁵⁰ Çalışmamızın ilgili bölümünde bunlara değinilmiştir.

⁵¹ Belki bunlara sıfat-fiil, isim-fiil vb. yapılardan gelişen zarf-fiil özelliği gösteren zarf-fiilleri ve bunların işlevlerini de eklemek gerekir.

⁵² Zarf-fiil yapılanmasındaki tercih, oraya gelip yerleşen Türk grupları ile ilgilidir.

A. Zarf-fiillerin yapı bakımından incelendiği bölümlerde, salt zarf-fiil eki özelliği taşıyan eklerle birlikte fiilimsi eklerinden gelişen zarf-fiiller de ele alınır. Bazı kaynaklarda ise zarf-fiil özelliği gösteren bu iki yapıdan sonra, değişik yapıdaki zarf-fiiller adı altında üçüncü bir başlık daha açılmıştır.

Yapıya Göre Bazı Sınıflandırma Örnekleri

Tablo 2: Yapı

Zeynep Korkmaz (Türkiye Türkçesi Grameri)	a. Gerçek Zarf-Fiiller b. Ad-Fiil ve Sıfat-Fiillerle Kurulan Zarf-Fiiller c. Değişik Yapıdaki Zarf-Fiiller	Muharrem Ergin (Türk Dil Bilgisi)	a. Gerundium Ekleri b. Gerundium gibi Kullanılan Partisip Şekilleri
Özlem Deniz Yılmaz (Türkiye Türkçesinde Eylemsi)	a. Morfolojik Araçlar a.1. Yalın Ulaç Şekilleri a.2. Birleşik Ulaç Şekilleri b. Morfolojik-Leksik Araçlar b.1. Çekimlenmeyen Birleşik Oluşumlar b.2. Çekimlenen Birleşik Oluşumlar c. Leksik Araçlar c.1. Çekimlenmeyen Leksik Araçlar c.2. Çekimlenen Leksik Araçlar	Hediye Tuncer (Türk Dilinde Zarf-Fiiller)	a. Özel Eklerle Meydana Getirilen Zarf-Fiil Şekilleri b. İsim-fiillere İsim Çekim Eklerinin Getirilmesiyle Zarf-Fiil Fonksiyonunda Kullanılan Şekiller c. İsim-fiillerin Edatlara Bağlanmasıyla Zarf-Fiil Fonksiyonunda Kullanılan Şekiller
Gürer Gülsevin (Eski Anadolu Türkçesinde Ekler) ve (Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller)	a. Aslen zarf-fiil eki olanlar b. Başka eklerin bir araya gelmesi ile zarf-fiil işlevi üstelenen oluşumlar (Birleşik Zarf-fiiller) b.1. Ek+Ek (ler) b.2. Ek(ler)+edat şekilli birleşik zarf-fiiller c. Cümle içindeki başka bir unsurla birlikte kullanıldığında zarf-fiil görevinde bulunan zaman veya kip ekleri ⁵³	Nesrin Bayraktar (Türkçede Fiilimsiler)	a. Zarf-Fiil ekleri b. Sıfat-fiil ve İsim- fiilden Türeyen Zarf-fiiller

⁵³ Buradaki bölüm başlıkları Gülsevin'in bahsi geçen iki yayımından hareketle oluşturulmuştur.

B. Zarf-fiiller, işlevine ya da kullanım amacına göre de sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırma zarf-fiilin cümle içerisinde öne çıkan işlevi veya görevi neyse ona göre yapılır. Dolayısıyla bu tarz bir sınıflandırmada çeşitli ve farklı başlıklar açılmıştır.

İşlevi ya da Görevine Göre Bazı Sınıflandırma Örnekleri

Tablo 3: İşlev

Haydar Ediskun	Bağlama, Durum, Zaman, Kıyaslama, Sebep Ulaç	Tahir Kahraman	Durum, Zaman, Nicelik-Karşılaştırma Ulaçları
Kaya Bilgegil	Atıf, Hâl, Başlangıç, Bitirme, Tevki’î, Sebep Kuyumdaki Bağ Fiiller	Mehmet Hengirmen	Bağlama, Durum, Zaman, Sebep Ulaçları
Tahir Nejat Gencan	Durum, Artçıl, Başlama, Bitirme, Zaman, Nedenlilik, Ölçümleme Ulaçları, -di mi Yapılı Ulaç, Diye, -en, -ene, -cesine Ulaç, Adeylemlerden ve Ortaçlardan yapılan Ulaçlar ⁵⁴	Jean Deny	Rabıt (bağlam) siygaları, Hâl, Zaman, Sebeplik, Kıyaslama Ulaçları ve Ulaçlık tâbirleri, Başka ulaçlar ve ulaçlık tâbirler
		Tahsin Banguoğlu	Ulama, Hâl, Karşıtlama, Zaman, Sebep, Karşılaştırma Zarf-fiilleri
Tufan Demir	Bağlama Ulaçları Durum Ulaçları Zaman Ulaçları Neden (Sebep) Ulaçları Karşılaştırma Ulaçları	Mehmet Baha	Ulaştırma Bağ Hal Bağları Zaman Bağları Sebep Bağları Benzetme Bağları

⁵⁴ Gencan (2001:423-441) “Özel Eklerle Türeyen Ulaçlar” başlığı altında bu iki tür sınıflandırmayı birleştirerek kullanmıştır.

Bu iki tablodan hareketle, zarf-fiillerin sınıflandırmasında temel alınan iki ölçüt (yapı ve işlev) üzerinden şekillenmekte olduğunu söyleyebiliriz. Bunların alt başlıkları da genellikle çalışmayı yapan kişilerin şahsi tercihleri doğrultusunda adlandırılmış. Bu da gerçekte kavram ve terim kargaşasına⁵⁵ yol açmıştır.

Türkçedeki zarf-fiiller üzerine yapılan sınıflandırmalarda, belli noktalarda ortaklık gözükmemektedir. Bununla birlikte sınıflandırmalar yeterliymiş gibi düşünülmektedir. Fakat bu sınıflandırma çalışmasında, hele zarf-fiiller gibi karmaşık bir mevzu söz konusu olduğunda, çalışma yapan kişilerin sayısı ile doğru orantılı olarak farklı sınıflandırmalar yapıldığı görülür. Bu sebeple de zarf-fiiller üzerinde tam ve ortak bir tasnifleme yapılamamış, işlev noktasında tercih edilen madde başları da kafa karışıklığına sebep olmuştur.

Bazı Türkologların zarf-fiillerin sınıflandırılmasıyla ilgili yaptıkları tespitler ve eleştiriler dikkat çekicidir. Tiken *“Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri”* adlı makalesinde, konuya şu şekilde yer vermiştir:

“Zarf-fiiller denilince bugüne kadar esas itibarıyla basit zarf-fiiller akla gelmiş, bunlar üzerinde de, ifade ve işlevler esas alınarak yeterli incelemeler yapılmadığı için olacak, istisnalar hariç, üstünkörü durulmuştur. Birleşik zarf-fiillerle ilgili çalışmalar daha az ve sistemsiz olmakla birlikte ipucu niteliği taşıyıcı birer adım olmaları sebebiyle bizce bunların önemi büyüktür...” (Tiken, 2003:281).

Benzer bir görüşe yer veren Gülsevin, *“Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller”* adlı makalesinde durumun tespitinde şu cümleleri kullanmıştır:

“Zarf-fiil yapıları, bütün gramerlerimizde değerlendirilmiş olsalar bile, türleri ve ayrıntıları lâıykı ile sınıflandırarak incelenmiştir, diyemeyiz. Özellikle dil bilgisi öğretiminde kullanılabilecek şekilde “efradını cami, ağyarını mani” bir listelemenin yapılması gerekmektedir.” (Gülsevin, 2001:126).

⁵⁵ Öner’de (1999:833) zarf-fiil , sıfat-fiil ve isim-fiil adlandırmalarındaki karmaşaya dikkat çekmiştir.

Türkçedeki zarf-fiillerin yapısına ve işlevine dayalı tasnif çalışmaları, gerçekte araştırmacıların da ifade ettiği üzere, yeterli derecede ele alınmamıştır.⁵⁶ Yücel, zarf-fiilleri konu alan “*Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine*” adlı bir monografisinde aynı yapısal karışıklığı şu cümlelerle vurgulamıştır:

*“Zarf-fiil eklerinin çeşitliliğine paralel olarak, dil bilgisi kitaplarında da konunun ele alınışında ve eklerin neler olduğu hususunda farklılıklar görülmektedir. Eserlerdeki çeşitliliğin, özellikle eğitim-öğretimdeki ‘kavram-terim-tasnif birliği’ ümit ve çabaları boşa çıkaracak çelişkiler sergilemeye devam ettiği gözlenmektedir. Bu karışıklığın daha çok, yöntemden kaynaklandığını söyleyebiliyoruz. Bazı eserlerde şekil esas alınmış, bazılarında işlev ön planda tutulmuş, hatta bazılarında cümle bilgisinden hareketle “anlam” ölçü tutularak konunun dışına bile çıkılmıştır.”*⁵⁷ (Yücel, 2000:76).

Yukarıdaki açıklamalar ve çeşitli tasniflerden sonra şu neticeye varmak mümkündür. Zarf-fiiller, öncelikle bünyesindeki hareket hâlindeliği vurgusuyla dinamik bir unsurdur. Dinamik bir unsur olduğu içindir ki yapılan tasniflemelerin sınırlamaları ve içerikleri yetersiz kalabilmektedir. Bu bağlamda zarf-fiil eklerinin dinamikliğine ve farklılaşmasına, ağızlar özelinde değinen Karahan, şu noktaya dikkat çekmiştir:

“Anadolu ağızları, zarf-fiilleri türetmede dilimizin imkânlarını çok iyi değerlendirerek, sıfat-fiil, zarf-fiil ve isim-fiillerden çeşitli ekler ve edatlar

⁵⁶ Tolkun (2009:104) da “*Özbekçede Fiilimsiler*” adlı eserinde bizim de ifade ettiğimiz yapısal karışıklığa Özbek Türkçesi özelinde temas etmiştir. Aslında bu karışıklık, şu veya bu lehçedeki durumdan ziyade Türkçedeki zarf-fiil konusu üzerinde hâlen genel geçer bir anlayışın olmadığını gösterir.

⁵⁷ Yücel’in (2000:111-112) zarf-fiillerin yapısına dair yaptığı sınırlandırma, üç başlık altında toplanmıştır:

1.Asıl zarf-fiil ekleri: -a,-ı(u), -alı, -arak, -ınca, -ıp, -ken, madan.

2.Zarf-fiilleşmiş ekler: -asıya, -acak/-Xı/-yor/mış-çasına,-dığınca, -dıkça, -mışça; -macasına, -maksızın, -maktansa.

3.Zarf-fiil görevinde kullanılabilen ekler: -acağına, acağından, -dığına, -dığında, -dığından;-makla,-makta,-maktan, -masıyla,-maya,-ışta; -ar -maz, -dı -madı, -dı mı, -dı mı -dı, -maz mı, -mıyor mu,-mış -mamış, -sa.

yardımla yeni şekiller yapılmıştır. Fonksiyon zayıflaması ve vurgudan kaynaklanan ‘pekiştirme, belirtme, küçültme’ ihtiyacı, zaman içinde kademeli olarak bu şekillere yeni unsurlar eklemiş, böylece ‘ek yığılması’ (pleonasmus) olayının çeşitli boyutlarını sergileyen örnekler ortaya çıkmıştır.” (Karahan, 1996:207).

Karahan’ın da ifade ettiği üzere, zarf-fiillerin zayıflaması ve tekraren güçlendirilmesi, vurgu ya da zarf-fiil ekinin işlevini başka bir yapıya aktarması gibi dinamik süreçler, aslında bir açıdan Türkçedeki genel ve durağan zarf-fiil tasnifleme anlayışının yetersizliğine de işaret etmektedir. Bu nedenle mevcut çalışmalar, bir dereceye kadar yetersiz kalmaktadır.

Zarf-fiillerin yapısal olarak sınıflandırılmasında, tartışma konularından biri de Deny’de “*ulaklık tabir*”, Gülsevin’de birleşik zarf-fiil başlığı altındaki “*Ek(ler)+Edat*” yapısı ve Yılmaz’da da “*leksik araçlar*” diye geçen oluşumlardır. Diğerlerinden farklı olarak bu çalışmalarda; sıfat-fiil ve isim-fiil eki almış fiillerin edat veya edat gibi kullanılan isimlerle⁵⁸ oluşturduğu birleşik yapılar, zarf-fiil başlığı altında incelenmiştir. Nitekim bu kalıplaşmış yapılar, aslında cümlede zarf tümleci görevinde kullanılmaktadır (Üstüner, 2000: 48-50;132-135). Yine konuya Eski Türkçedeki isim-fiiller özelinde yaklaşan Eraslan (1980:10,16), isim-fiillerin edatlara bağlanarak kullanıldığında zarf-fiil özelliği gösterdiğini belirtir.⁵⁹

Yukarıda ifade edilenlerin aksine gramer kitaplarının ve müstakil alan çalışmalarının çoğunda, bu tür yapılara (-mak için, -makla birlikte, -ışından beri, -ana dek, -dığı zaman vb.) “*edat grubu, tekrar grubu, sıfat tamlaması*” denilerek bu tür yapılar zarf-fiil sınıflandırmasının dışında tutulmuş, dolayısıyla başka bir başlık altında incelenmiştir. Yani zarf-fiil olarak kabul edilmemişlerdir.⁶⁰ Fakat bu yapıları

⁵⁸ “*Türk Dillerinde Sontakılar*” adlı eserde de belirtildiği üzere bazı isimler edat görevinde kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Li, 2004: 555-794; Tiken, 2003:282-283.

⁵⁹ Eraslan, bu edatlı yapıları tanımlayıcı herhangi bir adlandırmada bulunmamıştır.

⁶⁰ Aslında asıl zarf-fiil denilen çoğu zarf-fiilin etimolojilerine dair yapılan çalışmalarda, bu eklerin tek parçalı bir zarf-fiil eki olmadığı, genellikle iki unsurun birleşmesinden geliştiği görülür. Günümüzde bunları kalıplaşmış olarak kullanmaktayız ve artık unsurlarına ayırmamız mümkün olamaz. Ayrılrsa da hâlihazırda yazılan ve konuşan dilde karşılığı oluşmadığı için bunlar sınıflandırmalarda asıl zarf-fiil, gerçek zarf-fiil vb. başlıklar altında değerlendirilmektedir.

sınıflandırma dışında tutan çalışmalarda, “*Değişik Yapıdaki Zarf-Fiiller*” (Korkmaz, 2003: 1035-1038), “*Zarf-fiil Görevinde Kullanılabilen Zaman Ekleri*” (Yücel, 2000: 106-111) veya “*Zaman Zarf-Fiilleri*” (Kahraman, 2005:123-124) gibi başlıklar altında “...r...maz, -dı madı, -dı mı, -maz mı” çekimli fiille oluşturulmuş zarf-fiil özelliği bulunan yapılara da değinilmiş ve bunlar ayrı bir başlık altında gösterilmiştir. Aslında şekli bir yaklaşımla bakıldığında, bu gibi yapıların zarf-fiil başlığı altında olmayıp ilgili fiil çekimi başlığında değerlendirilmesi gerekirdi.⁶¹

Şekli yaklaşımlara rağmen böylesine farklılık arz eden bu tür yapılar, bazı çalışmalarda cümledeki görevleri dikkate alındığında zarf-fiil olarak kabul edilmiş ve yapılan sınıflandırmalarda gösterilmiştir. Bu yapıları zarf-fiil olarak değerlendiren çalışmalarda alınan kıstasın “görev” kavramı olduğu görülür. Nitekim “zarf” tanımı bu minval üzere oluşmuştur. Görev kavramının sözcük türü tespitindeki rolüne değinen Gülsevin, şu ifadeleri kullanmıştır:

“Ek+Edat yapısındaki bazı birleşikler, cümledeki görevlerine göre bazen zarf, bazen de sıfat yapabilmektedir. Zaten “zarf” da “sıfat” da gramerde birer görev adıdır. “Güzel kelimesinin kullanımları, bu fonksiyonlar için iyi bilinen bir örnektir: Karnesinde güzel notlar çoğunlukta (sıfat). Yarın hava güzel olacak (zarf)” (Gülsevin, 2001:133).

⁶¹ Edatlı yapıların zarf-fiiller içinde değerlendirilmemesi gerektiği yönünde görüş belirten Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri*” adlı eserinin 948. sayfasında {-An} sıfat-fiilinin diğer sıfat-fiiller gibi edatlarla birleşerek cümlede zarf göreviyle kullanıldığını belirtir. Fiil soylu bir sözcüğe gelen (sıfat-fiil + edat) unsurlarının oluşturduğu yapı, Korkmaz’ın dediği gibi cümlede zarf oluşturmaktadır. Bizce, bu tür yapılara zarf-fiil denmesi daha uygun olacaktır. Yazar aynı eserin 1028. sayfasında sıfat-fiillere gelen {-cAsInA} ekiyle oluşturulan zarf-fiillerden bahseder ve bu zarf-fiillerin yerine çoğu kere aynı görevdeki edatlı kullanımların öne çıktığına değinir.

“Ancak {-cAsInA} ekinin kullanılışı pek bol değildir. Onun yerine çok kez “gibi” edatı ile “kurulan yıkık gibi, büyülenmiş gibi, bakıyormuş gibi, doğuruverecekmiş gibi”, “gibi” edat grubu oluşturan şekiller tercih edilmektedir” (Korkmaz, 2003:1028).

Ayrıca “*Marzubān-nāme*” adlı eserin inceleme kısmında, zarf-fiillerin büyük bir kısmının “*ki*” ve “*kim*” bağlama edatlarının cümledeki diğer unsurlarla oluşturduğu yapılar tarafından karşılandığını belirtmiştir (Korkmaz, 1973:191). Açıklamalardan da anlaşıldığı üzere Korkmaz’ın zarf-fiil olarak kabul etmediği edatlı yapılar, diğer zarf-fiiller (asıl) gibi geçici zarflar oluşturabilir. İşte bu noktada şekli bir yaklaşımdan ziyade, görev tanımlaması noktasından hareket etmek daha doğru olacaktır. Nitekim Koç (1990:333), bizim de çalışmamızda ifade ettiğimiz üzere, edat gruplarının zarf-fiil görevinde kullanılmasının Türkçede sıklıkla görüldüğüne değinir.

Denilebilir ki Türkçede zarf yapımının en başta gelen yolu olan zarf-fiiller (Gülsevin, 2001:126), sadece asıl zarf-fiil eklerine indirgenmemelidir.⁶² Örnek vermek gerekirse tüm tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sıklıkla kullanılan {-A} ünlü zarf-fiilinin Eski Uygur Türkçesinden itibaren başlayan Eski Anadolu Türkçesinde (Tiken,2004: 134) de devam eden işlev-görevlerinden biri de amaç bildirmektir.

“Virür oğlını Aşma ‘î’ye ki ol / Edeb ‘ilmi ögrede göstere yol [MUN: 4515]”

Eski Anadolu Türkçesine ait bu beyitteki “ögrede” sözcüğü günümüze aktarıldığında “-mak için, -mak amacıyla” gibi bir anlam vermektedir. Asıl zarf-fiil ekleri başlığı altında incelenen bu ekin çağdaş Türkiye Türkçesindeki bu anlamı ve işlevi korumak için yapılan aktarımda “-mak için” şeklinde bir edat grubunun kullanılması gerekmektedir. Aslında pek çok eskicil unsur gibi, bu zarf-fiil eki anlamını Türkiye Türkçesindeki “F.+ -mak için” edat grubuna devretmiş ya da başka bir deyişle Türkiye Türkçesine gelene kadar {-A} zarf-fiilin bu işlevi kullanımdan düşmüştür. En nihayetinde hem {-A} hem {-mak için} unsurlarını cümledeki asli görevi zarf oluşturmaktır. Daha genel bir ifade ile hem asıl zarf-fiil eklerinin hem de diğer zarf-fiil yapılarının temel görevi zarf yapmaktır (Karaağaç, 2009:141-142).

Peki bu zarf-fiilin bu anlamı veya işlevi neden kullanımdan düşmüş olabilir? Ergin’in dil ile ilgili şu tespitinde yer alan ifadeler dilin gramer bahislerinden biri olan zarf-fiiller için de geçerli gibi gözükmektedir:

“...Dil canlı bir varlıktır. Zaman zaman bir takım değişiklikler, kendi bünyesinden doğan çeşitli sebeplerle bazı gelişmeler gösterir. Bu değişiklikler ve gelişmeler ona, uzun tarihi boyunca, daima serpilen ve zaman içinde akıp gelen bir manzara verirler. Bu yüzden dilin tarihinde bir takım merhaleler, bir takım gelişmeler göze çarpar...” (Ergin, 1998:4).

⁶² Karahan (1996:205), Türkçede sıfat ve zarf-fiillerin cümledeki vurguyu üzerine alan sözcük türleri olduğunu ve bundan dolayı da zaman zaman yapılarını da etkilediğini belirtir. Etkilemenin pekiştirme, berkitme veya küçültme anlamı veren hecelerle (kıp-kırmızı vb.) yapıldığı gibi ek veya edatlarla da olabileceğini ifade eder. Bundan sonrasında zarflar ek ve edatlarla genişletilebilmektedir. Neticede en etkin zarf yapımı yollarından biri olan zarf-fiiller de bu açıdan değerlendirilmelidir.

Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında dilin seyri içinde bazı zarf-fiillerde değişme, gelişme, devamlılık, kullanımdan düşme vb. hadiselerle karşılaşmak doğal gözükmemektedir. Yapı veya ek için süreç farklı işlemektedir. Örneğin, belli bir döneme kadar kullanılan yapıların anlamı ve işlevi edatlarla güçlendirildiği⁶³ gibi (Yücel, 2000:76; Karahan, 1996:207) mevcut lehçedeki dil yapılanmasına göre başka yapıya/yapılara da aktarılabilir. Ya da iki aynı anlamlı ve işlevli yapı/yapılar belli bir süre paralel kullanılabilir.⁶⁴ Bundan dolayı zarf-fiil sınıflandırılmaları yapılırken şekilden daha çok yapının cümledeki görev ya da işlevi üzerinde durulmalıdır. Neticede edat grubu veya sıfat tamlaması vb. olarak kabul edilen (*-mak için*, *-dığı zaman*, *-ış için vb.*) yapılar da üstlendikleri zarf görevi nedeniyle sınıflandırma çalışmalarında ayrı bir başlıkta yerini almalıdır. Karahan (1996:207) da “*Anadolu Ağzlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri*” adlı makalesinde, zarf-fiil türetmelerinin sıfat-fiil ve isim fiil eklerine getirilen ek ve edatların⁶⁵ yardımıyla da yapılabileceğini belirtmiştir⁶⁶. Benzer bir ifadeyi de Karaağaç şöyle dile getirmiştir:

“Hâl ekleri yerine çekim edatlarıyla çekime girmiş bazı isim fiiller ve fiil isimleri cümlede zarf görevi yaparlar ve henüz ekleşerek, zarf-fiil yapan tek bir ek hâlini

⁶³ Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan ve işlevlerinden biri sınırlama olan “-ıncaya kadar” anlamlı {-XncA} zarf-fiilinin yapısı zamanla zayıfladığından bugün de Türkiye Türkçesinde kullandığımız edatlı “-ıncaya kadar” yapısı gelişmiştir. Edat kullanılarak zarf-fiildeki vurgu artırılmak istenmiştir.

⁶⁴ Örneğin; Eski Anadolu Türkçesinde amaç bildirme işlevini hem “-mak için” hem de “{-A} zarf-fiillerinin karşıladığını görmekteyiz. Belli zamandan sonra süreç “-mak için” lehine gelişecektir. Türkiye Türkçesinde {-A} zarf-fiilinin bu işlevi yazı dilinde kullanımdan düşecektir.

Karahan (1996:207), zarf-fiil kullanımları ile ilgili bu tercihlerin başta Oğuzlar olmak üzere diğer Türk boylarından teşekkül eden yerleşik etnik yapı ile bağlantılı olduğunu belirtir. Neticede yazı dili noktasında da Türkiye Türkçesinin yazı dilini oluşturan İstanbul ağzında amaç işlevi artık “-mak için” zarf-fiiliyle yapılmaktadır. Yoksa Anadolu ağzlarının bazılarında {-A} zarf-fiilinin amaç işlevi devam etmektedir. Bk. Uysal, 2009:200.

⁶⁵ Bununla birlikte bilindiği üzere Türkçede sıfat-fiil ve zarf-fiilden sonra gelen isim hâl ekleri ile pek çok zarf-fiil (*-dıkda*, *-guda*, *dikten*, *-arda*, *-dıgına*, *-mışça vb.*) yapılmaktadır. Aynı şekilde Türkçede fiil tabanına gelen sıfat-fiil ve isim-fiilden sonra gelen çekim edatları da mevcut sözcüğü zarflaştırmaktadır. Dolayısıyla hâl ekleri ve çekim edatları arasında doğrudan bir ilgi bulunmaktadır. Benzer bir ifadeye yer veren Öner (2011:33-34) çekim edatlarının hâl eki gibi kullanıldığı (sentaktik çekim) ve hâl kategorisini hâl eklerine oranla daha fazla zenginleştirdiğini dile getirir. Hatta edatlı (sentaktik) çekimin isim çekimi içinde değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Daha sonra Türkçede zamanla eklenen edatlara örnek olarak “*ile*, *birle*, *kodı*, *sarı*, *tapa*, *teg* (benzerlik), *teg/çen* (sınırlandırma), *üçün*” edatlarını verir. Sonuç olarak diyebiliriz ki isim-fiil ve sıfat-fiilden sonra gelen hâl ekleri Türkçenin her döneminde nasıl ki zarf-fiiller (*-dıkda*, *-guda*, *dikten*, *-arda*, *-dıgına*, *-mışça*) yapıyorsa aynı şekilde isim-fiil ve sıfat-fiilden sonra gelen bir nevi hâl kategorisi belirten çekim edatları da en nihayetinde zarf-fiiller yapmaktadır.

⁶⁶ Son zamanlarda Anadolu ağzlarındaki zarf-fiiller üzerine yapılan çalışmalarda edatlı yapıların da zarf-fiiller konusuna dahil edildiği görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Sezer, 2007: 1875-1904.

almamışlardır. Bu isim fiillerle kurulan öbekler de birer zarf-fiil öbeğidirler; çekim edatlarıyla birlikte, artık bu yapılarda, zarf-fiilleşme başlamıştır...” (Karaağaç, 2009:141).

Bahsi geçen yapıların konumunun belirlenmesi gibi adlandırılması üzerine de farklı ifadeler vardır. “*Fiil+ek ve edat*” şekliyle oluşturulan bu yapıların adlandırılması ve tanımlanmasında, Deny’in “*ulaklık tâbiri*”⁶⁷ (1941: 839-840) ve Lewis’in (1967:184-188) “*gerund-equivalent*” (zarf-fiil eşdeğeri, dengi) adlandırmaları öncelikle görülmektedir.

Aslında Türkiye’deki gramer çalışmalarına bakıldığında, M. Baha tarafından 1931 yılında yayımlanan “*Yeni Türkçe Gramer*” adlı eserde, bu tür edatlı yapıların (zarf-fiillik) ayrıntılı bir biçimde işlenerek doğrudan zarf-fiiller başlığı altında incelendiğini görmekteyiz.⁶⁸ Hatta bu noktaya temas eden Batılı kaynaklardan, kronolojik olarak daha önce ele alındığı açıktır. Fakat, daha sonra yapılan gramer çalışmalarında ve eser incelemelerinde bu tür zarf-fiiller (zarf-fiillikler) hemen hemen hiç irdelenmemiş, araştırılmamıştır. Son zamanlarda ise Türkiye’de yapılan çalışmalarda, aynı yapıların (“*fiil+ek ve edat, diğer yapılar*”), adlandırılmasına ve tanımlanmasına dönük önemli makaleler ve kitaplar yayımlanmıştır.⁶⁹ Bu makalelerden biri de Tiken tarafından yazılmıştır. Tiken (1999:281-283), bu tür yapıları doğrudan zarf-fiiller bahsinde “*Birleşik Zarf-Fiiller*” başlığı altında incelemiş ve makalesinin sonunda işlevlerine göre sınıflandırmıştır. Aynı konuyu

⁶⁷ Deny’nin “*Türk Dili Grameri*” çevirisini yapan Ali Ulvi Elöve tarafından ilgili kısımlarda ulak ve ulaklık tabiri şekliyle iki terim kullanılmıştır (Deny, 1941:839-1032). Buradaki “*ulak*” ifadesinin yanında kullanılan “*ulaklık*” tabirinin “*Fiil+ek ve Edat*” şeklindeki bir yapıya denk geldiğini düşünmekteyiz.

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Baha, 1931: 258-287.

⁶⁹ Bunlarla beraber yine Mazhar Kükey’in hazırlamış olduğu “*Türkçenin Dilbilgisi I*” adlı eserde edatlı yapılar, zarf-fiil olarak değerlendirilmiştir. Eserde çok sayıda zarf-fiil tespit edilmiştir. Yine son zamanlarda yazılan ve konuyu ayrıntılı biçimde irdeleyen eserlerden biri de Özlem Deniz Yılmaz tarafından hazırlanan “*Türkiye Türkçesinde Eylemsi*” adlı çalışmadır. Diğer lehçelerde ise özellikle Selahattin Tolkun’un hazırlamış olduğu “*Özbekçede Fiilimsiler*” adlı çalışmayı zikretmek gerekir. Eserde zarf-fiiller ve bizim zarf-fiillik dediğimiz yapılar ayrıntılı olarak incelenmiştir.

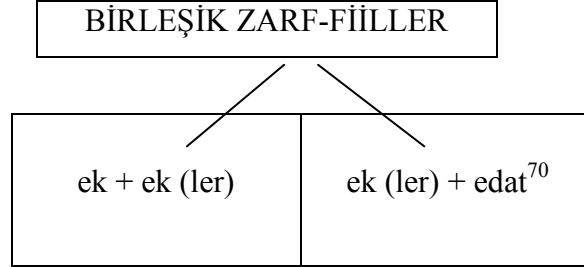
Edatlı yapıların değerlendirilmesine nispeten, başka eserlerde de rastlamak mümkündür. Ayrıca bk. Turgunbayev, 2005:118; Banguoğlu, 2004:427-440; Gencan 2001:423-441, Koç, 1990:333; Kissling, 1960:167-187; Brockelmann, 1954:242-269; Peters, 1947:82-105.

işleyen Gülsevin, bunların asıl zarf-fiil eklerinden farklı olmadığını belirtmiş ve bu zarf-fiillerin sınıflandırılmasıyla ilgili şu görüşünü dile getirmiştir:

“...Ancak, bu yapılar incelendiğinde, batı dillerinde kullanılmış olan “quansi (hemen hemen, aşağı yukarı)” veya “equivalent (eşdeğer) ifadelerinin, ilgili yapılar için doğru tanımlamalar olmadığı görülür. Çünkü -(y)InçA, -(y)Ip şekilleri eklendikleri fiilleri ne derecede geçici zarf haline getiriyorsa, -(y)Iyormuş gibi, -Dık+iyelik+dA şekilleri de fiilleri aynı derecede geçici zarflar hâline getirmektedir. Yani bunlar da tam bir zarf-fiil özelliğindedir. Farklı yanları ise bunların; -(y)A, -(y)All, -(y)ArAK, -(y)InçA, -(y)Ip, -ken, -mAdAn ekleri gibi zarf-fiil şekilleri olarak doğmayıp, başkaca ek ve edatların bir araya gelip birleşmeleri sonucunda bu fonksiyonu üstlenen birleşik yapılar olmalarıdır” (Gülsevin, 2001:128).

Tablo 4: Kâmil Tiken Birleşik Zarf-Fiiller (1999:281-283)

Çekimli fiil/isim ve zarf-fiil birleşigi olan	Sıfat-fiil/çekimli fiil ve çekim edatı birleşigi olan
İsim-fiil (isim çekimi ekli/ çekim eksiz) ve edat birleşigi olan	Olumlu ve olumsuz sıfat-fiili birleşigi olan
İsim-fiil (isim çekimi ekli/çekim eksiz) ve edatlı durumda çekim ekli isim birleşigi olan	Zarf-fiil (isim çekim ekli) ve çekim edatı birleşigi olan
İsim-fiil ve isim çekim eki birleşigi olanlar	Sıfat-fiil ve isim çekim eki birleşigi olanlar
İsim-fiil, isim yapım ve çekim eki birleşigi olan	Zarf-fiil ve isim çekim eki birleşigi olan
İsim-fiil (İsim çekim ekli/çekim eksiz), edat ve sıfat birleşigi olanlar	Çekimli fiil ve çekim edatı olanlar
Sıfat-fiil (isim çekimi ekli/çekim eksiz) ve çekim edatı birleşigi olanlar	Çekimli fiil ve zarf-fiil birleşigi olan
Sıfat-fiil (isim çekim ekli/çekim eksiz) ve çekim edatı durumunda çekim ekli isim birleşigi olanlar	İmek fiili çekimli şekli ve çekim edatı birleşigi olanlar
Sıfat-fiil (İsim çekim ekli) ve isim birleşigi olanlar	Çekimli fiil ve ünlem edatı (soru ünlemi/soru eki) birleşigi olanlar

Tablo 5: Gürer Gülsevin Birleşik Zarf-Fiiller

Gülsevin (2001:129) çalışmasında, yukarıda belirttiği açıklamanın yanı sıra Türkçede birleşik zarf-fiil tanımının yeni ve henüz yerleşmemiş olduğunu; buna dayalı çalışmaların da bu nedenle gerekli şekilde yapılmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Türkçedeki birleşik zarf-fiillerin asli zarf-fiil eki olmayıp eklerin ve/veya edatların birleşmesi sonucunda ortaya çıkmış geçici zarflar⁷¹ olduklarına ve sadece morfolojinin değil, cümlelerin de bir parçasını meydana getirdiklerinden dolayı sayısının ve sınırının tespitinin güç olduğuna değinmiştir.

Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda, bahsi geçen zarf-fiil sınıflandırma çalışmalarının genellikle çağdaş Türkiye Türkçesi üzerinden yapıldığı görülür. Ancak zarf-fiillerle ilgili çalışmalarda, işin içine tarihî Türk lehçelerini de kattığımızda, zarf-fiil başlığının altındaki ara başlıklara yenilerinin eklenmesi gerekmektedir. Nitekim Tiken'in (1997:397-428) "*Eski Anadolu Türkçesinde Edatlarla Kurulan Zarf-fiillerin İfade ve İşlevleri*" adlı makalesinde ve Gülsevin'in (2007b:125-133) "*Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*" adlı eserinde belirtildiği üzere, bağlama edatlarının⁷² cümle içindeki zaman ve kip ekleriyle oluşturduğu yapılar

⁷⁰ Yazar bu tür (edatlı) birleşik zarf-fiiller için "*sahte zarf-fiiller*" ifadesini de kullanmaktadır (Gülsevin, 2001:129).

⁷¹ Nitekim zarf-fiil eki olarak tanımlanan eklerin de temel işlevi zarf yapmaktır (Karaağaç, 2009:142).

⁷² Eski Türkçede bilindiği üzere sınırlı sayıda bağlama edatı kullanılmıştır. Özellikle Türklerin İslamiyet'e geçmesinden sonra başta Farsça olmak üzere Arapçadan Türkçeye çok sayıda bağlama edatı geçmiştir (Tiken, 2000: 398-399; Hacıeminoğlu, 1992: 112-113). Mansuroğlu ise bu durumu veciz bir ifadeyle şu şekilde ifade etmiştir:

"Bilindiği gibi Türkçede aslında şart cümlesi dışında yardımcı cümle yoktur. Başka dillerin yardımcı cümle ile bildirdiklerini Türkçe, zengin isim fiilleri (*particium*) ve zarf fiilleri (*gerundium*) ile yani çekimli fiil (*verbum finitum*) veya bildirici (*predicatum*) sayılamayacak unsurlarla karşılar. Ancak yabancı dillerle kültür alış verişine girdiği zamanlardan, yani Uygur devresinden itibaren, birinci derecede dini metinlerde aslına uygunluk isteği ile sözü sözüne Türkçeye sıra (*parallel*) söz ve cümle

(*Kaçan....F.+{-dı}*, *Çün...F.+{-r}*) zarf-fiil olarak geçmektedir. Bu bağlamda zarf-fiil/zarf-fiilliklerin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımı da hesaba katılırsa, işlev ve yapı açısından ne denli renkli bir mecraya girileceğini düşünmek bile zordur. Belki de yapılacak bu yeni çalışmalar sayesinde, sınıflandırmalarda farklı bir merhaleye geçilecektir.

Zarf-fiiller üzerinde hassasiyetle durulması gereken başka bir nokta da, asıl zarf-fiil eklerinin gerçekte çok işlevli/görevli ekler olmalarıdır. Annanurov (1974: 24-26), asıl zarf-fiil ekleri olarak kabul edilen şekillerin aslında çok işlevli (amaç, sebep, şart, zaman vb.) - görevli (sıfat, zarf, isim gibi) birer ek olduğunu, zarf-fiil adlandırılmasının veya görev tanımlamasının bunlardan sadece birine denk geldiğini belirtir.

Şöyle ki $\{-gay^{73} >-ga >-a/e, \text{ıban}>-ıp^{74}, -gan^{75}, -cak, -mış^{76}, -ar, -dl^{77}\}^{78}$ eklerinin aslında çok eski dönemlerde çok işlevli olduğunu yani sıfat, zarf veya

bağlama edatları (conjunction) ile çeşitli yardımcı cümleler ve bunları baş cümleye bağlayan edatların girdiği görülür.” (Mansuroğlu, 1955:59).

Mansuroğlu’nun da ifade ettiği üzere Eski Uygur Türkçesinden itibaren zarf-fiillere paralel olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda özellikle çeviri eserleri aslına yakınlaştırma çabaları, Türkçenin sentaks düzenini doğrudan etkileyerek “*Bağlama Edatı ve Çekimli Bir Fiil Oluşturulan ZARF-FİİLLİK*” oluşumuna temel oluşturmuştur, diyebiliriz. Dolayısıyla da bağlama edatıyla oluşturulan zarf-fiillik yapılarda çeşitlenmeler meydana gelmiştir.

⁷³ Tarihî lehçelerde ve özellikle de Eski Anadolu Türkçesinde gereklilik, istek, gelecek zaman, emir kipi, şimdiki zaman, şart bildirmeye muktedir olan bu genel ek (üniversal form) (Korkmaz, 1973:165; Mansuroğlu, 1958:171-183), $\{-A\}$ zarf-fiil ekine de kaynaklık etmiştir (Annanurov, 1974:123). Baskakov (1952:447) da bu çok işlevli-görevli $\{-gay\}$ ekinin, $\{-A\}$ zarf-fiiline kaynaklık ettiğini ve çağdaş Kıpçak lehçelerinde şimdiki-gelecek zaman eki $\{-A\}$ ’yı oluşturduğunu belirtir. Batmanov, $\{-kay\}$ ekinin Kırgız Türkçesinin ilk dönemlerinde zarf-fiil olarak kullanıldığını; çağdaş Kırgız Türkçesinde ise aynı ekin istek-arzu eki görevine geçtiğine değinir (Annanurov, 1974:88). Kılıçoğlu (1954:513-514) $\{-A\}$ istek kipi çekiminin gerçekte gerundium çekiminden başka bir şey olmadığını ve $\{-A\}$ zarf-fiil ekinin kalıcı isimler yaptığını dile getirir. Yüce (1999:35), ekin kalıcı isimler (çevre < çev(i)r-e, ayır < ayır-ı vb.) yaptığını da ifade etmiştir. Gülsevin (2007a:39), Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan ve $\{-gay\}$ formundan gelişen $\{-A\}$ istek kipinin şu işlevleri olduğuna değinir:

a.Dilek-istek bildirir	ğ.Tavsiyede gereklilik bildirir.
b.Emir bildirir	h.Emir yoluyla gereklilik bildirir.
c.Gereklilik bildirir	i.“-mak için” anlamında maksat bildirir.
d.İstek yolu ile gereklilik bildirir	j.Tercih bildirir.
e.Yalvarma yolu ile istek bildirir.	k.Serbestlik verildiğini bildirir.
f.Temenni bildirir.	l.Müsaade-icâzet bildirir.
g.Tavsiye bildirir.	m.Serzeniş yolu ile yönlendirme bildirir.

zaman eki görevlerinde kullanıldığını; farklılaşmanın, başka bir ifadeyle görev tanımlanmasının daha sonraki dönemlerde, kullanım sıklığına bağlı olarak oluştuğunu ifade eder.⁷⁹ Bu çok işlevli ve görevli ekler için “*üniversal form*” adlandırmasını yapar. Bahsi geçen genel şekilleri⁸⁰ açıklamak için de çeşitli örnekler verir.⁸¹ Bunlardan {-mıſ} ekinin gelişimi üzerine yaptığı açıklamaya göre, {-mıſ} genel ekini (üniversal form) almış fiil tabanı, yüklem görevinde kullanıla kullanıla geçmiş zaman eki hüviyetini kazanmıştır. Ayrıca {-mıſ} ekinin sıfat yapıcı özelliğini de koruduğunu belirten Annanurov, ekin az da olsa Türkmen ve Azeri Türkçelerinde zarf-fiil eki olarak kullanıldığını dile getirmiştir. Aslında Annanurov’un ifade ettiği

Bununla birlikte bu ekin fonetik varyantı olan {-kay,-käy} şeklini gösteren Deny de (1941:896), ekin pek çok zarf-fiil ekine temel oluşturduğunu belirttiikten sonra ekin türemelerini gösteren bir tablo hazırlamıştır. Ş. Tekin (1960:301) Eski Uygur Türkçesinde {-ü} zarf-fiilinin geldiği fiil tabanını sıfatlaştırdığını belirtir. “*Eski Türkçede {-(y)A/- (y)I/- (y)U} Ünlü Zarf-fiil Eklerinin Farklı Bir İşlevi Üzerine*” adlı makalesinde Ağca (2007:16), {-A,-I,-U} ünlü zarf-fiil ekinin Eski Türkçe döneminde eklendikleri fiilleri sıfatlaştırdığına, başka bir deyişle bu eklerin sıfat-fiil eki gibi kullanıldıklarına değinir. Baskakov (1952: 461, 464-465) ise “*Karakalpakskiy Yazık*” adlı çalışmasında zarf-fiil eklerinin sıfat-fiil, isim ve kip ekleriyle olan ilgisine vurgu yapmıştır. “*Deyepriçastiya v Kumıkskom Literaturnom Yazıke*” adlı eseri hazırlayan Djanmavov (1967:29-30), asıl zarf-fiil eklerinin sıfat ve kalıcı isim yapma gibi görevleri olduğuna işaret etmiştir. Yazar, çalışmasında Kumuk Türkçesinde {-Xp} ekinin sıfat yapıcı özelliğine değinir ve bu açıdan sıfat-fiillerin zarf-fiil gibi kullanılabileceğini vurgular. Argunşah (2011:67) da, {-A} zarf-fiilinin asıl işlevinin dışında yapım eki olarak kullanıldığını belirtir.

⁷⁴ O. Pritsak {-p} zarf-fiil ekinin tonlu ünlülü varyantının sıfat-fiil, tonsuz varyantının da zarf-fiil yaptığını, ifade etmiştir (Söyegov, 1981:26; 1999: 428).

⁷⁵ {-gAn} sıfat-fiil eki üzerine bir monografi hazırlayan Akar (2003:103-115), ekin özellikle Karahanlı sahasından itibaren çok çeşitli görevler üstlendiğini belirtmiştir. Ekin lehçelerdeki görevleri arasında sıfat yapmaktan başka, geçmiş zaman, kalıcı isim, zarf yapma da olduğunu ifade etmiştir

⁷⁶ Eraslan (1980:120), Eski Türkçedeki {-mıſ} ekinin geldiği fiil tabanlarını çok nadir olmakla beraber zarflaştırdığını belirtir.

⁷⁷ Karahan (2011:186-191), görülen geçmiş zaman eki olan {-dI} ekinin tarz ve bağlama işlevi olduğunu tanımlamıştır.

⁷⁸ Çok işlevlilik/görevlilik noktasında başka ekleri de örnek olarak verebiliriz. Benzing (1939:45) “*Über die Verbformen im Türkmenischen*” adlı eserinde {-esi} ekini gerundium başlığı altında kullanmıştır. Annanurov (1974:30), Türkmen Türkçesindeki {-mAn} ekinin hem sıfat-fiil hem de zarf-fiil olarak kullanıldığını değinir. Yine aynı eserinde {-ıban} formunun olumsuz çekimi olan {-mayıban} ekinin belli bir zamana kadar hem zarf-fiil hem de sıfat-fiil olarak kullanıldığını ifade eder. Kononov (1980:132), {-sAr} ekinin Yenisey Yazıtları’nda sıfat-fiil olarak kullanıldığını dile getirir. Eliyev (1989:409) {-A} ve {-Xb} gibi zarf-fiil eklerinin Eski Türkçe döneminde sıfat-fiil eki olarak kullanıldığını değinir. Pritsak {-p} ekinin tonlu şeklinin sıfat-fiil, tonsuz şekillerinin ise zarf-fiil yaptığını belirtir (Söyegov, 1999:428). Ağca (2010:137), {-mAk} ekinin isim-fiil olarak kullanılmasından ziyade Maniheizt-Budist metinlerinde sıfat-fiil eki ve yapım ekleri olarak farklı görevler için kullanıldığını vurgular. Alkaya (2011, 163,171), tarihî ve çağdaş lehçelerde kullanılan {-gAll} ekinin dokuz farklı işlevinden söz etmektedir. Ve aynı ekin Sibiryâ Tatar Türkçesinde sıfat yapan sıfat-fiil eki olarak da kullanıldığını anlatır. Allahverdiyeva (2011:72), {-n} ekinin hem sıfat-fiil hem de zarf-fiil olarak kullanıldığını belirtir.

⁷⁹ Biz de Annanurov’un bu görüşüne katılıyoruz.

⁸⁰ “*Üniversal form*” ibaresine karşılık için “*genel şekil*” tabiri kullanılmıştır.

⁸¹ Bk. Söyegov, 1974: 24-26.

bu görüş, Türkçedeki zaman eklerinin, zaman ve hareket bildirmeleriyle ve sıfat-fiil kökenli olmalarıyla da (Yücel, 2000:110) örtüşmektedir. Bu durum ise eklerin çok işlevli/görevliliği noktasında tipik bir örnek oluşturmaktadır.

Neticede Annanurov'un asli zarf-fiil ekleri üzerine yaptığı açıklamalar tutarlı gözükmemektedir. Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere genel eklerin -üniversal form-kullanım sıklığı hangi alana yönelmişse, görev tanımlaması (sözcük türleri) noktası da ona göre şekillenmiştir. Annanurov ile belli noktada örtüşen Karahan (2011:186) eklerdeki semantik değişimin kullanım ve kalıplaşma ile gerçekleşebileceğine değinir. Ferruh Ağca ise bu konu hakkında şunları söyler:

“Türkçede bazı yapım ve çekim eklerinin görev değişikliğiyle yeni gramer kategorileri yarattıkları ya da zaman içinde eklendikleri sözcüklerle kalıplaşarak yeni sözcük türleri meydana getirdikleri bilinen bir durumdur.” (Ağca 2007:15).

Ağca yazının devamında, bu eklerin birbirinin yerine kullanılabileceğini de söylemektedir:

“Sonuç olarak fiillere eklenmek suretiyle sözcükleri farklı gramer kategorilerine sokan ad-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil ekleri fonksiyonel açıdan değerlendirildiğinde bazen birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.” (Ağca, 2007:16).

Bizce, Annanurov'un da belirttiği üzere çok genel işlevli/görevli bir ek (üniversal form), ilgili alandaki kullanım sıklığına veya pekiştirmeye (devamında kalıplaşma) dayalı olarak önce ekler özelinde fiilimsiyi; sonrasında ise ilgili alanda kullanım sıklığına bağlı olarak zarf-fiil ekini⁸² meydana getirir. Bu nedenle yukarıda geçen ‘görev değişikliği’ veya ‘birbiri yerine kullanılması’ yorumları bizce geçerli değildir. Bununla beraber bu çok işlevli/görevli olarak kabul edilen genel bir ekin kronolojik bakımdan Eski Türkçe dönemi eserlerinde, isim-fiil, sıfat-fiil, zarf-fiil eki gibi kullanılması ve işlevlerinin çeşitlilik göstermesi doğaldır. Dolayısıyla Eski

⁸² Yine Kılıçoğlu (1954:511), “Gerundiumların Özellikleri ve ‘-iser’ Eki” adlı makalesinde zarf-fiil eklerinin fiil gövdesi, hatta isim bile yapabildiklerine değinir.

Türkçede çoğunlukla tek bir şekil birden fazla işlev karşılayabilmektedir. Bu dönemin akabinde bu eklerin geldiği fiiller, ilgili alanlardaki yönelişlerine (sıklık, süreç vb.) ve görevlerine bağlı olarak isim, sıfat, zarf, fiilimsi vb. olarak kullanılır olmuştur. Bu açıdan bakıldığında edatların genel eklerin (üniversal form) ilgili alana yönelimi noktasında, kullanım sıklığının pekiştiricisi veya kuvvetlendiricisi olarak önemli bir rol oynaması ayrıca değerlendirilmelidir.

Özetle, asıl zarf-fiiller (*-ıp, -madan, -arak vb.*); sıfat-fiil ve isim-fiil eklerine getirilen eklerle oluşan zarf-fiillerden (*-dıkça, -acağından, maksızın vb.*) başka; sıfat-fiil, isim-fiil eki almış fiilden sonra getirilen edatlarla oluşturulan zarf-fiillik yapıları (*-mak için, -dığı yıl, -ıştan dolayı...*); bazı çekimli fiillerin çekim edatlarıyla kullanılmasından kaynaklanan zarf-fiillik yapıları (*-dı mı, yor gibi, -dır diye...*); bağlama edatlarının cümledeki çekimli fiille oluşturduğu zarf-fiil görevindeki yapıları (*Eğer...F.+{-sA}..., Çün...F.+{-A}*) ve son olarak bunların dışındaki zarf-fiil özelliği gösteren karmaşık yapıları da (*geldi gelecek, gitti gideli, yapar yapmaz vb.*) zarf-fiil olarak doğmamış; ama asıl zarf-fiiller gibi geçici zarf yapan ögeler arasında değerlendirmek gerekir.

2.3. Zarf-Fiillerin İşlevleri

Zarf-Fiiller açısından son derece zengin olan Türk dilinde, zarf-fiil eklerinin belirttiği işlevler de o denli çoktur. Eski Türkçeden bu yana “*amaç, sebep, zaman, şart, karşıtlık, kıyas, üsteleme vb.*” işlevleri karşılamak için pek çok zarf-fiil eki veya zarf-fiillik yapı gelişmiştir. Öyle ki zaman zaman Türkçede bir işlevi karşılamak için birden fazla zarf-fiil veya zarf-fiillikler kullanılmaktadır. Yani işlev, farklı farklı şekillerde karşılanabilmektedir. Özellikle de zaman bildirme işlevinin alt başlıklarında bulunan “*zamanın öncesi, sonrası, başlangıç noktası, devamlılığı, paralel süreçler, bitim vb.*” işlevleri için çok sayıda ek ve yapı kullanılır.

Türkiye Türkçesindeki zarf-fiillerin işlevleri üzerine bir inceleme yapan Tiken (2003:360-361), zarf-fiillerin işlevlerini şu şekilde vermiştir: *açıklama, artma,*

aşırılık, bakış açısı, beklenmezlikli ilâve, birlikte oluş, bitim, devam, devamda gerçekleşme, gaye, gecikmesiz zamandaşlık, hal, hareket zaman başlangıcı, ilgi, karşı durum alma, karşılıklı oluş, karşılıksız gerçekleşme, konu, mutlak ilgi, sebep, seçmeli olma, sıralama, sonuç, süre, şart, tarz, uygunluk, üsteleme, vakitlenme, vasıta, yetinmezlikli ilâve, zamandaşlık, zaman yakınlığı, zıtlık.

Türkçede zarf-fiillerin işlev kadrosu (amaç, sebep, şart...) en nihayetinde aynı kalmaktadır. Fakat işlevin dil düzeyindeki karşılığını gösteren/oluşturan ve fiilleri zarflaştıran bu eklerin veya sözcüklerin bir kısmı varlığını sürdürmekle beraber çoğunlukla da değişmekte ya da edatlarla pekiştirilmekte, sağlamlaştırılmaktadır.⁸³ Mesela, Eski Uygur Türkçesinden itibaren gördüğümüz “*Kaçan (ki)... F.+zaman veya kip eki*” unsurlarıyla oluşan zarf-fiillik yapıdaki işlevler neyse, daha sonra gelişen “*Vaktā ki, Çün ki, Ta ki, Kim/Ki, Bad’ez... F.+zaman veya kip eki*” gibi yapılarda da aynıdır. Kısacası bağlama edatlarıyla oluşturulan yapılarda şekil farklılığına rağmen işlevin devamlılığı noktasında bir farklılık yoktur. İşlevlerde devamlılık söz konusudur. Ama onu oluşturan şekil, dilin içindeki gelişmelere paralel olarak farklılaşabilir.⁸⁴

İşlevlerle ilgili bir başka noktada, işlevi zayıflayan kimi eklerin edatlarla güçlendirilmesidir. Bu noktaya değinen Yücel (2000:76), Türkçenin her döneminde anlatımı basitleştiren zarf-fiillerin işlevi zayıfladığında “*en az çaba*” kanunun aksine genişletildiğini veya edatlarla güçlendirildiğini belirtmiştir. Yani işlevin pekiştirilmesi için mevcut yapılarda değişikliğe gidildiğini dile getirir. Örneğin; sebep bildirme işleviyle Eski Uygur Türkçesinden beri kullanılan “*-dığından*” zarf-fiilinin işlevini pekiştirmek için ekten sonra Eski Anadolu Türkçesinden itibaren, bugün de kullandığımız “*ötürü*” ve sonrasında “*dolayı*” edatı getirilmeye başlanmış, sonrasında Türkçenin gelişim seyrine paralel olarak Arapça aynı ifadeyi veren ناشى (nâşî) ve ماعدا (mâ’adâ) edatları kullanılmıştır. Edatlardaki bu değişiklikler başta dilin kendi içindeki dinamiklerle ilgilidir. Bununla beraber benzer şekilde, edatlı

⁸³ Hatta dilin canlılığı göz önüne alındığında hâlihazırda kullanılan zarf-fiil yapılarının genişlemesi veya yeni birleşikler oluşturmaları çok muhtemeldir. Zaten bu durum ağızlarda çokça görülür.

⁸⁴ Eski Türkçe döneminde kullanılan bağlama edatlarının kökeni Türkçe iken, sonraki dönemlerde Arapça ve Farsça kökenli çok sayıda bağlama edatı kullanılmıştır.

yapılarda gördüğümüz işlevsel devamlılık, Türkçede zaman zaman farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Örnek verilecek olursa, zaman işlevini vurgulayan “-dığı zaman” zarf-fiillğine paralel olarak “-dığı an / dem / vakt / süre / sürece / sırada / müddet / esna / yıl / ay” yapıları da gelişmiştir.

Sonuç olarak denilebilir ki zarf-fiiller/zarf-fiillikler için işlevde devamlılık esastır. Lakin, kullanılan ek, eke gelen edat veya bağlama edatı seçimindeki tercihler doğrudan dilin bağlı bulunduğu dinamiklerle ilgilidir.

2.4. Zarf-Fiillerin Kullanım Sıklığı

Zarf-fiiller, ‘en az çaba’ kanunun aksine genişlemekle birlikte anlatımı basitleştirmekte ve uzun cümleleri kısaltmada önemli bir görev üstlenmektedir (Yücel, 2000:76). Bu şekliyle de aslında dilin akıcılığına özel bir katkı sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, ilk yazılı metinlerden beri zarf-fiillerin her tür cümle içinde kullanıldığı görülür. Orhun Yazıtları’nda çok sayıda ve işlevde, zarf-fiil ve zarf-fiillik bulunur. Eski Uygur Türkçesi eserlerinde bu çeşitlilik daha da artmış, mevcut zarf-fiillere yenileri eklenmiştir. Özellikle Maniheist ve Budist sahadaki dinî tercüme eserleri sentaksında zarf-fiiller önemli bir yer tutmaktadır.

Daha sonrasında Arap ve Fars edebiyatının etkisiyle de başta aruz vezninin sabit dizgeleri bağlamında az ifadede çok şey anlatma kaygısıyla pek çok zarf-fiil eki kullanılmıştır. Hatta bundan dolayı yeni zarf-fiil ve zarf-fiillikler ortaya çıkmıştır. Bu duruma bağlı olarak da mevcutlara yeni işlevler eklenmiştir. Klasik sahalarda da (Osmanlı, Azeri, Türkmen) benzer süreçler birbirini takip etmiştir. Ayrıca özellikle zarf-fiilliklerde gördüğümüz edatların farklılığı, kullanım sıklığı ve bunlardaki Arap ve Fars dillerinin etkisi çok net bir şekilde gözükmektedir.

Gelişen teknoloji ve bildirişim sistemlerinin hükümlanlığı gibi etkenlerden dolayı, özellikle sosyal medya olarak geçen (twitter, facebook, msn vb.) platformlarda Türkçede anlatımı kolaylaştıran ve pek çok cümleyi birbirine bağlayan

zarf-fiil veya zarf-fiillik yapılara genellikle gerek duyulmayıp basit ifadelerin peşi sıra olarak sıralandığı kısır cümleler kullanılmaktadır. Dolayısıyla özellikle gençlerin kullandığı günümüz sosyal medyasında, Türk dilinin bu denli önemli bir meziyetinden mahrum kalınmaktadır. En nihayetinde konuşma ve sosyal medyada, dil unsurlarının kullanımı ve kullanım sıklığındaki olumsuz gelişmelerden günümüz Oğuz lehçelerindeki zarf-fiiller de etkilenmektedir. Günümüz Oğuz lehçelerinin edebî örneklerinde ise zarf-fiil ve zarf-fiil yapılarına sıklıkla başvurulduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, zarf-fiil ve zarf-fiillik gibi Türkçenin en önemli gramatik öğelerinden olan bir konu için, güncel kullanım sıklığı hakkında değil kesin bir sayı vermek, tahmin etmek bile güçtür. Çünkü insan dilinin canlılığı ve buna bağlı olarak gelişen yeni yapılar, bütün dünya dillerinde olduğu gibi Türkçede de gözükmemektedir. Eklemeli bir dil olan Türkçe, doğası gereği mevcut zarf-fiillerini çeşitli ek veya edatlarla güncelleyebilir ya da yeni zarf-fiiller/zarf-fiillikler oluşturabilir. Bu bağlamda Türkçe diğer dillere oranla zarf-fiil ve zarf-fiillik oluşturma konusunda daha başarılıdır. Nitekim zarf-fiillerdeki bu denli çeşitliliği ancak Türkçenin bu yapısal özelliği ile açıklayabiliriz.

3.KONU VE SINIRLAMALAR

Yapılan bu çalışmada, Oğuz grubu Türk lehçelerinde kullanılan zarf-fiil/zarf-fiillik yapıların ve bunlara bağlı olarak gelişen işlevlerin art ve eş zamanlı bir biçimde gösterilmesi, açıklanması amaçlanmaktadır. Çalışmada, zarf-fiil eklerinin etimolojisine girilmiş ve bu konudaki görüşler sıralanmaya çalışılmıştır. Devamında ilgili lehçeler özelinde zarf-fiillerin yazı dilindeki cümle içi kullanımlarına⁸⁵ dair örnekler, işlevler temelinde sıralanmıştır. Sadece Kaşkay ve Horasan Türkçelerinin yazı dili olmadığından bunlara dair örnekler bazı akademik çalışmalardan derlenmiştir. Bununla birlikte tarihî ve çağdaş Oğuz lehçelerindeki zarf-fiillere değinilirken diğer sahalardaki zarf-fiillerle ilgili verilerden yararlanılmış; bazen de

⁸⁵ Örneklemlerde döneminin özelliklerini en iyi temsil ettiğini düşündüğümüz metinler seçilmiştir.

karşılaştırmalı olarak çağdaş Oğuz Türk lehçelerinin ağızlarındaki zarf-fiil yapılarına temas edilmiştir. Bu sahalarda kullanılan zarf-fiillerin tamamı belli bir düzen içinde gösterilmeye çalışılmıştır.

Çalışmayla ilgili diğer önemli bir husus da zarf-fiil kavramının algılanması noktasındadır. Alanla ilgili yapılan bilimsel çalışmaların büyük bir bölümünde zarf-fiiller, sadece belli eklere indirgenmiştir. Dolayısıyla da yapılan incelemeler bu minval üzere gitmektedir. Aslında görev tanımlaması noktasında asıl zarf-fiillerden farkı olmayan bizim zarf-fiillik olarak tanımladığımız bu yapılar, tarihî perspektifte yeterince ele alınmamıştır. Bizim de üzerinde durduğumuz bu konuya Gülsevin şu cümlelerle dikkat çekmiştir:

“Türk dilinin hem tarihî hem yaşayan kollarında bu tür sahte zarf-fiiller görülmektedir. Ancak “birleşik (quansi/equivalent) zarf-fiil” kavramı henüz zihinlerde gereği kadar yerleşmediğinden, ilgili lehçe veya eserlerin dil incelemelerinde de pek değerlendirilmedikleri görülür. İncelemelerinde bu tür yapıların bir bölümünden olsun bahseden dikkatli ve titiz araştırmacılarımız da, zarf-fiiller içinde ayrıca sınıflandırma yoluna girmemişlerdir.” (Gülsevin, 2001: 129).

Biz de Gülsevin’in bahsettiği bu bâkir alana çalışmamızla bir katkı sağlamak istedik. Tezde Oğuz grubu lehçelerindeki zarf-fiil yapıları ve bunlara bağlı olarak gelişen işlevler hakkında bilgiler verilirken sadece Oğuz Türkçesinin yazı dili olarak çıktığı XIII. yüzyıl ve sonrasındaki (Eski Anadolu Türkçesi, Klasik Osmanlı Türkçesi, Türkiye Türkçesi, Klasik Azeri Türkçesi, Çağdaş Azeri Türkçesi, Klasik Türkmen Türkçesi, Çağdaş Türkmen Türkçesi, Gagavuz Türkçesi) edebî metinler incelenmemiş; Göktürkçe, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesinin önemli eserlerindeki örnekler ve örnekler çerçevesinde oluşan işlevler, bütünlüğü sağlamak amacıyla çalışmaya dâhil edilmiştir.⁸⁶ Çünkü; Orhun Yazıtlarında Oğuz Türkçesinin yanında farklı diyalektlere ait veriler, daha Radloff’tan beri bilinmektedir (Demir-Yılmaz, 2005:108). Hatta Doerfer (Aksan,

⁸⁶ Zaten bu sahalarda, bir şekilde Oğuzcanın lehçeleşmeden önceki yazı dilini de temsil etmektedir.

2007:30), Orhun Yazıtları'ndaki dili “*En Eski Oğuzca*”nın ürünü olarak görmekte ve buna bağlı olarak da Oğuz Türkçesini -Çuvaş ve Halaç Türkçeleri hariç- tüm Türk lehçelerinin atası saymaktadır. Malov'da Orhun-Yenisey Yazıtları'nda eski Oğuz Türkçesinin etkisi olduğunu söyler (Erdem, 2009:28). Erdem (2009:28), Köktürk devletinde Oğuzların önemli bir boy olduğunu ve buna bağlı olarak da bu boyun yazı diline doğrudan etkisinin mümkün olabileceğini belirtir. Kaşgarlı Mahmut, “*Divanü Lügati't-Türk*” adlı eserinde 265 adet Oğuzca sözcük sıralamıştır (Demir-Yılmaz, 2005:78). Korkmaz (2005c:205-216), “*Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler*” adlı makalesinde aynı konuya temas etmiştir. Yine Gülsevin (1998:12-18) “*Köktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler*” adlı yazısında aynı konu üzerinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Levitskaya (2005:251-255), Türkçenin erken döneminde ayrılmış olan Çuvaş Türkçesi ile Oğuz Türkçesi arasında paralellikler aramıştır. Neticede çalışmamızda Türkçenin lehçeleşmeye başlamadığı ve Oğuzlarla birlikte diğer Türk boylarının tek yazı dili kullandığı dönemleri de (Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi) katarak yapılacak bir incelemenin daha doğru olacağını düşünmekteyiz. Bu şekliyle de zarf-fiiller ve işlevleri arasındaki bağlantılar daha net bir biçimde görülecektir.

4. PLAN VE VERİ

Çalışmanın “*Giriş*” kısmında Oğuz Türklerinin tarihi, Oğuz Türklerinin coğrafi konumu, Oğuz göçleri ve buna bağlı olarak şekillenen Oğuz grubu Türk lehçeleri tanıtılmaya çalışılmıştır. Özellikle Oğuz Türkçesinin tarihî gelişimi ayrıntılı olarak ele alınmakla birlikte Oğuz Türkçesinin Türk lehçeleri içindeki yeri, lehçe tasniflemeleri özelinde de değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın asli bölümünü oluşturan zarf-fiiller altı ana başlık (*Asıl Zarf-Fiiller, Sıfat-fiillerden Gelişen Zarf-Fiiller ve Zarf-Fiillik Yapılar, İsim-fiillerden Gelişen Zarf-Fiiller ve Zarf-Fiillik Yapılar, Bağlama Edatının Çekimli Bir Fiille Kullanılmasından Oluşan Zarf-Fiillik Yapılar, Çekimli Fiil + Çekim Edatlarıyla Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar, Farklı Yapıdaki (Karmaşık) Zarf-Fiillik Yapılar*)

altında incelenmiştir. Bu başlıklar da kendi içinde alt başlıklara ayrılmıştır. Bunlardan gelişen başka yapılar varsa onlar da aynı şekilde sıralanmıştır.

Örnek:

Asıl Zarf-Fiil		Zarf-Fiillik
1.-alı (asıl zarf-fiil)		3.mak (isim-fiil tabanı)
1.1.-alıdan	veya	3.1.makdan
1.1.1.alıdan beri		3.1.1.makdan dolayı vb.

Zarf-fiil incelemesi yapılırken öncelikle zarf-fiilin yapısına değinilmiş, yapıların açıklanmasında sahanın önemli ve değerli kaynaklarından yararlanılmıştır. Bunlar Türk lehçelerinin gramerlerinin tanıtılmasına dönük genel maksatlı başta Türkçe olmak üzere Rusça, İngilizce, Almanca, Fransızca yazılmış akademik yayınlar ve zarf-fiiller üzerine yazılmış monografilerdir. Ayrıca yapıların açıklanmasında şimdiye kadar bahsedilmemiş yeni görüşler de tarafımızca belirtilmiştir.

Örneklemelelerde kullanılan zarf-fiil veya zarf-fiillik formların gelişimi -eğer varsa- Orhun Türkçesinden itibaren günümüze değin sıralanmıştır. Örnekler tarihî devirler için dönemin özelliklerini öne çıkaran nesir ve nazım olarak yazılmış eserlerden; çağdaş dönemde ise roman, hikâye ve diğer metin türleri seçkisinden tarama metodu ile seçilmiştir. İncelenen zarf-fiiller, metinlerden hareketle seçilmiş ve örnekler, metinlere bağlı olarak gösterilmiştir. Bundan dolayı zaman zaman zarf-fiil örneklerinin ilgili lehçede kullanımı bilindiği hâlde seçilen metinlerde olmadığı için gösterilememiştir. Mevzunun genişliğinden dolayı zarf-fiiller için en fazla beş örnek verilmiştir.

Zarf-fiil örneklerinin alındığı eserlerin kısaltmaları köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Aynı köşeli parantez içinde bazı eserler için varak numarası ve satırı [MŞ:14b/6 vb.]; nazım şeklinde olanların bazılarında kaçınıcı beyit olduğu [KB:1665 vb.] veya özellikle divanlarda kaçınıcı gazelin (vd.) kaçınıcı beyiti olduğu [Bak Gaz: 18/4 vb.]; şayet bunlar yoksa örneğin alındığı sayfa numarası [DSE: s.65

vb.] verilmiştir. Nadir de olsa örneklemler için alanla ilgili kaynaklardan da yararlanılmış; bunların sayfa numaraları verilmiştir. Ayrıca Orhun, Eski Uygur, Çağdaş Türkmen ve Horasan Türkçelerine ait metinlerdeki zarf-fiil/zarf-fiillik yapılar ve bunların işlevlerinin daha net anlaşılabilmesi için parantez içinde Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bunların dışındaki bazı örnekler de gerektiğinde Türkiye Türkçesiyle ifade edilmiştir. Örnek metinlerdeki transkripsiyon sistemine mümkün olduğu kadar riayet edilmiştir.

Çalışmamızda, işlev bahsi özel bir yer tutmaktadır. Zarf-fiillerin işlevlerine dair kendi içlerinde bir sınıflandırmaya da gidilmiştir. Zarf-fiillerin işlevleri ve işlevlerin adlandırılması noktasında Kâmil Tiken'in hazırlamış olduğu *“Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri”* adlı makalenin işlevler bahsinden yararlanılmıştır. İşlevi/işlevleri belirtilen zarf-fiilin tarihî ve çağdaş Oğuz lehçelerindeki dağılımı gösterilmiştir.

1. ZARF-FİİLLER

1.1. Asıl Zarf-fiiller

1.1.1. $\{-(y)XP\}$

Yapı:

$\{-(y)XP\}$, tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri içinde -Çuvaş Türkçesi, Yakut Türkçesi hariç⁸⁷ - en çok kullanılan zarf-fiil ekidir (Yüce, 1999: 47; Eliyev, 1989: 49). Türkologlar bu zarf-fiil ekini tanımlarken farklı adlandırmalara yer vermişlerdir. Özellikle de cümledeki yargıları sağlam bir şekilde birbirine bağlandığından dolayı genellikle bağlama zarf-fiili adı verilmiştir.⁸⁸ Bu zarf-fiilin işlevlerinin ve fonetik varyantlarının sayısı oldukça fazladır (Yılmaz, 2009:101; Tiken, 2003: 292-296; Kononov, 2001: 474, 477; Nevskaya, 1993:39-40; Eliyev, 1989: 50,56; Budagova, 1980:381-383). Ekin, Eski Türkçe döneminden itibaren farklı işlevler için kullanıldığı görülür. Kononov (1980:128), $\{-Xp\}$ zarf-fiilinin daha Eski Uygur Türkçesinde zaman, sebep, amaç, şart gibi işlevleri karşıladığını dile getirmiştir. Bu işlevler münferit örnekler olmayıp sistematik olarak meydana gelmiştir (Kononov, 1980:128; Annanurov, 1974: 31, 62).

$\{-(y)Xp\}$ zarf-fiilinin asli şeklinin ne olduğu ile ilgili çeşitli görüşler de sunulmuştur. Nasilov (1974: 49), $\{-BAn\}$ ekinin $\{-Xp\}$ ekinden daha eski olduğunu belirtmiştir. Bunu destekleyen diğer bir görüş de Eliyev tarafından ifade edilmiştir. Eliyev (1989: 53), $\{-UBAn, -UBAnI\}$ eklerinin Orhun Yazıtları'nda tanıklanması ve Türk lehçelerinin ağızlarında hâlihazırda işlerliliği koruması, konuşma dilinde canlılığı sürdürmesi gibi nedenlerden ötürü bu ekin sabitleşmesinin karmaşıktan basite doğru bir yol izlediğini düşünmektedir. Direnkova ve Katanov, $\{-p\}$ zarf-fiilinin ekin asli şekli olduğunu, önüne ünlü bir ses alarak kullanılmasının sonraki zamanlarda olduğunu ifade etmiştir (Eliyev, 1989: 51). Yoldaşev ve Canmavov'a göre $\{-p\}$ şekli ikincildir ve ekteki ünlülü kullanımın esas olduğunu belirtmiştir. Hatta Canmavov bu durum için “-yip, -yip, -yup, -yüp > -ip, -ip, -up, -üp, -p”

⁸⁷ Genel Türkçedeki $\{-p\}$ zarf-fiil ekinin yerine Çuvaş Türkçesinde $\{-sA\}$; Yakut Türkçesinde ise $\{-On, -En\}$ ekleri kullanılır (Yüce, 1999:47; Şçerbak, 1984: 127; Söyegov, 1981: 18). Ayrıca Çuvaş Türkçesi için bk. Levitskaya, 1976: 103.

⁸⁸ Konu ile ilgili görüşler için bk. Annanurov, 1974: 11-14.

gelişimini göstermiştir (Eliyev, 1989: 51). Annanurov, bu ekin asli şeklinin $\{-ipan, -pan, -iban, -pan\}$ olduğunu belirtir ve $\{-ipan\}$ ekini sıfat-fiil ve zarf-fiil için ortak form olarak kabul eder (Eliyev, 1989:50). Annanurov, en nihayetinde $\{-ipan\}$ 'nın $\{-Ip\}$ zarf-fiiline ve $\{-An\}$ sıfat fiiline kaynaklık teşkil ettiğini ifade etmiştir (Eliyev, 1989:50). Mirzezade'ye (1990:172) göre $\{-UbAn\}$ formu $\{-Ub\}$ formundan daha eskidir.

Ergin (1998:340), bu zarf-fiilin Oğuz Türkçesindeki görünümünü, yardımcı ünlü dâhil edilmiş biçimde iki sesli olarak düşünmüştür. Bununla birlikte Oğuz Türkçesinin ilk zamanlarında “p” ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle yardımcı ünlünün yuvarlaklaştığı ($\{-Up\}$) görülür. Ekin düz-dar şekli olan $\{-Ip\}$, ünlü uyumuna uydurularak ilk defa Osmanlı Türkçesinde kullanılmıştır (Ergin, 1998: 340-341). Eski Türkmen Türkçesi ve Tarihî Azeri Türkçesinde⁸⁹ de ekin düz şekli, sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Özellikle Eski Anadolu, Tarihî Azeri ve Çağdaş Azeri Türkçesinde $\{-(y)Xp\}$ zarf-fiili, zaman zaman $\{-(y)Xb\}$ şeklinde kullanılmıştır. Türkmen Türkçesinde ise $\{-p\}$ zarf-fiil eki, ünlüyle biten fiil köklerine geldiğinde araya kaynaştırma ünsüzü “y”yi almadan kullanılır ve fiilin sonundaki ünlüyü uzatır⁹⁰ (Doğan, 2007: 545,571; Clark, 1998:357). Bu ünlü uzaması ikincil bir ünlü uzamasıdır. Aynı türden bir seyri -“y” kaynaştırma ünsüzü kullanılmadan- Gagavuz ve Azeri Türkçesinde de görmek mümkündür (Söyegov, 1981: 20).

Ekin ağızlardaki kullanımlarına bakılırsa özellikle Azeri sahasında $\{-p\}$ zarf-fiilinin pek çok varyantına rastlanılmaktadır (Eliyev, 1989: 51; Şireliyev, 1983:138; 1962a:281; İslamov, 1968: 153).

1. $\{-ib, ib, -ub, -üb\}$	5. $\{-ıfdan, -ifden; -ufdan, -üfden\}$ ⁹¹
2. $\{-yib, -yib\}$	6. $\{-iban, -iben; -uban, -üben\}$
3. $\{-ip, -ip; -up, -üp\}$	7. $\{-ıbanı, -ibenı; -ubanı, -übenı\}$
4. $\{-if, -if; -uf, -üf\}$ ⁹²	8. $\{-ibannarı, -ibenneri; -ubannarı, -übenneri\}$ ⁹³

⁸⁹ Verilen örneklerde ayrıntılı bir şekilde görülecektir.

⁹⁰ Örnek: (okaap < oka-+-ip; sözläp < sözlä-+-ip) vb.

⁹¹ $\{-If (<Ip)\}$ eki $\{+dAn\}$ ayrılma hâli eki ile genişletilmiştir (Şireliyev, 1967: 146).

Türkiye Türkçesinin ağızlarında çok sayıda fonetik varyantı⁹⁴ olan bu ek, özellikle Batı Anadolu'daki (Yüce, 1999: 49) ve Rumeli coğrafyasındaki bazı ağız bölgelerinde (Ali, 2004: 188) {-k} şekliyle de kullanılır. Ses hadiseleri neticesinde oluşan bu şekil⁹⁵ Türkmen Türkçesinin edebî dilinde, ağızlarında ve Gagavuz Türkçesinde de görülür (Söyegov, 1994: 12; 1981: 21).

{-Xp} zarf-fiili eki, Türkmen Türkçesinin Surhı, Çeges, Kırac, Çandır ağızlarında {-Iv, -Uv, -Ov}; Änev ağızında {-Uv, -Ov, -v}; Hasar ağızında {-Ov, -Iv; -It}; Özbekistan'ın Buhara eyaletinin Karaköl bölgesindeki Türkmen ağızlarında {-Uv} şeklinde kullanıldığı tespit edilmiştir (Söyegov, 1994: 11; 1981: 15; Annanurov, 1974: 50). Türkmen Türkçesinde bazı durumlarda {-Ip} zarf-fiilinden sonra “ber-” fiili getirildiğinde zarf-fiil ekinin düştüğü görülebilir⁹⁶ (Söyegov, 1981: 22). Hatta bu durum öyle ileri gitmiştir ki (TT:äber/AT:apar- [< alıp ber-], äkel- [< alıp gel-]) vb. gibi bir çok leksik unsura yol açmıştır (Söyegov, 1994: 13; 1981: 23).

Türkmen Türkçesinin Teke (Marı) ağızında ise {-XpdXr} geçmiş zaman ekindeki “d” sesi, tonsuz “p” sesinin etkisiyle “t”ye geçer . Daha sonra gerileyici benzeşme (pt > tt) neticesinde {-XttXr} şekli ortaya çıkar (Söyegov, 1981: 23). Ayrıca “hem” bağlacının ekleşmiş biçimi olan {-Am} eki, {-p} zarf-fiiline gelebilmektedir (Söyegov, 1994: 13). Türkmen Türkçesinde ekin olumsuz çekimi olarak {-mayıp} şekli kullanılmaz, bunun yerine {-mAn} ekinde yararlanılır

⁹² Ekin bu kullanımına Azeri etkisinin yoğun olduğu Doğu Anadolu ağızlarında da rastlanır (Yüce, 1999: 49; Karahan, 1996: 215). Bununla birlikte Türkiye Türkçesinin ağızlarında {-IpsIrA} şeklinde bir kullanımı daha görülür (Karahan, 1996:206).

⁹³ {-UbAn} ekine çokluk eki getirilerek {-UbAn+ları>-UbAnnarı} şekli oluşur (Şireliyev, 1962a:281; Rüstemoğlu, 1961:179). Ayrıca Guba ağızındaki kullanımı için bk. Rüstemoğlu, 1961:179.

⁹⁴ Krş. AnA: {-b}, {-Ap}, {-op}, {-Ip}, {-Ib}, {-If}, {-Iv}, {-IbAn}, {-ipnan}, {-ifnen}, {-ivnen}, {-ıbnan}, {-uptan}, {-ıpsıra}, {-ip-ban} (Taşçı, 2003:43).

⁹⁵ Yazar bu etki için “Regressiv Assimilyatsiya (gerileyici benzeşme)” ifadesini kullanmıştır. Genelde ağızlarda görülen {-p}'nin {-k} ünsüzüne geçmesi daha çok {-p} ünsüzünden sonra gelen sözcüğünün ilk harfi ile ilgili gibi gözüküyor. Öyleki dikkat çekici bir şekilde sonraki sözcüğün ilk harfi “g”dir. Böylelikle gerileyici benzeşme etkisiyle {-p} ünsüzü “g”ye en yakın ve {-p} ünsüzü gibi tonsuz olan {-k} ünsüze geçer. Örn: (alık gidär<alıp gider, enik gäliyoru). Söyegov (1981: 21; 1994: 12), buna benzer örnekleri, yani {-p} gerileyici benzeşme etkisine maruz kalan geçmiş zaman örneklerini de vermektedir: “okattır<okaptır” gibi. Ayrıca Türkmen Türkçesinin Sarık (Nartıyev,1959:154), Ersarı (Annanurov- Berdiyev-Durdiyev-Şamıradov, 1972:171) ve Farap (Arazkulıyev, 1991: 53) ağızlarındaki kullanımı bulunmaktadır.

⁹⁶ “tap bermeli < tapıp bermeli, salveryä < salıp beryär” gibi.

(Annanurov:1974:31). Aynı zamanda bu lehçede {-mAn} ekinin yanı sıra, olumsuzluk anlamı vermek için {-p} ekinden sonra isimlere getirilen “dāl (değil)” sözcüğünden de faydalanılır (Söyegov, 1999: 429).

{-Xp} zarf-fiil ekinin cümle içinde işlevlerine bakıldığında, temel işlevi olan bağlama⁹⁷ işlevinden başka işlevler için de (zaman, sebep, maksat, sebep vb.) kullanıldığı görülmektedir (Mirzezade, 1990:171; Eliyev, 1989: 50; Deny, 1941: 842). Ayrıca, bu zarf-fiil kendisinden sonra gelen fiil veya fiilimsiyle, özne ve zaman bakımından genellikle birdir (Gabain, 2003: 84; Gencan, 2001:423; Clark, 1998: 350; Deny, 1941: 845). Ama nadir olmakla birlikte zaman ve özne ayrı da olabilir.

Ekin yapısına dair Türkologların çeşitli görüşleri vardır. Fakat bu görüşler genellikle {-p} zarf-fiilinin genişletilmiş şekli olan {-UbAn} eki ile birlikte ele alınır. Buna rağmen sadece {-p} zarf-fiil ekini açıklamayı temel alan görüşler de yok değildir.⁹⁸

Şott’un görüşü, {-Ip} zarf-fiil ekinin başka bir {-kIp} ekinden geldiği ve bu ekteki “k” ünsüzünün düştüğü yönündedir (Söyegov,1981:25). Baskakov (1952:449-450) ise Karakalpak Türkçesinde (pekiştirme) sıfatların kap-kara, kıp-kızıl şeklinde kullanıldığına dikkat çekip bunların aslında kara-kara, kızıl-kızıl gibi bir yapıdan çıkmış olabileceğini ve benzer şekilde bu seyrin fiiller için de kabul edilebileceğini (alıp geldi < aldı-keldi gibi) belirtir.

İşlevi:

1. Bu zarf fiil; ana cümlelerin yükleminden ayrı olarak çekimlenmiş bir fiilin yerine kullanılır⁹⁹ (Tiken, 2003: 294; Korkmaz, 2003: 999; Clark, 1998: 350; Deny, 1941:840). **Oluşan bu cümleler anlamlandırılırken bir virgül ya da “ve” bağlacı**

⁹⁷ Öyle ki Deny (1941: 840) bu ek için “En mükemmel rabıt siygası {-yip}li ulaktır.” tabirini kullanmıştır.

⁹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. {-XbAn} zarf-fiili.

⁹⁹ Eyleme kip, zaman, kişi anlamıyla bağlanabileceği gibi bazı durumlarda kişi bakımından farklılık arz edebilir (Demir, 2004: 466 467).

ile bağlanabilir (Aydemir, 2010: 62; Kurt, 2006: 21; Demir, 2004: 467; Bayraktar, 2004: 139; Alyılmaz, 1994: 110).

OT: Bu yirde **olurup** Tabğaç budun birle tüzültüm (*Bu yerde oturdum; Çin milleti ile [ilişkileri] düzel*ttim)¹⁰⁰ [**KülT: G4-5**]. Anı **körüp** ança biliñ (*Onu görün [ve bunu] öyle bilin*)¹⁰¹ [**KülT: G13**]. İli **tutup** törüg itmiş (*İli tutmuş [ve] töreyi düzenlemiş*)¹⁰² [**BilK: D4**]. Keligme beglerin budunun **itip yığıp** azça budun tezmiş erti (*Gelen beyleri; milletini derlemiş, toplamış [ve] bir az halk kaçıp gitmişti*) [**Ton II.t: B8**].

EUT¹⁰³: Ötrü kapıgçı är **turgurup** yolta öñi olgurtı (*Sonra, kapının bekçisi, onu ayağa kaldırdı ve yolun kenarına oturttu*) [**İKPÖ:66/1-3**]. Üçünç subda yäklär **urup** kemi subda çomurur (*Üçüncü [tehlike]: suda şeytanlar saldırır ve gemiyi suya gömerler*) [**İKPÖ: 17/6-8**]. Kântü bodunım tidim udu käling tidim **kodup** bardım (*Kendi halkım dedim. Gelin [bana katılın] dedim [Öylece] koydum; bıraktım*) [**ŞU: D2**]. Yarhlıançuçı közin **körüp** umuğı inagı bolu birür (*Acıyan gözü ile görür; umutları, dayanakları olur*) [**KİP: 208**]. Dantipali ilig ört yalın arasınca **turup** umuğı üzülüp serü umatın tört yıñakıg **yañılup** ögsüz bolup **talıp** et'özi süklünti (*Dantipala han alevler arasında kaldı; ümidi kesildi; tahammül edemeyip sağını solunu şaşırdı; bîhuş olup âciz kaldı; vücudu kavruldu*) [**DHB: 168-171**].

KT: **Turup** çıktı ay toldı andın yana / Eviñe **kelip** kirdi yazdı tona [**KB : D561**]. İkgün **toğup** teñ kiçe yattımız / Keçip bardı kelmiş künüm sa'atı [**KB: D3615**]. Yagmur **yagıp** saçıldı / Türlüg çeçek suçuldu [**DLT cII: s.122**]. Ajun külçirer baz alın kaç çatar / Bir elgin **tutup** şehd birin zehr kıtar [**AH: 205-206**]. Könilik tonın keç **koğup** egrilik / Keđim ton talusı könilik tonı [**AH: 167-168**].

HT: **Bakıp** kördi yırakdın anı şirîn / Körüp anda bilişligniñ nişânın [**KHŞ: 637**]. Kaçan yaķın üç timişde yetürgil anı / Taķı **olturup** kóp yetür tört sanı [**MM: 505-**

¹⁰⁰ Çev. Alyılmaz, 1994: 110.

¹⁰¹ Çev. Alyılmaz, 1994: 110.

¹⁰² Çev. Alyılmaz, 1994: 110.

¹⁰³ Eski Uygur Türkçesinde sadece olumlu formu kullanılmıştır (Kononov, 1980:128).

506]. Olar keldi erse qatılmañ, sançıışğa keldiler erse barıñ onulasınıñ başını *kesip* maña keltürüñ [**RKE: 64r/8-9**]. Taqı aymışlar: tal yığaqlar *yığıp* sepet *toqup* kilim *keyip* sepet satar erdi [**RKE: 137v/19**]. Qara bulut *kelip* ‘alemni qarartdı, kök *kökrep* yaşın yaşnadı [**RKE: 190r/8**].

EAT: Meger şâhine keklikler ulusu / *Tutup* gösterdi bir turgay ölüsi [**HUN: 701**]. Bu dükeli birle Şâf’i’ye şakırdılığa geldi ve anuñ gâşiyesin başın *açup* götürdi [**TezE: 270a/4-5**]. Dün ü gün arpa buğday işlerler / Anı *otlayup* anı dişlerler [**Har: 84**]. *Gidüp* ol geldi süsen didi iy şâh / Mu‘in olsun hemişe saña Allâh [**CH: 1296**]. Dünyâya çok *gelüp* gitdüm erenler etegin tutdum / Kudret ünini işitdüm kaynayuban cûşa geldüm [**YED: 224/2**].

KOT: Gönlü kırığın *döküp* gözünden / Âteş dökülürdü her sözünden [**HÜA: 885**]. Kurudı kaldı *sararup* soldı / Rûzgar ile hemân kâh oldu [**ŞSM: 770**]. Hemân dem haccâc emr itdi, yağcınıñ boynunu *urup* andan haccâc *dönüp* anasına eyitdi [**Meh: 10b/12**]. Göñül geldikçe bîmâr oldu kûyuñda belâ bu kim / Mahalleñden sabâ haste *gidüp* girü esen gelmiş [**HZD Gaz: 193/2**]. *Görmeyüp* kimse meyânın virmez ağzından haber / Anuñçün bunlaruñ adı olupdur var yok [**Muhb: 1455/3**].

TAT: Aruz oğlanı *alup* ivine getürdi [**DK: D214/3**]. Zə’fərana bənzimi göndərdi ol birəhm yar / Düşməni xəndan *edib*, dostunu giryan eylədi [**Nes cI: s.103**]. *Durub öpüb* ayağından, əlindən / Barışmaq yalvara-yalvara gərək [**MVP: s.46**]. Yusifə dəxi təhiyyat etdilər / Üz yerə *qoyub*, əlini öpdülər [**MZYZ: s.109**]. Gəzsə gər əhli-təmə, dəhri, yüz il sail olub/ Vaqifi-hikmət *olub*, mərdi-cahangərd olmaz [**MVV: s.56**].

AT: Qız skamyaya çatan kimi özünü onun qıraq tərəfinə yıxdı, başını skamyanın arxasına *qoyub* gözlərini yumdu [**CinC: s.53**]. Əsgərlərə salam *verib* soruşdu ki, necəsiniz, ay uşaqlar? [**ZülG: s.80**]. Student razı oldu, bu səfər daha diqqətlə otağa *baxıb* soruşdu. [**YVÇE cII: s.10**]. Fayton *çağırıb* mindilər, evə getdilər [**CCSE cI: s.208**]. Dünənə qədər qeyrətli, sınımaz əri indi göz yaşı *olub*, Nigarın gözündən düşmüşdü [**KöY: s.31**].

TTT: Her vagtda bir duş geler / Yaz **ötüp**, yene gış geler [Sey: s.182]. Neçe iller **gelip** geçdi / Söz bilen aldadı meni [Zel: 105/23-24]. Bolur bolmaz işler için ulunma / Çoqlar **gelüp** batıp qalmış bu lāya [MAD: 7/3-4]. Biri **gelüp** elin gögsüme urdı / Biri bir tığ birlen yüregim yardı [MAD: 12/13-14]. Seniñ hesretiñden **sargarıp soldum** / Cebri-tığıñ bilen bagrımı dildim [Moln: s.285].

TT: Ağşam möcek hem her hili hapa-hupa zatlardan bir ýanlygy **dolduryp**, ýanlygy arkasyňa atyp, kazynyñ yanına ugrapdyr (*Kurt da akşam gelişigüzel şeylerle tulumunu doldurmuş, tulumu sırtına alan kurt da kadının yanına gelmiş*) [THM: s.18]. Cik-ciki bularyñ hemmesiniñ mamadan gorkup, öñki öz islän zatlarını yerine ýetirmäge gidişlerine **begenip**, böcekläp gaydıpdır (*Cikciki, onların kocakarıdan korkup isteklerini yapmalarına çok sevinmiş, neşe içinde oradan uzaklaşmış*) [THM: s.24]. Kenarlarymyza gelen bu talañçlar “göçüp gelenleri azyk bilen üpjün etmek bahanasyna duwlanyp, daşary ýurtlular tarapyndan **ýydirilip**, geýdirilýärdi (*Kıyılarımıza çıkan bu çeteler, “göçmenleri besleme” maskesi altında, yabancı hükümetler tarafından yediriliyordu, giydiriliyordu*) [Tnut: s.697-698]. Gökleñiñ birinji iş hepdesi **geçip**, ikinjisi başlandy (*Göklenin birinci iş haftası bitti, ikincisi başladı*) [HalH: s.17]. Goñşy döwletlerden iñ gowý gül tohumlary **getirilip**, olar bilen bu meselede içgin işleşip başladyk (*Komşu devletlerden en iyi gül tohumları getirdik ve onlarla bu meselede samimi çalışmaya başladık*) [Kepb: s.288].

GT: Küüýlerdä gençlär, insannar Bolgradtan hem başka rus askerlerindän siläh **alyp** hazırlanërlar kendi evlerini, aylelerini uşaklarını kaybelmektän kurtarmaa [PubY: s.112]. Trimurlu kızlar toplanırdılar maaledä bir evä birerdä **oturup** lafedirdilär [PubY: s.139]. Hem, **okuyup**, hızlı yazdım / Kiyadına cuvap geeri [Sev: s.8]. **Durup** da bakardım / o tarafa salt [GüzÇ: s.105]. Birkaç kişi, **toplanıp**, alêrlar bir koç, angısını sora birtürlü payederlär [GAG: s.146].

Tüt: Miss Dean de ayağa **kalkıp** dikildi [AdA: s.45]. Orada ilk tahsilimi yaptım, sonra bir müddet, bize bir saat kadar uzaktaki Edremit idadisine **gidip** geldim [KüMM: s.48]. Ama bir iki gün sonra da Ali Rıza Efendi Mustafa'yı o mektepten **alıp**, yeni usul ders

gösteren Şemsi Efendi mektebine götürdü [TEKA cI: s.45]. Bir müddet yatağının kenarına *oturup* düşündü [Huz: s.9]. Başını *eğip* sustu [ÖYat: s.295].

2.Ana cümlelerin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık işleviyle bağlanır (Tiken, 2003: 293; Annanurov, 1974: 68).

OT: Ol sabığ *eşidip* tün udisıkım kelmedi, küntüz olursıkım kelmedi (*O sözü işittikten sonra gece uyuyasım gelmedi, gündüz oturasım gelmedi*) [Ton I.t: G5]. Yiti yüz er *bolup* ilsiremiş kağansıramış budunuğ küñedmiş kuladmış budu]nuğ Türk törüsün içgınnmış budunuğ eçüm apam törüsünce yaratmış boşğurmuş (*Yedi yüz er olduktan sonra ilsizleşmiş, kağansızlaşmış milleti, carıye olmuş, kul olmuş milleti, Türk töresini bırakmış milleti, ecdadımın töresince yaratmış, yetiştirmiş*) [BilK: D11-12]. Ol üç kağan *ögleşip* Altun Yış üze kabışalım timiş (*O üç kağan birbirlerine akıl danıştıktan sonra Altun ormanı üstünde buluşalım demişler*) [Ton I.t: D3].

EUT: tegin körklärin *tañlap* sizlär lölär kanı kınçuyı mu (*Prens, onların güzelliğini seyredikten sonra sordu: “Sizler, Ejderhalar Hanı’nın eşleri misiniz?”*) [İKPÖ: 43/2-4]. Oluru *tüketip* ötrü tengri kanı hormuzta tengri ugrayu tengri tengrisi burkanning rıdı kuo... (*Oturmayı tamamladıktan sonra tanrılar hanı İndra tanrı, özellikle tanrılar tanrısı Budanın gizemli, başkalaşarak...*) [AY: 131/18-20]. İnçip m[e]n kavşıkıya ol üdtin berü burkan kutın bulgıncaka tegi dört türlüğ yavlak yollartın ertip *ozup* iki ajunlarta togdum (*İşte ben, ey Kausika, o zamandan bu yana Buda kutsallığını buluncaya değin dört tür kötü yollardan geçip, kurtulduktan sonra, iki varlık şeklinde doğdum*) [AY: 187/13-16]. İnçip bo ok öngdüñki ud koşuğluğ kangelı tigüde kavarıp *kıterip* erür ikin arakı koşuğluğ tigüçi iki ujikıg tip ulatılar erür (*Mesela, bu da yukarıdaki “sığır koşulu kağrı” dediğinde, ikisi arasındaki “koşulu denen iki kelimeyi kısaltıp giderdikten sonra geri kalanlardır*)[Üİ: 109a/9-11]. Anta *tegip* badari bramanta ulatı uluğ bilgelerig nom bilge bilig oğrınta muñadturtı (*Oraya vardıktan sonra, Badhari braman ve öteki büyük hakimleri din ve hikmet konularında hayrete düşürdü*) [MS: 8/27-30].

KT: Hərişlik qoður həriş er kaçan / Ölüp yatsa toprak içiñe **kirip** [AH: 15-16]. Bu Tümen yılda berü tul erdim tulas / Bu tul tonı **suçlup** örüñ keçtim as [KB: D84]. Bir ança **turup** baş kötürdi ilig / Bu ay toldıka aydı tepret tilig [KB: D774]. Ne körklüg sevinç ol kişi **adrlup** / Selamət qavuşsa tileyü kelip [KB: D3295]. Toqum **yüzüp** kudrukta biçek sıma [DLT cI: s.472-473].

HT: Bu oğlı ol inekni életürde ferîşte âdemî şüratinga **bolup** kelip aydı erdi bu sözni [NF: 342/4]. Kuyungan orundın **kitip** yu adaq / İ mü‘min muvaḥḥid çınok haq kılı [MM: 367-368]. Añın āḥurda **bağlap** birdiler ot / Velî şîrin yürekinde yanar ot [KHŞ: 961]. İrâdet **birip** soñ tilek izdese / Mürîd irmes ol tik quruğ ot irür [MM: 1083-1084]. Qayda namâz vaḳti bolsa teyemmüm **qılıp** namâz kılurmen [RKE: 210v/21; 211r/1].

EAT: Yirüñ altındadur aña inerler / Ziyâret **eyleyüp** giri dönerler [KEMŞ: 158]. Resûl mihrâbı andadur göresin / Namaz **qılıp** aña yüzüñ süresin [KEMŞ: 274]. Haqa şükr itdi vü yire yüz urdı / Du‘â **oqup** kız üstine üfürdi [HUN: 746]. Bahr ‘ummâna talmışam anda sadef bulmışam / Gevher **alup** gelmişem ‘ummân kayusı degül [YED: 165/11]. Şehe ‘arz **eyleyüb** mektûbı dürdi / Aña Pervîz eliyle mührin urdı [ARHŞ: 2669].

KOT: Şâh **olup** geysen eger tâc-ı zeri / Çekilir âhır anın derd-i seri [SOE:150]. Göricek bu düşi bîdâr-ı cihân / **Uyanup** eyledi feryâd u figân [SSM: 402]. Zebân açup didi ey merd-i güm-râh / Bu işi **añlayup** olduñ mu āgâh [İN:1956]. **Oquyub** bu pendı kılursañ qabul / Unutma du‘âdan beni ey oğul [TN: 24]. Mihr bu ta‘bîri **idüp istimâ‘** /Eyledi ğayrı hevesden inḳıṭâ‘ [MihM: 572].

TAT: Beyrek kızdın **ayrılup** ivlerine geldi [DK: D80/8]. Səndən ayru kim, diri qaldım anuñcün dəmbədəm / **Dişləyib** ağzımda əngüşti-nədamətdür mana [Kiş: s.14]. Köksümi çak **eyləyib** gırgıl dili-tarikimə / Bu pozuq viranəni abad kılsan, vəḳtidür [Kiş: s. 31]. Ahu quzu **doydurub** uyutdu / Oğurlanıb özü ota getdi [Hat: s.247]. Gəl

dürri pakü saf **olub**, dal vəhdətin dəryasına / Gərçi Ədəndən bişümar dürrü gühər, mərcan gəlir [Nes cII: s.204].

AT: Mən qalan imtahanları da **verib** qiyabi aspiran-turaya qəbul olundum. [MaB: s.97]. Bununla da fikrimi **tamamlayıb** salonu tərk etdim [MaB: s.106]. Sağlıq olsun, hamısını **qazanıb** yerinə qoyaram, — dedi. [AŞSE c.I: s.204]. Bilirsən də, asandı... Hə, telefon nömrəni **öyrənib**, zəng elədim. [ZülG: s.38]. Məhərrəm əmi evdən çıxdıqdan sonra Firuzə söhbətini **bitirib**, otağa girdi. [AŞSE cI: s.243].

TTT: Yoldaşını **taşlap** qaçan namardıñ / Ölənde hemrahı imandır diyme (*Yoldaşını bırakıp kaçan namerdin öldüğünde yoldaşı imandır deme*) [Mag: s.104]. El ayağını **bağlap** Yünusnu deryā atdılar / Neçe vaxt tǝ‘at çeküp hū diydi bir balıq bilen [MAD: 62/19-20]. Yağşını **yıǵladıp** düşer yamana / Qardaşları görmediler cāyñ yağşısın [MAD: 165/26-27].

GT: Evkodiya, ani razgelmiş yannaşık odada uykudan **uyanıp** başlamış işitmää dua okumalarını hem çalgılara şaşmış [GAG: s.161]. Ama **kalkıp** taşlar altından / Genä gittik ileri [AkaY: s.196]. Birär-birär **ayırıp** onnarı, sokardılar şkola içinä, nerdä yapardı soruş bir lokotinent [CanY: s.77].

TT: Muña begenen Samat ýassygyny kakasyna **görkezip** gelmekçidi (*Buna sevinen Smat yastığını babasına gösterdikten sonra gelmek niyetindeydi*) [ÜNB: s.103]. Gapan eyesi gapany **gurup**, garavullap yatyrka, İspyhan tilkisi gapana golaý-golaý gelen bolup, edil düşäycek ýaly ymsydyryp, gapançyny egläpdır (*Kapan sahibi, kapanı kurduktan sonra beklerken İsfahan tilkisi, yaklaşyp kapana düşecekmiş gibi yapıp adamı oyalamış*) [THM: s.56]. Ol sözünü **soñlap**, yigit bilen çay içip otyrka Gülşirin gapydan giripdir-de, bu bolup duran işlere haýran galyp olaryñ yanynda oturypdyr (*O sözünü bitirdikten sonra delikanlıyla çay içiyorken Gülşirin kapıdan girmiş ve bu olan işlere hayran kalarak onların yanına oturmuştur*) [THM: s.148]. Harby bölüm bu teklibi kabul etmese, talaby yerine yetirmese, onda buyruk almazdan, bölümçäni jogapkar hökmünde öz eline aljakdygyny, mundan öñ alnan kararlara görä, harby bölümden **ayrylyp**, göniden-göni halk gurultaýynyñ emrinde

boljakdygyny habar berýärin (*Kolordu bu teklifi kabul etmez ve yerine getirmezse, emir almadan komutayı ele alacağını ve daha önce alınan karar uyarınca kolordudan ayrıldıktan sonra doğrudan doğruya kongrenin emrinde olacağını bildiririm*) [Tnut: s.185]. Sirobyň süýjüsine üýşen saryja arylary gorkarak **kowuşdyryp**, bulgury ýuwdy (*Sirop'un tatlısında üşüşen sarıca arıları korkarak kovduktan sonra bulguru yıkadı*) [MTH: s.71].

TüT: Gazi'nin, daha 15 Şubat 1924'te, yani İzmir'e hareketinden önce İsmet Paşa ile, hilâfetin kaldırılması bahsinde **konusup** görüş birliğine vardığı anlaşılmaktadır [TEKA cIII: s.161]. Ali Fuat Paşa İstanbul'dan ancak Şubat ayında **ayrılıp** Konya Ereğli'sinde yerleşen karargâhına dönecektir [TEKA cI: 330-331]. Kimi evi bulduğu gibi teslim ediyor, kimi **soyup** çıkıyordu [Cum: s.333]. Defteri sobaya **atıp** dışarı kaçmayı düşünüyordum [KüMM: s.46]. Biraz para **biriktirip** annesine gönderiyor [ÖYat: s.320].

3. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca, -ken” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık)¹⁰⁴ işleviyle bağlanır¹⁰⁵ (Tiken, 2003: 292; Annanurov, 1974: 63; Deny, 1941:842).

OT: Yağı **bolup** itinü yaratunu umaduk yana içikmiş (*Düşman olduğu zaman derlenip toparlanamadığı için yine tutsak olmuş*)¹⁰⁶ [KülT: D10]. Ol sabıg **eşidip** kağanım ben ebgerü tüşeyin tidi (*O sözü işitince kağanım, ben eve gideyim dedi*)¹⁰⁷ [Ton I.t: K6]. O sabıg **eşidip** sü yoritdim (*O sözü işitince ordu sevk etti*)¹⁰⁸ [Ton I.t: K11].

EUT: Ötrü ol yekler çştani iligig **körüp** siçirkelir osuğluğ kılınıp tegirmileyü avlap inçe tip tidiler (*O zaman, o şeytanlar Çastanı hanı görünce [onu] yutacakmışçasına hazırlanıp çepeçevre kuşatıp şöyle dediler*) [ÇB: 18-20]. Ol ödün inançları

¹⁰⁴ Ana cümledeki fiilin bildirdiği hareketle zarf-fiildeki hareket aynı anda gerçekleşir.

¹⁰⁵ {-y(X)p} zarf-fiilin zaman işlevi, eklendiği fiil ve diğer fiillerle olan birliktelikle oluşur (Şahin, 2002: 104).

¹⁰⁶ Çev. Alyılmaz, 1994:104.

¹⁰⁷ Çev. Alyılmaz, 1994:104.

¹⁰⁸ Çev. Alyılmaz, 1994:104.

buyruqları **eşidip** kanka inçā tep ötüntilār (*O zaman, sadık dostları, bakanları, bunu işitince, hana şöyle arz ettiler*) [İKPÖ 8/7-8; 9/1]. Bu muntağ kolu kesilmişin **körüp** belinleyü ögsüz osuğluğ bolup katıg ünin kıkra inçe tip tidi (*Böylece kolunun böyle kesildiğini görünce çok korkup şaşkına dönüp yüksek sesle bağırarak şöyle dedi*) [DBH: 136-138]. Yettinç kün taç adınçy ārdini yençü kemikā tükāgüçā **urup** tegin inçā tep yarlıgkādı (*Yedinci gün az rastlanır ve seçme inci ve mücevherleri gemiye tükenecek kadar yükledikleri zaman Prens şöyle buyurdu*) [İKPÖ: 34/1-4]. Adağın **yorup** sizni atayu / ağızınta sizni öge alķayu (*Yürürken hep sizin adınızı anarlar / ağızları sizi ögüp alkışlayarak*) [ETŞ: 7/197-198].

KT: Kim ol malsız erse o erni **körüp** / yüz evrüp keçerler yumup közlerin [AH: 423-424]. Ajun tındı **ornap** bu hākan öze / Anın ıdtı dünya tañuklar tüze [KB: D93]. Muñađıp ayrı bir kün **oldrup** özi / Beğük iş bu beglik işi hem sözi [KB: D420]. Öđik otı **tutunup** / Öpke yürek kagrulur [DLT cII: s.144]. Bardı eren konuk **körüp** kutķa saķar / Kaldı yavuz oyuk **körüp** evni yıķar [DLT cI: s.85].

HT: Ol nāmaħremler taķı anıñ saçıñı **körüp** añar meyl kılur erdiler taķı yavuz işler aralarında keçer erdi [NF: 67/17-68/1]. Melik-zāde **oyanıp** uykusındın / Şükürler kıldı sevnüp bu tüşindin [KHŞ: 395]. Nazar buldı baħşış bu şöħbet **kelip** / Kadem sağ yañak birle kıldı barur [MM: 1171-1172]. Mūsāfirniñ aħvali bilmek sorup / selām sofradın soñ irür **olturup** [MM: 1181-1182]. Resül anı **işitip** kağguluğ boldı [RKE: 173r/18].

EAT: Ĥat u ĥāl u saçuñ **görüp** gönül sevdāsına düşmiş / Zī miskīn, göz kara idüp ne düşdi bunça sevdāya? [Deh: 3/4]. İşāret eyler aya ay yarılır / O kāfirler anı **görüp** tarılır [KEMŞ: 131]. Bu kıllar anda kim gelmişler idi / Kızı **görüp** taña kalmışlar idi [HUN: 1455]. Sorucı gelür yir yırtup sorar Tanrı’n kimdür diyü / İş bu cānum anı **tuyup** sünüklerüm sıza durur [YED: 72/4]. Umīzdu ki Teñri bize oğlancuķlar **virüb** yüzlerine baķub sevinevüz [Mar: 62a/7-8].

KOT: Nergis söz *açıp* şerâb ü neyden / Dür saçdı peyam-ı tâc-ı Key'den [HÜA: 626]. Ol an *alıp* eline hâme / Yazdı o da bir cevâb-nâme [HÜA: 925]. Ger fenâsın *görüüp* itse inkâr / Gelir anın sözine âhir-i kâr [SOE:627]. *Bakup* çeşm-i 'ibretle ahvâlûme / Ser-â-ser nazar kıldum a'mâlûme [CK: 250]. Meze idi lebi yanında şeker / El-i zevk anı *görüüp* zevk eyler [ŞSM: 457].

TAT: Boz aygır dahı Beyregi *görüüp* tanıdı [DK: D99/4]. Bu haberi *işidüp* vardı teküre haber virdi [DK: D243/3-4]. Qible yüzündür görənə Kə'bədə / Anı *görüüb* təvaf eder əhli-səfa [ŞİGD: 2/14]. Götür niqabını xəlqə görün, ey şəmsü qəmər / *Görüüb* utana ləbindən nabatü şəhdü şəkər [Nes cI: s.205]. *Eşidüb* pirün sözün, içtüm hüzuri-qəlb ilə / Cümlə isqati-səlatimə kəfərət eylədim [Hab: 15/8].

AT: Əmir kişinin yaxınlaşdığını *görüüb* mollaya göz ağartdılar [QG: s.10]. Mir Cəlal müəllim sual-cavablara görə Aqilin bir az pərt olduğunu *görüüb* zarafata keçdi [MaB: s.73]. Fərhad bilirdi ki, Aslan onun halını mütəğəyyir *görüüb* tez soruşacaq [CCSE c.I: s.205]. Bəziləri də muğamat sözünü *eşidib* gəlmişdilər [MCSE: s.316]. Atasından bu cavabları *eşidib* deyir [MNL: s.67].

TTT: Ol meclisde duran kəfirler çından / Bu mu'cizni *görüüp*, boldı müsəlmən [Zel: 12/149-150]. Çeşmenin başında *görüüp* yüzünü / Ağzım acıp yitirmişəm özümü [Ket: s.63]. Yazuqımnı yəda *salup* / Yüzüm yuvsam yaşlar bile [MAD: 4/3-4]. Məhdümküli *görüüp* düşmən ta'nesin / Merd oldur şad tuta gəmdin sinesin [MAD: 185/17-18]. Bizi *görüüp*, gülkə başlar / Gülsün yazırhanın kızı [Mät: s.309].

TT: Meret soragynyñ nyşana degenini *görüüp*, hoşal boldy (*Meret sorusunun yerine gittiğini görüncə, mutlu oldu*) [BöT: s.49]. Annameret ayalından nərazylygyny *bildirip*, gözlerini alartdy (*Annameret, karsından raharsızlığını bildirirken, kızgınca baktı*) [AHR: s.11]. Ol köşk emeldarlaryna çekilen jary *eşidip* gelendigini aytdy (*O köşk çalışanlarına verilen haberi işitince gelmiş olduğunu söyledi*) [ÜNB: s.128]. Ağaca bağly tilkiler Emma, Jelalettin Aryf beýiñ Ankaradan Erzuruma ugrandygyny *eşdip*, halk oña garaşmaga başlapdyr (*Fakat, Celalettin Arif Bey'in Ankara'dan Erzurum'a hareketini duyunca, halk beklemeyi tercih etmiş*) [Tnut: s.536]. Yöne

onuñ ölendiği *yadyna düşüp*, yüregi gyýym-gyýym bolýar (*Ama onun öldüğünü hayırlayınca yüreği paramparça oluyor*) [THE: s.48].

GT: Şindi *okuyup* gazetada kimi yazıları, bän taa bir kerä bunu annadım [PubY: s.57]. Bän da ozaman *görüp* annadım ne kadar büyük tragediyalı kendi dilini, kendiliini kaybetmäk [PubY: s.162]. Gagauzlar bu lafları *işidip* hem, *görüp* nicä soldatlar avşam-sabah Allaha dua ederlär, nicä pazarlar günü kliseyâ gidärmişlär [GAG: s.87]. Ay Simeon kahırlı başçıvancıyı *görüp*, ona sormuş [GAG: s.162]. O ellerin iki kanat gibi / *Sarıp*, büüledilär beni [AkaY: s.72].

Tüt: *Görüp* muhîtimi dalmış hamûş bir vecde / O hali ben de temâşâyâ daldım âsûde [Sfh.: s.82]. Böyle diyemem ama *duyup* ona kaşlarını çatabilirdim [ÖYat: s.268]. Düşman, boğazın geçilemeyeceğini *anlayıp*, yarımadanın Avrupa kıyılarına asker çıkarma planlarını işte bu arada tamamlar [TEKA cl: s.217]. Birçok şeylerin zannettiğimden daha ehemmiyetsiz, basit olduğunu *görüp* kendi heyecanımdan utanırım [KüMM. s.48]. Byron bir baloda *görüp* vurulduğu Lady Wilmot için yazmıştı [AdA: s.14].

4. Ana cümlelerin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Bayraktar, 2004: 139; Korkmaz, 2003: 1001; Tiken, 2003: 292; Eliyev, 1989: 56; Annanurov, 1974:62).

OT: Oza kelmiş süsin Kül Tigin ağıtıp Toñra bir oğuş alpağı on erig Toña Tigin yoğında *egirip* ölürtümüz (*Süratle gelen [düşman] ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra[lardan] bir grup yiğit on eri Tonga Tigin’in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük*)¹⁰⁹ [Kült: K7]. Süçig sabın yımşak ağın *arıp* ırak [budunuğ ança] yağutır ermiş (*Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatarak uzak milleti öylece yaklaştırmış*) [BilK: K4].

¹⁰⁹ Çev: Tekin, 2003b: 51.

EUT: Kugu kuş kanatına **urup** anın kalıyu barıpan ögiñe kañña tegürmiş. (*Kuğu kuşu [onu] kanatlarına yurarak onunla uçmuş ve anasına babasına eriştirmiş*) [**IB: 35**]. Arslanlarını yorığın **yorup** uçayan balıknın kidinin te turup inaru berü yorıdı. (*Aslanların yürüyüşleriyle yürüyerek Uçayini şehrinin batısından kalkıp öteye beriye yürüdü*) [**ÇB: 1-2**]. Töz öze **olurup** tültürür tiyür / tanmış üzütler taşıkar tiyür (*Göğsüne oturarak, delik-deşik eder derler / İnkârcı ruhlar dışarı çıkar derler*) [**ETS: 5/15-16**]. Böz **bertütüp** kırs tokıyur (*Onlar, pamuklu beze [bezin argaçına] yurarak sağlamlaştırıyor ve yünlü kumaş dokuyorlar*) [**İKPÖ: 2/4-5**]. Bitig kelmişte ornıta borluğ **tilep** alayın (*Senet geldiği zaman yerine üzüm bağıni isteyerek alayım*) [**BMek: 3/14-14**].

KT: Kamuğ bu kıtabnı **alıp** özlemiş / Hazine içinde **urup** kızlemiş [**KB: D13**]. **Beliñlep** oğundı kötürdi başın / Kara zengi kılmış yüzini ışın [**KB: D3286**]. Basutçı kerek barça işni bilir / **Bilip** işlese er tilekke tegir [**KB: D428**]. Köni söz ‘aşel teg bu yalğan başal / Başal **yip** açıtma ağız yi ‘aşel [**AH: 161-162**]. Eren hayrı şerri **küsep** keçmez ol / İsiz edğü işke yanut kiçmez ol [**AH: 373-374**].

HT: Ol arada bir kuş évke tünlükdin **uçup** kirdi [**NF: 43/6**]. Temürni **kızıtıp** bastı anıñ üze tağlağı temürni körmez kıldı Tañrı anıñ közini [**ME: 61/2-3**]. **Külüp** aydı bu sözni aysa bolmaz / Halâyıqka bu sırrı yaysa bolmaz [**KHŞ: 643**]. Kanā‘at arığ pāk resül sünneti idi-din tiledi üküş **yalvarıp** [**MM: 219-220**]. Şālih ol mālını ezelerine bērdiler, başın secdege **urup** Mevlīga şükr kıldı [**RKE: 37r/3-4**].

EAT: Eger ol yirden **geçüp** bir yire dahı gitmek dilese zahmetsüz göçebile [**MS: 30a/10-11**]. Çıktı Rüstēm ki ahvāl duya / Ol basacaklara **basup** kal‘aya [**MT: 1181**]. Şu qarşuğı divardan bir kara taş / Resüle söylemişdür **kaldurup** baş [**KEMŞ: 12**]. **Sömürüp** eyle yirler otlağı / Ki çekicek kılin tamar yağı [**Har: 51**]. Kimi **âh idüp** kılur zârı günehdür elinde varı / Göçmiş yatur kara yiri miskînleri gülēni gör [**YED: 22/3**].

KOT: Rahm *eyleyip* ol iki cüvâna / Bu oldı miyânci-i miyâne [HÜA: 805]. Sundı gûya ki şafak bâde-i âl / *Kıvırıp* geydi arakçını hilâl [SOE: 340]. Yâsemen şâhı ki yir yir suya tayanmış ola / Sûre-i Kevsere eyler el *urup* san ki yemîn [HZD Kas: 8/3]. Dil hânesini yıkdı dönüp yüzüme güldi / Ya'nî ki *tesellîler édüp* étdi meremmet [VUSD Gaz: 14/2]. *Büküp* kâmet-i halkı kılmışdı yay / Anun-çün dinilmişdi ol fasla yay [CK: 236].

TAT: Eşitdim küsübsən, tərpendi dərdim / *Yalvarıb* könlünü almaq istərdim [MPV: s.91]. *Sallanub* naz ilə gəlgil ki, mənim didəmləri / Ayağın tozuna, ey xosrovi-xuban, susadı [Nes cI: s.109]. *Uçub* mürği-dilim qonmuş səri-zülfı-pərişanə / Bəla sərmənzilində gör nə qafil aşıyan eylər? [HuNE: s.23]. Böyle digeç Qalın Oğuz bigleri yüz göge tutdılar, el *kaldurup* du'ā eylediler [DK: D68/7-9]. Bir əfsun *oxuyub* torpağa ürdü / Buların üstünə anı sovurdu [DAH: s.100].

AT: Quş qəfəsdə çırpınan kimi *çırpınub* qalxdı [YVÇE cI: s.154]. Müştərinin sözləri qadının xoşuna gəldi, *gülümsəyib* dedi ki, sizə toyuq supu gətirəcəm, ikinci xörək də şnitseli məsləhət görərdim [ZülG: s.60]. Qapıdan çıxanda üzünü Elmara *tutub* yanındakılardan utana-utana yavaşca dedi [QG: s.14]. Yalandan səni *qorxudub* qaçıрмаq istəyirdim [CCSE cIII: s.196]. Bəzən telefonda bir neçə saniyə *susub*, bir-birlərinin nəfəslərini də hiss edirdilər [KöY: s.41].

GT: Patladırdılar olur-olmaz iş için *urup* öldürürdülər insannarın köpeklerini [PubY: s.26]. Onu esapləərlar popazlar, ayın fazalarına bakıp. [PubY: s.136]. Kurt-kuşa *sorup* / Aaradım ardını [AkaY: s.144]. Legendaya görə, bu 26 kulenin birinə kapamışlar zavalı Koneǵpolskiyi, *baalayıp* onu dirää demir sincirlən [GAG: s.117]. O aldı Varaklıyı koltuundan, çəkdi hayada, alatsız kaldırdı kara tantelili kolunu da, *sarılp* ona, ilin tatlı öptü onu dudaklarına [SeçY: s.202].

TTT: Təvfiqli kıl *bilip* datsa ǵarāmdın / Tə'at çekip, daǵdan üyren yalıdur [Zel:47/15-16]. Şeher turıp nāliš kılsam ǵudāya / Güne kıl *göterip* yalbarsañ aya [MAD: 24/5-6]. Qaplan kimin *yarıp* gire meydāna / Tilki kimin bāzı bere her yana [MAD: 35/9-10]. Duşmandan bilik sormagıl / Dosta *geneş salıp* sözle [Ket: s.14].

Arzı-halım aytdım, *dessan baglayıp* / Şat bolmadım, senden köñül çağlayıp [Sey: s.185].

TT: Dos-dogry onuň gözlerine *garap*, ýuwaş, ýöne saldamly gepledi (*Dosgoğru onun gözlerine bakarak hafif bir sesle ama ağır bir şekilde konuştu*) [Böt: s.135] *Uyalıp*, nazar salyaan / Gara gözler zaardım (*Utanarak bakan / Kara gözler muhtaçtı*) [AAŞ: s.114]. Soň bolsa kä ata *müňdürip*, kä pyýada *yöredip*, öz yany bilen obalayna alyp gaydyar (*Sonra gah ata binerek, gah yayan giderek beraberinde obalarına alıp götürmişler*) [THM: s.160]. Men siziň ýanyňyza poezia *ynanyp* geldim (*Ben sizin yanınıza šiire inanarak geldim*) [Kepb: s.348]. Barmagyndaky göwher gaşly altyn ýüzüğe *geňirgenip* seretdi (*Parmağındaki elmas taşlı altın yüzüğe şaşıarak baktı*) [MTH: s.103].

Tüt: Başımı *çevirip* baktığım zaman camın arkasındaki çehreyi tanıdığımı zannettim [KüMM: s.13]. Aysel, Metin'e *teşekkür edip* ayrıldı [ÖYat: s.327]. Motordan çarpıntılı denize atladı, su dizlerine geliyordu- *Yürüyüp* karaya çıktı [Dir: s.213]. Mahmut Bey kapıyı kapattı, Paşa'yı *selamlayıp* şoförün yanına geçti [Cum: s.73]. Bir kolordu (11. Kolordu) merkezde Rus ordusunu *oyalayıp* yerinde tutmaya çalışacaktı [Dir: s.91].

5. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için, -diğinden dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 293; Turan, 2000: 84; Annanurov, 1974: 63; Deny, 1941:842).

OT: Süçig sabıña yımşak ağısıña *arturup* öküş Türk budun öltüg (*Tatlı sözüne, yumuşak ipeklisine aldandığın için Türk milleti çok öldün*)¹¹⁰ [KülT: G6]. Bilig bilmez kişi ol sabıg *alıp* yağuru *barıp* öküş kişi öltüg (*Bilgi bilmez kişi! O sözler çok kandığın için [ve] yakına gittiğin için çok öldün*)¹¹¹ [KülT: G7]. Yirçi yir *yañılıp* boğuzlandı (*Kılavuz yeri şaşırdığı için boğazlandı*)¹¹² [Ton Lt: K2].

¹¹⁰ Çev. Alyılmaz, 1994:107.

¹¹¹ Çev. Alyılmaz, 1994: 107.

¹¹² Çev. Alyılmaz, 1994: 107.

EUT: Küçinā ayıça munçulayu **berip** ağılıktaki ağı barım azkına ıaltı (*Günlerce ve aylarca böyle verildiğı için hazinedeki zenginlikler ve varlıklar çok az kaldı*) [**İKPÖ: 7/4-6**]. ...ulatı alku uluğ tirin kuvrağı birle tükel bilge biliglig tengri tengrisi burkıanning ol yaruıkluğ yalıncına **tartılıp** kamagun barça tengri burkan tapa ketliler (...ve bütün ulu topluluğı ile tam bilge bilgili tanrılar tanrısı Budanın o ışıtlılı parlaklığına kapıldığı için bütün hepsi tanrı Budaya doğru geldiler) [**AY: 131/7-12**]. Anıñ arasında ilig begniñ oñ kolu bilekindin **kesilip** kılıcı birle yirde tüşti (*O esnada, hanın eli bileğinden kesildiğı için kılıcı ile beraber yere düştü*) [**DBH: 134-136**]. Yine yine tayar ol antağ nızvanı basınçıña **ulınıp** kentü etüzin ölürup nırvanğa barır (*Tekrar tekrar düşer ve bunca ihtirasların baskısı altında kıvrandığı için kendi vücudunu öldürüp Nirvāna'ya varır*) [**MS:2/3-6**].

KT: Kamuğ yaşru işiñ **bolup** aşkara / Bu körğen eşitgen saña külmesün [**AH: 171-172**]. Barur sen bu malıñ yağıñğa kalur / **Uyağıp** birürler sarıngu bözüñ [**AH: 431-432**]. İdi ök sevindi kıadaşın **körüp** / Bayatğa şükür kııldı artuğ öğüp [**KB: D3294**]. Küvenmez men emdi bu beglik **bulup** / Öz inçlik **tilep** me tiriglik bulup [**KB: D3018**]. Öküş **yatıp** özeldi / Yirde kopa adrışur [**DLT cI: s.235**].

HT: Faşihî kim revān söz sözler irdi / Sözin andın **uyalıp** kızler irdi [**KHŞ: 292**]. **Bilip** ta'lim alıp köñlin yaruttı / Öküş hikmet **bilip** kıursakda tuttı [**KHŞ: 308**]. Yüsufdın **uvtanıp** yüziñe bakumadın [**RKE: 73v/14**]. Bular yerde ferişterler kökde, kâfirler **korkup** kaçtılar kaçtramğa bardılar [**RKE: 64v2**]. Sözde **duğulup** öksürğen er, şi'r aytmaz er [**ME: 32/2**].

EAT: Dağı tamu odı harām oldu şol göze ki gazada gözcilik **eyleyüp** uykusuz kıaldı [**MŞ: 32a/3**]. Kı meydânında 'ışkuñ nice biñ baş / **Başarımayup** oldu hırd u haşhâş [**HUN: 3211**]. 'Işk bir ulu hil'at durur bir niçeye viridi Çalap / Bir niçeler mahrûm **kalup** 'ışkdan haberdâr olmadı [**YED: 386/4**]. Şaşı **şaşup** şışeyi iki görür / Yohsa şışe höd ezelden bir-durur [**MT: 1529**]. Göñlüme toldı hayâli genc-i sultânî olup / Göñlüm anuñçun **'imâret olmayup** vîrânedür [**MUM: 6137**].

KOT: Gamdan nefes *almayup* o bî-cân / Mânend-i habâb olurdu lertzân [HÜA: 560].
Mirrîhin eli *donup* şitâdan / Düşdi yere hançeri semâdan [HÜA: 1363]. Velî sen
añlamayup ğayrı şanduñ / Çü bildüñ şimdi kendüñden uşanduñ [İN: 1845].
Kalmayup sabrı hemân eyledi ‘azm / Ki latif ile ola dâhil-i bezm [SOE: 2220]. Bildi
mîve virmemiş nañl-i recâ / Bâğ-ı mākşûda *düşüp* bārid hevā [MihM: 827].

TAT: Qalan kâfırlar *bilüp* meydanı şalup kaçdı [DK: D252/6-7]. *Bəyənmayib*
ərənlərin sözünü / Mənlik yurduna qondurmuş özünü [Hat: s.342]. Mehribanlıq
görməyib bir məhliqadən küsmüşəm / Gündə yüz al eyləyən qəlbi qəradən
küsmüşəm [MPV: s.154]. Bəlkə əməlindən peşman *olub*, bizdən üzr istəyəcək
[AHSE cII: s.72]. O xaki-payini mən aşıyanə etmiş idim / Vətəndən ayrı *düşüb*, indi
ləməkan ölürəm [HuNE: s.51].

AT: Uşaqlar isə dövlətlinin onları hədələməsindən *qorxub* evdən qaçdılar [AHNE:
s.39]. Rüstəmbəy vəhşilərin “fəzilətlərini” çox *eşidib* bıkmışdı [YVÇE cII: s.268].
Mən buranı öz evim kimi *sanıb* gəlmişəm [CCSE cII: s.16]. Ona gücləri *çatmayıb*,
hayıfını səndən alıblar [QG: s.302]. Həvvə da Şeytana *uyub*, Adəmi yoldan çıxarır...
[KöY: s.23]

TTT: Ol Şu‘ayb baqırdı qoynın berdi ‘aşasın erk edip / Soñ gelip evladlarını
aldurdu kaçdı *kork edip* [Zel: 24/23-24]. Fildin, gergedāndın, devdin, ferīdin /
Taypar edip, yan bermez-sin, Orāzım [Zel: 95/11-12]. ‘Azrā’il kahr ille iner şeytāna
/ Şeytān *‘əciz qalup* qaçar her yana [MAD: 20/13-14]. Köpəlsə her ilin seri ser-kārı /
Nizāmları *bozlup* vīrāna gelgey [MAD: 190/27-28]. Bu yıl bir yaman yıl *bolup* /
Hayr işlər pisada döndi [Sey: s.180].

TT: Gara Durmazyñ jogaby kakasyny *gyzyklandyrybam* baranokdy (*Gara
Durmaz’ın cevabı babasını ilgilendirdiği için gitmiyordu*) [ÜNB: s.94]. O gelen
badyna, öñki garga tilkiniñ “maslygyny” ondan *gabanyp*, gözünü ona dikip, özi hem
ýañky tilkiniñ garnyñyñ üstüne çykyp oturyberipdir (*Onu gören önceki karga,
tilkinin leşini kışkandığı için gözünü ona dikip tilkinin karnının üstüne çıkıp oturmuş*)
[THM: s.62]. Tilki bolsa indi gapanyñ yoklygyny *bilip*, arkaýyn baryp, guyrugy iyip

başlayar (*Tilki ise artık kapan olmadığını bildiği için rahatça gidip kuyruğu yemeye başlamış*) [THM: s.66]. Toparyňyz düzgüne laýyk gelmeýän hereketleriniň agyr netijelerinden **gorkup**, millet bile soltanyň arasyna päsgelçilik diwaryny çekýär (*Hükümetiniz, yasal olmayan hareketlerinin ağır sonuçlarından korktuğu için, millet ile padişah arasına artık engel çekiyor*) [Tnut: s.161]. Ol gözlerini mugallymdan sowman, çörekden artykmaç dişlämekden **gorkup**, owuntyk-owuntykdan gädip alýardy (*O gözlerini öğretmenden ayırmadan, çörekten fazlaca dişlemekten korktuğu için [çöreğin] kenarından ufak-ufak alıyordu*) [BöT: s.95].

GT: Ozaman hepsi ilktän annamasarlar da ileri dooru **annayp** seveceklär da [PubY: s.56]. **Bulamayp** laf, salt susêrım / Olêrım bän, nicä sarfoş [Sev: s.25]. **Dayanamayp** lüzgara karşı durmaa, Tanas çekildi duvar boyuna kuytuya da düşündü [CanY: s.234].

Tüt: İç i eski püskü eşyayla dolu arabayı çeken at, kendini **frenleyemeyip** iki ön bacağının üstüne kapaklanıverdi. [ÖYat: s.285]. Bu kez Aylin cevap verdi, Selcan merakını **yenemeyip**, paralel ahizeyi kaldırdı. [AdA: s.180]. Oysa kendi küçücük Dilber'den **korkup** kaçmıştı buraya [Dir: s.535]. Hani daha 7 yaşında babasından yetim kalınca, bir zenginin çiftliğinde kâhyalık yapan dayısının yanına üç çocukla sığınan annesi, başka çare **bulamayp** evlenirken, Küçük Mustafa'sı için ancak hafızlık bir gaye gibi düşünülmemiş miydi? [TEKA cIII: s.451]. Gecedен arta kalan ve bir tül gibi eşyanın üstüne gerilen karanlığın dokuması gevşemeğe, seyrekleşmeğe ve yer yer **çatlayp** dağılmaya başlamıştı [BTR: s.191].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Alyılmaz, 1994: 109; Annanurov, 1974: 63,68-69).

OT¹¹³: Türk begler budun bunu eşidiñ. Türk [budun **ti**]rip il tutsıķıñın bunda urtum. **Yañılıp** ölsikiñin yime bunda urtum (*Türk beyleri[ve] milleti bunu işitin! Türk milletinin derlenip toplanırsa il tutacağını buraya kazıdım; yanılırsa öleceğini yine buraya kazıdım*)¹¹⁴ [**KÜLT: G10-11**].

EUT: bu munça kórķınçığ adaķa **kirip** ölgäy siz bizni irinç kılğay siz tep tedi (*Bunca korkunç tehlikelere girerseniz ölürsünüz, ve bizi mutsuz kılarırsınız dedi*) [**İKPÖ: 18**].

KT: Neçe kiç **yaşap** öz tirig tursa sen / Ölüm boldı ahır yanış körse sen [**KB: D1471**]. Kişi ögrenür bilgi artar öküş / Neçe **öğrenip** uķsa bolmaz uķuş [**KB: 1827**]. Bu kün bu özüm ķend uluşķa **kirip** / Kıtılğı ķarılğı buđunķa yorıp [**KB: 4316**]. Tekebbür libasın **kedip** tap salın / **Kerip** ģalkķa kögzüñ tap uslan tilin [**AH: 277-278**].

HT: İmāmģa rüķü’da eger irmese / İmām birle bili **igip** turmasa / Kılarda yā kalmışda irken kiři / Evürgey niteg kim tükel irmese [**MM: 577-580**]. Edeb biklegil sen edebni bilip / Fütüh yok edebsüz tapuğ köp **ķılıp** [**MM: 1177-1178**]. Sūsün başģa **münüp** endişe kitti / Yazıda ķondılar ģoř ‘işret itti [**KHŞ: 598**]. Anıñ tig yir **tapup** bizge ģabar kıl / Bireliñ ģarcını ķarşı ķopargıl [**KHŞ: 987**].

EAT: Kahrı zışt ü lutfi hōř **ģörüp** sakın / Bu makāmda cebre olmagıl yakın [**MUM: 3252**]. Bir pula degmeye hıç ol dünyada / Kimse anı bir pula **alup** n’ide [**MT: 3220**]. Kişi kim öküz bigi çoh çoh **yiyüp** / Murādı yüzin görmeye uyıyup [**SN: 3362**]. Gelün ‘ummāna talalum **isteyüp** gevher bulalum / Satalum sarrâf olalum zîrâ dükenmez kânımış [**YED: 121/5**]. **İsteyüp** kimse anı niçe bula / Yâ rızâsı nedür anuñ kim bile [**Gar: 145**].

¹¹³ Alyılmaz (1994: 109), “Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi” adlı çalışmasında ekin şart işlevine vurgu yapmıştır.

¹¹⁴ Çev. Alyılmaz, 1994: 109.

KOT: Hiç kimsede *kalmayıp* liyâkat / Şairlerin ola kârı sirkat [HÜA: 713]. *Geçmeyip* seyr ü safâdan hatır / Nazarî habse değilsen kâdir [SOE: 970]. O kim *kılmayıp* ihtimâm-ı tamâm / Cihândan ‘ubûr eyleye bî-imân [CK: 350]. Eger segden seni fâzıl bilürsin / Seni sen *bilmeyüp* câhil çalursın [İN: 1295]. Safâ *bulmayıp* jeng-i dîrînesi / Açılmazdı hiç gönlüm âyînesi [ŞSM: 3092].

TAT: İtirüb heyretdən özüm bulamazam *istâyüb* / Çün vücudumun ədəmdən neydüğün fikr eyləyəm [ŞİGD: 256/9]. Bu bazar ilə mən bir ilədək də buları *satıb* qurtara bilməyəcəyəm [MFAE cI: s.128]. Atlu *batup* çıkamaz anuñ balçığı olur / Ala yılan sökemez anuñ ormanı olur [DK: D175/10-12].

TT: Çozmazımızdan öñürti ikimizem guyrugımızı suva sokup oturalı, soñ guyrugımızıñ tüylerinden doñan buzlar *sallanışıp* dursa, has haybatlı görneris diyip, maslahat edipdirler (*Hücum etmeden önce ikimiz de kuyruğumuzu suya sokup oturalım. Kuyruklarımız donup üzerlerinde buzlar sallanırsa çok heybetli görünürüz, diye konuşmuşlar*) [THM: s.56]. Halk wekilligi wezipesinden *ayrylyp*, ondan soñra ady agzalan welaýatyñ hâkimlik wezipesine teklip edilip binler (*Milletvekilliğinden ayrıldığı takdirde, ondan sonra söz konusu ile vali olarak getirilmesi teklif edilebilir*) [Tnut: s.540]. Erzurum halkynyñ adyndan kyrk-elli gol bilen ugradylan açyk telegramma daşarky duşmanlaryñ million baryny *sarp edip*, satyn alyp bilmejek resminamasydyr (*Erzurum halkı adına kırk elli imza ile çekilen açık telgraf, dış düşmanların milyonlar harcasa da elde edemeyeceği bir belgedir*) [Tnut: s.552].

7. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı hâlde” anlamında zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Annanurov, 1974, 69).

EUT: ...erdnilig köligelik başınta tegzinü sekiz tümen dört miñ miñü kölüñüke minmiş yinçe kırkınlar birle *tegriklep* şanki çkrvit ilig kınta ulatı erüş öküş balıklığı buduntın ayağ çilteg aşayu (...*cevherli gölgeliği başının üstünde çevirip binek hayvanları ve nakil vasıtalarına binmiş 84000 zarif bâkire ile çevrili olduğu hâlde, Şankha, dünya hükümdârı ve diğer sayısız şehirli halktan saygı ve tazim gördü*) [MS:

35/10-16]. Miñ tümän yıl anda açığ ämgäk **ümgänip**, isig özläri üzülmäz (*Binlerce yıl burada acı azaplar çektikleri halde sıcak canları üzülmez*) [**TCÜUP:39-40**].

KT: Negü beg bolur ol tilekin tilep / Anı bulmasa ol tuçı **arzulap** [**KB: D3867**]. Öd ödlele **keçip** bolmasa er bögü / Kişi tip atamağı yılkı tise [**KB: 4640**]. Tükel belgölüg bil kişi kıtsuzı / **Karıp** yügrür erse havası udu [**KB: 4709**]. **Körüp** neçük kaçmadıng / Yamar suvın keçmeding [**DLT cI: s.79**]. Hariş todmaz ajun neñini tirip / Harişlik qarımaz içisi **karıp** [**AH: 305-306**].

HT: Küyüp kül **arıp** suv-nı kim bolmadı / İrür yirke cins ol gümän qalmadı [**MM: 425-426**]. Özi irdi şehd ü şeker birgüçi / Telim türlü elvân zehirler **yutup** [**MM: 1543-1544**]. Sıçkan kimini telmişde âdemîlarga garq bolgu qorqusı boldı erse suv içindeki teşükni **tilep** bulmadılar [**RKE: 25v/5-6**]. Ajunlarga birgil almişñ tig / **Alıp** sen birmez irseñ almasañ yig [**KHŞ: 2925**]. Akıttum yaş silmedi közümnı / Niçe hoş **sözlep** almadı sözümnı [**KHŞ: 3673**].

EAT: Yaşam **görüp** yüzüme niçün bakmaya habīb ? / ‘âlemde qadr ile olur sım u zer leziz [**Deh: 8/6**]. **İsteyüp** bulmayalar âh idüp ağlayalar / halâyıguñ gözinden kim ola penhâni kıds [**KEMŞ: 360**]. Birbirinüñ ne didüğün bilmedi / Ol didüğün **işidüp** ol almadı [**Gar: 626**]. Fâni oldı ayruğı başdan başa / **Yügrüşüp** kırtılmadı qaşdan qaşa [**Gar: 4090**] Dört kitâbı şerh iden ‘âsîdür hakikatde / Zirâ tefsîr **okuyup** ma'nîsin bilmediler [**YED: 38/5**].

KOT: Derd-i ‘aşk ile **görüp** künc-i gamında haste / O tabīb-i dil ü cân itmedi tîmâr saña [**EHYD Gaz: 14/2**]. **Görüp** hâl-i diger-günüm baña rahm itmedüñ cânâ / Niçe demdür gamuñla zâr u giryân olduğum qaldı [**EHYD Gaz:183/2**]. Nice qanlar **idüp** çeşmüñ dahi qan eylemek ister / Dimez bir kimse anuñçün içüben qana qanmışdur [**Muhb: 1017/3**]. Bilini **dikkat idüp** fehm idemez mûy-şikâf / Deheni sırrını her kim

ki bilürse insâf [**Bak Gaz: 231/1**]. Kalup bî-basar nergis-i dîde-ver / *Açup* dîdesin eylemezdi nazar [**CK: 1207**].

TAT: Öñin *koyup* tersin oğur kıızı gelini / Altun aşuq oynar Şancıdanuñ bigleri [**DK: D279/3-4**]. Yaluñuzça oğlum Uruza kıyan Qazan / At üstinde *eglenmeyüp* yortan Qazan [**DK: D149/7-8**].

AT: Bir şey *görməyib* gözlərini təzədən kitaba dikərdi [**QG: s.85**]. Bir qız çirkin *olub* ərə getmədikdə özgə çörəyinə möhtac olur [**YVÇE cIII: s.429**].

*TTT*¹¹⁵: Ayrılıp nəlede qaldım gurbetdə / Çeşmedin suv *islep* çaya sataşdım [**MAD:168/15-16**]. Her işə baş *koyup* idebilmez sen / Gitmeklik yağdayın etmegil oğlum [**MAD: 221/27-28**].

TT: Birnäçe gezekden bəri sorayın, *sorayın diyip*, mydama yatdan çykarýaryn (*Birkaç defadır söylemek istediğim halde unutuyorum*) [**Tnut: s.47**]. Ol başlan işini ahyryna çenli yetirmese, *yatyp*, ukusyny hem alyp bilmez (*O başladığı işini sonuna kadar tamamlamazsa yattığı halde ukusunu da alamaz*) [**İABO: s.69**].

Tüt: Ağlamak *isteyip*, ağlayamıyordu [**AdA: s.270**]. İkizkoy'daki, Teke Koyu'ndaki, Eski Hisarlık'taki düşman çıktığı yerde büzülmüş duruyor, *ilerleyip* yayılamıyordu [**Dir: s.288**].

8. $\{-(X)p\}$ zarf-fiili, olumsuzluk eki alarak kullanıldığında, ana cümleinin yüklemine “-madan, -maksızın” anlamında ve karşılıksız gerçekleşme¹¹⁶ bildirme işleviyle bağlanır (Tiken, 2003:293; Yüce, 1999:48).

EAT: Eger sen *ivmeyüp* bunda tırasın / Düşün ta'bırini bir bir göresin [**HUN: 2239**]. *Turmayup* söylerem sözüm günâhuma göyner özüm / Günâhlu Yûnus'un sözün sen

¹¹⁵ Annanurov (1974: 69) eserinde bu kullanımla ilgili başka örneklere de yer vermiştir.

¹¹⁶ Karşılıksız gerçekleşme: Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi (Tiken, 2003:287, 296).

kabûl eylegil Çalap [YED: 16/8]. Ne var kişi çok fikir eyler ise / Bilüp *bilmeyüp* nesne söyler ise [SN: 4228]. Hırsuñ ardınca yüzersin sen suda / Kim nehengi seni *bilmeyüp* yuda [MT: 1104]. ‘Ömr sermāyesini *žāyi*’ *itmeyüp* haq Ta‘ālā hizmetine şarf eylemek gerekdir [CİC: 17b/3-4].

KOT: *Bilemeyüp* tafra iderse cühelâ / Bildirir haddini darben ‘ulemâ [SOE: 626]. Cân-garîz olduğına *bakmayup* itdiler fedâ / Yûsuf-ı Mısra seni şâhum birâder sandılar [HZD Gaz:115/4]. Geçer dilden hadengüñ *turmayup* âh / Eyâ kaşı kemânum yol degüldür [HecD Gaz: 50/4]. Ana *bakmayup* merd-i bî-’akl u hûş / Sebûyî çeküp kıldı hışm-ile nûş [CK:2314]. Eflâk devr-i dâ’im ile *turmayup* sular Neşv ü nemâda tâze vü ter sahn-ı sebzezâr [Bak Gaz:130/4].

TAT: Aşıqın vâsl ilâ bir dâm könlünü şad *etmâyib* / Bu xərababadı viran etdigin, yə’ni ki, nə? [Hat: s.213]. Dudi-ahindir, Xətayi, gögdə bulutlar sənin / *Durmâyib* tök göz yaşın kim, əbrü baran dövridir [Hat: s.64]. Dəhri-dun hər dâm edər könlümə bidadni köp / Neyləyin, *eyləməyib* ah ilâ fəryadni köp? [MehE: s.25]. Zikr edübən haluni, dilə gəlüb qalini / *Bilməyüb* əhvalini eşqə sula etməgil [ŞİGD: 177/2]. Eşqə saldım mən mənî, pənd *almayib* bir dustdən / Hiç düşmən eyləməz onu ki, etdim mən mana [FuzE cI: s.46].

AT: Dönüb qaçmaq istədi görən kimi o mənî / Mənsə macal *verməyib*, tez haqladım düşməni [BVSE cII: s.13]. Rüstəmbəy gülümsədi, bir söz *deməyib*, bir-iki dəfə baş əyməklə iktifa etdi. [YVÇE cII: 178]. Medeya söhbətə *qarışmayib* kənarda durmuşdu [EKah: s.56]. Birdən-birə nə isə xatırlayaraq, özünü *saxlamayib*, hönkürtü ilə ağlamağa başladı [CCSE cI: s.275]. Seyid heç bir söz *deməyib*, onun dalınca gedir [MNL: s.95].

GT: E ozaman yapalım kendimizä bir bordey- çok çok *düşünmeyip* demiş Nastradin [BizD: s.8].

Tüt: Bu hocaların içlerinde, yalnız kendi dersinin programı çevresinde *kalmayıp*, biraz ordu meselelerine, biraz memleket meselelerine kayanlar daima bulunurdu.

Tüt: Bu hocaların içlerinde, yalnız kendi dersinin programı çevresinde *kalmayıp*, biraz ordu meselelerine, biraz memleket meselelerine kayanlar daima bulunurdu. [TEKA cI: s.64]. Ama yakın aileler ve komşular bu kurala *uymayıp* birlikte oturmuşlardı [Cum: s.329]. Vezirler seslerini *çıkarmayıp* önlerine bakıyorlardı [YSSA: s.90]. Sizde padişahlar; baba, kardeş, evlat *demeyip* öldürmüşler [YorS: s.166]. Nerdeydi Allah'tan bile *korkmayıp* arkadaşlarıyla bahse giren kabadayı? [Mur: s.3].

9. Türkmen Türkçesinde¹¹⁷ “di-” fiiline getirilen “-ip” eki Türkiye Türkçesine bazı durumlarda “-A” zarf-fiil olarak aktarılır (Karadoğan: 2004:208).

TTT: Kimiñ qadri bardur çarhıñ yanında / Yüsufi kıl *diyip* satdı yarānlar [MAD: 143/7-8].

TT: İydiñmi, oglum? – *diyip* sorady (*Yedin mi oğlum?-diye sordu*) [Böt: s.225]. "Maña nāme bolýar?" *diyip*, başga birinden öz halyny sorayasy geldi ("Bana ne oluyor" *diye* başkasından kendi halini sorası geldi) [HalH: s.16]. "Ruhnama-bitewilik kitabydyr" *diyip* ýazýar Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy ("Ruhname birlik kitabıdır" *diye* yazıyor Büyük Saparmurat Türkmenbaşı)[AADŞ: s.147]. Düşme ol ikisiniñ arasyna – *diyip*, Orazbibi oña pent etdi (*Girme o ikisinin arasına-diye Orazbibi ona öğüt etti*) [EgG: s.34]. – Ýok – *diyip*, Larin ýylgyrды (*Hayır, diye Larin gülümsedi*) [Kepb: s.301].

10. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümlemin yüklemindeki hareketin de sürdüğünü belirten zarf-fiiller yapar.

TT: Torgay geldi çagalarynyñ ýanyna / *Çabalanyp* batyardy al ganyna (*Toygar geldi yavrularının yanına / Çabaladıkça batıyordu al kanına*) [ÇTŞÖ: s.142].

¹¹⁷Aslında “*diyip*” sözcüğü Türkmen Türkçesindeki bir çeşit edat vazifesi görür (Söyegov, 1981,50).

11. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar¹¹⁸ (Söyegov, 1999: 432; Annanurov, 1974: 75).

EUT: Nöker-ler-in, il kün-ler-in çarlap çakırdı; kilip *kingeşip* oldurdı-[l]ar
(Maiyetini ve halkını çağırttı ve [onlar] geldiler danışmak için oturdular) [OKD: 357-358].

KT: Tapınmak üçün keldim evdin turup / Uzun yol yorıdım saña yüz *urup* [KB: D499].

HT: Bizni arıg yolğa *köndürüp* hidāyet birle *ağırlap* yaman yoldın kütqardı [RKE: 1v/5-6].

KOT: Her ki ‘aşıkdur ezel mest ü harābāti olur / Zaḥmete girüp aña *pend eyleyüp* neyler edib [Muhb: 139/4]. *Eyleyüp taḥsîn* o dem Nu‘māna Māh / kıldı iḥsān bi-nihāyet māl ü cāh [MihM: 588].

TAT: Gine *toy idüp* atdan aygır deveden buğra koyundan қоç kırdurmuş-idi [DK: D10/6]. Od ile su içinde beni *müstemend idüp* / Işkunı od yarunı zülāl itdün eyle mi [KBD: 509/3].

TTT: Senden mähr *isteyip* geldim / Gel, Arzı gül, görüşeli! [Sey: s.169]. Işkıñda hastayam, sen bergil şıpa / Şıpa *istüp* geldim, men bimar saña [Kem: s.142]. Rızk vekili gelür rızkıñ *yok edip* [Moln.].¹¹⁹ Bozulgan şāhrimni abad *eyleyip*, gamda galan köñlim alan gelinler [Kem.].¹²⁰

¹¹⁸ Annanurov (1974:76) ekin bu işlevinin Türkmen Türkçesinin Yomut (Demirgazık) ağzında olmakla birlikte Tarihî Azeri metinlerinde de bulunduğunu söyler.

Krş. Zarf-fiilin bu işlev Başkurt Türkçesinde de görülür (Keskin, 2004: 187).

¹¹⁹ Örnek, “Ata Annanurov, *Türkmen Dilinde Hal İşlik Formaları*, Ilım Neşriyatı, Aşgabat, 1974, s.75” adlı eserlerden alınmıştır.

¹²⁰ Örnek, “Ata Annanurov, *Türkmen Dilinde Hal İşlik Formaları*, Ilım Neşriyatı, Aşgabat, 1974, s.75” adlı eserlerden alınmıştır.

12. Ana cümünün yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik¹²¹ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Heftesine *varmayup* hayfâ ki ol meh usanur / İki gün bir kimseye meyl eylese dünyâ gibi [HecD Gaz: 134/6].

13. Cümlede tekrar görevinde kullanılıp, tarz bildirir.

HT: Bu sözni Abū Cehl ‘al eşitti taķı qurayşılarnı *yığıp yığıp* keldi taķı aydı [NF: 13/15]. Yana bir yanda ħusrav kilge tip yār / *Köyüp köyüp* için ‘ışķ otı örter [KHŞ: 1178]

EAT: Ol uçmaq içinde bınarlar vardır ki *büklüyüp büklüyüp* aķar ve bir gez büklüyüp çıķduğı yigirmi yidi biñ bu dünyâ deñizinedür ve ne kesilür ve diñer [ACT: 159b/5-8].

KOT: Mużaffer Şāh ziyāfet idüp, *yiüyüp içüp* aķşam olunca Rüstem Sinduĥt Bānū’nuñ yanına gitdi [MŞeh: 209a/8-9]. *Konup göçüp* gelür menzil be-menzil / Rikābında güneş ferruĥ feraĥ dil [EG: 51-a/3]. İki bin senedir ben de *düşünüp düşünüp* kafa patlattıĥım muamma budur [AmH: s.147].

TAT: *Qucub-qucub* oturmaq gah solunda, gah saĥında / Sinəsində sinə, boynunda qol, dodaq dodaĥında [MVP: s.165]. *Qızdırıb-qızdırıb* oda basarlar / Onu görüb əqlin çaşar, aĥlarsan [MVP: s.228]. Mən görmüşəm bu qürbətın dadını / *Yanıb-yanıb* çox çəkmişəm odunu [MVV: s.15]. *Sığallanıb-sığallanıb* siyah zülf /Nə gözəl düşübdür üzə, Fatimə! [MPV: s.31]. Əlbəttə, *döyüb, döyüb* çıxıb gedərdi və borc pul lazım olsaydı, aldıĥım yeri bilərdim [AHSE cI: 253-254].

AT: *Durub-durub* birdəncə uşaq kimi həyəcanlandı [QG: s.31]. Yelmar kişi *eşələnib-eşələnib* kötüķ ayaklarını birtəhər yerə qoydu [QG: s. 116]. Onsuz da hər

¹²¹ Ana cümünün yüklemindəki hareket, zarf-fiildən önce gerçekteşir.

şey *soyuyub-soyuyub* əvvəlki qaydasına düşəcək və gec-tez bunun səbəbini o özü də biləcək [SonB: s.86].

GT: Sade bir zabun beygir *gelip-gelip* hep keçərmiş korkusuz o pınarı [GagD: s.100] *İlip-İlip*, alêr erdân sıbıdılmış kiyatçıkları da koyêr Alepanın masasının üstünâ [SeçY: s.396]. Şüpesiz *durup-durup* fırladı, çökərdi, sora genâ borannanardı [SeçY: s.244]. Jartazan gezärdi aul içindâ, yapılar içindâ da baarardı türlü erlerdân yada, *gelip-gelip*, danışardı karısına [SeçY: s.249]. Dolayda karılar, *çekip-çekip* çemberlerini annılarına, gülerlär beni [SeçY: s.377].

TTT: At yıkılıp, yoldaş galsa meydanda / *Dönüp-dönüp* nayza saldığı bardır [Sey: s.194]. Kesilen damarlar qurı üstüñ¹²²ân tirlür yarānlar / *Aşğırşup aşğırşup* tirlür yarānlar [MAD: 20/31-32].

TT¹²²: Umydyñ bady gaçdy, ol utanjyndan ýaña *kiçelip-kiçelip*, bir gysym boldy, ýüzünü tutdy (*Umudun gücü kaçtı, o utancından dolayı küçülüp küçülüp bir avuş kaldı, yüzünü tuttu*) [EgG. s.76]. Men bu halka *oturyp-oturyp* haýran galýaryn (*Ben bu halka oturup oturup hayran kalıyorum*) [Kepb: s.291]. Onuñ özüni *çekeleşip-çekeleşip*, zordan dördünji razrýada geçirdik (*Onun kendisini ite kaka zorlukla dördüncü sınıfa geçirdik*) [İABO: s.145]. Bibi bagryny paralap, *urnup-urnup, düwnüp-düwnüp* aglady (*Bibi bağrını paralayarak, vura vura dövüne dövüne ağladı*) [Böt: s.55]. Umyt uçgunjyklar *köräp köräp* ony erkine goýmadı (*Umut kıvılcımları alevlenip alevlenip onu rahat bırakmadı*) [AADŞ: s.177].

Tüt: Bütün Türkiye günlerdir *durup durup* coşuyor, bayram ediyordu [Cum: s.15]. Pasaportsuz, vesikasız yola çıkacak, ne *yapıp yapıp* Selânik'e ulaşacaktır [TEKA cl: s.93]. Kumarcıları *toplayıp toplayıp* buraya getiriyorsun [Asil: s.41]. Kızımın adı çıktı!.. *deyip deyip* ağlıyordu [ÖYat: s.295]. Hiçbir şeyden ölemesem, artık nerdeyse bir sönüşün ucuna *gelip gelip* dirilmekten, *dirilip dirilip* sönmekten, sonra yine dirilmekten, sonra yine sönmeye başlamaktan ve bu kez de bunu

¹²² Türkmen Türkçesindeki {-ip} ekiyle kurulan tekrar grupları Türkiye Türkçesine {-A} zarf-fiil eki olarak aktarılır (Karadoğan 2004: 329).

önlemekten; işte bu *gidip gidip* gelişlerin yorgunluğundan öleceğim [ÖYat: s.301].

14. Türkmen Türkçesinde {-LA} isimden fiil ekine gelerek {-lAp < -lA+-p} “-larca, olarak” anlamında kullanılır.¹²³

TT: Soňra kurortyň gurluşygy birdenkä öz-özünden togtady, balykçylary birki *ýyllap* öz erklerine goýdular (*Sonra kaplıcanın inşaatı birden bire kendi kendine durdu, balıkçıları yıllarca kendi başlarına bıraktılar*) [AHR: s.16]. Okuw günü *ahyrlap*, agşam ýatakhana gelenlerinden soň, oğlanlar nahar edinmäh ugruna çykardylar (*Ders günü son olarak akşama yatakhaneye geldiklerinden sonra erkekleri yemek yemeden yola çıkardılar*) [BöT: s.97]. Ýene birnäçe ýüz *ýyllap* biziň halkymyza hyzmat edip biljek (*Ýine birkaç yüz yıl/yıllarca bizim halkımıza hizmet edebilecek*) [Kepb: s.120]. Egindeşler, Ismet paşanyň söweş meýdanynda işlemäge başlamagyndan soňra, Ethem beý ýarawsyzdygyny beýan edip, Ankara geldi we Ankarada uzak *wagtlap* ýaşady (*İsmet Paşa'nın cephede çalışmaya başlamasından sonra, Ethem Bey, rahatsızlığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun süre oturdu*) [Tnut: s.578]. Ibn Kahharam *arapçalap* oňa <<Hawa>> diýdi (*Ibn Kahhar da Arapça olarak ona evet dedi*) [ÜNB: s.252].

15. {-y)XP} eki anlatılan geçmiş zaman eki olarak kullanılır.¹²⁴

EUT: K(e)ntü özüm bilmedin yazmış yangılmış ayıg kılınçımnı k(e)ntü *ökünüp erti* (*Kendi kendim bilmeden kusur etmiş yanlış hareketime kendim pişman olmuştum*) [AY: 9/12].

HT: Keldiler, Yüsufgā selām kıldılar, aydılar: tüş *körüp-miz* [RKE: 88r/12]. Yigit aydı: men anı körgeli *kelipmen* [RKE: 204v/8]. Zeliha hem ol kéçe tüş körer kim

¹²³ Türkmen Türkçesi bir çeşit hâl kategorisi olarak da düşünülür (Söyegov, 1981: 56). Ayrıca bk. Korkmaz, 1994:71-72.

¹²⁴ Turgunbayev (1999: 502), {-p} zarf-fiilinin geçmiş zaman eki olarak kullanılmasını ekin bitmişliği bildirmeye elverişli olmasına dayandırır. Coşkun (1999:187), {-X)p} zarf-fiil ekini zaman kavramını ifade etmeye muktedir görmüştür. Ayrıca Doğu Anadolu ağzlarında ekin fonetik varyantı olan {-if (<ip)}, zaman zaman anlatılan geçmiş zaman eki olarak kullanılmaktadır (Zülfikar, 1992: 13-20).

Yüsuf taht üze olturur başınga təc *keyip* [RKE: 98v/17]. Elçi Mısrğa keldi kün *keç bolup erdi* [RKE: 87v/17].

EAT: Eyā Leylī-şıfat kim sen beni Mecnūn *kılup-sın* bil / Beni hüsrevden éy Şīrīn daḥı āşüfte-ter dərler [MN: 34/4]. *Yazıpvān* çaḳ aña deḡin kim ola / Yazılmış durur ol didüḡi ola [SN: 355]. Naḳāş dıdı ivmek degüldür revā / Daḥı dün *gelüpsin* sen işbu eve [SN: 1381]. Bünyāmīn varur bunlaruñ ḳatına / Ḳardaşın görüp *yitüp* murādına [ŞYZ: 1128]. Zīra islāma şimdi ḥad *olupsın* / Ḳılıç urup öñinde sedd *olupsın* [DN: 92a/6].

KOT: Göstereyim size iḥsānum bugün / Hoş *gelüpsiz* baña mihmānum bugün [KYZ: 6549].

TAT: Elə iş tut, olsun dərđinə dava / *Aldanıbsan* nəfsə, tapıbsan hava [AEE: s. 29]. Keçmiş və əl-dəki kürələrin gümüşünü *alıblar* [MFAE: s.39]. Eşitdim Kişvərini *yad edibsən* / İlahi, sən mənimçün var olasan [Kiş: s.80]. Aşiqi-canan *olubsan*, ey Nəsimi, sən bu gün / Könlünü aldurdun, oldun axərin yəğmayi-eşq [Nes cI: s.31]. Məni öldürməgə *amadə olubsan*, kafər / Könlüñə rəhm sala bəlkə Cənabi-Bari? [Sag: s.330]

*AT*¹²⁵: Pulgətirən mal küçəyə *tökülməyib* [QG: s.205]. Olanlar da ağzına su alıb *oturublar* [CCSE cIII: s.165]. Əvvəli-şəbdən *uzanıbsan* belə / Rahəti yatmaqda *qanıbsan* belə [HopH: s.199]. Amma təəssüflər olsun ki, o təşkilatın bizdə ancaq adı olub, özü isə *olmayıb* [ZülG: s.131]. İndiyədək münəqişə, dedi-qodu, yersiz deməqoqluq heç kimə şöhrət, başıucalıq *gətirməyib* [MaB: s.28].¹²⁶

¹²⁵ Eliyev (1989: 56), Azeri Türkçesinde {-p} ve {-mış} eklerini karşılaştırırken bazı önemli noktalarına temas etmiştir. Eserinde, {-p} zarf-fiil ekinin olumsuz kullanımındaki ({-mAyIp}) anlamının sadece bu şekilde değil, {-mAmIş} zarf-fiil ekiyle de karşılanabileceğini ve böylelikle her iki ekin de çekimlenen veya çekimlenmeyen biçimlerinde iki türlü işlevin olabileceğini belirtir.

¹²⁶ Ekin çağdaş Azeri Türkçesinde ikinci ve üçüncü şahıs çekimleri olmakla birlikte birinci şahıs bulunmaz (Hüseynzade, 2007: 193).

KaT: Meselen, üz eviden, beş eviden bunda, belî, onna bu yerler **ğalıp** [KaşT: 1c/26]. Demirçi oğlu haber biler _ Ki eydāT bunnara bi-ğuşu derman **veriplēr** [KaşT: 5b/54-55]. Onuñ dönesi bizim cönemizi götürüb, **kaçıb** [KTA: 995].

TTT: Göreyin sınayın bu gün iqbālim / Yahşı gün yahşı şıhhat **gelip** mi sālım [MAD: 221/45-46].

TT: Gyz ne gozganyp bildi, ne **jogap berip** (Kız ne hareket edebildi, ne cevap verdi) [OwA: s.54]. Alyp göreli, adamyñ ony **saklapmy?** (Aldığından beri adamın onu saklamış mı?) [MTH: s.106].

1.1.1.1. {-(y)Xp} Zarf-Fiili Eki ile Oluşan Birleşik¹²⁷ (Tasvirî) Fiiller¹²⁸

1.1.1.1.1. {-(X)p} bar-/var-¹²⁹

İşlevi:

1. Sürerlilik bildirir.

OT: Koriğu iki üç kişiligü **tezıp bardı** ([Kale] muhafızı iki üç kişi ile kaçıp gitti)¹³⁰ [BilK: D41].

EUT: Turğınçara tolپ ätüzlärindeki ätläri süñükläri sağ yağ tæg **sızılıp barır** ([Orada] derhal bütün vücutlarındaki etleri, kemikleri tereyağı gibi eriyip durur) [TCÜUP:21-22]. Közünmez **bolup bardı** (Görünmez olup gitti) [ETİF: s.58]. İnçip

¹²⁷ Türk dilinin en zengin kullanımlarından biri olan birleşik fiil, çalışmamızın sınırları içinde olmamakla birlikte, zarf-fiilli yapılarla sıklıkla kullanılan örnekleri verilmiştir.

¹²⁸ Görülüyor ki {-(y)Xp} zarf-fiil eki, Azeri Türkçesinde “apar-,at-, bit-, bitir-, gal-, gurtar- dur-, ket-, keç-, kel-, öt-, çat-, çıl- yet-, ver-, düş-, kör-, yat-“; Türkmen Türkçesinde “al-, bar-, başla-, ber-, bil-, bol-, gayt-, gal-, gel-, geç-, git-, goy-, goyber-, gör-, gutar-, dur-, yör-, otur-, ugra-, çık-, taşla-, yat-“; Tarihî Türkmen Türkçesinde “bar-,ber-, bil-, bol-, gal-, gez-, goyber-, gör-, dur-, otur-, yiber-, yör-, yat-“; Türkiye Türkçesinde “git-, dur-, kal-” gibi yardımcı fiillerle çeşitli işlevleri karşılamak için tasvirî fiiller oluşturur (Söyegov, 1981: 58-60). Şahin (2002:103), Türkiye Türkçesindeki tasvirî fiillere ilave olarak “gel-, bit-, geç-” fiilleri ile oluşturulan yapıları da katıyor; fakat bu fiillerin her durumda tasvirî fiil gibi kullanılmadığını, zaman zaman farklı işlevlerde gözüktüğüne değiniyor.

¹²⁹ Çağatay (2008: 370), Eski Uygurcadaki “bar-” tasvirî fiilinin farklı bir anlam içermediğini, fiildeki anlamı kuvvetlendirici olarak rol oynadığını belirtir.

¹³⁰ Çev. Tekin, 2003b:76.

igleyü birle ök sav söz kodup tutar kapar erken *ölüp bardı* (Böyle hastalanmakla birlikte söz çıkarıp tutarken *ölüp gitti*)¹³¹ [AY: 4 (S.2b)/17-19].

KT: *Keçip bardı* öd kün yavalık bile / Bu kalmış künüñ birle ‘uzrūñ tile [KB: D377].
Telim dünya yigli seniñde oza / *Ƙođup bardı* barça bu ınçık öze [KB: D1236]. Negü
tir eşitgil ölügli tirig / Ölürde *birip bardı* öt sav erig [KB: D1447]. Edizlik tiledi
süzük can turuğ / *Uçup bardı* can kaldı kalbūd Ƙuruğ [KB: D1521]. Kün kendü
süçüg bu tirmek saña / Açığ bolğa yarın *Ƙođup barduƘuñ* [AH: 435-436].

HT: birip Ƙusrav yüzikini ilinge / *alıp bargıl* tidi Ƙusrav ilinge [KHŞ: 728]. Yā
ħadīca, maña ħalvat olturmaƘ ħoş kelür tép hemīşe azık *alıp barıp* ħalvatlar Ƙılur erdi
[NF: 7/10-11]. Böget yırtıldı ton boğuldı aƘa töküldi suv *boşanıp bardı* [ME: 158/1-
2]. Süñük aşlanmışdın soñ sürüldi téveler, *sıyrıƘıp bardı* [ME: 161/4]. Bir kün
Süleymān *aƘlanıp barurda* Ƙāvān atlıg adağğa tegdi [RKE: 139v/9-10].

EAT: ‘Ömri bunda bunlaruñla sürelüm / Dogru yolu yoldaş *olup varalum* [Gar: 5998].
Ka‘be senün işigündür eyle bil / Bulımadum yol *çeküp varmagıla* [YED:296/5]. Çü gördi ki olmaz işi oldı şarp / Çadırdan içeri *düşüp vardı* Ƙarp [SN: 3395]. Selāmını aldı oturdı girü / *Geçüp vardı* andan yigit ilerü [SN: 4209]. *Durup vardı* şormağa ħādım daƘı / Evinde bulunmadı ‘ālim daƘı [MUN:8797].

TAT: Altun ban ivüñe *sürüp varğıl* / Ƙarıçuk olmış anama umud olğıl [DK: D143/9-10].
Bu ħaberi *işidüp vardı* teküre ħaber virdi [DK: D243/3-4].

TTT: ‘Ömriñ *geçip bargan* yazdır bir sâ‘at / Ne bolur bir yazda eyleseñ Ƙā‘at [MAD: 10/13-14].
Miñ ağaç yol dağdur bu merdümh^vār / Anda *ağıp bargan* saldur bu dünya [MAD: 38/19-20].
Men bir sayyat, sen bir ceren / Yelā garşı *sogup baran* [Māt: s.312]. Cem bolup yörisek, Ƙalmasa biri / *Sürüp barsaƘ* ƘarñıƘala, Seyidī [Zel: 1/67-68].
Ƙoç yigitniñ oğul bolur Ƙuvveti / Oğulsızlar yurdi *yitip baradur* [Zel: 13/19-20].

¹³¹ Çev. Ağca, 2010:99.

TT: Daşary işler müdiri ýanyndan **geçip baryan** Musa Çölä bu sözleri guwanç bilen görkezdi (*Dış işleri müdürü, yanından geçip giden Musa Çöle bu sözleri sevinçle belirti*) [**Kepb: s.334**]. Üssesine-de, bu giňişlikde gitdigiçe **artyp baryan** elhenç güwwüldi gulagyňy gapyp, beýniň çüwdesine deňeç sarsdyrýardy (*Üstüne, bu boşlukta gittikçe artyp giden korkunç uğultu, gulağını sağır edip, beynin içine kadar sarsıyordu*) [**BöT: s.3**]. Olar ýol ýitiren ýolagçy dek, töwereğine **garanjaklaşyp baryarlar** (*Onlar yolunu kaybetmiş yolcu gibi, etrafına bakınıyorlar*) [**BöT: s.65**]. Zeýnep Japarowa okatdygysaýyn bu ýagdaý **yüze çykyp baryar** (*Zeynep Japárova okuttukça bu durum ortaya çıkıyor*) [**BagG: s.100**]. Türkmeniň her hili synaglaryna werdiş bolan, onuň gysyna-yazyna, tomsuna-güýzüne bişişen türkmen ýigidi bolsa gaýsarylyp **yöräp baryar** (*Türkmen'in çeşitli denemelerine alışkın olan onu kışına yazına, baharına-güzüne güçlü Türkmen yigidi bile olsa, başını eğip geçer*) [**AADŞ: s.203**].

1.1.1.1.2. {-(X)p} bil-

İşlevi:

1.Türkmen Türkçesinde “-a bil(me)-” anlamında muktedir olma/olmama bildirir (Doğan, 2007: 570).

TTT: Ey cihân mülkünde gezgen ser-firâz / Bir bende men köp **sözleyip bilmen** az [**MAD: 3/17-18**]. Düst kaysıdur düşmân kim **farkın idip bilmez men** / Hiç kimse aňmaz hâlim ‘ayâne boldım imdi [**MAD: 173/14-15**]. Bat **göterip bilmez** hergiz özüni / Gice-gündiz küy-pikiri şer bilen [**Mag: s.113**].

TT: Emma şolaryň birden biri ferma müdiriniň garşysyna **gidip bilýärmí?** (*Ama oların birisinden biri firma müdürünün karşısına gidebiliyor mu?*) [**BöT: s.18**]. Ejesiniň nähili duýgy bilen sorayanyňy gýzy **duýup bilmedi** (*Annesinin nasıl bir duygu ile sorduğunu kızı hissedemedi*) [**MTH: s.24**]. Çagalarynyň dagy biri-de golaýyndan **baryp bilenok**. [**EgG: s.33**]. Öwez ne onuň ýüzüni **görüp bildi**, ne boýuny (*Övez ne onun yüzünü görebildi, ne boyunu*) [**Kepb: s.16**]. Kim muňa halky **ynandyryp biljek?** (*Kim buna halkı inandırabilecek?*) [**AADŞ: s.64**]. Emma oňa yüz gyzdan birisi **girip bilýär** (*Ama ona yüz kızdan birisi girebiliyor*) [**EgG: s.76**].

1.1.1.1.3. {-(X)p} ber-

İşlevi:

1. Türkiye Türkçesinde “-A ver-” karşılık gelen bu yapı, tezlik bildirir (Karadoğan, 2004. 214).

TT: Bararsıñ, giirersiñ klasa yene / Oğlanlara *okaap berersiñ* gazal (*Gidersin, girersin sınıfa yine / Çocuklara okuyuverirsin* gazel) [AAŞ: s.46]. Kâbir adamlara tâze at satyn *alyp berdi* (*Bazı kişilere genç at satın alıverdi*) [Hum: s.69]. Entek şuny al, soñ hemmesini özüm elinjek *getirip bererin* (*Şimdi şunu al, sonra hepsini kendi elimle getiriveririm*) [AHR: s.69]. Men size bir Gündogar tymsalyny *aydyp bereýin* (*Ben size bir doğru atasözünü söyleyiveririm*) [Kepb: s.328]. Oña agyr ağaç gapyny *açyp berdi* (*Ona ağır ağaç kapıyı açıverdi*) [Kepb: s.59].

1.1.1.1.4. {-(X)p} başla-

İşlevi:

1. Türkiye Türkçesine “-maya başla-” olarak aktarılan bu yapı başlangıç bildirir¹³² (Karadoğan, 2004: 210).

TT: Goñşy döwletlerden iñ gowý gül tohumlary getirilip, olar bilen bu meselede içgin *işleşip başladyk* (*Komşu devletlerden en iyi gül tohumları getirildik ve onlarla bu meselede samimi çalışmaya başladık*) [Kepb: s.288]. Esasan hem ahlak gymmatlyklaryna bolan garaýyşlarda tâze çemeleşmeler has aýdyn ýüze *çykyp başlady* (*Esasen de ahlak değerlerine olan bakışlarda yeni çalışmalar çok açık olarak ortaya çıkmaya başladı*) [AADŞ: s.143]. Çybynlar daşyma üýşüp, bazar *gurup başlaýar* (*Sivrisinekler üstüme üşüşüp Pazar kurmaya başlıyor*) [HalH: s.24]. Hallygözel ýene *gözyaş edip başlady* (*Hallı güzel gene ağlamaya başladı*) [MTH: s.135]. Dikelip, Nurmyrady *depişdirip başlady* (*Doğrularak Nurmurat'ı tekmelemeye başladı*) [BöT: s.251].

¹³² Krş. Nogay Türkçesinde de aynı şekilde işletildiği görülür (Akbaba, 2009: 201).

1.1.1.1.5. {-(X)p} bol-

İşlevi:

1. Türkmen Türkçesinde “-a bil(me)-” anlamında muktedir olma/olmama bildirir. (Doğan, 2007:570).

TTT: Ecel koymış ok gezini kirişe / **Bilip bolmaz** ne vakt cāna irişe [MAD: 19/4]. Dervîş düşde **görip bolmaz** ‘aşıkı / Kızıldın qarılmış ferşi eşigi [MAD:141/9-10]. **Bilüp bolmaz** haķıñ düstı kıysıdur / Alķışı köp alsañ işiñ oñ bolur [MAD: 186/15-16]. Garıplık bir şum ovkatdır / Kaza yetmey, **ölüp bolmaz** [Mag: s.96].

TT: Öz dogany Mürze Hindaly öldüren adama nāhili yardım **berip bolar** (Kendi kardeşi Mürze Hindalı’yı öldüren adam nasıl yardım edebilir) [Hum: s.108]. Şeýle mysallary eposdan isledigiñçe **getirip bolýar** (Böyle misalleri destandan istediği kadar getirebiliyor) [AADŞ: s.131]. Ony-da **diýip bolmaz** (Onu da diyemez) [BöT: s.274]. Ýok, bu pis gürrüñleriñ obada ýaýramagyna **ýol berip bolmaz!** (Hayır, bu kötü konuşmaların köyde yayılmasına izin veremez) [Kepb: s.20]. Diñe öwgi bilen milleti millet **edip bolmaz** (Yalnız övgü ile milleti millet yapamaz) [MTH: s.5].

1.1.1.1.6. {-(X)p} élt-

İşlevi:

1. Sürerlilik bildirir

HT: Ol arada ‘Ömer razhu bēhūş boldı, minber üze yıkıldı erse, şaḥābalar kötürdiler, taķı minberdin tüşürdiler, taķı évinge **kötrüp élettiler** [NF: 106/7-8].

1.1.1.1.7. {-(X)p} geç-

İşlevi:

1. Sürerlilik bildirir

EAT: Erenler **gelüp geçdiler** dünyâyı koyup göçdiler / Havâyı agup uçdılar bular hümâdur kaz degül [YED: 166/2]. Vardı ‘ömr uş irdi âhir menzile / Yoldaş **olup**

geçdi yıldız hükm-ile [Gar: 4719]. Agudan acı sular içmek gerek / Çok ilanlar *öldürüp geçmek* gerek [MT: 253]. Geldi geçdi ‘ömrüm benüm şol yıl *esüp geçmiş* gibi / Hele bana şöyle gele şol göz açup yummuş gibi [YED: 388/1]. İhbitû sahrâsını *uçup geçer* / Hüm ledeyne mahzarûn perrin açar [MUM: 4504].

KOT: Niçe nesne *görüüp geçürdi* zemân / Saña beñzer getürmedi devrân [MEM: 3830]. Gıtdi yâr irdi dem-i fırkat esîr itdi beni / Nâzenîn `ömr *gelüp geçdi* irişdi ecelüm [HZD Gaz:292/3]. *Gelip geçdi* ol mâh-ı gufrân-penâh / Bu bî-çâreye etmedi bir nigâh [MihK: 1829]. Daima şen ve şatır olan bu zatla *gelip geçtikçe* selamlaşırdım [AmH: s.157].

TTT: Elli mün yıl dolun otdi Benican / Sap- sap *gelip geçdi*, dolmadı cahan [Ket: s.184].

TAT: Buradan *ötüb* keçdim [AHSE cII: s.137]. Əgər məhbuba istərsən ulaşmaq / *Gəlib keçmək* gərəksən kün-fəkandan [Nes cII: s.73].

AT: Günlər bir-bir *gəlib keçirdi* [KöY: s.54]. *Ötüb keçəndən sonra* maşının nömrəsini götürmək yadına düşdü [QG: s.258]. “A bala, nə işiniz var, niyə sındırırsınız?” – *deyib keçdi* [ZülG: s.21].

TT: Netijədə birnäçe günün içinde onuñ dünyägərayyşynda kəbir öz-gerişlər *bolup geçdi* (Sonuçta birkaç gün içinde onu dünya görüşünde bazı dəğişiliklər *oldu*) [Kepb: s.80]. Öz yurdumyzda dünyä ähmiyyətli özgerişlər *bolup geçyärkä*, daşa-ry yurtlaryñ kanunlaryna sygynmak watançylyk dälđir! (Kendi ülkelerinde dünyada önemli dəğişikliklər *oluyorken*, yabancı ülkerin kanunlarına sığınmak vatanseverlilik *değildir*) [Kepb: s.115].

TüT: Her dinden ya da dinsiz, kadm-erkek tüm rütbelər, bu dünyadan *gelip geçmiş* varlıklar olarak hiçbir ayrıcalığa sahip olmaksızın, yan yana yatarlar orada [AdA: s.15]. *Gülüp geçmiştim* o zamanlar [SiyS: s.220]. Birbirimizin kolunda, *geçip geçenlere* çarparak ilerliyorduk [KüMM: s.64]. Mehter köslerinin gümlmeleri sahrayı

doldurduğundan bu yana altı saat hızla **akıp geçmiş**, Çaldıran yamaçları bugün dünyanın ilk savaşını, Habil ile Kabil'in birbirini boğazlamasını bir kez daha seyretmişti [**ŞahS: s.218**]. Muhripler **akıp geçen** sis bulutlarının içindeki Muavenet'i fark etmeden, homurdanarak geçtiler [**Dir: s.375**].

1.1.1.1.8. {-(X)p} goýber-

İşlevi:

1. Tezlik bildirir.

TT: Kelleşi sypal şlyapaly ýaş balykçy, saklanyp bilmän, **pyňkyryp goýberdi** (*Başy hasır şapkalı genç balıkçı saklanamadan kahkaha patlatıverdi*) [**AHR: s.18**]. Maşat Ybraýymov öz saçlaryny yhlas bilen **sypalap goýberdi** (*Maşat İbrahimov kendi saçlarını hevesle okşadı*) [**BöT: s.95**]. Men şol düýnki ala donlyny **salgy berip goýberdim**, şondan alypdyrlar. (*Ben o düňkü kırmızı elbiseyi öneriverdim, ondan almışlar*) [**HalH: s.36**]. Öweziň ýüregi bulandy, ol düşeginiň üstünde dik oturyp, egniniň üstaşyry arkanlygyna güýjüniň yetdiginden **tüýkürip goýberdi** (*Övez'in midesi bulandı, o yatağının üstünde dik oturup sırtının üzerinden arkasına gücünün yettiği_kadar tükürüverdi*) [**Kepb: s.17**]. Jenap ýoldaş Prezident içki joşgunyny saklap bilmän, oturan ýerinde tans etjek ýaly ellerini ýokary galdyryp, barmaklaryny gezegine **şarkyldadyp goýberdi** (*Değerli yoldaş Başkan içkinin coşkusu saklayamadan oturduğu yerden dans edecek gibi ellerini yukarı kaldırıp, parmaklarını sırasıyla şakırdatıverdi*) [**Kepb: s.212**].

1.1.1.1.9. {-(X)p} gör-

İşlevi:

1. Tezlik bildirir.

TT: Birek-biregiň barmagyna ýüzük geýdirmek bilen tenler **galtaşyp gördi** (*Birbirinin parmağına yüzük geçirmek suretiyle tenler temas ediverdi*) [**OwA: s.78**]. Kepjebaş ölümünü boýnuna alyp, garşysyndaka **haybat atyp gördi** (*Kepjebaş ölümünü kabul edip, karşıtıdayken tehdit ediverdi*) [**Kepb: s.258**]. Sen muny **oýlanyp gördüňmi?** (Sen bunu düşünüverdin mi) [**MTH: s.107**]. Çöle baran agşamsy

çopanlar ony *synap gördüler* (Çöle gittiği akşam çobanlar onu *öldürüverdiler*) [BöT: s.62]. Amansähet kellesini ýassygyň aşagyna *sokup gördi* (Amansehet başını yastığın altına sokuverdi) [BöT: s.300].

1.1.1.1.10. {-(X)p} kal-/gal-

İşlevi:

1.Sürerlilik bildirir

EUT: Uka bilü umamakñtin *oğatıp kaltımız* / Uz öðlemiş öð erigin unıtıp saltımız (Anlayıp bilmemekten dolayı *şaşıırıp kaldık*, mâhirâne ettiğİ öğüt ve nasihatlerini unutuverdik) [ETŞ: 13E/133-134].

KT: Bu kün kılmasa iş yarın iş bolur / İşiñ iş öze bolsa *irklip kalur* [KB: D5502].
Kapuğdın yana evre yandı i ve / *Eñip kaldı* ögdülmiş elgin ova [KB: D5967].
Tilekim bu ol kim maña tapğuçı / *Bayup kalsa* minde kiğın kalğuçı [KB: D3023].

HT: Teñri saklasun meniñ sağum kimdin çıktı erse anı koyup özge kimersenİ *alıp kalsam* men zâlimlerdin bolurmen [RKE: 98r/6-8]. Rivāyet kıılır Ebū Sa‘īd El-Fārnāni kaçan tevelerge yüklep tañğısız ıdıtar erse kuruğ idişler, eski kırımış kaplar tevedin *tüşüp kaldı* [RKE: 228r/8-9]. Rivāyet kıılır Ebū Sa‘īd El-Fārnāni kaçan tevelerge yüklep tañğısız ıdıtar erse kuruğ idişler, eski kırımış kaplar tevedin *tüşüp kaldı* [RKE:228r/8-9]. *Uçup kalmış* cihān körmış çıırāğım / Nelük sızğurmağayın közde yağım [KHŞ: 2726]. Ni bir yirde *kararıp kaldıñ* āhır / Kılıç yüziñe basmaz sen yügür āhır [KHŞ: 3135].

EAT: Sekiz Uçmak ‘âşıklara köşk ü sarâydur anlara / Mûsâ'layın Tûr Tagı'nda hayrân *olup kalan* benem [YED: 195/8]. Mevc-ile girdâba garķ olmayasın / Hem dağı hayrân *olup kalmayasın* [İsk: 4994]. Çün görür kim düşmeni düşmiş suya / Tavşanı *koyup kalur* ol kuyuya [MT: 3741]. Var-durur bunlara a‘dâ bî‘aded / Sır

diyüp kalma ‘adûdan bî-meded [MUM: 5324]. Ve likin eger Türkce oladı / Kamu yirde meşhûr *olup qaladı* [SN: 332].

KOT: Niçeler hayrete *düşüp qaldı* / Niçeler ‘ışk deñizine taldı [MEM: 1099]. Pır-iken şöyle ‘ışk anı almış / Bir şanem yüzine *bağup qalmış* [MEM: 1472]. Lakin bu Alem-i Berzah denilen şu boşlukta niye *saplanıp kalıyoruz* [AmH: s.147]. *Siñüb qaldı* benefşe sebze-zāra / Boyın egmeziken zülf-i nigāra [VA: 5008]. Bir şeb-ğafletde itdük ‘azm-i rāh / Yol *azup qalduq* yitiş iy şem‘-i māh [MihM: 49].

TAT: Tövhidin bəhrinə fərdi-vahid *olub qalmayan* / Yoxdurur tövhidi anın, küfrə iman göstərər [Nes cII: s.145]. Didarına müştəq *olub qalmalı* / Başına dönməli, dərdin almalı [MPV: s.132]. Yarə nə göndərim – *deyib qaldı* Nəbatı müztərib / Tutıyı-can zəban açıb söylədi: zar könlümü [NSE: s.79]. Nə sevdadır deyniz bana, *eşidüb qalmanız* yana / Könül bəndən qaçub, ana gedər derler, gedər derler [ŞİGD: 85/3]. Öldi *bozulub qalan* əsasi / Atası əzasidə anası [MVG: s.152].

AT: Asif isə dəstək kulağında *donub qalmışdı* [QG: s.181]. Bir az çapaladıqdan sonra stuluna *yapışub qaldı* [MCSE: s.33]. Ərz olsun, pas *atub qalmışdır* [CCSE cIII: s.19]. Mən bu hərəkəti görəndə *quruyub qaldım* və «daha sənə sözüm yoxdu» - deyib ondan ayrıldım [MaB: s.49]. De görüm, başına dönüm! – deyə cavaba müntəzir olaraq yerində *durub qaldı* [YVÇE cII: s.626].

TTT: Ol saqar-dūzağ öyünde *örtinip qalsañ* gerek / Otdın zīnhar buzın buğra āfi-mārlar anda bar [Zel:40/34-35]. Bolur bolmaz işlər için ulunma / Çoqlar gelüb *batup qalmış* bu lāya [MAD: 7/3-4]. Bağlarımnda *solup galdı* ol reyhan / Hasaplaş men bilen gel-de sen, bağban! [Moln: s.307]. Ehl-i ferzend, qavm u hışiñ qardaşıñ / Ek ğarsuşıp, *ayrılışub qalurlar* [Zel: 37/11-12]. Ketibi, yetmedi yeter çağında / Göz *garatıp galdı* yol ıragında [Ket: s.52].

TT: Dursun şol durşuna doñan yaly *bolup galdy* (Dursun büsbütün donmuş gibi *olup kaldı*) [İABO: s.59]. Oğlanlar duran-duran yerde *doñup galdylar* (Oğlanlar olduğu yerde *donup kaldılar*) [EgG: s.88]. Açışy yaly-da, *doñup galdy* (Açıldığı gibi *donup*

kaldı) [MTH: s.52]. Amansähet muña iş-işden geçensoñ **düşünip galdy** (*Amansehet bunu iş işten geçtikten sonra anladı*) [BöT: s.175]. Men özümü ölümden halas eden hossarymyñ yzyndan **garap galdym** (*Ben kendimi ölümden kurtaran akrabamın peişinden bakakaldım*) [THE: s.30].

Tüt: Hepsi de bomboştı ve gözler her çekilişte Cemil'in elinde **sallanıp kalıyordu** [KirK: s.137]. Oğul acısı, yüreğinde, bir daha çözülmemek üzere **donup kalmıştı** [YorS: s.26]. Murtaza doğacak küçük oğlu üzerine heyecanlı yakıştırmalar yapıp yerinde duramazkeno, donyağı gibi **donuklaşp kalıyordu** [Mur: s.21]. Ali, onun yüzüne **bakıp kaldı** [ÖYat: s.286]. Eski sükûnetime dönmek, uyuşuk günlerin zincirine **yapışp kalmak** daha rahat değil miydi?.. [KüMM: s.90].

1.1.1.1.11. {-(X)p} kel-/gel-

İşlevi:

1.Sürerlilik bildirir.

EUT: Çarıdsız savlıglar **çapıp kelser** / çark ok yüüziñe sudğu ol (*Carita'sız sözler koşup gelirse, çark diye yüzüme tükürmek gerek*) [ETŞ: 11/105-106]. Aning ara iki emigi iidip süt **akıp kelti** (*Onun arasına iki memesi toplandıktan sonra süt akıp geldi*).

KT: Yana aydı ħali negü ol anıñ / Negü teg **koğup keldi** köñlüñ seniñ [KB: D6240].

HT: bu cānvarlar bu itlerdin taķı barslardın **kaçıp keldiler** [NF: 155/13]. Baķarmen Peyğāmbar ‘as üç miñ şaķābanı **başlap keldi** taķı aydı [NF:29/7-8]. ‘Azrā’ıl bir bedevī ‘Arab teg bolup **kirip keldi** [RKE: 236v/3]. Hābīlniñ qoyları meniñ aşlıķımgā kirmiş erdi andın ötrü **u vtanıp kelmes** [RKE:16v/2-3]. **Yitip keldi** yazılar tağlar aşā / Kılı tağlarğa taşlarğa temāşā [KHŞ: 515].

EAT: Şeyh eydür köy yolını bilürem / Şehre dahı yolu **bilüp gelürem** [MT:4097]. Ki ol iki yüz kırık yıl içinde olur / Bir kişi şāhib-ķırān **olup gelür** [İşk: 5063]. Her yeri ki

efrâsiyâb almış-ıdı / Çünkü tûrândan **çıkub gelmişidi** [İsk: 5418]. Ezelî bu ‘ışkı ben bu mülke **sürüp geldüm** / Biridüm anda şeksüz uş yine bire geldüm [YED: 178/1]. Şehîdüñ kanı döküldüğü yirde kurumadın iki hûrî kızları **ivişüp gelürler** [MŞ: 92a/15-92b/1].

TTT: Bu gün **yetip geldi** acal permanı / Beyle bir permandan ürkendir köñlüm [Moln: s.306]. **Taşlap geldik** ol mekânı / Cebre saldıķ şirîn cânı [Zel: 105/9-10].

TT: Şeylelikde, Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy öz beýik pähim-parasaty, beýik işleri bilen asyrlar boýy **dowam edip gelen** mätäçligi aradan aýyrdy (*Böylelikle, Büyük Saparmurat Türkmenbaşy kendi büyük bilgisi-anlayışı, büyük işleriyle asırlar boyu devam edegelen yoksuluğu bitirdi*) [AADŞ: s.72]. Telim taryhy pursatlaryñ we telim asyrlaryñ dowamynda **toplanyp gelen** ähli meseleleriñ çözdüğünü tapmak (*Fazlaca tarihi fırsatların ve çok asırların devamında birikip gelen bütün sorunların çözümünü bulmak*) [AADŞ: s.63]. Paýtagtyñ Çarwa **göçüp gelmegi bilen** Komdöw şuňa meñzeş peýdaly täzelikleriñ müñlerçesini durmuşa ornaşdyrdy (*Başkent’in Çarwa göçmesi üzerine Kondöv buna benzer faydalı yeniliklerin binlercesini hayata geçirdi*) [Kepb: s.234]. Yzyndan **ylgap gelen** ejesi onuñ mañlaýyny tutdy, söýget berdi (*Peşinden koşup gelen annesi onun başını tuttu, deynek verdi*) [HalH: s.37]. Şonda biziñ üstümize **sürnüp gelen** duşman däl-de, kimdi eýse? (*Orada bizim üstümüze sürünüp gelen düşman değil de kimdir?*) [AHR: s.25].

Tüt: 19 Şubattan beri **sürüp gelen** didişme içinde Dardanos bataryası büyük ün kazanmıştı [Dir: s.153]. Uzun zamandan beri kulaklarımın en tatlı aşınası olan ve bende yalnız iyi hatıralar uyandıran bu ses, birdenbire **çıkıp gelen** güvenilecek bir dost gibi içine ferahlık getirmişti [KüMM: s.120]. Kaldı ki, Bosna sınırlarından Çatalca'ya kadar ikinci bir akın, ordu döküntülerinin geriye doğru sel gibi akışından daha karışık, daha kanlı **sürüklenip gelmektedir** [TEKA: s.157]. Ramazan davulunun kalabalık yankılarını iç mahallelerden paldır küldür bahçeye yığarken, o, genç kızlık odasında Haminnesi'nin Teravih'ten **uzayıp gelen** dualarıyla sahur beklerdi [DSE: s.180-181]. Karşılایıcıların uzak köylerden **kopup gelen** erzağa açgözlü saldırışları bile. [ÖYat: s.138].

1.1.1.1.12. {-(X)p} kit-/ git-

İşlevi:

1.Sürerlilik bildirir

HT: Yahyâ anı işitip âh tēp ögsüz bolup yıkıldı, yana **qopup kitti** [RKE: 168r/7-8]. Kimün kim mālī mülki bar bolur / **Qoyup kitmek** añar düşvār bolur [KHŞ: 3318].

EAT: **Geçüp gitmek** dilerisen yâ düşmeyeyin dirisen / Şol kazandugun mālunı Tanrı'yıçün virmek gerek [YED: 137/6]. İki yıl biş ay hilâfet itdi ol / Pes ecel çengine **düşüp gitdi** ol [İsk: 6758]. Nitekim uşbu mecâzı şehriyâr / Kim şikâr-içün **koyup gitdi** diyâr [MUM: 161]. Bu benüm tahtum ve saltanatı mecmû'ı fânî **olup gidecekdür** [CİC: 76a/12-13]. Raqîbüñ dîve beñzer eşigüñde / **Sürüp gitmez** Süleymân menzidür [MN: 183/6].

KOT: Uyup ağıyâr-ı bî-dîne Vuşulî **qarıyup gitudün** / Nécün nâ-hağ yére kıyduñ be kâfir bir müsülmāna [VUSD Gaz.: 160/5]. **Segirdüp gitdi** hüdım çüst ü çālāk / Getürdi bir harîta hıdmete pāk [İN: 1441] . ‘Ale'd-devām eczā-yı bedeni tahlîl itmekde, a'nî **eridüp gitmekdedür** [AA: 25b/12-13]. Hâkîm kıyım **olup gitti**, cemâ'ati bu hâlde terk itdi [AA: 148a/11]. Zer-i hâlis gibi rengîn **olup gitmekde** eş'âruñ / Elüñde hâme ey Bâkî meger kibrît-i ahmerdür [Bak Gaz: 50/5].

TAT: Məni dərdlü **qoyub getdün** bu yerdən / Yenə dərqliyə dərmanşənmi gəldin? [Hat: s.124]. Vətəndən **ayrılıb getdim**, rəhi-eşq içrə seyr etdim / Mən hicrində cana yetdim bu həsrətdə, bu həsrətdə [HuNE: s.50]. Allah xatiri üçün bizi məəttəl eləməyin, yoxsa məşin **çıxıb gedər** [AHSE cII: s.127]. Gedür könülden təşvişi, fıkır etməgil yazü qışı / **Uçub getmeden** can quşu, gəl, iqrar et ərenlərə [ŞİGD: 356/3]. Saçı hevâya **uyup gitdi** gönül ahınına / Kamumuz ana **uyup gelünüz** sipâh olalum [KBD: 642/3].

TTT: Men neyleyin, qaldı ara daş olup / Qanatım yok, **uçup gitsem**, quş bolıp [Zel: 18/29-30]. Alamana yabı, yarışa eşek / Toya **minip gitmek** şığra yaraşmaz [Zel:61/39-40]. Yigit barı **göçüp gitdi** vatandan / Barıp habar alğın yoldan ötenden

[Sey: s.209]. ‘Ömrüñ **ötüp gitti** kılmañ fervā / Menziliñ mescid kıl tüşegiñ boryā [MAD: 179/5-6].

AT: Özü yumşaq divanda oturub, sədəfli qarmonu dizi üstə qoyar, açıb-büzər, vücudu da qarmonla bərabər **uzanıb gedərdi** [MCSE: s.228]. Axşam yeməklərini yedikdən sonra muzdurla mülkədar yol şeylərini **yığıb getdilər** [AHNE: s.116]. Görəsən şahlığıma büsbütün İran nə deyir? / Bunların hamsı **keçib getsə** də, vicdan nə deyir? [CCSE cI: s.161]. **Axıb gedir** bulanıq çay kimi qara dövrən / Zavallı millətimin haqqı olmada pamal [AŞSE cII: s.19]. İllər boyu əzab-əziyyətlə qazandığını bir göz qırpımında **atıb getmək** asan məsələ deyildi [QG: s.45].

TT: Rejep sözünüñ yzyny aydyp bilmən gyzardy we birden yzyna öwrüldi-de ylgawyna gapyny hem ýapman **çykyp gitti** (*Recep sözünün gerisini söylemeden kızardı ve birden geriye döndü, koşarak kapıyı kapatmadan çıkıp gitti*) [İABO: s.128]. Burçda gysylyşyp duranlar muny görüp, **allaniçigsi bolşup giddiler** (*Köşeye çıkıştırılmış olanlar bunu görünce, irkildiler*) [Kepb: s.268]. Sudma we Seminçəniñ jemagaty hem oña **goşulyp giddiler** (*Sudma ve Seminçe'nin cemaati de ona katıldılar*) [Hum: s.71]. Olardan **gaçyp gitjek** yerin nire? (*Onlardan kaçıp gidecek yerin neresi?*) [AHR: s.8]. Dünýäniñ ýüzi **üýtgüp gitti** (*Yeryüzü değişt*) [MTH: s.107].

TüT: Ve bu inancım, hiç kuşkusuz, öylece **sürüp gidecekti** [YDBY: s.121]. Yangın yerlerinde, karmanyolacılık **sürüp gidiyor** [YorS: s.21]. Bu tartışmalar **sürüp giderken** hükümet, tarihi sarsacak çok önemli, namuslu bir karar aldı [Dir: s.48]. Şimdi, geldiği kadar sebepsiz ve ani, **çekilip gidiyordu** [KüMM: s.125]. Savaş biraz kızışınca Karamanoğlu Kasım da **savuşup gitmişti** [YSSA: s.35].

1.1.1.1.13. {-(X)p} koy-/goy- (< kod-)

İşlevi:

1.Tezlik bildirir.

EUT: Sürüg ud kamağ öntükte tilin yalğap ekki közinteki sışın **alıp koddı** (*Sürüdeki öküzlerin tamamı geçtikten sonra (boğa), diliyle yalayıp, iki gözündeki şişi tamamen çıkarıverdi*) [İKPÖ: 65/8-66/1].

HT: Dirigā kim anıñ tig yār-ı hoş-ñū / **Ölüp koddı** ajunluğlarkā қаdғu [KHŞ: 2714]. Anası bayağı üñürge yana **éltip koddı** [RKE: 38r/19]. Hācerniñ suvı tükendi oğlını kundaqlap **tikip koddı** [RKE: 48v/6-7].

TT: Men muny Býuro-nyñ duşmanlaryna berk **duýduryp goýýaryn** (*Ben bunu Büro'nun düşmanlarına iyice koruyuveririm*) [Kepb: s.147]. Sowatly emelsizden, edenli bisowat ýagşydyr, şony **bilip goýuñ**. (*Tahsilli işsizden usta olmuş tahsilsiz daha iyidir, bu öğreniverin*) [AHR: s. 31]. Gün gyzmanka, öz bagymyzdan saña diýip, **ýygyp goýdum**. (*Gün doğmadan önce kendi bağımızdan sana diye toplayıverdim*) [HalH: s.32]. Ylmy syýasylaşdyrmaly däl, ony hiç bir ideologiýa **kökerip goýmaly däl** (*Bilimi siyasallaştırmamalı, onu hiç bir ideolojiye bağlayıvermemeli*) [MTH: s.77]. Ertirden aqşama radioda, telewizorda ony **gygyrdyp goýdular** (*Sabahtan akşama kadar radyoda, televizyonda onu bağırtıverdiler*) [EgG: s.48].

1.1.1.1.14. {-(X)p} otur-

İşlevi:

1. Sürerlilik bildirir.¹³³

TTT: Solundakı yerge ser-encām biyrler / Yer encāmı bile **baķıp oturmış** [MAD: 220/7-8]. Atlarına nücebā diyrler özlerine çihil-ten / Erba‘inde müdām **oķıp oturmış** [MAD: 220/23-24]. Üç yüz gelüp ötdi özlerine hem-rāh / Yanık bağrım yaşın **döküp oturmış** [MAD: 220/35-36].

¹³³ Türkmen Türkçesindeki “-ıp otur” yapısı Türkiye Türkçesine şimdiki zaman çekimi olarak aktarılır (Kara, 2001:48).

TT: Balykçylar wagt geçdigiçe täze oňşuklaryna öwrenişip **gidip otyrlar** (*Balıkçılar zaman geçtikçe yeni durumlarına alışıp gidiyorlar*) [AHR: s.79]. Ynha, biz häzir **meýlis edip otyrys** (*İşte biz şimdi ziyafet hazırlıyoruz*) [BöT: s.334]. Onsoňam edil häzir men köne batyrlar hakynda täze poemamy **ýazyp otyryn** (*Daha sonra da sanki şimdi ben eski yiğitler hakkında yeni şiirimi yazıyorum*) [EgG: s.58]. Men agşamlygymy iýmän, saňa **garaşyp otyryn!** (*Ben akşamlığımı yemeden, senin yolunu gözliyorum*) [Kepb: s.26]. Ýöne, ynha, bir görse, Hallygözel gözünü balkyldadyp, **aglap otyr** (*Ama işte bir görse, hallı güzel gözünü parlatarak ağlıyor*) [MTH: s.134].

1.1.1.1.15. {-(X)p} tur-/dur-

İşlevi:

1.Sürerlilik bildirir (Benhür, 1993:52).

EUT: Qormuzta teňriniň vçri teg yinçke bili kiň yitiz kögüzinte iki emigi artukrak **yaraşyp turur erdi** (*Hormuzta tanrının şimşeği gibi ince beli geniş yüksek göğüsünde iki memesi ziyadesiyle yakışyp durur idi*) [MBH: 53-56]. Oluk ögüzünüň iki kıdığında ot çimğan önmiş tag yitti yülügülär **önüp turur** (*Bu ırmağın iki kıyısında ot çimen bitmiş gibi, keskin usturalar bitip durur*) [TCÜUP: 58-60]. Tapan atlıg tamuda tolu **tıklıp turur** (*Tapana adlı cehenneme dolarak sıkılıp dururlar*) [TCÜUP: 105]. ...kedki yirtinçüde **serilip turur** (*Sonraki dünyada yerleşip kalır*)¹³⁴ [AY: 164/16-17]. **Kökerip turur** körklüg tagka / Köñül yaraşı ağlak orun-ta (*Göğerip duran güzel dağlarda, gönlün hoşlandığı tenhâ yerlerde*) [ETŞ: 8/25-26].

KT: **Kirip turdı** ay toldı utru örü / İlig imledi kelgil oldur berü [KB: D621]. Serinse kişi öz tilekin tapar / **Serip turdaçı** er örün kuş tutar [KB: 1319]. Yağı boynı yençmek tiler erse sen / Kulak köz kerek sak **kılıp tursa** sen [KB: D2025]. Seniň malıň ol mal aşındurdukuň / Saňa hasret ol tek **tutup turdukuň** [AH: 433-434].

HT: Kimerse Süleymänniň heybetidin kaşığa kele bilmes erdi, bir yıl tayağa **tayanıp turdı** ölmüşin kimerse bilmedi [RKE: 151r/16-17]. Kaçan ferişterler secde

¹³⁴ Çev. Ölmez, 1991:52.

kıldılar erse İblisni kördiler secde kılmadın *turup turur* [RKE: 9r/11]. Baqar anlar Peyğambar ‘as’nuñ ziyaratı qatında *olturup tururlar* [NF:166/14-15]. Baqar, Peyğambar ‘as secde içinde turur taqı bu qāfirler *külüşüp tururlar* [NF: 12/8]. Yā Abā zar, tiliñni taqı elgiñni musulmānlardın *yığıp turğul* [NF: 129/7].

EAT: İraq yirde Serkis *gözedüp tırdı* [DN: s.237]. Niçe bī-günāhlaruñ qānı selāmet şışesinde *saqlanubdururken* yire dökilür? [Mar: 42a/8]. Girü ol mähı añup aqladı zār / Ki gendüden *olup dururdu* bī-zār [CemH: 534]. Şol yanuñ *bağlap duran* perde nedür / Diñle imdi ol dağı kim niçedür [Gar: 3465]. Düz döşedüm bu yirleri çöksü urdum bu tagları / Sayvân eyledüm gökleri girü *tutup duran* benem [YED: 193/4].

KOT: Muntazır sana sükkân-ı felek / *Dönüp turmada* ervâh-ı melek [SOE: 246]. Elümden sen mi alduñ Dilpezîr’üm / Esîrüñ mi *olup durur* emîrüm [VA: 2513]. Şîrîn lebünle kendin bir görmek ister imiş / Cānā meger gözine qandün *düşüp durur* çüb [Beh Gaz: 35/2]. Binâ eyleyüp cümle eşğälüni / Ana sarf *idüp turma* emvâlüni [CK:2091]. Nef’-i şarāba durmadın *inkār édüp durur* / Vā’iz çıkardı var-ısa anı kitābdan [VUSD Gaz.: 127/3].

TAT: Baqdı gördi kendünüñ deñiz qulunı boz aygır bunda *otlanup tırdı* [DK: D99/2-3]. Bu sözü zıkr *eyləyib durdu* / Mərđi-nəccar boynunu burdu [SAŞ cIII: s.74]. Üzünden ol günəş rüxsar ta məcər çəkib durmuş, Özün bir guşəyə ondan məhi-ənvər *çəkib durmuş* [MVP: s.201]. Pərişan oldu əhvalım, tükəndi səbri aramım / Giriban *çak edib durdum* yerimdən valehü şeyda [NSE: s.13]. Füzuli, əşk seylilə pərişan olma, səbr eylə! / Ona həm var ola axir, *tutub durarmı* dünyayı? [FuzE cI: s.289].

AT: Şofer bizi yerə düşürtdüsə də Vəqif maşının kabinəsinin arxasındakı söykənəcəkdən *yapışib durdu* [Er: s.46]. Düşündüm, aqladım; artık o şəb sabaha qədər, Gözümdə *dalğalanıb durdu* süslü bir tabut [HCE cI: s.110]. Sən ki, paltarlarını yad kişinin həyətində sərirdin, yadların gözünün qabağında *oturubdururdun*. [Er: s.14]. Tənha bir timçədə qadın mərsiyəxana *yanaşib durdu*. [YVÇE

cI: s.92]. Beləliklə, uzun qış gecələri o müdhiş gecənin fəlakətlərini, dəhşətlərini düşünərək, bir izzətlilik içində altı ay *gözləyib durmuşdu* [CCSE **cI: s.264].**

TTT: Namart dālem, hakdan kasam içər men / *Yanıp duran* nar men, sönmenem, begler [Sey: **s.192**]. Ol zamānda *gelip turmuş* br cehūd / ‘Alīğa şək edip, gümān eyledi [Zel: **12/31-32**]. Cānlı cānsız her ne gelse destine / Dalanmay dehāna *atıp durupdur* [MAD: **195/19-20**]. Ne enedür ölmez yitmez qarrımaz / Öz balasın özi *yutup durupdur* [MAD: **195/7-8**]. Çürük saman etmiş metāğ bāzārın / Cevhere ber-ā-ber *satıp durupdur* [MAD: **195/3-4**].

TT: Refet paşanyñ harby güýçleri-de Dumlupynaryñ on kilometr demirgazyk-gündogaryna, ýagny Aýdemir, Çalköý, Selkisaraý araçäğine *çekilip durdy* (Refet paşanın kuvvetleri de Dumlupınar’ın on kilometre kuzeydoğusunda olmak üzere, Aydemir, Çalköy, Selkisaray hattına *çekilip durdu*) [Tnut: **s.654**]. Ol *çañjaryp duran* belentlige gözünü dikdi (*O toz kaplayıp duran zirveye gözünü dikti*) [BöT: **s.357**]. Onuñ gaharynyñ ýatyşmandygy *bildirip durdy* (Onun öfkesinin yatışmamış olduğunu *bildirip durdu*) [EgG: **s.64**]. Ol bolsa, işdeşlerine hiç zat diýmän, özlerini *garawullap duran* esgeriñ ýanyna bardy (O ise, meslektaşlarına hiçbir şey demeden kendilerini *bekleyip duran* askerin yanına gitti) [HalH: **s.11**]. Öwez beýle ýanlarynda *ýanyyp duran* oda gözünü dikdi (Övez böyle yanlarında *yanıp duran* ateşe gözünü dikti) [Kepb: **s.28**].

TüT: İşte Mustafa Kemal 1906'da gizli olarak Selânik'e girdiği ve 1907'de vazifesi Üçüncü Ordu karargâhına naklolunduğu zaman, Rumeli bu mücadelelerle *kaynayıp duruyordu* [TEKA **cI: s.99**]. Evvelâ hiç bir şey görmeden oraya *bakıp durdu* [BTR: **s.8**]. Hem bu çeteler her yerde kadınlara *saldırıp duruyorlardı* [VuK: **s.24-25**]. Tavan penceresinden yarı beline kadar sarkan, ellerini çırpıp Rum kızı alkışı hezeyana uğramış *sıçrayıp duruyordu* [Asil: **s.69-70**]. Beş gündür gözlerine uyku girmemiş, ha battık, ha batıyoruz endişesiyle *çırpınıp durmuşlardı* [YSSA: **s.175**].

2. Öğrenilen geçmiş zaman bildirir.

KT: ‘Ayıbka **koyuptur** hılayıq ara / Ğalaṭ ma‘nilerni ayıtmış yana [AH: 507/508].

HT: Kaçan bolsa yaratğanga qayıtmaq / **Buyuruptur** qulunğa ol qerim haq [KHŞ: 4400]. Ol kün kim körer siz anı, müteḥayyir **bolup turur** tigme bir emdürgen ol nirsedin <kim> emdürdi; taqı koyar tigme bir yüklüg, yükini [HKT: 319a/3-4].

EAT: Ebübekir ile ‘Ömer bile yatur / **Tolupdur** anlaruñla iki yanı [KEMŞ: v.3a/32]. Ad çıkarup eylemiş dürlü hüner / **Gösterüpdür** niçe vilāyet ol er [DN: 262a/10]. Şular kim şi‘r ile şöhet **bulupdur** / Efāzıldan olar meşhūr **olupdur** [HN: 514]. Göñülden anı istersin hemişe / **Olupdur** saña anuñ ‘ışkı pışe [CH: 4984]. Tutdı ülfet ol iki hıb-ı Hoten / Şöyle kim ülfet **tutupdur** cān u ten [VG: 997].

KOT: **Geçüpdür** gaflet ile ‘ömrümüz âh / Derîğâ hasretâ estağfirullah [Kut: 8a/6]. Ki ben bir dem içinde bā-tevekkül / **İdüpdüm** ‘azm-i Ka‘be bī-tevessül [İN: 3060]. Tāq-ı dergāh-ı mu‘allāñı **görübdür** var ise / Anuñ içün böyle alçaqdan gelür ekşer hilāl [Mes: 3/16]. Di kim kâtili ‘afv **idüpdür** peder / N’ola sen dahı ‘afv idersen eger [CK: 1513]. Dest-gır ol baña gel ey şanem-i sengin-dil / Ki taş altında **qalupdur** bu zamān iki elüm [HZD Gaz: 282/3].

TTT: Yesiriñ ilersi barıpdur ṭahrān / Ğayrası **durıpdur** Hive, Seyidi! [Zel: 1/51-52]. **Tüşüpdür** başına bir sevdā-yı ğın / Gözindin qan damar, köñli tolı hūn [Zel: 12/73-74]. Ğaflet yastığında **koyupdur** başı / Ğāfil ādem munça ırnıp **durıpdur** [MAD: 179/1-2]. İlahā, bir yigit **dogupdur** munda / Ne tesavvur malda, ne şirin canda [Mag: s.100]. Şıkırt edip, yel oynayar ışigin / **Söndürıpdür** men pakırñ ışigin [Moln: s.291].

TAT: **Düşübdür** xəyalım yarın ruyinə / Can quşu bənd olub zülfü muyinə [MVV: s.29]. Barmaq ilən göstərlər kim, üzündür qıbləgah / Ol şəhadətdən **dönübdür** küfri-iman sizlərə [Nes cI: s.20]. **Bulubdur** Gülşəniyə Rövşəniden / Ki, günden rövşən anun sayəsidi [ŞİGD: 36/11]. Rövşən yüzün ki, zülfün **olubdur** niqab ana /

Nisbətdir əbr içində məhü afıtab ana [Hat: s.34]. Sənə gülşəndə nisar etmək üçün hər nərgis / *Götürübdür* başa altun dolu bir sim təbəq [FuzE cI: s.180].

TTT: İlahə, bir yigit *dogupdır* munda / Ne təsəvvür malda, ne şirin canda [Mag: s.100]. Gıyılma, incəmə, sabr eyle, könlüm! / *Gelipdir*-bir zaman öter qarıplıq [Kem: s.156]. Bərəkət gidip bar zətdən / İnsan *gidipdir* hannatdan [Sey: s.181]. Müşkün saçın eyləp düğün / Halımnı *eyləpdir* zəbun [Moln: s.271]. *Yaradıpdır* hüdā yəhşı, yamanı / Bir niçələr tapmaz iymege nānı [Zel: 111/5-6].

TT: Oguzlaryñ mifik nesilbaşy Oguz hanyñ mesgeni Yssykkölüñ ýakasynda *bolupdyr* (*Oğuzların mitoloji atası Oğuz Han'ın meskeni Issık Gölü'nün kenarında olmuşdur*) [AADŞ: s.42]. Fizikany Orta Azyýada mundan müñ ýyl owalam *öwrenipdirler* (*Fiziği Orta Asya'da bundan bin yıl önce öğrenmişdirler*) [EgG: s.65]. Ol öyünden bir daňy kir *getiripdir* (*O evinden bir sepet kirli çamaşır getirmiştir*) [HalH: s.18]. Atasynyñ ýurduny ondan idin soramazdan *satypdyrlar* (*Atasının yurdunu ondan izin almadan satmışlar*) [BöT: s.212]. Muny İkinji jahan urşy gidip durka zerur edip *açypdyrlar* (*Bunu İkinci Dünya Savaşı devam ederken zaruri olarak açmışdırlar*) [MTH: s.165]

KaT: Gün *batıbdır* dünya zülmat *olubdur*; şeb-pere oynayar, dövran həlildir [KTA: 2365].

HoT: Nəzār vağti geriyä, diyä ba^h bāx gidipti, nāmā odı'n *gätiripdi* (*Nazar, (odunları) görünce diyor: "Bak hele, gitmiş, nasıl odun getirmiş?"*)¹³⁵ [HTFD: 2.2/54]. Gidiyällän evlərinə, vaxti gätiriyällän plou yesi'län, polou *bışiripdilän*, (*Evlerine gidiyorlar. Pilav yemeleri için (eve) getirdiklerinde-pilav pişirmişlerdi*)¹³⁶ [HTFD: 2.2/48].

¹³⁵ Çev. Tulu, 2009a:42

¹³⁶ Çev. Tulu, 2009a:42

1.1.1.1.16. {-(X)p} u-

İşlevi:

1. Yeterlilik bildirir (Ağca, 2010:48).

EUT: bulutlar yıldızsız erdükintin *serilip umatın* ötrü törümüşte. ötrü kitip. kök kalık neteg arıf süzük bolur erser. Ançulayu yme igit sakınçlar yıldızsız erdükintin *serilip umatın*. utru turmışı utru öçüp köngül tözi arıg süzük erür “*Bulutlar köksüz olduğundan (ve) yayılamadığından dolayı ortaya çıktığında (ve) sonra gittiğinde gökyüzü nasıl temiz olursa, öylece sahte düşünceler köksüz olduğundan yayılamadan karşısında duranı yok edip gönül unsuru temiz olur*” [BTÇM: s.48-49]. Munı tegsakınçg köngülte *belgülüg kılıp umasar* yürekteki hung ujiktin y(a)ruk üntürüp alku yırtınçünü öz et’özke yığıp... “*Böyle düşüncüyü gönülde ortaya çıkaramasa kalpteki heceden ıstık ortaya çıkarıp bütün dünyayı kendi vücudunda toplayıp...*” [BTÇM: s.49].

1.1.1.1.17. {-(X)p} yat-/yat-

İşlevi:

1.Sürerlilik bildirir.¹³⁷

HT: Hêç ‘aqlınga kelmedi erse, İbni Mes‘ūd razhu Rebî‘ni arkasınga kötürdi taqı évke eletti taqı katındın kêtmedi, taqı *bêhüş bolup yattı* [NF: 238/1-2]. Vallâh, yâ Emire’l-mu’minîn sizni kördüm küm Şirâtni salâmat keçtiñiz, tép çağırur erdi taqı ol *bêhabar bolup yatur erdi* [NF: 240/1-2].

EAT¹³⁸: Gördi ılan kıara dün gibi *dürilüb yatur* [Mar: 21b/9]. İlan inden taşra bir gül dibinde arkasın güneşe virmiş, ğaflet uykusuna *boyanub yatur* [Mar: 22a/10].

¹³⁷ Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman çekim eklerinden biri olarak kullanılır (Kara, 2001: 48).

¹³⁸ Korkmaz (1973:184), bu iki örnekteki “-p yatur” birleşik fiilinin süreklilik bildirdiğini belirtir.

TTT: Bir maḳāma duş geldim fikr andın fikre batdı / Cān anda cāndın boldı *essindin gidip yattı* [MAD: 173/16-17]. İki şamar *saklap yatıp* bir genci / Genç üstünde halka guran ol yılan [Moln: s.282].

TT: Olarıñ bulutlardan tapawudy ýok diýseñem boljak welin, iki gün ýol arasy öñde ýene bir bölek adam kerweni talamak üçin *peýläp ýatyr* (Onların bulutlardan farkı yok desen de olacak sanki, iki gün yol mesafesi önde gene bir bölük adam kervanı yağlamamak için gizlice *izliyor*) [ÜNB: s.5]. Görse, iki eli bilen ykjamlap tutup, bābekli sallançagy bar güýji bilen *silterläp ýatyr* (Görse, iki eliyle toplayarak tutup bebekli beşiğini var gücüyle *sallıyor*) [AHR: s.70]. Ýatagyñ ýanyna bardy: goýunlar imisala *gāwüş çalyp ýatyrlar* (Yatağın yanına gitti: Koyunlar yavaşça *geviş getiriyorlar*) [BöT: s.139]. Şäher kaýyllyk bilen *dem alyp ýatyr* (Şehir memnuniyetle *nefes alıyor*) [Kepb: s.63]. Kowus Gulmadowiç sen diýip *ölüp ýatyr* (Kovus Gulmadoviç sen diye *ölüyor*) [MTH: s.105].

1.1.1.1.18. {-(X)p} ýet-

İşlevi:

1. Tezlik bildirir.

TT: Dynç günü *gelip ýetdi*. (Tatil günü geliverdi) [MTH: s.49].

1.1.1.1.19. {-(X)p} ýör-/yOrI-

İşlevi:

1. Sürerlilik bildirir.¹³⁹

EUT: M(e)n bar erginçe manga *tapınyp yorız-un* (Ben var oldukça bana *hizmet edip dursun*) [TEEDD: s.311].

EAT: Bunca yıl halkı *götürüp yöridi* / Cümle halkuñ aşlı andan döridi [Gar:278].

¹³⁹ Türkmen Türkçesinde şimdiki zaman çekim eklerinden biri olarak kullanılır (Kara, 2001: 48).

TT: Töweregiñizde bolýan zatlary **görüþ ýörsüñiz** (*Etrafinızda olan şeyleri görüyorsunuz*) [HalH: s.7]. Biz bulary geýip, bütin welaýata **aylanyp ýörüs** (*Biz bunlary giyip, bütin vilayeti işsiz güçsüz dolaşıyoruz*) [AHR: s.54]. Amansähet daň atandan, gün batýança şu ýerde **syňsyraklap ýör** (*Amansehet tan attığından, güneş batıncaya kadar burada başı boş dolaşıyor*) [BöT: s.179]. Aşgabatda nämeler **bolup ýör**, how? (*Aşgabat'ta neler oluyor be?*) [EgG: s.47]. Olar biziň ara-myзда **sümsünişip ýörler** (*Onlar bizim aramızda dolaşıyorlar*) [Kepb: s.98].

1.1.2. {-mAdIp}

Yapı:

DLT'de görülen bu ek, işlev olarak {-mADIn} zarf-fiilinden farklı değildir. Öner'e (1999: 835) göre bu ek {- (X)p} ekinin olumsuz şekli olmayıp¹⁴⁰ {-mAtI} ve {- (X)p} zarf-fiillerinin kalıplaşmasından meydana gelmiştir. Benzer bir ifadede bulunan Karahan (2011:191), {-mAtI+n} ekindeki "n" unsurunun zarf-fiil olması gibi {-mAdI+p} ekindeki {-p} de bir zarf-fiil ekidir ve {-n} zarf-fiilinde olduğu gibi işlevi kuvvetlendirmeye dönük (ek yığılması) olarak getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine "-madan, -maksızın" anlamından karşılıksız gerçekleşme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşir.

KT: Bir bir üze alkaşur / **Edgermedip** ok atar [DLT cI: s.237]. Emgeksizin turgu yok mında tamu / Edgülüküg **körmedip** ajun çıkar [DLT cI: s.420]. Kiçik bulup yagını yérgü emes / **Edgermedip** hoşsa anı élni kunar [DLT cII: s.29]. Taýar uçun teñri **oğlamağip** / Uya kadaş oğlını boğar [DLT cI: s.86].

¹⁴⁰ Olumsuz şekli {-mayıp}.

1.1.3. {-(y)XBAn}

Yapı:

Tarihî lehçelerde sıklıkla karşılaşılan ve çağdaş Türk lehçelerinin¹⁴¹ yazı dillerinde de kullanılan bu ekin, genellikle {-(X)p} zarf-fiilinden daha eski olduğu kabul edilir (Mirzezade, 1990: 172; Eliyev, 1989: 52; Gabain, 1988a: 54). Günümüz Oğuz grubu Türk lehçelerinin edebî dilinde bulunmayan bu ek, Azeri Türkçesinin ağızlarında¹⁴² varlığını sürdürmektedir (Eliyev, 1989: 52-53; Annanurov, 1974: 36). Mirzezade (1990:171) ekin işlerliğinin XIX. yüzyıla kadar devam ettiğini, sonraki dönemlerde kullanırlılığının tedricen azaldığını belirtir.¹⁴³ Bu ek, zaman zaman Azeri ağızlarında ve eski yazı dilinde bulunmayan {-ArAk} eki ile {-iken} ekinin yerine de kullanılabilir (Caferoğlu, 1958: 62, 66). Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Osmanlı Türkçesinde de kullanılan bu ek, Tanzimat edebiyatıyla beraber tamamen unutulmuş ve kullanımdan düşmüştür (Caferoğlu, 1958: 61).

{-iben, -uben, -üben} formları, anlam itibarıyla {-(y)Xp} ekiyle aynıdır (Mirzezade, 1990: 171). Aynı şekilde {-(y)XBAn} ve {-(y)XBAnI} zarf-fiil ekleri arasında bir denklik söz konusudur (Eliyev, 1989: 52). Mirzezade (1990: 171), {-Ub} ve {-üben} ekleri arasında işlev ve anlam farklılığı olmamakla birlikte, {-(y)Xp} ekinin anlatılan geçmiş zaman eki görevinde de kullanıldığını ifade eder. Mirzezade, dildeki bu karışıklığın önlenmesi maksadıyla; yani {-Up} ekindeki zarf-fiil ve zaman eki ayrımının yapılabilmesi için, zarf-fiil ekinin ayırt edicisi olarak {-Up}'a {-An} ekinin getirildiğini savunmuştur. Aksine Kononov, {-p, -b} ve {-ban, banı, banıñ} zarf-fiil eklerinin farklı yapılar olduğunu, bunların gramatik sinonimler oluşturduğunu ifade eder (Annanurov: 1974: 15). Annanurov (1974:62-63) ise {-ıp, ıban, -mayıp} eklerinin gerçekte bir olmakla birlikte görevleri itibarıyla farklılıklar arz ettiğini söyler. Öyle ki {-Xp} zarf-fiilinin -tasvirî fiiller oluşturma, birleşik fiil çekimi, zaman eki- bir çok görev için kullanıldığını, aksine {-ıban, -mayın} eklerinin bu görevlerinin bulunmadığını belirtir. {-Ubanı} şeklinin ekin sıfat-fiil olarak

¹⁴¹ Çağdaş Özbek ve Uygur Türkçelerinde de görülmektedir (Coşkun, 2000:195; Öztürk, 2010:106).

¹⁴² Bu ek özellikle Azeri Türkçesinin Guba, Zagatalagah ağızları için karakteristik olmakla birlikte Mugan ağızında da kullanılır (Rüstemov, 1961:178; Rüstemov-Şireliyev, 1955: 136).

¹⁴³ Annanurov (1974: 36) çalışmasında Memmedova'nın görüşüne yer vererek bu zarf-fiil ekinin kullanımının XX. yüzyıl Azeri edebiyatına kadar devam ettiğini belirtmiştir.

kullanıldığı dönemden kaldığını ve sonundaki unsurunun da hâl eki olduğunu vurgular.

Ekin yapısıyla ilgili farklı görüşler vardır. Brockelmann ve Bang ekin {-p} zarf-fiili ve {+an} vasıta hâlinin kalıplaşmasından meydana geldiğini belirtir (Caferoğlu, 1958:62). Kotviç (1962:63), Türkçede {-p} zarf-fiil ekini, Moğolcadaki {-fi,-pi} geçmiş zaman ekini ve yine Moğolcadaki bildirme kipinin geçmiş zaman eki (Суффикс перфекта изъявительного наклонения) olan {-ba}'yı Altay dillerindeki {-p,-b} formunun altında incelemiştir. Dolayısıyla ekin zamansal özelliğini öne çıkarmıştır. Korş ve Malov'un görüşü {-UbAn} ekinin, {-U} eki ile Moğolcadaki {-ba},{-ba+n} geçmiş zaman ekinin birleşmesinden meydana geldiği yönündedir (Annanurov, 1974:16; Söyegov, 1981: 25). Ceferova, {-XbAn} zarf-fiil ekinin {-Ib}'a gelen {-An} sıfat-fiil ile oluştuğunu belirtir (Annanurov, 1974: 17; Söyegov, 1981: 25). Ramstedt, {-pAn, -pUn} zarf-fiil ekinin {-p} zarf-fiil ile “bilen” edatının birleşmesinden ortaya çıktığını ifade eder (Söyegov, 1999: 428; 1981: 27; Annanurov, 1974: 18;). {-pAn} ekine sıfat-fiil olarak bakan Sinor, bu eki Macarcadaki {-vAn} ekiyle karşılaştırmış ve bunların ikisinin de {-p} sıfat-fiilinden çıktığını söylemiştir (Annanurov, 1974: 17; Söyegov, 1999: 428). Şiraliyev, eki Azeri Türkçesinin Gazak ağzında kullanılan {-ıfđan} zarf-fiili ile karşılaştırmış ve {-p} ekinin {-dan} ayrılma eki ile kalıplaşmasına bağlamıştır (Annanurov, 1974:17). Deny ise {-UbAn, -UbAnI,-UbAnİn} eklerinin ortaya çıkışını {-(y)up} ekinden sonra getirilen iyelik eki almış “ol” şahıs zamirinin (-(y)up ol+ın > -ub+anıñ > -ubanıñ) kalıplaşarak kullanılmasına bağlar (Annanurov, 1974:16). Annanurov (1974: 20-26) bu ekin hem adlara hem de fiillere gelen “*universal bir form*” olduğunu belirtmiştir. Buradan da hareketle {-IbAn}'ın çift görevli bir sözcük olduğunu; bunlardan birinin sıfat-fiil, diğerinin zarf-fiil meydana getirmek olduğunu vurgulamıştır. Bunu açıklarken de {-IbAn/-p}'ı ekinin “*Divanü Lügati't-Türk*”teki sıfat-fiil olarak kullanılan örneklerini verir.¹⁴⁴ Kononov'un tercihi, {-XbAn} zarf-fiil ekinin ({-A} [zarf-fiili]+bol-[fiil kökü]) biçiminden geliştiği; {-n}'nin ise eski bir

¹⁴⁴ Eski Anadolu Türkçesindeki şu örnekte de {-X)p} ekinin tonlu varyantı olan {-X)b}'nin sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı görülür (Yıldız, 2008:144): *Gördiler Yûsuf nebî her 'Arab'a / Vêrür etmek her bir yoldan eribe* [ŞYZ:953]. Bu örnek ayrıca Pritsak'ın görüşüyle de uyumaktadır.

sıfat-fiil olduğudur (Söyegov, 1981: 27; Eliyev, 1989: 50). Şçerbak, {-IpAn} ekindeki {-an} kısmının vasıta hâli olduğunu söyler (Söyegov, 1981:26). Tumaşeva'nın Hangildine'den aktardığına göre ise Tatar Türkçesindeki {-Ip, -Ap, -p} zarf-fiil eki, {-U, -I} isim-fiil eki ile “belän” edatının birleşmesinden meydana gelmiştir: (*barı belän* > *barıban* > *barıb* > *barıp*) (Söyegov, 1981: 27). Pritsak {-p} zarf-fiil ekinin tonlu ünlülü varyantının sıfat-fiil, tonsuz varyantının da zarf-fiil yaptığını, {-banıñ, -ba-n-ı, -ban-ın} eklerinin (sıfat-fiil) yükleme ve vasıta hâli ekiyle genişletildiğini; sonrasında sıfat-fiil ve zarf-fiil yapan varyantlarının karşılıklı olarak birleştiğini ifade etmiştir (Söyegov, 2000: 428; 1981:26). Tenişev (1988: 473) ise ekin {-p} ile onun Yakut Türkçesindeki eşanlamlı karşılığı olan {-an} zarf-fiiliyle kaynaşmış olabileceğini belirtir. Johanson (1988:136-153) “*On The Renewal and Reinterpretation of ‘Instrumental’ Gerunds in Turkic*” adlı makalesinde bu zarf-fiil ekinin pek çok görüşün var olduğunu belirtir ve bunlar içinden {-n} vasıta hâli ekiyle şekillenmiş olan “*-ba+n” formunun mümkün olabileceğine değinir. Diğer bir olasılığın da {- (XpAn)} zarf-fiilinin hece yitimiyle {- (X)pAnIn}’dan oluşabileceğini dile getirir. Aslında bu ekin de “-(X)p anın¹⁴⁵” gibi bir yapıdan geliştiği kaydedir. Bu yapıdaki “dolayısıyla, böylece, o suretle” anlamı veren “anın” ifadesini de “ol” sözcüğünün vasıta hâli almış şekli olarak belirttikten sonra bu iki unsurun ünlü uyumuna girerek kalıplaştığını belirtir. Sonuç olarak Johanson, zarf-fiildeki öne çıkan işlevin kuvvetli bir bağlayıcılık olduğunu ifade eder. Erdal (2004:310), Johanson’un görüşüne, ekin her zaman vasıta hâllik bir anlam taşımamasından dolayı katılmaz. Kazımbey ise, {-XbAn} şeklinin {-Ib, -Ub} ve {-An} eklerinin birleşmesinden geliştiğini belirtir (Eliyev, 1989: 52). Ergin (1998: 345) {-p} zarf-fiilinin {-an} ekiyle genişletildiğine değinmiş; fakat {-an} ekinin ne olduğunu yazmamıştır. T. Tekin (2003a: 174), {- (X)pAn} zarf-fiili için {- (X)p} zarf-fiilinin genişletilmiş şekli demiştir. Aynı fikirde olan bir diğer Türkolog da Gabain’dir (2003: 85). Korkmaz (2005d: 181,184) da {-p}’nin {-An} ekiyle genişletildiğini vurgular ve {-p} zarf-fiiline gelen {-an} ekinin, {-p} zarf-fiilindeki anlamı güçlendirmek için getirilen ikinci bir zarf-fiil eki olduğunu söyler. Hatta {-pAn-I} ve {-pAn-In} formlarında pekiştirmenin daha yoğun olarak ortaya çıktığını anlatır. Pekiştirmede kullanılan

¹⁴⁵ Yazar burada “anın” sözcüğünü “ol”un vasıta hâli olduğunu “a+(n)ın” belirtiyor. Bk. Erdal, 2004: 310.

{-An, -I, -In} zarf-fiil ekleri asli görevinden ziyade ikincil işleviyle (güçlendirme) kullanılmıştır. Güçlendirmenin özel ekler sayesinde değil de ek yığılmasıyla sağlandığına değinir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yükleminden ayrı olarak, çekimlenmiş bir fiilin yerine kullanılır (Tiken, 2004: 156).

EUT: Anta yana tüşip orkoon balıklıg bältirintä el örginin anta **örgipän** ititdim (Oradan yine geri dönüp Orhon ırmağı ile Balıklıg ırmağının bileştiği yerde ülkenin tahtını orada kurdum ve düzenledim) [ŞU: G10]. Kugu kuş kanatıña urup anın **kaliyu barıpan** ögiñe kañıña tegürmiş (Kuğu kuşu [onu] kanatlarına vurarak onunla uçmuş ve anasına babasına erıştirmiş) [IB. 35].

HT: **Seçiben keçiben köçüben** özi / tutuşup köñülde maħabbet közi [MM: 1465-1466]. Mu‘ayyen keçikke it ıysa yā kuş / Tutar bolsa özge **barıban** tutuş [MM: 945-946].

EAT: Şeh anı gördi vü kılmadı te’ħır / Eline **aluban** okıdı bir bir [Işk: 2979]. Kangı kapudan **girüben** geldüñüz / Uçmaga vü ni‘metini bulduñuz [MT: 860]. Niçe yıllar ‘ömür sürdüm / Anca **aglayuban** güldüm [YED: 413/1]. Üçünci yıl qatır getürdiler / buğday **aluban** Yūsufa virdiler [ŞYZ: 833]. Çü qullar bunı tedbır eylediler / **Gelüben** şāha takrır eylediler [CH: 1338].

KOT: **Gelüben** öpdiler elini hemān / Ol dem içinde ‘arza kıldı imān [MEM: 2975]. Mevc-i deryāyı **çeküben** çevirür bād-ı seher / Ki niçün yol vire a‘dāya bu kem-ter deryā [HZD Kas: 1/26]. Gören ol şüreti hayrān olurdı / Niçeler cān **virüben** cān alurdı [VA: 1556].

TAT: Dedem qorqut **gelüben** şazılık çaldı [DK: D303/6-7]. İcazət bən quluna ver gedəyim / **Varıban** anları həp cəm edəyim [DAH: s.58]. Xətayiyəm, çar guşəyi gəzərəm / Eşq kitabın **oxuyuban** yazaram [Hat: s.335]. Şəh Möhsünü saxladı girami

/ Hər gün **gedübən** verür səlamı [MVG: s.288]. Hele bu derde **düşiben** yanaram / Buldun ise derdüme dermân getür [KBD: 1444/3-4].

TTT: Tabıtından **düşüriban** dar lehetde yatgurup / Üstüne toprak seçerler ne bu gündür, ne saba [Ket: s.171].

KaT: Şərfe-siz geçirtme ağşamı, günü; gece-gündüz **ohuyuban** yaz oğlum [KTA:1875].

2. Ana cümünün yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:157).

OT: Sü **sülepen** tört bulundaki budunuğ qop almış (*Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış*)¹⁴⁶ [KülT: D2]. Süñüglüg qandın **kelipen** süre iltidi? (*Mızraklı nereden gelerek sürüp gönderdi*)¹⁴⁷ [KülT: D23]. Süñüg batımı qarığ **söküpen** Kögmen yıışığ toğa yorıp Qırkız budunuğ uda basdımız (*Mızrak batımı karı sökerek, Kögmen ormanını aşarak yürüyüp Kırgız kavmini uykuda bastık*)¹⁴⁸ [KülT: D35]. Tabğaçğı begler Türk atın **tutupan** Tabğaç qağanğa körmış (*Çinlilerin hizmetindeki [Türk] beyleri, Çin ünvanları alarak, Çin hakanına tâbi olmuşlar*)¹⁴⁹ [BilK: D7].

EUT: Altun kurugsakımın **kesipen** özüm[in] yul [in]intin, başımın yul ebintin tir (*Altın kursağımy kılıç ile keserek nefsimi kopar ininden, başımı kopar evinden, der*) [IB: 8]. Togan kuşuñ tırñakı **ügüşüpen** kalıyu barmış, tabışgan terisi **üñüşüpen** yügürü barmış (*Şahin pençeleri yolunmuş olarak uçup gitmiş, tavşan derisi soyulmuş olarak koşup gitmiş*) [IB: 44]. Yarin kiçe altun örgin üze **olurupan** meñileyür men (*Sabah akşam altın taht üzerinde oturarak mutlu oluyorum*) [IB: 1]. Tanım tüsi tükemezken taluyda **yatıpan** tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men (*Vücudumun tüyleri henüz tam büyümemiş olmakla birlikte, denizkıyısında yatarak*

¹⁴⁶ Çev.Ergin, 2010: 9.

¹⁴⁷ Çev. Ergin, 2010: 16.

¹⁴⁸ Çev. Alyılmaz, 1994: 100.

¹⁴⁹ Çev. Tekin, 2003b: 41.

dilediğimi tutuyor, sevdiğimi yiyiyorum) [IB: 3]. Yaruḳ teñriler yarlıqazın / Yavaşım birle **yaḳşıpan** adrılmalım (*Nurlu tanrılar buyursun; yumuşak huylum ile birleşerek, bir daha ayrılmayalım*) [ETŞ: 4/16-18].

KT: Neteg kim biligsiz bilümez munı / Uḳuşluḡ **uḳupan** küzetür anı [KB: B22]. Bu toḡmış ilindin çıkıp barganı / Kitabnı **ḳoşupan** tükel ḳılğanı [KB: B58]. Tişisi ḳalıp bir adın er bile / Ol anda **yatıpan** birür sanını [AH: 275-276]. Kut kuṽıḡ birse idim kulinga / Künde işi **yükseben** yokar agar [DLT cI: s.320]. Bardı sanga yek otu tutup bal / Barçın **keḏiben** talu yuwga bolup kal [DLT cIII: s.156].

HT: Arıḡ i'tiḳād körklü ādāb bile / **Kiriben** bu yolğa yürüşḡü kerek [MM: 1155-1156]. Bu üç **birikiben** bolur bil imān / Velī boldı şüret kerekmez mü cān [MM: 81-82]. İmāmğa **uyuban** uyusa ḳişi / Niteḡ bolḡay anıñ namāzı işi [MM: 561-562]. Biliñ kimke uymaḡ kerek ilk munı / Sini **uyduruban** yürütür köni [MM: 1209-1210]. Şāfi İsmā'il yalavaç köñli toluḡ ḳad şafā / Şādıḳu'l-va'd **atanıban** va'desin ḳıldı vefā [RKE: 47v/14].

EAT: Yā-Rab bilür günāhını çün raḥmet eylegil / Cürmini yüzine **uruban** itme şerm-sār [CSD: 3/18]. Bildi ki kendinüñ mübtelāsıdır, **atlanıban** ḳatına geldi [GT: 51a/4]. Çu Mekkedden **geçüben** yola düşdük / Biz on günde Medīneye irişdük [KEMŞ: 21]. Gönlüm canum 'aklum bilüm senün ile karār ider / Pervāz ururlar dem-be-dem **uçuban** dosta gitmege [YED: 1/2]. Dem-be-dem 'Āşık temennā ḳılduḡı / Cānu ten **terk eyleyüben** bulduḡı [Gar: 3762].

KOT: Naşıhatlar **idüben** ol Hümā'ya / Tesellī itdi göñlin gitdi dāye [VA:1095]. **Diyüben** Tañrı buyurmadı güc / Ža'ifim diyü yime şaḳın oruc [TN: 190]. Her birimiz bir yire gitti perīşān **oluban** / Bu faḳīr de işbu şehre geldim ārzü **ḳıluban** [TUR: 282]. Bu naḳşa baḳmadı hergiz o şeh-bāz / Beḳāyı **gözleyüben** itdi pervāz [İN: 4536]. Şa'bdur tarz-ı ḥasen yāḥūd ḥayālāt-ı kemāl / **Oluben ḡurra** Muḥibbī dime bunlar bencedür [Muhb: 1040/4].

TAT: Delü dili dahı özin bir işteyem *diyüben* / Cefâları odına girüben birişte görüñ [KBD: 1240/4]. Ağ boz atlar *binüben* yortışdılar [DK: D234/4] Durna *uçuban* həvayə düşdü / Laçın *aluban* ovayə düşdü [Hat: s.245]. Eşq oduna bir rəvayət etdim / Adın *dutuban* şikayət etdim [Hat: s.256]. Mən sevmişəm ala gözün sürməsin / Bədnəzər *kəsibən* ziyan verməsin [MVV: s.105]. Eşqin bəlası yox *deyübən* eşqə düşmə, var / Kim aşiq oldu kim, dedi eşqin bəlası yox? [Nes cI: s.301].

AT: Hüsni hücumə çox ehtiyatla və hiss etdirmədən keçdi, qaşlarını *çatuban* soruşdu ki, olmaya ürəyindən deyil? [SonB: s.296]. *Dolduruban* Molla Həmid beyninə/Arpa, saman bir, iki, üç kərə [CCSE cI: s. 120].

TTT: Hiç qərarım yox bu könlümdə yüregim cem bolup / *Aydıban* öz-özime men, git, bu yerdin güm bolup [Zel: 28/18-19]. Görközip yərim yüzün, dīvāne kılmışdur meni / *Salıban* cānımğa ot, pervāne kılmışdur meni [Zel: 70/1-2]. Ey Zelilī munda bed-bed işləri kılsañ gerek / Anda yazuklı *boluban* dara çekilseñ gerek [Zel: 40/31-32]. Peşli molladan *gaçıban*, yat bolgan mollalar / Saçlı mollaı guçuban, şat bolgan mollalar [Ket: s.38]. Hoşluğım bar oynamağa gülmege / Rəqib qoymaz *doğrıluban* gelmege [MAD:97/13-14].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca, -ken” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:154). **Ana cümleinin yüklemindəki hareket, zarf-fiildəki hareketle aynı anda olur.**

EUT: Yağlıq kəmiç *bulupan* yalgayı tirilmiş, ölümde ozmış tir (*Yağlı bir kepçe bulunca yalamış, [öylece] hayatta kalmış, ölümdən kurtulmuş, der*) [IB: 13].

KT: Yay *yaruban* ergüzi / Aktı akın munduzı (*Bahar giderken erimiş olan karlar coşkun seller gibi aktı*) [DLT cI: s.96]. Yavlaq yağı mende tınar / Sen *keliben* tepreşür (*Yavuz düşman bende dinlenir / Sen gelince tepreşir*) [DLT cII: s.204]. erdem tile *öğrenüben* bolma küvez (*Fazilet iste öğrenirken gururlanma*) [DLT cI: s.252].

HT: Yéti yaşap yaş oğulnı **yitrüben** yaşı aqıp / Anı seksen yılda kédin qayra bulğan Ya'qub ol [RKE: 61v/12]. Anın maħremiyyet **buluban** zākir / Zikir ħufye bolur zuhūrdın kiter [MM: 1455-1456]. Kōrkūne muñluğ **boluban** kōrkini men küseyür / Örtēnū bağrım yaqıldı yaşğınam yol tēğ aqar [RKE: 77r/21]. Andağ cemāl **kōrüben** / Kim sewmese vebāl ol [RKE:78v/19].

EAT: Kimdür ki anı **görüben** gizlenübile aħvāli / Göster bana ol kişiyi ben dahı el-bir eyleyem [YED: 206/2]. Ol fakîri **görüben** söyler haber / Kendüye teşbîh ider ol bî-basar [MUM: 1129]. Geçdüm andan ilerü gitdüm yine / Bir işit ki **varuban** n'itdüm yine [Gar: 8795]. Varqa ile şāh vezîrî döndiler / Şehre **girüben** sarāya qondılar [VG: 634]. Bu sözi şeh **işidüben** sevindi / Gidüp qayğu şafā-y-ıla avundı [CH: 4717].

KOT: Bir gice ħazret-i ħızır **görüben** ħ^vābumda / Elümi aldı eline didi kim abdāl [DVD Kas: 4/15]. Didi Maşur şu araya geldüm / İşbu heybeti **görüben** güldüm [MEM: 2522]. 'Aşk ile terk **kuluban** nāmusı / Sımış idi o zamān nākusı [SSM: 1393]. **Açuben** yār yüzün dehri qamu yaz eyler / Gülşen içinde yürür serv gibi nāz eyler [Muhb: 1029:1].

TAT: La'lüni derdümüze em didiler / Cānı teşne **gōriben** em didiler [KBD: 902/1]. Göz **açuban** gördüğüm köñül virüp sevdüğüm qalkubanı yirüñden tırı geldüñ [DK: D238/13; D239/1]. Kömlegi Yə'qub önüne qoydiler / **Görüben** Yə'qub anı ah eyledi [MZYZ: s.17]. A cigər zəxmi, ağız açma xədəngin **görübən** / Yetənə razi-nihanım, yetər, izhar eylə [FuzE cI:s.270]. Zal ile zillet veren nəfsinə zayi-Rebb içün / Rayi-izzet **buluban** sinden özün sultan edər [ŞİGD: 75/4].

TTT: Zekātsızıñ qarnı yılan çıyanlar / **Doluban** dağ kimin bolur yarānlar [MAD: 20/43-44].

4. Ana cümlemin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:155).

HT: Sevîr arzu yalçık yağı teg bolur / Toğuşdın usanma **keçiben** yarık [**RKE:** 66v/11-12].

EAT: O ni‘metden **ziyüben** hep toyarlar / Gine bunları kâfirler tıyarlar [**KEMŞ:** 129] Çün Nerîmân bu ile gelimedi / Sâm bu ili **gelüben** alımadı [**MT:1250**]. Mâl-ı dünyâyı **aluban** bî-delil / Giremezsın yola ki ol mâldur zelîl [**MUM: 1749**]. Bay u yoğsul **görüben** utanmaya / Utanup ol kendü adın şanmaya [**Gar: 9206**]. Ağır gürz ile bir **uruban** katı / Yoğururdu fi’l-hâl er ile atı [**SN: 298/1**].

TAT: Dü irişicek gîsûsınun kılına bârî / **Tolaşmayıban** neyleye ne kılına bârî [**KBD: 1272/1**]. Dünya için **düşübən** tahlükâyə yılmagil / Cadinü dil kimi seyr edübən bährü bər [**ŞİGD: 78/10**].

5. Ana cümlemin yüklemine, “-dığı için, -diğinden dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle kullanılır (Tiken, 2004:155).

EUT: Bay er konyı **ürküpen** barmış (*Zengin adamın koyunu ürküttüğü için kaçmış*) [**IB: 27**] Ölümte **ozupan** ögire sebinü yorıyur tir (*Ölümden kurtulduğu için sevinç ve neşe içinde yürüyüp gidiyor, der*) [**IB: 49**]. Tagda **turupan** meñileyür men (*Dağlarda kaldığım için mutluyum*) [**IB: 51**].

KT: Sevünmegil yund ögür ağır anın / Altun kümüş **bulnuban** ağı tavar (*At, aygır altın, gümüş, ipek kumaş bulduğun için sevinme*) [**DLT cII: s.153**].

EAT: İlmünde gark **oluban** ben beni bilimezin / Dilile **söyleyüben** sıfatun irimezin [**YED: 256/1**]. Yohsa ben bu sözi kaçan işidem / Kim kazâdan **korkuban** yoldan gidem [**MT: 2867**]. Bunı **bilüben** fâriğ olmuşvanın / Kânâ‘ât bucağında qalmışvanın [**SN: 296**]. Tap buñaldum birez od virgil baña / **Buñaluban** muhtac oldum ben saña

[Gar: 518]. ‘Avratıla çün Hilâl anı görür / Çok *peşmân oluban* yüzün urur [VG: 1154]. ‘Âkil oldur ‘akl çün başda bula / ‘Aklı ni‘met *bilüben* şükrin kıla [MUN: s.4869].

KOT: Gâmdan özge olmaya yâr ü müşâhib bir daği / Nice yıllardur ki bekler *gitmeyüben* yanuñı [Muhb: 2781/4].

TAT: Özümü alimü seyyid *bilibân* fəxr etdim / Fikr kıldım ki, mənə artık olur ehsani [SAŞ cII: s.229]. Derbeder ben *geziben* çoh halka-i der kahmışam / Ger kazâdur gamzenün ohı mukadderdür begüm [KBD:604/11]. Tiri-bəladən *qorxuban* kuyinə girməz müddəi / Hiç kimsədən çün dərd yox, biçarə dərman neyləsün [Kiş: s.91]. Qaçan yoldaşları qızı gördülər / Qamusu *qorxubân* candan keçdilər [DAH: s.68]. Ol qədər yaş tökdüm iki gözümdən / Dərya tək *axıban* çaya dönmüşəm [MPV: s.58].

TTT: Sövdüğim, gül özün para eylemiş / Reşk *ediban* yañaqların alına (*Sevdiğim, gül yanaklarının kırmızılığını kışkandığı için kendini parçalamış*) [Sey: s.189]. “Kulhuallanı” yedi okıgay, barıp gəbrı üze / Ten- dilden şat *oluban*, razılık bergey size (“*Kulhuvallah’i*” yedi kez oku, varıp kabri basında / *Can u dilden mutlu olduğu için, rızalık verecektir size*) [Ket: s.161]. Gəzab tönin geyip gelür deryāya / Deryālar *qorquban* qurır yarānlar [MAD: 20/19-20].

6. Olumsuzluk eki almış fiil tabanlarına gelen ek, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleşme bildirme işleviyle ana cümleinin yüklemine bağlanır (Tiken, 2004: 155).

EAT: Ki vakt-ı fursatı key gözler idi / Çü sırrın *açmayuban* gizler idi [HUN: 2537]. *Üşenmeyüben* cəhdlik kılavuz / Nişānlarını bola kim bilevüz [SN: 2720]. Birbirin *görmeyüben* zārī kılur / Həsretile ayrılıqdan yaqılur [VG: 54]. Ki bir şi‘re həcet olıncaq hemân / Amân *virmeyüben* okıya revân [MUN: 1086]. Dağı *turmayuban* çün kaçdı Mihrâc / Hemân Cemşid işidüp eyledi ah [CH: 4430].

KOT: Yitişgil ölmedin ey cân tabîbi dest-gîr ol kim / Bedenden cân-ı Bâkî *turmayuben* ıztırâb eyler [**Bak Gaz: 167/5**]. Ebr-i âhum *turmayuben* yağdurur / Eksük itmez gözlerüm bārân-ı ‘ışk [**Muhb: 1438/4**]. İşigüñi felege *virtmeyüben* bedr ü kamer / Pāsbandur giceler şubha degin revzenüñe [**Muhb: 2457/3**].

TAT: Mehr ilə rəhm *etməyüben*, qəhr birlən öldürüb / Bəndəyə lütf ilə ehsan etdigin, yə’ni ki, nə? [**Hat: s.213**]. Ey dil, qoyuban yaruni, əğyarə yapışmə / Gül tərkin urup *bilməyüben* xarə yapışmə [**ŞİGD: 337/3**]. Gösterdi o xəsmə özni kahil / *Təprənməyüben* o mərdi-aqıl [**MVG: s.171**]. Niçə ki bu şu’arâ zülf ile hâli didiler / Nûrını *görmeyiben* anları hâli didiler [**KBD: 670/1**].

7. Ana cümünün yüklemine, “-dıktan sonra, -mesinden sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004: 154).

OT: Eçim kağan *olurupan* Türk budunuğ yiçe itdi, igit[t]i (*Amcam kağan oturduktan sonra Türk milletini tekrar tanzim etti, besledi*) [**Kült: D16**].

EUT: Kan *olurupan* ordu yapmış ([Bir] han tahta *oturduktan sonra* (kendine bir) saray yaptırmış) [**IB: 28**].

KT: Erdem tile *öğrenipen* bolma küvez / Erdemsizin ögünse engmegüde enger [**DLT cI: s.252**].

EAT: Sen Füvvet-nâme’yi bilür-iseñ / *Okuyuban* şerhini kılur-ısañ [**MT: 2999**]. Gemiden *çıhuban* şara vardılar / Yaraqlamağa ne kim el urdılar [**SN: 3172**]. Yūsuf eydür varıcaq eve girü / Qardaşuñuz *aluban* dönüñ berü [**ŞYZ: 987**]. Sözi bilmeze harc ideyim deme / Peşîmân *oluban* n’ideyim dime [**MUN: 6078**].

KOT: Bir qavım *toyıban* giderdi giri / Yirine bir qavım gelürdi ileri [**MEM: 4035**]. Temāmet devr *idüben* müsikârı / Dügāh yüzinde kıldılar kararı [**VA: 5084**]. İstemem

cānā ǧamuñdan **kurtuluben** şād olam / Bend-i zülfüñe esîrem dimezem âzād olam [Muhb: 2009/1].

TAT: Abdal **oluban** bəylük edən arifi gör kim / Bu səltənətin qədrini sultan bilir ancaq [Nes. c.I: s.28]. Yar yolunda gər ölürsəm, həq bilir, qayıtmazam / Qorxuram məndən **dönübən** yar ola əǧyar ilən [Nes cI: 169]. Aşınayi tərək **edübən** yadə can vermə, könül / Yad ilə biliş olunca aşına əldən gedər [Hat: s.88]. Bənim şəklim **oluban** gərdəge gir / Səninlə arada olsun bu tədbir [DAH: s.55]. Zülmət qalub etdi abi-hevan / Yusif **gedübən** yıxıldı Kən'an [MVG: s.223].

8. Ana cümünün yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: şu **görmeyübən** tizcek edügin çıxaran ben / Od **yanmayuban** ol ki tenūra kıza benven [SN: 2909]

TAT: Tapuna **irmeyiben** dönicek yine tapuna Udûl-i cevri rakîbün melâmetin mi diyem [KBD: 1185/5].

9. “Di-” fiiline gelerek “diye” edatı gibi kullanılır.

EAT: Ne pulı hergiz gümüşe katarlar / Ne gümüşü pul **diyübən** satarlar [MT: 227]. Eyle düşde büt katında yir öper / Kim sanasın Tañrı **diyübən** tapar [MT: 334]. İtme red niteki hargûşı ol esed / Giç geldüñ **diyübən** eyledi red [MUM: 5687]. Bir ayruq tıflı öldürmiş getürmiş / Kız öldi **diyübən** anı götürmüş [HUN: 838]. Namâz kıluram **diyübən** münkir gelmem dervîşlere / Eger bi yıl kılurısan kendü du‘ân yarlıgamaz [YED:109/3].

10. Ana cümünün yüklemine, “-dışı hâlde” anlamında zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Şu naqqaş dünyāda hīç gülmesün / Diledügin *isteyüben* bulmasun [SN: 546]. Ol rızā kim bağlamışdı yolumı / *Yalvaruban* dutmaz-ıdı elümi [Gar: 5614]. Niçe mevc oynar ki şaymaz kimsene / *Çalkānuban* daşra düşmez bir dene [Gar: 6803]. Çün Nerîmân bu ile gelimedi / Sâm bu ili *gelüben* alımadı [MT: 1250]. ‘İşkun şarâbın içeli kandalıgum bilimezem / Şöyle yavı kılām beni *isteyüben* bulmazam [YED: 189].

TAT: Bu elmi *oxuyuban* bilmədirsə kəndözünü / İlət şu dəftərini tez bazarda bir pula sat! [Nes cII:s.183]. Abdal *oluban* bəylik edən arifi gör kim / Bu səltənətin qədrini sultan bilir ancaq [Nes cI: s.28]. *Yalvarıban* yarın könlün almadıq / Elə getdi, barışmadıq, ayrıldıq! [MPV: s.19]. Guya həvayə uyan *eşidüben* görəməz / Anın üçün bulunmaz aləmdə kurü kərsiz [ŞİGD: 124/5]. Cahanda valehü şeydayi, heyran / Benüm tek *istəyüben* bulamazam [ŞİGD: 199/5].

10. Ana cümlenin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama (bitim)¹⁵⁰ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Uyanduruban* hīç uyanmadılar / Ki ölmüşler idi iñen bî-haber [SN: 2499].

11. Ana cümlenin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ra‘iyyet şana kendüyi hax söze / *Uyuban* yatacaq yirini düze [MUN: 306]. Kişilerin gönderür dilemege / Dileyüp kıızı *aluban* gelmege [ŞYZ: 355].

TAT: Gonca ağzın açmağa kimün eli irişiser/ Âteş-i ışk mevsümi *irışiben* hevâ gerek [KBD:14/3].

¹⁵⁰ Bitim: Ana cümlenin yüklemindəki hərəkət, zarf-fildəki hərəkət gerçəkləşincəyə qədər sürər

1.1.4. {-(y)XbAnI}

Yapı:

Eski Anadolu Türkçesine özgü bir ek diyebiliriz. $\{-XbAn\}$ ekinin genişletilmiş şeklidir. Annanurov (1974:60), $\{-(y)UBAnI\}$ zarf-fiili ile ilgili olarak sondaki “ı” ünlüsünün eskicil bir vasıta hâli ekinin kalıntısı olduğunu söyler. Ek, Banguoğlu’na (1938: 130) göre $\{-UbAnI\}$ zarf-fiilindeki “ñ” düşmesiyle oluşmuştur. Korkmaz’a (2005d: 186) göre anlamı güçlendirmek için $\{-p\}$ zarf-fiiline getirilen $\{-An\}$ ve $\{-I\}$ zarf-fiil eklerinden meydana gelmiştir.¹⁵¹

İşlevi:

1. Ana cümlemin yükleminden ayrı olarak çekimlenmiş fiilin yerine kullanılır.

EAT: *Çıkubanı* atlandı tîz atına / Şolok dem irişdi kapu katına [SN: 480]. Sultân didi çünkü eve varasız / Kardaşuñuz *alubanı* gelesiz [ŞYZ: 1007]. *Dutubanı* bizi burca aşalar / Uçdan uca kökümüzi keseler [VG: 483]. Dil ü cān gāmdan olmağa güşāde / *Varubanı* oturdum bir arada [CH: 1053]. Kapuya *gelübeni* virdi selām / Yā resulüñ ehl-i beyti yā kirām [Mevl: 651].

KOT: ‘Āşıkān *gelibeni* gitmişler / Tañrı’nuñ haşlarına yitmişler [MEM: 2831]. İşbu dem *varıbanı* geldüm ben / Ağlar-iken hemişe güldüm ben [MEM: 4100]. Hāk buyurdi Mikā’il’e döngil / Bir avuc hāk *alubanı* döngil [MEM: 407]. Mevlevî gey muhib idi o gişi / *Yiyübeni* yidürmeg-idi işi [MEM: 3003]. Muştafā *tırıbanı* şardı anı / Sol omuzına şaldı taylasanı [MEM: 763].

TAT: Ben varıçak *gelübeni* karşıladılar kara otağa kondurdılar [DK: D13/5-6]. Ol ögdüğüm yüce Tañrı dost *olubanı* meded irsün [DK: D35/2]. Demə bir aləmə yüz bin cahani / *Gelübəni* gedir dövrani eşqün [ŞİGD: 170/5]. Daş *alubanı* dilbər, könlüm şişəsin atar / Qarşu tutaram, şişə bilməm qala ya sına [Nes cI: s.18].

¹⁵¹ Yapısıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. $\{-(y)UBAn\}$.

2. Ana cümleinin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Diyeler rahmet bunı söyleyene / Cem‘ *idübeni* kitāb eyleyene [DN: 1b/14]. Çünkü Māmīl Yūsufuñ yüzün görür / Beşir dapa *dönübeni* çağırur [SYZ: 8a/198]. Bu dünyâ bir gelindür yeşil kızıl donanmış / Kişi yeni geline *bağubanı* toyamaz [YED: 105/3]. Dünyeye gelen kişiler yola bile gelmek gerek / Ölümünü *anubanı* dün ü gün ağlamak gerek [YED: 137/1]. Pîr o rencûruñ elini eline / *Alubanı* bakdı hâl-i âline [MUM: 414].

KOT: Ol fesād idenleri bir bir be-nâm / *Tutubanı* şāha virdiler tamām [Sel: 3597]. ‘Āşıkān hem-çü yandı pervāne / Çarh *urubanı* girdi meydāna [MEM: 1942]. *Yiyibeni* götürdi hāş-ıla ‘ām / Gördiler kim sinî töludı tamām [MEM: 3013]. Gıll u gışdan *yanubanı* geçesin / Āteş-i ‘ışk şarābını içesin [MEM: 3358].

TAT: kargu gibi kara saçını yoldı, *ağlayubanı sıkılayubanı* ivine geldi [DK: D91/8-9]. Şöklı Meliki *bögürdübeni* atdan yire şaldı [DK: D64/3-4]. Bu yolda Münkir olmayan kişiyi / Söğüp çıx *deyübənü* sürmæk olmaz [ŞİGD: 106/11].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğinden” anlamında sebep bildirme işleviyle kullanılır.

EAT: Mâlik eydür hey hey Tamu *korkubanı* ditrer kamu / Tanrı buyrugın tutmayan anda bişe biryân ola [YED: 9/5]. Tamām itdük bu kışsayı dahı biz / Söz *uzanubanı* incinmeyesiz [DN: 95b/15]. Biraz hayrân ol dem-beste kaldı / Katı *korhubanı* dil-hasta kaldı [Halil: 425].

TAT: Ağladuğum *görübeni* şad olub gülənə sor / Ki, nə xilqətindir ana cəhl ile qılmax fərəc [ŞİGD: 27/4].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Pes andan *irubani* yola düşdük / Otuz biş günde Mekkeye irişdük [KEMŞ: 65]. Zühre yire *inübeni* sazın nüvaht eylerise / ‘Âşıkun ‘işreti sensüz gözi ol yana gitmeye [YED: 3/9]. Er tonını *giyübeni* togru yola gelmezise / Çıkarsun ol tonı yohsa noksân irer tondan ana [YED: 11/5]. Men bugün öldüm-ise yarın da sen / *Ölübeni* sarlanasısın kefen [MUM: 863]. Yüzlerin *yuyubani* taht üstine / Geçüben oturdu ikisi yine [VG: 1444].

TAT: Ağçanı *atubani* qıldı itab / Başladı lök sözün növhə xitab [MehE: s.189]. *Yeyübənü* yatmağıl sığır kimi dəmbədəm / Səndən əgər yoğisə çoğı bəqərdən əsər [ŞİGD: 78/5]. *Dəlürübəni* dağə necə düşməsün, ey can? / Çün əqli gedür, hər kim sana bir nəzər eylər. [ŞİGD: 38/2].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca, -ken” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık)¹⁵² işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Yirinden *turubani* ol şəhenşāh / Hemān ol qasra toğrı tutdı hoş rāh [CH: 1675]. Bu şi‘ri *işidübeni* şəhenşāh / Cefā-yı dehr-i dūndan eyledi āh [CH: 4973]. Bu adı *diyübeni* olma nevmid / Laqəbdur dinilür Cemşid ü Hürşid [CH: 5342].

TAT: Eşq ilə olub şəhid bulanacaq qanına / *Görübənü* kisvetin sorma fəreşum nədür? [ŞİGD: 55/6]. Ta *açubəni* görə kitabı / Min piç ona saldı ızdırabi [MVG: s.97].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-maksızın, -madan” anlamında karşılıksız gerçekleşme¹⁵³ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Dağı Eyyüb için kim her belāyı / Çekərdi *istemeyübeni* devāyı [CH:518].

¹⁵² Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı anda olur.

¹⁵³ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

1.1.5. $\{-(y)ubanə\}$ ¹⁵⁴

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-arak, -mak suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Açıbdur xəncərin köksümdə həzyan derlər istərmən / Ki, sınımış oxlarından *tutubanə* asəmən derlər [Kiş: s.26].

1.1.6. $\{-(y)XbAnXn\}$

Yapı:

Genellikle Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bir ektir. $\{-(y)XbAn\}$ ekinin genişletilmiş şeklidir (Gülsevin, 2007b, 133). Çağatay (2008:366) ve Banguoğlu (1938:129-130), $\{-(y)UbAn\}$ ekine $\{+(I)n\}$ vasıta hâli ekinin getirildiğini belirtir. Ş. Tekin de (1960:317) $\{-pAnIn\}$ zarf-fiilindeki $\{+in\}$ unsurunu vasıta hâli olarak görmüş ve bunu da vasıta hâlinin zarf yapıcı özelliğine (yazın, kışın vb.) bağlamış, anlam ve kullanım ortaklığı nedeniyle vasıta hâli ekinin zarf-fiillere yaklaştığına değinmiştir. Kononov da diğerleri gibi $\{-pAn\}$ zarf-fiiline $\{+In\}$ vasıta hâli ekinin getirildiğini belirtir (Telitsin, 1987:11). Korkmaz’a (2005d:186) göre bu ek anlamı kuvvetlendirmek maksadıyla $\{-p\}$ ekinin üzerine getirilen aynı yapıdaki¹⁵⁵ $\{-An\}$ ve $\{-In\}$ zarf-fiillerinden ortaya çıkmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yükleminden ayrı olarak çekimlenmiş yerinde kullanılır.

EUT: Ol iş[i]lerniñ köñüllerinteki s[aķınç]ların *uķupanın* toyınlarağ okıpanın inçe tip yarlıkadı (Bu kadınların gönüllerindeki düşüncelerini anladı ve râhipleri çağırarak haşmetle şöyle dedi) [MS: 23/11-14]. Tetrü saçlığ kırtğa yek *kelipenin* / Tanmış üzütlerig *tutupanın* / Tünerig tamuķa tartar tiyür (Ters, kullı, ihtiyar şeytan

¹⁵⁴ Yapısıyla ilgili bilgi $\{-(y)UbAn\}$ ekinde verilmiştir.

¹⁵⁵ Korkmaz (2005d: 186) bunların $\{-n\}$ zarf-fiili olduğunu bağlantı ünlüleri “a” ve “ı”nın ise Türkçenin fonetik seyriyle ilgili olduğunu söyler.

gelir, inkarcı ruhları yakalar, karanlık cehenneme doğru götürür derler) [ETS: 6/11-12].

EAT: Ol yigitler Varķanuñ ķılı-ile / **Dönübenin** geldiler üçü bile [VG: 1590]. Örü **ŗurubanın** ovar gözini / Sürer řāh öñinde yire yüzini [SN: 1249]. Ol yolın **varubanın** girü gelür / Ol yolu anuñ gibi ķiři bilür [MT: 3565]. Kim bu halk cümle bir evden geldiler / **Gelübenin** dünyada tagıldılar [Gar:456]. **Ėonuŗlayubanın** ŗoyurur imiŗ / At u ŗon u aķca buyurur imiŗ [SN: 863].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: ol iş[i]lerniñ köñüllerindeki s[aķıñ]ların uķupanın toyınlarag **okıpanın** inŗe tip yarlıķadı (*Bu kadınların gönüllerindeki düşüncelerini anladı ve râhipleri çağırarak haŗmetle şöyle dedi*) [MS: 23/11-14].

EAT: Dünyâ cefâsın almak sonucu vefâyımıŗ / Cefâyı **virübenin** seni satın aldum ben [YED: 280/7]. Aslan **añrayubanın** aña / Kim ne vakıtdur ki gelürsin baña [MT: 3693]. Meger bir gün atasına vardıdı / Yır **öpübenin** gitmege ŗurdıdı [SN: 440]. Ėü naķķāŗ varup řāhı gördıdı / **Esenleyübenin** öŗü ŗurdıdı [SN: 2077]. Ne gözi **bakubanın** ‘ibret dutar / Ne ho göñlinde anuñ hikmet biter [Gar: 1175].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dıŗı zaman, -ınca, -ken” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık)¹⁵⁶ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Hecrini **göribenün** kesme visâlınden ümîd / Derdi hak bile yarattı zîrâ dermâniyile [KBD: 922/5].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dıŗı için, -dıŗından” anlamında sebep bildirme işleviyle kullanılır.

¹⁵⁶ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı anda olur.

EAT: Cān u dil milkini hoş **görmeyibenin** hışmîle / Étdiler tālān u vîrān gözlerüñle
kaşlaruñ [MN: 387/3].

TAT: Bir **sanıbanun** gönüli ana fidâ kıldum / Varmadı gönülüm dahı sanu sanasına
[KBD: 614/4].

5. Olumsuzluk eki almış fiil tabanlarına gelen ek, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleşme¹⁵⁷ bildirme işleviyle ana cümlelerin yüklemine bağlanır.

EAT: Eger şāh **üşenmeyübenin** şora / Bulınur mı sözümde yalan göre [SN: 4568].

1.1.7. {-(y)XbAnUñ}

Yapı:

Sınırlı sayıdaki eserde görülür. Banguoğlu’na göre (1938:130) {-UbAnIn} ekindeki diş n’sinin (n) damak n’sine (ñ) geçmesi, “n” ünsüzünün ikinci şahıs iyelik eki veya ilgi hâli ekine (ñ) “hatalı” olarak yapılan analojisiyle ilgilidir. Dolayısıyla {-XbAnuñ} ekindeki damak n’sinin (ñ) gelişimini analojiye (benzetme) bağlar. Ersoylu (1999:436), ise {-XbAnUn} zarf-fiilinin son unsuru olan {-n}’nin pekiştirici görevinde bir zarf-fiil olmasının muhtemel olduğunu ve bu {-n} ünsüzünün de damak n’sine (ñ) geçmesinin ise ilgi hâli ekinin etkisiyle meydana geldiğini söyler. Yazar, ilgi hâli alan kelimenin sonraki unsura bağlanması gibi, bu zarf-fiil ekini alan fiil tabanının da yüklemle çeşitli ilgiler kurarak bağlandığını dile getirir. Ayrıca bu iki yapının farklı morfolojik öğeleri işaret etmesine rağmen bağlayıcılık bakımından işlevsel bir ortaklığa da sahip olduğunu söyler.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yükleminden ayrı olarak çekimlenmiş fiilin yerine kullanılır.

¹⁵⁷ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi

EAT: Gice gündüz kim *gelibenüñ* gider / Bedri gör kim eksildüb gezer [İsk: 3719]. Niçe geldi gitdi zülkarneyn cem / Niçe dañı *gelübenüñ* gide hem [İsk:2865]. Hızır didi anı kim Eşgāniler / *Gidübenüñ* geldiler Sâsāniler [İsk: 5837]. Hem koyunile sığır on biñ sürü / *Alıbenüñ* döndi ol leşker girü [İsk: 7262].

KOT: Niçe biñ evliyā vü kûṭb-ı zemān / *Göribenüñ* geçürdi devr-i zemān [MEM: 4353]. Niçeler ki *gelübenüñ* gitdi / Her biri anlaruñ nice itdi [MEM: 1069]. İşbu sikke külāh u bend ü kemer / *Geyübenüñ* kuşandı ol server [MEM: 794].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ol diyâruñ kimini oda yaşam / Kimini şuya *viribenüñ* yıkam [İsk: 4671]. Şubḥ olunca yürür ü çün şubḥ olur / *Uçubenüñ* girü deryâya gelür [İsk: 3379]. Dörddür edvâr kim ehl-i hisâb / *Yazıbenüñ* itdiler anı kitâb [İsk: 2433]. Kaynadı kanı teraḥḥum eyledi / *Dönübenüñ* halka böyle söyledi [İsk: 7198]. Anuñ-içün şafaḥ her gice kandur / Ki böyle *dökilibenüñ* revāndur [CemH: 600].

KOT: Aña da āh *idibenüñ* ağlar / Şöyle ağlar ki yüregın tağlar [MEM: 410]. Bir zemāndan yine gözin açdı / Āh ene’l-ḥaḥ *diyibenüñ* geçdi [MEM: 2520].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığında, -ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık)¹⁵⁸ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Şehri çevre *alıbanuñ* ol sipāh / Ḥaymeler kurdılar hem bārgāh [İsk: 1783]. Şehr ü ḳal’a *bulıbenüñ* yaqdılar / Kışt-i kâr u bâğ u ḥâne yaqdılar [İsk: 7259]. Oniki yıl taht ıssı oldı ol / Pes ecel *irişübenüñ* öldi ol [İsk: 5766]. *Görübenüñ* bu sanâyi’ hikmetin / Nicesidür añla Sâni’ kudretin [İsk: 2720]. *Varıbanuñ* ḥişâra buldılar rāh / Düzetdiler hezārān cānı güm-rāh [CemH: 3078].

¹⁵⁸ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı anda olur.

TAT: Çerhuñ cihânda **göribenüñ** bî-vefâlîğın / ‘İşk odına yahub anı fücâne kalmadum [KBD: 1216/6].

KOT: Faḥrû’-nisâ bu ḥâli görür ḥōş / Na‘ra **vurubanuñ** olur bî-hüş [MEM: 3589].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğinden” anlamında sebep bildirme işleviyle kullanılır.

EAT: Zaḥımdan **ķorkıbenüñ** yüz döndüre / Yâ varıben düşmene baş indüre [İsk: 2123].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zaman sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Oradan **ķaçıbenüñ** mihrâc ḥân / cengde tutuldı ol tamgâc ḥân [İsk: 1200]. Kimlerüñ yiriyidi görgil bu yir / Kimleri **besleyübenüñ** soñra yir [İsk: 4312]. Ejdehâ **uyanubenüñ** kıldı ḥîz / Yürüdi kuvvet kıt isteyü ol yola tîz [İsk: 3440]. Yâḥûd altmış yaşıdan **geçıbenüñ** oldu-y-ısa pîr / Pes ḥaṭâdur kıan almakdan şaķıngıl iy emîr [NazT: 25a/12].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Her kaçan mevc **urıbanuñ** taşa / Emr iderdüm içinde cümle taşa [MEM: 88].

7. Ana cümleinin yüklemine, “-dikça” anlamında (artma)¹⁵⁹ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: İşıdicek bu sözleri sultân / Fikre **varubanuñ** kıalur ḥayrân [MEM: 968].

¹⁵⁹ Ana cümledeki hareket, zarf-fiildeki hareket sürdükçe artar.

1.1.8. {-brAk}

Yapı:

Nogay, Özbek, Kırgız, Karakalpak ve Uygur Türkçelerinde görülen bu zarf-fiil eki, Türkmen Türkçesinde muhtelif örneklerde kullanılmıştır (Çengel, 2005: 307; Söyegov, 1981: 56;). {-brAk} eki, {-p} zarf-fiili ile {-rAk} karşılaştırma ekinen oluşmuştur. Zarf-fiilden sonra gelen {-rAk} ekinin görevi, sıfatlardaki görevinden farksızdır (Öner, 2007:71; Söyegov, 1981: 55). Yani sıfatların derecelenmesinde kullanılan {-rAk} eki, fiilleri derecelendirmek için de kullanılır (Alkaya, 2008: 393; Öztürk, 2005: 81; Çengel, 2005: 307). Bu yapı üzerine bir monografi hazırlayan Öner (2007: 71) isimlere gelen {+rAk} ekinin fiil kökenli zarflara da bulaştığını ifade eder.

Türkmen Türkçesinde {-(I)p} eki, {-rAk} ekinen başka, derece bildiren {-cIk} eki ve {-lAr} çokluk ekini de alabilmektedir (Söyegov, 1999: 432; Blacher, 1997:177). Öyle ki {-prAk} şeklinin üzerine {+cIk} eki de gelebilmekte ve bu sırada {-rAk} ekindeki “k” ünsüzü düşmektedir¹⁶⁰ (Azimov-Hıdırov-Sopıyev, 1960: 438). Korkmaz (2005e: 131), {-ArAk} ekinin yanlış ayrılması neticesinde¹⁶¹ {-rAk} unsurunun karşılaştırma eki zannedildiğini ve analogi yoluyla da bazı lehçelerde {-prAk} yapısının gelişmiş olduğunu kaydeder.

İşlevi:

1. Fiil tabanına gelerek fiildeki anlamı derecelendirir.

TT: Ýaş ýigit çalaja gözünü *süzübräk* ýylgyrды-da, onuň egsilmedik bulguryna elini uzatdy (*Genç delikanlı yavaşça gözünü iyice süzerek gülümsedi onun azalmamış bulguruna elini uzattı*) [MTH: s.97]. Her aýlawda 9 halkanyň ýüplerini *çekdiribräk* örmeli (Her dairede 9 halkanın iplerini *iyice çekerek* örmeli) [DMDM: s.57]. Ol ejesine *görkezibräk* monjuklary sanan boldy (*O annesine daha da göstererek boncukları saymış oldu*) [ÜNB: s.216]. Gyssanma, iki egniňe *garabrak* ýöre (*Acele etme, iki yanına iyice bakarak yürü*) [BöT: s.337].

¹⁶⁰ Örn: gülübräk→gülübräcik.

¹⁶¹ -A+rAk gibi.

1.1.9. {-(y)U;-(y)I;-(y)A/-y}

Yapı:

İşlevleri ve kullanımları itibarıyla birbirinden farkı olmayan bu ekler (Ercilasun: 1984:182; Kılıcoglu, 1954:515), Oğuz lehçelerinde; genellikle ikilemeler ve fiillerle kalıplaşarak edatlar oluşturur. Bununla beraber eklerin iki önemli görevi daha vardır. Ekler, birleşik fiiller (tasvirî) ve kalıcı isimler meydana getirmek için de kullanılır¹⁶² (Choi, 2010: 291; Korkmaz, 2003: 67; Yüce, 1999: 35). Son dönemde yapılan çalışmalarda, bu zarf-fiil eklerinin, Eski Türkçede bir çeşit sıfat-fiil eki gibi kullanıldığı da tanıklanmıştır (Ağca, 2007: 3,7-9).

Bu zarf-fiillerin Eski Türkçedeki kullanım sıklığı daha çok {-U} tarafındadır (Kononov, 1980:131). {-(y)U;-(y)I;-(y)A} zarf-fiillerinin kullanım¹⁶³ alanının çeşitliliği, {-(y)(X)p} zarf-fiil eki kadar olmayıp daha dar ve sınırlıdır. Eliyev (1989:58) bu durumun nedenini, {-(y)ArAk} zarf-fiili ekinin {-U;-I;-A} ekine oranla daha geniş bir kullanırlığa sahip olmasında arar. {-A} zarf-fiil ekinin olumsuz çekimi olan {-mAyA},¹⁶⁴ Türkmen Türkçesinde belli bir dönemde son ünlüsü düşürülerek {-mAy} şeklinde kullanılmıştır (Söyegov, 1981: 78).

Eski Anadolu Türkçesindeki {-A} zarf-fiil ekiyle birlikte görülen {-I, -U} zarf-fiil ekleri, {-A} zarf-fiilinin etkisiyle Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüştür (Korkmaz, 2003:984). Korkmaz (2003: 985-986), bu ekin zaman zaman konuşma dilinde “y”nin inceltici etkisiyle “I”ya ((y)A > (y)I) dönüştüğünü belirtir. Eski Türkçede, ekin fonetik tercihlili kullanımı ise zarf-fiil ekinin geldiği fiil ile ilgilidir. Ağca (2007: 4-5), ekin Eski Türkçedeki durumunu şu şekilde belirtmiştir:

“Buna göre, Eski Türkçede ünlü zarf-fiil ekleri, genel olarak, ünsüzle biten tek heceli ya da basit fiiller ya da /K/ ve /r/ ünsüzleriyle biten ekleri almış türemiş fiillerden sonra -A, yine ünsüzle biten tek heceli ya da basit bazı fiillerden ve -(X)t- ekiyle

¹⁶² Çevre, eğri, ayrı vb.

¹⁶³ Ayrıca bk. Mundy, 1954: 298-319.

¹⁶⁴ Bununla birlikte XVI. yüzyıla kadar {-mAyA} biçiminin tüm varyantları kullanılmıştır (Annanurov, 1974:108).

biten fiillerden sonra -I, ünsüzle biten birden fazla heceli türemiş fiillerden sonra -U, ünlüyle biten fiillerden sonra ise -yU şeklindedir”.

Ergin (1998:340) de önce {-I, -U}'lu olan zarf-fiilin, Batı Türkçesinde {-A}'ya doğru geliştiğini ve bugün için tekrar gruplarında sadece {-A} zarf-fiilinin kaldığını ifade eder. Annanurov (1974:101) ise, eki fonetik olarak değerlendirmiştir. O, eğer bu zarf-fiil {-gAy} ekinden gelmişse {-A} şeklinin {-U, -I} şekillerinden önce var olması gerekir, diye bir öngöründe bulunmuştur.

Tüm bu şekillerin oluşumu ve ortaya çıkış sürecine dair Türkologların farklı görüşleri vardır. Deny (1941:880-881), ekin işlevine ve anlam dairesine bakarak ekin daha eski {-kay/-kay;-käy} ekinden gelebileceğini dile getirir. Baskakov (1952:464-465) ise bu ekin, gelecek zaman sıfat-fiilinin istek-emir şekli olan {-Gay, -Gey} ve {-Ay, -Ey} ile birlikte gelecek zaman sıfat-fiil eki olan {-(A)r} ile bağlantılı olabileceğini belirtir. Deny'i kısmen destekleyen Kotviç (1962:302-305), bu ekin Eski Moğolcadaki {-ay} ile Çağdaş Moğolcadaki {-ga} sıfat-fiiliyle aynı olduğunu ve Türkçedeki - Deny'in bahsettiği- {-kay, -gay} ekine karşılık geldiğini belirterek {-A} ekini {-gAy, -kAy}'a belli oranda bağlar.¹⁶⁵ Annanurov (1974: 93,123), Deny'nin görüşünü kabul edip bu zarf-fiile kaynaklık ettiğini düşündüğü {-kay} şeklinin çok anlamlı ve işlevli¹⁶⁶ bir ek olduğunu söyler ve Türk lehçeleri ile Altay dil grubuna giren bazı dillerde, {-kay ~ -gay ~ -ga ~ -ay ~ -a} ekleri arasında formal ve semantik bir bağın olduğunu ifade eder. Bunu şu şekilde formülize etmiştir:

1. $-käy > \frac{-gäy}{-gey} > \frac{-ga}{-ge} > \frac{-(y)a}{-(y)e} > \frac{-(a)y}{-(e)y}$
2. $-käy > \frac{-gäy}{-gey} > \frac{-ay}{-ey} > \frac{-ay}{-ei} > \frac{-yI}{-yi} > \frac{-yu}{-yü}$

¹⁶⁵ Ayrıca bk. Annanurov, 1974:92.

¹⁶⁶ Annanurov, (1974: 99-100) ekin eski dönemlerde (belki Ana Altaycada) pek çok gramer kategorisini işaretlemek için kullanıldığını ve bunlar için genel bir şekil (üniversal form) olduğunu ifade eder. Bu eki alan fiillerin sıfat-fiil, zarf-fiil, şimdiki zaman, gelecek zaman ve istek kipi olarak kullanılmasının muhtemel olduğuna değinir. Nitekim, Altay dillerinden olan Moğolcada ekin, sıfat-fiil olarak kullanıldığı, diğer işlevlerinin ise kaybolduğunu veya zayıfladığını belirtir. Aynı ekin Korecede zarf-fiil işlevini sürdürdüğünü ifade eder. Genel Türkçede ise sadece sıfat-fiil yapma işlevinin zayıflamasına rağmen, baştaki tüm görevlerini aynı şekilde sürdürdüğünü dile getirmiştir. Ayrıca Korecedeki {-A} zarf-fiili için bk. Choi, 2010:291-292.

Ramstedt, ekle ilgili olarak Türkçedeki $\{-A\}$ zarf-fiil ekini Moğolcadaki $\{-Ay, -A, -gA\}$ eklerine yaklaştırarak köken birliği aramıştır (Annanurov, 1974: 91). Radloff ve Kazem-Bek, bu ekin $\{-ArAk\}$ zarf-fiil ekinin kısalmasından oluştuğunu söyler (Söyegov, 1981:78). Söyegov (1981: 78) ise Deny'ye katılmakla birlikte çekincelerinin olduğunu söylemiştir. Mirzezade'ye (1990:178) göre $\{-yU\}$ zarf-fiili diğer fonetik varyantlarına göre daha eskidir. Ona göre $\{-yUb\}$ ekindeki “b” sesinin düşmesiyle ($\{-yUb > -yU\}$) oluşmuştur. Canmavov, istek kipi $\{-gAy, -Ay, -y\}$ ile $\{-A, -y\}$ arasında organik bir bağın olduğuna değinir (Eliyev, 1989:59-60). Eliyev (1989:62) ise ekin aslını $\{-gAr\}$ ekinde aramak gerektiğini dile getirir. Kononov (2001: 478), ekin “ $-garu > -gerü > -gar > -(y)ar > -(y)a?$ ” şeklinde bir seyir izlediğini vurgulamıştır. Deny ve Kononov'un görüşü üzerine fikir beyan eden Yüce (1999:27), Kononov ve Deny'nin görüşüne katılmamış; nedenini ise $\{-A\}$ zarf-fiil ekinin belirtilen eklerle herhangi bir semantik ilgisinin olmamasına ve $\{-A\}$ zarf-fiil ekinin bunlardan daha eski olmasına bağlamıştır.

Ünlü zarf-fiillerinden işlev açısından bir farkı olmayan $\{-y\}$ zarf-fiili için de bazı görüşler öne sürülmüştür. Annanurov (1974: 105) ve Coşkun (2001:76), $\{-y\}$ zarf-fiilinin $\{-yA, -yU, -yI\}$ eklerindeki ünlülerin düşmesi neticesinde oluştuğunu söyler. Filonenko ise; ünlüyle biten fiil köklerinde $\{-A\}$ zarf-fiilinin gelmesi üzerine iki ünlü karşılıklı birleşir (a+a: ay, e+e: ey, u+a: uy gibi) ve $\{-y\}$ zarf-fiilini oluşturur, demektedir (Söyegov, 1981:73). Sauranbayev'e göre $\{-y\}$ eki, vurgusuz “a” sesinin “y” sesine geçmesiyle oluşmuştur (Söyegov, 1981: 73). Eliyev (1989: 58), “*Azerbaycan Dilinde Fe’li Bağlama*” adlı eserinde bu zarf-fiilin oluşumu hakkında iki temel görüşe yer vermiştir: Eserinde ilk olarak Kononov, Katanov, Filonenko, Sarunbayeva, Yoldaşov'un fikir birliği içinde olduğu görüşten bahsetmiştir. Buna göre $\{-y\}$ zarf-fiilinin aslı $\{-A\}$ 'dır. $\{-A\}$ zarf-fiili, ünlü ile biten bir fiil tabanına geldiğinde, $\{-y\}$ 'ye ($-a, -e > -y$) geçer. İkinci görüş; Ramstedt, Korş, Nasilov, Batmanov gibi Türkologların öne sürdüğü bir görüştür. Bu Türkologlara göre ekin kökü Azeri, Türkmen ve Gagavuz Türkçesindeki $\{-yA\}$ varyantında aranmalıdır. Öyle ki $\{-yA\}$ zarf-fiil eki, öncelikle $\{-y\}$ kaynaştırma ünsüzünün ünlü zarf-fiiline getirilmesiyle ($\{-y-A\}$) meydana gelmiş; akabinde $\{-yA\}$ zarf-fiilindeki ünlü düşmesiyle de $\{-y\}$ zarf-fiili gelişmiştir. “*Türkmen Diliniñ Grammatikasy*” adlı

eserde, {-y} zarf-fiilinin aslında {-yA} şeklinde olduğu ve süreç içerisinde sondaki ünlünün düştüğü belirtilmiştir (Söyegov, 1999: 434).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-arak, -mak suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eckmann, 2003:105; Yüce, 1999:31).

OT: Tokuz erig *egire* tokıdı (*Dokuz eri çevirerek vurdu*)¹⁶⁷ [KülT: K6]. Kiyik *yiü* tabışgan *yiü* olurur ertimiz (*Geyik yiyerek, tavşan yiyerek oturuyorduk*) [Ton: I.t: G1]. Kızıl kanım *töküti* kara terim *yügürti* işig küçüg birtim ök (*Kızıl kanımı dökerek, kara terimi koşturarak işi, gücü verdim hep*)¹⁶⁸ [Ton II.t: D2]. Ol yılka Türgiş tapa Altun yışığ *aşa* [İr]tiş ögüzüg keçe yorıdım (*O yılda Türgişe doğru Altın ormanını aşarak İrtiş nehrini geçip yürüdüm*)¹⁶⁹ [BilK: D27].

EUT: İtişsizlerning yörügi azı üze kavırasınça *körkiü* inçip tüketir üçün anın amtı aşnu sözlemiş ol (*Şartsız durumların izahının azlığından dolayı özet halinde göstererek, hemen tamamlayacağı için, bu yüzden şimdi önce söylemiştir*) [Üİ: 101a/7-8]. Öçmekning yok tiptiser iki törlüg okşatı tıltağ-ı tıltağlar yme ök bolmaz üçün *seçe* tıdar sizler (“Sönmenin iki türlü benzer sebebi yok” diye dersiniz, başka sebepler de olmaz. Ne için “benzersiz” diye *seçerek* ayırırsınız?) [Üİ: 116a/10-11]. Elgin *tuta* kigürüp ärdini-lig orunluğ üzä olğurtı (*Elini tutarak onu içeri soktu ve mücevherli tahta oturttu*). [İKPÖ: 46/1-3]. Ol ödün kañı kan uluş bodun *ıglayu sıkıtau* ädgü ögli teginig uzatı öntürüp taluyka ıdıtlar (*Sonra babası han ve ülkedeki insanlar, ağlayarak, sızlayarak İyi Düşünceli Prensi, kabile halinde uğurlayıp, onu okyanusa yolcu ettiler*). [İKPÖ: 30/7-8; 31/1-3]. Üç bedük közleri oot oñlög saçı arkasında yadılı turup tamturmuş yula yalını teg közi karağı *yalınayu* tegzinü turur (*Üç büyük gözü, ateş rengi saçı arkasına yayılı durup, yakılmış meşale alevi gibi gözü gözbebeği parlayarak devriledurur*) [ÇB: 67-70].

¹⁶⁷ Çev. Ergin, 2010: 27.

¹⁶⁸ Çev. Ergin, 2010: 81.

¹⁶⁹ Çev. Ergin, 2010: 45.

KT: Severin bulup körse *sevnü küle* / Qalır adrılurda bu qadğu bile [KB: D6201].
Köñüldin *birü* kıldı eđgü du‘a / Ay eđgü du‘a sen belanı yığa [KB: 1265]. Yelkin
bolup bardukı könglüm angar *baglayu* / Kaldım erinç kadguka işim udu *yıglayu*
[DLT cIII: s.309]. Agdı bulıt *kükreyü* / Yagmur tolı *sekriyü* [DLT cI: s.354]. Baqa
körgil emdi *uqa sinayu* / Neñ bar bilig teg asıǵlıǵ öñgin [AH: 99-100].

HT: Andın soñkâfırlar Peyğambar ‘as’nuñ izini *izleyü isteyü* keldiler [NF: 21/11].
Bu bertük bāguçı körklüg kıldı qaşideni, *bezeyü* aytdı qaşideni [ME: 72/5]. Ādem ve
havvā zārılık birle *yalvaru yıglayu* çıqdılar [RKE: 12v/20-21]. Bu evvel bu şānı bu
şāliş tiyü / Kerek kılsa secde *bilü atayu* [MM: 593-594]. Andın soñ Yehūda aydı: ey
Yūsuf bizlerniñ birimizge fermālaǵıl atamızǵa *sevünçiley* barsın [RKE: 105r/5-6].

EAT: Ve hem burına şuyın dürtseler burındaǵı ‘illetleri *ceke* indüre [ŞMK: 3b/5-6].
Pes bu gice mi didi uyqusından *şıçrayu* uyandı [MŞ: 105a/1]. Pes Yūsuf’uñ gönlegin
qana bulaşdurdılar, gice qarañuda *ağlayu* atalarına geldiler [İKT: 79b/17-18]. Eger
kimerse tilāvet secdesinde *qarkıldayu* gülse, secde şınur ve abdesti şınmaz [KG:
38b/10-11]. Pāzişāhum gönlim ol günahkār haqqında ‘afve rāǵıb görüb *sevinü*
gıtdümidi [Mar: 28a/12-13].

KOT: Gözine şu içince geldi uyhu / *Beliñleyü* uyandı ol perī-ñū [VA: 1236]. Ol dem
igne yemişe döndi köpek / *Süpüri* tutdı ipin süriyerek [HÜA: 2241].

TAT: Qazan Bigüñ qarıçuq olmış anası qara deve boynında *aşlu* gitdi [DK:
D38/9-10]. Av *avlayu* gezer-iken öñinden bir paralu geyik çıqdı [DK: D240/8-9].
Şövqün qışından ağlayıcı küz töker yaşın / Vəslin gününə *döndärü* güldür baharımı
[Nes cI: s.85]. Buladilər Yusifin kömləginə / *Ağlayu* atalərinə geldiler [MZYZ:
s.17]. Bülbül olgıl ki bir güle iresin / Ağlayu isde ki güle iresin [KBD: 830/1].
GT: Şiirlerimdä Bucaamı / *Dön-dönä* açıkladım [ÇGŞA: s.95].

TTT: Yedinci yer adı Ğarībā dilde / Dūzahdın **ķorka** gez Ğudāyı bil de [MAD: 25-26].

TT: Onuñ salaamınam **gorka** alarlar / Geplese şum habar gelääycek yaalı (*Onun selâmini da korkarak alırlar / Konuşsa, kötü haber gelecek gibi*) [AAŞ: s.10] Ol tabagy stoluñ üstünde goýdyda gaýra çekildi, ganly böwregiñ ysyny alan müdiriñ boluberşine **gorka** tomaşa etdi (*O tabağı masanın üzerine koydu, geri çekildi, kanlı böbreğin kokusunu alan müdürün oluverişine korkarak baktı*) [Kepb: s.267]. Amansähet **gorka** seslendi (*Amansehet korkarak seslendi*) [BöT: s.90].

Tüt: Yoksa şuurun bastıran karanlıkları mı **nöbetleşe** çözölüp dağılıyordu? [BTR: s.66]. Bu ülkede, birbiri ardından adeta **nöbetleşe** bir unvanla çok sayıda ata'lar ve hoca'lar sıralandı [TürS: s.207]. Nitekim Radyo, güya Milli Eğitim Bakanlığı ile **ortaklaşa** hazırladığı bir ders saatinde işte bu mezarın eteğinde bulunan kalenin adını yine tam bir telaffuzuyla Caber okumuştur [TürS: s.285-286].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -ken, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık)¹⁷⁰ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar¹⁷¹ (Tiken, 2003:284; Alyılmaz, 1994: 101).

OT: Aķ Termil **keçe** oğurķalatdım (*Aķ Termil'i geçince at bindirdim*)¹⁷² [Ton I.t: K1]. Bolçuķa tañ **öntürü** tegdimiz (*Bolçu'ya şafak sökerken ulaştık*)¹⁷³ [Ton I.t: K11].

EUT: Bükäğükdä säkiz oguz tokuz tatar kalmaduk eki yañıka kün **toguru** süñüşdim (*Bükegük'te Sekiz Oğuz [ve] Dokuz kalmadı. İkinci gün kün doğar doğmaz savaştım*) [ŞU: D1]. Ötrü tengri tengrisi burkan kamag tengrilerning bo ötüglerin **eşidü** yarlıkap ol kamag tengriler kuvragına inçe tip yarlıkadı (*Sonra tanrılar tanrısı Buda bütün tanrılarının bu sözlerini işitince, o, bütün tanrılar topluluğuna şöyle diyerek*

¹⁷⁰ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı anda olur.

¹⁷¹ Krş. Çağatay Türkçesinde de zamandaşlık işleviyle kullanılır (Eckmann, 2003: 105).

¹⁷² Çev. Alyılmaz, 1994:101.

¹⁷³ Çev. Alyılmaz, 1994:105.

buyurdu) [AY: 194/1-4]. Kuruğ yerig *subayu* öl yerig *tariyu* kuş kuzgun sukar yorıyur (*Onlar kuru toprağı sularken, yaş toprağı işlerken, kuzgun [gibi] kuşlar gagalayarak geliyor*) [İKPÖ: 1/3-5]. Ötrü ilig beg dört beltir yolta *yorıyu* anıñ arasına sansız öküş yeklerig kördi (*Bu aralık devletli bey, dört yol-kavşağında yürürken, o [yollar] arasında sayısız çok şeytanlar gördü*) [ÇB: 2-4]. Ança *yorıyu* ıraktın koñkıyu üni yır üni işdilti (*Öylece yürürken ırakdan saz sesi şarkı sesi işitildi*) [ÇB: 163-164].

KT: Törü eğgü ur ay törü birgüçi / *Turu* öldi isiz törü urğuçı [KB: D1458]. Tünle yorup kündüz sevnür, kiçikde eflenip *ulgağu* sevnür [DLT cIII: s.87].

HT: Yâ Muhammed, kün *aşa* özünke hoş yıdıg sürtgil, taķı cum‘a kün hoş yıdıgıñı koğmağıl tıp aydı [NF: 263/5]. Ādem ol kömeçni *yéyü* farıdı karnı ağrıdı [RKE: 14r/11-12]. Munuñ tig sözler *işitü* ol şehinşāh / Kılur öz köñli birle nāle vü āh [KHŞ: 3975]. Bu sözler *aytu* zārılık kılur şāh / Üçekdin *işitü* şirīn hem kılur āh [KHŞ: 3246].

EAT: Ger iledem göresin butlar yüzün / Seni *göre* söyleye anlar sözün [ŞYZ: 430]. *Göre* begler kanı, sultān kandanur / Añlar anda iş nitedür hāl nedür [Gar: 3181]. Durıgelsün imdi bu demdür demi / Ki şâzılığ *irişe* gide ğamı [MUN: 524]. Çıktı Rüstem ki bu ahvāl *duya* / Ol basacaklara basup kal‘aya [MT: 1181]. Senün ‘ışkun deniz ben bir balıcak / Balık sudan *çıkı* hemen ölidür [YED: 50/4].

KOT: Gele andan vücûda bir sülâle / *Gide* kendi yirinde bākī kâla [VA: 569]. Kûteh itseydi libâsını tāvîl / Dâmenin *baş*a düşe ola zelîl [SOE: 1074]. Leblerinden bir cevāb alsam olur cānum feraḥ / Nitekim derdi olan *ire* ider dermāne ḥazḥ [Muhb: 1324/4]. Hāne-i gerdūnı yaķa *toķına* bir şemmesi / Bu ‘acebdür tura pinhān bir ḥākda [Muhb: 2489/2]

TAT: Qəbrimdə çü sorğuşu *görə* rəhm eylasidür / Qan birlə bulaşuķ kəfənu dağ-
nihani [Kiş: s.117]. Əgər yolçu isən, körpünü dolan / Göz *görə* çamura batmalı degil

[**Hat: s.336**]. Saçun karanusına düşdi gönli *izleyü* cân / Uzun giceler içinde yolını azaldan [**KBD: 326/5**].

Tüt: Saat yediye beş *kala* oda kapısını açtı anahtarıyla [**AdA: s.86**]. Kıyılara 15 kilometre *kala* yavaşladılar [**Dir: s.59**]. Bunları, yılbaşına üç gün *kala* konuşmuşlardı [**DSE: s.344**]. TBMM 18 Kasım Cumartesi günü, İsmet Paşa'nın Paris'ten Lozan'a döndüğü saatte, biri çeyrek *geçe* toplandı [**Cum: s.156**].

3. Ana cümlelerin yüklemine, “-mak için”¹⁷⁴ anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar¹⁷⁵ (Gabain, 2003:86; Turan, 2000:3,102; Yüce,1999:32).

EUT: ayağka tegimlig maytrı bodisvt nızvanılığ yeklerig barslarığ buu altızmış kamağ biş ajun tınlığlarağ *seve amrayu* küçlüg yarlıkıncuçı bilig öritir (*Hürmete lâyük Maytrı bodhisattva, ihtiras şeytanları kaplanları bu bütün beş varlık şekli içinde bulunan yaratıkları sevmek için büyük bir acıma duygusu besler*) [**MS: 33/23-28**]. Kulğakra sançışu tamu erkligleri tegre tolı yorıp örtlüg bı bıçgun öz konukın sança amarları kızartmış temirliğ kazğuklar bir ikintişke kulğakra *toķışu* kelirler (*Kulaklarına doğru vuruşarak cehennem zebânîlerinin etrafında dolaşıp alevli bıçaklarla kendi yakınındaki komşusunu vurur; bazıları da kızgın demirli kazıklar [ile] biri diğerine, kulağına doğru vuruşmak için gelirler*) [**MS: 68/24-30**]. Amarıları örtlüg yalınliğ irpeklerin bir ikintişke irpekin *irpeşü* kelirler (*Bazıları kızgın, alevli bıçkuları ile biri diğerine, bıçkı ile birbirini biçmek için/biçmeye gelirler*) [**MS: 68/33-35**]. Kün ay yarukın *tuda* katığlanur / edgü kişiler yolın *kese* katığlanur (*Güneşin ve ayın ışığına mâni olmak için uğraşırlar , iyi insanların yolunu kesmek için uğraşırlar*) [**ETS: 35/20**]. Talulap yığıp men kki kki / takşutka *intürü* tegindim (*Ben Kki Kki seçip, toplayarak nazma düşürmeye/düşürmek için gayret ettim*) [**ETS: 19B/13-14**].

¹⁷⁴ Krş. Amaç işlevi Çağatay Türkçesinde de vardır (Eckmann, 2003: 105). Kumuk Türkçesinde de aynı işlevde gözükmektedir (Djanmavov, 1967:101). Karaman ağzında ekin bu işlevi varlığını sürdürmektedir. Örn: *bura geze gelmiş (buraya gezmek için gelmiş)* (Uysal, 2009:200).

¹⁷⁵ Ayrıca bk. Tietze, 1992: 69-74

KT: Topıx yirde urdum bu söz *berkitü* / Özüm yañzağını saña *körkitü* [KB: D661].
Sen aydıñ maña qut men bilgil mini / Saña *uqturu* kıldım uqğıl munı [KB: D796]. ...
kim kim kılsa anı Tañrınıñ rızāsın *tileyü* her-äyine bérür-miz aña yanut uluğ [KSKT: 26/78a1-78b3].

HT: Dāvūd ‘aleyhi’s-selām ol kızını *qolduru* kişi ıddı [RKE: 135r/10]. Hızır ve ilyās sözlerin qurtqadın işitti, çerig birle hızır İlyāsın *tileyü* bardılar namāzda taptılar [RKE: 161r/3-4]. Ya‘kūb yalavaç oğlanları yolğa kirdiler, ataları *uzata* çıktı [RKE: 101r18]. Mundağ kişiler bizge *yağılaşa* kelmişler tedi [RKE: 117v/17]. Bu sözni *aytu* qalmadı mecāli / perışan boldı yār öskende hāli [KHŞ: 1890].

EAT: Virür oğlını Aşma‘î’ye ki ol / Edeb ‘ilmi *ögrede* göstere yol [MUN: 4515]. Siz varuñ destürdur imdi yola / Daşra çıqdılar kamu *tapu kıla* [ŞYZ: 1197]. Girü geldi naqqaş ive ive / Süheyl’i gerek *göre* girdi eve [SN: 1846]. İverek *qarşulayu* çıqdı deñiz kenārına. [MŞ: 120a/14]. Bizi gönderdi ki yaluñuz *kala* / Neler diler-ise utanmadın kıla [MT:621].

KOT: Qo çeksün künc-i halvetde riyāzet / Ki bir gün *irişe* nūr-ı ‘ināyet [VA: 1285]. Arada perde germişdi Perizād / Bulutda *göre* hūrşid’i Ferāhşād [VA:3388]. Ol saçı ‘anber-feşānı *arayu* / Eyler isem n’ola cüst ü cüy-ı Çin [MihM: 420]. Bu gice ‘ahd kıldı seyre *çıqa* / Çıqdı cānum çıkınca ol meh-rū [HZD: Gaz: 383/ 4]. İçüp mey giçe almış ele sāğarı / Başından *def’ ide* lāle humārı [Muhb: 2628/5].

TAT: Bir dām əgər görməsəydi üzünü / Qasd edərdi *öldüre* kəndözünü [MZYZ: s.10]. Üzr *istayü* göndərir Hilalə / Heyran qalmış Hilal o halə [MVG: s.206]. Murçınü cürəvü nərgə, sona / Yaydı qanadın ki, gölə *qona* [Hat: s.247]. Bilünde çü varlığı fenā *eyleye* gönül / Dahı nemi *oğurlaya* ayyâr bu gice [KBD: 43/3]. Əl urdu ki, *aça* ol niqabı / *Rəf eyləyə* ortadan hicabı [FuzE cII: s.139].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:134).

EUT: Ança *yoryu* yangı enüklemiş bir tişi barsıg körtler (*Biraz yürüdükten sonra yeni yavrulamış bir dişi pars gördüler*) [AY: 609/16-17].

EAT: Şarab-dâr geldi girü Yūsuf dapa / Ağır hil‘at geydürdi elin *öpe* [ŞYZ: 735]. Ol Kerīm-dür suçunūz sağışlaya / *Bildüre* size kamu bağışlaya [ŞYZ: 7]. Cism nâmından geçüp hayvân ola / Çünkü hayvândan *geçe* insân ola [MT:2705]. Üstümüzi ura atları *ala* / Bize dahı ne diler-ise kıla [MT: 1191].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Kısa tutsa oğlın ata *öğretü* / Uluğ bolsa sevnür oğul kız yetü [KB: D1226].

EAT: Ki hammadı girüp çıkınca yata / Birezcük *uyıya* ire rāhata [MUN: 2069]. Yüz bin peygamber *gele* hîç şefâ‘at olmaya / Vay eger olmazısa Allah’un ‘inâyeti [YED:380/7].

TAT: Gər rəfiqin ola bidərd, dəvasız dərddir / Əhli-dildən *gələ* min zəxm, o bir dərd olmaz [MVV: s.56].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında sınırlama bildirme (bitim)¹⁷⁶ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.¹⁷⁷

HT: Nemrüdğa çerigiñe yapuşdılar harcilerin tonların, atların, süñülerin tamām *tüketü* yédiler, kes kes kıldılar [RKE: 44v/5-6]. Körklüg yüzün *toya* körgey-miz [RKE: 87r/3]. Men ol kündin soñ ‘ömrüm barınça *toya* ta‘āmnı tenāvül kılmadım [NF:266/13-14]. Men musulmān bolğanımdın soñ hēç ta‘āmnı *toya* yémedim [NF: 267/5]. Men bu kündin soñ hergiz *toya* yemegeymen [NF: 268/4-5].

¹⁷⁶ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçekleşinceye kadar sürer

¹⁷⁷ Ekin, sınırlama işlevi Çağatay Türkçesinde de vardır (Eckmann, 2003: 105).

EAT: Resûl hâzreti aleyhi's-selâm hergiz qarın *toyuru* ta'âm yemedi [MÜR: 102b/5]. İblîs anda kör *ola* çok ağlaya / Kulların hâk rahmetile toylaya [ŞYZ: 519]. Evet olsa içre tâ *toya* / Şuyu tiz tiz aqmağa andan kıoya [MUN: 834].

TAT: Ağ südin *toya* emzürse ana görklü [DK: D6/13].

7. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ey atam meniñ üçün *yıǵlayu* közüñ körmes bolmış [RKE: 79v/1]. Melik kördi kim ol işde irür ham / bu yañlıǵ *sözleyü* hiç kılmaz ârām [KHŞ: 1685]. Niçe kün uşbu saqınç içre qaldı / kuruǵ söz *tñlayu* ol meñzi soldı [KHŞ: 488]. Kılıp arslan bile ol âkü cevlan / Top *oyñayu* usandı ilde çevgān [KHŞ: 1376].

EAT: beñzi şarardı dün ü gün *aǵlayu* / atası şorar aña nolduñ diyü [ŞYZ: 331]. Gökden yağmur *yaǵmaya* halk buñlana / yidi yıldan soñra halâyıq diñleme [ŞYZ: 731]. Süheyl ol yañadan kıatı aǵlayu / Dükenmiş idi tākātı *aǵlayu* [SN: 4664]. Bön kişi zeyreklere çok *aldana* / Zeyrek ol aldamaǵı key iş sana [MT: 3600].

8. {-IA} fiil yapma ekiyle beraber kullanılarak “gibilik” anlamında tarz bildiren zarf-fiiller yapar (Ercilasun, 1984:181).

EUT: *Ançulayu* ok emgekte nom bilge bilig ulatı yolta basakı bilge biligig bo yangça bolur bilgeli (*Aynı şekilde, ıstırapta dharma idrakini ve yolda ardındaki idraki bu tarza göre bilmek mümkün olur*) [Üİ: 124b/12-13]. Aǵu tını ıraqtın *ançulayu* közünür qaltı lenxua sayu tütün *tütärçü* ol ersār (*Onların zehirli nefesi uzaktan, sanki herbir lotus çiçeği duman çıkarırcasına görünür*). [İKPÖ. 38/ 4-7]. Kılmaduk ayıǵ kılınçlarıǵ *ikileyü* takı kılmazmen (*İşlediğim kötü davranışları yeniden bir daha işlemem*)¹⁷⁸ [AY: 139/16-18]. Bu Pusar *munçulayu* tañ adınçığ alp erdemin kamaǵ tınlıǵlarğa asıǵ tusu kılu kıtǵarur (*Bu Kuansı im pusar bütün canlı*

¹⁷⁸ Çev. Ölmez, 1991:33.

varlıklara, *işte bu derece hayret verici, seçkin fedâkârlık fazileti ile fayda sağlar*) [KİP: 148-150]. *Munçulayu* sakını yine alku sansar içinteki tınlığığ yarlıgkançuçı bi(l)iglig kolin koyumta kuça tutar men tip sakınur (*Böyle düşünüp yine “Bütün Samsāra içindeki yaratıkları, acıyan, şefkatli bir yol ile daima koynuma alayım” diye düşünür*) [MS: 33/9-12].

KT: Toñuz teg titimlig böri tilkü teg / *Adıglayu* azgır kutuz teg öçi [KB: D2311]. Uluğ tutsa hamyet kör *arslanlayu* / Ügi teg usuz bolsa tünle sayu [KB: D2314]. Özüm haydar erse yaşın teg kılıçlıg / Ya *rüstemleyü* men ajunda çavıktım [KB: D6549]. *Arslanlayu* kökredim / Küçi anıñ kevílsün [DLT cII: s.125]. Ütrük ötün *oğrlayu* yüzge bakar / Elkin taşup bérmiş aşığı başra kaçır [DLT cI: s.102].

HT: Kirip ay *kuşlayu* bu tuşka nāgāh / Yitip kildi konuk bar mu tiyü şāh [KHŞ: 3236].

9. Ana cümleinin yüklemine, “-maksızın, -mayarak” anlamında karşılıksız gerçekleşme¹⁷⁹ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Yāhūd ol yidi sünbül uçayu / Gitdi vardı ol dağı *görinmeyü* [ŞYZ: 728]. Yalan biti yazduñuz *utanmayu* / Andan soñra hem Tañrıdan *korqmayu* [ŞYZ: 1304].

10. Ana cümleinin yüklemine, genellikle “-mak suretiyle, -arak” anlamında ikilemeli olarak tarz bildirme işleviyle birlikte kullanılır. Ayrıca sebep, karşılıksız gerçekleşme, sürdükçe artma vb. işlevler için de kullanılmaktadır.

EUT: Yitmişte inaru yüz yigirmi yaşka tegi kün küniñe sen qarımaklağ suq yek *sora sora* suğurduñ (*Yetmişinden sonra yüz yirmi şeytanı, sen eme eme kopardın*) [MS: 12/44-45]. Kavusı tolپ etüzi örtenü yala uluğ ünün *ıglayu sıktayu* maytrı burkan tapa kelirler (*Bazısı, bütün vücudu alevler içinde olduğu halde yüksek sesle ağlaya ağlaya Maytrı burkan’a doğru gelirler*) [MS: 70/7-10]. Üsdünki tñnri-lār ögrünç-lüg sävinç-

¹⁷⁹ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

ligin bolup üsdürti qudı xu-a çäçäk-lärig *eksirü eksirü* yağıdı-lar (*Üstündeki tanrılar memnuyet olarak sevinerek yukarıdan aşağıya doğru xua çiçeklerini saça saça yağıdırdılar*) [İns: 548-551].

HT: Bular yémeseler, üküş ‘ukubatlar kılurlar, *yigrenü yigrenü* öz etlerini yéyürler [NF: 67/3]. Çakır kuş kuyu töküldi yulduz sındı nérse, sındı töküldi suv *sıza sıza* çıkdı [ME: 156/4-5]. Qoş qoş sözledi *koşa koşa* kıldı sözni yıgaqsız qoyı [ME: 46/3]. Hüseyn raziya’llāhu ‘anhu anı üçün Yezîdni tamuğğa teben atıp temür ırğaqlar birle ilip buza yırtı çeke *sança sança* kınağuları [RKE: 249r/16-18]. Kilür her hefte tiz *yügrü yügrü* / Turur qol qavşurup qarşıka ötrü [KHS: 2482].

EAT: Yarındası oldu vü şāh irişür / Süheyl ile *koça koça* görüşür [SN: 837]. eliyle qarnın *tuta tuta* kız qarındaşına vardı kız qarındaş eyitdi [MG: 55a/3]. Gendisi Bağdād yolına tutdı ol / *Ağlayu ağlayu* yola gitdi ol [Bat: 5620]. *Sürinü sürinü* eyleyü zārī / Tavāf itmek gerek sen kūy-ı yārı [HN: 1482]. Halvetlerde meşgûl olam dâim açılām gül olam / Dost bâğında bülbül olam ötem hey dost *diye diye* [YED: 291/3].

KOT: Şol deñlü itdi güllere bülbül şetâreti / Düşdi çemende katre-i şeb-nem *güle güle* [Bak Gaz: 447/2]. Yürürdi zülfi ‘anber *şaça şaça* / Cemālî bâğı güller *aça açā* [ZMMM: 549]. Rāh-ı şevke gir o meh-rū Mihre var / *Döne döne* ‘arz-ı mihr it zerrevār [MihM: 590]. Kendisini büyük bir hürmet hissetmeye başladığım bu zata ben de *sıkıla sıkıla* ismini sordum [AmH: s.32].

TAT: Oğlan pulu aldı *sevinə-sevinə* getdi [AEE: s.289]. Ey Füzuli, navêki-ahimlê aldım intikām / *Dönə-dönə* gərçi bidad etdi çərxi-dun mana [FuzE cI: s.49]. Oldu Bəhlul qarğı atə süvar / *Səyrədə-səyrədə* gəlib rəhvar [SAŞ cIII: s.146]. Qol-boyun oturaq, sürtək üz-üzə / Baxaq bir-birmizə göz *süzə-süzə* [MVP: s.25]. Pay Püre Big bunları gördüğünde āh eyledi, başından ‘aqlı gitdi, destmalın eline aldı, *bögürü bögürü* ağladı [DK: D67/8-9].

TTT: *Ağlay- ağlay* gözlerimin siline / Yüreğim “Yar!” diyip, yarın yoluna [**Ket:** s.61]. Bir keklik aldırsa zürre balasın / *Sayray sayray* gözlemeyin bolur mı [**MAD:** 28/1-2]. Mecnûn bolup şahrâda *yığlay yığlay* gezdigim / Varğa kimin Gülşâhdın ölüp ümîd üzdigim [**MAD:**65/6-7]. *Almay almay* yaman sözi yâdıña / Tikin bolup dürtüp geçer tonuñdın [**MAD:**155/11-12]. Mağdümkülü derdi koymaz yatmağa / Uğrın bilmen *soray soray* gitmege [**MAD:** 223/25-26].

AT: Molla Əmir kişinin dalınca *baxa-baxa* başını buladı [**QG:** s.9]. O biri küçəyə *sürünə-sürünə*, *yıxıla-yıxıla* özümü yetirdim [**CCSE cI:** s.283-284]. Sonya daha artıq *çəkinə-çəkinə* və güclə eşidiləcək bir səslə xahiş etdi [**CinC:** s.427]. Yaxşısı budur ki, sözə baxsın, zərəri olmaz, dünyanı hər halda *görə-görə* gəliblər [**Er:** s.11]. Ən inanılmazı isə Muradın bu hərəkətlərindən Qaratelin özünün də kam *ala-ala*, ləzzət *çəkə-çəkə* yaşaması olmuşdu [**SonB:** s.463].

GT: *Gidé gidé* yetişmişlər bir bordey yanına, girmişlər içinə boşmuş [**GagM:** s.41]. Zamanayêrsın, evim! / Tə, *gezü-gezü* geldim [**AkaY:** s.178]. *Aaraya-aaraya* Vladi buldu o sokaa hem konaa. [**CanY:** s.61]. Koyunnar *otlaya-otlaya* pinerlər bordeyin üstünə [**DAO:** s.10]. *Laflaşa-laflaş* yanacêklar onnar hepsi [**SeçY:** s. 269].

KaT: burda köroğlu diyar _ kē bir adam isTirem *gele gide* görem ne həberdir, ne vızdır [**KaşT:** 5-b/129-130]. Merdi *qova-qova* nā-merd édme [**KTa:** 3866]. Kənşı, kənşı eşşegini *yırlaya-yırlaya* gezer [**KTa:** 3279].

HoT: Axirda diyä kız, sän nāmolitdi, sän bö suvi hay gäliyəç ertiyäç *yigliyə yigliyə* gäldi (Sonunda der: “Kız sana ne oldu? Sen bu suyu her defasında nereden gelip getiriyorsun?” kız *ağlaya ağlaya* (çeşme başına) gitti)¹⁸⁰ [**HTFD:** 2.12/53-54]. Gəşt _ eläyib *gezü gezü* (Geşt eyleyip geze geze)¹⁸¹ [**KBE:** 38].

¹⁸⁰ Çev. Tulu, 2009a:94.

¹⁸¹ Çev. Tulu, 2009b:175.

TTT: Beyle oturunça pul *çeke-çeke* / Bir gılıca dāhmiz berilsin indi! [Sey: s.197]. Ak golların *sala-sala* / Gelsin yazırhanıñ gızı [Mät: s.309]. Ak golların *sala- sala* / Geler *sallana- sallana* [Ket: s. 58]. Yad yerlerde ğarīblikdın ħ^vār bolup / *Göçe göçe* ildin-ile, Seyidī [Zel: 1/11-12]. Sen kıl cān bu biş günlük ‘ömriñe / Ne tetārük *kıla kıla* gider sen [MAD: 55/11-12].

TT: *Uruna-uruna* can berdi ene / Niçik yaşar bu üç kızıl etene? (*Çırpına çırpına can verdi ana / Nasıl yaşar bu üç kızıl eten?*) [ÇTŞÖ: s.142]. Ine, halkymyz şuña meñzeş durmuşlary *göre-göre* geldi (*İşte, halkımız buna benzer hayatları göre-göre geldi*) [AADŞ: s.73]. Hamana, süññi nāmedir bir zat syzýan ýaly, Gulluş *gorka-gorka* sorady (*Sanki, yaratık mı nedir bir şey sezmiş gibi, Gullaş korka korka sordu*) [Kepb: s.76]. Emma *oýlana-oýlana*, düzedip bilmedi (*Ama düşünene düşünene düzelemedi*) [BöT: s.275]. *Towsaklay-towsaklay* asmana galsam diýdi (*Hoplaya hoplaya gökyüzüne kalsam dedi*) [BöT: s.219]. Olaryñ aýaklary duşakly ýaly *towsaklay-towsaklay* gaçyşy, hinlerine kürsöp urşy geñdi (*Onların ayakları kösteklenmiş gibi hoplaya hoplaya kaçıışı, inlerine girerken mücadelesi şaşırtıcıydı*) [BöT: s.220].

Tüt: Akdeniz'i, Körfez'i ve o hercai izmir'i, Belkahve doruğundan *doya doya* seyretmişti [TEKA cII: s.508]. Yüzlerine tatlı bir aydınlık yayıldı. İngiliz, Fransıza, Yunana benzemez, Türk ordusunu *evire çevire* yener, alimallah Ankara'ya kadar kovalardı [Cum: s.24]. Çünkü her dişi kuş her mevsim yeni bir yuva *yapa yapa* yaşayıp gider [SiyS: s.36]. Yerimden fırlayarak boynuma sarılmak ve onu *ağlaya ağlaya* öpmek için müthiş bir arzu duydum [KüMM. s.74]. *Bağıra bağıra, küfür ede ede, ağlaya ağlaya* ateş ediyordu [Dir: s.527].

Bu ikilemeler bazı durumlarda farklı işlevler de yüklenebilir.¹⁸²

Sebep bildirir.

EAT: Bunu didi aldı süci kıldı nüş / *İçe içe* çün kim başı oldu hoş [SN: 1291]. *Gide gide* şöyle ırışdıydı / Ki deñiz kenārına irişiyyidi [SN: 2932].

¹⁸² Bu madde için, {-A} zarf-fiili başlığı altında işlevlerin ayrıntılı olarak incelenmesi nedeniyle sınırlı örnek verilmiştir.

TAT: Ünüm añlañ bigler sözün diñleñ bigler, *yata yata* yanumuz ağrıdı, *tura tura* bilümüz kırıldı [DK: D36/10-11]

KOT: Bîve-zen merdek-i nassâba döner / Ölü *göre göre* kassâba döner [SOE: 1890].
Çeke çeke komadı şabr u mecâl ü tākātüm / Geh kemân-ı hasret ü geh tīg-ı fūrķāt éy göñül [VUSD Gaz.: 122/4].

KaT: Düşmen gele-gele kıovm oldı, dost *gelmeye-gelmeye* düşmen [KTA: 2420].

Sürdükçe artma bildirir.

EAT: *Baħa baħa* uş kamu kıalduκ taña / Ki sultānlıħ iñen yaraşdı saña [SN: 3609]

TAT: Əşki-rəvanımə el cəm' oldu, var ümidim / Kim, ola *varə-varə* cəm'ıyyətim ziyadə [FuzE cI: s.268]

KOT: Kūyuña varmasam eglenmez göñül gerçi velī / Ben ayakdan çıkdum elden gitdi *vara vara* ol [VUSD Gaz.: 124/3].

TT: Amanyñ *pikir ede-edə* kellesi çışdı (*Aman'ın düşünə düşünə kafası şişti*) [Kepb: s.356].

Karşılıksız gerçekleşme bildirir.

TüT: İşte Mümtaz, o gün öğleden sonra da her ay *istemeye istemeye*, alacağı cevabı ezberden bildiği için, uğraşmaktan çekindiği yere gidecekti [Huz: s.12].

Karşıtlık bildirir.

TüT: Pişman olacağımı *bile bile* Taçlı'ya iyi bir haber vererek onu sevindirmek istiyordum ama yine de kalbimin bir yanı bu haberin daima gecikmesinden yanaydı [ŞahS: s.136]. Göz *göre göre* buna katlanmak imkânsızdı [Dir: s.275].

11. Bazı fiillere gelir ve kalıplaşarak¹⁸³ edatlar oluşturur.¹⁸⁴

OT: Otuz yaşıma Biş Balık *tapa* süledim [KÜLT D:28]. Anda qalmış yir *sayu* qop toru ölü yorıyur ertig [KÜLT G: 9]. Anda *ötrü* qaganıma ötüntüm [Ton It G: 5]. Seleñe *qodı* yorıpan qargan kısıлта ebin barqın anda bozdum [BİLK: D37]. Buyrukı *yime* biligsiz ermiş erinç, yablak ermiş erinç [BİLK: D6].

EUT: İdişimtä ayakımta *öñi* kança barır män [IB: 42]. *Taqtı* negü küdersizler [ÇB:42-43]. Amtı m(e)n isig öz-ümüz-tin *berü* inanurbiz [AY: 159/4-5]. Ançıp bars yılda çık *tapa* yorıdım [ŞU: D7]. Qavşatılmış quvraq *ara* bodımant orun-ta / qağan erser olurur-ın qamağ-un körelim [ETŞ: 13/75-76].

KT: Ajun begleri öldi bizde *oza* / Öküşreki bardı bu arzu öze [KB: D1885]. Atın tuttı mindi bir oğlan bile / Qadaşı *tapa* bardı sevnü küle [KB: 4970]. Ne iş *utru* kelse aña keç baqın / Ol işniñ öñini soñını saqın [AH: 369370]. Tevey münp koy *ara* yaşmas [DLT cIII: s.60]. Oğrap qalı kelse saña *qarşu* süle [DLT cIII: s.272].

HT: Ya men toğmazdın *aşnu* ölsem irdi / ya toğgaç mini itke salsa irdi [KHŞ: 2210]. Qağan olar övkelese tügleri öre kopup tonlarıdın *öte* çıkar erdi [RKE: 98r/11-12]. Aña *qarşu* qoyğan nérse örtügli kıldı sözni [ME: 78/7]. *Taqtı* bir aña hem muña yanağı / Niçe bolur anda kiğin sanağı [MM: 497-498]. Hēç kimerse icābat kılmadı ol ma'nidin *ötrü* kim açlıq qatıg erdi [NF: 31/11].

EAT: Ol vaqtın ol bağlanan taş kızıl yāqūt olur, kızılığı harāretine ve kaynaduğına *göre* olur [TUM: 29a/3-4]. Şeyhden *ayru* kâmil olmadın eger / Olsañ şeytân kamu togruñ eger [MUM: 1883]. Yüzüne *karşu* bu güneş bir dem gelüben turamaz / Gelüp qaşundan kiçi ay her dem okıyalı sebak [YED: 132/4]. Eger ol öyken pāresin ite

¹⁸³ Argunşah (2011:67), {-A,-U,-I} zarf-fiil eklerinin bazı durumlarda asıl işlevini kaybettiğini; zarf-fiil özelliği kaybolan bu ekin, yapım eki olarak kullanılmasıyla zarf ve edatların isimleştiğini ve sonrasında da cümlede farklı sözcük türleri başlığı altında karşımıza çıktığını söyler. Dolayısıyla oluşan bu sözcük türleri, üzerlerine hal eki de alabilmektedir.

¹⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz, 1994: 57-65.

virselər, yimeye, ağulu olduğundan *ötrü* [ŞMK: 17b/3-4]. Aña *karşu* yüzümi burtarayım / Bu belâdan kendüzüm kurtarayım [MT: 3689].

KOT: Bu cânibde nâgeh olup vakt-i şâm / Zuhûr itdi ahşama *karşu* zalâm [CK: 2035]. Var hüccetine *göre* usûli / Çesbîde kıyâsına füsûli [HÜA: 368]. Kıdem ü mesned ü asl ü fâka / Katılaldan *beri* istihkâka [SOE: 1208]. Bâkî-i haste-hâtırı dûr itme dîdeden / Gamzeñden *ayru* kimsesi yokdur ilər çeker [Bak: 79/7]. Yani eli elime değmeden *başka* yanıma dahi oturmadı [Muh: s.243].

TAT: Zahirü batin, əvvəlü axır / Səndən *ötrü* zühuri-şərhü bəyan [Nes cI: s.181]. Ruxün şəminə *qarşı* canı hər dəm / Nola pərvanəvəş büryan olursa [Hab: s.21]. Darüş-şəfayə getmədigim canandan *ötrüdür* / Ey cismimin həyatı, ləbindir mənə şəfa [Hat: s.39]. Xumar gözlərini sevəndən *bəri* / Dərdə düşüb canım xəstədir, ay qız! [MPV: s.36]. əgerçi sair mütəarif xalqa *göre* bu növ şəraiti-mənəviyyə badii-nəzərdə qəribə və əcibə görünür [MFAE cI: s.40].

TTT: Bardıq *sayı* köñül çöker, pes bolur / Yüfek işlənməse soñı lās bolur [Zel: 26/13-14]. Övit *ötri* ‘aqlı çaldur / Naşihat durmaz gırbəldur [Zel: 50/45-46]. Ketibi diyir usti kutub mesgeni / Meger Muhammetdən *beri* bu dağın [Ket: s.105]. Göz gözəldə nəfs iyməkde dil *dağı* gıybet üçün / Şevketiñ şər başda yok böyle hevədin gayrı [MAD: 202/10]. Anıñ üçün göz gören işdin *öte* düşdi gümən / Eyleyüp bir birinə dağvā-yı bātilnı hemən [MAD: 188/39-40].

AT: Kərim kişi içməli su daşımaqdan *ötrü* saxladığı eşşəyini bağlamasaydı, qanıb-qandırmayacaq, gedib yandakı üzüm bağına girəcəkdı [QG: s.98]. Jenyanın hürriyyətinə mane olmadığından *dolayı* bir az da fəxr edirdi [YVÇE cII: s.167]. O, tamam tər və toza batmış halda, bütün gücünü sərf edərək, bədənini daşa söykəyib, söylə onu yuxarıya *doğru* diyirlədirdi [EKah: s.136]. Məndə təbii bir qüvvə yox ki, hiyləyə *qarşı* dayana bilsin, iblislərdən uzaqlaşsın [CCSE cII: s.64]. Bizi atıb getdiyindən *ötrü* səni məzəmmət eləmirəm, məzəmmət eləyə də bilmərəm [CinC: s.438].

TT: Gülnesibäniñ gürrüñ bermegine **görü**, ilkibadalar oña uly hormat bildiren täze emir soñabaka ondan sowaşany bilenem çäklenmän, daşgynrak gulakdan oña ýurduna göçüp gitseler gowy boljakdygyny aňdyrypdyr [ÜNB: s. 258]. Sebäbi onuñ ömür pursatlary **geçdiksaýy** akyly hasam goýalyşyp, häsiýeti agraslanýardy [OwA: s.32]. Şabossan gapydan gireninde onuñ owadanlygyndan **ýaña** göni seredip bolmaýardy [Yaz: s.41]. Günün howruna gyzyp, ýetjek derejesine ýeten çäge depeleri syrap, deñze **baka** süýşmäge başladylar [AHR: s.83]. Amansähet mundan **başga** näme jogap berjegini bilmän, burnuny çekdi [BöT: s.88].

GT: O legendaya **görü**, Tiginaya deniler “Bin deri” [GAG: s.109]. Moldavannar zamandan **beeri** yazarmışlar latin alfabetinde, ama Sovetlär Birliindän hem ayırılmanın maanasıydı dil problemi [PubY: s.80]. Anı onnara **göre** var nicä kurmaa birkaç onarlık sud aktı [SeçY: s.244]. Kirsovda kızlar aul **aşırı** atarmışlar / çizmelerini da bekläärmışlär [GKA: s.32].

Tüt: Vazifelerinizi çok iyi yaptığınızdan **dolayı** hepinizin ellerinizi sıkamak isterdim [TEKA cII: s.173]. Konferans kesildiğinden **beri** Lozan'da bekleyen Mustafa Şeref Bey trene bindi [Cum: s.291]. Simitçi bıyık altından gülümsemeseydi, Murtaza adamı pehlivana benzediğinden **ötürü** övecek, dost olacaktı ama, simitçinin sinsi gülüşü dikkatine çarpmıştı [Mur: s.138]. Fakat kendi söylediğine **göre** o, *aller* fiilinin çekiminde iki yanlış yapmış [ÖYat: s.151]. Doğan, can yoldaşımdı, elbette ona kalkan bir kılıcı havada ikiye biçerdim; ama o kılıcı tutan elin can beraber kardeşimin eli olmasını kaderden **başka** neyle izah edebilirdim? [ŞahS: s.228].

12. Ana cümleinin yüklemine, “-dıkça” anlamında sürdükçe artma¹⁸⁵ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Kün **kelü** sewüglüki ziyāde boldı, tatlıg aşlar yédürdi, arıg tonlar keğdürdi [RKE: 79r/10]. Kün **kelü** ağırığı ziyāde boldı [RKE: 236v/1-2].

¹⁸⁵ Ana cümledeki hareket, zarf-fiildeki hareket sürdükçe artar.

AT: Nə qədər düzəltdirsə, yaxşı baxsa da *get-gedə* özü kimi tökülüb-itirdi [QG: s.16]. *Get-gedə* o başqa bir fikrə keçib belə bir əqdəyə gəldi [CinC: s.80]. Yevrisfey Hraklı *get-gedə* daha da uzaqlara göndərirdi [EKah: s.124]. Qapı arasında çəhrayı qurşaq göründü, *get-gedə* enləndi [MCSE: s.361].

GT: Açıan o yaklaşêr kasabaya, kasabadan *razgelü* çıkêr türk viziri [GAG: s.112]. Valerik *git gîdû* çalışardı yakın oturmaa [CanY: s.162-163]. *Git-gide* gece uzun / tatlı sarar düşləri [GBY: s.29].

TüT: Açılarn kenarları niçin *gitgide* birbirinden uzaklaşır? [YDBY: s.191]. Diyordu ama Erzurum'da yiyecek sıkıntısı *gitgide* had safhaya varıyordu [ŞahS: s.165]. Oysa ihtimaller *git gide* büyüydü [AdA: s.257]. Sırt çantaları *gitgide* daha ağır gelmeye başladı [Dir: s.91].

13. Ana cümleinin yüklemine, “her...-dıkça, her...-dığında” anlamında zaman bildirme (vakitlenme)¹⁸⁶ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Erte kéçe yüzinge *bağa*, sözini *éşitü*, başını *tarayu* bu ‘ışkı gâlib boldı [NF: 359/17].

EAT: *Dirile* seni kafasda dutalar / Öliçek nâçâr taşra atalar [MT: 1412].

14. “di-(<ti-)” fiil köküne gelerek (di-y-e) çeşitli görevlerde kullanılan kalıplaşmış bir sözcük oluşturur.¹⁸⁷ Edat gibi kullanılır (Korkmaz,2003:989).

a) “Ne” soru sözcüğüyle beraber kullanıldığında “için” edatının yerini tutar.

TüT: *Ne diye* yoldan ayrılıp buraya saptığımın, niçin geri dönmediğimin farkında değildim [KüMM: s.124]. Bir saat mesafede otursak *ne diye* bırakayım? [AdA:

¹⁸⁶ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda vakit vakit gerçekleştiğini bildirir.

¹⁸⁷ Başka kullanımları ve ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz, 2003:989-992.

s.207]. Yoksa *ne diye* alalım hartada iki, üç kere paranızı [AdA: s.237]. Kimisi, *ne diye* boşu boşuna kan dökelim, diyordu [TEKA cII: s.467].

b) Zaman zaman kendinden önceki çekimli fiille beraber kullanıldığında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: İş bulmasını rica etmeye değil de, para yardımı yapmasını istemeye geldim *zanneder diye* çekinmişim [KüMM: 13]. Şimdi de uzağa *gitmiyor diye* seviniyorsun [AdA: s.141]. Birisi üzerine basacak da *ezecek diye* ödüm patlıyor [SiyS: s.97]. O kadar ki, adalarda bulunan Yunanlılar bile, Türk ordusu *geliyor diye* firara teşebbüs ediyorlardı [TEKA cII: s.490]. Biri boşboğazlık *edecek diye* ödü kopuyordu [Dir: s.439]. Hele iş matbuata *düşecek diye* içi titriyordu [KirK: s.140].

15. Ana cümleinin yüklemine “-dığı hâlde” anlamında zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Eyü günü yavuza şatmak budur / Oda cânı göz *göre* atmak budur [SN: 4526].

16. Ana cümleinin yüklemine, “-acağına, -maktansa” anlamında karşıtlık- zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Her ki rehrev ola yâ rehber ola / Yolda olsa yig ki yolından *kala* [MT: 4161].

1.1.9.1. {-A, -U} birle

Yapı:

Ünlü zarf-fiili {-U}’ya getirilen “birle” edatıyla oluşan bu yapı, “*hemen sonra*” anlamı vermektedir (Erdal, 2004: 314). Erdal’a (2004:475) göre bu yapı ana cümledeki hareketten önceki bir hareketin kısa bir süre içinde yapıldığını ifade eder. Erdal (2004:476) bu yapıdaki “birle” edatının zarf-fiili yönetmediğini; tersine zarf-fiilin kendisinin zaman anlamı taşıdığını belirtir ve “birle”nin burada “*hemen, derhal*” anlamını ifade eden bir zarf gibi kullanıldığını dile getirir. Bu yapı üzerine genellikle “*ok/ök*” edatı getirilir. Getirilmesindeki amaç ise ana cümleinin

hareketinden önceki hareketi vurgulamaktır (Erdal, 2004:314). Çağatay (2008:368), Eski Uygur Türkçesinde {-A,-U} zarf-fiillerinden sonra gelen “birle” edatıyla oluşturulmuş yapılara temas eder ve bu gibi kullanışların hâlihazırda Kazan lehçesinde (Tatar Türkçesi) bulunduğunu belirtir.

İşlevi:

1.Ana cümlelerin yüklemine “-dığında, -ınca, -r...-maz” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Çağatay, 2008:368).

EUT: Ne *odunu birle ok* anta korkınçlığın busuş-luğın inçe tip tidi (*Ve uyanmasıyla/uyanınca korku ve sıkıntıyla şöyle dedi*) [AY: 620/1-3]. Ne monı *eşidü birle ök* ürkip belinglep ötrü orduka kirip katunka inçe tip ötünti (*Ve bunu işitmesiyle/işitince de ürküp korktuğu için saraya girip Hatuna öylece deyip söyledi*) [AY: 621/21-23]. Ol uluşta men barıp *toğa birla ök* / Oz-a bu kıut kılunç-ka tükellig bolup (*O diyara gidip, ben doğmaz doğmaz/doğunca / önce bu saâdet arzularına nâil olup*) [ETŞ: 16/53/54]. *Körü birle* teñrim siz-ni buşulur-lar / Körmeser kim olar yime buşulurlar (*Ey tanrım, sizi görür görmez/görünce bozlurlar / Görmeseler, yine onlar bozulurlar*) [ETŞ: 15/60-61].

1.1.9.2. {- (y)U;-(y)I;-(y)A;-y} Zarf-Fiil Ekleri ile Oluşturulan Birleşik (Tasvirî) Fiiller

1.1.9.1.1. {-U;-I;-A;-y} al-

İşlevi:

1. Yeterlilik bildirir (Bayraktar, 2004:288).

HT: Yılanlar inleridin çıkğalı boldılar, yol tapmadılar, bu eki inge keldiler *çıka almadılar* erse Ebū Bekr rażiya’llāhu ‘anhu tabanın tiktı, Ebū Bekr ayağın tartmadı [RKE: 220r/13-14]. Bu ma yük ermiş maħabbetdin soñ firāk, tamām yükni kötergeymiz, ammā firāk yükin *kötere almağaymiz* [RKE: 213r/16-17]. Ol bendeler körgeyler kumuğı yazuk ma’siyet *oquy almağaylar* [RKE: 102v/20-21]. Yarlıg keldi: meniñ ħalkımnı mendin özge kim *konuqlay* alur [RKE: 138r/21]. Cinslik

édişti anıng birle kapuştı anıng birle nérseni **çala aldı** andın némeni okuyuştı anıng birle bitiglerini boluşdı işge [ME: 113/5].

1.1.9.1.2. {-U;-I;-A;-y} başla-¹⁸⁸

Yapı:

Bayraktar, (2004:313) bu tasvirî fiilin hem tezlik hem de yaklaşma anlamı taşıdığını belirtir. Bu yapı Türkiye Türkçesine “-maya başla-” şeklinde çevrilmektedir.

İşlevi:

1. Başlangıç bildirir.

EUT: Señrem taķı bütmezken **ite başladuķta** ok altı kāt teñri yirinte siziñge olurguluğ teñ(ri)d(em) ordular belgölüg boltı (*Manastır henüz bitmemişti, inşaata başladığı sırada altı katlı tanrılar yerinde sizin için oturacak ilahî saraylar ortaya çıktı*) [MS:52/19-22]. Yig ed, aş, sürme diledi. Dili **kile başladı** (*Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı*) [OKD:10-11].

HT¹⁸⁹: Bu arada erdiler, baķarlar, cemā‘at kuşlar havāda **uça başladılar** kim hēç munuñ téğ kuşlar kōrmişleri yok erdi [NF: 42/16-17]. Çiçekler kayra ol çimgeñge toldı / Yana **oynayu başladı** humaylar [KHŞ: 586]. Kopardı yél bulutnı, kaldurdı yél bulutnı yarattı anı Tañrı **kılu başladı** ol işni [ME: 3/2-3]. Ömer bu munça fikrge barıp aķrın **yōriy başladı** [RKE:196r/15]. Uçmaķ kuşları tūbī yığaçı üzre tūrlüğ ün birle **sarnay başlağaylar** [RKE: 202r/11-12].

EAT: Ebr-i dūr-bāram gözümden her dem aķar yaşlar / Gün yüzüñi görse gözüm dūrri **saça-başlar** [MN: 254/2]. Andan yine **otura başlayalar** yine ovmağā [HS: 38a/7]. Hemān demde **uğraşa başlayalar** / Kimi öte kimini başlayalar [MUN: 9597].

¹⁸⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Koç, 2007: 21-32

Anuñ yolında anca *gide başlar* / Çıka yürekde dürlü dürlü başlar [Halil: 507]. Ol maraz vardukça *arta başladı* / Gussa vü gam halkı *örte başladı* [MVN: 557].

KOT: Yākūt-ı dehr şafha-i mercân-ı la‘lüne / Bir ferd *yaza başladı* ammâ hayâl-i hâş [Beh Gaz: 233/3]. Gördüñ ki gönül yâra varup *güle başladı* / Zabt it anı erkenden yohsa giderek gelmez [Beh Gaz: 208/3].

1.1.9.1.3. {-U;-I;-A} bar-/var-

İşlevi:

1. Süretilik bildirir.¹⁹⁰

OT: Kün yime tün yime *yelü bardımız* (Gece gündüz *dört nala gittik*)¹⁹¹ [Ton I.t: K3]. kañgım kağan ança ilig törüg kazğanıp *uça barmış* (Babam hakan, öylece devleti [kurup] yasaları koyup *vefat etmiş*)¹⁹² [KülT: D15-16]. Qorıgu iki üç kişiligü *tezib bardı* (Koruyucu iki üç kişi ile beraber *kaçıp gitti*)¹⁹³ [BilK: D41].

EUT: Üç karluk yablak sakınıp *teze bardı* (Üç karlıklar kötülük düşünüp *kaçıp gitti*) [ŞU: K11]. Etüzümteki küçümün sen qarımak *ilitü bardıñ* (Vücudumdaki gücümü kuvvetimi sen, ihtiyarlık *alıp gittin*) [MS: 12/47-50].

KT: Neçe me sınıdım isiz kılguçı / *Kite bardı* künde üzüldi küçi [KB: D247]. Munu adırılır men seniñdin bu kün / *Ulyu barır* men ökünçün muñun [KB: D1075]. Turu itlü bargay kamuğ işleriñ / İlin *arta bargay* kiñgügey yiriñ [KB: D5915]. Neçe me sınıdım isiz kılguçı / *Kite bardı* künde üzüldi küçi [KB: D247]. Bañıl tirdi zer sim haramdın öküş / Vebal *kötrü bardı* özele söküş [AH: 241-242].

¹⁹⁰ Tekin (2003a:98-99) “Orhun Türkçesi Grameri” adlı eserinde bu tasvirî fiilin tamamlanmışlık bildirdiğini belirtirmiş ve Türkiye Türkçesine “-p git-” şeklinde aktarmıştır. Korkmaz (2003:831-832) ise “-p git-” tasvirî fiilinin süretilik bildirdiğini ifade eder.

¹⁹¹ Çev. Tekin, 2003b: 88.

¹⁹² Çev. Tekin, 2003b: 42.

¹⁹³ Çev. Ergin, 2010: 51.

HT: Kaçan kim Umayya İbnü ħalaf ‘al yarım batman kızıl altunnu aldı erse, *se’vniü bardı* [NF: 97/12-13]. Anıñ birle *köçe bardı* yerdin yerge *köçe barmaq*, köçmek şafdın çıkıp uruşdı anıñ birle [ME: 113/2-3]. *Köndürü bardı* aña yalıñ kılıç birle uruşdı anıñ birle [ME: 124/3-4]. Munı evge *éltü barıñ* men tüşmişde keltürgeysiz maña Zeliĥanı [RKE: 108v/19-20]. Bu kündin soñ ħurımağay içürgüm / Anı *izdeyü bar* ‘ömrüm kiçürgüm [KHS: 916].

EAT: Yûnus *anlayubar* hâlün şuna uğrayısar yolun / Bunda elün ireriken hayr işlere düşdi gönül [YED: 152/16]. Gendü çarın örtinüb döstüm *isteyü vârdı* [Mar: 53b/11-12]. Bir gün durdı, borclusın *isdeyü vârdı*, ol kişiyi evinde bulımadı [TezE: 43a/10-11]. *İsdeyü varur-iken* Âb-ı Hayat / Yolda sundılar aña zehr-i memât [İsk: 8558]. Kim Ayas’ı işbu sâ’at *görevar* / Sayru olmış bizden anı *soravar* [MT:3514].

KOT: Dîv-i Sefîd ħabanı acısından uyanup ħalkdı, göti üzere *otura-vardı* [MŞeh: 224b/12-13]. Lenger virdükte yel gibi gelürken sedd-i İskender gibi *dura-vardı* [MŞeh: 231a/4]. Ĥulâşa-i kelâm aĥşam olunca Gürşâsb ħârün-ı dîv-bende bir gürz urup nevbet ħârün’a geldükde at başın çeküp *tura-vardı* [MŞeh: 83a/13-14]. Bir şâfi ħalb, şâfi derün bir Müslîmân işbu güzel edâ ve ‘ibâdeti işidür daĥı ol vâ‘ızuñ meclisine *otura varur* [Meh: 56b/8-10].

1.1.9.1.4. {-U;-I;-A} ber-/bir-/ver-/vir-

Yapı:

Günümüzde çoğu Türk lehçesinde kullanılan bu tasvirî fiil, eski metinlerde de sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca eski metinlerde tezlilik işlevinin dışında da kullanıldığını görülür (Çağatay, 2008: 370).

İşlevi:

1. Tezlilik bildirir

OT: Ĥurıgaru Temir ħapıĥka tegi *süleyü birmiş* (*Batıda Demir Kapı’ya kadar ordu sevk edivermiş*) [BilK: D8]. Tabğaç ħaĥanĥa ilin törüsin *alı birmiş* (*Çin ħaĥanına*

*ilini, töresini alivermiş) [BilK: D8]. Türküme budunuma (y)igin ança **kazğanu birtim** (Türküm için, milletim için iyisini öylece kazanıverdim) [BilK: G10]. Kağanım [ben] özüm Bilge Tonyukuk ötüntük ötünçümün **eşidü birti** (Kağanım benim kendimin Bilge Tonyukuk'un arz ettiği maruzatımı işitiverdi) [Ton I.t: G8]. Olurupan Türk budunuñ ilin törüsün **tuta birmiş, iti birmiş** (Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş) [KülT: D1].*

EUT: Sogdak tabgaçka selengede bay balık **yapıtı bertim** (Soğdlular [ve] Çinliler Selenge'de Bay Balık kentini yapıtıverdim) [ŞU: B5]. Bilge biliglig yaruķuñuz qop kamağ yalañuqlar kögüzin yarutır siz meniñ yime qararığımın **yarutı birzün** (Hikmetli ışığınız ile canlı varlıkların bütün hepsinin kavrama [gücünü] aydınlatırsınız. Benim de karanlığımı [yani bilgisizliğimi] aydınlatıversin) [KİP: 198-200]. Birle yana üç ödteki ülgüsüz kalplarığ / biz kigürüp kşan uçka **bışrunu bilelim** (Birlikte yine her üç zamanın sayısız devirlerini bir anın ucuna sokup, olgunlaşabilelim) [ETŞ: 13B/99-100]. Siz amtı siz yeme tınlıqlarınñ çoğ yalınların asguluk adasız tudasız bolguluk öñlög meñizlig küçlög küsünlög iyin meñilig ögrünçölög kılguluk mantar daranı **sözleyü biriñ** (Şimdi siz yine canlı varlıkların parlaklıklarını arttıracak, [hayatlarını] tehlikesiz kılacak, güzel [ve] güçlü [edecek], mutlu edecek [bir] dua söyleyiverin) [DIŞ: 733-738]. Men sanga **nomlayı bireyin** (Ben sana açıklayavereyim)¹⁹⁴ [AY: 158/16].

KT: Köñül birdi köz hem uķuş öğ bilig / **Aça birdi** sözüm yorıttı tilig [KB: D387]. **Bolu birdi** evren ilig birdi taht / **Tuta birsü** teñri bu taht bir baht [KB: D92]. Köni yol öze tüz **tuta bir** mini / Suçulma meniñdin bu iman tonı [KB: D393]. Negü kılmışınñı sen adra seçe / **Yora birdiñ** uķtum qamuğnı aça [KB: D797]. Yazuqlarımıznı **tökebérgil**, kiriñ qapuğka yüknü, örtgey-miz sizlerniñ yazuqlarınñıznı, arturur-miz edğülük kılığlılarka [SKT: 28/38b1-39a1].

HT: Ey mu'minler, Peyğambar 'as'qa durüz ve şalavāt ve selām **ayta bériñ** tép emir keldi erse şahābalar aydı [NF: 3/4-5]. İlāhi tevfiķiñ qapğın **aça bir** / köñülge

¹⁹⁴ Çev. Ölmez, 1991:47.

rahmetliñ urğın *saça bir* [KHŞ: 1]. Ul kemişti damğa, ul *kemişi bérđi* damğa ıvaladı kuş yığaçda [ME: 92/5-6]. Herem atlıg kişi *aytu bérđi*, Ebu'l-Vahhâb evinde turur, tédi [RKE: 35v/20-21]. Hâkıkat üze *oқтыu birür* miz anlarğa, artsunlar üçün yazuk [HKT: 71a/4-5].

EAT: Şeyh hazratları bunı halka dir-idi, çok *şalı virürdi* [ŞMK: 11b/12-13]. Biz anı delülerden şayarduk, soñucı biz aña ev *düzivirdik* [TezE: 17a/3]. Meker-i hargûş-ıla şîr oldı esîr / Şîr *diyü virdü* şîre zehr ü sîr [MUM: 5368]. *Eydivirem* ne kıldugın benümile ol dil-pezi / Her dem yini şîveyile beni yini kılur esîr [YED: 53/1]. Hem başından yire bürgüsin komış / Hem toñuzları *salvirdüm* dimiş [MT: 658].

KOT: Hâzır it hasmımı dâdım *alvir* / Dinle şekvâmı murâdım *alvir* [SOE:1398]. Eger fâsık olursa fâsıka âlet-i fesâd ve ‘iddet-i ma‘âşi *idivirüp* günâhda şerîk olmak vech midür? [AA:171a/19-171b/1]. Güher-i câmı yitürdük bizi gam öldüriyor / Sâkıyâ gel *bulı vir* kanda ise ara meded [Bak Gaz: 40/3]. Bir hafta sonra buna *aşlıverdi* ve hâlınden memnun olmaya başladı [ArS: s.229]. Kendü şuda iken bir şahş gelüp atına / Süvâr oldı ve atın segirdüp alup *yörüüyüvirdi* [Ctev: 13b/1-2].

GT: Hey kafadarlar, durun işte buracıkta, ben yevé *gidivereyim*, kariya bir imek hazırlasın söyleyim [GagM: s.66-67]. Diil ani maasuz, kızım, te ölä kuhnedân göz *atıverdim* dışarı da gördüm sizi [MSİ: s.29]. Yıldız küstü bana / Açıan sözümüzde /Bân *söyleyiverdim* / Düşünmedik lafı [AkaY: s.125]. Çimdikçi bilmedi ne cuvap etmää da *soruverdi* [CanY: s.131]. O *bakıverdi* aşaa da gördü bir gözâl, pamuk gibi biyaz, çiçecik [OKiy: s.59].

TAT: Gelüp meydan ortasında *kıoyu virdiler* [DK: D16/2]. Dedi: iki diri keyik gæräkdir / *Tutu verin* bėnanı tizrėkdir [DAH: s.98]. Ka'be sana karşı *getürı vıre* safâyı / Sımarlar isen özüni kurbāna gönülden [KBD: 1309/10].

HoT: Mān dīvānā dā'ylām, māni **bīraxīverī** (*Ben bir hak aşığıyım, divane değilim, beni hemen bırakın*)¹⁹⁵ [KBE: 244].

TTT: Ötever dünyādın sāhillik bilen/ Almağın tohumlu, soylı bolmasa [Zel:46/19-20]. **Aytmaver** gıybat söz, etme zınanı / Dovzahnı oduna duş eder seni [MaSE: s.223/15-16]. Zelilī, düz, destān, **yazaver** haṭı / İki dünyā haḡdın dile mıradı [Zel: 13/17-18]. Yā ḡabībā 'ışkıñda eyle tende cānım sūz ide / Gün yüzün ḡaḡa **dōndereber** ayrı leyl ü rūz ide [MAD:99/26-27].

TT: Gün dogup, ýokary **galyberende**, ýene bir serdaryñ baýdagy göründü (*Güneş doğup, yukarı çıkıverince, gene bir serdarın bayrağı göründü*) [Dor: s.46]. Hojadurdy uzynyñ bu sözden göwni suw içmedi, muny onuñ burnuna salyp gürläninden **bilibermelidi** (*Hoca Durdu uzunun bu sözünden hoşlanmadı, bunu onun burnundan konuşmasından bilivermeliydi*) [AHR: s.25]. Toýda seni partiýa agzalygyna almak barada-da karar bar, **ykjamlanyber** (*Toplantıda seni parti azalığına almak hakkında da karar var, hazırlanıver*) [Kepb: s.277]. Aman hyrçyny dişledi, oña gözünü ýuman bolup **ýatybermekden başga** alaç galmady (*Aman pişman oldu, ona gözünü yumar gibi yapıp yatıvermekten başka çare kalmadı*) [Kepb: s.357]. Hiç aýby bolmaz, göwnüñdäkini **aýdybermelidir!** (*Hiç ayıp olmaz, gönlündekini söyleyivermelidir*) [HalH: s.5].

Tüt: Her reziletin bir itiyat ve her itiyatın bir iptila haline girdiği maneviyatında Seniha'yı sevmek de birdenbire, vazgeçilemeyen itiyatlardan biri **oluverdi** [KirK: s.80]. Elbiselerini masanın üzerine **atıvermiş**, pijamasının ceketini giymemişti [YDBY: s.12]. Madam kapıyı açıncaya kadar tarçadan yandaki eve **geçiverdim** [YorS: s.99]. Apteshane aralığındaki işçiler de çevrelerini **atıvermişti** [Mur: s.239]. Leyla Hanım büyük kızının birden bire haddinden fazla güzel bir genç kadına **dönüşüvermesi** karşısında telaşa kapıldı [AdA: s.41].

¹⁹⁵ Çev. Tulu, 2009b:185.

1.1.9.1.5. {-U;-I;-A;-y} bil(me)-

İşlevi:

1.Muktedir olma/olmama bildirme işleviyle kullanılır.

EUT: Titik odgurak yaruk yaşuk kamag şastır bitiglerig *bütürü bilmiş* (Anlamlı, açık, aydınlık, parıltılı bütün kitap sayfalarını *bitirebilmiş*) [AY: 585/20-21]. Uulsuz tüpsüz yñağ sayu bu oğ yañlıg / Utmişlarnıñ uluşıña *kirü bileyin* (Sayısız sonsuz cihetlerin her birinde bu şekilde galiplerin diyarına *girebileyim*) [ETŞ. 21/3-4].

KT: Köni bol könilik kıl atan köni / Köni *tiyü bilsün* kişiler sini [AH: 165-166]. Akı er biligni *yete bildi* kör / Anın sattı malın şena' aldı kör [AH: 237-238]. Ol Tañrı ol kim kılurlar *ķapsayu bilgen* [KSKT: 25/2a1]. *ķılñubılse* kızıl kedher / *Yaranu bilse* yaşıl keçer [DLT cI: s.394]. Kelir ķut *tuta bilmese* sen barır / Birer neñ *iyü bilmese* sen alır [KB: D724]. Ķalı *sözleyü bilmese* til sözüg / Yaşıl kökte erse kör indür özüg [KB: 1003].

HT: Taķı öngin ģanīmetler, yarağlıg *bolu bilmedingiz* anıñ üze, ķapsadı Tangrı anı [HKT. 490b/2-3]. Ey 'īsī Teñriñ kökdin bizge mā'ide *yibere bilgey* mü? [RKE: 171v/16]. Oğlum ģatunını ģalak ķılı bilmez, ģalīfalıķ *neteg ķulu bilgey*? [NF: 122/2-3]. Belgüsi ol turur kim üç kūn tiliñ ağır bolğay ķışige *sözley bilmegeysen* [RKE: 168r/1-2]. Melīke birle ģoş 'işret ķılıñız / *Köre bilmez* ķişi bağrın tiliñiz [KHŞ: 201]. Tökmek oñardı divitni, yaraştırdı divitni *tuta bilmez* yarmaķnı ayası civānmardlıķdın [ME: 53/7].

EAT: Ķutam sırrıñı *ģizleyübilesin* / Gözüñ yaşını nicesi silesin [SN: 1193]. Şu kim saķlar ola kendü veķārın ne göz *ķoyuru bilür* ne ģo ķarın [Işk: 663]. Şol ģâlde üşbu ķitābı bu miķdāra *ģetüribildüm* [HS: 5b/1]. Eydür ol tesbīh terkin ķün kılam / Bilüme zünnārı *bağlayubilem* [MT: 410]. 'Ayne'l-yakīn ģören ķişi ırmaz ģözin dost yüzinden / Niçe *ģörebilsün* anı bu sevüden taşra turan [YED: 259/7].

KOT: Düşmen olsa ne zarar *idebilir* / Dost olmayıp elinden ne gelir [SOE:2287]. Bākıyâ duhter-i rez ģirdi yine meydāne /Ayagın kim *ķekebilürse* er oğlı erdür [Bak:

189/5]. Başıdur bâsı beyânuñ hakkâ / Ger *bakabilseñ* odur rûy-ı bakâ [ŞSM:23]. Fâtihâ ihlâşhaıttıdur yüzüñ / *Görebilmezdir* anı her kör kâr [FN: 37b/19-2]. Zülf ü haıttuñ sırrını fi'l-cümle idrâk itmeyen / Yaıasın *kurtarabilmez* ceng-i mûr u mârđan [DVD Gaz: 99/3].

TAT: Sən yarı qılmışam iki aləmdə ixtiyar / Məndən kim ayruq *ala bilir* ixtiyarımı [Nes cI: s.85]. Xameyi-qüdrət ki, çəkdi arizin lövhində xətt / Xansı katib *yaza bildi* şol xəti-mövzun kimi [Hat: s.206]. Nə dil *deyə bilir*, nə qələm yazır / Hər nə ki çəkmişəm onun ucundan [MVV: s.28]. Nə gözəl adamsan, ay qaşları yay / Heç novcəvan *galə bilməz* sənə tay [MPV: s.73]. Çarə yox, aşıqi-zarın *dönə bilməz* səndən / Kəsəsən başın əgər qoç kimi qurbanındır [NSE: s.66].

AT: Yalnız bundan sonra başını dik tuta, arvad-uşağının üzünə şax *baxa bilərdi* [QG: s. 247]. Məndə təbii bir qüvvə yox ki, hiyləyə qarşı *dayana bilsin*, iblislərdən uzaqlaşsın [CCSE cII: s.64]. Sifəti mənə tanış gəlsə də kimliyini, harada gördüyümü heç cür yadıma *sala bilmədim* [MaB: s.79]. Raskolnikov gücdən düşərək divanın üstünə yıxıldı, ancaq göz-lərini daha *yuma bilmədi* [CinC: s.122]. Amma bir dəfə elə oldu ki, nahardan sonra *yata bilmədi* [ZülG:s.36].

GT: Bu, tamah nəənda *bulabilir* o Garibi? [GagD. s.156]. Uzak hem yakın dedələrimiz *tutabilmişlər*, korumuşlar kendiliini, kendi türklünü, etnik kulturalarını, dillerini da getirmişlər bizə bu mirası hiç bir kayıpsız, hiç bir kusursuz [PubY. s.3].

KaT: Tenki sağına *gidebiliriz* ne anlatım munlar hususu [KaşT: 5-a/63-64]. Ne *atabilirem*, ne *utabilirem* [KTA: 3980]. Ceylanı da vurabilmedi. kemend ğınan tutabilmedi [KaşT: 2-c/3-4]. Kaşqayı, kaşqayı ğızzını tılag vermez, *verebilmez* [KaşT: 4-a/49-50]. Yanē heş kim bu ēlī çappağ *edebilmir* [KaşT: 6-b/33-34]. Onuñ dırnağı da *olabilmez* [KTA: 996]. Dünya varı ilan olsa, ğökm olmasa, *çalabilmez* [KTA: 2383].

HoT: Ägär ağıñ istinä **siçiräbildiñ**, säni gätiriyä yıxarıyä (*Eğer akın üstüne sıçrayabilirsen, seni yukarı çıkarır*)¹⁹⁶ [HTFD: 2.16/75]. Ve tã gızlã gelib meniç üstümde oynamasul[l]an, men **ğaynaya bilmerem** (*kızlar gelip başımda oynamazsalar, kaynayamam*)¹⁹⁷ [GoIT: 70].

TTT: **Yete bilseñ** yiğrimice yaşıña / Boz bulanıp akan sile meñzärsiñ [Zel: 119 /7-8]. Mağdümkülü töz kolıñı köze koy / **Eger dözebilseñ** kılğın bu işi [MAD: 10/27-28]. Berse hanlar yüz-müñ tümen / **Sata bilmez** seni münen [Mag: s.92]. Mağdümkülü çın taqdire ten berdi / Her kim özin **saklay bilse** iş gördi [MAD: 198/25-26]. Neçeler kalkınup **turabilmezler** / Melekler zärbındın **yörebilmezler** [MAD:105/33-34].

TT: Yöne, Akmämmet aga, uzyn sözüñ gysgasy, bu gezek sürimden dowar **beribiljek däl**. (*Ama Akmehmet Aga, uzun sözün kısıtı, bu kez sürümünden davar veremeyecek*) [BöT: s.30]. Yzyndan **yétibilseñ**, yet-dä göreýin soñ! (*Peşinden gidebilirsen git de göreyim sonra*) [AHR: s.20]. Onuñ günü elmydama iliñ **yétibilmez** belentliginde boldy (*Onun yaşamı halkın yetişemeyeceği yüksekliklerde oldu*) [MTH: s.161]. **yetişibildiginden** iki ýana darsyldady (*Yetiştirdiğinden iki tarafa koştu*) [MTH: s.161]. Men sizi **tanabilmedim**-le? (*Ben sizi tanıyamadım?*) [Kepb: s.64].

TüT: Hatta yanında bir zenci hizmetçi de **çalıştırabilmişti**. [TEKA cI: s.48]. Bakın, bunu herkesten iyi becerebileceğime **inanabilirsiniz!** [YorS: s.42]. Eğer evinden izin çıksaydı Londra'nın en çok aranan mankenlerinden biri **olabilirdi** [AdA: s.53]. Evde veya atölyede karaladığım şeyler arasından ancak en manasızlarını **gösterebiliyor** [KüMM: s.51]. Ne fareye **benzetebiliyor** ne serçeye [SiyS: s.101].

1.1.9.1.6. {-U;-I;-A;-y} bol-

İşlevi:

1. Yeterlilik bildirir.

¹⁹⁶ Çev. Tulu, 2009a: 126.

¹⁹⁷ Çev. Tulu, 1992: 143

TAT: Mən indi işin *olubolacağını* sənə açıb deyirəm [AHSE: s.38].

1.1.9.1.7. {-U;-I;-A} düş-

İşlevi:

1. Tezlik bildirir (Yüce, 1999:41).

EAT: Çü ma‘lûm itdi bu sözi Feraḥşâd / *Sevinü düşdi* cânı oldı dil-şâd [HUN: 2953]. Çü zulmet *baş a düşdi* nûrı sara / Ol iki gök arası oldı qara [SN: 3474]. Ki evvel virincek selâmı seni / şanur *qorka düşdi* görüncek beni [MUN: 7008].

KOT: Baḳiye-yi zarb-gürz zemîne inüp tozdur Rüstem’i bu *devire-düşdi* [MŞeh: 280a/25; 280b/1]. Elinde tîr ü kemân bir bala-ḳadd dilâver, ṭolı dizgin *çıḳa-düşdi* [MŞeh: 295b/1-2]. Nâ-gâh, Bûrzî elinde şallar iken bir rûzgâr-ı nâ-gâh nikâbın yüzinden *aça-düşdi* [MŞeh: 322b/10-11]. Rüstem ol sâ‘at keyfden *ayla-düşdi* [MŞeh: 329a/10]. Şâbit daḥi çevgân-ı qalemle gezinürken / gâlib yetişüp gûy-ı edâyı *ḳapa düşdi* [ŞTŞ: 119].

TAT: Can gözü qəfl ətdən *açıla düşdü* / İkilik pərdəsi *seçilə düşdü* [Hat: s.336]. Qüdrət xəzinəsi *açıla düşdü* / Cəvahiri kani-mərcandan aldım [Hat: s.336].

1.1.9.1.8. {-U;-I;-A} ilt-¹⁹⁸

İşlevi:

1. Tezlik bildirir.

OT: Yaraqlıḡ ḳandın kelip *yaña ilti* (Silahlı [düşman] nereden *gelip* [seni] bozguna uğrattı [ve] *dağıttı?*)¹⁹⁹ [KülT: D23]. Süñüglüg ḳandın kelipen *süre ilti?* (Mızraklı nereden *gelerek sürüp gönderdi?*)²⁰⁰ [KülT: D23].

EAT: Ve îmâ oldur ki rükû‘a başın *ḳoyu ilede* andan ḳaldura ve sücûda aşağıaraq ilede rükû‘dan [KG: 27b/3-4].

¹⁹⁸ Bk. Tekin, 2003a:99.

¹⁹⁹ Bk. Tekin, 2003a:45.

²⁰⁰ Çev. Ergin, 2010: 16.

1.1.9.1.9. {-U;-I;-A} getir-

İşlevi:

1. Süretilik bildirir.

EAT: Dört yañadan atalar muhkem kemend / *Süriyü getüreler* boynında bend [VG: 711]. *Gözedü getir* çünkü güneş bata / Gice ola vü halk kaması yata [SN: 1859].

1.1.9.1.10. {-U;-I;-A} git-

İşlevi:

1. Süretilik bildirir.

EAT: Kim kâruvân-ı ‘ışk evini *isteyügider* / yüki belâ vü nâlesi hem-çün ceres gerek [ADD: 274/5]. Eger girü kor-ısan beni, kıyamat günine degin; *dükedügiderem* neslini ya‘nî azdurmağ-ıla, illâ az [MKT: 136a/62]. Ya vesvâsum var, ya meger kim dînümi iblîs elinden saklayam, selâmatlık birle imânum *duta-gidem* [TezE: 108b/1-2]. Dahı ‘ömri naqş u ziyâde iden / Nedür bilsün anı *okuyıgiden* [MUN: 4407]. Ya‘ni girü kalan şıfatlar-ıla eger göç-e giderse bu şıfat-ıla ki himmetdür *uç-a gider* [KenK: 22a/4-5].

KOT: Mihrâb-ı Kâbilîbunları bir konak *gönderegidüp* döndi, Kâbil’e geldi [MŞeh: 142a/24-25]. Meşelâ hocalar bir tutam çırayı bir hırsızın eline virür, ol hırsız da Müslümânları *yağa gider*, günâhda berâberdür [Meh: 67a/4-6].

TAT: Bidevi ata binüp oğlançuğun *isteyü gitdi* [DK: D26/3-4]. *Kova gitdiler*, yetmediler, döndiler [DK: D100/8].

1.1.9.1.11. {-U;-I;-A} id-²⁰¹

İşlevi:

1. Tezlik bildirir.

²⁰¹ Bk. Tekin, 2003a:99

OT: Begleri budunu tüzsüz üçün Tabğaç budun tebligın kürlüg üçün armağçısıın üçün inili eçili kiñşürtükün üçün begli budunlıg yoñşurtukın üçün Türk budun illedük ilin *ıçğınu idmiş*, kağanladuk kağanın *yitürü idmiş* (Beyleri [ve] halkı itaatkâr olmadığı için, Çin halkı hilekâr [ve] sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için, beylerle halkı karşılıklı kışkırttığı için, Türk halkı, kurduğu devletini elden çıkartıvermiş, tahta oturttuğu hakanını kaybedivermiş)²⁰² [KülT: D6-7]. Antağ ödke ökünüp Kül Tiginig az erin *irtürü itımız* ([Kötü şartların hep bir araya geldiği] böyle bir zamana hayıflanıp Kül Tigin'i az [miktarda] er ile ulaşıp gönderdik)²⁰³ [KülT: D40].

EUT: Anta-qy-a oq iş küç büdürgü-kä yarağ-lıg uvuğsuz ayvatsız irig sarsıg braman-larığ *idärđü idtu* (Hemencecik iş güç bırakmak için takibe uygun olmayan terbiyesiz utanmaz kaba kötü Brahmanları gönderiverdiler) [İns: 191-194].

1.1.9.1.12. {-U;-I;-A} kal-

İşlevi:

1. Sürerlilik bildirir (Tekin, 2003a:99).

OT: Usın buntutu yurtda *yatu kalur erti* ([Önceleri] uykusu kaçarak yurtda yata kalıyordu)²⁰⁴ [Ton I.t: D2]. Ögüm katun ulayu öglerim ekelerim keliñünüm kunçuylarım bunça yime tirigi küñ boldaçı, ölügi yurtda yolta *yatu kaldaçı ertigiz* (Annem hatun başta olmak üzere annelerim, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim, bunca hayatta kalanlar cariyeye olacak idi, ölenler yazıda yabanda yata kalacak idiniz)²⁰⁵ [KülT: K9-10].

EUT: Qorltguçılar yığlayu barsar tegin yemä *ıglayu kalur erti* (Dilenciler, bağış alamayınca, ağlayarak gidiyorlardı, prens de orada ağlayıp kalıyordu) [İKPÖ: 10/6-7].

²⁰² Çev. Tekin, 2003b:40.

²⁰³ Çev. Tekin, 2003b:48.

²⁰⁴ Çev. Tekin, 2003b:86.

²⁰⁵ Çev. Tekin, 2003b:52.

KT: Ölümke asığ kıldı erse ot em / Otaçı *туру қалғай* eri ulam [KB: D1199]. Bu dünya tileyü yügürse kişi / *Yatu qaldı* ta‘at tapuğlar işi [KB: D4684]. Kiçigde *körü kalsa* altun kümüş / Anıñ suqluķı bolmaz ança öküş [KB: D2754] Қаған kim kelse öğleri *kiterüqalmaslar* bir öğ ap yime aşnurlar [KSKT: 30/59b1].

HT: Yusüfniñ qarası körünmes bolğunça botası qalmış iñen teg *ıñrayu qaldı* [RKE: 69v/4-5]. Anası Mübeşşere *yığlayu qaldı* [RKE: 105r/17-18]. Mi‘râc bar erdi, ol kéçe ‘âlem halkı üç yüz yıl *uğıyu qaldılar*, ol tünniñ uzunluķı ança erdi [RKE: 217v/20]. Yéti kün Yūsuf sarāyığa *kelü qaldılar* [RKE: 102r/18-19]. Bu kimerse anlar artınga *baqa kalur* [NF: 439/17].

EAT: Bu géce şem‘i gördüm kim taña dek *ağlayu qaldı* / Menüm teg ayru düşmişdür meger şirîn yārından [MN: 97/2]. Ben dahı ağladum, ardınca *baqa-kaldum* [TezE: 15a/1]. Tā ki ol bākī ‘illetçük dahı ol destāra *bulaşu qala* [MÜR: S199b/6-7]. Secde geldi Âdem'e eydür inün kademe / Cümle firişte indi ‘Azâzîl *dura kaldı* [YED: 367/9]. Sisiyye kavmi, ki mürted olmuşlardı, bu haberleri işidüp Melik qorqusından yirlerinde *kurıyu qaldılar* [DN: 190b/4-5].

KOT: Birbirine şarılup *uyuyaqaldılar* [MSN: E84b/11-12]. Bile uçup qonarduñ ey gönül niçe kebüterle / Fenā şeh-bāzı anları götürdi sen *bakakalduñ* [Beh Gaz. 293/3]. El-vedā‘ eyleyüben oldı revān / *Ağlayı qaldı* niçe pîr ü cüvān [MEM: 1007]. Seher vaktinde mâhum gün yüzüñ gördüm tañakaldum / Fenâ olur vüçüdum diyü kapuñda *bakakaldum* [HZD Gaz: 291/1].

TAT: Bazirganlar ardından *baqa qaldılar*, vallah yaḥşı yigit mürüvvetlü yigit didiler [DK: D73/8-10]. Surətin ta gördü, cana, xəstəxatir Kişvəri / *Baxa qalmış* eşigində surəti-divar olub [Kiş: s.16]. Yaşım yürüdü su kimi ol sərv suyınə / Göz *baxa qaldı* zülfü xətü ruyü muyınə [Hab: s.69]. Anca kövkəb kimi yaş tökdü gəmində gözlerim / Yer ilə, gög ilə Keyvan həm *baxa qaldı* mana [Hat: s.27]. Bir ləhzə onu təhəyyür aldı / Heyrət gözü ilə *baxa qaldı* [FuzE cII: s.73].

AT: Camaatın qarşısına iyli-qoxulu qatarın ümumi vaqonunda taxta oturacaqlar, üstündə elə maraqlı, savadlı söhbət, elə ciddi adam çıxır ki, ağzın *açıla qalır* [Er: s.38]. Ağa, bayramın mübarək olsun! – dedi və sevinclə atasının üzünə *baxa qaldı* [YVÇE: s.457]. Aydan daha parlaq, daha incə, daha dilbər / Fərsiz gözümü dikdim ona, həm *baxa qaldım* [AŞSE cII: s.23].

GT: Durêr herkez, *baka kalarak*/ sən gidersin, ahtı tutarak [SeçY: s.112]. Fikiri *kala-kaldı* bu düşünmektə, saade kulakları işitti [CanY: s. 161]. Petka sa kızın birisinə *baka kaldı* [CanY: s.160].

TüT: Akşamdan beri hasta kızı birlikte bekledikleri komşu kadın oturduğu yerde *uyuyakalmıştı* [Mur: s.359]. Tehlikeyi ilân eden hayretiyle, doktor, hiç bir şey yapmadan *baka kaldı* [BTR: s.64]. İki elinin de ihtilâç halinde bulunan parmakları dondu ve beyaz çengeller halinde boşlukta *asılı kaldı* [BTR: s.124]. Patriyot Ömer bir başka dille konuşulmuş gibi *bakakalmıştı* [YorS: s.102]. Buna bir göz atınca hayretimden *donakaldım* [KüMM: s.22].

1.1.9.1.13. {-U;-I;-A} kel-/gel-

İşlevi:

1. Sürerlilik bildirir (Bayraktar, 2004:294; Tekin, 2003a:99).

EUT: kentü bodunım tidim *udu keling* kodup bardım (*Kendi halkım dedim. Gelin [bana katılın] dedim [Öylece] koyup bıraktım*) [ŞU: D2]. İlkisiz usun sansartın berü / *irkilü kelmış* tsuy irinçülüg (*Öncesi olmayan uzun samsāra'dan beri / Toplanmış olan günahkâr zavallıları*) [ETŞ: 10/64-65]. Çik bodunıg bingam *sürü kälti* (*Çik millette önüne katıp geldi*) [ŞU: G2].

KT: Muñar *meñzetü keldi* türkçe meşel / Okığıl munı sen köñül ögke al [KB: D319]. Ajunka apa inmişinde berü / Ukuşluğ *uru keldi* edgü törü [KB: D219]. Olardın *kalu keldi* edgü törü / Kımaru turur tegse kıoprur örü [KB: D269]. *Kopa keldi* örlep sıta

qalkanı / Ajun meñzi boldı örün erdini [KB: D3840]. *Aqa kelsü* arzu qurıamaz bolup / Qapuğ tutsu devlet qurıamaz bolup [KB: 943].

HT: Bir kün İsmā‘ilniñ avğa barmış erdi, İbrāhīm İsmā‘ilni *köre keldi* [RKE: 49r/10-11]. Ya‘kūb du‘ā kıldı erse Zeliḥā yigit boldı, körki *qayta keldi*, közleri körer boldı [RKE: 109r/15-16]. Yā Resula’llāh seniñ ümmetiñdin saña şikāyet *qılu keldim* [RKE: 244v/18]. Qaçan kim Harūne’r-Reşid atlıg ḥalifa nevbeti keldi erse, özi şahrāka çıktı taqı av avlayu Kūfe tarafiga keldi erse, avnı itler taqı barslar *qavva keldiler* [NF: 155/11-12]

EAT: Yüzümi *süriyü geldüm* tapuña / Ümīdüm bu ki yol bulam apuña [Işk: 218]. Bir yıl oldu kim kim unuttum ol sözi / Bugün aındım uş *göregeldüm* seni [SFYZ: 2526]. Gözümüze *görnügele* pādīşāh / ‘Āşık iseñ ol hevesçün urgıl āh [Gar: 1145]. *Uçagelüp* dünya tagın yayladuk / Āhiretden yaña çün ‘azm eyledük [Gar: 490]. Sanma kim benem anı *göregelen* / Ol-durur girü beni *soragelen* [MT:3548].

KOT: Başum aldum ele bī-yār u bī-bāk / *Arayugeldüm* ol bīmara tiryāk [VA: 2206]. Bilürin kendüm degirmendür bu devr-i āsumān / *Olagelmışdür* anuñ ey şāh mihmānı güneş [HZD Kas: 4/31]. Gözüme *göriñügeldükde* leb-i cānānum / İştīyākıyla göñülden dimişem oḥ cānum [Beh Gaz: 338/1]. İşte eğlenceyi dahi bir medar-i istifade etmek mütalaasına mebnidir ki Hintliler, İbranîler, Yunanîler, Romalılar, Araplar, Acemler, Avrupalılar daima hakimane nasihatleri şathiyat kabilinden birtakım hikâyeler içre *setredegelmişlerdir* [İnt: s.25]. İtleriyle nola itsem ‘arbede kūyında ben / *Olgelmüşdür* ider her kişi şadr içün savaş [Muhb: 1238/2].

TAT: Güləfrux ol gecə gərdəge girdi / Güləndam ikram edib *duru gəldi* [DAH: s.86]. *Dilənü gəldim* qapınə bən fəqir / Eyləmə bəndən dəriğ ehsanini [MZYZ: s.43]. Zülfi sevdâsı düşicek başuma / Bu cihân gözümə *karara gelür* [KBD: 994/3].

TüT: Şimdiye dek *göregeldiği* haksızlıklardan bıkip usanmış civanmert bir halk, başındakilere böyle, “Dur” derdi. [Mur: s.409]. Mektebin camiine, o da resmî bir

zorunluluk ifadesiyle değil, devam *edegelmiş* teamül halinde, ancak Cuma günleri gidilir. [KafK: s. 143]. Dersaadet'te *yapılagelmekte* olan mitingler yasaklandı, demincek tebliğ ettiler [DSE: s.81]. Bir an onun bu derunî hâlinin birkaç zamandır *devam edegeldiğinin* farkına vardım [ŞahS: s.7].

2. Tezlik bildirir.

OT: *Oza kelmiş* süsin Kül Tigin ağıtıp Toñra bir oğuş alpağı on erig Toña Tigin yoğında egirip ölürtümüz (*Süratle gelen [düşman] ordusunu Kül Tigin dağıtıp Tongra[lardan] bir grup yiğit on eri Tonga Tigin'in cenaze töreninde kuşatarak öldürdük*)²⁰⁶ [KülT: K7]. Üç Oğuz süsi ordusu *basa kelti* (Üç Oğuz ordusu *basıverdi*) [BilK: D32].

HT: Arıg kim on éki yıl zindānda meniñ üçün yatdı ve sırrımın açmadı ve ‘aybımın aytmadı téyü perdedin *çıka geldi...* [RKE: 90v/17-18]. Du‘ası tamām bolmay erdi kim gūrları yarılıp on yéti kiş *ķopa keldi* bés er, üç oğlan, tokuz kişi [RKE: 163r5-6]. Hikāyet sözler irken şāh-ı şāvūr / *Çıka kildi* çadırdın nāgeh ol hūr [KHŞ: 4016].

EAT: İki gün tağları gezdi ol yārān / *Çıka geldi* öñine bir hoş cerān [Bat: 113]. Pes mürīd düşinden *uyan-geldi*, zār zār ağladı [TezE: 148b/1-2]. İki gözi şol ok dem *ťola geldi* / Yañagındağı güller *şola geldi* [HUN: 2593]. Kişi bu sözi işidicek *duru geldi* daxı eyitdi [MŞ:41a/13]. Çün ķoķu aldı bulardan ejdehā / Zehr *şaca geldi* hamle itdi şehā [İsk: 3136].

KOT: Vuşūlī ķara günlü ķalmış-iken şām-ı hicrānda / Gönūlden toğduñ éy mihr[üm] güneş gibi *çıka geldüñ* [VUSD Gaz.: 119/5].

TAT: Oğlanuñ anası oğlanuñ üstine çapup *çıka geldi* [DK: D27/1-2]. Ləbin camından ol can kim, Xızirtək irdi məqsuda / *Çıxa geldi* çü zülmətdən, bu gün adı Skəndərdir [Nes cI: s.153].

²⁰⁶ Çev. Tekin, 2003b: 51.

Tüt: Ahmet Ziya'yla Doktor Meleho Afram, ucu çivili kar bastonları, kürklü siyah muşambalarıyla *çıkageldiler* [DSE: s.296]. Konuşmalar devam ederken, Çal Hasan *çıkageldi* [YSSA: s.330]. Binbaşı İşbara Alp'in bütün onbaşıları, Karabudağ'ın savaş yoldaşları koşarak *çıkagelmişlerdi*. [BozÖ: s.99]. Üçüncü günün akşamında Ustacalu Muhammed'in kardeşi Kara Bey, Bağdat'ın uzaklarından bir bölük esir ile huzura *çıkageldi* [ŞahS: s.104].

1.1.9.1.14. {-U;-I;-A} *ko-/koy-* (<kod-)

İşlevi:

1.Tezlik bildirir (Bayraktar, 2004:277).

EAT: Eger yılan kavın zeyt yağına yaturup güneşe *aşakosa*, dahı ol zeyt yağından göze çekseler, göz karasu inmekden emîn ola, ve hem göze düşen aklıgı gidere [ŞMK: 6a/2-5]. Çalap Tañrı aña habîbüm didi / Adın kendü adıyla *koşakodu* [SN: 110]. Ya ‘Abdullah, ol döstümüzü neçün palās-ıla *göme-koduñ*? [TezE: 237b/12-13]. Her kimüñ kim ‘aklı vardur ol bilür hâli nedür / Bu günü *tañlaya koyup* anı te’hîr eylemez [MN: 347/55]. İledince Rûm’a ölümü benüm / *Çıkarıkoñuz* bir elümi benüm [MUN:9407].

KOT: Sührâb nûş idüp cāmda vāfir cür‘a *alı-kodu* dîger delükli taşı bir ağaca *aşakosalar* yemişi çok ola [MenN: 90a/9]. Atndan eri *alıkor* çaltuları / Gözcisi var gözedür yatlıları [Kut: 32b/3]. Böyle didi *alıkodu* bunları / Korkudan göke çıkar dütümleri [Kut: 126a/8]. Yanında yalnız Cezmi’yi *alıkoydu* [Cez: s.112]. Her ‘amûda bir dîvi tebeden tırnağa varınca *şarakomışlar* ve yanlarına birer teber-i mu‘teber komışlar [MŞeh: 312a/15-16].

TTT: Şeytân diyir şîrîn işdür *azıkoy* / Rahmân aydar nefis ümîdin *üzekoy* [MAD: 10/25-26].

Tüt: Öyleyse bizi davranmaktan *alıkoyan* şey, ölüm korkusu değildi, sanırım! [YorS: s.525]. Akşam, Yularkastı Sinan Paşa’yı yemeğe *alıkoymuş* [YSSA: s.102].

Bunların saçma olduğunu bildiği halde kendini düşünmekten *alıkoyamıyor* ve bazen saatlerce oturduğu yerde dalıp gidiyordu [KuY: s.149].

1.1.9.1.15. {-U;-I;-A} kop-

İşlevi:

1. Tezlik bildirir (Bayraktar, 2004:272).

HT: oturmuş irdi terkin *öre kıptı* / Kılıp hıdmat töresinçe yir öptü [KHŞ: 687]. Ançaqa tegi kim hüşingä keldi taqı *yığlayu kıptı* taqı aydı [NF: 147/15-16]. Kaçan kim seher vaqtı boldı erse, ‘Alı razhu *yığlayu kıptı* taqı aydı [NF: 152/14]. Andın soñ barça *öre kıpup* Yūsufğa hıdmet kıldılar [RKE: 105r/3]. Anda kedin saçını tuttı, kuğı tarttı, qoldaşlarını ündedi, tam tüpindin *sekriyü kıptılar* [RKE: 227v/16].

1.1.9.1.16. {-U;-I;-A} kör-/gör-

İşlevi:

1. Tezlik bildirir²⁰⁷ (Tekin, 2003a:100; Koç, 1990:287).

OT: Buñadıp qağan *yelü kör* timiş (*Bunalıp qağan dört nala koşturuver demiş*)²⁰⁸ [Ton I.t: K2].

EUT: Yümçigsizin titrü *bağa körüp* kangusuz / Yükünç ayağ tapıg uduğ yangı bulğusuz (*Gözü kırpmadan, ayırmadan bakıvermekle ona doyulmaz, tazim, hurmet, kulluk ve ibadetin karşılığı bulunmaz*) [ETS: 9/97-98].

KT: İsizke söküş eđgü ögdi bulur / Özüñke *bağa kör* kayusın qolur [KB: D239]. Ayuğa *bağa körse* qorkınç turur / Sevinçin *sora körse* azraq erür [KB: D2149]. *Yatu kördi* ança usı kelmedi / Tün boldı yılça yitip bolmadı [KB: D5969]. *Bağa körgil* emdi uqa sinatu / Ne neñ bar bilig teg asıqlıg öñin [AH: 99-100]. *Toğa körmez erdi* edibniñ közi / Tükedi bu on dört bab içre sözi [AH: 485-486].

²⁰⁷ Tiken (2003:286), Türkiye Türkçesinde kullanılan bu birleşik fiil için deneme ifadeli tasvirî fiil tabirini kullanmıştır.

²⁰⁸ Çev. Ergin, 2010:73.

HT: Kişi hiçmişçe bu sözni aña sor / Bu şuratdın ni ayturlar **bağa kör** [KHŞ: 633].
Yoluğmasa medāyin yolını sor / Sürüp şebdiz añar yıl tig **yite kör** [KHŞ: 734].
Özüñni butka tapğanlarğa oğşat / **Tapa kör** ol butumnu hile kıl but [KHŞ: 493].
Kimərse inanmasa **sinayu körsün** [RKE: 26v/20-21].

EAT: Yūnus ol kavmi da‘vet **eyleyü gördi** getürmedi andan Yūnus anlara kaçıldı
gitdi [SK: 20b/8-9]. Şayru uyımaz olursa işit işüñ şağını / **Ṭamzurugör** burnına ol
dem benefşe yağını [NazT: 28a/11]. Müsülmānlıq işin ilerü getür / Müsülmān **olıgör**
ferāğat ötür [SN: 91]. Evvel fenā bünyazı üzere **varu-görüñ**, tā bu söze iresiz, ve ger
ni bu şalāh ve zühd dükeli yıldur kim size irişür [TezE: 208b/4-6]. **Söyleyügördi**
cevāb alımadı / Renci nedür Zelhānuñ bilimedi [SFYZ: 1453].

KOT: Nazar eyle gel ey merd-i refikī / Bu zenden **tuyagör** ‘ışk-ı haqīkī [İN: 1015].
ko bu aldamağı **aldanıgör** var / Huzur-ı haqda olmasun yirüñ tar [İN: 1289]. hamşī
nā-ehl **olagör** ister iseñ neyl-i merām / Ber-murād olmağa nā-ehledir efsūn-ı murād
[HasD: Gaz: 52/7]. Yine mey-hāneye var pīr-i muğānuñ éy dil / Ayağına **düşegör** el
vérür-ise fırsat [VUSD Gaz.: 13/3]. Sâkin ü ehl-i vakar ol ya'nî / **Olagör** târik-i
mâlâyâ'nî [SOE: 2378].

TAT: Mə'rifət gövhərinin kaninə mə'dən **ola gör** / Üştə bu gəncü hünər elmi-nihandır
bilənə [Hat: s.186]. Ömr peymanəsi çün kim, dolacaqdur axır / Saqiya, lütf **edə gör**
bir neçə peymanə mənə [MehE: s.19]. Qaradır, belədi, Vaqif, **galə gör** kim, ağara /
Adəmi döndərəcək ağzı ağarmış zağara [MVP: s.181]. Diri ikən **ölə gör**, axirətün
bile gör / İstedüğün **bula gör** saxlamıyup xəlqə çax [ŞİGD: 29/6]. Bilünde özin
oynadı cānum zî-muhakkik / Zîrâ ki gözün açdı **baka gördi** fenâda [KBD: 365/6].

TTT: Təvfik alıp, bed işlərdin **dönegör** / Çın är bolsañ, yigitlikdə **dönegör** [Zel:
43/25-26]. Müsəlmān ehline yaqşı **sanagör** / Maşşer içre yüziñ səfīd reng bolur [Zel:
43/27-28]. Fenādın **göregör** bekalıq işiñ / Gafil qalup yatma deme ağranıp [MAD:
19/15-16]. ‘Aşi bolma günāhıñdın **yanagör** / Özüñ tanı menligiñdın **inegör** [MAD:
126/5-6]. O dīde-i dildārdın **bolmaya gör** bī-behre / **Qalmayagör** benim dey ‘aqlı az
görke bay [MAD:201/9-10].

Tüt: Bir müddet uzak *kalmayagör*, anında seni terk eden [SiyS: s.287]. İş *ciddileşmeyegörsün*, birden o kadın olmaktan çıkmıştır [DSE: s.47].

1.1.9.1.17. {-U;-I;-A;-y} tur-/dur²⁰⁹-

İşlevi:

1. Sürerlilik bildirir (Bayraktar, 2004:299).

EUT: Anıñ ara ağuluğ yılan tiliñe okşatı *yalınlayu turur* yitti kılıcın tartıp altı (*O anda, zehirli yılan diline benzeyen parlaya duran keskin kılıcını çekip [eline] aldı*) [DBH: 130-131]. *Ölürü turmuşın* körüp öğirdimiz sevintimiz (*Öldürmekte olduğunu görüp sevindik*) [MS: 51-53]. Üç bedük közleri oot oñlög saçı arkasında *yadılı turup* tamturmış yula yalını teg közi qaraki yalınayu *tegzinü turur* (*Üç büyük gözü, ateş rengi saçı arkasına yayılı durup, yakılmış meşale alevi gibi gözü gözbebeği parlayarak devriledurur*) [ÇB:67-70]. Saranlanmak kkirig sakındaçınıñ / *sarığaru turur* közi (*hasislenme kirini düşünenin gözü gittikçe sararır*) [ETŞ: 11/37-38]. Turkaru tälim öküş yula kö[yä]r osuğluğ *yalınlayu turur* (Bir düziye pek çok meşaleler yanarmış gibi *yalınlanıp durur*) [TCÜUP:66-68].

KT: *Körü tursa* bizde oza barguçı / Kara tut ya begler ajun tutguçı [KB: D250]. Közin kökke tikti *bağa turdı* kiç / Kara tün tünerdi yarumadı hiç [KB: D6217]. Eren ıdıp *söke turdı* / Başı boynın *söke turdı* [DLT cIII: s.230]. Etil suvı *aka turur* / Kaya tüpi kaka turur / Balık telim *baka turur* / Kölüng takı [ol] küşerür [DLT cI: s.73]. Bida‘tın yığığlı kişi qalmanı / Anın künde *arta turur* bi bida‘ [AH: 403-404].

HT: Ey Qurayş kabılası, bu Muhammed işi künden kün ziyāda *bolu turur*. [NF: 19/4-5]. Yana bakar-men ehlim takı oğlanlarım cümlesi *yığlayu turur* [NF: 103/6-7]. Bir ‘aziz dostum bar, bu oğulnı *tileyü turur* keltürgil köreyin tēp, imdi İsmā‘ilniñ başını, saçını yuğıl anda élteyin tēdi [RKE: 50v/4-6]. Anasığa kelip ayttı erse ferişte

²⁰⁹ Bu yapı aynı zamanda Harezmi sahasında şimdiki zaman eki olarak da kullanılmaktadır (Argunşah, Yüksekaya, Tabaklar, 2010:127).

aydı: bahâsı *yetmey turur* [RKE:128v/15-16]. Tiyyü ilgin ilinge urur irdi / munuñ tig zârı *ķılnu turur irdi* [KHŞ: 3657].

EAT: Nāmeyi *yırtadururdu* daħı ol / K'anı keşfile gördürdü ol Resül [İsk: 6323]. **Görü turur** her ne ķılsavuz günāh / Ger ķılavuz ol günāha bir kez āh [ŞYZ: 1b/5]. Dakı katlan bu oğlanıla *söyleşü dururken* nā-gāh bir kāfir çerisi bir Kişi gibi üstümüze bir gezden ĥamle eylediler [MŞ: 10a/13-14]. Her ki kendü eksügin *bilüdura* / Durmadın rahmet aña *gelüdura* [Gar: 888]. Sorucı gelür yir yırtup sorar Tanrı'n kimdür diyü / İş bu cânım anı tuyup sünüklerüm *sıza durur* [YED:72/4].

KOT: Derd-mendin *şoradururken* tabîbi gāh gāh / Derd ü ģam bîmarını dermāndan Allāh şaklasın [Beh Gaz: 415/2]. Benim murādım 'ilm-ü dünyāda çok nesneye *diye tururlar* [Meh: 68a/1-2]. Gülincek ģonçe bāġuñ güllerine / *Ötețur* didiler bülbüllerine [VA: 4987]. Burasını tayin için varsın etıbbā *düşünedursun* [Tff: s.75]. Gözlerümden *aķa tursun* tırmasun yaşum benüm / Yā ne için şaklaram şimdengirü başum benüm [Muhb: 1886:1].

TAT: Qanedir iraqdan ala bir nur / Mən ondanü mēndetı ol *ola dur* [FuzE c2: s.151]. Gözün ile yüregüm *yara durur* / Neyleyem zâlim gözün kara durur [KBD: 963/1]. Hecri meydânına âşık varı kodı gönlin / Kimisi üze gelür ü kimisi *kala durur* [KBD: 510/5]. Hāķ yanduran çıraġuñ *yana tursun* [DK: D35/8-9].

AT: Sağalıb-sağalmayacağına əmin olmasalar, ķabaķcadan pullarına *yiye durmurlar* [QG: s.115]. Kimdi axı onun Nuh əyyamından ķalan bu mütrüfüne *yiye duran*? [SonB: s.187]. Amma bir ĥaftēden sonra arabaķı evlēndi - ģəlinə *yiye durdu* [ZülG: s.150]. Arvad, Zeynəbə ĥeç kəs *yiye durmayacaq* [YVÇE cII: s.18].

TT: Hökümetiñ görkezen yólundan gitmek hem-de ýurduñ bāħbitlerine deġiřli meselelerde zyýanly bolan hereketlerden *gaķa durmak bilen* hasyl boljakdygy sebāpli, derrew merkezlere we merkeze bagly bolan edaralara bu babatda nesihatdyr wesýetler ediñ (*Hükümet'in gösterdiği yolda gitmekle ve memleket çıkarlarını ilgilendiren konularda zararlı davranışlardan kaçınmakla elde edileceğinden, hemen*

merkezlere ve merkeze bağılı olan yerlere bu yolda tavsiyelerde bulununuz) [Tnut: s.259]. Gorkýan bolsañ, iliñ gepinden *gaça durýan bolsañ*, owal nämüçin beýle işlere baş goşduñ? (Korktuysan, elalemin dedikodusundan kaçsan da, evvelden niçin böyle işler yaptın?) [MTH: s.58]. Salyh onuñ gözlerine göni seretmekden *gaça durup*, ýene soragyny gaýtalady (Salih onun gözlerine tam olarak bakmaktan kaçarak gene sorusunu tekrarlady) [BöT: s.231].

Tüt: O toprağın üzerinde fınk atarken, sen altında *çürüye durursun* [AdA: s.193]. Arkada, kısıtılmış mahalli, mayası gelmiş hamur gibi *kabaradursun*, Murtaza, kılıksız hâlâ ite kaka sürükleyip duruyordu [Mur: s.42]. Yaşlılar *güledursun*, gençlerle çocuklar birtakım yerlerden taşlarla sopalar yaratıp kedilere yaylım ateş açtılar [Mur: s.57]. Abdi Bey, soruları birbiri ardınca *sıralayadursun*, bir yandan hayal kuruyordu [DSE: s.151]. Durmasın sonra kazan *kaldıradursun* ordu / Düşmanın safları çiğner bu mukaddes yurdu! [Sfh: s.151].

1.1.9.1.18. {-U;-I;-A} u-

İşlevi:

1.Mukdetir olma/olmama bildirir.

OT: Yağı bolup *itinü yaratunu umaduk* yana içikmiş (Düşman olduğu zaman derlenip toparlanamadığı için yine tutsak olmuş)²¹⁰ [Kült: D10]. Türk budun iliñin törüñün kim *artatı udaçı* (Türk milleti, ilini, töreni kim bozabilecekti?)²¹¹ [BilK: D19].

EUT: Tuymatın tuzakka ilinmiş. *Uça umatın* olurur tir (Farkına varmadan tuzağa takılmış, uçamadan oturuyor, der) [IB: 61]. Ol ödün kaçı kıan bu ötüğ sab eşidip nänj *kiginç berü umadı* (Bunun üzerine, babası han, bu istekle ilgili sözleri işitince hiç cevap veremedi). [İKPÖ: 15/6-8]. Ol kişi tapa kıñırtı yavlağ közin *körü umağaylar* anı takı ne timiş kergek kim ol kişig *ölürü usar* (O kimseye karşı kızgın ve kötü bakışlarla bakamazlar; neredede kaldı ki bütün devler, o kimseyi öldürebilsin) [KİP:

²¹⁰ Alyılmaz, 1994: 106.

²¹¹ Ergin, 2010: 41.

33-35]. Kün teñri kirdi yir içinte yarumaķı tıdıltı / kök alıķta uçar uş **uçu umadın** turdı (*Güneş yer altına girdi, aydınlığı kesildi; gök yüzünde uçan uşlar, uçamadan durdu*) [ETŞ: 35/17]. Neñ anta ozu **kurtulu umazlar** (*Oradan hiç kurtulamazlar*) [MS: 83/48-49].

KT: Şenamu **ayugay** seza bu tilim / Unarça ayayın yarı bir maña [AH: 3-4]. amuğ azğanıglı ajun malını / **Yiyümedi** bardı körüñ ģalini [AH: 273-274]. **ulumaz** ma şükürüñ saña men bire / Meniñdin şükür ıl saña sen sıra [KB: D392]. Mini terk **bulumaz** tilegli seve / alı bulsa tutmaz ılur terk yava [KB: D699]. Mini buldaçı er tutup beklese / **açumaz** men andın söz aydım kese [KB: D700].

HT: Neteg ılsun ezelde bitülgen ‘ağdni Mālik ze‘r **yazumadı**, taķdīrde yazılğan ‘ağdni ze‘r oğlı **buzumadı** [RKE: 77v/13-14]. Kimerse cüftige **yağumaz erdi**, bir möşük itni kördi cüftige aவுşmış [RKE: 26r/7-8]. Siñekke niçe sorsalar **sözleyümes** yarağsız ün ılur [RKE: 26r/1]. Baķıp anda özin **bulumas** işi / **bilümes** kiter cümle ģisdin mecāl [MM: 1503-1504]. İçi yā ekeçi yā ģala yā ģal / bağışlap **alumaz** bu cüftidin taķı [MM: 1035-1036].

EAT: Nedür **añlayumadum** kār ü bārı / Oda yaķdı beni uş intizārı [İşk: 2755]. Dilüme ıl tolaşur baģtum ucından **diyemez** / Göñlümüñ zülf-i siyeh-kāruña meftūnlıgını [CSD: 341/2]. Atamuñ sözini **götürimedüm** / Örü tırdum ayruģ **oturumadum** [SN: 3613]. Niçe kim cahd eyledüm, ol biri **giderimedüm** [TezE: 203b/4-5]. azā-yı āsumānī çün erişür / Ölüme kimse **olumaz** pāyendān [Çarh: 57].

KOT: Didiler **şaklayımaduñ** sen rāz / Yüri var ādem-ile ol dem-sāz [MEM: 2476]. Vasef-ı zülfın **yazamam** rûyını medh eyler iken / Rûmilinden ģiç olur mı ki gide Şāma kalem [HZD Kas: 6/12]. Bu derd-i sühandır olmaz izhār / **Ta‘bîr edemem** dahi neler var [HÜA: 229]. İtmez ol kārı hezārān ‘asker / Belki fikr **eyleyemez** İskender [SOE: 1727]. Meyden safā-yı bātın-ı humdur garaz hemān / Erbâb-ı zahir **añlayamazlar** murādumuz [Bak Gaz: 192/5].

AT: Kitabi-hüsnünü bir şe'ri-naşənide kibi / Oqur-oqur, *doyamazdım* onun səbahətinə [HCE cI: s.110].

GT: Bir çay içməə deyın henez *etiştirämeeriz* onu [GDG: s.46]. Güllär içində açık / *Doyamasın* solumaa [ÇGŞA: s.163]. Bän şükür ettim arkadaşımı bu annatmak için, ama esnememdään *dayanamadım*, zerä gözlerim taa açılmadıydılar [GDG: s.58]. Bunu bilärdim, ama, bezbelli / Canı *yapamadım* bän esirli [AkaY: s. 64]. Fedi *annayamazdı* bunnarı hepsini, o sade annardı, ani onun pek canı acıyêr Kudala [SeçY: s.150].

TüT:Askeri rüştiye çocukları her yere *gidemezler*, her yerde *görünemezlerdi* [TEKA: cI: s.56]. O kadar bakımsızdı ki bunu, epeyce kalınlaşmış kar bile *saklayamıyordu*. [YorS: s.68]. Arkadaşlarının hepsini telefonla *arayamazdı* [Mur: s.123]. Bir gecikme bile söz konusu *olamazdı* [Dir: s.250]. Ben ne diyeceğimi; *bilemeyeceğim* [AdA: s.282].

1.1.9.1.19. {-U;-I;-A} yaz-

İşlevi:

1. Yaklaşma bildirir.

KT: ol anı *uruyazdı* (o, onu *döğeyazdı*) [DLT cIII: s.59].

HT: Usı entikli *yıqlu yazdı* töndi / Özin ‘ayyarlık itti sizdi tidi [KHŞ: 3269].

EAT: Didi n’oldı eyā Bānū-yi a‘zam / Ki āhuñdan *yanayazdı* bu ‘ālem [Işk:1030]. Kâf Tagı’ndan bir taş şöyle atdılar bana / Öylelik yire düşdi *bozayazdı* yüzümi [YED: 407/8]. Bilinmedi hergiz şafâ n’olduğı / Muhaqqak *olıyazdı* gark olduğı [MUN: 3044]. Egerçi kendü düşen ağlamazdı / Bunuñ giryeyle gözi *çıķayazdı* [KYZ: 6655]. Eyle datlu dökdi azgından sözi / Kim dilini *yıyüyazdı* kendüzi [MT: 2004].

KOT: Zî şeğal çaldı tabıl giydi çukal / Cenge Rüstem *olıyazdı* ol çakal [Kut: 129a/12]. Söz çokdı egerçi hâmesinde / Kan *ağlayayazdı* nâmesinde [HÜA: 862]. Bu kerre şehzâde bu şadrları gûş itdikde şâd u ferahından helâk *olayazdı* [MSN: e76b/9-10]. Bu sabah az kaldı ki bâdî-i nazarda kendini *bilemeyazdım* [Muh: s.275]. *Yıkılıyazduñ* sabâdan kaddi vasfın eşidüp / Tûbâya baş egmez iken n'olduñ ey serv-i çemen [HecD Gaz.: 111/5].

Tüt: Sağ oldan geçtim, dönüşte *bitireyazdı* bizi... [YorS: s.345]. İngiliz subayının dudağı *yarılayazdı* [YorS: s.511]. Yer buzlanmış. Kıçüstü *oturayazdı* [ÖYat: s.93]. Bana sarıldıkları sırada itiraf etmeliyim ki *bayılayazdım* [ŞahS: s.81]. Ben bunları düşünürken dişim *kırılazdı* [ŞahS: s.305].

1.1.9.1.20. {-U;-I;-A} yOr²¹²-/-yOrX/-yOrXr

İşlevi:

1.Sürerlilik bildirir (Tekin, 2003a:100).

EUT: Bân sâlängä kâçä *udu yorıdım* (Ben Selenge'yi geçerek uzun süre izledim) [ŞU:D4].

HT: Yâ Resûlallâhi, nefsum yana aytur kim bu dünyânı terk kılğıl, seyyâhlık kılğıl 'âlamnı *keze yörigil* [NF: 262/11]. Menim ummatımınñ siyâhatı taķı 'alamnı *teferrüc kılu yörimek*, haķ te'âlanıñ şun'ınga muşâhida kılğıl [NF: 262/13-14]. Kaçan kim ol ölügnı cinâzağa koğar bolsalar, ol ölügnüñ rûhı ol cinâza üzesinde *uça yörüyür* taķı nidâ kılur [NF: 443/2-4]. Cebre'îlni anda koydı, özi pād-şâhlar meñizlig *küvenü yörüp* 'arşğa aştı [RKE: 211r/15-16].

EAT: Ol şıflaruñ tabî'atından daķı yel *ķopa yorur* yer țaralur [HS: 64a/1-2]. Şol aradan *geçe-yorurdım*, gökcek âvâz ve lâtif elhânile bañladuğñ sem'uma degüb ol nâzûk şargullaruñ gönlümi göksüm penceresinden țaraba getürdi [Mar: 39b/8-9]. Bir kimesne görse ki eli keffesinden et kesilmiş girü gelüp *bite yörür* mâldur [MG:

²¹² Türkiye Türkçesi için şimdiki zaman ekidir.

292a/12-13]. Yol erenleri göçüp yola girdi / *Döge yorur* āhır dūnbeki servān [Çarh: 12]. Eger her biri *düze yorurken* gül şuyı koyarlarsa, rāyıhası gāyatda hūb olur [ŞMK: 24a/3-5].

KOT: Atañı kırtarasın iy füsūn-sāz / Anı ğamz *ideyorur* çeşm-i ğammāz [VA: 2119]. Seni *aldayıyor* dünyā-yı ğaddār / Bırak dīnārı elden deste dīn ār [İN: 2123]. Bu felek rızāsı ile *döneyor* kıyās itmeñ / Şavılur gūzer-gehūmden ki dilīr-i mest-i ‘ışkam [FD: 110/2]. *Gidiyor* cihāna fitne yūriyüp gider ‘ıyānen / *Geliyor* gör imdi ey dīl o perī ne āfet olmış [NMD Gaz: 164/2]. İğzāb *oluyor* figandan ol māh / Çeşmi kararır ger eylesen āh [HÜA: 1059].

TAT: Döndi, ivine *geli yorur-iken* ‘Azrā’il atınuñ gözine göründi [DK: D159/12-13]. Bu didüğü ‘Oşman neslidür, işde sürilüp *gide yorur* [DK: D2/6]. Ne her tatari zūlfünün ki yiter bana bir târı / Cemâli *devrili yorur* çökərdür silsile bizi [KBD:632/2]. Ey Əmani, xarü zari-eşqi-dust / Çün olubsin, bəs *duruyor* izzətin [MehE: s.74].

AT: Xərabə içrə qaranlıqda sənki var bir kəs / *İnildəyor*, yayılır, *titrəyor* çəkincə nəfəs. [CCSE cI: s.53]. Axır bu nə təfriķü təxəllüfdür, ey ümmət?! Əldən *gediyor*, dinbməyirsizmi bu millət?! [HopH cII: s. 57]. Əvvəldən vətən, millət kayğısı yadına gəlməzəkən, indi vətən, millət fəryadlarını əyyuqə *çıxarıyordu* [HopH cII s.161]. Hər mənəzərə binlərcə lətafət *saçıyordu* / Guya ki, bədaye ’ bana ağış *açıyordu* [HCE cI: s.35]. Günəş sönüb *gediyor*, ay həzin-həzin *doğuyor* / Hava *sərinliyor*, əsmərcə zərrələr *yağıyor* [HCE cI: s.55].

Tüt: Bir haftadan beri bizim polis, İngiliz Fransız polisiyle beraber *çalışıyor* [YorS: s.77]. Açıqçası seni *istiyor* benden arkadaş [Mur: s.113]. Nilüfer de yıllardan sonra yepyeni bir aşk *yaşıyor* olmanın coşkusuyla çocuklaşmış gibiydi [AdA: s.102]. Yalnız bazı günler bütün birdən bire *vahşiləşiyor*, gözleri bütün ifadəsini *kaybediyor*, *küçülüyor* ve kendisine hitap edildiği zaman yavaş, fakat her türlü yaklaşmayı meneden bir sesle cevap *veriyordu* [KüMM: s.34]. Tören *sona eriyor* efendim [Cum: s.163].

1.1.10. {-mADX(n)}²¹³

Yapı:

En çok kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir. Tarihî Türk lehçelerinin her döneminde çeşitli fonetik varyantlarıyla kullanılmış olan bu ek, çağdaş Oğuz lehçeleri içinde {-mAdAn} biçimiyle görülmektedir. Türkmen Türkçesinde {-mAdAn} biçimi kullanılmaz; ama muadili olarak {-mAzdAn} zarf-fiiline başvurulur (Söyegov, 1981: 101). Gagavuz Türkçesinde ise ekin ikinci ünlüsünün uzatıldığı görülür (Söyegov, 1981:101). Gabain (2003:87), {-p} zarf-fiilinin olumsuzunun {-mAtI}; {-pAn} zarf-fiilinin olumsuzunun ise {-mAtIn} olduğunu belirtir. Lakin Ağca (2010:90), bu eşleşmeye katılmamaktadır. Ona göre hem {-(X)p} hem de {-(X)pAn(In)} eklerinin olumsuz karşılığı olan {-mAtIn} asimetrik olumsuzlaştırıcıdır (Ağca, 2010:90).

{-mADX(n)} zarf-fiili, etimolojisi üzerine en fazla görüş belirtilen zarf-fiil ekidir. Dolayısıyla bu zarf-fiilin kullanım sıklığı ve işlevleri kadar, etimolojisi üzerine yapılan açıklamalar da çoktur. Etimolojik görüşlerin çokluğu, Eski Türkçeden beri hemen hemen tüm sahalarda kullanılan bu zarf-fiilin çok varyantlı olmasıyla doğrudan ilgilidir. Ek üzerine tatmin edici ve ortak bir görüş oluşturulamadığı içindir ki genelde ekin etimolojisi üzerine görüş belirten kişiler, uzmanlık alanları doğrultusunda açıklamalarda bulunmuştur. Bu da doğal olarak görüşlerin sayısını artırmıştır.

Deny (1941:906-907), bu ekle ilgili iki görüş belirtiyor: Bunlardan ilkinde {-ma} mastar ekinin (isim-fiil) üzerine {-tı} ekiyle beraber {+n} vasıta hâlinin geldiğini söyler. Deny, buradaki olumsuzluk anlamı taşıyan unsurun {-ma} değil, {-tı} olduğunu ifade eder. {-tı} ekinin de “men’ etmek, mani olmak” anlamındaki “nd- (ty-) fiilinden geliştiğini; gelişen bu eke de vasıta hâlinin getirildiğini ifade eder. Böylelikle “imtina ederek” anlamında “ty-ın” sözcüğünün ortaya çıktığını; bunun da aşınarak {-tı-n} şekline dönüştüğünü belirtir.²¹⁴ Diğer görüşünde ise {-tik}

²¹³ Krş. AnA: {-mAdAnA} (Karahana, 1996: 206).

²¹⁴ Mesela, “al-ma-tın” sözcüğünü “al-ma tıyn” (alma(dan) geri durarak) gibi açılabilceğine değinir ve {-mAdAn} ekinin de {-mAtIn} zarf-fiilinden geliştiğini ifade eder (Deny, 1941:906-907).

ve $\{dik\}$ sıfat-fiilinin olumsuz çekimi olan $\{-me-tik\}$ ekindeki “k” ünsüzünün düşmüş olduğunu söyler. Oluşan bu $\{-me-ti\}$ ekine de $\{+n\}$ vasıta hâli eklenmiştir. Ş. Tekin (1960:317) ve Erdal (2004:314) $\{-mAtIn\}$ zarf-fiilindeki $\{+n\}$ unsurunu vasıta hâli olarak ifade eder. Samoyloviç’e göre $\{-mAdAn\}$ zarf-fiil eki, $\{-mA\}$ olumsuzluk eki ile $\{-dAn\}$ ($\{-dIn\}$ [eski bir zarf-fiil eki])) ekinden kalıplaşmıştır (Annanurov, 1974: 27). Cafarova, ekin, $\{-mAz\}$ sıfat-fiili ile $\{-dAn\}$ ayrılma hâli ekinin birleşmesinden kaynaklandığını; sonrasında ise aradaki “z” sesinin düştüğünü söyler (Söyegov, 1981: 102; Annanurov, 1974:27). Doerfer de, ekin $\{-ma\}$ ve $\{-maz\}$ isim-fiil eklerine $\{+dAn\}$ ayrılma hâli ekinin getirilmesiyle oluştuğunu vurgular (Söyegov, 1981:102). Räsänen, Thomsen, Radloff, Bang gibi Türkologların görüşü, ekin $\{-ma\}$ (olumsuzluk eki) $\{+t\}$ (isim-fiil) $\{+in\}$ (vasıta hâli eki) unsurlarından kalıplaştığı yönündedir (Annanurov, 1974: 26). Annanurov (1974: 29-31,61) ise $\{-mAtI(n)/-mAdIn/-mAdAn/-mAyIn/-mAyAn\}$ eklerini $\{-mAyIn\}$ ekinin fonetik varyantı kabul etmiş ve bu eklerin oluşumu ile $\{-Ip\}$ ekinin ortaya çıkışı arasında organik bağın olduğunu ifade etmiştir. Ona göre $\{-mAtIn/-mAdIn/-mAdAn/-mAyIn\}$ ekleri $\{-mA\}$ ile $\{-IpAn\}$ ekinden müteşekkil olan $\{-mayıpan\}$ ²¹⁵ ekinden ortaya çıkmıştır. $\{-mayıpan\}$ eki $\{-ıpan\}$ ekinin olumsuz çekimidir. Burada “y” ünsüzü bağlayıcı görevdedir. $\{-mAyIpAn\}$ ekindeki “y” ünsüzüne sırasıyla “t”, “d”, “z”, “y” ünsüzleri ikâme etmiştir. O, “t”~ “d” ~ “z”²¹⁶ ~ “y” ünsüz geçişlerinin var olabileceğini belirtir. Aynı yazısının devamında $\{-mayıpan\}$ yapısındaki $\{-ıp\}$ ’ın düşmesiyle $\{-mayın\}$;²¹⁷ ve yine $\{-An\}$ ekinin düşmesiyle de $\{-mayıp\}$ ekinin meydana geldiğine değinmektedir.²¹⁸ Ramstedt’e göre $\{-ma\}$ (olumsuzluk eki) $\{+tı\}$ (zarf-fiil eki) $\{+n\}$ (Tunguzca vasıta hâli) ekinin birleşmesiyle meydana gelmiştir (Kononov: 1980:130). Söyegov (1981: 35,103-104), $\{-mAtIn > -mAdIn\}$ ve bundan gelen $\{-mAdAn\}$ zarf-fiil ekinin, $\{-AtI(n)\}$ biçimindeki bir zarf-fiilin olumsuz çekimi olduğunu söyler. “n” sesinin de sonradan arttırıldığını belirtir. Hatta $\{-AtI(n)\}$ eki almış geldiği fiil tabanlarını zamanla (Türkmen Türkçesinde *ayratın, görnetin vb.*) sözlükselleştirdiğini ifade eder. Tenişev (1988: 482) yazıtlarda zarf-fiil ve sıfat-fiil özelliği gösteren $\{+tı\}$

²¹⁵ Annanurov, bu biçimde bir kullanımın herhangi bir eserde bulunmadığını belirtmiş. Dolayısıyla bu eki farazi bir yapılandırmadan oluşturmuştur.

²¹⁶ Karahanlı Türkçesindeki “d” ünsüne denk gelmektedir.

²¹⁷ “y” ünsüzünün inceltici etkisi olmalıdır.

²¹⁸ Bu sürecin nihayetinde de $\{-mAn\}$ zarf-fiili oluşur (1974: 61).

ekinden söz eder. Ayrıca Tenişev'in Malov'dan aktardığına göre geçmiş zaman eki $\{-dl\}$ ile $\{-matın\}$ zarf-fiili arasında bir bağlantı bulunmaktadır. Memmedov, ekin $\{-mA\}$ olumsuzluk ekiyle $\{+dAn\}$ ayrılma hâli ekinden oluştuğunu belirtmiştir (Eliyev,1989:82). Fakat bu görüş tutarlı gözükmemektedir. Hüseyinzade (1954: 223) ve Mirzezade'ye (1990:175) göre ek, $\{-mA\}$ olumsuzluk eki ile zaman ifade eden $\{-dAn\}$ ekinden ibarettir. Karahan (1996: 219; 2011:191), $\{-mAdAn\}$ 'ın eski bir fonetik varyantı olan $\{-mAdI\}$ 'nın, $\{-mA\}$ olumsuzluk eki ile eski bir zarf-fiil olan $\{-dl\}$ ekinden meydana geldiğini vurgular. $\{-mAdIn\}$ formundaki "n" ünsüzünün bir zarf-fiil olduğu, aynı $\{-n\}$ ekinin $\{-yIn\}$ ve $\{-pan\}$ zarf-fiillerinin bünyesinde de bulunduğunu ifade eder. Dolayısıyla üst üste gelen aynı türdeki eklerin görevi, işlevi güçlendirmektir. Neticede Karahan (1996: 231; 2011:191), ekin Orhun Türkçesindeki olumsuz şeklinin kullanımından yola çıkarak $\{-dl\}$ ²¹⁹ ekinin eski bir zarf-fiil olduğunu ve bugün sadece Doğu Karadeniz,²²⁰ Doğu Anadolu ağızlarında yaşadığını vurgular. Ergin'e (1998: 343) göre ek, olumsuzluk eki alan fiil köküne sırasıyla gelen $\{-mA\}$ isim-fiil eki ve ayrılma hâli ekinden (bil-me-me-din>bil-meden gibi) oluşmuştur. Öner (1999: 837-840) ek üzerine yaptığı ayrıntılı çalışmada, ekin iç içe birleşik cümle sentaksıyla ilgili olabileceğini belirtir. Etimolojisi için $\{-ma\}$ (olumsuzluk eki) + $\{-tı\}$ (kalıplaşmış geçmiş zaman eki) + $\{+n\}$ (vasıta hâli eki) görüşünü belirtmiştir. $\{-tı\}$ ekiyle ilgili olarak 3.tş görülen geçmiş zaman ekinin Türkçede kalıplaşarak isim unsuru oluşturabileceği (*şıpsevdi, külbastı vb.*) ve böylelikle üzerine de vasıta hâli eki alabileceğine değinir. Ekin sonrasında gelişen $\{-mAdAn\}$ varyantını açıklarken Eski Türkçedeki $\{mAtIn\}$ zarf-fiilinin mekân, zaman ve tarz belirten $\{-dIn, -tIn\}$ ayrılma hâli ekine analogik bağlantısının başlamasına bağlar. Böylelikle de ayrılma hâli ekindeki $\{-dın\}$ > $\{-dAn\}$ değişimine paralel olarak zarf-fiil eki de $\{(-mAtIn>)-mAdAn\}$ formuna geçmiştir. Kononov (2001:483), eki sadece $\{-madan(<-ma+dan)\}$ şeklinde ayırmış ve herhangi bir

²¹⁹ Karahan (2011:188) yazıtlardaki şu kullanımlarda ekin olumlu şeklinin geçtiğini düşünmektedir: *Tört bulungdaki budunug kop baz kıldım, yagısız kıldım. Kop manga körti. İşig küçüg birür (Dört taraftaki milleti hep tabi kıldım, düşmansız kıldım. Hep bana tabi olup işi gücü verir)* [Kült: D29-30].

Tarduş şadın udu yanydımız. Kaganın tutdumuz. Yabgusun şadın anda ölürti. Eligçe er tutdumuz (Tarduş şadına kadar kovalayıp dağıttık. Kağanını tuttuk. Yabgusunu, şadını orada öldürüp elli kadar er tuttuk) [Ton: 41-42].

²²⁰ Trabzon ağızındaki kullanılışı için bk. Demir, 2006: 494.

açıklama yapmamıştır. Gabain (2003:85) ise {-madı} ekinin “+n” ünsüzüyle genişletildiğini belirtip “n”nin diğer zarf-fiillerdeki genişletme görevini vurgulamıştır. Korkmaz’a göre (2005f:158-159) {-mAtI, -mAdI, mAyU, -mAtIn, mAdIn, mAyIn} eklerinin tamamı, {-mA (olumsuzluk eki)} + {-I (zarf-fiil eki)} + {-n (zarf-fiil eki)} şeklinden gelişmiştir. Korkmaz, bu eklerden {-mAtIn > mAdIn} ekinin araya koruyucu ünsüz olarak “-d-”yi aldığını; sonrasında iç sesteki “d” koruyucu ünsüzünün “-d- > -t- > -y-” şeklinde gösterilebilecek bir sürece dâhil olduğunu söyler. Zamanla da bahsi geçen paralel varyantların ortaya çıktığını vurgular. Yazar, Eski Anadolu Türkçesine kadar olan süreçte {-mAdIn} olarak kullanılan ekin bünyesindeki {-dIn} unsurunun ayrılma hâli ve benzer öteki şekillerle karıştırıldığını ve bu nedenle de ekin {-mAdAn (<-mAdIn)} şekline geçtiğini ifade eder. Banguoğlu (2004:432) {-me-t-in>medin} gibi birleşikten geldiğini belirtmiş. Fakat bunlara dair bir açıklama getirmemiştir. Ş. Tekin eki {-madUk} olumsuz sıfat-fiili ekine yaklaştırır (Ağca, 2010:89).

“{-MATI(N)} Gerundiumu Üzerine” adlı bir monografi hazırlayan T. Tekin (2010:203-210) eki, Eski Türkçedeki {-p} ve onun genişletilmiş şekli {-pAn}’ın olumsuz formu olarak görür.²²¹ Çalışmasında {-mAtI(n)} ekinin etimolojisi üzerine daha önce yapılan açıklamaları çözümlemiş, bunlara belli itirazlarda bulunmuştur:

“1) Eski Türkçede gerundium eki {-mAtI(n)} orjinalde “t” olumsuz köklere eklenen fiilden isim yapan ek /-n/ instrumental hâl eki (Thomsen, Radloff, Bang, Brockelmann, Menges). Bu teori zayıftır, “-t” eki tam olarak {- (U)t} şeklindedir ve Türkçede olumsuz anlamdaki kökten isim yapmaz. Üstelik {-mAtI(n)} gerundium eki ayrıca Orhon Türkçesinde sonunda /-n/ olmaksızın {-mAtI} şeklinde de görülür.

2) Gerundium eki olan -meti (-medi) / -metin (medin) olumsuz köklere gelen /-d/ fiilden isim yapan ek ve +ti zarf ekinden oluşmuştur. < -meti < *med+ti (Benzing 1952: 131) Benzing’in varsayımı zayıftır. Türkçede fiilden isim türeten /-d/ eki yoktur. A.Gr. üç örnek verilmiştir: yid < *yī-d, to-d < *to- ve ki-d < *ki- Birincisi bu kökler sadece farazidir, ikincisi kanıtlanmamıştır ve üçüncüsü ise bu hipotez

²²¹ Aynı görüşü Ş. Tekin (1960:317), Kononov (1980: 130), Alyılmaz (1994: 99) da ifade etmiştir.

yanlıştır. Ayrıca Benzing'in görüşü zayıftır; çünkü orijinal gibi duran {*-madtı} ilk olarak {*-mattı} şeklinde biçimlenmiştir, {-madın}şeklinden türememiştir.

3) Eski Türkçedeki {-mati} gerundium eki olumsuz anlamdaki fiil gövdesine “-ti” gerundium ekinin gelmesiyle oluşmuştur (Ramstedt II 46). Ramstedt'in teorisi de zayıftır; {-mati < ma-ti} şeklinde açıklanamaz. Fiilden zarf yapan “-ti” eki için Eski Türkçeden “tüketi, yüzeti” gibi Tunyukuk yazıtından örnekler verir. Fakat bu gerundiumlar {-I} yazılış sırasına göre “töküt- ve yüzüt-” fiillerinden gelir. Eski Türkçedeki “tüketi” zarfı aslında “tüketmek, bitirmek” anlamındaki “tüket-” fiilinden {-I} gerundium eki ile türetilmiştir.

4) -madan / -meden gerundium eki {< -madın / -medin} yan yana gelen aynı sesteş kelimeden birinin düşmesiyle olumsuz anlamdaki kökten -ma / -me isim-fiil ekine ablatif hâl ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. bil-meme+din > bilmedin (Ergin 1962: 324, 1972: 343) Ergin'in görüşü hem fonetik hem de semantik olarak yanlıştır. O, fonetik olarak yanlıştır; çünkü ekin en eski şekli (-mAdIn) değil, (-mAtI) ve (-mAtIn) şeklinde kanıtlanmıştır. Ergin'in görüşü ayrıca semantik olarak da yanlıştır, bu ek “bir şeyi yapmamaktan” anlamında değil “bir şeyi yapmamak” anlamındadır.

5) {-mAdan} eki olumsuz anlamlı fiil köklerine ablatif hâl ekinin eklenmesiyle türetilmiştir (Lyold B. Swift, A Reference Grammar of Modern Turkish, Indiana University Publication, Uralic and Altaic Series: 19, Bloomington, The Hague 1963, 167). Swift'in görüşü yanlıştır; çünkü en eski şekil {-mAtI(n)} şeklidir. Ayrıca ablatif hâl eki fiil köklerine eklenmez.

6) -madan / -meden < ma-d-ı-n / -me-d-i-n olumsuz anlamdaki -ma / -me eki+ -ı / -i gerundium eki ve “-n” arasına “-d-” koruyucu ünsüzün gelmesiyle türetilmiştir. (Z. Korkmaz 1965: 269) Z. Korkmaz'ın görüşleri aşağıdaki sebeplerden dolayı kabul edilemez: a) Türkçede yardımcı (koruyucu) konsonant sadece /y/'dir; /d/ /t/ değildir. ko-d-, to-d-, ı-d-, ki-d-onun önerdiği bu tahlil şekilleri yanlıştır. b) -A gerundium eki bir diğerine eklenmez. c) yirmedin ve irmedin KB'den alınan örnekleri aslında yirmedin ve irmedin şeklindedir. Çünkü onlar Lars Johanson tarafından kaydedildi ve doğrulandı. (1979: 138)

7) Ş. Tekin'in teorisi: Olumsuzluk anlamı veren {-MA} ve {MATİ} Toharca kökenli -ma-te şeklinden gelir (bazen -mati+n) (Ş. Tekin Tarih ve Toplum, Cilt 13, No 74, Şubat 1990 17- 81) Ş. Tekin tarafından ortaya atılan son görüş inandırıcı (Talat

Tekin'in kendi deyimiyle kandırıcı) değildir. İlk olarak Ş. Tekin'in söylediği Toharca kelime (olumsuz) {-ma} Toharcada fiilden önce gelir. Toharcada durum böyle olduğuna göre nasıl, ne zaman, ek Türkçe fiil tabanlı bir köke eklenmiştir? İkinci olarak doğal ya da ödünç olarak alınan bir ekin Türkçe fiil köküne eklenmesi olası değildir. Üçüncüsü Türkçe kendi olumsuz fiil sistemine sahip olamayacak kadar fakir değildir. Gördüğümüz üzere bu teorilerin hiçbirisi inandırıcı (kandırıcı) değildir. O zaman olumsuz anlamdaki {-mAtI(n)} gerundiumunun etimolojisi nedir?"

T.Tekin (2010:208), yukarıda yapmış olduğu çözümlemelerden sonra ek hakkında görüşünü açıklar. Tekin'e göre (2010: 205) ek, öncelikle olumsuzluk eki {-ma} ile ilgilidir. Buradan yola çıkan Tekin, {-mAtI(n)} zarf-fiilinin, {-m} isim-fiil ekine ve Ana Altaycadaki “*e-” olumsuzluk fiiline, {-tI(n)} zarf-fiilinin eklenmesiyle (*al-ı-m e-ti(n) > Orkh. almatin “almadan”; *udı-m e-ti > Orkh. ūdımatı “uyumadan” vb.) oluştuğunu belirtir. Bu çözümlemesini desteklemesi bakımından {-tı} zarf-fiilinin hâlihazırda Halaç Türkçesinde kullanıldığını ve işlevi itibarıyla {-Xp} zarf-fiiline yakın olduğunu ifade eder²²² (Tekin, 2010:208).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan, -maksızın, -mayarak” anlamında karşılıksız gerçekleşme²²³ bildirme işlevinde bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:296).

OT: bunça işig küçüg birtekgerü **saķınmatı** Türk budun ölüreyin uruğsıratayın tir ermiş (*Bunca işi gücü verdiği düşünmeden Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş*)²²⁴ [**KülT: D10**]. Andağının üçün igidmiş kağanının sabın **almatın** yir sayu bardıg (*Öyle olduğun için, beslemiş olan kağanının sözünü almadan her yere gittin*)²²⁵ [**KülT: G8-9**]. Tün **udımatı**, küntüz **olurmatı** kızıl kanım töküti,

²²² Halaç Türkçesi üzerine araştırma yapan Doerfer (1988:131-133), Halaç Türkçesinde {-di} zarf-fiilinin kullanıldığını tanımlamıştır. Örnek: *Hal: sıldü sipirmäk → Tür: silip süpürmek*.

²²³ Karşılıksız gerçekleşme: Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeden ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi (Tiken, 2003:296).

²²⁴ Çev. Ergin, 2010: 11.

²²⁵ Çev. Ergin, 2010: 5,7.

kara terim yögürti işig küçüg birtim ök (*Geceleri uyumadan, gündüz oturmadan, kızıl kanı dökerek, kara terimi akıtarak işi gücü bizzat yürüttüm*)²²⁶ [Ton II.t: D1-2].

EUT: Baḡşı sözler neṭegin ıya taya üdte arıṭı **saḡanmatın böğünmetin** muntāḡ tip sözleyür sizler (*Hoca söyler: Neden vaktinde üstüne düşüp hiç derinlemesine düşünmeden böyle diyerek söylersiniz?*) [Üİ: 115b/1-2]. Ançaka tegi bo yirtinçüde yiti kırk türlüḡ bodıpakşık atlıḡ tuyunmak arkalıḡ nomlar **öçmedin üzülmedin** turgay (*O zamana deḡin bu dünyada otuz yedi tür Bodhi-Pakşika adlı sezmek destekli öğretiler yok olmaksızın, sona ermeksizin duracak*)²²⁷ [AY: 197/14-17]. Bu savaḡ eşidip çştani ilig beg yürekin kıatrunup ança-kı-a yme **korḡmadın** ol yeklerke inçe tip tidi (*Bu sözü işidince, Çastana han bey yüreğini berkitip şu-kadarcık bile korkmadan, şeytanlara şöyle dedi*) [ÇB: 22-25]. Ol yme rakşas edgü savlar sözlep teñ teñ öñi öñi körgeli körtle körk meñiz belgürtüp **biltizmetin** öküş tınlḡlarıḡ ölürür (*O rakşası iyi sözler söyleyip türlü türlü çeşit çeşit, görmeḡe-deḡer güzel bet beniz takınıp bildirmeksizin çok canlılar öldürür*) [ÇB: 130-133]. Olar ol ödün tamuluḡ etüzin tükel bilge maytrı burkānka yakın tegip kılmış ayıḡ kılınçların **kizlemedin batmadın** açarlar yadarlar (*Bunlar bu sırada cehennemlik vücutları ile mükemmel hikmetli Maytrı burkan'a yaklaşıp işledikleri kötü amellerini gizlemeden saklamadan açarlar, yayarlar*) [MS: 63/7-11].

KT: Tilekim bu ol sen mini **yirmedin** / Tapuḡka yakın tut maña **irmedin** [KB: D592]. Bulunmış bu öd kün **ya va kılmadın** / Tapuḡ kılḡu tegmez muniñda adın [KB: D6431]. İveklik bu erdi sini **bilmedin** / Yakın tuttum özke **tapındurmadın** [KB: D634]. Aḡar suv yorık til bu kıut **turmadı** / Ajun tezgünürler yorıp **tınmadı** [KB: D669].²²⁸ Biligsiz ne aysa ayur **uḡmadın** / Anın öz tili öz başını yiyür [AT: 119/120].

²²⁶ Çev.Alyılmaz, 1994: 99-100.

²²⁷ Çev. Ölmez, 1991:76-77.

²²⁸ Bk. Ercilasun, 1984:183.

HT: Qarı böri yigit arslandan qorqti / *Sakinmadın* isitti soñra uqti [KHŞ: 836]. Rāzın kizlegeyin şāvūr ma bildi / Özin *kizlemedin* aşkarē kıldı [KHŞ: 676]. Anıñ qatında uqti qanatın *tépretmedin* havāda quş aylanı uqti [ME: 100/7]. Tul qurtqalarğa qıqır eqirtip tünle *üzütmedin* kündüz bāzārda satıp otun salur eqdiler [RKE: 40v/18-19]. Peygāmbar ‘as Bedr toquşında bir qamçı birle ‘Ukāşeni *bilmedin* urmış [NF: 86/6].

EAT: Ne kim geçdi başumdan qıl naqıl sen / *Üşenmedin* atam ‘arza qıl sen [İşk: 6885]. Gör bulıtlar niçe oynar durmadın / Niçe aqlar hıç kimesne *urmadın* [Gar: 34]. Ola kim bir feth ola ceng *olmadın* / İş bite arada kimse *ölmedin* [İşk: 1780]. Ol buçuk ferseng yolda ol veli / *Sormadın* bir gün yorımadı yolu [MT: 4090]. Sensin üstād-ı cihān u pür-hüner / El *degirmedin* idersin hākî zer [MUM:775].

KOT: *Ťurmadın* gitdi ol gice gündüz / Gündüzin gün şayar gice ılduz [MEM: 4095]. Nice qor baqasın sen ol qaşa / Gözleri yaşı *Ťurmadın* qaşa [MEM: 3435]. ‘Arif oldur ki sözini bişüre / Gendü özini *tağırmadın* döşüre [MEM: 3501]. Keh-rübā sübhasın aldı ele qarh-ı sālūs / Halka cevır *eylemeden* ya’nî ider istigfār [Bak Gaz: 25/7]. Olup dest-i fersüde derd ü miñen / Anuñ naqşı da qalmış *oqunmadan* [AAM: 1389].

TAT: Toquzını bir yirine şaydurayım / *Urışmadan dögişmeden* ‘ālemi toldurayım [DK: D147/8-9]. Demāgüz meqbulē mēdbēr edüben fikrū qıyas / *Bilmādēn* meqbul için rēdd ilēn idbar nēdür? [ŞİGD: 81/27]. Gözünē netdim mēn, ey arami-can / *Durmadan* qaşına yavuzlar mēni [Nes cII: s.303]. Hazır ikēn dur içālüm *durmadan* / Kim, gedēr Cem taxtdan uşanur bu cam [Hab Gaz: 14/6]. Denize *girmeden* saçı anber / La’li yâ’kût egerçi kazmamışam [KBD: 805/6].

AT: Gēlin heç nēdēn *şübhalēnmādēn* arvadından soruşdu [QG: s.23]. Biz dē hamımız *utanmadan* yaxın gēlēcēyik, gēlib onun qabağında duracağıq [CinC: s.29]. Çinqaçkuk arası *kāsilmādēn* atēş açaraq onlara cavab verirdi [SMoh: s.84]. Yazon heç bir söz *demādēn* qarını qucağına aldı vē ehtiyatla suyun daşlı dibi ilē

addımlayaraq, onu sudan keçirtti [EKah: s.19]. Polad cavab *vermədən* yoluna davam etdi [AŞSE cI: s.438].

GT: Sanki var mı nicə periyi kazanmaa, açlık susuzluk *çekmedään*? [GagD: s.104]. Bala katêr zihir, katran / Göz *kıpmadaan* söleer yalan [GüzÇ: s.153]. Kruçallar da ama pek hılanmazdılar öylə *düşünmedän*, zerka hazırlardılar her bir düyüşü [UKer 28: s. 14]. Bu kusurlara *bakmadaan* alfabet kabuledildiktän sora hep o yılın senteabrı ayında gagauz küüylerindä ilk klaslar şkolalarda geçti üürenmää ana dilindä gagauzça [PubY: s.14].

TT: Kakasyndan şarpyk *iyip yörmeden* halas bolsady (*Babasından tokat yemeden kurtulsaydı*) [ÜNB: s. 140].

Tüt: Aylin arazi eğitimine *aksatmadan* devam etti [AdA: s.261]. Otomobili yere *değdirmeden* taşımaya başladı [Cum: s.88]. Ufka bakıyoruz bir müddet *konuşmadan*. [SiyS: s.100]. Hatice Hanım'ın lākırdılarını *işitmeden* dinledi, sonra sordu [VuK: s.31]. *Durmadan* konuşur, gezer, masallar uydurur, şarkı söylerdi [Huz: s.14].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik²²⁹ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 297).

EUT: Burkanlarig nom nomlatgalı nomlug tilgen evirtgeli nırvanka *kirmetin* yırtınçüde turgurgalı ötüğçi bolup ötleyü ötünmekdin törümiş buyan edgü kılınçning sanın sakışın kim ülgülegeli sanagalı ugay tip yarlıkadı (*Budaları, öğreti öğretmek için, öğreti tekerleğini çevirmek için Nirvana'ya girmeden dünyada kalmaları için iknaya çalışıp, görüşüp, rica etmekten meydana gelmiş iyi davranışın sayısını kim sayabilecek, hesaplayabilecek? diye buyurdu*)²³⁰ [AY: 167/9-15]. ...takı nırvanka kirü *yarlıkamatın* tınlıglarka asıg tusu kılı nom nomlayı yarlıkır kim amtı sizlerke yaruklug tilgen içinte közünü yarlıkadaçı

²²⁹ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketten önce olur.

²³⁰ Çev. Ölmez, 1991:54.

tengri burkan erser ol tengri tengrisi burkan erür (...*dahası Nirvanaya girmeyi gerçekleştirmeden, canlılara fayda sağlayıp, öğretiyi açıklayıp buyurur, ki şimdi sizlere ışıklı tekerlek içinde görünüp buyuran tanrı Buda, işte o tanrılar tanrısı Budadır*)²³¹ [AY: 190/2-8]. Kim muñta kütğardaçı kütluğ tınlığağ **körmedin** alku adada kütğarguçı adınçığ teñri teñrisi burkan **körmedin** ölürmen (*Bütün dertlerden kurtaran mukaddes yarattığı görmeden, bütün tehlikelerden kurtaran hârikulâde Tanrılar Tanrısı Burkanı görmeden öleceğim*) [MS: 16/6-10].

KT: Mini eđgü tuttuñ açındıñ öküş / Saña **tapnumadın** barır bu öz uş [KB: D1353]. Ötüğçi kereksiz muñađsa özüm / Tilim **tepremedin** eşitür sözüm [KB: D3767].

HT: Eger bilsem kimersenin kudratı bar erken hec **kılmadın** ölse, men ol kimerse üze namāz kılmağay-men, tédi [NF: 273/17;274/1]. Atğa yém **yédürmedin** yém üze siydi, sidük yıdığdın at yém yemes boldı [RKE:118r/1-2]. Bolur ğurı ravza içi pür gülāb / Su‘al **sormadın** hōd ayur rāst cevāb [MM:257-258]. İmām ikki yanga selām **birmedin** / Soñ otuşda mesbūk kerek turmasa [MM: 527-528]. Ölümün sözlegen köp bilse bolmaz / Ölümni **ölmedin** hiç kimse bilmez [KHS: 4354]

EAT: Bu dünyā bīvefādur, bil haqīkat / Sini **göçürmedin** ol sen göç andan [Çarh: 27]. Dü-‘ālem hilkatine **urmadın** el / Muhammed nūrını halk itdi evvel [HN: 26]. Qamusı gitdi **irmedin** murāda / Bilesin ki bekā yokdur burada [DN: 259b/13]. Var ne hōd biz bir avuç toprağ-ıduğ / Toprağ **olmadın** ho küllī yoğ-ıduğ [Gar: 80]. Beni inende şöyle şanma nādān / Ben anı **söylemeden** bildüm iy cān [CH: 4997].

KOT: **Ölmedin** göreyin anuñ yüzünü / Gözüme çekeyin izi tozunı [MEM: 1323]. Yüzüm bu cīfenüñ murdārına **bulaşmadan** ihlāşum halāş olmağa sebep ola [HS: 5b/5-6]. Dağı bunlar **ırılmadın** yirinden / Turub **ayrılmadın** biri birinden [VA: 292]. **Çözmedin** duhter-i tersāya kuşak / Şeyh zunnārını çözmiş el-hak [SSM: 1395]. Cānāneye **vaşl olmadın** ayırdı dirīgā / Bilmem ne vérüpdür k’alımız baña bu fūrkat [VUSD Gaz: 14/3].

²³¹ Çev. Ölmez, 1991:71-72.

TAT: Vəsl qədrin bilmədim hicran bələsın *çəkmədən* / Zülməti-hicr etdi çox mübhəm işi rövşən mana [FuzE cI: s.46]. Vadiyi-eşqdə sevda ilə sərgəştə idim / *Gəlmədən* gərdisə bu günbədi-dəvvər hənuz [FuzE cI: s.154]. Kişvəri könlinə azar etmə, degil gəməzənə / *Düşmədən* aramıza azari-bizari hənuz [Kiş: s.40]. Oğluñ seni *öldürmedin* sen oğluñı öldürü görgil didiler [DK: D22/9-10]. Qoğıl qal ilə zikri *etmədən* hal əhli ol / Diler isən edə sənsiz zikrini biçün Xuda [ŞİGD: 4/6]. Lövhə qələm *çalınmadan* elmi-lüdəndə var idi / Elmini zahir etməyə zir ilə bu zəbər nədir? [Nes cII: s.147].

AT: Çox şükür ki, mən *ölmədən* səni tapdım [CCSE cII: s.313]. Sabah günəş *doğmadan* sizi şəhərdən çıxaracağam [YVÇE cII: s.245]. Çünki o, hənuz *açılmadan* solmuş pənbə gülü andırıyor [HCE cIII: s.127]. Onlar *gəlmədən* sovuşayım, sağ ol! [AŞSE cII: s.338]. Biz əvvəl insanıq, sonra millətlik / O, insan *olmadan* millətləşəndir [BVSE cI: s.223].

GT: O öpüşün dadı acı / Bunu hiç *datmadaan* duydum [AkaY: s.55]. Birkaç kerə Vera okudu Varaklıya kendi kiyatlarını, taa *götürmedään* poştaya. [SeçY: s.195]. Zoor o ükü kableder canın / kendi başına *gelmeden* [GBY: s.15]. Olur bunu yapmaa, -dedi o, - ama ne iş için annadayım, *demedään*, temayı açıkla [GDG: s. 22]. Birkacı yazərılar, ani onnar taa gagauz dilini *üürenmedään* onnara baalarımışlar latinişayı [PubY: s.59].

TT: Gahryman Ogul türkmeni *yítip gitmeden* halas etdi, asudalyga, abadanlyga yetirdi (*Kahraman Oğul Türkmeni kaybolmadan kurtardı; sessizliğe, emniyete ulaştırdı*) [AADŞ: s.100].

TüT: Daha güneş *batmadan* işlerinden dönen kocalar, mahallenin dar ve çok yerde dolambaçlı sokaklarında evlerinin yollarını tutarlardı [TEKA cI: s.27]. Aliye, Damyanos'a *gitmeden*, son bir çare olarak ruhunda hakikî bir cehennem isyanıyla küçük Durmuş'un elinden tuttu [VuK: s.116-117]. Oğulları, mirasın üzerine aç kurt gibi atılmışlar, daha babalarının toprağı *kurumadan* gürültülü bir kavga çıkarmışlardı [Asil: s.136]. Bunun farkına varan şehzadeler, daha babaları *ölmeden* mirasına konmak sevdasına kapıldılar [YSSA: s.43]. Düşündüm ki, hayatımın

sonuna kadar böyle boş vaatlerle avunup oyalanacağım ve ömrümün yegâne gayesine vasıl *olmadan* öleceğim [KirK: s.145].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-madıkça, -madığı takdirde” şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 298; Telitsin, 1987:12).

HT: Ey Abū Sufyān, bu kelmışde sēni helāk *kılmadin* kaytmağaymen tēmişsen [NF: 32/11-12]. Kaçan kim bahīl ol darahtnıñ butağını tutmuş bolsa, ol butağ bu bahīlni tamuğqa *kigürmedin* xoçmas [NF: 255/2-3]. Biz ékegü şart kılmış erdük kim biz ékegü *cem‘ bolmadın* teslim kılmañ [NF: 203/5-6]. Mundın ma‘lum kılmağ kerek kim nāḥağ yérde çıpçuknı boğuzlasa, anıñ cezāsını *körmedin* qalmaz ermiş [NF: 185/8-9]. Ey ‘Āyişe söz birle yanar kişi ermes, iş *bitürmedin* kitmes [RKE: 237r/9-10].

EAT: Dahl hergiz bite mi ekilmedin / Bendüñi sen şeşegör *çekilmedin* [MT: 3808]. Yüzüm *görmedin* şabr idemez idüñ / İlüñden yaña hem gidemez idüñ [SN: 2017]. Şeyhden ayru kâmil *olmadın* eger / Olsañ şeytân kamu togruñ eger [MUM: 1883]. Şunmagıl fikr *itmedin* her işe el / ki olur evvel fikret âhir ‘amel [İsk: 3161]. Bunlara *ugramadin* geçmez kişi / Anda komış Pâdişâh her bir işi [Gar:4364].

KOT: Ric‘at itse yine Şâh Mansûr / *Kaçmadan* kaçmaz idi ol maḥhûr [SOE: 3104]. Çeküp bâr-ı cevri olup bürdbâr / Belâ *çekmeden* eylemezdi firâr [CK:1473]. Böyledür mahrem-i ‘aşkuñ hâli / Cân revân *itmeden* olmaz hâli [ŞSM: 1650]. Gözin açamaz çağ gıdâ *yinmedin* / Dirilmez seherden *zehrlenmedin* [AAM: 1212]. Nakd-i *visâle érmedin* olmaz gönül emîn / Zîrâ ki çeşm-i müdde‘î aña havâledür [VUSD Gaz: 52/2].

TAT: Mey *içmädən* açılmaz imiş babi-məğfirət / Sövgəndlər bu babdə piri-müğan içər [FuzE cI: s.120]. Çün qərazdır mütləq ikən qəydə salıb nəfsümi / *Silmädən* ol bəni qəydə nişə anı silməzəm [ŞİGD:226/5] Təvəkkül ixtiyar etgil kim, andin nik məqam olmaz / Müyəssər *bolmadın* ol şivə nəfsi-şum ram olmaz [MehE: s.47]. Haqqın xəznəsindən gələn gövhəri / Müştəri *olmadan* satmalı degil [Hat: s.336].

Canlılar aləmində insan daima tərəqqi tələb edən bir növdür və fikir *azadlığı olmadan* tərəqqi mümkün ola bilməz [MFAE cII: s.206].

AT: Dünya geniş bir meydan ki, heyvan, insan Aman bulmaz *çarpişmadan, vuruşmadan* [HCE cI: s.220]. Onun başını *gətirmədən* qayıtma! [ŞeDi: s.53]. Ah, babam, bir də anlı-şanlı babam! / İntiqam *almadan*, inan yaşamam [HCE cIII: s.21]. Bu yarpaqları elə asırdı ki, bağalar ayaq üstə *durmada*n və ya başlarını yuxarı *qaldırmada*n onu yeyə bilməzdi [AŞSE cIII: s.197]. "Əvvəl evin içi" demişlər nədən? / Sən çölü bilməzsən, içi *bilmədən* [BVSE cI: s.46].

GT: Yaşamayı renkli görürdik / *Görüşmədən* bir saat ölərdik [Sev. s.44]. Cenkta kan *dökülmədən* olmaz [MSİ: s.22].

TüT: Emrim *olmadan* karargâh konuşmayacak [YorS: s.491]. Çok uzun yıllardan beri Osmanlı yöneticileri bağımsız düşünemiyor, en azından bir büyük devletin onayını *almadan* karar veremiyorlardı [Cum: s.126]. *Yazmadan* bilemem bir konuda ne düşündüğümü [SiyS: s.32]. Hatta bir Alman, kendinden önceki Almanın yaptığını da *değiştirmeden* rahat edemiyordu [Dir: s.194]. Ananın rızası *olmadan* olmaz [ÖYat: s.233].

4.Ana cümlesinin yüklemine “-dığı için, -diğindən” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan cümleler yapar.

EUT: Ol ämgäkig *sürü umadın* ögsüz bolurlar (O azaba dayanamadığı için akıllarını yitirirler) [TCÜUP: 121-122].

1.1.10.1. {-mAdIn} aşnu

Yapı:

{-mAdIn} zarf-fiiline, “aşnu” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-*madan önce*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Bizler ol kavm tururmiz kim namâz vaqtı *bolmadın aşnu* âbdast kılmur erdük. [NF: 241/15-16].

1.1.10.2. {-mAdIn} burun**Yapı:**

{-mAdIn} zarf-fiiline, “*burun*” son çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-*madan önce*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Habeşîler yığılıp tevelerni üleştiler, *boğuzlamadın burun* kılıç birle çaptılar ve pâre pâre kılıp ülediler [RKE: 180r/13-15]. Bıçaqnı İsmâ‘îl boğuzıña *urmadın burun* Cebra’îlge fermân boldı [RKE: 51v/9-10]. Eger bu boyagçı bözni boyamışdın soñ tandı erse, ücre vâcib bolur; ve eger bözni *boyamadın burun* tandı [NF: 194/15].

1.1.10.3. {-mAdIn} ilerü**Yapı:**

{-mAdAn} zarf-fiiline, “*ilerü*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümle yüklemine, “-*madan önce*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Kudret sûret yapmadın ferîştehler tapmadın / ‘Âlemi halk *dutmadın ilerü* yola geldüm [YED: 196/10].

1.1.10.4. {-mAdXn} öñ

Yapı:

{-mAdIn} zarf-fiiline, “öñ” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümle yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Fikir meydānında sürüp olar at / Oqıdılar varax **körmedin öñ** hāt [KHŞ: 4352].

TT: *Sözlemeden öñ*, düybünü oyla (*Söylemeden önce iyice düşün*) [TNAS: s.305].
Paşa zyýapat wagty Ankaradan resmi bir haber aldy we ony *berjay etmeklige başlamadan öñ*, Ystambul halkynyň hormatly wekillerine okap bedri (*Paşa, ziyafet sırasında, Ankara’dan resmî bir bildiri aldı ve onu uygulamaya koymadan önce, İstanbul halkının sayın temsilcilerine okudu*) [Tnut: s.897].

1.1.10.5. {-mAdXn} öñdin/öndən

Yapı:

{-mAdIn} zarf-fiiline, “öñdin/öndən” son çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümle yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Her nesne ki savaşdan ve *egirtmedin öñdin* alına hārācdur [MŞ: 123b/11].

TAT: Dedilər ki, yedi tamu zülmətin hicranidir / *Ölmədən öndən* cəhanda çəkdik ol gövğayı biz [Hat: s.110].

1.1.10.6. {-mAdAn} önce

Yapı:

{-mAdAn} zarf-fiiline, “önce” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümle yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Çünkü hava, daha kongre *açılmadan önce* karışıktır [TEKA cII: s.121]. Babasıyla köye geri *dönmeden önce* uzun uzun düşündü [AdA: s.147]. Eskişehir, işgal *edilmeden önce*, Ankara'dan sonra cephe gerisindeki en önemli ikmal merkeziydi [Cum: s.211]. "*Ölmeden önce* ölmek lazım" diye cevaplıyor [SiyS: s.231]. Ama hayvan kaşla göz arasında, yani ağzını kapatıp da uykuya *dalmadan önce* bir ses daha çıkarmıştı [YDBY: s.201].

1.1.10.7. {-mAdAn} evvel / evvel**Yapı:**

{-mAdIn} zarf-fiiline, “evvel” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümle yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Vakta ki tahsil zamanı erişti, kendine talim olunan kitapları güya dünyaya *gelmeden evvel* okumuş gibi, gördüğünü bir bakışta anlardı [Cez: s.15]. Derd-i ‘ışık eylese cândan bî-zâr / *Ölmeden evvel* ölür ‘âşık-ı zâr [SOE: 886].

TAT: O, sənə cavab *vermədən əvvəl* səndən soruşur ki, gün saat neçədə batır [MFAE cII: s.32].

AT: Meyyit həb bəstərdə uzansın deyə rahat / Qüsl *etmədən əvvəl* olunurdu ona hörmət [HopH: s.260]. Bahar idi. Fatma alaqaranlıqdan durub, yun *daramadan əvvəl* həyəətə getdi [YVÇE cI: s.132]. Uzun koridora girdi və xəstənin otağına *girmədən əvvəl* duruxdu [YVÇE cI: s.212]. Hətta qaçmaq istədiyimi sən *demədən əvvəl* bildirdim [AŞSE cI: s.94]. Məni öldür, fəqət *öldürmədən əvvəl* bir kaç kəlmə söyləməyə müsaidə veriniz [CCSE cII: s.179].

TüT: Suriye'de VII. Ordu kumandanlığına tayinden sonra, yeni görev yerine *gitmeden evvel*, hem gerekli işleri görmek, hem annesini ziyaret etmek için birkaç günlüğüne İstanbul'a gitmişti [TEKA cI: s.276]. Konuşmaya *başlamadan evvel* eşofmanının fermuarıyla oynuyor dalgın dalgın [SiyS: s.116]. Dışarı *çıkmadan evvel*, onu itina ile hazırlanıyor, eğildiği zaman öksürük tuttuğu için çoraplarını bile giydiriyordum [KüMM: s.139]. Eseri başından itibaren okumağa karar *vermeden evvel*, gene sahifeleri çevirdi, kitabın vakasız ve mücerret taraflarını arayarak dikkatle okudu [BTR: s.73]. Nedir ki, verdiği yangınla memleket de biter / Saçak *tutuşmadan evvel* basılmamışsa eğer [Sfh: s.232].

1.1.10.8. {-mAdAn} qabaq

Yapı:

{-mAdAn} zarf-fiili ve “qabaq” çekim edatından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümle yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Senin evinə daxil *olmadan qabaq* gərək bizim dördümüzü də öldürsünlər [AHSE cI: s.422]. Və cavab *vermədən qabaq* ikiqat baş əyib, iki barmağı ilə boynunun ardını qaşdı [AHSE cII: s.193]. “Müsavat” şöbəsi əmələ *gəlmədən qabaq* proqram dairəsində danışiq oldu [YVÇE cIII: s.239].

1.1.10.9. {-mAdIndAn}

Yapı:

Eski Anadolu Türkçesinde nadir olarak kullanılan bu ek {-mAdIn} zarf-fiilinin {-dAn} ayrılma hâli ile genişletilmiş şeklidir. Ayrılma hâli zarf-fiildeki anlamı daha vurgulu kılar (Turan, 2000: 66).

İşlevi:

1.Ana cümle yüklemine, “-maksızın, -mayarak” anlamında karşılıksız gerçekleşme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Revā degül iki farīza içün daķı vaktan öñdin-daķı *istemedinden* kim şu fevt olmaya [NHT: 69b/10].

1.1.10.9.1. {-mAdIndAn} öñdin

Yapı:

{-mAdIndAn} zarf-fiiline, “öñdin” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümle yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanır.

EAT: Eger şatsa neseneyi pes şatun alsa vekıl anuñ içün-naķd *eylemedinden öñdin* azacuğa ħalāldur aña [NHT: 12b/9]. Ħalāl degül yimekligi yumurdasını kuşuñ-kim murdār ölmüş olsa, kaķı *olmadından öñdin* kaķı [NHT: 68a/11]. Vācıb eyler li‘ānı yüki nefy eylemek- yükini *bırakmadından öñdin* işit aña [NHT: 103b/9]. Bir taķāķdur *gelmedinden öñdin*, bir gişi zıkr olındı, bir müddetde müsteniddür, muķtaşır degül [NHT: 39a/14]. Bāķıldur ‘aķd yimişüñ-*irmedinden öñdin* aģaķ üstünde [NHT: 119b/10].

1.1.11. {-mAdXñ}

Yapı:

{-mAdAn} zarf-fiinin son sesinin “ñ”ye dönmesiyle {-mAdXñ} şekli görülür.

Osman Yıldız (2008:149) “Yūsufu Zelīķā” adlı eserde bu kullanım için;

“Şekli itibarıyla olumsuz fiil tabanı, görülen geçmiş zaman teklik 2. Şahıs eki ile çekimlenmiştir. Ancak, ekin cümle fonksiyonu -madan zarf-fiili ile aynıdır” (Yıldız, 2008:149) şeklinde bir açıklamada bulunmuştur.

İşlevi:

1.Ana cümle yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işlevinde bağlanan zarf –fiiller yapar.

EAT: Ögüt virmiş Zeliḥāya dönmiş girü / **Ḳaḳımaduñ** Zeliḥāya anı görü [ŞYZ: 572].
KOT: Fiḡān **itmedeñ** idiñ bir laḡza ārām / Kim idem emr-i ta‘kibinde iḳdām [SAM: 1176]. Ġahī yanup **yaḳılmadañ** ol āftābdan / Ey āh-ı āteşin şererin yok mıdır seniñ [ŞTŞ: 35].

1.1.12. {-mAn ~ -mAAAn}²³²

Yapı:

Sadece Türkmen Türkçesinde kullanılan bu ek, bazı kaynaklarda {-Xp} zarf-fiilinin olumsuz biçimi olarak geçer (Hanser, 2003: 120; Sarı-Güder, 1998:66; Clark, 1998: 352; Baskakov-Hamzayev-Çarıyarov, 1970: 372). Türkmen Türkçesinde aynı şekilde olan {-mAn(<-ma-ḡan)} sıfat fiil eki de vardır (Öztürk, 2003:84). Türkmen Türkçesinin Yomut (Demirgazık) ağzında ekin “ı,i” sesleriyle genişletilmiş şekilleri de kullanılmaktadır (Söyegov, 1981: 38). Kırac ağzında ise ekin {-mIn, -mAp} şekilli kullanımı görülür (Yazmırat, 1995:14). Ayrıca Kırac ağzında zarf-fiil ekinden sonra şayet şahıs eki kullanılacaksa bu durumda ek {-mäp} şekline döner²³³ (Atacanov, 1958: 57). Farap ağzında {-p}’nin olumsuz formu olan {-mAn} şekliyle beraber {-mAy, -mi, -min, -mAp} şekilleri de kullanılır (Arazkulıyev, 1991: 54).

{-mAn}, {-Xp} eki gibi zaman eki olarak kullanılabilir. {-Xp} ekinden farklı olarak üzerine {-kA} ekini alabilir²³⁴ (Söyegov, 1999:429). {-Xp} ekinin üzerine gelebilen {-rAk}, {-lAr} ve {-cIk} ekleri {-mAn} ekine de gelebilmektedir (Söyegov, 1999:433). {-mAn} eki, cümle içinde tekrar grubu olarak da kullanılabilir (Clark, 1998:355-356). Ayrıca {-mAn} zarf-fiili, {-p} gibi yardımcı fiiller ile birlikte kullanılırsa birleşik fiil oluşturur (Söyegov, 1981: 63).

Ekin kökeni ile ilgili görüşler çeşitlilik göstermektedir. Annanurov (1974:30-31,61) eki, eski bir {-mayıban} ekine götürmektedir. Önce {-an} ekinin düşmesiyle {-mayıp}, sonra “y” ünsüzünün düşmesiyle de {-mAn~mAAAn} ekinin geliştiğini

²³² Türkmen Türkçesinde {-p} ekine {+rAk} karşılaştırma eki gelebildiği gibi {-mAn} zarf-fiiline de gelebilmektedir (Azimov vd., 1960: 438).

²³³ Bar-mä-p-män, gel-me-p-sän vb.

²³⁴ Ama bazı tarihî metinlerde {-p} ekinin üzerine Türkmen Türkçesinde {-ka} ekine karşılık gelen {-ken} eki gelmiştir. {-p} burada geçmiş zaman eki olarak kullanılmıştır.

Olupken zübde-i evlād-ı ādem / ḡabibi terk-i evṭān itdi bī-dem [İN: 443/2515]

söyler. Söyegov'a (1981:35) göre bu ek, $\{-(y)In\}$ zarf-fiilinin olumsuz şeklidir ve uzun ünlülü $\{-mAn \sim -mAAAn\}$ varyantı, $\{-mA\}$ eki ile $\{-In\}$ ekinin kaynaşması sırasında türeyen “y” sesinin düşmesiyle meydana gelmiştir: $(-mAyIn > -mA(y)In > -mAAAn)$. Kondrat'yev'e göre bu ek $\{-An\}$ sıfat-fiilinin olumsuz çekiminden başka birşey değildir (Söyegov, 1981:35). Tenişev'e (1988:481) göre bu ek, Yakut Türkçesinde de kullanılan $\{-An, On\}$ ²³⁵ zarf-fiilinin olumsuz şeklidir.

Türkmen Türkçesinde kullanılan bu ekle ilgili, üzerinde durulması gereken diğer bir nokta da $\{-dI, -dIr, -mIş\}$ gibi eklerle birlikte kullanıldığında bu zarf-fiilin anlatılan geçmiş zaman anlamı vermesidir. Buradan hareketle Söyegov (1981: 38), $\{-mAdAn\}$ 'ın Azeri, Gagavuz ve Türkiye Türkçelerinde çekimli bir gramer kategorisi belirtmediğini, oysa ki $\{-mAn\}$ 'ın Türkmen Türkçesinde bu görevde bulunduğunu, dolayısıyla $\{-mAn (<-mAyIn)\}$ eki ile $\{-mAdAn\}$ eklerinin aslında kökteş olamayacağını dile getirir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-maksızın, -mayarak” anlamında karşılıksız gerçekleşme²³⁶ bildirme işleviyle bağlanan zarf –fiiller yapar (Tiken, 2003: 296).

TTT: Rahat *bermen*, saldı azap / Yüz bilen aldadı meni [Zel: s.215]. Mağdümkülü bu dünyāniñ devletin / Gören *görmän* çeker ölüm miñnetin [MAD: 33/17-18]. Yadımdan *çıkarmān* her şamu-säher / Yarıldı yüregim, tiz bergil habar [Mag: s.97]. Yar yolunda çekdim arman / Ötdi ömrüm bir *yalbarman* [Sey: s.173].

TT: Gülnesibāniñ göwünlik bermelerini sesini *çıkarmān* diñledi (*Gülnesibenin teselli vermelerini sesini çıkarmadan dinledi*) [ÜNB: s.141]. Kakam ony *görmän* duranokdy (Babam onu *görmeden* duramıyordu) [ÜNB: s.41]. Yene men menliğin derdinden yaña / Sesini *çıkarmaan*, atına mündi (*Yine kibirlilik derdinden ötürü / Sesini çıkarmadan atına bindi*) [AAŞ: s.36]. Sagdan we soldan geljek uzak aralykdaky oklara *ähmiyet berilmän*, awtoulaglar ýokary tizlikli hereket edip,

²³⁵ Tenişev'e (1988:481) göre bu zarf-fiilin aslı “Genel Türkçe”deki eski bir sıfat-fiil ekidir.

²³⁶ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

garaýol bilen ýoly dowam etdirmelidir (*Sağdan soldan gelecek uzak mesafedeki ateşlere aldırış etmeden, otomobiller, yol üzerinde hızla ilerlemeye devam edecekler*) [Tnut: s.100]. Gullov sesini *çykarman*, onuň yzyndan seredip durdy (*Gullov sesini çıkarmadan, onun ardından bakıp durdu*) [HalH: s.45].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik²³⁷ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Gelen dostı *gitmän* öyüne indi / Hızmat edip munda yatsa gerekdir [Sey: s.203].

TT: Birneme giiň bolar aadam diýeniň / Suv *görmäün*, balağın kemerni çöşme (*Biraz geniş olur insan dediğin / Suyu görmeden/görmeden önce, paçaları sıvama*) [AAŞ: s.700]. Emma şu işleri *etmäün*, etimi iýäýmäň diýip aýdýar (*Ama bunları yapmadan/yapmadan önce etimi yemeyin, diyor*) [THM: s.14].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Milli hökümetimiziň munuň ýaly sebiti kabul etmeyändigini, Trakýany *azat etmän*, goşunymyzy saklamagyň mümkin dældigini aýtdyk (*Millî Hükümetimizin böyle bir bölge tanımadığını, Trakya’yı da kurtarmazsa ordularımızın durdurulmasına imkan olmadığını söyledi*) [Tnut: s.751].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğinden” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Annanurov, 1974: 82).

TT: Belki, meniň ahvaalıma *düşünmäün* / Gıbatkeşler gabahat söz aydyandır (*Belki, benim hâlimi anlamayıp/anlamadığı için / Gıybetçiler uygunsuz söz söylemiştir*) [AAŞ: s. 10]. Ol şol guýydan *çykyp bilmän* hem ölüpdür (*O, guyudan*

²³⁷ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketten önce olur.

çıkmadığı için ölmüştür) [THM: s.72]. Öz berjaý etmeli wezipeleriniň ýerine ýetirilmegine **mümkinçilik tapman**, dargan halk wekilleriniň we käbir adamlaryň Ystambuldan gaçyp, Ankara gelýändikleri belli boldy (*Yasama görevinin yerine getirilmesine imkan göremediği için dağılan milletvekillerinin ve bazı şahısların İstanbul'dan kaçarak Ankara'ya gelmekte oldukları anlaşıldı*) [Tnut: s.476]. Emma güýji **ýetmän**, derrew haýallady, nätanyşa boýun boldy (*Ama gücü yetmediği için, aniden fenalaştı, tanımadığına kefil oldu*) [Kepb: s.43]. Türkmen milletim goňşy milletler bilen, tire-tire bilen, taýpa-taýpa bilen **oňuşman**, özara gandöküşikli söweşler etdi (*Türkmen milletim komşu milletlerle, bir boy bir boyla, bir aşiret diğer aşiretle anlaşamadığı için kendi aralarında kanlı savaşlar yaptı*) [Ruh: s.13].

1.1.13. {-mAnkA}

Yapı:

Tek kullanım sahası Türkmen Türkçesidir. İşlevi itibarıyla {-mAdAn} zarf-filinden farklılık göstermez. Söyegov'a (1981: 51;1999:429) göre bu ek, {-mAn} zarf-fiiliyle {-kA (<-eken)} bildirme ekinin birleşmesinden müteşekkildir. Clark (1998:504) ise; {-mAnkA}'nın olumsuzluk sıfat-fiili {-mAn} ile {-kA} parçasından oluştuğunu belirtmiş fakat {-kA}'nın ne olduğunu dile getirmemiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanır (Baskakov vd., 1970:374).

TTT: Kimiň çırağı öçüp, kimiňki yanar / **Öçmänkä**, hunaba yutmalý bolar (*Kiminin çırası sönüp, kimininki yanar / Sönmeden, gam yutar oldu*) [Zel: 113/11-12]. Ey, agalar, yaman heley / Sakgalıň **çıkmanka** ak eder (*Ey, beyler, yaman kadınlar / Sakalın çıkmadan beyaz eder*) [Kem: s.136]. Äri hem gazanıp getir / Çuvala **salmanka** ötir [Kem: s.136].

TT: Göreci bebeği, başga bir aadam / Otuza **yetmüänkä** ääynek dakıpdır (*Göz bebeği körelip başka bir insan / Otuzuna varmadan önce gözliktakmıştır*) [AAŞ: s.532]. Ýapragam **çykarmanka** ak gülle bürenen erikler birden-birden al selleli

adamlara öwrülýärdiler (*Yaprak da çikarmadan önce beyaz çiçeğe bürünen erikler birden beyaz sarıklı adamlara dönüyordular*) [ÜNB: s.205]. Ertir Gün *dogmanka* biri Rejebi yralady (*Sabahleyin güneş doğmadan önce Recebi dürttü*) [İABO: s.108]. Ertir Gün *dogmanka* biri Rejebi yralady (*Sabah güneş doğmadan biri Recep'i salladı*) [İABO: s.108]. İş-işden *geçmänkü oýlanyşmaly...* (*İş işten geçmeden önce düşünülmesi...*) [BöT: s.230].

1.1.13.1. {-mAnkA+şe}

Yapı:

{-mAnkA} zarf-fiil ekine iyelik kökenli şahıs eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanır.

TT: Men seni öldürjek, *ölmänkäñ* näme dilegiñ bolsa dile! (*Ben seni öldüreceğim, seni öldürmeden önce ne dileğin varsa dile*) [THE: s.224]. Kaka taýymy *öldürmänkäñiz*, bir münüp göreýin-le (*Baba tayımı siz öldürmeden bir binip göreym*) [THE: s.81]. Ýoluñ daşdygyny öýden *çykmankañ* bileñokmydyñ? (*Yolun taştığını (sen) evden çıkmadan önce bilmiyor muydun?*) [HalH: s.28]. Näme etjek bolsañ, suwa *ýetmänkäñ* etmeli, soñ giç boljak... (*Ne yapacaksın, suya ulaşmadan önce yapmalı, sonra geç olacak*) [Kepb: s.356]. Gowusy, men ýerimi *almankalar*, çöle baryp, çoluklygyma eýe çykaýyn (*İyisi mi, benim yerimi onlar almadan önce, çöle gidip, çoban yamağıma sahip çıkayım*) [BöT: s.111].

1.1.13.1.1. {-mAnkA+şe} öñürti

Yapı:

İyelik eki almış {-mAnkA} zarf-fiilinden sonra “öñürti” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanır.

TT: Oğlanlar, bir işe *başlamankaňyz öňürti* usulyny öwreniň (*Çocuklar, bir işe başlamadan önce yöntemini öğrenin*) [**Kepb: s.121**].

1.1.14. {-(G)All}

Yapı:

Yakut ve Çuvaş Türkçeleri hariç diğer tüm lehçelerde bulunan (Tomanov, 1992:189) {-(G)All} zarf-fiili temelde iki işleve sahip bir ektir. Bunların ilki maksat, ikincisi ise zaman bildirir. Söyegov (1981:139), ekin Türkmen Türkçesinin klasik döneminde maksat bildirme işleviyle kullanıldığına değinmiştir. Günümüzde ise Oğuz lehçeleri özelinde maksat bildirme işlevi yoktur. Ekin sadece zaman bildirme işlevi kalmıştır.²³⁸

Çağdaş Türkmen Türkçesinde üzerine şahıs ekleri alabilen (Söyegov, 1999:440; 1981: 140;) bu zarf-fiilin kullanırlığı, Özbek Türkçesinin XVI. yüzyıldan itibaren Türkmen Türkçesi üzerindeki etkinliği sebebiyle tedricen azalmıştır. XIX. yüzyılın başından itibaren ise {-(G)All} zarf-fiil ekinin Türkmen ağızlarındaki kullanırlığı artmış ve buna paralel olarak da yazı dilinde tekrar görülmeye başlanmıştır (Budak, 1995: 229).

Bu ek, Türkmen Türkçesinde ünlü ile biten fiil tabanlarına geldiğinde araya kaynaştırma ünsüzü girmez ve ekin ilk ünlüsü uzar: (*oka-+-alı > okaalı; sözle-+-eli > sözleeli*) gibi (Söyegov, 1999: 441; Budak, 1995: 229;). Azeri Türkçesinin Gazah, Garabağ ağızlarında uzun ünlülü şekillerine {-AAll} denk gelinmektedir (Eliyev, 1989:87). Diğer Oğuz lehçelerinde ise ek, ünlü ile biten fiil tabanlarına geldiğinde arada “y” ünsüzü türer. Irak Türkmen Türkçesinde (İmamkuliyeva, 2004:231) ve Azeri Türkçesinin bazı ağızlarında (Şiraliyev, 1962a: 281) ekin {-AnI} şekilli varyantına da rastlanılmaktadır. Türkmen Türkçesinde {-All} ekinin yerine zaman

²³⁸ Budak (1995: 232), Türkmen Türkçesinde bu iki işlevin XIX. yüzyıla kadar paralel seyrettiğini ifade eder.

zaman yükleme hâli eki almış $\{-An\}$, sıfat-fiilli yapı da kullanılır²³⁹ (Söyegov, 1999: 441).

Ekin yapısına dair görüşler, daha çok yabancı Türkologlar tarafından ifade edilmiştir. Deny (1941:885,897) $\{-(G)All\}$ zarf-fiilini, farazi bir $(*k\ddot{a}y+l\ddot{a}ñ)$ yapısına götürür.²⁴⁰ Salonen ise bu zarf-fiildeki $\{-l\}$ ekini, sıfat yapıcı ek olarak değerlendirmiştir (Brockelmann: 1954: 249). Bang ise $\{-gA\}$ gelecek zaman sıfat fiili ile $\{-All(<al^{-241}+l)\}$ zarf-fiilinin birleşmesinden oluştuğunu belirtmiştir (Brockelmann, 1954:249). Räsänen'e (1957:189) göre ek, $\{-A\}$ [*zarf-fiil*] + *kel-* [*fiil*] + $\{-A\}$ [*zarf-fiil*] (*güney grubunda -l*) kalıplaşmasından oluşmuştur. Ramstedt ekin gelecek zaman sıfat-fiili olan $\{-ga<-gay\}$ eki ile $\{-II\}$ ekinin birleşmesinden meydana geldiğini vurgular (Söyegov, 1981: 138; Annanurov, 1974: 158). Dmitriyev'e göre $\{-gAn\}$ sıfat-fiili ile $\{-II\}$ eki birleşmiş ve sonradan fonetik hadiseler neticesinde *nl>ll* değişmesiyle Kumuk Türkçesindeki $\{-gall\}$ formu ortaya çıkmıştır (Annanurov, 1974: 158). Kotviç, $\{-gal\}$ ve $\{-al\}$ formlarının iki farklı anlamı ihtiva etmesinden (1. Amaç, 2. Zaman) dolayı bu eklerin her birini bağımsız biçimbirim olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte Mançucadaki $\{-ñgala\} \sim \{-ñgolo\} \sim \{-ñgelo\}$ eklerinden bahseder. Bu eklerdeki ve Moğolca, Tunguzcadaki $\{-tala\} \sim \{-tolo\} \{(\sim tele)\}$ zarf-fiil eklerindeki $\{-la\}$ unsurunun $\{-gal\}$ zarf-fiili ile ilişkili olabileceğini dile getirir (Annanurov, 1974: 158-159). Cafarova'nın görüşü ise bu ekin $\{-a\}$ zarf-fiili ile $\{-II\}$ sıfat yapan yapım ekinden oluştuğu yönündedir (Annanurov, 1974: 159). Nasilov da sadece iki unsurdan $\{-gA+II\}$ oluştuğu belirtmiştir (Annanurov, 1974: 51). Yine Nasilov (1963:51-52), ekin gerileyici benzeşmesiyle çağdaş Uygur Türkçesinde $\{-GIII\}$; ağızlarında ise $\{-GInI\}$ şekliyle görüldüğüne değinir. Annanurov'a (1974: 160) göre ek, $\{-gan\}$ sıfat-fiili ile $\{+lık\}$ ekinden oluşmuştur. Budagova (1980:385) ise ekin $\{-A\}$ ve $\{-II\}$ sıfat yapan yapım eklerinin birleşmesiyle meydana geldiğine değinir. Aylyarov da $\{-All\}$ ekinin $\{-A\}$ ve $\{-II\}$ kısımlarından meydana geldiğini

²³⁹ Muhtemelen Irak Türkmen, Azeri ve Türkmen Türkçesinde bu yapılar arasında paralellikler sözkonusudur. Fakat Şireliyev ve Söyegov tarafından farklı değerlendirilmiştir.

²⁴⁰ Deny (1941:897), çok işlevli ve anlamlı $\{*-k\ddot{a}y\}$ unsurunun eski ve hâlihazırda birçok eke temel teşkil ettiğini belirterek bunları gösteren bir cetvel sunmuştur. $\{-l\ddot{a}ñ\}$ unsurunu da $\{-lık\}$ ve $\{-li\}$ ekinin çıkış noktası olarak değerlendirmektedir (Deny:1941:881).

²⁴¹ “*Al-*” fiil tabanı üzerine $\{-l\}$ zarf-fiil eki gelmiş ve oluşan bu yeni yapı da $\{-ga\}$ sıfat-fiili ile birleşmiştir.

belirtir (Söyegov, 1981: 138). Tomanov (1992: 189) ise {-gA} isim fiili ile sıfat yapan {+l} yapım ekinden oluştuğunu belirtir. Serebrennikov ve Hacıyeva (2002: 296) da aynı şekilde görüş beyan etmiştir. Baskakov, {-All} ekini zarf-fiil olarak değerlendirmeyip sıfat-fiil ekine {-l} 'bağlılık-bulundurma' ekinin (affiks obladeniya) gelmesiyle oluşan bir çeşit yapım eki olarak değerlendirir (Budak, 1995:221). Baskakov, ekin gelişimini şu şekilde gösterir:

$$\frac{-gal}{-geli}, \frac{-al}{-keli} < \frac{-gan-l}{-gen-li}, \frac{-an-l}{-ken-li} \text{ (Baskakov, 1952:471)}$$

Kononov ise, {-gAn>-An} ile {-ll} ekinden kalıplaştığını belirtir²⁴² (Söyegov, 1999:440). {-galı} eki üzerine yapılan bütün tartışmaları makalesinde toplayan ve ekin yapısı üzerine açıklamalar yapan Budak (1995:222-223), ekin {-gAn} sıfat-fiili eki ile {-lık} ekinin birleşmesinden meydana geldiğini belirtir. Yazar ekin önceleri çeşitli hâl ekleriyle sonuna edat olarak veya almadan kullanıldığına, zaman içinde de ekin kısaldığına değinir. Ekin ikincil unsuruna, yani {-lık} 'a değinirken {-lık} ekinin Türkmen Türkçesinde işlev itibarıyla iki farklı yapıya işaret ettiğini vurgular. O, {-lık} ekinin yapım eki özelliğinden ziyade {-dık} sıfat-fiili gibi benzer kullanımları olduğunu²⁴³ ve isim türeten {-lık} ekiyle {-lık~-dık} unsurları arasında kısmi morfolojik ve gramatik farklılıklar bulunduğunu dile getirir. Son olarak, bu ekin {-galı}²⁴⁴ (< galır}) şeklinden geliştiği yönünde bir açıklama daha vardır (Öztürk, 1997:232).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme (hareket zamanı başlangıcı)²⁴⁵ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 287).

²⁴² “Türkmen Diliniň Grammatikası” adlı eserde Kononov’un görüşünden hareketle Nogay Türkçesindeki {-GAnll} ve Karaçay-Balkar Türkçesindeki {-gAnll, -gAnlAy} eklerine değinilerek Kononov’un görüşü ispata çalışılmıştır. Buradan da hareketle {-gAnll} ekindeki “g” ve “n” ünsüzlerinin süreç içinde düşmesi neticesinde de {-All} ekinin oluştuğu vurgulanmıştır (Söyegov, 1999: 440).

²⁴³ (okanlığını~okandığını vb.).

²⁴⁴ -l->-n- değişmesiyle de Uygur Türkçesindeki {-ganı} şekli de görülür. Bk. Öztürk, 1997:232.

²⁴⁵ Ana cümledeki hareketin başlangıç zamanını ifade eder (Tiken, 2003: 287).

OT: Türk budun *kılınğalı* Türk kağan *olurğalı* Şantuñ balıqqa taluy ögüzke tegmiş yok ermiş (*Türk milleti kılınalı, Türk kağanı oturalı Şantug şehrine, denize ulaşmış olan yok imiş*)²⁴⁶ [Ton I.t: D1].

KT: Ayur ay қадаşım қалы кeldiñ ay / Saña *tuşğalı* men taqı keçmez ay [KB: D5685].

HT: Rivāyet kılurlar kim Yūsuf Ken‘andın *çıķğalı* yégirmi yéti yıl tamām bolmış erdi [RKE: 93r/ 19-20]. Yūnus sen biziñ aramızdın *çıķğalı* kökdin yağın yağmaz yérdin nebāt ünmez [RKE: 157v/11-12]. Ey Yehūdā, bu kün tört kün boldı sizlerdin *adrlğalı*, sizlersiz umadım [RKE: 73v/20-21]. Süleymān mülkindin *ayrılğalı* otuz yéti kün keçmiş erdi [RKE: 144v/2-3]. Ey Yunūs sen biziñ aramızdın *çıķğalı* kökdin yağın yağmaz yérdin nebāt ünmez [RKE: 157v/11-12].

EAT: Ki dünyā *turaı* şūh-ı cihānlar / Şaçuñ sağışı zibā dil-sitānlar [HN: 2429]. Bünyādı çokdan ola bārīkırk yıldan eksük olmaya *yapılalı* [HS: 46a/5-6]. Hāq te‘ālā dünyāyı *yaradalı* bir gez aña kendü kōndı andan öñdin dokunduğı yoğıdı [SK: 21b/12-13]. Döndi eydür kim ne şorarsın anı / Sen *gideli* yire koymadı teni [ŞYZ: 38b/1114]. ‘İşkun şarâbın *içeli* kandalıgum bilimezem / Şöyle yavı kılām isteyüben bulımazam [YED: 189/1].

KOT: Başın *kaldıralı* ‘adli nehengi / İnine koydı hep gürg ü pelengi [İN: 216]. Şehzādelerüñ *olalı* şeh-bāz-ı hü mā-şayd / Tāvūs-ı felek şevka gelüp eyledi cev lān [Beh Kas: 63]. Hat-ı dil-ber *geleli* nesne yazılmadı benüm / ‘Amelüm defterine hatt-ı hatādan gayrı [HZD Gaz: 481/2]. *Olalı* mübtedî-i mekteb-i ‘ışk / Görürin nüsha-i derd-i teb-i ‘ışk [SOE: 122]. Tāk-ı ebrû-yı nigârı *görelı* ey Bākî / Ser-fürû kılmadı ‘aşk ehli dahı mihrâba [Bak Gaz:436/5].

TAT²⁴⁷: Nəsimi, ey şəhi-xuban, camalını *görəli* / Gözündə surəti-rəhman müsəvvər olmuşdur [Nes cI: s.227]. *Gedəli* sən yıxıldı könlüm evi / Xərab olur bəli, ev

²⁴⁶ Çev. Ergin, 2010: 71.

kədxudasız [Kİş: s.41]. Qaşların yayinə meyl *eyləyəli* canü könül / Dünü gün mən bilirəm kim, nə çəkirlər anlar [FuzE cI: s.119]. Gayib *olalı* yüzü gözümgə Mehr ənvən dolubdurur tar [MehE: s.32]. *Düşəli* eşqə xarü zar oldum / Şəm' tək dudi-ahə yar oldum [NSE: s.44].

AT: Qapıdan *gırəli* üzüm gülmədi, top kimi canım da şam kimi əridi [AŞSE cI: s. 413]. Ürəyim dönübdür göy göyərçinə / Qonub sən *gedəli* sən gələn yola [BVSE cI: s.272]. Müharibə *başlayalı* kəndlərdə bəzilərinin dili çox uzanıb [AŞSE cII: s.364].

TTT²⁴⁸: Abdāl maña ebed cāmın *sunalı* / Mescid qaysı mihrāb qaysı sunalı [MAD: 158/1-2]. Ol güdāza cānım erip *yanalı* / Ābāt qaysı hārāb qaysı bilmedim [MAD: 158/3-4]. Devlet gelse özin bilmez / *Doğalı* doymān yigide [MAD: 50/3-4]. Duşman bilen aramızı *açalı* / Hemme şol ıkrara gurulsın indi! [Sey: s.196] .

Tüt: New York'taki otelimizə *yerleşeli* yarım saat bile olmamıştı henüz [AdA: s.304]. Milli Mücadele *biteli* ancak beş ay olmuştu [Cum: s.425]. Bir sene geçti ben Boston'a *geleli* [SiyS: s.179]. Yunanlılar *gireli* iki haftayı geçmişti [VuK: s.74]. Gök Türkler tutsaklığa *düşeli* on yıl olmuştu [BozÖ: s.387].

2. Ana cümələnin yükləməsinə, “-ken, dığında, -ınca” anlamında zaman bildirmə (zamandaşlıq)²⁴⁹ işleviylə bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Yazıdağı süvlin *edərgeli* evdəki tağağı içgünmə [DLT cI: s.447]. Yağadağı *yalğağalı* eligdəki içgünur [DLT cIII: s.307]

²⁴⁷ Klasik Azeri mətnlərində {-gAll} şəkilli eskicil istifadəsi də görülür: Çıxmaz oldu xəstə can təndən xəyalın *görgəli* / Xanəxa tək kim, evində bir əziz mehmanı bar [Kİş: s.32]. Meh tək saraldı gəmdən çöhrəyi-zərdim mənim / *Qalğalı* səndin cüda mahi-cəhangərdim mənim [Kİş: s.69].

²⁴⁸ (li<eli) şəklində istifadəsi Tarixi Türkmən Türkçesinde görülür:

Üç yıl boldı bir *görməli* didəriñ / Gelmedi bir haş-qələmiñ, güftəriñ (Üç yıl oldu hiç *görmeyeli* yüzün / Gelmedi tek satır mektubun, sözüñ) [Zel: 1/5-6].

²⁴⁹ Ana cümələnin yükləməndəki hərəkət, zarf-fiildəki hərəkətlə eyni anda olur.

HT: Kaçan Ebü Süfyāndın sizge kişi kelse siz aytıñ biz **kelgeli** abuşkalarnı ıdğıl [RKE: 229v/1-2]. Ol övünni ağzınga saldı, çeynedi, boğzınga tikilmişde ol ‘ahdni añdı, içkerü **kirgelü** ıdmadı tışgaru ma çıkaru bilmedi [RKE: 11v/6-8]. Şurāhī **kalkalı** ağaz kıldı / Ğoros tig perdede āvāz kıldı [KHŞ: 1052].

EAT: Gelmedi oğlum benüm bunda özi / Yandı içüm **işideli** bu sözi [ŞYZ: 1368]. Çünkü sürdüm gözüme gördi gözüm / Seni **görelü** sevindi bu özüm [ŞYZ: 1381]. **Doğalı** ikrār-ıla gelmek neden / Toğmadın inkār-ıla ölmek neden [Gar: 1348]. Yüzüñde **görelü** zülf-i siyāhuñı yaqın bildüm / Aşıp başdan, çıkarımış başa yüz bulıcak hindü [MN: 49/2]. Sevindüm yüzüñ **görelü** katı çok / Ger andan girü öleven kayu yok [SN: 5296].

3. Ana cümlelerin yüklemine, “-mak için, mak üzere, -maya” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar²⁵⁰ (Ergin, 1998:342).

OT: [Sıñ]ar süsi ebig barķıg **yulıgali** bardı, sıñar süsi **süñüşgeli** kelti (Bir kısım ordusuevi barkı yağma etmek için gitti, bir kısım ordusu savaşmak için geldi)²⁵¹ [BilK: D32]. Yadağ yabız boldı tip **algali** kelti (Yaya, kötü oldu diyip yenmek için geldi)²⁵² [BilK: D32]. **Aşangali** tüşürtümüz (Yemek yemek için attan indirdik)²⁵³ [Ton I.t: K3].

EUT: Olarnı **utgali yigedgeli** usar-sn köñülünteki ne kösüşüñ erser köñul iyin kañgay (Onları mağlup etmek için yenmek için muvaffak olursan, gönlünde be arzun varsa gönlünün istediği gibi tatmin olunur). [ÇB: 112-114]. Anta ötrü çştani ilig beg alp katıg yürekin ol rakşasıg **tilegeli** bardı (Çaştani Han Bey, alp [ve] metin yürekle o rakşasıyi aramak için gitti) [ÇB: 161-163]. Ürlüklüg meñike **tegürgeli** / üzüksüz turkaru katıgılanmakta /öğirdeçike yükünürmen (ebedi huzura kavuşturmak için, her vakit, durmadan geyret etmekten sevinç duyanın önünde hürmetle eğilirim) [ETŞ:

²⁵⁰ Krş. Özbek Türkçesinde de sıklıkla bu işleviyle kullanılır (Tolkun, 2007: 131-132; Öztürk, 2005:82). Tatar Türkçesinde de bulunur (Alkaya, 2008: 409).

²⁵¹ Çev. Ergin, 2010: 47.

²⁵² Çev. Ergin, 2010: 47.

²⁵³ Çev. Ergin, 2010: 73.

10/53-54]. Men bu muntuda yegrāk çintāmāni ārdini **algāl** barayın (*Ben burada en üstün çintamani mücevherini almak için gideyim*) [İKPÖ: 34/8; 35/1-2]. Brhmavati katun birle kavışıp tükel bilge maytrı burkanağ **ayağalı ağırlağalı** kelirler (*Brahmāvatī hanım ile buluşup mükemmel hikmetli Maytrı burkan'a hürmet ve tazim etmek için gelirler*) [MS: 90/1-33].

KT:²⁵⁴ Özüm arzuladı anıñ tapğıña / **Tapıngalı** keldim anıñkapğıña [KB: D528].

Nelük toğdum erki yana **ölgeli** / Nelük küldüm erki sıgıt **körgeli** [KB: D1136]. Qalı bardıñ erse **tapuğ kılğalı** / Tapuğ kendte kılğıl bu ol din yolu [KB: D3214]. İl **bolğalı** ikendi / Andag erig kim utar [DLT cI: s.200]. **Tutuşkalı** yakıştı / Utğalımat oğraşur. [DLT cI: s.170].

HT²⁵⁵: Andın soñ Ādam peygāmbar ‘as Ka‘beke **ziyārat kılğalı** bardı erse, Qābıl Hābıl qatınga keldi taqı aytur [NF: 337/16]. Buğday **algāl** barıp kelginçe on mañım mañdı anıñ üçün on kün boldı [RKE: 12r/4-5]. Ferište-men seni küser erdim, İdi ‘azze ve celledin seni **körgeli** destür qoldum, tēdi [RKE: 20r/15-16]. Cebrā’ıl aydı: qorqmağıl biz teñri ‘azze ve celle ferişterleri tururmiz, seni bu arıqsızlardan **kutğargalı** keltimiz [RKE: 60v/15-16]. Men Aḥmedniñ qanın **tökkeli** barurmen [RKE: 195v/12-13].

EAT: Yüzüne karşı bu güneş bir dem gelüben turamaz / Gelüp kaşundan kiçi ay her dem **okıyalı** sebak [YED: 132/4]. Yūsuf eydür sen ḥaber vir **bileli** / şor anlara niçe gündür geleli [ŞYZ: 961].²⁵⁶

²⁵⁴ Karahanlı Türkçesinde [mAt] edatıyla kullanımı görülür: tūgsın tūgün tūğıldı / **yargalımat** yörgeşür [DLT cI: s.437]. Tutuşkalı yakıştı / **utğalımat** uğraşur [DLT c.I: s.170]. Sūsın yana kadırdı / **kelgelimet** irkeşür [DLT c.I: s.144].

²⁵⁵ {-All} şekilli kullanımları da vardır: ‘Abdur’-Raḥmān bin Murādī taqī ‘Ömer bin Bekr El-Yemenī taqī İbn ‘Abdul’İlāh atlıg bu üçegü Mekkede keçes kıldılar, biz üçegüni **öltürelü** bir ‘Alī rażiyya’İlāhu ‘anhu bir Mu‘āviye taqı bir ‘Amr bini’l-‘Āş [RKE: 241v/15-16]. Ayaq fī’li münüp başlarka ḥālī / şāh aytu başladı kim tur **yatalı** [KHŞ: 3003-3004].

Yuvarlak ünlülü kullanımları da vardır: kaç kün kelmişde kēdin nerse alıp kızlar **körgelü** keldi, bir küdegüsiñe aydı [RKE: s.39]. Katıg emgendi, buluşğan tapmadı, **muñlağalu** yer tapmadı [RKE: 218v/16-17].

²⁵⁶ Grunina (1991:146) bu örnekteki zarf-fiilin işlevinin “-mak için” anlamında amaç bildirmeye dönük olduğunu ifade eder.

TTT: Gara-gara gözler bilen gözleşmeşek *oynagalı* / Şirin-şirin diller bilen sözleşmeşek *oynagalı* [Kem: s.149/1-2]. Tutasıpdır ataşı *söndürgeli* imdat hey! / Aşık ehlin sorasan bizar olup peryat hey! [Ket: s.100]. Ey gözleri ahramı / Gel *görgeli* yaramı [MaSE: s.74/9-10].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Leb-i cân-bağışı müdām *olmayalı* gözde ‘ayan / Haste gönlüme şifâ gâh gelür gâh gider [CSD: 46/2]

TAT: Badê içeli, eyş edeli, vâsl ilâ kim / Biz *bolmayalı* çox olasıdır qışü yaz [Kiş: s. 165].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Ki şehden *ayrılalı* Lâhicân’ı / Perizâdile bir dîv tutdı ânı [VA: 4444]

6. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı hâlde” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Gör vezîrûñ sûzsuz seven sözün / Nice sizdi *görimeyeli* yüzün [MUM:2971]

7. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümleinin yüklemindeki hareketin de sürdüğünü belirten zarf-fiiller yapar. {-DXkçA} anlamı verir.

TAT: Qıldun bu zəlilə sən əzizi / Ömrüm *olalı* qılam kənizi [MVG: s.229].

1.1.14.1. {- (y)All} beri/bäri

Yapı:

{-AII} zarf-fiiline “*beri*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: İnan, Şeydayı görseniz, tanıyamazsınız, mätbædæn *çıqalı bəri* büsbütün dəyişmiş [HCE cII: s.249].

TT: Maly köpelip, eşegini araba goşup *başlaly bəri-hä* ol indi has-da gijä galýar. (Malı çoğalıp eşeği arabaya koşmaya *başlayalı beri* o şimdi çok gece kalıyor) [Kepb: s.4]. Gep bu yere gelende, Zylyha öýke-kinäni goýup, *geleli bəri* özüne ynjalyk bermeýän bir soragy anyklamagyň kül-külüne düşdi (Konuşma bu yere gelince Zeliha gücenip kırıklararak *geleli beri* kendine rahatlık vermemiş bir soruyu açıklamanın derdine düşdü) [MTH: s. 69]. Prezidentimiziň Özbaşdaklygymyzy gazanyp *bereli bəri* milli ekinimiz-de ösdi (Başkanımızın bağımsızlığımızı kazanıp *vereli beri* milli ekinimiz de arttı) [AADŞ:s.121]. Umuman-a, Garaşsyzlyk alnyp, ýurt özüni tutup, şäher abadanlaşdyrylyp *ugraly bəri* Aşgabadyň her gijesi şeýle şadyýan, şeýle dabaraly, şeýle märekelidi (Genel olarak bağımsızlık kazanıp ülke kendini kurup şehir bayındır duruma getirilip *yapılalı beri*, Aşkabat'ın her gecesi böyle şen, böyle tantanalı, böyle kalabak idi) [AADŞ: s.172]. Dünyää *döräüli bääri* aadınız arzuw / Şaatlıgıň şaası boldı sapaaňız siziň (Dünya *yaratılalı beri* adınız arzu / Mutluluğun padişahı oldu keyfiniz sizin) [AAŞ: s.488].

Tüt: Nasıl yadırgamasınlar ki, Bekçi Murtaza bu semte *verileli beri* böyle naraların çok gerilerde kaldığına inanılmıştı [Mur: s.36]. Buysa kaç vakittir, yani Murtaza bu mahalleye bekçi *olalı beri* işleri büsbütün bozulan fareleri deliklerine kaçışmaya zorladı [Mur: s.57]. İlk yıllar Millî Şef'in oğluyla kurduğu arkadaşlığı, "şu sinsi Aydın" *geleli beri* bozulmuştu [ÖYat: s.191]. Salihli cephesinden uzaklaştıkça, daha doğrusu, bu cephenin komutanı Ethem Bey'in yakın çevresinde kurduğu, şaka götürmez baskı düzeni sınırını *geçeli beri* bir başka memlekete girmiş gibiydiler [YorS: s.422].

1.1.14.1.1. {- (y)All+şe} beri

Yapı:

Şahıs eki almış {-All} zarf-fiiline “*beri*” çekim edatı getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde sıklıkla kullanılır (Yüce, 1999:67).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Şuny *göterelim bäre* başlan işimiň, tutan tutumymyň şowuna bolmadygy ýok (Şunu kaldıralı beri başladığı işte, tuttuğum şey de başarılı olmadığı yok) [**BagG:** s.30]. Aýtsam atam, men aňym bekäp, başga biriniň agyrsynyň nämedigine *düşünelim bäre* siziň diýýän ysgynsyz adamlaryňyza golumy uzadyp gelýän (Babam söylese de, benim idrakim güçlenip başka birinin sıkıntısının ne olduğunu anlayalı beri sizin dediğiniz güçsüz insanlarınıza kolumu uzatmış) [**ÜNB:** s. 191]. Anadolu *gelelim bäre* bir aý bolupdy ([Ben] Anadolu’ya geleli beri bir ay olmuştu) [**Tnut:** s.39]. Sebäbi garaşsyzlyk *alalymyz bäre* biziň institutymyzyň üstüne çakdanaşa agram düşýär (Çünkü biz bağımsızlık kazanalalı beri bizim enstitümüzün üzerine aşırı derece ağırlık [sorumluluk] düşüyor) [**Kepb:** s.119]. İçigüjükli adam, özümi *bilelim bäre* bile işleşip ýörüs (İçi çocuksu adam kendimi bildim bileli çalışıyor) [**Kepb:** s.98].

1.1.14.2. {-geli} üçün

Yapı:

{-GAll} zarf-fiiline “*üçün*” çekim edatı getirilmiştir. “*üçün*” edatı, amaç işlevini pekiştirmek için kullanılmıştır (Telitsin, 1987:12).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için, -mak üzere” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Edgü kılınçların aşğalı toyın kuvrağnıñ edgülüg iş ködüglerin **bütürgeli ü[çün]** sansız öküş muñadıncıg kü [kelig] [er]demler öntürü muñadıncıg kü [kelig] [er]demler öntürü teñri yalañuğuğ ögirtürü sevintürü supuşpit señremke keli yarlıkar (*İyi amellerini arttırmak, râhipler cemaatinin iyi işlerini bitirmek için sayısız çok, hayrete şayan meşhur zuhur yeteneklerini haşmetle meydana getirirler, tanrılar ve insanları sevindirir ve Supuşpita manastırına gelir*) [MS: 52/29-35]. Körgülüg tag señirin **yimürgeli üçün** ulug toyın etüzin belgürtüp iki yigirmi bire yirde (*Görünen dağın eteğine tırmanmak için büyük bir rahip kılığına girerek oniki mil bir yerde..*) [MS:60/4-6]. Edgü kılınçların aşğalı toyın kuvrağnıñ edgülüg iş ködüglerin **bütürgeli üçün** sansız öküş muñadıncıg kü kelig erdemler öntürü teñri yalañuğuğ ögirtürü sevintürü supuşpit señremke keli yarlıkar (*İyi amelleri arttırmak, rahipler cemaatinin iyi işlerini bitirmek için sayısız çok, hayrete şayan meşhur zuhur kabiliyetlerini haşmetle getirir, tanrılar ve insanları sevindirir ve Supuşpita manastırına gelir*) [MS: 52/29-34].

HT: Andın soñ Resül ‘aleyhi’s-selām éki rek‘at namāz kıldı Mekkedin hicret kılıp Eger müsī deryā kırağında **kirgeli üçün** kórktı erse Cebre’ıl Muḥammedni şefi‘ keltürgil tedi. [RKE: 199r/6-7].

1.1.14.3. {-GAll} u-

Yapı:

{-GAll} zarf-fiiliyle birlikte kullanılan “u-” yardımcı fiili yeterlilik birleşik fiili oluşturur (Erdal, 2004:317; Tekin, 2004: 499).

İşlevi:

1.Yeterlilik bildirir

EUT: Menziglig kutluğ buyanlıg bilge biliglig törülüg bolup ol yaruqlar içinte közünmiş burkanlaruğ **körgeli udular** (*Benizli, kutlu, iyilikli, bilge, bilgili olup ışıklar içinde görünmüş budaları görebildiler*)²⁵⁷ [AY: 131/1-4]. Yene yme kayu tınl(ı)glar

²⁵⁷ Çev. Ölmez, 1991:23

birök tört törlüg nomlarka tükellig erser ötrü ol tınl(ı)glar tsuy ayıg kılınçlıg kkir tapçalarıg birtem **arıtgalı uyurlar** (*Yine de bazı canlılar, eğer, dört tür öğretilere [Dharma] hakim ise[ler] daha sonra o canlılar kötü [iki.] davranışlı kir-pasaklarını toptan temizleyebilirler*)²⁵⁸ [AY: 147/3-7] Bo montag bultukmaksız üçün ötrü ol tözünler kutluglar alku amrılmış turulmuş nomlar içinte örügin amılın ornanıp bo örügin amılın ornanmakda tayaklıgın ötrü tolp kamağ edgü edremlerig edgü yıldızarıg barçanı tüzü tüketi **örİtgeli togurgalı uyurlar** “*Böyle bulunması olmadığı için o zaman o asiller, kutlu olanlar bütün bağlanılmış olan öğretiler içinde sakinlikle yerleşip, ardından bütün iyi erdemleri iyi kökleri, hepsini tümüyle ortaya çıkarabilirler*”²⁵⁹ [AY: 205/2-8]. Üstün teñri altın yalñuğ birgerü yığlsar munuñ bilge biliginte artuğ üstün bolup **yİgedgeli umazlar** (*Üstteki tanrılar, alttaki insan[lar] bir araya yığlsa, bunun yüksek irfanından daha üstün olup yenemezler*) [MBH: 13-14]. Anı neçük **utğalı yİgedgeli uğaysızlar** (*Onu nasıl mağlup edebileceksiniz, yenebileceksiniz*) [ÇB: 76-77].

1.1.14.4. {-GAlI} bol-/boltuk-

Yapı:

bol-/boltuk- yardımcı fiilinde önünde kullanılan {-GAlI} zarf-fiili yeterlilik birleşik fiili oluşturur²⁶⁰ (Erdal, 2004:318; Gabain, 1988a: 53;).

İşlevi:

1.Yeterlilik bildirir

EUT: Birer şlok birer padak nom nomlamaktın törümiş buyan edgü kılınçlıg takı **ülgülegeli tenglegeli boltukmaz** (*Birer şiir birer koşuk öğreti açıklamaktan meydana gelmiş iyi davranışı da karşılaştıramaz, kıyaslayamaz*) [AY: 34/17-21]. Abita burkan üksinte / adırtılığ **toğğalı bolurlar** (*Abita burkanın huzurunda seçkin olarak doğabilirler*) [ETS. 20F/217-218]. Soğa umuğ mağ **bolğalı umaqtın** /soğançığ edgü ad küü ilđinür / suuparı kirtıdanamañaşıya şiri atlıg soruğmış bilginke yükünürmen

²⁵⁸ Çev. Ölmez, 1991: 39

²⁵⁹ Çev. Ağca, 2010:140.

²⁶⁰ Ayrıca ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2004: 499-506.

(*Tam bir melce ve ümit olabilmekle güzel, iyi ad ve şöhrət bulan Suparikīrtitanā mandheyaśrī adlı her vakit aranılan bilge önünde hürmetle eğilirim*) [ETS. 10/228-231]. Bir tü evinin kök qalıqqa **okşatğalı bolmaz** ud izinteki suvuğ taluy ögüz suvıña **yüleşürgeli bolmaz** (*Bir parça saç göğə benzeyemez. Sığır izindeki su nehir suyu ile karşılaştırılmaz*) [MS: 38/17-19]. Biz tükel bilge maytrı burқан qutıñ yakın **teggeli** yüzın **körgeli bolalım** erdi (*Biz mükemmel hikmetli Maytrı burkan'ın asâletine yaklaşabilelim ve yüzünü görebilelim*) [MS: 70/46-48].

1.1.14.5. {-gAlı} kal-

Yapı:

Kal- yardımcı fiilinde önünde kullanılan {-GAlı} zarf-fiili yaklaşma bildirir (Alkaya, 2011: 157).

İşlevi:

1.Yaklaşma bildirir. “-a yaz-” anlamında kullanılır.

KT: O *turgalı yazdı* “O, durayazdı” [DLT cI: s.22]. O *bargalı kaldı* “O, varayazdı” [DLT cI: s.22].

1.1.14.6. Tâ... F.+{-(y)Alı}

Yapı:

Tâ [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + {-Alı} [zarf-fiil eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-dığından beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: *Ta* şövqi-cəmalın **gələli** eynimə qarşu / Hər ləhzə qılır həsrət ilə bənzimi sayru [Nes cI: s.294].

KOT: *Tā* murādum *olalı* ol pehlū / Uyımadum daḥı murād üzre [HZZD Gaz: 413/2].

1.1.14.7. {- (y)AlldAn}

Yapı:

{-*All*} zarf-fiiline getirilen ayrılma hâli {-*dAn*} ekinden müteşekkildir (Ergin, 1998: 342). İşlevi pekiştirmek için {-*dAn*} eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*alıdan beri*” anlamında zamanda başlangıç işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Şalalıdan* beni girdāb-ı Freng-istān’a sen / Gözlerümden kanlu yaş deryā gibi aḳar felek [CSD: 8/18]. Dilümde zıkrüm oldu vāy binı / Gözüme tuş *olalıdan* o bīnı [HN: 3513]. Ḥayrān oldum tañladum *göreliden* / Peyğāmbir aşı durur anı iden [ŞYZ: 41a/1187]. Dost ‘ışka *ulaşalıdan* dünyā āhiret bir oldu / Ezel-ebed sorarısın dün ile bugündür bana [YED: 7/8]. Bir toy itdi şeh ki anuñ bigi mihr / Görmemişdi *döneliden* bu sipih [İsk: 2108].

KOT: *Keseliden* beni ney-istāndan / Nāleme nāle itdi merd-ile zen [MEM: 2484]. Olmadı devr *ideliden* meh ü sāl / Çok sühan sādık u çok māl halāl [SOE: 2704]. Şeb-zinde-dār *olıladı* mānend-i şeyḫ bülbül / Teshīr idüp girdi şāh-ı güle murakka [Beh Gaz: 237/2]. Ey Ziyā’i *seveliden* o kad-i bālāyı / Togrusı göremedüm nesne belādan gayrı [HZZD Gaz: 481/5]. Bezm-i gamda nāya *dem-sāz olalıdan* sūz-ıla / Sāz olup beñzüm çalındı sīnem oldu erganūn [HecD: 114/1].

TAT: Gözüñle biliñi *göreliden* Hidāyet’iñ / şarf oldu ‘ömri ḥamuça ḥ^vāb ḥayāl ilen [HidD:130/5]. Qəddü üzün hekayətin *eşidalıdan*, ey sənəm, / Sərv gəlir xəyalıma, cöhrədən ərgəvan gedər [Nes cII: s.131]. Zülfüñ-ile ‘āruzuñ *göşdereliden*/ Gündüz ile gicenüñ kavışmasını gör [KBD: 393/4]. Misk saçın yüzine *dökeliden* / Kodı kâfûrı müşge kara gözi [KBD: 1118/3]. Ey Həbibî, cövrü nazın *görelidən* gözlərim / Könlümün aramı getdi, canda xəmə oldu müķim [Hab: 22/5].

1.1.14.7.1. {-y)AlldAn} beri

Yapı:

{-AlldAn} zarf-fiiline “*beri*” edatı gelmiştir (Ergin, 1998: 342).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zamanda başlangıç işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Ben Āl-i Osmān eyyedehumu’llāhü’l Melikü’l Mennān ile şulḥ u vifāk ve ‘ahd ü mişāk üzere *olalıdan berü* murād üzere emr-i saltānatda ḥukm ü ḥükümet etdüm [Ctev: 318a/19-20]. Kesret-i kuvvetinden bu vakı’a zuhūr *ideliden beri* Rüstem ḥıffet üzere kalkar oldu [MŞeh: 269a/5-6]. *Yanalıdan beri* ‘ışk âteşine / Döner sîḥ üzere inler bir kebābam [Muhb:2007/2]. *Düşeliden berü* deryā-yı ‘ışka / Başum tolu hevā şan bir ḥabābam [Muhb: 2007/5].

TAT: Derd-i hecrüñ ile çiftüz biz nigârâ dembedem / *salalıdan berü* senden bu zemāna bizi tâk [KBD: 839/6]. Ağzuñ *olalıdan berü* bir şekerî piste / oldu şekerî pistelerüñ narḥı şikeste [KBD: 1276/1]. *Ayrulalıdan bəri* ol pürhünər / Babamiz qılmadı bizə bir nəzər [MZYZ: s.77]. Ol *gedalıden bəri* dadlı tēam / Yemedik biz, ey şahənşahi-giram [MZYZ: s.77].

Tüt: Hele Onbaşı Pars’la birlikte Çinlilerle çarpışarak bir Çinliyi öldürdüğü *duyulalıdan beri* ünü artmış, gönüllüleri çoğalmıştı [BozÖ: s.217]. Altın, gümüş, demir, çelik vb. gibi, güzel sesli maden adları, Türk dili var *olalıdan beri* yaşayan ve yaşatılan kelimelerdendir [TürS: s.80].

1.1.14.8. {-AldAn}

Yapı:

Eski Anadolu ve Klasik Osmanlı Türkçelerinde zaman zaman {-Alld} zarf-fiiline {-dAn} eki gelebilmekte ve böylelikle zarf-fiilin son ünlüsü düşebilmektedir (Ergin, 1998: 342; Guzev, 1979:72; Deny, 1941:981). Ekin bu şekliyle kullanımı XIV. yüzyıldan itibaren görülür (Bayraktar:2004:205).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-alı beri” anlamında, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Görelden bu mekânı vü cihânı / Fidâ kıldum buña cân ü cenânı [**Işk: 3384**]. Çemen-i lütfuñı pür eyledi âvâze-i cûd / Mesken **idelden** anı mürğ-i hoş-elhân-ı kerem [**CSD: 7/29**]. Niçe niçe nedim u döst didi kumrî bigi / Yârinden ayru **düşelden** bu resme Dehhânî [**Deh: 6/9**]. ‘Amel kıl el-‘acel irer ecel çün / Kes elden gussayı pâk ol **keselden** [**MUM: 2257**]. Yoluna **basaldan** kadem varlığımı kıldum ‘adem / Gözden tolanma dem-be-dem kim sensüz ben olımazam [**YED: 189/3**].

KOT: Hacaletinden sürh rû gül-zârıla gül-zârda / ‘Âlemi hoş-büy **édelden** verd-i handân-ı zafer [**EG: 39a/10**]. **Olaldan** binâ kubbe-sebz-fâm / Binâ olmadı böyle ‘âlî-makâm [**CK: 2187**]. **Götürelden** ayağı guşsa vü gam / Ferahdan şādılıkdan tıldı ‘âlem [**VA: 5082**]. Bu tesâmuhla **olaldan** ruhşat / Ehl-i rüşvetde bulupdur fırsat [**SOE: 1223**]. **Bulaldan** dest-res ol hıızr-ı hattıñ cām-ı la‘line / Vuşulî elde şan serçeşme-i hayvân ayağumdur [**VUSD Gaz: 48/5**].

TAT: Saçların zilli **düşaldan** ruyi-bədrin tabına / Kim tilu’ etdi cahana şəmsi-tabani-mülüm [**Nes cII: s.94**]. Pərtövi-hüsnü cəmalın aləmi rövşən kılır / Sən **doğaldan** can gögündə, ey qəmərrux, afitab [**Hab: 4/4**]. Bu Həbib **irişaldan** növbaharı-vəslünə / Aləm ana cənnət oldu, yalnız gülşən degül [**Hab:12/7**].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Sen boyı serv-i revānı **görmeyelden** bāğda / Başın alup gitdi kılmadı qarār āb-ı revān [**VUSD Gaz.: 137/3**]. **Beñzeyelden** kūy-ı dildārı cenāb-ı Ka‘beye / Yüz sürerler ekşer anuñçün türāb-ı Ka‘beye [**Muhb: 2516/1**].

1.1.14.8.1. {-AldAn} berü/beri/berlü

Yapı:

{-AldAn<-All+dAn} zarf-fiiline, “*beri/berlü*” edatları getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-alı *beri*” anlamında, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Göreliden berü* gönlüm gitdi benden / Revân itdüm ne göñül cânı tenden [ŞHŞ: 1397]. Cân meşâmına irür bûy-ı şafâ-yı ebedî / Bâğ-ı lutfında *bitelden berü* reyhân-ı kerem [CSD: 7/11]. *Görinelden berü* ol kıdd-i şimşâd / Ğamından olmadum bir lahza âzâd [HN. 3437]. Başı çekzinür ü gözi kararur yüregi ditrer / İki gün görmedi sağlık *gelelden berü* Bursâya [MN: 31/1]. Yâ Muhammed hâk te‘âlâ anı *yaradaldan berü* başın yokuşu kaldırdığı yokdur [SK: 13a/9-10].

KOT: Ve gine sefer itmeyüp yaylaya çıkup yeñi akçe *kesdürelden berü* sene 835 [TAO: 36b/7-9]. *Öğrenel’den beri* üstâd-ı maḥabbetden edeb / Dil ğamuñla dürli râyuña qarındaş gibi [Beh Gaz: 553/5]. ‘*Âşık olaldan beri* didâruña / Ağlamadan ben gülemem Muştafâ [EHYD Gaz.:191/3]. *Yaradaldan berü* hiç komaduñ ac / Beni itme İlâhî gayre muḥtâc [Muhb: 275/1]. *Göreliden berü* ol serv-i revânı / Gözüm yaşsı dursa bir dem olmaz [Muhb: 1134/6].

TAT: Bu ivi ḥarab olası ere *varaldan berü* dahı karnum toymadı, yüzüm gülmedi, ayağum paşmak yüzüm yaşmak görmedi [DK: D8/1-3]. Ey pəri, sənsiz pərişan ruzigarəm doğrusu / Sən *gedəldən bərlü* bisəbrü qərarəm doğrusu [Kiş: s.122]. Sən ey türki-pəri dilbər, əcaib sün’i-yəzdansan / *Görəldən bərlü* rüxsarın sözüm Allahü əkbərdir [Hat. s.68]. Devr *idəldən berü* bu ‘ālemde dil-dārum gibi / Ğalibā görmüş degül bir yār-ı müstəşnā felek [HD: 162/3].

1.1.14.8.2. Tâ... F.+{-(y)AldAn}

Yapı:

Tâ [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-AldAn} [zarf-fiil eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-dığından beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: *Tâ olaldan* münkaṭı‘ şahbā-yı la‘l-i yārdan / Dil keselden bulmadım dirse rehā aqlım keser [ŞTŞ: 86].

TAT: Işırımışdur leblerüñ gizlice dirmiş müdde‘î / *Tâ sevelden* olmadum ol yārı töhmetden ḥalāş [HD: 133/5].

1.1.15. {-(G)XnCA}²⁶¹

Yapı:

Orhun Yazıtları’nda kullanılmayan bir zarf-fiil ekidir. Tarihî lehçelerde ve çağdaş Türk lehçelerinde -Çuvaş ve Yakut Türkçeleri hariç (Eliyev, 1989:73)- çok sayıdaki fonetik varyantıyla kullanılmaktadır. Orhun Türkçesinde {-XnCA} ekinin yerine {-çe, -ser, -dikte} eklerinin; Türkiye Türkçesinde ise zaman zaman {-XnCA}’ya muadil olarak {-me+ie+(i)le} ve “-dığı gibi” yapılarının kullanıldığı görülür²⁶² (Ediskun, 2007: 260). İşlevi açısından zengin olan bu ek, günümüzde ise eskicil işlevlerinden bazılarını kaybetmiştir (Annanurov, 1974: 154). Türkmen Türkçesinde ünlüleri uzun²⁶³ olan bu ekin yerine, daha çok {-ýAnçA} zarf-fiili kullanılır. Ayrıca

²⁶¹ Krş. AnA: {-IncAz(s)}, {-IncAsI}, {-IncAsII}, {-IncAn}, {-IncAnA}, {-IncAm}, {-IncAmA}, {-IncAk}, {-IncAkin}, {-IncAkıl}, {-IncAl}, {-IncAlIk}, {-IncAyAdAn} (Karahan, 1996: 206).

²⁶² Anadolu ağızlarında ise {-XnCA} ekine muadil olarak zaman zaman {-Iş} isim-fiil eki ve {+In} vasıta hâli ekinden gelişen {-IşIn} zarf-fiili kullanılır. Ayrıntılı bilgi için bk. Yüce, 1999:81-83.

²⁶³ “Türkmen Diliniñ Grammatikası” adlı eserde {-y:nça:,-inçä:} eklerinin uzunlukları şu şekilde açıklanmaktadır: İlk ünlülülerdeki uzunluk “g”nin düşmesiyle ilgilidir. İkinci ünlülerdeki uzunluk ise ekin önceki şeklinin {-çAyA} olmasına bağlanmaktadır. {-çAyA}’daki “ý” ünsüzü düşmesiyle {-çAA(<çAyA} şekli meydana gelir. Bununla birlikte ekteki bu uzunluğun yönelme hâli ekinin kalıntısı olduğu kabul edilmektedir (Söyegov, 1999:442). Bizce de {-çAA(<çAyA<çAgA} şeklinde olmalıdır.

bu sahada $\{-IncA\}$ zarf-fiili üzerine şahıs ekleri de alabilmektedir²⁶⁴ (Annanurov, 1974:127; Söyegov, 1999: 442-443). $\{-(g)InçA\}$ 'nın yuvarlak ünlülü varyantı olan $\{-GUnçA\}$, çağdaş Oğuz lehçelerinde kullanılmamaktadır. Bu şekliyle ancak çağdaş Uygur ve Özbek Türkçelerinde görülür (Annanurov, 1974: 143).

Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılan ve işlevlerinden biri sınırlama olan- (-ıncaya kadar)- $\{-(G)InCA\}$ zarf-fiili, tarihî ve çağdaş lehçelerin birçoğunda herhangi bir ek veya edat almaksızın bu işlevini sürdürmektedir. Türkiye Türkçesinde ise bu şekliyle işlev karşılanamamaktadır. Bu işlevi sağlamak için yönelme hâli eki almış $\{-(y)XncA\}$ ekine, ilgili edatlar getirilmektedir.²⁶⁵ Aslında ekin bu işlevi Osmanlı Türkçesine kadar kullanılmış; fakat sonrasında zayıflamaya başlamıştır. Ek, zamanla da bünyesine, isimlere gelen “+A kadar/dek/değın” yapısını alarak kullanılır olmuştur (Argunşah, 2011:65).

Ekin yapısı birleşik görünüm vermektedir. Banguoğlu (1938:131-132) $\{-XnCA\}$ ekinin $\{-IçAk\}$ zarf-fiil ekinin arasına zamir n'si getirilerek oluşturulduğunu söyler. Ama tarihî veriler açısından bu açıklama tutarsız gözükmemektedir. Deny (1941: 939), ekin $\{-kän -çä\}$ ekiyle yakından alakalı olduğunu ve $\{-(y)XncA\}$ zarf-fiil ekinin daha eski $\{*-Kan + çañ\}$ veya $\{*-Kañ + çañ\}$ ekinden ortaya çıkmış olabileceğini belirtir. Gabain (1945: 278; 1998: 53), ekin yapısını $\{-g\}$ [filden isim yapan yapım eki] + $\{+ı\}$ [3.tş iyelik eki] + $\{+ça$ [eşitlik hâli eki] unsurlarının kalıplaşmasına bağlar. Erdal (2004: 317-318), Gabain'in de teklif ettiği etimolojinin erken tarihli metinlerde geçen $\{-mA-gInçA\}$ ekinden dolayı geçerli olamayacağına değınır. Musayev de (1964:302) ekin birleşik bir yapı arz ettiğini ve ekin ilk unsurunun $\{-ğan\}$ sıfat-fiili, ikincisinin ise zaman anlamında “ça (<çah)” sözcüğü olduğunu ($\{-gın$ (<-ğan) + $ça$ (<-çah)) ifade eder. Djanmavov (1967:121-122) eke dair yaptığı çözümlemeye, ekin ilk unsuru olan $\{-gIn, -gUn\}$ 'un eskicil bir isim-fiil veya sıfat-fiil eki olduğunu, bu eklerin $\{-gAn\}$ eki ile organik bir bağ oluşturduğunu

²⁶⁴ $\{-ynca+m, -yncañız\}$ gibi. Bununla beraber $\{-XncA\}$ bazı durumlarda üzerine $\{+rAk\}$ karşılaştırma eki ve $\{-GIl\}$ pekiştirici unsurunu alabilmektedir (Yüce, 1999:61-63).

²⁶⁵ Türkiye Türkçesinin ağızlarında ise ek, edatsız kullanımıyla sınırlama işlevini karşılamaya devam etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hünlerli, 2010:495-507.

belirtir. Dolayısıyla bunlardan gelişen {-gInçA, -gUnçA, -gAnçA}²⁶⁶ zarf-fiillerinin de benzer yapılar olduğunu söyler. İkinci unsurun ise “zaman” anlamında “çak”²⁶⁷ sözcüğü olduğunu ifade eden Djanmavov (1967:157-159), “çak” sözcüğünün ilk unsurdan sonra getirildiğinde sonuna üçüncü tekil şahıs iyelik eki “ı”yı aldığını (çak+ı)²⁶⁸ vurgular ve devamında “ı” benzeşme etkisiyle “a” (çağa) döner, der. Bu iki unsurun birlikte kullanılmasıyla da ilgili zarf-fiilin ortaya çıktığına işaret eder. En

²⁶⁶ Hatta Dmitriyev bunların aynı biçimler olduğunu ifade etmiştir (Djanmavov, 1967:121-122). Ekin ilk unsuru ile ilgili olarak Ramstedt, Altay dillerine ait malzemeleri karşılaştırarak yaptığı çalışmasında {-gın} ve {-gan} şekillerinin yapım eki olan {-gi/-ga} eklerine getirilen arkaik sıfat-fiil eki “n” ile ortaya çıkmış olduğuna değinir (Annanurov, 1974: 128-130). Bununla beraber Annanurov (1974: 125,130) {-gan} ve {-gın} eklerinin ortaya çıktığında iki varyantlı olduğunu ifade eder. Dolayısıyla da bu zarf-fiilin çok varyantlı olmasını, ilk unsurunun çok varyantlı olmasına bağlar.

²⁶⁷ “çak” sözcüğünün kavram alanı için Pokrovskaya, Kononov ve Musayev “zaman” anlamında bir sözcük olduğunu belirtiyor. Bu bizce de doğrudur; ama eksiktir. “çak” ekinin/sözcüğünün “zaman” bildirme işlevinden başka işlevleri de vardır. Deny (1941:607) ekin hem eşitlik hâlini karşıladığına hem de {-g)XncA, -IcAk, DXkCA vb.} zarf-fiillerinin bünyesinde bulunduğuna dikkat çeker ve “çağ” sözcüğünden geliştiğini düşündüğü ekin anlamlarını şu şekilde sıralar: “miktar, zaman miktarı, devir”. Djanmavov’a (1967:158) göre “çak” sözcüğü bazen “zaman” anlamı -çaklı sözcüğü gibidir dışında da kullanılır. Ekin zaman bildirme işlevinden başka işlevi olduğuna değinen Djanmavov, (1967:158) “Kumuk Edebi Dilinde Zarf-fiiller” adlı eserinde ekin “gibilik, derece, ölçü” bildirme gibi işlevlerde kullanıldığını belirtir. Yazar, “zaman” bildirme işlevinin dışında Karaçay-Balkar ve Tatar Türkçelerinde “çak” sözcüğünden gelişen ve “kadarlık” bildiren “çaklı (<çaklığ [Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılır])” edatını örnek verir. Kondrat’ev (1970:50) , “çağ” için “ölçü, derece” anlamını vermektedir. Kononov da (1980:136) Eski Türkçede kullanılan zarf yapıcı {+çA} ekinin “zaman, ölçü” anlamındaki “çağ” sözcüğünden eklediğini belirtir. Tenişev (1988:476), bu ve benzer zarf-fiillerdeki {+çA} ekinin eskicil terminativ eki (kadarlık) olduğunu dile getirir. Grunina (1991:144) da {+çA} ekinin “sınırlılık” ve “eşitlik” bildirdiğini ifade eder. Alkaya (2002: 227-230) “çak” sözcüğünden gelişen “çaklı” edatının işlevlerini şu şekilde sıralıyor: a) Zaman Miktarı b) Zaman Sınırlaması c) Tezlik d) Sınırlama (mekânda) e) Benzerlik f) Pekiştirme g) Karşılaştırma h) Ölçü, Miktar. Li (2004:202-204), bu ekin kısaltmış şekli olan ve genellikle yönelme hâlinde sonra kullanılan “ça”nın fonetik varyantlarıyla beraber “-e kadar” anlamında isimlere getirildiği ve Türk lehçelerinde kullanılan bu ekin “çege(n)” olarak “kadarlık” bildirme işleviyle Moğolcada yaşadığını belirtir. Korkmaz ise (2005h:8) “çak”tan gelişen “ça” için şu işlevleri tespit ediyor: 1. Eşitlik görevi (a. vasıfta eşitlik, b. miktar ve büyüklükte eşitlik, c. izafî eşitlik). 2. Mukayese (nispet) görevi. 3. Sınırlama (limitativus) görevi.

Ayrıca {-XncA} başta olmak üzere yapısında “çak” unsurunun bulunduğu zarf-fiil eklerine baktığımızda, bu zarf-fiillerin işlevlerinde sadece zaman bildirme (zamandaşlık) olmadığı görülür. {-XncA} ekinde zaman zaman kıyaslama-karşıtlık işleviyle; {-dıkça} ekinde ise genellikle “ölçü, derece, artma vb.” işlevleriyle kullanılır. Bu da sıfat-fiilden sonra geldiği düşünülen “çak” unsurunun sadece zaman bildirmediğine başka bir kanıttır.

Türkmence-Türkçe (Tekin-Ölmez-Ceylan-Z.Ölmez-Eker, 1995:107) sözlükte “çak” sözcüğü için “1. ölçü, sınır 2. tahmin, varsayım 3. zaman, çağ, an 4. hak, hukuk 5. galiba, belki” anlamları verilmektedir. Görüldüğü üzere ilgili zarf-fiillerde sözcüğün bu anlamları hissedilmektedir.

Özetle bu ekin çok işlevli birer ek/sözcük olduğunu düşünebiliriz.

²⁶⁸ Djanmavov (1967:158), “çeki” varyantının da olduğunu belirtir. Ayrıca Alkaya (2002:231-232) da “çak”ın iyelik eki almış şekli olan “çağı” edatının şu işlevleri karşıladığını işaret ediyor: a) Zaman miktarı b) Benzerlik c) Karşılaştırma d) Ölçü, miktar. Yine hâlihazırda Kumuk, Tuva, Kırgız, Yakut, Dolgan Türkçelerinde “çakı” edatı, yalın hâldeki sözcükten sonra gelirse “sonra, -dığı sürece, -dikçe; kadar, büyüklüğünde; yaklaştık, aşağı yukarı” anlamı; yönelme hâlinde sonra gelirse “-e kadar” anlamı verir (Li, 2004:194).

nihayetinde, zarf-fiilin gelişimini şu şekilde örnekler: *bargan-çaķı* > *bargancağı* > *bargancağa* > *bargançaa* > *bargança*. Buna benzer bir sürecin de diğer yapılar {-gInçA,-gUnçA} için gerçekleştiğine değinir.²⁶⁹ “*Altay Dilinin Grameri*” adlı eserde {-gInça} zarf-fiil ekinin gelecek zaman sıfat-fiil eki olan {-gu} ekine “*zaman*” anlamı veren “*ça* (<çak)” sözcüğünün getirilmesiyle oluştuğundan bahsedilir. Öncelikle {-gu} sıfat-fiil ekinin dar-yuvarlak ünlüsünün yuvarlaklaşmayan “ı” sesine geçtiği (u > ı); sonrasında ise araya “n” ünsüzünün getirildiği ifade edilir (Annanurov, 1974:128). Kumuk Türkçesindeki {-gança} ve {-gınça} eklerinden yola çıkan Dmitriyev ilk zarf-fiildeki {-gan} ekinin dinamik hareket, {-gın} ekinin ise statik bir hareket ifade ettiğini belirtir. Bu zarf-fiilleri birbirine yakınlaştırır (Annanurov, 1974:128). Annanurov ise ekin ikinci unsuru olan “ça”nın (ça-k < çak/çağ) gibi bir sözcüğünden gelmiş olabileceğini nispeten kabul eder.

Fakat Annanurov (1974: 135) özellikle Çuvaş Türkçesindeki {-iççen},²⁷⁰ Türkiye Türkçesinin ağızlarında ve Azeri Türkçesinin ağızlarında görülen {- (y)incan}, Kırgız Türkçesinin bazı ağızlarında tesadüf edilen {-gıçañ} gibi eklerdeki ikinci unsuru “çak” sözcüğüyle açıklamanın, eklerin sonundaki “n” ve “ñ” ünsüzlerinden dolayı zor olduğunu belirtir.²⁷¹ Bu bakımdan, Çuvaş, Türkiye,

²⁶⁹ Djanmavov’un ifade ettiği bu açıklamaya paralel olarak Kırım Tatarca Türkçesinde ekin asli formuna yakın olarak düşündüğümüz bitişik {-kancek > (çık-kancek)} ekine ve Karay Türkçesinde iki unsurun ayrı olarak yazıldığı {-gen cek > (k’el’gen cek)} yapısına tesadüf edilmektedir (Li, 2004:194). Ayrıca Kırım Tatar Türkçesindeki şeklinden hareketle “-cek” ekinin ünlü uyumuna girmemesi, bunun sonradan ekleşmiş bir sözcük olduğu kanısına götürür. Bu da ekin etimolojisi ile ilgili görüşlerin tutarlılığı açısından bize sağlam bir veri oluşturmaktadır. Tenişev (1988:458) de Nogay Türkçesinde sözcüğün ekleşmemiş şekliyle kullanıldığını ve bu kullanımda zaman bildirme işlevinin öne çıktığını (kelgen şakta) dile getirir. Bu açıdan bakıldığında {- (g)an,- (g)in} sıfat-fiili almış fiil tabanı, ayrı yazılmış “çağ” sözcüğü ile birlikte aslında sıfat tamlaması oluşturmaktadır. Bu sıfat tamlaması da nihayetinde cümlede zarf görevindedir. Ayrıca Türkmen Türkçesinde kullanılan “{- (g)An} çağı/çağda” yapısı ve işlevi itibarıyla bizce birçok Türk lehçesinde kullanılan {- (g)AnçA} zarf-fiilinin ekleşmeden önceki formuna işaret etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. {-An} çağ/çağda.

²⁷⁰ M. Yılmaz (1996:202-203) “*Çuvaş Türkçesinde Fiil*” adlı doktora tezinde bu ekin aslının Eski Türkçedeki “tegin” edatı olduğunu söyler. Yazar, edatın “teg-” fiil köküne getirilen {-in} zarf-fiili ile yapılmış edat olduğunu, bu edattaki baştaki “t” ünsüzünün Türk lehçelerinde Moğolca etkisiyle “ç”ye değiştiğini (tegin > çeyin), aynı değişikliğin Çuvaş Türkçesinde de görüldüğünü ifade eder. Bu bağlamda Eski Türkçedeki “tegin” edatının fiillere gelen {-iççen} ve isimlere gelen {+(ç)çen} eklerine döndüğünü dile getirir. Benzing ise Çuvaş Türkçesinde bu zarf-fiilin yapısını, “F.+gelecek zaman eki {-i/i(<gu/-gü))+teklik üçüncü kişi iyelik eki {-i} + -çen son takısı” şeklinde açıklar (Yılmaz, 2002:111).

²⁷¹ Bunlara Türkmen Türkçesinin Arabacı ağızında {-InçA} eki ile birlikte {-InçAñ} zarf-fiilini de eklemek gerekir (Maviyev, 1987:64). Bu iki zarf-fiilde de ifade edilen damak n’li {-çAñ} ekine rastlamaktayız.

Kırgız ve Azeri Türkçelerindeki yapıların açıklığa kavuşturulabilmesi için “*çak/çag*” sözcükleriyle hemen hemen aynı anlama gelen²⁷² “*çen*” sözcüğünün de dikkate alınması gerektiğine değinir. Annanurov, bu zarf-fiil ekinin üzerine gelen ve yönelme hâli ekiyle beraber kullanılan “*tegi, tegrü*” gibi edatların zaman zaman görüldüğüne değinerek “*çen*” sözcüğünün de bu duruma istinaden eski dönemlerde kullanılmış olabileceğini belirtir. Bunu anlatırken de (al+ -gın+çak+a+çen+(li)) şeklinde tasarladığı bir farazi yapıya gider. Buna delil olarak {-inça, -yança, -arça} eklerinin Yomut (Demirgazık) ağzında “-ı:n çelli, -yan çelli, -ar çelli” biçimlerinde {+ça} ekine mukabil kullanıldığını belirtir. Ayrıca Kırgız Türkçesinin ağızlarındaki {-gıçaktı} zarf-fiilindeki {-tı} ekinin, Türkmen dilindeki {-lı, -li} ekinin, Kırgız Türkçesinde fonetik varyantı olduğunu ifade eder (Annanurov, 1974: 136). Sonuç olarak Türkolojide bu eke dair görüşleri sentezleyerek ekin iki türlü seyir izlediğini belirtmiş ve şöyle formülize etmiştir:

- 1) (-ın [ya da bazı benzer sıfat-fiil ekleri] + çak+ a+ tegi > -ın+çak+(a+tegi) > -ın+çak > :-ın+ça(k) > -ın+ça
- 2) (-ın+çak+a+çen(li) > -ın > ça(k)+a+(çe)n > -ın+ça+(n) > -ınça/-inçe (Annanurov: 1974: 136).

Söyegov (1981:112) ve Eliyev (1989:75) ise bu zarf-fiil ile ilgili genel intibaya katılarak ekin ilk unsurunun tarihi ve çağdaş Türk lehçeleri için işlek kabul edilen {-gan/-gın/-kın} sıfat fiilinden, ikinci unsurunun ise zaman anlamı taşıyan (çağ/çag/çağ) sözünden geldiğini ifade ederler. Ergin (1998: 341) ise ekin, {-gın} fiilden isim yapan ekle {+ça} eşitlik ekinin birleşmesinden oluştuğu görüşündedir.²⁷³ “*Türkmen Diliniñ Grammatikası*” adlı eserde {-gAn (-gIn)} sıfat-fiil eki ile “*çak/çag*” veya “*çen*” sözcüklerinden kısalan {+çA} ekinden meydana geldiği belirtilir (Söyegov, 1999:441). Kononov (2001: 481), ekin yapısı hakkında {-gın ~ -gan + ca < çağ} şeklinde bir görüş belirtmiştir. “*çağ*” zaman anlamında bir

²⁷² Yazar buradaki anlamın daha çok (*predel*) sınırlama işlevi olduğunu işaret eder (Annanurov, 1974: 135). Bu bakımdan Türkmen Türkçesinde hâlihazırda “-e kadar” anlamı veren “*çenli*” son çekim edatıyla “*çen*” edatı kökteş sözcüklerdir. Ve yine Türkmen Türkçesindeki “*çenli*” son çekim edatı; Çuvaş Türkçesindeki “*çen*” unsuru arasında belli bir işlev (sınırlama) ortaklığı gözükmemektedir.

²⁷³ Nitekim Korkmaz (2003: 458-459,471), Türkiye Türkçesinde {-gIn, -gUn} ve {+ça} eklerini fiilden zarf türeten ekler arasında göstermiştir. İki ek de zarf yapıcı özellik taşımaktadır.

sözcüktür. Bodrogligeti'ye (2001: 274) göre $\{-k\text{in}\text{ça} / -kin\text{çe}, -g\text{un}\text{ça} / -g\text{ün}\text{çe}, -g\text{u}\text{ça} / -g\text{ü}\text{çe}\}$ zarf-fiil eki, fiil tabanlarına, zamir n'li veya n'siz bağlanan eşitlik hâli ekiyle isim-fiil eki $\{-g\text{u} / -g\text{ü}\}$ 'den meydana gelir. Çağatay (2008: 374), $\{-XnCA\}$ ekinin isimlere gelen $\{-in\text{ça} (<+ı [3.t\text{ş. iyelik eki}] +n [zamir n'si] +\text{çA} [\text{eşitlik hâli eki}])\}$ ekinden (*yerince* < *yer-i-n-ce*, *gerekinçe* < *gerek-i-n-çe*) analogi yoluyla fiillere geçmiş olabileceğini belirtir. Brockelmann, Doğu Türkçesinde $\{+GA\}$ yönelme hâli ve $\{+\text{çA}\}$ eşitlik hâlinin birleşmesinden oluşan $\{-GA\text{çA} (< +GA +\text{çA})\}$ ekinin zaman isimlerine geldiğinde zarf oluşturduğunu, sonradan araya zamir n'si de alarak fiil tabanlarına da geçmiş olabileceğini belirtir (Çağatay, 2008: 374). Yong-Söng Li (2004:194) “*Türk Dilindeki Son Takılar*” adlı eserinde ilgili zarf-fiil eklerinin ikincil unsuru olarak düşünülen “*çak*”²⁷⁴ sözcüğü ile isimlere iyelik eki olarak gelmiş “*çak*” sözcüğünün (*çakı*) benzerliğine dikkat çekmiştir.

Biz de Söyegov, Eliyev ve nispeten Djanmavov, Kononov'un da ifade ettiği üzere, bu ve benzeri zarf-fiillerin $\{-IncA, -IncAk, -IcAk\}$ - yapısındaki $\{-GUn, -GIn, -GAN\}$ eklerini, birer sıfat-fiil olarak düşünmekteyiz. Annanurov'un (1974:135) da belirttiği üzere, bu gibi zarf-fiillerin ikinci unsuru “*çak*” sözcüğünden gelişmiştir demek yeterli gözükmemektedir. Fakat yazarın da haklı olarak vurguladığı üzere “*çak*” unsuru ile; Çuvaş Türkçesindeki $\{-i\text{ç}\text{çen}\}$, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki $\{-incan\}$, Kırgız Türkçesindeki $\{-gı\text{ça}\text{ñ}\}$ zarf-fiil ekleri ile birlikte Azeri Türkçesindeki $\{-AnAcAn\}$, Türkmen Türkçesinin Arabacı ağzındaki $\{-In\text{çA}\text{ñ}\}$ zarf-fiillerindeki $\{-\text{ça}\text{ñ}, -\text{can}, -\text{çen vb.}\}$ ekleri açıklanamamaktadır.

İki grup olarak gözüken $\{-\text{çA}\text{ñ}\} \sim \{-cAn\}$ ve $\{-\text{çAk}\}$ ekleri/sözcükleri bizce gerçekte benzer işlevli eklerdir. Deny'in “*Türk Dili Grameri*” adlı eserinin eşitlik hâli ve zarf-fiiller bahislerinde bu benzerliği gösteren aynı minvalde açıklamalar yapılmıştır:

“...*Mk.Azerice'de –can ve Çuvaşça'da (vokal ahengi bakımından değişmez olan) çen'ki, bunlar –cek in mânadaşları olup ...e kadar manasıyla ve mef'ulün ileyh almış olarak sınırlayışlı edatlar halinde kullanılmışlardır*” (Deny, 1941:607).

²⁷⁴ Zeynep Korkmaz (2005h:8) ise “*çak*”ı “*ça+ok*” şeklinde böler.

“Fonetik bakımdan *lāñ lāhikası, -dāñ lāhikası ve çaḡ (çañ) lāhikalarına kıyas edilmelidir” (Deny, 1941:881).

Hatta Deny “çaḡ” kelimesinin aslının “çañ” olduğunu şu cümlelerle işaret ediyor:

“..çaḡ kelimesi de daha çok eski bir çañ kelimesinde ibarettir ki, muhtelif lehçelerde izleri (mk. Kırgızca: şan) bulunan –çañ lāhikası da bunu gösteriyor” (Deny, 1941:607).

Deny’e benzer bir açıklama -“çak”ın “çañ”dan geliştiği- Grunina (1991:143) tarafından “*İskoriçeskaya Grammatika Turestskogo Yazıka*” adlı eserde “çaḡ ~ çağ < cañ” şeklinde açıkça ortaya konuyor. Bang ise “çaḡ, -çañ, -can” ekleri arasındaki işlev birlikteliğini vurgulamıştır (Korkmaz, 2005h:3-4).

Bizce “çAk” ve “çAñ, cAn” kökenleri bakımdan farklı; anlamları ve karşıladıkları işlevler²⁷⁵ itibarıyla benzer eklerdir. İki ekin ortaya çıkış ve kullanımlarına baktığımızda bunu açıkça görebiliyoruz.

Öncelikle “çAk” sözcüğüne bakalım. Li (2004:194), “çak” sözcüğünün kökenini Çince “uzunluk birimi, cetvel” anlamındaki “chī” sözcüğüne bağlar. Bu sözcüğün “c^hək” şekliyle ve “cetvel, uzunluk birimi” anlamıyla Çince’den Koreceye geçtiğini ifade eder. Aynı sözcüğün Türk lehçelerine “çak” olarak geçtiğine değinir. Bununla birlikte “çak”tan gelişen “çA” eşitlik hâli ekiyle paralellik gösteren Moğolca “çege(n)” sözcüğü de vardır (Li, 2004:202,204). Dolayısıyla ekin Çince’den Koreceye, Türkçeye ve Moğolcaya geçtiğini görebiliriz. Ersoy (2008:186-187), Türkçe, Çuvaşça ve Moğolca arasındaki ses denkliklerini ifade ederken bu sözcüğe de yer veriyor:²⁷⁶

²⁷⁵ Nitekim Li (2004:205-206) de “cAn, çenli” ve bunların fonetik varyantlarından oluşan edatların “çak” eki gibi isimlere geldiğini ve “kadarlık” bildirme işlevinde kullanıldığını belirtir.

²⁷⁶ Biz de ifade edilen bu görüşlere katılıyoruz.

Klasik Moğolca. ç- ~ Çağdaş Moğolca. ts- ~ EUy.Türkçesi. ç- ~ Çuvaşça. ç-

çag ~ *tsag* ~ *çak, çag* ~ *çuh, çoh*
 “zaman, süre, vakit, çag, devir...” “çağ”²⁷⁷ “zaman, çağ”

İkinci olarak “*çAñ*” ve bundan gelişen “*çAn*” edatlarına bakalım: Biz bu edatların aslının “*teñ*” olduğunu düşünüyoruz. Türkiye Türkçesinde de “*denk*” sözcüğü olarak karşımıza çıkan bu kelime, Li’ye (2004:484) göre Çince *děng*²⁷⁸ “*çeşit, eşit*” sözcüğünden gelmektedir. Hemen hemen tüm Türk lehçelerinde görülen bu sözcük (teñ) bize göre iki türlü seyir izlemiştir: Birinci olarak “*t*”li biçimiyle (teñ) Türk lehçelerine giren bu sözcük, iki farklı kullanım göstermiştir.²⁷⁹ Sözcüğün iyelik ekli biçimi olan “*teñi*” Karahanlı Türkçesinde; “*tāñā*” biçimi Yakut Türkçesinde kullanılır ve “*gibi, kadar*” anlamı katar (Li, 2004:484-488). Aynı sözcük “*+lig*” yapım ekini alarak “*teñlig*” edatını meydana getirmiş (Alkaya, 2002:535; Hacıeminoğlu; 1992:34) ve bu edattan da çeşitli ses hadiseleri neticesinde “*teñli, deñlü, deñli, denli*” edatlarını oluşturmuştur.

²⁷⁷ Zaman işlevinin yanında bu edatın Türkçede karşıladığı başka işlevlerde vardır.

²⁷⁸ “*ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*” adlı eserde de sözcüğün anlamlarına karşılık olarak “*ölçü, derece, sınıflandırma, aşama*” anlamları verilmiştir (Schuessler, 2007:208).

²⁷⁹ “*Teñ*”in lehçelerdeki anlamı için bk. Li (2004:485).

Tablo 6: “*Teñlig*” edatı ve varyantları (Li, 2004:485-488).

<i>teñ+lig</i> varyantları	Anlamları	Kendisinde Önce Gelen Hal Kategorisi
EUT (<i>teñlig</i>)	“Ölçü, hesaplı; kadar, denli”, (eşitlik)	Eşitlik
KAT (<i>teñlig</i>)	“kadar, denli”	Eşitlik
HT (<i>teñlig</i>)	“kadar, denli” (eşitlik)	Eşitlik
Kıp (<i>teñli</i>)	“kadar”	?
EAT (<i>deñlü</i>) ²⁸⁰	“kadar”	Yalın
KOT (<i>deñlü,</i> <i>deñli</i>)	“-e kadar”, “kadar”	Yönelme, Yalın
Tüt (<i>denli</i>)	“kadar”	Yalın
Krç-Blk (<i>teñli</i>)	“yaşıt; eşit, aynı, kadar”	Yalın
Bşk (<i>tiñlĭ</i>)	“kadar”	Yalın
Tat (ağ) (<i>tiñlĭ</i>)	“kadar”	Yalın

İkinci olarak “*teñ*” sözcüğü bizce Türkçeye girdiği gibi, Moğolcaya girmiştir. Sonrasında ise Moğol ağızlarının etkisiyle ilgili Türk lehçelerine geçmiştir. Bilindiği üzere özellikle ön sesteki Türkçe “*t*”li biçimler Moğolcada “*ç*”

²⁸⁰ “*Teñlig*” edatındaki {+lig} eki, “g” ünsüzün düşmesiyle {+lü<+lig} yuvarlaklaşmıştır. Bu ses hadisesi Eski Anadolu Türkçesi için karakteristiktir (Timurtaş, 2005:50). Yine Eski Türkçede ön sesteki “*t*”li sözcükler bu sahada “*d*”li olur (Timurtaş, 2005:74-75). Dolayısıyla “*deñlü*” edatı oluşmuştur.

tarafındadır²⁸¹ (Karaağaç, 2010:217). Hatta Karaağaç (2010:217), Türkçe, Çuvaşça ve Moğolca arasında en belirleyici ses denkliklerinden birinin ön sesteki “*Genel Türkçe t- ~ Moğolca ç-*” denkliği olduğunu söyler:

t~ç ses denklik örneklemeleri (Karaağaç, 2010:217).

Türkçe *titre-* “*titremek, sarsılmak*” ~ **Çuvaşça *çitre-*** “*titremek, sarsılmak*” ~ **Moğolca *çiçire-*** “*titremek, sarsılmak*”

Eski Türkçe *tigin* “*prens*” ~ **Çuvaşça *çigin*** “*presns*” ~ **Moğolca *çigin*** “*prens*”²⁸²

Karaağaç (2010:217), kimi zaman bir “*t->ç-*” değişikliğinin Türkçenin kendi içinde bile takip edilebileceğini vurgular:

ET: tıl, til > **Çuv:** çılhe (dil), **ET:** taş > **Çuv:** çul, ET: tiz > **Çuv:** çër (diz), **ET:** tiş > **YUT:** çiş “diş”, **ET:** tüş > çüş “düş” vb.

Yukarıdaki bilgiler ışığında “*çAñ (cAñ), çAn (cAn)*” edatları/ekleri bizce şu şekilde açıklanabilir. Çinceden Türkçeye geçen “*teñ*” sözcüğü Türkçe ve Moğolca arasındaki karakteristik ön sesteki “*t- ~ ç-*” denkliğine istinaden Moğolcaya “*çen/çeñ*” şeklinde geçmiştir.²⁸³ Sonrasında Moğol ağızlarının etkisiyle de bu sözcük -Çuvaş Türkçesi hariç- ilgili Türk lehçelerine²⁸⁴ girmiştir.

²⁸¹ Bu bağlamda Karaağaç (2010:217), bundan dolayı Türkçede sözlüklerde “*t*”li, Moğolca sözlüklerde ise “*ç*”li madde başlarının çok olduğunu belirtir.

²⁸² Stachowski de (2011:62-63) “*tegin*” sözcüğünün Moğolcada da görüldüğünü ifade eder. Moğolcaya “*t->ç-*” değişmesiyle “*çigit*” olarak geçen bu sözcüğün Moğolcanın bazı ağızlarında ise “*cigit*” olarak bulunduğunu söyler. Ona göre Türk dillerine tekrar dönen bu sözcük, Moğolcanın ağızlarından geçmiştir. Sonrasında “*cigit*” Türk lehçelerinde kurallı olarak görülen “*c~y*” denkliği (Kırgız Türkçesi: col Türkiye Türkçesi: yol vb.) neticesinde Batı Türkçesinde önce “*yigit*”, sonra da “*yiğit*” sözcüğünü oluşturmuştur.

²⁸³ Nitekim Moğolcada “*çen*” şeklinde yazılan ve ölçü birimi anlamında kullanılan bir sözcük de bulunmaktadır (Lessing, 2003:275).

²⁸⁴ Çuvaş Türkçesinden ziyade “*çen*” ve türevlerinin kullanıldığı diğer lehçeler kasdedilmektedir. Hatta bizce ekin asli şekliyle benzerlik gösteren Hakas Türkçesindeki {*-çañ*} ekini de buraya bağlamak mümkün gözükmemektedir. “*Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri*” adlı eserde {*-çañ*} zaman eki geçmişte sürekli tekrarlanan kılış ve oluşu ifade eden bir zaman eki olarak ifade edilir: *Tardañ ipçî kîçigdeñ togıncañ* (*Tardan Hanım küçüklüğünden beri çalışmıs*). Fakat ekin Hakas Türkçesindeki gelişimine baktığımızda doğrudan bir fiil tabanına gelmediğini, fiilimsi ekinden sonra kullanıldığı görülür: “*al-ıg+çañ men > alıwçañ men > aluçañmın > alcañmın*” (Komisyon,

Özellikle doğu lehçelerinde damak n’li (*ñ*) biçimi (*çañ*)²⁸⁵ devam eden bu sözcük/edat, zamanla Batı grubu lehçelerinde normalleşerek diş n’li (*n*) biçimine²⁸⁶ (*čan*) dönmüştür. Böylelikle Batı grubunda “*CAn*” eki meydana gelmiştir.

Tablo 7: “*CAn*” edatı (Li, 2004:205-206).

<i>CAn</i> < <i>çeñ</i> (< <i>teñ</i>)	Anlamları	Kendisinde Önce Gelen Hal Kategorisi
Tüt (ağ) (- <i>çAn</i> , <i>cAn</i>)	“-e kadar”	Yönelme
AT (<i>cAn</i>)	“-e kadar”	Yönelme
Güney Oğuzcası (- <i>čan/-çân/-çän/-cän/-cen/-cin</i>)	“-e kadar”	Yönelme
TT (<i>çen</i>)	“tahmin; zaman; ölçü, had; -e kadar”	Yönelme
Çuv (-<i>ççen/-çen</i>)	“-e kadar”	Yalın (adıllarda tamlayan) ²⁸⁷

2006:123-126). Yani fiilimsiden sonra gelen bu unsur zamanla ses hadiseleri neticesinde zaman bildirme işlevine sahip olmuştur.

²⁸⁵ ET.: *yañı* > Kır.: *cañı* (*yeni*), ET.: *yeñe* > Kır.: *ceñe* (*yenge*) vb. Kırgız Türkçesindeki {-*gı-çañ*} zarf-fiilindeki ikincil unsur.

²⁸⁶ Batı Türkçesinde Eski Türkçedeki damak n’lerinin diş n’sine dönmesini görebiliriz.

ET: *ñ* > Tüt: *n* ~ AT: *n*: ET: *yañı* > Tüt: *yeni* ~AT: *yeni* vb.

²⁸⁷ Li (2004:207), bu edatın Azeri Türkçesi, Güney Oğuzcası ve Türkmen Türkçesinde yönelme hâli eki almış sözcükten sonra geldiğini; Çuvaş Türkçesinde ise yalın durumdaki isimlerden veya tamlayan durumdaki zamirlerden sonra geldiğini ifade eder. Bundan dolayı da Çuvaş Türkçesindeki bu edatla Oğuz lehçelerinde kullanılan benzer formdaki bu edatın farklı kökenli olabileceğini dile getirir.

Biz bu görüşe katılmıyoruz. Eklerin aynı kökten geldiğini düşünüyoruz. Şöyle ki Çuvaş Türkçesinde kullanılan bu ekin yalın hâlli isimlere ve tamlayan durumundaki zamirlere geldiğinde -(+ççen,+çen)- sadece zamanda sınırlama işleviyle kullanıldığı; fiillerde -(iççen)- ise zaman ve mekân sınırlamasıyla birlikte karşılaştırma işlevinde olduğu görülür (Durmuş, 2009:129-130,442-443). Aynı şekilde Çuvaş Türkçesindeki “*çen*” unsuruyla kökteş olan Türkmen Türkçesindeki “*çenli*” edatı da tıpkı Çuvaş Türkçesinde olduğu gibi, yalın hâldeki zaman bildiren kelimelerden sonra kullanılabilir (Söyegov, 1999:487). Bunun yanı sıra Söyegov (1999:487), Türkmen Türkçesindeki bu edatın yalın hâlli olarak sayı ve ölçü bildiren kelimelerin devamında da gelebildiği bilinmektedir. Aslında Türkmen Türkçesindeki “*çenli*”nin yalın hâlli kullanımı yanında esas olarak yönelme hâli almış sözcükten sonraki kullanımı bulunmaktadır (Söyegov, 1999:487). Edat, yönelme hâli almış sözcüklerden sonra kullanıldığında, derece, miktar bildirme işlevinin yanı sıra zaman ve mekân sınırlama bildirme işleviyle de kullanılır. Ayrıca Hacıeminoğlu (1992:34), Çuvaş Türkçesindeki “*çen*” ve Türkmen Türkçesindeki “*çenli*” unsurlarının asli şekli olarak

Özellikle de Türkmen Türkçesinde kullanılan “-e kadar” anlamındaki “çenli” edatının bahsi geçen konu özelinde önemli bir yeri vardır. Bizce bu sözcük “teñ” ve “çeñ” arasındaki organik bağı belirtmesi açısından mühimdir. Şöyle ki “teñ”den gelişen “(teñlig>) teñli ~ deñlü ~ deñli ~ denli” edatların bünyesindeki yapım eki ile yine “teñ” sözcüğündeki ön ses “t->ç-” değişmesiyle oluşan “(çeñ>) çen”e gelen ve “çenli” şeklini oluşturan yapım eki aynıdır. Her iki yapının bünyesinde {+li, +lü (<lig)} yapım ekleri bulunmaktadır. Hatta “çenli” edatının damak n’li biçimi olan ve asli “teñli(<teñlig)” şekli ile doğrudan ilgili “çeñli”²⁸⁸ edatına da rastlamak mümkündür. Bu bağlamda iki farklı biçimdeymiş gibi duran ekler gerçekte aynı ektir.

Yine Azeri Türkçesindeki {-AnAcAn} zarf-fiili, bize göre “cAn” unsurunun “teñ”den geliştiğini açıkça ortaya koymaktadır. Çağdaş Azeri Türkçesinde {-AnAcAn} şekliyle gördüğümüz zarf-fiil ekini aynı işlev ve anlamda Klasik Azeri metinlerinde {-AnAtAn} şekliyle görmek mümkündür:

Klasik Azeri Türkçesi

Nə şirindir, məhəbbət tək zadolmaz / **Ölənatən** könül ondan yadolmaz [MVV: s.18].

Ölənatən dönə bilməz yarından / Meydan günü başın qoyar can ilə [MVV: s.21].

Mərizi-eşqə sehət **sorana den** / Ölümün şərbəti ana şəfadur [ŞİGD: s.65].

düşündüğümüz ve “teñ”den gelişen “deñlü” edatının yalın hâlli bir sözcükten sonra gelebildiğini ve anlamının Çuvaş Türkçesindeki gibi “kadar” olduğunu belirtir. Bununla beraber yönelme halli bir sözcükten sonra ise Türkmen Türkçesinde de olduğu üzere “-a kadar” anlamı verdiğini dile getirir. Dolayısıyla Li’nin ifade ettiğinin tersine Çuvaş Türkçesindeki “çen” eki ile diğer Oğuz lehçelerindeki yönelme hâli almış sözcükten sonra gelen “TT: çen, Güney Oğuzcası: -çan/-çän/-çän/-cän/ -cen/-cin, AT: cAn, Tüt (ağ): -çAn, -cAn” eklerinin kökeni aynıdır. Sadece tek farklılık edatın Çuvaş Türkçesinde yönelme hâli almış sözcükten sonraki kullanımının bulunmamasıdır. Eski Anadolu ve Türkmen Türkçesinde ise hem yönelme hem de yalın hâli olarak kullanımı görülmektedir.

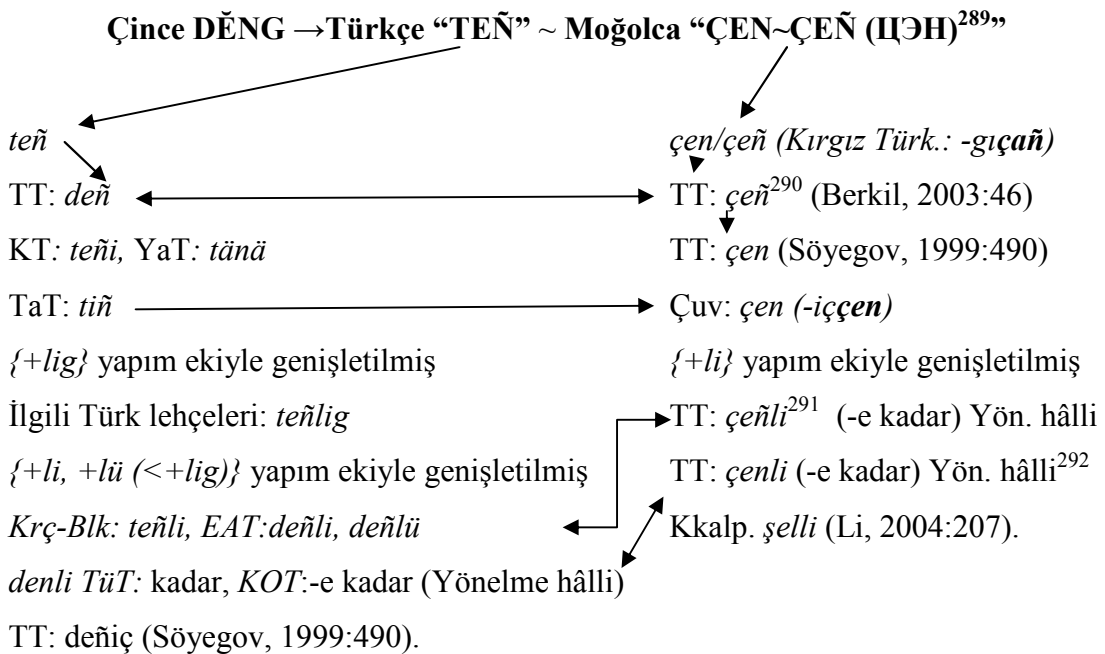
Özetle edatın Çuvaş Türkçesinde sadece yalın (zaman) ve ilgi (zamir) hâli sözcüklerinden sonra kullanımı, bu lehçenin özelinde bir durumdur. Edatın Çuvaş Türkçesinde yönelme hâli alan bir isimden sonra gelmemesi, onu Oğuz grubundaki kullanımlarından ayırmaz. Nitekim aynı edat Eski Anadolu ve Türkmen Türkçesinde, hem yalın hâlli zaman isimlerinden (ve diğerleri) sonra hem de yönelme hâli almış diğer isimlerden sonra kullanılabilir. Ayrıca bilindiği üzere Oğuz-Çuvaş Türkçeleri arasındaki ortaklıklar daha önce Levitskaya (2005:251-255) tarafından da ifade edilmişti. Ortaya çıkan bu sonuç belki de Oğuz-Çuvaş Türkçeleri arasındaki tarihî ortaklığın bir başka uzantısıdır. Son olarak Moğolcada da ilgi hâlienden ekinden sonra kullanılan “kadar” anlamı veren “çinee” biçiminde bir edatın bulunması (Kartallıoğlu, 2010:125) ve bu edatın ilgili Türk lehçelerindeki (teñ, çeñ, çen vb) edatlarla köken, işlev ve anlam ortaklığı içermesi de dikkat çekicidir.

²⁸⁸ Bk. Berkil, 2003:47.

Çağdaş Azeri Türkçesi

İki qonşunun söhbəti adətən arvad-uşaq *yatışanacan* uzanardı [QG: s.336] Qaranlıq *qovuşanacan* bu minvalla yollarına davam etdilər [BHN: s.27]. Yoxsa islanar, sonra evə gedib *çatanacan* soyuq dəyər, azarlarsan [MNL: s.51].

Bu örneklerde de görüldüğü üzere {-AnAtAn} zarf-fiilindeki “t” ünsüzü yerine bizce Moğolcanın etkisiyle gelişen “ç”li biçimi kullanılır -(AnAcAn)-olmuştur. Dolayısıyla “t~ç” denkliğini ve “çen” edatının “teñ”den geliştiğini açıkça görebiliyoruz.

Aslında Çuvaş Türkçesindeki {+ççen} ve {-iççen} eklerindeki “çen” unsuru için de durum farklı değildir. Tek farklılık ses değişikliğinin Moğolca etkisinden ziyade Çuvaş lehçesinin kendi özelinde oluşan bir ses hadisesi neticesinde oluştuğu

²⁸⁹ Moğol alfabesinde H harfinin latin karşılığı olarak “n” ve “ñ” gösterilmiştir (Kartallıoğlu, 2010:4)

²⁹⁰ Türkmen Türkçesinde “deñ” ve “çeñ”, “t->d-”, “t->ç-” değişmesinin tipik bir kanıtı. Aynı iki sözcük farklı şekilde gözükmemektedir. “t->d-” değişmesi karakteristik Oğuz Türkçesinde görülen tonlulaşma hadisesi, “t->ç-” daha çok Moğolcanın etkisiyle olan bir ses hadisesidir. Zamanla bu iki farklı biçim, yazı diline geçmiştir. Bizce bu ikilik Türkmen Türkçesinin ağızları özelinde irdelenmelidir.

²⁹¹ Bk. Berkil, 2003:47.

²⁹² Dikkat edilecek olursa Türkiye Türkçesindeki “denli” ile Türkmen Türkçesindeki “çenli” gerçekte aynı ektir. İşlevleri arasında da farklılık yoktur ve her iki edat yönelme hâli ekinden sonra gelebilmektedir.

izlenimi vermesidir. Nitekim Genel Türkçede ön sesteki “t”ler, Çuvaş Türkçesinde çoğunlukla “ç”ye dönmektedir²⁹³ (Karaağaç, 2010:217). Yine Yılmaz (1997:13), İlk Türkçe ve Ana Çuvaşçadaki “*t-” ünsüzünün birincil ve ikincil “ı, i” ünlüleri önünde “ç”ye döndüğünü; bununla beraber Macarcadaki Eski Çuvaşça alıntı sözcüklerde “ı, i” önünde *t’nin bulunmasının “t->ç-“ ses değişikliğinin çok eskilere gitmediğinin bir göstergesi olduğunu belirtir. Bu değişimin Volga Bulgarcasıyla başladığını söyler. Hatta Çuvaşçaya girmiş olan Tatarca, Rusça, Arapça ve Farsça alıntı sözcüklerde de bu ses olayının görülmesinin bu ünsüz değişiminin yeni olmasına dönük bir başka kanıt olduğunu ifade eder²⁹⁴.

Gtü: *tirig* > **Çuv:** *çere* “diri”, **Gtü:** *tırmala-* > **Çuv:** *çırmala-* “tırmalamak, tırnaklamak”, **Gtü:** *taş* > **Çuv:** *çul* “taş”, **Gtü:** *tik-* > **Çuv:** *çik-* “dikmek”

Bu itibarla “teñ” edatının Çuvaş Türkçesine “çen” olarak geçmesi gayet doğaldır. Bizce Yılmaz’ın da vurguladığı üzere Tatar Türkçesinden Çuvaşçaya geçen bazı sözcüklerde görülen “t- > ç-” ses değişikliğini dikkate alırsak bu süreç veya geçişin Tatar Türkçesi (veya diğer ilgili Kıpçak lehçeleri) üzerinden gittiği görülecektir. Nitekim “teñ” Kıpçak grubu lehçelerinden olan Başkurt yazı dili ve Tatar Türkçesinin ağızlarında “tiñli”, Karaçay- Balkar Türkçesinde ise “teñlig” biçimindeki genişletilmiş şekilleriyle de kullanılmaktadır. Yine Çuvaş Türkçesinde olduğu gibi Kıpçak lehçelerinde de yalın hâlden ve tamlama hâlinden sonra (Alkaya, 2002:535) kullanılmaktadır.

TaT: tiñ²⁹⁵ (Ganiyev, Ehmet’yanov, Açıkgöz, 1997:317) > **Çuv:** çen²⁹⁶ (i’nin önünde t, ç’ye değişmiştir). Ayrıca “teñ” sözcüğünün sonunda görülen damak n’si (ñ) Çuvaş Türkçesinde normalleşerek diş n’sine (n) dönmüştür.²⁹⁷

²⁹³ Ayrıca bk. Ersoy, 2008: 186, 191.

²⁹⁴ Far: Deriçe “küçük kapı, pencere” > Çuv: çüreCe “pencere”, Rus: testo “hamur” > Çuv: çusta “hamur” vb. (Yılmaz, 1997:19).

²⁹⁵ Nitekim “i” sesine yakın “e” ünlülü kullanımı Karaçay-Balkar Türkçesinde görülür: “teñ”

²⁹⁶ Çuvaşçadaki tek şekilli kullanımı, bunun bir edat gibi kullanılan bir sözcükten (teñ/tiñ) eklediğini gösterir.

²⁹⁷ Çuvaş Türkçesinde Eski Türkçedeki damak n’lerinin diş n’sine dönmesini tanımlayabilmekteyiz: ET: ñ > Çuv: n: ET:yañı > Çuv: śñi (TüT: yeni).

Sonuç olarak $\{-CA\tilde{n}, -CA_n\}$ ve $\{-CA, -CAK\}$ anlamları ve karşılıkları işlevleri itibarıyla aynı, kökenleri itibarıyla iki farklı ektir. Bu eklerin Türk lehçelerinin tamamında değişik fonetik varyantlarını oluşturdukları çeşitli birleşikler (zarf-fiil, edat, edat grubu) altında ve dilbilimselleşmiş biçimde ekler (eşitlik hâli, sınırlama hâli) olarak görmek mümkündür.

Özetle Annanurov'un yapısını açıklamakta tereddüt ettiği zarf-fiillerin yapısındaki $\{-\dot{c}A\tilde{n}\}$, $\{-cAn\}$ eklerini, bahsettiği lehçeler özelinde değerlendirebiliriz:

1. Çuvaş Türkçesindeki fiillere²⁹⁸ gelen $\{-i\dot{c}\dot{c}en\}$ ve isimlere gelen $\{+ççen\}$ eki yukarıda bahsedildiği üzere “*teñ*” sözcüğünden gelişmiştir. Bu ekler ise Çuvaş Türkçesinde yalın durumdaki isimlere²⁹⁹ veya tamlayan durumdaki zamirlere gelir (Li,2004: 206).
2. Kırgız Türkçesinde görülen $\{-gı\dot{c}a\tilde{n}\}$ zarf-fiilindeki “*çañ*” eki kendisinden önceki sözcüğe yönelme hâli getirilmeden doğrudan $\{-gı\}$ ³⁰⁰ sıfat-fiili üzerine gelmiştir. Bu bağlamda bu ekin “*teñ*” sözcüğünden gelişen “*çeñ*” edatını alması gerekir. Çünkü “*çeñ (<teñ)*” Çuvaş Türkçesinde olduğu gibi yalın durumdaki isimlere de gelebilir.
3. Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesinin ağızlarındaki $\{-(y)IncAn\}$ zarf-fiilindeki $\{-cAn\}$ eki Kırgız Türkçesinde de olduğu üzere kendisinden önceki sözcüğü, yönelme hâli eki getirilmeksizin doğrudan $\{-(g)In\}$ ³⁰¹ sıfat-fiili üzerine gelmiştir. Bu

²⁹⁸ Çuvaş Türkçesinde aslı “*çen<teñ*” edatı olan $\{+ççen\}$ eki doğrudan isimlere gelebilmektedir. Lakin aynı edatın fiillere gelmebilmesi için kendisinden önce bir sıfat-fiil eki gelmesi gerekir. Nitekim $\{-i\dot{c}\dot{c}en\}$ zarf-fiilinde -ifade ettiğimiz bu durumla ilgili olarak- “*çen*” unsurdan önce bir sıfat-fiil eki vardır (Levitskaya, 1976:108-109).

²⁹⁹ $\{-i\dot{c}\dot{c}en\}$ şekli de fiillere gelir.

³⁰⁰ $\{-gı\}$ ekini sıfat-fiil olarak değerlendirenlerden biri de Räsänen'dir (1957: 128). Benzer bir görüşü ifade eden Samoyloviç, İshakov, Palmbah, Esgerova vb. Türkologlar (Eliyev,1989:74), $\{-gı, gı, -gı, -gı, -kı, -kı, -kü\}$ eklerinin tamamını gelecek zaman sıfat-fiil ekleri olarak değerlendirir. Çengel (2005: 302, 316), “*Kırgız Türkçesi Grameri*” adlı eserinde, $\{-GI\dot{c}A, GU\dot{c}A\}$ zarf-fiillerinden bahsederken $\{-GI\dot{c}A\}$ zarf-fiilinin yapısında bulunan $\{-GI\}$ 'nin tıpkı $\{-GU\}$ gibi bir gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu ifade etmiştir. Turgunbayev (2004:282) de $\{-GI\}$ ekini “*Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri*” adlı eserinde sıfat-fiil eki olarak verir. Özbek Türkçesinde de gelecek zaman sıfat-fiili olarak geçer (Öztürk, 1997:227). Başka bir Oğuz lehçesi olan Türkmen Türkçesinde kullanılan $\{-gı\}$, hâlihazırda bir sıfat-fiil ekidir (Doğan, 2007:574). Lakin Türkmen Türkçesindeki bu sıfat-fiil Kırgız Türkçesinde de görüldüğü üzere bizce baştaki “*g*” ünsüzünü düşürmemiş eskicil bir sıfat-fiil ekidir.

³⁰¹ Eki sıfat-fiil olarak değerlendiren Annanurov (1974:130), yaptığı karşılaştırmalar neticesinde $\{-gın\}$ ve $\{-gan\}$ arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş ve bu eklerin ilk ortaya çıktıklarında iki varyantlı olduğuna hüküm getirmiştir. Yine Brockelmann $\{-GIn\}$ ve buna bağlı olarak oluşan $\{-In\}$ ekini sıfat-fiil eki olarak kabul etmiştir (Eraslan, 1980:30). Samoyloviç, İshakov, Palm'bah, Esgerova vb.

yapıdaki $\{-cAn\}$ eki “*teñ*” sözcüğünden eklenen “*çAñ*”dan gelmiştir. Aslında Oğuz lehçelerinde görülen bu ek ile Kırgız Türkçesindeki $\{-gıçañ\}$ zarf-fiili arasında belli paralellikler bulunmaktadır.³⁰² Kırgız Türkçesinde de görülen “*gı~gın*” sıfat-fiil ekindeki “*g*” ünsüzü Batı Türkçesinde düşer ve yine Kırgız Türkçesindeki bu zarf-fiilde de görülen $\{-çañ\}$ ekindeki damak n’si (ñ) Batı Türkçesine geçerken normalleşip diş n’sine (ñ) döner. Böylelikle $\{-(y)IncAn\}$ zarf-fiili oluşur.

4. Azeri Türkçesinin yazı dilinde ve Türkiye Türkçesinin Doğu ağızlarında rastlanılan $\{-AnAcAn\}$ zarf-fiilindeki $\{-cAn\}$ eki, bizce “*teñ*”den gelişen “*CAn*” ile ilgilidir. Bu bağlamda Azeri Türkçesindeki $\{-AnA-cAn\}$ zarf-fiili ile Azeri Türkçesine yakın olan Erzurum ağzında bulunan $\{-AnA-cAh\}$ zarf-fiilindeki (Karahan, 1996:221; Olcay, 1995:73) son unsurlar; anlamları aynı, kökenleri ayrı olan “*çak*” ve “*cAn<teñ*” sözcükleridir. $\{-An-A-cAh\}$ zarf-fiilinin aslı $\{-AnAcAk\}$ ’tır. $\{-AnAcAk\}$ zarf-fiilindeki çok işlevli-görevli $\{-cAk\}$ (<*çak* “*zaman, derece, ölçü vb. anlamlardaki sözcük*”)) ekindeki “*k/k*” ünsüzü sızıcılışarak öncelikle Azeri Türkçesinin ağız karakteristiğine uygun olarak “*h/h*” ünsüzüne dönmüştür. Nitekim Erzurum ağzında $\{-AnAcAh\}$ zarf-fiilinde de gördüğümüz budur. Sonrasında zarf-fiildeki “*h/h*” ünsüzü düşmüş ve zaman zaman Türkiye’nin Doğu ağızlarında da gördüğümüz $\{-AnAcA\}$ zarf-fiili oluşmuştur (Karahan, 1996:221).

Son olarak bu zarf-fiiller ile ilgili olduğunu düşündüğümüz iyelik eki almış zarf-fiiller üzerinde duracağız.

KT: Taķı eger anlar serdiler érse ançaķa tegi kim *çıkğıñça* anlarınñ tapa, bolğay érdi eğgölük anlarķa taķı Tañrı yazuķ örtgen yarlıķağan ol [KSKT: 37/56a1-56b1]

HT: Ey ķarındaşım ĥasan, émdi men *ölgümçe* közüm yaşı tiñmegey, seniñ téğ ķarındaşnı men ķandın bulğaymen? Téyü yığlar erdi [NF: 177/17-178/1]. Maña Tañrı te‘ālāķa yawuķ bolmaķım yaķşıraq turur saña yawuķ *bolğumça*, tédi [NF:

Türkologlar ise $\{-InçA\}$ ’daki “*n*”yi ünsüz türemesi olarak değerlendirir. Ayrıca bk. $\{-(GXnCA)\}$ zarf-fiili.

³⁰² Hatta Türkmen Türkçesinin Arabacı ağzında Kırgız Türkçesindeki bu zarf-fiil hemen hemen aynı ve ikinci unsuru damak n’li (ñ) olan $\{-InçAñ\}$ zarf-fiiline de rastlanılmaktadır (Mavıyev, 1987:64).

361/2-3]. Yana men kecābağa *kelgimçe* çerig köçmişler taķı ol hādimler kim benim kecābamnı téveke yükler erdiler [NF: 414/13-14]. Bulmağay siz edğülükni, *ħarc kulingızça* ol nirsedin kim seğer siz [HKT: 59b/1].

Harezm Türkçesindeki aşağıdaki örnekte, eke yönelme hâli eki ile birlikte “*tegrü*” son çekim edatı getirilmiştir.

HT: Yavumang namāzğa, taķı siz esrükler; *bilingizcege tegrü* anı kin aytur siz; taķı cünüblüküngüz hālda, meger yolnung keçgenleri; ğusl *kulingızçağa tegrü* [HKT: 83a/2-4].

Bizce yukarıda verilen örneklerdeki zarf-fiiller iki açıdan incelenmelidir:

1. Şahıs kategorisi belirtmesi.
2. {-gU} ve {-gI} sıfat-fiil denklığı.

Öncelikle şahıs kategorisine bakalım. Zarf-fiillerin şahıs kategorisinin belirtildiğı örnekler, sadece tarihî lehçelerde değil, çağdaş Türk lehçelerinin yazı dili ve ağızlarında da bulunmaktadır.³⁰³ (TT:-yançam, -yınçañız, ITT:-dukca-m vb) (İmamkuliyeva, 2004:230; Yüce, 1999:93; Söyegov, 1999: 442-443; Annanurov, 1974:127). Hatta Türkiye Türkçesinde {-dığında,-dügümüzde, -duklarında} zarf-fiillerinde de bu şahıs kategorisini görmek mümkündür (Karahan, 1994:473-474). Bu açıdan yukarıdaki örneklerde zarf-fiillerin şahıs belirtmesi, nihayetinde onun zarf-fiil özelliğini etkilememektedir.³⁰⁴

İkinci olarak çalışmamızın muhtelif yerlerinde {- (G)Inça, -GAnça, -Xrça, -DXkCA vb.} zarf-fiillerin ilk unsurunun sıfat-fiil olması gerektiğı vurgulanmıştır. Bu bağlamda bu zarf-fiillerin sıfat-fiilden sonra gelen ve çok işlevli-görevli “*çak*” sözcüğünden ekleşmiş olan {-ça} ile oluşturulduğunu düşünüyoruz. Aynı süreci şahıs belirten bu zarf-fiillerde de görüyoruz. Dolayısıyla yukarıdaki örneklerde geçen

³⁰³ Tezimizin muhtelif yerlerinde görülecektir.

³⁰⁴ Ayrıca bk. Gülsevin, 1990:277.

{-gumça,-gümçe}³⁰⁴ eklerinin yapısını açıklamaktaki sorun böylelikle ortadan kalkıyor. Nitekim {-gU} sıfat-fiil eki daha Eski Türkçe döneminden beri bilinen bir sıfat-fiil ekidir (Gabain, 2003:83; Hacıeminoğlu, 2003:168-169). Bu ekin Türk dil bilgisi mantığı açısından şahıs kategorisi belirtmesinde bir sakınca (-gu+m vb.) bulunmamaktadır: {-gu} sıfat-fiil eki + {+m} iyelik eki + “ça (<çağ)” eki. Fakat yukarıdaki örneklerde geçen “-ğınça, -ıngızça, -gimçe” zarf-fiilleri için ne denebilir? Bizce örneklerde de görüldüğü üzere bu zarf-fiiller, {-gumça,-gümçe} zarf-fiillerinden anlam ve işlev noktasında hiçbir farklılık göstermez. Tek farklılık, baştaki sıfat-fiil ekinin {-gU} değil, {-gI} olmasıdır. Zaten bu eklerin genişletilmiş şekli³⁰⁵ olduğunu düşündüğümüz {-gInçA,-gUnçA} zarf-fiilindeki {-gIn (<-gIn), -gUn(<-gU-n)}³⁰⁶ ekleri, çoğu Türkologlar tarafından eski birer sıfat-fiil olarak kabul edilmiştir.³⁰⁷ Bununla beraber “*Kırgız Türkçesi Grameri*” adlı eserinde Çengel (2005: 302, 316), bu zarf-fiillerin varyantlarından biri olan {-GIçA, GUçA} zarf-fiillerinden bahsederken {-GIçA}’nın yapısında bulunan {-GI}’nın tıpkı {-GU} gibi bir gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁸

Özetle, {-gI} eki tıpkı {-gU} gibi bir sıfat-fiil ekidir ve tüm sıfat-fiillerde olduğu gibi hem şahıs kategorisi belirtebilir hem de başka unsurlarla kalıplaşarak

³⁰⁴ Bünyesinde {-gu,-gü} sıfat-fiil eki bulunur.

³⁰⁵ Bk. Djanmovov, Söyegov, 1981:112; 1967:121-122.

³⁰⁶ Türkçenin bütün tarihi dönemlerinde “n” ünsüzü ile genişletilmiş çok sayıda ek vardır. Özellikle bu durumu ağızlarda daha fazla görmekteyiz. Ramstedt; Türk, Moğol, Mançu ve Tunguz dillerini karşılaştırarak yaptığı çalışmada {-gı} ve {-ga} eklerini fiil yapım ekleri olarak değerlendirmiş ve bunların genişletilmiş şekli olan {-gın} ve {-gan}’daki “n” ünsüzünün eski bir sıfat-fiil eki olduğunu belirtmiştir. Fakat bunlara {-gu,-gun} eklerini katmamıştır (Annanurov, 1974:129).

³⁰⁷ Annanurov (1974:130), yaptığı karşılaştırmalar neticesinde {-gın} ve {-gan} arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş ve bu eklerin ilk ortaya çıktıklarında iki varyantlı olduğuna hüküm getirmiştir. Räsänen (1957: 128), eserinde {-gI} ekinin {-gU} ekindeki ses değişikliği (-gI<-gU) neticesinde ortaya çıktığına değinir. Yine Brockelmann {-gIn} ve buna bağlı olarak oluşan {-In} ekini sıfat-fiil eki olarak kabul etmiştir (Eraslan, 1980:30). Eliyev (1989:75), de {-gIn} ve {-kIn} eklerini sıfat-fiil eki olarak addeder. Nihayetinde dil mantığı açısından şu da düşünülebilir: Djanmovov’un ifade ettiği üzere ve bizim de katıldığımız şekliyle {-gIn} ve {-gUn} ekleri aynı işlevli eski birer sıfat-fiil eki ise -ki bu ekler Türkiye Türkçesinde kalıcı isim de “(sıfat veya zarf) dal-gın, yor-gun gibi” yapmakta- ve {-gUn} sıfat-fiilinin kısa şekli olan {-gU}, Eski Türkçeden itibaren sıfat-fiil olarak kullanılıyorsa, o zaman {-gIn} sıfat-fiil ekinin kısa şekli olan {-gI}’nın varlığı da mümkündür.

³⁰⁸ Aynı {-gI} ekini çağdaş Türkmen Türkçesinde gelecek zaman sıfat-fiili olarak görmekteyiz (Doğan, 2007:574). Lakin bize göre Türkmen Türkçesindeki bu ek, eskicil şekliyle kullanılmaktadır.

zarf-fiil oluşturabilir. Aslında bu süreç bize günümüz Türk lehçelerindeki dar-düz {-*(g)In-çA*} ile dar-yuvarlak {-*gUn-çA*} tercihini göstermektedir.³⁰⁹

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-*dığı zaman, -dığında, -ınca*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık)³¹⁰ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar³¹¹ (Tiken, 2003: 290; Koç, 1990: 321).

HT: Bolur bil iş *başlağınça* düşvâr / Ni iş başlansa kılınur âhır iy yâr [KHŞ:2398]. Uş ança köygemen tertip fırâkın / *İşitginçe* yavukın ya ırâkın [KHŞ: 801]. Yaruķı artar ay *bolğınça* toluna / Kitilgeç iksilür nûrı ikinç kûn [KHŞ: 4252]. Kulaķ bolğu evvel *açılğınça* til / Açılsa ayıtgıl ‘amel aşnu kıl [MM. 1145-1146]. Şahar dervâzesiñe tegi bir köñlek bir destâr birle yügürdi, *ağşam bolğınça* adaķları kabardı [RKE: 143r/21-143v/1].

EAT: Cebrâîl da‘vet *kılınca* Mi‘râc’a Muhammed’i / Mi‘râc’ında diledügi ümmetinün varıdur [YED: 81/3]. Bini *görince* idüñ birlik temâm / İkilik itmeñ kim iş olmaya hâm [İsk: 4631]. Gün *toğınça* ay yine varur batar / Birbirisin görmege bulmaz zafer [Gar:6368]. On iki yaşına *degince* tamâm / Kıldılar ta‘lîm ol işi müdâm [VG: 63]. Hemân böyle *diyince*, ‘avrat ağladı zârı zârı [CİC: 66b/5].

KOT: Aldı hoş ağızı dadın dil-dâd *söyleyince* / Zindân-ı hicre girdi nâ-şâd *söyleyince* [FD: 138/1]. Ezel bezminüñ mestine dâ‘imâ / *Görince* ider hânde-i âşinâ [AAM: 1003]. Bûy-ı zülfîn *duyınca* zâhid-i huşk / Didi bi’llâhi hoşça râyiha bu [HZD Gaz:384/3]. *Görince* hasret-i mâh-ı ruhuñla encüm-i eşküm / Şeb-i gamda ‘aceb ay âfitâbum kim taña kalmaz [VusD: 76/3]. Ulüvv-efşân olur kâlbim *gelince* kâkülüñ fikri / Derûn-ı Hâneler şeb geldiği dem bî-çerağ olmaz [HasD Gaz: 143/2].

³⁰⁹ Özbek, Uygur Türkçelerinde {-*GUnçA*}; Türkmen, Azeri ve Türkiye Türkçesinde ise {-*(X)nçA*}.

³¹⁰ Ana cümlelerin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı anda olur.

³¹¹ Türkmen Türkçesinde bu işlevde kullanımı görülmez (Söyegov, 1981:124).

TAT³¹²: Cahil olan söylər, sözünü bilməz / Meydana *gəlinca* özünü bilməz [**Hat: s.342**]. Hər kim olsa, əyağıma baş urar / Mən *gəlinca* qamu əyağa durar [**FuzE cII: s243**]. Yarpəb, *dönüncə* bir daxi ol qanlı mey görem / Kim, ötə qan tutanlara doğruya-doğruya [**Köv: s.208**]. İrdüm nideyüm dirşürimezem özümü ben / Kalmadı dil ü akl ile cân ana *irince* [**KBD: 459/3**]. Qərar etmə bu dari-fani içrə / *Bulunca* istəyüb darül-qərarı [**ŞİGD: 385/3**].

AT: Manya Saşa adını *eşidincə* yerindən sıçradı [**AŞSE cI: s.212**]. O bilirdi ki, qardaşı onun sağ olduğunu *görüncə* sevinəcək. [**CCSE cI: s.247**]. Alışbəyi *görüncə* qaşlarını qaldırdı, fitnəli gözlərini süzdü və işvəkar bir səslə qulluqçuya dedi [**YVÇE cII: s.19**]. Bitirdi işvəli rəqqasə xoş tərənəsini / *Öpüncə* samielər ruhu cəzb edən səsinə [**HCE cI: s.177**]. Bu səsdəki məlahəti *duyunca* / Qoyun-quzu ota gələr, dil anlar [**BVSE cII: s.209**].

GT: Bodül da kuvedə *gelincü* gagauzlara göstərdi kendini nicə bir saklı düşman [**PubY: s.19**]. Ayı-Kulak topuzunu *kaldırınca*, o yokolmuş, görünmezmiş [**Mas: s.64**]. *Görüncü* taligayı taa uzaktan, benim indi yaşlar üzümə [**DAO: s.58**]. Da Piti kaçardı aazından tatlı köpük *gelincü* [**SeçY: s.155**]. Candarlar *görüncü* benim elimdə revol'veri ürktülər geeri [**CanY: s.53**].

Tüt: Mustafa Kemal haberi *okuyunca* arkadaşı Sefir Fethi Beye yalnız şu cümlələri söyleyebildi [**TEKA cI: 196**]. Özel katar *görününce* istasyona koştular [**Cum: s.39**]. Biraz yaklaşp *bakınca* Raif efendinin kayınbiraderleri Cihat'la Vedat'ı gördüm [**KüMM: s.42**]. Mutfakta ocağın önünde bir şeyler karıştıran kadın içeri birinin girdiğini *duyunca* döndü ve Mişel'in gözlerinin içine baktı [**AdA: s.111**]. Çadırın direğinde asılı Kuran torbasını *görünce* gülümsədi [**YorS: s.191**].

2. Ana cümlenin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 291).

³¹² Eskicil kullanımı; **TAT**: Dövrən mənə *etgüncə* cüda canandın / Ey kaş, iraq salaydı cismim candin [**MehE: s.160**]. Bu sifət *tüsgüncə* bəzmi-vəsli-canandın cüda / Kaş ki bolğay idim yekbarəgi candin üda [**MehE: s.14**]. Çərx *salğuncə* cüda vəslündin / Canım alğaydı mənim kaş rəvan [**MehE: s.89**].

KT: Kiçig oğlanıg kör ukuška ulam / Yaşı *yetmeginçe* yorımaz kılam [KB: D293].
Tadu birle katlıp törümiş kılınç / Ölüm *buzmağınça* buzulmaz erinç [KB: D882].
Ödi *bolmağınça* özi kirmese / Ayıtmazda aşnu ötüg birmese [KB: 2520]. Suv
körmekinçə etük tartma [DLT cIII: s.426]. Biz hiç kirmezmiz aña *çıkmagınça* olar
andın [KSKT: 27/35a 1-2].

HT: Özin *kécmeginçe* mürîd bolmas ol /mürîd *bolmağınça* nişşân bulmas ol /nişşanı
nişşansız bulu bilmegey/ Munı *tökmeginçe* anın tolmas ol [MM: 193b/268]. Teñri
‘azze ve celle âhirü’z-zamânda künni mağrıbdın *tuğurmağınça* kıyâmet bolmağay
[RKE: 40v/7]. Ey Mūsî meniñ hâzretimde kamuğdın ‘azîzrek Muhammed
Resüllü’llâh turur, dîdâr ni‘metin aña *körgüzmegünçe* sen körmegeysen [RKE:
123r/4-5]. Bir tün içinde *ölgünçe* olarga nevbet tğmes [RKE: 216r/3-4]. Âdemî
[hâk te‘âlâ] rizâsı üçün sever cânıdın *keçmeginçe*, oğlı kızıdın, māl tavardın
keçmeginçe neteg döst bolğay? [NF: 211/8-9].

EAT: Ol arayı tâ ben iy şehr-yâr / *Görmeyince* hatırum kılmaz qarâr [VG: 1627].
Zîra hayvân sürilür ağaç-ıla / *Sürmeyince* yörimez doğru yola [Gar: 2529] Var dîn
îmân gerek ise diril bu dünyâda eyü / Yarın anda bitmez işün bugün bunda
bitmeyince [YED:325/5]. Şem‘ Hak’dur kelek sensin anı / Bulmayasın *komayınça*
sen seni [MT:4230]. Kul *yañılmayınca* irişmez meded / Biz yañılmışa meded kıl yâ
Samed [MUM: 264].

KOT: Görmedi mislini bir dahı felek / Yigit *olınca* senin gibi gerek [SOE: 2025].
Bidâr *bulunca* dil-nüvâzın / Açmazdı sahife-i niyâzın [HÜA: 571]. Elbette
şehrimüze gelüp benüm sarâyıma *gelmeyince* tesellî olmazam [MSN: 59b/6-7].
‘Amel *olmayınca* sana râh-ber / Çekersin muhakkak belâ vü hatar [CK: 887].
Mecrûhuñam `ilâc it ey kaşları kemânım / Tîrûñ *tokınmayınca* derd-i beden
belürmez [HZD Gaz: 175/3].

TAT: Zühur olmaz cəhan *qarışmayınca* / Bu aləm cümlə küfrə *düşməyincə* [Hat: s.
230]. Dilbərin eşqində, ey salik, ikilik pərdədir / Mənligin rəf’ *olmayınca* aradan

getməz hicab [Nes cI: s.22]. *Gülməyincə* bəllü olmaz gülsifət yüzden dəhan / Çün sədəfdən dolu onda dürri-can rəxşan düşər [ŞİGD: 73/3]. Dedim üşşaqə cövr etmə; dedi ol xublar şahi / Siyasət *olmayınca* eşq mülkündə nizam olmaz! [FuzE cI: s142]. Kəndlinin birinə *verincə* mənim kimi bəy oğluna versin [AHSE: s.287].

AT: Atamı bura çağır, çünki onu *görməyincə*, əlinə *toxunmayınca*, səsinə *eşitməyincə* bu doğma ev mənim evim olmaz [ŞeDi: s.157]. Heranın sehirlə alma ağacının harada yetişdiyini *deməyincə* onu buraxmayacaqdır [EKah: s.128]. Ağan *gəlinə* gedib gələrsən [CCSE cII: s.13]. Son dəfə olaraq, bu al dodaqlarınızdan *öpməyincə*, heç bir yerə getməyəcəyəm [CCSE cII: s.216]. *Öldürməyincə* sakitləşmirdilər [QG: s.71].

TTT: Yüregim ıncalmaz köñül hem durmaz / Düst ceməlin *görməgünçə* göz bilə [MAD: 21/11-12].

GT: Dünü *yapmayınca*, biz birerdə yaşamaycez, sən benim güüdemə diimeyecən [GagD: s.106]. Adêêrım, ani 300 kiyat *okumayınca*, bən yazmaycam bir da sıracık [SeçY: s.308]. Bən bu zararcıyı *buumayınca* usulanmaycam [BizD: s.58]. O bizim tərəflərə dadandı, hər gün birər insan *imeyincə*, bu çöşmedən su brakmêêr almaa [Mas: s.72].

TüT: İnsanın sevdiyi bir ev *olunca* kendisine məhsus bir həyatı da olur [Huz: s.38]. Biliyor ki, şərtlər *değişince* insanlar da değişir [Huz: s.44]. Zengin *olunca* insan dünyanın sayılı milyarderlərindən biri olmalıdır [BTR: s.51]. Hele örgüleri alınının üzərində *toplayınca* ne kadar güzelleşiyorsun [YDBY: s.34]. Bu açıdan *bakınca*, Melek Ahmet Paşa'nın ağası devlet işinə giderken Bolu paşasının atını çekip alırsa bu talan sayılmaz [YorS: s.165].

3. Ana cümələnin yükləməsinə, “-ıncaya kadar, -ana kadar” anlamında zamanda sınırlama işleviylə bağlanan zarf-fiiller yapar. Yəni ana cümələndəki hərəkət zarf-fiildəki hərəkət ortaya çıkmıncaya qədər (hərəkət zaman bitimi) sürər (Tiken, 2004:144).

EUT: Tokuz kat üçürgün **topulginça** teritzün tir (*Dokuz kat teyeltin yırtılıp delininceye kadar terlesinler, der*) [**IB: 50**] Oğlum sabı ädgü yablağ **bülgürginçü** kınlıkta yatzun tep yarlıg boltı (*Oğlumun iyi ya da kötü haberi gelene kadar, (bu ikinci) oğlum hapiste yatsın*) [**İKPÖ: 63/2-5**]. Bükünte maru ölü **ölginçe** çhsapat tamğa arıg küzedür men (*Bugünden itibaren ölünceye kadar Şıla-Mudrā'yı muhafaza edeceğim*) [**MS: 18/7-10**]. Kara yirke **kirginçe** küç bireli tip / kañımız suusıña tili (*kara toprağa girinceye kadar güç verelim diye babamızın saâdetine dili*) [**ETŞ: 11/165-166**]. Yene sansız sakışsız üdler kolular **ertginçe** nırvanka kirmetin yırtınçüde mengün turguka tütrüm tering nom tözin aç yada ukıtguka ötüğçi bolsar... (*Yine sayısız zamanlar geçene değin Nirvana'ya girmeden, dünyada sonsuza değin durmaya, keskin, derin öğreti esasını açıklayarak anlaşılmasını sağlamaya ricacı olsa...*)³¹³ [**AY: 181/17-22**].

KT: Kamuğ bolğu neñke bolur belgü teñ / Kiçigde **bedüginçe** ol bolğu teñ [**KB: D1650**]. Köz tutuñlar ançağa tegi **keldürginçe** Tañrı öz buyruğını, Tañrı köndürmes fâsık öğür / Kavmlarnı [**KSKT: 29/18a1-18b1**]. Aydılar: hem tepremezimiz anıñ üze turu qalgaymız **yangınça** bizke Mūsā [**KSKT: 31/65b2-66a1**]. Qoğıl olarnı kirsünler, oynasunlar **körginçe** olar künlerini ol kim va'de qılınurlar [**KSKT: 36/71a3-71b2**]. Eger bolsalar yüklüg urağutlar hezîne qılınlar olar üze **qoğgınça** yüklerini [**KSKT: 38/82a2-82b1**].

HT³¹⁴: **Tañ atgınça** telim kez kıldı zârı / Tañ attı irse qayra ol perîler [**KHŞ: 1409**]. Kaçan âdem hacge barur boldı erse Hâbılñi kökke tapşurdı men **kelginçe** saklağıl tép kabûl kılmadı [**RKE: 16r/17-18**]. **Toygınça** et şeker yédiler, bular birisi ta'âm yemişde kéđin ol etdin alıp yarın yémek üçün qoydı, kéçe ol et sasıdı [**RKE:**

³¹³ Çev. Ölmez, 1991:65.

³¹⁴ Yuvarlak ünlülü kullanımları da görülür.

Qılıçnı kınğa katmak tama'ı bolmasa, **ölgünçe** uruşmaqğa i'tikâd tutup cümleñiz bir yolu hamle kılsañız [**NF: 69/13-14**]. Şenbe kün nemerse yaratmadı, munça nemerselemini bir köz yumup **açkunça** yaratur erdi [**RKE: 3v/6-7**]. Ol kepriç menâre tepesiñe **aşkunça** éki kün éki tün keçer erdi [**RKE: 113v/20**].

Harezmi Türkçesinde bir örnekte “g” ünsüzü düşürülerek kullanılan bir örnek vardır.

taç arkursa bilgil oruç vaktı ol /yégü içgü kırbānga yok bilgü yol/ veli kün **batınça** eger tutsa sen / revā boldı imdi helâl neñni qol [**MM: 187b/165**].

118v/20-21]. Men *bargınça* ol ta'amka kimerse élig tegürmesünler tép aydı [NF: 28/6]. Atağa *ölginçe* terbiyet kılsañ [NF: 283/10].

EAT: Geñince oturdu *toyınca* yidi / İñen armış idi birez uyıdı [SN: 2895]. Eger on direm arınmış terencübini südile *koyulınca* kaynadalar, andan iki qaşuq yatacaq vaqt ve iki qaşuq şabāh içeler fāyide éde [EM: P66b/4-5]. Ben *gelince* sen kapuñı yap otur [Mar: 53b/7]. Hey Yûnus Emre *ölince* var yûri togru yolunca / Dünyâsını terk idenler yarın Hazret'de ölmeye [YED: 316/6]. Bir *toyınca* bakayım ağlayayım / Həsret odıyla cānum dağlayayım [ŞYZ:1085].

KOT: Mîvesin çünki yimez *toyınca* / Bârî kazsa kuyuyu boyınca [SOE: 2724]. Çıxarmayan *ölince* naqd-i 'ışkı maḥzen-i dilden / Cihân bāzārgāhında virüp anı ne alam ben [Beh Gaz: 385/2]. *Ölince* koyamam seni kûyuñ unutmayam / Şeddād bâğına irem ey serv-kadd eger [HZD Gaz: 148/4]. Baş egmez sen sanemden gayrıya dil / Dögerlerse efendi tap *deyince* [HecD Gaz: 129/2]. Hilâf itmedi çünki andan zuhûr / *Ölince* cihân içre kıldı huzûr [CK:510].

TAT: Sən ölsən, heç olmazsa arvad-uşağm *doyunca* çörək yeyər [MFAE: s.135]. Ağ etinden qan *çıkınca* dögdiler [DK: D134/4-5]. Söylədin *könlüm alınca* mənə min dürlü yalan / Xanı, azalım, səninlə əhdimiz, peymanımız? [Hat: s.219]. Gecələr şəm' yanar, əşk tökər sübh *gəlinçə* / Can verir sübh gələn dəmdə, zəhi aşiqi-sadiq [FuzE cI: s.181]. *Ölüncə* çəkmənəm meyxanədən hərgiz qədəm, saqi / Ələ al sen əyaği-badəni eylə kərəm, saqi [SAŞ cI: s.299].

AT: Çatırışı zor-güc heyvanı alıqladıb minir, nəfəsi *kəsilincə* dərə aşağı, dərə yuxarı çapırdı [QG: s.94]. Qəbirlərin arasında *itincə* izlədim [QG: s.134]. Ürəyin istəyirsə, ən gözəl qızın da bədəninə *doyunca* baxa bilərsən və heç kim sənə bir söz deməz [ZülG: s.34]. Səhər kulluğa getməmişdən əvvəl mənə *doyunca* qəhvə içirdirdilər! [CinC: s.26]. *Doyunca* ağlasa da boşalmadı, yüngülləşmədi [CK: 510].

TTT: Zelîlî diyr, gegin **ölinçä** ser-hoş / Gizle sırıñ, her nâ-merde etme pāş [Zel:10/25-26]. Yigide **ölinçe** yağşı at gerek / Ayal gerek, züryat gerek, at gerek [Mag: s.106].

TT: Ähli äädimiñi saanayaan durup / Gözümden **yitiñçäü** servi sudurıñ (*Bütün adımlarını sayıyorum durup / Gözden kayboluncaya kadar servi boyun*) [AAŞ: s.46]. Çort saña, adalat , garaşçak bolsam / Gara toprak öz goýnuna **garyñça** (*Yuh sana, adalet, bekleyecek isem / Kara toprak öz koynuna karışincaya kadar*) [ÇTŞÖ: s.508]. Gülnabat Sâhetmyrat uruşdan **gelinçä** iki egninden gum sowurdy (*Gülnabat, Sehetmurat savaştan gelinceye kadar iki omzundan terler akardı [sıkıntı çekerd]*) [MTH: s.116]. Olam meni işe **yerleşdirinçä** dabanyñy ýala-dandyr welin (*O da beni işe yerleştirinceye kadar tabanını yalatmış güya*) [BöT: s.288]. Kül **bolynça** ýakdy, ýakdy (*Kül oluncaya kadar yaktı, yaktı*) [ÜNB: s.50].

GT: Neçin çıkmadın genä yärim / Gün **duunca** seni bekledim [Sev: 9]. Açan ölecäm, ozaman aalarsınız **doyunca** [MSİ: s.14]. Bän da o düündäydim, konuştum **doyunca** [DAO: s.24]. Unutmaycam **ölinçä** [CanY: s.247]. Bundan sora annamışlar üçü **ölünce** kafadarlık etsinnär [Mas: s.60].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğinden dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Aydemir, 2010: 67; Tiken, 2003: 292; Mirzezade, 1990: 174).

HT: Velikin Beşir atlıg şahāba bir loķmanı yuttı bu habarnı **bilginçe** taķı néçeme kim kaťıglandı kayturu bilmedi [NF: 34/1-2]. Yā Rebbi, ‘izzetiñ birle ant yāđ kılurmen, korķtum kim kimerse qalmağay muña **kirmeginçe** tép. [NF: 61/17-62/1]. Fulān kaťındakıñı **bilginçe** yolsuz yörüdi yabānda [ME: 175/8].

EAT: Tā ki dörd yār **gelmeyinçe** bir yire / Kimse baş indürmedi ol servere [Gar: 243]. Boynı zencîrlü geldük key katı esîr olduk / Er nazar eylemedi hālümüz **bilmeyince** [YED: 297/4] . Sûretâ mekr-ile fursat bulmadı / İşi **bitmeyince** râhat olmadı [MUM:2883]. Mürğān ulı **uçınca** olımaya megesce / Per açsa eger ‘izzeti

ķaf'ındaki 'anķā [CSD: 6/87]. Cavlakîdan farkını fark itmedi / Cavlakîyı *görmeyince* ötmedi [MUM: 1122].

KOT: İçinde öyle bir şey *bulamayınca* diğer beylerin, efendilerin bilgiçlerine müracaat iktiza etti [ArS: s.120]. Üsküdâr'a varıp itmişdi makâm / Hayli sa'y itdi çok *olunca* cüzâm [SOE: 2203]. Kimse gâlib olamaz bed-nâma / Ana *uyunca* büyür hengâme [SOE:2127]. Ser-i dağ-ı dilümden âh étmezsem duĥân gitmez / Yél *olmayınca* tağlar başı üstinden tuman gitmez [VUSD Gaz.: 75/1]. Fevka'l-hat hasr-ı *dikkat etmeyince* eşyayı hayal meyal görüyordum [AmH: s.101].

TAT: Kâfir degülem hey di ki ohladı yüregüm / Ol oha el *urınca* yüregüm kanar oldu [KBD: 261/8]. Leblerüni göríben *kurumayınca* kanlar / Geyikler göbeğinde müşk-i tatar olmamış [KBD:118/3]. Şiddet *edince* mæn olur suzi-dil füzun / Deryadê mövcê bais olan tünd bad olur [SAŞ cI: s.142]. Məhbubu *görünce* tutdu ülfet / Eşq idi ki, oldu hüsnə mail [FuzE cII: s.47]. Əmimin sədəqəsinə *möhtac olunca* gedib Hacı Rəhmana qulluq elərəm [AHSE: s.98].

AT: Cavab *almayınca*, içəri gəlib stol üstünə baxır gedir [CCSE cIII: s.260]. Rozayı *görməyince* mə'yus olub da bağçayı tərketdi [HCE cII: s.255]. Kimi zindan deyə qızarkən sana / Üstün dar *gəlince* keçər altına [HCE cI: s.195]. Bunları *xatırlayınca* ürəyində acı bir ağrı hiss etdi [AŞSE cI: s.432].

GT: Gitti da gelmedi bıyıkları *büümeyincə* [DAO: s.51]. Onnar, açan giderlər bir tarafa, hepsi giderlər, kapu *kapamayınca* [SeçY: s.250]. Atırdı o taşları vagondan, gözleri *kararınca* [CanY: s.179]. Ama etärdi ikisi kalsınnar yalnız da o saat başlardılar öpüşmää sarfoş *olunca* [CanY: s.235]. Mum dumanı ile uçtu aksamim / Sen *gelmeyince* mum da ağladı [GÇŞA: s.271].

Tüt: Ancak erkek kılıĥına *girince* hareket imkânı bulan bir kadın yazar fikri aslında ne ilk ne son olacaktı [SiyS: s.56]. Konuşma böyle *gelişince*, Vahideddin kendini gene uykulu bir dalgınlığa verir [TEKA c.I:s.283]. Siz demin Tokatlıyan'dan çıkmayı *teklif edince* sevindim [BTR: s.115]. Fakat ikinci gün geçip de Aliye

görünmeyince, telâşı ve asabiyeti arttı [VuK: s.124]. Bunlar Şehzade Cem’le beraber gelmişlerdi, fakat dönüş imkânını *bulamayınca*, yalnız kalmışlar [YSSA: s.281].

5. Kalıplaşmış olarak yönelme hâli eki almış isimlerden sonra “gel-” fiiline gelerek bir çeşit bağlama edatı gibi -ise anlamında- kullanılır (Tiken, 2003:291; Söyegov, 1981: 126).

KOT: ‘Adüya lutf u ‘atâyı cihân cihân eyler / Baña *geline* o zâlim yegân yegân eyler [EHYD Gaz: 58/2]. İkincisine *geline* o artık bir karı koca mülâkatından ibaret kaldı [Tff: s.64].

AT: Hansı pulla Peterburğa oxumağa getdiyimə *geline*, o mənə aid bir məsələdir, — deyə cavab verdi [AŞSE cI: s. 401]. Ayaqyolu məsələsinə *geline*, deməzdim ki, heç bir iş görülməyib [ZülG: s.12]. Mənəvi cəhətinə *geline*, bunlar çox vaxt idraksız, şüursuz bir halda təsəvvür edilir [CCSE cIV: s.213]. Etiqadətina *geline*, Nəsimi “hürufi” təriqətinə mənsub idi [YVÇE cIII: s.123]. Zeynalabdin Səfvətə *geline*, onunla da iyirmi gün əvvəl öpüşdük, vidalaşdıq [HCE cV: s.268].

Tüt: Askerî rüştiye okulunun küçük çocuklarına *geline*, onlar da, kendilerini ordunun bir parçası sayarlardı [TEKA cI: s.55-56]. Zamanımıza *geline*, o büsbütün korkunç [Huz: s.322]. Hislerime *geline* onlara güvenilmez [BTR: s.122]. Duvardaki levhalara *geline*, bunların hepsi lavanta, kolonya, pomata ilanlarıydı [Asil: s.113]. Yavuz’a *geline*; o da boş durmuyor, İstanbul’da ve şehzade Ahmet’in sancağında bulunan adamları vasıtasıyla olayları kısa zamanda haber alıyordu [YSSA: s.44].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: *Uğınça* kəmuğğa özüñ edğü kıl / Saña edğü bolğay sizik tutmağıl [KB: D4256].

HT: Yā ‘Osmān sen bu künden soñ be kılsañ kılğıl, kim seniñ ornuñ sekkiz uçmağda turur, tép bişarat bérdi erse, cümle şahābalar **küçi yetkinçe** meded kıldılar [NF: 126/17-127/1].

TAT: Məsih tək ki, gəlib mayeyi-həyat verir / Yetir özün mənə, saqi, **yetincə** cam yetir [Köv: s.105].

TTT: Maḥdümqulı, söyle ‘aqlıñ **yetünçe** / Qıyāmetiñ qazan, bī-kār yatınça [MAD: 47/25-26].

7. Ana cümleinin yüklemine, “-acağına, -acak yerde, -mektense” anlamında zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Ediskun, 2007: 268-269; Erdal, 2004:318; Eckmann, 2003:26; Yüce, 1999:64; Şiraliyev-Sevortyan, 1971:144; Deny, 1941:946).

KT: Öküz adaqı **bolğınça**, buzağı başı bolsa yég (*Öküz ayağı olacağına buzağı başı olmak daha iyidir*) [DLT cI: s.59]. Eliğ **tutğınça** ot tut (*Kefil olacağına; ateş tut*) [DLT cII: s.292]. Kül **ürkünçe** köz ürse yik (*Küle üfleceğine köze üflemek daha iyidir*) [DLT cI: 337]. Miñ edgüg adaqını **tutğınça** sen / Yakañnı bir ök yolu tutğıl esen (*Sen bin iynin ayağına yapışacağına, bir defacık olsun, sağlamca kendi yakana yapış*) [KB: D3806].

HT: Yūsuf aydı: meni **sövgünçe** öz eriñni sövgil [RKE: 80r/5-6]. Senin elgiñdeki mülkniñ kamuğı yél turur, anı **mingünçe** ma‘rifet merkebini minseñ saña yaḥşırax erdi [RKE: 139r/18-19]. Évüm içinde Şeytānnı körmek sevüglügrek turur yastuq **körginçe**, tép aytur erdi [NF: 318/8-9]. Ey yārānlarım, ékki rek‘at namāz ḥalvatta iḥlāş birle Tañrı üçün kılmakıñız yaḥşırax turur yéti yüz ḥadıṣ Peyğāmbar ‘as ḥadıṣleridin yüksek isnād birle **rivāyat kılğınça**, tédi [NF: 403/14-16]. Hünér körgil ‘ayıb **körginçe** zinhār / Çiçek tir bağka kirseñ almağıl ḥar [KHŞ: 2060].

EAT: Günde biñ *ölince* bir kez öleyim / Bir ne olur bir ölümdür intizâr [VG: 1566]. Nefs *ölünce* hevâsı ölse yig / Hasta *olunca* devâsı olsa yig [MUM: 992]. Həyatı n'iderem ben yardan ayru / Yok olmaq yig *olunca* yardan ayru [İşk: 6975]. Koca kim yohsul ola oldur işi / Ölse yigdür eyle *olunça* kişi [Gar:3886]. Ten-perest *olunca* böyle bî-temîz / Büt-perest olsañ delim yig iy 'azîz [MT:3177].

TAT: Ata adını yorıtmayan həyrad oğul ata bilinden *ininçe* inməse yig, ana rəhmine *düşinçe* toğmasa yig [DK: D4/9-10]. Hicrimə qatlan *deyincə*, tiği çək öldür məni / Həq rızasıçün ki, bu eyni-ədalətdyr mana [Kiş: s.15]. Dağı-hicran ilə yanmaqdan cigər qan olsa yey / Mülki-dil qəm mənzili *olunca*, viran olsa yey [FuzE cI: s.188]. Hacı Bayram kimi qan içənə, camaatın dərisini soyana nökrəçilik *edincə* öz işinə qulluq edərsən [AHSE cI: s.304]. Dəxi nə eyləmək, çünki Tarverdi çarəsiz xahiş edir, onun sözü *sınunca*, düşmənin boynu sinsin [MFAE cI: s.78].

KOT: *Çekince* hasret-ile intizârı / Sefer it kıl teferrüc her diyârı [VA: 1217]. Bu gice 'ahd kıldı seyre çıқа / Çıқdı cānum *çıkınca* ol meh-rü [HZD Gaz: 383/4].

TTT: *Barınça* pis zār bolup / Yatsañ yeg bīmār bolup [MAD:16/13-14]. Yigide oğul devletdür / Māl *qalınça* zuryāt qalsun [MAD: 45/15-16]. Bir bî-devlet ile beg *bolınça* / Devletliniñ qapusına qul bolğın [MAD: 22/1-2]. Bed-aşıl beg qulluğında *durınça* / Aşlı begiñ sāyesinde kül bolğın [MAD: 22/3-4].

AT: Sizin bu halınızı, daha doğrusu Türkiyənin bu fəlakətini *görüncə*, ölsə idim daha gözəl idi [CCSE cII: s.166]. Murdar şapkaları başına *qoyunca* gəl gül kimi dükanımızda otur, alış-veriş elə [YVÇE cIII: s.31].

GT: Ondan laf *çıkınca*, varmış kolayı canın taa tez çıksın [GDG: s.71].

8. Ana cümle yüklemine, “-diktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanır (Deny, 1941:941).

HT: Ni munça tarab ‘ayş temāşā kerek / Tamuğdın āzād **bolmağınça** başı [MM: 179-180]. Ança **sözleşkinçe** melik aşukup éki yüz er birle hācibni ıddı, bargıl ol ərni siñli birle maña keltürgil tép. [RKE: 45v/10-11]. Kögsiñe tegi kömüldi, kirip **çıkargınça** arıgsız cānı siccīnka ulandı [RKE: 248/12]. Bu söz **ayğınça** nāgeh vaqtı yitti / Kafeşdin cānı kuş tig uçtı kitti [KHŞ: 1919].

EAT: **Şovıynca** yine kızdurular, yine yatalar tekrār bu resme ideler [ŞMK:12a/9-10]. **Uyanınca** bular tırmaq burada / Edebsüzlik durur haddən ziyāde [HN: 2019]. Tokuz ay **geçince** bir oğlan ola / Bulardan kopup ol da bir cān ola [MUN:2917]. Kim aruk tavşan **yiynince** ol ulu / Bir semiz yağluyı eylensün ülü [MT: 3700].

KOT: **Uçınca** cān kuşu işbu yuvadan / Görem bunu geçem gayrı hevādan [İN: 4323]. Ol semte **gelince** nev-bahârân / Sahrâya olurdılar girîzân [HÜA: 271]. İsmet **işidince** bu cevâbı / Efkârını aşdı ızdırâbı [HÜA: 1001]. İştigalât-ı ruzmereden **kurtulunca** kendimi Aynalı’nın harim-i sohbetine atmaktan geri duramıyordum [AmS: 130].

TAT: Göz **yumunca** canımı cananə təslim eylədim / Mən onu düşvar sanmışdım, vəli asan imiş [Köv: s.135]. Axşamdam neçə saat **keçincə** bir padnosda bir dənə qızıl saat gətirib Şəbanın qabağına qoydular [AHSE: s.186].

TTT: Hōrāsān Pars Bezirkūhde tamāmdur / Yok **bolınça** galmağaldur bu dünyā [MAD: 38/27-28].

AT: Üç aydan sonra toya getdiyim yerdə mənə bir doğmayan arvadın üstə götürüb qaçdılar və ortalıq sakit **olunca** aparıb molların evinə qoydular [YVÇE cI: s.63]. Biz buradan **çixınca**, daha yüksək əməllər ardınca qoşacaq, iki qardaş əl-ələ verib, məzlum bəşəriyyətin əbədi səadəti yolunda çarpışacağıq [CCSE cII: s.313]. Bir az **keçincə** gördüm ki, bunlar bir-birini sevirilər [CCSE cII: s.227]. Böyük qapıdan **girincə** ikinci qata çıxdılar [AŞSE cI: s.153]. Yeməyi **bitirincə** meyxanadan çıxdı [AŞSE cI: s.458].

GT: Ama olmaz unudalım bunu da ki karardan sora gazetanın ilk numarası **çıkınca** gitti taa çok savaşmaklar, çok baş urmaklar [**PubY: s.118**]. **Düşüncä** erä devin topuzu, öküzlär kesilmiş, mancalar pişmiş [**DAO: s.44**].

TüT Çok çocuklu bu apartmanın bahçesi olmadığı için birkaç yıl sonra çocuklar biraz **büyüyünce**, binanın önündeki boş araziye oyuna inmeye başladılar [**AdA: s.39**]. Elini Mümtaz'ın kolundan çıkardı ve Mümtaz bu yükten **kurtulunca** hayatı biraz daha çekilir buldu [**Huz: s.368**]. Yunanlılar'ı **kovunca** seni çavuş yapacağım [**VuK: s.123**]. Ben saraya **gidince**, o da evime para bozdurmak bahanesiyle kendi adamlarını gönderdi [**YSSA: s.64**]. Fakat ilk aylar **geçince** eskisi kadar canım sıkılmamaya başladı [**KüMM: s.54**].

9. Ana cümle yüklemine, “-ıncaya kadar (-madan önce)” anlamıyla zamanda öncelik işleviyle bağlanır. Ana cümledeki eylem yan cümledeki eylemden önce gerçekleşir (Korkmaz,1973:194).

KT: Tapuğka **körünginçe** körse anı / Aşı boğzı ornı atı hem tonı [**KB: D2563**].

HT: İlāhī Benū kıreyzadın **öçümni almağunça** cānımnı almağıl [**RKE: 229v/16**]. Ol kerpiç menāre tepesiñe **aşkunça** éki kün éki tün keçer er[di] [**RKE: 113v/20**]. Yūsuf tüşiniñ ta‘biri **belgürgünçe** niçe yıl keçdi [**RKE: 107r/15**]. Biregü on sağı aşlık tegirmenğa éltse **kelgünçe** üç sağı қа[lur] erdi [**RKE: 114v/3-4**].

EAT: Bindi gitdi **şubh olunca** yitdi bir qal‘aya ol / karşı geldi aña Şemmās şāhib-i imān ola [**Bat: 195**]. **Tan atınca** hazz almadı uyğudan / ağaca yapışmış idi korğudan [**SN: 4075**]. Bir bir yanumuzdan **dönince** işümüz temām olur [**Mar: 43b/12**]. O **çıkınca** key rüşen olmuş idi / Gün ile cihān gül-şen olmuş idi [**MUN: 2689**]. Hayāle düşdi ol sevdi hayāli / Hayāl olur **bulunca** ol hayāli [**Halil:1027**].

KOT: Sākī kan derlerse tañ-mı meyüñ ihzārında / **Getürünce** çıkar ayakdan anı meydāna [**VUSD Gaz: 159/3**]. Göñlüm **alınca** baña dilber vefālar gösterür / İhtiyārum gidicek elden cefālar gösterür [**HecD Gaz: 41/1**]. Serv-kaddüñ ‘işvede

tûbâyı başı üstine / *Dikmeyince* komadı gerçi dedi bisyâr bes [HecD Gaz.: 74/5]. Çok kişi olur helâk *irince* kasr-ı vasluña / Cennet-i kûyuñ makâm *olınca* çok âdem gider [HZD Gaz:125/4]. Cānān *çıķınca* taşraya cānum çıkar gider / Ger çıķmaya sipihre fiğānum çıkar gider [HZD Gaz: 141/1].

TAT: Sübhə saldı bu gecə şəm' kimi qətlimi hier / Ola kim, sübh *gəlincə* gələ yarım bu gecə.[FuzE cI: s.275]. Çün onu *yığınca* çəkmişəm rənc / Qıyma ki, nəsi-bi-qeyr ola gənc [FuzE cII: s.158]. Sənə bir söz *deyincə* keçdi ömrüm həsbətən lilləh / Sualım kami-dil verməklə möhtac etmə təkrarə [Fuz cI: s.272].

GT: Kız *gelincə* kendinə / Petri kenarda ölmüş [Sev: s.70]. Taa biraz gideerim-taa bir ölü görerim, *etişince* Taraklıya sekiz ölü gördüm [PubY: s.37].

AT: *Bitirincə* naz-qəməzəsinə çox çəkmişdi [QG: s.79]. Küçəyə *çaxınca* hara gedəcəyini təyin edə bilmədi [AŞSE cI: s.199].

10. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümleinin yüklemindeki hareketin de sürdüğünü belirten zarf-fiiller yapar. {-DXkçA} anlamındadır.

EUT: M(e)n *bar erginçe* manga tapınıp yorız-un (*Ben var oldukça bana hizmet edip dursun*) [TEEDD: s.311].

HT: Ebū Tālib *tirig erginçe* kâfirlerini def kılur erdi [RKE: 45v/10]. Mendin kitgil *tirig bar erginçe* hîç hālk ādemī, dīv perī saña yavumasun [RKE:127r/6-7]. Abū Hanīfe rahmhi *tirigi bar erginçe* ol on miñ yarmaqğa hēç elig tegürmedi [NF: 187/5].

TAT: Ömr *olunca* səcdə qılsan, mində bir olmaz qəbul / Anca mən dilxəstədən səhv ilə keçdi ruzigar [Nes cII: s.170].

TT: Atam, men senden *ömrüm ötinçə* razydyryn (*Dedem, ben senden ömrüm oldukça razıyım*) [ÜNB: s.194]. Ezizlerim, siziñ we mähriban kakamyñ ruhy ömrüm

ötünçä yüregimde yaşar (*Azizlerim, sizin ve sevgili babamın ruhu ömrüm oldukça yaşayacak*) [Ruh: s.42].

11. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, başka bir fiil hareketinin gerçekleşmesinin yanında onun beklenilmeyen bir ilâvesi olarak zarf-fiil grubunun hareketinin de gerçekleşmesiyle (beklenmezlikli ilâve) oluştuğunu belirtir (Tiken, 2003:354).

KOT: Her ‘amûda bir dîvi tebeden tırnağa *varınca* şarakomışlar ve yanlarına birer teber-i mu‘teber komışlar [MŞeh: 312a/15-16]. Evvelinde üç kerre ellerin bileklerine *varınca* yumak [Vas: 44b].

GT: Köpää salagronoma uracan, ama onnar toprakları bozdular, dereleri zehirledilär *varınca* havada soluu da pisledilär [MSİ: s.22-23].

12. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme)³¹⁵ bildiren zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 353).

HT: Munça nemerselerni bir *köz yumup açkunça* yaratur erdi [RKE: 3v/7]. Buğday algalı barıp *kelginçe* on mañım mañdı anıñ üçün on kün boldı [RKE: 12r/4-5]. Hiç tarfata’l-‘ayn *köz açıp yumginça* Hâk te’âlâdın hâli ermez [NF: 429/2]. Sen ol oğlaknı boğuzlağıl, men taķı aş *bişginçe* bu tört batman arpanı ögügeyin taķı etmek yapayın [NF: 28/11-12].

EAT: Heyce Ira elin alub pāzişāh hāzretine teveccüh kıldılar, ol tağ depesinden *geçince* Ira on yirde diñlenmiş ola [Mar: 65b/13-14]. Pes ol çokrağa boyunlarına degin batdılar ve ol piller sultānı direk gibi bir ayağın çıkarub birin *basınca* ol uvaķ cānavarlar derisin etin sūñükinden ayırtladılar [Mar: 51a/5-7]. Ger dilerse kim kıla hācet revā / Göz *açınça* irgüre derde devā [Gar: 2155]. Ne kim isterse gönül hāzır gele

³¹⁵ Devamda gerçekleşme: Zarf-fiildeki hareket sürdüğü sırada ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

/ Göz açup *yumınça* ol hâzır [Gar: 5684]. Girüdurur bogazına bir yılan / Bu *varınça* karnına iner revân [MT: 2444].

KOT: Hezâr rişte taqar çeşm-i sâhîrûñ müjeden / Yumup *açınca* gözi qullanur bu deñlü silâh [BMED Gaz: 29/4]. Qıyâmetler qopar her göz yumup *açınca* çeşmimde / İki cânibde müjgânum şaf-ı peykârdur sensüz [BMED Gaz: 106/6]. ‘Aynuma zerre kuhlı ekmek baña gerekmez / Gözüm açup *yumınca* ol hâk-i küyü sevdüm [Muhb: 1771/4]. H^vâceyi her şeb uyutmaz [subha dek] sevdâ-yı mâl / Göz yumup *açınca* bilmez k’olısar h^vâb [u] hayâl [HecD Gaz: 97/1].

TAT: Bir meh *yapınca* göñlümi biñ meh harâb ider / Bu mülk-i pür-‘alâkaya ta‘mır n’eylesün [HD:196/4]. Rus oyunçularından əlli manatımın otuz səkkizini *alınca* anadan əmdiyim süd burnumdan gəldi [AHSE cI: s.222]. Özün yaxşı bilirsən ki, mən istədiyimi tikərəm və tikdiyimi də bir *göz yumub açınca* uçurdaram [AHSE cI: s.329].

TTT: Göz yumup *açınca* hayrul-mursalin / Magraca yetirdi Cebrayıl emin [Kem: s.159]. Göz yumup *açğınça* kırk günlük yolu / Düldüle bir fersah kılğan ‘Alidür [MAD:108/3-4].

AT: Küçənin o üzündən bu üzünə *keçincə* atası fikrini dəyişmişdi [QG: s.180]. Mən də sən *gəlinçə* çay qoyum [CCSE cII: s.202]. Gözlərini yumub-*açınca*, Himalaya dağlarını aşaraq Mühit dənizlərini keçərəm [HCE cV: s.177]. Odur ki, işdən evə *gəlinçə* ev-eşiyi süpürdü, təmizlədi, şeylərin üstünü sildi [AŞSE cI: s.160]. O otaqdan *çaxınca* Ramazan iki dəfə klinikanın bayır qapısından çıxıb, təkrar geri qayıtdı [MCSE: s.19].

GT: Bir kerä, biz kıra *etişincä* / Komuşu on kerä dolandı [Sev: s.12]. *Etişincä* evä, islää karannık oldu [SeçY: s.211]. Eni sıralık gagauziya taraflarına *etişincä* eski stalincilər eni mankurtların yardımınnan halkın ruhunu da süündüreceklər [PubY: s.13]. Ona ölä tatlı gelmiş *etişincä* evä o kemirmiş bütün kafayı, kalmış sade kel [BizD: s.8].

TT: Olar *geliñçü* süýji nahar bişireliñ (*Onlar gelinceye kadar güzel yemek pişirelim*)
[ÜNB: s.268]

1.1.15.1. {-(y)ince} degin

Yapı:

{-XncA} zarf-fiili ekine, “*degin*” son çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar

EAT: Kılan kavmi hoz hey *diyince degin* / Tağıtdı vü dirşürdi kendü ögin [SN: 2335].

1.1.15.2. {-(y)XncA} dek

Yapı:

{-XncA} zarf-fiiline “*dek*” çekim edatı gelmiştir. Bu kullanımda çekim edatı, yönelme hâli eki almış zarf-fiil ekine gelmemiştir. Bir başka deyişle zarf-fiil ile edat arasına herhangi bir tamamlayıcı ek gelmemiştir. Bizce ekin bu biçimde kullanımı, sınırlama işlevindeki {-XncA}’dan başlayarak aynı işlevi devam ettiren “{-XncA(y)A} *kadar*” yapısına değin geçen süreci açıklamaya da muktedirdir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

EAT: Senüñle ‘ahd ü vefâyı *ölince dek* saşınam / O ‘ahde cân vireyim ol vefâyıçün öleyim [ADD: 77/4]. İki leşker o gice āsāyiş itdi / Şabāh *olınca dek* ikisi yatdı [CH: 4347].

KOT: Kişiyeye; *ölünce dek* gerek çüm yimek / Yimeklik için nola çekseñ emek [TN: 1243].

1.1.15.3. {-(y)IncA kadar}

Yapı:

{-XncA} zarf-fiili ekine, “*kadar*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-ıncaya kadar*” anlamında sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Deny, 1941:976). Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

EAT:İllâ aḥşamdan yatsuya *varınca kadar* yāḥūd bir inek südi yirine *gelince kadar*, *irkilince kadar* egleneler kıyāmetde [ACT: 115a/4-6].

1.1.15.4. {-(y)IncA(y)A}

Yapı:

{-XncA} zarf-fiiline yönelme hâli eki gelmiştir. “*kadarlık*” anlamı yönelme hâli üstlenmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-ıncaya kadar*” anlamında sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Deny, 1941:977). Ana cümledeki hareket, zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

KOT: Ve'l-hâsıl bu toksan tokuz târîhinde yüz altı târîhine *gelinceye* yedi sene umûr-ı devlet kezâlık bu kara hâdım kâfirler ile avratların elinde olup iki ayda üç ayda bir vezîr azl idüp, Nemçe kâfiri Sofya'ya karîb gelüp, ehl-i İslâm kâfir ayagı altında kalup, bu kadar müslümân erleri ve avratları ve kızları veoglancıkları esîr idüp, koyun sürer gibi sürüp götürdüler [RTA: 80b].

TTT: Ümîd bar munda cān *çıkınçā*³¹⁶ tendin / Āhîretde sen-sen tamā‘ım, Döndi [**Zel:** 77/19-20].

TüT: Biliyordu, oğlu dediğini *yapıncaya* kıpırdamaz [**İmp:** s.6]. Sonra, o *dönünceye* kimsenin gelmemesini dileyerek, duaya çöktü. [**İmp:** s.11].

2.Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, başka bir fiil hareketinin gerçekleşmesinin yanında onun beklenilmeyen bi ilâvesi olarak zarf-fiil grubunun hareketinin de gerçekleşmesiyle (beklenmezlikli ilâve) gerçekleştiğini belirtir (Tiken, 2003:354).

TüT: İki büyük avizenin boşalttığı ışık selleri altında, saçlarının tellerine *varıncaya* pırıl pırıl, biraz da tedirgin [**DSE:** s.130].

3. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareket sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:145).

TüT: Müfti Efendiyi *inandırıncaya* sen geldin Fehmi Efendi oğlum [**İmp:** s.15]. Mektup elinize geçip siz *davranıncaya* bunu çıkarmak için kim bilir daha nice yitirir [**İmp:** s.79].

1.1.15.4.1. {-(G)InçA(g)A} tegi

Yapı:

Yönelme hâli eki alan {-(G)InçA} zarf-fiiline, “tegi” çekim edatı gelmiştir.

³¹⁶ Türkmen Türkçesinde ünlü ile biten bir sözcüğe yönelme hâli gelirse son hecedeki ünlü uzar (Tabaklar, 1994:54).

İşlevi:

1.Ana cümle yüklemine, “-*incaya kadar (-madan önce)*” anlamıyla zamanda öncelik işleviyle bağlanır. Ana cümledeki eylem yan cümledeki eylemden önce gerçekleşir.

EUT: İnçip m[e]n kavşıkıya ol üdtin berü burkan kutın **bulgıncaka tegi** tört türlüğ yavlak yollartın ertip ozup iki ajunlarta togdum (*İşte ben, ey Kausika, o zamandan bu yana Buda kutsallığını buluncaya değin dört tür kötü yollardan geçip, kurtulup, iki varlık şeklinde doğdum*)³¹⁷ [AY: 187/13-16]. Oruntın burkan kutın **bulgıncaka tegi** yintem akıgsız nomlarıg ok işletmekleri üze ötrü bütmiş bışmış bilge bilig p[a]ramıtıg bütürürler (*Yerden buda hazretlerini buluncaya kadar tamamıyla akmayan öğretileri işletmeleri için, sonra inanmış, olgunlaşmış hikmet fazileti bitirirler*) [AY: 304/88-12]. Bir sözlemişde birer köyürsün m[e]n **kelginçeke tegi** (*Ben gelinceye kadar bir söyleyişte bir defada yakarsın*) [AY: 544/17-19]. Burkan kutın bulmuş kşan üdke **tegmeginçeke tegi** bodıs[a]t[a]vlarning köz biligi üze körgeli adırtlagalı bolmaguluk tınl[ı]g tınsız iki törlüğ yırtınçülerig birkerü et’özi içinte sıgurgalı udaçı (*Buda saadetini bulduğu zamana ulaşincaya kadar bodisatvaların göz bilgisi ile fartk etmek üzere olmayacağı canlı ve cansız iki türlü dünyayı birlikte vücudu içinde sığdırabilecek*)³¹⁸ [AY: 44/12-16].

KT: Ançağa tegi bilse sizler anı kim ayur sizler, yok cünübka meger yol, keçigililer **yungıncaka tegi** [KSKT: 26/18b1]. Keçürdi Tañrı séndin, nelük destür bérdiñ olarka **belgürginçeke tegi** sañar anlar kim rāst aydılar bilginçe yalğançılar [KSKT: 29/33b1-34a1]. Yūsuf işi içinde, tepremez men bu yerdin destür **bérginçeke tegi** maña atam azu hūkm kılsa Tañrı maña, Ol hūkm kılığlılarda yahşırak erür [KSKT: 30/4a1].

1.1.15.4.2. {-(G)IncA(g)A} tegrü

Yapı:

Yönelme hâli eki alan {-(G)IncA} ekine “tegrü” çekim edatı gelmiştir.

³¹⁷ Çev. Ölmez, 1991:70.

³¹⁸ Çev. Ağca, 2010:86-87.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer (Tiken, 2004:144).

HT: Taķı hoşnūd bolmağay sindin cuhūdlar taķı tersālar; *uygıncāğa tegrü* dīnleringe [HKT: 17a/7-8]. Taķı şabr kılğıl, hükm *kılğıncāğa tegrü* Tangrı [HKT: 212b/3]. Taķı kulluķ kılğıl İdingge, *kelğincege tegrü* sanga ölüm [HKT: 257a/4]. Eger tanuķluķ birseler, tutung anlarını ivler içinde, ölüm anlarını tükel *alğıncāğa tegrü*, yā kılğay Tangrı anlarğa yol [HKT: 78a/2-3].

1.1.15.4.3. {-(y)IncA(y)A} dek**Yapı:**

Yönelme hāli eki almış {-(G)XncA} zarf-fiiline “dek” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

EAT: Şabāh *olıncaya dek* bu idi hāl / Vücūdum nāleden olmuş idi nāl [HN: 3284]. Gice *olıncaya dek* Şāh kayşer / Dil ü cān ile nūş eyledi sāgar [CH: 4526]. Bular bu ittifāķ ile hem ol gün / Tanışdılar *irişinceye dek* gün [HUN: 2911].

KOT: Düşüñdeki ol yāriñe pervā ne çekersin / *Yetinceye dek* maħmil-i cānāne çekersin [NMD Gaz: 126/1]. Niyāz-ı cāmını şun bāri *ķandırıncaya dek* / Nişān-ı vuşlata bir at *dokandırıncaya dek* [ŞTŞ: 39]. Hezār dāğ-ı te’essüf ciger-nişānım olur / Bu lāle-zārda seyr-i bahār *idinceye dek* [AZ: 4b/29-30].

AT: Vanya başqa geyimdə olan Mişanı izləyərək, baş jandarın idarəsinin qapısından içəri *girincəyədək* onu təqib etdi [AŞSE cI: s.350]. Mənim sənnən yox, tanrıynan

savaşım var,-deyib acığımdan gözlərim *yaşarincayadək* gülürəm [SonB:s.283]. Bir şüşəni səhərdən içib axşama kimi, o biri şüşəni də axşamdan içib səhərə kimi keflənmək və İsrafil surini *çalıncayadək* ayılmamaq [CCSE cIV: s.171].

TüT: Düşman ora *gelineye dek* benden hayır bekleme. [TEKA cII: s.27]. Elimiz *tutuncaya dek* vuruşmayı və şəhit olmayı murat ederiz [YSSA: s.412]. O gece, yatağına *çekilineye dek*, üstünə dikenli bir asabiyet: yerli yersiz Pervin'i azarlar, Doğan'ın sorduklarına terslenir; gazete okusa, okuduklarını; kocasıyla söyləşsə, söylediklerini anlamaz! [DSE: s.296].

2. Ana cümlenin yüklemindəki hareketin, başqa bir fiil hareketinin gerçəkləşməsinin yanında onun beklenilməyən bir ilâvesi olaraq zarf-fiil grubunun hareketinin de gerçəkləşməsiylə (beklenməzlikli ilâve) gerçəkləştiğini belirtir (Tiken, 2003:354).

TüT: Seniha'yı böylə sesinə *varıncaya dek* dəyiştiren şey neydi? [Kirk: s.79].

3.Ana cümlenin yüklemindəki hareketin, zarf-fiildəki hareketin sürdüğü sırada gerçəkləştiğini (devamda gerçəkləşmə) bildiren zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:145).

EAT: Eger yararsa başını alup bir baxır veya demür qab içine zanbağ yağıyla bişürsə müherrā *bişüncəye dek* qarşu buyağdan koysa andan sonra ol yağdan nıkrısa ve eski fālice ve ra'saya dağı bedndeki şişlərə ve ribū zahmetinə sürsə gidere [MÜŞ: m116b/6-9]. Ben da'vā kılmışamdur ki Beduros Firenk *gelineye dek* ben Melik işin tamām iyleyem dimişemdür [DN: 138a/6-8].

TAT: Məhərrəmlik *gəlinçəyadək* gərək bir növ dolanaq [AHSE: s.269].

4.Ana cümle yüklemine, “-ıncaya kadar (-madan önce)” anlamıyla zamanda öncelik işleviylə bağlanır. Ana cümledeki eylem yan cümledeki eylemdən önce gerçəkləşir (Tiken, 2004:145; Korkmaz,1973:194).

KOT: İşitdim ki bunda *gelineye dek* mülûkı toylamış [MSN: e50a/5].

Tüt: Düşman ora *gelineye dek* benden hayır bekleme... [TEKA cII: s.27].

1.1.15.4.3.1. Ta (ki)... {-(y)XncAyA} dek

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-XncA} zarf-fiiline, “dek” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

Tüt: Geceden tâ şafak *sökünceye dek* / Yükselir perde perde içli sesi [KGK: s.117]. Durmuyor, durgunlaşıyorsun. *Ta ki* etrafındaki her şey ve herkes seninle beraber bu sessiz tufanın içine *çekilinceye dek* [SiyS: s.286]. Olağanüstü kadın karakterler aracılığıyla hayatın sıradanlıklarını yakaladı ve deşti, *ta ki* irinlerini *akıtıncaya dek*... [SiyS: s.142].

1.1.15.4.4. {-(y)XncA(y)A} degin

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-XncA} zarf-fiiline, “degin” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında, sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer (Tiken, 2004:144; 2003:353;).

EAT: Haber virilinceye-dek haber virildiği gibi ref olur bir rivâyetde ta‘bîr *olununcaya degindür* ta‘bîr olıncak vâki‘ olur der [MG: 23b/4-5]. Uyku galebe itti

uyıdum üstüme güneş *toğuncaya degin* [MŞ: 83b/11]. Şefâ‘at eyle xalk hisâbdan *kurtuluncaya degin* birisi daxı budur ki uca dururken ölen sin ‘azâbından münkir ve nekîr fitnesinden emîn olur [MŞ: 26a/8-10]. Böyle ideler tenkıye *buluncaya degin* beden / Dahı şöıra n’idesin bahağa işit iy hasen. [NazT: 117a/8]. Dünyâda cezâsı budur ki; dutalar habs ideler, muhkem dögeler, arkasından kan *çıkuncaya degin* [CİC: 77b/3-4].

KOT: Zîrâ ben anuñ babasını vefât *idinceye degin*, vekâletden azl iylemedim [RTA: 25b].

Tüt: Yerime birini *buluncaya değin*, işimi sürdürmeliyim [İmp: s.89].

2.Ana cümle yüklemine, “-ıncaya kadar (-madan önce)” anlamında zamanda öncelik işleviyle bağlanır. Ana cümledeki eylem yan cümledeki eylemden önce gerçekleşir (Tiken, 2004:145; Korkmaz,1973:194).

KOT: Bu def‘a taht-ı devletinde üstüvâr olup vefât *idinceye degin* üç def‘a da kırk beş yıl bir buçuk at pād-şāhlık eyledi [BV: 20a/21-23]. Sabahleyin saat bire doğru güneş çıkıncaya kadar rüzgârın şiddeti gittikçe artarak güneş çıkıp da biraz *yükselinceye değin* gereği gibi mayna eyledi... [Gön: s.170-171].

1.1.15.4.5. {-(y)XncA(y)A} kadar

Yapı:

Yönelme hâli eki almış *{-(G)XncA}* zarf-fiiline, “*kadar*” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümle yüklemine, sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer (Tiken, 2004:144; 2003:353).

TAT: Sübhdən gecə *yatıncaya qədər* mənim savovarım qaynasın [AHSE cII: s.43-44]. Tüfəng və top atışmaları başlanıb gün *batıncaya qədər* davam etdi [MFAE cII: s.213].

AT: Dan yeri *sökülüncəyə qədər* yedik, içdik, çaldıq, oynadıq; azğın təqlidlər, gülünç meymunluqlar etdik [AŞSE cI: s.61]. Azad o gecə dan yeri *ağarıncaya qədər* yata bilmədi [AŞSE cI: s.346]. Onu *tapıncaya qədər* onlar uzun zaman dənizi dolaşdılar [EKah: s.71]. Gücsüz bədəni qara küllərə *çevrilincəyə, tökülüncəyə qədər* yandırın! [CCSE cII: s.155]. Biz Osmanlı əsgərləri diri ikən, Ədirnəni *alıncaya qədər* hərbi edəcəyik [CCSEcII: s.171].

TüT: Misəl karısından bir yıl öncə ayrılmıştı və boşanmanın kesinləşməsi üçün bir yıl *doluncaya kadar* bekleməsi gerekiyordu [AdA: s.113]. İsmet və Karabekir Paşalar gəmi iyice *uzaklaşuncaya kadar* iskelede kaldılar [Cum: s.82]. Bundan sonra, o iyi olup ayağa *kalkıncaya kadar*, hiç yanından ayrılmadım [KüMM: s.139]. Bu hal, yerleşmemiş kanunlarla, yerleşmiş örflerin, zaman zaman görülen bir savaşıdır ki, yeni kanunlar yerleşmiş müesseseler haline *gelinceye kadar* sürecektir [TEKA cIII: s.241]. O tombul butlarına, kan *çıkıncaya kadar* vurmali! [DSE: s.55].

GT: Güveenin evindən düün doorulêr gelinin evinä, neredä genä gider kutlanmaklar, tañtlar hem iilenmeklär gün *kaşuncaya kadar* [GAG: s.104].

2. Ana cümlenin yüklemindəki hərəkət, başqa bir fiil hərəkətinin gerçəkləşməsinin yanında onun beklenmeyen bir ilâvesi olaraq zarf-fiildeki hərəkətinin de gerçəkləşməsiylə (beklenmezlikli ilâve) gerçəkleşir (Tiken, 2003:354).

AT: Divarlarına *varıncaya qadar* rəngarəng çiçəklərlə bəzənmişdi [HCE cII: s.75].

TüT: Bunların eteklerine *varıncaya kadar* işlər inanılmayacaq kadar yolundaydı [YorS: s.520]. Bunları Araplar soymuş, donlarına *varıncaya kadar* hər şeylərini almış. [YorS: s.523].

3. Ana cümünün yüklemindəki hərəkət, başqa bir fiil hərəkətinin gerçəkləşməsinin yanında onun yetinilməyən bir ilâvesi olaraq zarf-fiildəki hərəkətinin də gerçəkləşməsiylə (yetinmezlikli ilâve) gerçəkləşir (Tiken, 2003:354).

TüT: Cuma alayları, yabana mümessillərə memurlar göndərməsi, tantanalı gezintilər, saray həyatı, sarayın ihtiyat zabitlərinə (yedək subaylara) *varıncaya kadar* qəbul, onların şikâyetlərini dinləməsi, onlarla bərabər ağlaması bu kabildendir [TEKA cIII: s.159]. Bu konağın çivisindən, tahta budağından kapılarına və damına *varıncaya kadar* hər nöqtəsindən ayrı ayrı nifrət ediyordu [KirK: s.131]. Kapılarımızın önünə park etdiyimiz otomobillərimizdən, çöp tenekələrimizə *varıncaya kadar* hər şeyimiz emniyyətdə [Mur: s.64].

3. Ana cümünün yüklemindəki hərəkətin, zarf-fiil qrupundakı hərəkətdən öncə (öncelik) gerçəkləşdiyini bildirir (Tiken, 2003:353). **Ana cümledəki eylem yan cümledəki eylemdən öncə gerçəkləşir**

TAT: Nə üçün onları maaşı *çatıncaya qədər* müxtəlif bəhanələrlə soymasınlar [MFAE cII: s.34].

AT:Özünü xəstəxanaya *çatdırıncaya qədər* qanı saxlamaq üçün iki əlini yarasının ağzına qoyub yavaş-yavaş gədirdi [AŞSE cI: s.382]. O, addımlarını tərəddüdlə ataraq düşünür, hara gedəcəyini, iş *tapıncaya qədər* kimin evində qalacağını təyin edə bilmirdi [AŞSE cI: s.206]. Sizdən cavab *gəlinçəyə qədər* dayanamıyacağam [AŞSE cI: s.466].

TüT: Telefon santralındakı qız, Hasan Paşa Karakolu'nun numarasını *tekrarlatıncaya kadar* Arap Maksut'u bulmanın zorluğunu hiç düşünməmişdi [YorS: s.184]. Bardağı kafasına *dikinçeye kadar*, aklına konyak içmək gəlməmişdi [YorS: s.339]. Onlar *gəlinçeye kadar* da beni vəkil təyin ettiyinizə dair bir vəsiqə yollayınız [TEKA cII: s.178]. Fəkat ilərliyiş o kadar sürətli gidiyordu ki, İzmir'e *girinçeye kadar*

bu buluşma olamadı [TEKA cII: s.507]. Sarraf cenapları *gelineye kadar* ben de dönmüş olurum [YSSA: s.30].

4. Ana cümlelerin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareket sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 353).

Tüt: Gazi ve sonra arkadaşları banyoda sırayla işlerini *bitirinceye kadar* da, şehirden gönderilen başka otomobiller, yolda kalan nevaleyi getirdiler [TEKA cIII: s.234]. Zaten her şey *göz açıp kapayuncaya kadar* oluvermişti [AdA: s.66]. *Göz açıp kapayuncaya kadar* 4 mayın gemisini batırdılar, birini yaraladılar [Dir: s.124]. Ben *giyininceye kadar* sen de saçını sakalını düzelt, birkaç lokma yemek ye [YSSA: s.223]. Madam kapıyı *açuncaya kadar* tarçadan yandaki eve geçiverdim [YorS: s.99].

1.1.15.4.5.1. Tâ...{-(y)XncA(y)A} kadar

Yapı:

Yönelme hâli eki almış $\{-(G)XncA\}$ zarf-fiiline “kadar” çekim edatı gelmiştir.³¹⁹ Ayrıca zarf-fiildeki anlamı daha da pekiştirmek için “tâ” cümle başı edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zamanda sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

Tüt: Bir Enver Bey (yahut Enver Paşa) kompleksi ki, bu kompleks, Mustafa Kemal'in hayatında, muhakkak ki çeşitli şekiller alarak daima yaşamıştır. *Tâ* Enver Paşanın ölüm haberi *duyuluncaya kadar* [TEKA cI: s.110]. Sonra, *ta* eve *gidinceye kadar*, harbin kimlerle ve kimlere karşı yapıldığını ve Kaymakamlığa gelen bir

³¹⁹ Gagavuz Türkçesinde bu yapı o kadar iç içe geçmiştir ki bazen tek bir ekmiş gibi kullanılmıştır. O yollandı kötülümää, şindän sora durgunamaycêk, taa *işitmeyincka* bir başka türlü laf [SeçY: s.300].

gazetede okuduğu şekilde, harbin sebeplerini anlattı [KuY: s.160]. Yalnız bir müddet dinlenmek ve birbirimizden uzak kalmak lazım. *Ta* birbirimizi tekrar görmek ihtiyacını şiddetle *duyuncaya kadar...* [KüMM: s.123].

2. Ana cümlelerin yüklemindeki hareketin, başka bir fiil hareketinin gerçekleşmesinin yanında onun beklenilmeyen bir ilâvesi olarak zarf-fiil grubunun hareketinin de gerçekleşmesiyle (beklenmezlikli ilâve) gerçekleştiğini belirtir (Tiken, 2003:354).

KOT: Bir halde ki oturduğu yerden mumların in‘itâf-ı ziyasıyla çehresine *ta* rengine *varıncaya kadar* seçilirdi [Cez s.151].

1.1.15.4.6. Tâ... F.+{-(y)ınca(y)a}

Yapı:

Tâ [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-XncA} [zarf-fiil eki] + {-(y)A} [yönelme hâli eki] unsurlarından oluşmuştur. “Kadarlık” anlamı, “tâ” edatı sağlar.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemindeki hareketin, başka bir fiil hareketinin gerçekleşmesinin yanında onun beklenilmeyen bi ilâvesi olarak zarf-fiil grubunun hareketinin de gerçekleşmesiyle (beklenmezlikli ilâve) gerçekleştiğini belirtir (Tiken, 2003:354).

EAT: anı ol oturanuñ avurdına çeki vérür *tâ* eñsesine *varıncaya* yırtar [MÜR: N78b/3-4].

1.1.15.5. {-XnCA+şe}

Yapı:

Türkmen Türkçesinde kullanılan {-XncA} zarf-fiili zaman zaman şahıslara göre çekimlenmektedir³²⁰ (Annanurov, 1974:127).

³²⁰ Yüce’ye (1999: 59-60) göre ekin şahıslara göre çekimlenen kullanımını Toroslardaki Yörüklerde ve Irak Türkmenlerinin ağızlarında da görmek mümkündür.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

TTT: Gezseñ dünya yüzünde, devam taze-ter gezgin / Kırk yıl maya *gezinçäñ*, bütün bir yıl ner gezgin [Moln: s.304/9-10]. Bedasıl beg gullugında *yörinçäñ* / Asıl begiñ sayasında kül bolgul [MaSE: s.171/3-4].

TT: Goşğı yazyaan gara gözler şaana / *Gutarınçaam* oyatma sen, uuklasın (*Şiir yazıyorum kara gözler şaana / Bitirinceye kadar uyandırma, uyusun*) [AAŞ: s.42]. *Ölünçäm* yaadımdan çıkmaz ataamıñ / Atıñ naalı yaalı ağır aayası (*Ölene dek hatırımdan çıkmaz babamın / Atın nalı gibi ağır ayası*) [AAŞ: s.94]. Bu ýagşylygyñ *ölünçäm* ýadymdan çykmaz (*Bu iyiliğın ölünceye kadar hatırımdan çıkmaz*) [MTH: s.104].

2. Ana cümlelerin yüklemine, “-acağına, -acağı yerde” anlamında karşıtlık-zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Sahabalar sordı, berdi övüdi / Sen *ölinçeñ* bizler ölseydik diydi [Mag: s.119]. Gezseñ dünya yüzünde, devam taze-ter gezgin / Kırk yıl maya *gezinçäñ*, bütün bir yıl ner gezgin [Moln: s.304].

3. Ana cümlelerin yüklemine “-dığı için, -dığından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanır.

KOT: Şâh gemisi *gelmeyincenüz* ‘acel / Komadı Rûmî çeriye ol mahal [Kut. 110a/3].

4. Ana cümlelerin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

HoT: Äy ağalar tarlan guşim içirdim / Sağ elimden sol elima i **âlnjam** (Ey ağalar, tarlan kuşun uçurdum / Sağ elimden sol elime alınca)³²¹ [KBE: 72/a-b].

TT: Ejeñem biz **geliñçäk** gazany ýuwuşdyrsyn, düşekleri çykarsyn (Annen de biz gelinceye kadar kazany yıkasın, yatakları çıkarsın) [ÜNB: s.269].

5. Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketten önce (öncelik) olur.

TT: Şol böwetlerden **geçinçäñ**, begenmek duýgyñ ölýär (O sıkıntılardan sen kurtuluncaya kadar sevinç duygun biter) [BöT: s.350].

1.1.15.5.1. Tâ (ki)... F.+{-(y)inçe+şe}

Yapı:

Tâ (ki) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-(G)XncA} [zarf-fiil eki] ve şahıs ekinden oluşur. “Kadarlık” anlam, “tâ” edatıyla sağlanmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-incaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

TT: Şondan soñ **tü ölinçäñ** maşgalañ bilen iýjek ryzkyñy biz bereli (Bundan sonra ta sen ölünceye kadar ailenle birlikte yiyeceğini biz verelim) [Dor: s.101]. **Tää ölinçääm**, şol azaar / Yüreğimden gitmesin (Ta ölünceye kadar, o sızı / Yüreğimden gitmesin) [AAŞ: s.142].

1.1.15.6. {-XncAn}

Yapı:

{-IncAn(<-IncAnA)} şekli sondaki “A” ünlüsünün düşmesiyle meydana gelmiştir (Özkan, 1996: 175). Karahan’a (1996: 212), göre {-XncA} zarf-fiilinin

³²¹ Çev. Tulu, 2009b: 177.

“n” pekiştirme eki ile genişletilmiş şeklidir. Anadolu ve Azeri ağızlarında da görülür (Şireliyev, 1962b:142-143; Rüstemov, 1961: 180; Şireliyev, 1949: 145). Deny (1941:952) ise bu ekin {-kin-çäk} formundan daha eski bir {-kin-çän} yapısının varlığına kuvvetli delil oluşturduğuna işaret eder.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*ıncaya kadar*” anlamında sınırlılık bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. “*kadarlık*” anlamı “*tâ*” edatı ile sağlanmıştır. Ana cümledeki hareket, zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

HoT: Gollu tülkü *tâ* göca kişi *yūh/tīncan* işledi (*Kuyruğu kesik tilki dede uyuyana dek çalıştı*)³²² [GoT: 96].

1.1.15.7. {- (y)XncA+ie+(n)A}

Yapı:

Özellikle Gagavuz Türkçesinde görülen bu ek, bizce iyelik eki almış {- (y)IncA} zarf-fiil ekine getirilen “-n” ve “-a” pekiştirme ekleri (Karahan, 1996:212) ile yapılmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*ıncaya kadar*” anlamında sınırlılık bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket, zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

AT: Uf, Allahım, lütfən bu yenice nail olmağa başladığım səadəti *doyuncasına* görməyə mənə bol-bol küvvət ehsan et! [AŞSE: s. 478].

GT: Hadi, yıl *çıkıncasına*, sən dönecən taa altmış edi kerä [SeçY: s.331].

³²² Çev. Tulu, 1992:144.

1.1.15.7.1. {-(y)uncası(n)a} kadar

Yapı:

{-uncasına} ekinden sonra “*kadar*” çekim edatı getirilmiştir. Daha çok ağızlarda görülen bu biçimdeki kullanım, yazı dilinde nadir olarak görülmektedir. Tek örneği Azeri Türkçesinde tanıklanmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket, zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

AT: Bütün ömrümü səninlə keçirmək, o uzun kirpiklərinizin arasından baygın baxışlı, qara gözlərinə *doynuncasına qədər* baxmaq, ondan müdam ayrılmamaq istərdim [AŞSE: s. 473].

1.1.15.7.2. çak... F.+(y)üncesi(n)e

Yapı:

Gagavuz Türkçesinde görülen bu yapıdaki “*çak*”³²³ unsuru daha Eski Uygur Türkçesinden beri kullanılan bir cümle başı edatıdır (Cafer, 1993:39). Temel işlevi “*kadarlık*” bildirmedi. Farsça “*tâ*” cümle başı edatından daha önce kullanılan bu edat Gagavuz Türkçesindeki arkaik unsurlardan biridir.³²⁴

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket, zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

³²³ Biz, bu cümle başı edatının {-gınca, ıcak,-ıncak,-gancak vb.} zarf-fiillerindeki ikinci unsurla hem anlam hem de işlev itibarıyla doğrudan ilgili olduğunu düşünüyoruz.

³²⁴ Gagavuz Türkçesi ile büyük paralellikler gösteren Rumeli ağızlarında da benzer kullanımlara rastlanılmaktadır.

Razı olmasa “olmaz” diyor tabi; *çağ annaşıncaya* bāyā biraz vāqıt geçer [Kırklareli: 10/16].

GT: Yaşaarmışlar, kırdan buluşmuşlar, güneştə gevşənərmişlər, lobut iyərmişlər hem uzun-uzun anırmışlar-**çak** kırım bayırlarında **ötüncesinü** [GDG: s.76].

1.1.15.8. Tâ (ki)... F.+{-(y)XnCA}

Yapı:

Tâ (ki) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-(G)XnCA} [zarf-fiil eki] unsurlarından oluşur. “Kadarlık” anlam, “tâ” edatıyla sağlanmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 129). **Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.**

EAT: Kaması karşı çıksun Ferruh / Döşe **tâ şehre varınca** ağır biz [Işk: 8353]. **Ta kopınça** ol kıyâmet günleri / Kimse ma’zûl itmeyiser bunları [Gar: 1805]. Yûsuf eydür iltûç ayruç sarâya / **Tâ ki** bunlar **toyınca** ta’âm yiye [ŞYZ: 37a/1078]. Akıdayım kanlu yaşum arturayım bagrum başın / **Ta ki bulunca** nakkâşum seyrân ideyin bir zamân [YED: 253/5]. Orada tûrdı **tâ olunca** ahşâm / Çün ahşâm oldu ol serv-i gül-endâm [HN: 1070].

KOT: Baḥş-i eş’âr içre mülzem olmadum / **Tâ gelince** Fevzî-i hâzır-cevâb [FD: 21/7]. Yatmadı yatdı o meh bezmde ibrâma kadar / Derledim **tâ düşürünce** tama’-ı hâme kadar [EFİD Gaz: 9/1]. Bir kimesne cum’a gün ikindüyi edâ itdükten soñra kıbleye karşı otursa daḥı **tâ** gün **şavulunca** yâ Allâh, yâ Raḥman dise ḥaḳ Ta’âlâ’dan her ne isterse virür [Meh: 11a/15; 11b/1]. Egerçi ki şimdi sürersin safâ / Velî **tâ ölince** çekersin cefâ [CK: 950]. Eglenürdi şî’r ile şâm u seher / **Tâ** gelüp **irince** eyyâm-ı sefer [MihM: 386].

TAT: **Ta ki**, biz **irincə** anın qatınə / Gör nə qıldı Yusifin zatinə [MZYZ: s.18]. **Ta ölüncə** baxım güneş üzünə / Arzum canda qalıb, doyan deyiləm [MPV: s.55]. Gecələr **ta sübh olunca** uyxu gəlməz eynimə / Ta xəyalın daima çeşmimdə qarşudur

mana [Hat: s.29]. Urmaram mən vəsldən dəm, gər uram canım çıxar / Ta *ölünce* hicdir hər ruz göftarım mənim [Sag: s.261].

AT: Canım üzülüb səndən ötür xəlqi soyunca / Bir yatmamışam *ta* səni sənduqə *qoyunca*! / Derbr mənə: pul yığmayı boşla, ye doyunca! [HopH: s.103]. Əlbət, əlbət, ağayi Həməzi-Səlyaninin buyurduğuna görə, *ta qurtarınca* getməzlər [CCSE cII: s.27].

TTT: Vatan üçün çıxdım gır at üstünə / *Ta* canım *çıkınca*, dönmenem, begler! [Sey: s.192]. *Te ölinçüm* seniñ yoluñ garar men / Rızvan kimin gözüm galdı yollarda [Moln: s.279]. *Tā ölinçe* qoç yigitdin / Mızrāḥ tır kemān gitmezmiş [MAD: 113/3-4].

GT: Açı biz sennən sevişərdik / *Taa bayılınca* öpüşərdik [Sev: s.44]. Çeket pay etmää,- dedi Todi, bir sana bir bana *taa bitincä* [OKiy: s.94]. E, yalvardı o taa *bıktırınca* beni [SeçY: s.252].

TT: Sebäbi ol hemişe bir yerden ogrulyk edip, sag-aman sy pandan soñ, *tā* öyüne *barynça* aýdym aýdardy (Çünkü o her zaman bir yerde hırsızlık yapıp sağ salim kurtulduktan sonra ta evine *varıncaya kadar* şarkı söylerdi) [Dor: s.105].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-mazsa -dığı takdirde,” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Bu qan tınmas *tā* ol kızını *öltürmegünçe* [RKE: 168v/1].

EAT: Kendüden ma'nâya bulmaz kimse yol / *Tâ ki bulmayınca* bir sâhib-kabûl [MUM:3707]. *Tā ki* cân hâre *olmayınca* muṭlaḳa / Bellü bilün kimsene irmez Hâḳ'a [Gar: 1442]. *Tâ ki* sevgü *olmayınca* ortada / Cân içinden sırr açılmaz iy dede [Gar: 2750]. *Ki tā* pāk *olmayınca* ḳalb-i insân / Aña ḳılmaz tecellî nūr-ı 'irfân [ARHŞ: 1499]. Toḳla ḳomayalar oynamaḡa *tā* biraz vaḳt *oturmayınca* [HS: 17a/8].

AT: *Ta* mən *ölməyincə* onlar istədiklərinə çatmazlar [CCSE cII: s.29]. *Ta* sənin intiqamını *almayınca* ölməyəcəyəm [CCSE cII: s.83].

GT: Bu atəş hiç süünmeycek da içimdä *taa* kendim topraa *karışmayınca* [PubY: s.36].

3. Ana cümünün yüklemindəki hərəketin, zarf-fiil grubundakı hərəketin sürdüğü sırada gerçəkleştiğini (devamda gerçəkleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

KOT: Süz-ı nār ‘aşk ile nā-puhtegāndır rāşş iden / *Tā bişince* eyler āteş-gāhda biryān rāşş [BMED Gaz: 118/3]. İçerem cām-ı şarābı *tā irince* cān lebe / Sākiyā şun destüme sen sāğar-ı leb-der-lebi [Muhb: 2697/3].

GT: *Taa çıkınca* auldan, ona kaçarak yaklaşmış birkaç adam, kapmışlar onun kürkünü da yok olmuşlar karannıkta [BizD: s.53]. Ama bān *taa koyunca* dirseemi masaya, beni kaptı ölä bir sarp ses dalgası, ani benim kafamda saçlarım kıpırdadılar hem soluumu sıktı [SeçY: s.186].

1.1.15.8.1. Tâ... F.+{-(y)ınca} dek

Yapı:

Tâ [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-XncA} [zarf-fiil eki] ve “dek” edatından oluşmuştur. Yönelme hâlinin görevi, “tâ” edatıyla karşılanmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

EAT: Didi bu şūr u şevküñ niceye-dek / Eyitdi *tā ölince* turmazam *dek* [ŞHŞ: 4559]

1.1.15.9. *çak*... F.+{-(y)unca}

Yapı:

çak bağlama edatı ve fiil tabanına gelen {-unca} eki ile oluşturulmuştur. “Kadarlık” anlamı “*çak*” edatıyla sağlanmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-*incaya kadar*” anlamında zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

KOT: O ney tîr-i efkende-veş oldı zâr / Ki iñler yürür *çağ bulunca* qarâr [AAM: 1060].

1.1.16. {-(y)InCAK}³²⁵

Yapı:

Özellikle Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bir ektir. Deny (1941:951) {-y)incek} şeklinin eskicil bir {-kin-çäk} ekinden geldiğini vurgular. Özkan (1996: 175) “Gagavuz Türkçesi Grameri” adlı eserinde {-incak} zarf-fiilinin Eski Anadolu Türkçesindeki “ıcak” ekinin bir kalıntısı olduğunu belirtir. Tiken (2004:145) bu ekin {-IcAk} ve {-InCA} zarf-fiillerin birbirine olan etkileşimi neticesinde gelişmiş olabileceğini ifade eder. Çağatay (2008: 374) ise bu zarf-fiilin aslının {-icek} olduğunu, “n” ünsüzünün türemesinin de {-ince} zarf-fiiline benzetilerek yapıldığını ve “n”nin de zamir n’si ile ilgili olabileceğini ifade eder.

Bizce yapısı doğrudan {-XncA} zarf-fiili ile ilgilidir. Bu bakımdan ekin {-gIn} sıfat-fiili ile çok işlevli-görevli “*çak*” ekinden oluştuğunu düşünmekteyiz.³²⁶

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-*dığı zaman, -inca*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık)³²⁷ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:145).

³²⁵ Ekin Karaman ağzında bu şekliyle kullanıldığı tespit edilmiştir (Uysal, 2009:202).

³²⁶ {-gIn} eki ve “*çak*” sözcüğü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. {-G)XnCA} zarf-fiili.

EAT: Süheyl' şāh uşda yakıncağ gelür / Süheyl anı añlar **bağıncağ** bilür [SN: 1045].
Ki dereden iner şehriñ ucına / **Görinceğ** Ka'beyi beñzüñ uçına [KEMŞ: v.4b/68].
Süleyman 'aleyhi's-selām divāne **gelinceğ** ol taht üzerine otururdu [SK: 25a/4]. Dîv
kim insāna düşmendür yakîn / Âl **bulıncağ** nitmez aña ol la'în [İsk: 4065]. Bu sözün
Kur'an'da vardur âyeti / **Oқыıncağ** biline söz gāyeti [Gar: 6835].

KOT: Kaf kafasından **doğuncak** bu güneş / Yatağından kaldırur tekfûr baş [Kut: 78b/10]. **Gelinceğ** 'ālem-i ecsāma ervāh / İdindi nûr-ı 'ışkı anda mışbāh [VA: 18].
Dār-ı fāniden **idinceğ** dār-ı 'uqbāya sefer / İyligine müminün anuñ şehādet itdi heb
[ZMMM: 182]. Didi konya'dadur mekânı anuñ / Hizmetine **irinceğ** ol hanuñ
[MEM: 3687].

TAT: Eşitdim bən səni bizə **irincək** / Sənin hər dürlü cürətin **görüncək** [DAH: s.63].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-(maz)sa, (ma)dığı takdirde” anlamında şart işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:146).

EAT: Sözüñ toğrusı buncadur çağkuluñ / Nice viresin **olmayıncağ** kuluñ [SN: 2314].
Lenger anı **dutmayıncağ** kim tutar / Güci aña kimsenüñ kanda yiter [Gar: 7130].
'Âlim **olıncağ** ki halk aña uyar / Nesne cerr itmek taîkin çün duyar [MT: 4388].
Yiyüp **yidirinceğ** severler seni / Sağın yok dime key işitgil beni [MUN: 715].
Ümmet emrin **bilmeyinceğ** ol resül / Hülle geymezi hem burāka binmez ol [Mevl: 760].

KOT: Gerçi âteşdür şehā 'ışkuñ öñi / **Şabr olıncağ** gülsitān olır şöñi [MihM: 580].
'Aklı devlet **olmayıncağ** başda yār / Tāc u baht ü mülk olur tarümār [Kut: 139a/8].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğinden dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

³²⁷ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı anda olur.

EAT: Yalan *olınçak* gören bulunmadı / Kim tanukluk virdüğü bilinmedi [MT:2340]
Olmayınca Leyli içümde benüm / Her dem anı kanda bulam iy canum [MT: 1737].
 bıçağı ensesinden çaldı yine kesmedi *kesmeyince* kaçıldı bıçağı taşu urdı [SK:
 29a/15-29b/1]. Vezîri de müdmin *oluncak* hemân / Nizâmı bozılur yıkılur cihân
 [MUN: 894]. Buları *bilince* ide ihtirâz / Kiminden kimisiyle bir ide râz
 [MUN:4719].

KOT: Kal'ayı koyub *kaçınca* bu Freng / Cengi kodı kal'a eri çaldı çeng [Kut:
 132a/5].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Kelebek ben mumı isterem diye / Mûm *oluncak* dahı neyi isteye [MT: 4219].
 Anuñ hicretinden sekiz yüz yidi *geçinçek* baña Tañrı var ol didi [MUN: 75]. Ki
 hâmmâma girüp *çıkınca* yata / Birezcük uyiya ire râhata [MUN: 2069]. O menzilde
 bayram iderler idi / Kapu *yapılınca* giderler idi [MUN: 9520].

KOT: Şâhumuz dervişi sever bilesin / *Harclayınca* anı giri gelesin [MEM: 4091].
Gelince ‘âlem-i ecsâma ervâh / İdindi nûr-ı ‘ışkı anda mışbâh [VA: 18]. *Uçurınca*
 bedenden murğ-ı cânı / Müyesser it hayât-ı cāvidānı [VA: 79]. *Kopunca*
 gülsitānden bir gül-i ter / Ki tırmaz elden ele varur ekşer [VA: 1704]. Güş *idünce*
 zâr kıldı ol Tekür / Vālih olub dağıdur ‘akl ü fikür [Kut: 136a/10].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

EAT: Anuñ gıbinüñ mâlini bî-sipâs / *Ölince* yiyiserdür eşrâr-ı nâs [MUN: 2610].

GT: Donnarını *kaybedincäk* oynardı [SeçY: s. 177].

6. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme)³²⁸ bildiren zarf-fiiller yapar.

EAT: Sini **bulıncak** bulunur saña cân / Cân çü cânâna yakındur bî-gümân [MUM: 5595].

GT: Da onnar ikisi da kösteklendilär **etişincük** baca aardına, neredâ vardı bir yıvın koyun yapaası [CanY: s.31].

7. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar (-madan önce)” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanır. Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketten önce olur.

GT: Pek çok düşündüm bu kiyadı **yazıncak** [PubY: s.67].

1.1.17. {-(y)XncAgXz}

Yapı:

Eski Anadolu Türkçesinde görülen bu zarf-fiili {-XncA} zarf-fiilinin genişletilmiş şeklidir.³²⁹

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık)³³⁰ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:145).

EAT: Çu mi‘rāca **gelincegez** Muḥammed / şalavāt vir olasız aña ümmet [KEMŞ: 8b/154]. Anuñ-çün ki **virincegez** kendü yir / Saña nesnene hâşıl olmadı dir [MUN: 831]. Daḥı ceng idecek gün **olıncagaz** / Ova yazı leşkerle **tolıncagaz** [MUN: 1161]. Gör vezîre kim uyanlar n’oldılar / Söz **diyincegüz** nicesi şoldılar [MUM: 2969]. Öldürürlerdi toğanlardan eri / Kõrlaridi kız **toḡancagaz** diri [İsk:5241].

³²⁸ Devamda gerçekleşme: Zarf-fiildeki hareket sürdüğü sırada ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi

³²⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. {- (y)XcXgXz} maddesi.

³³⁰ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı anda olur.

KOT: Cüvân ola vü şultân ola ‘âşık / Bu üç haslet *olıncağaz* muvâfık [VA: 2038].

TAT: Ben saña *irincegez* gâyb oluram benden / Gâyb eger olmazsam hâzır degülem âhır [KBD: 249/3].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Anuñ-çün ki *virincegez* kendü yir / Saña nesnene hâşıl olmadı dir [MUN: 831].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

EAT: şu içme fukâ‘ içme *çıkıncagaz* / Şabır eyle senden alıdur boğaz [MUN: 2060].
Kim isterse kim düşmenin ide döst / Şu resme ki *ölincegez* gide döst [MUN: 3320].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Büyüyincegez* pîşe-ver eyleseñ / Olur kim tola akçasıyla keseñ [MUN: 7311].
şanur düşde âdem ki buldı qarâr / *Uyanıncağaz* hep olur târ ü mâr [MUN: 9346].
Yahūd ka‘beteyni koğıl öñine / Ol *atıncağaz* al elüñe gine [MUN: 1755].

1.1.18. {-(y)XCAK}

Yapı:

Yapısı ve işlevleri itibarıyla *{-XncA}* zarf-fiilinden pek farklı olmayan bu ek, özellikle Eski Anadolu Türkçesinde işlek bir şekilde kullanılmıştır (Ergin, 1998: 344). Deny (1941: 959, 949), *{-(y)ecek}* ekinin eski şekli olarak kabul ettiği *{-(y)icek}*’i, *{-güçe}* ekinin eşdeğeri saymakta ve bunu da *{-XncA}* ekinde olduğu gibi farazi bir **kay+çañ* yapısına götürmektedir. Kılıcoğlu (1954:516), eki *{-I-cAk}*

şeklinde ayırarak $\{-I\}$ ekinin zarf-fiil olduğunu vurgular. Mansuroğlu (1956: 67; 1958:149), bu eki $\{-I\}$ zarf-fiilinin genişlemiş şekli olduğunu ve ekin “-ı+çak(<-ça ok)” gibi bir yapıdan geldiğini belirtir. Grunina (1991:143) ise ekin $\{-I\}$ zarf-fiili ile “çak ~ çağ < cañ” sınırlayıcı unsurundan oluştuğuna değinir. Karamanlıoğlu (1994: 146), ekin yapısını açıklarken Kıpçak Türkçesindeki örneklerden yola çıkarak görülen zaman ekinen sonra gelen “çak” sözcüğünün kalıplaşarak $(turiçak < turdıçak < turdı çak)^{332}$ bu zarf-fiili meydana getirmiş olabileceğini söyler. Yüce (1999:60), $\{-IncAK\}$ ve $\{-IcAK\}$ zarf-fiillerinin $\{-I(n)+ca+ok\}$ gibi bir yapıdan geliştiğini göstermiştir. Karahan (1996: 231) ise eki üç kısma ayırarak $\{-I(<gu sıfat-fiil eki?)\}$ ’yı $\{-IncA\}$ ’daki $\{-I\}$ ’ya $\{+cA\}$ ’yı eşitlik hâli ekine, “k”yi de pekiştirme ekine bağlar. Çağatay’a (2008:374) göre, $\{-içek\}$ zarf-fiili, $\{-mca\}$ ’ya göre daha kuvvetli bir anlam içerir. O, bunu ekin sonunda bulunan kuvvetlendirme edatı “ok”tan gelişen “k”ye bağlar.

Bizce bu zarf-fiil, $\{-gIçAk (>-IcAk), -gUçAk (>-UcAk)\}^{333}$ zarf-fiillerinin Batı Türkçesine geçerken “g” ünsüzünü kaybetmesi neticesinde oluşmuştur. Bu zarf-fiilin ilk unsuru olarak tasarladığımız $\{-gI, -gU\}^{334}$ sıfat-fiilindeki “g” ünsüzü Batı Türkçesine geçerken düşmüş, neticede sadece $\{-IçAk, -UçAk\}$ şekli kalmıştır. Hatta ek $\{+in\}$ vasıta hâli eki ile işlevin pekiştirilmesi amacıyla genişletilmiştir: $\{-IcAKIn\}$.

³³² Karamanlıoğlu’nun belirttiği $\{-dı-çak\}$ eki üzerine Pokrovskaya farklı bir açıklamada bulunmuştur. Gagavuz Türkçesinde görülen bu ekin “ $\{-dık\}$ isim-fiil (sıfat fiil)+3.tş iyelik eki” ile zaman anlamındaki “çak” sözcüğünden $(-dıcak < -dı+cak < -dı<-dığ+çak)$ kalıplaştığını belirtmiştir (Pokrovskaya, 1964: 250). Dolayısıyla ektaki ses hadiselerinin oluştuğunu ifade eder. Nitekim aynı $\{-dıcak\}$ formunu Klasik Türkmen Türkçesinde de görmek mümkündür.

³³³ Bu eki, yani $\{-gıcak\}$ zarf-fiilini, Özbekistan’da yaşayan Kırgızların ağızlarında görmek mümkündür (Annanurov, 1974:134). Bu zarf-fiilin genişletilmiş bir varyantı olan $\{-gıcaktı\}$ ise hâlihazırda Kırgız Türkçesinde kullanılmaktadır. Yine Kırgız Türkçesinin yazı dilindeki $\{-GAñçA\}$ ve $\{-GIçA\}$ zarf-fiil eklerinde bulunan “-çA/-çO” unsurları Kırgız Türkçesinin Oş ağzında “-çAk/-çOk” şekliyle bulunur (Çengel, 2005:311).

³³⁴ $\{-gI\}$ ekini sıfat-fiil olarak değerlendirenlerden biri de Räsänen’dir (1957: 128). Çengel (2005: 302, 316), “Kırgız Türkçesi Grameri” adlı eserinde, $\{-GIçA, -GUçA\}$ zarf-fiillerinden bahsederken $\{-GIçA\}$ zarf-fiilinin yapısında bulunan $\{-GI\}$ ’nın tıpkı $\{-GU\}$ gibi bir gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu ifade etmiştir. Turgunbayev (2004:282) de $\{-GI\}$ ekini “Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri” adlı eserinde sıfat-fiil eki olarak verir. Özbek Türkçesinde de gelecek zaman sıfat-fiili olarak geçer (Öztürk, 1997:227). Başka bir Oğuz lehçesi olan Türkmen Türkçesinde kullanılan $\{-gI\}$, hâlihazırda bir sıfat-fiil ekidir (Doğan, 2007:574). Lakin Türkmen Türkçesindeki bu sıfat-fiil Kırgız Türkçesinde de görüldüğü üzere bizce baştaki “g” ünsüzünü düşürmemiş eskicil bir sıfat-fiil ekidir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ağın közler me fırsat *tartıçaq* mil / Revān āhūka yapşur irdi ol fil [**KHŞ:** 1482].

EAT: Dürlü dürlü atlara ben binerem / Beglerümi *göricek* sevinürem [**ŞHBM:** 2a/27]. Deve *gelicek* gey ‘izzet itdi [**Mar:** 57a/11]. İsrâfil sûrın *urıcak* mahlûkât *turugelicek* / Senün ününden artuk hîç kulagum işitmeye [**YED:** 3/8]. Döşegi içinde çün yumdı gözin / *Açıcaq* uçmakda buldı kendüzin [**MT:** 885]. Hamdulillah *öpüçek* ‘Abdurrahîmüñ işigin / Virdi-y-idi bize ol dem rahmet-i Raḥmānı ‘ışk [**MUM:** 739].

KOT: Edâsı latîf ola nazmı bülend / *Göricek* kıla ehl-i diller pesend [**CK:** 306]. Gûş idip hasmını ihzâr itdi / *Sorıcak* cürmini ikrâr itdi [**SOE:** 1360]. *Göricek* cān yüzüñi sînedən uçmağ ister / *İricek* mevsim-i gül murğ-ı kafes bağ ister [**Beh Gaz:** 89/1]. Haber-i hecrüñ ile tende dil ü cān ditrer / *Esicek* bâd-ı hazân berg-i dırahtân ditrer [**Bak Gaz:** 137/1]. Kandîl-i gül *olıcak* fûrûzân / Sahbâ idi revgan-ı dıraşşân [**HÜA:** 654].

TAT: *Qaldurıçaq* buynuz deri-y-ile elinde qaldı [**DK:** D228/4-5]. Cəhlını ūrfan edəndə xaki-pay olgil ona / Əhli-söhbət *göricək* ondan kənar etməkmolur? [**Hat:** s.73]. Ləhzə-ləhzə ləbin anıb *edicək* əfqanlar / Qətrə-qətrə saçılır didələrimdən qanlar [**FuzE:** cI s.119]. Ol arslanlar geyikləri *göricək* / Müqəyyəd olmadı ana giricək [**DAH:** s.99]. Nun – Novruz *olucaq* yar ilə xoşdur gülü mül / Çalına çəngü rübab, oxuna üşşaqi-nigar [**Nes cII:** s.220].

2. Ana cümleinin yüklemine şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Cān-ıladur cümle cismüñ cünbişi / Cān *gidiçek* bātıl olur cism işi [**Gar:** 10107]. Hırka vü takye yol virmez ferecile ‘alim olmaz / dîn diyânet *olmayıcak* n’eylersün bunca varakı [**YED:** 366/4]. İki zıd cem *olıcak* hiç barışmaz / Qarışdırmak gerek

olsaň qarışmaz [İşk: 3240]. Kendüzini yiyiçeğin dirilür / Kendüzin *yimeyiçek* derhâl ölür [MT: 4177]. *Başarıcağ* mâlile iş biter / Lîk *başaramayıcak* hağ baş yiter [İşk: 4397].

KOT: Hağ'dan ilhâm irişdi ol dem aña / Gösterem vaqt *olıcak* anı saña [MEM: 1324]. Cümleinin neşteri amma dildir / Dilde zehr *olmayıcak* kabildir [SOE: 2364]. Çâk *olmayıcak* sadef ne kâbil / Olmak güher-i murâd hâsıl [HÜA:1168]. ‘Aqlım ve fikrim *olmayıcak* yâ ben nice pâdişâh oluram [MSN: 29a/5-6]. Halûñi fikr eyledüğüm demde gelmez çeşme h^vab / H^vab yüzün görmez *olıcak* cây-ı zübâb [Muhb: 133/1].

TAT: Sözü *söyləyicək* sərd söyler idi / Fəsad etsə gönüldən eylər idi [DAH: s.61]. Qafil olan bilmədi eşq ilə halum nədür? / *Söyleyicək* anlamaz, çünki məqalum nədür? [ŞİGD: 77/1]. Ləbindən qətrə-qətrə qan içər könlüm kərahətsiz / Şəkərdən *olıcak* mey qətrəsi guya hərəm olmaz [FuzE cI: s.142]. Elden *gelicək* başı fidâ kılmağa ne var / Kaçan ki bana hâsıl ola devlet-i pâ-bûs [KBD: 986/6]. Sen var iken hûr görmez gözlerüm / Göz güneş *görmeyicək* yıldız göre [KBD: 1051/2].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Şehi *bulmayıcak* oldu perişân / Felek işinde qaldı denk ü hayrân [ŞHŞ: 2580]. Sözi *çoğaldıcak* âdem uşanur / Anı dinleyenüñ ‘aqlı yaşanur [DN: 62a/8]. Velî hasret ki yüzüñ *görmeyicək* / Gelür devr-i kamerden baña verhem [MN: 127/4]. *Bilicək* bunları didi ol tünd-rû / Kim bular varlıqda fazladır kamu [İşk: 7162]. Niçe kim bunlara eylük sanasın / *Biliçək* yazukların utanasın [MT: 3126].

KOT: Huşuşan ki tarîk-i âher ile intikâm almağa kâdir olmayacağın *bilicək* bunu âsân tarîk taḥayyül idüp bu ma‘şiiyete şürü‘ ider [AA: 152a/5-6]. Didedir ‘ışka viren neşve-i mül / Katlanır *görmeyicək* çünki gönül [SOE:966]. Kâmetüñ kullugına *düşmeyicək* / Olmadı serv-i hırâmân âzâd [Bak Gaz: 37/5]. Bakmadı bâğa gönül yâr ile yâr *olmayıcak* / Akmadı su gibi gülzâre bahâr *olmayıcak* [Bak Gaz: 233/1].

TAT: Asıman ilə zəmin dərham olur / Ahü əfğan *çəkicək* bu dildar [MehE: s.31]. Cân ile dil kendüden gider seni *görmeyicek* / Çünkü yüzünü görem ikisi dahı benden gider [KBD: 942/4]. Dilərəm görmək yüzünü bir pərinin, den nedim? / Görəməzəm vechin onun *olucax* bana düçar [ŞİGD: 79/5].

4. Ana cümünün yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

EAT: Yine görür yidi dahı arucağ / Semizleri yir tükedür *dolucak* [ŞYZ: 707]. Her kim ol cem‘ eyledi bir ni‘meti / *Öliceğ* gönlinde kala hasreti [MT:1483]. Çün işinde yok-durur hergiz salâh / Lâcerem yi yir *tolucak* müsterâh [MT:1490]. Hatta ol şu koyılınca, tamâm *koyılanıcağ* elmaya qarışduralar [ŞMK: 23b/9-10].

5. Ana cümünün yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bir zamân *geçiçek* zîr-zemîn üsti harekete geldi [TezE: 190b/5-6]. Ol işler tamâm *olucak* ol düzenlik *dirilicek* / Gözün hicâbın *silicek* yir-gök tolu dîdâr durur [YED: 61/10]. Nefs *gidicek* harketi qalmaz tenüñ / Bile gider lezzeti her nesnenüñ [Gar: 5373]. Nesneyi *saticak* gérü almak geñez olmaz [ŞSKT: 83/12]. Şuña beñzer ki düşde zer bulasın / *Uyanıcağ* ne oldı ne bilesin [DN: 63a/2].

KOT: Aşk *anlayıcak* bu mâcerâyı / Bir âteşe urdu ol binâyı [HÜA: 1770] kan *gidicek* kalur o dem qurı ten / Cân *gidicek* dimez dili sen ü ben [MEM: 2589]. Çü şevke gelür *içicek* sâkiyâ / Ziyâ’iye lâzım ziyâ-yı kadeh [HZD Gaz: 48/5].

TAT: Destmalı gözine *silicek* Allah Ta‘âlanuñ kudreti-y-ile gözi açıldı [DK: D118/12-13]. Çoban yıl tamam *olıcağ* mende amanatuñ var, gel al didi [DK: D215/7-8]. Atası *gedicək* artırdı dərđin / Bu sözün sanma kim olaydı sərđin [DAH: s.53]. Gözinden ayağ *içicek* ki cân ağzuma irişür / Umaram nukl içün piste velîkin şol muhallâsın [KBD:102/5].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-acağına, -acak yerde” anlamında zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Gerçi dirler mâl u zer çok olsa yig / İssı nâkes **olıcaķ** yok olsa yig [İsk:2087].
‘âşıkı kıldı benı uş igledüm / Kâşki yüzini **göricek** öleydüm [ŞYZ: 455].

7. Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiil grubundaki hareketten önce (öncelik) gerçekleşir. “-ıncaya kadar (madan önce)” anlamı verir.

EAT: Bugün kim **gidicek** cihândan yarın / Düzüp koşmış ola varacak yirin [SN: 5551]. İzi **bulıcaķ** yüregiñüñ kanı / Gözinden hoş eylerdi egren anı [SN: 4059].
Dilerken vaşlumu sen cân ü dilden / Elüñe **gıricek** sen gitdüñ elden [CH: 4745]. Ne ki emr itse siz anı tutuñ / Ol **binicek** atını hazır idüñ [SFYZ:735]. *Çıkıcaķ* güymeyiserem ben saña / Yaluñuz kalıp kakımagıl baña [MT: 1228].

KOT: Ey müselmânlar melâmet eylemeñ âh eylesem / Kûy-ı yâra **varıcaķ** nâmûs u ‘âr elden gider [HZD Gaz: 131/3]. Ve bu mertebeye **gelicek** tabî‘atden şâdır olan kemâlât nihâyetin bulur [AA: 73a/10-11].

8. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı hâlde” anlamında zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Nite gitmedi **göricek** anları / Ne var kız ise oldı ölüm eri [SN: 2164].

KOT: Cevad gelip kapıyı açtıkta kimseyi **görmeyicek** yine kapıdan içeri girer [Muh: s.210].

9. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

KOT: Kıl yararsın **viricek** yârüñ meyânından haber / Peyk-i ta‘buñ mı veyâ ince hayalündür senüñ [Muhb: 1474/6].

1.1.19. {-(y)XcXgXz}

Yapı:

Çok varyantlı olan bu ekin kullanım alanı Eski Anadolu Türkçesini kapsar. XVI. yüzyılın ilk yarısından itibaren ise birkaç istisna dışında kullanımı görülmemektedir. Ekin vasıta hâli eki genişletilmiş {-icegez+in} şekli de bulunmaktadır³³⁵ (Grunina, 1991:144).

Banguoğlu (1938:130) bu zarf-fiildeki {-az} unsurunu küçültme eki olarak değerlendirir. Deny'in (1941:950) Kazımbey'den aktardığına göre ekin sonunda bulunan {-gAz} unsuru, “*zaman, defa*” anlamında bir sözcük olabilir ve zarf-fiil de “{-(y)ecek}+gez” şeklinde bir yapıya gidebilir. Mansuroğlu (1956:67), bu zarf-fiilin {-IçAk (<-ı-ça ok)} zarf-fiiline {-Az} ekinin getirilmesiyle oluştuğuna değinir; fakat {-Az} ekinin ne olduğunu belirtmez. Ergin (1998: 166, 345), sadece {-IcAk} ekinin genişletilmiş şekli olduğunu ve {-Az} ekinin de abartma, kuvvetlendirme unsuru görevinde kullanıldığını ifade eder. Yüce {-IncAGAz} ve {-IcAGAz} zarf-fiil eklerinin {-ıncak+gez~āz} gibi bir yapıdan oluştuğunu belirtir; o da {+gez} ve {+āz} eklerinin ne olduğunu açıklamaz. Çağatay'a göre (2008: 375), {-icek}'in {+az, +ız} küçültme ekiyle genişletilmiş şeklidir. Üstüner (2003:135), bu zarf-fiilde olduğu gibi diğer benzer yapıların³³⁶ da üzerine gelen {+z} ekini, Eski Türkçedeki {+z} çokluk ekiyle ilişkilendirir. İşlevinin de pekiştirme olduğunu söyler. Allahverdiyeva (2011:79) ise {-IcAğIz} zarf-fiilindeki {+z} unsurunu birinci çoğul eki olarak düşünmektedir.

Bizce, Kazımbey'in yapmış olduğu açıklama daha mümkün gözükmemektedir. Şöyle ki benzer yapıyı {-DXk, -Xr, -AcAk, -mAz, -mIş, -GU vb.} sıfat-fiilleri ile anlamlarından biri de “*zaman*” olan “*çak*” sözcüğünün birleşmesiyle oluşan zarf-fiillerde de görmek mümkündür. Bu zarf-fiilde de aynı sürecin işlediği düşüncesindeyiz. Nitekim {-(y)AcAk} sıfat-fiilinden sonra geldiğini düşündüğümüz

³³⁵ Bu ekteki “gez” unsuru, bizce “çak” unsurunda olduğu gibi vasıta hâli ekiyle genişletilmiştir. Bu durum aslında “çak” ve “gez” arasındaki anlam, işlev ve yapı boyutundaki paralellikleri göstermesi bakımından önemlidir.

³³⁶ Üstüner'e (2003:138-139) göre {-dıkcaz, -ıncaz, -kânız/-keñiz, -dıkcaız, -ıncagaz, -ıcagaz, -inceyiz, -kenez, -kenezleyin} zarf-fiillerindeki {+z} unsuru, pekiştirme görevinde kullanılır.

“gez/kez” sözcüğünün anlamlarına baktığımızda, Eski Anadolu, Klasik Osmanlı ve Türkiye Türkçelerinde “*defa, kez, kere*” (Çağbayır, 2007: 1697); Yeni Uygur Türkçesinde “*kez, an*” (Necip, 2008:133); Kırgız Türkçesinde “*an, zaman, fırsat*” (Yuhadin, 1998:446) olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakımdan sıfat tamlaması şeklindeki “*F.+AcAk kez*” yapısının zaman içerisinde birleşerek ve ses uyuma girerek bir zarf-fiil oluşturabilmesi çok muhtemeldir.³³⁶ Süreci şu şekilde gösterebiliriz:

“(y)AcAk kez > -(y)AcAkez [kk>k ünsüz tekleşmesi] > -AcAkAz [“kez”in ünlü uyumuna girmesi] > -AcAgAz [iki ünlü arasında kalan “k”nin tonlulaşması] > -AcAgAz ve varyantları”³³⁷

Nitekim Eski Anadolu Türkçesindeki gördüğümüz aşağıdaki örnekte bu zarf-fiilin yapısının açıklanması özelinde manidardır. Bu örnekte sıfat ekinden sonra gelen zaman anlamındaki “kez” sözcüğü ayrı yazılarak bir sıfat tamlaması oluşturmuştur. Oluşan bu tamlama da cümlede zaman zarfı görevinde kullanılmıştır.

EAT:İnsān dirilen kez seve hayvān ne revādur / Her dīve melek olmağa mihmān ne revādur [MUM: 901].

Dolayısıyla aynı süreci “-XcXgXz” zarf-fiil ekinde de görmek mümkündür. Tek farkla ki o da bu zarf-fiilde görülen zaman anlamındaki “gez” sözcüğü artık dilbilimselleşmiştir.

³³⁶ Nitekim bunu tanımlayabiliyoruz. Özbek Türkçesinde “kez” (zaman, devir) sözcüğüyle oluşturan “-dığı zaman, -dığı sırada” anlamında “{-gän} kezda” zarf-fiili bulunmaktadır (Tolkun, 2009:224-225).

³³⁷ Dikkat edilecek olursa bu zarf-fiilde, {-gA} sıfat-fiili ile zaman anlamındaki “çak” sözcüğünden oluşan {-AcAk} sıfat-fiilinin üzerine gene zaman anlamındaki “kez” getirilmiştir. Dolayısıyla zaman vurgusu öncelikle {-gA} ekine “çak”la sağlanmış ki bu da yapıda az olmakla birlikte zarf-fiil olarak kullanılmıştır. Ama asıl olarak zamanla isimleri niteleyen gelecek zaman sıfat-fiili ve devamında yüklem yerinde kullanıla kullanıla zaman eki görevi üstlenmiştir. Nihayetinde {-AcAk} ekindeki zaman vurgusu bu sefer bir başka zaman anlamı taşıyan “kez/gez” ile arttırılmıştır. Bilindiği üzere zarf-fiillerdeki işlev zayıfladığında ek, çeşitli vasıtalarla genişletilir. Dolayısıyla bu ekte de böyle bir gelişme mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bk. Yücel, 2000:76; Karahan, 1996:207.

Ayrıca ekin fonetik varyantlarının çeşitliliği bizce iki nedenden ötürüdür: Bunlardan ilki gelecek zaman sıfat-fiili $\{-(y)AcAk\}$ 'ın ortaya çıkış süreci ile doğrudan bağlantılıdır. Bilindiği üzere gelecek zaman eki, $\{+ga\}$ sıfat-fiil eki ve $\{çak \sim çag\}$ unsurunun kalıplaşmasından oluşmuştur (Komisyon, 2006:414-419). Bununla beraber $\{-gA\}$ 'nın fonetik varyantları olan ve onun gibi gelecek zaman sıfat-fiili eki olarak kullanılan $\{-(g)I\}$ ve $\{-(g)U\}$ ³³⁸ ekleri de $\{çak \sim çag\}$ unsuruyla beraber kalıplaştığında genellikle zarf-fiiller meydana getirir. Yine bahsettiğimiz $\{-(g)A\}$ ve $\{-(g)I, -(g)U\}$ ortaklığını, kimi zaman Eski Anadolu Türkçesindeki gelecek zaman sıfat-fiili $\{-AcAk (<gAcAk)\}$ 'ı $\{-IcAk (<gIcAk)\}$, $\{-UcAk (<gUcAk)\}$ şekliyle; $\{-IcAk\}$ zarf-fiilini $\{-AcAk\}$ şekliyle kullanılmasında da görmekteyiz³³⁹ (Deny, 1941:948,964). Hatta Deny (1941: 1028) bunlara bir ölçüde $\{-(y)ince\}$ 'yi de yaklaştırmıştır. Nihayetinde bahsi geçen eklerin tamamında organik bir bağ vardır diyebiliriz. Bu açıdan “-XcXgXz” zarf-fiilinin çok sayıda varyantlarını, gelecek zaman sıfat-fiil eki $\{-gA\}$ 'nın fonetik varyantları olan ve bu zarf-fiil ekinde de olduğunu düşündüğümüz $\{-(g)I\}$ ve $\{-(g)U\}$ eklerinin zaman zaman bu zarf-fiil eki özelindeki kullanımıyla ilişkilendirebiliriz.³⁴⁰

İkinci olarak değişiklik, özellikle zarf-fiilin bazı varyantlarının son kısmında gördüğümüz $\{-gUz, -gIz\}$ unsurunda görülmektedir. Bizce bu ek bir “ $e > U$ ”, “ $e > I$ ” değişmesinden ziyade $\{-(gez > -gUz, -gIz)\}$ birinci tekil şahıs ekine yapılan bir analogi yoluyla oluşmuştur.

³³⁸ $\{-gI, gU\}$ ekleri hâlihazırda Özbek ve Kırgız Türkçelerinde gelecek zaman sıfat-fiili olarak kullanılmaktadır (Çengel, 2005:316; Öztürk, 1997:227). Yine bir Oğuz lehçesi olan Türkmen Türkçesinde $\{-gI\}$ gelecek zaman sıfat-fiili olarak kullanılmaktadır (Doğan, 2007:574).

³³⁹ Bu tezimizi desteklemesi bakımından yani $\{-acak\}$ 'ın zarf-fiil; $\{-icek\}$ ve $\{-ucak\}$ 'ın da sıfat-fiil eki olarak kullanıldığı şu örnekleri verebiliriz:

$\{-AcAk\}$ zarf-fiil: İş tamām *olacak* kādī renkrize eyitdi (Deny, 1941:949).

$\{-UcAk, -IcAk\}$ sıfat-fiil: Eger günāhı *artucağ* olursa, ol kara noktalar gōñülde ziyāde olur [CİC: 41b/7]. Evet üç südlü qoyun *sağıcağ qadarı* dağı durur [MŞ: 114b/7]. Eger ‘ivaż *viricek* nesneñüz olmazise anuñcün du ‘ā kılıñ [MŞ:127a/2-3]. Çorağ *olıcak* yire tohm ekmeñüz / Yemiş virmeyesi ağaç dikmeñüz [SN: 5403]. Gam şebinde ĥaste dil eyler temennā-yı vişal / Dürölü dürölü fıkır ider bir *öllicek* şayru gibi [Muhb: 2743/2].

³⁴⁰ Nihayetinde şu çıkarımı da yapabiliriz: Bir döneme kadar -özellikle Eski Anadolu Türkçesinde görüyoruz- $\{-acak (<-gaçak)\}$ ve $\{-icak (<-gıçak)\}$, $\{-ucak (<-gucak)\}$ şekilleri hem sıfat-fiil hem de zarf-fiil eki olarak kullanılmıştır ve zamanla da sıfat-fiilin düz-geniş şekilleri $\{-acak (<-gaçak)\}$ gelecek zaman eki ve sıfat-fiilini; düz-dar şekilleri $\{-icak (<-gıçak)\}$ ise özellikle zamandaşlık işlevli zaman zarf-fiilini oluşturmuştur, diyebiliriz.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme işleviyle (zamandaşlık) bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümlenin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı anda olur.

EAT: ‘İşk başumdan *aşıcaguz* mevc uruban *taşıcaguz* / Bir dem gelür ki iy gönül mescidile Kur’ân’ dasın [YED: 278/5]. Va‘de yitüp *ölicegez* ol sinleye *varıcağaz* Zebânîler *gelicegez* sen ‘inâyet eyle Çalap [YED: 16/3]. O sofranuñ yiri bellüdür anda / *Varıcağaz* göresin anı sen de [KEMŞ: v7b/128]. Ecel yastuğına *koyıcağaz* baş / Kığırdı beglerini didi baş baş [İşk: 4536]. *Düşicegez* size bir müşkil ‘azîm / Anı ben hall ider-idüm iy hakîm [MT: 576].

KOT: Sözleri cāna cān bağışlar i yār / Bülbül öter *göricegez* gül-zār [MEM: 1754]. Getürüñ tā kıyāmet olıcağaz / Cümle şādıklar anda *gelicegez* [MEM: 731]. Bir dahı mevc *urıcağaz* ol şu / Cümle taşlar inüp kılurdu puşu [MEM: 90]. *Olıcağaz* sekiz yüz elli yidi / Feth olur tārîhinde böyle didi [MEM: 267]. Aç berki‘üñi gülşene cemālüñi / Gül ruhlaruñı *göricegüz* şerm-sār ola [Muhb: 2589/3].

TAT: O gecə sübhədək işrət edərlər / Sabah *olucağız* gör ki, nedərlər [DAH: s.110]. Dilər id *gırıcagiz* bulara / Ura idi şoluqdəm zəxmi yara [DAH: s.101]. Ay ilə gündən səxi səvgili dustin yüzün / *Göricäküz* canuni verməmişən, ey könül [ŞİGD: 190/7]. Əyan gözün açə gör, yarı bigüman görgil / Ki, yarı *görücügəz* çox səna bəyan eylər [Nes cI: s.204]. Ay ilə gün sücud edər surətini *göricagiz* / Bu nə cəmalü hüsn olur, səlli-əla cəmalinə [Nes cI: s.43].

2. Ana cümlenin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Cefā taşıyla Cem’üñ gönlini şıma iy döst / *şınıcağız* bütün olmaz bayağı gibi zücāc [CSD: 27/5]. Geyigüñ budın aşdıdı terkiye / Ki qarnı girü *acıcağaz* yiye [SN: 2927]. Hüner *artıcağaz* güher çok olur / Bu-kez fəkrilə fākalar yok olur [MUN: 2975]. Öldür nefsün dileğini ilet teneşir üstine / Yohsa gensüz *ölicegez* sana fermân

olur gassâl [YED: 155/7]. ‘İşka yoldaş *olıcagız* cümle işler olur geniz / Maksûd ele *gıricegiz* dost iline sefer olur [YED: 93/6].

TAT: Dürüst *olıcagız* yeqin / Taparsan könül istəgin [MehE: s.201].

KOT: Rehberün yolu haṭā *olıcaguz* pey-revler / Gitseler rāh-ı ḍalāle ne ‘aceb ey yārān [DVD. Kas: 6/15]. Ben k̄ara yüzlüye meylün ola mı / Saña ‘āşık *olıcagız* Muştafā [Mes Gaz: 9/6].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.

EAT: Durdı orada kim *dönicegez* çeri / Ol arada bulalar ol serveri [İsk: 7120]. Tañ *atıcağaz* gice olmaz ıraḥ / Güneş eylemez gökde yindek turaḥ [SN: 1938]. *Ölicegez* şükr ideler sinden yana iledele / Allah adın zikr ideler çok şüküre düşdi gönül [YED: 152/13].

4. Ana cümleinin yüklemine, “dıği hâlde” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Cengsüz ḥaşıl *olıcagaz* murād / Niçün ideler anı k’oldur fesād [İsk: 1781]. Şâkirem derdümile sataşdum güle güle / Dertlüler *bulıcagız* ben beni bulımazam [YED: 188/3].

5. Ana cümleinin yüklemine, “dıktan sonra” anlamında sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Olıcagaz* bahr-ı nûr-ı Hakka gark / Kalmaz esbâb u müsebbib içre fark [MUM: 4693]. Yigid iken öğren bu hoş hûları / Ki *ķocalıcağaz* bulına varı [MUN: 8548]. Kemāndan *uçıçağaz* tîr-i mārı / Götürürdi e‘ādiden damarı [CemH: 4173].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Dost yüzini **göricegez** artar gözlerümin nûrı / Uçmak gelmez nazaruma hezâran bin olsa Hûrî [YED: 408/1]. Beden za‘fa **irişicegez** bu rûh / Ma‘ânî diyârın idemez fütûh [MUN: 8637]. Pîr **olıcağaz** za‘fı aña zâd itdi / Yoldaşın anuñ âh ile feryâd itdi [MUN: 8641].

KOT: **Bilecegez** huyını sen yârûñ / Hiçe şaygıl sözünü ağıyaruñ [MEM: 1492].

7. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı anda, -dığı sırada” anlamında zaman bildirme (devamda gerçekleşme) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:141).

EAT: **Çıkarıcağaz** gitmiş idi ögi / Atasıyidi ol ki Kustâ begi [SN: 3224].

1.1.19.1. Ta... {-IcAgAz}

Yapı:

“Tâ” bağlama edatı ile fiil tabanına gelen {-IcAgAz} zarf-fiil ekinden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, “-ıncaya kadar (madan önce)” anlamında zarf-fیلdeki hareketten önce (öncelik) gerçekleştiğini belirtir.

KOT: Getürüñ tâ kıyâmet **olıcağaz** / Cümle şadıklar anda **gelicegez** [MEM: 731].

1.1.20. {-cek}

Yapı:

Azeri Türkçesinde kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Bununla beraber aynı ekin veya türemelerinin *(-cak, cakı, çaklı)* edat olarak “*kadarlık*”³⁴² bildirme işleviyle isimlere de geldiği bilinmektedir (Li, 2004:193-199).

Mirzade’ye (1990: 176-177) göre {-cek} ekinin oluşumu, {-GAÇ} zarf-fiili ile ilgilidir. Ona göre {-cek} eki, {-GAÇ} ekindeki ünsüzlerin (*sövti hadise*) yer değiştirmesiyle oluşmuştur. Böylelikle de {-GAÇ} yerini {-cek} ekine bırakmıştır.

Bizce Azeri Türkçesindeki bu zarf-fiille ilgili önemli olan bir nokta vardır ki gözardı edilmemelidir. Şöyle ki çok anlamlı-işlevli olarak düşündüğümüz {-çak}’ın fonetik varyantı olan {-cek} eki, Azeri Türkçesinde doğrudan fiil tabanlarına gelerek zarf-fiil yapar. Fakat bu {-çak} eki³⁴³ ve genişletilmiş şekli {-cağın} (ağızlarda)³⁴⁴ nasıl olur da doğrudan fiil tabanına gelir ve fiili zarflaştırır? Bize göre ekin bu şekilde kullanımı, yani doğrudan fiil tabanına gelmesi mümkün değildir. Dolayısıyla Azeri Türkçesindeki ekin bu kullanımı asli olmamalıdır. Süreç içerisinde fonetik hadiseler neticesinde bu şekliyle kullanılır olmuştur. Biliyoruz ki {-çak} eki ve onun fonetik varyantlarının bulunduğu zarf-fiil yapılarında, mutlak suretle fiil tabanına gelen bir sıfat-fiil eki olmalıdır. Yani, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde sıklıkla kullanılan {-*(G)XnçA*; -*IcAk*; -*IncAk*; -*gAnçA vb.*} zarf-fiillerindeki, {-*(g)in~gan~gun*} sıfat-fiillerinden; Gagavuz Türkçesindeki ve ağızlardaki {-*DXkcAn*, -*DlçAAn(An)*, -*DXkcA vb.*} zarf-fiillerindeki {-*DXk*} sıfat-fiilinden; Eski Anadolu Türkçesindeki {-*AcakcA*} zarf-fiilindeki {-*AcAk*} sıfat-fiilinden; Klasik ve çağdaş Azeri, Türkmen ve Türkiye Türkçesindeki {-*mAzçA*} zarf-fiilindeki {-*mAz*} sıfat-fiilinden, Eski Uyğurca Türkçesindeki {-*rçA*} zarf-fiilindeki {-*Xr*} sıfat-fiilinden sonra sürekli olarak bahsi geçen ve ekleşerek kullanılan çok işlevli-anlamlı “*çak ~ çan*” sözcüklerinin/eklerinin geldiğini görülür. Hatta “*çak*” sözcüğünün ekleşmemiş

³⁴² Ayrıca Djanmavov (1967:158), zaman anlamından başka “*çak*” ekinin/sözcüğünün “*kadarlık, gibi, ölçü*” bildirme işlevlerinin de olduğunu göstermiştir.

³⁴³ Burada artık sözcüğün ekleşmiş olduğunu düşünebiliriz.

³⁴⁴ Özellikle Mugan ağzında görülür. Örn: “*Ac-cağın, tuc-cağın (<tutcağın)*” (Şireliyev, 1962a: 282; Rüstемов- Şireliyev, 1955: 136)

kullanımına Harezmi Türkçesi eseri olan *Kutb*'un “*Husrev ü Şirin*” adlı eserinde rastlamaktayız.

Қауу бир іш ким есрүкде қылыңғай / *Atılmış çaқda*³⁴⁴ erzākı bilingey [KHŞ: 4121].

Aynı şekilde Tarihî Azeri Türkçesinde, “*Kişveri*”nin şu beyitinde de bulunmaktadır.

Surətinə baxmadı heç kim *bəzənmiş çağda* kim
Surəti-divar tək yüzünə heyran qalmadı [Kiş: s.120]

Bu örneklerde de görüldüğü üzere {-mİş} sıfat-fiilinden sonra zaman anlamındaki “*çak*” sözcüğü gelmiştir.³⁴⁵

Özetle, {-cek} zarf-fiilindeki bu durum, Azeri Türkçesinde “*çak*”tan önce fiil tabanına gelen bir sıfat-fiilin varlığını göstermekle beraber fiil tabanındaki bu sıfat-fiilin³⁴⁶ zamanla aşınmaya maruz kaldığını da ortaya koyar. Şöyle ki {-gı-çak}³⁴⁷

³⁴⁴ Bizce “*mışça*” zarf-fiil ekine de kaynaklık eden “*mış çak*” yapısı burada da görüldüğü üzere ayrı yazılmıştır. Yani {-mİş} sıfat-fiili edatlı çekime girmiştir. Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılan {-mİşçA} zarf-fiili nasıl olur da ayrı yazılmış olan formu “*mış çak(da)*” tarihî seyrin aksine Eski Uygur Türkçesinde değil de Harezmi Türkçesinde görülür. Bu durumla ilgili benzer bir örneği Karahan (2011:195) emir eki özelinde vermiştir. O, Eski Türkçe’de kullanılan {-AyIn} şeklinin en eski şekil olmadığını; Karahanlı Türkçesinde kullanılan {-A,-Ay, -AyI,-AyIn} şekilleri içinde, ekin en eski şeklinin bulunduğunu bildirir. Yazar, emir eklerinin vurgulu ve genişleme eğilimli ekler olduğunu dile getirir. Bu açıdan da bu ekin ilk şekillerinin Eski Türkçede değil, Karahanlı Türkçesinde aranması gerektiğini vurgular.

Ayrıca {-mİş} ile işlev ve anlam ortaklığı gösteren {-gAn} ekinin Kırgız Türkçesinde “*çak*” sözcüğüyle birlikte zaman zarfı yapan bir zarf-fiil eki olarak değerlendirildiğini görüyoruz: *Seni estey kalgan çağında / Tüptügöl boydon tuğan el / Turgansıyt kelip canımda (Seni hatırladığımda bütün milletim yanıma gelerek duruyormuş gibi olur)* (Turgunbayev, 2004:118-119).

³⁴⁵ Sıfat-fiil ekleri ve çok işlevli “*çak*” sözcüğünden oluştuğunu kabul ettiğimiz bu zarf-fiiller aslında bir sıfat tamlaması oluşturmaktadır. Aynı şekilde Özbek Türkçesinde bulunan “{- (ä)r} *çâğdä*” ve “{-gän} *çâğ/çâğdä*” yapıları zarf-fiil başlığı altında incelenmiştir (Özbek, 2009:215,219). Burada da zaman anlamında bulunan “*çak*” sözcüğü, ekleşmemiş olarak kullanılmıştır.

³⁴⁶ Bu ek ilgili sıfat-fiil ekidir. Çünkü benzer bir aşınmayı Gagavuz Türkçesinde {-dicaan (<dık+ı+çak+ın)} zarf-fiilinde de görmek mümkündür (Pokrovskaya, 1964:250).

³⁴⁷ Bu eki yani {-gıçak} zarf-fiilini Özbekistan’da yaşayan Kırgızların ağızlarında görmek mümkündür (Annunurov, 1974:134). Bu zarf-fiilin genişletilmiş bir varyantı olan {-gıçaktı}, hâlihazırda Kırgız Türkçesinde kullanılmaktadır.Yine Kırgız Türkçesinin yazı dilindeki {-GAnçA} ve {-GlçA} zarf-fiil eklerinde bulunan “-çA/-çO” unsurları Kırgız Türkçesinin Oş ağzında “-çAk/-çOk” şekliyle bulunur (Çengel, 2005:311).

şeklinde düşündüğümüz zarf-fiilin ilk şeklindeki {-gı} sıfat-fiili,³⁴⁸ Batı Türkçesine geçerken baştaki “g” ünsüzünü {-ı-çak (< -gı-çak)} düşürmüştür. Nitekim oluşan bu yeni yapı, Eski Anadolu ve Klasik Azeri Türkçesinde de gördüğümüz {-IcAk} zarf-fiilini meydana getirmiş ve sonrasında da fiill tabanlarına gelen {-IcAk} zarf-fiilindeki vurgusuz orta hece ünlüsü “ı”nın düşmesiyle de sadece “çak” unsuru kalmıştır. Bu şekliyle de Azeri Türkçesinde kullanılmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Aşığam, gedirəm hər xeyir-şərə / *Eşitcək*, vəsfini yazdım dəftərə [AEE: s.187]. Ey deyən: səbr kıl, ah eyləmə yarı *görcək* / Mənə düşvardır ol, gər sənə asan görünür [FuzE cI: s.133]. Güzərim kuyüvə *düşcək* ayağım toprağım / Tutiya etmək üçün çeşminə, əshab apanır [SAŞ cI: s.151]. *Yetişcək* yanma o sərvnazın, Başma bir dolan o şahbazın [NSE: s.156]. Qəddin tək nə ər-ər, nə şümşad olur / Onu *görcək*, qəmdən can azad olur [MPV: s.79].

TTT: İntizaram *görcek*, ey peri-peyker / Husnuñ mähtacıdır mahı-minevver [Moln: s.277].

AT: Mən bunu *görcək* Telmana baxıb gülümsədimsə, o heç qımıldanmadı da [Er: s.44]. Molla bu qissədən pərişan hal / Evinə *döncək* övrət etdi sual [HopH cII: s.123]. Teymur bu sözü Molladan *eşitcək*, əmr eləyir, ona bir ox verirlər [MNL: s.33]. İçəri *gircək* gördülər günün qabağında palaz salınıb, bir qız yun daramağa

³⁴⁸ {-gı} ekini sıfat-fiil olarak değerlendirenlerden biri de Räsänen’dir (1957: 128). Çengel (2005: 302, 316), “Kırgız Türkçesi Grameri” adlı eserinde, {-GIçA, GUçA} zarf-fiillerinden bahsederken {-GIçA} zarf-fiilinin yapısında bulunan {-GI}’nin tıpkı {-GU} gibi bir gelecek zaman sıfat-fiil eki olduğunu ifade etmiştir. Turgunbayev (2004:282) de {-GI} ekini “Kırgız Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri” adlı eserinde sıfat-fiil eki olarak verir. Özbek Türkçesinde de gelecek zaman sıfat-fiili olarak geçer (Öztürk, 1997:227). Başka bir Oğuz lehçesi olan Türkmen Türkçesinde kullanılan {-gı}, hâlihazırda bir sıfat-fiil ekidir (Doğan, 2007:574). Lakin Türkmen Türkçesindeki bu sıfat-fiil Kırgız Türkçesinde de görüldüğü üzere bizce baştaki “g” ünsüzünü düşürmemiş eskicil bir sıfat-fiil ekidir.

məşguldur [YVÇE cI: s.26]. Aslan bacısının səsinə *eşitcək*, qalxıb gözlərini açmaq istədi, amma mümkün olmadı [CCSE cI: s.215].

2.Ana cümlenin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Bir neçə gün *ötcək* o məhrü / Axir ki, dutar bu cəm ilə xu. [MVG: s.224].

AT: Elə Molla qapını açıb bayıra *çıxcaq*, qapının dalında gizlənmiş arvad içəri girib qapının dalını vurur [MNL: s.176].

1.1.21. {-cAyIn/-IcAKIn}

Yapı:

Eski Anadolu ve Klasik Azeri Türkçelerinde görülen bu ekin günümüzde Azeri Türkçesinin ağızlarında varlığını sürdürdüğü görülür³⁵⁰ (Mirzəzadə, 1990: 176).

Eski Anadolu Türkçesindeki “*ıçak*” ekinin vasıta hâli ile genişletilmiş ({-IcAKIn}) şeklidir. Klasik Azeri Türkçesinde ise {-cAyIn} şekliyle görülür. Aslında bu ekler aynı eklerdir. Dollayısıyla “*cek*” zarf-fiilinde olduğu gibi Klasik Azeri Türkçesindeki {-çAyIn}’ın bu şekliyle doğrudan fiil tabanlarına gelemeyeceğini, öncesinde Eski Anadolu Türkçesinde de gördüğümüz {-IcAKIn} biçimiyle var olması gerektiğini düşünmekteyiz. Azeri sahasında fiil tabanına gelen {-IcAKIn} zarf-fiilinde bulunan baştaki vurgusuz orta hece ünlüsü “ı”nın düşmesiyle {-çayın}³⁵¹ ~ -çağın (<([g]ı)-çak+ın} zarf-fiili oluşmuştur. Bizce {-ceyin}³⁵² olarak isimlere ve {-IcAKIn, -çAyIn} olarak da fiillere gelen bu ek, doğrudan Pokrovskaya’nın (1964:250) Gagavuz Türkçesindeki {-dıcaan

³⁵⁰ {-çağın,-cağın, -ceğın, -ceyin, -çegin} şekillerinin yine Azeri Türkçesinin ağızlarında görülen, {-ğacın, -kecin, gecin}³⁵⁰ eki gibi doğrudan fiil tabanlarına gelmebilmektedir. (Djangidze, 1965: 83; Şireliyev, 1962a: 282; Hüseyinov, 1958:83).

³⁵¹ Azeri Türkçesinde orta hecede g>y değişmesi karakteristiktir.

³⁵² Aynı sözcüğün “-e kadar” anlamındaki “ceyin” edatı olarak Kırgız, Karakalpak, Kazak, Özbek yazı dillerinde; Türkmen ve Başkurt ağızlarında yönelme hâli eki almış isimlerden sonra geldiğini görmekteyiz (Li,2004:207-208).

{(-dik+ı+çak+ın)} zarf-fiil ekini açıklarken ikincil unsur olarak gösterdiği {çag [isim]+ın[vasıta hâli]} yapısı ile ilgilidir.³⁵² Bu ekin zarf-fiilleşme süreci, Azeri Türkçesindeki {-cAk} zarf-fiili ile aynıdır. Tek farklılık bu zarf-fiilin {+ın} vasıta hâli ile genişletilmiş olmasıdır. {-çagin} da böyle dilbilimselleşme izlemiştir,³⁵³ diyebiliriz.

Kısacası {-cAk, IcAk, -IcAKIn, -çAyIn,} zarf-fiillerinin tamamı {-gı-çak} zarf-fiilinin değişik sahalarda ve zamanlarda³⁵⁴ kullanılan fonetik varyantlarıdır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Dakı her kim döndüre anlara, ol gün , ardını, illâ **ikileyicegin**, çalış içün, yâ **ulaşıcağın** bir bölüğe ya'nî yüz döndürmek yokdur, illâ meger tartup girü dönmek içün [MKT: 83b/8]. Anlara **olıcağın** böyle hitâb / Özüñi fıkır eylegil iy nâ-şavâb [Esr: 1131]. Bu yüzi sen ilet aña degin / Ol yüzügi bilür **göricegin** [VG:1339]. Bunlara **iricegin** orta yire / Kim buları biri birine vire [VG: 648]. Arusuz **olıcağın** aru tonı / Arı ola çün yuduñ girü anı [MT: 3444].

TAT: Ələsgər **görcəyin** candan usanıb / Camalından şəmsü qəmər utanıb [AEE: s.50]. Eyni "mötəldi, əcvəfdi" bu fəli-mazi / **Yetcəgin** nemətə inkar elədi fəyyazi, [SAŞ cII: s. 11]. **Görcəyin** xəlq oları, söylədi, ey bari-xuda / Tülkü quyuğunu harda batırıbdır nohura [SAŞ cII: s.16]. Yerbəyerdən o qövmi-niksifat / Üzünü **görcəyin**

³⁵² Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bir çok yapıya; ağızlarda ve zaman zaman Türkiye Türkçesinin bir ağzı gibi düşünülen Gagavuz Türkçesinde tesadüf etmek, bu tür büyük paralellikler bulmak, sıradışı bir durum değildir.

³⁵³ Pokrovskaya'nın {-dicaan} zarf-fiil ekinin yapısını açıklarken ikincil unsur olarak ifade ettiği {-caan (<çag + (i)n)}'nın ilk örneklerini aslında Eski Anadolu Türkçesi ve Klasik Azeri Türkçesinde görmekteyiz. Hatta Çağdaş Azeri Türkçesinde de yazı dilinde hâlihazırda kullanılmaktadır ki bu da Gagavuz Türkçesindeki {-dicaan} ekinin ikincil unsurunun doğru teşhis edildiğini gösterir.

³⁵⁴ Zarf-fiillerin dönüşümü, genişlemesi ve düşmesinde ifade edilen zaman kavramı aslında görecelidir. Zarf-fiillerdeki değişiklikler paralel süreçlerde veya artzamanlı da olabilmektedir Bu zamansal farklılıklar veya paralellikler çevresinde oluşan döngü, daha çok yerleşik unsurların dil tercihleri ve siyasal gelişmeler ile doğrudan ilgilidir.

çəkər sələvat. [SAŞ cIII: s. 41]. Köpək adın *eşitcəyin* çaqqal Xövfdən durmadı, qaçıb filhal [SAŞ cIII: s.86].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bir hikâyet ögrediserüz size / *Öğreniçegin* du‘â kılun bize [MT: 4076].
Uçmagıçun her yola varmak gerek / Uçmaga *iriçegin* durmak gerek [MT: 826].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Kendüzini *yiçiçegin* dirilür / Kendüzin yimeyiçek derhâl ölür [MT: 4177].
Zühre *işidiçekin* âhengini / Sır-ıdı anuñ üninden çengini [MT: 1343].

1.1.22. {-AgAdA(n) ~ AAgAdA(n)}³⁵⁵

Yapı:

Türk lehçeleri içinde sadece çağdaş Türkmen Türkçesinde kullanılan bu ek, aynı lehçenin tarihî dönemlerinde görülmemektedir. Türkmencenin ağızlarında ekin çok sayıda fonetik varyantları bulunmaktadır (Söyegov, 1981: 148). Ayrıca Türkmen Türkçesinde bu eke mukabil olarak zaman zaman {-Ip} zarf-fiili de kullanılmaktadır (Azimov vd., 1960:437). Bazen {+dAn} ayrılma hâli ekiyle de genişletilebilen bu zarf-fiildeki {+dAn} eki, çoğunlukla kısa çizgi ile gövdeden ayrıldığı için üzerine vurguyu çekmez (Söyegov, 1981: 149).

Ekin etimolojisine ilişkin görüşler sınırlıdır. Hosrov {-GAn, -GIn} sıfat fiil ekleri ve {-dIn, -dAn, -dA} eklerinin birleşmesiyle kalıplaştığını ifade eder. Canmavov, Hosrov’ın bu açıklamasındaki {+dAn} kısmının ayrılma hâli eki, {+dA} kısmının ise vakit-yer bildiren bir ek olduğunu belirtir (Söyegov, 1981:148-149). Söyegov’a göre (1981: 149-151; 1999:447). “-Ip gel-” şeklindeki tasvirî fiil ile “dA”

³⁵⁵ Türkmen Türkçesinde {-AgAdA} ekinden sonra zaman zaman {+cIk} eki de gelebilmektedir. Örn: baragadacık< bar-agada+cık vb. (Azimov vd., 1960: 438).

bağlacından gelen yapının ağızlardan edebî dile gelene kadar tanınmayacak ölçüde birleşmesinden oluşmuştur. Ayrıca Söyegov (1981:148-149), {-AgAdAn} ekindeki “n” ünsüzünün herhangi bir gramatik fonksiyonunun olmadığını söyler.³⁵⁶ İlker (1997:154), {-A} zarf-fiil eki + {-gAy} gelecek zaman eki + {+dA} bulunma hâli ekinin birleşerek bu formu ortaya çıkarmış olabileceğine değinir. Doğan’a (2007:572) göre {-A} (zarf-fiil eki) + git- (fiil kökü) + {-A} (zarf-fiil eki) unsurlarının kalıplaşmasından oluşmuştur.³⁵⁷

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “...-ar...maz, -ınca” anlamında zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık)³⁵⁸ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Azimov vd., 1960:437).

TT: Akmağñ eline ıǵtıyaar berseñ / Düz işi de *alağada* çövre eder (*Eğer ahmağa fırsat verirsen / Düz işi alır almaz ters yüz eder*) [AAŞ: s.338]. Hüzirem bir çopan çorbasyny *çaykandyragada*, öñüñizde goýarys (*Şimdi de bir çoban çorbasını karıştırır karıştırmaz önünüze koyarız*) [BöT: s.143]. Ana, dañ-danlar daş çykyp *gelägede*, pişik basyşyny edip, başujuna barsam, gel, bir barlaýyn diýsem, asyl ol-a eýýäm işini bitirän bolsa nätjek! (*İşte sabahleyin dışarı çıkıp gelince, kendi gibi yürüyüp başucuna gitsen, gel, bir kontrol edeyim desem, asıl o da bundan böyle işini bitirmiş olsa ne yapacak*) [BöT: s.208]. Ýylan Hyrly Durguryñ bārisinden *baragada* oña bu gümanyny aýdaýsam diýdi (*Yılan Silahlı Durgur’un berisinden giderken ona bu şüphesini söylesem dedi*) [Kepb: s.346].

2. Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Zylyha *gorkaragada* kellesini beýlesine öwrende, öz serpen suwuny geýnūwli yaş gyzyñ gümmezekläp duran döşlerinde gördi (*Zeliha korktuğu için başını öylesine*

³⁵⁶ Bizce buradaki “n” ünsüzü ağızlarda sıklıkla gördüğümüz “n” pekiştirme ünsüzünden başka bir şey değildir. Zaten bu form da genellikle ağızlarda görülmektedir.

³⁵⁷ Örn: baraagada < bar-a gid-e vb. (Doğan, 2007:572).

³⁵⁸ Gecikmesiz zamandaşlık: Zarf-fiil ve bağlandığı fiildeki hareketin aynı zamanda derhâl gerçekleşmesi (Tiken, 2003:313).

çevirince, kendi döktüğü suyunu, zarif ve genç kızın kubbe biçiminde duran göğüslerinde gördü) [MTH: s.71]. Maral aljyrary, **gorkaragada** çermegine elini yetirdi (Maral şaşırtdı, korktuğu için cebine elini soktu) [Kepb: s.22].

3.Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Äri öleni bilen bu adamlar nä **alagada** ertesi üytgäberer öydýärmikäler? (Kocası öldükten sonra bu adamlar ne alırsa sabahsı değışiverir düşünüyorlar mı ki?) [MTH: s.44]. Ol **gorkaragada** okamagyny dowam etdi (O korksa da okumasına devam etti) [MTH: s.114]. Birdenkä aşagyndan çykyp bolmajak ýagdaýa **salagada**, soňam gürüm-jürüm bolayśa, men näderin? (Birden aşığıdan çıkamayacak duruma gelirse, sonra da kaybolursa, ben ne yaparım?) [BöT: s.89].

4.Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanır.

TT: Men ony hol noburyň gyrasyna **baragada** suwa basyp iýdim (Ben onu bu kanalın kenarına götürdükten sonra suya basıp yedim) [HalH: s.41].

1.1.23. {-I)kA(n)}³⁵⁹

Yapı:

Türkçenin her döneminde sıklıkla kullanılmış olan {-ken} eki, sadece “i-(er-, ir-)” fiilinin üzerine gelir (Korkmaz, 2003:1014; Ergin, 1998: 346-347; Hacıolova, 1970: 4). “i-(er-)” ek-fiilinin zarf biçimi olan bu yapı (Korkmaz, 2003:1014), isimlere ve -görülen geçmiş zaman ve istek, şart emir kipleri hariç- tüm çekimli fiillerin üzerine gelebilmektedir. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda ise ekin diğer zarf-fiil eklerinden ayrılması gerektiği vurgulanmış, hem zaman eki olarak isimleşmiş fiillere, hem de yalın ve yalın olmayan isimlere gelmesiyle öne

³⁵⁹ Krş. AnA: {-kA}, {-kAnA}, {-kAnI}, {-kenezleyin}, {-kenez}, {-kAnAk}, {-kAnAm}, {-kAnAn}, {-kenelik}, {-kenelicek}, {-kenlik}, {-kAnIArI} (Karahan, 1996:206). Bunlara ilave olarak {-kenik}, {-kAt}, {-kenden}, {-gendik}, {-kenmük}, {-kenna}, {-kenle}, {-kAnnAk}, {-geneni}, {-kennem}, {-kAsInA}, {-kın}, {-ko}, {-ku} (Taşçı, 2003: 9-10). Ayrıca Anadolu ağızlarında {-iken} için bk. Sezer, 2007:1879; Aydın, 2000: 639-645.

çıkarılmıştır. Bu bağlamda “i-” yardımcı fiiline doğrudan getirilemeyen ancak “er-ür-ken” gibi yapıdan geliştiği düşünülen bu ek için zarf-fiil eki değil de “zarflayan eki” önerisi yapılmıştır (Vural, 2007:2290).

Ek, ünlü ile biten bir tabana geldiğinde “i”, “y”ye döner. Önceleri vurgulu olan ve ayrı yazılan ekin zaman içinde ayrı yazılırlığı azalmış; bir nevî ekleşme sürecine girmiştir (Kononov, 2001: 484-485). Yani isim veya fiil unsurundan sonra gelen ektaki “i-” fiili erimiştir. Bazı Türkologlar, {-iken} ile {-mİş} ekleri arasında paralellikler olduğunu ifade eder (Hacılova, 1970:2). Türkiye Türkçesinde ünlü uyumunu bozan bu ek Türkmen Türkçesinde ünlü uyumuna {-ka, -kă ~ -kaa, kää} girer (Tabaklar, 1994: 147).

Ekin kökeni üzerine görüş belirten Deny (1941:917), zarf-fiilin çok anlamlı ve işlevli {-kăy}³⁶⁰ ekiyle ilgisi olabileceğini belirtir. Gabain (1988a:56; 2003:121), ekin Eski Türkçede “är-măz+kăn” şeklinin olduğundan hareketle “ärkăn (iken)” şeklinin “*är-ür+kăn” gibi bir yapıdan bozularak geliştiğini kaydeder. Kononov (2001: 484) ve Pokrovskaya’ya (1964:246) göre ek, “olmak” anlamındaki “i-(<ir-, er-)” ile isim-fiil (sıfat-fiil) {-ken}’den oluşur. Erdal, {-iken(<erken))} zarf-fiilinin, *erür ken şeklindeki yapıdan hece yutumu yolu ile oluştuğunu belirtir (Ağca, 2010:97) Ekle ilgili farklı bir noktaya değinen Karahan (2011:194-195), zarf-fiil eklerinin genelinde genişleme eğiliminin bulunduğunu,³⁶¹ fakat Türkmen Türkçesindeki {-kA} zarf-fiilinin bu açıdan tutarlı olmadığını belirtir. Bu bağlamda {-kAn} zarf-fiil ekindeki “n” ünsüzünü, tıpkı diğer zarf-fiil eklerine gelen pekiştirici unsur olarak değerlendirir ve ekin asli yapısının {-kA} olabileceğini ifade eder.

Gene {-kAn} zarf-fiilinin olumsuzu olan ve Eski Uygur Türkçesinde görülen {-mazkan} ekinin çözümlenmesi amacıyla bazı çalışmalar da yapılmıştır. Kontrat’ev ekin {-mAz} ve {-gAn} sıfat-fiil eklerinin kalıplaşmasından meydana geldiğini söyler (Telitsin, 1987:12). Diğer bir görüşte ise “-r ärkăn” yapısının olumsuz çekimine benzetilerek “-maz ärkăn ~ maz [är]kăn~mazkan” yapısının

³⁶⁰ {-kăy} ekinin anlamları ve kullanım cetveli için bk. Deny, 1941:881,897.

³⁶¹ {-kAn} zarf-fiilinin de {-kAnA, -kAnAlIk, -kAnAlIcAk vb.} gibi şekilleri vardır (Karahan, 1996:206).

ortaya çıktığı belirtilir (Telitsin, 1987:13). T.Tekin (2003a:178), {-mAzkAn} yapısı için “erken” zarfındaki {-kAn} unsurunun, yakıştırmalı olarak {-mAz} olumsuz şimdiki zaman ekine de geldiğini söyler. Erdal, {-mAzkAn} ekinin “-mAz erken” gibi bir yapıdan geldiğini; “erken”in ise “*erür ken” şeklinden ortaya çıkmış olabileceğini ifade eder. Bununla birlikte Erdal, {-kAn} ekinin isimlere gelerek zaman zarfı yaptığı ve ekin aslının bu şekliyle de bir edat olabileceğine işaret eder (Ağca, 2010:97). Ağca (2010:97) ise {-mAzkAn} ekinin “-maz erken” şeklinin kısaltılmışı olduğunu ve “-maz erken” ekinin {-mAzkAn}’a göre daha eski kullanım olduğunu dile getirir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı anda, -dığı sırada” anlamında zaman bildirme (devamda gerçekleşme)³⁶² işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:298).

EUT: bir ada ol erür talım balık **oduğ erkän** saklanmadın tuşar alxunı kemi birlä singürür (*Birinci tehlike şudur: Canavar balık uyanık iken, insan dikkat etmeyip onunla karşılaşır, o, (yolcuların) hepsini gemiyle birlikte yutar*) [İKPÖ: 17/1-5]. Yettinç kün tañ **tañlayur erkän** ädgü ögli tegin uluğ kübrüg tokıtıp inçä tep yarlıgkadı. (*Yedinci gün, şafak sökerken, İyi Düşünceli Prens, büyük davulu çaldırıp şöyle buyurdu*) [İKPÖ: 31/6-8; 32/1-2]. Bu muntağ emgeklig savlar **sözleyür erken** anıñ arasın ta yir yarılı (bu ıstıraplı sözleri söylemekte olduğu sırada, yerler yarıldı) [DBH: 152-154]. Kaltı men öngre asankılığ uzun yolta bodisavatlar yorigınta **yoriyur erken** üküş kurla burkanlarla nom tilgenin evirtgeli ötügçi boltum (*Şöyle ki, ben önceden, sayısız uzun yolda, Bodhisattvalar yürüyüşünde yürür iken, pek çok defa Budalara öğreti tekerleğini çevirmeleri için ricacı oldum*)³⁶³ [AY: 163/14-19]. Biz ilkide yalañuğ **ajunıta erken** ağır ayıg kılınç kıltımız (*Biz vaktiyle insanlar âleminde iken pek kötü ameller işledik*) [AY: 71/40].

³⁶² Devamda gerçekleşme: Zarf-fiildeki hareket sürdüğü sırada ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi (Tiken, 2003:298).

³⁶³ Çev. Ölmez, 1991:51.

KT: Kiçig *oğlan erken* bilig öğrenür / Uluğ bolsa ötrü tilekke tegür [KB: D1823]. Biligsiz er öldi atı ölmedi / Biligsiz *tirig erken* atı ölüg [AH: 95-96]. *Kiçig erken* ögret oğulka bilig / Kiçigde bilig bilse kötrür elig [KB: D1493]. Ol kelür *erken* kördüm [DLT cI: s.108]. Biri oğlan *erken* tapuğka kirür / Tağı bir beğük bolsa ötrü kılur [KB: 4032].

HT: Bir kün ol gār içinde *olturur erken* bir kimerse peydā boldı tağı Peyğāmbar ‘as aytur [NF: 7/14-15]. Ol şahāba iştihāsı *bar erken* tağı *fağır erken*, aydı kim: Fulān şahāba méndin dervīşrek turur [NF: 257/11-12]. Timür tig bolsa köñli kıl habar kim / *Sovuk irken* timürni tögmegeyim [KHŞ: 496]. Yūsuf tağı İbn Yāmin Rāhīldin erdiler, Yūsuf *kiçig erken* Rāhīl vefāt kıldı, Yūsuf, İbn Yāmīn kiçig qaldılar tep Ya‘kūb bularnı şefkat kılur erdi anasız tep [RKE: 67r/10-12]. Mevlī yarlıkar: munça edğülük *kılmış erken* meni qoyup mendin özgedin halāslıq tiler-sen [RKE: 89r/4-5].

EAT: Resūlul’lāh *dururken* halvetinde / Haber virür aña Cebrā’il anda [KEMŞ: 2a/9]. Bir gice *yaturiken* ol düş görür / İrte turur anı Ya‘kūba sorur [ŞYZ: 2a/21]. *Gider iken* uğradılar bir yire / Kim anuñ taşı güherdür yiksere [İsk: 8515]. Bī sitāre yaraşur mı ki gezem ‘ālemi ben / *Zeyn iken* necm-i ‘atāñ-ıla şeb-istān-ı kerem [CSD: 7/61]. İy Yūnus Emre *tıfl iken* hiç nesneyi fehm itmedin / Cümle ‘ulūmı keşf idüp bildürüp öğrenden nedür [YED: 94/5].

KOT: Zülf-i müşğînini gördi hoş-bû / Göbegi düşdi *kaçarken* âhû [ŞSM: 468]. Ciger-*küşesiyken* gülüñ goncalar / Urup sille bād itdi zîr ü zeber [AAM: 1329]. *Olurken* bu ma’nâ bana hâtıra / Hutûr itdi bir fikr-i nev hâtıra [CK: 283]. Sade-i dîde *dökerken* gevher / Yumulup hâb-ıla oldu bî-fer [SOE: 1036]. Nâlân olarak *gezerken* ol mâh / Bir bülbül-i mest gördi nâgâh [HÜA: 1758].

TAT: Neçelər talib olubdur bu hüma kölgəsinə / Çin elindən seyr *edərkan* bulduq ol dəryayı biz [Hat: s.110]. Əzəl nəqqaşı *yazarkan* cəmalın nəqşini, dammış / Qələmdən nöqteyi-ənbər bu gülbərgi-dilarayə [Nes cI: s.33]. Vəsl umub cövrü cəfasını *çəkərkan* can hənuz / Mehr umub şövqində *yanarkan* dili-suzan hənuz [FuzE cI: s.341]. İbrət et Ağə Məhəmməd xandan, ey kəmtər gəda / Ta həyatın *var ikən* nə

şahə, nə xunxarə bax! [MPV: s.156]. Qəvvas olub eşq bəhrin *üzərkən* / Sevda səməndini minib *gəzərkən* [MVV: s.27].

AT: Gecə məşuqəsi *düşərkən* maşında sumkasını axtarmış, tapmamışdı [QG: s.215]. Onlan harda gizlətməyi *düşünərkən*, zehmində bir fikir doğdu [AŞSE cI: s.369]. O, hirsli-hirsli *gedərkən* küçədə Çörəkçiyə rast gəldi [AHNE: s.34]. Aləm doğacaq, dirçələcək, məhv olacaqdır / Dünya boş *ikən* əvvəli, həp boş qalacaqdır [CCSE cI: s. 73]. Məqalədə deyilənlərin başdan-ayağa hamısının yalan, iftira, böhtan olduğunu elan etdi və onu *oxuyarkən* sarsıldığını, hətta qəzəbdən ağlamaq istədiyini bildirdi [MaB: s.104].

TTT: Beyük fikre qaldım ‘aqlım yitürdim / *Tirig erken* öli bolup qalıp men [MAD:56/11-12]. Coşğın *iderken* özüñdin / Ayrılır sen hoş yazıñdin [MAD:147/17-18]. Ferəgat *yaturken* nəfsimni beslep / Turdı köñül yār cemālin heveslep [MAD:171/13-14].

TT: İlki-ilkilər köşkdən çykyp öyünə *gelyürkə* öñki edişi yaly, ogly üçin dükandan süýji-kökejik alardy (*İlk olaraq köşkten çıkıp evine gidiyorken önceki yaptığı gibi, oğlu için dükkandan şekerli bisküvit alırdı*) [ÜNB: s.111]. Atası, ony *yatyrka* öldürməkçi bolyar, emma yüregi etməyār (*Adam, onu uyurken öldürmek istemiş, ama yüregi el vermemiş*) [THM: s.170]. Aýalyñ arkañda dag yaly bolup *durka*, kim saña aýyp yöñkesin? (*Karın arkanda dağ gibi dururken, kim sana suç atsın?*) [Kepb: s.285]. *Eñek atyp yatyrka*, dādem maña şey diýipdi (*Ölmek üzereyken dedem bana bir şey dedi*) [AHR: s.12]. Yatakhana *gelyürkə* Amansāhet içini geplettdi (*Yataxhaneye geliyorken Aman sehet içinden konuştu*) [BöT: s.95].

GT: Kararlı yolu aklımdan *geçirerken* / anamın bakişından uyandım [GBY: s.37]. *Satarkan* malını, ona çok sıra yaklaşarmışlar birkaç genç tıgaraylan aazlarında [GDG: s.82]. Babu ama, Köroğlu *avlanmaktaykan*, hep alıştırarmış Kır-atı kendisinā [GagD. s.112]. Bu bizim dünnā *gözālkān*/Olsalar erdā *gezārkān* [SeçY: s.14]. Lafa *dururkan* yanımızda bulunēr Kostinin bobası da hem Marinka da [PubY. s.43].

Tüt: Nîlüfer *okuldayken* oda Aylin'e ait olurdu [AdA cI: s.38]. Ali Kemal Dahiliye Nazırı, Refik Halit Posta-Telgraf Genel Müdürü *iken* Anadolu'ya duman artırmışlardı. [Cum: s.24]. Hiç böyle *gülümserken* kulaklarına kadar kızaran birini görmemiştim [SiyS: s.132]. Eğilip çıplak omzunu *öpecekken* vazgeçti [YorS: s. 173]. İkdam gazetesi muhabiri akşam üzeri haberi yetiştirmek için gazetesine *koşarken* Meserret kiraathanesinin önünde tarihçi Ziya Şakir Bey'e rastladı [Dir: s.75].

2. Ana cümlelerin cümlelerin yüklemine, “-dığı hâlde, -masına rağmen” anlamında zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:147; Korkmaz, 2003:1041; Tiken, 2003: 300).

EUT: Tanım tüsi takı *tükemezken* taluyda yatıpan tapladukumin tutar men, sebdükümin yiyür men (*Vücudumun tüyleri büyümediği halde deniz [kıyısında] dileğimi tutuyor, sevdiğimi yiyorum*) [IB: 3]. Burkan kutın bulu y(a)rılıkap takı nom tilgen-in evire *y(a)rılıkamaz-kan* nırvan-ka kîrgeli ugrayu y(a)rılıkamış (*Buda kutsallığını elde ederek, hatta öğreti tekerleğini [Dharmacakra] buyurup çevirmezken*)³⁶⁴ Nirvâna 'ya girmek için özellikle buyurmuş)³⁶⁵ [AY: 159/8-11].

KT: Yılan *yumşak erken* yavuz fi‘l iter / Yırak turgu yumşak tip azılmağı [AT: 215-216].

HT: Néçeme kimerseler bolğay kim *rûza tutmaz erken* rûzadârlar cümlesidin bolğaylar [NF: 265/9]. Hüseyn kayda erdükin *bilür erken* adın yérde ister erdi [RKE: 244v/13-14]. Bu yañlığ devleti *bar irken* ol şah / Kılur ‘ışkıñda tün kün tınmadın âh [KHŞ: 711]. Halim ol kişi bolur kim, düşmanıdın intikâm kılmakğa kudratı *yeter erken* afv kılsa [NF: 148/2-3]. Âdem oğlı ölerin *bilür erken* Peyğambar aydı teyür [NF: 381/8].

³⁶⁴ Çevirmedeği hâlde.

³⁶⁵ Çev. Ölmez, 1991:48.

EAT: *Göredurken* cümle çirkin hūları / Eyle-y-iken hōş dutarlar buları [Gar:1675]. Girü durur yokluktan kamularun baylığı / Bunca varlık *var iken* gıtmez gönül tarlığı [YED: 361/1]. Ne dürlü vākı‘a yağdıse gökden / Başuma düşdi hiç *geçmezken* ögden [Işk: 4974]. *Yüzemez-iken* suyu diler-idi / Yâri ogrına dişin biler-idi [MT:294]. Yine döndi ağladı zarı kılu / *gülmüşiken* ilerü öñdin ulu [ŞYZ: 998].

KOT: Ölmez, oğul kişiye oldı sühan / Nâmını zinde ider *mürde iken* [SOE: 1683]. Yüzini *görmez iken* gün hergiz / Yandı günden yüzi oldı ‘âciz [SSM: 1516]. *Bulunmaz iken* bende her bâr esb / Hudâ verdi gerdûne-i çâr-esb [MihK: 3870]. Ben mâ’il idüm çehreñ ile zülfüñe cânâ / *Fark itmez iken* dahı gözüm ag u karayı [HZD Gaz: 495/4]. Yolın *azıtmış iken* toğrı yola / Getürdüñ nice biñ ehl-i şalibi [Muhb: 19/3].

TAT: Pärdeyi-zöhdü sēlahē *girmiş ikən*, vay kim / Bixəbər nagh rüsveyi-cahan boldum yenə [Kiş: s.115]. Sənin tək dilbəri-cananə yetdim / Zi hicran *ölmüş ikən* canə yetdim [Hat: s.137]. Ey xoş ol məst ki, *bilməzkan* özünü, sözünü / Yalvarıb saqiye camü məza istər küstax [Köv: s.36]. Xilafı-rə'yim ilə, ey fələk, mədar etdin! / Məni, gül *istər ikən*, mübtəlayi-xar etdin! [FuzE cII: s.136]. Zülfünün zülmətində *qalmış ikən* / Doğdu hüsnu, göründü şəmsi-züha [Nes cII: s.242].

TTT: Rās yol *barqa*, egri yola gidersin / Neçün böyle öziñ ‘āşi idersin [Zel: 21/9-10].

Tüt: Kantarcılar’ın Hüseyin Efendi, Aliye’ye sahip olmayı *beklerken* bu, Damyanos ancak Tosun Bey’in ele geçirilmesinden sonra kabil olacağını söylemişti [VuK: s.130]. Çünkü gerçekten de bendim; fakat bu iş bu kadar *açıkken* cevabıma gene sinirlendi [YDBY: s.89]. Haftada üç defa akşamüzerleri eski zabitten Almanca ders alıyor, gündüzleri müzelerdeki ve yeni açılan galerilerdeki tabloları seyrediyor ve pansiyona daha yüz adım *uzaktayken* burnumda lahana kokuları hissediyordum [KüMM: s.54]. Aylin çok ilerki yıllarda bu tür davranışları çözebilen bilgileri edindikten sonra bile güzel bir yaz akşamı, fol yok yumurta *yokken* ölmeye kalkışmalarının nedenini bulamamıştı [AdA: s.51]. Hizmetçileri *varken* yokmuş gibi davrandı. [SiyS: s.71].

3. Ana cümlelerin cümlelerin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Karı üpgük yıl *yarumazkan* etdi (*Yaşlı hüthüt [kuşu] [yeni] yıl [sabahı daha ortalık] ağarmadan önce öttü*) [IB: 21]. Kayu küşüşi erser anı köngülinte sakını kün t[e]ngri *togmazkan* ol ok ev içinde olurup kara önglög aşlarıg aşansun. (*Hangi arzuysa onu gönlünde düşünerek güneş tanrı doğmadan önce o da ev içinde oturup kara rekli yemekleri yesin*) [AY: 362/4-7].

KT: Ölüm *tutmaz erken* ođun ay ilig / İşiñni itingil yetürgil bilig [KB: D1366]. Sini *koğmaz erken* bu dünyanı koç / Saña *toğmaz erken* sen ir aşnu toğ (*Bu dünya seni terketmeden, sen onu bırak; o senden bıkmadan sen daha önce davran, onu gözünden düşür*) [KB: D4737]. Ölüm *kelmez erken* ölümke itin / Tiriglik öğinde tapuğ kıl tapın (*Ölüm gelmeden, sen ölüme hazırlan; Hayatta iken, Tanrının emirlerini yerine getir; ibadet kusur etme*) [KB: D1370]. Közi suğ ay artuğ uzun sağnur er / Ölüm *tutmaz erken* bariñ barça bir (*Ey aç gözlü ve tamahkâr insan, henüz ölüm yakalamadan, neyin varsa, hepsini ver*) [KB: D5299].

HT: Yétti yaşarda saña ulaşdım tağı yaşım yégirmige *yetmes erken* mübârek cemâliñdin adırılurmen [RKE: 237v/10].

EAT: ‘İmâret *olmamışken* rub‘-ı meskün / Bu ‘âlî kıbbe vâz‘ olmuş humâyün [HN: 222]. İllere irür eli *şunmaz-iken* / Söylenüdur sözleri *dinmez-iken* [Gar: 9036]. Gelün bugün yanalum yarın yanmamagiçün / Ölelüm *ölmeziken* yine ölmemeğiçün [YED: 251/1].

4. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümlelerin yüklemindeki hareketin de sürdüğünü belirten zarf-fiiller yapar.

KT: Tüşün ol bu dünya keligli keçer / Yigen yıl büke teg *yir erken* açar (*Bu dünya bir konak yeridir, gelen geçer; o her şeyi yiyen büyük bir ejderha gibi, yedikçe acıkır*) [KB: D1202].

5. Ana cümleinin yüklemine, “diktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bâkî suyn *içmiş iken* belürmez ölüm çeşnisi / Niçe zevâl ire bana sevmegile varurısam [*YED*: 190/4].

6. Ana cümleinin yüklemine, “acağına, -acak yerde” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Ma’sûk *olacakken* oldı âşık / Azrâ *olacakken* oldı Vâmık [*HÜA*: 377]. Meğer bey efendi divanının o sahifesinde munderic iki şarkıdan birincisini *tamamlayacak iken*, aceyle ikincisini rakamlamış imiş [*ArS*: s.74]. Yalnız bu kitap Kont dö Bukas *olacak iken*, o gelmedi de yerine Le zavantür dü şövalye dö Foblas geldi [*ArS*: s78].

Tüt: Kaç senelik adamı olan Ragıp Efendi bile bu hal karşısında ümitsizliğe düşüp işten el çekti ve konağa gelip *yerleşecek iken*, Naim Efedinin başına çöken sıkıntılardan kendine bir hisse düşmesin diye Cihangir’den mümkün olduğu kadar uzağa gitti [*KirK*: s.159]. Şair ya da yazar *olabilecekken* olamayan, ömür boyu *yazabilecekken* hiç yazamayan... [*SiyS*: s.55].

7. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Kılıç *teprer erken* yağı tepremez / Kılıç kınka kirse beg inçlik yimez (*Kılıç kımıldattığı takdirde düşman kımıldayamaz; kılıç kınına girerse, beyin huzuru kaçır*) [*KB*: D2144].

1.1.23.1. {-kenden}

Yapı:

Tek örneğini Türkiye Türkçesinde gördüğümüz bu ek {-ken} zarf-fiiline gelen ayırılma hâli ekinden oluşmuştur (Argunşah, 2011:64). Daha çok ağızlarda görülen bu tarz kullanımlar, nadir olarak yazı dilinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından dolayı” anlamında sebep-neden bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Bursa Osmanlı Bankasında yazman olarak *çalışırken* çok iyi bilir [**İmp:** s.95].

1.1.23.2. {-(I)kAnA}

Yapı:

Gagavuz Türkçesinin yazı dilinde görülen bu ek, Anadolu ve Rumeli ağızlarında {-kAn} eki gibi sıklıkla kullanılan bir zarf-fiildir.³⁶⁶ Özkan’a (1996: 175) göre, ek, {-IkAn} zarf-fiili üzerine gelen “-A” seslenme ünlemiyle oluşturulmuştur. Karahan, (1996:216) ise ekin yapısındaki {-A} unsurunu pekiştirme eki olarak görür. Argunşah (2011:63), ise ekin {-ken} zarf-fiiline gelen {+A} yönelme hâli eki ile meydana geldiğini söyler.

İşlevi:

1. Ana cümleinin cümleinin yüklemine, “-dığı anda, -dığı sırada” anlamında zaman bildirme (devamda gerçekleşme) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: *Toplarkana* sürüyü raslêr dev adamına [**GagD:** s.134]. Bân *çiyênârkênâ* iki turtayı kaçırdım aşaa [**OKiy:** s.63]. Ona dârdilâr piç, neçin ani anası duudurtmuştu onu *kızkana* [**CanY:** s. 3]. Evâ *gelirkânâ* neçinsa alatlarmış [**GdG:** s.74]. *Gideceykana* söyleysin / Ani gelmeycân başka [**GüzÇ:** s.100].

³⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Karahan, 1996: 175-176.

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığy hâlde, -masına rağmen” anlamında zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Te, *aaramazkana* buldum kendi patredimi da [SeçY: s.386].

1.1.23.3. {-I)kA+şe}

Yapı:

Türkmen Türkçesinde kullanılan {-kA} zarf-fiil eki, zaman zaman kendisinden sonra şahıs eki alabilmektedir. Bir başka deyişle şahıslara göre çekimlenebilmektedir (Doğan, 2007: 571; Tabaklar, 1994:147). Benzer bir durumu Türkiye Türkçesinin Orta Anadolu ağızlarında da görmek mümkündür (Yüce, 1999:76).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığy anda, -dığy sırada” anlamında zaman bildirme (devamda gerçekleşme)³⁶⁷ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Emgegiñ yok paydar-paya / Seb *barkañ*, san yok arpaya [Mât: s.319].

TT: Bir gezegem, ýadyña düşýärmä, ho-ol dokuzynjy klasda *okayarkak*, gije bukuldym oýnanymyz? (*Bir kez de aklına gelir mi işte o dokuzuncu sınıfta biz okuyorken gece saklanbaç oynadığımız?*) [EgG: s.22]. Men oña barardım tolğunıp günde / sen eceñ yaanında ööz *öyñüzdekäñ* (*Ben oraya varırdım heyecanlanıp her gün / Sen annenin yanında kendi evinizdeyken*) [AAŞ: s.38]. Bu harby bölümiñ ýagdaýy bilen heniz *Ystambuldakam* gyzyklanypdym (*Bu kolordunun durumu ile daha İstanbul'da iken ilgilenmiştim*) [Tnut: s.24]. Türkmenistana *gelyärkäler*, muny ol bir gezek sapakda gülüşdirip gürrüñ beripdi (*Türkmenistan'a onlar geliyorken bunu o bir kez daha derste gülüşerek konuştular*) [BöT: s.162]. Monjugy *gyzkañ*, *gelinkäñ* dakynsañ gelişyär (*Boncuğu kızken, gelinken takınsan uygun olur*) [ÜNB: s.216].

³⁶⁷ Devamda gerçekleşme: Zarf-fiildeki hareket sürdüğü sırada ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dıǵı hâlde, -masına rağmen” anlamında zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Görmegi hemmelerem başarıyar, görýürkän görmezliǵı başarmak gerek (Görmeyi herkes başarıyor, görüyorken görmezliǵı başarmak gerek) [ÜNB: s.113]

3. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

*TT: Men bolsa yaaşlıkdan söyyäädim onı / Söyyädim sen onı **tanamayaakaañ** (Bense gençlikten beri seviyordum onu / Seviyordum daha sen onu tanımazken/tanımadan önce) [AAŞ: s.402].*

1.1.24. {-i)gAç}³⁶⁸

Yapı:

Oğuz Türkçesinin tarihî dönemlerinde (özellikle *Klasik Azeri ve Türkmen Türkçelerinde*) görülen bu ek, Harezmi-Kıpçak döneminin karakteristik bir ekidir (Özyetgin, 2005: 50). Zaman bildirme işleviyle kullanılan {-i)gAç}, çağdaş Oğuz lehçelerinde kullanılmamaktadır. Tarihî Türkmen Türkçesinde ise şahıs ekli kullanımları vardır³⁶⁹ (Annanurov, 1974: 181). Zaman zaman “-i-” ek-fiilinin üzerine geldiği de görülür.

Ekin etimolojisi ile ilgili farklı açıklamalar yapılmıştır. Cafarova, zarf-fiil, {-cAk} ekinin ortaya çıkışıyla ilintili bulur ve bunların da aslının zaman anlamındaki “çag” sözcüğü olduğunu ifade eder (Annanurov, 1974: 178). Brockelmann ise bunun {-ga} ekinden sonra gelen {-ça} eşitlik hâlinin kalıplaşmasıyla oluştuğunu söyler (Annanurov, 1974: 179). Nasilov (1974:51) “*Yazık Tyurkskix Pamyatnikov Uyurskogo Pis'ma XI-XV. vv*” adlı eserinde Brockelmann’ın görüşüne yakın bir ifade kullanır. O, bu ekin {-ga-ça, -ge-çe} gibi bir yapıdan geliştiğini kaydeder.

³⁶⁸ Çağdaş Oğuz lehçelerinin edebî dilinde görülmeyen bu eke Türkmen Türkçesinin Salır ağzında tesadüf edilmektedir (Atacanov, 1958: 60).

³⁶⁹ Memmedov’a göre öncelikle {-GAç} eki var olmuş, daha sonra ise {-çAk} şekline dönmüştür (Annanurov, 1974: 179).

Annanurov (1974: 181), bu zarf için ilk kısmın {-ga} isim-fiili veya {-gan} sıfat-fiili; ikinci kısmın ise “çak” sözü olabileceğini ifade eder. Tenişev (1988: 481) eserinde ekin kökenine dair görüşleri verdikten sonra ekin Moğolca {-ğad}, Yakutça {-a:t} ve Tunguzca {-ksa} ekleriyle işlev ve yapı (ses denklikleri) bakımından paralellikler gösterdiğini söyler. Bu yapıların bir grup içinde düşünülebileceğini dile getirir. Mirzezade (1990: 176) {-gAç} ekinin {-çAK} ve {-IçAK} ekiyle eşanlamlı olduğunu ve kullanım alanı itibarıyla da onlardan daha eski olduğunu ifade eder. Gabain, Dzanmovov, Böhtlingk, Krueger, Ubrjatova’ya göre Moğolca {-gat/-get} ekinden gelmektedir (Yüce,1999:70). Kononov’a göre bu zarf-fiil, {-ga(n)} eki ve “zaman” anlamındaki “çak” sözcüğünden teşekkül etmiştir (Serebrennikov-Hacıyeva, 2002: 297). Musayev (1964:301) de benzer bir görüş öne sürer. Serebrennikov ve Hacıyeva (2002:297) ise bu zarf-fiilin yönelme hâli ekinin kendine özgü bir tezahürü olduğunu ifade ederler.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Uzun kün toylap anda ırğadılar / Kiçe **bolğaç** konakğa tarğadılar [KHŞ: 1029].
Ya men toğmazdın aşnu ölsem irdi / Ya **toğğaç** mini itke salsa irdi [KHŞ: 2210].
Ayur şāvūr tüş ta‘birin kim / Sorarsız men **işitgeç** yahşı bildim [KHŞ: 3781]. Kaçan Süleymān Kuneni islāmsız aldı erse bir kün İblīs ‘aleyh’l-la‘ne Kūneniñ eviñe atası şüretinçe kirdi, Kūne **körgeç** sordı [RKE: 142v/11-12]. İsmā‘il yetişdi taşnı **kesgeç** Cebra‘il İsmā‘ilni fermān birle taş üze qodar erdi [RKE: 52v/16]

KOT: Diñlegeç bu kışsayı Sultān Selīm / Kağıdı kopardı yirinden han Selīm [Sel: 327]. Lık **doğgeç** kan emer şir oğlu şir / Şir-beççe kan emer olur dilir. [Sel: 435]. Nāmeler **vargeç** mer ol şeh-zādeye / Hileden gāfil şeh-i āzādeye [Sel: 1620]. Anı te’hır **ittürigeç**³⁷⁰ Rūma var / Gör ne fikr itmiş Selīm-i tāt-dār [Sel: 4356].

³⁷⁰ Krş. Ekin bu formdaki kullanımını Kıpçak Tükçesinde de görmekteyiz (Karamanlioğlu, 1994: 148).

TAT: Şö'leyi-şəm'i-rüxün əğyarə bəzməfruz olur / Ah kim, *yetgəc* mənə bir bərki-aləmsuz olur [**FuzE cI: s.308**]. Ləblərin *öpgəc* əlimdən getdi ol zülfü-siyah / Brəhmən küfrin unutdu ləzzəti-iman görüb [**Kiş: s.17**]. Əklin başa *vergəc* ol pərizad / Yeritdi necəsi kıldı fəryad [**MVG: s.270**]. Böyle *digeç* kırk ince kız yayıldılar, tağ çiçegi divşürdilər [**DK: D28/13**]. Xət zeylidə yüzün *göriğəc* söylədim: nədür? / Dedi kim, anm axın təhtəş-şüa olur [**MehE: s.45**].

TTT: Ol vaxt şək getürüp *bolğaç* bed-gümən/ kayutdı öyine cehüd havl-ı cən [**Zel: 12/33-34**]. Ki ol yerdin cehüd *gitgeç* ayrılıp / A'ceb qüdrət bilən cinsi evrilip [**Zel: 12/37-38**]. Qayıdıp *gelgeç* həkklər ol iti görüp / Mescide salmayın qovdılar urıp [**Zel: 12/45-46**]. Külli 'ālem boldı ikrār heybetiñ *görgəç* resül / Rāh-ı zulmet boldı rüşen āyetiñ *görgəç* resül [**MAD:99/3-4**]. Həqıqat yolundın xəberli ərlər / Bu sözüm *işitgeç* çın kulaq biyrlər [**MAD:220/17-18**].

2. Ana cümələnin yükləməsinə, “-dığı için, -dığından” anlamında səbəp bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiillər yapar.³⁷¹

HT: Zeliḥā aydı: sizlər bir körüp Yūsufnı eligleriñizni kestiniz, mən erte kəçə *körər iğəç* neteg şabr kılayın [**RKE: 86v/4-5**].

TAT: Kakilin sevdasinə *düşgəc* utuzdum dinü dil / Heç müsəlman bu pərişan fikri sövdalanmasun [**Kiş: s. 91**]. Tan iməs gər hicr bidadidın əfğan etməsəm / Bülbül olur binəva *tüşgəc* gülüstəndin cüda [**MehE: s.14**]. Ohı *gitkeç* yüregümdən derdüm artar şor nədən / Yüz urur sağalmağa çün yaradan mərhəm gider [**HidD:16/4**].

TTT: Bular böyle *diygeç* dilim açıldı / Qana qana mey muhabbet içildi [**MAD: 12/17-18**].

³⁷¹ Krş. {-gAç} zarf-fiil ekinin səbəp işleviylə istifadəsinə dair nüsxələr Türki dillərində mövcuttur. Bu da göstərir ki {-gAç} eki, günümüzdə, bu işlevini sürdürmüşdür. Bk. Alkaya, 2008: 398; Öztürk, 2005: 81.

3. Ana cümünün yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Yūsuf ʕv̄din *çıkğaç* tişiler aşukup bıçaq birle türmek keşip Yūsuf ağzığa tikke béréliñ tép kese başladılar [RKE: 85v/15-16]. H̄arac *alğaç* kilür ol tigse rümğa / Yayıldı eđgü atıñ toldı āfāq [KHŞ: 182].

TAT: Uyurkən nagəhan qıldı mənı bihuş anm zövki / *Oyanğac* canı gördüm kim, bədəngə xeyr yad etmiş [Kiş: s.42]. Çün yüzün görsətdin imdi sürmə kuyindən mənı / Gül *açılğac* bülbuli mən' etməgil gülzardən [Kiş: s. 84]. Dedilər: kuyində bar bir valehi-şeydayi-zar / *Eyləğac* təhqiş bildük kim, dili-əfkar imiş [MehE: s.58]. Könül ta oldu bixud, aldı qəməzən canımı təndən / Verər yağmayə nəqdin, gəncin *olğac* pasiban *sərxoş* [FuzE cI: s.160].

4. Ana cümünün yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Sən *içgəc* badeyi-gülgün mana candan xəbər qalmaz / Xumari gözlərin *baxgəc* həyatımdan əsər qalmaz [Kiş: s.39]. Naleyı-zarım, Füzuli, xoş gəlir ol gülruxə / Açılır gül könlü bülbul *naleyı-zar eyləğac* [Fuz cI: s.83].

5. Ana cümünün yüklemine, “-dığı kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Qayı taş irig bolup yarağısız bolsa İbrāhīm elgi *yetgeç* ruḥām tēg bolur erdi [RKE: 52v/17-18]. Közüm *yitgeç* saña andın bəqayın / Ni söz aysaṇ cānım birle uqayın [KHŞ: 3537].

6. Ana cümünün yüklemine, “-ıncaya kadar, -ana dek” anlamında zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Yəni ana cümünün yüklemindəki hərəkət, zarf-fiildəki hərəkət gerçəkləşinceye qədər sürər

TTT: Eylese bir yana sefer / Obadın **çıkğaç** at çafar (*Eylese bir yana sefer / Obadan çıkana dek at çapar*) [Zel: 22/9-10].

7. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı hâlde, -masına rağmen” anlamında zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Yusuf aydı men-men témekge uvtanmas mu-sen, mundağ küçüñ kuvvetiñ **bar igeç** Yūsufnı bōrige nelük yédürdiñ [RKE: 104r/2-3]. Yūsuf aydı: munça kuvvetiñ **bar igeç** Yūsufnı bōrige nelük yédürdiñ [RKE: 104r/6-7].

8. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümleinin yüklemindeki hareketin de sürdüğünü belirten zarf-fiiller yapar. {-DXkçA} anlamı verir.

HT: Yaruķı artar ay bolğınça tolun / **Kitilgeç** iksilür nūrı ikinç kün [KHS: 4252].

1.1.24.1. {-gaçda}

Yapı:

Tek örneğini Klasik Azeri Türkçesinde gördüğümüz bu ek, {-gAç} zarf-fiiline getirilen {-da} bulunma hâli ekiyle oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “dığı zaman, -ınca, -dığında” anlamında zaman (zamandaşlık) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Yüzünə qarşı gözüm ağlarsà, irməz bəs əcəb / Kim, bəhar **olğacda** gahi gündürür gahi yəğiş [Kiş: s.42].

1.1.24.2. {-gəcin}

Yapı:

{-gaç} zarf-fiiline gelen eskicil vasıta hâli gibi görünmektedir. Vasıta hâli işlevin pekiştirilmesi için getirilmiştir. Benzer kullanımlar diğer Türk lehçelerinde de görülmektedir (Tenişev, 1988: 480).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman (zamandaşlık) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Bu Xətayi şol bütü-tərsa cəmalın **görgəcin** / Rahibi-deyr olduvü bağladı zünnar, üstə gör! [**Hat: s.105**]. Saçın küfrinə olmuşdum giriftar / Yüzünü **görgəcin** imanə yetdim [**Hat: s.137**].

1.1.25. {-ça}

Yapı:

Sadece Orhun Yazıtları’nda bir örneğine rastlanılır (Kondrat’ev, 1970:44). Ekin Eski Türkçe hariç diğer Türk lehçelerinde bu şekliyle kullanımı görülmez. Kondrat’ev’in (1970:44) Radloff’tan aktardığı bilgiye göre bu zarf-fiil, diğer Türk dillerinde {-gaç} zarf-fiiline karşılık gelir. Kononov (1980:134), {-ça} ekini, Eski Türkçedeki {-çI} gelecek zaman ekinin geniş ünlülü şekli olduğunu belirtir. Gabain (2003:83) bu eki Eski Türkçedeki gelecek zaman eki {-çI} ile birlikte aynı madde içinde göstermiş ve muhtemel bir zarf-fiil eki olarak değerlendirmiştir:

“Belki de {-çı} yahut {-ça} ile Moğolca {-ju}, {-cu} (konuşma dilinde) {-ji} arasında bir bağlantı olabilir” (Gabain, 2003:83).

Yazıtlarda tek örneği bulunan ekin geçtiği sözcük olan “bolça”nın yapısını Erdal (2004: 313) şu şekilde göstermiştir: “bol-” fiiline gelen {-u} ünlü zarf-fiili ile {+ça} eşitlik hâli eki: (bolça < bol-(u)+ça gibi).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Alyılmaz, 1994:102).

OT: Uluğ oğlum ağrıp yok **bolça** kuğ Señünüg balbal tike birtim (*Büyük oğlum hastalanıp öldüğünde (ona balbal olarak) Kug Sengün’ü balbal dikiverdim*)³⁷²
[BilK: G9].

1.1.26. {-(y)In}

Yapı:

Eski bir zarf-fiil ekidir. Moğolcada da görülen bu ek (Korkmaz, 1994: 68; Gabain, 1988b: 98) aslında tüm Altay dillerinde bulunan bir zarf-fiildir ve çağdaş Türk lehçeleri içinde sadece Çuvaş ve Yakut Türkçesinde işlek bir şekilde kullanılır (Kononov, 1980: 131).

Çağdaş Oğuz lehçelerinden Gagavuz Türkçesinde³⁷³ başta olmak üzere Türkmen Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında³⁷⁴ ise “de-” fiiliyle kalıplaşmış olarak (*deyin, diyin, deyni vb.*) kullanılmaktadır (Yüce, 1999: 72; Korkmaz, 1994: 68). Ek Türkiye Türkçesinin yazı dilinde ise bazı sözcüklerde kalıplaşmış şekilde bulunmaktadır (Korkmaz, 2003:1013). Bu ek, Türkçenin tarihî dönemlerinde müstakil zarf-fiil eki olarak da kullanılmıştır. Korkmaz (1994: 68), “*Ettuhfetü’z-zekiyye*”deki (*at mineyip=at mineyin Tüt: ata binerek*) şeklindeki kullanımdan hareketle {-Xn} zarf-fiilinin {-Xp} zarf-fiili ile denk olduğunu belirtmiş ve bu tür bir kullanımın halîhazırda Kırım lehçesinde de görüldüğüne işaret etmiştir. Netice itibarıyla Korkmaz (2005d:182), bu ekin {-A}, {-(X)p}, {-ArAk} zarf-fiillerine paralellik arz ettiğini söylemiştir. Gabain (2003:86) {-mayın} ekinin {-n} zarf-fiilinin

³⁷² Çev. Alyılmaz, 1994:102.

³⁷³ Pokrovskaya (1964:274), Gagavuz Türkçesinde kullanılan “*deyin*” sözcüğünden hareketle kökün dışındaki unsuru zarf-fiil olarak niteler. Bu sözcükteki anlamın “*için*” edatıyla eşanlamlı olduğunu belirtir. Özkan (1996:194), Gagavuz Türkçesindeki “*deyni*” sözcüğünü Eski Türkçedeki “*tiyin*”e bağlar ve yapıyı “*de-*” fiil köküne gelen {-yi} ekini zarf-fiil; {+n}’yi ise vasıta hâli eki olarak değerlendirir.

³⁷⁴ Kırşehir (Günşen, 2000:152-153), Tokat (Demir, 2005:215), Trabzon (Demir, 2006: 492), Sivas (Demir-Şen, 2006: 217-218) ağızlarında görülmektedir. Ayrıca bk. Sezer, 2007:1878.

olumsuz formu olduğunu söyler ve $\{-n\}$ zarf-fiili ekinin $\{+n\}$ vasıta hâlinde geliştiğini kaydeder (Tekin: 1960:318). Bang’a göre ek, “y” kaynaştırma ünsüzü ve $\{+in\}$ vasıta hâlinde meydana gelmiştir (Choi, 2010:292). Ramstedt ise ekin $\{-A/-yU\}$ zarf-fiil ekleri ile $\{+n\}$ vasıta ekinden kalıplaştığını ifade eder (Choi: 2010:292).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için, -diğinden” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Alyılmaz, 1994:105).

OT: Türk Budun ıanını *bulmayın* Tabğaçda adrıldı (*Türk milleti hanını bulmadığından Çin’den ayrıldı*)³⁷⁵ [Ton I.t: B2].

2. Eski Türkçedeki “-ti-” fiiline gelerek “diye” anlamında kullanılmaktadır³⁷⁶ ve kendisinden önce bir çekimli fiil ile kullanılırsa çeşitli işlevlerde (sebep, amaç) zarf-fiil oluşturur.

OT: Yigirmi yaşma Basmıl Iduı [ku]t oğuşum budun erti, arkış *ıdmaz tiyin* süledim (*Yirmi yaşında, Basmıl Iduı Kut soyumdan olan kavim idi, kervan göndermiyor diye ordu sevk ettim*)³⁷⁷ [BilK: D25]. Yalabaı edğü sabı ötüğü *kelmez tiyin* yayın süledim (*Elçisi, iyi sözü niyazı gelmiyor diye yazın ordu sevk ettim*)³⁷⁸ [BilK: D39]. Türk budun yok *bolmazun tiyin* budun *bolıun tiyin* ıanıım İltiriş ıağanıı öğüm İlbilge ıatunuğ teñri töpüsünde tutup yügerü kötürü erinı (*Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş ıağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır*)³⁷⁹ [BilK: D10]. Añar aytıp bir atlığ *barmış tiyin* ol yolun yorisar unı *tidim* (*Ona söyleyip, bir atlı gitmiş diye o yolla yürürsek mümkün olacak dedim*)³⁸⁰ [Ton I.t:D7]. Budunuğ *igideyin tiyin* yırıgaru Oğuz budun tapa ilgerü Kıtany Tataıı budun tapa birigerü Tabğaç tapa uluğ sü iki yigirmi süledim (*Milleti*

³⁷⁵ Çev. Alyılmaz, 1994:105.

³⁷⁶ Kendisinden önceki çekimlenmiş fiil ile birlikte oluşturduğu anlam, sebep bildirir.

³⁷⁷ Çev. Ergin, 2010:45.

³⁷⁸ Çev. Ergin, 2010:51.

³⁷⁹ Çev. Ergin, 2010:37.

³⁸⁰ Çev. Ergin, 2010:73.

besleyeyim diye, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabí kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim)³⁸¹ [KülT: D28].

TAT: Sən *gəlmədin deyin*, yasa batmışam / Gələ gör, ey zülfü yasəmən gəlin! [MPV: s.80].

TTT: Mecnun *deyin* cismim otlarga saldım / Sınalarmı göz-göz eden ol yıla [Moln: s.282]. Perhat-Şirin *deyin* dağları yıksam / Daşlarıñ teyinde galsam, inanmaz [Kem: s.141]. Leyli-Mecnun kimin çöllere çıksam / Arzı-Ganbar *deyin* deryada aksam [Kem: s.141].

GT: Bezbelli gagauzlar Moldovada naçalniklərä *deyni* görüner nicä mogucu uşaklara. [PubY. s. 24]. Ama savaşêr tutmaa, savaşêr tutmaa, da tutamêr kuşu, neçin *deyin* o gelmiş ozaman, açan çojük uyumuş [OHMK:s.4]. Hepsı tutêr bu günä *deyin* bişey-bişey imäk hem içmək tarafından [BizD: s.29]. Gelinnen güvää söylemektän sora giderlär te o odaya ani *onnara deyni* maasuz hazırlanmış [MSİ: s.33]. Ani orucu biraz kolaylatmaa *deyni* toplarmışlar dernek [GKA: s.36].

3. {+lA} isimden fiil yapan ekine gelerek “+lAyIn” şeklinde “gibi, +ça” anlamı katar.

EAT: Didi yâ Varğa eriseñ gel berü / *Dünkileyin* cenk idelüm bir girü [VG: 301]. Deniz yüzinden su alup sunı virürem göklere / *Bulutlayın* seyrân idüp ‘Arş’a yakın varan benem [YED: 177/3]. Ben dahı *sencileyin* hem bir günâh / Eyledüm illâ bilür ol Pâdişâh [MT: 3436]. ‘Âşık olan kişinüñ *Mecnûnlayın* / Yüregi yağın gerek bu ‘ışk yaka [Gar: 1079]. Zâhirâ *bencileyin* eylerler iş / Bâtınâ ‘aksümce eylerler reviş [MUM: 1608].

KOT: Niçeler ok gibi cânın uçurdı / Teni *kalkanlayın* gögsin geçürdi [VA: 2489]. Çemende gonca-i dil neyle gülsün açılsun / Yanumda *sencileyin* şûh-ı gül-’izârum

³⁸¹ Çev. Ergin, 2010:19.

yok [**Bak Gaz: 245/4**]. Gitdi ‘akl u dil ü cân neyleyeyin / Ben gedâ böyle vü sen *buncılayın* [**ŞSM: 1095**]. Bu işlerden Hüdānuñ bāki yokdur / Niçe *sencileyin* ğamnāki çokdur [**İN: 2565**]. Gülşen-i hüsnüñe qarşu gice *bülbül-leyin* / Ey yüzi gül tâ seher bu āh ü zārumdur gerek [**Muhb: 1487/2**].

TAT: Ərənlərə qılıc vurmaq necədir? / *Oğurlayın* yigit qırmaq necədir? [**DAH: s.62**]. Səndən əzəldə, ey qəmər, aşıqə gəldi bir xəbər / Bir dəxi səndən istərəm, *ancılayın* xəbər kimi [**Nes cI: s.100**]. Kim, Mısrda *sizciləyin* adəmi / Kimsə görmüş degildir hər dəmi [**MZYZ: s.78**]. Dilbəra, *səncələyin*, billah ki, yarım yoxdurur / Bir saat sənsiz mənim səbrü qərarım yoxdurur [**Hat: s.50**]. Katibi qüdrət çəkəldən qaşlarınınun hərfini / Qıl qələmdən *ancılayın* yazamaz leyk kimse xətt [**ŞİGD: 145/6**].

TTT: At salanda doñuz kimin tofilup / *Ayulayın* aşılışı gerekdür [**MAD:35/27-28**]. *Bilgeçleyin* öziñ nire yeter sen / Neçük işdür muni beyle dutar sen [**MAD: 221/17-18**].

TT: Bu hakda biz Býuroda *gıñışleyin* maslahat etdik we şeyle karara geldik (*Bunun hakkında biz büroda genişçe istişare ettik ve şöyle bir karara ulaştık*) [**Kepb: s.68**]. Halk bu ideýany *köpçülikleýin* goldap biler (*Halk bu düşüncəyi kitle halinde destekliyor*) [**Kepb: s.182**]. İlatyñ ep-esli bölegi bolsa, öy kireýini tölemekden-de mydamalyk ýa-da uzak *möhletleyin* boşadylan (*İlatın pek çok hissesi ise ev kirasını ödemekten de her zaman veya uzun süreli ayrı tutulmuş*) [**Kepb: s.301**].

GT³⁸²: Şindi sən ölä büüdün / *dünneyin* bir bük küyü [**ZamE: s.65**]. Kalktıynan *sabaylan* yıkanıp aynada bakındıynan günä dərmiş [**Mas: s.3**]. Nasıl da olda ama edinci günü *avşamneyin* işidiler ilktän yavaşacık, sora da hep taa hızlı baarış [**Mas: s.67**]. Bir *sabaalen* kalktım / Bulutlar daalmışlar [**GÇŞA: s.146**].

KaT: Bū niye kaçKayı lehçesi *azerbaycanleyin* deyil [**KaşT: 6a/141-142**].

³⁸² Ekin Gagavuz Türkçesinde çeşitli fonetik varyantları görülür.

Tüt: *Sabahleyin* sizi uyandırmayalım diye komutanın bavulunu almaya geldim [YorS: s.283]. Liman Paşa yöntemince düşmana, karaya çıktıktan sonra *geceleyin*, geriden gelip hücum edilecekti [Dir: s.242]. *Geceleyin*, muazzam bir tak-ı zafer kurulmuştu [DSE: s.11]. *Sabahleyin* kalkarken lisanını unutacağı vehmine düşen çocuk, ben, bu telkin üzerine derin bir kurtuluş nefesi almıştım [KafK: s.154].

4. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tekin, 2003a:175; Alyılmaz, 1994: 104).

OT: Bilge Tonyukuk Boyla Bağa Tarhan birle iltirış kağan *boluyın* birle biriye Tabğaçıg öñre kıtanyıg yırıya Oguzuğ öküş ök ölürti (*Bilge Tonyukuk Boyla Baga Tarkan ile beraber İltirış Kağan olunca güneyde Çini, doğuda Kıtayı, kuzeyde Oguzu pek çok öldürdü*)³⁸³ [Ton Lt: B7].

5. Bazı fiil tabanlarıyla kalıplaşarak edat oluşturur³⁸⁴ (Korkmaz, 2005d:180).

EUT: Anta *adın*... [ÇB: 184]. Montada *adın* tağı öñi aş içgü yok [AY: 610-16-17]. Olarnı utğalı yigedgeli usar-sn köñülüñteki ne kösüşüñ erser köñül *iyin* kağay [ÇB: 114]. Anın söz-lemiş ol bağ boldacı ed-i-ning ülgüsü *iyin* bululur bilip öçmek yme antağ ok [Üİ: 111a/3-4]. Kim yime tağı teñri teñrиси burkan nırvanka barmışta *kin*³⁸⁵ şazanta uluğ tusu kıltılar [MS: 3/43-45]. Ol ança çın kirtü bursang kuvraglarka *tapınmakdın* turmış uluğ buyan edgü kılınçığ yene bo *iyin* ögirmeklig buyan edgü kılınçığ okşatsar yöleşdürser ming ülüşinte biringe yeme yitmez [AY: 156/6-8].

KT: Baralım timekte *adın* yok sözüm / Neteg ayğa barma tiyü bu özüm [KB: D3489]. Kamuğ türüg işte biligsiz oñ / Ökünç ol añar yok oñ anda *adın* [AH: 115-116]. Tilemişte bulsa tilegli neñin / Yanut kılsa bolmaz canında *öñin* [KB: D2819].

³⁸³ Çev. Ergin, 2010:67.

³⁸⁴ Bu bahis içinde değerlendirebileceğimiz “*tiyin* < *ti-y-in*” sözcüğünü ile ilgili örnekler, muhtelif yerlerde verilmiştir. Ayrıca {-in}’dan türeyen diğer zarf-fiiller için bk. Korkmaz, 1994:68-72.

³⁸⁵ Bk. Gabain, 2003:96.

HT: Nedāmetdin *ağın* yok munda hāşıl / Talağın bir muña arsızma gāfil [**KHŞ:** 2752]. Aydılar: bizdin *ağın* kimni sevdüñ erse anı kurbān kılğıl [**RKE:** 50v/2-3]. Ey Abū Bekr, kāfırlar birle uruşmağdın *öñin* tağı gāzāt bar kim kāfırlar birle uruşup şehid bolğan şavābıdın tağı anlar şavābı artuğrak turur... [**NF:** 308/6-7].

EAT: Dakı eger dutar-mıssa Tanrı, âdamıları, andan ötürü kim işlediler; komaya-dı arkasında ya'nî yirün, canavar; velikin soña kor anları, adanılmış vakta *degin*³⁸⁶ [**MKT:** 209a/45]. Bunlaruñ haqqın vâcib gördüğünden ötrü tã şuña *degin* ki 'arş altında nûrdan minberlere geeler [**MŞ:** 98a/6-7].

KOT: Bu def'a taht-ı devletinde üstüvâr olup vefât *idinceye degin* üç def'a da kırk beş yıl bir buçuk at pād-şāhlık eyledi [**BV:** 20a/21-23]. Sabahleyin saat bire doğru güneş çıkıncaya kadar rüzgârın şiddeti gittikçe artarak güneş çıkıp da biraz *yükselinceye degin* gereği gibi mayna eyledi... [**Gön:** s.170-171].

Tüt: Münir Bey'in iyice işrete dalıp sattığı kamyon paralarını da kumarda yitirdiğinden başlayarak, şirket denetimcilerinin durumu *saptamasına degin* [**İmp:** s.87].

1.1.26.1. {-mAyIn}

Yapı:

Eski Uygur Türkçesinden itibaren kullanılan bu ek, tarihî Oğuz lehçelerinin yazı dillerinde kullanılmış olup çağdaş Oğuz lehçelerinde bulunmamaktadır. Görevi, anlamı ve işlevleri itibarıyla {-mADX(n), -mAy vb.} zarf-fiillerinden farklı değildir.

İshakov ve Pal'mbah (1961:338) bu ekin Tuva Türkçesindeki varyantı olan {-BAyn} ekinin {-BA} olumsuzluk eki üzerine gelen {-y} zarf-fiil eki ile eskicil zarf

³⁸⁶ Hacıeminoğlu (1992:31-32), Korkmaz ve Gabain'in bu sözcükteki {-In} unsurunu açıklamakta kullandığı zarf-fiil tabirine, zarf-fiil eklerinin karakteristik özellikleri dolayısıyla katılmamakta ve bunlara belli noktalarda itirazlar getirmektedir. Korkmaz (2005d: 180-181) ise bazı fiil tabanlarına gelen ünlü zarf-fiil eklerinden oluşan edatların {-In} ekiyle de oluşturulduğunu belirterek, burada yapılan hatanın öncelikle bir isimleşme sürecinden sonra getirilen {+n} ekinin, vasıta hâli (ert-e+n>erten vb.) kabul edilmesidir ki ona göre bu hatalıdır. Ona göre bu edat, {-In} zarf-fiil ekinin kalıplaşmasından oluşmuştur.

yapan bir ek olan $\{-In, -Un\}$ 'den oluştuğunu belirtir. Annanurov'a (1974: 31,57) göre $\{-mADIn, -mAdAn, -mAyIp\}$ eklerine de kaynaklık eden $\{-mayıban\}$ eki, $\{-mAyIn\}$ zarf-fiiline de temel oluşturmuştur. Baskakov (1975:241), ekin Hakas Türkçesindeki fonetik varyantları olan $\{-bin\}$, $\{-pin\}$, $\{-min\}$ biçimlerini, $\{-ba\}$, $\{-pe\}$, $\{-me\}$ olumsuzluk eki ile $\{-yin\}$ zarf-fiil ekinin kalıplaşmasına bağlar. Bang'a göre ek, $\{-mAdIn\}$ ekinden ($\{-mAdIn\} > \{-mAyIn\}$) gelmiştir (Söyegov, 1981: 33). Şçerbak, $\{-madIn\}$ ile $\{-mAyIn\}$ arasında bir bağlantının olduğunu belirtir (Söyegov, 1981: 34). Kondrat'ev ekin " $\{-mA\}$ (olumsuzluk eki) + $\{-gAy\}$ (gelecek zaman ifade eden istek şekilli sıfat-fiili eki) + $\{-in\}$ (vasıta eki)" unsurlarının kalıplaşmasından oluştuğunu söylemiştir (Söyegov, 1981:36). Hosrov'a göre $\{-mAyIn\}$ eki " $\{-mA\}$ (olumsuzluk eki) + $\{-GIn\}$ (sıfat-fiil eki)" gibi bir yapıdan gelişmiştir (Söyegov, 1981:36). Söyegov (1981:34) ve Erdal'a (2004:316) göre, bu zarf-fiil eki, $\{-(y)In\}$ zarf-fiilinin olumsuz çekimidir. Thomsen, eki $\{-ma, -may\}$ ve $\{-in\}$ kısımlarına ayırmış ve ilk kısmı ünlü zarf-fiilinin olan $\{-A\}$ 'nın olumsuz çekimi olarak değerlendirmiş. İkinci kısmını ise vasıta hâli eki olarak düşünmüştür (Söyegov, 1981:103). Tenişev (1988:481), ekin Yakut Türkçesinde de kullanılan $\{-An, -On\}$ zarf-fiil ekinin olumsuz formuyla ilgisi olabileceğini ifade etmiştir. Gabain (1998: 98) ise bu ekin $\{-(I)n\}$ zarf-fiilinin olumsuz formu olduğunu vurgular. Bodrogligeti (2001: 273) ve Eckmann (2003: 111) $\{-mAyIn\}$ ekinin $\{-bAn\}$ zarf-fiil ekinin olumsuz formu olduğunu düşünürler. T. Tekin (2010:204), bunu $\{-mAy\}$ şeklinin $\{-In\}$ vasıta hâli ekinin birleşimi olarak görmektedir. Ağca (2010:94), yazıtlarda kullanılan $\{-mAyIn\}$ ekini, $\{-X(y)In\}$ ekinin olumsuz şekli olduğunu düşünmekle birlikte; Eski Uygur Türkçesinde $\{-(X)yIn\}$ zarf-fiilinin kullanılmadığını; bu nedenle Eski Uygur Türkçesindeki $\{-mAyIn\}$ zarf-fiilinin $\{-(Xy)In\}$ zarf-fiilinden gelececeğini, bunun ancak $\{-mADIn\}$ zarf-fiilindeki bir " $d > y$ " ünsüz değişmesiyle mümkün olabileceğini dile getirir.

İşlevi:

1. Olumsuzluk eki alarak kullanıldığında ana cümlemin yüklemine “-*madan, -maksızın*” anlamında, karşılıksız gerçekleşme³⁸⁷ bildirme işleviyle yüklememe bağlanır.

EUT: Çugrı ülep yitürmiş *unamayın* turur (*Çuğ’u paylaştırarak kaybettiğine göre memnun olmaksızın turur*) [BMek: 4/4-5].

KT: Azu sézindiñiz mü kim kirse siz uşmaḥka, bilmekin *ağırmayın* Tañrı anlarını kim qatlandılar sizdin, bilmekin *ağırmayın* sergenlerini [KSKT: 25/10b2-11a2].

HT: Anda kéđin Yūsufnı çıqıp kelsün té[p] kişi ıddı, Zelīḥa sözün *sındurmayın* çıqıp keldi [RKE: 85v/6-7]. Anıñ üçün İshāḳ yalavaç qurını Yūsufğa *bıldürmeyin* tonı içinde bélige qurşayu bérđi [RKE: 97v/16-17]. Küç kıldı, yönsüz iş kıldı yolsuz yörüdi yabanda, yolğa *baḳmayın* yörüdi yabanda, arḳuru çıqdı yabangā [ME: 137/4]. Pādşāḥlarḳa kirsem, *destūr tilemeyin* kirürmen, pādşāḥlar taḳı melikleriniñ cümlesidin qorḳmazmen [NF: 441/16].

TTT: qaydıp gelgeç ḥaḳlar ol iti görüp / Mescide *salmayın* qovdılar urıp [Zel: 12/45-46]. *Eglenmeyin* gitdi, menziline barıp, / İşiginde durıp efḡān eyledi [Zel: 12/47-48]. Ğafil ādem, bu dünyāda / Yokdur *ölmeyin* qalan [Zel: 29/1-2]. ‘Āşıqlıḡıñ belāsın *çekmeyin* sızmaq olmaz / Vişāle doymaḳ olmaz hicrāna dözmek olmaz [MAD:172/23-24]. *Bilmeyin* soranlar aydıñ bu ḡarīb adımızı / Aşlı Gerkez yurdı Etrek adı Maḥdümḳulıdır [MAD:210/13-14].

2. Ana cümlemin yüklemine, “-*dıḡı için, -dıḡından dolayı*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

OT: Türk Budun qanın *bulmayın* Tabḡaçda ardıldı, qanlandı (*Türk milleti hanını bulmadıḡından Çinden ayrıldı*)³⁸⁸ [Ton I.t: B2].

³⁸⁷ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

HT: İblīs ‘aleyhi’l-lāne anı *köre bilmeyin* tağğa minip çākırdı [RKE: 204r/9].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Maşşūdı o ərđi kim tişiler sözi belgülüg *bolmayın* çıksam Reyyān melik maña sorsa kim ne boldı kim zindānga tüşdün men tişiler sözün aytu bérsem Reyyān köñliñe yakmağay meni düşmen tutğay [RKE: 90v/5-7]. Çiçek tig ‘ışk tartıp perde andın / Cihānnı *körmeyin* barsa cihāndın [KHŞ: 3852]. Siniñ qanıñğa hem *kirmeyin* iy yār / Kim boynumda muntig qan öküş bar [KHŞ: 3418].

EAT: Bu kamu belâ sehldür *bilmeyin* / Bola kim Süheyl’i görem *ölmeyin* [SN: 3530]

TTT: Vaktine *yetmeyin*, bağlar bar almaz / Hızān yeli çalmay, gül rengi solmaz [Zel: 21/25-26].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Annanurov, 1974: 82).

HT: Āhır men *sakşamayın* sözlemez men / Mini rencitme sakşap sözle hem sen [KHŞ: 3478].

TTT: Kardeş qadrin bilmez horlık görmeyin / Suf qadrin ne bilür çölde *yörmeyin* [Zel: 11/21-22]. Ol ki ruhsārıñ görüp köñül qopdı yäre / Cān *bermeyin* kutulmaq yok aña imkān ey düst [MAD: 15/7-8].

³⁸⁸ Çev. Alyılmaz, 1994:105.

1.1.26.2. {-mAyInçA}

Yapı:

Daha çok Kuzey Türkçesine ait bir zarf-fiil eki olan {-mAyInçA}, “{-ma} [olumsuzluk eki] + {-yin} [zarf-fiil eki] + -çA”³⁸⁹ unsurlarının kalıplaşmasından meydana gelmiştir. Annanurov (1974: 146,147) ise bu ekin {- (g)ınça} ekinin olumsuz şekli olduğunu vurgulamıştır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Yir urluk *almayınça* bilmez aşlık / Hevā deryadın alsa soñ birür çık **[KHŞ: 4073]**.

1.1.27. {-mAy}

Yapı:

Ek, özellikle Harezmi, Klasik Azeri ve Klasik Türkmen Türkçelerinde görülmektedir. {-mAy} ve genişletilmiş şekli {-mAyIn}, günümüzde Özbek ve Uygur Türkçelerinde hâlen kullanılmaktadır (Çoşkun, 2000:196; Öztürk, 2010:107).

Deny’e göre (1941:899) {- (ä)y} zarf-fiilinin olumsuz formundan doğmuştur. Annanurov (1974:107), {-mAy} ekinin {-mAyA} zarf-fiilinin kısaltılmış şekli olduğunu düşünür. {-mAyA} zarf-fiilindeki “y” bağlayıcı ünsüz, {-A} ise zarf-fiildir. Ona göre öncelikle {-mAyA} ekindeki {-A} zarf-fiil eki düşmüş ve devamında {-A} zarf-fiilindeki işlev, “y” bağlayıcı ünsüzüne geçmiştir. Bodrogligeti (2001:273), Eckmann (2003: 109), Alkaya’ya (2008: 395) göre {-mAy} eki, {- (X)p} ve {-A} zarf-fiillerinin olumsuz şeklidir. “Kazak Türkçesi Grameri” adlı eserde, bu zarf-fiilin {-ma} olumsuzluk eki ile {-y} zarf-fiilinden kalıplaştığı belirtilmiştir (Koç-Doğan, 2004:314). Akbaba’ya (2009: 198) göre {-mAy}, {- (I)p} zarf-fiilinin olumsuzudur.

³⁸⁹ {-çA} eki “zaman, çağ” anlamındaki “çak” sözcüğünden eklenmiştir (Çengel, 2005: 316).

T.Tekin'e (2010: 203) göre {-mAy} eki, {-mA} ekiyle {-yU} zarf-fiilinden oluşmuş olabilir. Diğer bir görüşe göre {-A;-y} eklerinin olumsuzudur (Uygur, 2010:211).

İşlevi:

1. Olumsuzluk eki alarak kullanıldığında ana cümleinin yüklemine “-madan, -maksızın” anlamında, karşılıksız gerçekleşme bildirme işleviyle bağlanır.³⁹⁰

HT: Tebşāna'nı Üvreyā qoldurgalı kişi ıdmış [erdi] Dāvūd anı *bilmey* kimerse qolmay-dur tép qoldı [RKE: 135v/10-12]. Men bir hācet qolayın bir tırgürmese téz *kelmey* biz qutulgay-miz tédi [RKE: 165r/1-2]. Qaçan kimerse Dāvūdga kelür bolsa destūr tilep kelür erdi bu ekegü *destūr tilemey* kirdiler [RKE: 135r/17].

TAT: İnsü mələk birlə vühuşü tüyur Rabiteyi-rizqdə *tapmay* qüsur. [MehE: s.186]. Çün görüb ol növ' onu min özüm / Öznü unutdum daxi *bilmey* sözüm [MehE: s.180].

TTT: Munda şevāb *etmey*, günānı biten / Onda 'āzāb aña tayyārdur [Zel: 93/15-16]. Ahmaqlıq bilen özüm / *Bilmey* sözlerin sözüm [MAD: 74/25-26]. Az 'ömrimi köp sevdāya satıp men / Özüm *bilmey* ol deryāya atıp men [MAD: 157/13-14].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanır.

HT: Eger qayu evge kirse *buzmay* çıkmas [RKE: 80v/11].

TTT: Vaktına yetmeyin, bağlar bar almaz / Hāzān yeli *çalmay*, gül rengi solmaz [Zel: 21/25-26]. Ādem haşiyetin ādem hiç bilmez / Köp bile *gezişmey*, bir görmek bilen [Zel: 21/27-28]. Uçarda kaçarda pīle qulana / Yeddi yüz *yaşamay* ölmek yaraşmaz [MAD: 5/15-16]. Bed oğul incıdsa ata enesin / *Tevbe kılmay* Tañrım geçmez hañāsın [MAD: 18/17-18].

³⁹⁰ Krş. Özbek Türkçesinde de kullanımı vardır (Öztürk, 2005: 81).

3. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Özümni unuttım özüm yitürdim / Firākī diyp *çarılmay* sen meniñ nāmım [MAD: 180/19-20].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: İñen vahy yükin *kötere bilmey* çöker erdi [RKE: 197v/18]. Amil ölse mīras olarğa teger erdi, ölüminge *sabr kılmay* aşukup Amilni öltürdüler [RKE: 128v/21].

TTT: *Tap getürmey*, kaçar idi torıñdın / Düşmānıñ ellisi kırk hallıkara (*Dayanamadığı için, kaçar idi tuzağından / Düşmanın ellisi, kırk Hallıkara*)[Zel: 3/15-16]. *Yete bilmey*, ara yerde galmışam / Şu gün bir mürevvet eder günündür (*Yetişemediği için ara yerde kalmışım / Şu gün senin mürüvvetli günüdür*) [Ket: s.137].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Ey, yaranlar, gelen panı dünyeye / *Eglenmey* bir pasıl zaman galmadı (*Ey dostlar, gelen fani dünyaya / eğlenmek için bir fasıl zaman kalmadı*) [Ket: s.184]. Kasdımızda gezdi Buhrug Keridun / Yağşı gidip, *ölmey* yaman kalmadı (*Bize kastetmek için gezdi Buhrug Keridun / İyiler gitti, ölmek için kötüler kalmadı*) [Ket: s.184].

1.1.28. {-(y)ArAK}³⁹¹

Yapı:

Asıl zarf-fiil eklerinden biri olan *{-ArAk}*’ın ortaya çıkışı, Eski Anadolu Türkçesinin son dönemi kabul edilir (Arıkoğlu, 2004:188). Ek, çok sayıda işlev ve manaya sahiptir (Eliyev, 1981:82). Korkmaz’ın Oğuz lehçelerine özgü³⁹² bir zarf-fiil eki olarak tanımladığı bu ek (Korkmaz, 2003: 993), aslında Oğuz lehçelerinin dışında pek çok çağdaş Türk lehçesinde de kullanılmaktadır.³⁹³ Hatta Genel Türkçeden çok eski bir dönemde ayrılmış Çuvaş Türkçesinde bile, ekin fonetik varyantı olarak düşünülen *{-ArAH}*’a rastlanılmaktadır.³⁹⁴ Gagavuz Türkçesinde ünlüyle biten fiillere gelen *{-ArAk}* zarf-fiilindeki ilk “A” sesi, genellikle düşer (Söyegov, 1981: 145).

Ekin kökeni ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Ramstedt, Deny, Banguoğlu, Gordolevski, Bang, Kazımbey, Emir, Emre gibi Türkologlara göre bu zarf-fiil eki, *{-A}* zarf-fiili ve *{-rAk}* karşılaştırma ekinen meydana gelmiştir³⁹⁵ (Choi, 2010: 291; Banguoğlu, 2004:430; Eliyev, 1989:80; Deny,1941: 852). Baskakov ise hiç bir açıklama getirmeden eki *{-ir+ak, -ir+ek}* şeklinde iki kısma ayırır (Eliyev: 1989: 80). Kazımbey eki *{-A-rAk}* olarak ikiye bölmüş ve hareketin devamlılığını oluşturan bir zarf-fiil olduğunu belirtmiştir (Eliyev, 1989:80). Aynı şekilde Ergin (1998:341), Eski Anadolu Türkçesindeki *{-IrAK, -UrAK}* eklerini de dikkate alarak ekin, *{-A}* zarf-fiili ile *{-rAk}* karşılaştırma ekinen oluştuğunu belirtir. Ayrıca karşılaştırma ekinin önce *{-U,-I}* zarf-fiillerine, daha sonra *{-A}* zarf-fiiline geldiğine değinir. Özkan (1996: 176) ve Ediskun (2007: 255) da Ergin’in görüşüne katılmaktadır.

³⁹¹ Krş. Anadolu ağızlarında *{-AlAk}*, *{-ArAkda}*, *{-ArAkdaN}*, *{-ArAkdaNa}* varyantları görülür (Karahana, 1996: 206). Ayrıca bk. Sezer, 2007:1876.

³⁹² Bazı kaynaklarda Türkmen Türkçesinde bu zarf-fiil ekinin kullanılmadığı ifade edilir. Buna rağmen etimolojisine açıklık getirecek kullanımların, yani *{-A}* zarf-fiili ve *{+rAk}* karşılaştırma eki şeklindeki açıklamaya temel teşkil edecek yapıların Türkmen Türkçesinde bulunduğu da belirtilir (Söyegov, 1981:146). Bu tarz kullanım Tuva Türkçesinde de görülmektedir (İshakov-Pal’mbah, 1961:328).

³⁹³ Krş. *{-ärâq}* eki Özbek Türkçesinde nadir de olsa kullanılır (Coşkun, 2000: 194). Tolkun (2009:198) ise Oğuz lehçelerinden Özbek Türkçesine “*olärâq*” sözcüğünde kalıplaşarak geçtiğini belirtir. Başkurt Türkçesinde *{-arâk, -äräk}* olarak ek *bul-* ve *yit-* fiillerinde kalıplaşmış olarak görülür (Keskin, 2004:30, 156). Kırım ve Kazan Tatar Türkçelerinde de görülür (Çağal, 2007:53-58; Kurbatov-Mahmutova-Smolyakova-Tenişev, 1969:253). Ayrıca bk. Serebrennikov-Hacıyeva, 2002:298; Nevskaya, 1993:50-51; Tenişev, 1988: 482.

³⁹⁴ Ek ve ekin genişletilmiş şekli için bk. Durmuş, 2009: 421-422.

³⁹⁵ Bu görüşe Eliyev (1981:81) de katılmıştır.

Meninski, Manissadjian, Jenlitshka'ya göre, ek $\{-A\}$ istek ekiyle $\{+rAk\}$ karşılaştırma ekinden meydana gelmiştir (Yüce, 1999:42). Kononov (2001: 476-477), $\{-ar+ak\}$ olarak iki kısma ayırdığı ekin $\{-(y)ar < garu\}$ kısmını şimdiki-gelecek zaman eki, $\{+ak\}$ kısmının ise gerçekte “ok” şeklinde, “zaman” anlamı taşıyan bir sözcük olduğunu söyler. Arıkoğlu (2004:190-191) ise sıfatlara gelen $\{+rAk\}$ karşılaştırma ekiyle fiillere gelen $\{-ArAk\}$ zarf-fiil ekinin bir edattan eklediğini ve bu iki ekin kökündeş olabileceğini belirtir. Bu edatın da “ara+ok” biçiminde olabileceğini ifade eder. Korkmaz'a (2005e:128) göre $\{-ArAk\}$ zarf-fiili $\{-Ar\}$ sıfat-fiili ile “ok/ök” kuvvetlendirme edatının birleşmesinden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:287; Hüseyinzade, 1954:219).

EAT: Hayālümünden geçer idüñ gönülümə nur saçar idüñ / *Sendireyerek* uçar idüm i cānum kuds-i mübārek [KEMŞ: v.21b//385]. La‘in çün anı işitdi, kendü cānından ümīdin kesdi, *ağlayarak* ol aradan kaçdı, Niksar’a düşdi [DN: 230a/12-14]. La‘in *kaçarak*, harsanosıyye yanında bir taş var-ıdı, ol mel‘ün cān acısından, Melik korkusundan atdan indi, yayağ oldı, vardı, ol taşuñ ardına girdi, gizlendi [DN: 230a/1-4]. Vezir gördi, *kaçarak* geldi [ACT: 168a/9]. Eliyle şüreti ağaçdan aldı / Öperek *kucarak* yirine geldi [ŞHŞ: 1277].

KOT: *Dökerek* yaşların ol mihr-i cihān / Yola düşdi nite kim ebr-i revān [SSM. 1509]. Gûş-ı pîre tokınınca bu sühan / Sordı çünkim *gülerek* aslından [SOE: 1462]. Yād eyledin ol mehin senâsın / VASF *eyleyerek* temâm edâsın [HÜA: 473]. Başın salarak taaccübâne / Der ki Koca Sâbit-i yegâne [HÜA: 725]. Gelse ger raks *iderek* bezme o hurşîd-i cihān / Tenüme cân irişür cânuma ârâm gelür [HZD Gaz: 97/3].

TAT: Delü qarçar *segirderek* vardı şuya düşdi. [DK: D89/2-3]. *Edarak* busəligi eyle yürək / Şu udü çəngü nayi pərdəsaz et [Hab: 39/5]. Bunun ilə *yeyərək söyləşərək* / Bir-iki söz gəlici *əyləşərək* [DAH: s.94]. Eyle *deyərək*, təpdi Yusifi-bay / Əlinə aldı

anları ol dolu Ay [MZYZ: s.89]. *Seyr edərək* eşq ilə uğradı yolum dilə / Söylər isəm, kim bilə ol yar elindən nişan [ŞİGD: 304/3].

AT: Aynurə soyuqdan yorğanın altında *büzüşərək* yumağa dönmüşdü [QG: s.5]. Salam verib kefini soruşanda ağır-ağır əlini *yellədənərək* dilləndi [MaB: s.16]. Gələn adam diqqətlə ona *baxaraq*, nüfuzedici bir əda ilə dedi [CinC: s.150]. O, yalınqat köynəkdə balaca yumruğu ilə yuxulu gözünü *ovaraq* qapıya qaçır və qışqırırdı [MCSE: s.87]. Əl-ələ *verərək*, qoca yaşında / İnsan mürgüləyir, təbiət yatır [BVSE cI: s.159].

GT: Çorbacı yıkatmış uşaa, giidirmiş da oolu gibi bakmaa başlamış, çok *sevinərək* [GagD. s.102]. *Gülerek* baktım sana / Ben de elcezini öptüm [GÇŞA. s.298]. Ellərinə yavaş-yavaş *kürekleyerek* adam çıkmış suyun kenarına da gelmiş yevə [GagM. s.21]. Yavaş yavaş koyunnar etişərlər *otlayrak* islää otlara [DAO: s.5]. Kaldırdıynan da-onu ya getirərmişlər, ya kendisi *sürünerək-sürünerək* etişərmış evə [GDG: s.15].

TT: Kakasyndan *gəçərək* oturanyny kem görmezdi (*Babasından kaçarak oturduğunu kusur görmezdi*) [ÜNB: s. 85]. Ayal bilen adamyñ ikisem ilki *bilərək* gəçdylar (*Kadınla koca ikisi de önce bilerek kaçtılar*) [OwA: s.90]. Sirobyñ süýjüsine üşşən saryja arylary *gorkarak* kowuşdyryp, bulgury ýuwdy (*Sirop'un tatlısında üşüşen sarıca arıları korkarak kovduktan sonra bulguru yıkadı*) [MTH: s.71].

TüT: Uzaklaşmakta olan Joe, Nilüfer'in bağırışını duyunca *koşarak* geri geldi [AdA: s.17]. Sonra bu kafilə, önceden belletilen ilâhileri *söyleyerek*, sokaklardan geçer [TEKA cI s.45]. Bu olağanüstü mücadeleyi dört yıl boyunca, Türklerin kazanması için dua ede ede, içleri *titreyerek* izlemişlerdi [Cum: s.16]. Bir süre sonra erkek kıyafetleri *giyerek* dolaşmaya başladığı için dedikoduların hedefi hâline geldi [SiyS: s.127]. Yani böyle dedikçe, balyoz gibi yumruğunu midəsinin üstündə sevgiyle gezdiriyor, gözlerini *kısarak*, dişlerini aralamadan gülümsüyor [YDBY: s.42].

2. Olumsuz fiil tabanına gelen “-ArAk” eki, “-madan, maksızın” anlamında, karşılıksız gerçəkleşmə³⁹⁶ bildirme işleviylə bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 288).

KOT: Hemen kapısından girerek ve yüzlerce odada ne var ne yok diye bir gûna tecessüse *kalkışmayarak* üst kata çıktım [AmH: s.86]. Zaman *kaybetmeyerek* yanına birkaç nefer alıp tekrar Cinli Han’a vardıysa da orada dahi Pierre Sangar’dan eser göremedi [CinH: s.70]. Bu son sözü dahi kabul *etmeyerek* o hâlde devam edecek olursanız bilmiş olunuz ki mektuplarınızı Râsih Efendinin önüne koyarım [Tff: s.181]. Ali Bey bir çeyrek kadar ne yapacağını *bilmeyerek* etrafta dolaşmaya başladı [İnt: s.60]. Görünen süvari ise hemen toplanan halkın üzerine yürüyerek ve hiç lakırdı söylemeye hacet *görmeyerek* kılıcının işaretiyle oradan savulmalarını emreder dururdu [Cez: s.21].

TAT: Ancaq bir şey bürüzə *verməyərək*, Fərmanın zəhmətindən istifadə edirdi [AHSE cII: s.91]. Qovulmuş leylək, özündə heç bir günah *bilməyərək* gecə-gündüz yuvasının ətrafında dolanmaqda idi [AHSE cII: s.282]. Mirzə Səfər özü isə bir vəziyyətdə durub, sifətində yalvarmaq nişanəsi *olmayaraq* baxırdı [AHSE cII: s.207]. Bunun alayları şən qışqırıqlarla, güllə və qumbaralara *e’tina etməyərək*, sel kimi üzərimizə töküldülər [MFAE cII: s.213].

AT: Bayaq elə müəllimlər gələndə də özümüzdən asılı *olmayaraq*, ayağa durub papağımızı da çıxartdıq [Er: s.73]. Bir çoxları təslim olmaq *istəməyərək*, özlərini qayalardan uçurumlara atdılar [CCSE cII: s.351]. Odur ki, Araz heç nədən *şübhələnməyərək* birbaş gizli meyxaşaya daxil oldu [AŞSE cI: s.463]. Marmeladov içəri girənlərə əhəmiyyət *verməyərək* öz sözünə davam etdi [CinC: s.26]. Küçəni gəzdikcə özündən asılı *olmayaraq* gözləri İlqarı axtarırdı [SÖÜ: s.214].

GT: Butakim dooruluksuzlar yok nasıl örtülsün onunnan, ki insannar birerdə uslu *düüşməyərək çekişməyərək* işleerlər koşulu öküzlär gibi [PubY. s.23]. O gıdardı

³⁹⁶ Zarf-fiildeki hareket gerçəkleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçəkleşmesi.

alatlayarak sokakta, kimseyâ selâm *vermeyrük* [CanY: s. 25]. Ne yazık, ki vardı osoy insannar, ani *sakinmayarak* yalan annadardılar hem sora bu yalancı bilgilär kitaplarda da basıldılar [GAG: s.50]. Birkaç insan çıktılar bu seslerä, ama durdular bişey *annamayrak* [CanY: s.170]. Düüncülär bakardılar bu yabancıya, *annamayarak*, kim bu adam hem neçin o ölä kaçınêr [SeçY: s.185].

Tüt: Üç gün arka arkaya aynı şekilde onu yolda bekledim, sonra kapısının önüne gittim, karanlık pencerelerine baktım ve hiçbir şey yapmaya cesaret *edemeyerek* döndüm [KüMM: s.129]. Evvela *anlamayarak* yüzüne baktım [KüMM: s.44]. Sakin bakışlarımı yüzünden *ayırmayarak* ona gene içimden cevap verdim [BTR: s.58]. Maria, *bilmeyerek* ablasının en hassas yerine dokunmuştu [YSSA: s.58]. Şah, bu karamsarlık ve umutsuzluk içinde devlet işlerini bile *istemeyerek* müzakere ediyor [ŞahS: s.225].

3. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığundan, -dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-füller yapar (Korkmaz, 2003:997; Tiken, 2003: 288; Hüseyinzade, 1954: 219).

EAT: *Bakarak* gitdi şabr ü tākāt ü hūş / Gehī nūş itdi vü gāh eyledi cūş [ŞHŞ: 1279]. Hic ādemī görmedüm bu ümmetde Tañrı’da *korkarak* ve daķı neñ dutam [TezE: 89b/6-7].

KOT: Yâ büküldüm *çekerek* bâr-ı gam-ı cânânı / Fikr-i ebrûsı bilüm bükdi kemân eyledi yâ [HZD Gaz: 6/3]. Eski kapısının tesarîf-i eyyama mukavemet *edemeyerek* mahvolduğu anlaşılıyordu [AmH: s.19]. Binaberin bir vakit tımarhanede kalmayı çok *bularak* oradan çıkmak için hiçbir teşebbüste bulunmadı [AmH: s.120]. Pederimin suzişli istirhamlarına *dayanamayarak* kâhin-i bîadil dahi bana refakata razı olmuştu [AmS: s.134]. Kız, efendisini böyle nagihanî denilecek bir suretle odasında görünce ve Yozefino ile sırren söyleşmiş olduğu şeyleri işitmiş olacağını dahi hükmedince bir aralık *korkarak* benzi atmıştı [FBRE: s.192].

TAT: Ələkbər dili güclə söz *tutaraq*, ancaq bu cavabı verə bilir [AHSE cII: s.241]. Bu itkinin ciddiyyətini hiss *edərək* türklər 1618-ci ildə onu iranlılardan geri almaq fikrinə düşdülər [MFAE cII: s.210]. Filosoflar zülmü dövlətin zəvalmın səbəbi *bilərək*, dövlətin davamı üçün ədalətli olmağı məsləhət görmüşlər [MFAE cII: s.267].

AT: Lakin *saparaq* başqası eylərsə xəyanət / Seyr eyləyərək həp baqa dursunmu şu millət? [HCE cIII: s.27]. Lakin, onlar Kolxidaya qayıtmağa *qorxaraq*, yunan adalarında qalib məskən saldılar [EKah: s.74]. Gəldiyev qapı tərəfə döndü, sanki qapının örtülü olmasından razı *qalaraq*, səsinə daha da arxayın ahəng verdi [MCSE: s.233]. Nəhayət, Sadıqın susmağını tam razılıq əlaməti *sayaraq* durub imtahan otağına keçdi [QG: s.160]. Qaçmağa nə qədər çalışırdısa, yolunu kəsmiş Səiddən *qorxaraq* bağırır və timsahları köməyə çağırırdı [AŞSE cIII: s.228].

TüT: Fakat sonra buna lüzum *görmeyerek* yavaşca dışarı süzüldü [KüMM: s.14]. Boğaz'ı yetkisi olmadığı hâlde ticaret gemilerine *kapatarak* Osmanlı Devleti'ni zora sokan bir gayretkeş olaraq tanınmaktaydı [Dir: s.206]. Liman Paşa düşmanın görməsindən *korkarak* çok telaşlandı, bağırdı [Dir: s.241]. Aylin olup bitenləri eniştesindən saklamak istememişti ama, Nilüfer, aralarından birinin gerçekten telaşlı görünmesinin inandırıcılık payını *düşünerek*, kocasına gerçeği anlatmamıştı [AdA: s.71]. Bindiği tekne Karadeniz'in dalgalarına *dayanamayarak* batmıştır [YSSA: s.94].

4. Ana cümlenin yükləminə, “-mak için, -ması gayesiyle” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:288).

KOT: Önündeki bordo şişesine uzandı, kadehini doldurdu. Kendi sıhhatine *olarak* içti [ArS: s.53]. “Şehzâdem, çoban armağanı çam sakızı *olarak* meyve getiriyorum” diye lâtîfeler ederek yine birkaç saat Şehzâde'yi eğlendirip gitti [Muh: s.201]. Mişel Ağa'nın çetrefillik eseri *olarak* icât ve irâd ettiği "uykuyor" kelimesi ise "okumakuyumak" fiillerini birden ifade eder [ArS: s.182]. Artık Râkım Efendi'nin bu nimete şükirâne *olarak* ders günleri Beyoğlu'na hayvanla gidip gelmesi lâzım

geldi [FBRE: s.28]. Bundan evvel dahi demiş olduğumuz vecihle İstanbul'da moda *olarak* ne çıkarsa en evvel yapınanların birisi Canan olurdu [FBRE: s.68].

TAT: Mə'lumdur ki, dövlətə yaxın olan bə'zi adamlara peşkəş *olaraq* sərf edilən məbləğ, qatil şahzadənin günahsızlığını və dövlətpərvər olduğunu qüvvətləndirdi [MFAE cII: s.42]. Tiflisdə olduğu zaman səfərxanaya təşrif gətirərkən mənə yadigar *olaraq* bir "Min bir gecə" kitabı da bağışlamışdır [MFAE cIII: s.39]. Mən də sizin könlünüzü şadlandırmaq üçün yazdığım bəzi şeyləri hədiyyə *olaraq* sizə göndərərəm. [MFAE cIII: s.84-85]. Buna *cavab olaraq* Mirzə Şəfi ona belə bir sual verdi [AHSE cII: s.338].

AT: Fera camaatı matəm paltarı geyindi, kədər əlaməti *olaraq* öz saçlarını və atlarının yalını kəsib qısaltdı [EKah: s.116]. Mənsur əbədilik *olaraq* ürəyində məhəbbət şəmini ruzi gəlinin təbii badi-havası ilə deyil, öz əli ilə söndürmüşdü [CCSE cI: s.230]. Mən bu sözləri yadigar *olaraq* əzbər öyrənmişəm [CCSE cII: s.60]. Raskolnikov buna cavab *olaraq* yavaş-yavaş yerində uzandı, qollarını başının altına qoyaraq tavana baxmağa başladı [CinC: s.150]. İndi isə *mükafat olaraq* təbiət kabinəsi bu üç kitabı ona bağışlayır [AŞSE cIII: s.200].

GT: Dragayka yortusu için kızlar hem genç karılar toplarmışlar türlü ot, kurudarmışlar onnarı, sora da yıl boyunca kullanarmışlar onnarı ilə *olarak* türlü hastalıklardan [GKA: s.50]. Bulgar dilindən kalkalanêr lafbirleşmeleri, angıların temelində baş *olarak* kullanılêr yortu lekseması [GKA: s.87].

TüT: Sayıları gittikçe artan İngiliz ve Fransız gemileri Limni adasının Mondros limanını üs *olarak* kullanmaya başladılar [Dir: s.64]. Harekete hazırlık *olarak* Çanakkale ve İstanbul cephelerinin gerisinde bulunan birliklerin ileriye yavaşmaları uygun görüldü. [Cum: s. 54]. Radomisli, ona her gidişinde resim ve heykel sanatı ile ilgili birtakım kitaplar veriyor, kimi iade edilmek üzere, kimi de armağan *olarak* [AdA: s.223]. Sizi bu ilçede herkese güzel bir örnek *olarak* göstermekten en büyük sevinci duymaktayım [ÖYat: s.49]. Yemek odası *olarak* kullanıldığı anlaşılan holde büyük

ve açılıp kapanır bir masa, kenarda içi kristal takımlarla dolu bir büfe vardı [KüMM: s.25]

5. Ana cümünün yükləməsinə, “-ması bakımından, -mak bakımından” anlamında baxış açısı bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:288).

KOT: Həqiqət üzrə vəşf itmək idər āz-dih-i məhbūbı / Həqāyık künhine ‘ālim *olarak* veli mecāz ister [HasD Gaz: 133/3]. Mehcūr *olarak* lezzet-i dil-dārı unutduq / Ümmid-i vişāl itmedik efkārı unutduq [HasD Gaz: 223/1]. Bana məhsus *olarak* memləketin ev cesim və müzeyyen bir sarayını təhsis ettilər [AmH: s.70]. Mahut maceradan sonra Perihan, odasına birinci dəfə *olarak* tənha gəldiyi gecə Adil Giray'ı da məhsusen manzūmesinin tebyiziylə məşğul bulunmuştu [Cez: s.167]. Bana məhsus *olarak* memləketin ən cesim və müzeyyen bir sarayını təhsis ettilər [AmH: s.70].

TAT: Bu plana qarşı *olaraq* mən min iki yüz hektar pambıq əkilməsinə təklif edirəm [AHSE: s.479]. Bunun nəticəsi *olaraq*, küçələr yetimlərlə dolacaq [AHSE cII: s.252]. Halbuki əlifbanın dəyişilməsi ilə əlaqədar olaraq, heç bir üsyanın baş verəcəyi təsəvvürə belə gəlmir [MFAE cIII: s.164]. Düşdüyümüz fəlakətə əlavə *olaraq*, düşərgəmizdə şiddətli xəstəliklər də vardır [MFEA cII: s.215]. Dövrünün hakim təbəqəsinə qarşı üsyan *əlaməti olaraq* özünü dəliliyə vurmuşdur [ŞAS cIII: s.264].

AT: Zavallı bu tələsmə nəticəsi *olaraq*, xəbəri olmadan yolu da itirmişdi [CCSE cI: s.260]. Qəyri-ixtiyari *olaraq* stul üstündeki qış paltosunu çəkib üstünə saldı [CinC: s.96]. «Dirilən adam» romanı tarixi həqiqətə uyğun *olaraq* belə nikbin bir sonluqla tamamlanır [MaB: s.157]. Bu işin bir ucu əlbət ki, direktorluğa, birinci növbədə, bir *direktor olaraq* mənə gəlir [MCSE: s.201]. Bu torpaqlar tatarların malı *olaraq* öldükdən sonra övladlarına və əqrəbalarına keçirdi [YVÇE cIII: s.196].

GT: Dimitri Karaçoban Beşalma Nasredinnerindən ən böyüyü *olarak*, aarər, neredən gələr ana dilin yazıların çöşməsi [PubY: s.123-124]. Bu türlü zor durumda girdirdi

yazı için savaşıımız, kulturamızın dirilmesi için, bu zorları o vakıtlarda bân da geçirdim küüydä gagauz dili üüredicisi **olarak** [PubY: s.132]. Halkın ruh kulturasının konţentrat edilmiş **forması olarak**, onnar göstererlär milletin speţifikasını, göstererlär halkın asirlärcä istoriyasını [GKA: s.18].

TüT: Alman hayallerinin gerçekteşmesini kolaylaştıracak çok iyi bir fırsat **olarak** gördü [Dir: s.25]. Franklin Bouillon bir gözlemci **olarak** salonun öbür ucunda oturmuştu. [Cum: s. 46]. Yüzü güneşten yanmış, saçları da doğal **olarak** meçlenmişti. [AdA: s.264]. Ama o tarihte bir başöğretmen **olarak** da fazla yadırganmıyordu [ÖYat: s.9]. İki de zengin birer kocada olan ablalarımın hisselerini de alır, memleketimin itibarlı bir tüccarı **olarak** yaşardım [KüMM: s.68].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:289).

EAT: *Gezerek* gördi bir gögermiş ekin / Şanki dutardı ol ekin ile kîn [Har: 93].

KOT: Çürük domatesle alude olduğumu **unutarak** kahkayı bastım [AmH: s.151]. Cesim bir odaya **girerek** pederime mülâki oldum [AmH: s.59]. Bu sözü **görerek** letâfetleriniz içinde *natürün* en sevimli işlerinden birisini *admire* ederek kendimi kandırdım ki benim fikirlerim mütecesurâne olduğu kadar sehivli de imiş! [ArS: s.61]. Huzzar bu havaların Râkım'ı memnun edeceğini hesap eyledikleri hâlde bilâkis gamnâk eylediğini **görerek** taaccüp eylediler [FBRE: s.36]. **Gelerek** ol iki deryâ-yı nehîb / Oldı mâbeynleri hayli karîb [SOE: 1760].

AT: Övci-fəzadə **görərək** bayquşu Səhndə qaqqıllayıram indi mən [HopH: s.81]. Raskolnikov sonralar diqqət **yetirərək** daha artıq izah olunmayan şeylər gördü [CinC: 551]. Xanım məqsədinə **vararaq**, sakit oldu [YVÇE cII: s.382].

GT: Bu duruma **bakarak** olur mu desteklämemää ana dilimizdə çıkan gazetaları? [PubY: s.120].

TüT: Fransız Gaulois zırhlısı bir isabet **alarak** 9 kişi kaybetti, demir bırakarak kaçtı [Dir: s.122]. Deniz ve hava hareketlerine **bakarak** hemen, büyük olasılıkla ertesi gün çıkarma olacağını kestirmişti [Dir: s.222]. Ve hâlâ kırık şişe parçalarını tuttuğu avuçlarını **açarak** yaralarına baktı [Huz: s.391]. Gözlerini bu telin sonuna kadar yavaş yavaş **indirerek** bir elektrik düğmesi gördü [BTR: s.11]. Neriman'ı iki kere silkeledi, vurup düşürmezse kurtulamayacağını **anlayarak** duraladı [YorS: s.12].

7. Ana cümlemin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:289).

EAT: Emzükli bardağın emzüğünden aıl aıl **şoraraq** içsün [HS: 33b/7-8]. Be-ħukm-i zarûret söyledüm ve **teferrüc iderek** şahrâya çıkdum [GT: 4a/2-3]. Ve dahı bismillâhi déyüp ağzuña koyasın **süzerek** içesin [MÜR: 169a/9].

KOT:]. O geceyi dostumuzun hanesinde **geçirerek** ertesi günün ale-s-sabah “Subaşı” denilen mevkiye gittik [AmH: s.24]. O cesim vücut milyarlarca parçalara **ayrılarak** her birisi bir semt-i meçhule uçu, göçtü! [AmH: s.77]. O zaman artık desen muhtasar **geçerek** hemen sofradan kalktı [ArS: s.199]. Darülfünun müdürü, ilim, kemal ve hakikatin ancak Sarı Şeytan'da bulunabileceğini ve yakında teknil malûmat-ı mevcudenin tetkikini rica edeceklerini beyandan sonra müsaade **alarak** imtihana başlandı. [AmH: s.70]. İşte Yozefino bu suretle Canan'ı istintak eyledikten sonra yatağına girip, biraz da yatak içinde **konusarak**, ba'de kızı yerine gönderdi [FBRE: s.119]

TAT: Əsmə o saat peyğəmbərin evindən **çixaraq** arası evinə getdi [MFAE cII: s.82]. Kolumb çarəsiz qalıb gəminin kürəklərindən birini əlinə **alaraq** özünü suya atdı [MFEA cII: s.219].

AT: Tez-tələsik peçi **yandıraraq** təzədən qayıdıb yerinə girdi [QG: s.6]. Asif minnətdarlığını **bildirərək** qürurla oğlunu süzdü [QG: s. 174]. Bir neçə dəqiqə sükutdan sonra o, başını qaldırıb üzümə baxdı və dərindən nəfəs **alaraq** aramla

danışmağa başladı [MaB: s.17]. İki cavan kişi gecə saat üç-dörd radələrində divardan *aşaraq* zavodun ərazisinə daxil olub, qızları güdüblər [ZülG: s.114]

TT: Ertir ağşam işdən *gelerük* üşşeris (*Ertesi akşam işten geldikten sonra toplanınız*) [BöT s. 48]. Ýaz *çykarak* ýanyma geliñ (*Bahar geçtikten sonra yanıma gelin*) [Kepb: s.212].

Tüt: O da Padişahdan izin *alarak* uçar gibi gelmişti [Dir: s.21]. Donanma yetkilileri ilə ortak bir çalışma *yapılarak* plan kesinleşecekti [Dir: 207]. Halbuki Mümtaz’la Nuran birbirlerini *tanıyarak* işe başlamışlardı [Huz: s.84]. Gene mendilini alıyor, yüzüne hafifçe *dokundurarak* tekrar yerine koyuyordu [BTR: s.97]. Şahin Bey’in *yakalanarak* zindana atılması, işleri biraz karıştıır gibi olmuştu [YSSA: s.18].

8. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde,” şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Gördüñ ki gönül yāra varup güle başladı / Żabt it anı erkenden yohsa *giderek* gelmez [Beh Gaz: 208/3]

9. “Git-” fiilinden sonra geldiğinde ana cümleinin yüklemine, “-dıkça” anlamında artma bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Kurt, 2006: 24; Yüce, 1999:46). **Ana cümledeki hareket, zarf-fiildeki hareket sürdükçe artar.**

EAT: *Giderek* yolları bir bāğa erdi / Re’isi kızlaruñ ol bāğı gördi [ARHŞ: 692].

TAT: *Giderek* kāfiruñ ılıksına geldi [DK: D99/1-2].

KOT: Lākin *giderek* nefsi müşteheyāt unıdılup ‘ayn-ı mālā ki sebeb-i huşul-i müşteheyāt idi [AA. 170a/1-2]. Anı bu ehl-i kerāmet eyler / *Giderek* şāh-ı vilāyet eyler [SOE: 704]. *Giderek* tulluğun olur sonı kem / Altın adın bakır eyler âdem [SOE: 3405]. *Giderek* yolları bir şehre irer / Kayseruñ şehri idi şehir meger [SSM:

441]. Artırır cevri ol şūh-ı cihānım **giderek** / Ben daḥi artırırım āh u fiḡānım **giderek** [HasD Gaz: 227/1].

TüT: **Giderek** soğuk bir su serpintisine yozlaşan yağmur, ortalığa garip bir kış serinliği getirmişti [DSE: s.24]. Ben Tekkouk, ailesi tarafından yollanan paranın eline zor ulaştığını söyleyerek, Aylin'e **giderek** daha az para vermeye başladı [AdA: s.68]. Anzaklar **giderek** çoğalıyor, Kocadağ'a yayılıyorlardı [Cum: s.174]. **Giderek** daha da gözünün içine bakar oldu [ÖYat: s.186]. Takip eden aylar seneler içinde **giderek** palazlandı ve arttı bu karanlık şeyler [SiyS: s.88]

10. Ana cümlemin yüklemine, “-rcasına, r gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Başlar **yırtılarak** çalışırdılar götürsünnär Stalinin politikasını, kendi halkına kimsey düşünmæzdi [PubY: s.7].

10. Ana cümlemin yüklemine, “-e göre” anlamında bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Şapbady yüze **görüräk** çekerler (*Tokadı yüze göre atarlar*) [TNAS: s.313].

11. Azeri Türkçesinde “baxma-” tabanına gelerek ve kalıplaşarak “rağmen” anlamında karşıtlık bildirme işlevinde zarf-fiiller yapar.

TAT: İlanın quyuḡunu basarsan, qayıdıb başındakı taca **baxmayaraq** çalar [AHSE cI: s.239]. Hamamdan çıxıb **dalınıza baxmayaraq** evə gələsiniz [AHSE cII: s.49]. Lakin sizin məktubunuzu oxuduqdan sonra, sizə bəslədiyim tam **etimada baxmayaraq**, öz fikrimi dəyişdim [MFAE cIII: s.52]. Buna **baxmayaraq**, cənab Şeyxülislam məktubun məzmununa valeh oldu və həmin saat üzünü köçürtdü [MFAE cIII: s.162]. Üsyançılar **buna baxmayaraq** onu öldürürlər [ŞAS cIII: s.271].

AT: Əhməd uşaqların daxili sakitliyinə, rahatlığına *baxmayaraq*, hələ də lövhənin qabağında dayanıb məsələnin həllini bir də gözdən keçirirdi [**Er:** s.76]. Bəli, bütün solğunluqla, bütün nöqsanlarına *baxmayaraq*, kənddə hər kəs onun gözəlliyini etiraf edirdi [**CCSE cI:** s.259]. Bütün məşrut və məhdud cəhətlərinə, ziddiyyətlərinə, əlvanlığına *baxmayaraq*, nəticə etibarilə bu fəlsəfə insanlıq fəlsəfəsidir [**MaB:** s.173]. Amaliya İvanovna Lippevexzel özü də, əvvəlki uyğunsuzluqlara *baxmayaraq*, böyük bir hörmətlə dəvət olunmuşdu [**CinC:** s.373]. Amma buna *baxmayaraq* Tomminin fırı tutanda yenə küçədən kənara çıxırdı [**BHN:** s.71].

1.1.28.1. {-ArAkDAn}³⁹⁷

Yapı:

{-ArAk} zarf-fiil ekine {+DAn} ayrılma hâli ekinin getirilmesiylə olmuşdur. (Karahan, 1996: 209). Ek genişlətilmişdir. {-DAn} eki, zarf-fiildeki kılış tarzını, biraz daha gücləndirmək üçün getirilmişdir (Korkmaz, 2003:994).

İşlevi:

1.Ana cümələnin yükləməsinə, “-madan, -maksızın” anlamında qarşılıqsız gerçəkləşmə bildirmə³⁹⁸ işleviylə bağlanan zarf-fiillər yapar.

KOT: Sen *bilməyərək* etdin âgâh / Sen âh dedin ben anladım mâh [**HÜA:** 1052].

AT: Sabir müəllim dedi, rəisin oğlunu təsadüfən, *bilməyərək* saldırb [**QG:** s.287].

2. Ana cümələnin yükləməsinə, “-mak suretiylə” anlamında tarz bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiillər yapar.

KOT: ‘Aşkınlıqna nəşibim olan ‘aşq badeini içdim sözi virdim / Həyran olubən mest *olarakdan* sızıvirdim [**SFD:** 82a/15-1]. Ve gözlerinde bir kaç göz yaşlarının kurir

³⁹⁷ Krş. AnA: {-ArAkDAnA} (Karahan, 1996: 209).

³⁹⁸ Zarf-fiildeki hərəkət gerçəkləşməsinin ana cümələndəki hərəkətin gerçəkləşməsi.

ettiğini, yani koştüğünü, -daha doğrusu aktığını olacak- *hissederekten* der [ArS: s.180-181].

AT: Bunu gören kişi elə bu an *bilərəkdən* soruşdu ki, əgər o istəyirsə, mağazaya qaçıb duz, kibrit alsın, sonra [SonB: s.105]. Anar da keçmiş, həp çırpınırdı *inliyərəkdən*. “Bu hanki səs, bu nasıl bir iniltidir?” deyə daldım [HCE cI: s.105]. Stansiya işçiləri məlumatsızlıqdanmı ya da, bəlkə, *bilərəkdən* məsələni bir az da qəlizləşdirir [ZülG: s.191].

TüT: Rahmetli babamız, ticaret erbabı olacaksın, elinde altın bilezik, kalsın *diyerekten* az çöktürmedi Barokyan Efendi'nin bilim ocağına [İmp: s.66]. Getir oğlunu da, ailemizə yakışır bir tərbiyə *alaraktan* aramızda büyüsün gitsin işte [BDG: s.52]. Fotoğraflardan kara kalem büyültmələr *yaparaktan* geçimini sağladı [YolA: s.179]. Hıdır Onbaşı kapıyı açıq bırakmış olmalı ki, topaç gibi dönüp pervazlara *çarparaktan* çıkmıştı [YolA: s.11]. Alsınlar beriye, didiklesinler az biraz, *ovalayarak*tan yumuşatsınlar bunu [YorS: s.47].

1.1.29. {-UrAk}³⁹⁹

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Bezeyü çattı sözni, yalğan çattı sözni *bilerük* kattı tişi qolınga uvtandurdu anı [ME: 98/6].

EAT: N'ola ger bir xəbərlər *deñleyürek* / Uludan kiçiden söz *diñleyürek* [İşk: 2657]. Gezerek sebzəzəri şuya geldüm / *Tolanurak* kenār-ı cūya geldüm [HN: 1964]. *Diyürek ağlayurak iderek* āh / Yuğu gözlerine yol buldı nā-gāh [ŞHŞ: 1663]. Bu sözi *söyleyürek* ol gül-endām / *qılurak* hālını yārine i'lām [CH: 3238]. Aldı pālānını vü şaldı ota / *Otlayurak* biraz yürüdi öte [Har: 49].

³⁹⁹ Yapısı için bk. {-arak} maddesi.

KOT: İçlerinden biri feryād eyleyüp *ağlayurak* gelür [MŞeh: 276b/8]. Giv’ün öñin alup *söyleşüre* az goşup cenge başladılar [MŞeh: 287b/20-21]. *Arayurak* Mekkeye irdi bular / Mekkeyi cümle kuşatmışlar olar [DM. 351]. Temāšā *eyleyüre* bağ u rāğı / Şıkar eyleyelüm bir laḥza tağı [VA: 1486]. Çü ihsânından ırmış gibi idi behre / *Sürinüre* bile geldüm bu şehre [Mes Şe: 59].

2. Ana cümlemin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: V’eger-nī tā Medāyin yolını sor / Öñüñi *gözleyüre* soñuñı sor [ŞHŞ: 1493].

3. Ana cümlemin yüklemine, “-dıkça” anlamında artma⁴⁰⁰ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: El ayak dirken iş çün dize geldi / *Varurak* işleri ağıza geldi [ŞHŞ: 6341]. *Varurak* şöhbete germ oldı Şirîn / Egilüp husreve nerm oldı Şirîn [ŞHŞ: 3272]. El ayak dirken iş çün dize geldi / *Varurak* işleri ağıza geldi [ŞHŞ: 6341].

4. Ana cümlemin yüklemine, “-dığı için, -dığından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: İçi kopdı vü ‘ışkı eyledi çûş / Bu sâzı *dinleyüre* oldı bî-hûş [HUN: 4111]

5. Ana cümlemin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Gelüre* gördi ol fitne naḳḳâş / Ki düze gün yüzine göz ile kaç [HUN:6470].

⁴⁰⁰ Ana cümledeki hareket, zarf-fiildeki hareket sürdükçe artar.

1.1.30. {-IrAk}⁴⁰¹

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Taşradan evvel girüriken her birinde bir lahze *eglenirek* girmek gerek çıkariken dahı ancılayın [HS: 46a/9-10]. Saña virdüğüm cevāb resūlūñ cevābıdır niçün istihsān itmezsin *déyirek* biraz ilerü varmış iken tebessüm iderek girü geldi [MG: 261a/2-3]. Dimiş anuñ içün ki tā *varırak* / Bu dōstluk riyādan olınca ırak [MUN: 8124]. Bunı *söyleşirek* ol hûb dil-ber / Bu şi‘ri başladı mevzûn hōş-ter [HUN: 2860].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle kullanılan zarf-fiiller yapar.

TAT: *Arayıraq* bēni qatında bulur / Uğurlayı gəlir, biz dūnlə alır [DAH: s.74].

KOT: Göz yaşı qan olur qabağumdan / *Ağlayırak* çıkar ayağumdan [MEM: 2498].

1.1.31. {-sA(r)}

Yapı:

Türkçenin hemen hemen tüm tarihî ve çağdaş lehçelerinde⁴⁰² fonetik varyantlarıyla görülen {-sA(r)} eki, gramer kitaplarının büyük bir kısmında dilek-şart kipi başlığı altında incelenmiş ve şahıslara göre çekimlendiği için zarf-fiil eklerinden farklı olarak kabul edilmiştir. Bununla beraber Eraslan (1980:8-12) eki, isim-fiil eki; Tenişev (1988:468) ise sıfat-fiil eki olarak değerlendirmiştir.

Ekin zarf-fiil eki olarak değerlendirilmesini, Türkiye’deki çalışmalardan önce yabancı Türkologların eserlerinde görüyoruz. Kondrat’ev (1970:44-46), eki zarf-fiil

⁴⁰¹ Yapısı için bk. {-arak} maddesi.

⁴⁰² Bir başka Altay dili olan Moğolcada da şart bildiren bir {-bal} zarf-fiili mevcuttur (Annanurov, 1974: 19).

başlığı altında incelemiş ve dört temel kullanıma dikkat çekmiştir. Ekin yazıtlardaki durumunu değerlendiren Kononov (1980: 132), ek için “*şart-zarf-fiili*” ifadesini kullanmış ve eki zarf-fiiller bahsine dâhil etmiştir.

Türkiyede ise son zamanlarda yapılan akademik yayınlarda, bu ekin bitmişlik bildiren bir yargıdaki kullanımdan daha ziyade, ana cümlelerin yüklemine tesir eden ikincil bir şartlı hareketi göstermesi bakımından *şart zarf-fiili*⁴⁰³ olarak değerlendirildiği görülmektedir (Demir-Yılmaz, 2005:191; Yücel, 2000: 110; Karahan, 1996: 232; Gülsevin, 1990:276-279). Gülsevin (1990: 277-279), {-sA} ekinin aslında dilek anlamında bulunan bazı kullanımları dışında, hiçbir durumda cümlelerin yüklemi olamayacağına ve eki almış fiil tabanının çoğunlukla ana yüklemine zarfı olarak görev yapacağına işaret eder. Bununla birlikte {-sA(r)}’ın şahıs eki almasının onun zarf-fiil özelliğini bozmadığını, aksine bu tür ekleri alan başka zarf-fiil eklerinin de olduğunu söyler. Karahan (1994:473), {-sA} ekinin diğer zarf-fiilleri gibi şart, zaman, sebep vs. bildiren bir zarf-fiil eki olduğuna değinir. Köktürkçede kullanılan {-sAr} ekinde şart işlevinin yanında zaman işlevinin bulunduğunu belirtir (Karahan, 2011:192). Ayrıca {-sA} ekinin şahıs eki almasını da zarf-fiillerin eklerinin karakteristik yapılarıyla⁴⁰⁴ ilgili olduğunu belirten Karahan (1994:473-474), cümle mantığı açısından {-sA} ekiyle oluşturulan şart cümlesinin, ana cümlelerin yüklemine zarf olarak bağlanmasını tutarlı görmektedir (Karahan, 1999:61). T.Tekin (2003a:177) ise Orhun Yazıtları’nda {-sA} ekinin iki temel işlevinden söz eder: Bunlardan biri şart, diğeri de durum-zaman işlevidir. Korkmaz (2003:1038) “*Türkiye Türkçesi Grameri*” adlı eserinde eki zarf-fiil başlığı altında incelemiştir⁴⁰⁵. İlhan da (2009:129), {-sA} ekinin cümle içinde tamamlanmışlık bildirmediğini, aksine diğer kiplerin tamamlanmış bir yargı oluşturduğunu söyler ve {-sA} eki almış fiil tabanının cümle içinde zarf göreviyle kullanıldığını ifade eder. Bu nedenle de {-sA} ekinin zarf-fiil başlığı altında değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

⁴⁰³ Temel işlevi şart bildirmesine rağmen zaman işlevinde de kullanılmaktadır. Anadolu ağızlarında zaman fonksiyonu için bk. Karahan, 1996: 232.

⁴⁰⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Karahan, 1994:473-474.

⁴⁰⁵ “*Özbekçede Fiilimsiler*” adlı eserde de zarf-fiil eki olarak gösterilmiştir (Tolkun, 2009:253).

Bahsi geçen görüşlere katılmayan Develi (1995:91-94), {-sA} ekinin belli fonksiyonlarından hareketle (sebeup, tarz, zaman vb.) zarf-fiil eki denilemeyeceğini, {-sA} ekinin zikredilen işlevlerinden başka cümle içinde fail, nesne ve yer tamlayıcısı göreviyle de bulunabileceğini dile getirir. Bu bağlamda ekin zarf-fiil olamayacağını ifade eder.

Ramstedt, ekin Mançuca “se- [istemek, söylemek, yapmak]” fiiliyle kökteş olan “*sa-” fiilinden gelebileceğini dile getirmiştir. Ona göre “*sa-” fiilinin, üzerine {-r} geniş zaman sıfat-fiilini almasıyla da bu ek meydana gelmiştir (Choi: 2010: 294). Bang’a göre ek, {-A} veya {-I} zarf-fiil eki almış fiil tabanına, Eski Türkçedeki geniş zaman çekimine girmiş “sa- [saymak, düşünmek, tasarlamak]” yardımcı fiilinin getirilmesiyle oluşmuştur. Sonrasında ise baştaki ünlü zarf-fiili {-A-sAr, -I-sAr > -sAr} kullanımdan düşerek {-sAr} ekini oluşturmuştur (Karahan, 2011:192-193). Karahan (2011:195-196), ekin Çuvaş Türkçesindeki muadili olan yapının {-sAr} değil, {-sAn} olduğunu; hatta ekin genişletilmiş şekli olan {-sAssIn}’ın bulunduğunu belirtir. Ekin Çuvaş Türkçesinde “r” ile değil “n” ünsüzü ile genişletilmesini bir “r > n” değişmesi ile açıklanamayacağını belirten Karahan, Çuvaş Türkçesindeki bu “n” ünsüzünü Türkiye Türkçesi ağızlarında da görülen genişletme unsuruna bağlar. Yazısının devamında,⁴⁰⁶ yazıtlarda geçen {-sAr} şeklinin asli olmadığını, aksine {-sA} şeklinin asli olduğunu dile getirir. {-sAr} ekinin zarf-fiillerde görülen genel genişleme karakteristiğine uygun olarak “r” gibi bir pekiştirici ile yapılabileceğini belirtir.⁴⁰⁷

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme⁴⁰⁸ işleviyle bağlanır. Şart zarf-fiili yapar (Gülsevin, 2007b: 131; Korkmaz, 2003:1042).

⁴⁰⁶ Karahan (2011:195), benzer bir örneği de emir eki için vermiştir. Eski Türkçe’de kullanılan {-AyIn} şeklinin en eski şekil olmadığını Karahanlı Türkçesinde kullanılan {-A,-Ay, -AyI,-AyIn} şekillerinin bulunduğunu bildirir. Ayrıca emir eklerinin vurgulu olduğunu ve genişleme eğilimi taşıdığını belirtir. Bu açıdan da bu ekin ilk formlarının Eski Türkçe’de değil Karahanlı Türkçesinde aranması gerektiğini ifade eder.

⁴⁰⁷ Oğuz lehçelerinde şart ekine dair daha ayrıntılı bilgi için bk. Hocayev, 1990.

⁴⁰⁸ Yücel bu işlevle ilgili olarak şu açıklamayı getirmiştir:

“Ekimiz, istek bildirerek bitmiş bir yargıyı gösterirse zaman eki; yüklemdeki oluş ve kılışa bağlı yardımcı hareketi gösterirse ‘şart zarf-fiili’ ekidir” (Yücel, 2000: 110).

OT: Türk kağan Ötüken yış **olursar** ilte buñ yok (*Türk kağanı Ötüken ormanında otursa ilde sıkıntı yoktur*)⁴⁰⁹ [Kült: G3]. Bir kişi **yañılsar** oğuşı budunu bişükiñe tegi kıdmaz ermiş (*Bir insan yanılsa; kabilesi, milleti akrabasına kadar barındırmazmış*)⁴¹⁰ [Kült: G6]. ...Türk sir budun yirinte idi yorımazun, **usar** idi yok kılalım tir men (...*Türk Sir milleti, yerinde hüç yürümesin; mümkünse hep yok edelim derim*)⁴¹¹ [Ton Lt: G4-G5]. Yuyka kalın **bolsar** tupulğuluk alp ermiş (*Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş*)⁴¹² [Ton Lt: G6]. Men iniligü bunça başlayı **kazğanm[asa]r** Türk budun ölteçi erti, yok [bolda]cı erti (*Ben küçük kardeşimle beraber böyle başa geçip kazanmasam Türk milleti ölecekti, yok olacaktı*)⁴¹³ [BilK: D33].

EUT: Kavşikiya birök ertmiş üdki nomlar tıtagları küçinte **öçser alkınsar** ayıg kılınçlıg kkir tapça idi yeme **kılmasar** ötrü tugdaçı nomlar inçip bo közünür üdde tugmakın tuggalı umazlar (*Ey Kausika, eğer geçmiş çağ[lar]daki öğretiler[Dharma] sebepleri sayesinde yansa, yok olsa, [kişi] kötü davranışlı, kir[li], pasak[lı] [şeyleri] asla yapmasa doğacak olan öğretiler [Dharma] böylelikle görünür zamanda doğmakla doğmuş olmazlar*)⁴¹⁴ [AY: 145/4-9]. Ol öğretiglerde **öğretinser** bo ayıg kılınlar tarıkar kiter (*O dersleri öğrenirse, bu kötü davranışlar uzaklaşır, gider*)⁴¹⁵ [AY: 148/22-23;149/1]. Bu çavını oğul tigin yengemiz-ke yaz kün kim **kelser** tegürüp birürbiz (*Bu parayı çocukları ile yengemize, yaz-güz, her zaman, kim gelirse götürüp teslim ederiz*) [ETHV: 4/6-8]. Tuyundum timek yogı-ka ol uluğ tıdığ / tuymak tuymamak **arısar** ol bolur sıdığ (*nüfûz ettim demek, yogi için büyük bir engeldir / nüfûz etme ve etmeme ortadan kalkarsa, bu sıyrılma olur*) [ETŞ: 12/31-32]. Kim kayu tınlıg bu kuanşı im pusar erdemın bögülenmekin kutadmağın **eşidser** atın atayu **tutsar** men inçe kılulayur men ol tınlıgıñ edgü kılınç utlısı ertiñgü öküş titir (*Herhangi bir canlı varlık, bu Kuanşı im pusar'ın kabiliyetini, büyü gücünü ve canlı*

⁴⁰⁹ Çev. Ergin, 2010:3.

⁴¹⁰ Çev. Ergin, 2010:5.

⁴¹¹ Çev. Ergin, 2010: 67,69.

⁴¹² Çev. Ergin, 2010: 69.

⁴¹³ Çev. Ergin, 2010:49.

⁴¹⁴ Çev. Ölmez, 1991:38.

⁴¹⁵ Çev. Ölmez, 1991:40-41.

varlıkları mesut etmesini işitse, adını durmadan ansa; ben ant içirim, o canlı varlığın o iyi amellerinin sonucu pek çoktur) [KİP: 214-217].

KT: Kimiñ kırkıta **keçse** tiriglik yılı / Esenleşti erke yigitlik tili [KB: D364]. Qayıka elig **ursa** itlü barır / Qayıka sözi **tegse** yetlü barır [KB: D1853]. Ağılda oğlağ **toğsa** arıkda otı öner [DLT: s.65]. Nelük malğa munça köñül bamağın / Bu mal **kelse** erte barur baz kiçe [AH: 183-184]. Teñizdin kerimrek şahım miñ qata / Qabul **qılsa** tañ yok bu az hedyeni [AH:67-68].

HT: Andağ erse, hemişe havf ve recā içinde turmaq kerek, ihtimāl bar kim āhıratqa imānsız **barsa**, tēp aydı [NF: 427/9-10]. Qamuğ neñ **tökülse** barur suv bile / qatıg imgetür suv **tökülse** sini [MM: 1195-1196]. Ma‘lūm boldı kim kimnūñ ‘aybın açsa ol yana ol ‘aybğa mübtelā bolur ermiş [RKE: 26r/16-17]. Ol bulut havā **ıssıg bolsa** Resūlğa kölege qılur erdi, **susasa** su keltürür erdi [RKE: 183v/13-14]. Kişi kim ‘ibret almasa bu işdin / anıñ ħali tig bolsu terkin [KHŞ: 138/2793].

EAT: İsteyelüm iş ıssını bulı görelüm kandağur / Cān kulagıla **dinlersen** iş bu sözüm turvandadır [YED:44/1]. İkindü namāzından şoñra aħşama yaqın gün tölunmadın **oqusa**, dünyāda ve āhıretde maqşūdlarına yitişe [CİC: 80a/2]. Ayağūñ basduğı toprak meger kibrit-i aħmerdür / Vērür ħāşıyyet-i güher **dokınsa** seng-i hārāya [MN: 13/30]. ‘İşka **mağlūb olursı** göresin / **Ğālib olursa** yüzügi viresin [VG: 1051]. Rüstem eydür ben çıkıp **atsam** atı / Sen tez aya dutmayasın key katı [MT: 1179].

KOT: Ma’şūk niyâzı **kılsa âdet** / Dûzahda var âşıka saâdet [HÜA: 1085]. **Çekse** ejder dili tığ-i pür-tâb / Sonra kim virebilir ana cevâb [SOE: 1508]. Meşelâ, ‘ilm-i ahlâkı ahlâk-ı nefsi insāniden baħş itmek cihetiyle mülâħaza vü taşavvur eyleyip **şürü‘ eylese**, başiret-i tāmme üzre olur [AA:19a/9-10]. Gözüm nûrı Ziyâ‘î kabrine raks iderek **gelseñ** / Mezârında görenler diyeler kim cilve eyler nûr [HZD Gaz:134/5]. Vuşlatıñda seyr-i eflāk u zemīn **itsem** n’ola / Levh sīneñ ey perī mir’ât-i enverdir baña [HasD Gaz: 13/6].

TAT: Ey Xətayi, sən vücudın cuyını pak eyləgil / Çünki pak *olsa* ana sərçəşmədən bir su gəlür [**Hat: s.55**]. Nola mən divanə qucsam sən pərinə bir gecə / Boynuma zəncir tək *dolansa* hər yan kakilün [**Kiş: s.53**]. Göz yüzün *görməsə* qanlar tökülər, ah, nola / Fitneyi basə, müşərrəf qıla göz mənzərini [**FuzE cI: s.306**]. Yaxşı *həmdəm olmasa* şad olmaq olmaz, Vaqifa / Ağlaram ta ömrüm olduqca firavan, ağlaram [**MVP: s.153**]. Qan yaşıma yığıldı uşaqlar bu türfə kim / Aşiq sirişki *olmasa* rəngin qərirdir [**Köv: s.44**].

AT: Könül fikirləşirdi ki, Yazıçı onu ürəkdən *sevirsə* və *ağıllıdırsa*, mütləq gələcək və onlar birlikdə xoşbəxt ailə quracaqlar [**KöY: s.51**]. Buyurun, kim *inanmırsa*, gəlsin, özü yoxlasın [**ZülG: s.17**]. *Tapmasa* evə gəlməsin [**Er: s.41**]. Məncə bütün ölkələr, xalqlar, dövlətlər, başçılar öz vətəndaşlarına bu böyük və çox nadir neməti *bəxş etsələr*, dünyada zülm, kədər yox olar, ədalət bərpa olar, yer üzü işıqlanar, cənnətə dönər [**MaB: s.67**]. Yolda fikirləşmişdi ki, *gəlsə*, özünü görməməzliyə vuracaq [**QG: s.160**].

TTT: Yaxşı günler yüz yıl *geçsə* az görünür / Yaman günün az hem bolsa ötməz [**MAD:3/27-28**]. Gız-da *bolsa* könlül hoşı / Yigide züryat yağşıdır [**Mag: s.90**]. Göge *uzatsam*, göge elim yetmeyər / Yere *baksam*, könlüm karar etmeyər [**Kem: s.153**]. Ketibi, *almasa* seni destine / Gulki bolar dusmanına- dostuna [**Ket: s.44**]. Sizlər bilən zevk-i şafə sürensoñ / Ārmān qalmaz, *dolsa* qaza, Seyidi [**Zel: I/75-76**].

TT: Babasynyñ ir gideniniñ bir sebäbi mamasydyr-la, önelgeli bolan *bolsak*, beyle bolmazdy (*Babasının erken gitmesinin bir sebebi nenesidir, kahvaltı etmiş olsak, böyle olmazdı*)[**MTH: s.26**]. Biz seni çopan edip goýduk, biziñ diýenimizden *çyksañ*, oñuşmarys (*Biz seni çoban yapıverdik, bizim dediğimizden çıkarsan, anlaşılamayız*) [**BöT: s.268**]. Ine, şol şähre *barsañ*, Maryny hem taparsyñ (*İşte o şehre gitsen Mariyi de bulursun*) [**İABO: s.39**]. Ýöne meseläni uzaga çekdirmän *çözsek* ýagşy (*Ama meseleyi uzağa çekmeden çözsek iyidir*) [**ÜNB: s.74**]. Bu yerlere gulan *gelse*, toýnagyndan, guş *gelse* ganatyndan aýrylýandyр...(*Bu yerlere kulan gelse toynagından, kuş gelse kanatından ayrılmıştır...*) [**THE: s.167**].

GT: Sayılarınmış, ani angı parçanın taa çok suyu **çıkarsa**, o kultura (büüyüm) o yıl taa büyük bereket vereceymiş [**GKA: s.31**]. Bre, Çoban, al koyunnarını, zerä mamum **gelirsü** gözlerini çıkaracak! [**DAO: s.11**]. Temiz **akarsa** ömürüm / Bakêr o gözlerin dâ raat [**ZamE: s.28**]. Ama bir yıldan sora **gelirsäm**, sän beni unutmaycan mı? [**MSİ: s.24**]. **Geçärsäk** latinä olur deyelim ki geçeriz eski köklerimizä [**PubY: s.84**].

Tüt: Zavallılar çalgılarının gürültüsü ile hiç **olmasa** patronu neşelendirmek istiyorlar [**KüMM: s.103**]. İki **koşsa** üç dakikada o eski alandaki otelde olabilir [**ÖYat: s.88**]. Ama bu evlilik iki ay bile **sürse** kesinlikle gerçekleşecekti, hem de Ecla'nın düğününden önce gerçekleşecekti [**AdA: s.31-32**]. Geceliğin üzerindeki desenler çılgın bir desinatörün elinden çıkmış gibi **görünse** de dikkatlice bakınca bunların süt ve bebek kusmuğu lekeleri olduğu anlaşılıyor [**SiyS: s.250**]. Çünkü en tehlikeli görevlere bu gençler talip olacak, bir fedai **istense** önce bunlar ortaya atılacaktı [**Dir: s.446**].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık)⁴¹⁶ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar⁴¹⁷ (Ediskun, 2007:260; Gülsevin, 2007b: 127; Alyılmaz, 1994:104; Kondrat’ev, 1970:45).

OT: Közde yaş **kelser** tıda köñülte sıgıt **kelser** yanduru saķındım (*Gözden yaş geldiğinde önleyerek, gönülden çığlık geldiğinde geri çevirerek düşündüm; iyice düşündüm*)⁴¹⁸ [**KülT: K11**].

EUT: Anta ötürü kiyä koltğuçırlar **kälsär** ağıcılarnın bulmaz erti (*Bundan biraz sonra, dilenciler geldiği zaman, [prens] hazinelerini bulamıyordu*) [**İKPÖ: 10/3-4**]. Tegin **ayıtsar** kapağcı kırkın biz tedilär (*Prens sorunca, “Biz kapıcı kızlarınız” dediler*) [**İKPÖ: 42/4-6**]. Ebiñgerü **kelser** özi atanmış, ögrünçülüğ, atı yitiglig kelir tir (*Eve doğru gelirken kendisi ünlü ve mutlu, atı [da] yetkin olarak geliyor, der*) [**İB: 55**]. Muna ertimlig etümüz ertip **barsar** alķu ed tavar barça tolپ **ķarılsar** alp bulğuluğ

⁴¹⁶ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı anda olur.

⁴¹⁷ Krş. {-sA} ekinin zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle kullanımı, Karakalpak Türkçesinde (Uygur, 2010:213) ve Özbek Türkçesinde (Tolkun, 2009:254-255) de görülür.

⁴¹⁸ Çev. Alyılmaz, 1994:104.

kişi etüzin bulmışım yoksuz bolğay (*İşte bu fâni vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal, mülk hepsi birbirine karışınca, bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak*) [MS: 1/12-16]. Çarıtığ koşayın tip **tapı bolsar** çanta içerig kodğu ol (*Carita nazmedeyim diye heveslenince, çanta içerig bırakmak gerek*) [ETŞ: 11/103-104].

KT: Uluğluğuğ **bolsa** sen edğü kılın / Bolğıl kişig begler katın yahşı ulan (*Büyüklüğe erişince/eriştiğin zaman iyi huylu ol / Beyler yanında iyiliğe araç olan kişi ol*) [DLT cI: s.64]. Kışka etin **kelse** kalı kutluğ yay / Tün kün keçe alkınur ödlele bile ay (*Kutlu yaz gelince/geldiği zaman kış için hazırlan/ Gece gündüz geçerek ay ile zaman tükenir*) [DLT cI: s.82]. Uğan rahmet itsün bu sa‘at aña / Yarın **ķopsa** bolsun yaranlar işi (*Tanrı bu saatte ona rahmet etsin / Yarın kalktığı zaman yaranlar eşi olsun*)[AH: 491-492]. Kişi edğü atın kör alkış bulur / Atıkmış isiz **ölse** kargış bulur [KB: D246]. Ukuşluğ kişi kör **ķarisa** munar / Ukuş kitti tip kalem me tınar [KB: D294].

HT: Ğusül **ķalsa** aşnu burun hem ağız / Kılıp maźmaza suv katıp yayğa siz [MM: 361-362]. Yana Havvā ķarnı **aķsa** teñiz kırağında kelip balık tutup, ķatıg üze koyup söklüp yer erdi [RKE: 14r/15-17]. Türlüğ ni‘metler yığıp **ķış bolsa** evleriñe yanar erdiler [RKE: 57r/8-9]. Çırağ **alsañ** yaruk yangandın algıl / Yarukluğdın yarukluğ belgürür bil [KHŞ: 2952]. Kéçe **bolsa** bayakı maķamlarıñğa aşıp tursunlar [NF: 365/14].

EAT: Ağlayanlar anı **ğorse** avınur / Ol geliçek ķaygulular sevinür [Gar: 6662]. İderdi bütlere telķin-i islām / Anın yüzün sürerdi **ğorse** aşnām [SHŞ: 465]. Şabāh **olsa** gene tağa gelürdi / Gönül bağladuğı bāğa gelürdi [ARHŞ: 2405]. **Yürürisem** önümdesin **söylerisem** dilümdesin / **Oturursam** yanımdasın ayrukda ne bāzârım var [YED: 43/2]. Ol-durur işit kulag ur şükr-i gûş / Hak sözün **işitse** hōş ide hurûş [MUM: 2204].

KOT: Bir adı qo ki yād *olinsa* her gâh / İşidenler disünler rahmetü'llâh [VA: 330]. Ayaguña iderdi ser-fürü çînî saçuñ gibi / Elüñde devr ider *görse* bu kâşî kâse-i fagfûr [HZD Gaz: 134/3]. Görsen yüzüñ görünmez âhumda bir şerâre / *Toğsa* güneş felekde pinhân olur sitâre [Beh Gaz: 448/1]. Sâgar *alsa* meh-rûlar destine / Sen şürâhî-veş dilâ eyle sücûd [Muhb: 316/4]. Şerhâ şerhâ sînede cân bir nefes itmez qarâr / Murğ ârâm eylemez pervâz ider *şinsa* kafes [Muhb: 1229/3].

TAT: Gün ki, sayən düşdüyü yerdən durar, bir vâchi var / *Galsə* aliqədrələr, fəqr əhli durmaqdır ədəb [FuzE cI: s.65]. Gül qönçəliyində xar iləndir / *Açılsa* bir özgə yar iləndir [FuzE cII: s.145]. Qılıc *salsa* bin ərə təpinəydi / Qağan aslan kibi kim çapınaydı [DAH: s.23]. *Görsən* üzün ol mahın, bas bağrına gərdun tək / Dön başına yalvarə-yalvarə salam eylə [MVV: s.62].

TT: Ecap etdim giräymäge işikden / Gözüm şuny gördi *baksam* deşikden (*Utandım ben girmek için eşikten / Gözüm şunu gördü bakınca delikten*) [ÇTŞÖ: s.144]. Soñ ylgaşlap gämicinin duralgasyna *gelse*, gämi bir eýýäm ugrapdyr (*Sonra koşup gemicinin barınağına geldiğinde gemi çoktan yola çıkmıştı*) [THE: s.156]

GT: Bodurların aylesindä ne da yortular *olsa* bizsiz onnar sofraya oturmêêrlar [PubY: s.47].

3. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümlemin yüklemindeki hareketin de sürdüğünü belirten zarf-fiiller yapar.

TTT: ‘Âlîm getür, t̃alibleri cem‘ eyle / ‘İlm oqalıñ t̃a c̃ân bar *irse* tende (*Âlim getir, talebeleri cem eyle / İlim öğrenelim t̃a can varoldukça tende*) [Zel: 26/27-28].

4. Ana cümlemin yüklemine, “-dığı için, -diğindən dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Alyılmaz, 1994: 107).

OT: Yaguk il *erser* ança takı erig yirte *irser* ança erig yirte beñgü taş tokıtdım ([Burası] yakın [bir] yer olduğundan, öylece de erişilir [bir] yer olduğundan, böyle erişilir [bir] yerde edebî taş yazdırtım)⁴²⁰ [Kült: G13].

KT: Ot *tese* ağız köymes (Ateş dediği için ağızı yanmaz) [DLT cI: s.43].

5. Ana cümleinin yüklemine, “dığt hâlde” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: *Versə can*, yetməsə cananə, Füzuli, nə əcəb / Hər kişi kim, sevər öz canı üçün cananı [FuzE cI: 291].

6. Ana cümleinin yüklemine, “dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Oşmān evinde *uyısa* kök ferişteləri anı Tañrı Te‘ālādın yarlıgayı tileyürler erteke tegi [NF: 120/1].

1.2. SIFAT-FİİLLERDEN GELİŞEN ZARF-FİİLLER VE ZARF-FİİLLİK YAPILAR

1.2.1. {-mXş} Tabanı

1.2.1.1. {-mAmIş}⁴²¹

Yapı:

Bu zarf-fiilin anlamı {-mAdAn}'a yakındır ve birbirlerinin yerine kullanılabilirler (Şiraliyev-Sevortyan, 1971: 144). Azeri Türkçesinde kullanılan bu ek, XIX. yüzyıl itibarıyla yazı dilinde görülmeye başlar. Muhtemeldir ki Azeri

⁴²⁰ Çev. Alyılmaz, 1994:107.

⁴²¹ Anadolu ağızlarında sık olmamakla birlikte kullanılmaktadır. Bk. Olcay, Karahan, 1996: 226; 1995: 74.

ağızlarının etkisiyle yazı diline geçmiştir. Türkiye Türkçesinde ise Azeri etkisinin yoğun olduğu bölgelerin ağızlarında⁴²² kullanılır.⁴²³

“*Müasir Azərbaycan Dilinin Morfologiyası*” adlı eserde bu zarf-fiilin olumsuz ikinci tekil şahıs emir eki olan $\{-mA\}$ ⁴²⁴ üzerine getirilen $\{-mXş\}$ ekiyle yapıldığı belirtilmiştir (Demircizade-Tağızade, 1961:152). Fakat bu görüş Türkçe gramer mantığı açısından tutarlı gözükmemektedir. Eliyev (1989: 85-86), Azeri Türkçesinde az da olsa $\{-mXş\}$ ekinin sıfat-fiilden başka zarf-fiil görevinde de kullanıldığını⁴²⁵ ve bu zarf-fiildeki anlamın $\{-AndA\}$ ’ya yakın olduğunu söyler. Geldiği noktada ise ekin, $\{-mIş\}$ zarf-fiilinin olumsuzluk eki almış biçimi olduğunu düşünür.⁴²⁶ Yüce (1999:126), bu zarf-fiilin $\{-mA\}$ olumsuzluk eki ile $\{-mIş\}$ sıfat-fiilinden oluştuğunu vurgular. Demir (2006: 491; 2005: 213) de bu görüşe katılır. Hüseyinzade (2007: 198) ise olumsuzluk ekinin üzerine $\{-mXş\}$ ekinin geldiğine işaret eder. $\{-mXş\}$ mahiyeti konusunda açıklama yapmaz.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-sa, -(ma)dığı takdirde” şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Səni *öldürməmiş* qoymayacağam [MFAE cI: s.140]. Oları öldürməsən, mənə *görməmiş* və pulları mənə *verməmiş* buradan getməzlər [MFAE cI: s.36]. Rəhim xanın adamları imdi bizi *axtarmamış* yer qoymayıblar [AHSE cI: s.300]. Hacının arvadı *danışmamış* yer qoymayıbdır [AHSE cI: s.400]. Hər yetən *təprəmənmiş* vəqifi-əsrar olmaz / Nə qəmi gövhərə gər yoxdu xəridar bu gün [SAŞ cII: s.10].

⁴²² Irak Türkmen Türkçesinde de bulunmaktadır (İmamkuliyeva, 2004: 232).

⁴²³ Bk. Demir, 2005: 213; 2006:491.

⁴²⁴ Gel-me, git-me gibi.

⁴²⁵ Eliyev (1989: 86), çalışmasında şu cümleyi örnek göstermiştir: “*Ferde donu gəce ikiye işlemiş gurtardı, sonra da Garafin sabahına kotlét düzeltti*”.

Ayrıca, “*Azeri Türkçesinde Zarf-fiiller*” adlı yüksek lisans tezinde olumlu formunun zarf-fiil olarak kullanımına şu örnekler verilmiştir: “*Seher saat sekkize on beş degige galmış Orduhan atasının gollarının üstünde son defe nefesini derdi ve geder-gelmeze uçdu*” [ATZ: s.84]. “*Deli-divane kimi, gece yarısından heyli geçmiş, atlanıb gedirem, o etraflarda gezirem, gezirem, yorulub ahır nefes geri gayıdıram*” [ATZ: s.84] (Şirinova, 2001:64).

⁴²⁶ Eraslan (1980:120), Eski Türkçede $\{-mIş\}$ sıfat-fiil ekinin çok nadir olmakla birlikte fiili zarflaştırdığına değinir.

AT: Kişi, sənin yerinə kim olsaydı uşağı aparıb anasına təhvil verər, qiymətli bir hədiyyə *qopartmamış* əl çəkməzdi [QG: s.284]. And içirəm bütün varlığımı fəda etdiyim, Məkkəm, Mədinəm, tanrım qədər sevdiyim bu səhnəyə ki, o günü *görməmiş* ölməyəcəyəm! [CCSE cII: s.255]. Çoban özü üçün ehtiyat *götürməmiş* olmazdı [MCSE: s.70]. İki gün yorğan-döşəkdə arxası üstə *yatmamış*, tərləyənəcən çay *icmənmiş* özünə gəlmirdi [MCSE: s.190].

2. Ana cümlenin yüklemine, “-maksızın, -mayarak” anlamında karşılıksız gerçekleşme⁴²⁷ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Şək degil kim, üzünü *görməmiş* anlar ki, səni / Huriyə bənzədübən Yusifi-Kən'an dedilər [Nes cI: s.262]. Bavücudi ki, nə təqvim bilillər, nə hesab / Yerişin *bilməmiş* eylər göyə rəftar bu gün [SAŞ: cII: s.11]. *Bilməmiş* rəmzini bu dünyanın / Söyləyir halını Amerkanın [SAŞ cII: s.57]. Heç birinə atanız sizin xahişinizi *bilməmiş* cavab vermir [AHSE cI: s.244]. Amma Hacı Nuru şair ittifaqən *çağırılmamış* gəlibdir [MFAE cI: s.31].

AT: Söyüd ağacına *çatmamış* uzaqdan orada kiminsə dayandığını gördü [QG: s. 187]. Vinata-nın ürəyi dözmədi, yumurtanm birini sındırdı və yumurtada tam inkişaf *etməmiş* bir oğlan gördü [AHNE: s.229]. Girib gördüm ki, kapınız taybatay açıqdır, otağa bir göz gəzdirdim, dayanıb gözlədim, sizin qulluqçuya da gəldiyimi xəbər *verməmiş* getdim [CinC: s.460].

KaT: Döndü ağa _met han döndü. icaze *etməmiş* döndü [KaşT: 1c/74].

3. Ana cümlenin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Təklifiniz budur ki indi gün *batmamış* özünüzü yaxın kəndlərə yetirəsiniz [MFAE cI: s.43]. Canım *çıxmamış* bir gözüm görsün [AHSE cI: s.210]. Səh

⁴²⁷ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

açılmamış məmləkət sərhədini keçərik [AHSE cI: s.245]. Sübhdən gözümlü *açmamış* dalandar cənab Kərbəlayı Səfi bağıra-bağıra mənzilə daxil oldu [NBV: s.353]. Gəh yad zülfün eyləyirəm, gah kakilin / Bir fikri *etməmiş*, dilə fikri-digər gəlir [SAŞ cI: s.117].

AT: Hər necə olsa özümüz baxarıq, kömək eləyərək, yoxsa xəstəxanaya *çatmamış* öləcək [CinC: s.184]. Zosimov tapşırırdı ki, özü *ayılmamış* onu yuxudan oyatmasınlar [CinC: s.218]. Hacının arvadı *danışmamış* yer qoymayıbdır [AHSE: s.400]. Dostum söhbətini *bitirməmiş* mən həmin həkimin məharətinə əhsən dedim [MCSE: s.59]. İfşa *olunmamış* ünsürü tapmaq lazımdır [MCSE: s.255].

KaT: Dedi _ ki bîz henşz dovlet-i iran teslim *olmamış* dovlet-i şāh, bözörg esliha belesini teslim éderək [KaşT: 5-a/166-168]. Deveye *minmemiş* kin-kin gédme [KTA: 2481].

1.2.1.2.1. {-mAmIşdAn}

Yapı:

Sadece Azeri Türkçesinde kullanılan ek, edebî dilin yanı sıra ağızlarda da görülür.⁴²⁸ {-mAmIş} zarf-fiiline {-dAn} ayrılma hâli eki getirilerek oluşturulmuştur⁴²⁹ (Yüce, 1999:127). Böylelikle {-mAmIş} zarf-fiilindeki işlev güçlendirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Yaxşı, bazara *getməmişdən* gəlib mənə deyə bilməzdin heyvan? [AHSE cI: s.28]. Tələsik yarımcorabını *qurumamışdan* ayağına geyib, necə ki, tazı dovşan görəndə qulağını şəklərdi [NBV: s.333].

⁴²⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Şireliyev, 1962a: 282.

⁴²⁹ Zaman zaman zarf-fiil eklerine {-dAn} ayrılma hâli getirilerek {-arak+dan}’da da olduğu gibi-anlam pekiştirilir.

AT: Dilimizə *vurmamışdan* bizə elə gəlirdi nəinki ikincisini, hətta üçüncüsünü də içə bilərik [QG: s. 149]. Rəşid əsgərə *getməmişdən* klassik güləşlə məşğul olsa da [axırıncı ili gənclər arasında respublika yarışında bürünc medal almışdı] gələndən alış-verişə girişmişdi [QG: s.250]. Bəy arvadı qızı hələ *aparmamışdan* bizi saymır [AŞSE: s.441]. Marfa Petrovna hələ onlan bağda bir yerdə *görməmişdən*, Dünya cənab Svidriqaylova bir məktub yazıbmış [CinC: s.40]. Kimin qoyunu əskik idisə tez sürü *dağılmamışdan* girib içinə özünün Ağ kərəsini, Boz kərəsini, Şişəyini axtarırdı [Er: s.55].

2. Ana cümlenin yüklemine, şərt bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Gəldiyev özünü, Rübabəyə *göstərməmişdən* gedə bilməyəcəkdi [MCSE: s.319]. *Öyrənməmişdən* qəzet başına gəlməməlidir [YVÇE cIII: s.358]. Bəy arvadı qızı hələ *aparmamışdan* bizi saymır [AŞSE cI: s.441].

3. Ana cümlenin yüklemine, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçəkleşmə bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Hələ heç bir şey *görməmişdən* siz ona axırıncı qəpiyinizi verdiniz [CinC: s.329].

1.2.1.2.1.1. {-mAmİşdAn} evvel

Yapı:

{-mAmİşdAn} zarf-fiiline “evvel” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik işleviylə bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Məhəmməd qalaya *getməmişdən əvvəl* İsgəndər kişiye dedi [AEE: s. 299]. Hələ Axundov anadan *olmamışdan əvvəl* vəfat edən Vaqifin şeirlərində Müsyö Jordan və Hətəmxan ağa haqqında işarelər vardır [AHSE cII: s.344].

AT: Yerə *enməmişdən* və ya havaya *qalxmamışdan əvvəl* ehmalca-ehmalca bir neçə dəfə hoppanan, imkanımızı hesablayın, sonra qorxmayın və ürəkli tərpənin [**AHNE: s.176**]. Deyilənə görə istilaçı Vilyam hakimiyyətə *gəlməmişdən çox-çox əvvəl* Elay adasmdakı bataqlığa yaxın yerdə Tomas Hi-katrif adlı bir kişi yaşayırdı [**BHN: s. 130**]. Mehdi Hüseyn əsas söhbətə *başlamamışdan əvvəl* Mir Cəlal müəllimin əhvalını soruşdu və ona böyük hörmətlə yanaşdığını bildirdi [**MaB: s.112**]. Onu *görməmişdən əvvəl* yuxusuz gecələr bilməzdim, qəlbimi viran etdi [**YVÇE cIII: s.15**]. Bizim zavoda direktor təyin *olunmamışdan əvvəl* iki il hardasa işləyibdi [**QG: s.118-119**].

1.2.1.2.2.2. {-mAmİşdAn} qabaq

Yapı:

{-mAmİşdAn} zarf-fiiline “qabaq” edatı getirilmişdir.⁴³⁰

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Həftənin beş günü gecə *yatmamışdan qabaq* öz əliynən "qulağını burduğu" zəngli saat hər səhər altıda [zavodda işləyirdi] yuxusuna haram qatır, ona divan eşirdi [**QG: s.5**]. Keçən payız havalar *soyumamışdan qabaq* mən imkandan istifadə edib qamış basmış Yorkşir ovlaqlarına səfərə çıxdım [**BHN: s.277**]. Maşını *çıxartmamışdan qabaq* qəribə bir şərt də irəli sürmüşdülər [**SÖÜ: s.40**]. İndi o səfildir, görünür aqlını *itirməmişdən qabaq* sarayda işləmişdir [**ŞeDi: s.129**]. Əvvəllər necə, məsələn, bu zavoda direktor təyin *olunmamışdan qabaq* da o kişi elə işlər görürdümü? [**ZülG: s.124**].

⁴³⁰ Bk. Şiraliyev-Sevortyan, 1971:146.

1.2.1.3. {-mİşkA}

Yapı:

Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde kullanılmıştır. Yönelme hâli eki almış {-mİşk} sıfat-fiilinden oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eraslan, 1980:108).

EUT: On türlü edgüleriñ üç türlü titrü çingaru sakınmak kolulamağnıñ adırt kiñ yörügin vişikliüen şastrda kiñürü **sözlemiшке** munta yörmeti (*On türlü iyilikleri üç türlü derin, şüphesiz iştiğrakın teferruatlı geniş izahını Vişikliüen şastrda genişçe söylediği zaman, burada izah etmedi*)⁴³⁰ [TüTT5: 20-23]. Bu muntağ uluğ türlü edgüleriğ **eşidmişke** biz ikikü tüz köñüllü bolup (*Bu şekilde mükemmel iyilikleri işitince biz ikimiz sizin gönüllü olup...*) [ETİF: s.108].

2. Ana cümlemin yüklemine, “-dığı için, -dığından dolayı, -dığına” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Erdal, 2004:485).

EUT: Yme buyanķia kılğalı küseserler kök birle ķalığlıg savlar köñülinde **ermişke** neñ bo savlarığ bulğalı umazlar (*Yine birazcık sevap kılmayı arzu etseler, nefret ile karışık şeyler gönüllerinde bulunduğı için asla bu şeyleri bulamazlar*) [ETİF: s.108]. Sizler ķamağın **atamışka** bu ķalın yağı yavlaķta ozğay sizler tip tiser (*Siz hepiniz adlandırdığınız için bu kalabalık yol kesicilerden kurtulacaksınız, diye söylese...*)⁴³¹ [KİP: 53-54]. Küşkü yıl sekiz-inç ay sekiz yigirmike men tüşimi ağır igke **tegmiş-ke** edgü ayığ bolğay men tip kişim sılāñ-ķa bitig ķoķdum (*Sıçan yılı, sekizinci ayın on sekizinde, ben Tüşimi ağır hastalığa tutulduğum için, iyi veya fena olacağımı düşünerek, karım sılāñ'a vasiyetnāme bıraktım*) [ETHV: I/1-4]. Yavaşım artuk korkmang erür ermez tüller **tüşemişke** sizimeng (*Asilim fazla korkmayın, olur olmaz rüyalar gördüğünüz için kuşkulanmayın*) [BTÇM: s.59].

⁴³⁰ Çev. Eraslan, 1980:108.

⁴³¹ Çev. Eraslan, 1980:108.

KT: Tiriglik yaʼva **kılmışka** ökünmekin ayur (*Hayatı boşuna geçirdiğine pişman olduğunu söyler*) [KB: C80]. Sözü **sözlemişke** saña eymenü / Özüm ‘uzri qoldı saña uş munu (*Sözümü sana söylemiş olduğum için, çekinerek, işte böyle senden özür dilerim*) [KB: D204].

1.2.1.3.1. {-mİş+ie+gA}

Yapı:

İyelik eki almış {-mİş} sıfat-fiil ekine, {+gA} yönelme hâli getirilmiştir. Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde kullanılmaktadır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığında” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Teñri teñrisi maytrı burqan yırtınçüde **belgürmişine** şanki çkrvrt ilig qan yiti erdnisin ıdalap maytrı burqan nomınta toyın bolmış (*Tanrılar Tanrısı Maytrı burkan, dünyada zuhûr edince, dünya hükümdarı Şankha yedi cevherini terkedip, Maytrı burkan’ın dininde rahip olmuş*) [MS: 51/21-25].

KT: Bayatka şükür kıldı artuq öküş / Bayat **birmişine** oğulka ukuş [KB: D1250]

HT: Bargıl melikge aygıl, men telim yıllar telim boldı bu zindān halkı birle ögrendim, men **çıkmışımğa** bular yığlaşur, men bularnı közi yaşlıg bağı başlıg koya bilmen [RKE: 91v/16-17].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -dığından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Virutrak ilig beg basa basa şakilarağ utmağ adak asra kılmak savlarağ **sözlemişine** altı katunlar yirinçülüg bolup tod tolı savın utruntilar (*Hükümdar Virūdhağa çok sonra Şākyaları yenmek, ayak altına almak [gibi] sözler*)

sarfettiğinden dolayı altı kraliçe kötü olup fena sözlerle birbirine karşı geldiler [MS: 5/2-7]. Siziñ munta **kelmişñizke** straystriş teñri yiri qutı kıvı aşılır (*Sizin buraya geldiğinizden dolayı Trāyāstrimśāh [adlı] tanrılar ülkesinin mutluluğu artar*) [MS: 89/34-37]. Ötrü brhmavati teñri qatunı teñri qıvraqlarıña yol **bulmuşlarıña** uluğ ağır süzük köñülin akru akru mañalayu tükel bilge maytrı burkanqa yakın tegip adaqınta yinçürü yükünüp ayasın kavısurup ıqlayu inçe tip ötüg ötünür (*Sonra Brahmāvātī [adlı] tanrı hanımı, tanrı cemaatlerine yol bulduklarından dolayı büyük ve temiz bir gönülle yavaş yavaş yürüyerek mükemmel hikmetli Maytrı burkan'a yaklaşıp, ayağına kapanarak secdeye varıp ayalarını kavuşturur ve ağlayarak şöyle yalvarır*) [MS: 90/20-27]. Mn yme seniñ bu muntağ edgülüg iş **işlemişiñe** yitinç kün tayıp (*Ben yine senin bu şekilde iyi iş işlediğin için yedinci gün aşağı inip...*) [ETİF: s.111].

KT: Bayatqa şükür kıldı artuq öküş / Bayat **birmişñe** oğulqa ukuş [KB: D1250].

HT: Qabılñiñ ökünçi Hābılñi öltürmiş üçün ermez erdi **öltürmişñe** ökünse tevbe kılgay erdi qabül bolmağay erdi [RKE: 16r/15-16]. Sāre kördi ol nūr İbrāhīmdin kitmiş, övkesi keldi ol nūrdın ümidsiz **qalmışña** qatıg künilep İbrāhīmniñ yaqasın tutdı [RKE: 48r/1-2]. Olarnıñ birle dostluq tutundı, olarnı ögdük, dost dostını öger bolur, imān **keltürmişñe** şükr kıldıq [RKE: 214r/4-6]. Şükür kılgı tün kün tazarru‘ bile / Anıñ ümmeti **qalmışınğa** berī [MM: 27-28]. Niçedin soñ baqıp şāh öz işinge / Hacı boldı ol işler **qalmışña** [KHS: 4220].

1.2.1.3.1.1. {-mİş+ie+gA} tegi

Yapı:

{-mİş+ie+gA} ekine, “tegi” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-incaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim)⁴³² işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁴³² Bitim: Ana cümlelerin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçekleşinceye kadar sürer.

EUT: Nırvanğa kirü kirü *yarlıkımışıña tegi* alku nomlarağ ukıtdaçı maytrısmıt yiti otuz ülüş uluğ nom bitigig bititü tegintimiz (*Nirvana'ya haşmetle girinceye kadar olan hayatının bütün safhalarını öğreten yirmi yedi bölümlü Maytrısimit adlı büyük din kitabını biz âciz kullar yazdırdık*) [MS: 1/35-38].

1.2.1.4. {-mİşDA}

Yapı:

Bulunma hâli eki almış {-mİş} sıfat-fiil ekinden oluşmuştur (Yüce, 1999:110).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığında, -dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Çağatay, 2008:344).

EUT: Borlukta *tägmiştä* borlukçı ârkä inçä tep tedi (*Bahçeye ulaşınca, bahçivana şöyle söyledi*) [İKPÖ: 79/1-4]. Ol avışdın önmiş esriçü öçlüğ yavlağ ört yalın ilig begig *yörgemişte* örü kök teñrike tayayu turdi (*O Aviçi'den yükselen alaca renkli korkunç alev, beyi kaplayınca dikilerek gök tanrıya dayanıp durdu*) [DBH: 157-161]. Ol oğul *toğmišta* evinte ptpdi söğüt belgölüg boltı (*Bu oğul doğduğu zaman evinde bir ptpdi ağacı zuhûr etti*) [MS: 56/1-2]. Biñig *kelmişte* ornınta borluk til[e]p al[a]yın (*Senet/belge geldiği zaman yerine üzüm bağıni isteyerek alayım*) [BMek: 3/14-15]. Ol yır üni *işidmişte* ök bodistvlarnañ bilge biligin utğurak bilti (*O şarkı sesini işidince hemen, Bodhisatva'ların irfanca ilmi sayesinde kat'î olarak tanıdı*) [ÇB: 166-168].

KT: Öküş sözde artuğ asığ körmedim / Yana *sözlemişte* asığ tulmadım [KB: D171]. *Tilemişte* bulsa tilegli neñgin / Yanut kılsa bolmaz canında öñin [KB: 2819].

HT: Hâk te'âlâ hazratınğa *kelmişde* taķı esrük kelgey, tamuğda *kirmişde* taķı esrük kirgey [NF: 364/1-2]. Kıyâmet kün bolsa âvş, cümle ‘Araşât halkı *yıgımışda* séni haķ hazratında keltürseler [NF: 248/161-7]. Körer şâh kim du'a oynar bu eyyâm / hılâf şaṭrancını *tigmişde* behrâm [KHS: 1276]. İlâhî, belâ *bérmışde* sen biziñ birle

bolğay mu sen? [RKE: 10v/19-20]. Namāz kün toğarda revā ırnes ol / *Tikilmişde* hem yok namāz kılsa yol [MM: 625-626].

EAT: Bu altı dürlü nesne zāhir olmayınca iki tarafından bile hiç bir dürlü murād *yaradılmışda* hāşıl olub maqşūd yerine gelmez [HS: 3a/3-4]. Vişāl-i yār ele *girmişde* yārı hoş görelüm / Vişāl elde iken ol nigārı hoş görelüm [ADD: 33/1]. Revādur hāl eylemek daķı *kesilmişde*-daķı hayvānda selem eylemek işit! [NHT: 118a/11].

KOT: Getürem andan Ahmed-i Muhtār / *Yaradılmışda* ol ola baña yār [MEM: 124].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Brāhim aydı: bāhası turur, yémezde aşnu bi’smi’llāhi’r-raḥmāni’r-rāḥim téñiz, *tāmam kılmışda* el-ḥamdü li’llāh téñiz [RKE: 59v/12-13]. Ya’kūb yalavaç oğlanları Yūsufnı kuğuğga salıp *barmışda* bir oğlaķ boğuzladılar, kanını Yūsuf köñlekiñe bulğadılar [RKE: 71v/12-13]. Yūsuf böridin *halāş bolmışda* yér yarılır Yūsuf yérge batar, üç künde kēdi yana çıkar [RKE: 69r/4-5]. ‘Azizlegil kim aşnu ḥar kıldıñ / ni hoş kim kadrini *ölmişde* bildiñ [KHS: 2797]. *Yunmışda* uğut tenin örtmek revān / taķı suv sağ elgiñ bile katğa sen [MM: 397-398].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığđ için, -dığđından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Yime öñre kişi ajunıta *toğmışta* irig sarsığ... (Yine vaktiyle insanlar aleminde *doğduklarından dolayı* kaba ve çirkin...) [MS: 63/23-24].

HT: Hatun *ķorkmışda* könisin aydı [RKE: 28v/4]. Nemrūddın *ķorkmışda* éltip tağ üñürinde kızledi [RKE: 38r/8]. *Sevünmişde* idige şükr kıldı yana aydı [RKE: 54r/7]. Kamuğ kökdeki feriştelere ‘Ömer islām *keltürmişde* sevündiler [RKE: 54r/7].

199v/15]. Bolmasa, bir uzun yıgaç almış, tegme bir çıpçuklar *galaba kılmuşda* ol yıgaç birle anlarını ürkütür [NF: 244/15-16].

4. Ana cümlelerin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Tatlıg uyğusun özinge harām kılıp oyağlık kılıp kendü özini emgetip suvsatıp saña *terbiyet kılmuşta* yaman kılıklığ ermez erdi [NF: 286/15-16]. Bilip birse buzbur namāzı biliñ / *unutmuşda* buzamaz yetürgey tamām [MM: 543-544]. Sehiy secde birle dürtüst cümlesi / *ketürmişde* secde bilür kim kıyay [MM: 595-596].

1.2.1.4.1. {-mİşDA} basa⁴³³

Yapı:

{-mİşDA} zarf-fiil ekinen sonra, “basa” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: montag tip *y[a]rlıkamışda basa* ötrü d[a]r[a]nı nomug nomlayı y[a]rlıkadı (Böylece diyip *buyurduktan sonra* daranı öğretiyi anlatarak söyledi) [AY: 463/11-12]. Olar burxan kıtın bulup *ertmişte basa* anta kin biz kentü özümüz köni tüz tıyınmakka ırkıyü tegineyin (Onlar burkan pâyesini bulup *geçtikten sonra* biz kendimiz doğru düz anlamaya erişelim) [ETİF: s.115]. Tükel bilge teñri teñrısı burxan nırvanğa kirü *yarlıkamışta basa* (Tam hikmet sahibi tanrılar tanrısı Burkan nirvana’ya girip *buyurduktan sonra*...) [ETİF: s.115].

⁴³³ {-mİşda} (ve benzer örneklerde) zarf-fiil ekinin edatlı kullanımlarına bakılırsa {-mİşda}’dan sonra gelen edatların karakteristik özelliği itibarıyla kendisinden önce ayrılma hâli eki alması gerekir. Biliyoruz ki Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminin ilk dönemlerinde, ayrılma hâli eki ile bulunma hâli eki aynı formda karşılanmıştır (Hacıeminoğlu, 2003:30). Bu bakımdan zarf-fiilinin edatlı ve edatsız kullanımlarındaki formu aynı olsa da buradaki {-mİşda} zarf-fiilinde bulunan {+da} eki, görevleri itibarıyla farklı (ayrılma hâli) hâl kategorisini işaret eder.

1.2.1.4.2. {-mİşDA} berü

Yapı:

{-mİşDA} sonra, “berü” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığundan beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Amraḵ ögüküm yer tāñri *törümüştä bärü* bay yemä bar yok çığay yemä bar (*Sevgili yavrum, yer ve gök yaratıldığından beri, zengin de var, yoksul da var*) [İKPÖ. 5/7-8; 6/1-2]. Ançama yarasınçığ otun qarımaḵ sen kim *toğmıšta berü* altm[ış] yaşka tegi küç küsün et qan üstelü ökliyü turdı (*Ne kadar iğrenç ve kabasın, sen ihtiyarlamak (!) doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç, et, kan hep artıp çoğalıp durdu*) [MS: 12/40-42]. Kaşıp burḵan nırvanka *barmıšta berü* evrilmedük nomluğ tilgen branas kent ulušta tevirdi (*Kāşyapa burkan Nirvāna’ya vardığından beri döndürülmeyen din tekerleğini Benares şehrinde döndürdü*) [MS: 15/10-14].

1.2.1.4.3. {-mİşDA} kiḍin / kedin⁴³⁴

Yapı:

{-mİşDA} ekinden sonra, “kiḍin / kedin” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Negü tir eşitgil oḍunmıḵ kiḵi / *Oḍunmıšta kiḍin* ökünmıḵ kiḵi [KB: D1398].

HT: Aḥşam *bolmıšta kéḍin* taḵı küveçte bir ança ta’am ḵaldı [NF: 29/17].

Tüzülmişde kiḍin köp iş muhkem / Bolur ḵaḍğu soñınça bu sevinç hem [KHŞ:

⁴³⁴ Çıkma hâlini gerektirir (Hacıeminoğlu, 1992:57).

3448]. Sınsıkdı andın, köñülsüzlük kıldı andın *uğramışda kédin* yığlındı andın [ME: 30/7]. Bular Mekke arkışın urğalı kelmiş erdiler, arkışını urmaq oñay erdi, *urmışta kédin* ğanîmin almak erdi yana çerig birle sançışmaqdın *katığraq* ğanîmin ma yok [RKE: 221v/1-2]. Tañ *atmışda kédin* taťavvu‘ namāz / Şerī‘atda mekrūh a şāhib-niyāz / Ékindü namāzında kédin biliç / Taťavvu‘nı mekrūh üküş bolsun az [MM: 629-632].

1.2.1.4.4. {-mİşDA} kin

Yapı:

{-mİşDA} zarf-fiilinden sonra, “kin” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Aş kılı *tüketmişde kin* on kün ertmezken ötrü ol beg belingteg ağır igledi (*Yemek yiyip bitirdikten sonra on gün geçmeden o bey donup kalacakcasına çok hastalandı*) [AY: 4/14-17]. Kim yime tağı teñri teñrisi burķan nırvanķa *barmışta kin* şazanta uluğ tusu kıltılar (*Ve yine Tanrılar Tanrısı Burkan Nirvana’ya ulaştıktan sonra dine hizmet etmiş*) [MS: 3/43-45]. Anta ötrü edgölüg tavışğan olarnıñ aruqları *tanmışta kin* yig edgü nomluğ sav sözlegeli oğradı (*Bunun üzerine, faziletli tavşan onların yorgunları dindikten sonra, en iyi, şeriatı uygun, nasihatlar vermeye niyet etti*) [MuTH: 27-29]. Kılmağı kılıqlarını / Aşnuça sanmış kerek / Sanmadın *kılmışta kin* / Netegin tanmış kerek (*Yapılmayacak hareketleri önceden düşünmek gerek; düşünmeden, yaptıktan sonra, nasıl inkar etmek gerek*) [ETŞ: 33/3-4]. Bu xua añaru iltip mamika kızķa birgil *birmişte kin* yine inçe tip tigil (*Bu çiçeği oraya götürüp Mamika kıza ver, verdikten sonra yine şöyle söyle*) [ETİF: s.115].

1.2.1.4.5. {-mİşDA} son

Yapı:

{-mİşDA} zarf-fiilinden sonra, “son” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*dıktan sonra*” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Bu söz *aymışda soñ* kiçti bir ança / Hünerlig boldı husrav öz halınça [KHŞ: 290]. Uçar kuşnuñ soñınça kavsı bolmaz / Belā *kilmişde soñ* hiç savsa bolmaz [KHŞ: 798]. Ölüm *kilmişde soñ* hoş aña iy yār / Ni derviş ni big tir ölgü nāçār [KHŞ: 2869]. Mülk *birmişde soñ* ilgiñdin āsān / Niçe közgü kim ol şāhlar ilindin [KHŞ: 4261]. *Sevünmişte soñ* kıptılar atlarıñ kolanların berkittiler [RKE: 223v/16-17].

1.2.1.4.6. {-mİş+ie+DA}

Yapı:

İyelik almış {-mİş} sıfat-fiil ekine, {+DA} bulunma hâli eki getirilmiştir (Bayraktar, 2004:248).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*dığında, -dığı zaman*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Yana biz enetkekdin *kelmişimizde* sintu ögüz suvın keçer erken (*Yine biz Hindistan’dan geldiğimizde İndus nehrini geçerken...*) [ETİF: s.112-113]. Ol tülintin *odunmışınta* ap ögüz kızıdı ap yme suvda emgenmekde ulatı savlar neng idi közünmez (*O düşünden uyandığında gerek nehir kıyısında gerek de suda ızırıp çekmekten başka sözler asla kesin olarak görünmez*) [AY: 76/3-6]. Yene yme bodıs[a]t[a]vlar başdınkı orunka *köngül öritmişlerinte* soğançıg erdini atl[ı]g samadı dyanıg öritürler (*Yine de bodisatavların başlangıçtaki yere gönül verdiğinde sevimli Ratna adlı yoğun medisyonu beslerler*) [AY: 323/1-4].

KT: Biligsiz tapuğ *kılmışında* körü / Biliglig uğımış muyanı örü [KB: D3225].

HT: Yâ Resûllah, bu kâfirlarğa qarğagıl, helâk bolsun *temişlerinde* kâfirlarğa qarğamadın eđgü du‘a kılğan Peyğambar tıp yığlar erdi [NF: 91/5-6]. Yâ Rebbî, méni dünyâda miskîn tirgüzgil taķı dünyâdın *çıķarmışında* miskîn çıķargıl taķı âhiratta miskînler zümresinde kopargıl! tédi [NF: 173/6-8]. Ya Resûlallâh, bu kâfirlar sizni za‘îf körmesün, *tavâf kılmışınızda* reml kılıñ [NF: 47/2]. İlâhi başķa ol kün *kılmışinde* / ‘Aziz tendin bu cân *ağrılmışında* [KHŞ: 1970]. Tegme *kelmişlerinde* Yûsuf olarnı konaklatur erdi, bu yol konaklatmadı [RKE: 102r/6-7].

2. Ana cümlemin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Andın soñ ‘arafa kün cümle hâcılar ‘Arafat tağında *vukûf kılılmışında* Peyğambar ‘as minberke mündi [NF: 84/5-6]. Hüseyin razhu taķı anıñ katında Umm-i Ubeyhânı boşadı ve talak bérdi taķı ‘Abdullâh ibnü ‘Âmirķa hec kılıp *kaytmışında* cüftlendürdi [NF: 182/13]. Bérür ékki batman fıtır buğdayı/özindin kulundın kişiniñ bayı/ taķı nâ-resîde oğul kızıldın / Tamâm *bolmışında* oruçnuñ ayı [MM: 689-692].

1.2.1.4.6.1. {-mİş+ie+dA} berü⁴³⁵

Yapı:

{-mİş+ie+dA} zarf-fiilinden sonra, “berü” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-dığundan beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Ajunķa apa *inmişinde berü* / Uķuşluğ uru keldi eđgü törü [KB: D219]. Maña *kelmişinde berü* men bu kün / Tapuğdın kesildim baķa kör öğün [KB: D3364]. Bu kün sen maña *kelmişinde berü* / Baķa kör tapuğ barķa qaldı turu [KB: D4685].

⁴³⁵ {-mİş+ie+da}’dan sonra gelen edatların karakteristik özelliği itibarıyla kendisinden önce ayrılma hâli eki alması gerekir. Eski Türkçe bulunma-ayrılma hâli tek formla karşılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. {-mİşda} zarf-fiili.

1.2.1.4.6.2. {-miş+ie+de} burun

Yapı:

{-mİş+ie+dA} zarf-fiilinden sonra, “burun” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-madan önce” zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Yok bitig boğnıdın meger bitgey ök añar *ölmişinde burun*, kıyāmet kün bolur olar üze tanuķ [KSKT: 27/3b1-4a1].

1.2.1.4.6.3. {-mİş+ie+de} keğin

Yapı:

{-mİş+ie+dA} zarf-fiilinden sonra, “keğin” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Andıķarlar Tañrı tuta aymadılar, çın-oķ aydılar küfr kelimesini, tandılar boyun *sumışlarında kiğin*, oğradılar ol neñke kim bulmazlar [KSKT: 29/53a1-53b1]. Ol turur kim indrür yağmurnı nevmîğ *bolmuşlarında kiğin*, yazar rahmetini, ol dōst ögdülmiş [KSKT: 36/21a1-21b1].

1.2.1.5. {-mXşçA}

Yapı:

{-mXş} sıfat fiil ekine, {+çA} eşitlik hâli getirilmiştir.⁴³⁶

⁴³⁶ Bizce {-miş} sıfat-fiil eki ile sonrasında getirilen ve “zaman, tarz, nicelik vb.” bildiren “çak” sözcüğünden de {-ça< “cag”} gelişmiş olabilir. Çünkü benzer kullanımlara, yani “sıfat-fiil eki+çAk (veya türevleri)” Türk lehçelerinde sıklıkla rastlanmaktadır. EAT: {-ıncak<*-gıncak}, GT: {-dıcak}, KırT: “-kancek” Kaz: {-ganşa} vb. Ayrıca Anadolu ağızlarında kullanımı için bk. Sezer, 2007:1882.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı gibi, mış gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Közünmiş **bililmişçe** [orun]larta / küsençigsizin meñi tegingülüg ol / anı teg orunlarta (*Her şeyin görüldüğü, bilindiği gibi olduğu yerde, hiç bir arzu beslemeden, huzur tatmalı işte öyle yerlerde*) [ETŞ: 8/30-31]. Ol buyanınğning küçinte s(e)n **ölürmişçe** tınlıglarıg ok yılkı ajununtakı emgektin ozsun kurtulzunlar tip kut kolundung (*Bu liyakatli işin dolayısıyla öldürmüş gibi [olduğun] mahluklar, hayvan dünyasındaki ızdıraptan kurtulsunlar diye dua ettin*)⁴³⁷ [AY: 15/17-21]. Yene mang mang sayu adakların **irklemişçe** bo közünür ajuntakı kutı kıvı asılır... (*Yine her adımında ayaklarını basmış gibi bu görünür dünyadaki kutsal saadeti çoğaltır*) [AY: 419/11-13].

KT: Tünle bulıt örtense evlük urı **keldürmişçe** bolur (*Akşamleyin bulut kızarırsa kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur*) [DLT cI: s.251]. Tanğda bulıt örtense evge yağı **kirmişçe** bolur (*Sabahleyin bulut kızarırsa eve düşman girmiş gibi olur*) [DLT cI: s.251].

HT: Yunuğ içre bilgü néçe müstehab / Biri başlamaklık **buyurmuşça** rab [MM: 369-370]. Siniñ tab‘uñ çın ot ol irür yār / Köyer ‘üd ot **yalıñlanmışça** nāçār [RKE: 2807].

EAT: Kur‘ānı on iki kez **oğumışça** şevāb yazılır [TTS: 143-13a/4]. Hāk Ta‘ālā, on iki yıl ‘ibādet **itmişçe** şevāb virür [CİC: 78b/8]. Her kim Leyle-i kıdrı okusa Ramazān ayın oruç **tutmuşça** müzd virür. Kadir gicesi namāz **kılmışça** müzd virür. [ACT: 224b/5-7]. Her kim ikrā süresin okusa, cümle gökden inen kitābları **oğumışça** müzd ve şevāb bula [ACT. 217b/9-11]. Her kim bir ok atsa Tañrı yolında şevābı bir kul āzād **kılmışcadur** [MÜR: N143b/17-18].

⁴³⁷ Çev. Eraslan, 1980:110.

KOT: Birbirine *sarılmışça* irtibat ile neşvement olan iki kalb-i sevdapezir mevkiin letafetine, baharın füyuzatına, seyrin eğlencesine, tenhalığın lezzetine, muhabbetin tesirat ve halâtına dair her ne hissettiler ise birbirine teşrihatıyla beraber tebliğ eylediler [İnt: s.72]. Gerçi çağın *almışça* ammâ gâyet hüsnâ, güzellerden güzel [MŞeh: 273b/10-11].

TAT: *Kurmuşça* göksümde südüm oynar / Yaluñuzça oğul görünmez bağrum yanar [DK: D137/5-6].

Tüt: Karargâhımızla şehir arasındaki telefon ve telgraf hatlarını kesmeye kadar varan akurâne [*kudurmuşça*] kasıtlar karşısında kaldık [TEKA cII: s.282].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: İrürmen barça yandın imdi mazlûm / ‘Adilge mustahak *bolmuşça* mahrûm [KHŞ: 2274]. Anıñ kaşrına *kılmışça nazâre* / Kılur canın tonı orninga pâre [KHŞ: 2444].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Una bu dört tapıg işin *umışça* iderip / Usatı anıñ tıdıgların uturu kiderip (*İşte bu dört kulluk işini gücü yettiği kadar tâkip edip, daima mânialarına karşı koyarak, onları giderip*) [ETŞ: 13F/161-162]. İnçip yme ançağa küçüm *yitmişçe* sözleyin (*Böylece biraz, gücüm yettiği kadar söyleyeyim*) [ETİF: s.48].

HT: Tena‘um kıl özün tapmışça fırsat / Anıñ birmişine şükr it yüzün sil / Küçün *yitmişçe* teñri kulluğun kıl [KHŞ: 198]. Kabul kılsa melek tapğında dâim / Küçüm *yitmişçe* men hem medh ayayım [KHŞ: 232].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Irak **bolmuşça** ol menzildin ol nūr / Bolup nevmīd köñli boldı rencūr [KHŞ: 1000]. Ayak **içmişçe** ildin bardı özi / Saça başladı kan yaş iki közi [KHŞ: 573].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirse” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Basa yana az övkeler biligsiztin / **Bar olmuşça** kılınçımın ökünürmen (*aynı zamanda hırs, öfke ve bilgisizlikten dolayı ne varsa, bütün yaptıklarımın pişmanlık duyarım*) [ETS: 14A/11-12].

HT: Niçe kim tatlırak **bolmuşça** helvā / Bilür sen arturur ol ança şafrā [KHŞ: 3667].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-dikça” anlamında, zarf-fiil hareketin sürdükçe ana cümleinin yüklemindeki hareketin arttığını (artma) bildiren zarf-fiiller yapar.

HT: Yıl **aşmışça** idi arturdı davlat / Bilig ta‘lim alıp öğrendi ‘izzet [KHŞ: 284]. Güher bir olsa vü iki harīdār / Bahası iksilmez **turmuşça** artar [KHŞ: 2486]. Ni kündüz ni kiçe āsāyiş itti / Kün **aşmışça** biterrek şabrı kitti [KHŞ: 2457].

7. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümleinin yüklemindeki hareketinde sürdüğünü (devam) belirten zarf-fiiller yapar.

EUT: **Kılılmışça** kılınç küçin kıra alkıp arıtıp / Kıtırşur nışvanı küçin kıdıyu tükedip / Kırmalayur şımnı küçin kısgaru korkıdıp kınığ öze tolıp tüzün küçin bükderelim (*Yapıldıkça yapma gücünü kırarak, giderip, temizleyip, kaynaşan tiryakilik kuvvetine sed çekip, tüketip yakalayan şeytanın gücünü kırıp, korkutup, kınığ ile Tolıp Tüzün’ün kuvvetini tamamlayalım*) [ETS: 13/109-112].

HT: Cāvidāneler aning içinde, peyveste **bolmuşça** kökler takı yir, meger anı kim tiledi İding [HKT: 224b/2]. Yana her tañ birle endişesi bu / Tirig **bolmuşça** irdi pîşesi bu [KHŞ: 2943]. Ajun bildiñse hem qādrin me bilgil / **Harac almışça** sen hem harc kılğıl [KHŞ: 2924]. Tirig **bolmuşça** iy qutb añlağıl kim / Tilekim bar sindin bir tilekim [KHŞ: 4663].

1.2.1.5.1. {-mİş+ie+cA}

Yapı:

İyelik eki *almış* {-mİş} sıfat-fiil eki ile {+çA} eşitlik hâli ekinden oluşmuştur (Yüce, 1999:97).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı gibi, -mış gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Murādīñ **bilmişñçe** kıl bahāne / Tapuğçılar ma tüşmesün bahāne [KHŞ: 724]. Öñüñge **tüşmişince** ol tolun ay / Dımağındın kitip ‘aqlı kılur vāy [KHŞ: 2428]. Yarlıg keldi: ey Muḥammed niçe andağ erse **ögmişñçe** şenā ayğıl [RKE: 212r/6]. Burunķı kul nelük kitmessen tēp kōñli **tilemişince** urdı [RKE: 159r/2-3]. Tegme bir ok **kelmişince** özini Resūlkā kalkan kılur erdi [RKE: 223v/21].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Sunup **tutmuşınça** eğerdin sözüğ / Kelü birdi ötrü yıparı bura [KB: E6619].

HT: Ca‘fer **okımuşınça** Necāşī qatıg ünün yığlayur erdi, telim yığladı [RKE: 233v/4].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı kadar, -dığınca” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Yüz ming tümen ulatı nâçâ küçi **yitmişinçä** söz-lâz-ün (*yüz binden daha fazla ne kadar gücü yettiği kadar söylesin*) [TüTT V: 67]. M(e)n **küçüm yitmişinçe** iş küç kılıp tapınıp yazmışım yok (*Ben gücüm yettiği kadar çalışıyor, hizmette kusur etmiyorum*) [TEEDD: s.311]. Küntüz tünle sımdagsızın **küçüm yidmişinçe** tapınayın (*Gece-gündüz ihmal etmeden gücüm yettiğince hürmet edeyim*) [BTÇM: s.152].

KT: Küçi **yetmişinçe** katıglansu öz / Yava kılsa ‘uzri kolu tursu öz [KB: D5286].
korkuñlar Tañrıda **unmışıñızça**, kulaq tutuñlar, boyun suñlar, hezîne kılıñlar, yahşı bolğay özleriñizke, kim küdeşilse özi bañıllık[ı]dın bu ögür kırtulğaylar [KSKT: 38/74a1-74b1].

HT: Velikin küç **yetmişinçe** ittibā‘ kılmak kerek [NF: 191/2]. Şenā ħamd şükürdin niçe ögdüler / Bu ins ü melek cin ni kim ögdiler / Olar **aymışınca** şenā ħamd şükür / ayurmız ilāhī ni kim aydılar [MM: 13-16]. Eger sorsañız kim imān ni bolur / Bilü **bilmişimçe** kılayın beyān [MM: 51-52]. Kivür sol adaq müsterāhka üze / Sol elgiç bile sil eşit bu söze / Çıkarda çıkar sağ adaqıç burun / Edeb **bilmişimçe** oş aytım size [MM: 195b/301]. Teklîf kılnmas ten, meger yarağı **yitmişince** [HKT: 35a/7].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dıkça, her ...dığında” anlamında zamanda bildirme (vakitlenme)⁴³⁸ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ĥaķıķat üze biz, kirmegey biz anga ulaşı, peyveste **bolmuşlarınça** anıñ içinde. [HKT. 108a/9]. Zeliĥa Yūsufnı **ögmişince** Yūsuf bu yañlıg cevāb aytur ėrdi, Zeliĥānıñ köñli savusun tép. [RKE: 108r/14-15]. **Nazar kılmışınça** ‘aķlı kiter irdi / Alar kizleseler ol izder irdi [KHŞ: 574]. Bu yañlıg sordı söz yol **bulmuşınça** / Köñülde kıoğmadı söz **bilmişinçe** [KHŞ: 716].

⁴³⁸ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda vakit vakit gerçekleştiğini bildirir.

5. Ana cümleinin yüklemine, “-dikça” anlamında, zarf-fiil hareketin sürdükçe ana cümleinin yüklemindeki hareketin arttığını (artma) bildiren zarf-fiiller yapar.

HT: Ādem tofrağdın yaratıldı, tofrağ *turmuşınça* körklüg bolur [RKE: 8r/12-13].
Aña *köz salmışınça* ‘ışkı arttı / Velī rāzın alardın saklap örtti [KHŞ: 572].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Aşlık tarık barça bir sarāyda yığarbiz, koyumuzğa kerek *bolmuşınça* alıp yéyürmiz [RKE: 216v/4-5].

7. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareket sürdükçe sürdüğünü (devam) belirten zarf-fiil yapar. {-DXkçA} anlamı verir.

HT: Tegme biriniñ boyığa lāyık, yaş oğlanga tegi oğlan *ulğarmışınça* uzayur erdi [RKE: 118v/16]. Niçe köp *bolmuşınça* māl u genci / Uş ança arttı ol köñlinde renci [KHŞ: 1818-1819].

1.2.1.5.2. {-mXşçAsInA}

Yapı:

Son dönemde ortaya çıkmış ve bir çok ekin üst üste yığılmasıyla oluşmuş bir zarf-fiil ekidir. {-mIş} [sıfat-fiil eki] + {+çA} [eşitlik hâli eki] + {+sI} [iyelik eki] + {+(n)A} [yönelme hâli eki] unsurlarının kalıplaşmasından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:351).

AT: Molla Gülsüm başıaçık kızlan və əli kitablı oğlanlan Dilbərin dövrəsində görüncə, *qudurmuşcasına* bağırdı [CCSE cI: s. 280].

KOT: Bir erkeğin kendi yüzüne dikkatlice bakacak olsa sevgili Salpetre’in hukukuna tecavüz *etmemişçesine* bir nazar-ı husûmetle herifi geberteceği gelirdi [CinH: s.17]. Başka birisi “Can kurtaran yok mu?” diye *çıldırılmışçasına* bir korkuyla oradan firar edeceği derkârdan Salpetre çavuşun cinlerle lâtife ediverişi hakikaten cinleri dahi dûçâr-ı hayret edecek cesaretlerdendir [CinH: s.49]. Öyle iki sevdâzede-i âfet-mizacın hiç biri diğerinin halinden haberdar olmaksızın hüsn ü aşkın cazibe-i takat-güdâzıyla ruh ve vicdan gibi birbirinde mahv *olmuşçasına* geçirdikleri ezvâk-masumâne hakikaten melekleri handeriz-i neşât edecek letaif-ı ruhânîyeden ma’dud olsa revâdur [Cez: s.152]. Fakat adamcağız uyumuyor vakıa yatağı içinde sanki buz gibi *donmuşçasına* hareketsiz, tâbsız, tüvânsız yatıyor [Gön: s.30]. Tamam Köstem üzerinde Osmanlı binası olan o cesim ve muntazam köprü epeyce yakından görüldüğü anda Recep Köso’nun hatırına birdenbire mühim ve müthiş bir şey *gelmişçesine* tavrı tegayyür ederek kendisini topladı [Gön: s.188].

Tüt: Deminden beri hiç konuşmayan Pratik Akıl Hanım aklımdan geçenleri *anlamışçasına* selpak kutusuna yaslanmayı bırakıp, bana dönüyor [SiyS: s.116]. Yirmi yıl sonra çocukken sevdiği kız karşısındaydı hem de onca fırtınadan sonra el *değmemişçesine* safi ve temiz olarak [AdA: s.24]. Kadının sesini *işitmemişçesine*, cama yeniden vurdu [Mur: s.5]. Bakışları nasıl kalaylandıysa, başını Rosa’ya çevirdikçe, yüzünü ayna *yansımışçasına* aydınlatıyor [DSE: s.327]. Kardeşi yüzünden kendi günaha *girmişçesine*, bir yemini *bozmuşçasına* içi ıpıldamaktadır [ÖYat: s.128].

1.2.1.6. {-mİşDXn}

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, {+DXn} ayrılma hâli eki getirilmiştir (Yüce, 1999:105).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için, -diğinden dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Bir zamān *yatmışdın* öz hālımka keldim taķı né aḥvāl kim ol ġārda keṭti [NF: 8/9]. Oķunmış ši‘r aytu berdi aña yitükin yaḡa *barmışdın* ḡaḡar bérđi [ME. 11/7]. Yakub *sevünmişdin* yıġlayu başladı [RKE: 101r/3]. Bu bitigni bizge oķutmaġıl *u vñanmışdin* oķıyu bilmesimiz [RKE: 103r/1]. Yūsuf yana yandı Zeliḡānıñ içi *örtenmişdin* bu ġazelni ün tartıp inçıklayu aġardı [RKE: 83r/13].

KOT: Yalnız mezar topraġından halk olunmuş kadar korkunç, mazlum kanıyle *boyanmıştan* iġrenç bir çehre-i ġazap gösterir idi [İnt: s.209-210].

1.2.1.6.1. {-mİşDIn} berü

Yapı:

{-mİşDIn} zarf-fiil ekine “berü” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıġından beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: *Kelmiştin berü* bulu tegindim (*Geldiġimden beri* saygıyla buldum) [ETİF: s.115]. Birkie *adrılmıştin berü* anıñ ara on yıl boltı (*Birbirimizden ayrıldıġımızdan beri on yol oldu*) [ETİF: s.115].

HT: Ya ḡuzeyfe, bu kéçe maña bir ferişte nāzil boldı kim ḡaķ te‘ālā anı *yaratmışdın berü* ol yer yüzinge nāzil bomışı yok erdi [NF: 170/10-11]. Aydı: İblisge ol ḡāl *tüşmişdin berü* közüimiz yaşı ḡurumışı yok [RKE: 209v/7-8]. Topraķdın *yaratılmışdın berü* miñ iki yüz kırķ yıl erdi [RKE: 9r/14].

1.2.1.6.2. {-mİşdIn} kidin /kedin

Yapı:

{-mİşdIn} zarf-fiil ekine, “kidin/kedin” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-dıktan sonra*” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Toğulmuşdın kiğin hām irse biz hem / Yir ol tokmak zaḥmın kesilü nākām [KHŞ: 4238].

1.2.1.6.3. {-miştin} kin

Yapı:

{-miştin} zarf-fiil ekine, “kin” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-dıktan sonra*” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Irkın körmiştin kin samtso acarıka sözledi (*Rumuzunu gördükten sonra tripitaka üstadına söyledi*) [ETİF: s.116].

1.2.1.6.4. {-mİşdIn} son/sonra

Yapı:

{-mİşdIn} zarf-fiiline, “son/sonra” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-dıktan sonra*” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Abū Leheb dünyādın barmışdın soñ tüşimde körer-men, ot yalıñ içinde turur [NF: 18/7-8]. Ey za‘îfalar, Tañrı te‘ālānı *birleşmişdın soñ* Tañrıka ortak katmağay-siz tése, bunlar aytur erdiler [NF: 26/12-13]. Şem‘ün aydı: ol cādū *yemişdın soñ* uzunrağ bolup yoğunaldı mu ya yok mu? [RKE: 112v/21-113r/1]. Kayrıldı namāz *yetürmişdın soñ* ayrıldı nérse berkidi iş eđgü boldı, düzüldi [ME: 158/7-8]. Tağı

yok yazuk sizning üze, ol nirse içinde kim rāzī boluštunguz aning birle, fārīza *ķılmıŝdın song* [HKT: 79b/9; 80a/1].

TTT: Boş bolur ol sâ‘at vü eger bolsa soñra *farımıŝdın soñra* müsülmân bolga [STFK: 2a/3]. Vü kaçan ölse er soñra hûkm ķılmıŝdın nafaķa birle ve ölse bir ay tüşge [STFK: 65b/2]. Ve kim ölse anlardın *çıķmıŝdın soñra* müsülmânlık iline bağış mîrâŝın alğanlara [STFK: 233a/2].

1.2.1.6.5. {-mIş+ie+dIn}

Yapı:

İyelik eki almış {-mIş} sıfat-fiiline, {+dIn} ayrılma hâli eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*dıĝı için, -dıĝından*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Bayat *birmiŝindin* maña kı l ü l ü ğ / Tirilsü köñül bolsu nefsim ö l ü ğ [KB: D5103]. Tarıĝçı kişiler bolur elgi kiñ / Bayat *birmiŝindin* tutar köñli kiñ [KB: 4415].

HT: Kiçer köñlümde sindin bir gümānı / Közüñde *sizmiŝindin* bar niŝānı [KHŞ: 655]. Niçe kün yar taptum tip ķuvandım / *ķuvanmıŝumdın* uş ķayra yuvamdın [KHŞ: 2251]. Aymışlar: ol kün *ķorkmıŝından* yüz yolu yazıladı, kırķ yolu iç tonın bulĝadı [RKE: 111r/18-19].

1.2.1.6.5.1. {-mIş+ie+dIn} başka

Yapı:

{-mIş+ie+dIn} zarf-fiili ekine, “*başka*” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

Ana cümleinin yüklemine, “*-dıktan başka*” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Körer sen dürr teñiz astında qaldı / Soñ asra *qalmısqındın başqa* qaldı [KHŞ: 4665].

1.2.1.6.5.2. {-mİş+ie+dIn} birü

Yapı:

{-mİş+ie+dIn} zarf-fiili ekine “birü” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Şirinni *körmişindin birü* ferhād / Yimürdi tağnı taşlardın alur dād [KHŞ:2696].

Bu ‘ışkıñ *bolmuşındın birü* işim / Kese tas yıqlamak oq boldı işim [KHŞ: 2595].

1.2.1.6.5.3. {-mİş+ie+dIn} soñ

Yapı:

{-mİş+ie+dIn} zarf-fiili ekine “son” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Neteg köndürür Tangrı ol erenlerni kim küfr ketürdiler, *bitmişlerindin soñra?*

[HKT: 58b/8-9]. Andın soñ qopğarduq sizni, *ölmişñizdin soñ*; bolğay kim siz şükr qılğay siz [HKT: 8a/7-8]. Taqı tutunmang antlarıñızni, fesād arañızda kim tayınsa taban, *tölenmişindin soñ* [HKT: 267a/1-2].

1.2.1.7. {-mXş} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan

Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.1.7.1. {-mİş} için

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, “*üçün*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “*-dığı için, -diğından dolayı*” sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Ne için sözlegülüksüz titir tiptiser alku belgübertin *ertmiş keçmiş ketmiş üçün* anın antag titir (*Ne için söylenemez denirse, bütün belirtilerden geçtiği gittiği için [işte] o sebeple öyledir*) [AY: 146/6-9]. Ne yime kaşip oğuştın tözdin *belgü[rmi]ş üçün* maḥakaşip tip atayurlar erdi (*Kāşpaya soyundan, neslinden zuhûr ettiği için Mahākāşyapa adını takmışlardı*) [MS: 56/4-6]. Erüş öküş koyun toruğ yılkı *ölürmiş üçün* tamuda toğdumuz (*Birçok koyun ve hayvan öldürdüğümüz için cehennemde doğduk*) [MS: 78/13-14]. Abıçka kamağ *taplamış üçün* yerçi boltı (*İhtiyar [bu öneriyi] kabul ettiği için onun rehberi oldu*) [İKPÖ: 27/7-8; 28/1]. Bu bodisvt kentüni *atamış üçün* anta ok eşidür (*Bu Bodhisattva kendisini andıkları için hemen işitir*) [KİP: 10b].

KT: Tümen miñ tü erdem öküş ögdiler / Ukuš birle *kılmış üçün* ögdiler [KB: D304]. Kamuğ edgü sözler bitigde bolur / *Bitinmiş üçün* söz unıtmaz kalur [KB: D2697]. Tek ök bir saña öz *katılmış üçün* / Yası munça erse küçeme küçün [KB: D3365]. *Sevitmiş üçün* dünya ‘aybı kamuğ / Saña bolmuş erdem ay ilde uluğ [KB: D3515].

HT: Felek şāh yañsugin *bilmiş üçün* çın / Ağırdır andın ötrü anı şāhdın [KHS: 2856]. Bilig *bilmiş üçün* ‘alimler birer öçinler cahil tép tekellüf kırar / Bilig bildi érse bu müsā tég-ök / Cahil tése bolmas hıızır tégtür ér [MM: 201b/394]. Törtünç hüdhüd Süleymānga élgı *bolmuş üçün*, béşinç suv baķası Nemrüd otınga su *keltürmiş üçün*, altınçı ‘asel arısı andın ādemīga şifā bolur üçün. [RKE: 13v/3-5]. Teñri çerigi témiş üni hoş *kelmiş üçün*, yana destür tiletti, Ca‘fer yana aydı [RKE: 232v/18-19].

EAT: Kabı ḥaṣḥāṣuñ *dögülmüş için* al şandal dahı / Ḥabb-ı rummān alasın ayvayı bile iy ahı [NazT: 89b/9].

1.2.1.7.1.1. {-mİş+ie} için

Yapı:

İyelik eki almış {-mİş} sıfat-fiiline, “*üçün*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı için, -diğından dolayı*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: İncir yığaçı Ādemğa yapurgāk *bérmiş için* Teñri ‘azze ve celle beğerledi [RKE: 12v/16]. Taķı ol tüşgen kögeleri üze taķı eyesi *ķalmamışı için* kelinmegen kıyuğ taķı yüksek köşk. [HKT: 324a/5-6].

TT: Adam Atany *eden etmiş için* Allah behiştten kowup tâzedden synagdan geçirdi (*Adem Baba’yı günah işlediği için Allah cennetten kovup yeniden sınavdan geçirdi*) [ÜNB: s.10].

1.2.1.7.2. {-mXş} diye

Yapı:

{-mXş} sıfat-fiil ekinden sonra, “*diye*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı için, -diğından dolayı*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Biz de sevindik, oğlumuz *olmuş diye* [YorS: s.430]. Eğer siz, tâze badem *çıkmuş diye* aldanır ve bâdem almak arzûsiyle kapıya veya pencereye koşarsanız, göreceğiniz badem değil salatalık’tır [TürS: s.140].

1.2.1.7.3. {-mİş} teg

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, “*teg*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-*mış gibi*, -*dığı gibi*” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Kaltı ud koşuğluğ kanglıg *aşamış teg* ud kanglı tip kavırıp kiterip ikin arakı savın anın muntağ tip sözlemiş ol (Tıpkı “sığır koşulu kağı”yı, ikisi arasındaki kelimeyi kısaltıp giderip “sığır kağınsı” diye adlandırmış gibi/adlandırmış olması gibi, bundan dolayı böyle diyerek söylemiştir) [Üİ: 108a/13-15]. Uluğ küçlüğ teñriler kök kalıkağ yüzinte *tıkmış teg* tolu turdılar (Büyük, güçlü tanrılar göğü sanki yüzeyini kaplamış gibi, doldurup durdular) [MS: 18/17-19]. Ançakıa münegülüg münsüz erip / Ay yultuztın *adurmuş teg* erdükintin / Arka kamağ paramıtlar arasınta / alquta yig adruk öze kögülür siz (Kusur denilecek en küçük bir kusur bulunmayıp, ay ve yıldızdan ayrılmış gibi olduğunuz için, diğer bütün faziletler arasında her şeyden üstün, seçkin olarak, siz övülürsünüz) [ETŞ: 15/30-34]. Atası oğlı tapa *kelmiş teg* otğurak tıdılmanın kelgey (Babası oğluna doğru gelmiş gibi muhakkak gecikmeden gelecek) [ETİF: s.116]. Oluk ögüzünü iki kıdığında ot çimgän önmiş tığ yitti yülügülär *önüp turur* (Bu ırmağın iki kıyısında ot çimen bitmiş gibi, keskin usturalar bitip durur) [TCÜUP: 58-60].

KT: Negü tir eşitgil kişi edğüsi / Kalı *teñlemiş teg* ukuş belğüsi [KB: D2838]. Toğardın kara kuş kopup örledi / Yağı ot *kötürmüş teg* ot yıldıradı [KB: D6219]. Tiriglik bolur suv sen *aymış teg* ök / Yarım içse kalsa yarımı ülüg [KB: D6058]. Bitidim kitabını meva‘iz meşel / Okısa tatır til *yimış teg* ‘asel [AH: 465-466].

HT: Sen tağı men ağzımızın ta‘ām *yemiş tég* tepreteliñ, olkonuk andağ sağınsun kim bizler ta‘ām yeyür-biz [NF: 257/11-12]. Munlarga haq te‘ālā ne ni‘met kim bérse, maña *bérmiş teg* sewnür-men [NF: 413/16]. Kevākib seyridin tığ kalmış ebsem /

Yolunmuş tig kuşının kanatı hem [KHŞ: 3118]. Kaçan Yūsuf Zeliḥāğa koşuldı erse Zeliḥā anadın *toğmuş teg* kız erdi [RKE: 110r/19-20]. Eren erdin *örtmüş tig* ök hem tişi / Tişilerdin örtgü hem öz kızıdın [MM:283-284].

1.2.1.7.3.1. {-mİş+ie} teg

Yapı:

İyelik eki almış {-mİş} sıfat-fiil ekine “*teg*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Puranı ulatı azağ nomluğlar sözleyürler tıtağsız kentün belgürer tip olarnıñ *sözlemişleri teg* yime ermez (*Purāna ve diğەر yanlış kitapların dediğı gibi sebepsiz, kendiliğinden zuhur eder diye bunların da söyledikleri gibi değildir.*) [MS: 41/15-19].

HT: Haber *birmişi tig* arığ pāk kelām / Tümen miñ dürüd u taḥiyyet selām/ tigürgil rusül enbiyā rūḥıña / yaratğan uğanım ulaşı ulam [MM: 21-24]. Yā Muḥammed men *yunmuşım tég* yunğıl taķı men namāz *ķılmışım tég* namāz ķılğıl tédi erse, Peyğāmbar ‘as taķı Cebre’il *yunmuşı tég* yundı taķı Cebre’il ‘as namāz *ķılmışı tég* namāz ķıldı. [NF: 10/12-13]. Cebre’il ‘as burunkılarķa cevāb *aymuşı tég* aydı erse, al taķı ķapuğ açtı taķı maña merḥaba tédi [NF: 54/5-6]. Ol vaktın kim tūkel ķılsangız ḥac içindeki kulluķlarıngıznı, yād ķıling Tangrı, *yād ķılmışıngız tig* atalarıngıznı; yā ķatıgrak yād yanındın [HKT: 29b/4-6]. Ajunluğlarğa birgil *almışın tig* / Alıp sen birmez irseñ almasañ yig [KHŞ: 2925].

1.2.1.7.4. {-mİş} meñizlig

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, “*meñizlig*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-miş gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Bay kimerseleleriñ saķalsız oĝlanları birle olturuşmañ kim anlarĝa nefsnüñ ārzūsı bolur, neteg kim hatunlarĝa ārzūsı **bolmuş meñizlig**, tēdi [NF: 351/11-13]. Ėmdi sen taķı bu belālerke şabur kılĝıl kim uluĝ atañ İbrāhīm peygāmbarnı Nemrūd belāsındın **kutĝarmış meñizlig** sēni taķı haķ te‘ālā kutĝarĝay [NF: 356/11-12]. Ey ümmetim dünyanıñ artuķlarıdın kaçıñ neteg kim cuzām ‘illetidin **kaçmış meñizlig** [NF: 390/15]. Bir kuvvatlıĝ kimerse ol butaķnı tartıp ādemī içindin tamarlarını üzüp içlerini buzup **çıkarmış meñizlig** turur, tēp aydı [NF: 438/12-13].

1.2.1.7.4.1. {-mİş+ie} meñizlig**Yapı:**

İyelik eki almış {-mİş} sıfat-fiil ekine, “meñizlig” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-miş gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Uşbu ādemīniñ başlarını kim körersen, munlar dünyāke ĝarışlık kılur erdiler sizler **ĝarışlık kılmuşıñız meñizlig** taķı munlar uzun umıñ tutar erdiler sizler **tutmuşıñız meñizlig** [NF: 391/4-6].

1.2.1.7.5. {-mİş+ie} birle**Yapı:**

İyelik eki almış {-mİş} sıfat-fiil ekine, “birle” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “dığt için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Olarnıñ *qatıqlanmışı birle* ol / Yiti iqlim içre könüldi bu yol [KHŞ: 166].

1.2.1.7.6. {-mİş} yañlıg

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, “yañlıg” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mış gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: *Küreşmiş yañlıg* arslan birle āhū / Gehī oynap yıkar ol gehī yıkar bu [KHŞ: 4189].

1.2.1.7.7. {-mXş} hâlde

Yapı:

İyelik eki almış {-mİş} sıfat-fiil ekine, “hâlde” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin fiiline, durum bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Hāq te‘ālādın hoşnūd bolğan hālde taqı hāzratında *kaytmış hālde* ey nefis kirgil menim hāş qullarım birle uçtmañımqa, tep alnında bitilmiş erdi [NF: 197/6-7]. Biz musaḥḥar kılduq taqlarını, anıñ birle tesbiḥ kılurlar kiçede taqı kün yarux bolmışı vaqtda; taqı quşlarını *yıgılmış hālde* [HKT: 433a/7-9]. Taqı sanadı tigme bir nirseni, *sananmış hālde*. [HKT: 552b/5]. Qaçan kim satğaşsangız anlarğa kim küfr ketürdiler, ağır çerig *bolmış hālde*; evürmeng anlarğa soñlarını [HKT: 172b/5-6]. *Qaşımış hālde* ḥaşlanur vücūdı / Soñ açığdın çıkar burnında derdi [KHŞ: 1928].

TAT: Pərviz xan başını *tutmuş halda* otaqda gəzinir və tez-tez gədib pəncərədən baxır [AHSE cI: s.310]. Özünü taxtın üstünə yıxıb, gözləri *böyümüş halda* o yan-bu yana baxır [AHSE cI: s.312].

AT: *Həyəcanlanmış halda* soruşdu [QG: s.215]. Biz islanmış və *üzülmüş halda*, soyuqdan titrəyərək ayaklarımızı bacardığca yuxan qaldırıb vəziyyətimizin nə ilə nəticələncəyini gözləyirdik [CCSE cI: s. 240]. Bunu təsəvvür etdikdən sonra, daha ona əhəmiyyət verməyib, dəhlizin qapısını örtməyə getdi diz, çökmüş ərini astanada görüb, birdən çığdı və özündən *çıxmış halda* çığır-çığır dedi [CinC: s.32]. O, tamam tər və toza *batmış halda*, bütün gücünü sərf edərək, bədənini daşa söykəyib, söylə onu yuxarıya doğru diyirlədi [EKah: s.136]. Muxtar ağır bir imtahanadan keçən kimi *yorulmuş halda* xəstəxananı tərk etdi [YVÇE cI: s.212]

1.2.1.7.8. {-muş} kadar⁴³⁹

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, “*kadar*” edatı getirilmişdir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin fiiline, derece-ölçü bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:338).

GT: Bən bir kiyat *okumuş kadar* oldum, sansın senin düününə gitmiş oldum [MSİ: s.33].

TüT: Osmanlı'nın kâfir düşmanları bile anıldığı zaman Şah İsmail adı *anılmış kadar* öfkelenmemesi bundandı [ŞahS: s.132].

1.2.1.7.9. {-muş} teñi

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, “*teñi*” edatı getirilmişdir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-dığı kadar*” anlamında, derece-ölçü bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁴³⁹ Gencan'da (2001:437) ölçümləmə zarf-fiili; Ediskun'da (2007:268) kıyaslama zarf-fiili olaraq keçməkdədir.

KT: Meniñde kiðin sen negü kılguñı / Ayayın eşitgil *uķulmuş teñi* [KB: D1277].

1.2.1.7.10. {-mXş} gibi⁴⁴⁰

Yapı:

{-mIş} sıfat-fiil ekine, “*gibi*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:351).

EAT: Bir dīnār virmekde eşek balçıkda *ķalmış gibi* ķalur [GT: 60b/12-13]. Yürek ģareketin ķatırak itmege başlar siñirler kızar gerilür bögrekler *döğilmiş gibi* ķalkar dimāğ çekilür [HS: 44a/2-4]. Bir köprü eyler ķapusından çıkıcak günāhlarından bile çıkır anasından bile *toğmış gibi* on birinci bāb ģazā içün at beslemek fażiletündedür [MŞ: 17a/12-14]. Ammā cazūlķları şol ķamış od *dutmuş gibi* cayır cayır yaķdı helāk eyledi [SK. 31a/9-10]. İşbu söze Hak tanukdur bu cān gevdeye konukdur / Bir gün ola çıka gide kafesden kuş *uçmuş gibi* [YED: 388/2].

KOT: Uzanmış şāhibi yanında gönder / Yatur *olmuş gibi* bī-pā vü bī-ser [EG: 44a/8]. Sizden ayrıldıktan sonra bahçenin öbür kapısından ādeta *mezon dez alyeneden kurtulmuş gibi* çılgın, çıktım! [ArS: s.57]. Ziyâ’î mürdeyi her gice ihyâ eylemeñ cānâ / Leb-i cān-bahşuñā mīras *kalmuş gibi* ‘İsādan [HZD Gaz: 357/5]. Çıkup ģitdüm mahalleñden Ziyâ’î gibi ey Leylâ / Yine Mecnûnlugum *tutmuş gibi* yabana çıkıdum ben [HZD Gaz: 365/5]. Zülf-i dil-ber bendine *düşmüş gibi* âşüfte-hāl / Sünbül-i miskîn ‘aceb kendin perîşân eyledi [Bak Kas: 7/11].

TAT: Lalērāng ola şəfəkdən fələki-minafam /Dişrə *salmış kimi* əksi-meyi-gülgün mina [FuzE cI: s.56]. Kısırça Yinge boy bu zaval gelecek delü beni *görmüş gibi* söyler didi, vardı yirinde oturdı [DK: D113/8-9]. Surətən mə’ni qılandır ta’ətilə saətün / *Bilməmiş kimi* yatandan sormaz oldum dini [ŞİGD: 384/5]. Əgər bu

⁴⁴⁰ Hengirmen (2005: 261) ve Ediskun’da (2007:265) kıyaslama zarf-fiili olarak geçmektedir.

əsərdəki məsələlər bə'zi adamların nəzərində ölkənin və xalqın zərərinə səbəb olan görünərsə, onu *olmamış kimi* düşünə bilərlər [MFAE cII: s.237]. Ona görə onlar əmlakını fəqir-füqəradan *oğurlamış kimi* olublar və oğurladıqları malı öz sahiblərinə yəni füqərə və kasıblara qaytarmalıdırlar [AHSE cI: s.455].

AT: Aynurə nəsə *duymuş kimi* təəccübləndi [QG: s.14]. Birdən o özünü *itirmiş kimi*, bayaqkı yuxusundan və keylikdən sonra bərk təşvişə düşdü [CinC: s.76]. Körpə anasından ayrıldığı hiss *etmiş kimi* çıxırdı birdən [BVSE cII: s.217]. Oğlan tütəyi ağzından götürənədək Xuane *ovsunlanmış kimi* dayanıb ona qulaq asırdı [AHNE: s.130]. Mövzuları *tükənmiş kimi* görünürdü [YVÇE cII: s.155].

GT: Hem da yalpak sözlerini / Susuz *yanmış gibi* içməə [AkaY: s.73]. Kardaşlar durardılar, *urulmuş gibi* [SeçY: s.214]. Alçaan sanasın iki kaşı / *Sarkmış gibi* Batı günə [GÇŞA: s.39].

TTT: *Uzanmış kibi* arılıkı illā kim bolğanı ‘iddet faşlındın tegül turur şart [STFK: 14a/7]. İş birle kim hərəm turur bolur *kaçmış kibi* vü eger boşasa anı andın soñra murtāt bolsa [STFK: 62a/6].

TüT: Fakat işte o sıralarda öyle bir baskına ve hıyanete uğradılar kî, işe nereden bakılsa, artık her şey *mahvolmuş gibi* görünüyordu [TEKA cIII: s.266]. *Büyülenmiş gibi* dinlerdi Nilüfer [AdA: s.48]. Bir suikast uyarısı *almamış gibi* çalışmayı sürdürdüler [Cum: s.173]. Okuma yazmayı yeni *sökmüş gibi* heceleyerek geriden takip ediyor nedense [SiyS: s.37]. Sanki yüzü birdenbire her şeye yabancı ve düşman *kesilmiş gibi* gülüyordu [Huz: s.89].

1.2.1.7.10.1. {-miş+ie} gibi

Yapı:

İyelik eki almış {-mİş} sıfat-fiil ekine, “gibi” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Sanki Taçlı'ya *ihamet etmişim gibi* geldi bana [**ŞahS: s.122**].

1.2.1.7.11. {-mİş} osuğluğ

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, “*osuğluğ*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “*-mış gibi*” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Karañğudın karañğuğa *barmış osuğluğ* bolurlar (*Karanlıklardan karanlıklara girmiş gibi olurlar*) [**MS: 74/20**]. Enginlerinte yüdüp ağır yük *kötürmiş osuğluğ* üstürti (*Omuzlarına yükleyip ağır yük kaldırmış gibi [olurlar]*) [**MS: 75/33-35**].

1.2.1.7.12. {-mİş} sayu

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine “*sayu*” edatı getirilmiştir. Eski Uygur ve Harezmi Türkçelerinde kullanılmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “*her ...dığında, -dıkça*” anlamında zaman bildirme (vakitlenme)⁴⁴¹ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: *Atamış sayu* sizik ılmañlar emgekte ara kirmegeyler tip (*Her anıldığında/anılışında/anıldıkça, ızdıraplarımız arasına girmeyecek diye şüphe etmeyin*) [**KİP: 206-207**].

HT: Ađak ilgiñe *almış sayu* ol ħur / Başı birle uşol şuratka yüknür [**KHŞ: 630**].

⁴⁴¹ Ana cümlemin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda vakit vakit gerçekleştiğini bildirir.

1.2.1.7.13. {-mİş} öd/üd

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, “*zaman*” anlamındaki “*öd/üd*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-*dığı zaman, -ınca*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Amrılıp inç tepremedin *olurmuş ödte* / Arıdı neñ simeksizin alķutın sıñar / añsız öķüş uluşlarda tolu köşünür (*Sakin, rahat ve kımıldamadan oturduķu vakit, her tarafta, aramaķa hiç lüzum kalmadan, sayısız çok diyarlarda bol-bol görünür*) [ETS: 9/14-15]. Bir uluşta yırtinçünüñ yaruķ yulası / Bilgölügçe ķamaķ nomta *tuyunmuş ödte* / Birle yana adın alķu uluşlar sayu / Bir teg yañlıķ burķan bolmuş körki köşünür (*Bir ülkede dünyanın parlak meř’alesi bilinmesi gereken şekilde her töreye nüfuz ettiķi anda bütün diğer ülkelerin her birinde aynı tarzda onun burkan olmuş şekli görünür*) [ETS: 9/41-42].

KT: Bayatķa bütügli biliglig kişi / *Tegürmiş öğinde* tükel yir aşi [KB: D1740]. Meniñde basa sen bütürgil sözün / *Umuñ ķılmış öđte* yetürgil özüñ [KB: D5009].

1.2.1.7.14. {-mİş} çak

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, “*çak*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-*dığı zaman*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: şişilür baķ *bolmuş çakda* düşvār / Köyer andın küler şem‘ iy cihāndār [KHŞ: 3714]. Kāyu bir iş kim esrükde ķılınķay / *Atılmış çakda* erzākı bilingey [KHŞ: 4121].

TAT: Surətinə baxmadı heç kim *bəzənmiş çağda* kim / Surəti-divar tək yüzünə heyran qalmadı [Kİş: s.120].

1.2.1.7.15. {-mİş} günü

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekine, “*güni*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı gün*” zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Yarasa tapuğ beğ kötürse anı / Bolur özke erksiz bu *bulmuş küni* [KB: D4748].

1.2.1.7.16. {-mİş} vaktğa/vaқта tegrü

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekinden sonra, “*vaktğa/vaқта tegrü*” edatı grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı zamana kadar*” anlamında zamanda sınırlama (bitim) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Menfa‘at tegürsün sizge, menfa‘at körklüg, *atanmış vaktğa tegrü* taķı birsün tigme bir artuķluk eyesinge, artuķluķnı [HKT: 213a/4-5]. Taķı eger song qoğsa miz anlardın qınnı, *sanlanmış vaktğa tegrü*; ayğaylar [HKT: 213b/7-8].

1.2.1.7.17. {-mİş} vaқта deġin

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekinden sonra, “*vaқта deġin*” edatı grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı zamana kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Dakı eger dutar-mıssa Tanrı, âdamıları, andan ötürü kim işlediler; komaya-dı arkasında ya‘nî yirün, canavar; velîkin soña kor anları, **adanılmış vakta degin** [MKT: 209a/45].

1.2.1.7.18. {-mİş} uguringa ötrü

Yapı:

{-mİş} sıfat-fiil ekinden sonra, “uguringa ötrü” edatı grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı andan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Oluru tüketip ötrü tengri kanı hormuzta tengri ugrayu tengri tengrisi burkanning rıdı kuo kelig erdem küçin küsüsin bulu **teginmiş uguringa ötrü** olurmış oruntın örü turup birtinki ong ‘engninteki tonın açınıp ong tizin çökitip ayasın kavşurup t(e)ngri t(e)ngrisi burkanka inçe tip ötünti (*Oturmayı tamamladıktan sonra tanrılar hanı İndra tanrı, özellikle tanrılar tanrısı Budanın gizemli, başkalaşarak doğma erdem(i) gücünü kuvvetini bulmaya ulaştığı andan sonra oturmuş (olduğu) yerinden ayağa kalkıp, sağdaki, sağ omuzundaki giysisini açıp, sağ dizini çökertip aya(lar)ını kavuşturup, tanrılar tanrısı Budaya saygıyla şöyle dedi*)⁴⁴² [AY: 131/18-20].

1.2.2. {-DXK} Tabanı

1.2.2.1. {-dUk(I)}⁴⁴³

Yapı:

⁴⁴² Çev. Ölmez, 1991:23-24.

⁴⁴³ Bu ek de görüldüğü üzere Annanurov’un tek şekilli çok işlevli “üniversal form” tanımlaması uygun düşecek bir kullanım sergilemektedir. “Üniversal form” için bk. “Giriş” bölümü.

Çoğunlukla sıfat-fiil eki olarak kabul edilen {-DXk} eki, fiil tabanlarına iyelik eki olarak ya da almadan getirildiğinde sözcüğü nadiren zarflaştırır.

Yapısı için Brockelmann, (1954:261) ekin {-t} isimden fiil yapma eki ile “uk” edatından meydana geldiğini belirtir. Räsänen (1957:121), Ramstedt ve Kotwicz bu eki, Moğolca “dag” Tunguzca “dig” isim-fiil eki ile türdeş görmüştür. Kononov (2001:437-438), ekin “turgan/durgan > tygan/dygan > tyg/dyg ~ tyk/dyk” şeklinden kısalıldığını söylüyor. Ş.Tekin’e (2001:52-55) göre {-duk} eki, Toharca olarak kabul ettiği (ma)⁴⁴⁴ (te) (ok) edatlarının önce birleşerek {-maduk} ekini oluşturduğunu, sonrasında {-ma} ekinin olumsuzluk eki olarak benimsenmesi üzerine {-duk}’ın ayrı bir ekmiş gibi kabul edildiğini ve böylelikle de olumlu fiil köklerine eklenebildiğini anlatmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık)⁴⁴⁵ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ol ırmaqlar deñize *girdügi* ve girü *çıkdügi* deñiz artmaz ve eksilmez [TezE: 210a/12]. Eger emrüñ buyruğında olmayasın, dinüñden çıkup tamuya *girdügüñ* ol olur didi [TezE: 14b/11-12].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğundan dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Alyılmaz, 1994: 106).

OT: Yağı bolup itinü *yaratunu umaduk* yana içikmiş (*Düşman olduğunda, derlenip toparlanamadığı için*) yine tutsak olmuş)⁴⁴⁶ [KülT: D10].

⁴⁴⁴ Tekin (2001:50-51), Toharcadaki {-ma} olumsuzluk edatının Türkçeye geçtiğini belirtmiştir. Yani Türkçedeki olumsuz ekinin Toharca kökenli olduğunu dile getirir.

⁴⁴⁵ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı anda olur.

⁴⁴⁶ Çev. Alyılmaz, 1994:106.

1.2.2.2. {-DUKIn}

Yapı:

Örnekleri sınırlı sayıda olan bu kullanımın çağdaş Oğuz lehçelerinde yaşadığı görülmemektedir. {-dUk} sıfat-fiil eki, üçüncü tekil şahıs iyelik eki ve {+n} vasıta hâli ekinden oluşmuştur (Erdal, 2004:296). Erdal (2004:486) bu yapının ana cümlelerin sebebini ifade ettiğini söyler. Eski Uygur Türkçesi, Klasik Osmanlıca ve Türkmen Türkçesinde kullanımı görülür (Annanurov, 1974: 25).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Maqbûl-i Hâzret *olduğın* ister iseñ mürîd / ‘ilmi murâd idin қо bu nâ-dân şöhetin [MUN: 4212].

KOT: Eger ta‘âmdan şöra yiseler ishâl ider dahı gönül *döndüğün* sakın ider [MenN:74b/15]. Bir kişi lağır olup teni tendür üst olmayup sağ âdem gibi *bulduğın* yese semirmese bunuñ dibini pişürüp veyâ cigle dâ’im yidüreler sıhhat bula [MenN: 79a/10].

2. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için, -diğinden” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Erdal, 2004:319 485).

EUT: Anta ötrü üzüti ozaķı özke emgentükin iglemekin ölmekin қop yirde açığ emgek *körtükin* (Geçmiş zamandaki [hayatları] vücudun eziyeti, hastalığı ve ölüm acısı ile daima acı çektiği için...) [ETİF: s.71].

KT: İlig aydı aytığlı muñluğ bolur / Özi *bilmedükin* anıñdın қолur [KB: D1909].

1.2.2.3. {-DXkCA}

Yapı:

Oğuz lehçelerinde sıklıkla kullanılan {-DXkCA} zarf-fiili, çok sayıda işleve sahip bir ektir. Azeri Türkçesinde ekin ikinci unsurunun ilk sesi zaman zaman “c” olarak görülmekle beraber genelde “ç” ile yazılır. Yine Azeri Türkçesinde ekin birincil unsuru olan {-dik} ekinin değişik fonetik varyantlarını {-DUg, -DIg} ve {-DUh, -DIh}- görmek mümkündür (Şireliyev, 1962b:142; Söyegov, 1981: 128). Eliyev’e (1989:71) göre ekin geldiği fiillerin bulunduğu cümlelerde özne, genellikle “zaman”, “vakit”, “yıl vb” zaman isimleri olur.

Azeri Türkçesiyle organik bir bağı olan Irak Türkmen Türkçesindeki {-DXkçA} eki, üzerine şahıs eki⁴⁴⁷ alabilmektedir (İmamkuliyeve, 2004:230; Yüce, 1999:93). Özellikle Türkmen Türkçesinde {-DXkç} ve {+çA} ekleri arasına iyelik eki getirilerek kullanılır (Tabaklar, 1994: 146). Korkmaz’ın (2003:1023) Oğuz lehçelerine özgü zarf-fiil eki olarak tanımladığı bu {-DXkçA} için temelde üç farklı görüş vardır:

Pokrovskaya’ya (1964:245-246) göre Gagavuz Türkçesindeki {-DIkçA(n)}⁴⁴⁸ zarf-fiilini {-dik+çA(n)<-dikçAAn<dik+çAğ+ın} yapısından gelir. Özkan (1999: 899), Gagavuz Türkçesinde {-dXkçA(n)} zarf-fiilindeki ikincil yapıyı {+çA} eşitlik hâli ve {+n} kuvvetlendirici unsuru olarak görür. Budagova (1980:384), Korkmaz (2003:1023), Tiken (2004:138), bu ekin {-DXKç} sıfat-fiili ve {+çA} eşitlik hâli ekinin kalıplaşmasından oluştuğunu söylerler. Söyegov’a (1981: 129) göre {-DXKCA} zarf-fiili, {-DXKç} sıfat-fiil ekiyle “çen (<çenli)”⁴⁴⁹ sözünden meydana gelmiştir. Gagavuz Türkçesindeki {-dXkçAn} zarf-fiilinin sonundaki “n” ünsüzün ise “çen(<çenli)” kelimesinin bir kalıntısı olduğunu söyler.⁴⁵⁰ “Türkmen Diliniñ

⁴⁴⁷ sür-dükce-m, yan-dihca-m vb.

⁴⁴⁸ Bu varyantın “sonra” sözcüğüyle birlikte kullanımı (-dikçan soo “-diktan sonra”), Deliorman Türk ağzında görülür (Cebeci, 2010:40)

⁴⁴⁹ Aynı şekilde “Türkmen Diliniñ Grammatikası” adlı eserde de bahsedilmiştir. Bk. Söyegov, 1999: 444.

⁴⁵⁰ Azeri Türkçesinin Nuha (İslamov,1968:154) ve Guba ağzlarında (Rüstemov, 1961: 180) ekin “n” ile genişletilmiş şekli mevcuttur. Anadolu ağzlarında da ekin “n” ünsüzü ile genişletilmiş şekli bulunmaktadır (Sezer, 2007:1881).

Grammatikası” adlı eserde ekin {-dyk,-dik} sıfat-fiili eki ve “çen” sözcüğünün kalıplaşmasından meydana geldiğini belirtir (Söyegov, 1999:444). Kononov (2001:482) ise ekin {-dik} ekiyle “zaman” anlamındaki “çağ” sözüyle (ça<çağ) kalıplaştığını ifade eder.

İşlevi:

1. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümledeki yüklemdeki hareketin de sürdüğünü belirten zarf-fiiller yapar.⁴⁵¹ (Tiken, 2003: 350; Budagova, 1980:384).

EAT: Cihān *olduqça* sağ olsun vücūdı / İrişsün ‘āleme in ‘ām u cūdı [**Halil: 199**]. Çerh *döndükçe* ki döner rûzigâr / Bahtuñı ya nide itsün kirdikâr [**İsk: 1666**]. Felek *döndükçe* döner bike kevkeb / Olur rākib revān syr itse merkeb [**ŞHŞ: 6780**]. ‘Ömrüm *olduqça* saña kullıq idem [**MŞ: 5b/10**]. Cihān *turduqça* olsun pādişāh ol / Sa‘ādet burcına hırşid u māh ol [**HN: 99**].

KOT: Felek *döndükçe* yir *turduqça* kāyim / Añılsun şehr-yāruñ adı dāyim [**VA: 363**]. Mişāl-i dem-i haşm u hûn-ı ‘adû / *İçüldükçe* tolsun boşalsun sebû [**CK: 1412**]. İlāhî şāh-ı İslāmı cihān *turduqça* şāh eyle / Kāpusında kamu a‘dā kul olsun hālka-vār olsun [**İN: 271**]. Zinde *olduqça* bu cān ile tenüm / Kalbümüñ nakdini kalb itme benüm [**ŞSM: 132**]. Firkatüñden eger ey servüm olursa âzād / ‘Ömri *olduqça* dil olmaz reh-i ‘aşka sâlik [**HZD Gaz: 247/4**].

TAT⁴⁵²: Bu xaki cismimi mehrin odunun yeli *yaqduqca* / Gözüm seylab olur ol dām, həm ahim kuhi kah eylär [**Hab: 34/5**]. Dərdü ğəm *gəldikcə* səndən şad olur mən, dilbəra / Görüm, onları mənim könlümdə bərxurdar ola [**Hat: s.36**]. Yaxşı həmdəm olmasa şad olmaq olmaz, Vaqifa / Ağlaram ta ömrüm *olduqca* firavan, ağlaram [**MVP: s.153**]. *Olduqca* mən, götürmə bəladən iradətım / Mən istərəm bəlanı, çü istər bəla məni! [**FuzE cII: s.87**]. Elə bilər ki, dünya *durduqca* yaşayacaqdır [**AEE: s.246**].

⁴⁵¹ Bu işlevi Türkmen Türkçesindeki esas işlevidir. Bk. Söyegov, 1999: 445.

⁴⁵² Genişletilmiş şekli: Ey bari-xuda, aləm-ara badi-həvadis / Dəhr *olduqcan* əsməsin ol tazə nihələ [**ŞAS cII: s.316**].

AT: *Coşduqca* coşar, bəzən nə danışdığını özü də bilməzdi [QG: s.57]. Dəniz suyu rənginə çalan yaşıl, damarlı əqiqdən olan döşəmə isə göz *ışladıkca* uzanırdı [ŞeDi: s. 330]. *Böyüdükcə*, bu arzu da böyüyürdü [CCSE cII: s.197]. Müştərilər də istinin gücündən yar-yoldaşın həvəsindən, bir az da pivənin öz təsirindən *içdikca* içirdilər [MCSE: s.220]. Mədəniyyət vətənimizdə *artdıqca*, fabrik və zavodlar da artır [YVÇE cIII: s.225].

GT: Yıllar *geçtikçe* düşünülürdü nasıl taa ii bakmaa bir gündə hem Kara Çobanı aklımıza getirip saygılamaa hem da bütün gagauz literaturamız için konuşmaa [PubY. s.159]. Geçən yılın bitki nomerində okudum 2-nci sayfada bir material <Kurultayda sözleşmək> *Okudukça* aaladım [PubY: s.68]. Yaprakları *bittikçä* diyiştirirlər, böceklər büyüyerlər də başlrlar bürüncük ipi kolverməä də sarılma'a koza içinä [UKer 18: s.13]. Çoban gülümseyrək tutmuş onun elini da *sıktıkça* sıkarmış [SeçY: s.137].

TTT: *Ösdükçe*, övç eder dünyanıñ yeli / Kast etse, guradır deryayı Nili [MaSE: s.298/9-10]. Göz görmekden galar dil de diymekden / Tilim *tebrendikçe* söylemäyinmi? [MaSE: s.326]. Dünyeden doymak yokdur, *boldukça*, bolsun diyir sen / Ehli müsülman bolsañ, ölyençeñ halal yir sen [MaSE: s.405]. Cāysız cebri köpdür köhne cihānıñ / ھاڭ 'ışkına şarf it *boldıkça* cānıñ [MAD:104/21-22].

TT: *Okadıkça*, şaahırıñ dürli dünyäsi / Ovadandan ovadan nağışlar açyaar (*Okudukça*, şairin türlü dünyası / Güzelden güzel motifler açıyor) [AAŞ: s.372].

TüT: Mösyö Aleko koltukta korkudan *küçüldükçe* küçülmüştü [Cum: s.133]. Hamilelik öyle coşkulu bir nehirdi ki akıntıya karşı yüzmeye *çalıştıkça* su yutuyor, batıyordun [SiyS: s. 248]. Bu sukûnette *karıştıkça* karanlıkta ışık / Yürüyor, durmadan, insan ve hayâlet karışık [KGK: s. 10]. O, böyle küçük mikyasta gazvelere tenezzül etmeyecek, şarkı garbı birleştirecek, yeni dünya *durdukça* arza hâkim olacaktı [Asil: s.27]. Gürültü *büyüdükcə* büyüdü [YSSA: s.9].

2. Ana cümleinin yüklemine, “her...-dığında” anlamında zaman bildirme (vakitlenme)⁴⁵³ işleviyle bildiren zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 349).

EUT: Kasınçığımın öyü kadgurar men / **Kadgurduq-[ça]** kaşı körtlem/ qavışığısayur men (*Yavuklumu düşünüp, hasret çekiyorum; hasret çektikçe, kaşı güzelim, kavuşmak istiyorum*) [ETŞ: 4/4-5].

EAT: **Oğundukça** gerek kim yād idesin / Du‘ā idüp cānumuz şād idesin [KEMŞ: v.16b/329]. **İrdükçe** işigine anuñ luṭf it iy şabā / Qanlı gözümə çekmek içün ḥāk-i der getür [CSD: 45/2]. Resūle düşmen **itdükçe** cefāy / Hidāyet diledi kılpur du‘āy [ŞHŞ: 494]. Tā ki eglenem anuñla iy şanem / Anı **gördükçe** seni bunda şanam [VG: 397]. Söze **geldükçe** luṭf ile dehān / Qılur ebkem nice raṭbu’l-lisānı [HN: 1052]. Dünyayı **vardukça** berk dutdı daḳı / Şöyle müstağraḳ ki hīç añmaz ḥaḳ’ı [Gar: 5478].

KOT: **Bakdukça** alır cenâb-ı Hüsni / Cezb eyler o âftâb-ı hüsni [HÜA: 397]. Deryâ-yı gama habâb olurdu / **Aldukça** nefes harâb olurdu [HÜA: 1826]. Muḥaşşal kimseden yok bīm ü bākūñ / Nedür Leylâyı **gördükçe** bu çākūñ [İN: 2268]. Ziyâ’i var ise perrîdür ol bizden kaçır dil-ber / Ya vahşî âhûdur insânı **gördükçe** firâr eyler [HZD Gaz: 111/5]. **Okundukça** ‘âlemde mezkûr olur / Teni hâk iken nâmı meşhûr olur [CK: 89].

TAT: Eşqini asan görüb oldum əsiri tıfl ikən / Bilmədim **gəldikcə** bir aşubi-dövrən olduğun [FuzE cI: s.241]. Aşıqlar **oxuduqca** qızıllar cıncıltı ilə dəsmalın üstünə tökülürdü [AEE: s.338]. Səni bikef **gördükcə** ürəyimiz qana dönürdü [AHSE: s.305]. Hüsünə **baxdıqca** daim, oxuram inna-fətəh, / Lövhi-məhfuzun hürufun həq çü izhar etdi uş [Nes cI: s.309]. Yadə **düşdükcə** o gül eylər idim əfqanı / Gözlərimdən tökülürdü cigərimin qanı [ŞAS cI: s.376].

⁴⁵³ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda vakit vakit gerçekleştiğini bildirir.

AT: Ah, bu gün bütün günü yadıma **düşdükcə** əzab çəkmişəm! [**CinC.: s.329**]. **Çalxalandıqca, bulandıqca** zaman nehrə kimi / Yağı yağ üstə çıxır, ayrıanı ayrınlıq olur! [**HopH: s.149**]. Bunları **gördükcə** mən heyrətimdənmi, xəcalətimdənmi dinmirdim [**MCSE: s.29**]. Lakin fürsət və imkan **tapdıqca**, sevdiyini görmək üçün yenə də bulaq başına gedərdi [**CCSE cI: s.255**]. Hər ikisi otuz il keçirdikləri həyatın ulduzsuz gecələrini **xatırladıqca** başları dumanlandı [**AŞSE cI: s.413**].

GT: Seni **gördükçe** dolaylerim / Ama neçin? Kendime sorerim [**GBY: s.73**]. Her **geçtikçü** sokaktan / Dooru aula bakêr [**Sev. 26**]. Sendən yalpaklık **gördükçü** / Soluum taa dolêr soluk [**GüzÇ: s.36**]. Ona koyêrlar orda okadar çok okol antabuz iləçından, ani o **işittikçü** lafi “antabuz” gözleri kararêr [**CanY: s.191**]. **Gördükçü** fesibil, ani geldi cumaa [**BizD: s.8**]. **Baktıkça** senin bu kalpacına, hep gülecääm çıkar [**SeçY: s.349**].

TTT: **Bakdıqça** cānım alır, qoymaz nurbāt amāna / Qopdı meniñ başımğa bugün āhır-zamāne [**Zel: 92/5-6**]. Bir ‘aql-şāhib kemālīñ kolu birle iş tutan / İşini daşdın alır **terfendikçe** kām olur [**MAD:46/3-4**].

TT: Yene bir dileğim, soñky haýyşym / Yaş däl, **isledikçe** yaşatgın, ıkbāl (*Yine bir dileğim, en son isteğim / Genç değil, istediğinde yaşat, ikbāl*) [**ÇTŞÖ: s.126**].

TüT: Sadrazamlık makamına tam üç kez getirilip üç kez azledilecek ve sadarete altı kez çıkıp inen Mustafa Reşit Paşa'yı **düşündükçe** haline şükredecekti [**AdA: s.18**]. Fakat ben ağız **açtıqça** niçin gülüyor [**Huz: s.81**]. Fakat kadın onu Lâtif Ağalar'da **gördükçe** boynuna sarılır, dua ederdi [**VuK: s.117**]. Çarşıdan yiyecek almaya gittiğim zaman, ipek çoraplı kadınları **gördükçe**, yüreğim “cız” ederdi [**Asil: s.128**]. Fakat fırsat **buldukça** da Selim'in meziyetlerinden söz açmaktan çekinmedi [**YSSA: s.122**].

3. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümlemin yüklemindeki hareketin gerçekleşmesinin arttığını (artma) bildirir (Tiken, 2003:349; Budagova, 1980:384).

EAT: *Vardukça* kuvvetden düşer bu kez hiç gıdayı siçürimez olur [HS: 17b/5-6]. ‘Acâyib söz yarınki meclisün var / Şafası *diñledükce* artar i yâr [DN: 76b/12]. Dördünile cânım yanar ‘ömür geçer devrân döner / Gün *geldükçe* benzün solar solsa gerek şimden girü [YED: 286/2]. Gün *geldükçe* eti teni şararur / ‘Aşk odı yakar anı şayru kılur [ŞYZ: 447]. Mûnisi hem rıkkat ola hem sürüd / Kıymeti *yandukça* arta hemçü ‘üd [Gar: 6204].

KOT: Hane-i cismi *tükendükçe* nefes eyler harâb / Gird-bâduñ za‘f-ı bād olur sebab ber-bādına [BMED. Gaz. 193/8]. Bu gavgâ vü kesret ü izdiyâd / Safâsına *gıtdükçe* virdi kesâd [CK: 1087]. Kavî oldu *gıtdükçe* za‘f-ı beden / Mecâl olmayup kaldı pes gitmeden [CK: 2626] Şevküm artar cismümi *yakdukça* nâr-ı nâz-ı yâr / Ey Ziyâ‘î şem‘ de yanan fetilün ‘aynıdur [HSD Gaz: 82/5]. Toyılmaz h‘ân-ı ihsâna kanâ‘at gelmez insâna / Kerem *gördükçe* ey Bâkî gedâlardan recâ artar [Bak Gaz: 64/7].

TAT: İndi bir yigit bunu depdi. *Depdükçe* böyüdi [DK: D216/7]. Məni gər məst edibsən, saqiya, xoş halim ondandır / *Dolandırdıkça* cami-eşq dövründə əyaq artar [MVV: s.48]. Artırdı qəm *ağladıkça* dərдин / Giryan göyə tutdu ruyi-zərdin [FuzE c.II: s.209]. Ol münadi Yusifi qıldı məzad / Kim, bəhası *vardıkça* oldu ziyad [MZYZ: s.35]. *Getdikcə* olur bəla ziyadə / Yox durmağa məsləhət oradə [MVG: s.177].

AT: *Uzaqlaşdıqca* kənddə baş verənləri ayırd etmək çətinləşirdi [QG: s.48]. Oğlu *böyüdükcə*, ətrafında nələr baş verdiyinin fərqiñə *vardıkça* hələ ondan çox şeyə cavab istəyəcəkdi [QG: s.179]. Qoca gəldi, cavan danışdı, uşaq qışqırdı, böyük əl çaldı, adamların sayı *getdikcə* artdı [Er: s.3]. Mən illərdən bəri ürəyimdə bir ağrı kimi yatıb qalan və *qaldıkça* ağırlaşan bu sözləri dedikcə, bir yüngüllük, rahatlıq duyurdum. [MCSE: s.115]. Günlər *getdikcə* ər ilə arvadın arasında əmələ gələn uçurum artırdı [CCSE cI: s.257].

GT: *Gittikçə* koyunnar taa havezlän otlêêrlar [DAO: s.13]. Benim aklımdan geçtikçe onun işləri gözlerim taa çok yaşlan dolardılar [PubY: s.34]. *Gittikçə* kızışêr yangın /

Oda doldu salt kıvılcın [AkaY: s.72]. Avşam *yaklaştıkça* hava hep taa pek serinneer [SeçY: s.189].

TTT: Nâ-merdler sözün zıkr ider / *Gittikçe* özi fıkr ider [Zel: 54/13-14]. Düstlarıña bu işler bî-vefâlık irmes mü / Cân cebriñ artdırdıñ *açdıkkça* cihân ey düst [MAD: 15/3-4]. Destûr-ı zamân budur mazlum mürrü taparlar / Şererge şevkıñ artar *etdikçe amân* ey düst [MAD: 15/9-10]. *Çalındıkça* cihân çırcığı artar / Kaçan köñül qarâr tapğay cem‘ bolup [MAD: 49/1-2]. *Terfendükçe* derdi artar dünyânıñ / Kadem koysañ gövreñ bile batar sen [MAD:161/11-12].

TüT: Bebeğin doğumu *yaklaştıkça* Zübeyde'nin heyecanı gibi evin telâşı da arttı [TEKA cI: s.28]. Artık hür olduğunu, istediği gibi gezip tozacağını, istediği şeyleri okuyacağını *düşündükçe* sevinci artıyordu [Huz: s.78]. Fırtına *gittikçe* şiddetleniyordu [BTR: s.168]. Etrafındaki heyecan ve kendi derunî kudretini *duydukça* sükûnu artıyordu [VuK: s.94]. Beyazid'in vefatı takdirinde tahta geçecek olan Korkut'un veyahut Ahmet'in yanında Selim'i nasıl bir âkıbetin beklediğini *düşündükçe* üzüntüsü artıyordu [YSSA: s.45].

4.Ana cümlelerin yüklemine, “sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:350; Korkmaz, 2003:1025).

EAT: şan ‘at işlep ne sınır ne çöngelür / Niçe *işlendükçe* kesb artuğ gelür [Gar: 9795]. *Düşdükçe* öge Hubbü'l-Vatan zerrece kalmaz me'men / Gözden sızup olur seven her dem yüregüm yağları [YED: 365/4]. Kim tılsımile yapılmışdur bu kaşr / Ol tılsımı bozmaz *geçdükçe* aşr [İsk:3530]. Şu kim idrâk ider ahvâl-i şi'ri / *İşitdükçe* dimez yâ leyte şi'ri [HN: 3794120]. Eskir îmân tâze *oldukça* zübân / Nefsüñ içinde hevâ artar hemân [MUM: 5449].

KOT: Zira validesi vefat eden bir kız hiç olmaz ise bir sene müddet olsun validesinin yasını *tutmadıkça* gelin olabilmek âdet-i Hristiyanıyyeye bilkülliye muhaliftir [Gön: s.217]. Çü leylâ aînmada *oldukça* imkân / Gelür gayruñ adından bûy-ı küfrân [İN:

2683]. Mukarrer bilüp hışm u ‘udvânını / Emîn olma ***gördükçe*** ihsânını [CK: 755]. Kar ***yagdukça*** düşer hâtıra bu turfe hayâl / Âsiyâb-ı felek un atdı ne gam yir fukarâ [HZD Kas: 2/7]. Bâd gîsûların ***açdukça*** görünür rûh-ı yâr / Bâg-ı cennetde açılmış gül-i sîr-âb gibi [Bak Gaz: 507/5]. Cihânı ditredürdi kûs-ı harbî / ***Toxundukça*** yüzine zahme zərb [VA: 2481].

TAT: Sədayi-navəkin ***çıxdıqca*** can xürrəm olur, guya / Bu zindani-bələdən çıxmağa rüxsət verər canə [FuzE cI: s.271]. Şərhi-şəmə var min dəhanın / ***Təprəndikcə*** çıxar fəğanın! [FuzE cII: s.127]. Lakin bu məqsəd, arzu, insanların həqiqəti görən gözüne pərdə çəkib onların dünya işlərində tərəqqi etmələrinə mane olan dini e'tiqad əsaslan ***məhv edilmədikcə***, müyəssər ola bilməz [MFAE cII: s.123]. Bu keyfiyyət hər yerdə sizin nəzərinizdə olmalıdır; yə'ni səhnədə pərdə ***endirilmədikcə***, tamaşaçıların qarşısında qətiyyən sükut və səssizlik üz verməməlidir [MFAE cII: s.183].

AT: Rəhimdən bir qız çıxmaz, o bir kişidir. Azərbaycan səhnəsində, Azərbaycan qadınlığının həyatını şəxsən keçirmiş bir Azərbaycan qızı, mühitimizdən çıxmış doğma bir yavru ***olmadıqca*** [CCSE cII: s.254]. Bu gün bu cənazənin qarşısında bütün erməni milləti başını açıb, düşmənlərə bildirir ki, o öz intiqamını ***almadıqca***, silahını yerə qoymayacaqdır [CCSE cIII: s.170]. Hürriyyət öylə nazlı bir afət ki, pək vəqur / Qan ***aqmadıqca*** kimsəyə gülməz o işvəkar [HCE cI: s.79]. Gedib ***görmədikcə*** Əfrasiyabı / Qalqmaz ortadan bu fitnə dolabı [HCE cIV: s.237].

TüT: Fakat tek sevdiği şey deniz olduğu için ondan ***ayrılmazdıqca*** kendisi bedbaht addetmezdi [Huz: s.203]. Tecrübe ile biliyordu ki bütün o geceye ait neşesini ***feda etmedikçe*** bu arzusunu boğamayacaktır [BTR: s.80]. Her uğradıkları handa şarap dolu bir testi ***devirmedikçe*** uykusu gelmiyordu [YSSA: s.225]. Buralardaki birlikleri ciddi olarak ***takviye etmedikçe*** düşmanı süpürmek mümkün olmayacaktı [Dir: s.214]. Bu hareket noktasına ***eğilinmedikçe*** ve onun formüllestirdiği prensiplerden hareket ***olunmadıqca***, Milli Mücadele fikirlerinin gelişmelerini sistematik bir şekilde izlemek kabil değildir [TEKA cII: s.108].

5. Ana cümünün yüklemine, “-dığı kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:139).

EAT: Cihāndan çü gitmek gerekdür şoñ uç / Ne hāletde olursa *yitdükce güç* [SN: 248]. Eylük idene bular eylük ider / *Güçi yitdükce* yola toğru gider [Gar: 1665]. İlla *güç yitdükce* teslīm ü rızā / Kim meger hoşnūd ola andan hūdā [Gar: 3666]. Ve gālīz nesneler yémekden saķınmaķ ve etmek ve *elden geldükce* ğidā az yémek ve sevdā arturur nesnelerden saķınmaķdur [MÜŞ: M86a/11-12]. *Gücün yitdükce* al kāsīd tavarı / Ki birgün bula şāyed rūzgārı [ŞHŞ: 6254].

TAT: Sən eylik et, durma *aldən galdıkca* / Dedilər - Xalq bilməzsə, xaliķ bilə [Hat: s.333]. Otur bu qızıldan tikilmiş Dustaǵxanada, öküz kimi səni qoşsunlar kotana, çəkə *bıldıkca* çək [AHSE cI: s.131]. *Mümkün olduqca* fələk mənsubəsindən qıl həzər / Nişə kim, xali degil bidad nəqşindən bu nərd [FuzE cI: s.96]. Mö'min oldur ki, *mümkün olduqca* / Qonşusun qeyrə etməyə möhtac [FuzE cII: s.292]. Zərgər gül doğrasın zərin tiladan / *Əlindən galdıkca* düz köynəyinə [AEE: s.59].

KOT: Gelüben gıdene ider hızmət / *Eli irdükce* bişürür ni‘mət [MEM: 2264]. Bu za‘if bende anı seyr itdüm / ‘*Aqlum irdükce* ol yola girdüm [MEM: 2833]. Süleymān nice vaşf olsun yirince / Öger *mıqdārı irdükce* qarınca [VA: 443]. Açıp ihsān ƙapusın şāh-ı muhsin / ‘Aṭālar eyledi *olduqca mümkün* [VA: 817]. *Güci yitdükce* vācibdür her oğlan / Hemişə vālideyne ide ihsān [VA: 1661].

AT: Birdən zabit səsi *yetdikca* çıǵıraraq dedi [CinC: s.105]. Svidriqaylov səsi *yetdikca* qəhqəhə ilə güldü [CinC: s.494]. Gəldiyevin ətəyindən tutub, bərk geri çəkdi və gücü *çatdıqca* qışqırdı [MCSE: s.321]. Herakl kənara atıldı və ağır dəyənəyi gücü *galdıkca* şirin tüklü başına çırpdı [EKah: s.93]. Qoca Nik bir kələk fikirləşənə kimi Nəhəng daşı yerdən götürüb *gücü galdıkca* tolazladı [BHN: s.174].

TT: *Başardıkca* her yeñiciñ vaspyn yazan yerlerim / Elmıdama göz öñümde əhli gezen yerlerim (*Elden geldıkce her kahramanın vafını yazdığım yerler / Dāimā hayalimde bütün gezdığım yerler*) [ÇTŞÖ: s.140].

1.2.2.3.1. {-dikce(y)e} kadar

Yapı:

Tek örneği Azeri Türkçesinde görülen bu zarf-fiil, yönelme hâli eki almış {-dikceA} zarf-fiiline “kadar” son çekim edatı getirilerek yapılmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-incaya kadar” anlamında zamanda sınırlama (bitim)⁴⁵⁴ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Fəqət, təşxisdən ötrü *bacardıqca* və bəhri-şə'rə müsaidə *etdikcəyə qədər* əsil adımızdan olan “Əli” kəlməsi ilə bərabər təxəllüsümüz olan “Sabir” kəlməsin bir misraya yerləşdirmək sə'yində olmağa məcburuz” [HopH cII: s.265].

1.2.2.3.2. {-dikçene}

Yapı:

Gagavuz Türkçesinde tanıklanan bu zarf-fiil muhtemelen Gagavuz Türkçesinde görülen {-dikçan} zarf-fiilinin {+a} pekiştirme ekiyle genişletilmiş şeklidir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin zarf-fiildeki hareket sürdükçe sürdüğü (devam) belirten zarf-fiil yapar.

GT: *Bezlendikçenü* tenim / Hal çatal olêr iki [SeçY: s.109].

⁴⁵⁴ Bitim: Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçekleşinceye kadar sürer.

1.2.2.3.3. {-DXk+ie+(n)çA}

Yapı:

Oğuz lehçelerinin eski dönemlerinde sıklıkla görülen bu ekin, çağdaş metinlerde ise kullanımı nispeten azalmıştır (Mirzezade, 1990: 173). {-DXk} sıfat-fiili ile {+çA} eşitlik hâlinin arasına iyelik eki getirilmiştir (Korkmaz, 2003:1026).

İşlevi:

1. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümlemin yüklemindeki hareketin de sürdüğünü (devam) belirten zarf-fiiller yapar.

EAT: Oğurvan taḫiyyāt virürven selām / Diri *olduğumca* vü temme'l-kelām [SN: 171]. Dün ü gün hizmetlerinde olayın / 'Ömrüm *olduğınca* bunda qalayın [VG: 941]. Ve bu şınf bir kıızıl ve nûrlu ve şeffâf ve şulu la'l durur kim, baqana hoş gelür, *bağduğınca* baqası gelür [TUM:S92/5-7]. Gör cühûdı *gördüğince* remz-i gayb / Göñli küllî toldı 'ucb u 'ayb u reyb [MUM: 4457]. *Olduğınca* ömrinün hem müddeti / Ümmetî vü ümmetî dir ümmetî [MVN: 602].

KOT: Nâzenîn *eyledüğince* nâzı / Tutuşurdu o fişek pâpâzı [ŞSM: 571]. Şahs-i nâdân-ı muğaffal ammâ / *Turduğınca* ola dünyâya belâ [SOE: 1326]. *Yandüğınca* nâr-ı gam derdinden irdi bûy-ı misk / Göñlümi erbâb-ı şevk Allâh ki micmer sandılar [HZD Gaz: 115/2]. Derd-ile *ötdüğünce* dâym o sâz / qalbine seyr iderdi o râz [MEM: 2853]. Ölince isterem andan nişânı / Bedende *olduğınca* zindegânı [VA: 1645].

TAT: Ey səba, *uğraşdığınca* şol xuraman sərvə tuş / Məndən öp anın ayağın, səcdə qıl balasinə! [Nes cI: s.53]. Ruxlərin şəminə can pərvaz edüb pərvanəvəş / *Yandüğınca* saçların ol miskini məhcur edər [Hab:33/6]. Xublar cəhanı cümlə dutarsa, əya sənəm / Can *olduğunca* mən dəxi tərک eyləmən səni [Hat: s.199]. Bâd-ı subhîye eger kul yazılam yiri durur / *Esdüğünce* ana husninde kerâmet gözikür [KBD: 970/2].

KaT: Kâççı *turduğuca* dil örgener [KTA: 3398].

TT: Saña *golaylaşdygymça*, öz geçmişime ýakynlaşýaryn (*Sana yakınlaştıkça kendi geçmişime yakınlaşıyorum*) [**Kepb:** s.323]. Onuň iki gapdala *seretdigiçe* seredesi gelyärdi (*Onun iki yana baktıkça bakası geliyordu*) [**İABO:** s.109]. Dursunyň ýanynda bolsa *durdugyça* durasy gelyärdi (*Dursunun yanında ise durdukça durası geliyordu*) [**İABO:** s.153]. *Aýtdygyça* aýdasy, *gygyrdygyça* gygyrasy geldi (*Söyledikçe söylesi, bağırdıkça bağırası geldi*) [**HalH:** s.15]. Guýy *çuňaldygyça*, bu öwüdem barha çuňdan geldi (*Kuyu derinleştikçe bu öğüt de daha derinden geldi*) [**BöT:** s.76].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:348).

EAT: Gücün *yitdügince* işitgil bunı / Sen andan kaçagör kova ol seni [**SN:** 310]. Bu hāmmām-ı sarāy eṭrāfı bustān / Göz *irdügince* her yanı gülistān [**HN:** 194]. Gücleri *yittügince* vaqt saklarlar, dilemekligi def̄ eylerler [**TezE:** 130a/4-5]. *Diledügünçe* haqqırsün murāduñ / Yir ü gök *furduğınça* tursın aduñ [**DN:** 36b/8]. Ol kelileden elüñe al kile / *Ölçebildügünçe* al kılma gile [**MUM:** 4574].

KOT: Anlar dañi *bildüklerince* kitāblarında bulınanlardan Sultān Muḥammed bin Sultān Murāda ḥaber virdiler [**TAO:** 47a/3-5]. Dest-gīr ol kim çatı üftādedür dil dostum / Aña elden *geldügince* merḥamet kıl dostum [**Beh Gaz:** 355/1]. Elinden *geldügince* rāz-ı ‘aşkuñ dil nihān itdi / Akup cūy-ı sirişk ol sırrı hayfā kim ‘ayān itdi [**Bak Gaz:** 543/1]. Kudreti *yitdügünce* söyledi dil / Eksüğini tamām ide kāmil [**MEM:** 3759]. Dürüşdüm bende kudret *olduğınca* / Dile getürdüm elden *geldügünce* [**VA:** 529].

TAT: Tə'yin edəlim sənə məhü sal / Sərf eyləyə *bildigincə* əmval [**FuzE cII:** s.76]. Ya ver mənə möhnətimdə taqət / Ya taqətim *olduğunca* möhnət [**FuzE cII:** s.186]. Bilməz idim, bilmək ağzın sırrını düşvar imiş / Ağzını derlərdi yox, *dediklərincə* var imiş [**FuzE cI:** s.162].

AT: Bilmirəm bunda nə əsrari-nihanlar var, əmu? **Bildiyimcə** desəm, aya, inananlar var, əmu?! [HopH: s.289].

TTT: **Bildigünçe** müdām yahşı sözlegin / Yahşı söz tapmasañ otur sem bolup [MAD: 49/23-24]. **Bildigimçe** diyirin, yazarın haqlar / Kösti bolsa, düzetsünler üstädlar [Zel: 9/21-22]. Yahşı yamān sözim köpdür qalışmañ / Neçün her kim **bildüginçe** diyir gider [MAD:36/27-28].

TT: Bir halaýan zadym, **başaryp bildigimçe** ýokaryk dyrmaşmak hem-de ot biten meýdanda gyşaryp ýatyşyma ümsümligiň sesine diň salmak, ýok ümsümligiň sesi bilen gürleşmek (*Çok sevdiğim birşey başarabildiğim kadar yukarıya tırmanmak ve de otlar meydanda uyuyup yatışma sessizliğin sesine kulak vermek, boşluğun sessiz sesiyle konuşmak*) [AADŞ: s.200]. Şeýle mysallary eposdan **isledigiñçe** getirip bolýar (*Böyle misalleri destandan istediği kadar getirebiliyor*) [AADŞ: s.131]. Men hem saña **başardygymça** kömek bererin (*Ben de sana becerebildiğim kadar yardım edeyim*) [THE: s.274]. Millet **mümkin boldugyça**, düşündiriş işleriniň kömegi bilen serasaply we oýlanyşykly ýagdaya getirilipdi (*Millet mümkün olduğu kadar aydınlatarak dikkatli ve uyanık bir duruma getirilmiştir*) [Tnut: s.39]. Göwher we tylla serişdelerinden her näçe göwünleri **isledikleriçe** alsynlar (*Cevher ve altın malzemelerinden her ne kadar gönülleri istediği kadar alsınlar*) [Hum: s.15]

KaT: Tovuk çağ **oldigiça**, ..ötü dar-ter olur [KTA: 1947].

TüT: Annesine şımaramayan küçük kız, teyzesinin sevgisinden **olabildiğince** yararlanmaya bakıyordu [AdA: s.120]. Vasatlık ve durağanlık ki en korktuğu şeylerdi Sinik Entel Hanım'ın, şimdi **dilediğince** hareket edememenin, üretememenin ve "farklı" olamamanın sancısıyla paniklemiş vaziyette [SiyS: s.208]. Hemen her günkü gibi delikanlılara takılacak, kovalanacak, **kaçabildiğince** kaçacak, sonunda yakalayıp alaşağı edilecek, örselenecekti şakadan [Mur: s.89]. Gönülleri **elverdiğince** ortada bir boşluk bırakarak ikiye ayrıldılar [ÖYat: s.15]. 16. Kolordu, başta Kolordu Komutanı M. Kemal, karargâhı, tümen komutanları, elden **geldiğince** ve olabildiği

kadar çeki düzen verilmiş gazi tümenler, alkış ve çiçek sağanağı altında İstanbul yolundan Edirne'ye girmeye başladılar [Dir: s.549].

3. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümlenin yüklemindeki hareketin gerçekleşmesinin arttığını (artma) bildirir

KT: Uluğ *bolduğuñça* tüzünrek bolup / uluğka sılığ kıl sözüñ [AH: 355-356].

EAT: Yıl on iki ay ‘ışk odı içümde uş yanup durur / *Yandugunca* artar kokum devrüm geçüp solmaz benüm [YED: 214/6]. ‘Alāmeti oldur ki şu *içdügince* dahı ziyāde ola [MÜŞ: M76b/8]. *Vardugınca* ‘ışk odı gālib olur / Birbirine cānları rāgıb olur [VG: 65]. N’idelüm *vardugınca* iş bulaşdı / Çözilmez şarmaşık bigi tolaşdı [HUN: 5308]. *Vardugınca* ol maraz oldı katı / Taāt içün kalmadı hiç tâkatı [MVN: 560].

KOT: Olup turma gün *geldügince* beter / Dimezsın bu denlü kabâhat yiter [CK: 2517]. İstemekden yorulmadı bu ‘aceb / Dahı artardı *vardugunca* taleb [MEM: 1273]. Görürler minnetile bitmedi iş / *Didüklerince* artuğ oldu teşvîş [VA: 1666]. *Gitdügince* oldı serv-i ser-firāz / gönçeden nāz aldı bülbülden niyāz [MihM: 182]. Cān göziyle dil nazar kılsa hatuñ esrârına / *Bakdugınca* hayreti artar igen hayrân olur [HecD: 60/3].

TAT: Mərizi-dərđi-eşqəm, tərki-aləmdir muradım kim / Bu naxoş mülkdə *əyləndigimcə* zəhmətim artar [FuzE: cI: s.136]. Bir kaç yigit dahı indiler depdiler. *Depdüklerinçe* böyüdi. [DK: D216/8]. *Vardıgincə* qalib oldu eşq anə / Nərgisi tər su saçar gülden yanə [MZYZ: s.25]. Görürler cümlə iş yerli yerincə / Bin artuq oldı anlar *dedigincə* [DAH: s.91]. İrahlıh *uzadıgınca* ümîd-i kurb artar / Anun içün ki sefer bâr-gîridür hazarun [KBD:476/5].

TT: Emma gün *geçdigiçe* bu kyn düşyārdı, olar birbirlerinden daşlaşyārdylar (*Ama gün geçtikçe bu güç geliyordu, onlar birbirinden uzaklaşıyordular*) [ÜNB: s.154]. Şalynyñ *gıtdigiçe* şübhesi artdy (*Şalının gittikçe şüphesi arttı*) [Kepb: s.32].

Prezident özüne ýakyn **geldigiçe**, Gülnaryň tolgunmasy artýardy (*Başkana yaklaştıkça, Gülnar'ın heyecanı artıyordu*) [BagG: s.108]. Boly sebitinde ynamsyzlyk **gtdigiçe** artýardy (*Bolu bölgesinde güvensizlik gtdikçe artıyordu*) [Tnut: s.355]. Dünyäniň **gtdigiçe** lezzeti artýardy, ol hezillige öwrülip barýardy (*Dünyanın lezzeti gttikçe artıyordu, mutluluğa evriliyordu*) [BöT: s.281-282].

4. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-filler yapar.

EAT: Hey ne tîr-endâz olur mest-âne çeşmüň âh kim / Bağruma tîr **urduğınca** kanı peykandan tamar [CSD. 63/5]. Bārī naşihat budur ki fetvā virmege ehliyet **bulduğınca** ihtiyâtı tamām yirine getüre [KenK: 97a/7-8]. Gülüleň **çözdügince** yél saçılır sünbülün müşki / ‘İzâruň **dökdügince** dür açılır ‘arîzuň derden [MN. 93/2]. Anı **depretdügince** ol dil-ârâ / Virür ter mîve nahl-ı Meryemâsâ [HN: 1287]. Gitmeyince buradan müşk olmaz ol / Bunda **durduğınca** koku bulmaz ol [İsk:3352].

KOT: Hatt-ı ruhsâruň ziyâd eyler bahâr-ı hüsnüni / Hâşiye **yazıldugınca** mu'teber olur kitâb [Beh Gaz: 34/3]. Yüzine **sürdügince** tâze tâze / Açardı gönliň irmiş gibi yaza [VA: 3324].

TAT: Ney kimi cismim oldu oxundan dâlik-dâlik / Dâm **urduğumca** yerli-yerindæn sâda verær [FuzE cI: s.138]. Lillahülhæmd yar imişsen / Mæn **istädigimcæ** var imişsen [FuzE cII: s.177]. **Şayduğumça** Oğuz bigleri dükenşe olmaz, kâzanuň bigleri hep yetdi, üzerine yığnaç oldı [DK: D151/11-13].

TT: Ol edil bulanyk suwdaky sypjyk balyk ýaly, gabajak **boldugyňça** aňsat sypýar (*O aynı bulanık sudaki hızlı kaçan balık gibi yumuşak olursa kolayca başında savar*) [BöT: s. 329]. Şeýle wagt töweregi **synladygyňça** höwesini göterilýär, göwnüň açylýar (*Böyle zamanda etrafi seyrederse, hevesin gelir, gönlün açılır*) [Dor: s.10]. Ondan alyp, özgelere **payladygyňça**, hazynasy köpeler, **ayadygyňça**, azalar, gurar! (*Bu sofrâ, başkaları ile paylaşılırsa bereketi artar; cimrilik edirse azalır, kurur*) [Ruh: s.298]. Islemesem-de, şuny anyk aýtmalydyryn, duşmanlara umyt berip biljek sözlerden uzak **durulmadygyça**, milli göreşimiziň gutarnykly netijä eýe bolmagy has

uzaga çekip, gaty gijä galar (*Kesinlikle belirtmeliyim ki, istemeyerek de olsa, düşmanlara ümit verecek sözlerden uzak durulmazsa millî davanın sonuçlanması gecikir*) [Tnut: s.711]. Ol nâçe köp *pikir etdiğiçe*, şonça hemyüregi gaty gysyardy (*O ne kadar çok düşünürse, o kadar da kalbi sıkıştırdı*) [İABO: s.119].

5. Ana cümlelerin yüklemine, “her... –diğında, –ınca” anlamında zaman bildirme işleviyle (vakitletme)⁴⁵⁵ bağlanan bildiren zarf-fiiller yapar.

EAT: *Gördüğümce* beñlerüñi ruhlaruñ üzre üzre senüñ / Şanuram kim gül direr gülşende Hindü’lar gibi [CSD: 342/3]. Velikin seni yedi kez yıkmak ki her *yıkduğumca* gerü yapmayam [MÜR: N125a/15-16]. *Okıduğınca* kanı eyledi cüş / Çi-ger niş idi kıldı cân ile nüş [ŞHŞ: 5009]. *Gördüğince* hüsniñüñ âyinesinde la’lini / Barmağ ağzında diler mülk-i Süleymân oynamak [MN: 287/4].

KOT: Her bâr şadâmız *işitdiklerince* bu du’âyı tizkâr iderler [Bül: 15b/4-5]. Gice gündüz *gördüğünce* nur-ı zulmet didüğün / Ey ‘Alimî lafz-ı ma’nî rûh-ı şüret didüğün [DVD Mus: 5/7]. Seng *urduğınca* yâr kapusunda başumuza / Yâd itdi şanuram beni bir pâre nân ile [Beh Gaz: 498/4]. Elüme *alduğumca* câm u şahbâ / Şanur dîvâne göñlüm la’l-i ‘Azrâ [VA: 3950]. Yansa bu dil hânesi her dem ‘aceb midür / *Ah itduğımce* dâyim aña çün şerer düşe [Muhb: 2462/4].

TAT: İşarət *qılduğunca* bir nâzer şah / Önündə Şümrü Mərvan dərdədərdir [Hat: s.51]. İnciməz bu xəstə canım dərdi-hicrindən sənin / Cövrü qəhrin *gəldigincə* lütf ilə ehsan bilür [Hat: s.79] Gün yüzün ayinəsine *baxduğunca* hər nəfəs / Gözümə rövşən görünür vəchi-rəhman, ey həkim [Hab:22/2]. Ney kimi cismim oldu oxundan dəlik-dəlik / Dəm *urduğumca* yerli-yerindən səda verər [FuzE cI: s.138]. Her *geldüğümce* küyuña bu nâz u ta’nı qo / ‘Aşkuñ bilürsün âdemi ne bî-qarār ider [HD: 82/4].

TT: Keremli Ruhnamany *okadygyñça*, Beýik Türkmenbaşınıñ aň-payhas, şahsyýet beýikligi baradaky pikirlere çümýärsin (*Değerli Ruhname’i okuduğunda, büyük*

⁴⁵⁵ Ana cümlelerin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda vakit vakit gerçekleştiğini bildirir.

Türkmenbaşı'nın akıllı-sağduyulu şahsiyet büyüklüğü hakkındaki fikirlerine saplanıyorsun) [AADŞ: s.192]. *Okadygymça*-da şol keramatyň goldawyny duýdum (*Okuduğumca o mucizenin yardımını gördüm*) [BagG: s.20]. Emma Aýjermal gaýta-gaýta *okadygyça* kitabyň çuňňur manylaryna aralaşýar (*Ama Aycemal tekrar tekrar okuduğunda kitabın derin manalarına giriyor*) [AADŞ: s.173].

KaT: Tat-ınan iti *vurdugüñçe* āşna-ter olar [KTA: 1828].

6. Ana cümleinin yüklemine, “dıği gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 348).

TAT: Öz *istedigincə* ola ol ərş cənabın / Seyri-fələkü dövri-zaman, gərdişi dövran [Köv: s.294].

TüT: Çok, daha çok konuşmak isterdi ama, sevinç ve heyecandan şaşırıyor, *istediğince* konuşamıyordu [Mur: s.140]. Bakkal dükkânı, çoğu saatlerde *olduğunca*, gene fabrika işçileri, ustalar, usta yardımcıları, küçük memurlarla doluydu [Mur: s.87]. Ölüm, Taçlı ile aramızda kendi *bildiğince* akan bir suydu sanki de içimdeki endişe, korku, kaygu, heyecan hep kaybolup gitmişti [ŞahS: s.223].

7. Ana cümleinin yüklemine, “dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ve yılan ve çıyan şokduğına ve kıdüz it ısırduğı yere bidnūsı yarup vururlarisa ki *šovuduğınca* bir dahı vuralar [EM: P3a/7-8].

8. Ana cümleinin yüklemine, “-dığına göre” anlamında bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Hümā sordukça ol şekker yir idi / *Didüğince* dahı yigrek dir idi [Işk: 1275].

1.2.2.4. {-dXcAAAn/-dIcAAAnan/-duycan}

Yapı:

Gagavuz Türkçesinde kullanılan bir zarf-fiil ekidir. Ek, Pokrovskaya'ya (1964:249-250) göre {-dıcAAAn} eki fonetik hadiselerle neticesinde {-dıcaanan < -dı+caan+nan < -dı(<-dığı) + caan(<çağın)+ nan(<lan) < -dığı+çağın+-nan} gibi gelişen bir süreçten geçmiştir. Yani ek, “{-dık} isim-fiil (sıfat fii)+ 3.tş iyelik eki +zaman anlamındaki “çak” sözü+ “n” vasıta hâli eki+ “-lan,-nan” (son çekim edatı)” unsurlarının kalıplaşmasıyla oluşmuştur (Pokrovskaya,1964: 250). Aynı süreci {-nan} son çekim edatı hariç {-dıcaan}⁴⁵⁷ zarf-fiili için de aynıdır (Pokrovskaya,1964: 250). Özkan ise bu tahlildeki sadece “caan” sözcüğünün çözümlenmesine katılmamıştır.⁴⁵⁸ Ona göre bu bir kelime değil, “küçültme, sevgi, şefkat” ve zaman zaman “çabukluk” bildiren {-cAk} küçültme ekidir (Özkan, 1999:898; 1996: 174).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığında, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Olducaan bendä para, birdän çevirecäm [SeçY: s.181]. Acıdıp bununnan üreeni / Prostet beni, ki **geldicään**, toplardım [GÇŞA: s.113]. O kız **gördücäänän** öbür, kendi dünyesindän adamı, sormuş [Mas: s.68]. Taa **gördücäänän** onu, hiç bir lafsız atmış ilmää da tutmuş duşmanı belindän, sıkmış [Mas: s.39]. Da te dil **kurulduycan** / İnsan kahrı unutmuş [GÇŞA: s.328].

1.2.2.5. {-DXkDA}

Yapı:

Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren çokça kullanılmış zarf-fiil eklerinden biridir. {-DXk} geçmiş zaman sıfat-fiili ile {+DA} bulunma hâli ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir (Gülsevin, 2007: 126; Tiken 2004: 139;

⁴⁵⁷ {-ducaan<-dık+ı+çağ+ın} gelişmesi.

⁴⁵⁸ Biz Pokrovskaya'nın ifade ettiği çözümlmeyi tarihî veriler ve “çak”ın seyri açısından tutarlı görüyoruz.

Hacıeminoğlu, 2003:175; Eliyev, 1981:68-69). Bu ek çoğu araştırmacı tarafından {-AndA} ve {- (Ar)ken} zarf-fiilleriyle eşanlamlı kabul edilir.⁴⁵⁹ Çağdaş Türkiye Türkçesinde bu şekliyle görülmeeyen ek, sadece arasına iyelik alarak kullanılabilir (Korkmaz, 2003:1032).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -duğunda, -ınca” anlamında zaman (zamandaşlık) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2004:351).

OT: Üze kök teñri asra yağız yir *kılındukda* ikin ara kişi oğlu kılınmış (*Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındığında, ikisi arasında insan oğlu kılınmış*)⁴⁶⁰ [KülT: D1]. Ol *tegdükde* Bayırkunuñ aq adğırığ udluğun sıyu urtı (*O hücum ettiğinde, Bayırkunun ak aygırını, uyluğunu kırarak vurdular*)⁴⁶¹ [KülT: D36] Kañım kağan *uçdukdı* özüm sekiz yaşda kaltım (*Babam kağan öldüğünde ben sekiz yaş[ın]da kaldım*)⁴⁶² [KülT: D30]. Otuz artukı eki yaşma Amğı qorğan *kışladıkda* yut boldı (*Otuz iki yaşında Amğı kalesinde kışladıkta kıtlık oldu*)⁴⁶³ [BilK: D31].

EUT: İnçip işleyip *keztükde* tuşın barçanı bütürü bilgü üçün (*O halde, hepsini bütünüyle bilmek için, çalışıp merhalesini dolaştığında bütün devayı olgunlaştırır*) [Üİ: 111b/14-15]. Ayaların *yadtukta* tüü türlüğ ertini yinçü yağıtıp kamag tınlıklar küsüşin kanturdaçı bolzunlar (*Ayalarını yadıklarında pek çok, türlü mücevher, inci, yağdırıp, bütün canlıların isteğini tatmin edecek olsunlar*)⁴⁶⁴ [AY: 170/15-18]. küntekirilig *boltuқта* / Kün badğalı *bartuқта* / Küşüş öritip ol ödde / Köñülte inçe tip sağıngu ol (*Gün ufka yaklaşıncı güneş batmak üzere iken, o anda arzusunu belirtip, gönülde şöyle düşünmelidir*) [ETŞ: 20D/112-113]. *Yañıldukta* çın burkannı köñül tiyürler / *Yañılmadukta* köñülni ök burkan tiyürler (*Yanılınca asıl burkana gönül derler; yanılmayınca da bizzat gönüle burkan derler*) [ETŞ: 12/27-28]. Monı monçulayu tükel bilge teñri teñrısı burkan bo nomlug yarlıgı *yarlıkadukda* bo üç

⁴⁵⁹ Bk. Eliyev, 1989:66.

⁴⁶⁰ Çev. Ergin, 2010: 9

⁴⁶¹ Çev. Ergin, 2010: 23.

⁴⁶² Çev. Alyılmaz, 1994: 102.

⁴⁶³ Çev. Alyılmaz, 1994: 47.

⁴⁶⁴ Çev. Ölmez, 1991: 56.

miñ ulug miñ yirtinçü yir suv üç kurlayu tepredi (*Tam bilgi sahibi tanrılar tanrısı Buda bunu bu şekilde, bu öğreti buyruğunu söylediği zaman bu üç bin ulu bin dünya, yer, su üç kez titredi*) [DIŞ: 637-641].

KT: Sözüg yakışi sözle idi saķnu öz / *Ayittuķta* sözle yana terkin üz [KB: D1008]. Yağıda kör arslan yüreki kerek / *Ėarıřtuķta* esri bileki kerek [KB: D2310]. Bağırsak tapuğçı ışık yastanur / *Tiledükte* tutçı kapuğda turur [KB: D2727]. *Ayittuķta* sözle *oķıduķta* kir / Selamet tirlgil tuçı bol ağır [KB: D4101]. Kığırmañ çaķırmañ aña *sözledükte* örleyü sözler teg bir ançañız bir ançaķa kim yoķalur işiñizler, sizler bilmes sizler [KSKT: 37/54a1-54b1].

HT: Başı üze kemişti atğa tizginni, dizgin kemişdi at boynıģa *çaptuķda* rağbatlıģ kıldı anı nérsege [ME: 79/8]. Hārūn, Yūřa‘ Kellūb taķı adın Benī İsrā‘ıl birle *barduķda* eyvānda ruķām taşıdın but kılıp altın birle bezeklig özi taht üze olturur [RKE: 125v/8-9]. ‘Ořmānnı öldürgeli *kirdükte* men ‘Ořmānnı tutğalı oğradım, ĥatunı feryād kıldı [RKE: 240v/14-15].

EAT: *Yaratduķda* cihānı ķodı ıssuz / Ki geçdi bunca yaz ü kış niçe güz [Iřk: 288]. ‘Ayan *itdükde* gündüz āyetini / Nihān itdi mehūñ māhiyetini [DN: 158b/9]. Ol vaķit Yūsuf sultān *olduķta* / Mıřır ehli ķamu tapu *ķılduķda* [YZ: 32a/923]. Ėıred kim ĥurde-bīn-i ‘ālem-i ĥayb u řehādetdür / Göremez aģzuñı illā ki *söyledükde* penhāñı [MN: 12/2]. Yūnus kabre *varduķda* Münker-Nekir *geldükde* / Bana su‘āl *sordukda* dilüm döne mi yā Rab [YED: 15/5].

KOT: Ve ĥıdā dehāna ĥirüp mażģ itmege a‘nī çıgnemege *bařladuķda* fī‘l-cümle hażmuñ ibtidāsı ĥāřıl, ve bu hażmuñ intihāsına mi‘dede ba‘de-zamān vāřıl olur [AA: 26b/9-10]. Temām on dördine *érdikde* ĥılmān / Muřavver nūrdur ne kızı ne oğlan [EG: 22a/4]. *Gördükde* bu iki nev belāyı / Fehm etdi meāl-i mācerāyı [HÜA: 801]. Maķamına *geldükde* ol āfıtāb / Ne sırdur bu kim germ idi cāme-ĥvāb [AAM: 176].

TAT: Ağaclar yaşayırlar, onlara balta *dəydikdə* ufuldayırlar [AHSE cI: s.384]. *Verdükdə* bu şərbəndi-imkan / Çərx əhlinə imtidadi-hicran [MVG: s.33]. Bir kitabə özün edib məşğul / Onu *gördükdə* qazi oldu məlul [SAŞ cIII: s.74]. Sən müşəfi-həyatı *yazdıqda* dəsti-qüdrət / Yüzün səhifəsinə nəqş etdi yeddi-ayət [Hab: 40/5]. Bərqü baran sanma kim, *gördükdə* ahü əşkimi / Bilməzəm nəmdir mənim, ağılar mənə, yanar səhab [FuzE cI:s.63].

AT: Polis işçiləri bu adamın kim olduğunu *bildikdə* bundan razı qaldılar [CinC: s.184]. Peliy, qarşısında təkə bir ayağına ayaqqabı geymiş adamı *gördükdə*, bütün bədəni lərzəyə gəldi [EKah: s.19]. Heyvan onu tutmaq istədiklərini *duyduqda* axsaya-axsaya qaçmağa üz qoydu [SonB: s.417]. Yeni adam məni diqqətlə *süzdükdə* marağıma mucib oldu [YVÇE cII: s.440]. Bunu *gördükdə* uzaqdan yaramaz / Bir çocuq olmaz on üçdən yaşı az [HCE cI: s.152].

Tüt: Azıcık rûhuma, a'sâbıma *geldikte* sükûn.../ Döndü vaz'ıyyeti birdən bire, baktım, yolumun [Sfh. s.145].

2. Ana cümlenin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Çağatay, 2008:339).

EUT: Sürüg ud kamağ *öntüktü* tilin yalğap ekki közinteki sışın alıp qodtı (*Sürüdəki öküzlerin tamamı geçtikten sonra [boğa], diliyle yalayıp, iki gözündeki şişi tamamen çıkarı*) [İKPÖ. 65/6-8; 66/1]. Bu yarlıg *yarlıkaduqta* ol sansız (tümen) yığılmış kuvrağ yadılıp bardılar (*Bu haşmetli sözü söyledikten sonra bu sayısız toplanmış cemaat dağılıp gitti*) [MS: 19/45-46]. Ulatı şanavaz-i arxant nırvanqa *kirtükde* upagupdi arxant anıñ edgüsin açtı yaqdı yarutdı (*Aziz Sānavāsa nirvanaya girdikten sonra aziz Upagupta onun [akidenin] üstünlüğünü açıkladı, yaydı, aydınlattı*) [ETİF: s.71].

EAT: *Atılduqda* girü oq dönse olmaz / İdilmiş işlere yok dinse olmaz [ŞHŞ: 2456]. Dünyada biñ yıl anuñ ‘ömri olur / ‘Ömri *dükendükde* gör kim ne kılır [MT: 3825].

Çün kafasda kendüzünden geçesin / Taşra **düşdükde** geñüñçe uçasın [MT: 1413].
Okı **çıkdıkdı** kemândan berķ-vâr / Demreninden şu'le ururdı nâr [İsk: 3861].

KOT: *Uyandukda* ecel tutar giribân / Ne pây-ı reftenüñ var ne girizân [İN: 2129].
Beni *öldükde* bu şâl-i siyâhumla bürürlerse / Yeridür hâküme gökde melekler yüz
sürürlerse [Beh Gaz: 472/1]. Heft-kişver serveri merhûm peder / *Eyledükde* milk-i
dünyâdan güzër [MihM: 506]. Kemâl-i ‘izzet ü ikrâmuñı *gördükde* mâhum dil /
Mülâkâtüñ deminde pür-hicâb olsun da kıalsun mı [EHYD Gaz.: 193/4]. Yüzünü
gördükde cân virmek muķarrerken baña / Hiç revâ mıdur çekem âh-ı eninüñ
minnetin [Muhb: 2086/3].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-sA, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Muhammed kıavlında anuñ cinsi kesildüği gün *bulınmadukda* kıymetini ödeye
[NHT: 10a/6-7]. Gerekmez bikre ki evde kıala tenhâ / *Dilemedükde* ki adı ola rüsvâ
[CemH: 3363]. Fırşatiyle her ne iş kim var biter / Fırşat *olmadukda* iş bitmez yiter
[İsk: 5730]. Kıamu müşkil devlete âsân olur / Devlet *oldukda* gedâ sultân olur [İsk:
322]. Dirlik anda isde kim birlik ola / İkilik *oldukda* ne dirlik ola [İsk:4633].

KOT: Tatalım itmedük cânân ile ‘âlemde bir ‘âlem / ‘Adem iklîmine *vardukda* bir
‘âlem bulunmaz mı [HZD Gaz: 480/2]. Seg-i küyuñ göricek oldu Ziyâ’î handân / Kışı
yârânını *gördükde* tebessüm câ’iz [HZD: 178/5]. Belâ âşıklara rûz-ı ezelde kısmet
oldukda / Tâbîbüm derd-i hicrânüñ dil-i bîmâre düşmişdür [Bak Gaz: 173/2].
Anuñçün vuşlata ‘âşık şitâb eyler zâman virmez / Ecelden hıvf ider zîrâ *irişdükde*
emân virmez [Beh Gaz: 194/1]. İmdi öyle *oldukda* iş âsân olur [MSN: 66a/4-5]. Bir
fırşant *buldukda* alayım [MSN: 8b/9-10].

TAT: *Olmadıkdı* âdaya bir qüdrât / Hiyelü küfrü kızb lazim olur [FuzE cII: s.291].
Çün bildin âsirinâm tærâhhüm qıl kim / Tædbir gæræk, müşæxxæs *oldukda* mærez
[FuzE cI: s.372].

AT: Bir qız çirkin olub ərə *getmədikdə* özgə çörəyinə möhtac olur [YVÇE cIII: s.429]. Məhud daş yerinə *gəlmədikdə* suların qaynamaları kəsilməz [YVÇE cIII: s.184]. Bu gənc könlümü bütün-bütünə cəlb etmiş, bir gün *görmədikdə* dəli oluram [AŞSE cI: s.468]. Lakin bir şey lap azca, onların könlü istəyən kimi *olmadıqda* dərhal dəyişir [CinC: s.305].

4. Ana cümlenin yükləmə, “-dıği için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Sayru *oldukda* ki cāndan ırasın / Sağlıguñ şükrānesi ne viresin [MT: 3067]. Siper yapraqça tırmadı o tīre / *Ƨokunduqda* çü Sāye düşdi yire [ARHŞ:1650]. Yakın *varduqda* bulmazdum kimesne / Həyal imiş hemīn yok dağı nesne [HN: 771].

KOT: Beni *gördükde* artar inkisārı / Akıdur āb-ı mey-gün çeşmesārı [İN: 1540]. Oğlını naqqaş ile sohbət itdiğın *gördükde* ziyāde kemāl-i mertebe şād u mesrūr oldu [MSN: 21b/4-6]. Şehzāde böyle yemīn *itdikde* Bānū i‘timād idüp gül gibi açıldı [MSN: 147b/9-10]. Yalnız *kaldıkta* aklım başımdan sıçrayıp Şehzāde'nin pāyma kapandım [Muh: s.259]. *Düşdükde* dağ-ı sīnemüñ eşk-i ter üstine / Gözüm acıdı dedı yüzüñ güller üstine [VUSD Gaz.: 154/1] .

TAT: Oxun *gəldikdə* çeşmim töksə bağrım qanın, ondandır / Ki, bağrım qanına yer qalmadı sinəmdə peykandan [FuzE cI: s.246]. Yarımın adını *bildikdə* fərəh hasil olur / Onu təshif eləsən var bu müəmmadə fərəh [ŞAS cI: s.64]. Ancaq belə *olduqda* köhnə əlifbanı dəyişdirmək vacib işlərdən sayıla bilər [MFAE cII: s.240]. Lakin dostlar mək-tublarıma cavab *göndərmədikdə* qəlbim sıxılır [MFAE cIII: s.111].

AT: Bəzi qızlar xalq və dövlət qarşısında öz borcunu necə olursa-olsun ödəmək istəyərək, ata evindən qaçıb gedir və öz böyüklerini göz yaşı ilə inandırmağa *müvəffəq olmadıqda* qohumları ilə əlaqəni büsbütün kəsirlər [CCSE cIV: s.272]. Dəllək cavab *almadıqda* bir az güzəştə getməli oldu [YVÇE cII: s.510]. Məzəli kişi sözlərinə cavab *almadıqda*, başını qaldırdı və gözlərini indicə müraciət etdiyi adamın

üzünə zillədi [SMoh: s.23]. Maquanın *görmədikdə* təəccüblə ətrafa göz gəzdirməyə başladı [SMoh: s.299].

5. “Gel-” fiil tabanına geldiğinde kalıplaşmış olarak kullanılır ve “ise” anlamı verir.

KOT: Pīrī rū ki ol zevkə nāmūs ola / Niçün saña *geldükde* mǎpūs ola [TN: 849].

1.2.2.5.1. {-tUkdA}⁴⁶⁴ aşnuça

Yapı:

{-DXKDA} zarf-fiil ekinden sonra, “aşnuça” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle kullanılır.

EUT: ay er[e] bizni sini algalı [*ıd/tukda aşnuça* an bitigde körtiller (*Ey efendi bizi, seni almaya göndermeden önce o kitapta gördüler*) [AY: 8/5-8]. *Okıdukda ötüntükde aşnuça* bo burkanlar atın bo bodısatavlar atın atayu süzük <kirgünç> köngülin yükünü inçe tip tisünler (*Dua etmeden niyazda bulunmadan önce bu budalar adını bu buda adayları adını anarak içten inanan kalbiyle secde ederek öylece desinler*) [AY: 521/7-12].

1.2.2.5.2. {-dukta} kisre

Yapı:

{-dukta} zarf-fiil ekine “kisre” edatı getirilmiştir.

⁴⁶⁴ {-dikda} (ve benzer örneklerde) zarf-fiilinin edatlı kullanımlarına bakılırsa {-dikda}'dan sonra gelen edatların karakteristik özelliği itibarıyla kendisinden önce ayrılma hâli eki alması gerekir. Biliyoruz ki Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminin ilk dönemlerinde, ayrılma hâli eki ile bulunma hâli eki aynı formda karşılanmıştır (Hacıeminoğlu, 2003:30). Bu bakımdan {-dikda} zarf-fiilinin edatlı ve edatsız kullanımlarındaki formu aynı olsa da buradaki {-dikda} zarf-fiilinde bulunan {+da} eki, görevleri itibarıyla farklı (ayrılma hâli) hâl kategorisini işaret eder.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle kullanılır.

OT: Yağuru *konduқта* *kisre* anyıǵ bilig anda öyür ermiş (*Yaklaştırıp, konduktan sonra, kötü şeyleri o zaman düşündürmüş*)⁴⁶⁵ [BilK: K4].

1.2.2.5.3. {-dukda} öngre (öñre)**Yapı:**

{-dukda} zarf-fiil ekine, “öngre” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Üçünç emgekke *tuşdukda öngre* ajuntakı kılınçlarıǵ sakınıp seringeli umakka tayanıp serinmek p[a]ramıtıǵ netegin bütürürler (*Üçüncü sıkıntıya rastlamadan önce dünyadaki işleri düşünüp tahammül edebilmeye dayanarak tahammül edebilmek mükemmelliği nasıl bitirir*) [AY: 228/1-4].

1.2.2.5.4. {-DUktA} ötrü**Yapı:**

{-DUktA} zarf-fiilinden sonra “ötrü” çekim edatı getirilmiştir. Eski Uygur Türkçesinde kullanımı görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁴⁶⁵ Çev. Ergin, 2010:57.

EUT: Bu munça sav sözlep süzük köñülin yinçürü töpün **yükündükte ötrü** tözün maytrı bodisvtnıñ kerti körki yitlinip toyın dıntar körki belgölüg boltı (*Bunca sözleri söyleyip, temiz bir gönülle eğilerek secdeye vardıktan sonra asıl Maytrı bodhisattva'nın dünyevî vücudu kayboldu ve râhip vücudu belirdi*) [MS: 18/10-14]. Tükel bilge tengri tengrisi burkan munçulayu **yarlıkadukta ötrü** ol kartirakut tag töpüsinteki yığılmış (*Eksiksiz bilge tanrılar tanrısı Buda bu şekilde buyurduktan sonra, o Grdhrakûta dağının tepesindeki toplanmış*)⁴⁶⁷ [AY: 188/7-10]. Erdinilig otruğka **tegdükte ötrü** kentü iligin erdini yinçü itigeli uyur (*Cevher adasına ulaştıktan sonra kendi eliyle cevher inci derebilir*) [ETİF: s.53]. Adası tudası **keltükte ötrü** ters tetrü bitkeçi körümçi tapa barırlar (*Onlar zaruret içine düştükten sonra çarpık yazıcı ve kâhinlere giderler*) [ETİF: s.74].

1.2.2.5.5. {-DXK+ie+(n)DA}

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiiline {+DA} bulunma hâli eki getirilmiştir. Üçüncü tekil şahıs iyelik eki kullanırsa, hâl ekinden önce zamir n'si gelir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:348; Koç, 1990:327).

OT: Eçim kağan ili kamsağ **boltuğında** budun ilig ikegü **boltuğında** İzgil budun birle süñüşdümüz (*Amcam hakanın devleti sarsıldığında; halk, hükümdar ikiye ayrıldığında; İzgil milleti ile savaştık*)⁴⁶⁸ [KÜLT: K3]. Kañım Türk Bilge kağan **olurtuğında** Türk amtı begler kisre Tarduş begler Kül Çor başlayu... (*Babam Türk Bilge Kağanı oturduğunda şimdiki Türk beyleri, sonra Tarduş beyleri, Kül Çor başta olarak...*)⁴⁶⁹ [BİLİK: G13].

⁴⁶⁷ Çev. Ölmez, 1991:70.

⁴⁶⁸ Çev. Ergin, 2010: 25.

⁴⁶⁹ Çev. Ergin, 2010: 55.

EUT: Ol ok buyan küçinte burkan kutın **bultukumta** üç ming ulug ming yirtinçününg kangı ulug ezrua tengri mini nom tilgenin evirgeli ötündi (*İşte bu iyilik sayesinde Buda kutsallığını bulduğumda, üç bin ulu bin dünyanın babası, ulu Brahma, benim öğretti tekerleğini çevirmemi istedi*)⁴⁶⁹ [AY: 163/19-22;164/1]. Bir t[e]ngri yirinte ikinti yalanguk ajunıta t[e]ngri yirinte **togdukumta** t[e]ngrilerte yig adruk boltum (*Bir [incisi] tanrılar yerinde, ikincisi insan aleminde Tanrı yerinde doğduğumda tanrılardan mükemmel, farklı oldum*)⁴⁷⁰ [AY: 187/16-19]. Anta yine bodıs[a]t[a]vlar dyanıg **bısruntuklarında** b[e]lgüg tutmazlar (*Orada yine buda adayları meditasyon yaptıklarında belirti vermezler*) [AY: 291/ 13-15]. Yol yorıgalı **bartukuñuzlarda** y(e)me inç esen ermekiñizler bolsun (*Yolculuğa çıktığınızda yine huzurlu olun*) [DIŞ: 616-618].

KT: Sakışta usansa kayu işçiler / Sakış **birdükinde** ulır baş çalar [KB: D2781].

EAT: Dīnverī naql **itdüginde** mebāhiş vardur ya'ni çok söz vardur [MG: 17a/13]. Öñdin riyāzata **başladuğumda** bir hırkam var-ıdı, yigirmi yıl anı arkamdan çıkarmadum [TezE: 296b/1-2]. ‘Âlem fahri Muhammed Mi'râc'a **agduğında** / Çalap'dan diledügi ümmetine azıkdur [YED: 86/6]. Dirler **itdüginde** faşda şâh kaçd / Gülşaha dahı gereklü oldı faşd [İsk:1619]. Nûr-ı Hakdur çünkü pâk-i bî-kusûr / **Gördüğünde** ol görür hem pâk nûr [MUM:6214].

KOT: Bir sekrāna mülākī olup ikāmet-i hadd-i şer'īye müteveccih **olduklarında** fuḥş u sakat ve sebb ü şetm ve gālat söylemege başladı [AA: 94a/2-4]. Bal-ı şīrīn vardır içinde diyü şīrīn-cevāb / **Virdigimizde** tebessüm birle ol ‘ālī-cenāb [TUR: 507]. Râkım “elâ ya eyyühes-sâkī”den beda ile ilk gazeli tamamen okuyup tercüme **eylediğinde** kızlar, bunda intihaba şayan bir beyit bile bulamadılar [FBRE: s.141]. Dil-haste görse düşde seni ey tabīb-i cân / **Uyandugında** degmez imiş ıztırâbına [HZD Gaz: 429/4]. Sînesin tirüñe tutardı siper / Göbegin **kesdüginde** âhenger [Bak Gaz: 140/1].

⁴⁶⁹ Çev. Ölmez, 1991: 51.

⁴⁷⁰ Çev. Ölmez, 1991: 70.

TAT: Gər açsa yüz ol niku şəmail / Xurşid ola *gördükində* mail [MVG: s.64]. Qara ölüm *gəldüğündə* kiçit virsün [DK: D34/13; D35/1]. Qara tönlu dervişlərə nezir virdüm / Yanum ala *bağduğumda* qonşuma eyü bağdum [DK: D138/2-3]. Yusif aydır, tənri anı söylədə / *Gördüğündə* şahə təqrir eylədə [MZYZ: s.45]. Xurşid, çirağı-çəşmi-aləm / Göydən yerə *düşdüyündə* hər dəm [FuzE cII: s.104].

GT: Kendi fikirində hem *istediğində* İstemi sayardı bu Batı kanadını kendi devleti üzərində [UKer 7-8: s.15].

Tüt: Nuri neticeyi *duyduğunda* bayılabilirdi sevinçten [AdA: s.155]. Evde ışıqlar yanıyır və bahçeden *bakıldığında* içerdəkilər fərk ediliyordu [Cum: s.424]. Nihayət ordu Kazlıgöl'e *yaklaşığında*, Şah İsmail'dən gələn bir elçi, İran ordusunun Çaldıran'da Türk ordusunu beklediğini bildirdi [YSSA: s.311]. Gazetələr bu atamayı *yazdığında* Çanakkale için bir də Birləşik Ordu kurulduğunu hər kəs öğrendi [Dir: s.150]. Ortalık iyice *aydınlandığında* Cəbeci'də, Tıp Fakültəsi Hastanesi'ne çıxan yokuşun üstündeydim [ÖYat: s.44].

2. Ana cümlənin yükləmə, şərt bildirmə işləviylə bağlanan zarf-fiillər yapar.

Tüt: Bir süre ev arayacaq və münasip bir ev *bulunduğunda*, nikâh hazırlıqlarına başlayacaklardı [AdA: s.30]. Aylin eskiden yaptığı kimi gecələri *gelmediğinde* neredə olduğunu sormuyor [AdA: s.76]. Çoban Rəcəp danaların rəngini, boyunlarına bağlanmış kuşakların cinsini söylüyordu amma, çəkib götürənləri *tanımadığında* direniyordu [YorS: s.470]. Evdə ışıqlar yanıyır və bahçeden *bakıldığında* içerdəkilər fərk ediliyordu [Cum: s.424]. Bir maddə, təbii olan mərkəzindən *ayrıldığında* sevgiylə ayrılır və oraya yinə sevgiylə dönməyə çalışır [ŞahS: s.5].

3. Ana cümlənin yükləmə, konu bildirmə işləviylə bağlanan zarf-fiillər yapar (Tiken, 2003:348).

AT: *Yazdığında* kitab cümləsi tapsa, götürməsin [QG: s. 169].

Tüt: Bunun, Almanların biricik maksadı *olduğunda* ve ona da muvaffakiyet elverdiğine herkes aynı fikirde idi [TEKA cI: s.180]. Hem cephe kumandanlığı, hem Genelkurmay Başkanlığı ile aynı görüşe vararak, ordunun taarruza hazır *olmadığında* mutabık kalındı [TEKA cII: s.470]. Fakat bugünkü Ankara kalesinin, Galatlar zamanında *kurulduğunda* görüş birliği vardır [TEKA cII: s.182].

1.2.2.5.5.1. {-duk+ie+(n)ta} kin⁴⁷¹

Yapı:

{-duk+ie+(n)ta} zarf-fiili ve “kin” edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-diktan sonra” anlamında sonralık bildirme işleviyle kullanılır.

EUT: ymä t(ä)ngri mani burhan t(ä)ngri yiri-ngärü *bardukınta kin* ... (Yine tanrı Mani Burkan tanrı yerine *gittikten sonra...*) [Man: D/173a Rückseite: 13-15]

1.2.2.5.5.2. {-duk+ie+(n)tA} öngre

Yapı:

{-duk+ie+(n)tA} zarf-fiili ekine “öngre” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-diktan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle kullanılır.

EUT: bo erür emgekke *tuşduklarında öngre* ajuntakı kılınçlarıg sakınıp seringeli umakka tayanıp serinmek p(a)ramıtıg bütürmek (Budur sıkıntıya *düşmeden önce*

⁴⁷¹ {-dik+ie+da} (ve benzer örneklerde) zarf-fiilinin edatlı kullanımlarına bakılırsa {-dik+ie+da}’dan sonra gelen edatların karakteristik özelliği itibarıyla kendisinden önce ayrılma hâli eki alması gerekir. Biliyoruz ki Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminin ilk dönemlerinde, ayrılma hâli eki ile bulunma hâli eki aynı formda karşılanmıştır (Hacıeminoğlu, 2003:30). Bu bakımdan {-dik+ie+da} zarf-fiilinin edatlı ve edatsız kullanımlarındaki formu aynı olsa da buradaki {-dik+ie+da} zarf-fiilinde bulunan {+da} eki, görevleri itibarıyla farklı (ayrılma hâli) hâl kategorisini işaret eder.

dünyadaki işleri düşünerek tahammük edebilmeye dayananarak tahammül edebilmek mükemmelliği bitirmek) [AY: 229/3-5].

1.2.2.5.5.3. {-tük+ie+(n)de} berü

Yapı:

{-tük+ie+(n)de} zarf-fiiline, “berü” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığından beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

*EUT: Kirtü teñrig arıg nomuğ **biltükümüzde berü** (Hakiki tanrıyı, temiz akideyi bildiğimizden beri) [ETİF: s.73].*

1.2.2.5.5.4. {-tuk+ie+(n)ta} ötrü

Yapı:

{-tuk+ie+(n)ta} zarf-fiili ekine, “ötrü” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığından ötürü” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

*EUT: Ança saķınç **saķıntuķlarınta ötrü** olarnı ayıg kılınçlıg yıl yanturup kötürü iltip uluğ tamularda kemişür (Böyle düşündüklerinden dolayı bunları, kötü amellerin rüzgârı geri çevirip götürerek büyük cehennemlere [atar]) [MS: 71/22-25].*

1.2.2.6. {-DXk+ie+(n)A}⁴⁷²

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiiline, {+(n)A} yönelme hâli eki getirilmiştir (Üstüner, 2000:119; Karahan, 1996: 225).

⁴⁷² Koç'ta (1990:318) durum ve olumsuzluk zarf-fiili olarak geçer.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*dığından*, -*dığı için*” anlamında sebep bildirme işleviyle kullanılır (Tiken, 2003:347).

KT: Evrülürler közleri yaşañurur yaşdın kaçğurup *bulmadıklarıña* anı kim hezîne kılurlar [**KSKT: 29/65a1-65b1**].

EAT: Gülün ‘ömri azına gözüm ağla / Yazuñ tiz *geçdüğine* ağız aç gül [**MN: 185/3**]. Eger meyyit yaramaz görölse hayırlı ‘amel *itmedüğine* peşimân ola [**MG: 300a/9-10**]. Ya‘nî bir şahsuñ mu‘teddesi ikrâr eylemese, ‘iddeti *geçdüğine* dört yılda oğlan getürse, ol erden nesebi şābit olur olur Şāf‘īkatında [**NHT: 124b/15-16**]. Berāber olmaz yaramaz nesne bile yahşı nesne eger ‘aceblesen bile yaramazlar çok *olduğına* [**KUR: 86a/5-6**]. *Ağladuğuma* derd ile düşmenler olur şād / Raḥm it baña kim ḥālūme itler güler ey dust [**HN: 1789**].

KOT: Belki, ḥarām ise, ḥāşıl *olmaduğına* şükr ü ḥamd itmek gerek [**AA: 107b/18-19**]. Çünkü zindân ḥāletini bildi ol / *Güldüğine* çok peşimân oldu ol [**KYZ: 6390**]. *Söyletdiğine* olup peşimân / Gûş u lebe urdı muşt-ı hüsrân [**HÜA: 1002**]. Gerçek er *olduğuna* merd-i hüner / Bu sühan tîğ-veş arayı keser [**SOE: 2809**]. Āteşe dil *yandüğüne* āhum olmışdur ‘alem / Dūd revzenden çıkar ger āteşe yansa kebāb [**Muhb: 152/2**].

TAT: Çox *baxdığına* qəmzə ilən bağrın əzərsən / Hər kimə ki, baxmazsan onunla nəzərin var [**FuzE cI: s.118**]. Mənim qızımın Xudayar xanın oğluna *verildiyinə* çox adam köks ötürür [**AHSE cI: s.405**]. Müəllimlikdə böyük qabiliyyət *göstərdiyinə*, işləri gün-gündən tərəqqi etməkde idi [**AHSE cII: s.211**]. Kəpənək *geydiyimə* kimsələr eyb eyləməsin / Kim ki, halıma mənim kılmadı nöqsan kəpənək [**Nes cI: s.117**]. İmdi incinmə ḥanum evvel anuñ elin *öpdüğümə* [**DK: D75/9**].

AT: Bəlkə hansısa çoxmərtəbəli söyüşünü söyməyi *unutduğuna*, yumruğunu ənginə *çaxmadığına* təəssüflənirdi? [**QG: s.240**]. Onunla bu gün *görüşdüynə* heç məmnun

deyildi [AŞSE cI:s.198]. Katerina İvanovnanm bu gün dəfə ediləcəyi yadına düşdü; dəfəhdə iştirak *etmədiyinə* sevindi [CinC: s.453]. Kora vəhşi ilə sərt *danışdığına* peşman olmuşdu [SMoh: s.118]. Dərdilə, qəmilə başqalarına / Əzab *verdiyinə* peşiman oldu [BVSE cII s.199].

GT: *Duuduuna* pişman Lamby Veran naçal'niklerin biriymiş [GDG: s.71].

TüT: Yavuz, Leonidas'ı idam *ettirmediğine* şimdi ne kadar pişman olmuştu [YSSA: s.67]. Pişman oluyorum bu şatoya *geldiğine* [SiyS: s.83]. Akhisar'ın handan bozma otelini işleten herif, karşısında üniformalı adamlar görünce, kapıyı *açtığına* pişman olduğunu saklamamıştı [YorS: s.281]. Kıpırmızı kesilen garson, *sorduğuna* pişman, işine koyuldu [Mur: s.256]. Şemsiye *almadığına* pişman oldu [Dir: s.454].

2. Ana cümünün yüklemine, “-dığı kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Bir atly mergen yetip gelyär-diýip, sesiniň *yetdigine* gygyryp, özi hembir tarapa gaçan bolupdyr (*Atly bir avcı geliyor, diye avazının çıktığı kadar bağırması*) [THM: s.60]. Özleri bolsa, öňkünden – de beter gorkup, ayak *aldygyna* gaçypdyr (*Kendileri ise öncekinden daha beter korkup ayaklarının kalktığı kadar koşmaya başlamışlar*) [THM: s.114]. Ol-a okadýar, menem *aldygyna* okaýan! (*O da okutuyor, ben de aldığına okuyorum*) [MTH: s.158]. Atlar eñip gelyäär ayak *aldığna* / Iızındaaki övyäär ııza gaalyaanı (*Atlar atılıp geliyor ayakları aldığına / Arkamdaki övüyor geri kalanı*) [AAŞ: s.70].

TüT: Nitekim bir taraftan Sivas'ta bu olaylar kışkırtılırken, diğer taraftan Konya taraflarında, Marmara bölgesinde, Kocaeli, Sakarya havalisinde tahrik ve isyan hareketleri *alabildiğine* geliştiriliyordu [TEKA cII: s.133]. Boston'a bir saat uzaklıkta *göz alabildiğine* yeşil, görkemli ağaçlardan ve sincaplardan geçilmeyen bir kampus Mount Holyoke [SiyS: s.146]. Yolun karşı yakası göz *alabildiğine* tarlaydı [YDBY: s.171]. Çevir düğmeyi odan *alabildiğine* ıışsın [ÖYat: s.187]. *Göz alabildiğine* büyük salonlarda yüzlerce çift habire dans ediyordu [KüMM: s.114].

3. Ana cümünün yüklemine, “-diğında, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

OT: Men [özüm kağan *olurtuğuma*] yir sayu barmış bodun yadağın yalıñın] ölü yitü [yana] kelti (*Ben kendim hakan[olarak] tahta oturduğumda, her yere gitmiş olan halk [yayan yapıldak] ve öle yite dönüp geldi*)⁴⁷³ [BilK: D22]. *Olurtuğuma* ölteçiçe sakınığma Türk begler budun ögürüp sebinip toñtamış közi yügerü körti (*Oturduğumda ölecek gibi düşünen Türk beyleri, milleti memnun olup sevinip, yere dikilmiş gözü yukarı baktı*)⁴⁷⁴ [BilK: D2].

KOT: Kal’a kavmi ne ki var pîr ü cevân / Paşanın *geldügineydi* şâmdân [Kut: 132b/19].

4. Ana cümünün yüklemine, “-masına, -ması için” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Müfredât ki ıssı *gécdüğine* ve iç yangunına mu’âlece olunur [MÜŞ: M155b/8-9]. Ol zıkr olınan ‘illetlerden halâş bulalar sufûf ki ‘akreb *şokduğına* müfiddür [MÜŞ: M172b/1]. Yılan ve çıyan ve kuduz it *ısrıduğına* müfiddir [EM: P22a/3]. Yaşdur anı göyündürüp oğlancukların ağzı *ağrıduğına* saçsalar giderür [EM: P25b/13-14].

5. Ana cümünün yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:347).

AT: Rübabə baxıb fərəhlənir, uğura doğru *getdiyinə* inamı artırdı [MCSE: s.292]. Gündoğan tərəfdəki tərənin ətəyindən bir kişinin suya *girdiyinə* fikir verən olmadı [ZülG: s.171]. Bu tufənglərin Qafqaza göndərilməsi üçün *alındığına* əmin ola bilərsiniz [YVÇE cII: s.312]. Fırqənin aprel qərarından sonra həyatımızda dönüş *olduğına* şübhə yoxdur [CCSE cIV: s.275]. Hamını heyran *etdiyimə* tamamilə əminəm [ŞeDi: s.261].

⁴⁷³ Çev. Tekin, 2003b: 70

⁴⁷⁴ Çev. Ergin, 2010: 33.

TT: Ol bu güne deñeç özüne gizlin Köşk muzeyleriniñ *görkezilmedigine* kemsinýardı (*O bu güne kadar kendine saklı köşk müzelerinin gösterilmediğine* üzülmüştü) [Kepb: s.335].

Tüt: Teğmen Faruk'tan daha çok *sevdiğine* kalıbımı basarım [YorS: s.295]. Bunun için muhakkak bir erkeği sevmem lazım *geldiğine* inanıyorum [KüMM: s.100]. Yeterince derin *olduğuna* inandığım noktada kazmayı bırakıp, içine girdim [SiyS: s.286]. Selcan, Aylin gibi güzel, hayat dolu bir kadının nasıl bu kadar çok *çalışabildiğine* bir türlü akıl erdiremiyordum [AdA: s.180]. Bu delikanlının yanında kendime bir yer ayıra ayıra, nerdeyse benimsediğim fikir *olduğuma* inanacağım [ÖYat: s.253].

1.2.2.6.1. {-DXK+ie+(n)A} göre⁴⁷⁵

Yapı:

{-DXK+ie+(n)A} zarf-fiil ekine, “göre” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:335).

EAT: Tıb-i rāyihasına ve diken *olmaduğuna* ve *olduğuna göre* ve ‘urūkına göre ta‘bır olunur... [MG: 110b/1-2]. Eyle olıcağ kabul *itdügine göre* her maḥallün kemāli dahı muḥtelif olur kiminde az kiminde çok [HS: 3b/4-5]. ‘Alameti ḥastanuñ gevdesi üküş derlemez *derledügi yédüğine göre* olmaz [MÜŞ: m115a/9-10]. Ol vaktın ol bağlanan taş kızıl yāḳūt olur, kızıllığı ḥarāretine ve *kaynaduğuna göre* olur [TUM: 29a/3-4]. Üşte bir temşil zāhirde işit / Var *işitdügüne göre* hem iş it [MUM: 1524].

⁴⁷⁵ Koç'ta (1990:333) zaman ve neden ulacı olarak geçer.

KOT: Bize qahr *itdügine göre* hele biz daşı / āh ile başına odlar yaqaruz eflākūñ [Beh Gaz: 274/3]. Pencerelerden *görüldüğüne göre* orada mezar taşlarında eski hattatlarımızın kalem-i icazkârından çıkmış nice yazılar vardı [AmH: s.19]. *İşittiğıme göre* o Plâton Bey'in üç dört yüz bin frank sermayesi varmış [FBRE: s.184].

TAT: Arabaçının *söylədiyinə görə*, quldurlar əldə qılinc furqonun üstünə cumublar. [MFAE cI: s.260]. Mirzə Tağının *söylədiyinə görə*, sizə Məkkəyə getmək icazəsi verilmişdir [MFAE cIII: s.144]. Qocaların dediklərinə görə, onun on iki oğlu var idi [AHSE cII: s.32]. Əbu Əli Sinanın *buyurduğuna görə*, sübh tez duran adamın canı saf olar [AHSE cII: s.45].

AT: Anasının gözlərinə, kənd qadınlarının *dediyinə görə*, qara su enmiş idi [CCSE cI: s.259]. *Eşitdiyimə görə* şurayi-vükəlada əksəriyyət sülh tərəfdarlarıdır [CCSE cII: s.168]. Ucundan-qulağından *eşitdiyinə görə* rəis bu həyət-bacanı, ev-eşiyi əri Qarabağ müharibəsində şəhid olmuş qəşəng bir gəlin üçün almışdı [QG: s.276]. Özü də camaatın *dediyinə görə* mahir aşpaz olmağıma az qalıb [BHN: s.365]. Axı *eşitdiyimə görə*, o sənə hersoqluq rütbəsi əta etmişdir [ŞeDi: s.199].

GT: Butakım kirilik alfabətini hər bir türk millətləri kendi *bildiünə görə* kabuletti merkezdən işi birtürlü öndercileyəmedilər [PubY. s.63]. Eləən *düşüünə görə* annarmışlar, nesoy olacek yılın berekedi [GKA: s.46]. İnformantorların *annattıklarına görə*, kaluyeni adətini klisə izmetçileri yasaklamışlar [GKA: s.48]. Bakalım, bekim, porezen boşçamın bir köşəsində kaldı *istediynə görə* da cümbüş [GDG: s.55].

TüT: Kendisinden *işittiğıme göre* bir İlkbaharda doğmuş olduğunu, hatta bunun Mayıs ayına təsadüf ettiğini söylərdi [TEKA cI: s.33]. Newby, Laurie'nin *yazdığına göre*, sarı-şın, mavi gözlü, uzun boylu, yakışıklı bir Amerikalıydı [AdA: s.267]. Hatırımda *kaldığına göre*, çarpılan yerin tam karşısında felçti galiba? [Mur: s.348]. Bu saçmalıklarla *uğraştığına göre* bol bol vaktin olmalı [SiyS: s.223]. Fakat kendi *söylediğıne göre* o, *aller* fiilinin çekiminde iki yanlış yapmış [ÖYat: s.151].

TT: Meni Ystambuldakam *tutmadyklaryna görü*, belki-de Gara deňizde batyryljakdygymy ynamly bir ýerden eşidendigini habar veripdi (*Meni İstanbul'da iken tutuklamadıklarına göre, belki de Karadeniz'de batırılacağımı güvenilir bir yerden işittiğini haber verdi*) [Tnut: s.42].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:335; Benhür, 1993: 123).

TAT: Gec *galdiyina görä* üzrxahlyq eläýendän sonra soruşdu [AEE: s. 340]. Məşədi Yolçu aşığa gəlib *çata bilmədiyina görä* çox heyifsiləndi [AEE: s. 340]. Bu ümitsizlik günlərimdə mənə bu dərəcədə *şad etdiyina görä*, Allah sizə böyük əcr versin! [MFAE cI: s.101]. Pul çox lazım *olduğuna görä* gəlib səni narahat elədim [AHSE cII: s.173]. Arzamasda Qorkinin mərzəi daha *şiddət etdiyina görä* hökumət onun Krıma getməsinə icazə verdi [AHSE cII: s.349].

AT: Hardansa axıdan radiatora su *azaldığına görä* mator qızdırırdı [QG: s.24]. Qaçmaqdan nəfəsi *kəsildiyina görä* ağzını açıb qarıdan üzr belə istəməyə təqəti çatmadı [BHN: s.77]. Öz ərini *sevmədiyina görä* gecə yatdığı yerdə Ağarza ilə birlikdə onu öldürür [AŞSE cI: s.366]. İnsanların şikayəti tanrıya çatdı, insanları *incitdiyina görä* huşsuz ruhu cəzalandırmaq qərarına gəldi və ruhu kələ çevirdi [AHNE: s.170]. Ərini məhv *etdiyina görä* o, çox məyus oldu, köksü üstə qılıncın üstünə atılıb öldü [EKah: s.147].

TT: 13-nji harby bölüm yzarlamaklyk işini öz boýnuna aljakdyr we haýynlara gymyldar ýaly pursat bermezlik üçin, gaty bek gaýtawul görkezmekligiň *gerekdigine görä* Mamahatyndaky atly goşun bölegi-de Harputa tarap hereket etdirmelidi (13. Kolordu takip işini yüklenecek ve hainlere kıpırdayacak bir fırsat vermemek için pek etkili olmak *gerektiğinden*, Mamahatun'daki süvari alayı da Harput yönüne dorğ hareket ettirilecekti) [Tnut: s.147].

TüT: Artık ablası yanında *olmadığına göre*, Aylin'in can yoldaşı bundan böyle Betin'di [AdA: s.39]. Konferans *ertelendiğine göre* barış görüşmeleri ilerde devam

edecek demektir. [Cum: s.246]. Hükümetçe *kovuşturulduğuna göre*, kasabaya nasıl girecek, kendilerini nasıl bulacaktı? [YorS: s.346]. Bu saçmalıklarla *uğraştığına göre* bol bol vaktin olmalı" diyor [SiyS: s.223]. Bu suretle Mustafa'nın Şemsi Efendi mektebini bitirmeden Selanik'ten ayrılmak zorunda kaldığına ve sonra da ortamektebe imtihanla *girdiğine göre*, onun bu inıtihanı ilkmektepte olduğu yılların çalışkanlığıyla başarmış olması mümkündür [TEKA cI: s.47].

1.2.2.6.2. {-DXK+ie+(n)A} binâen

Yapı:

{-DXK+ie+(n)A} zarf-fiil ekine, “binâen” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*dığından dolayı*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Cümle-i âşârlarından ruḥṣat-yâb *olduğımıza binâen* şebt ü taḥrîr olundu [AZ: 20b/6-7]. Ol iki risâleyi görenler, nihâyet anlar ‘Arabîce olmağın, her kişı müṭalî‘asına kâdir *olmağuna binâ’en* zuḥr-i âḥiret olsun içün ve nef’i ‘umûm olsun içün ve her yazı okuyanlar ḥakîkat-i ḥâlî bilsünler içün işbu kitâbı Türkî dile getürdüm [Meh: 4b/1-5]. Sen şâlih kimesne *olduğıña binâ’en* seni severiz, aña binâ’en saña gözükduk [Meh: 11b/13-14].

1.2.2.6.3. {-DXK+ie+(n)A} dair

Yapı:

{-DXK+ie+(n)A} zarf-fiil ekine, “dair” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:335).

KOT: Söylemedik bir yeri *kalmadığına dair* her türlü iştibâhı def’ etmek için kendisini tehdit ettik [Cez: s.282]. Şayet kendisiyle mülâtafanız esnasında bu adamın

kim *olduğuna dair* bazı sözler işitmiş ve serrişteler almışsanız onların bana tebliğini rica edecektim [CinH: s.37]. Bunların çehrelerini bir ehl-i dikkat göreceksin âdeti Canan'ı ziyadesiyle *kıskandıklarına dair* yüzlerinde yüzlerce alâmet görürdü [FBRE: s.151].

AT: Bir də məndən pasportunuzu geri *aldığınıza dair* yazınız [YVÇE cI: s.245]. Mənim adıma heç bir yerdən pul *almadığınıza dair* söz verirsinizmi? [YVÇE cI: s.245]. Əsil məsələyə keçməzdən əvvəl kitabın nə məqsədlə *yazıldığına dair* Mirzə Camala söz verəlim [YVÇE cIII: s.320].

TüT: Aynı gün daha akşam olmadan sadarete Mahmut Şevket Paşanın tayin *olduğuna dair* iradəyi getirmişti [TEKA cI: s.160]. Kız kardeşlerinin kafasında, babanızın servetinde gözüm *olduğuna dair* bir saplantı var [AdA: s.206]. Benim müstesna *olduğuma dair* bir kanun yoktur ve müstesna olamam! [Cum: s.188]. Halide Edip'in dünyaya ve kendine nasıl *baktığına dair* önemli ipuçlarıyla dolu bir eser [SiyS: s.289-290]. Diğer taraftan Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa da bîtaraflığını *değiştirdiğine dair* bir haber göndermiş değildi [YSSA: s.123].

1.2.2.6.4. {-DXK+ie+(n)A} mebni⁴⁷⁶

Yapı:

{-DXK+ie+(n)A} zarf-fiil ekine, “mebni” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğindən ötürü” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Zira herifin evlâd-ı zükûru olmayıp familyası halkı bir zevcesiyle iki de kızından ibaret olduğuna ve bu kadar servetle kızlarını herkes alabileceği gibi zevcesi dahi bunlar arasında saadette yaşayacağını hesap *eylediğine mebni* artık İngilizleri rahat rahat yaşamaktan hiç bir iş, hiç bir fikir, hiç bir mülâhaza men ede-

⁴⁷⁶Ediskun (2007: 270) sebep zarf-fiili olarak değerlendirir.

memişti [FBRE: s.26]. Bu vaadin suret-i ifasını erbab-ı mütalâaya arz etmək istersek de meramımız burada Hâfız'ın Divan'ını kopya etmək *olmadığına mebni*, yalnız ilk defa olaraq Hâfız Divanı'nın nasıl okunduğunu göstermek isteriz [FBRE: s.141]. Çünkü etrâfımızda olan hem-civar pâdişâhlar kuvvet sahipleridir, harp ve cenk olursa mukavemet düşvar *olduğuna mebni*, gerek pederim ve gerek câriyenizin bu mülke mutasarrıf olabildiğimiz dâyetm Rûveyde'nin sihri kuvveti ile olup ancak dâyeye bir hâl olur ise keyfiyyətim neye varır endişesiyle bu hâli, merkûme ile müşâvere eylediğimde şöyle cevap eyledi ki [Muh: s.217].

1.2.2.6.5. {-DXK+ie+(n)A} baxmayaraq

Yapı:

{-DXK+ie+(n)A} zarf-fiil ekine, “*baxmayaraq*” edatı getirilmiştir. Azeri Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masına rağmen” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Cəngavərlərdən qan qoxusundan çox spirt iyi *gəldiyinə baxmayaraq*, biz onların sözüinə inanmalı və faytonun pilləsinə çıxmalarına razılıq verməli olduq [CCSE cI: s. 240]. Azərbaycanda deyil, həm də ondan çox-çox kənarlarda tanınmış, sevib-seçilən bir ədib, görkəmli elm və maarif xadimi *olduğuna baxmayaraq*, mənim əsərlərim, mənim dərsləyim, mənim kitabım sözlərini işlətməzdi [MaB: s.10]. Onun yaşı yetmişdən *ötdüyünə baxmayaraq* daima şən və diribaş idi [YVÇE cII: s.637]. Bu evdə illərlə tənha ömür *sürdüyünə baxmayaraq* qadın oranı tərk etmək niyyəyində deyildi [BHN: s.60]. Gənc *olduğuna baxmayaraq*, iki-üç ilin içərisində beş-altı dəfə evlənmişdisə də, arvadlarının hamısı ölübmüş [MNL: s.172].

1.2.2.6.6. {-DXK+ie+(n)A} nazaran⁴⁷⁷

Yapı:

{-DXK+ie+(n)A} zarf-fiil ekine, “nazaran” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, kıyas bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Bu baba şu mukaddimeden *girdiğimize nazaran* karilerimiz Recep ile Filomene’in hareketlerini de mecrâ-yı tabîye muhalif ve cinayete müşabih bir hâl olarak telâkki eylediğimizi anlayacaklar ve ihtimale pek karibdir ki bunu da insafsızlığımıza hamledeceklerdir [**Gön: s.111**]. Ancak ukala şöyle tahmîn eylediler ki ikinci kapıdan bir adamdan ziyade dühûl ve hurûc kabil *olamadığına nazaran* işbu definenin kapısını küşâd ve nehb ü gâret umûm nâsa ruhsat verilse tahliyyesi tam yüz yirmi seneye muhtaçtır, diye tahrîr olunmuş [**Muh: s.246**].

Tüt: Bu zahmeti de deruhde *buyurduğunuza nazaran*, bermutat beş, on gün zarfında bastıracağınıza eminim... [**TEKA cII: s.308**].

1.2.2.7. {-DXKDA n}

Yapı:

{-DXK} sıfat-fiil eki ve {+DA n} ayrılma hâli ekinin kalıplaşmasından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Her bir metâ‘ erlü avratludan kim ere yaraya- metâ‘ dan ol *tartışduktan* erün olur [**NHT: 5a/11**]. Ya‘ni bir şahş bir dürüm bizi şatun alsa, açmadın ol gişi hıyâr-ı

⁴⁷⁷ Ediskun’da (2007:271) sebep zarf-fiili olarak geçmektedir.

rü'ye ile **açduktan** red eyleye, tamām açup görmeyince hıyārı sākıt olmaz [NHT: 51a:/1-2].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan dolayı, -dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Bölā *urduktan* yer tepreer [GagD: s. 171].

1.2.2.7.1. {-DUKDA} berü

Yapı:

{-DXKDA} zarf-fiilinden sonra, “*berü*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Bilmirsiniz, Cavada məktubu *verdikdən bəri* mənimlə necə bir muamələdə bulunur? [AŞSE: s. 472].

1.2.2.7.2. {-DXKDA} sonra⁴⁷⁸

Yapı:

{-DXKDA} zarf-fiiline “*sonra*” çekim edatı getirilmiştir.

“{-DUKDA} sonra” zarf-fiili üzerine makale hazırlayan Aktaş (2001:264), bu zarf-fiilin bir fiil köküne ulanarak yan cümleyi temel cümleye bağladığını, yan cümledeki zamanın genellikle geçmiş zaman olmasına karşın temel cümledeki geçmiş, şimdiki ve gelecek zaman olduğunu belirtir. Makalesinin sonuç kısmında bu zarf-fiille ilgili şu açıklamaları yapar:

“-DİkDA/-DUkDA sonra zarf-fiili görünüş açısından daima bitmişlik, sınırlama açısından bir zaman noktasını ve sıralama ilişkisi açısından öncelik göstermektedir.

⁴⁷⁸ Anadolu ağızlarındaki fonetik varyantları için bk. Sezer, 2007:1896.

Bitmişlik, bazen temel cümleye göre de gelecekte bitmişlik olarak görülmektedir. Yan cümlede hep bir olay (ya da olaydan veya durumdan sonra bir olay) tespit edilmiştir. Birçok örnek cümlede özellikle neden gösteren işlevi bulunmaktadır. Fakat zamansal ve nedensel işlevinin dışında birçok cümlede koşul ve tarz gösteren işlevleri de görülmektedir. Araştırılan bütün cümlelerde bu zarf-fiilin zamansal işlevi ağırlıktadır” (Aktaş: 2001: 264).

Yukarıda da ifade edildiği gibi bu zarf-fiil ekinin tarihî metinlerdeki⁴⁷⁹ kullanımları itibarıyla da önce çıkan işlevi, sonralık bildirmesidir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:337).

EAT: Bir mü'min rü'ya-yı hasene görse bir kaç gün **geçdükten sonra** vâki⁴⁸⁰ olur [MG: 7b/13-15]. **Öldükten sonra** anı düşde gördiler, yüzünü yarısı kapkara [TezE: 54b/8]. Gıdā bādām içiyile nohūd ve māş müzevveresin véreler, mādde **bişdükten sonra** ki qarüre ma'lûm ola [EM: P55b/7-8]. Eger tañ **atduktan sonra** ölse fıtra vâcib olurdu bizüm kıyımızda ve Şâfi'î kıyında oruc ayınuñ soñ günü gün **uyakduktan sonra** oğlan diri olsa fıtra vâcib olur [KG: 57a/4-6]. Kişi sen ol didi gulül iñen ulu günâh olduğıcün **getürdükten sonra** dahı vebâinden kırtulmadı [MŞ: 113a/6-7].

KOT: Ve engüşti taḥayyüri dendân-ı te'essüfle pâre pâre eylese, nef⁴⁸¹ ü 'âyide olmaz; zîrâ fırsat **geçdükten sonra** vaqt-i kâr elden çıkar [AA: 73b/8-9]. Dahı üç edviyye miqdârı kefi alınmış bal-ile ma'cûn idüp altı ay **sağladuğdan sonra** isti'mâl ideler [MenN: 96b/2-3]. Bâb-ı sâbi murâd ile Bağdâd'a **gelindikten sonra** vaki olan umûr beyânındadır [ZN: 41b]. Bu sözleri bi'l-cümle istima' **eyledikten sonra** eytdi [Bül: 16b/11]. Vidîn muhafızı El-Hâc Mehemed Paşa Nemçe büyük taburını

⁴⁷⁹ Tarihî metinlerde “sonra” sözcüğünün yerine aynı anlamda başka sözcükler (*kisre, kedin, geri, son vb.*) kullanılsa da zarf-fiillerdeki anlam ve işlev devamlılığını görmek açısından son derece önemlidir.

bozdukdan soñra Niş üzerine vâfir asker irsâl idüp, Köprüli-oglı Ahmed Paşa ile ma'an Niş Kal'ası'nı Nemçe'nün elinden aldılar [RTA: 73a].

TAT: Üst-başına baxanda gördü ki, uşağı **əmizdirdikdən sonra** köynəyinin yaxası açıq qalıb [AEE: s.257]. Mücmələn, on il miqdarı Məkkədə cəfa **çəkdikdən sonra** hicrətə fərman yetüb Məkkədən Mədinəyə intiqal etdi [FuzE cVI: s.88]. Bir neçə ay **keçdikdən sonra** üzə çıxardarıq [AHSE cI: s.400]. Qarnın **toyurduqdan soñra** qazanları depdi dökdi çevürdi [DK: D111/7-8]. Söhbətimiz **qurtardıqdan sonra** mənə yanına çağırıb dedi [NBV: s.387].

AT: İşlərini görüb **qurtardıqdan sonra** işığı yandırmalı, Asifi bayıra çıxartmalıydı [QG: s.196]. Ətrafım şübhəli baxışlarla **süzdükdən sonra** işsiz, avara adamlar kimi yavaş-yavaş oradan uzaqlaşmağa başladı [AŞSE: s.348]. Axşam yeməklərini **yedikdən sonra** muzdurla mülkədar yol şeylərini yığb getdilər [AHNE: s.116]. Nəhayət, Porfiri Petroviç papirosunu çəkib **qurtardıqdan** və **dincəldikdən sonra** dedi [CinC: s.459]. Molla Nəsrəddin kənddən şəhərə **köçdükdən sonra** bir neçə il onun-bunun evində kirayənişin qalır [MNL: s.16].

GT: Bən da bu sergiyi **siirettiktən sora** 1959 yılın avgust ayında braktım Taraklıda üüredicilik konferençiyasını da gittim Beşəlmaya [PubY. s.124]. Çoyunu kolverdilər evə **düüdüktən sora**, ama üç genç çocu u kapadılar maazaya [CanY: s. 77]. Taa **evlendiktən sora** çeketmişti o onu düzmää da iki gün kaldıynan ölmää bitirdiydi yapmaa bir kümes [CanY: s. 217]. Batlaktan su **ıçtiktən sora**, o esap aldı, anı onnarın torbasında kimsə gezmiş, açan yaklaştı da baktı, gördü ani bir dilim ekmek yok [OKiy: s.21]. Sade neçinsä gelin susarak biraz kahırlı gezärmış **baktıktan sora** patretlərä [GDG: s.76].

KaT: **Getirdikden sorā** ba'dez neççe gün, o gızzin nene _ bābasiy gellir, diyir meselen, bizce neççe nefer da'vat variz, resmı pavakonig, kış açti [KaşT: 7-a/34-35].

Tüt: Çünkü annesi yeniden *evlendikten* ve kendisi evi terk *ettikten sonra*, annesini uzun zaman aramadı [TEKA cI: s.61]. Erkan Mermerci'yi bir-iki sene peşinden *koşturduktan sonra* kolejde öğrenci olan bir başka arkadaş edindi [AdA: s.50]. M. Kemal Paşa birkaç saat *uyuduktan sonra* direksiyon binasına geldi [Cum: s.185]. Ama doğum *yaptıktan sonra* bu sistem işlemez oldu [SiyS: s.296]. O ümid ışığı aydınlatmıştı bu renkleri. Fulin'i deliğe *tuktuktan sonra* iki yasavulu aldı [BozÖ: s.87].

2. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Evlâdım *olmaduktan şöñra* illere kalacak māl u vilāyeti n'eyleyim! [MSN: 3b/3-4]. Ben Şah'ın emri, validenizin re'yi *olmadıktan sonra* hiç kimse ile görüşmem [Cez: s.123]. Sen yanında *olmadıktan sonra* Canan'ın sokak kapısından dışarı çıktığına razı değilim [FBRE: s.34]. Eş'ar insanı *yakmadıktan sonra* ne işe yarar? [FBRE: s.78]. Zevce-i maşukasını o âşık-ı sûrîden soğutup geriye *alamadıktan sonra* yumruğun, tepmenin hâsıl edeceği galebe-i sûriyyenin ne zevki olabilir? [Tff: s.109].

Tüt: *Söyliyedikten sonra* neye yarar? [YDBY: s.210]. Kavuşulacak *olduktan sonra* mefkûre kendi kendisi olmaktan çıkar [BTR: s.90]. Doğru terapisti *bulduktan sonra* yararlı olabilir [SiyS: s.280]. Bu anlayışı *yenemedikten sonra*, on Çanakkale zaferi kazansak ne olur?" [Dir: s.421]. Kaputbezi *bulmadıktan sonra* sen bize, cııldak mı gideceğiz öte dünyaya biz? [ÖYat: s.135]. Ama Trakya Türkiye'ye ancak barış andlaşması *imzalandıktan sonra* teslim edilecek, o tarihe kadar Müttefik birliklerinin işgali altında kalacaktı [Cum: s.47].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğinden dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Aktaş, 2001: 260-264).

Tüt: Fakat müstantik, Şakir'in bu katilde alakasını *tespit edemedikten sonra*, muhakemece yapılacak iş kalmamıştı [KuY: s.103].

1.2.2.7.3. Ta...F+{-duktan} sonraya kadar

Yapı:

{-duktan} ekine, “sonraya kadar” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: *Tâ* kız kendisine mâl *olduktan sonraya kadar* elini elinden bırakmadı! [FBRE: s.20].

1.2.2.7.4. {-DXKDA} bu yana

Yapı:

{-DIkDA} ekine, “bu yana” edat grubu getirilmiştir.⁴⁸⁰

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Gidenler *gittikten bu yana*, köyde hiçbir neşeli ses, neşeli değil, canlı bir ses duyulmamıştı [YorS: s.375]. Nusret Beyle Boğazlayan kaymakamı Kemal *asıldıktan bu yana*, Reşit Bey'in ölümüne sebep olmaktan gelen suçluluğu üstünden atmıştı [YorS: s.148]. *Yapıldığından bu yana* boya badana görmemişti ama, çoluk çocuk bir ailenin keyifle yaşayabilmesi için ideal bir konumdaydı [AdA: s.182]. O akşam ordu kafeteryasında, Fort Sill'e *geldiğinden bu yana* yakın dostluk kurduğu, çok güvendiği ve sevdiği bir meslektaşı olan Binbaşı Finch'i arayıp, buldu [AdA: s.279].

⁴⁸⁰ Özbek Türkçesinde bu zarf-fiile paralel olarak “{-gändän} buyân” zarf-fiili kullanılmaktadır (Tolkun, 2009:235).

1.2.2.7.5. {-DXKDA} girü/geri

Yapı:

{-DXKDA} ekine “*girü/geri*” edatı getirilmiştir. Benzer kullanımı Anadolu ağzlarında da görmek mümkündür (Sezer, 2007: 1898; Gülsevin, 2002: 175; Üstüner, 2000:128-129).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*dıktan sonra*” anlamıyla zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Deny, 1941:985).

EAT: Sakıngıl yârün gönlin sırçadur sımayasın / Sırça *sınduktan girü* bütün olası degül [YED 158/4]. Küçücükden ulalınca emekdür / *Ulalduktan girü* hûd ne dimekdür [HUN: 2057].

KOT: Cümle cemâ‘at sultân-ı enbiyâ bile iki reka‘at namâz kılmak vâkı‘ *olduğdan geri* ol faķire niçe müşkilât hâll olup on miqdârı risâle yazmışdur [Meh: 5a/9-11]. *Kesildükden girü* gusl itmek gerek [Vas: 55b].

1.2.2.7.6. {-dikdân} qabaq

Yapı:

{-dikdân} ekine, “*qabaq*” edatı getirilmiştir. Azeri Türkçesinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*madan önce*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Qorki, Laninin yanında *gældikdân qabaq* çəkdiyi əzab və işgəncələri belə nağıl edir [AHSE cII: s.348].

1.2.2.7.7. {-dukdan} özge

Yapı:

{-dukdan} ekine, “*özge*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dıktan başka*” anlamıyla üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Andan sonra kılduk biz, halife itdük yir yüzinde evvel ümmetler helâk *olduğdan özge* görmeg-içün [KUR: 144b/7-8].

1.2.2.7.8. {-dükten} gayrı**Yapı:**

{-dükten} ekine, “*gayrı*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dıktan başka*” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Ve ‘ulemâ vü şulehâ ve e’imme vü sādāt ve erbāb-ı büyüta idrārı vezāyif *itdükten gayrı*, her gün kapısı öñinde yüz dīnār-ı emīrī fuķarāya müretteb şādaķa olınurdu [AA: 176a/19; 176b/1].

1.2.2.7.9. {-dlkdAn} başka⁴⁸¹**Yapı:**

{-dlkdAn} ekine, “*başka*” edatı getirilmiştir (Deny, 1941: 1027).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. (Ediskun, 2007: 269; Tiken, 2003: 326).

KOT: O cihetle hiç bir şeyden ihtirâz *etmedikten başka* ölümden, belâdan korkmak nasıl hal, nasıl tsavvur olduğunu zihnine bile sığdıramazdı [Cez: s.41]. Şehriyar ise onun gidişini *görmedikten başka* yıldız ziyâsından bile mahrum olan geceler gibi bir

⁴⁸¹Ediskun’da (2007:265) kıyaslama zarf-fiili olarak geçmektedir.

garip zulmet içinde kaldı [Cez: s.232]. Benim muradım, inşallah bundan böyle mansıbın daha ziyade büyür de, borcunu *ödedikten başka* bundan sonra dahi kesb-i destinle zevk etmeye fırsat bulursun demekti [FBRE: s.200-201]. Vefat *etmedikten başka* etmek istemediği dahi görülmeye başladı [FBRE: s.202]. Kendisi *bulunamadıktan başka*, uşağından tahkire uğranıldı [ArS: s.198].

Tüt: Ve bir adım geri *çekilmedikten başka*, cephesindeki düşman kuvvetlerini, topraklarımızı bırakıp gemilerine dönmeye, kaçmaya mecbur etmiştir [TEKA cI: s.273]. Herhangi bir üst, dilediği anda dilediğinde “işlem” kullanır, hatta bağırıp *çağırdıktan başka*, ana avrat bile sövebilirdi [Mur: s.182]. Şehirde Niko’yla, ‘Rastıklı’ Hrisulâ’nın yosmalarıyla ya da Rosa’yla gerçekletirebileceği kaçamaklara gelince, onu tam anlamıyla *doyuramadıktan başka* siyasi şöhreti’ni tehlikeye atmak için [DSE: s.133]. Öyle bir isim olsun ki, hiç işitilmemiş, hiç kullanılmamış *olduktan başka* kendi mevcudiyetine, büyüklüğüne, ehemmiyetine uysun! [Asil: s.78]. Ama arada şu da oldu: Bolayır cephesinden bu İki kurmay binbaşının cüretli çıkışları, İttihat ve Terakki’yi şaşırtmış olacak ki, onların cezalandırılmasına *gidilmedikten başka*, Talât Bey Bolayır’a geldi [TEKA cI: s.162].

1.2.2.7.10. {-dikdAn} maada

Yapı:

{-dikdAn} ekine, “maada” edatı getirilmiştir (Deny, 1941:1027).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dikdAn başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Dört sene devam eden bu ikinci hayat-ı saianemde de hiçbir şey *kazanmadıktan maada* her yeni öğrendiklerim ejderha-yı reybe gıda olduğundan bir kere daha sukut ettim [AmH:s.21]. Büyük oğlumun bedelini *verdikten maada* kendisine kalacak bir hayli sermayesi vardır [AmH:s.158]. Fakat hikâyemizin en büyük sâhib-i sergüzeşti ve hemen de yegâne kahramanı bu adam olduğu için kendisini karilerimize tamamıyla *tanıttırdıktan maada* romanımızın bundan on altı,

on yedi sene evvel başlayan mukaddemâtını dahi serde mübaşeret edecek zaman gelmiştir [Gön: s.37]. Her birinin kolları diğerinin vücudunu sımsıkı *sardıktan maada* delikanlının başı kızın çenesi altında kalmak suretiyle kızın, çözükle perişan saçları delikanlının yüzünü gereği gibi örtmüş [Gön: s. 105]. Müşteriyi kandırıp fiyat-ı hakikiyyeyi *aldıktan maada* biraz da fazla bir şey çalmak için! [Tff: s.102].

1.2.2.7.11. {-dlkdAn} fazla

Yapı:

{-dlkdAn} zarf-fiil ekine, “fazla” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, aşırılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Papaza bu cevabından dolayı hiç *darılmadıktan fazla* tam Hristiyan tam dindar bihakkin papaz olduğunu kalben tasdik ederek özürler dahi dilemişti [CinH: s.42]. Cihannüma odasının dört duvarını, dört penceresini ve duvarlardaki muallâkatı tamamıyla görmekte *olduktan fazla* bu duvarların içinde kendisine şöyle bir hâl, şöyle bir âlem daha görünüyor [Gön: s.31]. Bahusus Rumeli’nde, ki bizim buralarda mevcut olan cin, peri, evliya falan rivâyâtı tamamıyla *mevcut olduktan fazla*, oralarda bir de “vampir” evhamı hüküm sürer [Gön: s.32]. Bunlar Filomene’in mahbus olduğu daireye en baid, en muhalif olan bir odaya *misafir edildikten fazla* en küçük bir hareketleri bile nazarı dikkatten uzak tutulmuyordu [Gön: s.93].

1.2.2.7.12. {-DXk+ie+(n)DXn}

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiiline, {+DXn} ayrılma hâli eki gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep-neden bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Hengirmen, 2005: 260; Koç, 1990: 326).

EUT: Ançakıa münegülüg münsüz erip / Ay yultuztın adurmuş teg **erdükintin** / Arka
Kamağ paramıtlar arasınta / Alkuta yig adruk öze kögülür siz (*Kusur denilecek en
küçük bir kusur bulunmayıp, ay ve yıldızdan ayrılmış gibi olduğunuz için, diğer
bütün faziletler arasında her şeyden üstün, seçkin olarak, siz övülürsünüz*) [ETS:
15/30-34].

HT: Ni bitürgen habarlıg **birdükindin** / Ni yığ[ğ]an cehd itip māl **tirdükindin** [KHŞ:
45].

EAT: Da‘vetini icābet kıldum ve hācetini revā eyledüm ki kulumuñ çok tazarru‘ zārī
kılduğundan utanuram dir [GT: 2b/11-12]. Bilmezem sen oğlu-sın ol kardaşum /
Bilmedüğümnden akar gözümden yaşum [ŞYZ: 38a/1098]. **Sakınduğumdan** ol yarı
yavuz gözden yavuz dilden / Helāk isterem ağıyārı yavuz gözden yavuz dilden [MN:
56/1]. Anuñ **deprendüğinden** bir āvāz ve bir ğırī kopardı [SK: 25b/3]. Yine
bilmedüğünden ider galağ / Eger böyle şi‘r eydür ise ehad [MUN: 5854].

KOT: Dimezsiñ ki şimdiye deñlü hüdā / Naşīb **itdügünden** iderdi ‘atā [TN: 1326].
Kadr- cevrin **bildügümdendür** ki cevrin hikmeti / Ğayra bezl itmez ki şağlar bu dil-i
mu‘tād için [HD. 199/6]. Ruhsarı üzre **olmadığından** ğubārīhatt / İtdüm tıraş ğülşen-
i hüsni has istemez [ŞTŞ. 42]. Zîrâ kâtib-i vekāyi‘ olanlar kâtibü’s-sır olan
karındaşlar kızlar agası hâyinden havf **itdüklerinden** mizâca göre tahrîr iylemişlerdir
[RTA: 57b]. Tabip ise artık sair mevcudu imtihana hacet **görmediğinden** teknil
huzzarın dahi gelip birlikte oturmasına müsaade etmişti [FBRE s.162].

TAT⁴⁸²: Bir söz söyləyərəm, arıflər qanar / Muxənnətlər **etdiyindən** utanar [AEE:
s.70]. Cövri-hicran **çəkdiğimdən** qalmayıbdır taqətim / Ya nəşib etsən noleydi səbrü

⁴⁸² -dığından>-dığının (nd>nn)

arami mana [**Hat. s.33**]. Canıma hər yara kim, dəgsə oxundan, it kimi / *Sevdüğüm*dən yalaram ol yaranı, çox sevdüğüm [**Kiş. s.71**]. Dünyamalı, biri Şeyxalı, biri Rəhim, biri də İsrail oğlu Salman, hamın ızdan yoxsul Salman *olduğundan*, onu seçilənlərə başçı təyin eləyirəm [**AHSE cI: s.460**]. O, üzgüçülüüyü yaxşı *bildiyindən* üzə-üzə özünü sahilə çıxardı və yorğun halda yıxıldı [**MFAE cII: s.219**].

AT: Sadıq müəllim, vallah, səni *istədiyimizdən* danışırıq [**QG: s.158**]. Yemək zamanı Hacı danışmağı *sevmədiyindən* heç kəs ağzını açmağa cəsarət etmirdi [**AŞSE cI: s.169**]. Işıq *söndürüldüyündən* hər şey aydın hiss olunmurdu [**Er: s.31**]. Özü *yorulduğundan* bir yerdə oturur, oğluna on manat pul verib bazarlıq eləməyə göndərir [**MNL: s.191**]. Özünü *itirdiyindən* onları büsbütün unutmuşdu [**YVÇE cII: s.143**].

KaT: Naşı təcir *aldığından* baht éder, zèrer menfè'èt dönderen görek. [**KTa: 1100**]. Tülkü çox *bildiginden* teleye düşer [**KTa: 1933**]. Ve çox bizim bir şahsi kormendlerimiz *olduğunnan* oğlanı siz deyireñiz [**KaT: 6a/14-15**].

TüT: Tamirat meselelerinde kesin muvaffakatimiz henüz karşı tarafa *bildirilmediğinden* talimat ister [**TEKA cIII: s.122**]. Uzun zamandır hiç aramayan Joe'nun yavaş yavaş avuçlarından kaymakta olduğunu *sezdiğinden*, içgüdüsel bir savaş veriyordu, bu kaçıışı yavaşlatmak için [**AdA: s.269**]. Türkler bazı telgrafların *çözüldüğünden* kuşkulanınca sürekli şifre anahtarını değiştirmiş, bazı önemli yazıları dakaryeler ile ulaştırmışlardır [**Cum: s.383**]. Trenler hala odunla *işlediğinden*, Balıkesir'e ancak akşamüstü varabildiler [**YorS: s.266**]. Son günlerdeki 'halet-i ruhiyesi'ne denk *düştüğünden* mi ne, son iki satır Neveser'i çok fena etkiledi [**DSE: s. 61**].

2. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Bu xoş təəssürat altında dərsin nə vaxt *bitdiyindən* xəbərim olmadı [MaB: s.85]. Ot qoparıb *yediyindən* ac olduğu görünürdü [YVÇE cII: s.416]. Necə *qayıttığından* özünün də xəbəri olmur [MCSE: s.63]. Haçan gəlib, haçan *getdiyindən* kimsə xəbər tutmazdı [QG: s.289]. Bizim aramızda bir şey *olduğundan* şübhələnir [CCSE cII: s.207].

TüT: Üniformayla yüzde yüz savaş subayına *benzediğinden* şüphəsi yoktu [YorS: s.37]. Ne böyle bir kadının *geldiğinden*, ne hastalığından, ne de nereye *yatırıldığından* haberi vardı [KüMM: s.131]. Lord Curzon konferansın iyi *gitmediğinden* yakındı [Cum: s.199]. Pratik Akıl Hanım'ın son okuduğu edebiyat ürününün ilkokulda herkese şart koşulan Ömer Seyfettin'in *Kaşığı'sı olduğundan* şüphelenmişimdir hep [SiyS: s.70]. Joe harcama üstüne tenkitlerini o kadar abartıyordu ki, Nuri'nin çamaşırlara kullandığı deterjanların çok çabuk *bittiğinden* bile şikâyet edebiliyordu [AdA: s.203].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Öweziñ ýüregi bulandy, ol düşeginiñ üstünde dik oturyp, egniniñ üstaşyry arkanlygyna güýjüniñ *ýetdiginden* tüýkürip goýberdi (*Övez'in midesi bulandı, o yatağının üstünde dik oturup sırtının üzerinden arkasına gücünün yettiği kadar tükürüverdi*) [Kepb: s.17]. Hezret ony alyp, *ýetdiginden* bütin leşgere bagyş etdi (*Hazret onu alıp yettiği kadar bütün askerlere dağıttı*) [Hum: s.69]. *Ýetişibildiginden* grekçäni öwrenýärdi (*Olabildiği kadar Yunancayı öğreniyordu*) [ÜNB: s.48]

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Şimdi uyırsın kaçan uyanasın / *Öldüğünden* uykudan uyanasın [MT: 1999].

1.2.2.7.12.1. {-duk+ie+(n)dan} ilerü

Yapı:

{-duk+ie+(n)dan} zarf-fiil ekine, “ilerü” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan önce” anlamıyla zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Pes sabr eyle, eyittükleri üzere; dakı namaz kıl, añar-iken Çalabum, güneş *toğduğından ilerü* dakı *batduğından ilerü* [MKT: 152b/130].

1.2.2.7.12.2. {-duk+ie+(n)dan} öñdin

Yapı:

{-duk+ie+(n)dan} zarf-fiil ekine, “öñdin” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan önce” anlamıyla zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Öñdin öldi *toğduğından* atası / Hāmīle kalmışdı ol vakt anası [Mevl: 277].

1.2.2.7.12.3. {-dUk+ie+(n)dAn} sonra

Yapı:

{-dUk+ie+(n)dAn} zarf-fiil ekine, “sonra” edatı getirilmiştir. İyelik eki, üçüncü tekil olursa ayrılma hâli ekinden önce zamir n’si gelir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Öküş söz mā-cerā çok kışsa vāfir / Biraz *oturduğından şöñra* āhir [HN: 1701]. Şeyh Mūhyi`d-dīn dār-ı bekāya rıhlet *itdüginden şöñra* görmüş [MG:

262a/10-11]. Yatsu namāzı *kılınduğundan sonra* göze kapak üstinden yapışduralar [ŞMK. 7a/7-8]. Ol şol ‘ilimdür ki *bilindüğinden sonra* fāyidesi ‘amele gelmekle zāhir ola [HS: 5b/15-16]. Bağdād padişahları ve begleri ve uluları hammāmda nüre *tutduklarından sonra* bu lehleheyi bedenlerine dürterler [TUM: 133b/13;134a/1]..

KOT: Saña ey hem-dem emānet *öldüğünden sonra* ben / Üstühānum yāra tā kim anı kılsun di mıkāt [HD. 139/14]. *Öldüğünden sonra* güftârı Ziyâ’î hastenūn / Fi’l-mesel beñzer halâvetde öli helvâsına [HZD Gaz: 431/5]. Ve andan Ba‘albek’e varup anuñ dañı ehlini helāk ve māl u rızkların gāret ü tārāc *etdürdüğünden sonra* Ba‘albek’den Dımışk-ı hādrā’ya teveccüh etdi [Ctev:220b/14-16]. Ol halde habibullah şalli Allah Teālā’aleyhi vessellem hāzretleri ile aşinālık müyesser olup ol şevk u zevkden bu deñlü zuhura *geldüğünden sonra* bu ‘ilm-i tıbbuñ zuhūrına işāret buyurulmuş idi [MenN: 98a/9-11]. N’eyleyin dil-teşne ben *cân verdüğünden sonra* âh / tutalum kim câm-ı la’lūñ çeşme-i hayvân-ı mış [HecD: 80/3].

GT: *Doyunduumuzdan sora* anam südürürdü mumu, güveçlen boodayı kaldırdı yukarı dolap üstünä [PubY: s.152].

1.2.2.7.12.4. {-dik+ie+(n)dAn} bu yana

Yapı:

{-DXK+ie+(n)dAn} zarf-fiil ekine, “*bu yana*” edat grubu getirilmiştir. İyelik eki üçüncü tekil şahıs olursa ayrılma hâli ekinden önce zamir n’si gelir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Hapse *girdiğinizden bu yana*, on yedi yıl geçmiş [YorS: s.17]. Şu odaya *girdiğimden buyana* bu kadar ağır solumanın, solumanın ardından artık başka bir şey gelemiz miydi? [ÖYat: s.182]. Ortaokula *başladığından buyana* Başkent’te uzak bir akrabasının yanında kalıyor [ÖYat: s.191]. Mehter köslerinin gümlmeleri sahrayı *doldurduğundan bu yana* altı saat hızla akıp geçmiş, Çaldıran yamaçları bugün

dünyanın ilk savaşını, Habil ile Kabil'in birbirini boğazlamasını bir kez daha seyretmişti [ŞahS: s.218]. Dağlarda kılıçların çak çak vuran sesleri yankılanmaya **başladığından bu yana** tepelerde mevzilenen toplar hiç susmamış, kuşluk güneşinde yerlerde göllenmeye başlayan kanlar öğlen güneşinde gözleri almış, ikinci güneşiyle ırmak olup renkleri kırmıştı [ŞahS: s.218].

1.2.2.7.12.5. {-DXk+ie+(n)dAn} berü/beri

Yapı:

{-DXK+ie+dAn} zarf-fiili ile “berü/beri” çekim edatından meydana gelmiştir. İyelik eki 3.tş olursa ayrılma hâli ekinden önce zamir n’si gelir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığından beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:336).

EAT: ol kan nāfenūñ irişmedüğine delil ve nişān durur ve hem geyiginden **alduklarından berü** bir yıl olmaduğına nişāndur [TUM: 118b/4-5].

KOT: Zavallı ihtiyar, çatalı bıçağı bırakarak iki eliyle gözlüğünü iyice yerleştirdikten ve Bihruz Bey’in yüzüne-sofraya **oturduğundan beri** henüz birinci defa olmak üzere-dikkatlice bir hayli baktıktan sonra Fransızca: Peki, buyurunuz; ondan bahsedelim. dedi ve çatalı bıçağı tekrar derdest ile sözüne devam eyledi [ArS: s.46]. Halbuki bahçe-i umûmi seyrinde Periveş Hanım’ı **gördüklerinden beri** Keşfi Bey’den işittiği sözlerin sahtına tamamıyla kâil olmamış ise de yalan olacağına da hükmedemediğinden müz’ic şübehât içinde günlerce, haftalarca bîhuzur olmaktan vâreste kalamamıştır [ArS: s.152]. Beni kendisine doğru **çektiğinden beri** yüreğim hiç durmayarak uruyor [ArS: s.64].

Tüt: İstanbul'dan *döndüğünden beri* melek kesilmişti [AdA: s.76]. Konferans *kesildiğinden beri* Lozan'da bekleyen Mustafa Şeref Bey trene bindi [Cum: s.291]. Ama anne *olduğundan beri* bu tür bedbin laflar etmiyor, edemiyor kadın [SiyS: s.25]. Buraya *geldiğimden beri* ara sıra bira içtiğim halde hiç o akşamki gibi olmamıştım [KüMM: s.64]. O *gittiğinden beri* kendisinden hiçbir haber almadık [VuK: s.93].

1.2.2.7.12.6. {-duk+ie+(n)dan} savayı

Yapı:

{-duk+ie+(n)dan} zarf-fiiline, “savayı” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*dığundan başka*” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: *Uduzduğundan savayı*, gələnə bağışlayır, gedənə bağışlayır [AHSE cI: s.59].

1.2.2.7.12.7. {-dUk+ie+(n)dAn} ziyade

Yapı:

{-dUk+ie+dAn} zarf-fiiline, “ziyade” edatı getirilerek oluşturulmuştur.

İyelik eki üçüncü tekil şahıs olursa ayrılma hâli ekinden önce zamir n’si gelir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dıktan başka*” anlamında, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Eger uyku içinde su içse uyanıklığında *içdüğünden ziyāde* olsa ‘ömri uzun ola [MG: 86a/15;86b/1]. Ammā karnuñ üçüncü şerri dēdük kim helālden çok yémekdür bu degüldür kim *toyduğundan ziyāde* yéye [MÜR: N135a/7-8].

KOT: Müştāk olduğum Bānūnıñ cemālin görüp, *umduğumdan ziyāde* zevk u şevk idüp şafālar itdüm [MSN: e82b/1-3]. İşbu cümle yazduklarımızñ aşlında ya‘ni

‘Arabisi olan Mesleki’s-Sü‘edā’da dağı, işbu benüm *yazduğımdan ziyāde* tafşıl vardır [Meh: 25a/6-8]. *Arzu ettiğinizden ziyade* safalarını sürersiniz [İnt: s.136]. Hesap edecek olsam, şu üç ay zarfında kazandığım, *sarfettiğimden ziyade* olmazsa bile başa baş gelir [FBRE: s.101]. Filan mahalde sana nefsin takazasına *tahammül eylediğinden ziyade* mahzûz oldum [Muh: s.181].

TAT: Yalnız şeyxə müqabil çıxarılan kefli İskəndər, mənəcə, əsərdə *olduğundan ziyadə* şeyxi tərzil etməli, hiylələrini daha şiddətlə üzünə vurmali idi [NBV: s.414].

1.2.2.7.12.8. {-dUk+ie+(n)dAn} ayruk

Yapı:

{-DXK+ie+dAn} zarf-fiiline, “ayruk” edatı getirilmiştir. İyelik eki üçüncü tekil şahıs olursa ayrılma hâli ekinden önce zamir n’si gelir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*dıktan başka*” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ammā Ebû Yûsuf ve Muḥammed qavlinde revā olmaz erenler *didüğinden ayruk* eyitse [KG: 42b/11-12]. Eger yiri şatun alsa ve şurbı şatun almasa ve şuvarmaqlıq anuñ olmaz şart *qılduğundan ayruk* [KG: 98b/12-13]. Gûra ağaç urmaq ya tâbut eylemek yaramaya bu yaz *qılduğumuzdan ayruk* –v’Allāhü a‘lem bi’ş-şavāb [KG: 39a/5-6].

1.2.2.7.12.9. {-DXK+ie+(n)dAn} başka

Yapı:

{-DXK+ie+dAn} zarf-fiiline, “başka” çekim edatı getirilmiştir. İyelik eki üçüncü tekil şahıs olursa ayrılma hâli ekinden önce zamir n’si gelir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*dıktan başka*” anlamıyla üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:336).

KOT: Ale'l-husûs Kisâ-yı Muazzam cümle cürmünü *afvettiğinden başka* bu âna kadar kimseye olmayan inâyete lâıyık görüp seni hûzuruna getirmeğe emreylemiştir [**Muh: s.279**]. Henüz on dört ve on beş yaşında olmak üzre gâyet ile hasnâ ve pâkize ve bâkire *olduğundan başka* müddeten ma'siyet-i zinâyâ hâhiş etmemiş bir mahbûbe tedârik edip eli eline dokunmaksızın bana getirirsin [**Muh: s.179**]. Ne olduğunu sen de bilirsen, sen de benim gibi o karıyı bir daha bu eve *koymadıktan başka*, efendiye dahi onunla bir daha görüşmeyeceği için yemin verdirmekte benimle beraber olursun [**FBRE: s.194-195**].

TAT: Külli pula *çatdığundan başka*, yəni vaqiən bu vəkillik bir tükənməz xəzinə-dir, yollarmı bilənə [**MFAE: s.169**].

AT: Mən buraya *gətirdiyimdən başka* heç bir şey almaram [**SMoh: s.339**]. Heç kəs qonşusunun onun qulağına çığırdığından və ya özünün qonşusunun qulağına *çığırdığından başka* bir şey eşitmir və heç nə ilə maraqlanmırdı [**ŞeDi: s.198**]. Sən *olduğundan başka* heç bir şey olmayacaqsan [**CCSE cII: s.271**].

Tüt: İnsanlara *olduklarından başka* gözlerle bakmakta ısrar edişime içerliyordum [**KüMM: s.71**]. Shell şirkətinin, yeni petrol alanları arama izni isteməyə *hazırlanmışından başka* bilgi vermedi [**İmp: s.284**].

1.2.2.7.12.10. {-dXk+ie+(n)dAn} öte

Yapı:

{-dXk+ie+dAn} zarf-fiiline, “öte” çekim edatı getirilmiştir. İyelik eki 3.tş olursa ayrılma hâli ekinden önce zamir n'si gelir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan başka” anlamıyla üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ki *sevdüğünden öte* menzılün yok / Asıl ma'nî budur söz kelecı çok [**RN: 36**].

Tüt: Gözleri Ali'nin *beklediğinden* de *öte* sertleşmiş oluyor [ÖYat: s.145].

1.2.2.7.12.11. {-dXk+ie+(n)dAn} gayrı

Yapı:

{-dXk+ie+dAn} zarf-fiiline, “gayrı” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*diğinden başka*” anlamıyla üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Hâlî-ı kelâm *itduğinden gayrı* saça takrîr eyledigim bu kadar mu'teber kitâblarda tahtîr olunan nakli koyup 'aqlıçca semt-i tekfîre gidersin [Bül: 63a/2-5]. Bizim mahtlûbumuza 'ahtîm nâfî'dür *olduğinden gayrı*, hîkmet ü şerî'atde aht-ı celîl ve merâm-ı mühimm-i cemîldür [AA: 22b/8-9]. Râh-ı hudâ cuyîde hiçbir sünneti nâmer'î *olmaduğinden gayrı* gaza-yı küffâr-ı harbi pîşe idinmişdi [BV: 16a/4-5]. Otuz akçalık iş *görmedüklerinden gayrı* Azak ve Hotîn ve Kırım tarafında ehl-i İslâm'a olan hasâret bir târîhde olmamışdır [RTA: 83a]. Kahtân, kârûn 'askerinûñ böyle müsellâh *olduğinden gayrı* hîç şübhesi kalmadı [MŞeh: 87b/3-4].

Tüt: “Oku” diye *verdiklerinden gayrı* hiçbir şey okumamayı, “Düşün!” dedikleri dışında hiçbir şey düşünmemeyi... [ÖYat: s.126].

1.2.2.7.12.12. {-dUk+ie+(n)dAn} artuğ/artık

Yapı:

{-dUk+ie+dAn} zarf-fiiline, “artuğ/artık” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*diğinden başka*” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Belî, bu evûñ sen cühûd konşısı *olduğinden artuğ* hîç 'aybı yokdur [GT: 48a/10-11]. Eşerlerini görsünler, anlardan kuvvetleri katı-y-ıdı, yir yüzinde eşer

eylediler dağı yiri ‘imaret eylediler anlar ‘imaret *eyledüklerinden artuq* [KUR: 287a/1-3].

AT: Son zamanlar ora bir "xortdan yuvası" *olduğundan artuq* Əşrəf mətbəx işlərinə qan-şa bilmirdi [AŞSE: s.175]. Əhməd maddi cəhətdən təmin *edildiyindən artuq* üzgözü gülür, Moskva universitetinin neft şöbəsinə girməyə hazırla-şırđı [AŞSE: s. 193].

1.2.2.7.12.13. {-dik+ie+(n)den} çok

Yapı:

{-dik+ie+den} zarf-fiiline, “çok” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, aşırılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Üzerinde, aşırı bir güven: onun *söylediklerinden çok*, çevresiyle ilgileniyor; uzaktan, Gülistan Satvet’e gülümsedi... [DSE: s.335].

1.2.2.7.12.14. {-dik+ie+(n)den} fazla

Yapı:

{-dik+ie+den} zarf-fiiline, “fazla” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, aşırılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Hiçbir insandan, bana *verdiğinden fazla* bir istemeye alışmamıştım [KüMM: s.101].

1.2.2.7.12.15. {-duk+ie+(n)dan} maada

Yapı:

{-duk+ie+dan} zarf-fiiline, “maada (mā‘adā)” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dıktan başka*” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Kılan şartlar *bulunmaduğundan mādā* i’tikād-ı ehl-i sünnet ve cemā’aya beyān olunan vech üzere ‘ālim olmayalar ve dünyā recāsına ekābir kıpusına varalar [Meh: 60b/4-6].

1.2.2.7.12.16. {-DXk+ie+(n)dAn} dolayı⁴⁸³

Yapı:

{-DXK+ie+dAn} zarf-fiiline, “*dolayı*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:336).

AT: Məlfufənizdə əxbar, əş’ar və müştəri təmənnasında *bulunduğunuzdan dolayı* ərz edirəm üç-dörd ay olur ki, dükən açıb kəsbkara məşğul olduğumdan, idarələrə mə’lum olduğu kimi, əxbarnəvisliyi bilkülliyyə tərk etməyə məcburəm [HopH cII: s. 227]. Jenyanın hürriyyətinə mane *olmadığından dolayı* bir az da fəxr edirdi [YVÇE cII: s.167]. Boşqablar *yetmədiyindən dolayı* ev adamlarının ikisinə bir boşqab təxsis edildi [YVÇE cII: s.168]. Xanım əfəndi, bəndənizi təxlisə *çalışdığınızdan dolayı* sizə təşəkkür edirəm [CCSE cII: s.158]. Rahətinizi *pozduğumdan dolayı* üzr istəyirəm, xanım əfəndi [CCSE cII: s.160].

KOT: Müşir Paşa Hazretleri, şu ilk harekatın vukuuna kadar Recep Köso’dan bir haber *alınmadığından dolayı* epeyce merak ediyor idiyse de asıl Recep Köso böyle bir resm-i bihterinde bulunamadığı için ne kadar teessüf eylese seza idi [Gön: s.161]. Adil Giray, o gecelik de def-i belâya muktedir *olabildiğinden dolayı* hâb-ı huzura dalmıştı [Cez: s.149]. Evet, Bihruz Bey araba ile hayvanimin başından bu suretle

⁴⁸³ Bilgegil (2009:273) sebep zarf-fiili; Gencan’da (2001:437) nedenlik zarf-fiili diye bulunur.

mündefi *olduğundan dolayı* memnundu [ArS: s.197]. Arkadaşlarımı şuh ve çapkın tabirleriyle *tavsif ettiğimden dolayı* onlar erazil insanlardan zannedilmesin [AmH: s.22]. Bayağı o denâette bir kadına *meylettiğinden dolayı* gönlünü yerinden koparıp da ayağının altında ezecek derecelerde kendi kendinden nefret etmeye başladı [Cez: s.154].

TüT: Vazifelerinizi çok iyi *yaptığınızdan dolayı* hepinizin ellerinizi sıkmak isterdim [TEKA cII: s.173]. Beni *unutmadığınızdan dolayı* teşekkürler eder, saygılar sunarım [Cum: s.93]. Bunu hakikatte bu kadar geç idrak *ettiğimden dolayı* büyük bir utanma duydum [KüMM: s.145]. Bu *söylediklerimden dolayı* sakın sen üstüne alınma [ÖYat: s.244].

1.2.2.7.12.17. {-dXk+ie+(n)dAn} ötürü

Yapı:

{-dXk+ie+dAn} zarf-fiiline, “ötürü” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Eger ol öyken pāresin ite virseler, yimeye, ağulu *olduğundan ötürü* [ŞMK: 17b/3-4]. Zīrā ümmetinüñ ba‘zı yirde günāh *işledüklerinden ötri* eczā-yı nübüvvetden nesne bākīkalmağ lāzım [MG: 40a/5-6]. Bunlaruñ haqqın vācib *gördüğünden ötrü* tā şuñā degin ki ‘arş altında nūrdan minberlere geleler [MŞ: 98a/6-7]. Cennet yimişlerine *ivdüğinden ötürü* anuñ-ıçundur kim Allāh Ta‘ālā eydür [İKT: 36b/13-14]. Eger bir gişiye sultān nesne şorsa dağı ol gişi *eyitmedüğünden ötürü* sultān öldürmege buyursa veyā katı zahmet kılsalar revā durur eyitmek [KG: 160b/3-5].

KOT: Hattā Rākım bana *acıduğundan ötürü* sizin dediğimize razı olacak olsa bile, ben razı olmam [FBRE: s.175]. İsmā‘īl’üñ bu güne ef‘āl-i nā-şāyestesi şadır *olduğundan ötürü* kıpusında olan vūzerā ve ümerāsı bunuñ bu maķūle

hareketinden şulh u ‘ahde muğāyir ahvāl zann idüp her biri İsmā‘īl’üñ katli niyyetine bel bağladı [Ctev: 321b/17-18].

AT: Bizi atıb *getdiyindən ötrü* səni məzəmmət eləmirəm, məzəmmət eləyə də bilmərəm [CinC: s.438].

TüT: Simitçi bıyık altından gülümsemeseydi, Murtaza adamı pehlivana *benzediğindən ötürü* övecek, dost olacaktı ama, simitçinin sinsi gülüşü diqqatine çarpmıştı [Mur: s.138].

1.2.2.7.12.18. {-DXK+ie+(n)dAn} naşi

Yapı:

{-DXK+ie+dAn} zarf-fiiline, “naşi” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Şimdi devre-i hikmeti *bulduğundan naşi* memnuniyetimden üç gün üç gece düğün yapacağım [AmH:s.59]. Burnunun ucu bile görünmemek matlûp *olduğundan nâşi* değil [Tff: s.106].

1.2.2.8.{-dUklAyIn}

Yapı:

Bu birleşik zarf-fiili {-dUk} sıfat-fiil eki ile {+lAyIn} ekinden oluşmuştur (Çağatay, 2008:340-341). Eski Anadolu Türkçesinde görülen bir zarf-fiil ekidir. Zarf-fiilin ikinci unsuru olan {-lAyIn} tarihî lehçelerde genellikle gibilik veya tarz bildirme işleviyle kullanılmıştır. {-lAyIn} ekinin Türkiye Türkçesinde ise zaman isimlerinden sonra kullanımı dikkat çeker. Ekin çeşitli fonetik varyantlarıyla zarf-fiil olarak kullanımı Anadolu ağızlarında görülmektedir (Sezer, 2007:1884).

Ekin ilk kısmının $\{-dUk\}$ sıfat-fiili olduğu açık olmakla beraber ikinci unsurunun etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır. Önler'e göre (1996: 15) $\{+layın\}$ eki “ $\{+la\}$ (isimden fiil yapım eki) + $\{-ı/-u\}$ (zarf-fiili) + $\{+n\}$ (vasıta hâli eki)” unsurlarının kalıplaşmasından meydana gelmiştir. Ş.Tekin (2001:243) ise Eski Uygur Türkçesindeki $\{+lügün\}$ ekinin bir kaç merhaleden sonra $\{+layın\}$ 'ı meydana getirdiğini ifade eder. Ş.Tekin, ekin gelişimi “+leyin<?<Uyg. +lügün” şeklinde gösterir.⁴⁸⁴ Çağatay (2008: 340) ortaya çıkışını Eski Uygur Türkçesindeki $\{-la-yU\}$ gerundium şeklinin $\{+n\}$ vasıta hâliyle genişletilmesine bağlar. Özkan (1999: 894) da aynı görüşe katılmaktadır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Yüce, 1999:89).

EAT: Çeri öñinde qonmışdı gazañfer / *Boşanduklayın* ol manşür leşker [Işk: 6302]. Belki hemān ma‘deninden *çıkduklayın* şatarlar, dağıdurlar; bilmezler, müsāfirler alurlar, eṭrāfa iledürler [TUM: 75a/3-4]. Eger şu üstinde ṭurdı veyā şu dibine *indükleyin* indügi yirde qarār itmediyse düzme ve zağal durur [TUM: 124a/9-10]. ...ve andan şoñra eri anuñ-ıla *cima‘ itdükleyin* Allah izniyle oğlana qalur [TUM: 113a/7-9].

2. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Pes, on mişķāl ḥāliş hindī ‘ūdı ḥaṭırları *diledükleyin* pāre pāre iderler [TUM: 134b/2-3]

⁴⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Tekin, 2001:239-243.

1.2.2.8.1. {-DUK+ie+(n)lAyIn}

Yapı:

İyelik eki {-DXX} sıfat-fiilinden sonra {+layın}⁴⁸⁵ eki gelmiştir (Turan, 1996: 207). {+layın} eki kalıplaşarak kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar⁴⁸⁶ (Deny, 1941:966).

EAT: Nazar ideler çün bu muhtaşar zıkr *itdügümüzleyin* tamām oldu [MŞ: 3a/13-14]. Çünkim ‘Abdu'l-Muṭṭalib rāhılasına bindi, eşmege *başladuğınlayın* devesinüñ ayağı altından bir laṭif tatlu şulu bınar akmağa başladı [İKT: 179a/9-11]. Heman ki gice *olduğınlayın* issi kıpusına gelür [CİC: B73b/5-6]. Eger er gişi ramazan güninde ‘avratın öpse kuçsa kayurmaz, kaçan gendüyi yıgabilmese ve *öpdüğünleyin* endāmından meni gelse çıkısa ol gün kazāsı aña vācib olur [KG: 49a/6-9]. Çünki maḥabbet-i dünyā üzerine şuşuzlığı ḥadden geçüp-durur fi'l-ḥāl *bulduğınlayın* içer hiç balçığına koķısına muķayyed olmaz [MÜR: N265/18-19].

TAT: Kāzılık koca ḳal‘aya *yetdügünleyin* cenge başladı [DK: 203/2-3]. Kāzılık koca anı *gördüğünleyin* yıl kibi yetdi, yılīm kibi yapışdı [DK: 203/4-5].

2. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Deny, 1941:966).

EAT: Biz anı tefsir idüp Ḥaḳ Te‘ālā *didüğünleyin* dirüz ki ādemi kendü eliyle yaratdı; ammā eli tefsir itmezüz [TTS: 36a/20]. Daḥı imdi şol kimseler ki ḥuşūmeti işbu *dédüğümüzleyin* ola [MÜR: N69a/2-3]. Ya‘nī şalāt ḥavf Mālik kıatında nite-kim

⁴⁸⁵ Turan (1996:207), {-lAyIn} ekini eşitlik eki olarak belirtmiştir.

⁴⁸⁶ Türkiye Türkçesinin ağızlarında gördüğümüz bu ek yazı dilinde kullanılmaktadır. Bununla birlikte eke bazı edebî metinlerde tesadüf edilmektedir.

Ya da altını kuşığına *soktuğünleyin*, akara kokara bulaşır [İmp: s.40]. Avrupa’da okumuş pek çok ekonomi palavracısını kuyruğundan *tuttuğünleyin* yere çalar, der her zaman [İmp: s.66]. Arabaya *bindiğünleyin*, evin yolunu işaretledi [İmp: s.119]. Buyruğuna verilen arabaya *atladiğünleyin*, havaalanının yolunu tuttu... [İmp: s.149].

Şāf'î bâbında *geçdüginleyin* kıla [NHT: 136b/15]. Dahı öndin *didüginleyin* gine eyide [KG: 14b/11-12] ve andan şöñra alurlar on dirhem ‘üd-ı hindîyi, hatırlarından *geçdüginleyin* päre päre iderler [TUM: 134a/7-9].

3. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Her bir endāmın yuriken şol kadar şığayalar, düzeler kim endāmı göz *sevdüginleyin* şekil şüret bağlaya [HS: 10b/2-3].

1.2.2.9. {-DXynAn} / {-DXğXnAn} / {-DXXnAn}

Yapı:

Gagavuz Türkçesinin yazı dilinde görülen bu zarf-fiilin çok sayıda fonetik varyantları vardır. Eki, özellikle Türkiye Türkçesinin Rumeli ağızlarında bulmak mümkündür.⁴⁸⁷ Daha çok {-XncA} zarf-fiilinin anlam ve işlevine sahiptir.

Pokrovskaya (1978: 125) ekin, {+ı} üçüncü tekil şahıs iyelik ekini almış {-dik} sıfat-fiili ile “nan<ilen” son çekim edatından kalıplaştığını belirtir. Zajaczkowski’ye göre bu ek, {-dik} sıfat-fiili ve “lAn < (ilen)” edatının birleşmesiyle oluşmuştur. Ek, ona göre “-dıynan < -dınan < -dulan < -dığı+lan” şeklinde bir süreç izlemiştir (Söyegov, 1981:153). Guzev de zarf-fiilin, {-dik} sıfat-fiili ve ile(n) edatından oluştuğunu kaydeder (Dallı, 1991:135). Ergin (1998: 336) ve Özkan (1999:897) da yukarıda bahsi geçen Türkologların görüşüne -(-dİğInan < dİğI ilen)- katılırlar.

Bizce ekin etimolojisine geçmeden önce ilk olarak Korkmaz’ın etimoloji denemelerinde düstur olarak ifade ettiği ve bizim de benimsediğimiz şu görüşe dikkat çekilmelidir:

⁴⁸⁷ Eski Anadolu Türkçesindeki {dik+ie+layın} formundan fonetik hadiseler neticesinde geliştiğini düşündüğümüz bu ek, bizce sadece Rumeli ağızlarında değil, başta Batı Anadolu ağızları olmak üzere Türkiye’deki başlıca ağız bölgelerinde çeşitli fonetik varyantlarıyla kullanılmaktadır.

“...bir etimoloji denemesinin gerçeklik kazanabilmesi, her şeyden önce o denemede dayanılmış olan esasların Türkçenin bazı temel prensiplerine uygun düşmesi, yani o prensiplerle zıtlaşmamasına bağlıdır. Bu prensipleri, teklif edilen şekillerin Türkçesinin fonolojik ve morfolojik yapısına uygunluk taşıması ve sentaksla da bağlantılı olarak semantik gelişmelere denk düşmesi gibi üç ana noktada toplayabiliriz...” (Korkmaz, 2005d:183).

Biz bu açıdan yaklaştığımızda bu ekin ortaya çıkış süreci ve yapısının bu şekilde olmaması gerektiğine inanıyoruz. Biliyoruz ki pek çok arkaik unsur (gramatik/leksik/semantik vb.) öge günümüz Anadolu ve Rumeli ağızlarında işlek bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Bu da etimoloji çalışmalarında önümüzü açan önemli bir etken olmaktadır. Bundan dolayıdır ki bizce *{-dıgı+lan}* unsuruna yapılabilecek itiraz üç başlık altında toplanabilir:

1. Bu zarf-fiilin geliştiği düşünülen *{-dıgı ilen}* zarf-fiilinin oluşturduğu zaman bildirme işlevinin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde örnekleri bulunmamaktadır. Özellikle günümüz Anadolu ve Rumeli ağızları ile Gagavuz Türkçesinin beslendiği kaynak olan Eski Anadolu Türkçesinde *{-dugıyla}* ve *{-dugıyle}* vb yapıların olduğu gözükse de anlam ve işlev itibarıyla *{-dıynan}* ve fonetik varyantları ile ilgisi yoktur.

2. Öyle ki Gagavuz Türkçesinin yazı dilinde görülen bu ekin, özellikle Anadolu⁴⁸⁸ ve Rumeli ağızlarında bulunan çok sayıdaki fonetik varyantı, sadece *{-dıgılan}* yapısıyla açıklanamamaktadır.

3. Eski Anadolu Türkçesindeki *{-dXklAyIn}* ve bu zarf-fiilin iyelik ekli biçimi olan *{-dXk+ie+lan}* aynı eklerdir. Bununla birlikte günümüz Anadolu ağızlarında gördüğümüz *{-dIklayIn}* ile Anadolu ağızlarında bulunan ve Gagavuz Türkçesindeki *{-DXynAn}* / *{-DXğXnAn}* / *{-DXXnAn}* zarf-fiil eklerinin fonetik varyantı olan *{-DIkInAn}* / *DIkIlAn}* ekleri, kökenleri itibarıyla genellikle farklı gösterilmiş

⁴⁸⁸ Ekin Anadolu ağızlarındaki kullanımı için bk. Sezer, 2007:1883-1884.

eklerdir (Sezer, 2007:1883-1884; Özkan,1999:897; Ergin,1998: 336 vb.). Gerçekte ise bizce tamamı aynı olan bu eklerin kilit unsuru, $\{-dXklAyIn\}$ zarf-fiilinin özellikle üçüncü tekil şahıs iyelik ekli ve zamir n’li şeklidir. $\{-dXgXnlAyın\}$ şekli $\{-dXklAyIn\}$ şekline göre özellikle “+ $lAyIn$ ” ekinin kendisinden önceki hecenin son sesi ile birlikte düşünüldüğünde, fonetik müdahalelere açık bir görünüm arz ettiği açıkça görülmektedir.

Neticede yukarıdaki ifade edilen görüşlerin temel aldığı $\{-dıgı-lan\}$ yapısı, bu zarf-fiilin mahiyetini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Oysa ki Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla kullanılan $\{-DUK+ie+(n)lAyIn\}$ zarf-fiili, bize göre $\{-dıynan\}$ ve varyantlarına şekil, anlam, işlev ve fonetik yapı açısından temel oluşturabilir.

Eski Anadolu Türkçesinde gördüğümüz bu ek, temelde iki işlevli bir zarf-fiildir.⁴⁹⁰ Bunlardan birincisi tarz ikincisi ise zaman işlevidir. Gagavuz Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinin ağızlarında tarz işlevi kullanımdan düşen bu ekin özellikle zaman fonksiyonu belirginleşmiştir.

Bizce bu ekin ve fonetik varyantlarının genel gelişimi şu şekilde olmalıdır:

$\{-DIğInlAyIn> DİnlAyIn$ [“ğ”nin erimesi ve bundan dolayı ünlü uzaması⁴⁹¹]
 $> DİnnAyIn$ [nl>nn ilerleyici benzeşme⁴⁹²] $> \{-DİnAyIn\}$ ⁴⁹³ [nn>n tekleşme] $>$
 $\{-DİnAyn\}$ vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi] $> \{-DİnĀn$ [“y”nin erimesi] $>$
 $\{DİnĀn\}\sim\{-dİnĀ\}\sim\{-dīn,-dēn\}$ vb. varyantlar⁴⁹⁴ ve [uzunlukların kısalması].

⁴⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. $\{-DUK+ie+(n)lAyIn\}$ maddesi.

⁴⁹¹ Rumeli ağızlarının tipik ses hadiselerinden biridir.

⁴⁹² Rumeli ağızlarında özellikle $\{-lAyIn\}$ ve çokluk ekinde “nl>nn” sıklıkla görülür: (görenler>görenner, akşamlayın > akşamnayın gibi). Gagavuz Türkçesinde de aynı şekildedir (Özkan, 1996:79).

⁴⁹³ Eki, bu aşamadan sonra Rumeli ağızlarında tanıklayabiliyoruz: vaadınayın, duydunayın vb. (Cebeci, 2010:40).

⁴⁹⁴ Karahan (1996: 224-225), Anadolu ağızlarında zarf-fiillere değindiği makalesinde $\{-dıklayın\}$ zarf-fiiline yer vermiş ve $\{-deyin, dēni/-dīni\}$ gibi fonetik varyantları olduğunu belirtmiştir. Günşen (2008:442), ise ekin Doğu Trakya ağızlarındaki varyantları olarak $\{-DİyAn/-DUyAn, -DĀn, -DĀnA, -DİnA, -DİnAn, -DĀnI, -DınAyIn/-DunAyIn, -DıyA < -DIğInAn/-DUğUnAn\}$ şekillerini göstermiştir. Ayrıca bk. Sezer, 2007:1883.

Üzerinde durulması gereken diğer bir noktada, bu eke temel teşkil eden Eski Anadolu Türkçesinde *{-duklayın}* ana formunun süreç içerisinde Anadolu ve Rumeli ağızlarının karakteristik özelliklerine göre farklı biçimlere bürünmesidir. Ek yapı itibarıyla fonetik müdahalelere açık bir görünüm arz etmektedir. Bu nedenle hem Anadolu-Rumeli ağızlarında hem de Gagavuz Türkçesinde çok sayıda fonetik varyantı bulunur. Bahsi geçen varyantların ana formun fonetik devinimi içinde belli bir merhalesinde ayrılarak oluştuğunu gözlemlemekteyiz. Ayrılan bu fonetik varyant, o bölge veya yöredeki yerleşik unsurun ağız özelliği ve kabulü ile ilgilidir.

Gagavuz Türkçesindeki *{-DİynAn}* ekini bu açıdan değerlendirmeliyiz:

{-DİğInlAyIn} > DıynlAyIn [“ğ>y”değişmesi⁴⁹⁴] > DıynnAyIn [nl>nn ilerleyici benzeşme⁴⁹⁵] > {-DıynAyIn} [nn>n tekleşme] > {-DıynAyn} “ı” vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi] > {-DıynAn [“y”nin erimesi ve zaman zaman a’yı uzatması⁴⁹⁶]}.

Neticede Eski Anadolu Türkçesindeki *{-dik+ie+layın}* ana şekli Gagavuz Türkçesindeki *{-DXynAn}* / *{-DXğXnAn}* / *{-DXXnAn}* formlarını açıklamakta temel arz eder. Ayrıca hem Gagavuz Türkçesinde hem de ağızlardaki ekin fonetik varyantlarının çeşitliliği, ekin gelişim seyrinin hâlihazırda etkin bir şekilde devam ettiğini göstermektedir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman, -dığında” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Ben nedense utanırım satkinnık kendimde *duydunan* [GBY: s.1]. *Kalktıynan* sabaylan yıkanıp aynada *bakındıynan* güné dérmış [GagM: s.1]. Ama gagauzlar da

⁴⁹⁴ Özkan (1996:76), Gagavuz Türkçesindeki “ğ” ünsüzünün sistematik olarak ya ünlüleştiğini ya da “y” ünsüzüne döndüğünü ifade eder.

⁴⁹⁵ Rumeli ağızlarında özellikle *{-lAyIn}* ve çokluk ekinde “nl>nn” sıklıkla görülür: görenler > görenner, akşamlayın > akşamnayın vb. Gagavuz Türkçesinde de aynı şekildedir (Özkan, 1996:79).

⁴⁹⁶ Veya ünlüleşerek “A”yı uzatması ki ağızlarda *{-nān}* parçasındaki “A” ünlüsü genellikle uzundur: *{-dıynān}* gibi.

işittiynen Drukun neetlerini, *gördüynen* yakın duşmannarı taa da birleştilär [PubY: s.112]. Şafk enidän *tutuştıynan*, görüner stenanın öbür tarafı [MSİ: s.44]. Tanıştım onunnan emeklemektä / *Kalktıynan* seftä tutundum ondan [GüzÇ: s.86]. Keskin fikirli uşaklar dayma *büüdüynän* olêrlar dangalak [BizD: s.7].⁴⁹⁷

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Kim biler beki onnar *büüdüynän* bekim hiç istämeyeceklär [PubY: s.67]. Paskelledän irmi beş gün *geçtiynän* gagauzlar tutarmışlar Rusali yortusunu [GKA: s.48]. Babu *öldüynen*, o karılar hepsi ölüyâ getirer şirit [GKA: s.133]. Öteeyıl, *bitirdiynän* altı klas, beni yolladılar Traşpoliyâ onsekiz günâ kursaya, masovik üürenmää [SeçY: s.229]. *Yıkandıynan*, onnar yattılar sıcak kum üstünâ [CanY: s.121].

3. Olumsuz ekiyle beraber kullanıldığında “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle kullanılır.

GT: Taa gün *çıkmadıynan* giderlär mezarlaa, yakêrlar mum [GKA: s.49]. Kırk kazma urêrlar gün duumadıynan [GKA: s.106]. Düün *çeketmediynän*, güvää yollêêr gelinâ gelinnii baaşışlarlan barabar gelinin anasına bobasına hem hısımınarına [GAG: s.102]. Sabaa yıldızdı, da kaldırêr askerleri taa sabaa *gelmediynän* [CanY: s.297]. Türküyü taa *bitirmediynän*, gıcırdayıp açıldı maaza kapusu [CanY: s.82].

4. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: *İstediinän*, yalpak ta olêrsın / Kaplêêr tenimi duygular [AkaY: s. 40]. Yok nicâ gitmää ileri, *bilmediynän* kendi halkın kultura istoriyasını [GAG: s.4]. Ama o

⁴⁹⁷ Gagavuz Türkçesindeki diğer varyantları:

GT: Bu diplomatlığı *erleştirdiğünän* İstemi yollandırdı ordu-atlı askerini eftalitlerin üstünâ [UKer: 7-8 s.15]. Bu merkezde ama İstemi-kağan daymalı durmazdı-sade cenklerdän *döndüğünän* dinenârdi yada yabancı elcileri hem musafirleri kabledârdi [UKer 7-8: s.15]. Buluşmaa hep seninnän aarêêrim / *Buluştıunanan*-bulamêêrim laf [AkaY: s.42].

çekettiynän bir işi yapmaa, brakmazdı yarım [CanY: s.43]. Onu *içtiynän* gursaan hiç kaynamêêr [SeçY: s.198]. Onnarı *öldürmediynän* bişey yapmaycan [CanY: s.274].

5. Ana cümleinin yüklemine “-dıǵı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Allahtan kabul etmiş, zerä o boodaylar, ani silkinmiş başaklardan tolu urmasından bitmişlär hem kaar *eridiinän* ölä ey büümüşlär [GAG: s.165]. *Yorulduynan* yattı, sora genä baktı-baktı [CanY: s.202].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleşme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Aazı açıldı, sansın ona *sormadıynan* [CanY: s.106].

1.2.2.9.1. {-DXynAn} / {-DXğXnAn} / {-DXXnAn} sora

Yapı:

{-DXynAn} / {-DXğXnAn} / {-DXXnAn} zarf-fiil eklerine “sonra” edatı getirilir. “-dıktan sonra” anlamını verir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Söleer sora öküz: *İdiynän sora* topla, koy buynuzu yerinä [CanY: s.9]. Ansızından kaplardılar fasıl mayhoş düşlär, angılardın *uyandıynan sora* duyardı kendini kuvetsiz, sarfoş gibi [CanY: s.116].

1.2.2.10. {-dXcAk}

Yapı:

Çok kullanılmayan bir zarf-fiil ekidir. Bu ekle ilgili tek açıklamayı Pokrovskaya yapmıştır. Pokrovskaya’ya göre (1964: 250) {-dik} isim-fiil (sıfat fiil)

+ 3.tş iyelik eki ve zaman anlamındaki “çak” sözcüğünün kalıplaşmasından oluşmuştur. Fonetik hadiseler neticesinde de $\{-dıcak\}$ ($\langle -dı+cak \langle -du+cak \langle -dığ+çak \rangle \rangle$) bu zarf-fiil meydana gelmiştir. $\{-dıcak\}$ ile $\{-dıcaan\}$ arasında organik bir bağ vardır. Şöyle ki $\{-dıcak\}$ zarf-fiilindeki “cak” unsuru, vasıta hâli eki ile genişletildiğinde fonetik değişimlere bağlı olarak $\{-caan\}$ ($\langle çag+ın \rangle$) ortaya çıkmıştır.

Pokrovskaya’nın ifade ettiği iki formun gelişimi şu şekildedir:

- a. $\{-dıcak\} \langle -dı+cak \langle -dı+cak \langle -dığ+çak \rangle \rangle$
- b. $\{-dıcaan\} \langle -dı+caan \langle -dı+caan \langle -dığ+çag+ın \rangle \rangle$

Bununla beraber Ediskun (2007:260) ekin genişletilmiş şekli olan $\{-diceğin\}$ ekine de değinmiştir.

Biz kesin olmamakla birlikte şu nokta üzerinde duruyoruz. Bugün birçok tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde $\{-mİş, -gAn, -AsI, -mAz, -Ar, -AcAk, -GU, -GA, -mAll, -DAÇI, -sA vb.\}$ gibi sıfat-fiil eki kökenli olan pek çok zaman ve kip eki kullanılmaktadır (Yücel, 2000:110). Hatta bahsi geçen ekler zaman zaman zarf-fiil olarak da kullanılmaktadır. Dikkat edilecek olursa bu ekler arasında $\{-DX\}$ bulunmamaktadır ve sadece zaman eki olarak söz edilmektedir. Oysa ki son zamanlarda yapılan çalışmalarda $\{-DX\}$ ekinin zaman eki görevinin yanında bağlama göreviyle öne çıkan bir zarf-fiil olduğu da gösterilmiştir. Özellikle ekin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki olumsuz şekli olan $\{-mAdXn\}$ formundan bahsedilmekle birlikte Anadolu ağızlarında ve Halaç Türkçesinde olumlu formuyla kullanımlarından da bahsedilmektedir (Karahana, 2001:186-191; Doerfer, 1988:131-133).

Dolayısıyla biz $\{-DX\}$ ekinin hem zaman hem zarf-fiil hem de sıfat-fiil yapan genel bir ek -(Annanurov’un ifade ettiği universal form)- olarak kabul ediyoruz. Nitekim Serebrennikov ve Hacıyeva (2002: 288) da $\{-DX\}$ ekini az sayıda kalıntısı olan bir sıfat-fiil eki olarak değerlendirmiştir. Alyılmaz (1994: 86) da Orhun Yazıtları’nda bulunan $\{-DI\}$ geçmiş zaman sıfat-fiilinden bahsetmektedir. Bu

bağlamda diyebiliriz ki bu zarf-fiil, {-DI} sıfat-fiili ile anlamlarından biri de zaman olan “çak” sözcüğünün kalıplaşmasından oluşmuştur. {-dIçAk} zarf-fiilinin örneğinin az sayıda olmasının nedeni ise {-DX} ekinin sıfat-fiil veya zarf-fiilden daha çok tüm sahalarda görülen zaman eki olarak kullanımının pekişmesi, oturmasıdır. Nihayetinde {-DX} ekinin günümüzde artık sıfat-fiil eki olarak kullanımı bulunmamaktadır.⁴⁹⁸

İşlevi:

1.Ana cümlelerin yüklemine “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Çın cuvanmertliğin aslı / *Etdicek lebzın*⁴⁹⁹ yutmaya [Sey: s.182].

GT: Uçma, turna, konma burda kış olur / *Konducak* erlerin donar tā böyle [Türkü].⁵⁰⁰

1.2.2.11. {-DXk} Sıfat-Fiili + İyelik eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.2.11.1. {-DXk} sayu/sayı/sayın⁵⁰¹

Yapı:

Eski Uygur Türkçesi itibarıyla tanıklanılan bu yapı, Oğuz lehçeleri içinde tarihî Türkmen Türkçesi ve çağdaş Türkmen Türkçesinde de görülmektedir. {-DXk} sıfat-fiil eki ve “sayu/sayı/sayın” çekim edatından müteşekildir.⁵⁰²

⁴⁹⁸ Bu ekin Türkiye Türkçesinde fiilden isim yapım eki olarak kullanıldığı görülmektedir: *sın-dı (makas), şıpsevdi, girdi, çıktı, külbastı vb.* (Korkmaz, 2003:172). Korkmaz bu sözcüklerdeki {-DX} ekine görülen geçmiş zaman ekinin kalıplaşması dese de bizce bunlar günümüzde artık kullanımı bulunmayan ve geçmişte de sıfat-fiil olarak görev yapan {-DX} ekinin kalıplaşmış şekilleridir. Çünkü {-DX} hâlihazırda zaman eki olarak kullanıldığı için ve zaman ekinin de görevi zaman belirtme olduğundan kalıplaşmış isim yapması bizce uygun değildir. Ayrıca sıfat-fiil ekleri zaman eklerine oranla kalıplaşmış isim yapmaya daha elverişlidir. Özetle bu sözcükler muhtemelen kullanımdan kalkmış {-DX} sıfat-fiil ekinin kalıplaşmış şekillerini göstermektedir.

⁴⁹⁹ Çev. Vaat edince...

⁵⁰⁰ Alıntı yapılan: Pokrovskaya, 1964: 250.

⁵⁰¹ Çağatay ve Başkurt Türkçelerinde aynı anlam (Çağ: [-gAn sayın/sayı/sayu]) (Eckmann, 2003: 126). {BaşT: -ğan hayın, kan hayın; gän hayın, kän hayın} şekilleriyle karşılanır (Keskin, 2004:50).

⁵⁰² Krş. Burada dikkat çekilmesi gereken bir noktada aynı tür bir kullanımın “{-gän} säri(säyin)” şekliyle ve işleviyle Özbek Türkçesinde de hâlihazırda bulunmasıdır (Öztürk, 2005: 84). Ayrıca bk. Erdal, 2004:475; Deny, 1941:938.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dıkça, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (vakitlenme)⁵⁰³ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Söyegov, 1981:132).

EUT: *Tepredük sayu* iş kötgün tapgıñça / *Olurtuķ sayu* orun yurt ögüñçe /uluğ erk kelti (*Hareket ettikçe işin, gücün arzuna göre, oturdukça yerin, yurdun düşündüğünce; büyük kuvvet geldi*) [ETŞ: 35/85]. *Tepretük sayu* küt kelir / *Kıluntuķ sayu* iş büter (*Hareket ettikçe, saâdet gelir/ yapıldıkça, iş biter*) [ETŞ: 35/95].

TTT: Her gice, her gündiz gördüğim sayı / Yüzün aya meñzâr yüzler içinde (*Her gece, her gündüz gördükçe / Yüzün aya benzer yüzler içinde*) [Kem: s.143].

TT: Zeýnep Japarowa *okatdygysaýyn* bu ýagdaý ýüze çykyp baryar (*Zeynep Japarova okuttukça bu durum ortaya çıkıyor*) [BagG: s.100].

2. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümlelerin yüklemindeki hareketin gerçekleşmesinin arttığını (artma/azalma) bildirir.

TTT: *Bardyķ saýy* köñül çöker, pes bolur / Yüfek işlenmese soñı lās bolur (*Gittikçe gönül çöker, alçak olur / İpek işlenmese, sonu kumaş olur*) [Zel: 26/13-14].

TT: Sebäbi onuñ ömür *pursatlary geçdiksaýy* akyly hasam goýalyşyp, häsiýeti agraslanýardy (*Çünkü onun ömrü geçtikçe aklı çok da olgunlaşıp özellikle ağır başlı oluyordu*) [OwA: s.32]. Günler *geçdigi saýy* / Saña çuññur düşündim (*Günler geçtikçe seni daha derinden anladım*) [ÇTŞÖ: s.180]. *Wagt geçdigisaýy* bu düşünjeleriñ özenini emele getirýän many-mazmuna düşünilmäge başlandy (*Zaman geçtikçe bu ilkelerin taşıdığı kavramlar anlaşılmaya başlandı*) [Tnut: s.498]. Bu hareket *wagt geçdigisaýy* çygryny giñeldip dartgynlylygy gaty uly giñişligi öz içine aldy (*Bu hareket vakit geçtikçe artan bir şiddetle genişledi*) [Tnut: s.508].

⁵⁰³ Ana cümlelerin yüklemdeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda vakit vakit gerçekleştiğini bildirir.

1.2.2.11.2. {-dUk+ie} gün⁵⁰⁴

Yapı:

İyelik eki almış {-dUk} sıfat-fiil ekine, “gün” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:344).

EAT: Ol yemende olur hayrû’l-beşer / **Öldüğü gün** taybeye vardı haber [İsk: 6337]. dakı selâmatlık benüm üzerümedür, **toğduğum gün** dakı ölesim gün, dakı koparılasm gün, diri [MKT: 145b/33]. Erg u Sârug u Nâhura geldi çün / Vardı Târah alnına **dogduğı gün** [MVN: 139].

AT: Budur, üzmekde yüngül, dalğalara davamlı yelkənlərlə qanadlanmış, sürətli və gözəl gəminin İolk limanındaki körpüdə hazır **durduğı gün** gəlib çatdı [EKah: s.24]. Hələ dünən, mən **gəldiyim gün** buradan keçmişəm [CCSE cI: s.309]. Yer üzündən hissiyyatın **qalxdığı gün** həyat sönmüş və qiyamət bərpa olmuş deməkdir [AŞSE cI: s.339]. Bu qızdan, bu qanlı ocaqda **qan olduğu gün** qızın naxoşluğu başlayır [AŞSE cIII: s.364]. Oğlan uşağının **doğulduğu gün** sarayın divarları da sevindi, çünki kralla kraliçanın oğlu olmuşdu [BHN: s.238].

TüT: Zaten tam Teceddüt Fırkasının **kurulduğu gün**, eski ittihat ve Terakki baş sorumluları memlekettən kaçarlar [TEKA cI: s.329]. Dame de Sion'dan yılbaşı tatili için **döndüğü gün**, kardeşinin istasyon'daki halini hiç unutamaz [AdA: s.326]. Millet bu başlangıç noktasından **başladığı gün**, kendisini hedefe ulaştıran yolların ve bizzat hedefin bulunduğu ufukların karanlıklar içinde bulunduğunu hepimiz hatırlarız [Cum: s.405]. Eşikten **atladığı gün** değişti, lâkin, cev / Kuşattı parçalanan Şark'ı bir duman, bir alev [Sfh: s.437]. Şehzade Selim'in Kırım'a **döndüğü gün**, kayınpederi Mengli Giray, ordusuyla karşıcı çıkmış, damadını teselli etmek için güzel sözler söylemişti [YSSA: s.144].

⁵⁰⁴ Ediskun (2007:264) ve Demir'de (2005:475) zaman zarf-fiili olarak geçmektedir.

1.2.2.11.2.1. {-dik+ie} güne kadar

Yapı:

İyelik eki almış {-duk} sıfat-fiil ekine, “*güne kadar*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanır.

TüT: O gün yazdığı gazel, tam beş gün boyunca, savaş meydanına *girildiği güne kadar*, Şah'ın adı anılan her yerde bağlamalar eşliğinde yüksek sesle okundu [ŞahS: s.186].

1.2.2.11.2.2. {-dXk+ie} günden itibaren

Yapı:

İyelik eki almış {-duk} sıfat-fiil ekine, “*günden ə'tibarən*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanır.

AT: Bir çocuq anadan *doğduğu gündən e'tibarən* yedi-səviz yaşına qadar ata-anası yanında yaşar, qoşar, ev tərbiyəsi, ailə tərbiyəsi alır [HCE cV: s.199].

TüT: Heşt Behişt'in büyük salonunda kurulan o muhabbet cemi, ta Erdebil'de babası Kerbelâyî Muhsin'in kendi eliyle getirip Şah'a *hediye ettiği gündən itibaren* yaşadığımız en muhteşem cem idi [ŞahS: s.45].

1.2.2.11.2.3. {-dlk+ie} günden beri /gündən bəri

Yapı:

İyelik eki almış {-dlk} sıfat-fiil ekinden sonra, “*günden beri/gündən bəri*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanır.

AT: Polad mädəndən *çıxdığı gündən bəri* onu güldürəcək, sevindirəcək heç bir hadisəyə təsadüf etməmişdi [AŞSE cI: s.436]. İş orasında idi ki, aqlını itirmiş keşiş Astoriya şahzadəsinə zəhərli su vermək *istədiyi gündən bəri* Saraqosa şəhərinin möhtəşəm kilsəsinə İspaniya şahlarının nəslindən olan bir kimsənin də ayağı dəyməmişdi [ŞeDi: s.319].

TüT: İktisat Bakanı Mahmut Esat Bozkurt ve iş arkadaşları saltanatın *kaldırıldığı gündən beri* bir iktisat kongresi toplamak için çalışıyorlardı [Cum: s.217]. Seciyelerinin esası zulüm ve cinayetten başka bir şey olmayan Yunanlıların, her türlü tarihî hukuku milliye hilâfına olarak Anadolu'nun bakir topraklarına *ayak bastıkları gündən beri* bütün Türklük ve Müslümanlık âleminde şiddetli bir galeyan husule geldi [TEKA cII: s.160]. Sizi sergiye ilk *geldiğiniz gündən beri* hatırlıyorum [KüMM: s.78]. Kilise'de rahibe *yemini ettiği gündən beri* ne bu kadar çok, ne de bu kadar içten gülmüştü [AdA: s.239]. Seniha, Ada'ya *geldiği gündən beri*, halasıyla gezintilere çıkmaktan çekiniyor, fırsatını bulursa, madamla beraber yalnız çıkıyor veyahut evde kalıyordu [KirK: s.60].

1.2.2.11.2.4. {-diği} gündən bu yana

Yapı:

İyelik eki almış {-dik} sıfat-fiil ekinden sonra, “*gündən bu yana*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanır.

TüT: Şah, onunla *evlendiği gündən bu yana* mutluluğa hasret yaşıyor gibi [ŞahS: s.98]. Sultan Bayezit'in cenazesi kabrine konulduğu ve İstanbul'da herkesin karalar *giydiği gündən bu yana* iki yıla yakın zaman geçti [ŞahS: s.152]. Beş

gündür, yani o kötü haber ortalığa *yayıldığı günden bu yana* konaktan çıkmaması için elimden gelen gayreti gösteriyorum [ŞahS: s.345].

1.2.2.11.3. {-dük+ie} yıl⁵⁰⁵

Yapı:

İyelik eki almış {-dük} sıfat-fiil ekinden sonra, “yıl” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Leyla Hanım'ın bütün dikkat ye tedbirlerine karşılık, Nilüfer okulunu bitirip Ankara'ya *döndüğü yıl* Aziz Tansever'le tanıştı [AdA: s.41].

1.2.2.11.4. {-DXk+ie} vakt⁵⁰⁶

Yapı:

İyelik eki almış {-DXk} sıfat-fiil ekinden sonra, “vakt” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:345).

EAT: Meger ki yidügi dârû katil idi, *yidügi vakt* içinde helâk oldu [GT: 7a/5]. bu daḥı salik intihā-yı sülûke yakîn *olduğu vakt* olur ḡālib budur ki sālîke bu olur [MG: 58a/4-5]. Bir mücerreb daḥı budur ki, noḥudı dōge, un eyleye, andan ḳoz yaḡıla, bal-ıla ḳarışdura, ma‘cûn eyleye, şabāḥ acla ve gice *yatduğı vaktın*⁵⁰⁷ yiye [ŞMK: 14b/3-5]. Resûl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ca‘feri gazāya *gönderdüğü vakt* ca‘fer şehîd oldu [MŞ:44a/10-11]. Besleyüb bâliḡ olub *uçurduğumuz vakt* ol tavşancıl gelisar [Mar: 62a/3].

⁵⁰⁵ Demir’de (2005:475) zaman zarf-fiili olarak görünür.

⁵⁰⁶ Ediskun’da (2007:264) zaman zarf-fiili olarak geçmektedir.

⁵⁰⁷ {+in} eki arkaik vasıta hâli ekidir (Deny,1941:930).

KOT: Paşa, bu devrinden avdet *eylediği vakit* vücutça hayli zayıflamış, çehresinə bir solukluk, zihnine nazar-ı dikkatten kurtulamayacak derecelerde bir hafif durgunluk gəlmişdi [Cez: s.111]. Fakat çehrelerini *gördüğüm vakit* bir türlü iyiliğe kabil olmadıklarına hükməttim [Cez: s.349]. Biliyorum, fakat ne yapayım ki sizi her *istediğim vakit* görebilmək için başkə çare yoktu [Cez: s.128]. Asker gözyaşını, şəhid *olduğu vakit* vücudunu tezyin edən yahut düşmanını öldürdüğü zaman kılıcından o mağlubun üzerine dökülən kan damlalasında görür [Cez: s.40]. Gözlerimi *açtığım vakit* kendimi bir acuz-ı bed-likanın âğuşunda buldum [AmH:s.37].

TAT: Şərif bəyə də söz verdi ki, *dediyin vaxt* sizdə olaram [AEE: s.286]. Aşiq Əl əsgərgil söz *verdikləri vaxt* Şərif bəyin evinə getdilər. [AEE: s.286]. Segirdür-iken qoñur atıñ sürçdüresin / *Şavaşduğun vaxtın* kendüñi tutdurasın [DK: D143/6-7]. Hənum *ürkdüğümüz vaxtın* düşən menüm oğlançugumdur belki didi [DK: D213/13; D214/1]. İndi məlum olur ki, məktub yazmışsınız, lakin kitabçanı *göndərdiyiniz vaxt* yaddan çıxıb Tehrandə qalmışdır [MFAE cIII: s.143].

AT: Onları yığıb saxlaya, əzizləyə, *istədikləri vaxt* hansı formadəsə ünsiyyətdə olaydılar [QG: s.13]. Yarpaqları yalayıb keçən xəfif mehin pıçılıtsı, zəif dalğaların qumlu sahillə *görüşdüyü vaxt* çıxartdığı ecəzkar səsləri andırırdı [BHN: s.270]. *Yuyunduqları vaxt* oradan-buradan söhbət eləyirlər, axırda Teymur Molladan soruşur [MNL: s.36]. Heyvord Kora ilə Alisanı axırmcı dəfə *gördüyü vaxt*, onlar tələş və yorğunluq nəticəsində çox incimişdilər [SMoh: s.162]. Belə bir hadisə iş yoldaşlarıyla yanaşı *dayandığı vaxt* baş verəndə isə tez onların qoluna toxunub pıçıldayırdı ki, gəlin aradan çıxacaq, harda işlədiyimizi bilsələr bizi birtəhər eləyəcəklər [ZülG: s.16].

TüT: Türkiyə Böyük Millet Meclisi bundan üç yıl önce Ankara'da *toplandığı vakit* kararını vermişdir [Cum: s.106]. Maria, daha doğrusu onun tablosu karşıma *çıktığı vakit*, bu haldeyim [KüMM: s.125]. Otomobile *dödügüm vakit*, Vildan Hanıma dükkânı göstərdim [BTR: s.117]. Onunla da buralara *gəldiyimiz vakit*, beş altı adım

mesafe ile yürüyorduk [BTR: s.112]. Fakat, sabahleyin kızı odasına *girdiği vakit*, onu on sene daha ihtiyarlamış buldu [KirK: s.113].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:345).

KOT: Onlardan sonra o dakikaların derece-i mes‘udiyetini tahayyül *eylediği vakit* asıl zevkini de o zaman tezevvuk eyler [Tff: s.108].

TüT: Hava *düzeldiği vakit* Boğaz girişindeki tabyaların işini bir günde bitirmenin mümkün olduğu kanısındayım [Dir: s.119]. Yani ateşin alevi *büyüdüğü vakit* dumanı azalır, hatta kaybolur gider [ŞahS: s.103]. Kovalayan *olmadığı vakit* de huzursuz oluyordu [ŞahS: s.124]. Şehzade Selim söylediğinin tersini yapmamı *istediği vakit* bana başka bir adla hitap ederdi [ŞahS: s.80].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Yatub *uyuduğı vakit* başını / Kesüb idesiz kütāhı yaşını [Bat: 5248].

TüT: Ruhumuzu tasfiye *ettiğimiz vakit* buraya varırız, doğrudur [BTR: s.168].

1.2.2.11.5. {-DXk+ie} gece

Yapı:

İyelik eki almış {-DXk} sıfat-fiil ekinden sonra “gece” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: İşbu kaçdı *itdügi gice* resül / Ümmühānı evine kıldı nüzül [Mevl: 331]

Tüt:Dulkadirli ülkesinde zafere *ulaşıldığı gece* bütün asker çok eğlendi [**ŞahS:** s.100].

1.2.2.11.6. {-DXk+ie} sıra/sırada⁵⁰⁸

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiil ekinden sonra, “sıra/sırada” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, zaman bildirme (devamda gerçekleşme)⁵⁰⁹ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Hengirmen, 2005: 257; Koç, 1990: 326).

KOT: Çocuğu düştüğü hüzn-i sevdavîden almak için bin türlü vesail *düşündüğü sırada* hanelerine yakın olan Çamlıca’yı da hatırlıdan çıkarmadı [**İnt: s.44**]. Teiresias hiç olmazsa bir kerecik o simîn bedeni görmek gayret-i âşıkaneyle fırsat *aradığı sırada* Minerva’nın istihmâmını ganimet bilip gözlemeye can atmış [**Tff: s.105**]. Yerden *kaldırdıkları sırada* çehresine üzerine bulaşan kan, toprak lekeleri ile kûsûfa tutulmuş âfitâbı andırırdı [**Cez: s.107**]. Biraz sonra ney’in sesi hafif; lâtif bir inilti hâlini *aldığı sırada* dalmışım [**AmH: s.42**]. O civarda bir kahveye oturup ihtiyar bir adam ile dereden tepeden *konuştuğu sırada* haber aldı ki Sonkur Yankos on seneden mütecaviz bir zamandan beri vefat eylemiştir [**Gön: s.176**].

Tüt: Kız kardeşi Şeref, ablasını ziyarete *geldiği sırada* tanıştığı çarın yeğeni yakışıklı Prens Sergio Ouruzoffa delice âşık olup, Petersburg’da kalmaya karar verince, aile karışverdi [**AdA: s.22**]. Bögü Alp, Yumru ve atlarla kağanın otağına *yaklaştığı sırada* çevresinde bir canlılık olduğunu sezdi [**BozÖ: s.188**]. Leğeninin başına telaşla *döndüğü sıra* İsmet de soluk soluğa gelmişti [**Mur: s.79**]. Fakülteye il *girdiğim sıra* Felsefe Şubesi öğrencilerinin fena fikirli olduklarını duydum [**ÖYat: s.329**].

⁵⁰⁸ Koç (1990:326), Gencan’da (2001:435) ve Ediskun’da (2007:264) zaman zarf-fiili; Banguoğlu’nda (2004:434) ise eşzaman zarf-fiili olarak geçer.

⁵⁰⁹ Ayrıntılı bilgi için bk. Tiken, 2003: 343.

Dizlerini yere vurmak için *eğildiği sırada* yüzüstü tozlara yuvarlandı ve güçlükle doğruldu [KuY: s.97].

1.2.2.11.7. {-DXk+ie} saat

Yapı:

İyelik eki almış {-DXk} sıfat-fiil ekinden sonra, “*saat*” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Giceye degin anda katlandılar / Güneş *batduğu sā‘at* atlandılar [SN: 915]. Gözden ol bağan kuvvetüñ nazarı *çıktığı sā‘at* tağılmağa komaz [HS: 52a/14]. Birine *bakduğum sā‘at* bilür ol / Ol cânuñ çıkmağı derdin kılur ol [Halil: 3190]. Şabāh kapısı *açıldığı sa‘at* çıktı gerü Mekke’ye gitdi [MÜR: N129b/13-14]. Baña kim seni *gördüğüm sā‘at* içüm havfıla toptolu oldu [MÜR: N271b/19-20].

TAT: Ger bir cüvân derdiyile pîr ola ne gam / Tıfl-ı dü-rûze *gördüğü sâ‘atde* kehl ola [KBD: 585/4].

Tüt: Yalnız, takriben kızın evden *çıktığı saatte* arka kapının üstündeki fener sönmüştü [KirK: s.90]. Trenin *hareket ettiği saatte* İstanbul hükümetinin Maliye Nazırı Mehmet Tevfik (Biren) Bey, kuştüyü yatağında azap içinde dönüp duruyordu [Cum: s.36]. Radyonun *çaldığı saatlerde* de biz zaten uykuda oluyoruz [ÖYat: s.40].

1.2.2.11.7.1. {-tik+ie} saate kadar

Yapı:

İyelik eki almış {-tik} sıfat-fiil ekinden sonra, “*saat*” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zamanda sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Nuran'ın *vâdettiği saate kadar* çalışmak, bir şeylerle oylanmak kabildi. [**Huz:** s.307-308].

1.2.2.11.8. {-dik+ie} dakika**Yapı:**

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiil ekinden sonra, “*dakika*” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Ama işgailkuvvetlerinin, hem de büyük rütbede olmayan temsilcileri, her canları *istediği dakika* sadrazamların, nazırların odalarına dalarak buna benzer isteklerini her gün sıralayabiliyorlardı [**TEKA cI: s.332**].

1.2.2.11.9. {-DXk+ie} zaman⁵¹⁰**Yapı:**

İyelik eki almış {-DXk} sıfat-fiil ekinden sonra, “*zaman*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Ediskun, 2007: 328; Demir, 2005:47; Tiken, 2003: 345).

KOT: Sen baña lāzım *olduğuñ zamān* saña ādem gönderilüp rikāb-ı sa‘ādet-menābum askerūñ ile hāzır u āmāde olmañuza işāret olunur [**Ctev: 205b/11-13**].

⁵¹⁰ Anadolu ağızlarındaki fonetik varyantları için bk. Sezer, 2007:1899.

Fakat bu kuvve-i muavene-i haşerat, Adil Giray'ın odasında *bulunduğu zaman* gelmiş, yani vak'a mahalline pek vakitsiz yetişmişti [Cez: s.344]. Cezmi *vurulduğu zaman* yere baygın olarak düşmüşse de yarası mühlik değildi [Cez: s.345]. Recep, Yenişehir'den gaybubet *eylediği zaman* validesinin ne hâllere gelmiş olduğunu düşündük müydü? [Gön: s.128]. Kapıdan *girildiği zaman* iki tarafında kalan boşlukta dahi birer dolap vardır ki içinde antikaya ve tuhaf şeylere dair bir çok hırdavat doludur [FBRE: s.40].

TAT: Mahmud bəy günorta, *nahar etdiyi zaman* bir də gördü ki, Əhməd bəy qapıdan girdi [AHSE cII: s.242].

AT: Söz *söylədiyi zaman* daima kiçik gözləri, qalın və iri dodaqları gülərdi [AŞSE cI: s. 39]. Molla bir gecə evdə *yatdığı zaman* damın üstündə bir oğrunun gəzdiniyi hiss eləyir [MNL: s.143]. Məgər mən özüm intihar etmək qəsdinə *düşdüyüm zaman* sən mənim həyatımı baqi saxlamaq istədinmi? [CCSE cI: s.232]. Salonda münəqişə şiddətli bir şəkil *aldığı zaman* qapı açıldı və müəssisə sahibi içəri girdi [YVÇE cI: s.238].

TüT: Kocasının ayak seslerini *duyduğu zaman* da, hemen yatağına koşup uyur taklidi yapıyordu [AdA: s.33]. Bunu *yaptığı zaman* tutucu, gerici güçler, biraz teşvikle harekete geçebilir [Cum: s.66]. *Sorduğu zaman* eşi gülümsüyor ve susuyordu [Dir: s.153]. Aliye odaya *girdiği zaman*, genç yaverle Kumandan ondan fazla müteheyyiçdiler. [VuK: s.93]. Erkek misafir *geldiği zaman* Despina'dan başka kimse salona, kapının yanına uğramayacaktı [Asil: s.33].

2. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:345).

KOT: Fakat o muhataralar zaten kendi zihnine geldiği zaman tesir etmediği halde başkası tarafından ihtar *olunduğu zaman* da hükümsüz kalmak tabii idi [Cez: s.220]. Adın nedir, seni *istediğim zaman* nerede buldurayım? [Cez: s.251]. Halbuki insan gözüyle *baktığım zaman* iki tarafı muntazam mağazalar müzeyyen,

düzvari Napoli taşlarıyla mefruş bir geniş caddede bulunduğumuzu görüyordum [AmH: s.127-128]. Hatta dadı kalfa götürmek *teklif ettiği zaman* bile ben istemiyorum [FBRE: s.66]. Fakat her hâlde al ve kır ve doru gibi elvân-ı feresden birine ilâve *olunduğu zaman* o renk ile beraber feres manasını dahi ilâve eder [Gön: s.11].

AT: Kür nêhri tēbii halında *axdığı zaman* tam ortasında küçük bir adacıq görünürdü [AŞSE: cI: s.55]. Ah, hêr uyuyan *oyandığı zaman* başı ucunda sēnin kibi bir mēlêk görēcēyini düşünsēydi, şūbhēsiz uyumağı oyaniqlığa tērcih edērdi [HCE cII: s.78].

Tüt: Bu mahalle evlerine dışarıdan *bakıldığı zaman*, içlerinde hiçbir hareket görülmezdi [TEKA cI: s.27]. O güne ait zabıt hulâsaları *incelendiği zaman* görülür ki, düşman toplarının önünde ve düşman askerlerinin süngüleri altında olsa da, Milli Meclis, başka günler pek bulamadığı ve kavuşamadığı bir yiğitlikle, o gün cesaretli anlarından birini yaşamıştır [TEKA cII: s.201]. Kocanızın iş ilişkileri söz konusu *olduğu zaman*, belki fikirlerinizi söylememelisiniz Madam [AdA: s.245]. Öyle *olduğu zaman* ben sana önceden haber veririm, sen de et yemek istemediğini söylersin, tamam mı?" [AdA: s.154]. Bunu *yaptığı zaman* tutucu, gerici güçler, biraz teşvikle harekete geçebilir [Cum: s.66].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:345).

KOT: Bu fıkrayı *okuduğu zaman* biçare Bihruz Bey o kadar tuşe oldu ki hemen ağlayacaktı [ArS: s.115]. Haydi bakalım bu parayı *aldığı zaman* şu Râkım Efendi'nin ne kadar sevinmiş olduğunu kim hesap edebilir? [FBRE: s.16].

Tüt: Herhangi bir şekilde talepleri *reddedildiği zaman* düştükleri şaşkınlığı görmek, küstahça gururlarını anlamak için kâfidir [KüMM: s.83]. Ona annesiyle *evlendiği zaman* hınç beslemişti [TEKA cI: s.250-251]. Yani zafer kazanıldığı zaman Refet Paşanın başının üstünde, gelecekte nasıl açılacağı belli olmayan bir soru işareti vardı. Beyaz Kule hatıralarına *daldığı zaman*, etrafındakileri bile başka türlü görürdü

[TEKA cII: s.514]. Nitekim sevgiden *uzaklaştığı zaman* bunun tersi olacak, her hâlden üzülecektir [ŞahS: s.4].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Hatta taamdan *kalkıldığı zaman* sofrta takımlarını De Laroche toplamaya müsaraat eyledi ki hiçbir vakit böyle işgüzarlık gösterdiği yoktu [CinH: s.28]. Kocası *vefat eylediği zaman* zimām-ı idareye dest-i himmet ü muavenet ile yapışacak bir Fratenberg kalmıştı [Tff: s.34].

TAT: Kövkəb məktubu yazıb *qurtardığı zaman*, Ağabacıya müraciət edib deyir [MFAE cII: s.181].

TüT: Çal Hasan, sabah *uyandığı zaman*, arkadaşlarından birinin odada olmadığını hayretle gördü [YSSA: s.99]. *Uyandığı zaman* bana nasıl bakacağını, bana neler söyleyeceğini merak ediyor; fakat, sebebini bilmeden, uyanmasından korkuyordum [KüMM: s.119].

1.2.2.11.9.1. {-DIk+ie} zamana kadar

Yapı:

Fiil tabanına iyelik eki almış {-dik} sıfat-fiil eki ile “zamana kadar” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda sınırlama (bitim) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Eğlencenin hitamından sonra yatağına *girdiği zamana kadar* Recep Köso’nun beyan eylemiş olduğumuz şu hâl ve hareketinden dahi anlaşılmış olacağı vechile bu adam sarhoş değildi [Gön: s.28].

TüT:Kadın, onun için Macide'nin dostluğu, büyük yengenin şefkati, annesinin ölümü ile İhsan'ın evine *alıştığı zamana kadar* hayatında eksik bulduğu ve bu ikisiyle tamamlanan şeylerdi [Huz: s.111]. Hanın kapısından *çıktıkları zamana kadar* da dönüp dönüp baktı [ŞahS: s.80].

1.2.2.11.9.2. {-dlk+ie} zamandan beri

Yapı:

İyelik eki almış {-dlk} sıfat-fiil ekine, “*zamandan beri*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Çünkü Osman Paşa Demirkapı'ya *geldiği zamandan beri* serdari bayağı ma'dûm münzelesinde tutarak ahvâl ve efkârını merkez-i saltanata arz etmeye başlamıştı [Cez: s.111]. İşaretinizi *aldığım zamandan beri* hayalinize esir oldum [İnt: s.67]. Vâkıa seni satın *aldığı zamandan beri* seviyordu [FBRE: s.191].

TüT: Sonra yavaş yavaş onunla ilerlerken Yunanlılar *girdiği zamandan beri* geçen vakayii anlattı [VuK: s.123]. Hiç olmazsa Nuran'ı *tanıdığı zamandan beri* duymadığı bir ruh hâli içindeydi [Huz: s.298]. *Tanıştıkları zamandan beri* Emma'nın yorgunluktan bahsedişini ilk defa işitiyordu [Huz: s.101]. Bak, şimdi sana doğrusunu söyleyeyim, ta küçükken, beraber Çınarlıçeşme'ye bayramlara *gittiğimiz zamandan beri* içimden böyle şeyler geçerdi ama, olacağını bir türlü aklım kabul etmezdi [KuY: s.87].

1.2.2.11.9.3. {-dlk+ie} zamanlardan bu yana

Yapı:

İyelik eki almış {-dlk} sıfat-fiil ekine, “*zamandan bu yana*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Çünkü Şah tekrar Tebriz'e gidip hükümdarlık yapmaya *başladığı zamanlardan bu yana* Sultan'dan intikam alma konusu unutulup gitti [**Şahs:** s.328].

1.2.2.11.10. {-dık+ie} çağlardan beri**Yapı:**

Fiil tabanına iyelik eki almış {-dık} sıfat-fiil eki ile “çağlardan beri” edat grubundan oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Eşyayı sezmeye *başladığım çağlardan beri*, açtığına, örttüğüne, gösterdiğine, biçimine, rengine kapıldığım perdeler... [**KafK s. 71**].

1.2.2.11.11. {-dXk+ie} sürece/süre içinde**Yapı:**

Iyelik eki almış {-dXk} sıfat-fiil ekine, “sürece” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Zarf-fiildeki hareket gerçekleştiği süre kadar ana cümlenin yüklemindeki hareketin gerçekleştiğini bildirir.

TüT: İstanbul'da *kaldığı sürece*, sık sık arkadaşlarını Hilton'daki süitine ya da çay salonuna davet ediyor, ikramlarda bulunuyor, otelin lobisindeki dükkânlardan alışveriş ediyordu [**AdA: s.67**]. Nasıl ki *yaşadığımız sürece* çocukluk-gençlik-olgunluk-yaşlılık evrelerinden geçiyorsak sırasıyla... [**SiyS: s.292**]. Emriniz başım üstüne

sultanım, yalnız Dersaadette *kaldığınız sürece* haremi hümâyuna teşrifiniz cariyelerinizi minnettar edecektir [YSSA: s.436]. Ne olur, şehirde *kaldığınız süre içinde* bizde misafir olun, siz bizim hayatımızı kırtardınız [YSSA: s.297]. Bunları *başardığı sürece* de, halkları, hadi, despotluğa katlansınlar diyelim [YorS: s.167].

2. Ana cümlemin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Alinyazısı gücünü ruhtan alırdı ve sevgi ruha yol *göstermediği sürece* bütün yollar yanlış hedeflere çıkardı [ŞahS: s.123].

1.2.2.11.12. {-dXk+ie} dem

Yapı:

İyelik eki almış {-dXk} sıfat-fiil ekine, “dem” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: İçürelər gice gice hem daşı *yatduğu dem* / Zencebıl ma‘cūniyla yiye sikencübini hem [NazT: 21a/15]. ‘Ömr bigi sini bir dem görmişem / *Gördüğüm dem* hicr odına girmişem [İsk: 1586]. Ki *söyledüğü dem* qaynada qanı / Degül yaḥdān bigi serd ide cānı [ŞHŞ: 5487]. Rikāba *başduğı dem* irdi Cibrıl / Didi seyrāna yol yoq itme ta‘cıl [KYZ: 7625]. Anuñ-ıçun *dogduğı dem* söyledi / Kendüzini halka ma‘lūm eyledi [Gar: 2531].

KOT: Sırr-ı dehānıñı diye şandum hele şabā / Söyletmedi *açıldığı dem* gönçe-i teri [NMD Gaz: 327/3]. turre āvīhte-i zirve qaşın *oldığı dem* / Dilde bir ḥāhiş olur valsa ki vaşf eyleyemem [HasD Müf: 15]. Cān u dilden sever anı ‘Oşmān / *Gördüğü dem* yüzün getürdi imān [MEM: 637]. Yārı gördükde gözüm yaşı bulansa tañ degül / Nev-bahār *irdüğü dem* şular ider tuğyān aqar [Muhb:559/5].

TAT: Məst *olmadığım dām* yox idi dəhrdə bir gün / Səd heyf, ölən vəqtdə huşyar ölürəm mən [SAŞ cI: s.248]. Elmə görə qıldı məlayik sücud / Adəmə *əmr etdüğü*

dəmdə Xuda [ŞİGD: 7/8]. Qarə geyüb rindü tərşə muğsifet xırqənişin / *Öldüğü dəm* bağlanur gər belünə zünnar məst [ŞİGD: 19/26]. Qara polat öz kılıcum yok kim *karvaşduğı dem* iki piçe-y-idüm [DK: D184/10-11]. Həyât-ı kudret *itdüğü dem* kaddüñe nəzar / Kılmış bu nəz u ‘işveyi ancaq qabā saña [HD: 6/2].

1.2.2.11.12.1. {-DXK+ie} demden beri

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiil ekine, “*demden beri*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığından beri*” anlamında, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Ferhād-ı ‘aşkıñ *olduğu demden berü* gönül / Kūh-ı gāmında tîşe ile deldi her dağı [EFİD Gaz: 54/2].

1.2.2.11.13. {-dXk+ie} an⁵¹¹

Yapı:

İyelik eki almış {-dXk} sıfat-fiil ekine, “*an*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman (gecikmesiz zamandaşlık) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Belki de Nîlüfer'in kız kardeşini ilk *gördüğü an* yüreğinin en derininde hissettiği o sahiplenme, koruma, kendini anne yerine koyma duygusunun aynını duymuştu [AdA: s.151]. Buna kanaat *getirdiği an* Tosun'un yüzündeki tahavvül, Aliye faciasının ilk sahnesi oldu [VuK: s.141].

⁵¹¹ Ediskun'da (2007:264) zaman zarf-fiili olarak geçmektedir.

1.2.2.11.13.1. {-dXk+ie} anda

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiil ekine, “*anda*” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zaman (gecikmesiz zamandaşlık) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:341).

EAT: Ammā kaçanki bir Kişi ucda ***durduğu anda*** doğup anda büyüdiğiçün ola [MŞ. 30b/3-4]. Okımag u bilmek ü kılmakdur iş / ***Kılduğu anda*** kabûl olmakdur iş [Gar: 2771]. Sözi pes bogsa gerek anda bogaz / Ya’ni bogaz ***didüğü anda*** bog az [Gar: 8453].

KOT: Mal’ûm olsun ki ol kuvvet ki insānda zāhir ü mü’eşşirdür, kuvvet-i taleb-i gıdādur ki tıfl mütevellid ***olduğu anda*** māderinüñ pistānından süd emmege ta’līm ü telkīn olmadın tabī’atı ilhām eyledi [AA: 72a/8-11]. Hāzret-i pādīşāh-ı gerdün-iktidār ḥasan Paşa’yı çadırına gönderüp ḥaymesine ***varduğu anda*** teslim cān etdi [Ctev: 263/2-3]. Öyle mukabelelerde ise Adil Giray’ın gerek tahkīr ve gerek istihzasında olan kuvveti tecrübe ile bildiği için okuyacağı sözlerin te’siriyle gayzından çatlayıp da intikamından mahrum olmak korkusuyla mektubu ***aldığı anda*** açmaya cesaret edememişti [Cez: s. 241]. Tamam Köstem üzerinde Osmanlı binası olan o cesim ve muntazam köprü epeyce yakından ***görüldüğü anda*** Recep Köso’nun hatırına birdenbire mühim ve müthiş bir şey gelmişçesine tavrı tegayyür ederek kendisini topladı [Gön: s.188]. Zira kalp uyku hâlinde iken pek muntazam ve hafif vurmakta olup ***uyandığı anda*** evvelki hâl-i intizamının aksine olarak halecanla uyanmaya başlar [FBRE: s.120].

TAT: Hər nə istərsən bulasan bunda gəl / ***İstədiğin anda*** degil, bunda gəl [Nes cII: s.320].

TüT: Teyzem onu, bu sözleri ***söylediği anda*** görmek isterdi [YDBY: s.159]. Koydu ya, gene de çekip gitmeyecek, nasıl olsa dönüp gelecek hayvanı hiç ***beklemediği***

anda kocaman postallarıyla ezecekti [Mur: s.36]. Hem o cins keşiflerden idi ki insana ancak en son dakikada, zihnin her şeyle alâkasını kesip kendi kendisi olduğu, en saf şekilde *işlediği anda* gelebilirdi [Huz: s.385]. Bu cümle ağzından *çıktığı anda* Gülizar Begüm'ün pişman olduğunu, yüzündeki kızarıklığın bu utançtan dolayı oluştuğunu anladım; lakin yine de yüreğim bu sözün ağırlığını kaldıramadı [ŞahS: s.74].

1.2.2.11.13.2. {-duk+ie} andan

Yapı:

İyelik eki almış {-duk} sıfat-fiil ekine, “*andan*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-dığından beri, -dığı andan itibaren*” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Déyicek şî'ri ol miskin lebûñ gibi kıllur rengîn / Müferrih *olduğu andan* bilürem sen de bilürsin [MN: 102/8]. Ağac taş dahı velîlere muñî‘ *olduğun andan* bilesiz kim uşbu tahta eyidem, harekete gele, uşbu evi yorana [TezE: 144a/1-3].

1.2.2.11.13.2.1. {-DXk+ie} andan beri

Yapı:

İyelik eki almış {-DXk} sıfat-fiil ekine, “*andan beri*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-dığından beri, -dığı andan itibaren*” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Vâkıa nefsü'l-emirde kelâmın haktır ve Huda bilir ki Şehzâde Nesîl'i *gördüğün andan beri* bu madde zihnimde cevalân etmektedir [Muh: s.200].

Tüt: Aylin, Tayibe'yi zaten *doğduğu andan beri* kendi doğuramadığı çocukların yerine koymuştu [AdA: s.151]. Bu kadının resmini *gördüğüm andan beri* geçen birkaç

hafta içinde, ömrünün bütün senelerinden daha çok yaşadığımı hissediyorum [KüMM: s.88]. Boncuk mavisi gözleri, eşya üzerinde bir saniyeden daha fazla duramıyor ve *doğduğu andan beri* mahkûm sebepsiz bir iç sıkıntısı aksettiriyordu [KüMM: s.29]. Evden *uzaklaştığı andan beri* vehimleri artmıştı [Huz: s.361].

1.2.2.11.13.2.2. {-DUk+ie} andan itibaren

Yapı:

İyelik eki almış {-DUk} sıfat-fiil ekine, “*andan itibaren*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “*-dığından beri, -dığı andan itibaren*” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Aylin nedense *doğduğu andan itibaren*, Nilüfer'in ona yapacağı haksızlıklara ve edepsizliklere karşı, tılsımlı bir zırhla kaplanmış gibiydi [AdA: s.114]. Ne var ki ana rahmine *düştüğü andan itibaren* bilirsin ki bebek senin kontrolünde değildir [SiyS: s.243]. Defterimi kaybettiğimi *anladığım andan itibaren* güçlü bir yazma, not alma isteği belirliyor içimde [SiyS: s.32]. Belki de bunun için ilk *gördüğüm andan itibaren* sizde hoşuma giden bir şey bulduğuma hükmettim [KüMM: s.79]. Doktorun ağzından zatürree kelimesini *duyduğu andan itibaren*, garip bir teheyyüç içinde yaşıyordu [Huz: s.22].

1.2.2.11.14. {-Dİk+ie} müddet

Yapı:

Fiil tabanına iyelik eki almış {-Dİk} sıfat-fiil ekine, “*müddet*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Zarf-fiildeki hareket gerçekleştiği süre kadar ana cümlelerin yüklemindeki hareketin gerçekleştiğini (süre) bildirir (Tiken, 2003:343).

KOT: Salonda bu işler cereyanı *eylediği müddet*, Râkım öte tarafta Ziklas’a dahi böyle bir alaturka ziyafetin usul ve âdatını anlatırdı [FBRE: s.148]. Muhavere *devam ettiği müddet* bir cehennem azabı geçirdi [Cez: s.323]. Ve bi-kuvveti'llahi teâlâ muradımız *olduğu müddet* işbu avâlimde âsâyiş irâdemize müfevvezdir [Muh: s.229].

1.2.2.11.14.1. {-duk+ie} müddet zarfında

Yapı:

Fiil tabanına iyelik eki almış {-duk} sıfat-fiil ekine, “*müddet zarfında*”⁵¹² edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Zarf-fiildeki hareket gerçekleştiği süre kadar ana cümlemin yüklemindeki hareketin gerçekleştiğini (süre) bildirir.

KOT: Şu merasimin icra *olunduğu dakikalar zarfında* Filomene’in gözlerinden pırlanta gibi yaşlar dökülüyor idiyse de bunlar elem ve ıstırap yaşları değil şadi ve sürur yaşları idiler [Gön: s.209].

Tüt: Son zamanlarda, bilhassa İstanbul’da *bulunduğum müddet zarfında*, bu manasız hicapla bu manasız hicapla mücadeleyle niyet etmiş, arkadaşlar vasıtasıyla tanıştığım bazı genç kızlara karşı serbest olmaya çalıştım [KüMM: s. 60].

1.2.2.11.14.2. {-dlk+ie} müddetçe

Yapı:

Fiil tabanına iyelik eki almış {-dlk} sıfat-fiil ekine, “*müddetçe*” sözcüğü getirilmiştir.

⁵¹² Zarf sözcüğünün edat olarak kullanımı için bk. Li, 2004:793-794.

İşlevi:

1. Zarf-fiildeki hareket gerçekleştiği süre kadar ana cümlemin yüklemindeki hareketin gerçekleştiğini bildirir (Tiken, 2003:343).

TüT: Ama ben, İstanbul'da *kaldığım müddetçe*, benimle mümkün olduğu kadar az alâkalı görünmesini de rica ettim... [TEKA c.I: s.370]. *Yaşadığım müddetçe* türlü türlü yerler gezecek, dilini bildiğim ve bilmediğim insanlarla tanışacak ve her yerde, herkeste onu, Maria Puder'i, Kürk Mantolu Mandonna'yı arayacaktım [KüMM: s.125]. Ancak bu itibar Tomanbay'ın sadakati *devam ettiği müddetçe* baki kalacaktı [YSSA: s.419].

1.2.2.11.15. {-DXk+ie} esnâda⁵¹³

Yapı:

İyelik eki almış {-DXk} sıfat-fiil ekine, “*esnâda*” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-dığı anda” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Ennetü'l-firdevsi âşiyân *itdüğü esnâda* veliyyü'l-eyādî ve'n-ni'am sālîfüz-zıkr maḥdüm-ı mükerrem Paşa-zâde hüseyin Efendi ḥazretleri bir gün merḳad-i münevveleri ziyâretine varup..... ne mertebedür [Raz: 47b]. Az zamânda çok mertebeye vâşıl *oldukları esnâda* mumâ ileyh Maḥmūd Çelebi'ye ba'zı ihvân dirler ki [Raz: 68a]. Diyâr-ı 'Acem'e *girdükleri esnâda* ibtidâ-yı teveccühlerinde bir vâḳt-i ferḥunde-fâlde 'âlem-i mişâlde görmişler ki [Raz: 234b/234a]. Müjde-i feth İstanbul'a vusûl *bulduğu esnâda* bu abd-i fakîr didüğü tarihtir [ZN: 93a]. Bu sözleri pederinden *işittiği esnada* Filomene'in kalbinden neler geçtiğini kendisi söyleyebilir mi ki biz yazabilelim? [Gön: s.116].

⁵¹³ Ediskun'da (2007:264) zaman zarf-fiili olarak geçmektedir.

Tüt: Genç kız şu son sözlerini *söylediği esnada*, Naim Efendiyi sürekli ve inatçı bir hıçkırık tutmuştu [**KirK: s.124**]. ...başgediklerinin naklettiği hakikatse, mevkufların kamyonu *bindirildiği esnada* içlerinden birisi: “Yahu, bizi nereye götürüyorlar?” diye soracak olmuş, eski bir nâzır, zannederim Nafia Nâzırı Ali Münif Bey, kalın kalın cevabı bastırıyor [**DSE: s.108**]. Bir ramazan bayramının birinci günü, sabahleyin namazdan *dönüldüğü esnada*, Yusuf, yeni yaptırdığı “şeytanbezi” elbiseleri giymiş, Şahinde’nin süslediği Muazzez’i syrediyor ve gülümsüyordu [**KuY: s.35**].

1.2.2.11.16. {-DXk+ie} devrede

Yapı:

İyelik eki almış {-DXk} sıfat-fiil ekine, “*esnâda*” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-dığı zaman*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Fakat şu da bir gerçektir ki, Tekke ve Zaviyelerin kaldırılmasına *gidildiği devrede*, bu tarikat ve tekke teşkilâtı artık bozulmuştu [**TEKA cIII: s.220**].

1.2.2.11.17. {-DXK} için

Yapı:

{-DXK} sıfat-fiil ekine “*üçün*” çekim edatı getirilmiştir.⁵¹⁴ Orhun Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesinde kullanımları tanıklanmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-dığı için*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁵¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Erdal, 2004:296.

OT: Teñri küç **birtük üçün** kañım kağan süsi böri teg ermiş, yağısı kony teg ermiş (*Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş*)⁵¹⁶ [KülT: D12] Anda kirse teñri **yarlıkaduk üçün** kutum ülügüm bar üçün ölteçi budunuğ [tirgür]ü igit[t]im (*Ondan sonra Tanrı buyurduğu için, devletim, kismetim var olduğu için, ölecek milletidirilip besledim*)⁵¹⁷ [BilK: D23]. Teñri yir bulgakın üçün ödiñ[e] küni **tegdük üçün** yağı boldı (*Gök, yer bulandığı için, ödüne kıskançlık değdiği için düşman oldu*)⁵¹⁸ [BilK: D29-30]. Teñri **yarlıkaduk üçün** men **kazğanduk üçün** Türk budun kazğanmış erinç (*Tanrı bahşettiği için, ben kazandığım için Türk milleti kazanmıştır*)⁵¹⁹ [BilK: D33].

EUT: Kayu tıltağın tiptiser dört kirtülerde **tutulmaduk üçün** (“Hangi sebeple?” diye dersin, dört gerçeklerde tutulmadığı için) [Üİ: 100b/6-8]. Yaruğ kelip tünerigig **yayduk üçün** anıg kılınçlıklar barça kaçañ kıta bulgantı (*Aydınlık gelip karanlığı dağıttığı için kötü amelliler hep çok defa bulandılar, şaşırdılar*) [ETİF: s.17].

HT: Aymışlar: kâzirler erdiler, halâyık tonların **ak[artduk] üçün** havâri atadılar [RKE: 171v/4-5].

EAT: Zihî şükr sultân **idindük için** / Anı ki atası ola şâh-ı Çîn [SN: 3623]. Şerîf **olduğ için** eti yinmedi / Şoñı tâhir oldu necîs dinmedi [MUN: 7637]. Yine ümîdi bir kezden **üzilmedükçün** döner taşra hareket eyler [HS: 39b/5-6]. Hem âhir şartı **turmaduğ için** şâh / İrişdi varıta k’oldı gayret-i râh [SHŞ: 4604].

1.2.2.11.17.1. {-DXk+ie(n)} üçün/içün/için⁵²⁰

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiil ekine “üçün” çekim edatı getirilmiştir. Ekin Eski Türkçedeki şekli ile ilgili olarak Erdal (2004:484), “A Grammar of Old Turkic” adlı eserinde; “In Orkhan Turkic the -dOk+ possessive suffix in the

⁵¹⁶ Çev. Ergin, 2010: 13.

⁵¹⁷ Çev. Ergin, 2010: 43.

⁵¹⁸ Çev. Ergin, 2010: 47.

⁵¹⁹ Çev. Ergin, 2010: 49.

⁵²⁰ Koç’ta (1990:333) zaman ve neden ulacı; Banguoğlu’nda (2004:437) sebep zarf-fiili olarak geçer. Ayrıca Anadolu ağızlarında fonetik varyantları için bk. Sezer, 2007:1889.

accusative+ için contruction is casual” açıklamasını yapmıştır. Buradan da anlaşıldığına göre {-dXk} sıfat-fiil üzerine iyelik ekli yükleme hali (eksiz akuzatif) gelmiştir. Bu sonrasında “*üçün* edatıyla sebep bildirmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:333).

OT: Begleri budunu tüz süz Tabğaç budun tebligın kürlüğ için armakçısın için inili eçili *kiñşürtükün için* begli budunlığ *yoñşurtukın için* Türk budun illedük ilin içğini idmiş, kağanladuk kağanın yitürü idmiş (*Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, aldatıcı olduğu için, küçük kardeş ve büyük kardeş birbirine düşürdüğü için, bey ve millet karşılıklı çekiştirdiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş*)⁵²¹ [**Kül: D6-D7**]. *Qazğantuğın için* udu özüm *qazgantuğum için* il yime il boldı, budun yime budun boldı (*Kazandığı için ve kendim kazandığım için il de il oldu, millet de millet oldu*)⁵²² [**Ton II.t: D5-6**]. *Bilmedükün için* biziñe yañıldukın *yazındukın için* kağanı ölti, buyrukı begleri yime ölti (*Bilmediği için, bize karşı yanlış hareket ettiği, ihanet ettiği için kağanı öldü, buyruku, beyleri de öldü*)⁵²³ [**BilK: D16**].

KT: Biliglig ukuşluğ *tidükün için* / Anı arzuladım havağa öcün [**KB: D3164**].

HT: Yüsuf qarındaşları birle eđgü mu‘âlemet kıldukı tağı olarnıñ cefâsıña şabr *kıldukı için* [**RKE: 66r/9-10**]. Efzâl-ı a‘mâl-i enbiyâ üze farıza için Dāv[ud] tefahhüs *kılmadukı için* ‘itâb keldi, şavâb-ı cevâb bu turur [**RKE: 135v/11-12**].

EAT: Dil *urduğı’çun* yüzümüz ol havz-ı şafâdan / Şimdi yiridür dökse gözüm Zemzem-i Baḥḥā [**CSD: 6/59**]. Özin *itdügiçün* perkend perkend / Tenine yir yir urmuşlar demür bend [**HN: 829**]. Bini benden *alduğun-çün* saña bende olmışam /

⁵²¹ Çev. Ergin, 2010: 11.

⁵²² Çev. Ergin, 2010: 81.

⁵²³ Çev. Ergin, 2010:39.

Her ki ‘âşık ola yohluğ durur anuñ hıl‘ati [MN: s.201]. Ya‘ni bir gişi üç dörd gişiye bir kelime il sögse, degme bir gişiye *sögdügi için* həd uralar Şāf‘i katında [NHT: 108a/12-13]. Ben işbu zamāna anı bilmişəm / *Yaramazıduğum için* qalmışam [SN: 5688].

KOT: Qulum *dédügiçün* şəh geldi vecde / Bu şükre bir ki sā‘at kıldı secde [EG: 48b/7]. Şarab *içdügün-çün* idüp terk-i bîm / İçersin cehennemde mâ-i hamîm [CK: 2541]. *Gittidiğiçün* bende senden geçdi vaxt-i hüsn-i yâr / Geç geçəndən sen dahı ey ‘âşık-ı bî-çâre var [RıfD Müf: 2]. Tûti vukûfı olmaduğundan qavl-i kûfi güzâf egleyüp i‘tirâf *itmedügiçün* tərəf-ı hılâf tutdı [Bül: 59b/2-3]. Leb-i renginüñe *öykündügi için* mahzâ / Renkler virdi ‘akîk-i Yemene necm-i Siheyl [HZD Gaz: 262/4].

TAT: *Etdiğiçün* hüsnünə qarşı kəmal izharı gün / Bir gün olmaz kim, ona gərdun yetirməz bir zəval [FuzE cI: s.200]. Yüzünə qarşı gönçə *güldügiçün* / Səhər ağzına çalmış qan oturmuş [Hat: s.112]. Həsərətindən oda *yandığı için* qul Kışvəri / Ol səbəbdən çün səməndər nan sevdim aqibət [Kiş: s.18]. Allahverdi bəyin oğlu Tanverdi bəy Varşavada firəng dili *öyrəndiyi üçün* hər məclisdə məndən hörmətli idi [MFAE cI: s.51]. Ol aləmi-itlaqdan, ol şəmsi-din xəllaqdan / *Ayrıldığıçün* zərrəvəş bu dünyaya nalan gəlir [Nes cII: s.200].

AT: Sən bilirsən ki, təzə otağa *köçdüyüm üçün* bu gün mənim mənzilimdə qonaqlıq olacaq? [CinC: s.175]. İşdən başı *ayılmadığı üçün* evlənməyə də vaxt tapmamışdı [BHN: s.130]. Üçüncü sinif insanlar isə ömrlərinin axır vaxtları *olduğuyçün*, həvəsləri getdikcə *əksildiyiçin*, hər bir işdə *yorulduqları üçün* onlardan da kömək xahiş etmək olmaz [HopH cII: s. 205]. Telamonun hirsli külək kimi bir anda yatdı və öz böyük yoldaşının xatirinə *toxunduğu üçün* utandı [EKah: s.40].

GT: Şindi sana geldi sıra *ettiklerin için* cavap edəsin [MSİ: s.48]. Türküyü *çaldıkları için* onnara verərlər bir kırmızı yımırta hem bir basmacık [GKA: s.30]. Klisə küüdə *işləmedii için*, adət hem onun atributları batmışlar [GKA: s.57]. Sən hep

sölärdin, sölärdin onun *yaptıkları için*, da te dayanmadı, gitti [SeçY: s.385]. Türk alfabetin unifikeyası *olduu için* bu insannar biri-birinin yazılarını kıyatlarını pek islää okuyup annadırlar, ama bu iş Stalinin hoşuna hiç gelmedi [PubY: s.63].

KaT: Bizim hatırumuza ata mine lızım *geldüğü* – *çün* bu hop acıypTir [KaşT: 3-a/23-24].

TT: Çagalara özüniñ *gerektiği için* söyýändiklerine ol ynandy (Çocuklara kendisinin *gerekli olduğundan* söylemiş olduklarına o inandı) [OwA: s.25].

TüT: Kongre de bu ilkeleri *belirtmediği-için*, başlayacak İktisat devrinin ölçüleri ve nizamı henüz dumanlıydı [TEKA cIII: s.330]. Damat Ferit hükümetleri hiç *ilgilenmediği için* yarı çıplak askercikler dilenerek karınlarını doyurmuş, yol parası edinebilmişlerdi [Cum: s. 91]. Yahudilik kadından/anneden *geçtiği için* insana, böyle bir şeyin olabilmesi ancak Robin'in annesinin yahut anneannesinin Yahudi olduğunu ispatlaması halinde mümkündü [SiyS: s. 60]. Kilye limanı aşırma ateş altında *olduğu için* yüksek tepelerin koruduğu Akbaş'ta demirlediler [Dir: s.315]. Karısı ona sözünde durup *evlendiği için* teşekkür ediyor, ama şimdi sözünde durma sırasının kendinde olduğunu söylüyordu [AdA: s.33].

1.2.2.11.18. {-dXk+ie} ecilden⁵²³

Yapı:

İyelik eki almış {-dXk} sıfat-fiil ekinden sonra, “dolayı, ötürü” anlamındaki “ecilden” sözcüğü getirilmiştir. Sebep bildirir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğundan” sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁵²³ Ediskun'da (2007:272) sebep zarf-fiili olarak geçmektedir.

KOT: Âhir Süleymân peygâmbir ol kız puta *tapduğı ecilden* ve Süleymân haqq taraķın koyup ol kıza goñul virdiğünden ‘âķibet Süleymân peygâmbir ‘a.s. bir niçe vâķi‘alar oldi [TAO: 49b/8-11]. Ammâ ğayrılara zulm itdüğinden ötüri sevmeseñ ve yâ fıskı ve *ma‘şiyet itdüğü ecilden* sevmeseñ ol güzeldür [Vas: 23a]. Senüñ emrüñ işe işlemezsin, Rasûlullâh ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm *sünneti olduğı ecilden* işlerin. [Vas: 29a-29b]. Kalkbinde şafâsı olmaduğı ecilden şadâsı beddir [Bül: 42b/6]. ... ve bâtında olan ma’nâyı *bilmediğı ecilden* müsemmâyı bulmayup hemân ismde kalmışdır [Bül: 48b/15-49a/1-2].

1.2.2.11.19. {-DXK+ie} sebebinden

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiil ekinden sonra, “sebebinden” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -dığından” sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bular dağı oldılar Tañrılarından uçmak *virdiğı sebebinden* [ACT: 235a/12-13].

1.2.2.11.20. {-dUk} teg

Yapı:

{-DXK} sıfat-fiiline, “teg” çekim edatı getirilmiştir. İyelik eki kullanılmamıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Ara körse yügrür bezenip udu / Ara **körmedük teg** kılur yir qoðu [KB: D402].
 Bolup **toğmaduq teg** yitip bardı can / Ajunda atı qaldı belgü nişan [KB: D1522].
 Ançaqlı **bolmaduq teg** siziñ ara anıñ ara dostluq, kâşki men bolsam olar birle
 qurtulğatım, qurtulmaq uluğ [KSKT: 26/41b1].

HT: Ol vaqtın kim açtuq andın ziyānını, keçti, tamām **ündemedük teg** bizni, ziyān
 tapa sıqadı anı [HKT: 201b/ 3-4].

1.2.2.11.20.1. {-DXk+ie} teg

Yapı:

İyelik ekli {-DXk} sıfat-fiili ile “*teg*” çekim edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı gibi*” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ol eyledügin bilürem şek degül / Bu deñlü söz **uzandığı dek** degül [SN: 5633].

KOT: Sābıqa feth **olduğı-tek** oldı qur‘adan emān / Qal‘a içre şoñra barut-ğāne k‘oldı
 muhterik [HD. 282/2]. Cür‘a ‘ahd it n‘ola bezmünde sebū-keş olayın / Başumuñ
 üstine emrūñ **didigüm tek** olsun [Beh Gaz. 394/2].

TAT: Sən yəqin eləyibsən ki, mən **dediyim tək** eləyəcəyəm [AHSE cI: s.191].

AT: Min hidrogen bombasından qorxuludur sənin üçün qanan bir baş, yanan ürək! /
 Sən atomdan qorxmamısan bir fikirdən, düşüncədən **qorxduğuntək!** [BVSE: s.194].

2. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı zaman, ...-r...-mez*” anlamında zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık)⁵²⁵ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁵²⁵ Ana cümleinin yüklemindəki hərəkət, zarf-fiildəki hərəkətlə eyni zamanda derhâl olur.

EAT: *Gördügi tek* bildi ol iḥvânını / Âh-ı fūrkat yaḫdı ol dem cânını [KYZ: 5093].

1.2.2.11.21. {-dIk} ýaly

Yapı:

Türkmen Türkçesinde kullanılan bu yapı {-dIk} sıfat-fiil eki ve “ýaly (*yalı* [*<yanlıg>*])” çekim edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-miş gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Muny *halamadyk ýaly* köne gabyr birdenkä onuň donunyň synnyndan çalyyp tutupdyr (*Bunu beğenmemiş gibi eski mezar aniden onun elbisenin eteğinden sararak tutmuştur*) [Kepb: s.4]. Amansähet göýä hiç zat *eşitmedik ýaly*, ýene ferma müdirine sorag berdi (*Amansehet güya hiçbirşey işitmemiş gibi, gene firma müdürine soru sordu*) [BöT: s.32]. Edil *ýaşalmadyk ýaly*, olar unudylyan günlerdi (*Sanki yaşanmamış gibi onlar unutulmuş günlerdi*) [ÜNB: s.13]. Bu gürrüňler hamala *bolmadyk ýaly* bolsun (*Bu konuşmalar gibi olmamış gibi olsun*) [ÜNB: s.75]. Men ony şu yagty cahana *inmedik ýaly* edeyin-diýip arlamaga başlapdyr (*Ben onu dünyaya gelmemiş gibi yapayım, diye kükremiş*) [THM: s.70].

1.2.2.11.22. {-dUk} gibi

Yapı:

{-dUk} sıfat-fiil ekine, “gibi” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-miş gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ke’ennehu ol ḥaḫ sözleri hîç *işitmedük bigi* olalar [MÜR: N20b/10]. Her kim beni ańsa, seni ańmasa beni *ańmaduk gibidür* yā Muḥammed! [ACT: 208b/7-8].

1.2.2.11.22.1. {-DXk+ie} gibi⁵²⁵

Yapı:

İyelik eki almış {-DXk} ekinden sonra “gibi” edatı getirilmiştir. Bu eki, Hengirmen (2005: 261) ve Ediskun (2007: 265) kıyaslama ulacı olarak değerlendirmiştir. Koç’ta (1990:333) zaman ve benzetme ulacı; Banguoğlu’nda (2004:438) ise (gerçek) karşılaştırma zarf-fiili; Demir (2005:476) karşılaştırma zarf-fiilleri içinde incelemiştir.

Gagavuz Türkçesinde {-dlǵI} zarf-fiil ekinin diğer bazı ekler gibi imlasının tam olarak sabitleşmediği gözükmemektedir. Ek genellikle metinlerde {-dII}, {-dI} veya {-dIy} şekliyle bulunmaktadır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:331).

EAT: Eger vezîr pâdişâhdan *korğduğı gibi* Tañrı ‘dan korksa ferişte olaydı [GT: 22a/6-8]. Elma şarâbını *düzüdügümüz gibi* bunu dağı düzeler, isti‘mâl ideler [ŞMK: 20b/11-12]. Gemide *didügi bigi* yircügez / Düzüp günde hön viribir iki kez [SN: 3047]. Du‘â eyler gişiler şer bile nefesine hayır du‘â *eyledügi gibi*, taḥḫîk Âdem ta‘cîl eyleyicidür [KUR: 195b/7-8]. Peyğâmbet ḥazret ‘aleyhi’sşalavâtı ve’s-selâm buyurdu ki ta‘bîr *itdükleri gibi* vâkî‘ ola dâdi [MG: 164b/1-3].

KOT: Meşelâ seḥânuñ ihtiyâtı, *didügümüz gibi* ziyâde cānibine meyl itmekle olur [AA. 70b/12-13]. Kim ki diğ görse şorar ḥaber / *Didügi gibi* çıkardı ḥayr u şer [KYZ: 3812]. Tâ kim gönli *diledügi gibi* hareket idesiz keder nesne olmaya [MenN. 69b/2]. Bedenüm kal‘asını yıkdı harâmî-i gamuñ / Ezel *olduğı gibi* olmaya ‘ömren ma‘mur [HZD Gaz: 108/2]. Rûḥ cisme *itdügi gibi* ḥulûl / Mâḥ kaşırına gelüp itdi duḥûl [MihM: 221].

⁵²⁵ Anadolu ağızlarındaki fonetik varyantları için bk. Sezer, 2007:1887-1888.

TAT: Zöhrə söznən *dediyi kimi*, dilcavabı da bulağa necə getməyinnən, necə görüşməyinnən danışdı [AEE: s. 205]. *Biz bildiyimiz kimi* şəhadət edəcəyik [MFAE cI: s.179]. Belə olduqda, incəlikləri düşünən ağılın *göstərdiyi kimi* kainatın öz varlığında dayanmağımız layiq deyilmidir? [MFAE cII: s.133]. Amma bu müstəbidin zamanında bütün ədəbiyyat *sıxıldığı kimi*, teatro da boğulmaqda idi [AHSE cII: s.328].

AT: Təmtəraqlı nekroloqlarda *yazıldığı kimi*, onlar ölməyib, ruhən yaşayırlar [QG: s. 154]. Lujinlə danışarkən qəzəblə, nəfəsi tutula-tutula *qurtardığı kimi*, indi də sözünü elə qurtardı [CinC: s.175]. Sonra o, Yazona elə baxdı ki, arqonavt titrədi və başa düşdü ki, bu iş heç də ona qabaqca *göründüyü kimi* asan deyil [EKah: s.56]. Kralın əmrlərinə itaət etməmək və onu öz mənfəəti üçün *istədiyi kimi* pozmaq ixtiyarı heç kəsə verilmir [ŞeDi: s.40]. Orta əsrlərdə *olduğu kimi*, hər bir ev qələ şəkli almış, kirəçilər də könüllü əsgər kimi səfərbərlik halında idi [YVÇE cI: s.231].

GT: Ölə düşünmüş, ama *düşündüyü gibi* yapamamış [GagM: s.99]. *Bildiiniz gibi* adıydı onun İgnat [PubY: s.150]. Allaa versin *sölediiniz gibi* olsun, sizin aazınızdan Allahın kulaana etişsin [MSİ: s.27]. Kalmış *dediy gibi* evdə Ayı-Kulak, yapmış işlərini, hazırlamış mancayı... [Mas: s.64].

TüT: Diplomasi alanında bu toy generalle *istədiyi gibi* oynar, bu yarışın acısını çıxarırdı [Cum: s. 169]. Ama ne denli sıkı denetlerlənse denetlesinlər, tıpkı çocukluğunda *yaptığı gibi* ikinci kattaki pəncərələrə koşup, burnunu kafələrə yapışdırmasına mənə olamıyorlar [SiyS: s. 52]. Leyla düğün tarixini *istədiyi gibi* saptayabilirdi [AdA: s.32]. Bunu *olduğu gibi* kabule etməkdən başqa çaresi yok [KüMM: s.122]. Sarıkamış haritada *göstərilədiyi gibi* tepenin hemen arkasında değildi [Dir: s.95].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, ...-r...-maz” anlamında zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık)⁵²⁶ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 331; Benhür, 1993: 82; Deny, 1941:965).

EAT: Başüm dāyım sağ tendürüst olsun diyen kişi, hemen uykudan *uyandığı gibi* kağırsun, tükürsün ve sümüksün [ŞMK: 3a/3-5]. Tîz tîz şu *dökdüğü gibi* şehveti dağı tîz iner [ŞMK: 9b/10-11]. *Geldüğü gibi* tehî-dest uş gider / Pes kişi dünyâyı dutuban nider [İsk: 8601]. Melik gözetdi, Fasil kolın *kaldurduğu gibi* Melik çüst koltuğı altında şöyle çaldı kim la‘inüñ bir kolu ile başı havāya perrān oldu [DN: 240b/7-9]. Münācāt *itdüğü bigi* o ‘āşık / Münācātın kabul eyledi hālîk [CH: 1955].

KOT: Nifak Cadı, Muhabbet Pehlivan’ı *gördüğü gibi* gözleri hiddetinden kan çanağına döndü [AmH: s.51]. Sefînenin geldiğini *gördüğü gibi* mukarreblerinden birini irsâl ve bahçıvan-zâdeyi alıp getirmelerini fermân eyledi [Muh: s.170]. Levhı alıp başıma *koyduğum gibi* derhal bana bir sersemlik gelip gözüm yummuşum [Muh: s. 288]. Bu ağaçlığa *varıldığı gibi* şose yol sağ ve sol olmak üzere iki şubeye ayrılır [ArS: s.1]. Seni *gördüğü gibi* şem‘-mişâl / Baş vire yine yirinden fi’l-hâl [SOE: 2004].

AT: O nêdênsê elê têsêvvür edirdi ki, burada hêr şeyi qoyub *getdiyi kimi* görêcêkdir [CinC: s.179].

GT: Sabalen, *kalktımız gibi*, anam elinā ayazma döküp islaardı bobamın saçını, kutlaardı o gününnen çekardı kulagını, ömürü uzun olsun deyni [PubY: s.151]. Başakadan o annamadı kendi da, ama ona *etişti gibi*, nesoy sa duygu, angısını o ileri yoktu taa duyduu [CanY: s. 99]. Oradan işitmiş nasıl Cendem-Babusu sopasını kakarak, papuçlarını sürüderäk gelmiş, *geldüğü gibi* en ilkin sormuş [Mas: s.70]. Beni *gördüğü gibi*, o kalktı [GDG: s.26]. *Oturduu gibi* döküp içêr rakıyı yalnızça, nicâ kendindâ evdâ [MSİ: s.22].

⁵²⁶ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda derhâl olur.

Tüt: *Tuttuğu gibi* camdan atıyor torbayı [SiyS: s. 210]. Sırığına *abandığı gibi* masanın üzerindeki yığından uçuşa geçip, hooop bir derginin üzerine atlıyor Sinik Entel Hanım [SiyS: s. 151]. Ben öğleyin yemek kabını *kaptığım gibi* düşünüyorum idareye [Mur: s.199]. Otelde el ayak çekilince Ali, *fırladığı gibi* Radyoevi'nin önüne gitti [ÖYat: s.274]. *Kaldırdığı gibi* çocuğu içeri götürdü [ÖYat: s.278].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-makla beraber” anlamında ilave-üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Ediskun, 2007: 265).

KOT: Haftada beş kapı dolaşanlarda bu endişe *olmadığı gibi* Rumeli’de daima köylerde, kırlarda gezip tozmaya alışkın olanlarda bu hâl hiç yoktur [Gön: s.28]. Yolunda edilen bir teklife rıza gösterdi ise de sözün doğrusu bu karar kendisini *ümit-vâr edemediğı gibi* o rızayı dahi gönlü istemeyerek göstermişti [Gön: s.61]. İşin bu ciheti Petros tarafından dermiyan olduğu ve validesi canibinden filhâl *tasdik kılındığı gibi* Filomene tarafından dahi reddedilmedi [Gön: s.100].

TAT: Anaxanım Yanşağı yaddan *çıkartmadığı kimi*, onun qardaşları da Anaxanımı yaddan çıxarda bilmirdilər [AEE: s.220]. Deməli, heç bir şey mahiyyət etibarilə yoxluqdan əmələ gəlmir və səbəbə ehtiyacı yoxdur, eləcə də əvvəli *olmadığı kimi*, sonu da olmayacaqdır [MFAE cII: s.303-304]. Hicrətdən bu günə qədər onların halında qətiyyəən dəyişiklik üz *vermədiyi kimi*, daima zəlilik, fəqirlik, dilənçilik və yol kəsmeklikdə yaşayırlar [MFAE cII: s.91]. Onlar özləri zəlalətdə *olduqları kimi*, xalqı da zəlalətə atırdılar [MFAE cII: s.218].

AT: Lüzumundan fəzlə məhəbbət nifrət *doğurduğu kibi*, həddən aşırı qan tökülməkdə də bir fəzilət yox [HCE cIII: s.261]. Riqada benzin qıtlığı *olduğu kimi*, araq qıtlığı da var idi, qadın çox sevindi [ZülG: s.41]. Güclü dağ seli çayın məcrasına *sığmadığı kimi*, ucu-bucağı görünməyən insan axını da prospektə sığmırdı [ZülG: s.14]. Fəsillərin dövrünü dayandırmaq mümkün *olmadığı kimi*, bu qanunların da məcrasını dəyişmək mümkün olmur [MCSE: s.154].

Tüt: Ama o kadar iyi huyluydu, öylesine olgundu kî, kardeşi Mustafa'nın payına düşen ilgi ve sevgiyi hiç *kıskanmadığı gibi*, kendine uzak duran annesine ve çok sık göremediği babasına karşı da büyük bir sevgi besliyordu [AdA: s.151]. O büsbütün başka, bizim tahlil edemediğimiz öyle bir histir ki, nereden geldiğini *bilmediğimiz gibi*, günün birinde nereye kaçıp gittiğini de bilmeyiz [KüMM: s. 109]. Hayatında *olmadığı gibi* eserlerinde de yoktu çocuklar [SiyS: s.240]. Grup Komutanı bu itirazı ile hemen yapılması emredilen taarruzu *reddettiği gibi*, bu akşam yapılması kararlaştırılmış olan taarruzu da ertesi günün sabahına (9 Ağustos) erteliyordu [Dir: s.491]. Yirmiden fazla medresesinde binlerce öğrenci *bulunduğu gibi*, doğunun en seçkin bilim adamları da bu merkezlerde hocalık yapıyorlardı [YSSA: s.95].

1.2.2.11.23. {-dUk} mahalle

Yapı:

{-dUk} sıfat-fiil ekine, “mahalle” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-dığı gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Murâd eder isen buna söyle, seni alıp *dilediğin mahalle* götürür [Muh: s.297]. Gördü ki *istediği mahalle* gidiyor ve her ne kadar ta'cîl ve teenni eder ise mümkün oluyor [Muh: s.198]. Re's-i sene olan gurre-i muharremde ma'lûmunuz olan köle ma'rifetiyle *olduğunuz mahalle* gelir, yedinize vâsıl olur [Muh: s.233].

1.2.2.11.24. {-dik} halatynda

Yapı:

{-dik} sıfat-fiili ve Türkmen Türkçesinde kullanılan “durum, hâl” anlamındaki “halatynda” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Meselem, “millet göz önünde tutulyp bilinjek her dürli synanyşyklary we pidalary berjaý edeninden soňra-da, üstünlik gazanylyp, gerekli netije bilen **üpjün edilmedik halatynda** näme etjeksiň?” (*Millet tasarlanyp yapılabilecek her türlü girişim ve fedakârlığa başvurduktan sonra, da başarı sağlanamazsa ne yapacaksın?*) [Tnut: s.198]. **Düşündürilmedik halatynda**, bu meseläniň çalt çözülmeginiň tarapdary däldirin (*Açıklama yapılmazsa bu meselenin derhal halledilmesine taraftar değilim*) [Tnut: s.885].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığt için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Şunuň ýaly ynsanlar mejlisde özlerine daýanç hökmünde milli gurama tabyn güýçli topar emele **getirmedik halatynda**, yzynda diňe soltanlyk we haliflik orunlary galýar (*Bu gibi insanlar, Meclis'te kendilerine dayanak olarak millî teşkilata bağlı güçlü bir grup oluşturamadığı için geride yalnız Saltanat ve Hilafet makamı kalıyor*) [Tnut: s.251].

1.2.2.11.25. {-dlk} ýagdaýynda

Yapı:

{-dlk} sıfat-fiili ve Türkmen Türkçesinde kullanılan “*durum, hâl*” anlamındaki “*yagdaýynda*” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığt takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Bir sagadyň dowamynda telegrammanyň iberilmegine **rugsat edilmedik ýagdaýynda**, Ystambul bilen bütin Anadoly telegraf aragatnaşygynyň kesiljekdigini ýokardakylaryňyza habar beriň (*Bir saat içinde tegrâfın çekilmesine izin verilmediği takdirde, İstanbul’la bütün Anadolu telgraf haberleşmelerini kesmeye mecbur olacağımız üstünüze bildiriniz*) [Tnut: s.162]. Men şol ýerde **bolmadyk ýagdaýymda**,

partiýa agzalarynyň arasyndan özüni goldaýanlar çykyp biler diýip çak edýärdi (*Ben, orada bulunmadığım takdirde, parti üyeleri arasından kendisini destekleyenlerin çıkabileceğini zannediyordu*) [Tnut: s.914].

2. Ana cümlelerin yüklemine, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleşme⁵²⁸ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Fransuz hükümeti önceki ministrlerinden jenap Franklin Bouillonu ilki bilen *resmi bolmadyk ýagdaýda* Ankara iberipdi (*Fransız Hükümeti, eski bakanlardan Mösyö Franklin Bouillon’u ilk defa resmi olmadan Ankara’ya göndermişti*) [Tnut: s.692].

1.2.2.11.26. {-DXk+ie} üzre/üzere⁵²⁹

Yapı:

İyelik eki almış {-DXk} sıfat-fiiline, “üzre/üzere” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:334).

EAT: Allāh ta‘ālā anlara keşf *itdügi üzre* şol nesneyi ki taqdîr hükm itdi [MG: 49a/10-11]. Kâlbından ol kadar nûrlanur şüret-i çırâğ ve kandil ve gözgü dahı bu *dedüğümüz üzredür* kâmil-i Cendi rahimehul’lāh eydür [MG: 82b/11-12]. Dakı ağırlayasız Tanrı’yı, toğru yol *gösterdügi üzere* size; dakı anun-ıçun kim siz şükr eyleyesiz [MKT: 13a/185]. Çü Şîrûye bu aḥbârı işitdi / Nigārîn *didügi üzre* iş itdi [ARHŞ:4507].

KOT: Ve anlar İmām ġazzālî’nüñ zıkr *itdügi üzre* altıdur [AA: 156a/7-8]. Ma‘lûm olsun ki âfat-ı kelām ḥazret-i İmām tenbîh ü i‘lām *buyurduğı üzere* yigirmi âfetdür [AA: 138b/6-7]. Rivāyet *olınduğı üzere* bi-‘aynihi kadîd maḥẓ gördüm [Ctev: 212b/10]. Hemân *didügün üzere* cünd ü sipāh ile Erzincanîler’e kılıç koyup ân-ı

⁵²⁸ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

⁵²⁹ Ediskun’da (2007:265) kıyaslama zarf-fiili olarak geçmektedir.

vāhidde vücūdların ‘adem etdiler [CTev: 312a/18-19]. Oğlum, icrâsına taahhüd *eylediğin üzere* bu vasiyyetimi yerine getirmez isen, iki elim yakanda olsun [Muh: s.178] ...ve ‘ilm-ü tevḥidden bî-nihāye kelām idüp nakli ve tefsîr[i] işbu *didüğimiz üzere* olanlardur [Meh: 16b/8-9].

Tüt: Âdet *olduğu üzere* 'kadınlar ve çocuklar önden çıksın dediler [Cum: s. 422]. Anladım ki doğum yapmak ve hemen akabinde gelen süreç binlerce, belki milyonlarca kadının gayet iyi *bildiği üzere* gölgeleri, çukurları, evhamları, iniş çıkışları, bunalımları olan bir ara aşama [SiyS: s.15]. *Bilindiği üzere*, bu anlaşmalar, Osmanlı Devleti'nin 'taksimini' öngörüyordu [DSE: s.24]. Bir yabancı ile karşı karşıya oturulduğu zaman âdet *olduğu üzere* oda arkadaşımı gizliden gizliye tetkik etmek, kaçamak bakışlarla hakkında-ve tabii yanlış- kanaatler edinmek istiyordum [KüMM: s.18]. Sürekli olarak *yazıldığı üzere* böyle bir olayın millet ve memleketin başına açacağı bela ile bunu sonucunda doğacak tehlikenin büyüklüğü sizce de bilindiği için, hemen ateşin kesilmesi, saldırının hemen durdurulması, işgal kuvvetlerine, hele İngiliz birliklerine karşı hangi şart içinde olursa olsun, hiç karşı gelinmemesi, sonucun bildirilmesi beklenir [YorS: s.457].

1.2.2.11.27. {-DXk+ie} hâlde⁵³⁰

Yapı:

İyelik eki almış {-DXk} sıfat-fiili ile “*hâlde*” sözcüğünden oluşmuştur.⁵³¹

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Ediskun, 2007: 259; Hengirmen, 2005: 256; Koç, 1990: 325).

⁵³⁰ Deny (1941:918) bu yapı için zarflık tabir ifadesini kullanıyor. Koç'ta (1990:325) durum ve karşıtlık; Banguoğlu'nda (2004:432) karşıtlama zarf-fiili; Demir'de (2005:470) durum zarf-fiili ; Bilgegil'de (2009:271) hâl zarf-fiili başlığında incelemiştir.

⁵³¹ Gülsevin (2001:143) çalışmasında bu yapıyı birleşik zarf-fiiller başlığının altındaki (ek+edat)'lı yapıları kısmına dâhil etmiştir. Gülsevin “*hâlde*” unsurunu edat olarak değerlendirmektedir.

EAT: Ya'nî şanukluk virürin bedüristî vü rastî kim allah'dan ğayrı yoxdur, yaluñuz *olduğı hālde* hiç anuñ şerîki yoxdur ve dağı şanukluk virürin kim bedürüstî vü rastî Muhammed Allāh'uñ kuldur ve dağı Rasūlidür [İKT: 168b/8-12]. Rūhda bihasebi'l-fıtrat sâbit *olduğı hālde* ol 'ilm andan feyz olunup bu ecilden ötridür [MG: 77b/8-9]. Hər ve haqır *olduqları hālde* ebū hureyre raziya'llāhu 'anhu rivāyet itdi [MŞ: 4a/3-4]. Ve dördüncü çiftüñ ibtidāsı, üçüncü çiftüñ ardındandır ve biribiri-le *kavuşduğı hālde*, ümm-i cāfiyeye geçer [KMü: 26a/3-4]. Ve āmmā ebherün bir kısmı kim, yürekden aşağı ā'zālara deyin iner, ol dağı bişinci boğunda *müstakırr olduğı hālde* bilüñ üstünde uzanur, tā sekirdene deyin [KMü: 34b/7-10].

KOT: Muqaddemā Enderün-ı şeref-makrunda *olduqları hālde* tayfūr maḥlaşıyla şöhrət-nümā olup... [AZ: 33a]. Hatta o sıcak katrelerden üç dörd tanesi parlak potinlerinin üzerine *düştüğü hālde*, bîçarenin haberi bile olmadı [ArS: s.142]. Fakat epeyce bir müddet *düşündüğü hālde* verecek bir cevap bulamadı [Tff: s.98]. Söylediğim gibi, bu mezarlığın her gün önünden *geçtiğim hālde* yalnız duvarının intizam ve metanetini tahsine bir dakika feda ederdim [AmH: s.20]. Keşâkeş üç dörd saatler imtidād *eylediği hālde* vakıa bizim tarafta bir inhizâm emâresi görünmedi ise de düşmanın kesretine nazaran bir galebe husûlü de me'mul olunmazdı [Cez: s.97].

TAT: Bir sözlə, biz Bağdadı *mühasirə etdiyimiz halda*, özümüz Şah tərəfindən mühasirəyə alınmış olduq [MFAE cII: s.213]. Hal-hazırda onlar ölüb torpağa *döndüyü halda*, genə onların ölülərinə qul olmaqla fəxr edirik [MFAE cII: s.124]. Nöqtələr aradan *qaldırıldığı halda*, hərflərin sayının erablar hesabına bir qədər artırılması mümkün hesab edilməlidir [MFAE cIII: s.18]. Qış gecələrinin birində Əhməd bəy və Abbas bəy buxarı kənarında əyləşib turac kababı *yedikləri halda*, görürlər qapı açıldı [AHSE cII: s.241]. Bir gün Məşədi Əkbər dükanında *əyləşdiyi halda*, qorodovoy gəlib xəbər verdi ki, pristav onu istəyir [AHSE cII: s.245]. Qırx il bundan əqdəm 1873-cü ildə altıncı klasda *olduğum halda* birinci dəfə rus teatrına getdim [NBV: s.416].

AT: O biri tərəfdən istehsalçı olmadığımız, malı talkuqkadan *aldığımız halda* siz ona sertifikat, vergi də faktura tələb edir [QG: s.266]. Raskolnikov bunu deyərək, heç dəvət *olunmadığı halda*, birbaş otağa keçdi [CinC: s.83]. Siracın özü üçün də maraqlı idi bu: özgə arvadının yanında *yaxalandığı halda*, onu hansı uzaqgörənlik burdan xilas eləyə bilərdi? [SonB: s.350]. Təsadüfən xalq hərəkətinin zavod üzrə liderinə rast gəldi, heç *gözləmədiyi halda* lider dedi ki, vacib məsələdisə, mən səni Böyük Bəyin yanına apara bilərəm [ZülG: s.8]. Yolda kəlmeyi-şəhadətini deyib, o biri dünyaya *hazırlandığı halda*, özünü balkonun altındakı zibil təpəsində gördü [YVÇE cI: s.313].

TüT: En şaşılacaq tarafı da, idare bundan haberli *olduğu halde*, bilmemezlikdən gelməkdir [TEKA cI: s.78]. Leyla üç yıldır nişanlı və yaşça böyük *olduğu halde*, Eclə daha Önce evlenecekti [AdA: s.31]. İlginçtir, burada uzun uzun dönemin erkek entelektüellerini və onlardan kimlərin kendisini nasıl etkilediğini *anlattığı halde*, kadın yazarları tamamen es geçər [SiyS: s.290]. Sesi yalvarmağa *çalıştığı halde* alat ediyor gibiydi [Huz: s.45]. Açılması lâzım *geldiği hâlde* fənallığı çoğalıyordu [BTR: s.11]

1.2.2.11.28. {-dXk+ie} hasebince

Yapı:

İyelik eki almış {-DXX} sıfat-fiili ile “*dolayısıyla, -den dolayı*” anlamındaki “*hasebince*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-diğindən dolayı*” anlamında sebep bildirme işleviyle kullanılan zarf-fiiller yapar.

EAT: Her aḥad ḥikmetden Allāh ta‘ālādan *getürdigi hasebince* te’vil ider ben beyān iderin [MG: 83a/8-9]. Maḳām iḳtiḳā *itdügi hasebince* zīrā ṭağda irtifā‘ ve şalābet ve şebāt vardır [MG: 100b/4-5].

1.2.2.11.29. {-dUk+ie} sebebden

Yapı:

İyelik eki almış {-dUk} sıfat-fiili ile “sebebdan” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından dolayı” anlamında neden-sebep bildirme işleviyle kullanılan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bir söz çıka zulm yöninden peşiman *olduğı sebebdan* nefsi müte’ellim ola [MG: 107a/14-15]. Cesedine muşibet *yetişdüğü sebebdan* ol kusduğı nesne bi-ğayr-ı hağ olduğı nesnelerdür [MG: 188a/6-7]. Meşelâ başı ağrısı baş ataya atasına takşır *itdüğü sebebdan* mes’ül ola [MG: 301b/10-11].

KOT: Nîk ü bed *itmedüğü sebebdan* ol haşerātuñ rağbet-i iltifâtlarına aldayup muhâlefet idemez [Raz: 70b].

1.2.2.11.30. {-dük+ie} sebebiyle

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiili ve “sebebiyle” sözcüğünden⁵³¹ oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle kullanılan zarf-fiiller yapar.

EAT: İşbu mertebeler ve kerâmetler size dünyâdaki zağmetlere şabr *itdüğüñüz sebebiyle* hâşıl oldu [MŞ: 95a/3-4].

KOT: Ba‘zısına ilm-i şerîf ta‘lîm *iyledüğimiz sebebiyle* bu hâyinlerüñ cemî‘-i esrârlarına ve i‘tikâdlarına ve hîle ü hüd‘alarına ve sâ‘ir hıyânetlerine ziyâde vukûf-ı tâm hâsıl iyledük [RTA: 79b]. Sayd u şikâre mâil *olduğum sebebiyle* iki muallem

⁵³¹ Gülsevin (2001:143) “sebebiyle” sözcüğünü edat olarak değerlendirmiştir.

kelbim var idi ki âdet-i sayyâdân olduğu üzere derecesiz ihtimâm-ı küllî ile besler idim [Muh: s.266].

1.2.2.11.31. {-dXk+ie} takdirce/takdirde⁵³²

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiili ve “*takdirde/takdirce*” sözcüklerinden oluşmuştur. Gülsevin (2001: 143) bu yapıyı birleşik zarf-fiiller başlığının altındaki ek ve bu eklere gelen edatlarla kurulan zarf-fiiller bölümüne dâhil etmiş olup “*takdirde*” sözcüğünü edat olarak değerlendirmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Ediskun, 2007: 259; Benhür, 1993: 155).

EAT: Ol umduğu aşşı bir mevhûm nesnedür ya eline gire ya girmeye *girdüğü taqdîrde* dahı bir fânî nesne anuñıla toynca lezzet almağa komazlar [MÜR: N280a/11-12].

KOT: Yoḥsa her kıra terkibe kıru ma‘nâ virmege kıdır olanlar degildür ki imdi bu *didüğimiz taqdîrce* ‘ilm-i ḥâl aşḥâbı ile ‘ilm-i zâhir aşḥabının farkı zâhir oldu [Meh: 16b/9-11]. Ümîdi derem ki ḥocam yüzü şuyına ḥatâ itmiş olmayup ḥatâ *itdüğim taqdîrce* de Allâh sübhânehu ve ta‘âlâ ‘afv ide, ḥatâyâ yazmaya [Meh: 71a/8-10]. Tefâvüti *olduğı taqdîrce* ne miqdârdur bilinmek lâzımdur [AA: 64a/5-6]. Mâlâyâ’nîñüñ ḥaddi oldur kiher söz ki anı *söylemedüğün taqdîrce* ḥalen ve mâlen mutazarrır u âşim olmayasın [AA: 139a/4-6]. Ğıybet bir kimesnenüñ mesâvîsin ya‘ni *işitdüşü taqdîrce* incinmesi muḥtemel olan nesneyi söylemekdür [AA: 151a/16-17].

⁵³² Bilgegil’de (2009:271) hâl (durum) zarf-fiili olarak geçer.

TAT: Yəni mənim əlifbam 15 il müddətində hər bir mətbəədə *çap edildiyi təqdirdə* ondan gələn gəlirin beşdə bir hissəsi mənə çatsın [MFAE cIII: s.32]. Köhnə islam xətti *dəyişdirildiyi təqdirdə* belə bir vəziyyətin yaranacağını mən Mirzə Fətəli Axundzadə tam yəqinliyi ilə qabapcadan müşahidə edirəm [MFAE cIII: s.150].

AT: Bunu mümkün edə *bilmədiyi təqdirdə*, heç bir heyrat və yaddaşsızlıq əlaməti göstərmədən sakit dayansın [ŞeDi: s.39]. Müəllimliyə istihqaq *qazanıldığı təqdirdə* tə'lim və tədrisə həvəskar olanlar müəllimliyinə gedər [HCE cV: s.217].

TüT: Tedbirler *alınmadığı takdirde*, saltanat binasının ansızın çökebileceği de belirtilmektedir. "Onlar böyle söylüyorlar ve ben bertaraf *edildiğim takdirde*, millet ve memleketin, hariçten her türlü dostluğu ve iyiliği göreceğini ileri sürüyorlardı [TEKA cI: s.283]. Orduda *kaldığı takdirde*, Albay rütbesine yükseltilecekti [AdA: s.281]. Yeterince uzun süre kirli *kaldığı takdirde* kendi kendini temizlemeye başlıyor [SiyS: s.254]. Paşa kardeş, yanlış düşünür, efendimiz, yumuşak *davranıldığı takdirde* şehzadenin birçok mutalebede bulunacağı bedihîdir [YSSA: s.120]. Dar gelirli ve yoksul yurttaşlara da, daha önce verilen ucuz ekmek karnelerini *gösterdikleri takdirde*, nüfus başına her ay üç yüz gram ucuz şeker verileceğini [ÖYat: s.127].

1.2.2.11.32. {-dık+ie} surette

Yapı:

İyelik eki almış {-dık} sıfat-fiil ile “surette” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: ... papazlar duyarlar ise bu işin pek fena bir iş olacağını teslim eylediler ise de papazlar *duymadıkları surette* hiç de fenalığı olamayacağına karar vererek içerdeki âşık ve âşıkayı kendi hallerine terk eylediler [Gön: s.104].

1.2.2.11.33. {-DUk+ie} kadar⁵³³

Yapı:

İyelik eki almış {-dük} sıfat-fiil ile “*kadar/kadarınca*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:333).

EAT: Çün ki yimek geldi, hâtırı *diledügi kadar* yimedi [GT: 25a/9-10]. Bizüm kâtumuzda bir gün tamām, yā bir dün tamām geymeyince dem lāzım olmaz, bel-kim şadağa lāzım olur, günden eksükde *geydügi kadar* [NHT: 90b/1-2]. Benüm murādum degüldür, illā işlāh itmekdür gücüm *yitdügi kadar*, andan şoñra bunları kōrķutmağa intikāl itdi, eyitdi [İKT. 74b/6-8]. āhīret menzilin aldum ve ḥasenāt ekinin biçeçek günüçün gücüm *yitdügi kadar* cem‘ eyledüm [Mar: 7a/12-13]. Āhīr bābda comardlığı *gücüm yéttügi kadar* comardlığı-ıla ḥatm ola inşa’llāhu te‘ālā [ŞSKT: 189/8].

KOT: Levhḥâtırı nuķūş-ı āmāl ü emānīden bir miķdār sāde ve gerden-i himmeti tavķ-ı ğall u şevk ve züll-i ta‘allukāt-ı fāniyyeden mümkün *olduğı kadar* āzāde itmek gerek [AA. 124a/6-8]. Tarsus’da iken karaman-oğlı kāsım Big Cem Sultān’ı istikbal idüp elinden *geldügi kadar* ri‘āyet eyledi [Ctev: 274b/15-16]. Adil Giray’ın bu yolda olan libası ise çehresine gecenin hāle-i mehtaba *yakıştığı kadar* yakışırđı [Cez: s.16]. Kudreti yettiğı kadar değıl *yetmediğı kadar* da yer iķer [CinH: s.30]. Mümkün degül kemāli ile ‘adl ü dādını / Vāsf eyleye Ziyā’î anuñ *olduğı kadar* [HZD Kas: 3/22].

TAT: Bununla bērabēr, dilçilerden başqa bizē ārēbcē kitābları oxumaq vē faēl-fel vē eynēl-fel erablarını qavramaq *istēnildiği qədər* müyēssēr olmur [MFAE cII: s.16-17].

⁵³³Koç (1990:333) ve Banguoğlu’nun (2004: 439) eserlerinde de kaydedilmiştir. Ayrıca Anadolu ağızlarındaki fonetik varyantları için bk. Sezer, 2007:1893.

AT: Asif demək istədi ki, sən *bildiyin qədər* də qanmaz deyiləm [QG: s.205]. İndi Soneçka bizim yammıza çox vaxt hava qaralanda gəlir, həm Katerina İvanovnanın işini yüngülləşdirir, həm də *bacardığı qədər* pul gətirir [CinC: s.25]. Bax, indi süfrədəki ləziz nemətlərdən kefin *istədiyən qədər* ye [BHN: s.32]. Cəmi bir dəqiqə əvvəl böyrümüzdən güllə kimi ötüb keçən qaraltının nə olduğunu Dövlətin böyürtüsü gələndə başa düşdük və ürəyimdə heç vaxt *olmadığı qədər* şükür elədim [SonB: s.274]. Qoy *istədiyi qədər* yığsın [AŞSE cI: s.174].

TüT: Onunla kimseyle *gölmediği kadar* çox gülüyor ve eğleniyordu Polat [AdA: s.76]. *Göründüğü kadar* genç olmayabileceği şüphesi düşüyor içime [SiyS: s.52]. Fakat bütün bunlar *söylenildiği kadar* basit ve kolay olmayan şeylerdir [Cum: s.411]. Defolun diye, gücünün *yettiği kadar* bağır! [YDBY: s.96]. Eçim Kağan *umduğum kadar* uslu çıkmadı [BozÖ: s.55].

2. Ana cümünün yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:334).

AT: Mir Cəlal müəllim sadə *olduğu qədər* də təvazökar bir insan idi [MaB: s.10].

TüT: Aksi takdirde Rus, Bulgar, Yahudi təşkilatlarında, amelelik ruhu değıl, milliyetçi seciye ağır basacaktır ki, bu, sosialistlik âdabına *olduğu kadar*, Cemiyet'in umdelerine de muhaliftir [DSE: s.242]. Devlet içerde halsiz, iktidarsız *olduğu kadar* dışarıya karşı da itibarsızdı [TEKA cI: s.58]. Bu olayda istanbul hükümetinin haince *olduğu kadar*, gülünç ve ahmakça tertipleriyle Ali Galip'in sefil teşebbüslerine ait bütün muhabereler, Sivas'ta günü gününe Mustafa Kemal'in eline de geçer [TEKA cII: s.123]. Yavuz, olmasına rağmen iyi bir süvari *olduğu kadar* da kuvvetli bir şairdi [YSSA: s.45].

1.2.2.11.33.1. {-dük+ie} kadarınca

Yapı:

İyelik eki almış {-dük} sıfat-fiil ile “*kadarınca*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Dünyada makām *eyledüğün kadarınca* ve gerek kadarınca durişgil ve āhırat-ıçun durasuñ kadarınca ve gerekkadarınca durişgil [TezE: 290b/9-11]. Ol gişiler ki ‘ayblarlar nāfile şadağa virenler mü’minlerden ki şadağa virürler dahı ol gişiler ki ‘ayblarlar ki tapmazlar illā tākātlarını güçleri *yitişdügi kadarınca* [KUR: 138a/3-4].

1.2.2.11.33.2. {-DXK+ie} kadarıyla

Yapı:

İyelik eki almış {-DXK} sıfat-fiili ile “*kadarıyla*” edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Ama siz öyle değilsiniz *anladığım kadarıyla* [SiyS: s.44]. Federasyon dediği ne, Selânîk Sosyalist Amele Hay’et-i Müttehidesi Ahmet’in *çıkaramabildiği kadarıyla*, amele üstündeki baskıyı artıran iktidar’a karşı, Abraam Benaroya ve Terzi Hason’un, Osmanlı işçilerini tek örgütte toplamak girişimini, Bohor Almaleh onaylıyor [DSE: s.242]. Oysa *bildiğimiz kadarıyla* Türkler esir düşen subay ve erlerimize olağanüstü iyi davranıyorlar [Dir: s.493]. *Gördüğümüz kadarıyla* şehirde yağma olmamıştı [ŞahS: s.262]. *Anladığım kadarıyla* Cafer Çelebi Taçlı’nın gönlünü yapmak istiyor ama henüz güvenmediği için emniyetini sınıyor, kendisine de güvenmesini bekliyordu [ŞahS: s.275].

1.2.2.11.33.3. {-dik+ie} kadardan ziyade

Yapı:

İyelik eki almış {-dik} sıfat-fiili ile “*kadardan ziyade*” edat grubundan meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, aşırılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Ben, Canan’ı senin *sevdiğin kadardan ziyade* severim [FBRE: s.76].

1.2.2.11.34. {-dXk+ie} ile

Yapı:

İyelik eki almış {-dXk} sıfat-fiili ile {-(*i*)le} vasıta hâinden ortaya çıkmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: haccâcuñ ehl-i beyti Resûlu`llâha [ş.a.v] meyli ola deyü Esmâ hâtûnı *olduğıyla* olsa haccâc Esmâya talâk virdi [MG: 125b/11-13]. Bu ‘ışk *olduğıyle* gökler döner / Yabandağı kuş ‘ışkı olup düner [SN: 1981]. Eger merdûd-ısa halk anı kabûl *eyledüğüle* maqbûl olmaya [TezE: 294a/14-15]. Zî yalancı döst kim yâri öle / Yâri *öldüğüyle* ol varı öle [MUM: 884]. Ya’nî biz sevünürüz günler *geçürdügümüzle*. [CİC:18b/11].

Tüt: En sonunda ise, cezaya lüzum *olmadığıyla* iş kapanır [TEKA cI: s.79].

1.2.2.11.35. {-dXk+ie} deñlü/deñli/denli

Yapı:

İyelik eki almış {-dUk} sıfat-fiili ile “*deñlü/deñli/denli*” son çekim edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ki her vakt kim anda irişevüz / Gücüm *yitdüğü deñlü* dürişevüz [SN: 783]. Pes rûh ma‘ânî-i haşıladan liyâkat *olduğu deñlü* ve mertebesi kadar anda varup görür [MG: 8b/9-10]. Bir ağaç budağın kıparup alsa kaç yaprağısa ve kaç budağısa ol *gördüğü deñlü* akça eline girür [MG: 15b/13-14].

KOT: Aldı *götürdüğü deñli* güheri / İhtiyâr eyledi ‘azm-i seferi [SOE: 3475].

TAT: *Dedigin dānlü* varmıdır görəyin / Əgər canum sevə, gönül verəyin [DAH: s.80].

TüT: Ömer’i de sanki on beş yıldır hiç *görmediğim denli* çok ve uzun gördüm son günler [ÖYat: s.301]. Basınla hakaret davaları hiç *olmadığı denli* çoğalmıştır [ÖYat: s.333].

1.2.2.11.36. {-dUk+ie} mikdar/mikdarı

Yapı:

İyelik eki almış {-dUk} sıfat-fiili ile “mikdar” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Eger ol kimesne deñizden lûlû çıkarsa pâdişâhdan ol kimesneye cāriye hâşıl ola *çıkarduğu miqdâr* [MG: 93a/5-7]. Eger bir kimesne eliyle kıarvasa *kıarvadığı miqdârı* ol kıışiden māl ala [MG: 252a/1-2].

KOT: Yedimden *geldiği miqdâr* idemedim kulluğı ben / Ğaffarlığıña sığındım bir ferde yok nâzım de hiç [SFD: 23a/3-3]. Ol meyyitiñ cümle metrükâtı ol nâ’ibiñ alup

gıtdügi miḳdārı eyledi [Meh: 64a/8-9]. Meyyitiñ cümle metrükātı ol nā’ibiñ alup *gıtdügi miḳdārı* eyledi [Meh: 64a/8-9].

1.2.2.11.36.1. {-dUk+ie} mikdardan ziyade

Yapı:

{-duk+ie} sıfat-fiilinden sonra “*mikdardan ziyade*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, aşırılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bizi ş’ol zıyārat *ıtdügin miḳdārdan ziyāde* niçün zıyārat itmezsın? [İKT: 24b/17].

1.2.2.11.37. {-dlk+ie} biçimde⁵³⁵

Yapı:

İyelik eki almış {-dlk} sıfat-fiili ile “*biçimde*” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: İlhan, Ali’nin ürkek ürkek içeri girdiğini görünce, onu hiç alışık *olmadığı biçimde* coşkuyla karşıladı [ÖYat: s.141]. Birkaç göz kendisine *ummadığı biçimde* yabancı baktı [ÖYat: s.133]. El birliği edip seçimleri *dilediğimiz biçimde* geçirdik diye, bize sıvanmaya debeleniyorlardı [İmp: s.346].

1.2.2.11.38. {-duk+ie} şekilde

Yapı:

İyelik eki almış {-duk} sıfat-fiili ile “*şekilde*” sözcüğünden oluşmuştur.

⁵³⁵ Koç (1990:325), durum ve koşul zarf-fiili olarak değerlendirmiştir.

İşlevi:**1. Ana cümlenin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.**

TüT: Sonra, ta eve *gidinceye kadar*, harbin kimlerle ve kimlere karşı yapıldığını ve Kaymakamlığa gelen bir gazetede *okuduğu şekilde*, harbin sebeplerini anlattı [**KuY: s.160**]. Bu Allahın belası yere dönmese ve tesadüfe tabi olarak hayatını başlamış *olduğu şekilde* devam ettirse idi, bu felaketlerin hiçbiri onun başına çökmeyecekti [**KuY: s.211**]. Planlarım *istediğim şekilde* ilerliyordu [**ŞahS: s.362**].

1.2.2.11.39. {-tlk+ie} tarzda**Yapı:**

İyelik eki almış {-tlk} sıfat-fiili ile “*tarzda*” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:**1. Ana cümlenin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.**

TüT: Doğrudan doğruya emrim altında bulunan iki ordunun, *arzu ettiğim tarzda* takviyeli halinde, bütün felâketlere rağmen, Türk'ün sesini işittirebileceği kanaatindeyim [**TEKA cI: s.307**]. Bayındırılıklar aç ve sefil olmasalar bile, Hasip Bey ailesini *alıştıkları tarzda* yaşatabilmek için bazı köşk ve arsalarını elden çıkartmak zorundaydı [**AdA: s.26**].

1.2.2.11.40. {-dik+ie} nispette**Yapı:**

İyelik eki almış {-dik} sıfat-fiili ve “*nispette*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:**1. Ana cümlenin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.**

TüT: İşin garibi, sıkıntımın arttığı ve ihtiyaçlarımın beni bugünden yarına çıkarması bile imkansız hale *geldiği nispette*, benim de çekingenliğim, mahcupluğum artıyordu [KüMM: s.12].

1.2.2.11.41. {-Dİk+ie} ölçüde⁵³⁵

Yapı:

İyelik eki almış {-DİK} sıfat-fiili ve “ölçüde” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Kadınlar ancak "doğal vazifeleri"ni *aksatmadıkları ölçüde* başka işlere soyunabilirler [SiyS: s.55]. Hatta *anladığım ölçüde*, yatırdıklarını kurtarsalar kendilerini mutlu sayacaklar [İmp: s.238]. Oysa, her şeyi *gerektiği ölçüde* düşünüp gerektiği gibi değerlendirmeye alışmış [İmp: s.323]. Doğrusu *ummadığımız ölçüde* becerikli çıktı [İmp: s.378]. Ömründe hiç *rastladığı ölçüde* yürekliydi bu insanlar [ÖYat: s.132].

1.2.2.11.42. {-dık+ie} oranda

Yapı:

İyelik ekli {-dİK} sıfat-fiili ile “oranda” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Yalıların bitişik, ailelerin dost olması, birbirlerini görmelerini *kolaylaştırdığı oranda*, buluşmalarını zorlaştırıyor; her dakika basılabilirler, rezalet olur! [DSE: s.133].

⁵³⁵ Banguoğlu’nda (2004:440) karşılaştırma zarf-fiili olarak geçer.

1.2.2.11.43. {-dUk+ie} **meretebe**

Yapı:

İyelik ekli {-dUk} sıfat-fiili ile “*meretebe*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Belki mümkün *olduğu meretebe* geçen ‘ömürlerini tedārükde ve şimden şöñra haq Ta‘ālā hażretine tã‘atda ve ‘ibādetde olmağa ‘āzimetde olmaların murād ide [Meh: 55b/13-15]. Kudret *yitdügi meretebe* saḥāda ola, maḥalli düşdükde cānını bezl ve ḥarc cā’iz ola yanında [Meh: 33a/14-15].

1.2.2.11.44. {-dXk+ie} **veçhile/vəchlə**

Yapı:

İyelik eki almış {-dXk} sıfat-fiili ve “*dolayı, -den dolayı*” anlamındaki “*vechile*” edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:344).

KOT: Fakat evvelce dahi demiş *olduğumuz veçhile* Papa Brasill dahi tavrı değıştirmeye başlamıştı [CinH: s.24]. Şu âlem-i vücûda işte heykelinde *görüldüğü veçhile* zırhlarla mülebbes ve esliha ile müsellâh olduğu halde çıkmış [Tff: s.103]. Komşu beylerin nazar-ı dikkatlerinden hafı *kalamadığı veçhile* Bihruz Bey'in hâlinde bir değışiklik vardı [ArS: s.226].

AT: Yazılı ədəbiyyatımızın təqribən altı əsrlik tarixi var. Azərbaycan ədəbiyyatının baniliyi, əvvəlcə *söylədiyimiz vəchlə* qüvvət və qüdrət qələmiyyəsiylə məşhur Nəsimiyə müyəssər olmuş [YVÇE: s.123].

Tüt: Azınlıklar için Millî Misak'ta kabul etmiş *olduğumuz veçhile* ve yalnız gayri müslimlere mahsus olmak üzere harbi umumîden sonra ak-dolunan bütün milletlerarası antuahedelerdeki umumî hükümler kabul edildi [TEKA cIII: s.128].

1.2.2.11.45. {-dXk+ie} cihetle/cihetiyle⁵³⁶

Yapı:

İyelik eki almış {-dXk} sıfat-fiili ve “*cihetle/cihetiyle*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-diğından dolayı, -dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Bundanbaşka bir vakit vasıta-i ikbâl olmak için Perihan'ı isteyerek ondan muvafakat ve Şehriyar'dan da Perihan'a öyle bir kuvvetli mûin peydâ eylemek için maksadına muavenet *görmediği cihetle* ikisi hakkında da kalbinde bir kin-i edebî takarrür etmişti [Cez: s.303]. Hane zaten kendisine meçhul olmayıp taksimât-ı dâhiliyyesi ezberinde *bulunduğu cihetle* Recep Köso, o hız ile merdivenden yukarıya çıkmaya başladı [Gön: s.197]. O gece *sabahlandığı cihetle* Perşembe günü akşama kadar uyunur [FBRE: s.5]. Familya halkı zaten dört nüfustan ibaret *bulunduğu cihetle* sofrâ halkı dahi o kadardır [Tff: s.81]. Lâkin Şâhide'ye ve evlâdlarına muhabbetin *olduğu cihetiyle* onların iftirâkı sana derd-i derûn olmasın için bu hâlete rücû ile iktifa olundu [Muh: s.307].

Tüt: Görevin önemi, Abdî Bey'in tumturaklı sözlerinden çok, Nevres Bey'in döneceğinden emin *olmadığı cihetle*, nişanlısı Vedia Hanım'ı hareketlerinde serbest bırakmış olmasından anlaşılıyordu [DSE: s.67].

⁵³⁶Ediskun'da (2007:270) sebep zarf-fiili olarak geçmektedir.

1.2.2.11.46. {-dXk+ie} hakkında

Yapı:

İyelik eki almış {-dXk} sıfat-fiili ve “*hakkında*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:341).

KOT: Bu mecnunların bazısında görülen şekl-i cinnet, deliliğin bir saadet mi, yoksa bir felaket mi *olduğu hakkında* beni çok düşündürdü [AmH: s.121].

TüT: Nitekim ilk rüştiye mekteplerinin 1850'den önce, hatta 1839'da *kurulduğu hakkında* kayıtlar vardır [TEKA cI: s.50]. Fakat Enver Beyin, Manastır Merkez Heyeti ile Selanik Merkez Heyeti arasında sıkı bağlar sağlayan bir aktif şahsi yet *olduğu hakkında*, şüphe götürmez bir kanaat vardır [TEKA cI: s.121]. Seddülbahir'de birçok yerin *bombardıman edildiği hakkında* kesin olmayan haberler gelmişti [Dir: s.235]. Neşeyle annesine mektup yazıyor, sağlığının çok iyi *olduğu hakkında* güven vermeye çalışıyordu [Dir: s.526].

1.2.2.11.47. {-dXk+ie} hususunda

Yapı:

İyelik eki almış {-dXk} sıfat-fiili ve “*hususunda*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Çünkü sevginin ne *olduğu hususunda* şüpheyeye düştüm artık!.. [ŞahS: s.75]. Bununla neyi *kastettiği hususunda* şüpheyeye düştüm [ŞahS: s.292].

1.2.3. {-GU} Tabanı

1.2.3.1. {-gUCA}

Yapı:

{-gu} sıfat-fiil eki ve {+ça} eşitlik hâli ekinin kalıplaşmasından oluşmuştur (Korkmaz, 2005g: 23; Eckmann, 2003: 109).

Bizce yapısındaki unsurları itibarıyla {-gInça, -gUnça} zarf-fiili ekinden çok da farklı olmayan {-gUCA}, {-gU} sıfat-fiili ile çok anlamlı-işlevli (derece, ölçü, miktar, zaman vb.) “+ça(<çak/ğ)” ekinin kalıplaşmasından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-acak kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eraslan, 1980:87).

EUT: Yettinç kün taç adınçy ärdini yençü kemikä **tükägüçä** urup tegin inçä tep yarlıgkadi (*Yedinci gün az rastlanır ve seçme inci ve mücevherleri gemiye tükenecek kadar yükledikleri zaman Prens şöyle buyurdu*) [İKPÖ: 34/1-4].

KT: Karın **toğguça** yi kamuğ yim içim / Kerek arpa yür tut toğurgu açım [KB: D4769]. Turu **ölmegüçe** yigil ay kadaş / Yime uğlayu sen taduñ bolğa baş [KB: D4770].

HT: Torumlar buzağı kızılar néçe / Elif mîm buyurmas zekât bu üçe / Ebû yūsuf aytur bulardın bériç / eger bolsa sanı zekât **bérgüçe** [MM: 889-900]. Bir yıgaççığa sen **kirgüçe** şandūk yondurgıl, ağzını kufl birle berkitsün, sen aña kirgil [RKE:27v/17-18]. Yana aydı: laħdimni men **yatguça** kazıñ [RKE: 239v/15]. Barındı az birle ol **yétgüçe** nérse, bérne fâriğ boldı işge, oğaltdı kendü özin sav uçun [ME: 175/1-2]. Saķnıñ Tangrıdın, yarağlarınız **yitgüçe**; taķı eşiting taķı boyun süng [HKT: 534b/6-7].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-incaya kadar” anlamında zamanda sınırlama (bitim)⁵³⁷ işleviyle bildiren zarf-fiiller yapar.

HT: Tamam ol yirge düşmandın soñ ol hem / Suv içse *kanğuça* ya ursa bir dem
[KHŞ: 2799].

TAT: Dil kami bilə köyməgə ol şəm' gəmində / Çalışmadı sübh *olqucà* pərvanə
bizimlə [MehE: s.116].

TTT: Yığlar, uğrın dāyimā āheste pinhān gözlerim, / Giceler tañ *atğuça*, giryāne
kılmışdur meni (*Neylesin, gizli daima yavaş yavaş sırlı gözlerim / Geceler tan
atıncaya kadar, ağlayan kılmıştır beni*) [Zel: 70/9-10].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-acağına, -maktansa” anlamında karşıtlık bildiren zarf-fiiller yapar.

TAT: Bu yanlığ *tüşgücə* canandın ayru / Olaydum kaşki bən candın ayru [MehE: s.
175].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -diğında” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT:Közünür üdde *tuggalı umaguça* erser ötrü kin keligme üddeki tüş birteçi
adartmakı yeme ikileyü takı turu umaz (*Görünür zamanda doğamadıklarında ise,
daha sonra, ilerde gelecek zamandaki yemiş verecek [olan] engellemeyi de yeniden
bir daha sürdüremezler*)⁵³⁸ [AY:145/10-13].

5. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümleinin yüklemindeki hareketin gerçekleşmesinin arttığını (artma) bildirir. {-DXkçA} anlamında kullanılır.

⁵³⁷ Bitim: Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçekleşinceye kadar sürer.

⁵³⁸ Çev. Ölmez, 1991:38.

HT: Kün *kelgüçe* bahāsın arturdılar, yarındası kün Mālik taht urdı [RKE: 75r8].

1.2.3.2. {-gUDA}

Yapı:

{-gU} sıfat-fiilinin üzerine {-DA} bulunma hâli eki getirilerek oluşturulmuştur (Erdal, 2004:472; Brockelmann,1954:246). Eski Uygur ve Harezmi Türkçelerinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ken, dıǵı zaman, -dıǵında” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanır.

EUT: Bo nomug *okıguda* 'eng başlayuçā dyanıg sakınıp tapıg ötünüp bo sekiz çaytı yükünçüg sözleyü yükünüp yine nomnung bir şlök enetkekçe azu Türkçe atın atap yükünüp yi darma sözlep bo nomug okıgu ol (Bu öğretiyi *okurken* önce meditasyonu düşünüp saygı gösterip bu sekiz manastır(da) secdeye vararak ibadet edip yine öğretiden bir mısra Hintçe yahut Türkçe adını adlandırıp niyaz edip zikredip bu öğretiyi okuyacaktır) [AY: 33/21-24; 34/1-2]. İnçip bo ok öngdünki ud koşuǵluǵ kaǵlı *tiǵüde* kavırıp kişerip erür ikin arakı koşuǵluǵ tiǵüçi iki ujikiǵ tip ulatılar erür (Mesela, bu da yukarıdaki “sıǵır koşulu kaǵnı” *dediǵinde*, ikisi arasındaki “koşulu denen iki kelimeyi kısaltıp giderdikten sonra geri kalanlardır)[Üİ: 109a/9-11]. Yol kirtüǵ akıǵlıǵı *yörgüte* karıkta öngi kiterip ertürü tüketmek üze bekiz belgölüǵ bililü tüketdi erti (Yol gerçeǵini asrava'lıyı *izah ederken*, Karika'dan çıkarak asrava'sızı olduǵu fazlasıyla açık seçik olarak mükemmelen bilindi idi) [Üİ: 97a/9-11]. Alku sudurlarta yme ök bar bo yanggarıǵ kaltı *sözlegüde* divadati tip (Şöyle ki devadatta diye *söylerken*, aynı yerde sadece ta to datta diye söylediǵi [de] vardır) [Üİ: 113b/9-10].

2. Ana cümlelerin yüklemine, “-acakken, acaǵına, -acak yerde” anlamında zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Tapulmadı tiyü igimge dermān / Küçey boldı işim *bolǵuda āsān* [KHŞ: 968].

1.2.3.3. {-GUkA}

Yapı:

Eski Uygur, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde kullanılır. {-GU} sıfat-fiili ile {+kA} yönelme hâli ekinden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-mak için, -maya” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Erdal, 2004:490; Ercilasun, 1984:175; Eraslan, 1980:86).

EUT: Tınlıların adınları sökme tokımak urmak emgetmekte ulatı yavla kılınçları koddurup alku edgü törülerte yaratıp ajun ajunta üç ertini ayamak ağırlamak küşte turgurmak burkan kutılığ yorıgları **bütürgüke** katıglanmak buyan edgü kılınça yitmez (*canlıların, başkalarını azarlamak, dövmek, vurmak, acı çektirmekten başka, kötü davranışları bir kenara bırakıp iyi öğretilenle donanıp varlık yolunda üç mücevhere sayı göstermek, saygı gösterme[leri] istek besleme[leri], Buda kutsallığına sahip yolları bitirmeye gayret gösterme[leri de] iyi davranışa yetmez*)⁵³⁹ [AY: 180/22-23; 181/1-7]. Dört türlü yavla yollarının terk tavrak **üntürgüke** ötlemiş buyan edgü kılınç tınlıların kılınç ayı kılınçların öküntürüp kşanti kılga ötmek buyan edgü kılınça yitmez (*Dört tür kötü yollardan çarçabuk çıkarmak için öğütlemiş [olma] iyi davranış[ı] canlıların işlemiş [oldukları] kötü davranışlarını itiraf ettirip, pişmanlık duymaları gerektiğini öğütlemek, iyi davranışa yetmez*)⁵⁴⁰ [AY: 179/15-21]. Yene burkan kutin **bulguka** ertingü edgü yaraşı erürler (*Yine Buda kutsallığını bulmak için son derece iyi [ve] uygundurlar*)⁵⁴¹ [AY: 183/8-9]. Uşık ekşer sav söz intin yok erip munda / **oñardğuğa** köp yañşadım tüzünüm saña (*Harfler, sözler hiç biri burada yoktur / Ey âsilim, sana kolaylaştırmak için, çok gevezelik ettim*) [ETS: 12/52-53]. Kintsü münlög yasukları kiñürü açınıp / Kin soñkısin **ılmağuga** kilileşelim (*kintsü kusurlu günahlarımızı açıkça itiraf edip, bundan sonra da bunları bir daha yapmamak için kilileşelim*)

⁵³⁹ Çev. Ölmez, 1991: 65.

⁵⁴⁰ Çev. Ölmez, 1991: 64.

⁵⁴¹ Çev. Ölmez, 1991: 66

[ETS: 13A/19-20]. Anta-qy-a oq iş küç **büdürgü-kä** yarağ-lığ uvuğsız ayvatsız irig sarsıgı braman-larıg idärdü ıdtı (*Hemencecik iş güç bırakmak için takibe uygun olmayan terbiyesiz utanmaz kaba kötü Brahmanları gönderiverdiler*) [İns: 191-194].

KT: Bayat birsü küç bu tapuğ **kılguğa** / Küdeşsü sañar öz tapuğ **yazguğa** [KB: D600]. Negü tir eşitgil kişi ödrümi / Urug **kesmegüke** kişi ol emi [KB: D3372]. İdi artuğ erdem kerek ög bilig / Ajun **tutguğa** ötrü sunsa elig [KB: D281]. Bu ay toldı aydı ay ilig kutı / Meniñ **sözlegüke** özüm yok şatı [KB: D776]. Eger tilese-miz ewürgey erdimiz olarnı orunları üze yarağlıg bolmağaytılar **keçgüke** ap **yanğuşa** [KSKT: 34/16b1-17a1].

HT: Hanım birle melike atıña bir / Kitābı **kılguğa** kıl tidi tedbır [KHŞ: 241]. Bi bahtı kim qatında bolsa yarı / Ni yārsız **turguşa** bolsa qararı [KHŞ: 3855]. Çün tapman qağğudın men **çıkguşa** yol / Men ölsem qağğuda sen bārı hoş ol [KHŞ: 3995]. Tağı ol vaqtın ürüldi **borguşa**, ol, ol künde küçey kün, kāfirler üze, āsān irmez [HKT: 554b/8-10]. Muvahhid bu nefsnıñ başın **kesküke** / Qahırnıñ qılıçın bilegü kerek [MM: 379-380].

1.2.3.3.1. {-gU+ie+KA}

Yapı:

Tek örneği Eski Uygur Türkçesinde tespit edilen bu zarf-fiil, iyelik eki almış {-gU} sıfat-fiili ile {+kA} yönelme hâli ekinden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için, -maya, -ması için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Ondın singarkı alku burkanlarıg üzeliksiz nom tilgenin evire **yarlıkagularına** ötügçi bolmakları üze burkanlarka öggülük alkaguluk burkanlar ögirgülük sevingülük bolur (*On taraftaki bütün Budalardan daha üstün olmayan öğreti*

*tekerleğini çevirerek buyurmaları için ricacı olmalarıyla Budalarca övülürler)*⁵⁴²
[AY: 178/1-6].

1.2.3.4. {-gu+ie+dın}

Yapı:

Tek örneği Eski Uygur Türkçesinde tespit edilen bu zarf-fiil, iyelik eki almış {-gU} sıfat-fiili ile {+dIn} ayrılma hâli ekinden oluşmuştur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine “-dığından, -dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiil ekleri yapar.

EUT: Karı bolğu-mdın mening kakız-luk-um yok durur (*İhtiyar olduğum için benim artık cesaretim yoktur*) [OKD: 233-234].

1.2.3.4.1. {-gu+ie+dXn} soñ

Yapı:

{-gu+ie+dXn} ekine, “soñ” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: sem munda kal, aç kalık. Ačğung-dun song kil ordu-ğa dep dedi (*Sen burada kal ve çatıyı aç; açtıktan sonra orduya gel dedi*) [OKD: 254-256]. Kök, dağ, dengiz köp kik-ler, köp kuşlar *avla-ğu-lar-ı-dın song* çol-da üç kümüş ok-[nı] çapdı-lar (*Kök, Tağ ve Tengiz çok av ve çok kuş avladıktan sonra, yolda üç gümüş ok buldular*) [OKD: 347-350].

⁵⁴² Çev. Ölmez, 1991:63.

1.2.3.5. {-güçite}

Yapı:

{-güçi} sıfat-fiilinden sonra {-te} bulunma hâli eki getirilmiştir. Eski Uygur Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığında, -dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Öngdün karıkda öngi **kıtergüçite** yindem sözleti erti yoluğ (*Öndeki karika’da çıkardığında, yalnızca yolu çıkarıp söyledi*) [Üİ: 98a/13-14].

1.2.3.6. {-GU} Sıfat-Fiili + İyelik eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan

Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.3.6.1. {-gU} için

Yapı:

{-gU} sıfat-fiiline, “üçün” son çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-mek için, -eceği için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eraslan, 1980:88).

EUT: Birök sizlerning savıngızlarğa tayaqlıgın işleip **bilgü için** ol bilmedüküg turgurur adın yöründekeig tiptiser sizler (*Eğer sizlerin sözlerine dayalı olarak “Çalışıp o bilmediğini bilmek için başka devayı hâsıl eder” diye dersiniz*) [Üİ: 112a/5-7]. anuşagan orduta **toğgu için** / Ağız arıgın ermek çaķşapıtıg küze[titi] (*Ölümsüzler sarayında doğmak için şeriatin dil temizliği yolundan ayrılmadılar*) [ETS: 7/359-360]. Kuruğsuz yig asığlarig **büdürgü için** / kodı özü tegsindürü toltptın sıñar / Kım sanınça yırtınçüler sayu yadılar (*herkese üstün istifadeleri temin etmek için her tarafa bir aşağı-bir yukarı çevirerek, kum gibi, sayısız dünyaların her*

birine yayılır) [ETS: 9/22-23]. **Ƙanturgu üçün** tınığlarınıñ ƙop küsüşlerin / Ƙamağ türlüğ erişlerig tükel körkiǵür (*canlıların sayısız arzularını yerine getirmek için, her türlü davranışı tam olarak gösterir*) [ETS: 9/86-87]. Yintsikmeksiz yig meñike **yıǵkürgü üçün** / Yinik ağır aşnu ƙılımış tılǵaǵı iyin / Yıǵe uduşu kölungüler yolınça ildür (*Bağlantısız, üstün huzura ulaştırmak için hafif veya ağır, önce yapılmış bir amelden dolayı yedeğinde, yanında nakil-vasıtaları yolundan götürür*) [ETS: 9/62-64].

KT: Toğuglı neçe toğdı **ölgü üçün** / Neçe barmasa iltür ahır küçün [KB: D1210]. Aǵaǵ birdi iki **yorıǵu üçün** / Berü mañsa biri naru mañ küçün [KB: D3659]. Tapuğƙa bolup birme erke işig / Özüñke **tusulǵu üçün** tut ƙışig [KB: D5535]. Bütünlükin ƙıyâmet kelǵu érür, tiledim kim yaşurayın yanut **bérilǵu üçün** ƙamuğ et-öz, ol kim ‘amel ƙılır [KSKT: 31/39b1-40a1]. **Ƙigürgü üçün** mü’minelerni hem mü’minelerni uçmaǵlarƙa aƙar astnıda arıƙlar [KSKT: 48/28b1-29a1].

1.2.3.6.1.2. {-gU+ie} üçün

Yapı:

İyelik eki almış {-gU} fiiline, “üçün” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ması için, -acaǵı için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Tözün maytrınıñ teñri burƙan nomınta toyın **bolǵusı üçün** biziñe oƙ uƙıtǵalı yarlıƙar (*Asıl Maytrı Tanrı Burkan’ın dininde râhip olduǵu için bize haşmetle bildiriyor*) [MS:11/28-30].

KT: Bütünlükin anlar kim tandılar, hezîne ƙılurlar mällarını **yıǵƙuları üçün** Tañrı yolındın, munu hezîne ƙılurlar aña [KSKT: 29/83b1]. Aydı: keldiñ mü bizke **çıƙarǵuñ üçün** bizni öz yerimizdin siħriñ birle, ey Mūsā? [KSKT: 31/51a1].

HT: Buğdaydın yedi téseler çıƙmağƙa sebeb **bolǵusı üçün** [RKE: 9v/19-20].

1.2.3.6.2. {-gU} teg

Yapı:

{-gU} sıfat-fiiline, “*teg*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “*acağı gibi*” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eraslan, 1980:88).

EUT: Kök kalık iki törlüg öçmekler tigüçi üze sav üze yme **tiğü teg** bililü tüketdi erti (Gök ve iki türlü sönmeler dediği ile söz ile de denileceği gibi üç olduğu mükemmelen anlaşıldıydı) [Üİ: 99b/10-11].

KT: Saña emdi avnıp yorır erdi öz / Maña **tığü teg** sen adın boldı söz [KB: D1083].

Aydın ma bu biş neñ yırak tutğu beg / Atı edğü bolsa ki çav **bolğu teg** [KB: D2060].

Kişi yılkıda ınga ermez ay beg / Munı teñlese iş bolur **ülgü teg** [KB: D2975]. Bu ança iş ermez ağır **kelgü teg** / Bu iştin belinlep yırak **tezgü teg** [KB: D4950]. Bu kırğa tegürse tapuğçıg bu beg / Ötedi tapuğçı hağın **öggü teg** [KB: D4071].

HT: ‘Aklı zā’il **bolğu teg** boldı erse, yana du‘ā kıldı [NF: 224/17]. Bu sözde erseler suv keldi Ken‘ānnı helāk **kılğu teg** boldı erse kaçdı tağ tepesiñe aşdı [RKE: 24r/10-11]. Ey melik éliñ künüñ **artağu teg** turur [RKE: 58r/20]. Yūsuf sizlerni **kullanğu teg** turur [RKE: 67v/21]. Atası qarındaşı oğlını saña ıdtı bizni bulğamış teg seniñ mülküñni me **buzğu teg** tururlar [RKE: 232v/10-11]. Tağı sorarlar sanga, neni kim harc kılurlar. Aygıl: **Emgenmegü tig** nirseni [HKT: 32b/1-2].

1.2.3.6.3. {-gU} öze/üze

Yapı:

{-gU} sıfat-fiiline, “*öze/üze*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eraslan, 1980:89).

EUT: korkınçığ sansartın *özgü öze* / kutluğ çığayın ermek çaķşıptığı bütürti (*Korkunç samsāra’dan kurtulmak için / fakr saādetine ermek yolunda devam ettiler*) [ETS: 7/359-360]. Korkınçığ sansartın *özku özü* kutluğ çığayın ermek çxşıptğ pütürti (*Korkunç sansardan kurtulmak için mukaddes, fakir olma inancını yerine getirdi*) [TüTT III: 141-142].

1.2.3.6.4. {-gU} künke tegi**Yapı:**

{-gU} sıfat-fiiline, “künke tegi” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-acak güne kadar” zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Dereng kılğatı anıñ ıarnı içinde gürdın *ķopgu künke tegi* [KSKT: 35/39a1].

1.2.3.6.5. {-gU} vakt**Yapı:**

{-gU} sıfat-fiili ve “vakt” sözcüğünden oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar. “-AcAğI zaman” anlamı verir

HT: Kaçan Süleymān dünyādın *bargu vakt* boldı erse oö kürsini Beytü’l Maķdisğa éltip bir taş tüpinde kızlediler [RKE: 140v/10-11]. Anasınıñ elgin [tutu]p tağğa çıkıtlar, savma’a kılıp tā‘at ve ‘ibādetğa meşğul boldılar, kündüz rüze tuttılar ağız

açğu vaqt bolsa ca'dī atlıg kök ot keltürdiler, ağız açdılar [RKE: 170r/12-14]. Resül tört yaşağanda 'Abdu'l-Muṭṭalib ağık yattı, bildi kim ölüm ağık turur dünyādn *barğu vaqt* boldı [RKE: 185v/11-13]. Ol kéçe meni sormış bolmasa çerigni tüşün temiş, çerig arasında söz tüşmiş, *tüşgü vaqt* ermes tüşgü yér ermes, tüşmişler tañ attı Mevlī ta'ālā teyemmüm āyetini ıdtı [RKE: 234r/17-19].

1.2.3.7. {-gUIUK}

Yapı:

Türkçede tarihî lehçelerin içinde Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde görülen bu ek, daha çok sıfat-fiil başlığı altında değerlendirilmiştir (Bayraktar, 2004:130; Hacıeminoğlu, 2003: 169-170). T.Tekin (2003a:165) ise eki eylem adı (isim-fiil olarak) belirtmiştir. Erslan (1980:93-97) ise “*Eski Türkçe’de İsim-fiiller*” adlı eserinde ekin çok sayıda kullanım alanı ve fonksiyonuna değinmiştir. Ekin bazı fiil tabanlarına gelerek zarflaştırdığına⁵⁴³ temas etmiştir (Eraslan, 1980:97-99). Dolasıyla ekin bazı durumlarda tek başına zarf-fiil özelliğini taşıdığına vurgu yapmıştır. Bununla birlikte ekin edatlarla birlikte kullanıldığı yapılara baktığımızda zarf-fiil özelliği ve işlevi taşıyan kelime grupları da oluşturduğu görülür (Eraslan, 1980:95).

Ekin yapısı için şu görüşlerden söz edilmektedir: Deny (1941:897) {-gUIUg} ekini farazi bir (*kăy+lăñ) yapısına götürüyor. Brockelmann (1954:248) ve Mansuroğlu (1953:344-345), {-GU} ekine gelen isimden isim yapma eki {-IUK} ile oluştuğunu belirtir ve ekin asli görevinin gereklilik olduğuna değinir. Kotviç (1970:36), ekin eserlerde mümkünlük, niyet, istek anlamlarını içerdiğini ve ekin (-ğuluk<{-ğay⁵⁴⁴~ğuy} [istek kipi eki]+ {-luk}) unsurlarının birleşmesinden meydana geldiğini dile getirir. Erdal (2004:303) {-gUIXk} ekinin gereklilik bildirdiğini ve {-gU} ekine gelen {-IXk} ekinin de bu anlamı belirgin hâle getirdiğini söyler.

⁵⁴³ Eserde başlık bu şekilde verilmiştir. Bk. Ersaslan, 1980:97.

⁵⁴⁴ Bu ekle ilgili bilgi için ayrıca bk. {-A} zarf-fiili.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için, -maya” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eraslan, 1980:97).

EUT: Bo üç türlü kutluglarka **teggülük** köni nomta yoridaçılarıg körüp söküp sarsıp todap uçuzlap köngüllerin karınların irintürdüm (bu üç değişik kuthuya ulaşmak için doğru öğretide davrananları görüp, sövüp, sayıp, aşağılayıp, küçümseyip, kalplerini, gönüllerini kırıp incittim)⁵⁴⁵ [AY: 136/7-11]. Y(e)me **örletgülük** tıtag bulmagaylar (Hem rahatsız etmek için sebep bulamayacaklar) [DIŞ: 689-690]. Ol savıg y(i)me meniñ tükel **sözlegülüg** küçim yokı (O sözü ise benim tamamen söylemeye gücüm yok) [DHB: 182-183]. ...tözkerinçsiz burkan kütılıg çkrvrt ilig kan orniña **olurguluğ** tigin öze atıña abişik kılmış... (...anlaşılması güç Burkanlığa sahip olan bir dünya hakimi hükümdarın yerine oturmak için burkan veliahdı adına takdis edilmiş...) [MS: 3/4-8]. Küçüm yok ilig begniñ yrlığın **yanturğuluğ** **ıdğuluğ** (Hükümdar olan efendinin emrini geri çevirmek, engel olmak için gücüm yok) [ETİF: s.97].

KT: Bu ajun rıbať ol tüşüp **köçgülük** / Rıbaťka tüşügli tüşer **keçgülüg** [AH: 177-178].

1.2.3.7.1. {-gUIUK} Sıfat-Fiili ve Edatlarla Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.3.7.1.1. {-gUIUK} için

Yapı:

{-gUIUK} ekine, “üçün” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için, -maya” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁵⁴⁵ Çev. Ölmez, 1991:30.

EUT: İçdin singarkı burkan nomındakılarka taşdın singar ters azag nomluglarka yomkıkı **bilgölük üçün** anın kergek ermez (*İçerdeki Buddha dinindekilere, dışarıdaki ters-sapık dinden olanlara, hepsine [kolay] mâlum olduğu için, bu yüzden soru sormağa gerek yoktur*) [Üİ: 101b/7-9]. Ulug bodısataavlarning köngülinte **öritgölük bütürgölük üçün** anın antag titir (*Ulu Budaların gönlünde beslemek, olgunlaştırmak için onunla böyledir*) [AY: 267/17-19]. İşidiñler kamağ çmbudvip uluştakı tınlıglarığ bu sekiz uluğ örtlüg tamular ağır tsuyluğ yazukluğ tınlıglarığ kın kızgüt emgek tolğak **kılguluğ üçün** belgölüg bolmış erürler (*İşitin, bütün dünyadaki yaratıklara bu sekiz büyük, alevli cehennem ve ağır günah işlemiş olan yaratıklara işkence ve acı vermek için ortaya çıkmıştır*) [MS: 81/32-35].

1.2.3.7.1.2. {-guluk} teg

Yapı:

{-guluk} ekine, “teg” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-acak gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eraslan, 1980:95).

EUT: Ölüğ et’üzintin **yarsıguluğ teg** yavız yıd önüp (*ölünün vücudundan iğrenilecek gibi fena kokular yükselip...*) [ETİF: s.17].

1.2.4. {-ýAn} Tabanı

1.2.4.1. {-ýAnçA}

Yapı:

Türkmen Türkçesine özgü olan bu zarf-fiil, işlev itibarıyla {-XncA} ekinden farklı değildir. Edebî dilde görülen bu ekin yerine Türkmen Türkçesinin Gökleñ, Sarık, Marı ağızlarında {-XncA} ekinin kullanıldığı görülür (Söyegov, 1981:117). Türkmen Türkçesinin Arabaçı ağzında ise bu ekin yerine {-InçA} eki ile birlikte {-InçAñ} zarf-fiil de kullanılır (Maviyev, 1987:64). Annanurov’a (1974: 130) göre {-ýAnçA} zarf-fiilinin ilk unsuru olan {-ýAn} eki sıfat-fiil eki olmakla birlikte, {-gın} ekinden çok sonraları kullanılmıştır. Hosrovı bu ekin ikinci unsuru olan {-ça}’yı

derece bildiren “*çak*” sözüne bağlar (Annanurov, 1975:133). Tabaklar’a (1994: 145) göre ek, $\{-yAn\}$ sıfat-fiili ve $\{+çA\}$ eşitlik hâlimden müteşekkildir ve üzerine şahıs eki alabilmektedir. Clark (1998:504), ekin $\{-yAn\}$ sıfat-fiili eki ile $\{+çA\}$ ekinden oluştuğunu belirtir. Fakat $\{+çA\}$ ekinin ne olduğunu belirtmemiştir. Aynı bölümün dipnotunda $\{+çA\}$ eki ile ilgili olarak bu ekin üzerine vurguyu çekmediğini ve eşitlik hâli eki ile karıştırılmaması gerektiğini vurgular.

Annanurov (1974: 130), bu zarf-fiildeki $\{-yAn\}$ ekinin oluşum sürecini Türkmen Türkçesindeki şimdiki zaman ekinin ortaya çıkışıyla ilişkilendirir ve (fiil tabanı+-a yör) şeklindeki bir birleşik fiil yapısının, bir taraftan şimdiki zaman ekine bir taraftan da $\{-yAn\}$ sıfat fiiline kaynaklık ettiğini belirtir. Öyle ki $\{-yAn\}$ sıfat-fiili, (fiil tabanı+-a yör) birleşik fiiline $\{-An\}$ geçmiş zaman sıfat-fiili getirilmesiyle yapılmıştır.⁵⁴⁷ Süreci şu şekilde göstermiştir:

$Al-+-a+yör+-en > al-+-yö:ren/-yo:ran > al-+-yo:n/-(y)o:n > al-+-ya:n/-ye:n > al-+-yan/-yen > al+-ı:n$ gibi (Annanurov, 1974: 131).

Bizce ek, $\{-yAn\}$ sıfat-fiilinden sonra gelen $\{-çA\}$ eki çok işlevli ve görevli “*çak*” veya “*çan*” sözcüğünden gelmektedir. $\{-yAnçA\}$ zarf-fiilinin $\{-(G)XnçA, -DXKCA, -XrçA, -ICAk vb\}$ zarf-fiilleri ile olan semantik, işlevsel ve şekli ilgisi bizi de bu kanaate sevk etmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Hanser, 2003: 117). **Ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer.**

TT: Bagdada gelip ilkinji gezek Samat şu adamıñ ýanynda çörekden *doýýança* iýipdi (*Bağdada gelince ilk defa Samat şu adamın yanında ekmekten doýuncaya kadar yemişti*) [ÜNB: s.52]. Amansähet daň atandan, gün *batýança* şu ýerde syňsyraklap

⁵⁴⁷ “*Türkmen Diliniň Grammatikası*” adlı eserde benzer bir görüş dile getirilmiştir (Söyegov, 1999:407).

ýör (*Amansehet tan atmasından gün batıncaya kadar orada gezip dolaşýyor*) [BöT: s.179]. Aýaz bolsa, derrew çukurlaryň içinde pugta gizlenip, ýagşy *garaňky düşýänçä* yatýar (*Ayaz ise derhal çukurun içine iýice gizlenip kapkaranlık oluncaya kadar yatýyor*) [THE: s.245]. Onuň üçin oglunyň küle *öwrülyänçä* ýanyp gidenini boýun almakdy (*Onun için oğlunun küle dönünceye kadar yanıp gittiğini kabul etmekti*) [ÜNB: s.59]. Hawa , onsoň *garaňky düşýänçä* şol çukurdan çykmadym (*Evet, ondan sonra karanlık düşünceye kadar o çukurdan çıkmadım*) [Dor: s.92].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-digi kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Men bilen Ismet paşanyň agraslanyp çynlakaý görnüşe geçmegimizden soňra, demi *ýetýänçä* gygyryp geplän Reşit paşa öte geçmezligimizi, çzykdan aşa çykmazlygymyzy aýdyp, özüniň doganlarynyň ýanyna giden ýagdaýynda meseläni çözülip bilinjekdigini ýañzytdy (*Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddi tavır üzerine, avazı çıktığı kadar bağırırçasına konuşan Reşit Bey, ileri gitmekte acele edilmemesini, kendi kardeşlerinin yanına giderse bir uzlaşma çaresi bulabileceğini söyledi*) [Tnut: s.590-591].

3. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

TT: Ýigitler, gala bilen biziň aramyz daş, ol ýere habar ýetenden soň, kömege *ýetişilyänçä*, bu galtamanlar daga urup gitjekler, biziň ýanymyzda-da, dört sany hyrly bilen on sany gylyç bar (*Yiğitler, kale ile bizim aramız uzak, o yere haber ulaştıktan sonra yardım yetişinceye kadar bu eşkiyalar dağa kaçacaklar, bizim yanımızda, dört adet tüfek ile o adet kılıç var*) [Dor: s.61]. İlesen, ýör, nahar *bişyänçä*, hovza suva düşüp geleli-diiyär (*İstersen gel, yemek pişinceye kadar havuza girip gelemim, demiş*) [THM: s.158].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar (-madan önce)” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketten önce olur.

TT: Ibn Kahhar egnindäki horjunyndan bir zatlar *çykaryança* Gülnesibe Samadyň getiren suwundan birazragyny Maralyň ýüzüne serpdi (*Ibn Kahhar sırtındaki heybeden birşey çykarıncaya kadar* Gülnesibe Samad’ın getirdiği sudan birazcık Maral’ın yüzüne serpti) [ÜNB: s.251].

1.2.4.1.1. {-ýAnçA+ie}

Yapı:

{-ýAnçA} zarf-fiiline iyelik kökenli şahıs ekleri getirilerek kullanılır. Bu tür kullanımları Türkmen Türkçesinde sıklıkla görmekteyiz.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim)⁵⁴⁷ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: *Ölyençem* gam yovtul, nala ceker men / İçim- daşım hier oduna yakar men [Ket: s. 114].

TT: Rauf beý we Siwas halk gurultaýynda aramyza gelip goşulan Bekir Samy beý Ystambulda “Mejlis-i Mebusana” *gidýänçäler*, biz bilen bilelikde bolupdylar (*Rauf Bey ve Sivas Kongresi’nde aramıza katılan Bekir Sami Bey İstanbul’da Meclis-i Meb’usana gidinceye kadar, bizimle birlikte bulunmuşlardır*) [Tnut: s.82]. Ähliňiz aaçlykdan *gırılyaançaañız* / Galaanı gaabavda saklaaris diyip (*Hepiniz açlıktan kırılincaya kadar / Kaleyi ablukadan koruruz diye*) [AAŞ: s.764]. Belki Urfada sataşarys. *Görüşýänçäk* hoş galıñ (*Belki Urfada karşılaşırsınız. Görüşünceye kadar hoş kalın*) [ÜNB: s.28]. Men ata *münyänçäm*, gözüñi yum! (*Ben ata bininceye kadar gözünü yum*) [THE: s.320].

⁵⁴⁷ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçekleşinceye kadar sürer.

2. Ana cümlelerin yüklemine, “-*incaya kadar (-madan önce)*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümlelerin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketten önce olur.

TT: Ogluňy erikden özüm gelip *düşürýänçäm* düşüräýmegin (*Oğlunu erikten kendime gelip düşürünceye kadar düşürmeyin*) [ÜNB: s.235].

3. Ana cümlelerin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

TTT: Öňki gonanlaryň göçüp / Göz *açyançaň* yiter gider [MaSE: s.372/7-8].

Ol ýere *ýetyänçäk* howa gyzar (*Biz oraya ulaşincaya kadar hava ısınır*) [Hum: s.99]. Çalt gidip gelerin, *gelyänçäm* hiç zat bolasy yok-la (*Hızlıca gidip gelirim, ben gelinceye kadar bir şey olacağı yok*) [ÜNB: s.56].

1.2.4.1.2. Tâ... F.+{-ýAnçA}

Yapı:

Tâ (ki) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-ýAnçA} [zarf-fiil eki] unsurlarından oluşur. Pekiştirme “tâ” edatıyla sağlanmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-*incaya kadar*” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Ol *tä* As-Samada *duşýança* ýyldyzlara çokunyp gelipdi (*O te As-Samada rast gelinceye kadar yıldızlara tapınıp gelmişti*) [ÜNB: s.22]. Muhat käýinjinden ýumrukларыny *tä agyryança* gysdy (*Muhat sinirinden yumruklarını ta acincaya kadar sıkı*) [İABO: s.170-171]. ol *tä* gaýdyp *gelyänçä*, saly suw üstündedi (*O dönüp gelinceye kadar, salı su üstündeydi*) [AHR: s.57]. Saparmyrat *tä* suwlary *gutaryança* öňden ýöredi (*Saparmurat ta suları bitinceye kadar önden yürüdü*) [HalH: s.45]. Amanylla baý bolsa *tä* daň *atýança* meýlis edýär (*Amanilla zengin*

olsa ta tan atıncaya kadar eğlenir) [THE: s.132-133]. Han bir döwüm çörek berse, olar ertirden *tä* gün *batýança* öler ýaly işleýärler (*Han bir parça ekmek verse, onlar sabahtan ta güneş batıncaya kadar ölecek kadar çalışıyorlar*) [Dor: s.23].

1.2.4.2. {-ýAn+ie+(n)A}

Yapı:

Türkmen Türkçesinde tespit edilen bu yapı, iyelik eki almış {-ýAn} sıfat-fiiline {+A} yönelme hâli eki getirilmiştir. İyelik eki olarak üçüncü tekil şahıs alırsa hâl ekinden önce zamir n'si gelir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığt için, -dığına” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Ol özüne üns *berilmeyänine* gahary geldimi, ýa başga bir sebäpdenmi? (*O kendine dikkat verilmediğine öfkeleni mi, ya başka bir sebepten mi?*) [ÜNB: s.116].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığına” anlamında konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: ol gözünüň *görýänine* düýbünden ynanmady (*O gözünün gördüğüne tamamiyle inanmadı*) [BöT: s.347]. Şonda näme *bolýanyna* seredipdir (*Orada ne olduğuna bakmıştır*) [BöT: s.330]. Ýöne sygyrlar bilen adamlarň uçmaýanyna şükür edäýmeli (*Fakat sığırlarla adamların uçmadığına şükür etmeli*) [MTH: s.90]. Kepjebaş gulagynyň *eşidyänine* şübhelendi (*Kepçebaş kulağının işittiğine şüphelendi*) [Kepb: s.39].

1.2.4.3. {-ýAn+ +(-[I]dIk)+ie+(n)A}

Yapı:

Türkmen Türkçesinde görülen bu yapı, {-ýAn} [sıfat fiili] + {-i-} [cevheri fiil] + {dIk} [sıfat-fiil eki] + [iyelik eki] + {+A} [yönelme hâli eki] unsurlarının kalıplaşmasından oluşmuştur. Üçüncü tekil şahıs iyelik eki aldığı anda araya zamir n'si

gelebilir. Bu zarf-fiilde Türkmen Türkçesine özgü olan ve işlek olarak kullanılan $\{- (I)dUk\}$ yapısı dikkat çekici bir özellik taşımaktadır. $\{-i\}$ cevherî fiili ve $\{-dUk\}$ sıfat-fiilinden oluşan bu yapıya değinen Öztürk (2003:84) “*Eski Osmalıcada ve Türkmencede ‘İdük’ Yapısı*” adlı makalesinde Eski Anadolu ve Türkmen Türkçesinde kullanılan bu yapının Eski Anadolu ve Türkmence Türkçelerinde isim, sıfat, zarf, zamir gibi sözcük türlerine; ayrıca Türkmen Türkçesine *sebebli*, *tegişli* gibi edatlara geldiğini belirtmiştir.⁵⁴⁸ Aynı yapısı “*ne idügi*” ifadesinde de görmek mümkündür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Náme üçin gijelerine näsagyň derdiniň gündizkisinden *beterleşýändigine* As-Samat akyl ýetirip bilmeýärdi (*Niçin geceleri hastanın sıkıntısının gündizkisinden daha kötüleşdiğine As-Samat akıl erdiremiyordu*) [ÜNB: s.36]. Halk hökümdaryň özüni gowy *görüändigine* hemişe tüýs ýürekden ynanýar (*Halk hükümdarın kendini iyi gördüğüne her zaman görünüşte yürekten inanıyor*) [Kepb: s.227]. Olar ömürleriniň paýawlap *baryandygyna* ynanman, ýalyňlap duran güýzüň goýnundan sypyp, ümdüzine gaçyp gitjek bolýarlar (*Onlar ömürlerinin bitip gittiğine inanmadan alevlenip duran güzün koynundan kurtulup uzaklara kaçıp gitmek istiyorlar*) [BöT: s.118].

1.2.4.3.1. $\{-ýAn+ (-[I]dIk)+ie+(n)A\}$ garamazdan

Yapı:

$\{-ýAn+ (-[I]dIk)+ie+(n)A\}$ ekinden sonra “*garamazdan*” çekim edatı gelmiştir. Üçüncü tekil şahıs iyelik eki aldığı anda araya zamir n’si gelebilir. Türkmen Türkçesine özgüdür.

⁵⁴⁸ Türkmen Türkçesindeki bazı zarf-fiillerde $\{-idük\}$ yapısı kullanılmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-masına rağmen” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Duşmanlar hakynda gündelik hem juda köp *gürrüñ edilyändigine garamazdan*, ol olar bilen seýrek ýüzbe-ýüz bolýar (*Düşmanlar hakkında günlük olarak pek çok kez bahsedilmesine rağmen; o, onlarla seyrek olarak karşı karşıya gelir*) [**Kepb:** s.318]. Ol hakda hiç zat *bilmeyändigine garamazdan*, gyz oña duş bolaryn öydüp gezipdi (*Onun hakkında hiçbir şey bilmemesine rağmen, kız ona felaket olacağını düşünerek gezmiş*) [**OwA:** s.65].

1.2.4.4. {-ýAn} Sıfat-Fiili + İyelik eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.4.4.1. {-ýAn} yaalı/ýaly

Yapı:

{-ýAn} sıfat-fiilinden sonra, “yaalı/ýaly (yalı)” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-mış gibi, -r gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Birdenem yerinden galdı sedaasız / Basıp *baryaan yaalı* goomlar baadına (*Birden yerinden kalktı sessizce / Galebe çalıyormuşçasına/çalışır gibi dalgalar hızına*) [**AAŞ:** s.768]. Ol onuñ kakasyna etjek täsiriniñ nähili boljakdygyndan *çekinyän ýaly* seretdi (*O, onun babasına edecek etkinin nasıl olacağından çekinmiş gibi seyretti*) [**ÜNB:** s.157]. Aýretun hem garşysynda duşman bolmaýan sebitlerde esgerlik bölümleri we merkezleri *döredýän ýaly* aňsatlyk bilen harby bölüm serkerdeligi dörediler we jogapkärçilik berlerdi (*Özellikle karşısında düşman bulunmayan sabit bölgelerde, askerlik şubeleri ve başkanlıkları kurmuş gibi bir kolaylıkla, kolordu komutanlıkları kurulur ve yetkiler verildi*) [**Tnut:** s.817]. Gün dogup, gyzyp ugraýar welin, ýaralarym burç *sepilyän ýaly*, awap başlaýar (*Güneş*

dogup hava ısınyor; ama yaralarım biber serpilmiş gibi acımaya başlıyor) [Dor: s.94]. Onsoň onuň duluklaryndan ganly ýaş **akýan ýaly** bolup görünýärdi (*Daha sonra onun yanaklarından kanlı yaşlar akmış gibi görünüyordu*) [BöT: s.13].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-makla beraber” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

*TT: O şindiz hem barmaklaryny görkezmeğe **utanyan ýaly**, sallanyp duran çep eliniň barmaklary bilen ýeňini elinin üstüne çekýärdi* (*O şimdi hem parmaklarını göstermeye utandığı gibi, sallanıp duran sol elinin parmakları ile kömleğini elinin üstüne çekiyordu*) [İABO: s.105].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-diği zaman, ...-r...-maz” anlamında zaman (gecikmesiz zamandaşlık)⁵⁴⁹ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

*TT: Ol mazarystanlykdan çykyp **baryan ýaly**, bu ýerden tizräk arany açmaga gyssandy* (*O mezarlıkdan çıkarak çıkmaz buradan daha hızlı şekilde arayı açmaya çalıştı*) [BöT: s.82]. Ol mazarystanlykdan çykyp **baryan ýaly**, bu ýerden tizräk arany açmaga gyssandy (*O mezarlıktan çıkıp gittiği gibi buradan daha çabuk arayı açmaya acele etti*) [BöT: s.82]. Gyzyly horaz ýeňenligini **duýýan ýaly**, ýene-de gaty-gaty gygyryp, ganatlaryny pasyrdadyp, ýeter-ýetmez kowdy (*Kızıl horoz; yendiğini duyduğu gibi, tekrar yüksek yüksek bağırarak, kanatlarını çırparak biraz kovaladı*) [İABO: s.27].

1.2.4.4.2. {-ýAn+ie} üçin

Yapı:

İyelik eki almış {-ýAn} sıfat fiiline, “üçin” son çekim edatı getirilerek kullanılır. Türkmen Türkçesine özgüdür.

⁵⁴⁹ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda derhâl dolur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğindan” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Şemaly *görmeyüniň üçin* ösmeýär diýme, guşlara gürlemeyändir, daşlara diňlemeyändir diýme (*Rüzgarı görmediğin için yetişmiyor deme, guşlara konuşmuyor, taşlara dinlemiyor deme*) [ÜNB: s.31]. Ol kâbir maşklary ýoldaşlaryça *edip bilmeyüni üçin* özüni gynap gezipdi (*O bazı alıştırmaları yoldaşları tarafından yapılamadığı için sitem ederek dolandı*) [ÜNB: s.98]. Bir ýaş zenan maşgalanyň bärrik tarap *gelyüni üçin* oğlan şoňa seretmäge durdy (*Bir genç kadın çocuğun beri tarafından geldiği için oğlan onu seretmeye durdu*) [OwA: s.75].

1.2.4.4.3. {-ýAn+ (-[I]dIk)+ie} üçin

Yapı:

Kalıplaşmış {-ýAn} [sıfat fiili] + {i-} [cevherî fiil] + {dIk} [sıfat-fiil eki] + [iyelik eki] unsurlarına, “üçin” çekim edatı getirilmiştir. Üçüncü şahıs iyelik eki aldığı anda araya zamir n’si gelebilir. Türkmen Türkçesine özgüdür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “dığından, -dığı için, -mış olduğu için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Bu hakykata *düşünýändigim üçin* özüňiziň hâzire deňeç aç ölmändiginizi bilip goýuň! (*Bu gerçeği anladığım için kendinizin şimdiye kadar aç öldüğünüzü bilin*) [Kepb: s.212]. Ol aýallary ýigrenmän duranok, ýöne başga zat üçin däl-de, eýsem olara erkiniň *yétmeyändigini üçin* (*O kadınları tiksindirmeden duramıyor; ama başka şey için değil de öyleyse onlara gücünün yetmediği için*) [Kepb: s.87]. Örän hormatlanylýan ýoldaşlaryň şeýle ýagdaýlarda gaty ýowuz daramaklygyň tarapdary bolandyklaryny *bilyändigim üçin*, derrew gazaply çäreleriň görülmegini Fuat paşadan haýyş etdim (*Pek sayın arkadaşların böyle durumlar karşısında şiddetli davranma taraflısı olduklarını bildiğimden, hemen sert tedbirler alınmasını Fuat Paşa’dan rica etmiştim*) [Tnut: s.135].

1.2.4.4.4. {-ýAn} wagt+ie

Yapı:

İyelik eki almış {-ýAn} sıfat fiiline, “*wagty (vakti)*” sözcüğü getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde bulunur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “*dığı zaman, -dığında, -inca*” anlamında zaman (zamandaşlık) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Çäýneklerimizi agdaryp, demini *berýän wagtymyz*, ol çay hakynda gürrüňi orta sokdy (*Çaydanlıklarımıza çay döküp demini verdiđi zaman, o çay hakkında sohbet başladı*) [Dor: s.21].

1.2.4.4.5. {-ýAn} dek

Yapı:

{-ýAn} sıfat fiili ve “*dek*” çekim edatından meydana gelmiştir. Türkmen Türkçesinde bulunur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “*-miş gibi*” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Kempir ezilen towuga dönüp, edil ysytma *tutýan dek* galdyraýardy (*Kempir ezilen tavuđa dönüp, sanki sıtmaya tutulmuş gibi titriyordu*) [AHR: s.88]. Ýüregi üstüne abanyp gelyän erbetligi *syzyýan dek* galagop sorag berdi (*Kalbinin üstüne abanan sıkıntıyı sezmiş gibi endişeyle sordu*) [Kepb: s.18]. Bağlar *utanyan dek* gızarıp güllär / Hem dosta-duşmana peydası deger (*Bahçeler utanmış gibi kızarıp / hem dosta düşmana faydası olur*) [ÇTŞÖ: s.36]. *Tütëýäün dek* gariplarin gussası / Saansız kerpiç küreleri dörääpdır (*Tütmüş gibi gariplerin kaygısı / Sayısız tuđla fırını türemiştir*) [AAŞ: s. 566]. Zylyha, hamana, güýmenje *gözleyän dek*, onuň içinden baş ýyl çemesi mundan ön ýazgy edilen kitapçany saýlap aldy (*Zeliha güya, eđlence*

arıyormuşçasına, onun içinden mundan yaklaşık beş yıl kadar ön yazılan broşürü seçip aldı) [MTH: s.139].

1.2.5. {-(G)An} Tabanı

1.2.5.1. {-An}

Yapı:

Daha çok sıfat-fiil eki olarak bildiğimiz {-An} ekinin, özellikle Azeri Türkçesinin ağızlarında zarf-fiil göreviyle kullanıldığını görmekteyiz (Hüseynov, 1958: 83).

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı zaman, -dığında, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Başımı yere *goyan* meni yuhu aparır [ATZ: s.83].

2. Ana cümlenin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar. “-incaya kadar” anlamındadır.

AT: Men gapıya *çıhan* bu çıhdı eşiye [ATZ: s.83].

3. Ana cümlenin yüklemine, “-dığından beri” anlamında başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Moskvaya *geden* ondan heber yohdur [ATZ: s.84].

1.2.5.2. {-An(k)A}

Yapı:

{-An} sıfat-fiili ve {+(k)A} yönelme hâli ekinin oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar. “-ıncaya kadar” anlamındadır.

AT: Kəndli gün çıxandan gün *batana* qızmar günəş altında qəddini düzəltmədən işləyirdi [AHNE: s.53].

TTT: Şirîn cān *çıkanğa* tendin / Yaradın həkə kulluq it (*Şirin can çıkıncaya kadar tenden / Yaradan hakka kulluk et*) [Zel: 38/1-2].

Tüt: Ben okuttum mu, okutmadım mı, deyip eşşək sudan *gelene* çalıştırırım [ÖYat: s.134].

1.2.5.2.1. {-AnA} göre**Yapı:**

Yönelme hâli eki almış {-An} sıfat-fiiline, “göre” çekim edatı getirilmiştir. Azeri sahasında görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Amma lənət yalançıya, *deyilənə görə*, hakim cənablarına yaranallıqdan savay iki stəkan şampanski də veriblər [AHSE cII: s.59].

AT: *Deyilənə görə* onu öz arzusuna çatdıran adam Həştərxanda yoxmuş [AŞSE: s.396]. Hətta *deyilənə görə*, yerində-yurdunda vaxtıynan vəzifə sahibiymiş... [QG: s.18]. Onun qızıl zinət şeylərindən başqa *deyilənə görə* Vüqarın atasının milyonları vardı [Er: s.80]. Əslində isə, zavodu çapıb-talayanlardan biri də budur, *deyilənə görə*, xarici banklarda özünün şəxsi hesabı var [ZülG: s.75]. *Deyilənə görə*, usta

Ağabala ağa ilə siğə qardaş imiş, ağa ustanın xatirini belə istəyirmiş ki, onu özü ilə cənnətə aparmağı da vəd edibmiş [YVÇE cI: s.42].

1.2.5.2.2. {-AnA} degin/dek

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-An} sıfat-fiiline, “*degin/dek*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ana kadar, -incaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim)⁵⁵⁰ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: İnşallah, onu da qolu bağlı gətirərlər və o *gələnədək* də qardaşı barəsində tədbir olunar [AHSE cI: s.159]. Ehsan xanın qızını *alanadək* saxlayıb, axırda qovdun [AHSE cI: s.349]. Mö'təzid *ölənədək* bu hekayəti bir kəsə nəql etməyə bizi cür'ətimiz yox idi [MFAE cII:59]. Keçə bilməm, bu dəryalar dərinidir / *Ölənədək* yerim sənin dərinidir [NSE: s.165].

AT: Neçə dəfə oğlunu ötürüb qayıdarkən tini *burulanadək* pəncərədən, pərdənin dalından Asifin arxasınca göz qoymuşdu [QG: s.225]. Qaranquş qızılı yarpaqbayraq, Xoşbəxt Şahzadə tamamilə çirkin və boz *görünənədək* çıxartdı və yoxsullara payladı [ŞeDi: s.223]. Avara ömründə birinci dəfə əldən-dildən *düşənədək* işlədi [AHNE: s.122].

TTT: Vü eger uğurlasa üçüncü kesmegeyler ve koygaylar zindān içre *ölgene tegin* lienni kesseler [STFK: 135a/7].

Tüt: Demek buraya *gelene dek* elimde taşımışım!.. [ÖYat: s.45]. Bu gizli savaş, babaların tezgâh başlarındaki işleri *bitene dek* sürüyor [ÖYat: s.140]. Oğlu eve *dönene dek* Fitnat Hanım'ın yanına çıkmış [ÖYat: s.196].

⁵⁵⁰ Bitim: Ana cümleinin yüklemindəki hərəkət, zarf-fiildəki hərəkət gerçəkləşincəyə qədər sürər.

AT: Oğlan tütəyi ağzından *götürənədək* Xuane ovsunlanmış kimi dayanıb ona qulaq asırdı [AHNE: s.130].

2. Ana cümlenin yüklemindəki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçəkleştini (devamda gerçəkleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

TAT: Biz *qayıdanadək* şeylərimizi yığınız bir yerə, hazırlaşınız yola düşək [NBV: s.200].

AT: Günəş öz yolunu başa *vuranadək*, xırda çaylar iri çaylara qovuşacaqlar [SMoh: s.352].

3. Ana cümlenin yüklemine, “-ıncaya kadar (madan önce)” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Kərbəlayı xəbər *tutanadək* bir salxım da qalmırdı [MCSE: s.37].

1.2.5.2.3. {-AnA} çenli⁵⁵¹

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-An} sıfat-fiiline, “çenli” çekim edatı getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ana kadar” anlamında zamanda sınırlama (bitim) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümlenin yüklemindəki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçəkleşinceye kadar sürer

TT: Hem-de Rauf beý we onuň ýolbaşçylyk edýän hökümeti öz ornunda galyp, parahatçylyk şertnamasyna gol çekilip *tamamlanana çenli*, öz işlerine dowam etsin

⁵⁵¹ Aslında Azeri Türkçesindeki {-AnAcAn} zarf-fiili ile aynı yapıdır. Sadece Azeri Türkçesindeki “cAn (< teñ)” kullanılırken, Türkmen Türkçesinde “teñ”den gelişen “teñ+lig” edatının “ç (~t)”li şekli olan “çenli” edatı kullanılmaktadır.

(Hem de Rauf Bey ve başkanlık ettiği hükümet yerinde kalıp barış antlaşması imzalanıp tamamlanana dek çalışmalarına devam etsin) [Tnut: s.846].

1.2.5.2.4. {-AnA} kadar⁵⁵²

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-An} sıfat-fiiline, *kadar* son çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçekleşinceye kadar sürer

TAT: Payız *girənə qədər* bu dağların cah-calalı dillə deyiləsi olmurdu [AEE: s.243]. “Oha” deyən kimi öküz yerindən qalxdı, düşdü atın kabağına, ta gəlib qapıya *çatana qədər* bir dəfə də yoldan çıxmadı [AEE: s. 362]. Mən onu bir elə tələyə salım ki, *ölənə qədər* çıxa bilməsin [NBV: s.212]

AT: Raskolnikov dua oxunub *qurtarana qədər* orada durdu [CinC: s.452]. Lakin arqonavtlar öz doğma ölkələrinə gəlib *çatana qədər* başlarına çox bəlalar gəldi [EKah: s.71]. İlk xoruz banı *eşidilənə qədər* oyaq qalsalar belə, kəlmə də kəsmədilər [SonB: s.325]. Nəfəsi *kəsilənə qədər* qaçır, həyəti dörd dolanır, əlqolunu oynadır, atılıb-düşürdü [QG: s.84]. Siddiqə evlərinə *gedənə qədər* orada işləyirdim [KöY: s.25].

TüT: Yeğenlerine her gün boğazı *kuruyana kadar* dil döküyordu [AdA: s.64]. İsmet Paşa'nın başkanlığı görüşmeler *bitene kadar* sürecektir, toplantının sekreterya görevlerini de Türkler yürütecekti [Cum: s.46]. Kısacası ben, peykeler *çekilene kadar* içmiş, sonra da gece yarısına ve sahip değiştiren, anlam değiştiren, karakter değiştiren sokaklara çıkmıştım [YDBY: s.74]. O fikrin ne olduğunu oturup *yazana*

⁵⁵²Koç'ta (1990:333) zaman zarf-fiili; Banguoğlu'nda (2004:435) bitim zarf-fiili; Gencan'da bitirme zarf-fiili diye geçmektedir.

kadar bilemeyeceğim [SiyS: s.32]. Hani şu oyuncak kurbağa gibi sesler çıkararak bebekleriyle konuşan, ellerinden gelse çocuk altı yaşma *gelene kadar* emzirmeye devam edecek olan histerik tipler var ya [SiyS: s.227].

2. Ana cümlenin yüklemindəki hareket, zarf-fiildeki hareketten önce olur.
(Tiken, 2003:353).

TAT: Nəhayət, ikinci atam Məkkədən *qayıdana qədər* Mirzə Şəfi ürfanın bütün məsələlərini mənə təlqin etdi və qəflət pərdəsini mənim gözümdən açdı [MFAE cIII: s.217].

AT: Mən oddan qorxmadım *yanana qədər* / Mən qorxu bilmədim *qanana qədər* [BVSE cI: s.169]. Bələ-bələ, kəndə gəlib *çatana qədər* bir küpə xoşabı içib qurtarırlar, ortada beşçə şahı pul qalır [MNL: s.106]. Molla gəlib mağaraya *çatana qədər* yağış kəsilir [MNL: s.47]. Ancaq özümə əmin idim ki, əsas çətinlik çıxış *başlayana qədər* olacaq, sonra hər şey öz yoluna düşəcək [MaB: s.139].

TüT: Kahveci nargilelərimizi *getirene kadar*, Müderris Nizaməttin Hoca Efəndi də namazını bitirir çıxar [YorS: s.412]. Esmə, bu yaşına *gelene kadar* pek çox millətdən erək ilə tanışmış, hətta o devre görə cüretkâr ilişkiler kurmuş, flörtler etmişdi. [AdA: s.28]. Oysa gün *doğana kadar* yakın tepeleri ele geçirmələri gerekiyordu [Dir: s.475]. Odaya *girene kadar* önəmi vardı belki [ÖYat: s.62]. O fikrin ne olduğunu oturub *yazana kadar* bilemeyeceğim [SiyS: s.32].

3. Ana cümlənin yüklemindəki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçəkleştiğini (devamda gerçəkleşmə) bildiren zarf-fiiller yapar.

AT: Pilləkəndən *düşənə qədər* lap xırdaca bir şey onu çıxılmaz bir vəziyyətdə qoydu [CinC: s.79].

TüT: Misəl yanına *gidene kadar* işıqlar yandı və araba vınlayıb gitti. [AdA: s.127]. General Hamilton, Liman Paşa asıl çıxarmanın nereye yapılacağını anlayıb da,

buraya kuvvet *yollayana kadar* Alçı Tepe'ye ulaşacaklarını hesaplıyordu. [Dir: s.224]. İmparator konuyla *ilgilenene kadar* Alman Büyükelçisi, Sadrazam Sait Halim Paşa'yı oyalamıştı [Dir: s.38]. Lord Curzon'un treni *hareket edene kadar* Fransız, İtalyan Başdelegeler ile ABD temsilcileri gide gele uzlaşma sağlamaya çalıştılar ama barışı sağlayacak kadar zaman yoktu [Cum: s.245].

1.2.5.2.4.1. Ta... {-AnA} kadar

Yapı:

“Ta” bağlama edatından (cümle başı) sonra yönelme hâli eki almış {-An} sıfat-fiiline *kadar* son çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar

TüT: Bir süre Hollywood'da düşük bütçeli metin yazarlıkları yaptı. *Ta ki* 1943'te *Hayatın Kaynağı* adlı yapıtıyla büyük bir çıkış *yakalayana kadar* [SiyS: s.236].

1.2.5.2.5. {-AnA} kimi

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-An} sıfat-fiiline “*kimi*” çekim edatı getirilmiştir. Azeri sahasında görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “ana kadar” zamanda sınırlama (bitim) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Sənə bir lobyə yedirdərəm, *ölənə kimi* yadında qalar, dadı damağından getməz [AHSE cI: s.356].

AT: Raskolnikov danışib *qurtarana kimi*, bir an da olsa gözünü ondan ayırmadı [CinC: s.258]. Biz əhd eləmişdik ki, *ölənə kimi* bir-birindən ayrılmayaq [CCSE cII:

s.15]. Rüstəm qollarına qırx fil gücü *gələnə kimi* tanrıya yalvardı [AHNE: s.192]. Axşam namazına, min adamı o dünyaya *göndərənə kimi* vuruşdu [AHNE: s.200]. Öz əksini qutuda *görənə kimi* sürtsün [BHN: s.192].

2. Ana cümlenin yüklemindəki hareket, “-ıncaya kadar (madan önce)” anlamındaki zarf-fiilden önce (öncelik) gerçekleşir (Tiken, 2003:353).

TAT: Amma gərək arvad isti sudan *gələnə kimi* işi tamam eyləyim, gəlib görsün iş-ışdən keçib, məgər bir az qeyli-qal eylər, oturur yerində [AHSE cI: s.34].

AT: Rəxşi görməyənə kimi yemək-içmək yoxdu, ağzıma çörək, çay almaram [AHNE: s.186]. Heç olmasa bir neçə saatlığa, Ağca xanım özünə *gələnə kimi*, evdən uzaqlaşmağı, sonra qayıdıb arxayılıqda danışmağı, qılığına girməyi məsləhət bildi [MCSE: s.320-321]. Qaranlıq *düşənə kimi* adamlar bir yerə yığılıb pıçıldaşır [BHN: s.295]. Sonra o, lap otağına *çatana kimi*, bircə adama rast gəlmədi [CinC: s.94]. Qərək evə gəlib *çatana kimi* Teymur suya düşmüş cücəyə dönür [MNL: s.47].

3. Ana cümlenin yüklemindəki hareketin, zarf-fiildəki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

TAT: Hacı Rəcəb cavabı yazıb *bitirənə kimi* Yəzdanbəxşi Ağabacı ilə söhbətə məşğul edin [MFAE cII: s.183].

AT: Canavar almanı *götürənə kimi* bala donuz ağacdən yerə hoppanıb evə qaçdı [BHN: s.35]. Qoca Nik bir kələk *fikirləşənə kimi* Nəhəng daşı yerdən götürüb gücü gəldikcə tolazladı [BHN: s.174]. Onu içəri *çağırana kimi* azı on dəqiqə vaxt keçmişdi [CinC: s.342].

1.2.5.2.6. {-AnA} ten/den

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-An} sıfat-fiiline, “ten/den” çekim edatı getirilmiştir. Azeri sahasında görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ana kadar, -incaya kadar” anlamında zamanda sınırlama (bitim)⁵⁵³ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Nə şirindir, məhəbbət tək zadolmaz / **Ölənətən** könül ondan yadolmaz [MVV: s.18]. **Ölənətən** dönə bilməz yarından / Meydan günü başın qoyar can ilə [MVV: s.21]. Mərizi-eşqə sehhət **sorana den** / Ölümün şərbəti ana şəfadur. [ŞİGD: s.65].

1.2.5.2.7. Tâ... F.+{-AnA}

Yapı:

Tâ [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-An} [sıfat-fiil eki] + {-A} [yönelme hâli eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ana kadar, -incaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bunı gördükçe tañlar idi ana / Dir idi atasına **tâ inana** [Halil: 572].

1.2.5.2.7.1. Tâ ... F.+{-ana} dek

Yapı:

{-ana dek} zarf-fiilindeki kadarlık anlam “tâ” cümle başı edatıyla güçlendirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ana kadar, -incaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Şimdi ser-leşker ola bize hemîn / Ta ki Ca‘fer yigit **olana degin** [Bat: 163].

⁵⁵³ Ana cümlenin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçekleşinceye kadar sürer.

1.2.5.3. {-An+(-[I]dIk)+ie+(n)A}

Yapı:

{-An} [sıfat-fiil eki] + {i-} [cevherî fiil] + {-DXX} [sıfat-fiil eki] + [iyelik eki] + {+n} [zamir n'si] + {+A} [yönelme hâli eki] unsurları kalıplaşarak oluşmuştur. Türkmen Türkçesinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığından dolayı, -dığı için” anlamında neden-sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Lahur suwundan güzer *tapandyklaryna* Hudaýa şükür [etdiler] (*Lahur suyundan geçit bulunduklary için Allah'a şükür ettiler*) [Hum: s.58]. Düýe ýa-da goýun çopan ýigide *durmuşa çikmandygyna* gynandy (*Deve ve koyun, çoban delikanlıya evlenmediği için üzüldü*) [OwA: s.30].

1.2.5.3.1. {-An+(-[I]dIk)+ie+(n)A} garamazdan

Yapı:

{-An} [sıfat-fiil eki] + {i-} [cevherî fiil] + {-dIk} [sıfat-fiil eki] + {+ie} [iyelik eki] + {+(n)A} [yönelme hâli eki] ve *garamazdan* [son çekim edatı] unsurlarından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-masına rağmen” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Biz eşitmesiz zatlary-da *eşidendigimize garamazdan*, bu doganlary her mahal peýdalany biläýjek görnüşde saklamaga synanyşdyk (*Biz, bütün duyup öğrendiklerimize rağmen bu kardeşleri daima yararlanabileceğimiz bir durumda bulundurmak yolunu tercih ettik*) [Tnut: s.535]. Pursadyň we *mümkünçiligiň bolandygyna garamazdan*, türkmenler söweşlerde yza gaçmandyrlar (*Fırsatın ve imkan olmasına rağmen, Türkmenler savaşlarda aşırıya kaçmamıştır*) [AADŞ: s.196].

1.2.5.3.2. {-An+ (-[I]dIk)+ie+(n)A} görä

Yapı:

{-An} [sıfat-fiil eki] + {i-} [cevherî fiil] + {-DXk} [sıfat-fiil eki] {+ie} [iyelik eki] + {(n)A} [yönelme hâli eki] ve görä [son çekim edatı] unsurlarından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Ynanyp, serkerdeligi *tabşyrandygyna görä*-de, hiç bolmanda, bir möhlet onuň ýanyndan ayrilmaly däldi (*Güvenip, komutayı kendisine devrettiğine göre de, hiç bolmazsa bir süre ondan ayrılmayacaktı*) [**Tnut: s.61**]. Mejlisiň 1920-nji ýylyň Gurbansoltan aýynyň 23-nde *açılandygyna görä*, bu esasy kanunyň mejlisde ara alnyp maslahatlaşylmagy üçin tas dokuz aý çemesi wagtyň geçmegi zerur bolupdy (*Meclis, 23 Nisan 1920’de açıldığına göre, bu ana kanunun Meclis’ten çıkarılabilmesi için dokuz ay kadar bir zamanın geçmesi zorunlu olmuştur*) [**Tnut: s.633**].

1.2.5.4. {-AnAcAn}

Yapı:

Edebî Azeri Türkçesinde kullanılan bu ek, yönelme hâli eki almış {-An} sıfat-fiili ekine {+cAn} ekleşmiş son çekim edatı getirilmiştir. Sıfat-fiil eki ve “CAk, CAn ve CAñ” kullanımlarıyla oluşturulan zarf-fiillerin bir örneğidir. Anadolu ağzlarında da görülmektedir.⁵⁵⁴ Ekin {-cAn} unsuru muhtemeledir ki Türkmen Türkçesinde de sıklıkla kullanılan, “-a kadar” anlamı veren “çenli” ve Çuvaş Türkçesindeki “çen”le ilgilidir. Daha öncede ifade ettiğimiz üzere “çen” edatı “teñ” sözcüğünden gelişmiştir ve “teñ” edatında da olduğu gibi yalın ve yönelme hâlli {-An} sıfat-fiilinden sonra gelebilmektedir.

⁵⁵⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Demir-Şen, 2006: 214.

Bu bağlamda $t \sim \text{ç}$ denkliğinden⁵⁵⁵ hareketle çağdaş Azeri Türkçesinde görülen $\{-AnAcAn\}$ 'ın Klasik Azeri Türkçesindeki asli şekli olan $\{-AnAtAn\}$ zarf-fiili bulunmaktadır. Aşağıdaki örneklerde bu denklik açıkça $\{-AnAcAn\} \sim \{-AnAtAn\}$ görülür:

Nə şirindir, məhəbbət tək zadolmaz / **Ölənatən** könül ondan yadolmaz [MVV: s.18].
Ölənatən dönə bilməz yarından / Meydan günü başın qoyar can ilə [MVV: s.21].
 Mərizi-eşqə səhhət **sorana den** / Ölümün şərbəti ana şəfadur [ŞİGD: s.65].

Sonuç olarak diyebiliriz ki “ $t \sim \text{ç}$ ” denkliğine paralel olarak ortaya çıkan $\{-AnAcAn (<AnAtAn)\}$ zarf-fiilini 17-18. yüzyıl sonrasına tarihlendirmek mümkün gözükmetedir⁵⁵⁶ ve bu şekliyle çağdaş Azeri Türkçesinde kullanılmaktadır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar, -ana kadar” anlamında zamanda sınırlama (bitim)⁵⁵⁷ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:330).

TAT: Əlinde üç yaşında oğlun var, **ölənəcən** burada qalacaqsan [AHSE cI: s.332].
 Ananızı bir cındır palton içində **ölənəcən** saxladı [NBV: s.16]. Məsciddən evə **gələnəcən** yol uzununu bir arvad qalmayıb deməsin [NBV: s.87]. Qorxuram biz onları **xəbərdar edənəcən** iş-işdən keçə [NBV: s.116].

AT: İki qonşunun söhbəti adətən arvad-uşaq **yatışanacan** uzanardı [QG: s.336].
 Qaranlıq **qovuşanacan** bu minvalla yollarına davam etdilər [BHN: s.27]. Yoxsa islanar, sonra evə gedib **çatanacan** soyuq dəyər, azarlarsan [MNL: s.51]. Çörək yeyilib **qurtaranacan** iyirmiyə qədər cürbəcür məsələyə baxıldı [YVÇE cII: s.290].

⁵⁵⁵ $\{-(G)XnCA\}$ zarf-fiilinde konu ayrıntılı olarak işlenmiştir.

⁵⁵⁶ Yılmaz (1997:13), Çuvaş Türkçesindeki “ $t > \text{ç}$ ” değişmesinin de geç dönemde olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda Oğuz lehçeleri ile Çuvaş Türkçesi arasında ortaya çıkan zamansal yakınlık dikkat çekicidir.

⁵⁵⁷ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçekleşinceye kadar sürer.

Çay dëmlëdi qardaşı, qayqanaq *bişanacən* süfrəyə sac fətiri və bir kasa qatıq qoydu [ZülG: s.99].

1.2.5.5. {-(g)AnçA}

Yapı:

Çağdaş Türk lehçeleri içinde de gördüğümüz bu ek, çağdaş Oğuz lehçelerinde bulunmayan bir zarf-fiil ekidir. Oğuz Türkçesinin daha çok müstakil bir yazı dili haline gelmediği dönemlerde, Oğuz Türklerinin de müşterek Orta Asya Türkçesini kullandığı bir süreç içerisinde yararlandığı bu ek, günümüzde kullanım alanı özellikle Kıpçak grubu Türk lehçeleridir. Deny (1941:918), {-ginçe} zarf-fiilinin bu zarf-fiille kuvvetli bir ortaklık olduğuna değinir.⁵⁵⁸ Annanurov (1974: 144) ise {-gAn} geçmiş zaman sıfat-fiiliyle {-çA}'nın birleşmesinden ortaya çıktığına değinir. Ekin özellikle Kıpçak grubu lehçelerine ait olduğunu ifade eden yazar {-gAnçA}'nın Oğuz grubu lehçelerindeki formunun {-AnçA} şeklinde görüldüğünü, bunun da Tarihî Türkmen metinlerinde görüldüğünü anlatır.⁵⁵⁹ Ekin Nogay Türkçesindeki fonetik varyantı olan {-GAnşA} eki için “*Grammatika Nogayskogo Yazıka*” adlı eserden naklen aktaran Akbaba (2009: 206), ekin {-gAn} sıfat-fiiliyle zaman anlamına gelen “şak (< çak)”⁵⁶⁰ kelimesinin birleşmesinden oluştuğunu belirtmiştir. Üstüner (2000:59) ekin {-AncA}⁵⁶¹ varyantının Türkiye Türkçesinin ağızlarında kullanımını tanımlamış olmakla birlikte ekin kökenine dair mütereddit kalmıştır. Ekin diğer Türk lehçelerindeki gibi {-gAnçA}'nın zarf-fiil ekinin varyantı olabileceğini söylemekle beraber, {-InçA} ekindeki “ı” ünlüsünün genişleyerek “a” ünlüsüne geçmiş olabileceğine de değinir.

⁵⁵⁸ Çevirmen burada “*hısım*” tabirini kullanmıştır (Deny, 1941:918, 939).

⁵⁵⁹ Kanımızca bu kullanım sadece Tarihî Türkmen Türkçesinde değil, Eski Anadolu Türkçesinde de bir örnekle tanıklanmıştır (bkz {-gança} zarf-fiil eki maddesi).

⁵⁶⁰ Çengel (2005: 311) “*Kırgız Türkçesi Grameri*” adlı eserinde, “çak” sözcüğü ilgili olarak Kırgız yazı dilinde (-gıçaktı < -gı-çak-tı ve -gançaktı < -gan-çak-tı) gibi şekillerin bulunmasının yanı sıra Kırgız Türkçesinin Oş ağzında, zarf-fiildeki -çA/-çO ekinin -çAk/-çOk şeklinde olması, -çA/-çO unsurun ne olduğuna dair kuvvetli bir delil oluşturduğunu belirtir.

⁵⁶¹ {-An} sıfat fiili ile ilgili olduğunu düşündüğümüz bir başka yapı da Kaşkay Türkçesinde kullanılmıştır. Bu yapıda işlev, görüldüğü üzere karşıtlık bildirir: Adamın adı *çiħanançaz* canı çıħası [KTA: 148]. Bar olanança, yar ol [KTA: 1320]. Aynı şekilde {-an-ançaz} şeklinde ayırdığımız ekin ikinci unsurunun doğrudan isim tabanlarına da geldiğini görüyoruz: Héç kesiñ çırağı *seħerençez* yanmaz [KTA: 4237].

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı kadar” anlamında derece-ölçü bildirir.

KT: Öç kek kamug kişining yalnuk üze alım bil / Edgölüküg *ugança* elging bile telim bil [DLT cI: s.44].

2. Ana cümlenin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HoT: Sän gäray bu kız *geçäncä* onıç räxtlärinä şe’r bağliyeñ (*Sen kız buradan geçince, onun giysilerine bir şiir okumalısın/bağlamalısın*)⁵⁶² [HTFD: 2.17/126].

3. Ana cümlenin yüklemine, “-dıkça” anlamındadır ve zarf-fiil eki almış fiildeki hareket sürdürükçe ana cümlenin yüklemindeki hareket sürecektir.

HT: Ékkilenç ekim ‘Aziz gannin erdi belgülüg / Tirig *erkençe* tükelge kâhir erdi gunneti [RKE: 110v/2]

1.2.5.6. {-(g)An+ie+(n)(g)A}**Yapı:**

İyelik eki almış {-An} sıfat-fiiline {-gA} yönelme hâli eki getirilmiştir. Harezmi ve Türkmen sahasında görülür. Sebep bildirme işleviyle Çağdaş Uygur Türkçesinde de kullanılır (Öztürk, 2010:112).

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığına, -dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Munça terbiyet kılıp imân keltürmedin âhıratka *barganınğa* üküş kaçğurdı [NF: 6/1]. Ayyüb peygâmbir munça mak tavar helâk *bolğanınğa* hêç kaçğurmadı [NF:

⁵⁶² Çev. Tulu, 2009a:139

329/17]. Şakıık andağ *ayganyňa* nadāmat yēdi raķı mütēhayyır bolup ǵaldı [NF: 434/13].

TT: Maral oglunyň boýnuna dakan monjugynyň *yitenine* nätjegini bilmeýärdi (*Maral oğlunun boynuna taktığı boncuğunun kaybolduğu için ne yapacağını bilmiyordu*) [ÜNB: s. 153]. Doganlar gyz doganlarynyň yzlaryndan *gelenine* köp şat bolupdyrlar (*Kardeşler, kız kardeşlerinin peşlerinden geldiği için çok mutlu oldular*) [THE: s.37]. Oglunyň sag-aman *gelenine* patyşa begenip, üç gije-gündiz toý berýär (*Oğlunun sağ salim geldiği için patişah sevinip üç gün üç gece düğün yapıyor*) [THE: s.65]. Kakasynyň *hoşal bolanyňa* begenip Kerem ejesiniň ýanyňa baryp çay içip nahar iýip arkaýynja ýatyp hemişekisinden hem oňat dynjyny alýar (*Babasının hoş kalmasına sevinip Keren annesinin yanına gidip çay içip yemek yiyip arkasınca yatıp her zamankinden de iyi tatil yapıyor*) [THE: s.118].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından beri, -alı, -alıdan beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Hasapla, kakaň *ölenine* näçe ýyl boldy? (*Hesapla, baban öleli kaç yıl oldu?*) [THE: s.13]. Ýola *çykanymyza* on üç aý gowrak wagıt boldy (*Yola çıkalı beri on üç ay daha güzel zamanımız oldu*) [THE: s.261]. Garaşsyz, baky Bitarap Türkmenistan döwletiniň *döränine* ýaňy on ýyl bolup barýar (*Bağımsız ve Sürekli Tarafsız Türkmenistan devleti kuralalı yeni on yol oluyor*) [Ruh: s.71].

1.2.5.6.1. {-An+ie+(n)A} görä

Yapı:

Üzerine önce iyelik eki sonra da yönelme hâli eki almış {-An} sıfat-fiiline, “göre” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -dığına” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Munça *bolanyna görä*, üç nokatdan bir nokat As-Samada has ýakın baralıň (*Böyle olduğuna göre, üç noktadan bir nokta As-Samada çok yakın gidelim*) [ÜNB: s.44]. Indi sen, dost, *munça bolanyna görä*, gaýrat et-de, şonuň oýnamasyny hem öwret (*Şimdi sen dost, böyle olduğuna göre gayret et de, şunun oynamasını da öğret*) [İABO: s.14].

1.2.5.7. {-(G)AndA}

Yapı:

Çağdaş Oğuz lehçeleri içinde Türkmen ve Azeri Türkçeleri için karakteristik olan bu ek (Eliyev, 1989:76), Türkiye Türkçesinin yazı dilinde çok az sayıda eserde kullanılmıştır. {-(G)An} sıfat-fiil eki ile {+DA} bulunma hâli ekinden müteşekkildir. (Akbaba, 2009: 202; Coşkun, 2000: 198; Ergin, 1998:347; Tabaklar, 1994:146; Mirzezade, 1990: 172; Eliyev, 1989: 76).

Türkmen Türkçesinde olumsuzluk çekimi olan {-mAAAndA} zarf-fiil ekindeki uzunluk ikincil uzunluk olup {-mA} olumsuzluk eki ile {-AndA} zarf-fiil ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Türkmen Türkçesinde ünlüyle biten bir fiil tabanına geldiğinde bu ünlü ses uzar (Kara, 2001:35).

{-AndA} zarf-fiiliyle ilgili önemli bir noktada bu ekin Irak Türkmen Türkçesinde şahıs çekimine girmesidir. Örn: al-anda-m, gel-ende-yiz vb. (Buluç, 2007:278; İmamkuliyeva, 2004:229).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıği zaman, -dığında, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Akbaba, 2009: 202; Öztürk, 2005: 84).

HT⁵⁶³: Qaçan kim peygâmbar ‘as yigirmi yaşka *teggende* Abū t̤alib ḥadīca ḥatunnı peygâmbar‘as’ka cüftlendürdi [NF: 4/16-17]. Uşol t̤āvūs lar hem tarğadılar / tañ

⁵⁶³ {-AndA} şekilli kullanımı.

atğanda yığılgaymız tidiler [KHŞ:1393]. Su'āl: burun köz *tüşkende* zarar kılsa, soñ tüşkenge zarar [kılm]as hikmet ne erdi? [RKE: 95r/16-17]. Mūsī 'aşā birle *urğanda* suwlar ayrılıp deryā tüpige kün tüşdi adın tüşmegey [RKE: 115v/14-16]. Aymışlar: Ebū Bekr evvel imān *keltürgende* Resūl haqqında kırk miñ altun harc kıldı, ol nuşret kıldı [RKE: 201r/21].

*EAT*⁵⁶⁴: Bu cevāb şol yaramaz düşler görenlerde mütehaqqıq olur şol sevinecek düşler *görende* degül [MG: 26a/12-13]. Kaçan bu sözi *işidende* Battāl / Kiliseye varuben yitdi Battāl [Bat: 1197]. Keser biñ yüz yigirmi er zühr vaqdi *irişende* / Malatya'dan çeri geldi bu keşretten diyem ey can [Bat. 1936]. Ol deñizde gark *olanda* fâyide / Degmeye kimseye dine mâyide [MT:4013]. Eydürler miskîn Yûnus niçün delü oldun sen / Ne 'akl u ne fehm kalsun iş bu sırtı *tuyanda* [YED: 328/8].

KOT: Bir kere Mısr'a *gelende* ol zemân / Böyle 'âlem seyre çıkmışdı 'ayân [KYZ: 4692]. Baş *qoyanda* ol ecel yaştuğına / Göz *tikende* sen cinânun bâğına [KYZ: 7584]. Yeter tenezzül-i ahvâl 'âleme bu delîl / *Gelende* kimse mi gördün giden yeri tutdı [NA: 848]. *Düşende* hep ezhâra birer cilve ruhuñdan / Bu hüsn ü lefâfet de nigâra güle düşdi [NMD Gaz: 320/4]. *Gidende* kūy-ı harâbâta turma mest oluruz / *Alanda* cām ele mest-i mey-i elest oluruz [NMD. Gaz: 142/1].

*TAT*⁵⁶⁵: Mühərrirlər *yazanda* hər kəsə aləmdə bir ruzi / Mənə hər gün dili-sədpərədən bir parə yazmışlar [FuzE cI: s.139]. Mən səninlə *söyləşəndə* gər zimistan, gər bahar / Hər nə çağ görsəm səni, aləm gülüstandır mana [Hat: s. 31]. Bərqi-eşqin atəşi-suzanə yaxmış bağrımı / Yaş *tökəndə* Dəcəleyi-Bəğdadı gözlər gözlərim [NSE: s.54]. Qəmlənirsən hər *görəndə* şadını / Bir gün olur vətən deyib ağlarsan [MVV:

HT: İdi 'azze ve celle atını *ağırlayanda* yoritgü işleri bolmas erdi [RKE: 127r/13-14].

⁵⁶⁴ Eski Anadolu Türkçesindeki {-gAndA} şekilli kullanımı: Yā siz hazır mı olduğuz Ya'kūb'a ölüm hazır *olğanda*? [KUR: 14b/3]. Ol gışiler ki zūlm eylediler, kāfir oldılar 'azābı *görgende* ki kuvvet barçası Tañrı ta'ālānuñdur, şeriki yokdur [KUR: 17b/10]. Bilürler sen hükm *eylegende* [KUR: 61b/5]. Ol rāzi olsa gerek Tañrı ta'ālā hazretine *varğanda* [KUR. 444a/5].

⁵⁶⁵ {-gende} kullanımı: İstianət *istagəndə* hər işə, Ya müinül-müstəin, səndən mədəd [MehE: s. 151]. Saçar qapunda göz yaşm Əmani / Nəsimi-sübhdəm *bolğanda* fərraş [MehE: s. 56].

s.15]. *Danışanda* qəndü şəkkər tökülür / Dilin, dodaqların baldı, sevdiyim! [MPV: s.56]

AT: Döngəni *burulanda* Mahir daha özünü saxlaya bilməyib bərkdən hönkürdü [QG: s.7]. Dünən sən burada *olmayanda* bir kağız gəlib [CinC: s.36]. Yalnız dükan-bazara *göndəriləndə* artıq qalan beş-on qəpik, bizim olardı [Er: s.44]. Səbəbini *soruşanda* imtahan komissiyasının sədri dedi ki, bilmirəm [MaB: s.79]. Kərbəlayı Bağır həmişə *güləndə* gözünün qarası itərdi [YVÇE cI: s.50].

GT: Gelecek sessiz sevecek / Kooruycek zoor acıdan / O üree salt o duyacak / Kendi ana *olanda* [GÇŞA. s.306]. O üree salt o duyacak / Kendi ana *olanda* [GBY: s.3]. Kim cuvapçı olacak / Gökler ere *inende* [GBY: s.4].

KaT: At *öləndə* hegeri qalar, adam *öləndə* adı [KTA: 26]. At *görendə* ahsar, su *görendə* susar [KTA: 37]. Et *tükenəndə*, çoğunder başı rusūh götürür [KTA: 495]. Oynağan yorulmaz, *yorulanda* oturmaz [KTA: 1014]. Kız odur ki, *danışanda* gülməyə; dost-ınan *déyəndə*, düşmən bilməyə [KTA: 3351].

HoT: gərrı hələ évden dāşa *çıhanda* ihmāl éd[d]di ve éviç eşig[i]ni āçuğ goydu (*yaşlı teyze evden dışarı çıkarken ihmāl etti ve evin kapısını açık bıraktı*)⁵⁶⁶ [GoIT: 8]. tülküle bu sözi *işidəndə* bütün tay(y)ar oldulan ki tülkü begnen gedsilen ve o olaruç guyruglarını o derahta bağlasun (*bu sözü işitince, tilkilerin hepsi kuyruklarını ağaca bağlamak için tilki beyle gitmeye hazırlandılar*)⁵⁶⁷ [GoIT: 113].

TTT: Aksakkal *diyəndə*, qala bilmese / Ker ses nirdedigin bile bilmese [Zel: 11/13-14]. Keremli zü'l-Celāl, qüdrətli gaffār / “Kün” *tigəndə* uşbu cihān eyledi [Zel: 12/1-2]. Yeke eşək gərib elinde / Göç *bolanda* file meñzer [Zel: 34/15-16]. Aşığına ogrın-ogrın *bakanda* /Yar aylansın senin nerkes gözündən [Ket: s.53]. Yoldaşını taşlap qaçan namardıñ / *Öləndə* hemrahı imandır diyə [Mag: s.104].

⁵⁶⁶ Çev. Tulu, 1992: 142.

⁵⁶⁷ Çev. Tulu, 1992: 144

TT: Şa aýaly ýene bir gün çöle şikara **gidende**, o adama ýene gabat gelýär (*Padişahın karısı gene bir gün çöle ava gidince o adama tekar rastlıyor*) [**THE: s.111**]. Gep şuňa **gelende**, aýaly ýene-de köneki ahmyryny ýüze çykarman durup bilmedi (*Konuşma buraya geldiğinde karısı gene de eski sıkıntılarını belirtmeden duramadı*) [**MTH: s.7**]. Ol öz tamyndan **çykanda**, Gün dogup, il örüpdü (*Kendi evinden çıkıldığında güneş doğmuş, insanlar ayaktaydı*) [**Kepb: s.24**]. Bu sözi **eşidende**, Annageldi allaniçiksi boldy (*Bu sözü işitince Annageldi irkildi*) [**HalH: s.11**]. Bu gepi eşiden Salyhyň ýüzi üýtgedi, içgili bokalyňa elini **uzadanda**, eliniň sandyraklaýandygyny Amansähet görmese-de, Gaýyp gördü (*Bu sözü işiten Salih'in yüzü değişti, içki kadehine elini uzatınca elinin titrediğini Amansehet görmese de Gayip gördü*) [**BöT: s.235**].

2. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Artistin etibarı belədir, ehtiyacı olanda adamı gecə-gündüz axtarar, **olmayanda** arağı tək içərlər [**AHSE cI: s.216**]. Deyirdi ki, bir gün xanımı **görməyandə** gecə yata bilmirəm [**AHSE cI: s.292**]. **Görməyandə** din-imanım dağılır / Gecə-gündüz mən didara aşiqəm [**MVP: s.54**]. Vaqif, çoxdur dərdin, mən də bilərəm / Bir gün **görməyandə**, yəqin ölərəm [**MVP: s.122**]. Qəribə işə düşmüşəm, bir dəqiqə qızı **görməyandə** dəli-divanə oluram [**NBV: s.97**].

AT: Ancaq vaxtın **olanda** bir kafedraya da gəl, səni görək [**MaB: s.32**]. Onda evə ət göndəririlər; **tutmayanda** heç o da gəlmir [**YVÇE cI: s.115**]. Canım, niyə bilmirsən nə olacaq, sən də **qurtarmayanda** kim qurtara biləcək? [**YVÇE cII: s.52**]. Şopenğauer yaxşı deyir ki, adamın pulu **olmayanda** iştahası da olmur [**CCSE cIV: s.43**]. Savadlı qadınsan, bu işi sən **bacarmayanda** kim bacarar? [**AŞSE cI: s.390**].

TTT: Yeriň yerdin äriň ärdin farhı köp / Müşkil bu kim **sözleşende** deň bolur [**MAD:186/19-20**]. Köñül hoşdur yāda salup **gezmānde** / Yādıma **salmānda** ‘ışkım **kızmānda** [**MAD:204/9-10**].

TT: Aýaklar *ýygrylanda* ol ýokary galýardy, *uzadanda* aşak gaýdýardy (*Ayaklar büzüldüğünde/büzülürse o yukarı kalkıyordu, uzattığında/ uzatırsa aşağıya iniyordu*) [ÜNB:s.50]. Degmeseň, özüne erk etdigindir / Bağıñ köki yel *iranda* yognayar (*Dokunmasan, kendine hâkim oluşundur / Ağacın kökü sallanırsa kalınlaşır*) [ÇTŞÖ: s.17]. Hâzir welin, meniñ mertebäm bar, iň *bolmanda*, öz gözümiñ öñünde! (*Hazır lakin benim yeterliliğim var, hiç olmazsa kendi gözümün önünde*) [AHR: s.13]. Umuman, her adam öz ömründe iň *bolmanda* bir gezek çynyny aýdyp biler (*Genellikle her insan kendi ömründen hiç olmazsa bir kez doğrusu söyleyebilir*) [Kepb: s.169]. Emma şahsyýetiñ aňynda taryhy hakyda *oýananda*, ol eýýäm taryhyñ dowamaty bolýar (*Ama, bir kimsenin zihninde tarihi hafıza uyanırsa, o çoktan tarihin devamı haline gelmiş demektir*) [Ruh: s.64].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-diktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Könlümün quşu *uçanda*, xaneyi-tëndür xərab / Kim, pozulmaz quş yuvası uçmayınca baləsi [Kiş: s.136]. Sən *çixanda* sərxoş dövlətxanadan / Qaşların can alır mən divanadan [MVP: s.134]. Can quşunu *uçuranda* buldu iman hər kim ol / Canü dildən ol pərirüxasara döndərmiş üzün [Nes cI: s.180]. Mən *öləndə* mənı qoymun məzarə / Odun yığın, vurun ona şərərə [NSE: s.159].

AT: Bir gün dərstdən *çixanda* mənə dedilər ki, Mir Cəlal müəllim mənı axtarır [MaB: s.35]

TTT: *Ulalanda* iş hoş gelmez / Yaşlıkda köymän yigide [MAD:50/1-2].

TT: Düyesini *yitirende* bir bende / Cäheksiz çöllerden tapıp beripdi (*Devesini yitirdikten sonra bir köle / Uçsuz bucaksız çöllerden buluvermişti*) [AAŞ: s.32]. Diiş *çıkanda* çaağaaña / Patrak noğul seçilyäär (*Diş çıktıktan sonra çocuğuna / Patlamış mısır, noğul saçılır*) [AAŞ: s.376].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Axır mən belə sözlər *eşidəndə* əriyib ölürəm [AHSE: s.35]. Sən sallanıb qabağımdan *gedəndə* / Hərgiz qalmaz səbrü ixtiyar məndə [MPV: s.33]. Sərxoş yerişinə qurban olduğum / *Görməyəndə* dəli-devran olduğum [MPV: s.39]. Ağyār ile *görende* bizi şem‘-tek erir / Āhum yeli bilür ki aña ıztırāb ider [HD: 55/6].

AT: Xərcləməyə cibində istədiyi qədər pulu *olmayanda* atasının arxasınca söylənərdi [AŞSE cI: s.174]. Saxlamağı *bacarmayanda* əlindən ala bilərler [MCSE: s.239]. Söhbət bura *çatanda* daha dözə bilmədim [MaB: s.104]. Sən *danışmayanda*, mən yaman qorxdum [CCSE cIII: s.360]. Cavab *gəlməyəndə* Hüseynqulu qalxıb işığı yandırdı [QG: s.121].

TTT: Gözel ilin böyle *bolanda* dözmən /Men ağların, sen hem ağla, Seyidi (*Güzel ilin böyle olduğu için dayanamam* / *Ben ağlarım, sen de ağla, Seyidi* [Zel: 1/59-60].

TT: Arapçany oñat *bilende* ol şol gezek Samadyñ öz ogludygyny hemmelere äşgär etjekdi (*Arapçayı iyi bildiği için o bu defa Samadın öz oğlu olduğunu herkese duyuracaktı*) [ÜNB: s.60-61]. Utanjyndan az-kem *gyzaranda*, gyz aýratyn owadan göründi (*Utancından azıcık kızardığı için gız özellikle güzel göründü*) [Kepb: s.73]. Şonuñ ýaly *bolanda*, Amansähediñ ejesi aglardy (*Bunun gibi olduğu için Amansehet’in annesi ağlardı*) [BöT: s.374].

1.2.5.7.1. {-(G)An+ie+dA}

Yapı:

İyelik eki almış {-(G)An} sıfat-fiili ekine {+dA} bulunma hâli eki gelmiştir (Akbaba, 2009: 203; Coşkun, 2000:198). Çağdaş Oğuz lehçeleri içinde Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığında, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Takı Ken‘āndın çıktuk ərse tēwelerimiz ağızların bağladuk kişi mülkinde öngen otnı yémesün, kâfirler yığaçdın yafrağ üzmesün tép Mısrđın *çıkğanımızda* andağ kılduk [RKE: 97r/13-15]. Hādıce aydı: andın bildim kim keldi *tégeniñde* başımını açdım kitti tédiñ, bildim kim ferişte turur [RKE: 194r/1-2]. Seni yéti yolu öltürgeyler, tegme *öltürgenlerinde* Mevlî ta‘ālā yana tırgüzgey kıyāmet kün cezāsın bérgey [RKE: 162r/7-8].

TTT: Han yanında ekram bilen otursa / *Gelgeninde* halat-serpay getirse [Māt: s.341]. *Ölgeninde* at- enen senden ki bolsa nerıza / “Kulhuallanı” yedi okıgay, barıp gabrı üze [Ket: s.161]. Ma‘zül bolğa ‘azl *eylegenlerinde* eger barsa hükmi bir kâğıya eger muvāfık bolsa [STFK: 210b/5]. *İşitgenimde* nişe zindānlamadıñız bir ev içre vü yapıñız üzre ıapusın ve küydüñiz [STFK: 245b/4].

TT: Şabossan gapydan *gireninde* onuñ owadanlygyndan ýaña göni seredip bolmaýardy (*Şahbostan kapıdan girince onun güzelliğinden[ışılısından] dolayı doğrudan bakamayıyordu*) [Yaz: s.41]. Görşüñiz ýaly, praktiki nukdaý nazardan *seredeniñde*, biziñ işimizde öñki simwolymyz, ýagny gyzył reñk has amatlydy (*Görüldüğü gibi pratiği açısından baktığında, bizim işimizdeki önceki simgemiz yani kırmızı renk çok belirleyiciydi*) [Kepb: s.114]. Durdy aga salam berip gapydan *gireninde*, etli-ganly bir garaýagyz adam güler ýüzi bilen garşy aldy (*Durdu Aga selam verip kapıdan girdiğinde, kanlı-canlı bir kara yağız adamın güler yüzü ile karşılaştı*) [İABÖ: s.110]. Ol her aýnanyñ öñünden *geçeninde*, ogrynça öwrülip, özüniñ şekiline seredýardı (*O her aynanın önünden geçtiğinde, gizlice dönüp, kendinin şeklimi bakıyordu*) [İABO: s.111]. Düýnki bazara *gidenlerinde* onuñ ogluna betgümanlyk edenine gynanypdy (*Dünkü pazara gittiklerinde onun oğlundan süphe ettiğine üzülmüştü*) [ÜNB: s.75].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Ýöne, men mundan öňki gürrüňlerimde wagty we ýeri **geleninde** ýörite belläp geçipdim (*Oysa, bundan önceki konuşmalarında, sırası ve yeri geldiği için bildirmiştim*) [Tnut: s.501].

1.2.5.8. {-(g)AndXn}⁵⁶⁸

Yapı:

{+dXn} ayrılma hâli eki almış {-(G)An} sıfat-fiilinden oluşur (Çengel, 2005: 314; Yüce, 1999:105; Eliyev, 1989:78).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığundan, -dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tekin, 2009:81).

KT: Köp ilni körür biz edib sözini / **Bile bilmegendin** ular özini [AH: 505-506].

HT: Qayu div ʔab‘ım öğretti maña kim / közüمنى köñlüm **algandın** kiterdim [KHŞ: 921]. Men ol ‘amal kılğannı ortağı birle terk kılurmen tağı men ol ‘amal kılğandın bēzār bolurmen [NF: 401/4-5].

TTT: Söz sorana diyryn ‘aqlım yetendin / Fend alana biyryn zihnim **tutandın** [Zel: 1/13-14]. Evlenmekine tüşer soñra **evlengendin** nitekim eydür evlensem sini sen [STFK. 20a/2]. Tegül eyle kim tek tursa andın eyse lienni sözi soñra şābit **bolğandın** qaytarmakı qabül bolmağa [STFK. 28b/2]. Ve ol hürre bolsa hayz **körgendin** ‘iddeti üç ikrā turur Ta’alā [STFK. 50a/8].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığundan beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Bu kənd bina **olunandan** məktəb görməyibdir [AHSE cI: s.345]. Hərdənbir ondan elə sözlər eşidirəm ki, heç anadan **olandan** eşitməmişəm [AHSE cI: s.313].

⁵⁶⁸ Krş. Özbek Türkçesinde {-gändän} şekliyle kullanılır (Tekin, 2009: 81).

Sayeyi-nəxli-qedin sərvə *düşəndən*, ey gül/ Ucalıbdır fələkə fəxr ilə sərvın başı [SAŞ: s. 289].

AT: Arvadı otağa *girəndən* özünü nəşə bir cür hiss edirdi [QG: s.23].

HoT: əl yəssa bu şiiri *diyəndən* xodāhāfizliyə elədilər birbirdən (*Nitekim bu şiiri dedikten sonra, birbirleriyle vedalaştılar*)⁵⁶⁹ [KBE: 156].

3. Ana cümünün yüklemine, “-*dığı kadar, dığınca*” anlamında derece-ölçü bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiillər yapar.

TTT: Söz sorana diyrin ‘aqlım *yetəndin* / Fənd alana biyrin zihnim *tutandın* (*Söz sorana derim aqlım yettidiğince* / Ögüt alana verirəm zihnim *tuttuğunca*)[Zel: 1/13-14].

4. Ana cümünün yüklemine, “-*mektense, eceğine*” anlamında kıyaslama bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiillər yapar.

HT: Saña kelip qol qavuşturun *tapuğ kılğandın* eligler kesgen yəgrek [RKE: 113r/10].

TT: Yer *berəndən*, ser berməli / Diydi daş Oğuz begləri (*Yer vermektense, baş verməli / Dedi Dış Oğuz Beyləri*) [ÇTŞÖ: s.8].

5. Ana cümünün yüklemine, “-*dığı zaman, -ınca*” anlamında zaman bildirmə (zamandaşlıq) işleviylə bağlanan zarf-fiillər yapar.

TT: Tiz bu habary *esidəndən* həzreti patyşa Agradan olar [tarapa] ugradylar (*Tez bu habəri işitince həzreti padişah Agra’dan onlara doğru yönəldilər*) [Hum:s.36]. Gyz ejesini *görendən*, ony gujaklaýar (*Kız annesini görünce onu kucaklıyor*) [THE: s.49].

⁵⁶⁹ Çev. Tulu, 2009b:182

Patyşanyň gyzy bu habary *eşidenden*, bezenip-beslenip ol <<ýigidi>> görmäge gidipdir (*Padişahın kızı bu haberi işitince süslenip-bezenip o yiğidi görmeye gitmiştir*) [THE: s.156]. Tilki hem onuň adını tutcak bolup “Za-a-k..” diýip, agzını *açandan*, yaňky garga onuň agzyndan sypyp, asmana uçup gidipdir (*Sonra tilki onun adını söylemek için “Za-a-ak” deyip ağzını açınca karga da onun ağzından kurtulup uçup gitmiş*) [THM: s.64]. Ýyrtýjy ýere *düşenden* Durdy aga onuň agzyna çep elini beripdir (*Yırtıcı yere düştünce Durdu Ağa onun ağzına sol elini vermiştir*) [İABO: s.54].

1.2.5.8.1. {-(g)AndXn} son/soňra

Yapı:

{-(G)AndXn} zarf-fiiline “son/soňra” çekim edatı getirilmiştir. Azeri Türkçesinin ağızlarındaki “nd>nn” ilerleyici benzeşmesinin etkisiyle ek, “{-AnnAn} sonra” şekliyle kullanılır olmuştur (Şireliyev, 1949: 146).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: ‘Abdullāh bin ‘Ömer rażhumā Peyğāmbardın bu sözni *eşitgendiñ soñ* āhır ‘ömringe tegi hēç tün namāzı fevt kılmadı [NF: 315/5-6]. Olar *kitgendiñ soñ* koyını özge kimersege tapşurdı, qarındaşları soñıdın yolğa kirdi, barurda İdi ‘azze ve celle yarlıkı birle üç taş tilge keldi aydı [RKE: 133r/3-5]. Ol kéçe *ölgendiñ soñ* tüşürdiler tağ başında k[oydılar], eti terisi, süñeki kamuğ yençildi [RKE: 163r/15-16]. Zekerıyyā oğul du‘āsı *kılğandın soñ* mihrābda namā[zğa] turdı, Cebre’ıl kelip nidā kıldı, ol sā‘at [RKE: 167v/4-5]. Zeliha Yūsufnı zindānga *salğandın soñ* zindān eşikige barur çrdi [RKE: 91r/8-9].

EAT: Andan soňra ‘afv eyledük sizden, buzağuya ‘ibādet *eylegenden soňra*; ola kim şükr eyleyesiz [KUR: 6a/6-7]. Gişi kim böyle olsa şāhib-i tāk / *Ölenden soňra* yir altıan muhtāk [Esr: 771]. Defn *idenden soňra* oldı muntazır / Tā göre n’eyler anuñla ol habır [Esr: 1516]. Ger şudā‘ ishāl *olandan soňra* gitmezse habīb / Meşritidūs

ma‘cūnı tiryāk-ı ekber dir t̄abīb [NazT: 69b/6]. Taḥkīk ol gişiler ki kāfir oldılar īmān *getürenden şöñra*, andan şöñra küfrler artdı [KUR: 43a/1-2].

TAT: Çaldılar, oxudular, oynadılar, toy məclisi *kurtarannan*⁵⁷⁰ *sonra* Aşıq Alı Ələsgərnən barabar onnara getdi [AEE: s.210]. Mənə manənd bir divanə surət bağılamaz, guya Qələm sındırdı, təsvirim *çəkəndən sonra* nəqqaşım [FuzE cI: s.209]. Çünki belə eşitdim ki, sən mənəsbə *çatandan sonra* kor olmusan [SAŞ cIII: s. 246]. *Öləndən sonra* o güruhi-nacı / Məzarına salmaz sayə qıyqacı [MVP: s.232]. Munca cövr etdin mana, namehribanlıqdan nə sud? / *Öldürəndən sonra*, ey can, mehribanlıqdan nə sud? [Hat: s.45].

AT: Kankan tapdırıb kəndin neçə məhəlləsində unudularaq batmış köhnə, dədə-baba kəhrizlərinin gözüni öz xərciynən *açdırandan sonra* onun hörməti daha çox artdı [QG: s.37]. Bambuk məşəl yanıb *qurtarandan sonra* Nok Fan qarasma irəliləyirdi [AHNE: s.21]. Ata-anası *öləndən sonra* o, tamamilə tək, yərsiz-yurdsuz, ac və köməksiz qalmışdı [Ekah: s.12]. Lakin bacısını artıq varlı bir adama verdiyi və o *gedəndən sonra* bir qədər xərci azaldığı üçün, yeznəsinin köməyi ilə evlənə biləcəyini ümid edirdi [CCSE cI: s.260]. Ölkədə qarışıqlıq başlayanda Rusiyaya gedib, on beş ilə yaxın orada *yaşayandan sonra* vətənə qayıdıb [ZülG: s.118].

TTT: Kāşkī ādem bu dünyāya gəlməse / *Geləndin soñ* ‘ömür sürse ölməse [MAD: 32/13-14]. *Ötəndin soñ* ādem bilmez devletin / Bilmez devlet bile geçən nevbətin [MAD: 178/17-18]. *Boləndin soñ*, acizlik iş bitmez / Bolmaqlıkhər işe merdāna yaxşı [Zel: 10/23-24]. *Çolğandan son* üç gat dona leşini, / Şol günde görensən kovmı- hısını [Ket: s. 149]. *Bargandan son* ölüklərin katına / Munda göz tutmaz sen eru-hatına [Ket: s.149].

TT: Garyndaky ýarany *tikəndən soñ* Samadyñ başujuna geçdi (*Karındakı yarayı diktikdən sonra Samad’ın başucuna geçti*) [ÜNB: s.146]. Bu teklip *okalandan şöñra*, hakyky görnüşdə garşydaşlyga geçenleriñ başynda iki sany adam bardy (*Bu*

⁵⁷⁰ nd>nn ilerleyici benzeşmesi.

önerge okunduktan sonra, ciddî olarak muhalif duruma geçenlerinbaşında iki kişi vardı) [Tnut: s.763]. Ol daşary ýurtly myhmanlary kabul etmek üçin gerek boljak taýynlyklary göreñden soň, jenap ýoldaş Prezidentiň eliniň aşagyndaky düwmäni basdy. (O yabancý ülkeden gelen misafirleri kabul etmek için gerekli hazırlıkları gördükten sonra, değerli yoldaş Başkan'ın elinin aşağısındaki düğmeye bastı) [Kepb: s.217]. Çaga ilkinji gezek suwa düşürilenden soňra kyrk güne çenli hem mullaýymja suwa hiç zat atylman günde suwa düşürilýär (Çocuk ikinci kez suya girdikten sonra kırk güne kadar da yavaşça suya hiçbir şey atılmadan her gün suya giriyor) [Guj: s.7]. Ertir sagat 11-ler boluberende, äri ýogalandan soň birinji gezek ol öz işleýän institutynyň gapysyndan ätledi (Sabah saat 11 civarı olduğunda, adam ortalıktan yok olduktan sonra bir kez o kendi çalıştığı kapısından atladı) [MTH: s.33].

KaT: Başý daşdan daşa *deýenden sonra* èkle geler [KTA: 1351]. *Çapılandan sora* yoluň boynu çaz [KTA: 2013]. *Soyulandan sora* yoluň boynu çaz [KTA: 2784].

HoT: ve *döyannan sōra* ayağ goydu gaçduğuna (*Doyduktan sonra kaçmaya koyuldu*)⁵⁷¹ [GoIT: 14]. o *kesennen sōra* yerine düz tökdi (ve *kestikten sonra* yerine *tuz döktü*)⁵⁷² [GoIT: 26]. Bularda xuda[hə]fizliýini *edännän sōra* gedär (Bunlarda *vedalaştıktan sonra gider*) [TFTC: 2.3/98].

2. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Sən *olmayandan sonra* dæxi mæn niyæ dünýa üzündæ gæzirem? [MFAE cl: s.70].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁵⁷¹ Çev. Tulu, 1992: 142

⁵⁷² Çev. Tulu, 1992: 142

TT: Yartıgulagyn kakasy oglunyn bolandygyny *bilmänden soñ* ses bermändir (*Yarımkulak'ın babası oğlunun olduğunu anlamadığı için ses vermemiştir*) [THE: s.227]. Pişiği *gelmänden soñ*, ony özi iyyär (*Kedisi gelmediği için onu kendisi yiyor*) [THE: s.37].

1.2.5.8.2. {-(g)AndXn} berü/beri

Yapı:

{+dXn} ayrılma hâli eki almış {-(G)An} sıfat-fiiline, “*berü/beri*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığından beri*” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ol vefâtı *bolğandın berü* körer-men, üküş zaḥmat tegrü tururlar [NF: 13/11]. ‘Ey Peyğamberzāda, bu méndin *adrlğandın berü* hēç kün bolmağay kim munuñ ‘ışkıdın zār ve zār yığlamasam [NF:182/10-11]. Azrā’ıl aydı: yā Resül’llāh men seniñ yastuğuñda *olturğandın berü* İdi ‘azze ve celledin yétmiş yolu fermān yetildi [RKE: 237v/6-7].

TAT: Şahmar zülflərini *görəndən bəri*, Dərdim artıb, dönüb ümmana [AEE: s.77]. İskəndər *vurulandan bəri*, elə günü budur [AHSE cI: s.323]. *İtirəndən bəri* o xalxali Mahəzərdən qalıb evim xali [SAŞ cIII: s.198]. Xumar gözlərini *sevəndən bəri* / Dəxi özgəsinə uymanam, gəlin! [MVP: s.82]. Başın üçün, Əşrəf bəy, bu xeyir xəbəri *eşidəndən bəri* var-yoxumdan əl çəkmişəm [NBV: s.88].

AT: Hüseyinqulu xəstələnib həkimlərə *düşəndən bəri* bu sayaq sözləri çox eşitmişdi [QG: s.114]. Mən elə özüm çoxdan ölmək istəyirəm, çünki yer *yananandan bəri* min ildir yaşayıram [AHNE: s.20]. Qarının yanına getməyə *başlayandan bəri* sonsuz bir ikrah hissi onun qəlbini sıxır və bulandırır [CinC: s.15]. Amma camaat meydanlara çıxıb mitinqlərə *başlayandan bəri* vəziyyət dəyişibdi [ZülG: s.16]. Onlar öz

talelərini Kommunist partiyasına, Stalinə, Qızıl Orduya *tapşırandan bəri* fədakar çalışmağa, arxayın və qayğısız dincəlməyə adət etmişdilər [MCSE: s.89].

TT: Ondan soñ terbiyeçi yerindən turup, Rejebiñ mekdebe *gelenden bəri* keçən gysgajyk dövrünü göz önünə getirdi (*Ondan sonra öğretmen yerinden kalkıp, Recep'in okula gittiğinden beri geçen kısacık süreyi göz önüne getirdi*) [İABO: s.128].

1.2.5.8.3. {-AndAn} berlü

Yapı:

Ayrılma hâli eki almış {-An} sıfat-fiiline, “*berlü*”⁵⁷³ çekim edatı getirilmiştir. Tarihî Azeri Türkçesinde bulunur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-diğindən beri*” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Çeşmi-nəmnakım *görəndən bərlü* ol mahın yüzün / Daneyi-xalinə mənzil görmədi illa özün [FuzE cII: s.279]. *Görəndən bərlü* didarın Xətayi xəstədir / heyran Ki, an ın asitanı nda səlatinlər gəda gördüm [Hat: s.132]. Sən *gedəndən bərlü* çeşmim xanəyi-tarik irür / Lacərəm yanmaz çırağı heç əyasız xanənin [Kiş. s.59]. *Şərh edəndən bərlü* şirin ləblərin övsafini / Mürği-can ım tuti-yi-şəkkər zəban olmuşdurur [Hat: s.61]. Səkkiz cənnətdə ol kim səndə yoxdur / *Olandan bərlü* hüsünün eynə mənzer [ŞİGD: 35/9].

1.2.5.8.4. {-AndAn} qabaq

Yapı:

{-AndAn} zarf-fiil eki ile “*qabaq*” çekim edatından meydana gelmiştir. Azeri Türkçesinde görülür.

⁵⁷³ “*bərlü*” edatı için bk Alkaya, 2002:162-166.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle kullanılan zarf-fiiller yapar.

TAT: Mən Kərim xanın qulluğunda *olandan qabaq* həmin bu Mazandaranda Nadir şahın qardaşı oğlu Ədil şahın qulluğunda idim [AHSE cI: s.153]. Kişi hər *gələndən qabaq* sağsağan gəlib qapıda qırıldayır [AHSE cI: s.435]. Qulaq asma, naxoş *öləndən qabaq* işıq verər [AHSE cI: s.159].

AT: Bilirsən, Gülsabah, mən bu şəri zavoda *gedəndən qabaq* yazmışdım [CCSE cIII: s.316]. Əlbəttə, *paylanandan qabaq* gərək torpağın miqdarı və rəncbərlərin sayı məlum olsun [YVÇE cIII: s.224].

1.2.5.8.5. {-əndən} əvvəl**Yapı:**

Ayrılma hâli eki almış {-An} sıfat-fiil eki ile “əvvəl” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle kullanılan zarf-fiiller yapar.

AT: Dedilər ki, cinlər usta Ağabaladan cənnətin qəbzini *tələb edəndən əvvəl*, hamamın yanında cüzamlı Abbasın vurub ağzını öyiblər [YVÇE cI: s.60].

1.2.5.8.6. {-andan} irəli**Yapı:**

Ayrılma hâli eki almış {-An} sıfat-fiili eki ile “irəli” çekim edatından ortaya çıkmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*madan önce*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle kullanılan zarf-fiiller yapar.

TAT: Müəllimimizdən *danışandan irəli* bir məsəl çəkək [NBV: s.410].

1.2.5.8.7. {-gandin} artuk

Yapı:

Ayrılma hâli eki almış {-gan} sıfat-fiil eki ile “*artuk*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*dıktan başka*” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Yana andın keçərmən körklüg ceməllüg hūrlar körer-men, şıfat *kılğandin artuq*, kâşkî bu hūrlar maña bolsa tēp könlümde keçər, yarlıg kelür [RKE: 215r/2-4].

1.2.5.8.8. {-(g)andXn} özge

Yapı:

Ayrılma hâli eki almış {-(G)An} sıfat-fiil eki ile “*özge*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*dıktan başka, -maktan başka*” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Sen *öğretü bərgəndin özge* bilmeziz, tédiler [RKE: 8v/14-15].

EAT: Zalimler anlardan bir qavli ki üzerlerine *eydilenden özge* qavldi gönderdük anlar üstine ‘azāb gökden yā tā‘ün-ıdı yā özgesi-y-idi zulmleri sebebi ile [KUR: 119a/7-9].

TT: Ol urgynyň kimi nireden çykarjagyny ýüregi ilkinji herekete *getirenden özge* hiç kim bilip bilmez (*O darbenin kimi nereden çykaracağını yüregi ilk harekete geçirmekten başka hiç kimse bilemez*) [ÜNB: s. 160].

1.2.5.8.9. {-AndAn} ayru

Yapı:

Ayrılma hâli eki almış {-An} sıfat-fiil eki ile “ayru” çekim edatından meydana gelmiştir. Sadece Eski Anadolu Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Altı yüz biç erile tonluksuz tımârsız *çıkandan ayru* şok kadar atlar ve silâhlar ve yaraqlar cem‘ eylediler ki vaşf itmege yaramaz [MŞ: 59a/6-7]. O şehrüň halkı oldı cümle şayru / Kamu şayru idi *ölenden ayru* [Halil: 1471].

1.2.5.8.10. {-enden} gayrı

Yapı:

Ayrılma hâli eki almış {- (G)An} sıfat-fiil eki ile “gayrı” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Evvel kelâmında añlanan budur ki yaramaz kaşd *idenden gayrı* zākireden āhîr kelâmından añlanan budur ki kuvvet-i ‘ākîle-i ‘āmîle ki Yūsufuň ana qarındaşı menzilesinedür [MG: 61b/14-15; 62a/1].

1.2.5.8.11. {-andan} ziyade

Yapı:

Ayrılma hâli eki almış {-An} sıfat-fiil eki ile “ziyade” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dıktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Vaqtı ki namâz kıldılar, namâzı kendüye âdet *olandan ziyâde* kıldı [GT: 25a/9-10].

1.2.5.8.12. {-(g)An+ie+(n)dXn}

Yapı:

İyelik eki almış {-(G)An} sıfat-fiiline, {+DXn} ayrılma hâli eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığından, -dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ni otta bar habar *köydürgenindin* /Ni suv aňlar özi *söndürgenindin* [KHŞ:45].

Ol ay gâfil bu husrav *bağganındın* / Bolup meşğul tarayur irdi saçın [KHŞ:876].

Melik қағғурди ол таş *kesgenindin* / Kim ol şart itmiş irdi la‘l terkin [KHŞ: 2699].

TAT: Boldu xecil *söyləgənindin* fəqir / Gördü çü rıqqət edər ol binəzir [MehE: s. 180].

TTT: Sen niçik Magtımkuılı yamanlığıñ unutmadıñ? / Gähı Gähı zalım olduñ, *görgeniñden* gaytmadıñ [MaSE: s.258/21-22]. *Birgeninden* aña nitekim eydi şābit qays oğlu ‘avratı ayğanında ne men ve ne şābit [STFK: 36b/1]. Vü qatında Züferniñ soñra soñ cimā‘*kılğanındın* lienni evlenmekiñ hūkmi yok turur [STFK: 54a/8].

Eliñizniñ yidürüñ anlarğa yigenigizdin vü keyüriñ **keygeniñizdin** ve buyurmañ anlarğa [STFK: 72a/8].

2. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Yana birevni saldılar anıñ birle ‘ahd kıldılar, **körgeniñdin** bizge haber béril tép ol hem mindi érse özin naru saldı hıç nime sözlemedi [RKE: 173v/11-13].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Keçjal Oratylaryñ öýleriniñ ýanyna **ýeteninden** bir ogryn gelyän ýumşak ayak sesini we bir çybşyldy duýdy (*Keçjal Oratylaryñ evlerinin yanına ulaşınca bir hırsızın gelen yumuşak ayak sesini ve bir hışırtı duydu*) [İABO: s.96]. Tebip ol ýaranyñ emsizem aýrylyp gitjekdigini **göreninden** bilipdir (*Doktor o dostunun ilaçsız da ayrılıp gittiğini görünce anlamıştır*) [THE: s.236].

1.2.5.8.12.1. {-(g)An+ie+(n)dın} ziyad

Yapı:

{-gan+ie+dın} zarf-fiil ekine, “ziyad” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından fazla” anlamında aşırılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Menim atımnıñ tobrası bar, munı taķı alayın, yolda gāzīlarğa kerek bolsa, **alğanımdın ziyād** néerseler bérseler, satğaymen, tép endişe kıldı taķı ol tobranı aldı [NF: 405/2-4].

1.2.5.8.12.2. {-(g)An+ie+dXn} soñ / soñra

Yapı:

{-(g)An+ie+dXn} zarf-fiil ekine, “soñ/soñra” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dıktan sonra*” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Men musulmān *bolğanımdın soñ* hēç ta‘āmnı toya yémedim [NF: 267/5].

TT: Men *yétip baranymdan soñ* bilelikde tizlik bilen özümüzü hezreti patyşanyñ huzuryna ýeteris (*Ben ulaştıktan sonra birlikte hemen kendimizi yüce padişahın huzuruna atalım*) [Hum: s.87]. Şu dagdan *geçenimizden soñ*, gür giden bağlık bardır (*Şu dağdan biz geçtikten sonra gür bir bağlık vardır*) [THM: s.154]. Garagysy diýen ýerden *geçeniñden soñ*, ýol ikä bölünür (*Garagısı denilen yerden sen geçtikten sonra ikiye bölünür*) [DMDM: s.14]. Ankaradan gaýdanyňyzy belli etmejek çäreleri *göreniñizden soñra* adyňyzy we egin-eşikleriňizi üýtgedip, birnäçe günlük derrew ýanyma geliñ (*Ankara’dan ayrıldığınızı belli etmeyecek siz tedbirleri aldıktan sonra, ad ve kıyafet değiştirerek birkaç gün için hemen yanıma geliniz*) [Tnut: s.42]. Maksadyma *yetenimden soñ* diñe bir geýimiñ däl, hut öz janymy hem seniñ üçin bagyşlabilerin (*Amacına ben ulaştıktan sonra yalnız elbisemi değil hatta kendi canımı bile seni için verebilirim*) [THE: s.53].

1.2.5.8.12.3. {-An+ie+(n)dan} bări

Yapı:

{-An+ie+dan} zarf-fiil ekine, “*beri*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*dığından beri*” anlamında zamanda başlangıç bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Ýöne, keýigim, bir hakykaty aýdaýyn senden gül *alanymdan bări*, seniñ güllerin maña diýseñ joşgun berýär (*Ama tatlım bir gerçeği söyleyeyim senden gül aldığımdan beri senin güllerin mana desem çöşkünü veriyor*) [BagG: s.16]. Bir ýyl mundan owal, ýagny Rauf beýin hökümet ýolbaşçylygyndan *áýrylanyndan bări*, Rauf beý, Kazym Karabekir paşa, Akly Fuat paşa, Refet paşa we beýlekileriñ

arasında bir özara “guramajyk” hakkında oýlanyşylypdy (*Bir yıl öncesinden, yani Rauf Bey’in Hükümet Başkanlığından çekildiğinden beri Rauf Bey Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa ve diğerleri arasında bir düzen düşünülmüştür*) [Tnut: s.935].

1.2.5.9. {-(G)An} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.5.9.1. {-An} anda

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “*AndA*” sözcüğünden meydana gelişmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*dığında, -ınca*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ögütlenmek *isteyen anda* öğütleneydi [TTS:142-194b/9]. Ay çünkim nûrını günden ala / Pes *görinen anda* gün nûrı ola [İsk: 4461].

TAT: Yaraşlandı *eşidən anda* gəldi / Qapıda cümləciği hazır oldi [DAH: s.109]

AT: Baxışları qızın baxışları ilə *toqquşan anda* kimsə çağırdı [QG: s.82] .

1.2.5.9.2. {-An} saat

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “*saat*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*dığında, -ınca*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Yadi-rüksarılə ol mahın gözüm qan-yaş tökər / Hər *göran saatda* xurşidi-cahanara üzün [FuzE c.I: s.253].

1.2.5.9.3. {-Ansoñ(<-An+soñ)}

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “soñ” çekim edatının kalıplaşmasından oluşmuştur. Türkmen Türkçesinde görülür.⁵⁷⁴

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-diktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Zelili diyr, şol cāylara *baransoñ*, / Bir neçe vaqt hoş günleri *görensoñ* [Zel: 1/73-74]. Üçüñden dördüñe gadam *uransoñ*, / Arısı saylanan bala meñzärsiñ, [Zel: 119 /3-4]. Diydiñ bolmansoñ, ‘ışkıñ *tesensoñ* / Sözleseñ, söz gelmez zebāna yahşı [Zel:10/7-8]. Kim qalır ölmeyen ecel *yeten soñ* / Qoymazlar gezmege yaqañ *tutan soñ* [MAD: 20/5-6]. Gözüñ yumdıñ sendin ayrılur mālñ / *Ölen soñ* tirigler ne bilsün hālñ [MAD: 37/13-14].

TT: Kakañy gutulansoñ bārik işe alarys (*Baban iyileştikten sonra geri işe alırsız*) [ÜNB: s.64]. Yoolum düşüp, ençe yıllar *geçensoñ* / Yene bardım şo kenaara aylanıp (*Yolum düşüp, bunca yıl geçtikten sonra / Yine vardım o kenara dolanıp*) [AAS: s.18]. Ol az wagt *oýlanansoñ*, öñki aýdanlarynyñ üstüni ýetirdi (*O biraz düşündükten sonra, önceki söylediklerinin devamını getirdi*) [AHR: s.16]. Birki hepde *geçensoñ*, Zylyha institutda özüne bolan garaýyşda nāhilidir bir üýtgeşikligiñ bardygyny syzdy (*Bir hafta geçtikten sonra, Zeliha enstitüde kendine olan tutumda nasıl bir değişimin olduğunu anladı*) [MTH: s.43]. Ol az wagt *oýlanansoñ*, öñki aýdanlarynyñ üstüni ýetirdi (*Biraz düşündükten sonra önceki söylediklerinin devamını getirdi*) [AHR: s.16].

⁵⁷⁴ Aynı ekin {-GAnsIn<GAn+soñ} formuyla Sibirya Tatar Türkçesinde de kullanımı görülmektedir. (Alkaya, 2008:403).

2. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Diydiğiñ *bolmansoñ*, ‘ışkıñ tesensoñ / Sözleseñ, söz gelmez zebāna yahşı (Dediğim olmazsa, aşkın bitince / Söylesen, söz gelmez dile güzel) [Zel:10/7-8].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Oýalaram Samady tanamansoñlar, Samadam olara hiç zat *diýmänsoñ*, sessiz-üýnsüz geçip barýardylar (*Uyumayanlar Samadı bilmeyince/bilmediği için, Samad da onlara hiçbir şey demeyince/demediği için*, sessiz-sedasız geçip gidiyordular) [ÜNB: s.164]. Aşakda gurbaga hem ayagy bagly *bolansoñ*, sallanıp gelyärmiş (*Ayağı bağlı olduğu için kurbağa da altlarında sallanıp geliyormuş*) [THM: s.44]. Saýlaw wagtynda sesleriñ dargajakdygy täzeden anyk görnüşiñde belli *bolansoñ*, siziñ milletiñ başynda milli mejlisiñ goraýjysy hökmünde galjakdygyñyz şonsuz hem edil siziñ aýdyşyñyz ýaly beýan edildi (*Seçim sırasında oyların dağılacığı yeniden kesin olarak hissedildiğinden, sizin milletin başynda, Millî Meclis’in koruyucusu olarak kalmayı zaten tercih buyurduğunuz tarafımızdan söylendi*) [Tnut: s.425-426]. Ozaldan göz öñünde *tutulmansoñ*, gurluşyga serişde tapylymandyr (*Önceden göz önünde tutulmadığı için inşaat malzeme bulunmamış*) [AHR: s.16]. Öñ *görmänsoñ* beyle yovuz sınağı / Para-para bolan yerin sınaşı (*Önce görmediği için böyle kötü deneyi / Parça parça olmuş yerin sinesi*) [ÇTŞÖ: s.498].

1.2.5.9.4. {-An} dem/demde

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “dem/demde” sözcüğünden meydana gelişmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Göz yaşı tiğiniz için tökülür, ey xublar / Sizi ta etməyə rüsva, *görünən dəmdə* silin! [FuzE cI: s.194]. Əksi-rüxüvü sağəri-səbhadə *görən dəm* / Bitab oluban özgə təmənnələrə düşdüm [SAŞ cI: s.208]. Hərəkəs *görən dəmdə* öz sirdaşını / Məgər tökər qabağını-qaşını?! [MPV: s.88]. Gözler kamaşur anı *gören demde* hikmeti / Giydükde mihr ü meh gibi dilber səfid ü sürh [HD: 13a/3]. Nəfxəyi-ruhül-qüdüsnəydi məhəbbət dəmi / Məhv oluban eşq ile *sabit olan dəm* səqat [ŞİGD: 24/4].

1.2.5.9.5. {-An} vakt

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “vakt” sözcüğünden meydana gelişmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -diğində” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: O günü qızlar nağıl eləyirdilər ki, sən bulaqda su *dolduran vaxt* İskəndər səni gəndən alma ilə vurub [AHSE cI: s.314]. Bax, mirzə, mən dünən hamamdan *qayıdan vaxt* bir arvad tayfasına rast gəldim [AHSE cI: s.28]. Gecə yarısı adam *yatan vaxtda* yola düşək [MFAE cI: s.139]. Gər *ölən vaxt* sənin adını zikr etməsəm / Gəlməsin kəlmeyi-tovhida dilim, ey güli-al! [SAŞ cI: s.182]. *Tutulan vaxtda* məhi-taban / Deyə kim, zilli-ərz edir pünhan [SAŞ cII: s.119].

AT: Adamı həmişə *istənilən vaxt* məhv etmək olar [AHNE: s.68]. Amma biz onun mürur ilə elədikləri fədakarlığı ancaq *ölən vaxt* düşünər və bir azdan sonra onu unudaraq [CCSE cI: s. 210]. Oğlan bir saat gözlədi, iki saat gözlədi, səbh alma *yetişən vaxt* yuxu bunu tutub yatdı və bir zaman ayılıb gördü ki, alma ağacda yoxdur - dərilmişdi [YVÇE cI: s.79]. Mən o kişini şəxsən tanıyıram, yaxşı adamdı, meydana mitinqlər *gedən vaxt* bir gecə səhərcən özüylə söhbət eləmişik [ZülG: s.6].

TTT: Talığım ukuda gəlmiş / Bir *açılgan vaxt* islərin [MaSE: s.33/3-4].

TT: Jenaplar, biz gurultaýda jemlän bu garaýyşlarymyzy, kararlarymyzy öňe **süren wagtymyzda**, sadrazam Ferit paşa-da habarlar gullugynda we metbugatda bir topar çykyşlar neşir edýärdi (*Efendiler, biz Kongre'de özetlediğim bu kararları ve bu ilkeleri ortaya koymaya çalışırken, Sadrazam Ferit Paşa'da basında bir takım demeçler yayınlıyordu*) [**Tnut:** s.80]. Dursun **gürrüň edip duran wagty** gyzlar ýuwaşlık bilen ilki öz ellerine, soňra ýanındaky oturanlaryň ellerine seredişdiler (*Dursun konuştuğu zaman kızlar yavaşça önce kendi ellerine, sonra yanında oturanların ellerine baktılar*) [**İABO:** s.63]. Ýönekeý **oturan wagty** hem onuň dodaklary gymyldap durýardı (*Sadece oturduğu zaman onun dudakları kımıldıyordu*) [**Dor:** s.14]. Bir tahýası bar, **yatan wagty** käte başynyň aşagyna, käte goltugynda saklaýar (*Bir takkesi var, yattığı zaman bazen başının altına bazen de koltuğunun altına saklıyor*) [**Hum:** s.83]. Günlerde bir gün şazadanyň şikara **giden wagty** üçünji gyzyň ekiz çagasy bolýar (*Günlerden bir gün şehzade ava gittiğinde üçüncü kızın ikiz çocuğu oluyor*) [**THE:** s.82].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Soňra-da, ondan Siwasa **giden wagtynda**, men barada ediljek işleri sorapdyr (*Sonra da orada Sivas'a gittiğim takdirde hakkımda uygulayacağı işlemi sormuş*) [**Tnut:** s.48].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep-neden bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Bir amalyň we toparyň iň uly, tanymal bolan şahslary öz jogapkärçilik çyzygyndan çykyp, hetdinden aşyp, hökümet işine **garyşan wagtynda**, milli mejlis hemişe pese düşýändir ýada akymalaryň önünde dyza çöküp, boýun egýändir, bolmasa-da bölek bölek ýagdaýda tozup gidýändir (*Bir davanın ve bir grubun en yüksek ve güçlü tanınmış şahsiyetleri, kendi yetki çerçevelerini aşyp da hükümet işine karıştığı için Meclis-i Milli daima zayıf kalmış ve akımlar karşısında ya sürüklenmiş yahut da parçalanmıştır*) [**Tnut:** s.250].

1.2.5.9.6. {-An} çağ/çağda

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “çağ/çağda” sözcüğünden meydana gelmiştir. Tarihî Azeri Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde bulunur. Sıfat-fiil ekinden sonra “çağ/çağ” sözcüğünün tipik bir kullanımıdır. Özbek Türkçesinde “-gän çağ/çağda” şeklinde bir zarf-fiil eki de bulunmaktadır (Tolkun, 2009:219). Bu zarf-fiilde de anlamlarından biri “zaman, devir” olan “çak” sözcüğü kullanılmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Big yigitler cılasunlar birbirine *koyulan çağda* [DK: D11/6]. Kalın Oğuzuñ gelini kız *bezenen çağda* [DK: D21/7-8].

TT: Başa belaa *gelen çağı* / Yaa yaydanıp duran dääldir (*Başa belâ geldiği zaman / Oyalanıp durmuş değildir*) [AAŞ: s.6]. Säher arzu bilên *oyanan çağı* / Guvandır garaşyaan gözêl dildaarı (*Sabah istekle uyandığı zaman / Sevindir bekleyen güzel vari*) [AAŞ: s.14]. Suva gitme diýdim gün *yâşan çağy* / Etme diýseñ bir zat bolmacak eken (*Suya gitme dedin gün battığı zaman / Yapma desen bir şey olmayacakmış*) [ÇTŞÖ: s.356]. Yağlı yaşıl tütün burnuna uryar / Gulak, buda tagma *basılan çağı* (*Yağ kokulu duman burnuna vuruyor / Kulağa, bacağa tagma basıldığı zaman*) [ÇTŞÖ: s.534].

1.2.5.9.7. {-An} zaman

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “zaman” sözcüğünden meydana gelmiştir. Tarihî Türkmen ve Azeri Türkçelerinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -diğında” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Təklifə *qoyan zaman* əsasi / Vacibdür o gün xudaşünasi [MVG: s.290]. Ona binaən qaça bilməyib, hər ikisi giriblər bu pərdənin dalıma ki, bəlkə mən çölə-bayıra *çıxan zamanda* fürsət tapıb qaçsınlar [MFAE: s.109]. Bazarı dövr edib mənzilə qayıdan zaman bir övrətə rast gəldim [NBV: s.352]. Sən xəlifə olan zaman arpa çörəyi yeyib, zənbil satıb dolanırdıq [NBV: s.360].

AT: Munro Bic Tülkünü *gözləyən zaman*, Bic Tülkü yuxunu özünə haram edib gecəni gündüzə qatar [SMoh: s.49]. Moskvada Puşkinə heykəl *qoyulan zaman* / Ona abidə qoydu bu dildə Şirvani də [BVSE cI: s.9]. Axşam çağı, əfdaha yeyin doyandan sonra *yatan zaman* onun doqquz ağzından çıxan zəhərli nəfəsi duman kimi bataqlığın üzərinə qalxar və havanı zəhərləyərdi [EKah: s.94]. Onlar məni təhqir edir, zavoda *yaxınlaşan zaman* qara paltarlılar üstümə hücum çəkir [ZülG: s.128]. Lap axırda, taxıl döyülüb *sovrulan zaman* onu külək aparar [MCSE: s.263].

TTT: Pelek diyer darel-aman / Golumdadır *gelen zaman* [MaSE: s.348/25-26].

1.2.5.9.8. {-An} pirsatyndan**Yapı:**

{-An} sıfat-fiil eki ve “*pirsatyndan*” sözcüğünden meydana gelmiştir. Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı andan beri, dığı andan itibaren” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT:Şu Konstitusion Kanun *kabul edilen pirsatyndan* güýje girýär (Bu Anayasal kanun, kabul edildiği andan itibaren yürürlüğe girer) [Ruh: s.50].

1.2.5.9.9. {-An} döw(ü)r+ie+de

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “döw(ü)r+ie+de (devir)” sözcüğünden gelmiştir. Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığt sırada” anlamında zaman bildirme (devamda gerçekleşme) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Yani ana cümlenin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

TT: Biziň Selanikde *bolan döwürlerimizde* şol ýerde harby serkerdeligi hem-de goşun harby derňewçiliginde bolan Hady paşa Kerim paşany beýan eden häsiýetli aýratynlyklarym bilrn dost-ýarlaryň arasynda ilhalar adam hökmünde tanapdy (*Bizim Selanik'te bulunduğumuz sıralarda, orada Ordu Komutanlığı ve Ordu Müfettişliği ile bulunmuş olan Hadi Paşa, Kerim Paşa'yı açıkladığım özellikleri ile, dostlar arasında sayılır ve sevilir bir kimse olarak tanıdıktı*) [Tnut: s.201-202]. Biz täze kabinet bilen ylalaşyk üçin bir amatly ýer *gözleyän döwrümüzde* Şerif paşa bolsa bireýýam milleti zäherlemäge başlapdy (*Biz, yeni kabine ile uzlaşma yolu ararken, Şerif Paşa, çoktan milleti zehirlemeye başlamış bulunuyordu*) [Tnut: s.258].

1.2.5.9.10. {-An} kez

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “kez” sözcüğünden meydana gelmiştir. Tek örneği Eski Anadolu Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ınca -dığt zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Yavuz, 2007a:166).

EAT: İnsân *dirilen kez* seve hayvân ne revâdur / Her dîve melek olmağa mihmân ne revâdur [MUM: 901].

1.2.5.9.11. {-An} bad+(ie)+(n)a

Yapı:

Türkmen Türkçesine özgü bu yapı, {-An} sıfat-fiil eki ve “bad+ie+(n)a” sözcüğünden meydana gelmiştir. Bu lehçede sıklıkla kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı zaman, ...-r...-maz” anlamında zaman bildirme işleviyle (gecikmesiz zamandaşlık)⁵⁷⁵ bağlanan zarf-fiiller yapar (Grunina, 2005:202).

TT: Muña *düşünen badyma* kürsä çykdy (Bunu anlar anlamaz derhal kürsüye çıktım) [Tnut: s.682]. Müdür diwardaky düwmä barmagyny *degren badyna* demir gözenek ýokaryk gitdi (Müdür duvardaki düğmeye parmağını basar basmaz demir kafes yukarıya kalktı) [Kepb: s.111]. Çopandan algysyny *alan badyna* patyşa buşlamak üçin onuň köşgüne ylgaýar (Çobandan alacağı alır almaz padişaha müjdelemek için onun sarayına koşar) [THE: s.164]. Emma seresaply, duýgur bars üstüne abanýan howpy derrew aňyp, *öwrülen badyna* Durdy agany görüpdür (Ama dikkatli, duyarlı pars üstüne gelen korkuyu aniden hissederek, döner dönmez Durdu abiyi gördü) [İABO: s.53]. Emma oğlanlary *gören badyna* umydyňy gaçyrdy, keýpi hem bozuldy (Ama oğlanları görür görmez ümidini kaybetti, keyfi de bozuldu) [İABO: s.110].

1.2.5.9.12. {-An} dessine

Yapı:

Türkmen Türkçesinde kullanılan bir yapıdır. {-An} sıfat-fiilinden sonra “hemen, derhal” anlamına gelen “dessine” sözcüğü gelmiştir.

⁵⁷⁵ Ana cümlelerin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda derhâl olur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca, ...-r...-maz” anlamında zaman (gecikmesiz zamandaşlık) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Muña garşylyk görkezilendigi baradaky habar *alnan dessine*, Jemal Paşanyň ýörite bu meselä ünsüni çekdik (*Bunun engellediği haber alınınca, Cemal Paşa’nın dikkatini çektik*) [**Tnut:** 319]. Ofiser *baş atan dessine* soldat ony tüpeňiň nilini böwrüne diräp, arabadan düşürdi (*Subay onaylayınca asker onu tüfeğinin gövdesini böğrüne dayayarak arabadan indirdi*) [**HalH:** s.11]. Gyzy kāsāni agzyna *elten dessine* Zylyhanyň şol ýadyna düşdi (*Kızı fincanı ağzına götürünce Zeliha hatırladı*) [**MTH:** s.20]. Ertesi howa *yagtylan dessine* Aman hasyrdap düşekden turdy-da derrew daşaryk çykdy (*Sabahleyin hava aydınlanır aydınlanmaz Aman aceleyle yataktan kalktı ve derhal dışarıya çıktı*) [**Kepb:** s.358]. Oglanlar süýt-den *ayrylan dessine* enesini olardan ayırmalı (*Oğlanlar süttten kesilir kesilmez anasını onlardan ayırmalı*) [**THE:** s.266].

1.2.5.9.13. {-an} sayı

Yapı:

Tarihî Türkmen Türkçesine özgü bu yapı, {-An} sıfat-fiil eki ve “sayı” çekim edatından oluşmuştur (Tenişev, 1988:458).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine “her ...dığında, -dıkça” anlamında zaman bildirme (vakitlenme)⁵⁷⁶ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Meryem tün kün mihrābda namāz kılar erdi, Zekerıyyā *kirgen sayı* öñide ni‘met körer erdi [**RKE:** 167r/9-10].

TTT: Gaçar bethüýlerden söz *guran sayı* /Çırag iba kılar, yel sesin ańsa [**Moln:** s.289].

⁵⁷⁶ Ana cümlelerin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda vakit vakit gerçekleştiğini bildirir.

1.2.5.9.14. {-An} halatynda

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “*halatynda*” sözcüğünden meydana gelişmiştir. Türkmen Türkçesinde bulunur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı takdirde, -sa*” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Doly garaşsyzlyk *islenilen halatynda*, watanyň birnäçe böleklere bölünjekdiginiň anyk we şübhesizdigi aýdylýar (*Tam bağımsızlık istendiği takdirde, vatanın birçok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir, buyuruluyor*) [Tnut: s.108]. Olar *tutulan halatynda* kanunyň penjesine tabşyryljakdyr (*Onlar yakalandıkları takdirde kanunun pençesine teslim edileceklerdir*)[Tnut: s.159]. Näme-de bolsa beren talaplarymyza we umumy emirlere *tabyn bolnan halatynda*, bu beýannamanyň hiç bir tarapdan alynmazlygy we millete-de okadylmazlygy zerurdy (*Herhalde verdiğimiz talimat ve genel emirlere uyulduğu takdirde, bu bildirinin hiç bir yerden alınmaması ve millete de okutturulması gerekirdi*) [Tnut: s.181].

1.2.5.9.15. {-An} ýagdaýynda

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “*ýagdaýynda*” sözcüğünden meydana gelmiştir. Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-sa, -dığı takdirde*” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Men bilen Ismet paşanyň agraslanyp çynlakaý görnüşe geçmegimizden soňra, demi ýetýänçä gygyryp geplän Reşit paşa öte geçmezligimizi, çyzykdan aşa çykamazlygymyzy aýdyp, özüniň doganlarynyň ýanyna *giden ýagdaýynda* meseläni çözülip bilinjekdigini ýañzytdy (*Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu*

ciddi tavrı üzerine, avazı çıktığı kadar bağırcasına konuşan Reşit Bey, ileri gitmekte acele edilmemesini, kendi kardeşlerinin yanına giderse bir uzlaşma çaresi bulabileceğini söyledi) [Tnut: s.590-591]. Jenaplar, Reşit beý Bitaraplyk aýynyň 20-21-i gijesi öýünde dört adama, goşun bilen Meýletin goşunyň arasynda çaknyşyk **çykan ýagdaýynda** ofiserlerimizi ýalňyşa düşürmek barada ýörite ders berýärdi (*Efendiler, Reşit Bey, 20-21 Aralık gecesi evinde dört kişiye, ordu birlikleriyle Kuvva-yı Seyyare arasında bir çatışma çıktığı takdirde, subaylarımızla erlerimizi yanıltma görevi veriliyordu*) [Tnut: s.600]. Emma ýurdumyzyň bu sebitinden düşman goşunlary **çykarylan ýagdaýynda**, beýle hereketi dowam etdirmäge zerurlyk hem ýokdy (*Ancak, yurdumuzun bu bölgesinden düşman birlikleri çıkarıldığı takdirde böyle bir harekete devam ettirmeye zorunlulukta yoktu*) [Tnut: s.751-752].

1.2.5.9.16. {-An} takdirde

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “takdirde” sözcüğünden oluşmuştur. Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Belə olan təqdirdə biz mäsäläni partiya təşkilatlarına və mätbuata keçirmäliýik [CCSE cIII: s.338].

1.2.5.9.17. {-(G)An} gibi/kimi

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “gibi/kimi” son çekim edatından meydana gelmiştir. Hüseyinzade (1954: 224) bu yapıyı zarf-fiiller başlığı altında incelemiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-an gibi, -mış gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Deny, 1941:1016).

EAT: İmān götürünüz gişiler imān *getürgen gibi* [KUR: 2b/10-11]. Geçseler destür istesünler destür *istegen gibi* evvel bālig olanlar, anuñ gibi beyān eyler Tañrı ta‘ālā size āyetleri [KUR: 250b/8-9]. Taḥkīk biz virdük Mūsā' yā kitāb Tevrāt'dur saña *virgen gibi* [KUR: 296b/3].

KOT: Cümlesine *yazulan gibi* ikrār ve i'tikād farzdur [Meh: 7a/7-8]. Yine *geçen gibi* i'tikādı ehl-i sünnet i'tikādına muṭābık ola [Meh: 33a/10-11]. Mülāhaza eyleye ki tekrār nazar daḥı *geçen gibidür* ve lā-şekkdür [AA: 119b/1-2]. Eger mütevaḳḳı *olan gibi* hilye-i hüsn ü cemālle mütehallī ve nefis hilye-i ṭaleb ü arzūda mütecellī olursa, ‘adem-i ḥuṣūl ihtimālī bākī ve nefis rāhat iken hezār meşakḳat ü ‘anāya ve melāmet ü belāya mülākī olsa gerek [AA: 120a/1-3]. Sen bilmez misin ki rüyanın ta'bīri aynı *görülen gibi* olmayıp aksi ile ta'bīr olunur [Muh: s.278].

TAT: Bülbüli-fəsli-xəzan *görgən kibi* / Bizni lalü natəvan etdün, fələk [MehE: s.78]. Ol bülbüli-dey zülmünü *görgən kibi* nagəh / İmdadi-bahar ilə gülüstanə irişdük [MehE: s.79]. Aslan bəyin qapısına, məni iti məsciddən *qovan kimi* qovdular [NBV: s.154].

AT: Bir az *tərləyən kimi* oldu [Er: s.49]. Ağlama, ana, məktəbi *qurtaran kimi* səni hər dərddən xilas edəcəyəm, hələ indi mən də atamın əlinə baxıram [CCSE cI: s.218]. Böylə ki, vaxtilə bizim üçün *casusluq edən kimi*, şimdiki də türklər üçün casusluq edir [CCSE cII: s.186]. Başaıçiq, boynu şallı, pencəyi çox gödək, qulaqları dik bir oğlan şaxsey dəfini dizləri arasına alıb mal *döyəcləyən kimi* döyürdü [MCSE: s.31]. Onlar bunu görəndə nəşə elə bil *tutulan kimi* olur [ZülG: s.112].

KaT: Göy eşşək qoduğuna *baḥan kimi* baḥır [KTA: 3761].

2. Ana cümünün yüklemine, “-ınca, ...-r...-maz” anlamında zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Deny, 1941: 966).

TAT: Dürdanəni səngi-siyah içində / Həsərət gözü *görən kimi* tanıdı [AEE: s. 43]. Onu həmişə, başın yerə *qoyan kimi*, yuxu aparardı [AHSE cI: s.397]. Səni *görən*

kimi adamlar qaçacaqlar [MFAE: s.80]. Əbdürrəsul xan bu xəbəri *eşidən kimi* dərhal dik atılıb, getdi [AHSE cI: s.290]. Bieynih öylə ki, oddan sipənd nalə çəkər / Səni *görən kimi* biixtiyar edər fəryad [Köv: s.38].

AT: Elmar yuxudan *ayılan kimi* saata baxdı [QG: s.5]. Ofisiant qadının bu tərəfə gəldiyini *görən kimi* ruslar öz yerlərinə çəkildilər [ZülG: s.66]. Uşağın düşdüyünü *görən kimi* özündən gedib [MCSE: s.95]. Dilini bu zəhərə *vuran kimi* ölərsən [AHNE: s.148]. Səsini *eşidən kimi* sevinirdim [KöY: s.72].

1.2.5.9.18. {-(G)An} qədər

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “*qədər*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine “-*dığı kadar*” anlamında derece-ölçü-yeterlilik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Bacısı uşaqlarına əlindən *gələn qədər* səxavət göstərmişdi, vəssalam [KöY: s19].

1.2.5.9.19. {-An} yaly

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “*yaly*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*mış gibi*” tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Esir bolıp, munda gelip / Cāndan *doyan yalı* boldım [Zel: 105/1-2] Yüz miñ kəyği-ğaramatı / *Başa goyan yalı* boldum [Zel: 105/7-8]. İndi vətəniñ şükrünü / Yağşı *bilen yalı* boldum [Zel: 105/15-16]. Çekip vətəniñ dağını / Oda *köyen yalı* boldum [Zel: 105/19-20].

TT: Dursun şol durşuna **doňan ýaly** bolup galdy (*Dursun büsbütün donmuş gibi oldu*) [İABO: s.59]. Aýratyn bir süýji lezzete garaşmakdan ýaña endam-janym bilen ysytma **tutan ýaly** sandyraýaryn (*Özellikle bir tatlı lezzeti beklemekten ötürü her tarafım sıtmaya tutulmuş gibi titriyorum*) [HalH: s.26]. Larin, hamana, muny **duýan ýaly** mylaýym ýylgyrdy (*Larin, sanki, bunu duymuş gibi içten gülümsedi*) [Kepb: s.333]. Ol Ezraýylyň penjesine **düşen ýaly**, sesini çykaryp bilmän gitdi (*O Azrail'in pençesine düşmüş gibi, sesini çıkaramadan gitdi*) [BöT: s.60]. Olaryň hemmesi-de dünýä täze **gelen ýaly** bolşup, daň atýança ýatmaýarlar (*Onların hepsi de dünyaya yeni gelmiş gibi olup tan atıncaya kadar yatmıyorlar*) [THE: s.338].

2.Ana cümleinin yüklemine, “...-r...-maz, -diğinda” anlamında zaman bildirme (gecikmesiz zamadaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Emma Atanazar aga Sabyr ejäniň pikirini **duýan ýaly**, örän arkaýanlyk bilen gapynyň ýapdy (*Ama Atanazar ağa Sabir annenin fikrini duyduğu gibi/duyar duymaz, çok yavaşça kapıyı kapadı*) [İABO: s.17]. Orakçylar edil ukudan **oýanan ýaly** bolşup, biri biriniň yüzüne seredişdiler (*Orakçılar tam uykudan uyanır uyanmaz, birbirinin yüzlerine baktılar*) [HalH: s.10]. Derwüş baba çykyp gidensoň, Maral gara basmadan **oýanan ýaly**, daşaryk ylgady (*Derviş baba çıkıp gittikten sonra Maral kabustan uyandığı gibi dışarıya koştu*) [Kepb: s.21].

1.2.5.9.19.1. {-An+ie} ýaly

Yapı:

İyelik almış {-An} sıfat-fiil ekine, “ýaly” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-diği gibi” anlamında, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Şol wagt hem onuň aňsamky **eşideni ýaly** zarňıldy eşidildi (*O zaman da onun akşamki işitildiği gibi vurması işitildi*) [İABO: s.116].

1.2.5.9.20. {-An} şeklinde

Yapı:

{-An} sıfat-fiil eki ve “şekil” sözcüğünden oluşmuştur. Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-mıŋçasına” anlamında, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Olar hiç zada *düşünmeyün şekilde*, eginlerini gysysyp, biri biriniň ýüzüne seredişdiler (*Onlar hiçbir şey düşünmemişçesine, omuzlarını silkerek, birbirinin yüzüne baktılar*) [HalH: s.11]. Musa nâme etjegini bilmän, hamana, öz-özi bilen *gürleşyün şekilde* seslendi (*Musa ne yapacağını bilmeden güya kendi kendisiyle sohbet etmişçesine seslendi*) [Kepb: s.310].

1.2.5.9.21. {-(G)An} teg/tig⁵⁷⁷

Yapı:

{-(G)An} sıfat-fiili ve “teg” çekim edatından oluşmuştur. Deny (1941:1024) bu zarf-fiil için “uydurma kıyaslama için ulaklı tabirler” ifadesini kullanmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-mıŋ gibi, -dıği gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Sorarlar saňa ançaklı sen *bilgen teg* andın, aygıl [KSKT: 28/56b1-57a1].

HT: Uş imdi körmän anı niçe baŋsam / Sezem özni *tigen tig* otka yaŋsam [KHŞ: 919]. Lañifler köñli *izdeyen tig* ök yär / Tamäm Һarman çiçek tig Һaddi yokҺär [KHŞ: 4161]. Fir‘avn ol menäreğa aşip kökge baŋtı yerdin *körgen teg* kök kördi, adın nerse körunmedi, yana indi aydı [RKE: 113v/21;114r/1]. Ötükin çıkarıp suwğa

⁵⁷⁷ Krş. Özbek Türkçesinde hâlihazırda “-mıŋ gibi, -dıği gibi” anlamıyla kullanılır (Tekin, 2009: 94).

kirdi, adağın kördi olar *aytқан teg* ermes, tügi bar erdi [RKE: 150v/4-5]. Mundağ Resül ‘aleyhi’s-selāmnıñ peygāamberlǵı kün *tuğğan teg* rüşen bolmasdın burun şiddikniñ şubhı belgürdi beşāret bérdi [RKE: 188v/18-20].

TAT: Qibleyi-alēm *buyuran tāk* edib, yaqutu aldıq [AHSE cI: s.191]

AT: Güllärin üstünə *enən tāk* enir / Mənim gözlərimə çən yavaş-yavaş [BVSE cI: s.159]. Gülüm, sevə-sevə ayrılırız biz / Ürək kökdən *düşən tāk* simə bənzər [BVSE: s.261].

TTT: Mutrub-a saz *eylegen dek* nalayı- elhanımız, / Köydürer bolsa tereşşuh barçanı suzanımız [Ket: s.102]. Ket:, zerefşan kagızga hatın, / Yazsan, *yazmagan dek* bolur gider sen [Ket: s.151]. Ketibi, zerefşan kagızga hatın / Yazsan, *yazmagan dek* bolur gider sen (*Ketibi altın saçar kağıda hattın / Yazsan, yazmayan gibi olur gidersin*) [Ket:s .151]. Dervüşler gadır gicesin / *Söyen dek* söymişem seni (*Seni dervişler kadir gecesini sevdiği gibi sevmişim*) [MAD: s.125].

TT: Ýylan ony görüp tenine *köz basylan dek* towlandy (*Yılan onu görünce tenine ateş basmış gibi döndürdü*) [Kepb: s.347]. Ýüzüne adres yazylan el ýaly kagyzy ogurlykda *tutulan dek*, bir gysym bolup oturan myhmanyñ eline tutdurdy (*Üstüne adres yazılmış el kadar kağıdı hırsızlıkda yakalanmış gibi büzülerek oturan misafirin eline tutuşturdu*) [MTH: s. 68]. Aavçı atdı yene aarı *köyen dek* / Bürğüt bir aylandı, yene pesledi (*Avcı vurdu yine öcü boşa çıkmış gibi / Kartal bir döndü, yine alçaldı*) [AAŞ: s.506]. Govı duygu, adam, saña, görk beryär / Altın cezvel *çekilen dek* guruhana (*İyi duygu, insan, sana görk verir / Altın cetvel çekilmiş gibi Kur’ân’a*) [ÇTŞÖ: s.18].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı gibi, ...-r...-maz” anlamında zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık)⁵⁷⁸ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁵⁷⁸ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda derhâl olur.

TAT: Belə danışdılar ki, qoşununu məğlub olmağını *eşidən tək* atını minib o qaçandır qaçır [AHSE cI: s.162]. Gərək Əliqulu xan Kirmandan *qayıdan tək* yola düşək [AHSE cI: s.172]. Bir qaşiq *içəntək* naxoşluğum bilmərrə rəf oldu getdi [AHSE cI: s.404].

TT: Hamana, Amanyñ ýüreginiñ özi gapdalynyñ ýumşaşandygyny *añşyran dek* Şemşadyñ gün-günden hyk-çoky artýar (*Güyâ Aman'ın yüreğinin özü kalbinin yumuşadığını anladığı gibi Şemşad'ın günden güne bahanesi artar*) [Kepb: s.356].

3. Ana cümünün yüklemine “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT:Elə ki həmin yağı sürtdürdün, üç gün ondan sonra gecə yarısı ocaq qalayıb bu nalı salarsan ocağa, nal *qızarantək* həmin gəlin yanında olacaq [AHSE: s.268].

1.2.5.9.21.1. {-(G)An+ie} teg (tig)

Yapı:

İyelik eki almış {-An} sıfat-fiil ekine, “*teg*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-dığı gibi” tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: İbrāhīm peygāmbar ‘as taķı Cebre’il *ayğanı tég* señirde koydı [NF: 38/14]. Peyğamber ‘as *ayğanı teg* kıldım [NF: 266/9].

1.2.5.9.22. {-(G)An} halda (halde)

Yapı:

{-An} sıfat-fiil ekinden sonra, “*halda*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı hâlde” anlamıyla zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Həq te‘ālādın hoşnüd *bolğan hālda* taqı həzratında qaytmış hālda ey nefs kirgil menim hāş qullarım birle uçtmaşımka, tep alnında bitilmiş erdi [NF: 197/6-7]. Tutti anlarını qatıg ün, kün toğar vaqtğa *kirgen hālda* [HKT: 255b/9].

AT: O, fikirləşə-fikirləşə alnını ovurdu; qəribədir, xeyli düşündükdən sonra, heç *gözlənməyən halda*, birdən sanki təsadüfi olaraq, onun ağlına çox qəribə bir fikir gəldi [CinC: s.60]. Belə *olan halda*, sənəcə, pulu kim götürmüş olar? [ZülG: s.98].

1.2.5.9.23. {-(G)An} üze/üzre**Yapı:**

{-(G)An} sıfat-fiil eki ve “üze” çekim edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Men hərām turur-men tégme bir baḥıl üze taqı tegme bir tə‘atnı riyā ve sem‘at üçün *kılğan üze*, tep aydı [NF: s.280]. Bağlandı söz *sözlegen üze* qopardı ornından, qarārsız qıldı anı [ME: 7/5-6].

1.2.5.9.24. {-gAn} üçün**Yapı:**

{-(G)An} sıfat-fiil ekine, “üçün” çekim edatı getirilmiştir. Özbek Türkçesinde de kullanılmaktadır (Tolkun, 2007:233).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ökünçi ol erdi ölügni yerge kömgüsin bilmes erdi, arkaşına **kötürgen üçün** ökündi [RKE: 16r/16-17]. Velikîn ol etni üç qata yuvmaq kerek bolğay andın soñ yemek revā bolğay necis şūrba **teggen üçün** [NF: 193/13-14]. Bu üç künnüñ kéçeleri **yaruk bolğan üçün** bu künlerke eyyāmu’l-biyz tép aydılar, témişler [NF: 282/10].

1.2.5.9.24.1. {-(g)An+ie} üçün

Yapı:

İyelik eki almış {-(G)An} sıfat-fiil ekine “*üçün*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ey tañrınıñ qulı, peygāmbar ‘as’nı **sora kelgeniñiz üçün** taqı haq te‘ālā sizke üküş sevablar bergey [NF: 87/15-16]. Haq tvt maña raħmat kıldı taqı uçtmaħ rūzı kıldı Peygāmbarka Mekkedin Medīneke **kelgenim üçün**, tép aydı erse tufayl aydı [NF: 326/12-13]. Sen keçürgil taqı ‘afv kılgıl Peygāmbar ‘as’ka şuħbat **qılğanı üçün** tedi erse, ol taqı ‘afv kıldı, bağışladı [NF: 129/10-11]. İsmā’ıl yalavaç topraqı başınga bargıl namāz kılgıl seniñ tevbe **qılğanıñ üçün** ün kelgey işitgey-sen tedi [RKE: 134r/18-19]. Telim yıllar **keçgeni üçün** yollar özge bolmış [RKE:178v/17-18].

TTT: Tüşge ayrılmak lienni aşığ yokqalğanı içre evlenmek **üzülgeni üçün** [STFK: 3a/7]. Ata emzürene **kelgeni üçün** hadiş vü revā turur evlenmek er kız qayaşını qayaşınıñ [STFK: 9a/4].

TT: Ol şu öyün eyesi **bolany üçün** özünü günākār hasaplayardy (*O bu evin sahibi olduğu için kendini günahkar kabul ediyordu*) [ÜNB: s.150]. Yañy hokgaryñ yanından **gelenim üçün** ganatlarımyñ güyci yok (*Yenice turnanın yanından geldiğim için kanatlarımın gücü yok*) [THM: s.52]. Ömür uzaltmagyñ hatyrasyna / Yatan ýyılanlara **degeni üçün** (*Ömür uzatmanın hatırasına / Yatan yılanlara değdiği için*) [ÇTŞÖ: s.348]. Men taryhçy **bolanym üçün** Mukaddes Ruhnamany taryh nukdaý nazardan häsiyetlendirmek isleýärin (*Men tarihçi olduğum için Mukaddes*

Ruhnameyi tarih açısından değerlendirmek istiyorum) [AADŞ: s.37]. Zylyha bu öye *geleni için* özüne kâýindi (*Zeliha bu eve geldiği için kendine söylendi*) [MTH: s.68].

1.2.5.9.25. {-An+ie} bilen

Yapı:

İyelik eki almış {-An} sıfat-fiil eki ve “*bilen*” çekim edatı meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Hakykat ýeke bir pikiriňi, paýhasyňy orta *goýanyň bilen* ýetdirmeyär (*Gerçeğe, sadece düşünceni ve zekânı ortaya koyarak ulaşamazsın*) [Ruh: s.72]. Onsoňam ol garyby daşyna *çykaranyňyz bilen* aryňyz ýerine düşýärmä? (*Ondan sonra o garibi dışarıya çıkarak öç mü alıyorsunuz?*) [THE: s.117].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca, ...-r...-mez” anlamında zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Bu pikir kellesine *geleni bilen* ol çalaja ýylgyrdy (*Bu fikir aklına gelince o yavaşça gülümsedi*) [İABO: s.86]. Ol *oturany bilen* yüzüniň ugruna arkan serrelip gitdi (*O oturur oturmaz yüzüne doğru arkası üstü devrildi*) [İABO: s.101]. Uly adamlar çemodanlary göterip, gapydan *çykanlary bilen* Dursunyň tanyşja, mydama eşidip ýören depreginin sesi çykdy (*Büyük adamlar çantaları kaldırıp, kapıdan çıkar çıkmaz Dursunun arkadaşça işidilen trompetinin sesi çıktı*) [İABO: s.102]. Emma ol öwrümden *öwrüleni bilen*, birden biriniň <<Mugalymyň gyzy>> diýip gygyran sesini eşitdi (*Amma daireden döner dönmez birden birinin <<Muallimin kızı>> diye bağırان sesini işitti*) [İABO: s.147].

3. Ana cümleinin yüklemine “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Äri *öleni bilen* bu adamlar nä alagada ertesi üýtgäberer öýdýärmikäler?
(*Kocası öldükten sonra bu adamlar ne alırsa sabahsı değişiverir düşünüyorlar mı ki?*) [MTH: s.44].

1.2.5.9.26. {-(G)An+ie} mikdarınca

Yapı:

İyelik eki almış {-(G)An} sıfat-fiil ekine, “*mikdarınca*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı kadar, -dığı miktar*” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Yā Resūlallah ehlim[g]e taķı oęlanlarımęa bu *keltürgenim miķdārınça* koydum tēdi [NF: 95/4]. Taķı ba‘zı kimerseler kim bir ęata hec ķılur taķı ba‘zılar űküş hec ķılurlar, ol taķı ervāh icābet *ķılęanı miķdārınça* turur tēp aymışlar [NF: 39/8-9].

1.2.5.9.27. {-An} kadar

Yapı:

{-An} sıfat-fiil ekine, “*kadar*” son çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı kadar*” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Əlimizdən *gələn qədər* çalışacağıq [AHSE cI: s.310].

AT: Beş dəqiqəyə sən-in-çün bir cüt elə qəlsəmə düzəldərim ki, balıq kimi suyun dibində xətrin *istəyən qədər* yaşaya bilərsən [BHN: s.183]. Buna *istənilən qədər* misal çəkmək olar [MaB: s.10]. Sən də *əлиндən gələn qədər* öz bacının xoşbəxt olması üçün çalış [CCSE cII: s.39]. Yetim cücelər tülküdən *razı olan qədər* mən də sizdən razıyam [CCSE cII: s.79]. Həmişə əlimdən *gələn qədər* xeyirxahın olmuşam, elə də varam [MCSE: s.304]

1.2.5.9.28. {-An} deňlice

Yapı:

{-An} sıfat-fiil ekine, “*deňlice*” son çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığy kadar*” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Hele bâri elden *gelen deňlice* / Gerek şükri olına gündüz gice [MUN:2720].

1.2.5.9.29. {-An+ie} sebäpli

Yapı:

İyelik eki almış {-An} sıfat-fiilinden sonra, “*sebäpli*” gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığyndan dolayy*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Gyz erkek eşiginde *bolany sebäpli*, hiç kim ony aýal maşgaladyr öýdüp güman etmeýär eken (*Kız erken elbisesinde olduğu için, hiç kimse onu kadın, genç kızdır [diye] düşünüp şüphelenmiyormuş*) [THE: s.156].

1.2.5.9.30. {-An+(-[I]dIk)+ie} sebäpli

Yapı:

{-An} [sıfat-fiil eki] + {I-} [cevherî fiil] + {-dIk} [sıfat-fiil eki] + [iyelik eki] ve *sebäpli* [son çekim edatı] unsurlarının kalıplaşmasından meydana gelmiştir. Türkmen Türkçesinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığyndan dolayy*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Emma onuň Selmanyň garyndaşy **bolandygy sebäpli** köşge goýberilmändigini bilmeýärdi (*Ama onu Selma'nın kardeşi olmuş olduğundan dolayı/olduğundan dolayı köşge bırakılmadığını bilmiyordu*) [ÜNB: s.88]. Milli maksatlary durmuşa geçirjek ýeterlik güýçleri we serişdeleri **tapmandygym sebäpli**, harby bölümçämi täzeden düzüp, ýola salyp bilsem, has oňat hyzmatlaryň edilmeginiň mümkin boljakdygyna anyk göz ýetirdim (*Milli gayeleri gerekeleştirecek yeterli vasıtaları bulamadığımdan ve tümenimi yeniden düzenleyip yoluna koyabilirsem daha iyi hizmetlerin yapılmasının mümkün olacağına karar verdim*) [Tnut: s.29]. Rauf Bey myhman **bolandygy sebäpli**, bu garalama gol çekmek üçin özüni baglanyşykly we jogapkärli hasaplamaýandygyny sypaýyçylyk äheňinde aýtdy (*Rauf Bey, misafir olduğundan bu müsveddeye imza koymak için kenidni ilgili ve yetkili görmediğini nazikçe ifade etti*) [Tnut: 43].

1.2.5.9.31. {-An+(-[I]dlk)+ie} üçin

Yapı:

{-An} [sıfat-fiil eki] + {I-} [cevherî fiil] + {-dlk} [sıfat-fiil eki] + [iyelik eki] ve *üçin* [son çekim edatı] unsurlarında meydana gelmiştir. Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından, -dığından dolayı, -miş olduğundan dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Wagty ýitirmän, derrew Erzuruma gitmekçidigimi, yöne Samsun we onuň töwerekleriniň howpludygy sebäpli, ýaramaz ýagdaýlar bilen yüzbe-ýüz **gelnendiği üçin**, bu ýerlerde ýene birnäçe gün bolmaklygymyň zerurdygyny-da düşündirdim (*Vakit kaybetmeden, derhal Erzurum'a gitmek isteğinde bulunduğumu, ancak, Samsun ve dolaylarındaki güvenlik yetersizliği ve kötü bir sona uğrama tehlikesi ile karşı karşıya geldiğimden, buralarda birkaç gün daha kalmamı açıkladım*) [Tnut: 23]. Belki, milli intelligensiýa gatlagynyň **yuka bolandygy üçin** bu teatr türkmende ornaşan däldir? (*Belki, ülkenin aydın sınıfı zayıf olduğu için bu tiyatro Türkmenistan'da yerlememiştir*) [MTH: s.166]. Ýagny jenap ýoldaş Prezidentiň

mukaddes ynamyny bihaýalyk bilen *yere çalandygy üçin* Musa Çölini Çarwa obasynyň müdiri wezipesinden boşatmaly! *(Yani Değerli Yoldaş Başkan'ın mukaddes inancını edepsizlikle rencide ettiği için Musa Çölü'yi Çarva köyünün muhtarlık görevinden almalı)* [Kepb: s.70]. Ol özüniň paýtagta iberiljek milli baýlygyň *içine düşendigi üçin* size min-netdarlyk bildirmek isleýär *(O, kendisinin başkente verilecek milli zenginliğin içine girdiği için size minnettarlık duyuyor)* [Kepb: s.160-161]. Gara at oglany maksadyna *yétirip bilmändigi üçin* kyrk gije, kyrk gündiz aglap durupdyr *(Kara at oğlanı amacına ulaştırmadığı için kırk gece, kırk gün ağlamıştır)* [THE: s.220].

1.2.5.10. {-GAn} sıfat-fiili + {-llk} ve “halde” Sözcüğü ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.5.10.1. {-gAnllk} halde

Yapı:

{+llk} yapım eki almış {-gAn} sıfat-fiili ve “halde” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-arak, -mak suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Hakaikat üze anlar kapsandı anlar birle; ünediler Tangrını, hāliş *kılğanlık hālda* anga dīnni [HKT: 203a/2-3]. Taķı anlar tūneyürler, anlar İdisinge secde *kılğanlık hālinda* taķı öre *turğanlık hālinda* [HKT: 350a/3-4]. Kōnur mu siz ol nirse içinde kim munda, *kurtulğanlık hālinda* [HKT: 357/8-9]. Anlar bolmadı anlarğa kim kirseler, meger *korkğanlık hālda* [HKT: 16b/5-6]. Taķı biring anlarğa kābīnlarini körklüglük birle; saknuķluk hālda, zinā *kılmağanlık hālda* taķı yaşru dost *tutmağanlık hālda* [HKT: 80a/5-7].

1.2.6. {-(y)AcAk} Tabanı

1.2.6.1. {-(y)ecekce}

Yapı:

Korkmaz’a göre (2005g: 23) *{-ecek}* sıfat-fiili ve *{+ce}* eşitlik hâli ekinden oluşmuştur. Korkmaz benzer kullanımların “*Mercimek Ahmed’in Kâbusnâme Tercemesi’nde*” de olduğunu belirtir. Ekin ilk ögesi Korkmaz’ın da belirttiği üzere bir sıfat-fiildir. Fakat ikinci kısmı ise bizce eşitlik hâli ekine de kaynaklık eden çok anlamlı-işlevli “*çak/çağ*” sözcüğüdür.⁵⁷⁹

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-acak kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bir rivāyetde şadākeyı miskinlere *yitecekçe* virici gibidür didi [MŞ: 19a/7]. *Yitecekce* katalar zeyt u ya şırlıgün girü / İkiledin kıynadalar şuyı gidince ‘amū. [NazT: 66b/11]. Yumşayınca şuda ısladalar ve kıynadalar ve süzeler *yitecekce* zeyt ya şırūğan katalar [MÜŞ: M174b/6-7]. ‘Ālimleri vaķārlu duta, *kifāyet idecekce* me’ūnet mu‘ayyen kıla [KenK: 35b/4-5].

1.2.6.2. {-(y)acakmışçasına}

Yapı:

Üst üste gelmiş *{-acak}* ve *{-mış}* sıfat-fiilinden sonra (Gülsevin, 2001:131), *{+ça}* [*eşitlik hali eki*]+[*3.tş iyelik eki*]+*{-(n)e}* [*yönelme hâli eki*] unsurlarının kalıplaşmasından oluşmuş *{+çasına}* eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Kim bilir hangi boydan, hangi soydan, hangi huydan olan bir cengâverdi, sesine yarın aynı türküyü bir daha *okuyamayacakmışçasına* bir hüzün ve keder

⁵⁷⁹ “*çak/çağ*” ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. *{-GXnCA}* zarf-fiili.

katmış, bağlamasının tellerine son bir dokunuşun ihtişamını sindirmiş, gecenin örtüsünü yırtmış, yürekler parçalıyordu [**ŞahS: s.210**].

1.2.6.3. {-(y)AcAkIyIn}

Yapı:

{-AcAk} zarf-fiiline {+IyIn} eki eklenerek oluşturulan bu birleşik ekin kullanımı Eski Anadolu ve Klasik Osmanlı Türkçelerinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-acak kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanır (Deny, 1941:1021, 1026).

EAT: Bu gâyib *gelecekleyin* gitmemiş / Yarağın yine gelmeye itmemiş [**MUN: 5326**]. Uc olmayan yirde ol sebebe meyl idüp uc terk *idecekleyin* olmaya zirâ ki şevâb ‘amele göre olur [**MŞ: 30a/15; 31b/1**].

KOT: Yatub ve yâ tayanub uyumak, eğer dayak alınsa *düşecekleyin* ise [**Vas: 45a**]. Ma‘nî *bozulacaklayın* kûr’anı yañlış okumak [**Vas: 50b/51a**]. Gendü işedecek kadar gülmek abdest şımaz. Ve eğer gayrı *işidecekleyin* olsa abdest bile şınur [**Vas: 50a**].

1.2.6.4. {-(y)AcAk+ie+(n)dA}

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} zarf-fiil ekine, {-dA} bulunma hâli eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-acağında” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bir gir ü *çıkacağında* yâd kıl / Andan ol çâh kızmağa bünyâd kıl [**MUM: 6153**].

2. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar
(Tiken, 2003: 347).

KOT: Bu kelâmlarıma i'timâd ve iman etmez ise edebü'l-ebed ateşte *kalacağında* şübhe eyleme [**Muh: s.280**].

1.2.6.5. {-(y)AcAkDAn}

1.2.6.5.1. {-(y)AcAkDAn} artuk

Yapı:

Ayrılma hâli almış {-AcAk} sıfat-fiil ekine “*artuk*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine; “-acağından başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bir deve dizin *bağlayacağıdan artuk* dünyevî nesneye niyyet eylemege bayık aç a niyyet hâşıl olur [**MŞ. 66b/14-15**].

1.2.6.5.2. {-(y)AcAktAn} ileri

Yapı:

Ayrılma hâli almış {-AcAk} sıfat-fiil ekine, “*ileri*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: ...gözlerini açmêrlar bir iş *yapacektan ileri* hem dâ hesapsız yapêrlar onnarı [**GAG: s.40**].

1.2.6.5.3. $\{-(y)AcAk+ie+(n)dAn\}$ ⁵⁸⁰

Yapı:

İyelik eki almış $\{-AcAk\}$ sıfat-fiiline, $\{+dAn\}$ ayrılma hâli eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:347).

KOT: Teşbihatımızın ibtizâle *düşmeyeceğinden* emin olsak bunu da o sarı saçlarla beraber güneşli bir gökyüzüne benzetirdik [ArS: s.23]. Lâkin muhabbetnâmeye bir şiir laf etmek ziyadesiyle *yakışacağından* bu arzudan kendisini alamıyordu [ArS: s.65]. Dumansız barutlar tahminimiz vechile adi baruttan daha ziyade serî'ü'l-îştî'al iseler namlu içinde cümlesi kâmilten *yanacağından* dışarıda yarı yanıp yarısı dumana tahavvül edebilecek miktar yanmamış kısmı kalamaz [Gön: s.200].

TAT: Aşiq Ələsgər Sultan bəygilnən olan çox möhkəm dostluğu *itirəcəyinnən* qorxurdu [AEE: s. 373].

AT: İsmayıl kişi dilinə gətirməsə də bu daşatmanın da keçmişdəki kimi peşimançılıqla *qurtaracağından* qorxurdu [QG: s. 313]. Suda üzməyə isə ürək eləmir, çünki timsahın ağzına *düşəcəyindən* qorxurdu [AHNE: s.47]. Fərhad bir də Aslanın üzünə baxa *bilməyəcəyindən* geyinib evdən getdi [CCSE cI: s.214]. Özünü ələ ala *bilməyəcəyindən* qorxurdu [CinC: s.101]. Özü kimi başqa bir vaxtsız qonağın *olacağından* qorxdu [MCSE: s.225].

TüT: Kolordu komutan vekilliğine Bekir Sami Bey *bakacağından* paşaya kurmay bakanını çağırmanın gerekli olmadığı da bildirilecekti [YorS: s.493]. Makineli tüfeklerle toplardan başqa, binlerce mavzer, milyonlarca mermi, ayrıca 200 yatakh bir hastanenin bütün araçlarıyla avadanlıkları, *götürülemeyeceğinden* bunların düşmana bırakılması zorunluluğu karşısında kalınmıştır [YorS: s.316]. Ömer abisine

⁵⁸⁰ Koç'ta (1990:322) bir işi bitirme ve zaman zarf-fiili; Banguoğlu (2004:437) ve Demir'de (2005:476) sebep zarf-fiili olarak geçer.

nişanlanma müjdesini vermeye gitmenin suç sayılabileceğini aklı *almayacağından* başımıza ne gelirse gelsin Neriman korkmaz [YorS: s.78]. Fehmi, görgüsünü *arttıracağından* kıvançlı, düştü ardlarına [İmp: s.59].

2. Ana cümlelerin yüklemine konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Çanakkale Savaşı'nda yer *alacağından* ya da Rodos'a yakın olan Anadolu kıyılarına asker *çıkardığından* kuşkulanıyordu [Dir: s.531]. Aylin Mişel'in ona ihanet *etmeyeceğinden*, etse bile bunun çok geçici bir şey *olacağından* emindi [AdA: s.134-135]. Ve sonra sanki önündekiler, şu beş Erzurumlu değil de, yeni ordusunun kurmaylarıymış gibi, onlara, İmparatorluğun artık *dağıtabileceğinden*, ama Türk milletinin *ölmeyeceğinden* bahsetti [TEKA cII: s.114]. O “Bırak böyle şeyleri canım!” diyerek pratik hayatın muvaffakiyetlerinden, edebiyat gibi boş şeylerin mektep sıralarından sonra ancak zararlı *olabileceğinden* bahsetti [KüMM: s.15].

1.2.6.5.3.1. {-(y)ecek+ie+(n)den} dolayı⁵⁸¹

Yapı:

{-AcAK+ie+(n)dAn} zarf-fiilinden sonra ,“dolayı” çekim edatı getirilmiştir. Türkiye Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: İkinci sayfada saçlı sakallı bir Arap'ın resminin altında, Şeyh Senusi'nin yıllar önce rızası hilafına ondan ayrılan Türk asıllı karısını bulmak ve bir Yahudi ile *evleneceğinden dolayı* cezalandırmak için Türkiye'ye geleceği ve Aylin'le nişanlısını her yerde aradığı yazılıydı [AdA: s.115].

⁵⁸¹ Bilgegil (2009:273) ve Ediskun (2007:270) sebep zarf-fiili olarak adlandırır.

1.2.6.5.3.2. {-(y)ecek+ie+(n)den} ziyade

Yapı:

{-AcAK+ie+(n)dAn} zarf-fiilinden sonra, “*ziyade*” çekim edatı gelmiştir. Türkiye Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, aşırılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Gülistan Satvet, girer girmez, onu *zannedebileceğinden ziyade* rahatsız eden bir sahneye' tanık oldu [DSE: s.35].

1.2.6.5.3.3. {-(y)ecek+ie+(n)den} başka

Yapı:

{-AcAK+ie+(n)dAn} zarf-fiilinden sonra, “*başka*” çekim edatı gelmiştir. Türkiye Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: İstanbul'da açılacak Mebusan Meclisi'nin yeni meseleler *getireceğinden başka*, Ege'de Kuva-yı Milliye de gelişmektedir [TEKA cII: s.136].

1.2.6.5.3.4. {-(y)acak+ie+(n)dan} maada

Yapı:

{-AcAK+ie+(n)dAn} zarf-fiilinden sonra, “*maada*” çekim edatı gelmiştir. Türkiye Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine; “-acağından başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Petros dışı bakkal, içi meyhane olarak açacağı dükkân sayesinde nail olacağı mes‘udiyet-i bahtiyarânedan mahrum *kalacağından maada* hayatını dahi kaybedeceği için korkuyordu [Gön: s.107]. Hele biraz mütehayyiz olan familyalar nezdinde bu bapta zerre kadar suistimalin müthiş muhakemelere, külliyetli zarar ziyanlara mahkumiyetlere kadar yol *açacağından maada* neticesi mutlaka ölüme müncer olmak şartıyla düellolara dahi yol açar ki ilcâ-yı hevese mukavemet için metânet-i kalbiyyesi kâfi olmayanlara bu neticeleri düşünmek dahi büyük bir mani hükmünü alır [Gön:s.49].

1.2.6.5.3.5. {-jAK+(-[I]dIk))+ie+(n)dAn} başga

Yapı:

“-acağından başka” zarf-fiilindeki anlamından farklı olmayan bu ek, {-jAk<-AcAk} [sıfat-fiil eki] + {i-} [cevhêrî fiil] + {-dXk} [sıfat-fiil eki] +{+ie} [iyelik eki] + {(n)dAn} [ayrılma hâli eki] unsurlarına “başga” çekim edatının getirilmesiyle meydana gelmiştir. Türkmen Türkçesine özgüdür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-maktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: ýöne, şol iňkis şowsuzlyk ýagdaýynda her kimden öň we her kimden köp meniň iň uly jeza, ejir we zulum *çekdiriljekdigimden başga* zat bolup bilerdimi, eýsem? (Ancak, o sakınca, başarısızlık halinde herkesten önce ve herkesten çok benim, en büyük ceza ve azaba uğratılmamdan başka bir şey olabilecek miydi?) [Tnut: s.84].

1.2.6.6. {- (y)AcAk+ie+(n)A}⁵⁸²

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiiline, {+A} yönelme hâli eki getirilmiştir (Korkmaz, 2003:1034). İyelik çekimine giren bu ek için Ediskun (2007: 269), bedelle kıyaslama ulacı demektedir.

⁵⁸² Koç’ta (1990: 317) durum ve karşılaştırma zarf-fiili; Banguoğlu’nda (2004:432) karşıtlama zarf-fiili olarak geçer.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Banguoğlu, 2004:431-432; Koç, 1990:329).

KOT: Şāh atam olaydı ne olaydı baña tāt u taht *vireceğine* bu maḳām-ı di-güşāyı vire idi [MSN: 10b/11-13]. İki saat daha burada boş boşuna vapur *bekleyeceğime*, şu hanımları alsam götürsem daha iyi olmaz mı? [ArS: s.37]. Ben hariçten adam *alacağıma* kendi oğullarımı istihdam etmekteyim [AmH: s.158]. Lâkin muarefeyi dışarıda peyda edip içeriye *gireceğimize*, içeriye girip de muarefeyi dahi orada peyda etsek daha tabîi olmaz mı? [Tff: s.6].

AT: Bəd əməllərindən əl *çəkəcəyinə* tövbə et, alçaq! [BHN: s.338].

Tüt: Sen benimle *uğraşacağına*, çayı baloyu *düşüneceğine*, o üç öğretim üyesini neden Bakanlık emrine aldılar onu düşün! [ÖYat: s.322-323]. Burada, fareler, örümcekler ortasında yapayalnız *öleceğine*, benim yanımda benim gözüm önünde ölürsün! [KirK: s.174]. Burada *olacağına* bir dedektif bürosunda olmalıydın," dedi Aylin [AdA: s.302]. Sarhoşluğu artıqça büsbütün *coşacağına* yavaş yavaş durgunlaştı [YorS: s.205].

2. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. (Tiken, 2003:346).

AT: Təhsin bəy mənə hər arzuma *çatdıracağına* söz vermişdir [CCSE cII: s.162]. Komsomolun *kömək edəcəyinə* şübhəm yoxdur [MCSE: s.207]. Barmağını da *toxundurmayacağına*, əksinə, nə istəsə *verəcəyinə*, onu razı *salacağına* and içirdi, təkə ondan əl çəksin [QG: s.282]. O öz qərarının müvəffəqiyyətlə *nəticələndəcəyinə* sevinərək kinli-kinli gülümsəyir, mızıldayaraq öz-özünə deyirdi [CinC: s.47]. Murad səhəri dirigözlü açdı. Mehribanın onu *bağışlayacağına* inamı artdı, çoxaldı [KöY: s.87].

TüT: O gün orada bu süvari ile arkadaş olmuşlar, ölünceye kadar birbirlerine sadık *kalacaklarına* yemin etmişler, hattâ daha ileriye giderek kankardeşi olmuşlardı [YSSA: s.23]. Ne yapması gerektiğini bilemeyen ama kardeşinin de bu işi evliliğe *vardıracağına* hiç ihtimal vermeyen Nilüfer de yaz tatili için İstanbul'a gitti [AdA: s.66]. Ne zaman *kaybolacağına* kendisi karar veriyor [SiyS: s.271-272]. Buna rağmen şirkette hiç kimse onun bir ecnebi dili *bileceğine* ihtimal vermiyordu [KüMM: s.19]. Bunu *başaracağına* güveniyordu [Cum: s.170].

1.2.6.6.1. $\{-(y)AcAk+ie+(n)A\}$ dair

Yapı:

$\{-AcAk+ie+(n)A\}$ zarf-fiiline, “dair” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 329).

TAT: Nə mənim güman etdiyim böyük mənfəət haqqında, nə də sizin güman etdiyiniz kimi, bu əsərin tərcüməsindən heç bir fayda *çıxmayacağına dair* olan təsəvvürlər haqqında heç bir hökm vermək olmaz [MFAE cIII: s.174].

AT: Elə, ancaq elan yığmadan əvvəl pasportunuzu mənim yanımda qoymalısınız və toplayacağınız pulları hər axşam saat yeddidə mənə təhvil *verəcəyinizə dair* bir sənədə imza atmalısınız [YVÇE cI: s.242]. O biri gün Vaqif kilsəyə gedib, İraklinin Rusiya ilə bağlanmış müahidəyə sadıq *qalacağına dair* içdiyi and mərasimində iştirak etdi [YVÇE cII: s.558].

KOT: Efendisiyle olan maceraların hepsini dadı kalfaya haber verip, efendisi mukabilinde ne hâl ve harekette *bulunacağına dair* mezbureden aldığı talimata harfbehârf riayet ederdi [FBRE s.113-114]. Geceleri ikemetgâh-ı askeriyyeden başka yerde zaman geçirmek *uyamayacağına dair* dün sana söylemiş olduğum sözlerin hükmü kalmamıştır [Gön: s.223].

Tüt: Bu sağduyu, bu mantık, Padişahı ve hükümeti kendi anlayışına göre ve dilediği gibi çekip *çevireceğine dair* olan nefsinde güveniydi [TEKA cII: s.356]. Aylin'e Polat'ı hiçbir şekilde *görmeyeceğine dair* yemin üstüne yemin ettiriyordu [AdA: s.85]. Falso vermeye başladığında dahi, mükemmel anne mükemmel şair *olabileceğine dair* inancını korudu [SiyS: s.107]. Bayezid, Rumeli'de bir sancak verilip *verilemeyeceğine dair* ne düşündüklerini sordu [YSSA: s.125]. Bu akşam, bu adama, işte bu lokantada, içebileceği kadar rakı *içirteceğine dair* bahse girmek isterdi [YDBY: s.129].

1.2.6.6.2. {-(y)acak+ie+(n)a} kadar

Yapı:

{-acak+ie+(n)a} zarf-fiiline, “kadar” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-acağına kadar” anlamında süreç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Perronun *qurtaracağına qədər* çox həvəslə və iti-iti yeridi [SonB:s.92].

1.2.6.6.3. {-(y)AcAk+ie+(n)A} göre⁵⁸³

Yapı:

{-AcAk+ie+(n)A} zarf-fiiline, “göre” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep-neden bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:329).

AT: Onların ən vacibləri haqqında gələcəkdə geniş bəhs *edəcəyimə görə* burada müfəssəl təfəsilatə varmaq istəmirəm [MaB: s.50].

⁵⁸³ Ediskun (2007:271), sebep zarf-fiili olarak görmektedir.

Tüt: Sonu zifos *çıkacağına göre* dostsuz, sonu belli *olmayacağına göre* de dümensiz olmak ne rahat!... [KafK: s.171]. Edebiyatı boşamak söz konusu *olamayacağına* ve hiçbir koca adayı bir başkasının üstüne "kuma" gelmeyi *kabullenmeyeceğine göre* demek ki ebediyyen evde kalmış kızım [SiyS: s.37]. Bu anda ona ait bütün işler bitmiş *olacağına göre*, benim yeryüzünde bulunuşum kadar gülünç, sebepsiz bir şey olamazdı... [KüMM: s.133]. Bulanık suda balık *avlanmayacağına göre*, beklemesini bilmek gerekir [İmp: s.128]. Ümera kısmında *yatacağınıza göre* size bir karyola uydursun Rıza Çavuş [YorS: s.221].

1.2.6.6.4. {-jAk+(-[I]dIk)+ie+(n)A}

Yapı:

({-jAk<-AcAk} [sıfat-fiil eki] + {i-} [cevherî fiil] + {+dIk} [sıfat-fiil eki] + {+ie} [iyelik eki] + {+(n)A} [yönelme hâli eki]) unsurlarının kalıplaşmasından meydana gelmiştir. Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Sebâbi patyşa Aýazyň adalatly, parasatly hökümdar *boljakdygyna* berk inanýar (Çünkü padişah Ayazın adaletli ferasetli hükümdar *olacağına* çok inanıyor) [THE: s.257]. Baş bolsa, almalaryň biriniň hökman özüne *ýetjekdigine* ynandy (Beş olsa da elmaların birinin zorunlu olarak kendine *yeteceğine* inandı) [HalH: s.32]

1.2.6.7. {- (y)ACAK} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi

Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.6.7.1. {- (y)AcAk} vakt/vaktın

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiil eki ve “vakt/vaktın” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine; “-acağı zaman” anlamında zaman bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Karşı hâcat oldukça ikisin şabâh ve ikisin *yatacak vaktin* yudsun [ŞMK. 7b/7-8]. Dahı Allâh ta‘âlâ niçe dilerse menâmında ol kişi rü’yâyı görür *uyanacak vakt* nefis bedene gelür [MG: 8a/5-7]. Ol yigit orıc idi oruc *sıyacak vakt* şehîd oldı [MŞ: 23b/10-11]. Bir atanuñ şulbı karañuluğı ve bir dahı ol meşîme karañuluğı ki oğlan anuñ içinde olur, oğlan *toğacak vakt* ol dahı bile düşer [TTS: 143-38a/5-6-7]. Akşoğan şuyı yüz dirhem bal iki yüz direm kaynadalar tâ şu gide bal kıala *yatacak vakt* iki kaşuk andan yéyeler [MÜŞ: P104a/14-15].

KOT: eger turpı *uyuyacak vaktin* yise yatsa mizâcın kavî ide [MenN: 75b/12-13]. İllâ üşlûbı budur ki evvel bahârda ve göz eyyâmında *yatacak vakt* üç dâne yuda [MenN: 94a/6-7].

1.2.6.7.1.1. {-(y)ecek+ie} vakit

Yapı:

İyelik eki almış {-ecek} sıfat-fiil eki ve “vakt/vaktın” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Nitekim Şah da böyle davranıyor, sevgili için itibarını zedeleyebiliyor, ama bunu asgaride tutmak için sevgiliyle *görüreceği vakit* yanlarında kimse olmamasına dikkat ediyordu [ŞahS: s.102].

1.2.6.7.2. {-(y)AcAk} sırada/sıra⁵⁸⁴

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiil eki ve “sıra/sırada” sözcüğünden oluşmuştur.

⁵⁸⁴ Ediskun’da (2007:264) zaman zarf-fiili olarak geçmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

KOT: Karalamağa çalıştığımı, lakin tozdan dumandan ferman *okunacak sırada* olmadığı cevabında bulundum [AmH:s.149].

Tüt: İşlerin her yanına *düşünecek sırada* değiliz, arkadaş... [YorS: s.494].

1.2.6.7.2.1. {-(y)AcAk+ie} sırada⁵⁸⁵

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “sırada” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:339).

KOT: Meydanı bin müşkilât ile geçerek Sabuncu Hanı köşesini de *dolaşacağı sırada*, belki yirminci defa olmak üzere yine tevkife mecbur oldu [ArS: s.232]. Ve tam kılıcı boğruüne *sokacağım sırada* yüzündeki perdeyi kaldırdı [AmH:s.55]. Metrûk zannederek kapısını *açacağım sırada* içinden pelâs-pareler iktisa etmiş biri çıktı [AmS: s.26]. Saraydan *çıkacağımız sırada* hademe-i cinanı andıran bir gılman huzuruma geldi [AmH: s.33].

Tüt: Tam Mecliste müzakerelerin *başlayacağı sırada* ve akşamın geç saatlerinde, bir ingiliz müfrezesi Mebusan Meclisi'ni de sardı [TEKA cII: s.200]. Bu aşamada ve daha sonra hilafetin *kaldırılacağı sırada*, Atatürk'e padişahlığı, halifeliği üzerine alması için tekliflerde bulunulduğu biliniyor [Cum: s.370]. Tamkapıdan *çıkacağım sırada*, karşı evin bir odasında kira ile oturan bekârın radyosu, Weber'in Oberon

⁵⁸⁵ Ediskun'da (2007:264) ve Demir'de (2005:475) zaman zarf-fiili olarak geçmektedir.

operası uvertürünü çalmaya başladı [KüMM: s.153]. Kör Şaban'ın önüne getirdiği atına *bineceği sırada* bir teğmen koşarak bir telgraf getirdi [YorS: s.477]. Tam *bineceği sırada* dehşetli bir arbede koptu [Asil: s.87].

1.2.6.7.3. {-(y)AcAk+ie} zaman⁵⁸⁶

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “zaman” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar (Ediskun, 2007: 264; Tiken, 2003: 344).

KOT: Ben o saha-ı tenhayîde sıkıldığımdan, *savuşacağım zaman* gayet sevimli, yakışıklı bir gölge yolumu kesti [AmH: s.146]. Can ile Margrit sandal ile seyahata *çıkılacağı zaman* kendilerine mahsus bahriye kisvesini giymeleri mutadları idi [FBRE: s.44]. Sütlü kahve *isteyeceği zaman* "Kafe o le" diyor [FBRE: s.9].

GT: *Gidecääzaman* verdin / Haşlacık bir el [Sev: s.62]. Vladi durdu garanın eşiklerindä, sansın ne sa düşünärdi *girecää zaman* kasabaya [CanY: s.58]. *Pinecee zaman* vagona Vladi sarmaştı Jenäya da öptü onu [CanY: s.66]. Ay Andreyä karşı kızlar *yatacee zaman* başı altına koyêrlar çember, çocuklar da –kuşak, ani düşündä görmää yavuklularını [GKA: s.67]. Hep çinnar Türklerä karşı düyüşlan *gidecağı zaman* baarrardılar [UKer 3-4: s.16].

TüT: Bir yerden bir yere *gideceği zaman* tahtirevanla taşıyorum onu [SiyS: s.204]. Kadın *sevebileceği zaman* sevmiyor, ancak tatmin edilmeyen arzulara üzülüyor, kırılan benliğini tamir etmek istiyor, kaybedilen fırsatlara yanyor ve bunlar ona aşk çehresi altında görünüyordu [KüMM: s.124-125]. Efendi'yi Tosun Bey *asacağı zaman* böyle yapmamışlardı [VuK: s.114]. Güzel laf *söyleyeceği zaman* daima bu

⁵⁸⁶ Ediskun'da (2007:264) zaman zarf-fiili olarak geçmektedir.

vaziyeti alırdı [Asil: s.14]. Dünya gömlek *değiştireceği zaman* hâdiseler sakınılmaz olur [Huz: s.17].

2.Ana cümlenin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Taçlı, Şah İsmail'den *bahsedeceği zaman* yalnızca Kible-i Âlem derdi [ŞahS: s.245].

1.2.6.7.4. {-(y)AcAk+ie} esnâda

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “esnada” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

KOT: ...ve vezîr-i ‘âlî-kadr dahi duhûl *idecekleri esnâda* tâife-i mezbûra... [KTSME: 56b].

Tüt: Ve tam sunucunun verilen cevabın doğru mu yanlış mı olduğunu *açıklayacağı esnada*, çat diye araya reklam giriyorlar ki, heyecan olsun [SiyS: s.198]. Viranbağ’a kadar beraberdiler, hattâ yine Hakkı Celis’i beklemek niyetiyle orada bir müddet eşeklerden bile indiler ve biraz da kahvede oturmaya karar verdiler; fakat tam kalkıp *gidecekleri esnada*, ortada ne Seniha’dan, ne Faik Beyden ve ne de eşeklerinden eser vardı [KirK: s.77-78].

1.2.6.7.5. {-(y)ecek+ie} an⁵⁸⁷

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “an” sözcüğünden meydana gelmiştir.

⁵⁸⁷ Ediskun’da (2007:264) zaman zarf-fiili olarak geçmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

Tüt: Şakir Bey'i yolcu edip içeri *gireceği an* okul arkadaşı Şükrü'yü gördü... [**İmp:** s.69].

1.2.6.7.6. {-(y)ecek} dem/demde

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiili ve “dem/demde” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1 Ana cümlemin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

EAT: Yimek *yinecek dem* gideyim dime / Saña muntazır ideyim dime [**MUN:** 3920]. Şavāb olur mı iy türk-i haṭāyī / *Saçacaḳ demde* çin itmek ‘aṭāyī [**ŞHŞ:** 3431]. Pes anlar idicek şugli iderler / *Gidecek demde* fāriḡ-dil giderler [**ŞHŞ:** 724].

1.2.6.7.7. {-(y)AcAk+ie} gün

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “gün” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

Tüt: Hasip Bey salona badana yaptırdı, perdeler sökölüp temizlenmeye yollandı, Esmā sıkı bir perhize girdi ve ne olur ne olmaz korkusuyla, Esmā'dan çok daha gösterişli ve güzel olan küçük kız kardeşler, Zihni Beyin *geleceği gün* evden uzaklaştırıldılar [**AdA:** s.28].

1.2.6.7.7.1. {-(y)AcAk+ie} gün kadar

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiiline “*güne kadar*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zamanda sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Seyif Efeciğim *gideceği güne kadar* bir şeyimizi eksik etmemişti [KuY: s.47].

1.2.6.7.8. {-(y)acak+ie} saate kadar

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “*saate kadar*” edat grubundan meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümlenin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketten önce olur.

Tüt: O kadar ki kendileri, topun *patlayacağı saate kadar* Afyon'da balodaymışlar! [TEKA cII: s.497]

1.2.6.7.9. {-(y)AcAk} derecede⁵⁸⁸

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiili ve “*derecede*” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:339).

⁵⁸⁸ Hengirmen'de (2005: 261) kıyaslama ulacı olarak geçer.

KOT: Kapının güneşliği ise eyer boşaltarak *geçilecek derecede* değildi [Cez: s.46]. Ama bu kerahet namazı *bozacak derecede* değildir [Tff: s.91].

TüT: Tarihin hiçbir zaman görmediği kadar teşkilâtlı "Kapıkulu Ocakları'nı, yani ordu sistemini, *şaşılacak derecede* detaylara inen teşkilât kanunları ve iç tüzükleri ile bugün ancak hayranlıkla incelemek icabeder [TEKA cI: s.116]. Bolu'da âsiler özellikle subaylara karşı, *düşünülemeyecek derecede* vahşî hareket etmişlerdi [TEKA cII: s.302]. Aylin son günlerde *inanılmayacak derecede* gergindi [AdA: s.308]. Eski Osmanlı İmp:luğu *şaşılacak derecede* dış mali çıkarlara ipotek edilmiş durumdaydı [Cum: s.418]. Gerçi, son zamanlarda Naim Efendi konağında, bir yabancının bile gözüne *çarpacak derecede* bazı değişiklikler oldu [KirK: s.41].

1.2.6.7.10. {- (y)AcAk} ölçüde

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiili ve “ölçüde” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Bunca kötü alışkanlığı bir arada toplamış bir insanın, şirketiniz için nice tehlikeler yaratacağı, ayrıca *belirtilmeyecek ölçüde* açıktır [İmp: s.77]. Şu demek ki, Türkçede kelime sayısı az fakat kelimelerde mana sayısı, dilde bir saltanat *kuracak ölçüde*, fazladır [TürS: s.315]. Ama az ya da tek partili bir demokrasinin ne demeye geleceğini *bilemeyecek ölçüde* de çocuk kalmışlardı [ÖYat: s.296].

1.2.6.7.11. {- (y)ecek} mikdarı/mikdarda

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiil eki ve “mikdarı/mikdarda” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Bir sīsāmdan bir tırnağ üzerine *sürecek miqdārı* yağ çıkardur [Meh: 10b/9-10].

Tüt: Hastanın göğsü, fena işleyen bir körük gibi inip çıkıyor, kurtarıcı, devam ettirici nefesi bir türlü *yetecek miktarda* bulamıyor... [Huz: s.355].

1.2.6.7.12. {-(y)AcAk} oranda

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiili ve “oranda” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Çünkü kotaya bizim beş yıllık üretimimizi *baltalayacak oranda* ithal kalemi konmuş [İmp: s.227].

1.2.6.7.13. {-(y)AcAk} kadar⁵⁸⁹

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiil eki ve “kadar” çekim edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine; derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ve dahı ilm-i muhāsebede, her mesālīh ki muhāsebe-y-ile olur, *başaracak kadar* bilürem. [GT. 15b[2-3]. Gül şuyıla balçuk *olacak kadar* yoğuralar [ŞMK: 7a/6]. Eleyeler ve *yitecek kadar* kefi alınmış bal-ıla yoğuralar, hācat vaktında biş mişkal isti‘māl ideler zerdālu şuyıla [ŞMK: 21b/9-10]. Eger bir kimesne deñiz

⁵⁸⁹ Anadolu ağızlarındaki fonetik varyantları için bk Sezer, 2007:1891.

şuyından *kanacaq kadar* içse ol kimesneye müddet-i həyatında yətecekce māl hāsil ola [MG. 87a/13-15]. Ve *içecek kadar* bir qaba qoyalar [MÜŞ: M132a/9].

KOT: Eger paylarum yirden rüzigār *geçecek kadar* qaldurursañ, el arkası yirde başum kes [MŞeh: 254a/10]. Minarenin tepesini ancak *görebilecek kadar* yüksəlmişdik [AmH: s.75]. Lâkin insaniyetimi böyle iftiharla ortaya *koyacak kadar* bulamıyorum [FBRE: s.123]. Sık sık nefes almaya mecbur *olacak kadar* yormamalı [FBRE: s.25].

AT: Korset ilə be-lini bir-birinə *bitişəcək qədər* sıxmış, daha aşağıdan iki yanma bir batman pambıq tıxa-tıxa yerləşdirmiş bir qadın da konkaya mindi [AŞSE: s.74]. Fəqət adət və ənənəti-qövmiyyəmi *itirəcək qədər* özümü itirməmişəm [CCSE cII: s.45]. Tamaşaçıların ruhu bu ya digər vəqədən lazımı dərəcədə mütəəssir ola *biləcək qədər* hazırlaşdırılmayı [CCSE IV: s.164].

GT: 17 yaşındaydım, bizim Kıpçaan kenarkı şolasında, ikinci şkolada üürediciydim, işdə sayılırdım da *ölməyəcək kadar* kabuledərdim 120 ruble zarplata hem da yarım kila ekmək gündə [PubY. s.26].

TüT: Bilim, felsefə, sanat, edebiyat gibi konularda erkek meclislerinde rahatlıkla *konusabilecek kadar* birikimlidir [SiyS: s.290]. Murtaza *çıldıracaq kadar* öfkələndiyse de, tam o sırada fabrika kapısının önünə Fen Müdürü'nün pırıl pırıl bej otomobili gelip durmuştu [Mur: s.389]. Fakat hep kördüğüm halinə gələn seslərin qarışıklığı içində uğultular başını *ağrıtacak kadar* çoğalıyordu [BTR: s.15]. Tosun'un yüzü, el dokunsa, *dokunacaq kadar* soğumuş, sararmıştı [VuK: s.142]. Ufak bir çocuktu, fakat ok gərməsini hərkesten iyi öğrenmiş, ata binməsinə en usta süvarilərə parmak *ısırtacaq kadar* ilərlətməmiş [YSSA: s.34].

1.2.6.7.13.1. {-(y)AcAk+ie} kadar⁵⁹⁰

Yapı:

İyelik ekli {-AcAk} sıfat-fiili ve “*kadar*” çekim edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine; derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:329).

KOT: Kayıkçıların her biri, iki üç adamın *içeceği kadar* içtiğini mülâhazadan uzak tutmamalıdır [FBRE: s.126].

Tüt: Patriyot yıllardır, hiçbir normal insanın *dayanamayacağı kadar* tek başınaydı [YorS: s.127]. Hanımlar arasında çarşafların etek boyunun ayak bileklerinin *gö-rüneceği kadar* kısaltılmasının konuşulduğunu, böyle bir modanın başlayacağını duymuştu [Dir: s.531]. Çanakkale Boğazı girişindeki tabyaların ertesi gün bombardıman edileceğini öğrenince şaşırды, bir İngilizin *sinirlenebileceği kadar* sinirlendi [Dir: s.58-59]. *Akacağı kadar* aktı [ÖYat: s.250]. *Geleceği kadar* geldi uğursuzluk, belki de yılan, sonun müjdecisiydi [AdA: s.304].

1.2.6.7.14. {-(y)AcAk} deñlü

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “*deñlü*” çekim edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “*-acak kadar*” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Didi bir kişiye sizün biñünüz / Muķābil *olacak deñlü* varuñuz [Halil: 1638]. Yimeler iştiḥā olmayıcaķ idüp ḥazer / Yiyeler kuvvet *olacak deñlü* yise şol ķadar

⁵⁹⁰ Koç'ta (1990:333) ölçü ve zaman zarf-fiili; Gencan'da (2001) ölçümleme ulacı; Banguoğlu'nda (2004:439) karşılaştırma zarf-fiili; Ediskun (2007:267) ve Hengirmen'de (2005:261) kıyaslama zarf-fiili olarak geçmektedir. Ayrıca Anadolu ağızlarındaki fonetik varyantları için bk Sezer, 2007:1891.

[NazT. 9b/2]. *Yitecek deñlü* kefi alınmış olan bal-ıla / Ma‘cün idesin dimişlerdür bunu bu hâl-ıla [NazT. 58b/6].

KOT: Suḥanda Fevziḳadar sāḥir olmaduḳsa hele / Ḥaṣūda dāḡ *olacaḡ deñlü* sihr-sencānuz [FD: 77/6].

Tüt: İşte o zaman ölmeyi bile *beceremeyecek denli* geç kalınmış olduğunu anlıyorum [ÖYat: s.249]. Bir sarı inek peşinde koşanları *şaşırtmayacak denli* de gerçek [ÖYat: s.250]. Karın *süpürülmeyecek denli* yığılmış olmasından değil [ÖYat: s.308].

1.2.6.7.14.1. {-(y)ecek+ie} deñlü

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ile “*deñlü*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*acak kadar*” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Bana öyle geliyor ki, önceden bize *söylemeyeceği denli* önemli bir şey, karşılaşacağımız sürpriz [İmp: s.196].

1.2.6.7.15. {-(y)AcAk/-jek} yerde⁵⁹¹

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiil eki ve “*yerde*” sözcüğünden oluşmuştur. Deny (1941:1028), karşıtlık⁵⁹² bildiren “-*acak yerde/-acağına*” zarf-fiilinden bahsederken aynı işlevin {-*(y)XncA*} zarf-fiilinde de olduğuna değinir. Ayrıca yazar {-*(y)XncA*}

⁵⁹¹ Ediskun’da (2007:269) bedelle kıyaslama zarf-fiili olarak geçmektedir.

⁵⁹² Deny’nin (1941:1028) ifadesiyle “*Yerine Geçişlik*”.

ve $\{-(y)ecek\}^{593}$ eklerine değindiği yerde bu iki ekin kökteş olabileceğine de vurgu yapar.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-acağına” anlamında zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Bu arada ortağı Cafer Efendi'nin de, eşkıya ile anlaşıp işi *yürütecek yerde*, elinden orman yakmaktan başka bir şey gelmeyen hükümete başvurduğu için, Ali Rıza Efendi'nin iş kabiliyetinden ümidini kesmiş ve işe son vermiş olması akla gelebilir [TEKA cI: s.41]. Devleti güçleştirmeye *kullanacak yerde* zengin yetiştirmede kullandık Batılılaşmayı... [YorS: s.167]. Anası ise sahandan aldığı lokmayı ağzına *götürecek yerde*, sinisinin kıyısına koyarak şöyle dedi [YDBY: s.179]. *Ağlanacak yerde* güler, *gülünecek yerde* ağlarsa bu, üstün bileceği şeydi [Mur: s.47]. Bu âlemin tezahürlerini dışarı vermediklerine bakıp onların manen yaşamadıklarına *hükmedecek yerde*, en basit bir beşer tecessüsü ile, bu meçhul âlemi merak etsek, belki hiç ummadığımız şeyler görmemiz, beklemediğimiz zenginliklerle karşılaşmamız mümkün olue [KüMM: s.11].

TT: Netijede, herekete müdirlik we yolbaçylyk edenler bile duşuşmak üçin, yokary şahslar bilen yörite *belleniljek yerde* duşuşmak yerlikli hasaplanylyar (*Sonuç olarak, hareketin lideri ile görüşmek üzere, yüksek şahsiyetlerle, bildirilecek yerde buluşma bir oldu bitti şekline sokularak, vaktin darlığından dolayısıyla hemen cevap beklenmektedir*) [Tnut: s.199].

⁵⁹³ Gelecek zaman eki olarak kullanılan bu ekte de zaman anlamındaki “çak~çağ” sözcüğünü görmek mümkündür ve gelecek zaman eki $\{+ga\}$ sıfat-fiil eki ve $\{çak \sim çağ\}$ unsurunun kalıplaşmasından oluşmuştur (Komisyon, 2006:414-419).

1.2.6.7.15.1. {-(y)AcAk+ie} yerde⁵⁹⁴

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “*yerde*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-acağına” anlamında zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Banguoğlu, 2004:432; Koç, 1990:322).

Tüt: Daha önce de kaydedildiği gibi, Sevr Muahedesi genel bir ruh düşkünlüğü *yaratacağı yerde*, ümitleri milli harekete yöneltti [TEKA cII: s.423]. Yaşar, çocukla meşgul *olacağı yerde* ona dönerek çok yavaş, âdeta yılan ısılığına benzeyen bir sesle “bırakın bu çocuğu” dedi [Huz: s.216]. Bir şairimiz, Selim’i Salis hendese *öğreneceği yerde*, biraz siyasî tarih öğrenSey. ne iyi olurdu, diyor [Huz: s.249]. Mujikleri de oldukları gibi *görecekləri yerde*, düşlerinde onlardan kusursuz bir model yaratıyorlar [ÖYat: s.214]. Bu tereddiye sebep, doğrudan doğruya Türk Cemiyetinin sahte aydınlar elinde «inkılâp» dedikleri ve kök tahripçiliğinden ileriye geçemeyen, öz kökü *yeşerteceği yerde* kurutmaya yarayan bozuk fikir mayasıdır [KafK: s.11].

1.2.6.7.16. {-(y)AcAk} surette

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiili ve “*surette*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:340).

KOT: Hâlbuki Hacı Molla yavrunun ismini de beyazlık fikrini eda *edecek surette* koymak istiyordu [AmH:s.94].

⁵⁹⁴ Koç’ta (1990:317) durum ve karşılaştırma zarf-fiili; Banguoğlu’nda (2004:432) karşıtlama zarf-fiili; Ediskun’da (2007:269) bedelle kıyaslama zarf-fiili olarak geçmektedir.

TüT: Partinin bu prensiple göz Önünde tuttuğu gaye, sınıf kavgaları yerine içtimaî nizam ve tesanüdü elde etmek ve menfaatlar arasında birbirine zıt *olmayacak surette* ahenk yaratmaktır [TEKA cIII: s.426]. Bu taarruz ya doğrudan doğruya Çatalca'dan karadan veyahut hem karadan ve hem de Bulgar kısm-ı küllisi gerilerini ihraç hareketiyle *tehdit edecek surette* denizden veyahut aynı zamanda Gelibolu şibihceziyesinden yapılmalıdır [TEKA cI: s.164].

1.2.6.7.17. {-(y)AcAk} şekilde

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiili ve “*şekilde*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:340).

TüT: Ve birkaç gün içinde bir orduyu, âdeta son neferine kadar *denilecek şekilde* eritmiş, bitirmişti! [TEKA cI: s.204]. Etraflarında yosun, kabuklu hayvan, deniz dibi kokusu gözle *görülecek şekilde* koyulaşıyordu [Huz: s.134]. Elektronik beyinler, bir gün bunun da cevâbını *verecek şekilde* çalışırsa ikiz ruhlar yer yüzünde birbirini bulacaklardır [TürS: s.68]. Büyükleri bile dehşete düşürdü görünüş; gırtlığı parçalanmış iki kurt yerde yatıyordu ve Karabaş da kanlar içinde yere, kayanın ağzını *kapatacak şekilde* serilmişti [YDBY: s.151]. Erzurum'da sakalını ve saçlarını abdallara *benzetecek şekilde* usturayla ben kazımıştım [ŞahS: s.77].

1.2.6.7.18. {-(y)AcAk} tarzda

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiili ve “*tarzda*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Askerî vazifemin sona ermiş olduğunu, bundan sonraki siyasî işlerin icra vekilleri heyetine ait olduğunu *duyuracak tarzda* beni Ankara'ya davet ettiler [TEKA cIII: s.32]. İhtiyar kadının kışına vura vura çılgılığı *basturacak tarzda* azap çektirmekte [KafK: s.47].

1.2.6.7.19. {-y)AcAk} biçimde

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiili ve “*biçimde*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: İkinci bir alay da Selimiye-Kadıköy kesimindeki İngiliz tugayını *kuşatacak biçimde* gizlice çevredeki Türk evlerine dağılacaktı [Cum: s.28]. Diyemediği için de, *olmayacak biçimde* konuştu ya... [İmp: s.156]. İlerde, kızım evlendikten sonra da giyer düşüncesiyle filizî ipekli kumaşı yandan drapeli, dar uzun kollu, sivri yakalı, yakasının ucuna da bir çiçek *konduracak biçimde* diktiler [ÖYat: s.22]. Kalabalıktan kaçmak isterken, işte o, sırlannı kurcaladığım kader, karşıma bu adamı çıkartmış ve kalabalıklara kalabalıklara *can attıracak biçimde*, beni, onun işkence tezgâhına oturtmuştur [KafK: s.31]. Bu silahları her noktayı *tarayabilecek biçimde* yerleştirmişlerdi [Dir: s.336].

1.2.6.7.19.1. {-y)acak+ie} biçimde

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “*biçimde*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Biri heyecanlandı, herkesin *duyacağı biçimde* Cemal Paşa'ya seslendi [Dir: s.82].

1.2.6.7.20. {-y)AcAk} hâlde

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiili ve “hâlde” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, hâl-durum bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:340).

KOT: Bihruz Bihruz Bey artık bu akşam aziz mualliminin bu gevezeliklerini hiç de *dinleyecek hâlde* değildi [ArS: s.179].

Tüt: Dışarıyı *görecek halde* değildi [TEKA cI: s.269]. Artık elindeki sigarasını *tutacak halde* bile değildir [TEKA cIII: s.528]. Zavallı Ankara sahiden *beğenilecek halde* değildi [Cum: s.297]. Büsbütün şaşırdığımı asıl benim *acınacak halde* olduğumu görünce kolunu omzuma attı [KüMM: s.95]. Şimdi sorma, *konusacak halde* değilim [YSSA: s.353]. Kaldı ama, çamuru falan *görecek hâlde* değildi [Mur: s.308].

1.2.6.7.20.1. {-y)AcAk+ie} halde

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “halde” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, tarz-durum bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Bir de kendisi çocuk *isteyebileceği halde* kocası buna yanaşmadığı için çocuk yapmamayı seçen kadın yazarlar var [SiyS: s.61]. Biz anlayamadık, Yakup Bey ailesine *kavuşacağı halde* bu kadar sevinmez, oysaki sizin ağzınız kulaklarınıza varır [YSSA: s.349].

1.2.6.7.21. {-(y)AcAk+ie} hakkında

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “*hakkında*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:339)

KOT: Para kazanmaya başlar da harceder dediğimin sebebi şudur ki, bazı adamlar kendilerinin para kazanmaya muktedir bir hünerver olduğunu zannederlerse de bu zan, ellerindeki servetin *bitmeyeceği hakkında* olan zanları gibidir [FBRE: s.184].

Tüt: Yavuz *hiddetlenmeyeceği hakkında* teminat verdikten sonra veziriazam mütalâasını söyledi [YSSA: s.463].

1.2.6.7.22. {-(y)AcAk+ie} hususunda

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “*hususunda*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:339).

Tüt: Türkiye'ye verilecek cezanın çok ağır *olacağı hususunda*, tek bir Türkün kafasında dahi, tereddüt uyanmasını istemiyor da, ondan? [DSSE: s.17]. Üstelik bu yolun cennete *çıkacağı hususunda* iki tarafın da umutları kadar şüpheleri de vardı [ŞahS: s.193].

1.2.6.7.23. {-(y)AcAk+ie} için⁵⁹⁵

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiil eki ve “içün” çekim edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, sebep-neden bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:329).

KOT: Bütün bütün savuşup gitmek varsa da o da teessüre *hamlolunacağı için* kendince bir nev-i zül [ArS: s.20]. Güzellik maksadına hizmet *edebileceği için* zihni kendini beğenmekte gönlüne aldınmış olabilmesine ihtimal verdiğinden saatlerce ayna karşısından ayrılmadı [Cez: s.143]. Ancak böyle mukaddes bir dava uğrunda Gazap kadar mühim bir düşmana karşı *gönderileceğim için* kendimde büyük bir azim, bir kuvvet hissetmeye başladım [AmH: s.53]. Ertesi günü Pazar olup kimse işe *gitmeyeceği için* erbâb-ı işret o akşam meyhanelere dolarlar [CinH: s.9].

AT: Fəzl iş işdən keçəndən sonra başa düşdü ki, ondan ayrı yolla pul qopara *bilməyəcəkləri üçün* tovlayıb evini satdırıblar. [SonB:s.225]. Fəqət Oqtay *hazırlanacağı üçün* hissiyyatınızı gizləyib aktyoru ancaq pərdələrin və oyunun sonunda təbriklə, oyunun gedişinə mane olmayacağınızı ümid edirik [CCSE cII: s.280].

TüT: Ordu hapishanesine ilk defa *gideceği için* biraz heyecanlanmıştı [AdA: s.273] Sükûnet içinde, artık en sevdiği işi yapacağı, kitap *yazacağı için* sevinçliydi [Cum: s.199]. Annesiyle çarşıya gideceği zamanlar yalnız bu Yeni Dünyaları *seyredeceği için* sevinirdi [BTR: s.157]. Fakat bu konular ve tepkiler daha ilerde kendilerini *hissettireceği için* burada bunlar üzerinde ayrıca durulmayacaktır [TEKA cII: s.255]. Bu acayip şeyleri Nuran’a *anlatamayacağı için* mahzun oluyordu [Huz: s.51].

⁵⁹⁵ Banguoğlu (2004:438), Bilgegil (2009:273), Ediskun (2007:271) ve Demir (2005:476) sebep zarf-fiili olarak adlandırır. Gencan’da (2001:437) nedenlik zarf-fiili olarak adlandırılır.

1.2.6.7.23.1. {-jAk+(-[I]dIk)+ie} için

Yapı:

Türkmen Türkçesinde bulunan bu yapı, { -jAk<-AcAk} [sıfat-fiil eki] + {i-} [cevherî fiil] + {+dXk} [sıfat-fiil eki] + {+ie} [iyelik eki] ve için [son çekim edatı] unsurlarının kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine; “-acağı için, -acağından” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Tewfik paşa bilen telegraf işgäriniň äşgär aragatnaşyk saklamagy daşary ýurtlularda Ystambula garşy bolan ýagdaýymyzy *yaramazlaşdyrjakdygy üçün*, bu ýerlikli bolmaz (*Tevfik Paşa ile telgraf memurunun bile açıktan açığa haberleşmede bulunması, yabancılaryn gözünde İstanbul'a karşı olan durumumuzu sarsacağından, doğru olmaz*) [Tnut: s.622].

1.2.6.7.24. {-(y)ecek+ie} üzere

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiil eki ve “üzere” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 330).

TüT: Rasim Bey'in dönüşte *bildireceği üzere*, erat saatten saate savuşmaktadır [YorS: s. 317].

1.2.6.7.25. {-(y)AcAk} gibi⁵⁹⁶

Yapı:

{-AcAk} sıfat-fiili ve “gibi” edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Nigārā ġamzeñi cānum görelden / *Ölecek gibi* katlanur bıçağa [CSD. 265/3].

KOT: Hem sokağa fırlar da bütün Kazvin halkına *işittirecek gibi* söylerim [Cez: s.262]. Hatta büyük kardeşlerine tefevvuk *edecek gibi* görünüyor [AmH: s.158]. Elbette *kıracak gibi* çalılar üzerinden atlayarak efendisini semt-i matlûbuna isal eder [CinH: s.43].

AT: Rengi qaçmış ağ dodaqlarını şimdicə *ağlayacaq gibi* büzmüş [CCSE cI: s.237].

Tüt: Ama bazen *boğulacak gibi* oluyorum [AdA: s.130]. "Bu seferki görüşmeler daha az gürültülü ama daha çetin *gececek gibi* geliyor bana [Cum: s.291]. Elbisesinin düğmeleri *patlayacak gibi* gerilmiş [SiyS: s.33]. Ve sadece çocukluğundan beri işittiği bu tâbirin korkunç delâleti altında *çıkaracak gibi* oldu [Huz: s.315]. Paraları bir an *almayacak gibi* irkildi [YolA: s.441].

1.2.6.7.25.1. {-(y)AcAk+ie} gibi/kimi⁵⁹⁷

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiiline “gibi/kimi” son çekim edatları gelmiştir. Ediskun (2007: 266), bu zarf-fiili “kıyaslama ulaçları” başlığı altında incelemiştir.

⁵⁹⁶ Ediskun'da (2007:268) kıyaslama zarf-fiili ve Demir (2005:477) karşılaştırma zarf-fiili olarak geçmektedir.

⁵⁹⁷ Koç'ta (1999:333) durum, zaman ve benzetme zarf-fiili; Demir (2005:477) karşılaştırma zarf-fiili ve Ediskun'da (2007:265) kıyaslama zarf-fiili olarak geçmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:328).

AT: Bəndənin *ərz edəcəyi kimi* olursa, əsla tələfat vermərik [CCSE cII: s.189]

TüT: Halbuki o sıralarda ve aşağıda *değineceğimiz gibi*, Balkanlılar arasındaki münasebetler de bozuluyordu [TEKA cI: s.162]. O zaman mesele birden ve herkesin *kavrayacağı gibi* anlaşılmış oldu [TEKA cIII: s.62].

2. Ana cümlenin yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Zira o kadar mürtefi kaya üzerinde kaynaklar, dereler *bulunamayacağı gibi* kuyu dahi kazılamayacağından bu vâsi ebniyenin damlarından hâsıl olan yağmur suları sarnıçlarda cem' olunurlar [Gön: s.73].

AT: Qızıl yunlu dərinə əldə edə *bilməyəcəyin kimi*, İolku da görə bilməyəcəksən! [EKah: s.22].

GT: Bir insan *olacağı gibi*, o kendi işlərinə istəyişlərinə də bakardı [UKer 9-10: s.13].

TüT: Şahin Bey'in durumu *fenalaşacağı gibi*, Yakup'un planı da suya düşebilirdi [YSSA: s.67]. Birincisi, asker arasında kan dökülmesini intaç edecek bu savaşın ordunun kudret ve kuvvetini *azaltacağı gibi*, yeniçeriler arasında da esasen mevcut olan hoşnutsuzluğu arttıracaktı [YSSA: s.119]. Üç ay sürecektir bu mütareke *uzatılabileceği gibi*, 15 gün önce haber vermek şartıyla da vazgeçilebilecektir [TEKA cII: s.455]. Burada bulunmanız biraderlerinizin haksız olarak husumetini *celbeyeleceği gibi* padişah hazretlerini de müteessir eylemektedir [YSSA: s.121]. Sözelimi, 20 evlik bir köyde çeşidi sebeplerle beş ev boşalsa, sipahi bunlardan kalan toprakları kendi toprağına bile *katamayacağı gibi*, geri kalan on beş eve de bölüştüremez! [YorS: s.163].

1.2.6.7.26. {-(y)acak+ie} cihetle

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ve “*cihetle*” edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-*acağından dolayı*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Fakat zahir-i hâlde hem hizmetini görür hem de Salpetre çavuş gibi özü doğru bir Hristiyan kendisinin asıl evlâd-ı mâneviyyesinden *addolunacağı cihetle* bu akşam savmaayı teşrif etmesinden ne kadar memnun kaldığını anlatırdı [CinH: s.41]. O bilâhare beklenilmeyen hâllerin dersini kadın kendisinden almış *olacağı cihetle* bunun mesulü yine kocadır [Gön: s.50].

1.2.6.7.27. {-(y)AcAk+ie} vechile

Yapı:

İyelik eki almış {-AcAk} sıfat-fiili ile “*vehile*” edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-*acağından dolayı*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Hem de bunu kemâl-i teemmül ile okuyanların bedaheten *görecekları vehile* Osmanlılığın mebâdi-i teessüsündeki nazariyât-ı siyasiyye ile hemen de tevîk-i kabul edemeyecek bir lisan yazılmıştır [Gön: s.84]. Bu son söz Petros’u ölü benzinden beter bir hâle giren sûretinden apaşikâre *anlaşılacğı vehile* o kadar korkuttu ki damarlarındaki kanın donmuş kalmış olduğı dudaklarının titremekte bulunmasından da anlaşıldı [Gön: s.106-107]. Ama vehleten hatırlara *gelebileceğı vehile* öyle metelik falan değıl [Gön: s.14]. Eğlencenin hitamından sonra yatağına girdiğı zamana kadar Recep Köso’nun beyan eylemiş olduğumuz şu hâl ve hareketinden dahi anlaşılmış *olacağı vehile* bu adam sarhoş değıldi [Gön: s.28].

Şimdi söylendiği zaman kimsenin *inanamayacağı vechile* âdeta ümmî idiler [Gön:s.77].

1.2.6.7.28. {-jAk (< -AcAk)} ýaly

Yapı:

{-jAk<-AcAk} sıfat-fiili ve “ýaly” çekim edatından meydana gelmiştir. Türkmen Türkçesinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-acak gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Onuň kimdigi käte *bildiräýjek ýaly* edýär-de, soň ýene näbellilige urýar gidýär (*Onun kim olduğu bazen belirleyecek gibi yapıyor, sonra gene bilinmezliğe giriyor*) [Kepb: s.95]. Jenap ýoldaş Prezident içki joşgunyny saklap bilmän, oturan ýerinde *tans etjek ýaly* ellerini ýokary galdyryp, barmaklaryny gezegine şarkyldadyp goýberdi. (*Değerli yoldaş Başkan içkinin verdiği heyecanı saklayamadan, oturduğu yerden dans edecek gibi ellerini yukarı kaldırıp, parmaklarını sırayla şakırdattı*) [Kepb: s.212]. Samadyň birden başy *aýlanjak ýaly* boldy (*Samadın birden başı dönecek gibi oldu*) [ÜNB: s. 48]. Azat-da ilden kem galmady, "guýrucktutdy" *oýnajak ýaly*, hataryň yzyna daklyşdy (*Azat da halktan eksik kalmadı “kuyruktuttu” oynayacak gibi sıranın peşine takıldı*) [HalH: s.14]. Oturanlar muňa *aglajak ýaly* edip gülüşdiler (*Oturanlar buna ağlayacak gibi yaparak gülüştüler*) [EgG: s.54].

1.2.6.7.29. {-jAk+([I]dIk)+ie} sebäpli

Yapı:

{-jAk<-AcAk} [sıfat-fiil eki] + {i-} [cevherî fiil] + {+dXk} [sıfat-fiil eki] + {+ie} [iyelik eki] ve sebäpli [son çekim edatı] unsurlarından meydana gelmiştir. Türkmen Türkçesinde bulunur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine; “-acağı için, -acağından” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Syýasy çökderlige we bulam-bujarlyga dowam etdirse, tomaşaçy hökmünde *galynmajakdygy sebüpli*, hut şol wagtyň özünde gösgöni işiň içine gatnaşyp, taýýarlan taslamasy anyk görnüşde orta atyp, işi düýp-teýkaryndan başlap çözüp biljekdigime göz ýetiripdim (*Siyai bunalım ve karışıklığın devamına seyirci kalınamacağından, işte o zaman, bizzat müdahale ederek ve tasarladığım şekli açıkça ortaya koyarak işi kökünden halledebileceğimi düşünmüştüm*) [Tnut: s.874].

1.2.7. {-(X)r} Tabanı**1.2.7.1. {-XrdA}****Yapı:**

Bu ek, geniş zaman sıfat-fiil {-(X)r} ile {+dA} bulunma hâli ekinden oluşmuştur (Alkaya, 2008: 396; Coşkun, 2000: 197; Yüce, 1999:109).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ken” anlamında zaman bildirme işleviyle (zamandaşlık) bağlanan zarf-fiiller yapar⁵⁹⁸ (Akbaba, 2009: 202; Coşkun, 2000: 197).

EUT: Az nızvanıka ağıküp / Artayu *yoğadtururta* / Amvardışnıg ot öze / Aña yürünteg kıltıñız (*Hırs iptilâları ile zehirlenerek / bozulup, kendisini kaybetmek üzere iken* / siz onlara amvadişn otundan bir ilâc yaptınız) [ETŞ: 7/57-60]. Muni munçulayu teñridem visaylıg meñgilerig *teginürte* tünle bir ün eşitildi (*Bu şekilde ilâhi düşünce sevincine erişince geceleyin bir ses işitildi*) [ETİF: s.18].

KT: İnancsız turur küt vefasız yayıg / *Yorırda* uçar terk adaķı tayıg [KB: D670]. Re‘iyyetķa müşfik selim til ģalim / Velikin *buşarda* şera arslanı [AH: 51-52]. Ħalal

⁵⁹⁸ Krş. Nogay Türkçesinde de görülür (Akbaba, 2009: 202).

kendü kayda bu kün kanı kim / Haramnı *yyürde* haram tip yidi [AH: 419-420]. Kaçan kılsa siz namāznı yād kılıñlar Tañrını azu *tururda* hem *oltururda* hem yanıñız üze, kaçan amrulsız siz añañ kılıñlar namāznı [KSKT: 26/71a1-71b1]. Yaruk yulduz *togarda* uđnu kelip bakarmen / Satulayu sayraşıp tatlıg ünün kuş öter [DLT c.III: s.194].

HT: Ol deryādın *keçerde* cümle māl anda garķ boldı [NF: 80/1]. *İçerde* ol şarāb-ı arguvāñ / Çiçek tig kün yüziniñ kitti kanı [KHŞ: 325]. Yana ‘işret kılu *otururda* bir kün / Mühin bānū işikdin kirdi aķrun [KHŞ: 1123]. Kimi tamām boldı erse Nuñnuñ kāfir evlūgi tennūrda etmek *bişürürde* tennūr içinde suv çıkdı, kelip Nūhğa haber bérđi [RKE: 24r/19-20]. ‘Umlāķ la‘in erdi, ediz manzarğa ağıp *baķarda* yırakdın Ya‘ķub oğlanların teve birle kórdi başlarında ürüñ bulut kalkan teg bolup kölige turur [RKE: 62v/17-19].

EAT: Dağı şöhet *ķılurda* Şāh Cemşid / Tutardı dilbere irmege ümmid [CH: 4674]. Birgün *toğarda*, ikinci gün zevāde, üçinci gün *batarda* [KG: 20a/15-20b/1].

TAT: Görđi-kim *uçarda* kuzğun ķalmış, tazı tolaşmış yurtda ķalmış [DK: D44/3-4]. *ķalarda koparda* yigit yirüñ ne yirdür / ķarangu dün içinde yol azsañ umuñ nedür [DK: D231/6-7].

TT: Aty *yörürde* gamçyla (*Atı giderken kamçıla*) [TNAS: s.50]. Kömek *göçerde* gerek, syrt-*syçarda* (*Yardım göçerken gerek, sırt sıçrarken*) [TNAS: s.239].

1.2.7.1.1. {-(X)r+ie+DA}

Yapı:

{-ArdA} zarf-fiilinin arasına bazı durumlarda iyelik eki girebilmektedir (Alkaya, 2008: 396). Ayrıca bu ektaki “r” ünsüzünün erimesiyle oluşan tarihî ve çağdaş Türkmen Türkçesinde kullanılan {-A+ie+dA (<-A(r)+ie+dA)} eki de görülmektedir (Uygur, 2008:38).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı zaman, -ken” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Bir kün bir fâsiķ *keçerinde* bu ‘âbidni kördi taķı özi birle aydı kim [NF: 372/11-12]. Öçekke minip *tüşerinde* taķı töpen yıkıldı taķı helāk boldı [NF: 365/6]. Bir kün Peyğāmbar ‘as namāz kılurında secdeke bardı [NF: 291/5]. Nuķ ‘aleshi’s-selām *ölerinde* oğlanlarıça vaşıyyet kıldı [RKE: 31v/20]. ‘Abdu’llāh avğa çıkıp yanıp *kelürinde* ol çadırını kördi [RKE: 182v/12].

TTT: Laçın dey dalmınıp her yan bakañda / Perizat sen zülpüñ yere *dökeñde* [Kem: s.143]. Sallanıp seyle *çikañda*, zülplere degse şemal / Diyr Kemine, mükü-anbar kokuşıñ örtär meni [Kem: s.167].

TT: Armaan, pencirääme *yetemde* yañı / Dile düşmez gumrı uçdı daa gitdi (*Yazık, pencereme eriştiğimde yeni / Anlayışsız kumru uçtu da gitti*) [AAŞ: s.44]. İndikile nahar *edeñde* herğiiz / Duuzunu vağtında baarlağın hökmaan! (*Bundan böyle yemek pişirdiğinde / Tuzunu vaktinde kontrol et mutlaka*) [AAŞ: s.48]. Bu dünyā *inemde* ağlanım az dāl / İndi oñ üstünden gülüp geçerin (*Bu dünyaya geldiğimde ağladığım az değil / Şimdi onun için gülüp geçerim*) [ÇTŞÖ: s.510]. Hawa, men çölden *gaydamda* yetmiş iki yaşyñyzda-dyñyz (*Evet, ben çölden döndüğümde yetmiş iki yaşındaydınız*) [BöT: s.208]. Men her gün atlarymyñ ýanyna *baramda* olaryñ gün-günden horlaýandygyna göz ýetirdim (*Ben her gün atlarımın yanında gittiğimde onların günden güne zayıfladığını anladım*) [THE: s.25].

1.2.7.2. {-X}rgA}

Yapı:

Günümüzdeki kullanımı daha çok Kuzey ve Doğu Türkçesinde görülen bu ek Oğuzcanın tarihî dönemlerdeki eserlerinde görülür. {-ArgA} zarf-fiil eki, {-(A)r} geniş zaman sıfat-fiili ile {-gA} yönelme hâli ekinden meydana gelmiştir (Coşkun, 2000: 197; Tenişev, 1988:451; Baskakov, 1952:469).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Coşkun, 2000: 197).

KT: Okıgıcı kelürke anungü kerek / Uzun yol *yorırğa* itingü kerek [KB: D1473].

HT: İdi ‘azze ve celledin destür tiledi idrisni *körergerge*, İdrisni kelip kördi [RKE: 20r/6]. Andağ bolsa Mevlî ta‘ālā yana bir âdemni seniñ şüretiñğa evürürge kudreti yok mu? [RKE: 145r/15-16]. Mundın kiteliñ haqikat Teñrini tileliñ tép kaçargä keneştiler [RKE: 178r/9]. Belkışniñ müsülmân bolurğa köñli erdi [RKE:148r/9]. Revan bol ay meñiz tip tiz kıldım / *Barurğa* çäresin şebdiz kıldım [KHŞ: 1102].

TTT: Seydi diyr, baş alıp gidever bir yan / *Uçargä* ganat yok, *yörergerge* perman [Sey: s.191]. Hem-râzım yok barıp sıırım *açarğa* /Derdim tohtaşargä odım öçürge [MAD:33/9-10]. A‘mâlim añlasam qaldım müşk ile / Yerim yok ayrılup *barurğa* sendin [MAD: 187/27-28]. Yalañ ayak batar basmaz tikene / Neylesün girerge gön tapılmasa [MAD: 197/7-8].

1.2.7.2.1. {-(X)r+ie+gA}

Yapı:

Bazen {-ArgA} zarf-fiilinin arasına iyelik eki gelebilmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için, -ması için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Coşkun, 2000: 197).

HT: Nikâh bolsun tép tevaqquf kıldılar, nikâh revâ *bolurıñğa* fetvâ tapmadılar [RKE: 168r/14-15]. Bu ol ‘alamet erdi kim kamuğ tersâ ve cühüdlar Resül *çıkıarına* muntazır erdiler [RKE: 183v/15].

1.2.7.3. {-(X)rçA}

Yapı:

Eski Uygur Türkçesinde sıklıkla kullanılan zarf-fiil eklerinden biridir. Korkmaz (2005g:23) ve Çağatay’a (2008:352) göre ek, {-(X)r} sıfat-fiili ile {+çA} eşitlik hâlinde meydana gelmiştir. Bizce ekin ilk unsuru açık olmakla birlikte ikinci unsuru eşitlik hâli ekine kaynaklık eden çok işlevli {-çağ/çak} sözcüğüdür.⁶⁰⁰

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-r gibi, -ecek gibi, -rcasına” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

OT⁶⁰¹: Öñreki er *yugurça*⁶⁰² ıdıp ı bar baş aşdımız (Öncü askerleri [karları] *yoğururcasına* yürütüp ormanla kaplı doruğu aştık)⁶⁰³ [Ton I.t: K1-2].

EUT: Ötrü ol tınlıglar k[a]ltı başda tamtulmuş tonta tutunmuş köyer otug öçürgeli *tavranurça* ol tsuy irinçü ağır ayıg kılınçların aç a yada ökünü bilinü kşantı kılmış k[e]rgek (İşte o zaman o canlıların, öyle ki, baştan aşağı tutuşmuş, yanmakta olan ateşi söndürmek için *davranırcasına*, o, kötü berbat davranışlarını açıklayarak pişmanlık bildirip itirafta bulunmuş [olmaları] gerekli)⁶⁰⁴ [AY: 141/8-12]. Ağu tını ıraktın ançulayu közünür qaltı lenxua sayu tütün *tütürçä* ol ersär (Onların zehirli nefesi uzaktan, sanki herbir lotus çiçeği duman çıkarırcasına görünür). [İKPÖ. 38/4-7] Ançulayu amrar erti sizni tözüğü anasın babasın oğlanı *severçe* (Evlâtlar anne-babalarını *sever gibi* / sizi de hep öyle severlerdi) [ETŞ: 7/199-200]. Amtı muna ayağka tegimlig maytrı urbilvani balıқтаı sinayani braman oğlu bolup sekiz yaşına qaltı çahnu arzı gañ ögüz suvın *siñirürçe* alqu şastar bilge bilig simridi boşguntı (Şimdi işte, hürmete lâyık Maytrı, Uruvilvā şehrindeki Senāyāni adlı bir brahmanın oğlu olarak dünyaya geldi sekiz yaşında, münzevî Jahnu’nun Ganj nehrinin suyunu

⁶⁰⁰ Korkmaz ve Çağatay’ın belirttiği {+çA} eşitlik hâli eki de “çağ/k” sözcüğünden geliştiğini düşünürsek tespitleri belli oranda doğrudur. Ayrıca ayrıntılı bilgi için bk. ({-(G)XnCA} zarf-fiili)

⁶⁰¹ Ergin’de (2010:62) ...köbürgesi öterçe anç[a tağı?].... [BilK: B4]), Talat Tekin’de (2003b:81) ise (köbürgesi eterçe anç[a] [BilK: B4] ifadelerinde {-rçe} eki gözükmektedir.

⁶⁰² Tekin (2003a:168), sözcüğü “yugurça < *yugur-ur-ça” şeklinde tasarlamıştır.

⁶⁰³ Aktarma ve Çeviri: Tekin, 2003b:88.

⁶⁰⁴ Çev. Ölmez, 1991:34.

yutarcasına bütün şāstları, hikmetleri öğrendi) [MS: 8/16-23]. ...yañalar uluğ ögüz suvın tapa yorıyu **keçerçe** pratityasamutpa(di)... (*Filler büyük bir nehrin suyuna doğru yürüyüp geçercesine pratīyasamutpāda...*) [MS: 46/4-5].

KT: Fesad birle devlet turumaz kaçar / Qalı tursa tañ yok **tünerçe** konuq [KB: D4415]. Ajun bütrü tuttum sikender **tutarça** / Tükel nuñ yaşın men yaşadım yaşattım [KB: D6548]. Şenamu ayuğay seza bu tilim / **Unarça** ayayın yarı bir maña [AH: 3-4].

TT: Atam döwründen bāri öz ýanynda işsizlikden köwlenip ýörmändigine jenap ýoldaş Prezident **düşünerçe** boldy (*Atamın devrinden beri kendi yanında işsizlikten tarlayı belleyemediğini değerli yoldaş Başkan anlayacak gibi oldu*) [Kepb: s.95]. Eger şol ala ýaby bilen iş **bitirerçe** bolsañ, bar sana segsen gün möhlet (*Eğer o alaca atla iş bitirecek gibi olursan sana seksen gün mühlet var*) [THE: s.165].

2. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümlemin yüklemindeki hareketin de sürdüğünü belirten zarf-fiiller yapar.

KT: Tiriglik **bolurça** yigümni bulur men / Kerek bolsa birgey maña bir idim tap [KB: D3801].

1.2.7.3.1. {-(X)r+ie+cA}

Yapı:

İyelik eki almış {-(X)r} sıfat-fiiline, {+ça(<çak/çağ)} eşitlik hâli eki getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlemin yüklemine, “dıği kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: H̱abar bir kim ajunniñ evveli ni / **Bilürüñçe** aç̱a eyra maña di [KHS:4279]. Tükendi ṯakatı, **unarınca** katlandı ḵutgardı anı helaklikdin [ME: 209/5]. Yarağı **yeterince** katlandı işte [ME: 116/1]. Cümle şaẖāba evleringe barıp Peyg̱āambar ‘as’qa hediyye āmāda qılur erdiler küçleri **yeterinçe** [NF: 24/16-17]. Aña köre cümle şaẖābalar evleringe bardılar, küçleri **yeterinçe** dünyāvīdin keltürdiler [NF:109/7-8].

TAT: Tenümi c̱āna **irürince** gelmişem c̱āna / Aceb ne ḵâfir imiş zülfi gelmez îmāna [KBD:127/1].

1.2.7.3.2. {-(X)rcAsInA}

Yapı:

Bu birleşik zarf-fiil $\{-(X)r\}$ [sıfat-fiil] + $\{+cA\}$ [eşitlik ẖâli] + $\{+sI\}$ [3.tş. iyelik eki] + $\{+n\}$ [zamir n’si] + $\{+A\}$ [yönelme ẖâli] unsurlarının kalıplaşmasından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:347).

KOT: Bulutun ẖâmil olduğı yağmur damlalarını orduların üzerine saçmaya, Osman Paşa da düşmana o damlalarla **yarışircasına** kurşun yağdırmaya başladı [Cez: s.75]. Elindeki seyf-i hamiyet buluttaki yıldırımlara nazire **yaparçasına** düşmanın her taşaşşüd-g̱âhında bârika izhâr ederdi [Cez: s.76]. Dünyayı **unuturçasına** meşgul olduğı şey var ise dersleri idi [İnt: s.41]. Binaenaleyh huduttan beri insan, hayvan, asker, ahali birbirini **çiğnercesine** vukua gelecek olan bozgunluk, bizim tarafta değil, Yunan tarafında olacaktır [Gön: s.23]. Bu kadar mütessir, mütelâşi olduğı ẖâlde böyle koşarcasına sür’atle yürüyor da yine arkasına giymiş olduğı uzun sürütme etekli ruba yakışışını bozmuyor [Tff: s12].

Tüt: Başı yukarda, vücudu dik, sanki yarın altın bir tahta çıkacak bir yolda ve muzaffer bir ordu önündeymiş gibi **koşarcasına** ilerler [TEKA cI: s.92]. Şimşekler art arda çakıyor, yağmur bardaktan **boşanurcasına** yağıyordu [AdA: s.246]. Konumuyla

alay *edercesine* zaman zaman kendini "Mister Ayn Rand" olarak takdim ederdi [SiyS: s.239]. Bu yazıda o tablo ile ressamı hakkında neler bulunduğunu öğrenmek için sahifelerini *yırtarcasına* açtım [KüMM: s.58]. En tehlikeli işlerde bile hayatını *feda edercesine* hizmet ettiğini görmüştü [YSSA: s.72].

1.2.7.4. $\{-(X)rmIşcAsInA\}$ ⁶⁰⁵

Yapı:

$\{-(X)r\}$ ve $\{-mIş\}$ sıfat-fiil eklerinin üzerine $\{+cA\}$ [*eşitlik hâli*]+ $\{+sI\}$ [*3.tş. iyelik eki*]+ $\{+n\}$ [*zamir n'si*]+ $\{+A\}$ [*yönelme hâli*] unsurlarının kalıplaşmasından oluşan $\{+cAsInA\}$ eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Sonra Enver'in etrafını görmeyişi, kimseyi tanımayışı, hatta yalnız Balkanlar'a da değil, bütün Avrupa devletlerine, bütün dünyaya meydan *okurmuşçasına* aldığı pozlar onu şaşırtıyordu [TEKA cI: s.171]. Kaleye hücum *edermişçesine* eve saldırılır [TEKA cI: s.322]. Evvelce şen, şetaretli, sokulgan, derhal hususiyetler kurmak *istermişçesine* teklifsiz davranışlar gösteren, İnsana ve hayata açık bir mizaç yerine; gittikçe içine dönük, resmi bir vekara büründü [TEKA: C.III s.511]. Münif, yoğun bir ışığa *bakarmışçasına*, gözlerini kadehine dikmişti [DSE: s.302].

1.2.7.5. $\{-Ur+ie+dIn\}$

Yapı:

İyelik eki almış $\{-Ur\}$ sıfat-fiiline, $\{+dIn\}$ ayrılma hâli eki gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-acağından, -acağından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁶⁰⁵ Hengirmen'de (2005: 261) kıyaslama ulacı olarak geçer.

HT:Muhammed kim bolur kim anıñ *kelürindin* kaygurursen [**RKE: 184r/13**].

1.2.7.6. {-(X)r+ie+(I)n}

Yapı:

İyelik eki almış $\{-(X)r\}$ sıfat-fiili ile $\{+(I)n\}$ vasıta hâinden meydana gelmiştir (Ercilasun, 1984:169).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Ercilasun, 1984:169).

KT: Bu edğüg bilir kişi edğü tip / Asığlıg *erürin* munı kılgu tip [**KB: D897**].

1.2.7.7. {-(X)r} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.7.7.1. {-(X)r} erkli

Yapı:

Eski Türkçe döneminde kullanılan, bu yapı “*iken*” anlamında ve işlevinde kullanılmıştır. “*iken*” eki gibi isimlerden veya çekimli fiillerden sonra gelmiştir.

Kononov’a göre (1980:134), ekin yapısındaki $\{-r\}$ sıfat-fiili eki ve “*erkli*” sözcüğünden meydana gelmiş olup “*erkli*” sözcüğü “*er-* (ol-) + *fiilden sıfat yapan (sıfat-fiil) {-k} eki + {-lı} vasıf ismi oluşturan ek*” unsurlarından kalıplaşmıştır. T.Tekin (2003a:172,178; 2008: 93) “*erkli*” unsurunun “**erigli>*ergli>erkli*” gibi bir seyir izlediğini ifade eder. Ayrıca T.Tekin (2003a:178) bu ekin donmuş bir eylem sıfatı (sıfat-fiil) olduğunu, ekin $\{-Xr\}$ eylem adlarından (isim-fiil)⁶⁰⁶ sonra geldiğinde zarf-fiil meydana getirdiğini belirtir.

⁶⁰⁶ $\{-r\}$ ’yi sıfat-fiil olarak düşünülebiliriz.

Bizce muhtemeldir ki bu iki parçalı yapının “*erkli*” kısmı, *er-* “olmak” fiili köküne gelen {-*gII*}⁶⁰⁷ sıfat-fiili ile oluşmuştur. Bu ek özelinde üzerinde durulması gereken bir başka noktada şudur: Ersan (1980:27) ve Hacıeminoğlu’nun (1997:173) da değindiği üzere {-*gII*} sıfat-fiili anlam ve işlevi itibarıyla {-*GAn*} ekinden farksızdır. Özellikle Eski Türkçede {-*GAn*} sıfat-fiili az sayıda örnekte⁶⁰⁸ kullanılmasına rağmen {-*gII*} sıfat-fiiline dair örnekler nispeten daha çoktur. Eski Türkçeden Harezmi Türkçesine kadar olan süreç içerisinde {-*gII*} sıfat-fiili kullanımı tedricen azalmış ve yerini aynı anlam ve işleve sahip {-*GAn*} ekine bırakmıştır. Böylelikle diyebiliriz ki {-*gII*} ekinden {-*GAn*}’a geçişine paralel olarak “*erkli*” yapısından “*erken* (~irken>iken)” yapısına geçiş süreci arasında paralellikler gözükmemektedir. Neticede işlevleri aynı, şekilleri farklı olan {-*gII*}⁶⁰⁹ ve {-*GAn*} ekleri “*er-*” fiil köküyle kullanıldığında benzer ifadeleri taşıdığı görülmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar. {-*ken*} ve {-*XncA*} anlamı verir.

OT: Ança *olurur erkli* Oğuzdındın körüg kelti (Böyle *otururken* Oğuz’dan casus geldi)⁶¹⁰ [Ton I.t: G1]. Kül Tigin yiti otuz yaşına karluk budun erür *barur erkli* yağı boldı (Kül Tigin yirmi yedi yaşına gelince Karluk kavmi hür ve müstakil *iken* düşman oldu)⁶¹¹ [KülT: K1].

⁶⁰⁷ Eraslan (1980:38-39), bu eki isim-fiil eki olarak değerlendirmiştir. Bayraktar (2004:82-83), ise bu eki çalışmasının sıfat-fiiller bahsinde değerlendirmiştir.

⁶⁰⁸ Gabain (2003:146), ise bu ek için geç zamanlarda görülen nadir şekil ifadesini kullanmıştır. Yazıtlarda özellikle kalıcı isim yapmıştır. Bk. Tekin, 2003a:171.

⁶⁰⁹ Hacıeminoğlu (1997:174), bu sıfat-fiilinin {-*g*} fiilden isim yapan ek ve {-*II*} isimden ekin kalıplaşmasından oluştuğunu belirtir.

⁶¹⁰ Çev. Ergin, 2010: 67.

⁶¹¹ Çev. Ergin, 2010:25.

EUT: Kiçä yaruk **batar ärkli** süñüşdim (*Akşamleyin güneş batar iken savaştım*)⁶¹²
[ŞU: D1]. Tug **taşıkär ärkli** yälmä äri kälti (*Sancak çıkar iken öncü birliklerden bir adam geldi*)⁶¹³ [ŞU: D5-6].

1.2.7.7.2. {-(X)r} üçün

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil eki ve “üçün” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: una bu oq adruqları birer bireri / ulsuz **tüpsüz erür üçün** aña inanurtmen (*İşte onda bu meziyetlerin her biri sonsuz bir derinlikte olduğu için, ona inanırım*) [ETŞ:9/95-96]. Kösüş tözlüg ol tip timeki erser kösüşüg umunçuğ **turgurur üçün** (*Arzu esaslıdır diye söylenmesinin sebebi, onun arzuyu, umudu meydana getirdiği içindir*) [ETİF: s.126]. Arkış **barır üçün** bo bir esengü ötüğ bitig ıdurbiz (*Kervan vardığı için bu esenlik dileme mektubunu gönderiyoruz*) [ETİF: s.54]. Una bilek yok tip öpkeleme arkış barır üçün anın esengü bitig ıdtım (*Bak hediye yok diye öfkelenme, kervan gittiği için mektup gönderdim*) [BTÇM: s.57].

KT: Ançası bar Tañrı attı **sinayur üçün** mü'minlerni, andın sınağ körklüg, Ol Tañrı eşitgen bilgen [KSKT: 28/73a1]. Ol Tañrı ni'met kıılır siziñ üze hem ferışteleri **çıkarur üçün** sizni qarañkuluqlardıñ nür tapa, erür mü'minlerka yarlıkağan [KSKT: 33/9a1].

HT: Nemrüdññ bir but yonguçı ınağı bar erdi Āzer atlığ, atı Tāriğ erdi, butğa katığ **tapnur üçün** Āzer atadılar [RKE: 38r/4-6]. Şem'un cādülıknı tamām **bilür üçün** yılan uzamadı artmadı erse ĥakīkatın [bil]ip imān keltürdi [RKE: 113r/3-4].

⁶¹² T.Tekin (2003a:179), bu cümledeki (*batar ärkli*) ifadesini “*batar iken*” anlamıyla çevirmiştir. Aydın (2007:58) bu ifadeyi “*batıncaya kadar, hava kararana kadar*” anlamıyla çevirmiştir.

⁶¹³ Çev. Tekin, 2003a: 179.

Sekizinci kün batkandın soñ karañgu bolgunça bir sâ‘at közi **körür için** uçar, tokuzunçı tişleri bar. [RKE: 170v/20-21]. Süleymân anı **söver için** kabûl kıldı, Züb‘a atlıg dîvge buyurdı artuç yıgaçdın bir şüret kıldı [RKE: 142v/17-18].

1.2.7.7.2.1. {-(X)r+ie} için

Yapı:

İyelik eki almış {-Xr} sıfat-fiil ekine, “*üçün*” son çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı için*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Kālî dünya devlet **kalır için** / Sıgıt kılsa kılma bu bolmaz küçün [KB: D1234].

Özüñni yavuzrak **biliriñ için** / Buğunda sen eđgü bolur sen küçün [KB: D5127].

1.2.7.7.3. {-(X)r} teg

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil eki ve “*teg*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-r gibi, -acak gibi*” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: k[a]ltı kurug suzakda kişi yügürür **kaçar teg** kaçıglarka tayanur (*Öyle ki boş köyde kişi kaçır gibi koşar*) [AY: 364/20-22]. Anta ötrü badari bramn kentü evinte [o]luru kök kalıkda **kalır teg** (*Bu sırada Badhari brahman kendi evinde, gökte durur gibi oturuyordu*) [MS: 10/8-10]. Tarqrsar qamgak **barır teg** äding kitdi (*Uzaklaşılrsa, sarmısak [sarmısak kokusu] gider gibi varlığın gitti*)⁶¹⁴ [TüTT I: 96-97]. Et’üzüm busanur busurkanur otka örtenip **köyer teg** (*Vücudum ateşe yanır gibi kederlenir, endişe eder*) [ETİF: s.125].

⁶¹⁴ Çev. Eraslan, 1980:125.

KT: Bekasız erür bu ajun lezzeti / Keçer yıl *keçer teg* meze müddeti [AT. 193-194].
 Nıkab kötrür ajun birer yüz açar / Yazar kol *kuçar teg* yana terk kaçır [AT. 221-222].
 Maña kelse tütüşü törü birse men / Urağun *içer teg* açır körse men [KB: D815].
 Toğardın butıqlandı ot teg yalın / Yarudı yañı yüz *açar teg* kelin [KB: D3839]. ‘Abir
bürkirer teg tünerdi qalığ / Sıta qoptı yirdin yağıldı butıq [KB: D4892].

HT: Taqı cümlesi silāh keddiler uruşka *barur teg* kâfirlarka heybet üçün [NF: 24/1].
 İbrāhīm aydı: men nücüm ‘ilminde baqđım maña ağırlıq *kelir teg* turur çıka bilmez-
 men tēdi [RKE: 39v/8-9]. Hāq te‘ālā *körer tēg* ‘ibādat kılmāq kerek [NF: 429/7].
 Cevāb ol turur kim ādemīniñ adaqı mağrıbgā tegmes ammā zū’l qarneyn ança bardı
 kim közige kün yél içide *batar teg* köründi [RKE: 173v/7-9]. Menī şehvet otı kamuğ
 halk bilür / vedī suğ tökerde soñınça kélür / Mezī oynayurda kélür yumşaqın / Vedī
 hem mezī suv *töker tig* bolur [MM: 325-328].

1.2.7.7.4. {-(X)r} diye/deyә

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil eki ve “*diye/deyә*” edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-mak için*” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Qırxlar bir yerdә durdular / *Otur deyә* yer verdilər [Hat: s.350].

1.2.7.7.5. {-(X)r} gibi⁶¹⁵

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil eki ve “*gibi*” çekim edatından meydana gelmiştir.

⁶¹⁵ Ediskun’da (2007:2658 kıyaslama zarf-fiili; Demir (2005:477) karşılaştırma zarf-fiili olarak geçmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:338).

EAT: Güler *oynar gibi* göriçek âdem / Çü kimse görmeye aşı durur gam [Işk: 1092]. Artuğu süvâr olup şol aç kırt koyuna *girer gibi* mukâtele iderdi [DN: 42a/10-12]. senüñ benümile kelimât *ider gibi* anuñıla kelimât iderdi [MG: 260a/3]. Bir kişinüñ başı ağır olur uyku *gelür gibi* olur uyıyamaz burnı *şışer gibi* olur gicir anuñ hâline münâsib burın kınamakdur [HS: 42a/2-3]. Şakîk eyitti Tañrı haqqı kim ben kendüzümü döşekde *yatur gibi* görürven [TezE: 253b/2-3].

KOT: Me'âyib ü rezâyil andan gitmemiş kimesneler şöhetinden âteş-i sūzândan ihtirâz *ider gibi* gürizân ola [AA: 75b/11-12]. Gice *uyur gibi* ol ki haqîkat-i hâle vâkıf ve şerr-i nisâdan 'ârif olasın [AA: 158b/7-8]. *Uyanur gibi* uykudan iki şâh / Açub gözler iderler derdile âh [VA: 3519]. Çünkü cân 'âlemine ric'at ide / Kûy-ı cânâna *gider gibi* gide [SOE: 890]. Gâh idip secde geh eylerdi kıyâm / Şeb-i kadr içre *seçer gibi* müdâm [SOE: 584].

AT: Xəlilin sözlərindən hər kəs bir şey *duyar kimi* gözlərini ona dikdi [YVÇE: cII s.98].

TüT: Bütün haliyle de bu konuşmanın bitmesini ve gelenin artık dışarı çıkmasını *ister gibi* haller takınıyordu [TEKA cI: s.96]. Koca bir gazeteyi *okur gibi* suratına kapatmış, Aylin'i bekliyordu [AdA: s.80]. *Uçar gibi* ikinci kata çıkarak küçük odadaki yatakta yatan Zübeyde Hanım'a müjdeyi verdi [Cum: s.38]. Sır *verir gibi* alçaltıyor sesini [SiyS: s.177]. Geçtiği yola *bakar gibi* durdu ve birdenbire kızardı [Huz: s.71].

1.2.7.7.6. {-(X)r} çağlğ

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil eki ve “çağlğ” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-acak kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Anıñ bir oğlu boldı Yünus atadılar, Yünus *toyar çaqlıg* anası süti yok erdi [RKE: 152r/11].

1.2.7.7.7. {-(X)r} osuğluğ**Yapı:**

{-Xr} sıfat-fiil eki ve “osuğluğ” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-r gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eraslan, 1980:124).

EUT: Nızvanılığ köngülte belgürmeki üze ikin ara üzülür *öçer osuğluğ* erser yeme inçip yene üzülteçi (*Tutkulu gönülde belirmesi ile ikisinin arasında kesilir, ortadan kalkar gibi ise de, lakin yine kesilecek*)⁶¹⁶ [AY:165/11-14]. Üç miñ ulug miñ yirtinçü yir suv *tebreyür osuğluğ* közünti (*Üç bin büyük kâinat sallanır gibi göründü*) [ETİF: s.53]. Turkaru tälim öküş yula *köfyä/r osuğluğ* yalınlayu turur (*Bir düziye pek çok meşaleler yanarmış gibi yalınlanıp durur*) [TCÜUP:66-68].

1.2.7.7.8. {-(X)r} yaly**Yapı:**

{-Xr} sıfat-fiil eki ve “yaly (< ET: yanglıg)” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁶¹⁶ Çev. Ölmez, 1991:52.

TT: Hiiç haysyyniň oňly eti, gaany yook / Biirin biice başı **eder yaaly** dääł (*Hiçbirinin yeterince eti, kanı yok / Birine en iyisi denecek gibi değil*) [AAŞ: s.578]. Ýerden-gökden gar syraýardy, gözüni açar ýaly dälđi (*Yerden gökten kar savruluyordu, gözünü açacak gibi değildi*) [BöT: s.163]. Bu ýerden töweregiňe garasaň, gözüň **doýar ýaly** dälđi, owadandy (*Buradan etrafına baksan, gözün doyacak gibi değildi güzeldi*) [BöT: s.230].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-acak kadar” derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Baada bahana daa tapıp bilmedim / **Köşşdirer yaalı** mıhmaan aalımı (*Hemen bahane de bulamadım / Yatıştıracak kadar misafir âlimi*) [AAŞ: s.266]. Dogry, bir wagtlar ol öz garşydaşlaryndan **öler ýaly** gorkardy (*Doğru, bir zamanlar o kendi kardeşlerinden ölecek kadar korkardı*) [Kepb: s.318]. Beýle ganym **daraşar ýaly** düşmanlaryňyz size näme ýamanlyk etdi? (*Böyle kanım çoşturacak kadar düşmanlarınız siz ne kötülük yaptı*) [Kepb: s.310]. Sertibiň muňa **öler ýaly** gahary geldi (*Sertip’in buna ölecek kadar kızdı*) [EgG: s.32]. Şu pikiri edende ol **öler ýaly** gorkýardy (*Bu düşüncüyü yaparken o ölecek kadar korkuyordu*) [OwA: s.28].

1.2.7.7.8.1. {-(X)r+ie} ýaly

Yapı:

İyelik eki almış {-(X)r} sıfat-fiiline, “ýaly” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Leşgere [tarap] gidenimizde siziň rowajyň çykyşyny **göreriniňiz ýaly** dag etegi ýoly bilen gideris (*Askere doğru gidince sizin güzel çıkışınızı göreceğiniz gibi dağ eteğinden gideriz*) [Hum: s.97].

1.2.7.7.9. {-(X)r} hālda

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil eki ile “*hālda (hâlde)*” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin fiiline, durum bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: İmam Şāfi‘î raḥmhi nārasīde erken kūr’ān *okıyur hālda*, karı anası bar erdi [NF: 202/17; 203/1]. Eger ol çıpçuk tüşmişte küveç *ķaynayur hālda* bolsa taķı ol çıpçuk küveç içinde ķaynasa, et taķı ḥarām turur [NF: 193/11-13]. Yūsufnı bey‘ kılıp *satar hālde* a‘rābini kōrdiler [RKE: 78v/12-13]. Yā Resūla’llāh men bargay-men, anı evdin çıkargay-men, *sōzleşür hālde* seniñ sıñardın yarağsız söz sözlemekge muhtāc bolsam neteg kılğaymen [RKE: 227v/5-7].

1.2.7.7.10. {-(X)(r)+ie} soñ

Yapı:

{-(X)(r)+ie+dA} zarf-fiil ekinde olduğu gibi iyelik eki almış {-(X)r} sıfat-fiilindeki “r” sesi erimiş ve oluşan bu yapıya da “soñ” çekim edatı getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “*-dıktan sonra*” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: *Edeñsoñ* altmış yaşıña / Aglagıl eden işiñe [Māt: s.324].

TT: Halaas *edilemsoñ* / Eşidip bildim / Yağtı dünyäämize yañadan geldim (*Kurtarıldığımdan sonra / işitebildim/ Aydınlık dünyamıza yeniden geldim*) [AAŞ: s.25]. Hawa synaglardan gaýdyp, öýe *gelemsoñ*, içerä sygmady (Elbette

*sınavlardan döniip, eve geldikten sonra canım sıkıldı) [BagG: s.19]. Awtobusdan **düşensoñ**, şäherçäniñ ortaky köçesiniñ gyrasy bilen gündogarlygyna garşy ýöremeli (Otobüsten indikten sonra kasabanın orta yerdeki sokağının kenarından doğuya doğru yürümeli) [HalH: s.31]. Bir öye **giremsoñ**, ejem meni daşaryk ýeke goýbermez (Bir eve girdikten sonra annem beni dışarıya tek bırakmaz) [HalH: s.28]. Üç-dört gün aç ýatyp-**turamsoñ**, kelläme bir ajaýyp pikir geldi (Üç dört gün aç yatıp kalktıktan sonra aklıma müthiş bir fikir geldi) [BöT: s.286].*

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamıyla sebep bildirme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

***TT:** Sen, şepe, yaaşamaaň täärini bilyääň / **Bilemsoñ**, gün günden gulluğım galyaa (Sen, arkadaş, yaşamının yolunu biliyorsun / Bildiğim için günden güne konumum yükseliyor) [AAŞ: s.76]. Bu wakanyň aňrysına **ýetip bilmämsoñ**, ýüregime gorky düşdi (Bu olayın arkasına ulaşamadığım için yüreğime korku düştü) [Kepb: s.195]. Haýsyny içýäniňizi bilmämsoñ, gara-da, gök çayam demläýdim (Hangisini içtiğinizi bilmediğim için kara da yeşil çay da demledim) [MTH: s.53].*

1.2.7.7.11. {-(X)r} öd

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil eki ve “öd” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ken” anlamında zaman bildirme (devamda gerçekleşme)⁶¹⁷ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

***KT:** Buşar öđte beglerke barma yağuk / Kälı bardıñ erse uçuzluk anuk [KB: D783]. Törütür öğinde köñül birmese / Tilekke tegümez bu anda basa [KB: D1821].*

⁶¹⁷ Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini bildirir.

1.2.7.7.12. {-(X)r} çaķ

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil eki ve “çaķ” sözcüğünden oluşmuştur. Buradaki zaman anlamındaki “çaķ” sözcüğü muhtemelen {-XncA, -rçaA, -DXkCA, -mXşCA vb.} zarf-fiillerindeki ikincil unsurla ilgilidir. Sözcük burada ekleşmemiş kullanımıyla görülmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar. “-ken” anlamında kullanılır.

HT: La‘in şeytān *ayur çaķ* boldı çaķla / Ferište koymas aytur antnı sakla [KHŞ: 1516].

1.2.7.7.13. {-(X)r} vakt

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil eki ve “vakt” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

HT: Kün *batar vakt* boldı erse ‘isī aydı: ey ana kōpgıl namāz vaktı keçmesün [RKE: 170r/12-14]. Temliḥā aydı: *kaçar vakt* anda bolur kim çögen birle top urarda sarāy tapa kelürde akrın uralıñ, yazı tapa urarda katiğ uralıñ [RKE: 178r/10]. Ey karındaş biziñ Muḥammed ulğaydı kız *alur vakt* boldı ne fīkr kılur-siz? [RKE: 186v/4-5].

EAT: Gider vakt anuñ öñine kōdılar / Deñize talup yine gitdi bunlar [SN: 3462]. Zirā ki bedenden nesne ekser ‘araķ *çıkarur vakt* olur ki bir zāniye ‘avratıla zinā itmege delālet eder [MG: 230b/11-13].

1.2.7.7.13.1. {-(X)r} wagtyna çenli

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil ekine, “wagtyna çenli” edat grubu getirilmiştir Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-acağı zamana kadar” anlamında zamanda sınırlılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Ol Sumrug guşuň geler wagtyna çenli dürli bahanalar bilen Gülden sowarak bolmaga jan çekipdir (O Sumrug kuşunun geleceği zamana kadar türlü bahanelerle Gülden tembellik için elinden geleni yapmıştır) [THE: s.188].

1.2.7.7.14. {-(X)r} ýerde

Yapı:

{-Xr} sıfat-fiil ekine, “ýerde” sözcüğü getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-acağına, -acağı yerde” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Ýöne ýaz çykar ýerde çykmary (Ama bahar geleceği yerde gelmedi) [BöT: s.224]. Çünkü gün dogar ýerde dogmary (Çünkü güneş doğacağı yerde doğmadı) [BöT: s.299].

1.2.8. {-mAZ} Tabanı

1.2.8.1. {-mAz}

Yapı:

Ekin özellikle Azeri sahasındaki bu kullanımı tekrar grubu oluşturmada önemli bir yer tutar. Tek başına bir fiil tabanına gelebildiği gibi bunları da zarflaştırır.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-maksızın, -madan” anlamında karşılıksız gerçekleşme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Hələ *utanmaz utanmaz* bunu da yanınca şeyird gətirib [AEE: s.275]. Satdıq mal kimi lal-*dinməz* duracaqsan [AHSE: s.385].

AT: Mən qorxudan *dinməz* dayanmışdım [CCSE cI: s.284]. İçəri girən kimi düz Katerina İvanovnanınyanına getdi, *dinməz-söyləməz* onun qabağına, stol üstünə otuz manat qoydu [CinC: s.24-25]. Əbdül başa düşdü ki, onun danışdıqlarını, verdiyi vəd hamısı yalan, gop imiş, *utanmaz-utanmaz* yalan danışıb [Er: s.60]. Fərəc *ərinməz-ərinməz* əyilib yeşiyin içindəki mənzərəyə can rahathğı ilə tamaşa da elədi [SonB:s.27]. Gecə də olcaq yavandan-yağlıdan yeyib, *dinməz-söyləməz*, ağrısız-acısız başını qoyub, yatardı [YVÇE cI: s.127]. Xalas *utanmaz-utanmaz* ət tökdü [QG: s. 197].

1.2.8.2. {-mAzIn}**Yapı:**

Bu zarf-fiil için iki görüş öne sürülmüştür: Bunlardan ilkinde, {-mAdIn} zarf-fiilinde (z<d) değişikliği ile gelişmiştir. Diğerinde ise {-mAz} sıfat-fiiline {+(I)n} vasıta hâli ekinin eklenmesiyle olduğu öne sürülmüştür (Tuncer, 1996:234). Bizce {- (X)r} sıfat-fiili ile {+(I)n} vasıta hâli ekinden gelişen {- (X)rIn} zarf-fiilin, tarihî lehçelerde kullanılması nedeniyle, ikinci görüşün geçerliliği daha mümkün gözükmetedir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-maksızın, -mayarak” anlamında karşılıksız gerçekleştirme⁶¹⁸ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: İlahî, ol yérni ben *bilmezín* kayda turur? [RKE: 13r/19].

⁶¹⁸ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

EAT: Yüz urdum u düşdüm yola ***bilmezın*** / Atam nitmiş ola anı ***bilmezın*** [SN: 3617].

TAT: Söz yox ki, belə yuxudan oyadılan şəxslər ***olmazın*** söyüş edib qapını bağlardılar [AHSE cII: s.226].

1.2.8.3. {-mezene}

Yapı:

Sadece bir örnek tespit edilen bu ek, bizce {-mez} [sıfat-fiil eki] + {(i)n} [vasıta hâli] + {+e} [pekiştirme eki] unsurlarından gelişmiş olmalıdır. Vasıta hâli eki, {-mez}'in etkisiyle (ilerleyici benzeşme) {+en} şekline dönüşmüş olmalıdır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan, maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleşme⁶¹⁸ bildirme amacıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Lâkin deñizden kaçre ve güneşden zerresini yazup beyân idüp ‘iminiñ ve bu ‘ilme ehil olan şüfiniñ ‘alâmet ve nişânından birer mikdâr ‘ayân idüp yazavuz ki tâ herkes miqdârın bilüp ve ***bilmezene*** da‘va itmeye [Meh: 28a/1-5].

1.2.8.4. {-mAzca}

Yapı:

Özellikle çağdaş Türkmen Türkçesinde kullanılmaktadır. Korkmaz (2005g: 23) ekin {-mAz} sıfat-fiili ve {+cA} eşitlik hâli ekinden oluştuğunu belirtir. Bizce ekin ikinci unsuru eşitlik hâli ekine kaynaklık eden ve diğer sıfat-fiil eklerine gelen “çağ/çağ” sözcüğüdür. Sözcük zamanla ekleşmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mayacak kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁶¹⁸ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

TT: Ýöne *oňuşmazça* däl (*Ama uyuşamayacak kadar değil*) [**Kepb: s.75**]. Ýöne orakçylardan kimdir birine bu bagtyň miýesser etmejegine-de olar *düşünmezçe* bolmadylar (*Ama orakçılarından herhalde birine bu şansın kısmet olmacayağına da onlar anlamayacak kadar* olmadılar) [**HalH: s.11**]. Yoğsa gövrümi de göz *ülmezçe* dää / Sahaabı saldamlı/ Suuratam govı (*Yoksa büyüklüğü de görünmeyecek kadar değil / Cildi ağır/ Görünüşü de güzel*) [**AAŞ: s.146**]. Valla, baada *pikir berilmezçe* dää / Yalaňaç päälvaanıň murtunıň toví (*Vallahi, önemsenmeyecek kadar değil / Çıplak pehlivanın bıyığının kıvrımı*) [**AAŞ: s.146**]. Munuň sesini *eşitmezce* olaryň arasy şeýle daş hem dældi (*Onun sesini eşitmeyecek kadar onların arası uzak da değildi*) [**İABO: s.48**].

2. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: En önde oturan bir İsviçreli gazeteci ayaklarını *umursamazca* ileri uzatmış bekliyordu [**Cum: s.146**].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-maksızın, -madan” anlamında karşılıksız gerçekleştirme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Dillänmæzcə Mikayılın sazını özünə qaytardı [**AEE: s. 233**].

AT: Sadıq *dinmæzcə* sağ əlinin dörd barmağını yuxarı qaldıraraq adamların arasından özünə yol açmağa çalışdı [**QG: s. 168**]. Onlar *dinmæzcə* bir an bir-birinə baxdılar [**CinC: 323**].

1.2.8.4.1. {-mAzcAsInA}

Yapı:

{-mAz} [sıfat-fiil eki] + {+cA} [eşitlik hâli eki] + {+sı} [3.tş iyelik eki] + {+(n)A} [yönelme hâli eki] unsurlarının kalıplaşmasından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Kız, perişan saçlarını şehzadenin dizine dökerek cemâlini kah güneşten bile kıskanırcasına bütün bütün örter, kâh bir dakikacık hasretine tahammül *edemezcesine* bir cihetini açar, temasında gaşy olur dururdu [**Cez: s.255**].

1.2.8.5. {-mAzmlİşçAsInA}

Yapı:

{-mAz} ve {-mİş} sıfat-fiil ekine , {+çA} [eşitlik hâli eki] + {+sı} [3.tş iyelik eki] + {+(n)A} [yönelme hâli eki] unsurlarının kalıplaşmasından oluşan {+cAsInA} eki getirilir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Nuh, üzerinde durmak *istemezmişçesine*, “Hiiç,” dedi, “Millet gene ‘Mur: istifa’ diye tutturdu [**Mur: s.387**].

1.2.8.6. {-mesde}

Yapı:

Bulunma hali eki almış {-mAs} sıfat-fiilinden oluşmuştur (Bayraktar, 2004:255).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleşme⁶¹⁹ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Andağ kıldı, kişi *körmesde* sarâyдын çık[tı] [**RKE: 133v/20**]. Unutup kıldı, kaçd kılmadı tégi, ümmetiniñ *bilmesde* kılğanın ‘özr aydım [**RKE: 212v/ 20-21**].

⁶¹⁹ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

1.2.8.6.1. {-mAzda} aşnu

Yapı:

{-mAzda} zarf-fiil ekine, “aşnu” son çekim edatı getirilmiştir.⁶²⁰

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: İlig yarlıkamaz negü sözleyin / *Ayıtmazda aşnu* negü ötneyin [KB: D959].

Yatıg evke ıdma çıkarma tişig / *Katılmazda aşnu* sınağıl kişig [KB: D1304].

Törütmezde aşnubayat bu ‘alem / Törüttü yorıttı bu levh-u kalem [KB: D2227].

Aydılar: emgettiler *kelmezde aşnu* bizke hem kelmişde kişin bizke. [KSKT: 28/12b1-3]. *Aymazda aşnu* ol vaktta kim körse sen kınını: eger bolsa maña evrölmek bolğatım eđgü işliglerdin [KSKT: 35/11b1-3].

HT: Sebeb ol erdi kim Ādem *yaratılmazda aşnu* Ādem oğlanları fesād kılğanlar, kan tökkenler tép ğıybet kıldılar [RKE: 8v/4-6]. Mevlî ‘azze ve celle Ādem *yaratmazda aşnu* yér yüziñe ħalîfe yaraturmen [RKE: 9v/18-20]. İbrāhim aydı: bâhası turur, *yémezde aşnu* bi’smi’llāhi’r-raĥmāni’r-rāĥim téñiz, tāmam kılmışda el-ĥamdü li’llāh téñiz [RKE: 59v/12-13].

1.2.8.6.2. {-mAZda} burun

Yapı:

{-mAZda} sıfat-fiil ekine, “burun” çekim edatı getirilmiştir.

⁶²⁰ {-mazda} (ve benzer örneklerde) zarf-fiil ekinin edatlı kullanımlarına bakılırsa {-mazda}’dan sonra gelen edatların karakteristik özelliği itibarıyla kendisinden önce ayrılma hâli eki alması gerekir. Biliyoruz ki Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminin ilk dönemlerinde, ayrılma hâli eki ile bulunma hâli eki aynı formda karşılanmıştır. (Hacıeminoğlu, 2003:30). Bu bakımdan zarf-fiilin edatlı ve edatsız kullanımlarındaki form aynı olsa da buradaki {-mışda} zarf-fiilinde bulunan {+da} eki, görevleri itibarıyla farklı (ayrılma hâli) hâl kategorisini işaret etmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Uluğ erür Tañrı erklig, sezā, éwmegil qur’ān birle qāzā *qılınmazda burun* saña anıñ yarlıgı, aygıl: ey idim, arturgıl maña bilmekni [KSKT: 31/87b1-88a1].
Aydı Fir‘avn: büttüñüz mü añar, destür *bérmesde burun* sizke? [KSKT: 28/9b1].

1.2.8.7. {-mAzdXn}**Yapı:**

Tarihî lehçeler ile çağdaş Azeri ve Türkmen Türkçesinde sıklıkla kullanılır. Ayrılma hâli eki almış {-mAz} sıfat-fiil ekinden meydana gelmiştir (Yüce,1999:103; Söyegov, 1999:446; 1981: 104). Bazı durumlarda araya iyelik eki alarak da kullanılabilir. Bu durum aslında ekin ekleşme sürecini tam olarak tamamlayamadığını gösterir (Söyegov, 1999: 446). Bazı araştırmacılar Türkmen Türkçesindeki {-mAzdXn} ve {-mAn} zarf-fiil eklerin, {-Xp} zarf-fiilin olumsuz formunu oluşturduğunu ifade eder (Hanser, 2003:120; Clark,1998:357; Blacher, 1997:176). Anadolu ağızlarında da kullanılmaktadır (Sezer, 2007:1882).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Kunüt qalsa açsa rükū‘da kişi / *Qaytmazdın* urğay sücüdğa başı / rükū‘ farīza kunüt vācib ol / Vacibdin qavīraq farīza işi [MM: 601-604].

EAT: Evvel kadîmden geldüm yir gök *yaradılmazdan* / ‘Arş-kürsî levh ü kalem hîç dahı *anılmazdan* [YED: 233/1]. Biz dahı muntazır olur-biz sizin-içün iki muşîbetden birisi ki Tañrı ta‘ālādan ‘azāb yitişmekdür yā bizüm *olmazdan* ‘azāb yitişmekdür, muntazır oluñuz sizün ‘āqıbetüñüz [KUR: 135a/9-10]. Bir iş taqdīm eylemeñüz Tañrı ta‘ālā hüküm *eylemezden* dahı resûlu'llāh hüküm *eylemezden* [KUR: 376b/9].

KOT: *Demezden* saña itme çüd-ı kerem / Veli hoşyār olcağ it derem [TN: 530]. Geh *açmazdan* ruhın eyler temāşā / Kenīzekdür diler māt ide hāşā [İN: 676]. Küffār şebihün *itmezden* mıkaddem bunlar küffāra şebihün eyleyeler [BV: 45b/23]. *Ölmezden* ölmüşüz güyâ hayâldir cismimiz / Zîrâ belürsizdir bizim memât ile hem sağımız [SFD: 39a/2-12]. Saña biz ‘aşık *olmazdan* ezel alayı bilmezdik / Berāy-ı def-i gam meyl-i mey-i gül-fāmı bilmezdik [HasD Gaz: 233/1].

TAT: Amma insan bir az ağuya dönmüş gödən gülləsinin ucundan, gərək hər sübh *tülkü durmazdan* dursun, gecə yarısı nadək tər tökə-tökə işləsin [AHSE: s.198]. Yer ilə göy bina *olmazdan* əqdəm / Nəsimi aşiq idi ol cəmalə [Nes cI: s.45]. Şu kəcbaz zülf aldı iki ruh müft / Dəxi *sürməzdən* ol xali piyadə [Hab: 5/3].

AT: Hansı üzüm sahəsində ot vurulur, səhərisi tezdən ala-toranda, tülkü *durmazdan* ora gedib dünəndən vurulan qurumuş otları yığardım [Er: s.42]. Bu o qədər gözlənilməz idi ki, Seyfəli nəşə çox qeyri-adi bir xəbər oxuyacağını zərfi *açmazdan* yəqin eləmişdi [SonB:s.78].

TT: İsmet paşanyñ Ankara gelip hökumet we mejlis bilen *duşuşmazdan*, meniñ bilen duşuşmagyny, gepleşmegini erbet maksada yorupdyrlar (*İsmet Paşa'nın Ankara'ya gelip, Hükümet'le ve Meclis'le temas etmeden önce, benimle buluşup görüşmesi sakıncalı sayılmış*) [Tnut: s.794]. Ol hāzir hiç kime sorag bermeyār, çünki köp zatlary *soramazdan* bilip durdy (*O şimdi kimseye soru sordurmuyor, çünkü çoğu şeyi sorulmadan önce bildi*) [İABO: s.135].

2. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Ancağ ben varup gelince hüsni nazarıñuz ve himmet ‘aleyhi gez *urmazdan* devr eylemeye [MŞeh: 224a/1-2].

TT: Adamlara erkiñ *yétmezden* maksadyña ýetmek yok. (*Adamlara gücün yetmezse maksadına ulaşamazsın*) [Kepb: s.141].

3. Ana cümlelerin yüklemine, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleştirme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Beydak-ı hâl-i ruhuñ zülfüñle mestûr eyleme / Almaga şâhum gönül ferzânesin *açmazdan* [Bak Gaz: 364/2]. Elem çekdi fehm itmeyen râzdan / Ne reng oldı gör halka *açmazdan* [CK: 1842].

TT: Ol hâzir hiç kime sorag bermeýär, çünki köp zatlary *soramazdan* bilip durdy (*O şimdi hiç kimseye soru sormuyor, çünkü çoğu kişileri sormaksızın biliyordu*) [İABO: s.135]. Şonsuz hem alan habarymyzy oňat *barlamazdan* we belli bir maksatnama *düzmezden* işlemek güýç-kuwwatlaryñ ýitgisine ýol açýar (*Zaten aldığımız haberi iyice kontrol etmeden ve belirli bir program yapmadan çalışmak, kuvvetlerin kaybına yol açıyor*) [Tnut: s.70]. Men hiç gözümü *gyrpmadan* we *çekinmezden* “yok diýýärin (*Ben hiç gözümü kırpaksızın ve çekinmeksizin hayır diyorum*) [Tnut: s.916]. Ahyrsoňunda bol köýnekli tagsyr Hökümdar, özüni *tanatmazdan*, ekabyr oglanjykdan sorady (*Ensonunda rahat gömlekli zalim Hükümdar, kendini tanıtmaaksızın yaşça büyük olan çocuktan sordu*) [Kepb: s.292]. Atasynyñ ýurduny ondan *idin soramazdan* satypdyrlar (*Atasının yurdunu ondan izin almaksızın satmışlar*) [BöT: s.212].

4. Türkmen Türkçesinde “gara-” tabanına gelerek ve kalıplaşarak “rağmen” anlamında edat yapar (Söyegov, 1981: 109).

TT: Ýöne, käbir harsallyklaryñ *bardygyňa garamazdan*, biziñ tejribämiz günsaýyn artyp barýar (*Ama bazı kabalıkların var olmasına rağmen, bizim tecrübemiz her gün artıyor*) [Kepb: s.119]. Men öz wagtymyñ *çäklidigine garamazdan*, Günorta goňşymyzdan gelen delegasiýany kabul edýärin (*Ben kendi vaktimin sınırlı olmasına rağmen doğu komşumuzdan gele delegasyonu kabul ediyorum*) [Kepb: s.224]. *Ýaşlygyňa garamazdan*, ol indi ýagşyny-ýamany, oňatlygy-erbetligi saýgaryp bilýär (*Yaşlılığına rağmen, o şimdi iyiyi-kötüyü, güzeli-çirkini ayırdediyor*) [BöT: s.133]. Jenaplar, bu gezek gije ýarysyndan soňra, sagat 6.10-a *gelmegine garamazdan*, gepleşiği üçünji bölümüniň açylmagyna men sebäp boldum (*Efendiler bu defa gece*

yarısından sonra, saat 6.10'a gelmiş olmasına rağmen, üçüncü safhanın açılmasına ben sebep oldum) [Tnut: s.213]. Pursadyň we *mümkünçiligiň bolandygyna garamazdan*, türkmenler söweşlerde yza geçmandyrlar (*Fırsatın ve imkan olmasına rağmen, Türkmenler savaşlarda aşırıya kaçmamıştır*) [AADŞ: s.196].

1.2.8.7.1. {-mAzdXn} ön/ön

Yapı:

{-mAzdXn} zarf-fiiline, “ön” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Zaħm *yimezdin ön* tipre yürigil / Kılur sol qol bile ‘ışkım işin bil [KHŞ: 3419].
Ajun cādusıdın yahşı hāzer kıl / Sehl tutma qatıg *tutmazdın ön* bil [KHŞ: 1202].

EAT: Beñi baydaqları *sürmezdin ön* at / Felek satrancınuñ şahın kılur māt [SHŞ: 1027]. Bir qavl oldur kim murād andan ş`ol deñizdür kim ‘arş altuna varur, deriñligi beş yüz yıllık yoldur, ħalāyık ba`ş *olmazdan ön* yağacak yağmur ol deñizden yağar, ol yağmur-ıla ādemīlerüñ gevdeleri ot gibi biter, andan soñra cān gelür [İKT: 12b/17-20]. Ölmege yil sen dahı ölmeği ön / Anda diril bunda öl *ölmezden ön* [MUM: 1932]. Ölüm *irmezden ön* irdi elem uş / Getürdi maħmilüm bu Ka‘be‘ye uş [Işk: 2161]. Bu şerbeti *içmezden ön* iki kara helīle ve besbāse ve çekürdegi çıkmamış üzüm ve ġārīķūn ve şahm-ı ħanzal ve nemek-i hindī her birinden dögilmiş birer deng balıla yoguralar [MÜŞ: M132a/10-12].

KOT: Bir türbedür vücūda *gelmezden ön* yapılmış / Dārū‘l beķā degüldür bu künbed-i muraşsa‘ [Beh Kas: 237/4]. Sādedür ālāyış-i tenden çü rūħ-ı pākümüz / Ölmişüz *ölmezden ön* yokdur ecelden bākümüz [VUSD Gaz: 73/1].

TAT: *Ölməzdən ön* ölmək gərək / Varıb onda ölməz ola [Hat. s. 348].

ET: Bir yahşı är alsa yaman hatını / *Ölmezdin öñ* gūra giren yalıdur [Zel: 44/15-16].
Magrupı, sen sayrat baş gün tiliñni / Kaza okı *gelmezden öñ* tiliñni [Mag: s.107].

TTT: Magrupı, sen sayrat baş gün tiliñni / Kaza okı, *gelmezden öñ* tiliñni [Mag: s.107].

TT: Horluga duçar *bolmazdan öñ* adam gözle (*Sıkıntı yakalanmadan önce insan bekle*) [Kepb: s.175]. Şunuñ ýalyda, bir zat *diýmezden öñ*, onuñ, ýuwýan ýaly, ellerini owkalaşdyrmasy bardy (*Bunun gibi bir şey demeden önce, onun yıkamış gibi ellerini ovuşturması bardı*) [BöT: s.25]. Năbileýin, öñden gelyän yrym-da, oglum, tăze jaýa *göçüp barmazdan öñ*, hemişe ilki içinde duz goýup gaýdylyar (*Ne bileyim eskiden kalan hurafe de oğlum yeni eve geçmeden önce her zaman ilk olarak içine tuz bıraktılar*) [AHR: s.61]. Aýgytly hüjüme *geçmezden öñ* adamynyñ ömründe iñ ýakymly pursat bolan ilkinji posamy ýatladym (*Cesurca saldırıya geçmeden önce insanın ömrünün en güzel anı olan öpüşmemi hatırladım*) [HalH: s.30]. *Çagyrylmazdan öñ* saçak başyna geçmeli dälmiş, şeytanyñ şägirdi bolarsyñ (*Çağrılmadan önce masa başına geçmemeliymiş, yoksa şeytanın öğrencisi olursun*) [THa: s.90].

1.2.8.7.2. {-mAzdXn} burun/burunrak

Yapı:

{-mAzdXn} zarf-fiiline, “burun/burunrak” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Sergil anıñ üze, ayurlar: tesbîh aygıl idîñe, şükr aymak birle aşnu kün tuğmazda hem *burun batmazdın* [KSKT: 37/80a1-80b1].

HT: Taķı bir luķma aēzımēa ķatar bolsam, andaē sēzer-men kim bu luķmanı *çeynemezdin burunrak* ĥaķ te ‘ālā cānımnı ķabz ķılēay, tep [NF: 433/17]. Taķı bir

qadamumnı atlasam, andağ sézer-men kim taqı bir qadamumnı *atlamazdın burunraq* haq te ‘ālā cānımnı qabz kılğay, tep [NF: 434/1-2]. Medīnege *barmasdın éki yıl burun*, andın soñ mi‘rāc tüninde bu bés vaqt namāz farīya boldı [RKE: 194v/6-8]. Kendü yeringe oturtdı anı kāle *bérmezdın burun* aldı andın yarmaqlarını, selem bay‘ı bağladı [ME: 212/6]. Lūt olarnı evge kıvürdi kızlarıña ta‘ām anuqlañ tédi, konuqlar yésünler tañ *atmazdın burun* éldin çıksunlar, bu yawuzlar tuymasın tédi [RKE: 60r/21; 60v/1]. Burun yalavaçlıq zāhir kıldı aydı: sizge aytu béreyin yawuz iş *kelmesdın burun*. [RKE: 88r/20-21].

EAT: Ehl-i kitābdan ba‘zısı yahūdīlerden, naşrānīlerden *ölmezden burun* kıyāmet güninde anlar üstine tanuq olsa gerek [KUR: 71b/9-10]. Eger saña göstersevüz anlara va‘de eylegen nesnenüñ ba‘zısını ‘azāblerden dünyāda yā seni qabz eylesevüz *göstermezden burun* anlar rucū‘ını bizedür, cezāsın virsevüz gerek [KUR: 147b/9-10]. Vaḥy tamām *olmazdan burun* vaḥy telaqqī eyleme Cebrā’ıl’dan [KUR: 223b/2]. İmān mı getürdüñüz aña size destür *virmezden burun*? [KUR: 259a/10].

TTT: Çarḥ-ı keçrev al edip, yolıña qurdı duzağı / Tā ki *ölmezden burunraq*, eyledi göz tussağı [Zel: 106/21-22]. Könlüm, yüzlen biribara, / Dünyeden *geçmezden burun* [Ket: s.138]. İşiginde kepen donun / Mollalar *biçmezden burun* [Ket: s.138]. Sağlığın qadrini bilgin *hasta bolmazdın burun* / Hastalık şükrini kılğın tā ki *ölmezden burun* [MAD: 61/1-2]. Hey haberin bar mıdur bu dünyānıñ mihmānı sen / Azıqın tayyār kıl kervān *çıkmazdın burun* [MAD: 61/19-20].

TT: Düz yerin gadyryny bil, derya *girmezden burun* (Düz yerin kıymetini bil, denize *girmeden önce*) [TNAS: s.129]. Gaharın gelecek bolsa, yüz gezek saana / Yumruk *salmazdın burun* saana müñ gezek (Öfkelenecek olursan, yüz kere say / Yumruk *salmadan önce say bin kere*) [AAS: s.354].

1.2.8.7.3. {-mAzdIn} aşnu/aşnurak

Yapı:

{-mAzdIn} zarf-fiiline, “aşnu/aşnurak” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Kaşa nezr-i mutlak ya şavm-ı zihār/ Yā keffāret uşbu oruç kim tutar / Tañ *atmazdın aşnu* kerek niyyeti/delil rūze tutmaslık ol kün yarar [MM: 187b/167]. Muhammed *tuğmazdın aşnu* örümçük bu éwini tokımış bolğay [NF: 21/15]. Sini *tipmezdın aşnu* sen anı tip / Yakın kilme ısanıp bar halas tip [KHŞ: 1803]. Boğaz *tutmazdın aşnurağ* koy āhır / Bōri izinge barma iy koy āhır [KHŞ: 2572]. Bir İbrāhīm-i halilni mancınikğa urup otğa atmışda sidretü’l-müntehādin kanat tokıp otğa *tüşmezdın aşnu* tutdum [RKE: 71r/14-15].

1.2.8.7.4. {-mAZdXn} oza/ozal

Yapı:

{-mAZdXn} zarf-fiiline, “oza/ozal” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Peygāambar ‘as peygāambarlık *kelmezdın oza* rāst tüşler körü başladı [NF:7/4]. Velikin hüseyin razhu taķı şehid *bolmazdın oza* şehadatınıñ eşeri Peygāambar ‘as’ka ma‘lūm bolmış erdi [NF: 178/5-6]. Ol kıyāmat küni *kelmesdın oza* kim anıñ içinde altun taķı yok kümüş taķı yok [NF: 390/1]. Taķı bu Hārūt taķı Mārūtnuñ atları *ma‘şiyat kılmazdın oza* ‘Azā taķı ‘Azāyā erdi [NF:367/17-368/1]. Müslim bin ‘Aķıl bu çerig *kelmezdın oza* hüseyınka bitig idmiş erdi, Kūfe halkı kamuğ bey‘at kıldılar, terk kelgil, tep [RKE: 245v/1-2].

TT: Ertesi gökde yalbyrap Gün dogan dessine, işli-işine *dargamazdan ozal* kolhoz pravleniyesiniñ kontoryna gitmek için belleşilen yerde üyşüp adam tükellenende Gabak şahyr tapylmady (*Sabah ışik parlattan güneş doğar doğmaz işli işine gitmeden önce* kolhoz yönetiminin ofisine gitmek için anlaşılan yerde toplanan insan

sayılındığında Gabak şair bulunamadı) [EgG: s.58]. Üsti gymmatbahaly mata örtgüli giñiş stoluñ añrysyna geçip **oturmazdan ozal** ätiyaçdan onuñ daşyndan iki-üç gezek aýlanyp çykdy (*Üzeri değerli kumaş örtülü geniş masanın arkasına geçip oturmadañ önce ihtiyaçtan onun dışından iki üç kez dönerek çıktı*) [Kepb: s.72-73]. Sebäbi ol Gurbanmämmediñ guýyny **gazyp başlamazdan ozal** şol töwerekleri ädimme-ädim öwrenip çykyşyny öz gözleri bilen görüpdü (*Çünkü o Gurbanmehmet'in kuyuyu kazmaya başlamadañ önce o çevreyi iyice öğrenip çıkışını kendi gözleriyle görmüş*) [BöT: s.80-81]. Patyşam, **ölmezden ozal** iki rekat namaz okamaga wagt berjekmi? (*Padişahım, ölmeden önce iki rekat namaz kılmaya zaman tanıyacak mı?*) [THE: s.27]. Bagyşlañ, ýöne şertnama **baglaşmazdan ozal** siziñ adyñyzy soramasy gerek... (*Bağışlayın mukavele imzalanmadan önce sizin adınızı sorması gerek*) [Kepb: s.108].

1.2.8.7.5. {-mAzdXn} öñdin/öñdün

Yapı:

{-mAzdAn} zarfiiline, “öñdin/öñdün” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Begüm Dehhāniye **ölmezdin öñdin** / Tapuñña érmege imkānı yok mı [MN: 173/8]. Néçe bir yata sen ğafletde é yār / Ecel **érmezden öñdin** émdi oyan [Çarh: 13]. Kevser havzına talanlar **ölmezdin öñdin** ölenler / Nefsini düşmān bilenler konar Tûbâ dallarına [YED: 345/6]. Ya‘nī Rabbumuz halkını **yaratmazdan öñdin** ne yirde idi? [İKT: 5a/14]. Cālinus eydür ol kişi kim kendözinde mizācına muvāfık degül hılt sizer bahār faşlında gidermege cehd eylesün ziyān **eylemezden öñdin** müşhil içmek bahār faşlında kuvvetlü gerekmez [HS: 25a/7-10].

KOT: ‘İsā peygāMBER dūnyāya **gelmezden öñdin** biñ iki yüz yıl miqdārı varidi [TAO: 52b/1-2]. Deccāl-i la‘īn **çıkamazdan öñdin** bir dağı seyfile alına [TAO:

81a/2-3]. Dōstlar bu cān u dil *çıkmazdan öndin* bir nefes / Ol Mesîhā-dem melek yüzlü nigārumdan meded [**Muhb: 334/5**].

TAT: Ölə gör eşq ilə *ölməzdən öndin* / Demə, ölmədən öndin ölmək olmaz [**ŞİGD: 117/5**].

1.2.8.7.6. {-mAzdan} öñürdi

Yapı:

{-mAzdan} zarf-fiiline, “öñürdi” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ammā ben *gelmezden öñürdi* çıkup ol haberden alup dostlarına haber virürleridi [**TTS: 143-14a/3-4**].

TT: Institut bilen tanyşlyga *başlamazdan öñürti* az-owlak garbak-gurbak edinseñiz biçeme bolmaz (*Enstitü ile tanışlığa başlamadan önce biraz ısırırsanız rahatsız olmaz*) [**Kepb: s.113**]. Onda men hāzir telewideniýäni bu ýere *çagyrmazdan öñürti* hemme zady başdan-ayak gözden geçirmek isleýärin (*Ben şimdi televizyonu çağırmadan önce her şeyi baştan ayağa gözden geçirmek isterim*) [**Kepb: s.219**]. Dokap *başlamazdan öñürti* 15 sm uzynlykdaky seçeklik yerini bellemeli (*Dokumaya başlamadan önce 15 cm uzunluktaki saçaklık yerini bellemeli*) [**YTA: s.24**]. Sen ýurdy bolgusyz ideýalar bilen *hapalamazdan öñürti* ilki onuñ zibilini çöplemäni öwren! (*Sen yurdu boş düşüncelerle kirletmeden önce ilk olarak onun çöpünü toplamayı öğren*) [**MTH: s.148**].

1.2.8.7.7. {-mezden} önce

Yapı:

{-mAzdan} zarf-fiiline, “önce” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*madan önce, -mezden önce*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Son komaya *girmezden biraz önce* Atatürk'ün son sualı: “—*Saat kaç?*” demek olur... [TEKA c.III: s.529-530].

1.2.8.7.8. {-mAzdan} evvel/owal/evvelce**Yapı:**

{-mAzdan} zarf-fiilinden sonra, “evvel/owal/evvelce” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*madan önce*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:338).

EAT: Hazret-i Resül ‘aleyhi’s-selam ferişte *görmezden evvel* yigirmi yıl rü’ya-yı şâliha gördü [MG: 39a/13-14].

KOT: ‘Acabā bu benüm derdüme ne çāre ola ki *ölmezden evvel* ben de tedārükim görsem, öñ soñ ölüm ħod muḳarrer, imdi baña çāre ne olmaḳ gerekdür [Meh: 29a/10-12]. Ammā ben ol evvelki yağı cem‘ *itmezden evvel* bu yağı kullandurdum [MenN: 62b/9-10]. Vezāretle be-kām *olmazdan evvel* fikri dermiş ol / Rızā-yı ḥaḳḳı taḥsīl itmege bir ḥayr-ı müsteṣnā [EFİD Tar: 24/3]. Hey gice tıfl-ı belâ-engîz olur kim nicesin / Mihnet-i ‘aşkı *cevân olmazdan evvel* itdi pîr [Bak Gaz: 145/2]. Dāne-i ḥāl ile ol *virmezden evvelce* firîb / Murğ-ı dil şayd eyleyen gīsūya oldum mübtelā [EHD Gaz: 15/2]. Āteş-i hicrân ile *yanmazdan evvel* cān u dil / Şora gelmez mi ‘aceb ol lebleri ‘îsî-nefes [Muhb: 1222/4].

TAT: Nöqsanları saymağa *başlamazdan əvvəl* bilmək lazımdır ki, teatr nə olan şeydir [MFAE cII: s.177]. habelə imtiyazı *verməzdən əvvəl* dövlətin ona təqdim edilən ixtiranın ixtiraçı tərəfindən oğurlanıb-oğurlanmadığı haqqında təhqiqat

aparması da yanlış bir işdir [MFAE cII: s.186]. Ayrı-ayrı yazılıb bitişməyən hərflər, kufi xətti meydana *gəlməzdən əvvəl* ərəblərdə, Himyər tayfasında da mövcud olub işlənildirdi [MFAE cIII: s.153]. Əsl məqsədim *ölməzdən əvvəl* bir nüsxə oraya göndərmək idi [MFAE cIII: s.245].

AT: Məhkəməyə *çağırılmazdan əvvəl* məlum oldu ki, İsmayıl kişiyyə iş düşür [QG: s. 320]. Özünüz də israr edirsiniz ki, bir adam cinayət *etməzdən əvvəl* həmişə xəstə olur [CinC: s.267]. Mən dalğalar *qayıtmazdan əvvəl* evdə olmaq istəyirəm [BHN: s.181]. Siqaretini *yandırmazdan əvvəl* düşünlənmiş qaşlarının altından sınaıyıcı sual dolu nəzərlərlə bildirdi [Er: s.67]. İş belə getsə hələ qorxunc Monkalmla üz-üzə *gəlməzdən əvvəl* Koranın da mənim də işimiz bitər [SMoh: s.25].

TTT: Muhammed Mekkedin *turmazdın evvel* /İgeçdi niçe vaxt kâfirler bilen [Zel: 25/1-2]. Dostlar, dünyanın sapaşın / *Ötmezden ovval* sürever [Ket: s.166]. Acal çeki-giribanın / *Tutmazdan ovval* sürever [Ket: s.166]. Bul panı dünyeden adın / *Yitmesden ovval* sürever [Ket: s. 166]. Gerçe naşihatdur illere sözüñ / İle *aytmazdın evvel* tutagör özüñ [MAD: 43/17-18].

TT: Mundan başqa, Ystambulda milli mejlise *girməzden oval*, hormatly millet wekilleriniñ aňsatlyk bilen ýere ýygmanyşyp biljek bolan kâbir ýerlerde ýygnanyp, aşakdaky hususlary ara alyp maslahatlaşmaklary we maslahatyñ netijesiniñ umumlaşdyrylmagy üçin bulary wekilçilik toparyna habar berilmeginiñ gerekdiği bellenildi (*Bundan başka, İstanbul'da Millî Meclis'e girmeden önce, kolayca bir araya gelebilecekleri bazı yerlerde toplanıp aşağıdaki hususları Hey'et- Temsiliye'ye bildirmeleri gerekli görülmüştür*) [Tnut: s.318].

TüT: Oğlan ve kız, karı koca *olmazdan evvel*, ana ve babadan gizli aşık ve mâşuka, yani “zâni” ve “zâniye” oluyorlardı [KirK: s.54]. *Gitmezden evvel*, bilekleri ipincecik, benzi sapsarıydı ve gözlerinde fer kalmamıştı [KirK: s.90]. Romanları sabahleyin yatakta okur, Külötruj'un, San Jen'in *yatmazdan evvel* resimlerine bakardı [Asil: s.79].

1.2.8.7.9. {-mAzdan} qabaq

Yapı:

{-mAzdan} zarf-fiilinden sonra, “qabaq” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Kağızın əhvalatını *öyrənməzdən qabaq* istəyirəm onları Qocaqurd bəyləri ilə müxtəsər tanış edim [AHSE cII: s.66]. Axşam yatmağa *getməzdən qabaq* Nərimana dedi [AHSE cII: s.306].

AT: Bu əhvalat lap qədim zamanlarda, mən hələ dünyaya göz açıb nağıllar söyləməyə *başlamazdan qabaq* olub [BHN: s.339]. Pişiyi səhər tezdən, işə *getməzdən qabaq* zor-bəla tutdular [SonB:s.100]. Biz hələ günəş *doğmazdan çox qabaq* buradan çıxıb yola düşəcəyik, minqləri yuxuya verib Eduard fortuna çatmaq üçün tələsməli olacağıq [SMoh: s.69]. Maarif müdirinin təhdidli və təkidli suallarına necə, nə cavab verdiyimi *deməzdən qabaq* istəyirəm söhbətimizin əvvəlinə, kəndə getdiyim günlərə qayıdam [MCSE: s.150]. Bizim nümayəndələrimiz məclisi-müəssisəyə *getməzdən qabaq* bu barədə qəti bir qərar çıxarsalar, daha da gözəl olar [YVÇE cIII: s.233].

1.2.8.7.10. {-mazdan} başga

Yapı:

{-mazdan} zarf-fiilinden sonra, “başga” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-maktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Ruhy esas *bolmazdan başga* hiç bir nərsələr, hatda ykdysady mümkünçiliklerem, beyleki yağdaýlaram milleti aňladyp bilmez, milleti düzüp bilmez. (*Ruhy temel*

olmaktan başka hiçbir şey, hatta ekonomik imkanlarda böyle durumlarda milleti anlatmaz, milleti dizemez) [AADŞ:s.68].

1.2.8.7.11. {-mAz+ie+dAn}

1.2.8.7.11.1. {-mAz+ie+dAn} öñürti

Yapı:

Arasına iyelik eki almış {-mAzdXn} birleşik zarf-fiilinden sonra, “öñürti/öñ” son çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Uş imdi vakt irür kim raħm kılğay / Ağakdın *tüşmezimdin öñ* ıul alğay [KHŞ: 1566].

TT: Halkara praktikasyna görä, Konstitusiýanyň teksti *kabul edilmezinden öñürti* ýazylmaly, şeýle dälmi, ýoldaş Larin? (*Uluslararası usule göre, anayasa metni kabul edilmeden önce yazılmalı, öyle değil mi Yoldaş Larin?*) [Kepb: s.314].

Çozmazımızdan öñürti ikimizem guyrugımızı suva sokup oturalı, soñ guyrugımızıñ tüylerinden doñan buzlar sallanışıp dursa, has haybatlı görneris diyip, maslahat edipdirler (*Hücum etmeden önce ikimiz de kuyruğumuzu suya sokup oturalım. Kuyruklarımız donup üzerlerinde buzlar sallanırsa çok heybetli görünürüz, diye konuşmuşlar*) [THM: s.56].

1.2.8.7.11.2. {-mAz+ie+dAn} öñünçe

Yapı:

Arasına iyelik eki girmiş {-mAzdXn} zarf-fiilinden sonra, “öñünçe” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Şu owaz *geläýmezinden öňinçä* Gunça, Hajy şo oturan otagynda ýatyp galaýar öýdüp oýlandy (*Bu ses gelmeden önce Gunça, Hacı şu oturduğu odada yatıyor, düşünüp duruyordu*) [OwA: s.53]. Dünýa ölçeginde birleşmäge *gidilmezinden öňinçä* sebitlerarasý birleşmeler bolup biler (*Dünya ölçüsünde bir birleşmeye gidilmeden önce, bölgeler arası birleşmeler yapılabilir*) [Tnut: s.787].

1.2.8.7.11.3. {-mAz+ie+dAn} ön**Yapı:**

Arasına iyelik eki almış {-mAzdXn} zarf-fiilinden sonra, “öň” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Emma haýyşyny *áýtmazyndan öň*, şypahanasy açyşy hakynda uzyn gürrüň berdi (*Ama isteğini söylemeden önce şifahanenin açılışı hakkında uzun sohbet etti*) [ÜNB: s.65]. Maňa oňat seljerip, hereket etmelidigini maslahat beren kişi bu maslahatyny meniň beren buýrukdyr taglymatymy doly ýerine ýetirip, wezipesinden *áýrilmazyndan öň* beren bolsady, onda has oňat hereket etdigi bolardy diýip düşünýärin (*Bana iyi idareyi tavsiye eden zat, bu tavsiye'yi, benim verdiğim emir ve talimatı hakkıyla yerine getirip görevi başından ayrılmadan önce yapmış olsaydı, daha içten hareket etmiş olurdu, sanırım*) [Tnut: s.65]. Elbetde, men ony *ölmezinden öň* gördüm (*Elbette, ben onu ölmeden önce gördüm*) [Kepb: s.271]. Emma haýyşyny *áýtmazyndan öň*, şypahanany açyşy hakynda gürrüň berdi (*Ama isteğini söylemeden önce hastaneyi açışı hakkında konuşma yaptı*) [ÜNB: s.65]. Şu sowalyň çözgüdine *girişmezimden öň* Beýik Saparmyrat Türkmenbaşynyň Ruhnamasyndan bir parçany okyjylarymyzyň dykgatyna ýetirmegi makul bilýäris

(*Şu sorunun çözümüne geçmeden önce Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın Ruhnamesi'ndeki bir parçayı okuyucularımızın dikkatine çekmeyi önemli buluyoruz*) [AADŞ: s.96].

1.2.8.7.11.4. {-mAz+ie+dAn} **burun**

Yapı:

Arasına iyelik eki almış {-mAzdXn} zarf-fiilinden sonra, “*burun*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Geçmezinden burun işin bitirsen / Yola düşsen, coşa- coşa gidersen [Ket: s.154]. Özün yamanlardan yağşa saylagıl / *Geçmezinden burun* yükün taylagıl [Ket: s.168].

1.2.8.7.11.5. {-mAz+ie+dAn} **ozal**

Yapı:

Arasına iyelik eki almış {-mAzdXn} zarf-fiilinden sonra, “*ozal*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Men patyşa bilen görüşmezinden ozal ýaman hyýalım bardy (*Ben padişah ile görüşmeden önce çok hayalim vardı*) [Hum: s.79]. Meni iýceğini bilýärin veli, *iýmeziñden ozal* meniñ çyn adymy bir tut-da-diyen (*Beni yiyeceğini biliyorum. Fakat yemeden önce benim esas adımlı söyle, demiş*) [THM: s.64]. Garýagdy özi *gelmezinden ozal* öz ýoldaşlarynyň çeken zähmetlerini diňe şondan soň gördi

(*Karyağdı kendi gelmeden önce kendi yoldaşlarının çektiği sıkıntıları o zamandan sonra gördü*) [İABO: s.156].

1.2.8.7.11.6. {-mAz+ie+dAn} evvel/owal

Yapı:

Arasına iyelik eki almış {-mAzdXn} zarf-fiilinden sonra, “evvel/owal” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan önce, -mezden önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: *Ötmezinden oval* gardaşın yası / Sana degdi körpe guzın ızası [Ket: s.111].

TT: İsmet paşa men Ystambuldan *gaytmazymdan owalam*, ol men bilen bilelikde hyzmatdaşlyk edipdi (*İsmet Paşa, benim, İstanbul’dan ayrılmamdan önce benimle işbirliği yapmıştı*) [Tnut: s.501].

1.2.8.8. {-mAz} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.8.8.1. {-mAz} vakt

Yapı:

{-mAz} sıfat-fiili ve “vakt” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar. “-AcAğI zaman” anlamındadır.

EAT: Ahvâlden cevâb *gelmez vakt* olur ki cevâb gelür tamâm cevâb *olmaz vakt* olur ki su’âle muṭabık olmaz [MG: 260a/11-13].

1.2.8.8.2. {-mAz} deyü

Yapı:

{-mAz} sıfat-fiiline, çekim edatı gibi kullanılan “*deyü*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, dışından” anlamıyla sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Bu saķış birle bir sā‘at oturdı / Oturmak yahşı *irmez tiyü* turdı [KHŞ: 356]

KOT: Turmaz aglarsın be hecrî yâra el *ermez deyü* / Var-ısa gönlüñ senüñ ol kâmeti bâlâdadur [HecD: 46/5].

1.2.8.8.3. {-mAz} üçün

Yapı:

{-mAz} sıfat-fiiline, “*üçün*” çekim edatı getirilmiştir. Özbek Türkçesinde de zarf-fiil eki olarak kullanılmaktadır (Tolkun, 2009:243).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, dışından” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Yene alku buyanlar barça anta *tutulmaz üçün* anın antag titir (*Yine bütün iyiliklerin hepsi orada tutulmaz olduğu için böyledir*)⁶²¹ [AY: 156/16-17]. Bahşı ol vasubandu bahşıka ikileyü sizik kılu anıng yörügi *bütmez üçün* anın tartıp suduruğ osuğsayu sözler (*Hoca o Vasubandhu Hoca'ya onun izahı bitmediği için yeniden şüphe hâsıl ederek, bu yüzden Sûtra'yı ileri sürüp örnek göstermek isteyerek [şöyle] ister*) [Üİ: 113a/5-6]. Anvantlardın tıtağlartın toğmış b(e)lgürmiş *ermez üçün* oxşatğalı bultuğmaz ([onlar] sebeplerden doğmuş, belirmiş *olmadıkları için karşılaştırılmazlar*) [ETİF: s.102]. Töz yaruk yaşukug *bilmez üçün* kentü özi

⁶²¹ Çev. Ölmez, 1991:46.

korkmuş belinglemiş teg bolup köngüllüg et'özüg andirabu tutar (*Asıl aydınlığı bilmediği için kendi kendine korkmuş gibi olup gönül sahibi [olan] vücudu varlık ortasında tutar*) [BTÇM: s.82].

KT: Könilik üçün kök añağın turur / *Yayılmaz üçün* yirde ot yim önür [KB: D5600].

HT: Ol mükāfāt su'ālğa tuş erdi ammā Mevlī didārın su'ālğa *tuş ermez üçün* bérmedi [RKE: 123r/10-11]. Kıyāmet kün bolmışda tamām körkleri tamām bolur ammā meñleri *bolmas üçün* körkleri bezekleri öksük turur [RKE: 215r/15-16]. Nelük barur-sen? tép maça sorgay,men ayğay-men: sen meni *sormas üçün*, tép [RKE: 234v/8-9].

1.2.8.8.3.1. {-mAz+ie} üçün

Yapı:

İyelik eki almış {-mAz} sıfat-fiil ekine “*üçün*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-dığı üçün, -dığından*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Bu kün burcı arslan bu burc tepremez / Evi *tepremezi üçün* artamaz [KB: D834].

1.2.8.8.4. {-mAz} teg

Yapı:

{-mAz} sıfat-fiili ve “*teg*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-maz gibi*” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eraslan, 1980:102).

OT: Körür közüm **körmez teg**, bilir biligim **bilmez teg** boldı (*Görür gözüm görmez gibi, bilir aklım bilmez gibi oldu*)⁶²² [KülT: K10].

KT: **Körünmez teg** ol tuzaqçı saña / Bu dünya neñi ol saçılmış meñe [KB: D3564].
Eşitür Tañrınıñ nişānlarını oqınur anıñ üze yana adaq tiker boynağı ançaqlı **eşitmez teg** anı, müjde bérgil añar açıtğan kın birle [KSKT: 36/91b1-92a1].

1.2.8.8.5. {-mAz} halde

Yapı:

{-mAz} sıfat-fiili ve “halda” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin fiiline, durum bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT:Raskolnikov bunu deyərək, birdən **dinməz halda** və gülümsəyərək əlini bacısına uzatdı [CinC: s.231].

1.2.8.8.6. {-mAz} şəkilde

Yapı:

{-mAz} sıfat-fiili ve “şəkilde” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin fiiline, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Bütün okuduğum kitaplار, Misel Zevako’lar, Jül Vern’ler, Aleksandr Duma’lar, Ahmet Mithat Efendi’ler, Vechi Bey’ler kafamda **silinmez şəkilde** yer tutmuşlardı [KüMM: s.50]. Ne yapacağına **karar veremez şəkilde** bakıyordu; öldürtmeli mi, geri mi göndermeli? [ŞahS: s.246].

⁶²² Çev. Ergin, 2010: 27.

1.2.8.8.7. {-mAz} biçimde

Yapı:

{-mAz} sıfat-fiili ve “*biçimde*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleline fiiline, tarz bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Onca kaçtığı şey, işte *önlenemez biçimde* burnunun ucundaydı şimdi [**ÖYat:** s.51-52].

1.2.8.8.8. {-mAz} gibi

Yapı:

{-mAz} sıfat-fiili ve “*gibi*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleline fiiline, tarz bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Kızları hiç *tanımaz gibi* davranıyorsun da seni âdeta safderun bir adam zannedeceğim geliyor [**CinH:** s.32]. Raporun çok cüretli muhtevası ve hatta yalnız Başkumandan Vekili Enver Paşaya değil de, Sadrazam Talât Paşaya da gönderilmek suretiyle göze çarpan merci tecavüzü gibi daha cüretli cepheleri düşünülürse, İsmet Bey (İnönü) gibi askerlik hiyerarşisine çok bağlı bir kurmayın, böyle bir teşebbüste Mustafa Kemal’le işbirliği, ismet Beyin mizacı ile *bağdaşamaz gibi* görünür [**TEKA cI:** s.274].

TüT: Sonra ben, her şeyden evvel beni beğenen erkekleri severim, siz ise kendinizden başka kimseyi *beğenmez gibi* görünüyorsunuz [**KirK:** s.36]. Bu iş uzun *sürmez gibi* geliyor [**KuY:** s.160].

1.2.8.8.9. {-mAz} yaly

Yapı:

{-mAz} sıfat-fiili ve “*yaly (yalı)*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin fiiline, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Ýöne pälíýamanlaryň eline *düşäýmez ýaly*, belki-de, häzirlikçe ol ony öz demir sandygynda saklar (*Ama kötü niyetlilerin eline düşmeyecek gibi belki de şimdi o onu kendi demir sandığında saklar*) [Kepb: s.303]. Menden soň hiç kese guýrugyny *bulamaz ýaly* ätiýaçdan bir aýagyny-da kes bu zaňňaryň (*Benden sonra hiç kimse guyrugunu bulamayacak gibi ihtiyattan bir ayağını da kes köpeğin*) [Kepb: s.214]. Zylyha yüzüniň reňkiniň wagty bilen *düzemez ýaly* bolandygyny, aýna seredip däl-de, aýasyny yüzüne eltende bildi (*Zeliha yüzünün renginin zamanla düzelmeyecek gibi olduğunu, aynaya bakarak değil de elini yüzüne götürünce anladı*) [MTH: s. 48]. Düýe köşegini *ysgar yaly*, süýdünü *yandırılmaz ýaly* şeyderdiler (*Deve yavrusunu koklayacak gibi, sütünü yandırmayacak gibi yapardılar*) [DMDM s:17].

2. Ana cümleinin yüklemine, “acak kadar” derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Pikir berseň / Haalaap *haalamaz yaalı* / Garınca bir göze iilyään zaadam dääł (*Dikkat edersen / Beğenip beğenmeyecek kadar / Karınca bir göze ilişkin şey de değil*) [AAŞ: s.272].

1.2.8.8.10 {-mAz} mı

Yapı:

Bazı durumlarda {-mAz} geniş zaman ekine “mI” soru edatı geldiğinde zaman kavramını ifade eden zarf-fiiller meydana gelir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -dığında, -ınca,” anlamında zamanda bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:357).

TüT: Ögile *olmaz mı*, cemâatle kırlarlar namazı / Güreşin gümler o esnâda mehîb incesazı [Sfh: s.319]. Önce peşrev yaparak, sonra *tutuşmazlar mı* / Güreş artık

kızıdır, hasmını tartar hasmı [Sfh: s.320]. Bir taraftan *verivermez mi* nihâyet patlak / Tekne kör kandil olur, yolcular allak bullak [Sfh: s.338].

1.2.9. {-mAlI} ⁶²³ Tabanı

1.2.9.1. {-mAlI} Sıfat-Fiili ve Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.9.1.1. {-mAlY(mAlI)} yerde

Yapı:

Türkmen Türkçesindeki {-mAlY} sıfat-fiil ekine, “*yerde (yerde)*” sözcüğünün getirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-acak yerde*” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Hakykatdanam, ençeme yerde käbir goşundaky gulluk edýän esgerler gozgalaňçylara garşy *söweşmeli yerde*, tersine, ýaraglaryny taşlap, obalaryna, şäherlerine gaýdypdylar (*Gerçekten de, birçok yerde, bazı ordu erleri âsilerle çarpısacak yerde, aksine silahlarını bırakarak köyelerine, memleketlerine dönüyorlardı*) [Tnut: s.531].

1.2.10. {-AsI} Tabanı

1.2.10.1. {-(y)AsIyA} ⁶²⁴

Yapı:

Yönelme hâli almış {-AsI} sıfat-fiil ekinden meydana gelmiştir (Korkmaz, 2003:1035; Yüce, 1999:113).

⁶²³ {-mAlI} eki Türkmen Türkçesinde sıfat-fiil eki olarak kullanılır (Doğan, 2007:574).

⁶²⁴ Anadolu ağızlarındaki varyantları için bk. Sezer, 2007:1882.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, tarz⁶²⁵ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Beyim senin bana meylin var ise ben seni *çıldırasıya* seviyorum [İnt: s.70].

Tüt: Bu sahneyi anılarında anlatan, ilk Meclis Mebuslarından Damar Arıkoğlu, o zaman genç bir insan olan Hacı Bayram Şeyhinin heybetli cübbesiyle sıraların üstünden nasıl sekerek, sıçrayarak kavgaya karıştığını, Operatör Emin Beyin *ölesiye* dövüldüğünü belgeleri ile açıklar [TEKA cII: s.349]. Hilmi Paşa babasının ikbal dönemlerini *doyasıya* yaşamış, dünya görmüş, kültürlü, birkaç dil konuşan, Fransız sanatından etkilenmiş, bolluğa ve savurganlığa alışmış bir beyzade olarak Paris sosyetesinde rüzgâr gibi esen ağabeyinden geri kalmak istemeyecekti [AdA: s.21]. Magandalar da sessizlikten, kendileriyle baş başa kalmaktan *ölesiye* korkuyorlar gibi geliyor bana [SiyS: s.44-45]. Ferhat Bey, bir serhatkulu gibi *ölesiye* vuruşan efendisinin yanından bir an bile ayrılmıyor, kendi mukadderatını şehzadenin mukadderatına bağlıyordu [YSSA: s.142]. Bunun yanı başında kendisinden yirmi yaş büyük bir koca tarafından *çıldırasıya* sevilmiş, tatlı şekilde şımartılmış olmanın verdiği bir yığın hususiyet daha vardı [Huz: s.152].

GT: Bizim Latinä geçmək için savaşıımız bir *ölüsüyä* dartışmaktı eniylen eski geeri kalmanın arasında [PubY: s.81]. Bän annadım, ani volontirlär genereli da Druku da korkutmuşular *ölüsüyä*, aklımca deerim, te, ne aarardınız buldunuz [PubY: s.114].

2.Ana cümleinin yüklemine, “ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ya‘nī şatu eyleseler hācīlar *gelesiye* [NHT: 50b/14]. Ve her kimüñ hażzı bu adlaruñ ahırındur ola, anuñ işi müstaķbele bağludur; *gelesiye* ta‘alluk dutar ve her bir kişiye bu keşfden anuñ tākātı kadarınca olur [TezE: 214a/13-214b/1-2].

⁶²⁵ Koç (1990:324) bu zarf-fiili, durum zarf-fiili olarak ifade etmiştir

3. Ana cümle yüklemine, “-*madan,-maksızın*” anlamında karşılıksız gerçekleşme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: ...işte karlı bir Başkent sabahı, içeriden Tezel’in ağlayışları hiç *durmamasıya* iki katlı beton yapının içine yayılırken Aysel, X’i, Y’yi ve Z’yi belirsiz bir denklemi vazgeçmeksizin çözmeye çalışıyor [ÖYat: s. 208].

4. Ana cümle yüklemine, “-*ıncaya kadar (-madan önce)*” anlamıyla zamanda öncelik işleviyle bağlanır. Ana cümledeki eylem yan cümledeki eylemden önce gerçekleşir.

KOT: Bire şakın gözüm nûrı öñine bak *diyesiye* kalmadı [MŞeh: 249b/22-23].

1.2.10.1.1. {-AsIyA} kadar⁶²⁶

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-AsI} sıfat-fiilinden sonra “*kadar*” çekim edatı gelmiştir. Anadolu ağızlarında sıkça kullanılan bu zarf-fiilin yönelme hâli eki almamış biçimi - (“-AsI kadar” ve fonetik varyantları)- de görülmektedir.⁶²⁷

İşlevi:

1. Ana cümle yüklemine, “-*ıncaya kadar*” anlamında zamanda sınırlama bldirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Ana cümle yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçekleşinceye kadar sürer.

TüT: Şah bunu duyunca şehirdeki Sünni evleri yeniden arattı ve bunu yapan askerlerinden bazılarını ibret-i âlem için meydanda astırdı, cesetleri *kokasıya kadar* da ağaçta bıraktırdı [ŞahS: s.58]. Öylece karanlık iyice *çökesiye kadar* göz göze bakışmışlar [ŞahS: s.321]. Dolunay ufuktan *kaybolasıya kadar* yıldız

⁶²⁶ Genellikle ağızlarda görülen {-AsIya} eki tek başına veya üzerine gelen “*kadar, dek, değin*” gibi edatlarla da sınırlama -*gel-esiye kadar, gör-esiye kadar* gibi (-ıncaya kadar anlamında) -işlevinde zarf-fiiller oluşturur (Üstüner, 2000: 81-82, 86; Yüce, 1999: 113-114). Ayrıca bu yapıya paralel olması bakımından “{-esiye} cek” yapısına da rastlanılmaktadır (Baha, 1931: 278). Bizce bu yapıdaki edat unsuru işlevlerinden biri de sınırlama olan “*çak*” sözcüğüdür.

⁶²⁷ Ek ve varyantları için bk. Sezer, 2007:1892.

kesem avuçlarımdaydı [**ŞahS: s.274**]. Öyle düşünüyor veya umut ediyorduk ki savaştan sağ çıkanlar, ölen kardeşlerinin intikamı için kendileri de *ölesiye kadar* bu zındıklarla savaşmaya devam edecekler, yollarda pusular kuracak [**ŞahS: s.260**].

2. Ana cümle yüklemine, “-ıncaya kadar (-madan önce)” anlamıyla zamanda öncelik işleviyle bağlanır. Ana cümledeki eylem yan cümledeki eylemden önce gerçekleşir.

Tüt: Arada sırada bir damla yaş daha yanaklarından süzülüp elimi ıslattı ve akşam serinliği *başlayasıya kadar* böylece tam üç saat baş başa kaldık [**ŞahS: s.351**].

3. Ana cümlelerin yüklemindeki hareketin, başka bir fiil hareketinin gerçekleşmesinin yanında onun yetinilmeyen bir ilâvesi olarak zarf-fiil grubunun hareketinin de gerçekleşmesiyle (yetinmezlikli ilâve) oluştuğunu belirtir.

Tüt: Onlar Tebriz'in usta dülgerlerinden taş yontucularına, ciltçilerinden nakkaşlarına, kâtiplerinden yöneticilerine *varasıya kadar* pek çok sanatkâr, âlim, usta ve hırfet erbabı adamlar ile aileleriydiler ve Sultan tarafından el üstünde tutuluyorlardı [**ŞahS: s.294**].

1.2.10.1.1.1. Ta ki... {-asıya} kadar

Yapı:

“*Ta*” bağlama edatı ile yönelme hâli eki almış {-ası} sıfat-fiilinden sonra gelen “*kadar*” çekim edatıyla oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Erzincan'dayken Kızıl- başların topyekûn bir bünye gibi direnmelerine hayran kalmış, oba ve boy asabiyetim şahlanmış, gurura kapılıp Şah'a gitme fikrini ciddi ciddi düşünür olmuştum. **Ta ki** yollarda zehirli ırmakları, çeşmeleri, kuyuları **göresiye kadar** [ŞahS: s.165].

1.2.10.2. {-AsI} Sıfat-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.10.2.1. {-AsI} vakt/vaktın

Yapı:

{-AsI} sıfat-fiil eki ve “vakt/vaktın” sözcüğünden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

EAT: Pusumuzu bî-temre [?] açmazıduķ /**Açılası vakt** olsa kaçmazıduķ [SN: 4304]. Ya‘nî dilerise secde **eylesi vaktın** ilkin yire elin kıoya, dilerise ilkin dizin kıoya, Mâlik kıavlında [NHT: 133b/11-12]. **Başlayası vakt** tekbirüñ öylesidür bayram gününüñ-kesmegi dördinci gündür, ırte namâzından şöñra [NHT: 81/15]. Eger ılıdmağa kaçd **édesin vakt** ola kim anuñ dahı âleti hâzır olmaya [MÜR: N110b/6]. İrüp **urası vakt** andan yıkıldı / Yaman kaçda binen atdan yıkıldı [HUN: 5666].

TAT:karşusından ol eri **sançasım vakt** deñedüm, göz uçı-y-ile ol ere bakdum [DK: D207/4-5].

1.2.10.2.2. {-ası} kadar

Yapı:

{-AsI} sıfat-fiil ekine, “kadar” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-acak kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: andan degme tekbir arasında üç gez sübhāna’llāh *diyesi kadar* sükūt eyleye [NHT: 81a/12-13].

1.2.10.2.2.1. {-ası+ie} kadarınca

Yapı:

İyelik eki almış {-AsI} sıfat-fiil ekine, “*kadarınca*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-acak kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Dünyada maḳām eyledüğüñ *kadarınca* ve gerek *kadarınca* dürişgil ve āḥırat-ıçun *durasuñ kadarınca* ve gerek *kadarınca* dürişgil [TET: 290b/9-11].

1.2.10.2.3. {-AsI+ie} denli

Yapı:

İyelik eki almış {-AsI} sıfat-fiil ekine, “*deñli*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-acak kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Eger sen anı *göresin deñli* ‘ālemi unıdasın didi andan ol yiri ol balıguñ iki қаşı arasında қарār dutdı [SK: 4a/3-4].

1.2.11. {-DAçI} Tabanı

1.2.11.1. {-DAçI} Sıfat-Fiili ve Edatlarla Kurulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.2.11.1.1. {-DAçI} üçün

Yapı:

{-DAÇI} sıfat-fiil ekine, “*üçün*” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-acağı için, -dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Kişig yinik körteçi nomug *uçuzladaçılar üçün* anın burxanlar anta togmaz (*İnsanı değersiz görenler [gördükleri] için, akideyi değersiz tutanlar [tuttukları için], o sebeple burkanlar orada doğmazlar*) [ETİF: s.64-65].

1.2.12. {-sXK} Tabanı**1.2.12.1. {-sigçe}****Yapı:**

{-sIK} sıfat-fiil eki ile {+çe} eşitlik hâli ekinden oluşmuştur (Eraslan, 1980:128). Bizce bu zarf-fiil eki, {-sIg} sıfat-fiili ile eşitlik hâli ekine de kaynaklık eden çok anlamlı-işlevli “*çak/çağ*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: *Tükesigçe* rtni yinçü ed tavar alıp öz balığıña uluşıña tegdiler (*Tükeninceye kadar [tükenir gibi, pekçok) cevher, inci, mal mülk alıp kendi şehirlerine, ülkelerine ulaştılar*) [ETİF: s.128].

**1.2.12.2. {-sXk} Sıfat-Fiil Tabanı ve Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile
Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar**

1.2.12.2.1. {-suk} üdde**Yapı:**

{-suk} sıfat-fiil eki ve “*üdde*” isminden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

EUT: Takı yeme kim kayu uzun tonlug tişi tınlıglar bo tengri tengrisi burkanıg bek katıg süzüük kirtgünç köngülin üküş atayu ögretig kılsarlar et'öz **kodgaysuk üdde** ol tengri tengrisi burkanıg körgeli bolgaylar (*Hatta bazı uzun giysili dişi canlılar, bu, tanrılar tanrısı Budayı sıkı, sağlam, temiz, inanca sahip gönülle pek çok [kez] anıp çalışsalar, vücudun bırakılacağı anda, o, tanrılar tanrısı Budayı görebilecekler*)⁶²⁹ [AY: 190/18-23; 191/1].

1.2.13. {-yUk} Tabanı

1.2.13.1. {-yUk+kA}

Yapı:

{+kA} yönelme hâli eki almış {-yUk} sıfat-fiil ekinden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Teñrige yağış ayık **birmeyükke** başın köşin ağrıdur (*Tanrıya kurban aşu vermedikleri için başlarını gözlerini ağrıtır*) [ETİF: s.18]. Ançulayu yime siz-ler hinayan açarılar m(a)xayan bağşılar-nıñ edgüsin [ed] remin **bilmeyükke** anın yañılımış sidan taplağıñızların b(e)k katıg tutar siz-ler (*Yine siz, Hinayāna üstadları, Mahāyāna öğretmenlerinin iyiliğini, faziletini bilmediğiniz için, o sebepten yanılmış sidan arzunuzu pek sıkı tutarsınız*) [ETİF: s.130].

1.2.13.1.1. {-yük+ie+ge}

Yapı:

İyelik eki almış {-yük} sıfat-fiil ekine, {+ge} yönelme hâli eki getirilmiştir.

⁶²⁹ Çev. Ölmez, 1991:72.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Sav söz *ötmeyükiñe* ülgülençsiz üküş oşmağımız suvsacağımız turdı (*Arada haber gelmediği için hadsiz üzüntümüz devam etti*) [ETİF: s.130].

1.2.13.2. {-yUk} Sıfat-Fiili ve Edatlarla Kurulan Zarf-Fiillik Yapılar**1.2.13.2.1. {-yuk} için****Yapı:**

{-yuk} sıfat-fiil ekine, “üçün” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Eraslan, 1980:131).

EUT: Birök takı *tuğmayuk üçün* tuğkuça erser anı takı tuğar tip tigeli bultuğmaz (*Eğer onlar henüz meydana gelmedikleri için doğacak iseler, onlar doğar diye söylenilemez*) [ETİF: s.131].

1.2.14. Sıfat-Fiil Görevindeki {-(I)yor}/{-(I)r,-(U)r}⁶²⁹ Şimdiki Zaman Eki ve {+cAsInA} eki ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

{+cAsInA} eki sıfat-fiiller üzerinde geldiğinde zarf-fiil yapar (Gülsevin, 2001:131). Bu bakımından Gülsevin (2001:131), Korkmaz (2003:1027) ve Banguoğlu (2004:439-440), {-(I)yor} ekinin sıfat-fiil eki gibi kullanıldığını belirtir. Ayrıca bazı kaynaklarda bu ek, tek olarak zarf-fiil başlığı altında da incelenmiştir⁶³⁰.

⁶²⁹ Azeri Türkçesi şimdiki zaman ekidir.

⁶³⁰ Bk. Ediskun, 2007:267; Gencan, 2001:441; Koç, 1990:317,324.

1.2.14.1. {-**(I)**yorcasına}

Yapı:

Sıfat-fiil görevindeki şimdiki zaman eki {-*(I)yor*}’a, {+ca} [*eşitlik hali eki*]+[3.tş *iyelik eki*]+{-*(n)a*} [*yönelme hâli eki*] unsurlarının kalıplaşmasından oluşmuş {+casına} eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Beni yeniden *doğuruyorcasına* bana bir analık daha et de ben de bundan sonra ömrümün sonuna kadar sana evlâtlık edeyim [**Gön: s.131**].

Tüt: Olayları nice bir tutkuyla, nice bir güçle anlattığını anımsadı, yeniden *yaşıyorcasına* [**İmp: s.383**]

1.2.14.1.1. {-**(ı)**yormuşçasına}

Yapı:

{-*(I)yormuş*} ekine, {+cA} [*eşitlik hâli eki*]+ [3.tş *iyelik eki*]+{-*(n)A*} [*yönelme hâli eki*] unsurlarının kalıplaşmasından oluşan {+cAsInA} eki getirilerek oluşturulmuştur. Korkmaz (2003:1027), {-*(I)yor*} ekinde olduğu gibi bu birleşik zarf-fiil ekinde de {-*(I)yormuş*} unsurunun sıfat-fiil eki gibi kullanıldığını belirtir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Sözün en doğrusu şudur ki biz burada sözümüzü zaten tarihe vâkıf olanlara hitap *ediyormuşçasına* bir ihtisar ile âdeta ihtar ve tezkâr yolunda söylemekteyiz [**Gön: s.83**]. O gece Râkım’ın sigara ve kahve vesaire hakkında Canan’a verdiği emirler âdeta şimdi bir mazlumun kanını dökerek henüz bıçağını silmekte bulunan yeniçeri zorbasının ağzından *çıkiyormuşçasına* bir tehevvrle çıkardı [**FBRE: s.180-181**].

TüT: Ertesi gün Komiser masasında sıkıntıdan *pathyormuşçasına* otururken Mur: her günkü gibi odaya girdi, esas vaziyete geçti, amirini selamladı [**Mur: s.112**]. Çocuk *gıdıklanyormuşçasına* gülüyordu [**Mur: s.171**]. Hasip, tam unutmaya hazırlandıkları bir anda, sanki bıraktığı yerde *sürdürüyormuşçasına* konuşmaya başladı [**İmp: s.41**]. Her adımında bir taşı değil, çarşılıdan birinin başını *çiğniyormuşçasına* yaklaştı mağazaya [**İmp: s.70**]. Burun delikleri, yalnız onun duyabildiği gizemli bir kokuyu *alıyormuşçasına*, hızla açılıp kapanıyor [**DSE: s.53**].

1.2.14.2. $\{-(I,U)rcAsInA\}$

Yapı:

Azeri Türkçesinde sıfat-fiil eki görevindeki şimdiki zaman eki $\{-(I,U)r\}$ 'a, $\{+cAsInA\}$ birleşik eki getirilerek oluşturulmuştur. Türkiye Türkçesindeki $\{-(I)yorcasına\}$ yapısına karşılık gelir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-yorcasına” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Lujinin incidiyi üzündən bilinirdi: o meydan *oxuyurcasına* dayanıb, Raskolnikovun nə deyəcəyini gözləyirdi [**CinC: s.159**]. Bir əlin umuzuna toxunduğunu uyqudan *ayılırcasına* bir təhalüklə hiss etdi [**HopH cII: s.165**].

1.3. İSİM-FİİLLERDEN GELİŞEN ZARF-FİİLLER VE ZARF-FİİLLİK YAPILAR

1.3.1. $\{-mA_k\}$ Tabanı

1.3.1.1. $\{-mA_kDX_n\}$

Yapı:

Ayrılma hâli eki almış $\{-mA_k\}$ isim-fiilinden oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin fiiline, “-makdan, -makdan dolayı” anlamında sebep-neden⁶³¹ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Ediskun, 2007: 271; Hengirmen, 2005: 261; Koç, 1990:330).

EUT: Ne için yitmez tip tiser tapıg udug **kılmakdın** turmış buyan edgü kılınç erser sanlıg sakışlıg ülgülüg kolulug titir (*Ne için yetmez denirse, hizmet, saygı göstermekden meydana gelmiş iyi davranış ise sayılı, hesaplı, ölçülü, biçilidir*)⁶³² [AY: 156/13-15]. Bo mening iyin **ögirmekdin** turmış buyan edgü kılınçlarım küçinte üzeliksiz üstünki yig köni tüz tuymak atl[ı]g burkan kutılıg ulug tüşke utlıka tegdeçi bolayın (*Benim bu sevinmekten dolayı meydana gelmiş iyi davranışlarını sayesinde, daha üstü bulunmayan, [en] üstün mükemmel, doğru-düz sezmek adlı Buda kutsallığına sahip ulu yemişe, karşılığa ulaşacak olayım*)⁶³³ [AY: 151/19-23; 152/1]. Ol ança çın kirtü bursang kuvraglarka **tapınmakdın** turmış ulug buyan edgü kılınçig yine bo iyin ögirmeklig buyan edgü kılınçig okşatsar yöleşdürser ming ülüşinte biringe yeme yitmez (*Böylesi, içten, doğru rahipler topluluğuna saygı göstermekten ortaya çıkmış ulu iyi davranışı; yine bundan dolayı sevinmekli iyi davranışı karşılaştırsa bin parçasından birine bile yetmez*)⁶³⁴ [AY: 156/6-8]. İrig katır yavlak içkekler öze / **Isırdılmaktın** kıtsıradılmış (*İri, kaba ve fena şeytanlar tarafından / ısırdılmaktan dolayı bedbaht olan*)[ETS: 10/66-67]. Uka **bilü umamaqtın** oğatıp kıaltımız / Uz ödlemiş öd erigin unıtıp saltımız (*Anlayıp bilememekten dolayı şaşırıp kaldık, mahirâne ettiği öğüt ve nasihatlerini unutuverdik*) [ETS: 13E/133-134].

KT: Eşitmek bile boldı bilge kişi / Bu söz **sözlemektin** barır er başı [KB: D1914]. Olarka anı **bilmekdin** meger sézinçke uçmak, öldürmediler ani yakınlığın [KSKT: 27/3a1]. Tartışık boldı ögürler anlar arasında, kıatıglık anlarğa kim tandılar ulug kin **hāzır bolmakdın** [KSKT: 31/14b1-15a1].

⁶³¹ Koç (1990:330), eki zarf-fiil olarak değerlendirmiştir.

⁶³² Çev. Ölmez, 1991: 46.

⁶³³ Çev. Ölmez, 1991:42-43.

⁶³⁴ Çev. Ölmez, 1991:45-46.

HT: Andın soñ Abū Bekr razhu *yıǵlamaǵdın* tayandı, şaḥābalar taqı tayandılar [NF: 101/16-17]. Saça başladılar gül özre ‘anber / *Külüşmekdin* tökerler irdi şekker [KHŞ: 555]. Kutǵardı anı *yoǵalmaǵdın* üyürdi anı öñini üze yalǵa bérdi aña évni duralıǵa bérdi [ME: 12/2-3]. Yūsuf atlıǵ oǵlı bar erdi anı yavlaǵ söwer erdi, ol oǵlı ğāyib boldı, anıñ üçün *yıǵlamaǵdın* közleri körmes boldı tédiler [RKE: 93v/19-21]. Azdurdı mini Tangrını *yāđ qılmaǵdın*, ol vaǵtdın songra kim keldi manga [HKT: 347/7-8].

EAT: Sa‘adet kimseye dimez yūri iv / Ki lâ ‘net oldı *ivmekden* aḥir dīv [Işk: 1498]. Qanıǵmıñ idi *aǵlamaǵdan* gözüm / Bulaşmıñ idi qan yaşına yüzüm [SN: 1889]. *Döginmekden* kebūd olup ser ü ten / Bitürdi ḥāk yir yir şanki süsen [HN: 948]. Melik Reyyān çün işitdi bu sözi / *Qakımaǵdan* qan tolar iki gözi [ŞYZ: 26a/747]. Aslan işitdi kim avın aldılar / *Kakımaǵdan* gözleri kanın dolar [MT: 3723].

KOT: Ol kadar saht oldı ğayet gönü teng / *Aǵlamaǵdan* gözler oldı ḥün-reng [Kut: 136b/6]. *Aǵlamaǵdan* gam-ı hicrân ile bî-hûş oldum / ‘Aklumı kanlu yaşum aldı mey-i nâb gibi [Bak Gaz: 507/2]. Bir ay mikdârı ol mâhı ararlar / Şu deñlü kim *aramaǵdan* ırarlar [VA: 1270]. Belâ-yı ‘ışkı *çekmekden* hele ben bî-mecâl oldum / Bu bir bār-ı girāndur sen hemān yā Rabbi kuvvet vér [VUSD Gaz.: 32/4]. Şimdi anladım ki rüyada ata *binmekten* birşey hasıl olmuyor; insan uyanık iken böyle ata binmeye muktedir olursa devlet ayaǵına gelir [Cez: s.49].

TAT: Ta mənim könlümdə, cana, həsrəti-cananədir / Həq bilür kim, *aǵlamaǵdan* gözlərim peymanədir [Hat: s. 66]. Qəm yükün *çəkməkdən*, ey dil, bir dəm azad olmadım / Hərçi cəhd etdim, nə hasil, yetmədim cananə mən [HuNE: s.20]. İş *atışmaǵdan* ötüb şəmşir və xəncər ilə bir-birlərinə həmlə etməyə çatdı [MFAE: s.210]. Qoşaram atı ilə atımı dil *kəsməkdən* / Əhd qıldım düşə gər rayici-dövrən əlimə [NSE: s.16]. Cəm’ könlün dövr cövründən pərişan olmasın / Çərx fərmanınla *gəzməkdən* peşiman olmasın [FuzE cI: s.259].

AT: Pis oydu ki, Ədhəm qızla üz-üzə, göz-gözə *gəlməkdən* çəkinirdi [QG: s.84]. Lakin bu dəfə küçəyə çıxanda mənzil sahibəsinə rast *gəlməkdən* qorxması hətta onun özünü də heyrətə saldı [CinC: s.10]. Sözündən belə çıxırdı ki, *işləməkdən* üzülübüdü [ZülG: s.137]. Xayır, bu halı düşündükcə artıyor kədər; O qanlı məzbəhə *getməkdən* ehtiraz edərim [HCE cI: s.32]. Bol *yeməkdən* iştaha pozulur, çox *yatmaqdan* insan zəifləyir və əzgin olur [EKah: s.90].

GT: *Darsımdan* saçlarım kalker / Açın yabancılık kapuyu [GBY: s.44]. *Sevinməktən* döner kafam / Bitti artık okul [Sev: s.18]. Yok olsun aar hastalık / Ani бүüdü *üünməktən* [GüzÇ: s.78]. Telefon çanı öttü / O *ötməktən* canım ürktü [AkaY: s.41]. İltmişlər çocuklar bakışlarını erä da *utanmaktan* bilməzmişlər, ne cuvap etsinnär [Mas: s.17]. Gün *utanmaktan* artık kızarmış da tez saklanmış bayır ardına sıkı yumup gözlerini [UKer 21: s.15].

TTT: *Sayramağdın* gül diyip, bilbil tilim çün boldı läl / Yärdın özge dünyāda bir istemes men mülk ü māl [Zel: 68/11-12]. Həsretinde elif qaddım dal iden / *Ağlamağdın* gözde yaşım sil ider [Zel: 79/9-10]. Seyrserap *bakmakdan* doymaz gözümüz / Bağışlasañ neylär yarım, ya cepbar [MaSE: s.113/19-20]. Göz *görmekden* galar, dil hem *diymekden* / Tilim tebrendikçe söylemāyinmi? [MaSE: s.326/19-20]. *Yığlamağdın* Ya‘küb gözi oyuldu / Adı belli ‘Arab dilli sevdüğüm [MAD:130/11-12].

TT: *Ögemekden* ýüzi akjarañ Oguz yzyna gaýdyp gelip, ýene düşegine geçdi (*Kusmaktan dolayı yüzü beyazlaşan Oğuz arkasına dönüp, yine yatağına girdi*) [HalH: s.37].

TüT: Onun, yerde *sürünmekten* uçları tozlanmış eteğini ve bunun altından burnu bir parça dışarı çıkan beyaz, dekolte iskarpinini gördüm [KüMM: s.73]. Aylin, sevgilisinin ülkesinde olmaktan, onun içinde büyüdüğü, renkleri, kokulan, tatları, âdetleri *tanımaktan* büyük bir mutluluk duydu [AdA: s.107]. Geceleri bebek iyi mi diye *endişelenmekten* hiç uyumuyorum [SiyS: s.276]. Asker dünden beri

yürümekten ve uykusuzluktan halsiz kalmıştır [Dir: s.491]. Belki de bu zehirle *sa-vaşmaktan* ölemiyorum [ÖYat: s.105]

2. Ana cümlelerin yüklemine konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Ama işin aslı, *eleştirilmekten* hiç hoşlanmazdı [SiyS: s.240]. Biz *olmaktan* çıkar, kaybolur gideriz [Dir: s.220]. Başöğretmen'i ilkin, bahçede yüzünü *yıkamaktan* dönen Namık gördü [ÖYat: s.8]. *Sevişmekten* zevk almaz oldun, içki içmeye başladın [AdA: s.133]. Demin tezlil *edilmekten* bahsettiniz [KüMM: s.102].

3. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı hâlde” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KaT: Çürük ağac *suvarmağdan* göy olmaz; bed eşl adam öz eşlinden soy olmaz [KAT:2089]. Göz *görmekden* doymaz, adam bilmekden [KTA: 3691].

1.3.1.1.1. {-mAkdXn} artuk

Yapı:

{-mAkdXn} ekine, “artuk” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-maktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ağın hıç iş bilmez bu zemâne / Cefâ *kılmağdın artuk* cāvidāne [KHŞ: 2730].

EAT: Eger bana sorarısın cânı yokdur şol kişinün / Ma‘şûka *sevmekden artuk* gönline endîşe gelür [YED: 73/8]. Ol oğlanuñ evlerin bulup anasına selâmin ve haberin *irişdürmekden artuk* hıç kaçdum yoğıdı [MŞ: 11b/5-6]. Hıç bunda ma‘de *incidmekden* ve aña zahmet *kılmakdan artuk* hıç bir dağı nesne görmezsin [MÜR: N104b/13-14]. Kişiyi tã‘atdan ve tevbeden artuk ve itdügi işe *peşmân olmağdan artuk* çäre yök ve zulmile kararmış yüzün ‘özü ve istiğfâr suyuyla *yumağdan artuk*

eýe bolup bilmez (*Ziya Paşa'nın Ankara'ya kadar gitmemesi, destek lutfedilen hükümetin otoritesini kırmaktan başka bir anlama gelemmez*) [Tnut: s.320-321]. Maña razy **bolmakdan başga** çäre galanok (*Bana kabul etmekten başka çare kalmıyor*) [HalH: s.28]. Aýaga **çolaşmakdan başga** iş bitirmezler (*Ayağa dolaşmaktan başka iş yapmazlar*) [AHR: s.11].

KOT: O cihetle Adil Giray'ın biraderini tahlîs için sarfettiği himmet kendisini de onun bulunduğu muhataraya **düşürmekten başka** bir netice vermedi [Cez: s.105]. Fakat herifler bundan bir şey anlayamadıklarından mütehayyirane biri birine **bakmaktan başka** hiç bir şey yapamadılar [ArS: s.32]. Binaenaleyh biçare çocuk ekseriyete tâbi olmak ve gönlündeki ıstırabı safa şeklinde göstermeye **çalışmaktan başka** çare bulamadı [İnt: s.48]. Bu âlemde **sevmekten sevimekten başka** vazifeler dahi bulunduğu bulunacağına sevk-i zihn bile etmiyordu [Tff: s.73]. Yeni keşfettiğin hakayık-ı fenniye ile öteden beri meşhur ve muteber olan hakayıkı iptal etmedikçe bu günkü hareketine derece-i gaiyye-i cinnet **demekten başka** çare yoktur [AmH: s.113].

Tüt: Hemençikıp gitmekten ve kendimi sıkı bir kontrol altına **almaktan başka** çare yoktu [KüMM. s.72]. Bundan kurtulmak için bu kızı Atina'ya **sürmekten başka** çare yok, dediği zaman Hüseyin Efendi sapsarı oldu [VuK: s.90]. Şimdi ise ona engel olması lâzım gelen şeylerin derdimi **arttırmaktan başka** bir işe yaramadığını görüyorum [YDBY: s.27]. Eğer bize silâhlı bir tarafsızlık tavsiye etselerdi, düşmana doğrudan doğruya üzerimize **saldırmaktan başka** bir çare bırakmamış olurlardı [KafK: s.125]. Mukbile Hanımla, Şükrü Beyin hayatta çiçek **yetiştirmekten başka** ihtirasları yoktu [Huz: s.202].

1.3.1.1.3. {-mAkDXn} öñin

Yapı:

{-mAkDXn} ekine, “öngin~öñin” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-maktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Taķı arturmadılar anlarġa, *yoķatmaķdın öñin* [HKT: 224a/4]. Ey Abū Bekr, kāfırlar birle *uruşmaķdın öñin* taķı ġazāt bar kim kāfırlar birle uruşup şehīd bolġan şavābıdın taķı anlar şavābı artuķraķ turur... [NF: 308/6-7].

1.3.1.1.4. {-mAkdAn} öñdin**Yapı:**

{-mAkdXn} ekine, “öñdin” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Revā degül böyledür yidi ġün oruġ daķı- hac tamāmından şoñra *dönmekden öñdin* [NHT: 94a/2]. Her depelenmiş bāġılardan-hürmetlene defn *eylemekden öñdin* namāz ile [NHT: 112a/5]. Çüritme dāneñi *bitmekden öñdin* / Tenüre düşmegil *etmekden öñdin* [SHŞ: 2742].

1.3.1.1.5. {-mAkdXn} özge**Yapı:**

{-mAkdXn} ekine, “özge” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-maktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ellig eksük ķavmimni ġmāñġa da‘vet ķıldım *ķaçmaķdın özge* nerse arturmadım [RKE: 210r/3].

EAT: Zerger-i nefsi o şāh eyledi māt / Gördi māt *itmekden özge* yok necāt [MUM: 800]. Işkuñuñ bīmārı oldum dilberā dēdüm, dēdi / La‘lūmi *şormağdan özge* saña tīmār olmasun [MN: 300/4].

KOT: Rāh-ı ‘aşkı qorqulıq dirler velī eymen durur / Leblerin *emmekden özge* anda bir evhām yoḥ [HD: 44/5]. Seni *öldürmekden özge* bulmadım bir kâr ben / İtmediñ kıldıklarım ḥurmetleri ikrâr nefis [SFD: 45a/3-8]. Muqarrer bildiler *gitmekden özge* / Devā yoḥdur sefer *itmekden özge* [VA: 1667]. Baña bir derd ulaşdı yâresi yok / Hemân *ölmekden özge* çâresi yok [VA: 1051]. Daḳdı boynuma kemendi zülfini dilber didüm / Şāh fermânın *qabul itmekden özge* kûl ne dir [Muhb: 715/4].

TAT: Ey Füzuli, öylə kim, bimari-dərđi-eşqsən / Yoxdürür *ölməkdən özge* hiç dərmanın sənin [FuzE cI: s.187]. Başını *batırmaqdan özge* bir tēdbir ola bilməz [AHSE cI: s.292]. Eşq odidan göydi canım, çəkmə zəhmət, ey tēbib / Kim, mana *ölməkdən özge* hiç dərman qalmadı [Kiş. s.121]. Bimari-eşqə vermə davalər əbəs, tēbib / *Ölməkdən özge* yoxdu onun hiç çarəsi [SAŞ: s. 287]. Aşiqin *yanmaqdan özge* dərđinə dərmanı yox / Yanmağa pərvanə bolsun şəmi-rüxsar istəyən [Hab: 27/3].

TTT: İndi şükr *etmekden özge* çaresi yoḥdur dāḡı / Aydar bolsun Zelilī, hem-rāhıñ imān seniñ [Zel: 106/24-25]. Yigrimi üç yaşayıp, nalış bitirdim / *Aqlamaktan özge* kerim yok menin [Ket: s. 126].

TT: Bu erkekleriñ düzüwlisi barmy nā, oñuşjak bolubilirler – *diymekden özge* çäre tapmady (Bu erkeklerin tertiplisi var mı ne, uyumlu olabilirler-*demekten başka çäre bulmadı*) [MTH: s.138].

1.3.1.1.6. {-mAktAn} maada

Yapı:

{-mAktAn} ekine, “maada” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-maktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: ... ondan sonra ise imlâ yanlışları müstesna olmak şartıyla âşıkıyla doğrudan doğruya kendi el yazısıyla muhabere *etmekten maada* Salpetre'in babası tarafından yazılan mektupları dahi Jozefin yazar oldu [CinH: s.15]. Genç dul eğer karısını bırakır ise Petri'ye kendisi *varmaktan maada* Atina dükalığını dahi ona terk edeceği haberini gönderdi [Gön: s.87].

1.3.1.1.7. {-mAkdAn} savay/savayı**Yapı:**

{-mAkdAn} ekine, “savayı” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-makdan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Nəsihətdən və Allahın əmrini və şəriətinin ehkamını *yetirməkdən savay* əlimizdən bir iş gəlməz [AHSE: s.379]. Mən namazdan, orucdan, xalqa moize, nəsihət *eləməkdən savayı* bir şey bacarmaram [AHSE cI: s.475]. Hələlik ki, ölkənin və xalqın xeyirxahı olan bu qədər az adamlar üçün təəssüfdən başqa bir iş, təslim olun *razılaşmaqdan savayı* çarə yoxdur [MFAE cIII: s248]. Onun veyil-veyil *gəzməkdən savayı* bir sənəti yoxdur [NBV: s.76]. Allaha *yalvarmaqdan savay* əlimizdən nə gələr? [NBV: s.81].

AT: *Oxumaqdan savayı*, nə desən əlindən gəlir [SonB: s.260-261]. Nə isə, ha fikirləşdi, gördü ki, məsələni *açmaqdan savayı* çarə yoxdur [MCSE: s.157]. Çünki bunlar bənzətmə və nəzirələr yazmaq ilə şəri daşlayıb *bihörmət etməkdən savayı* bir iş görə bilməzlər [YVÇE cIII: s.343]. Bu arvad oğluna oxumaq və *yazmaqdan savayı* bir xeyli məlumat da verib [YVÇE cIII: s.435]. Bədbəxtliyə *dözməkdən* və danlağa *qatlaşmaqdan savayı* fikrimə bir şey gəlmir [HCE cIII: s.127].

1.3.1.1.8. {-mAkDAn} gayrı

Yapı:

{-mAkDAn} ekine, “gayrı” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-maktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ya‘nī eger Mūsā ve ‘Tsā diri olaları-y-ıdı baña tābi‘ *olmağdan gayrı* anlara nesne cāyız olmaya-y-ıdı [İKT: 110b/11-12]. Şehri şarbdur şavāş ile alınmaz / *Barişmağdan gayrı* çäre bulunmaz [Bat: 4634]. Mellāh bunuñ-ıla şulh *itmekden gayrı* çäre bulmadı. [GT: 43b/7].

KOT: ‘İlācın tedārük itmegi fıkır idüp tebdil şüret ƙal‘aya girüp haber *almağdan gayrı* çäre yokdur [MŞeh: 228b/23-24]. Zīrā ol maħalde zūrı bāzū aƙça eylemez, hemān *yalvarmağdan gayrı* çäre yokdur [MŞeh: 442a/4-5]. Hā nihāyet cevāb viremeyüp gayret-ile helāk *olmağdan gayrı* daħı n’olsa gerek [MŞeh: 236b/23]. Kölesiz ancak harem kapısı öñünde olan *oturmaktan gayri* işüñüz yokdur [RTA: 59b].

TT: Ýöne onuñ gelejegi paýtagtda, şonuñ üçinem bize muña *guwanmakdan gayry* çäre galmaýar (*Ama onun geleceği başkentte, onun için de bize buna gurur duymaktan başka çare kalmıyor*) [Kepb: s.266]. Onsoñ *gargynmakdan gayry* çäresi ýokdy (*Ondan sonra lanetlemekten başka çaresi yokdu*) [BöT: s.355]. Onsoñ Gullow ýene-de onuñ yzyna *düşübermekden gayry* alaç galmady (*Daha sonra Gullov’ın yine de onun ardına düşüvermekten başka çare kalmadı*) [HalH: s.45]. Umydyý ýitirmän öñüt *etmekden gayry* çäre tapylmaýardy (*Umudu yitirmeden yaşamaktan başka çare bulmuyordu*) [AADŞ:s.64].

Tüt: Halk’la Hakkı bir arada tatmin etmek mümkün olmayınca halkı *küçümsemekten gayrı* çäre kalmaz [KafK: s.18]. Bu işin de diplomasını *almaktan gayri* çıkar yol yokmuş [ÖYat: s.322].

1.3.1.1.9. {-mAkDAn} öte/öteri

Yapı:

{-mAkDAn} ekine, “öte/öteri” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-makdan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Elm gərək, tərbiyə gərək, qardaşım və bunları əncama *gətirməkdən ötəri* [NBV: s.372]. Və bu tarixi *yazmaqdan ötəri* keçən zamanələrin kitablarını tamam oxuyublar [NBV: s.412]. Pul *yeməkdən ötəri* ta ki olubdur dibdat / Çevirir, aşşamayan fıkr kılır, çortkanı [SAŞ cII: s.25].

AT: Və zəlzələ vəktində ianə komitətdən qalmış alati-itfaiyyə ki, bütün şəhərin malıdır və bu halda Şamaxının yuxarı hissəsində saxlanır, onun dəxi nisfini aşağıda *saxlamaqdan ötəri* meydanların birində itfaxanə qayıtdırsın, tainki yankı ittifaqatında kara gəlsin. [HopH cII: s. 213].

Tüt: Salt okumak ve devletin çeşitli kademelerinde görev *yapmaktan öte* silik bir kişiliği olan bir bilgin [İmp: s.264]. Hacıbey’in buyurdukları gibi, İsmet Paşa, ticareti arsa *kapatmaktan öte* bilmez [İmp: s.310]. Takılmaktan, inadına laf etmekten, onu *kızdırmaktan öte* kalamıyor, başkaca daha da ileri gidemiyordu. [Mur: s.229]. Savaş meydanlarında, askerlerinin başında, sarayında adamlarına hükmederken Mehdi-i Zaman, Kible-i Âlem Şeyh İsmail *olmaktan öte* bir aslan, bir kurt, bir Haydar-ı Kerrâr olan Şah, o gece Taçlı'nın nazarında bir kediden farksızdı sanki [ŞahS: s.102].

1.3.1.1.10. {-mAkDAn} ziyade

Yapı:

{-mAkDAn} ekine, “ziyade” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, aşırılık bildirme⁶³⁵ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:309).

KOT: Hüşūsā ücretile kelāmullāh *oğumağdan ziyāde* hāzer ideler [Vas: 22a]. Lâkin at bu sözlerin hükmünü *anlamaktan ziyade* Salpetre'in koca eli ile dudakları üzerine yediği şamarın hükmünü anlayarak sabır ve sükûtu vacip görmüştü [CinH: s.47]. Ahd u mişāka muğāyir evzā vü ahvāle mürtekeb *olmağdan ziyāde* ihtirāz üzre olalar [Ctev: 292b/1-2]. Beş altı yüz, belki bin arabanın tozu, toprağı içinde *boğulmaktan ziyade* bir ağaç altında oturulmaktan ise, on adım bu'd ile etrefinda bulunanlara kendisini teşhir etmekten ne zevk hasıl olacağı etraflıca düşünülecek olsa insanın seyir mahallerine buğz edeceği gelir [FBRE: s.132].

Tüt: Diğer çocuklar bunları *sevmekten ziyade*, onların üstünlüklerini kabul ederek onlara itaat etmek zorunda kalırlardı [TEKA c.I: s.61]. *Oturmaktan ziyade* havada asılı kalmış gibi, öylesine kıpırdamadan duruyor [SiyS: s.112]. Sarhoş *olmaktan ziyade* sersemdim [KüMM. s.115]. Nitekim, yeni tarz evlenmeler de ona, *fena olmakdan ziyade*, çirkin ve tatsız geliyordu [KirK: s.55]. Kible-i Âlem Efendimiz'in hakikatte istediği şey Sünniliği ortadan *kaldırmaktan* ve *yasaklamaktan ziyade* siyasi bir itaatsizliğin önüne geçmekti [ŞahS: s.55].

1.3.1.1.11. {-mAktAn} çok**Yapı:**

{-mAkdAn} ekine, “çok” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, aşırılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁶³⁵ Ana cümledeki eylemin, zarf-fiilin bildirdiği hareketin gerçekleşmesinden daha fazla gerçekleştiğini bildirir (Tiken, 2003: 309).

Tüt: *Konuşmaktan çok* yazı yazmaya yatkınsın [SiyS: s.220]. Onu hiçbir zaman affetmedi. Belki de sevgilisi tarafından *terk edilmekten çok*, inandığı düşünce biçimi ve yaşam tarzının dışına çıkılmasıydı gururuna dokunan [SiyS: s.240]. İnsan olmanın ayırt edici özelliği Allah'ı seven *olmaktan çok*, Allah'ın sevdiği olmaktır [ŞahS: s.56].

1.3.1.1.12. {-mAkdXn} soñ/sonra

Yapı:

{-mAkdXn} ekine, “song~soñ/sonra” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Taqı anlardın kim irseyi kaytarılır ‘ömrünüg hasısrakınga; munung üçün kim bilmese, *bilmekdin soñ*, nirseni [HKT: 264a/2-3]. Yaratur sizni analarınız qarnı içinde, yaratmaq *yaratmaqđın soñra*, üç kat qarangkuluk içinde [HKT: 438b/2-4].

EAT: Ben *ölmekden soñra* benüm ‘avratum ‘ağırdur, doğurmaz [KUR: 212b/1]. Uçmaq içinde atlar üzerinde gezeler çok *gezmekden soñra* eydeler [MŞ: 91a/5]. Ya hāmmām içinde ya qan *almaqđan* ya müşhil *ıçmekden* ya qatı *kuşmaqđan soñra* ya işeyesi gelüp ya yél çıkası gelüp ya yabāna varacağı hācet vaktında cima‘ étmek yavuzdur [MÜŞ: M7a/12-13]. Yaradur sizi analarıñuz qarnında *yaratmaqđan soñra* bir yaratmaq dağı ya‘nī evvel bir tamlı koyu su kıldı [TTS: 143-38a/1-2]. Dakı eger unuddurur-ısa sana şeytan; oturma *añmakdan soñra*, kavm-ıla zālımlar [MKT: 62b/68].

TAT: Ancaq daha belə *danışmaqđan sonra*, labüd qalıb, qollarını bağlayıb, göndərdim şəhərə naçalnikin ixtiyarına [AHSE cI: s.319]. Nəhayət, bu xəyal ilə onun yanına gedib onunla bir qədər *müsahibə etməkdən sonra* başqa bir vəziyyətdə çıxırdılar [AHSE cII: s.371].

GT: Sansın kesilmişim ben / *Kaçmaktan sonra* dooru [GBY: s.29]. Kayıl oldu o insancık / Çok *yalvarmaktan sora*. [Sev: s.57]. Gelinnen güvää *sölemektän sora* giderlär te o odaya ani onnara deyni maasuz hazırlanmış [MSİ: s.33]. Bu unutulmayacak yazıları aklına *getirmektän sora* Vladi kalktı Cenânın yanından da çıktı dışarı [CanY: s. 70]. İlk yazdı, açan *alışmaktan sora* onu getirdilär evä [CanY: s. 197]. *Annatmaktan sora* bir sabaylen çocuk açêr buynuzu-dolêr herersi mal [DAO: s.57].

HoT: Salām *bérmağdan sōra*, yuğur édenleriç k[e]yfler[i]ni soruşdu (*Selam verdikten sonra, uğruluğa çıkanların hallerini sordu*)⁶³⁶ [TOH: 29].

TTT: Hâkı ehliniñ ziyân içre kaçan köp bolsa vü eger satsa hocası ya âzât kılsa *bilmekdin soñra* [STFK: 113a/7]. Vü eger artursa kâbüni içre *evlenmekdin soñra* lâzım bolğa artuķı eyitdi Ta‘âlâ [STFK: 283a/2].

TT: Dursun bilen şol til *kakışmakdan soñ*, Ajap günde-günaşa oglunyñ ýagdaýyny soraýardy (*Dursunla o konuştuktan sonra, Ajap hergün günaşırı oğlunun durumunu soruyordu*) [BagG: s.124].

1.3.1.1.13. {-mAkdXn} burun

Yapı:

{-mAkdXn} ekine, “burun” son çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: illâ Tañrı ta‘âlâ katında yazılmışdur anı *yaratmağdan burun* [KUR: 398a/9].

⁶³⁶ Çev. Tulu, 1992:145

TAT: Yetmək üçün dövləti-vəsliyə *ölməkdin bürün* / Yalbarurmin çərxinin tə'siriyə leylü nəhar [MehE: s.33].

1.3.1.1.14. {-mAkdan} qabaq

Yapı:

{-mAkdan} ekine, “qabaq (kabak)” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Fəqət *ölməkdən qabaq* bir neçə söz deməyə izin istəyəcəyəm [AHSE: s.247].

Ölməkdən qabaq bu məlunlardan gərək bir neçəsini cəhənnəmə göndərim [AHSE: s.312]. Molla Qurana *baxmaqdan qabaq* dəstəmaz aldı, ya yox? [AHSE: s.436]

AT: Zahid *ölməkdən qabaq* məqsudinə çatmaq dilər / Cənnətə uyqu ipiylə bir kəmənd atmaq dilər [HopH: s.243]. Və hər müəllif kitabını çapa *verməkdən qabaq* cəmiyyətə göstərüb qüsurlarını düzəltdirə [YVÇE cIII: s.336].

1.3.1.1.15. {-mAkdan} evvel

Yapı:

{-mAkdan} ekine, “evvel” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Oğlum, aşıq olana *çalıb-oxumaqdan əvvəl* bu dediklərin lazımdı [AEE: s. 211].

Avropalıların təcrübələri və hünərlərini *mənimsəməkdən əvvəl* onların xəyalı iranlıların şüurunda özünə yer tapmalıdır [MFAE cIII: s.155].

AT: Məhərrəm əmi onu *açmaqdan əvvəl* üzünü Rəmziyyəyə tutub dedi [AŞSE: s. 234].

1.3.1.1.16. {-mAkDAn} ilerü

Yapı:

{-mAkDAn} ekine, “ilerü” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-madan önce” zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Pes sabr eyle anun üzere kim eydürler, dakı namazı kıl, Çalabun ögmegi-y-ile, güneş *toğmakdan ilerü* ya’nî irta namâzı, dakı gün *batmakdan ilerü* ya’nî kindü namâzı [MKT: 248a/39]. Barabar olmaya sizden, ol kim nafaka eyledi *açmakdan ilerü* ya’nî Mekke’yi, dakı çalışdı [MKT: 257a/10]. Peygamber eyitdi, baña vahiy *gelmekten ilerü* rāst düşler gelürdi, ben gördüm dünle tā‘at kılurdum [ACT: 218a/4-6].

GT: Orucu *tutmaktan ileri* Todur günü avşamneyin karannık olarak evel vardı [PubY. s. 138]. Bu aulda buayı *getirmektün ileri* olër çok hazırlanmaklar [PubY. s.143]. Askerä *çekilmektün ileri* üürendi proftehuçilişçesinde Donduşan rayonunda, taa ozaman pek kahırlanırdı benim saalım için yalvardı anasına korusun beni [PubY: s.43]. Gagauzlarda var bir evelki din adeti, angısına görä güvääylän gelin steonoz *olmaktan ileri* ayırêrlar kendi eni evleri için bir gök koruyucusu, angısına her gün dua ederlär hem o ayozun günündä dä yapêrlar kurban [GAG: s.145].

1.3.1.1.17. {-makdan} beri

Yapı:

{-makdan} ekine, “beri” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bakdum aña ger olursa sad peri / Yâhu perr-ise anda *varmakdan beri* [MUM: 4980].

1.3.1.1.18. {-mAkDXn} ötrü/ötri/ötürü

Yapı:

{-mAkDXn} ekine, “ötrü/ötri/ötürü” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-diktan dolayı, -diğından” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: yine tuğdaçı nomlar yeme yok kuruğ tözlüg üçün anın ökünmek yalbarmaklıg kşanti kılmaklıg arıgta arıg süzük suv üze yunmak *arıtınmaktın ötrü* kin keligme üdlerte ikileyü tepretgeli tugurgalı umaz (*Yine doğacak olan öğretiler de boş-kuru esaslı [oldukları] için onunla pişman, yalvarmaklı, af dilemekli, temizden [daha] temiz, süzölmüş su ile yıkanmaktan, arıtılmaktan dolayı ilerde gelecek zamanlarda yeniden hareket ettirmeye, doğurmaya güçleri yetmez*)⁶³⁷ [AY:145/19-23; 146/1-2].

EAT: Hakkıla ferağ *olmağdan ötri* istivâsı mağfillerdür [MG: 83a/3-4]. Ve şâyed kim, bir ulu ‘uzvı *tebretmekden ötrü*, birkaç saçanak bile yardımlaşur, tâ kim ol ‘uzvı tebrede bileler [KMü: 36b/2-4]. Sanur anları, bilmez, baylar, dilemegi terk *eylemekden ötürü* [MKT: 21b/273]. *Kusdurmağdan ötürü* sebep olur süddesi açılmağa şu ki sirkeyile tertib olmış ola yarağana nâfi‘dür [MÜŞ: M82/a/10-11]. Dahı bir qavlda kaçan ziyâret kılsañuz guriñuzı dir ve tekrâr kıldı kellâyı *berkitmekden ötrü* [ACT: 240a/3-5].

KOT: İmdi ‘amel *itmekden ötüri* katı çok ‘ilim lâzım degildür [Meh: 42b/9]. Şâh-ı cihân bu kemîne du‘âcıların bu kenârda devâm-ı devletleri du‘âlarına meşğül *olmağdan ötürü* alıkosun [Ctev: 320b/22-23].

⁶³⁷ Çev. Ölmez, 1999:38.

TAT: Əm *etməkdin ötrü* yarəm / Daxi qalmadı mədarəm [MehE: s. 198]. O, külfətini *dolandırmaxdan ötrü* hər zəhmətə qatdaşdı [AEE: s.195]. Mən səni *görməkdən ötrü* bari bir göz, ey sənəm / Canımın hövlündən, aya, neyləyim heç bilmənəm [MVP: s.192]. Xüləfayi-əzimüşşən öz övlad-lanna xalqın əyalına kəc *baxmaqdan ötrü* bazxasti-şədid etmişlər [MFAE: s.113].

AT: Qız özü də mirt vurmaq, ara *qarışdırmaqdan ötrü* öldürdü [QG: s.124]. Evdə *darıxmamaqdan ötrü* işə düzəlməyinə özü öz diliylə razılıq versə də, bunun da axırı olmadı [SonB: s.71]. Əlac bircə ona qalib ki, bir torba pul *tapmaqdan ötrü* gərək bütün dünyanı gəzib-dolaşaq [BHN: s.76]. Qüdrətli düşməni məğlub *etməkdən ötrü* Pandavlar güclü silah tapmalıydılar [AHNE: s.240]. Siz özünüz çox gözəl bilirsiniz ki, canı üçün işin içindən *çıxmaqdan ötrü* ən yaxşı yol mümkün qədər doğru danışmaqdır [CinC: s. 358].

TT: Hakykatyñ iñ beýik derejesine *göz ýetirmekden ötri*, özgänin çydamlylygyny synap görmekden başga, öz çydamlylygyñy hem synap görmegi beýik Tañrı buýruk edipdir (*Hakikatın en yüksek mertebesini hissetmekten başka, başkasının dayanıklılığını sinayıp görmekten başka, kendi dayanıklılığını da sinayıp görmeyi ulu Tanrı emretmiştir*) [AADŞ: s.144]. Təzə zamanada adamzat her bir hususy yörelgeleri dünyədə agalyk ediji taglyma öwürmek tagallalary bilen çykyş edýänleriñ niýetine *düşünmekden ötri*, taryhyñ sapaklaryny ýatda saklamaly bolsa gerek (*Modern zamanda insan her bir hususî yolları dünyada önderlik edici talime çevirmek gayretleriyle çıkış yapanların niyetini anlamaktan başka tarihin derslerini aklında saklamış olsa gerek*) [AADŞ: s.141].

1.3.1.1.19. {-mAktAn} dolayı

Yapı:

{-mAktAn} ekine, “dolayı” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep-neden bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller **yapar** (Tiken, 2003:309).

KOT: Odanızı taharri *ettirmekten dolayı* af ve merhametinizi dilerim kocacığım [Tff: s.118].

TüT: Aylin çok yakından tanıdığı, sevdiği, on beş yıllık eniştesi Aziz'i kaybediyor *olmaktan dolayı* mahzundu [AdA: s.101]. Bunu istemiş *olmaktan dolayı* kendime kızdım [ŞahS: s.122].

1.3.1.1.20. {-mAkDAn} ýaňa

Yapı:

{-mAkDAn} ekine, “ýaňa” çekim edatı getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde bulunmaktadır.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-makdan ötürü” sebep-neden bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Aýratyn bir süýji lezzete *garaşmakdan ýaňa* endam-janym bilen ysytma tutan ýaly sandyraýaryn (Özellikle bir tatlı lezzeti *beklemekten ötürü* her tarafım sıtmaya tutulmuş gibi titriyorum) [HalH: s.26]. Gözel göz ýaşyny sylyp, *aglamakdan ýaňa* gyrylan sesi bilen aş günäkär sypatda sözünü jemledi (Güzel göz yaşını silip *ağlamaktan ötürü* çatallanan sesiyle aşırı suçlu bir ifadeyle cümleyi topladı) [MTH: s.65]. Jenap ýoldaş Prezident *ýekesiremekden ýaňa* onuň adyny tutdy (Değerli yoldaş Başkan kendini yalnız *hissetmekden ötürü* onun adını hatırladı) [Kepb: s.97]. Amansähediň gorkudan hem *ylgamakdan ýaňa* dili kentlewüğine ýelmeşdi (Amansehet korkudan *koştuğu için* dili damağına yapıştı) [BöT: s.67]. Maralyň *aglamakdan ýaňa* suwy çekilen guýa dönen gözleri Samadyň al gana boýalan arkasyndady (Maral'ın *ağlamaktan ötürü* suyu çekilmiş kuyuya dönen gözleri Samat'ın al kana boyanmış sırtındaydı) [ÜNB: s.276].

1.3.1.1.21. {-mAK+ie+DXn}

Yapı:

{-mAkDXn} ekinin arasına iyelik eki gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masından, -masından dolayı” anlamında sebep-neden bildirme anlamında bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Munung piraptısı tegmek **tegmekindin** bolur (*Bunun prāpti’si değme değmesinden olur*) [Üİ: 124a/6]. Baqşım emgek **kelmekintin** / bastıkmış köñülke özi (*hocam eziyet etmesinden dolayı kendisini gönül tahakkümüne bırakmıştır*) [ETŞ: 11/99-100]. Qasda muñı **bolmaqıntın** / Qarısur maña sözi (*kasda muñı olmasından dolayı sözü bana karışık gelir*) [ETŞ: 11/47-48]. Ardayur kalpta yana ol erdiniler ayıg kılınç **erksinmekindin** yokadıp alku bulung yingaklarda barmış orunun tileser arıdı bulgalı bolmamış teg (*Bozulan zamanda yine o cevherler kötü davranış(ın) güçlenmesinden dolayı yok olup bütün taraflara gitmiş [olduğu] yeri istese de asla bulamamış gibi*) [BTÇM: s.53].

HT: Ey yārānlarım, sizler bu kâfirlar zaḥmatına şabur kılmakñız maña sevüglügrek turur, tegme biriñiz cümle şahābanıñ eđgü ‘amalları birle **kelmekiñizdin** erse, ya’nı üküş ḥayrāt ve tā‘atdın emgekke şabur kılmakñıñ şavābı artuq üçün [NF: 323/14-16].

EAT: Eger buçuk mişkālını saḥk idüp şovukşuyıla içseler, göğüslerdegi tamaruñ **kesilmeginden** münba‘iş olan kanı ḥabs ider [TUM: 96a/7-9]. Çalışurlar Tanrı yolında; dakı korkmazlar serzeniş eyleyicilerün serzeniş **eylemeginden** [MKT: 53b/54]. Ahumdan **ağlamağumdan** beyābān / Gehī bulut olur geh baḥr-i ‘ummān [Işk: 7821]. Eyle gider kim sabā yitmez aña / **Gürlemeginden** felek kalmış taña [MT: 1145]. Bunı didi şol ḥadde dek ağladı / Ki **ağlamağından** felek ağladı [SN: 3507].

KOT: Ne ḥâşıl **görmegümden** ol gulāmı / Ki andan ḥâşıl olmaz kalb kāmı [KYZ: 2259].

TAT: Əhməd, daha mənim saz **çalmağımnan**, toy məclisi yola salmağımnan keçif [AEE: s.382]. Yad **eyləməgindən** olmuşam şad / Sən şad olasan həmişə, mən yad

[FuzE cII: s.178]. Nihani *baxmağundan* iztirabi-könlüm, əfzundur / Nə cadudur ki, hər dəm kəşfi-əsrari-nihan eylər? [HuNE: s.23]. Əmma bizə *gəlməgindən*, ey şah, Tale yar oldu, bəxt həmrəh [MVG: s.166]. Hələ buyurun görək zəhmət *çəkməyinizdən* qərəz məhz o cənabın ziyarətidir, ya başqa bir məramımız dəxi var? [MFAE: s.36].

AT: Uzatmağundan vermək fikrində olmadığı anlaşıldı [QG: s.233]. Mənzil sahibəsi rəhmdil arvaddır, ancaq mənim daha dərs *deməməyimdən*, dörd aydır ki, mənzil kirayəsi *verməməyimdən* elə acıqlanıb ki, daha mənə heç yemək də göndərmir [CinC: s.108]. Məclisin nəhayət dərəcədə təbii bir halət *göstərməyindən* tamaşaçılar ziyadə məhzuz olub, alqışlar ilə təhsin etməkdə idilər [HopH cII: s. 179].

TTT: Əh u efğan çəkməgimdin elif qaddım egilip/ Tükenipdür gözde yaşı, yıqlamaqdın soğulup [Zel: 70/16-17].

TT: Haýsydyr bir bazarçynyň özüni aldamagyndan gatyrganan ýylan sowuk gedemlik bilen gelne garşy ýöredi, baryp, onuň üstüne süründi (*Herhangi bir pazarçının kendisi aldatmasından dolayı kızan yılan soğuk kanlılıkla geline doğru yürüdü*) [Kepb: s.63-64]. Ol keyik owlajygynyň amanadyny beýle tiz *tabşyrmagyndan* năgile boldy (*O geyik yavrusunun emanetini böyle tez yapmasından dolayı mutsuz oldu*) [Kepb: s.258]. Muhadyň okuwyny taşlap, oba *gelmeginden* Garýagdy gaty darygyp ugrady (*Muhad'ın eğitimini bırakıp, köye gelmesinden dolayı Karyağdı çok rahatsız oldu*) [İABO: s.165].

2. Ana cümünün yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Həq mərifəti vücūdı-y-ıla aña belürməyə və bularuň gəlmeginden, gitmeginden xəbarı olmaya [TezE: 211a/1-3].

TT: Ol Muhada ok degenini onuň tışginmeginden duýdy (*O, Muhad'a ok geldiğini onun sarsılmasından anladı*) [İABO: s.185]. Gürrüniň yene-de özleriniň nəbelet ugra

gönükmeginden çekinen gojalar biri-birine gabak astyndan garadylyar (*Konuşsan da yine de kendisinin bilinmeyene doğru yönelmesinden çekinen yaşlılar birbirine gözlerini kısarak baktılar*) [AHR: s.29]. Emma toý günü wezipeli myhmanlaryň ýanynda gyzmalyk edip, köpüň gözünden **düşmeginden** çekinensoň,razy bolmajak zadynarazylyk berdi (*Ama düğün günü davetli misafirlerin yanında öfkelenip, hepsinin gözünden düşmesinden çekindiği için, razı olmayacağı şeye razı oldu*) [AHR: s.58]. Töweregindäkiler özüni ondan akylyly saýýardylar, şonuň üçinem onuň wezipesiniň **ulalmagyndan** gorkýan ýokdy (*Çevredekiler kendini ondan akıllı sayardılar, onun için de onun vazifesinin artmasından korkan yokdu*) [Kepb: s.281]. Seniň hem beýle hyýala **düşmegiňden**, olaryň ýanyna **barmagyňdan**, öz doganlaryňa **goşulmagyňdan** Hudaý saklasyn (*Senin de böyle düşmenden, onların yanına gitmenden, kendi kardeşlerine kavuşmandan Allah korusun*) [Hum: s.92].

1.3.1.1.21.1. {-mAk+ie+dAn} öňünçe

Yapı:

{-mAk+ie+DXn} ekine, “öňünçe” çekim edatları getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masından önce” anlamında zamanda öncelik bildirme anlamında bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Onuň **gelmeginden öňünçä** Maral gelin sazdan öňürti berilýän söweş habarlaryna gulak asýardy (*Onun gelmesinden önce Maral gelin müzikten önce verilen savaş haberlerine kulak verirdi*) [OwA: s.20].

1.3.1.1.21.2. {-mAk+ie+dAn} owal

Yapı:

{-mAk+ie+dAn} ekine, “owal (evvel)” çekim edatları getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masından önce” anlamında zamanda öncelik bildirme anlamında bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Əkbər anasının *məğlubə olmağından əvvəl* dilgir olub və sonra öz özünə dedi [AHSE cII: s.19]. İsanın anadan *olmağından beş əsr əvvəl* Yunanıstanda Aristofanın nümunəvi bir teatrı olduğu məlumdur [AHSE cII: s.357].

TT: Milli mejlisiñ *çagyrylmagyndan owal*, parahatçylyk şertnmasyna gol çekip, milleti “şeylə bolaýdı, indi etjek alajyñ ýok-da” görünüşe getirmekçidiği messañı mälimdir (*Milli Meclis'in toplanmasından önce barış anlaşmasına imza koyarak milleti bir oldu bitti karşısında bulundurmak niyetinde olduğu anlaşılmıştır*) [Tnut: s.165].

1.3.1.1.21.3. {-mAk+ie+dAn} özge

Yapı:

{-mAk dXn} zarf-fiiline, “özge” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masından başka” anlamında üsteleme bildirme anlamında bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Gülşə dedi: ey qədimdə qəmxar / Doğru *deməgimdən özgə* nəm var?! [MVG: s.258].

1.3.1.1.21.4. {-mAk+ie+tIn} öngi~öñi

Yapı:

{-mAk+ie+tXn} ekine, “öngi/öñünçe” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masından başka” anlamında üsteleme bildirme anlamında bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Nomlarning *tüzülmekintin öngi* bolmamakıntın çınju tigme ertükteg çın kirtü tözi neng idi öngi ermez (*Öğretinin düzenlenmesinden başka olmamasından, Çınju denilen olduğu gibi gerçek, doğru özü asla kesinlikle başka olmaz*) [AY: 383/23-24;

384/1]. Kaltı ters tetrü *yangılmakların* *öngi* üdrülmiş igid sakınçlıg kkiirlertin öngreerek ök tarıka tüketmiş (*Eğer yanlış hatalı [olarak] yanılmasından başka bilinçli yapılmış hata, vesveselerden daha öncesinde uzaklaşarak kurtulmuş*) [AY: 295/12-14].

1.3.1.1.21.5. {-mAK+ie+dXn} sonra

Yapı:

{-mAk+ie+dXn} ekine, “sonra/soñra” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme anlamında bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Yokdur şafa‘at eyleyici, illâ destur *virmeginden soñra* [MKT: 97a/3]. Dakı fesâd eylemen yirde ya‘nî kan dökmeg-ile, yâ ma‘ sıyat eylemeg-ile, eyü *eylemeginden soñra* ya‘ni Tanrı, yir yüzün eyü *eyledüğinden sonra*, şeri‘et komağ-ıla [MKT: 73b/3].

TT: Bu maddada milli düşünjâni ykbaly kesgitleýji etjek bolan halk maslahatynyň hukugy we derñewi baradaky esaslaryna ynamlylykdyr erkinlik bilen eýe çykylanyndan hem-de ynamlylygyň halk maslahaty tarapyndan *tassyklanmagyndan soñra*, jemgyýetiň nusgasy gurultaýyň karary bilen kesgitleniljekdigi anyklandy (*Bu maddede, millî iradeýi hâkim kılacak olan Meclis-i Millî'nin yasama ve denetleme haklarına güvenlik ve serbestlikle sahip olduktan, bu güvenlik Meclis-i Millî tarafından de doğrulandıktan sonra, Cemiyetin şeklinin kongre kararı ile belirleneceği açıklanmıştır*) [Tnut: s.281]. Egindeşler, Ismet paşanyň söweş meýdanynda işlemäge *başlamagyndan soñra*, Ethem beý ýarawsyzdygyny beýan edip, Ankara geldi we Ankarada uzak wagtlap ýaşady (*İsmet Paşa'nın cephede çalışmaya başlamasından sonra, Ethem Bey, rahatsızlığını ileri sürerek Ankara'ya geldi ve burada uzun süre oturdu*) [Tnut: s.578]. Men şahsyýet hâkimiýetine esaslanýan soltanlygyň *ýatyrylmagyndan soñra*, başga dereje bilen bir meñzeş hildäki wezipeden ybarat bolmagy zerur halifligiň hem aýrylmalydygyny kabul

edýärdim (*Ben, şahıs hakimiyetine dayanan saltanatın kaldırılmasından sonra, başka bir ünvanlar aynı nitelikte bir makamdan ibaret olması gereken hilafetin de ortadan kaldırılmış olduğunu kabul ediyorum*) [Tnut: s.772]. Bu sölemin dowamly çapak çalmak bilen *garşylanmagyndan soňra*, içeri işler ministri kürsä çykdy (*Bu cümlemin karşılanmasından sonra, İçişleri Bakanı kürsüye çıktı*) [Tnut: s.953].

1.3.1.1.21.6. {-mAK+ie+dAn} ilerü/iräli

Yapı:

{-mAk+ie+dXn} ekine, “ilerü/iräli” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-madan önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Vardı Hemyân şehrine yöni girü / Hücre sine *varmagından ilerü* [MT: 2906].
Dakı yokdur hiç kimse Kitâb ehli’nden, illâ îman getüre ana ya’nî İsa’ya *ölmeginden ilerü* ya’nî gökden inicek [MKT: 47a/159].

TAT: Fêrêhimdên ölerê m gêr sêni birdên görsê m / *Gêlmêgindên iräli* eylê xêbêrdar mêni [SAŞ cI: s. 274].

1.3.1.1.21.7. {-mAk+ie+dIn} aşnu

Yapı:

{-mAk+ie+dIn} ekine, “aşnu” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-madan sonra” anlamında zamanda öncelik bildirme anlamında bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Hâkîkat üze yok kitâb eyelerindin, meger bitgey ök anga *ölmekindin aşnu* [HKT: 100a/8-9]. Şabr kılğıl ol nirse üze kim ayturlar taķı tesbîh kılğıl İdiñniñ ögmeki birle, *kün toğmaķıdın aşnu* taķı *kün batmaķıdın aşnu* [HKT: 497a/4-5].

Takı eger talāk birseñiz anlarğa, vaṭy *ķılmakıñızdın aṣnu*; takı taķdīr ķıldıñız anlarğa mehrni, takdīr ķılğanıñıznıñ yarısı, meger kim ‘afv ķılsalar, yā ‘afv ķılsa ol kim anıñ elginde nikāhıñ tūgūni [HKT: 36a/8-9;36b/1-2].

1.3.1.1.21.8. {-mAk+ie+dXn} ötgürü/ötürü

Yapı:

{-mAk+ie+dXn} ekine, “ötgürü/ötürü” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masından dolayı” anlamında sebep bildirme anlamında bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Montag *ķörmeklerintin ötgürü* teringde tering nom tözün ukarlar ötgürürler odgurak bilge biligleri togar (*Böyle görmesinden ötürü derinde derin öğreti esasıyla anlarlar idrak ederler*) [AY: 293/ 1-4]. Bo üçegününg *ķavıṣmakıntın ötgürü* ötrü kölige b[e]lgürer (*Bu her üçünün kavuşmasından ötürü sonra gölge belirir*) [AY: 52/18-20].

EAT: Dakı nafaka eylemeyesiz ya‘nî iy mu‘mînler; yâ ma‘nisi nehydür, yâ‘nî nafaka eylemen, illâ *dilemeginden ötürü* Tanrı [MKT: 21b/272].

TAT: Arvad, malın *qırılmağından ötrü* fikir elämirəm [AEE: s. 360].

1.3.1.1.21.9. {-mAk+ie+dXn} ýaña

Yapı:

{-mAk+ie+dXn} ekine, “ýaña” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: *Görmeginden yəña* oğlan onuñ yzyndan beyle bir uzak garabam durup bilmedi (*Görmesinden dolayı onun peşinden o kadar uzun bakıp da duramadı*) [OwA: s.75].

1.3.1.1.21.10. {-mAk+ie+dAn} başqa/başqa

Yapı:

{-mAk+ie+dAn} zarf-fiil ekine, “başqa/başqa” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-makdan başqa” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Əlbəttə, bu mətləbi sizə *yazmağımdan başqa* bir nəticə çıxarmayın! [MFAE cIII: s.136]

AT: Ofelyanın müayinəsi və təhlilləri qızın zəifliyindən, qüvvətdən *düşməyindən başqa* heç bir xəstəlik əlaməti göstərmədi [MCSE: s.169].

TT: Konferensiýadaky islegimiz, onsuzam alnan, bu hak-hukuklaryñ öz usulyna görä, öz kanunalaýyklygy esasyndan *kabul edilmeginden başqa* zat däldi (*Konferans masasında istediğimiz zaten elde edilmiş olan hakların şeklince ifade ve onaylanmasından başqa bir şey değildi*) [Tnut: s.777].

1.3.1.2. {-mAkda}

Yapı:

Bulunma hâli eki almış {-mAk} isim-fiil ekinden meydana gelmiştir. “mak konusunda” anlamı vermektedir. Tiken (2003:316) “-mak konusunda” yapısını konu bildiren zarf-fiiller altında incelemiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Hər zəban bir tiğidir guya Züleyxa qətlinə / Yusifi *almaqda* əhli-eşq bazar eyləgəc [FuzE cI: s.83]. Xət nə hacət, əhli-dil qeydinə rüxsarın yetər / Aləmi *tutmaqda* gün möhtac olurmu ləşkərə? [FuzE cI: s.283].

KOT: Gözüñde hestî-i ‘âlem sebeldür / Anı *görmekde* bu ‘illet haledür [İN: 1585]. Göñüller nakdini *almakda* eyler hîleler peydâ / Zen-i dünyâyâ aldanma er iseq erde gayret var [HZD Gaz: 94/3].

2. Ana cümünün yüklemine, “-mak konusunda, -mak hususunda” anlamında bakiş açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Olmaya kim anı *tebdîl* ve *tağyîr kılmakda* ziyân ve noqsân ola [Mar: 41a/11]. Hüsrev egerçi gey dānā ve zîrekdi ammā hoca *söylemekde* üstād idi [Mar: 23a/14]. Anı *yumakda* ve kirin *gidermekde* kimseye buyurmaya [MÜR: N110b/17-18]. Ata da ana gibi miñnet görür / Seni *bislemekte* meşakkat görür [MUN: 2925].

KOT: Ziyâ’î korkarın ter düşmesün gâyet de nâzikedür / Güli ruhsâr-ı cânâna şebîh *itmekte* şübhem var [HZD Gaz: 96/5]. Sakın Mecnûnı sanmañ ehl-i ‘aşkuñ ihtiyâridür Güzel *sevmekte* zîrâ kimseye hiç ihtiyâr olmaz [Bak Gaz: 195/2]. Zira ki insanların gözü hakayıkı *görmekte* arpacık soğanı kıymek ve nisbetindedir [AmH: s.73]. Pek dehşetli bir muharebeye gireceksin; kılıç, kalkan, gürz gibi alât-ı harbî *kullanmakta* maharetin var mıdır? [AmH: s.45].

TüT: Her şeyinizi insanlardan *kıskanmakta* haklısınız [KüMM: s.45]. Galiba yazımı okumakta zorlanıyor [SiyS: s.35]. İşte bunu zaman gösterecekti. *Göstermekte* pek gecikmedi de [TEKA cI: s.39]. Hancı onlara yiyecek *yetiştirmekte* zorlanıp durdu [ŞahS: s.78]. Aylin'e duymak istediği şeyleri *söyleyebilmekte* hiçbir zaman başarılı olamamıştı [AdA: s.172].

1.3.1.2.1. {-mAkda} öngi (öñi)⁶³⁸

Yapı:

Eski Türkçedeki {-mAkda} ekinen sonra, “öngi” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-maktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Nomladaçı şlökin **nomlamakda öngi** üç törlüg boşgut tözlüg nomlarıg okıtdaçı (Açıklanacak mısranın açıklamaktan başka üç türlü okuma esaslı öğretileri okutacak) [AY: 274/22-25]. Öñdün sözleti erti ıaltı nomuğ **adırtlamakta öngi** yok yig adruk altağ tarıkadaçı alku nizvanılarıg tip (Önde “şöyle ki dharma’yı ayırt etmekten başka bütün klesa’ları uzaklaştıracak daha iyi, üstün çare-yol yok” diye söyledi idi) [Üİ: 100a/14-15].

1.3.1.2.2. {-mAkDA} ulatı

Yapı:

Eski Uyğurca Türkçesindeki ayrılma hâli ekini almış {-mAk} isim-fiil ekinen sonra “ulatı” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-maktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Alku ödte buyanları aşılip üstelip / Adasız uzun **yaşamakta ulatı** / Alku türlüg küsüşleri ıanıp bütüp / Alkunı bilteçi burkan ıutın bulmaıkları bolzun (Her vakit iyilikleri artıp, çoğalıp, belâsız-kazasız uzun yaşamaktan başka, diğher her türlü arzuları yerine gelip, tamamlayıp, her şeyi bilen burkan saadetini bulmaya muvaffak

⁶³⁸ {-makda} (ve benzer örneklerde) ekinin edatlı kullanımlarına bakılırsa {-makda}’dan sonra gelen edatların karakteristik özelliği itibarıyla kendisinden önce ayrılma hâli eki alması gerekir. Biliyoruz ki Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminin ilk dönemlerinde, ayrılma hâli eki ile bulunma hâli eki aynı formda karşılanmıştır (Hacıeminoğlu, 2003:30). Bu nedenle zarf-fiilinin edatlı ve edatsız kullanımlarındaki formu ({-dA}) aynı olsa da {-makda} ekinde bulunan {+da}, görevleri itibarıyla farklı (ayrılma hâli) hâl kategorisini işaret eder.

olsunlar) [ETŞ: 26/14-15]. Et'üzi münsüz ***bolmaқта ulağı*** / Eñreyük nomluğ yarukın ıdıp (*Vücûdu kusursuz olduktan başka / engreyük töre ışığını saçıp*) [ETŞ: 1024-25]. İnçe kaltı buşı birmek çakşapat küzetmek bilge biligde ***öğretinmekde ulatı*** amtı m[e]n olarning ol antag buyan edgü kılınçlarınga edgülüg evrişleringe artukrak iyin ögirür m[e]n sevinür m[e]n (*Bu şekilde sadaka vermek, öğreti gözetmek, bilge bilgide öğrenmekten başka, şimdi ben onların o, öylesi iyi davranışlardan, iyi tavırlarından dolayı fazlasıyla sevinirim*)⁶³⁹ [AY: 151/15-19]. Tınlıglarning adınlarıg sökmek tokımak urmak ***emgetmekte ulatı*** yavlak kılınçlarıg koddurup alku edgü törülerte yaratınıp ajun ajunta üç ertinig ayamak ağırlamaklıg küsüşte turgurmak burkan kutılıg yorıglarıg bütürgüke katıglanmak buyan edgü kılınçka yitmez (*canlıların, başkalarını azarlamak, dövmek, vurmak, acı çektirmekten başka, kötü davranışları bir kenara bırakıp iyi öğretilenle donanıp varlık yolunda üç mücevhere sayı göstermek, saygı gösterme[leri] istek besleme[leri], Buda kutsallığına sahip yolları bitirmeye gayret gösterme[leri de] iyi davranışa yetmez*)⁶⁴⁰ [AY: 180/22-23; 181/1-7]. Ol tülintin odunmışınta ap ögüz kıdığı ap yme suvda ***emgenmekde ulatı*** savlar neng idi közünmez (*O düşünden uyandığında gerek nehir kıyısında gerek de suda ıztırap çekmekten başka sözler asla kesin olarak görünmez*) [AY: 76/3-6].

1.3.1.2.3. {-mekde} adın

Yapı:

{-mAktA} ekinden sonra “adın” çekim edatı getirilmiştir. Eski Uyğurca ve Karahanlı Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-maktan başka” anlamında üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Baralım ***timekte ağın*** yok sözüm / Neteg ayğa barma tiyü bu özüm [KB: D3489].

⁶³⁹ Çev. Ölmez, 1991: 42.

⁶⁴⁰ Çev. Ölmez, 1991: 65.

1.3.1.2.4. {-mekde} kidin

Yapı:

{-mAkda} ekinden sonra, “*kidin*” çekim edatı getirilmiştir. Eski Uyğurca, Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “*dıktan sonra*” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Sizlerde kimi yandurlur aşağıarak tiriglikke ançaq bilmese *bilmekde kidin* nerse, her-âyine Tañrı bilgen uğan ol [KSKT: 30/65b1]. Törüttü sizni analarınıñız qarınları içinde, törütmek, *törütmekde kidin* üç karañ kuluqlar içinde [KSKT: 34/80b1].

1.3.1.2.5. {-mekde} aşnu

Yapı:

Harezmi Türkçesinde görülen bu yapı, {-mAkda} ekinden sonra, “*aşnu*” çekim edatının getirilmesiyle oluşturulmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “*-madan önce*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ba‘zılar aymışlar: uçmañka *kirmekde aşnu*, ba‘zılar aymışlar: uçmañda erdi, ba‘zılar aymışlar: uçmañdın çıkmışda erdi [RKE: 10r/15-16].

1.3.1.2.6. {-mAk+ie+(n)dA}

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil ekinden sonra, {+dA} bulunma hâli eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*dışında, -ınca*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Yanturu yanıp *kelmekiñizlerte* y(e)me inç esen ermekiñizler bolsun (*Tekrar dönüp geldiğiniz zaman da huzurlu olun*) [DIŞ: 618-620].

EAT: Bayık gökler *yaratmağında* dakı yiri, dakı *gitmeginde gelmeginde* gicenün dakı gündüzün; dakı gemide, ol ravân olur deñizde [MKT: 12a/164]. Bayık oldu hikâyet *eylemeginde* anlaruni ibret dutmak, akıllar islerine [MKT: 116b;117a/111]. Bayık Tanrı, ol kim yarattı gökleri dakı yiri, dakı âcız olmadı *yaratmağında* anları; kaadırdur anun üzere kim dirüre ölöleri? [MKT: 241a/33]. Ya duta anları, *varmaklarında gelmeklerinde* ? [MKT: 128b/46].

1.3.1.2.6.1. {-mAk+ie+(n)dA} burun⁶⁴¹

Yapı:

{-mAk+ie+(n)dA} ekiden sonra, “burun” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*madan önce*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Çın-oķ ârzulayur erdiñiz ölümni *körmekiñizde burun*, çın-oķ kördüñüzler, sizler baķa turur sizler [KSKT: 25/11a1-11b1]

⁶⁴¹ {-mak+ie+da} (ve benzer örneklerde) ekinin edatlı kullanımlarına bakılırsa {-mak+ie+da}’dan sonra gelen edatların karakteristik özelliği itibarıyla kendisinden önce ayrılma hâli eki alması gerekir. Biliyoruz ki Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminin ilk dönemlerinde, ayrılma hâli eki ile bulunma hâli eki aynı formda karşılanmıştır. (Hacıeminoğlu, 2003:30). Bu nedenle zarf-fiilinin edatlı ve edatsız kullanımlarındaki formu ({-dA}) aynı olsa da {-mak+ie+da} ekinde bulunan {+da}, görevleri itibarıyla farklı (ayrılma hâli) hâl kategorisini işaret eder.

1.3.1.3. {-mAkCA}

Yapı:

{-mAk} isim-fiil eki ve {+CA(<çağ/çak)}⁶⁴² eşitlik hâli ekinden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-mak kadar” anlamında kadarlık-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ki bir anlamak biñ *işitmekcedür* / Bir işdür evet biñ iş *itmekcedür* [MUN. 4571].

KOT: Bu kamu sa‘y u hüner iy kām-kār / Mışra *varmağça* degüldür āşikār [Sel: 4694]. Yıkma göñlüm şağın ey āfet-i devrān şağın / Ka‘be *yıkmağça* günāhı olur Allāh bilür [HZD Gaz: 121/3].

1.3.1.4. {-mAkSXz}

Yapı:

Çoğunlukla tarihî lehçelerde kullanılan bu ek, {-mAk} isim-fiil eki ile {+sIz} olumsuzluk yapan yapım ekinden oluşmuştur. Bu yapının arkaik {+n} vasıta hâli ile genişletilmiş şekli Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullanılmaktadır (Çağatay, 2008: 332).

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleşme⁶⁴³ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Raḥu öze *abıdılmağsız* / Raça ilig ḳan erkiñe tegmiş (*Rāhu tarafından örtülmeden* / *Rāja kükümdarın kudretine ermiş*) [ETŞ: 10/90-91]. Örgüt yorıp yig yoriğta *erinemeksiz* / Özüm oşup oşğurayın öñilerig (*Her vakit üstün hareketle*

⁶⁴² {+ça(<çağ/çak)} için bk. Deny, 1941:607.

⁶⁴³ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

üşenmeden yürüyüp, kendim geçip, başkalarını da geçireyim) [ETŞ: 14B/27-28]. İnçip bodistvlar bo montag yangın burkan erdinike bodistvlar kuvragına bütmiş işlig bilgelerke ürüg uzatı **irmeksiz yalkmaksız üzüksüz** tapıg udug kılmakları üze turkaru bilge bilig içinte bışrunurlar öğretinürler “Şöyle ki bodisatvaların böyle töreyle Buda mücevherine bodisatvalar meclisine inanmış alimlere daima bıkmadan usanmadan sürekli saygı göstermek ile daima bilgi içinde olgunlaşır, öğrenirler”⁶⁴⁴ [AY: 249/19-24;250/1].

EAT: Teslîm **incinmeksüz** ola. ve sabır **gücenmeksüz** ola [Taz: 113]. Dimek itmeye assı **işlemeksüz** / Er iseñ işlemek getir **dimeksüz** [ŞHŞ: 194]. ‘Alâmet sabkat eylemeñüz, anlar bilmez, görmez yarak **eylemeksüz** [KUR: 171a/10]. Givür elüñi koynuña, çıkar aq nürli yaman **olmaqsuz**, ‘ayblu **olmaqsuz** [KUR. 275a/3-4]. Eger mü’min erler dahı mü’mine ‘avratlar siz bilmeyüp anları bağlayup helâk eylemek olmasaydı yitişü-idi anlardan size arlanmaq **bilmeksüz** givürmeg-içün Tañrı ta‘âlâ rahmetine kimi dilese [KUR: 375/7-10].

GT: Hem şafk sıcak erä / Gün **durmaksız** versin [GüzÇ: s. 73].

TTT: Talāk bāyin ammā rec‘ī ammā tüşse ayrılmaq aralarında **boşamaqsız** [STFK: 50a/7].

1.3.1.4.1. {-mAksIzIn}

Yapı:

{-mAks} [isim-fiil eki] + {+sız} [yapım eki] + {+(X)n} [vasıta hâli eki] unsurlarının kalıplaşmasından oluşmuştur (Ediskun, 2007: 258; Levitskaya 1976:103). Ediskun (2007:258) ekin Eski Türkçedeki {-mAtIn} ile işlev açısından paralellik gösterdiğine değinir. Eski Uygur Türkçesinden itibaren gözükmemektedir.

⁶⁴⁴ Çev. Ağca, 2010:137.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleşme⁶⁴⁵ bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 327).

EUT: Yene şakımını t[e]ngri burkanı turkaru **unutmaksızın** öyeyin sakınayın (*Yine Sakyamuni tanrı burkanı sürekli olarak unutmadan öveyim düşüneyim*) [AY: 116/2-4]. bo üç törlüg adrukka tükellig bilge biliglerig tünle küntüz **armaksızın sönmeksizin** bışrunup ögretinip bilirler ukarlar (*Bu üç türlü ayrıcılığa sahip bilge bilgileri gece gündüz yorulmadan kendinden geçmeden uygulayarak öğreterek bilirler anlarlar*) [AY: 211/4-7]. İnçgekie suv kıdığında / **İlinmeksizin** dyan olurguluğ ol anı teg orunlarta (*İncecik suların kıyısında/ hiç birşeye ilinmeden dhyāna'ya dalmalı / işte öyle yerlerde*) [ETS: 8/14-15]. Körser sizni yig yörügçe **körmeksizin** / körür olar kirtü arıg burkanlarıg (*Size baksalar bile, en üstün tefsir yollu görmeyip / onlar ancak hakiki, temiz burkanları görürler*) [ETS. 15/8-9].

KOT: Âhiret havfı içün hîç düşünüb gam yemediñ / Vakti **geçmeksizin** i'tâ kıldı naşîbiñ şamed'iñ [SFD: 18b/10-5]. Eğer ol tasvîri tahsîl **etmeksizin** tahtıma câlis olur isen, bana âsi olmuş olursun diye yazmış [Muh: s.178]. Üç gün mürûrunda hâciblerin haberleri **olmaksızın**, olduğum mahallin kapısından tahminen elli yaşında nûrânî bir adam girip yanıma geldi [Muh: s.194]. Binaenaleyh bey, sofradan kalktığı gibi salona dahi **uğramaksızın** harem dâiresine geçti [ArS: s.52]. Cezmi'nin validesini **bilmeksizin** kaybedip de o terbiyeden, o şefkatten mahrum olması kalbinde mestur olan kabiliyetleri büsbütün ihlâl etmedi [Cez: s.37].

AT: **Dayanmaqsızın** ötdü ol növcəvan / Görüb etdixahərlərin şadman [HopH cII: s.151]. Haman sevinc və tələş ilə arası **kəsilməksizin** ıslıq çalmağa başlarlar [HCE cII: s.255]. Yorulurkən, ümidilə qüvvətlənib **durmaqsızın** irəli, **dayanmaqsızın** yüksəklərə! [CCSE cII: s.197]. Sizdən müsaidə **almaqsızın** bəzi tabloları gözdən keçirdim [YVÇE cIII: s.85]. Ruhum qədər, canım qədər”, -deyə yorğun gözlərini **qırmaqsızın** üzümə dikərək dururdu [AŞSE cI: s.480].

⁶⁴⁵ Zarf-fiildeki hareket gerçekleşmeksizin ana cümledeki hareketin gerçekleşmesi.

TüT: Merkezden hiçbir emir *almaksızın*, hattâ merkezin emirlerinin aksine, halk içinden fıskıran Kuva-yı Millîye, 12 Şubat 1920'de Maraş'ta ilk zaferini kutlar [TEKA: cII: s.168]. Aylin'in öyküsünü, ablası Nilüfer Gülek'm ve yeğeni Tayibe Gülek Birsell'in onayları, destekleri ve önüme serdikleri arşivleri *olmaksızın* yazamazdım. [AdA: s.8]. Hırçınlığınızın, telaşınızın, *durmaksızın* entrika çevirmenizin nedeni bu [Cum: s.189]. Bunları, bir şey *söylemeksizin* Servet Beye uzattı ve başını tekrar pencereye çevirdi [KirK: s.85-86]. Halil Paşa bakışlarını doktordan *ayırmaksızın* konuştu [YorS: s.158].

2. Ana cümlelerin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 327).

KOT: Maḥşer ü mîzân-ı şırât *olmaksızın* kurulamaz / Ansız ne yüzle varalım ol ḥazret-i yezdân'a biz [SFD: 41a/8-8].

TüT: Şehzadeye göre de tebaa Kızılbaş veya Sünni olabilir, ama itaatsiz olamaz, devletin *izni olmaksızın* tebaalıktan ayrılamaz, pilisini pırtısını toplayıp gidemezdi [ŞahS: s.112]. Aylin'in öyküsünü, ablası Nilüfer Gülek'm ve yeğeni Tayibe Gülek Birsell'in onayları, destekleri ve önüme serdikleri arşivleri *olmaksızın* yazamazdım [AdA: s.9].

1.3.1.4.2. {-maksız} için

Yapı:

{-maksız} ekinden sonra “üçün” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için, -diğinden” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Bo montag *bultukmaksız üçün* ötrü ol tözünler kutluglar alku amrılmış turulmuş nomlar içinte örügin amılın ornanıp bo örügin amılın ornanmakda tayaklığın ötrü tolپ kamag edgü edremlerig edgü yiltızlarig barçanı tüzü tüketi öritgeli togurgalı

uyurlar “Böyle bulunması olmadığı için o zaman o asiller, kutlu olanlar bütün bağlanmış olan öğretiler içinde sakinlikle yerleşip, ardından bütün iyi erdemleri iyi kökleri, hepsini tümüyle ortaya çıkarabilirler”⁶⁴⁶ [AY: 205/2-8].

1.3.1.5. {-mAk+(G)A/mAyA}⁶⁴⁷

Yapı:

{-(G)A} yönelme hâli eki almış {-mAk} isim-fiili bazı durumlarda zarf-fiil olarak kullanılır. Baskakov (1952:469) bu eki Karakalpak Türkçesinde amaç bildiren zarf-fiil eki olarak değerlendirmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlelerin yüklemine, “-mak için” amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:321).

EUT: U[u]şğu-dun song oğuz kağan[n]ung çerig-i-ge, nöker-ler-i-ge, il kün-ige andağ uluğ ölüg bargu düşdi, kim, **yüklemek-ke ve kildür-mek-ke** ad, kağadır, ud aslık boldı. (*Vuruşmadan sonra Oğuz Kağan’ın askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düştü ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geldi*) [OKD: 270-274].

KT: Eger yandursa séni Tañrı bir ögürka, olardıñ destür kolsalar sénde **çıkmağa** aygıl [KSKT: 29/59a2-59b1].

HT: Arıg ābdast kıldım taķı seccāda kemiştim taķı namāzka şurū’ **kılmağa** kaşdı kıldım erdi [NF: 268/12-13]. Taķı katında hem dünyāvī neersesi taķı yok satgın **almağa**. Taķı éwinde otun taķı yok aş **bişürmekke** [NF: 269/8-9]. Ol kéçe şālihni basıp **öltürmekke** oğradılar [RKE: 36r/4]. Ağız bağlap çiçek tig tāze yüzler /

⁶⁴⁶ Çev. Ağca, 2010:140.

⁶⁴⁷ {-mAgA} eki Türkiye Türkçesinde ve bazı lehçelerde “y<g/ğ” ünsüz değişimiyle {-maya} formuna geçmiştir. Bununla beraber Türkiye Türkçesinde {-mA} isim fiiline gelen yönelme hâli ekiyle oluşturulmuş {-mAyA<mA-y-A} eki de vardır. Bu nedenle yönelme hâli eki almış {-mA} ve {-mAk} isim-fiili ekleri {-mAyA}, {-mAyA < mağa < maka}- farklı isim fiil tabanlarına gelseler de işlevleri itibarıyla benzerlik gösterdikleri için ve şeklen de karışıklığa sebep vermemek için aynı madde içinde değerlendirmeyi uygun gördük.

Tapunmaqğa kemer bağlanmış özler [KHŞ: 51]. Bu tört kuşnı tirgüzdüm erse bu tört halâyıqnı öltürüp yana tirgüzgümni sakınu bilgey-sen, *tirgüzmeke* kudretim bar [RKE: 55v/5-6].

EAT: Ya Üveys , Rasul hazreti'n n'ichün ziyaret *itmege* gelmedün ki göreydin? [TezE: 12b/1-2]. Ve müslime bin 'abdu'l-melik irişdi çün ol Kişinün namāzın *kılmağa* durdılar [MŞ: 108a/1-2]. Ben anı *öldürmege* gelmiş-idüm / Külli cânı kasdını kılmış-ıdum [MT: 199]. Eytdiler göster kuluñ yüzün bize / Bir görmege bir altun virelüm size [ŞYZ: 305]. Kim bu zindânda 'ubûdiyyet kılur / *ırmege* sultânına niyyet kılur [MUM:4492].

KOT: Eşerden ol dahı hālî degüldür / Hâkikat yolunu *varmağa* püldür [VA: 24] Aldı ikrârını şeyhün duhter / Aña mey sunmaga kasd itdi seher [SSM: 899]. Nefsini *bilmege* sa'y itdi havâs / Sen dahi sa'y kılıp fitneyi bas [SOE: 2112]. O dem *almaga* kasd idüp cânını / Hücûm itdiler *dökmege* kanını [CK: 793]. Ğarq oldu dil ümîd-ile gitdi bulunmadı / Baħr-i ğamuñda étmege bir aşinā meded [VUSD Gaz.: 21/2].

TAT: Her gün Beyregi *görmege* gelür-idi [DK: D97/11] Qazana girdim, qovruldu / Meydana *yenmäge* gəldim [Hat: s.345]. Çox duruşdu, illa çarə bulmədi / Üzüne *baxmağa* yaxın gəlmədi [MZYZ: s.38]. *Qurtarmağa* yağmayi-qəmindən dilü canı / Sə'yim nəzəri-nərgisi-fəttanın üçündür [FuzE cI: s.113]. Siyah zülfün buxaq altda qayrılır / Ala gözlər can *almağa* sayrılır [MPV: s.56].

AT: Torunu ağacın başında kuran ovçu tezdən, dan yeri sökilməmişdən torlara *baxmağa* getdi [AHNE: s.24]. Müsavat zamanı Zülfüqar ticarət nəzarəti məmuru sifətilə Batuma mal *yürütməyə* icazə alır, yoldaşlarına verirdi [YVÇE cI: s.267]. Şəhərin görməli yerlərinə *gəzməyə* aparırdılar onları [ZülG: s.35]. Mən öz gücümü sənə *göstərməyə* gəlmişəm [CCSE cIII: s.323]. Acmışdım, yeməxanaya *nahar etməyə* gedirdim [MCSE: s.47].

GT: Pay etməktən sora çocuklar çekertilər *gitmäü* [OKiy: s.94]. Ama savaşêr *tutmaa*, savaşêr tutmaa, da tutamêr kuşu, neçin deyin o gelmiş ozaman, açan çojük

uyumuş [OHMK:s.4]. Eski annatmalara göre, açan Zahariy Çakir gelârmış evindän kliseyâ, prihojannar toplanarmışlar *karşılamaa* popazı [GAG: s.14].

TTT: Canımı *almakga* çıkmışdır bu gun yar atlanıp / Etlerimnin ganını *tokmekge* hunhor atlanıp [Ket: s.102]. Hasratında bitger diyip işimi / Zıyarat *etmege* size gelmişem [Ket: s.110]. Cihân yığlur *temâşâsın etmege* / Yahşı yaman barça müselmân gelür [MAD: 14/13-14]. Hunı nâ-ħağdın kişi yüz şevk iter *tökmegge kan* / Gürbeniñ güci eger kaplan kuba bermez amân [MAD: 188/43-44]. Muhammed şafâ gitdi *kömek bermegge* / Uzağınlar geldi bular gelmedi [MAD: 223/3-4].

TT: Ol diñlän-okan eserleriniñ many-mazmunyna köki-damary bilen *düşünmäge* jan edýardı (*O dinlediği okuduğu eserlerin manasını içeriğini tamamiyle anlamak için can atardı*) [BagG: s.4]. Diivaara duvlanıp, daarıkma entek / *Yaatlamaağa* öñde vağtıñ köp bolar (*Duvara yaslanıp tasalanma şimdi / Hatırlamak için ileride vaktin çok olur*) [AAŞ: s.432]. Oğlanlar iş geýmilerini alyp, önümçilige iş *öwrenmäge* gitdiler (*Oğlanlar iş elbiselerini alıp fabrikaya iş öğrenmek için gitdiler*) [İABO: s.121]. Döwüñ gitmegi bilen hem diwananyñ ogly бага *gezmegü* gidýär (*Devin gitmesi üzerine de dilencinin oğlu бага gezmeye gidiyor*) [THE: s.51] Bu arzuw onuñ öz ýüregini-de hâzire-bu güne deñeç ýagtyldyp gelýär, oña *ýaşamaga* güýç berýär (*Bu arzu onun yüreğini de şimdiye-bu güne kadar açılıp geliyor, ona yaşamak için güç veriyor*) [BöT: s.15].

Tüt: Bayezid'in ölümüne kadar tahta kalmak, haznedarına ve vezirlerine dokunmamak şartıyla Selim'i veliaht *tayin etmeğe* hazır olduğunu bildirdi [YSSA: s.182]. *Nöbet tutmağa* geldiniz öyle mi? [YorS: s.516]. Kendi milletinin mutluluğuna ne kadar kıymet veriyorsa, bütün dünya milletlerinin saadetine hizmet *etmeğe* de o kadar çalışmalıdır [TEKA: cIII: s.398]. Ne Yunanlılar, ne de biz ölülerimizi gömmeye vakit bulamamıştık [TEKA: cII: s.504]. Piyanonun üzerinde uyumaya kalktı, bir türlü yatağına yatmadı, sürekli evine dönmek istedi [AdA: s.36].

2.Ana cümlelerin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. (Tiken, 2003: 322).

HT: Muḥammed ümmeti barçadın ilgerü ermiş, soñ **çıkmakğa** hikmet ne erdi? [RKE: 207r/16]. Muḥammedni **terbiyet kılmaqğa** sen lāyık-sen [RKE: 186r/7]. kaçan kim ot yandı erse, hēç kimersenin qudratı bolmadı ol otqa yakın **kelmekke** [NF: 217/7]. Yā Resūllallāhi, hēç dünyāda ata ana haqqı **ötemekke** imkān bar mu? [NF: 284:4].

EAT: Bildük gelenler geçdiler gördük konanlar göçdiler / 'İşk şarâbın içen cânlar uymaz **göçmege konmaga** [YED: 1/10]. Kimse bardakdan bize su virmege / Yigrenürdi yüzümüzi **görmege** [MT: 896]. Tâlib olgıl kendü hâlün **bilmege** / Kâni' olma gün günin **eksilmege** [Gar: 1154]. Bizüm qatumuzda yā melik, bulara şor kim ol didükleri nesneyi **işlemege** kudretleri yiter mi? [TTS: 05a/3-4]. Yūsuf eydür Allāhum hāzır durur / Ne dilerse **kılmağa** qādir durur [ŞYZ: 442].

KOT: Yaşumuz **dökmege** ol dürr-i 'Adendür bâ'is / Gönlümüz **düşmege** ol çâh-ı zekandur bâ'is [Bak Gaz: 26/1]. Hâzret-i düstür-ı Âsaf-re'y pādîşâh-ı 'ālî-şānuñ dār-ı fenâdan sarây-ı beķā semtine rihlet etdüğinden vâkıf u haber-dâr olıcak dehşetden mest ü medhüş olup 'aklı **zâ'il olmağa** az qaldı [Ctev: 297a/23-297b/1-2]. Bu meydâna taşdan katı ser gerek / Bu derd-i seri **çekmege** er gerek [MihK: 3196] 'Akl anı **bilmege** himmet idemez / Mûr deryâyı mesâhat idemz [SOE: 60]. Muhibbler pādîşâhı Şâh Vâmık / Kul **olmaga** degül kapuña lāyık [VA: 3013].

TAT: Səni bu hüsni-camal ilə, bu lütf ilə görən / Qorxdular həq **deməgə**, döndülər insan dedilər [Nes: s.262]. Acizi-təqrir idim bir ləfz **məzkur etməgə** / Eşq qıldı nəzm tərtibi üçün guya məni [MehE: s.140]. Xanın kitab **oxumağa** çox artıq həvəsi var [AŞSE cI: s.152]. Mənim **danışmağa** məcalım yoxdur [AŞSE cI: s.272]. Degildi böylə, dəmində bir əhli-işrət idi / Bu qanlar **içməgə** mö'tad gördüğün könlüm [FuzE cI: s.231].

AT: Sərbəndin nahamvar olması onu ayağının da birini qaldırır havada **fırlamağa** məcbur etdi [YVÇE cI: s.49]. Yoxsa o, belə məsul bir tribunadan bu boyda yalan **danışmağa** cəsarət etməzdi [MaB: s.141]. İzzət-nəfsinin xatirinə hər şeyi qurban

verməyə hazırdı [QG: s.155]. Ona görə yerişimə də diqqət edir, sinifdə uşaqlar qarşısında *gülməyə* də ehtiyat edirdim [MCSE: s.151]. O qədər sevirdim ki, hətta vəhşilər kimi dağlara, çöllərə *düşməyə* razı oldum [CCSE cII: s.131].

TT: Hyzmat edýän oğlanlar stollaryň üstündäki zatlary *ýygnaşdyrmaga* girişýärler (*Hizmet eden oğlanlar masaların üstündeki şeyleri toplamaya giriştiler*) [HalH: s.39]. Onuň bagtly *bolmaga* haky bardyr! (*Onun şanslı olmaya hakkı/ihtiyacı vardır*) [EgG: s.91]. Zylyha nahar iýip, onsoň *gaýtmaga* razylaşdy (*Zeliha yemek yiyip ondan sonra dönmeye razı oldu*) [MTH: s.94]. Seniň bu taýda *gazanç etmäge* hakyň ýok (*Senin bu durumdan kazanç elde etmeye hakkın yok*) [EgG: s.91]. Soň diliňi *yarmaga* gorkmazmyň, ol kowsa, nırä gitjek? (*Sonra dilini yarmaya korkmaz mısın, o kovsa nereye gidecek?*) [BöT: s.289].

Tüt: Hepsi İsmet Paşa ile görüşmek istiyor, İsmet Paşa günlük yoğunluk içinde bazılarına zaman *ayırmaya* çalışıyordu [Cum: s.194]. Annelikle yazarlığı *buluşturmaya* çalıştı belki de bu metaforlarla [SiyS: s.106]. Birkaç kere teklif aldığım halde kahveye *gelmeye* razı olmadı [KüMM. s.20]. Önden sıçrayarak düşmana sokulmak istiyorlar, iki yanımızdan geçerek köyü *çevirmeye* uğraşıyorlardı [YorS: s.524]. Çok zor durumda olan asker evlatlarımı yalnız *birakmaya* gönlüm razı olmadı. [Dir: s.12].

3. Ana cümleinin yüklemine ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:322).

AT: Artıq- əskik *danışmağına* imkan vermədi [QG: s.19]. Hər birimizə ürəyimizi açmağa, qayğı və ehtiyaclarımızı çəkinmədən *deməyə* imkan verərdi [MaB: s.33]. Arvad onu *qaçıрмаğa* imkan tapmayıb mətbəxdə gizlədir [MNL: s.235]. Sizə hələ gün yarım, ya iki gün *gəzməyə* imkan verə bilərəm [CinC: s.472].

Tüt: Fakat taarruzlarla alınamayan neticeleri, siper ve lâğım muharebeleriyle *almaya* imkân yoktu [TEKA cI: s.242]. Bu vaziyet karşısında istanbul'da mühim işler *başarmaya* imkân yoktu [TEKA cI: s.338]. Lord Kitchener istediği kadar

birlik, cephane ve malzeme verirse *başarılı olmamaya* imkân yoktu [Dir: s.420]. Bunların insan hayatları için ne derece lüzumlu olduğunu *anlamaya* imkân yoktu, ama muhakkak ki benim hayatıma istikamet verecek kadr mühimdir [KüMM: s.142].

1.3.1.5.1. {-mA(y)A} göre

Yapı:

Yönelme hâlli {-mA~-mAk} isim-fiiline “göre” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masına rağmen” anlamında karşılaştırma bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Bunun üstünün qalın tozu masanın burada heç bir işə yaramadığını xəbər verirdi; çirkli pəncərədən az işıq *düşməyə görə* otaq qaranlıq idi [YVÇE cI: s.26].

2. Ana cümleinin yüklemine, bakiş açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:314).

AT: Dayı, adam *öldürməyə görə* əmlak müsadirə olunmur [QG: s.257].

TüT: Önce Türklere söz verip konuşturuş, Müttəfiklerin ve gölgelerinin bu *konuşmaya göre* hazırlanmalarını sağlıyordu [Cum: s.189].

1.3.1.5.2. {-mA(y)A} rağmen

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-mA~-mAk} isim-fiil ekine, “rağmen” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:314).

Tüt: Çok yoğun ateşe ve sert karşı *koymaya rağmen* Türkler Anzak cephesini zorlamaya başlamışlardı [Dir: s.337].

1.3.1.5.3. {-mA(y)A} dair

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-mA veya -mA_k} isim-fiil ekinde “dair” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle zarf-fiiller yapar.

KOT: Ondan sonra kelâmları dahil yalnız kalmaya olan ihtiyaçlarını birbirine anlatıp *kararlaştırmaya dair* oldu [Gön: s.104].

Tüt: Eşkıyalığın, çevresinde bir çeşit güven sağlamasındaki *çelişmeye dair* bazı geçmiş olayları anlattı [YorS: s.406].

1.3.1.5.4. {-mA(y)A} kadar

Yapı:

{-mA_yA} ekinden sonra, “kadar” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, derece-kadarlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:303).

AT: Hərdənbir ustanın arvadı Əliəsgər ağagilə *işləməyə gedər*, axşam uşaqlara çörək qurusu və bayat bişmiş gətirərdi [YVÇE cI: s.61]. Bigünah qızlara *təcavüz etməyə qədər* namussuzluğa iqdəm etmirəm [CCSE cII: s.82].

KOT: Hâlbuki askere gelenlerin bir takımları zabıt *olmaya kadar* yol dahi bulurlar [CinH: s.10].

TüT: İlerleyen yıllarda Branden'ın Ayn Rand hayranlığı onun fikirlerini yaymak için bir enstitü *kurmaya kadar* gidecekti [SiyS: s.106]. Hattâ onun ayaklarını kucağıma *almaya kadar* davranmış ve işte o vakit yakalanmıştım [KafK: s.105]. Bedenî muayenemiz, geceleri horlayıp horlamadığımızı araştırmaya ve çirkinleri dışarıda *bırakmaya kadar* vardı [KafK: s.135]. Rosa pervasızlığı kalın yün sabahlığına sarınıp, buluşmalara çıplak *gelmeye kadar* vardırırmış [DSE: s.146].

1.3.1.5.5. {-mAA} deyin

Yapı:

{-mAA<-mAyA~mAKA} ekinden sonra, “*deyin*” çekim edatı getirilmiştir. Gagavuz Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Pokrovskaya, 1964:275).

GT: Taa pek *şaşırtmaa deyin*, kimär kerä koyêrız strofalara kendi üçüncü hem dördüncü sıralarını [OKiy: s.169]. Muzey *yapmaa deyin* vakıt / Koymardın sän hiç esaba [ZamE: s.53]. Bir çay *içmää deyin* henez etiştirämeeriz onu. [GDG: s. 46]. Sora o almış bir uzun pardı, sokmuş onu suya savaşarak *yapıştırmaa* gümüşü pardının ucuna *çıkarmaa deyin* [BizD: s.16]. Ani orucu biraz *kolaylatmaa deyni* toplarmışlar dernek [GKA: s.36].

1.3.1.5.6. {-mA(y)A} dek

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-mA~mAk} isim-fiil ekine, “*dek*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sınırlılık bildirme (bitim) anlamında bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Kırboğa durardı köprünün başında, *bayılmayadak* kismetli hem düşünceli [SeçY: s.168].

1.3.1.5.7. {-mAgA} çenli

Yapı:

Yönelme hâli eki almış {-mAk} isim-fiil ekine, “çenli” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-maya kadar” anlamında derece-kadarlık anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Döwletiň güýji özara jebislikde, halkyň iline, milli agramyna üns berip, olary *keramatlaşdyrmaga çenli* baryp ýetmegindedir [Ruh: s.217].

1.3.1.5.8. {-mAk+ie+(n)(g)A}

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil ekine, {+(n)A} yönelme hâli eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masına, mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Degülidi girmegi âsân anuñ / *Çıkmağına* yogıdı imkân anuñ [İsk:4121]. Cānavârlar çün sözün işitdiler / Günde bir av *vermegine* gitdiler [MT:3685]. Qal‘alar ve mescidler ve Köprüler ‘imâretine ve uçda durañ gâzîlerüñ yimeğine *geymegine* yarağına ve ücret olmayan gâzîlerüñ ‘âlimlerüñ mü‘ezzinlerüñ katîfelerin şarf ider [MŞ:125b/9-11].

TAT: Gül kimi gülə-gülə gəl aradan pərdə götür / Ki, üzün *görməginə* dideyi-giryan susadı [Nes cI: s.109]. Əkbər yoldaşının *gəlməyinə* çox şad olub, nökəri göndərdi çayçı dükanından çay gətirsin, əyləşdilər söhbətə [AHSE cII: s.13]. Mənim xəbər

göndərməyimə müntəzir olun! [MFAE cI: s.44]. Və axırda elə edin ki, Kövkəb Hacı Rəcəbin səxavətindən və igidliyindən artıq dərəcədə mütəəssir olub, hiylə *işlətməyinə* ürəkdən peşman olsun [MFAE cII: s.180]. Yüziñ görendə *şormağuna* açmadı ağız / Bahtım güli açılmadı derdā bahārda [HidD:166/4].

TT: Hüseyin Awni beýin mejlisden *rugsat soramagyna* hiç hili sebäpdir esas ýokdy (*Hüseyin Awni Bey'in Meclis'ten izin isteyebilmesi için belirli bir mazereti yoktu*) [Tnut: s.536].

HoT: Ve gönüm gönşudan *soruşmağuna* évinnen dāşa çıhdı (*ve konu-komşu hal hatır sormak için evinden dışarı çıktı*)⁶⁴⁸ [GoIT: 7]. Süd *tapmağuna* geddim gezdim, tā bir ineg tapdum (*süt bulmak için dolaştım, sonunda bir ineğe rastladım*)⁶⁴⁹ [GoIT: 62]. O mene süd *bermağuna* mennen berg istedi (*O benden süt vermek için süt istedi*)⁶⁵⁰ [GoIT: 63]. Män Aslini *germāginā* gālmişem (*Ben Aslı'yı görmeğe gelmişim*)⁶⁵¹ [KBE: 167/b].

2. Ana cümlenin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Kerim hem taýynyñ *öldürülmegine* razı bolyar (*Kerim de tayının öldürülmesine razı oluyor*) [THE: s.81]. Gyz özi galyp, ýigidiñ ölüme gitmeginerazy bolmaýar (*Kız kendi kalıp yiğidin ölüme gitmesine razı olmuyor*) [THE: s.107].

1.3.1.5.8.1. {-mAk+ie+(n)gA} tegrü

Yapı:

{-mAk} [isim-fiil eki] + {+ie} [iyelik eki] {+(n)GA} [ayrılma hâli eki] unsurlarına ve tegrü [son çekim edatı] getirilmiştir. İyelik eki olarak 3.tş eki gelirse yönelme hâli ekinden önce zamir n'si gelir.

⁶⁴⁸ Çev. Tulu, 1992: 142.

⁶⁴⁹ Çev. Tulu, 1992: 143.

⁶⁵⁰ Çev. Tulu, 1992: 143.

⁶⁵¹ Çev. Tulu, 2009b:182.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-maya kadar” anlamında derece-kadarlık anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Kirmeñ evlerge evleringizdin öñin, ançağa tegrü kim bilmek *tilemekiñizge tegrü*, taķı selām kılsangız eyeleri üze [**HKT: 338a/7-8**].

1.3.1.5.8.2. {-mAk+ie+(n)A} göre**Yapı:**

{-mAk+ie+(n)A} ekine, “göre” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Molla Həmid, Nuxudan yola düşən adamlar Şeyx Salahın *yazmağına görə*, gərək bu gün ilkindi çağı buraya yetişsinlər [**MFAE: s.35**]. İstanbul vəkilimizin *yazmağına göre*, xalı-palazın ağzı bir qeder aşağıdır [**AHSE cI: s.383**].

AT: İndi onlar it *olmaqlarına görə* heç də sevinmirdilər [**AHNE: s.53**]. Sizin *buyurmağınıza görə* guya gərək siz danışasınız, mən ağlayam, eləmi? [**CCSE cII: s.81**] O adam ki, vağzaldan onu yola salırdı, *deməyinə görə*, şəhər-də qabağma çıxan olacaqdı [**SonB: s.22**]. Hələ o qərībədir ki, kassirin *deməyinə görə*, ilcasın səhərisi günü danışan oğlanın mevacibi ikiqat artır [**MCSE: s.146**].

TT: Şu wagtda Muhammet Hindal Mürze suwdan geçip, kəbir adamlaryñ *aytmagyna görü* Gandahara barýardylar (*O zamanda Muhammet Hindal Mirza sudan geçip bazı insanların söylemesine göre Kandahar’a gidiyordular*) [**Hum: s.62**]. Mukaddes Ruhnamanyñ aýdýn *etmegine görü*, şol döwrüñ ruhy dutar bilen beýan edilip döwrüñ ruhy ýolbaşçysy hem Görogly hasaplanypdyr (*Kutsal Ruhname’nin belirtmesine göre o devrin ruhu dutarla beyan edilip zamanın ruhu yöneticisi de*

Köroğlu kabul edilmiştir) [AADŞ:s.157]. Tebiplerin *aytmaklarına görə* Akmaýanyň süýdünü içmesem aýňalmaýaryn (*Doktorların söylediklerine göre Akmaya'nın sütünü içmezsem iyileşemem*) [THE: s.242].

2. Ana cümünün yüklemine, “dığt için, -dığından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: O saat fikrimə gəldi ki, yəqin sabah bu xorozun bivaxt *banlamağına görə* başı cəllad əlində gedəcək [AHSE cII: s.22]. Evlər taxtapuşsuz *olmağına görə*, hamısının içimdə yağışdan sonra qurbağalar quruldayır [AHSE cII: s.143]. O günü cəmaət *gəlməməyinə görə* məclis qaldı ayın on birinə [AHSE cII: s.318]. Məktəbimiz dar *olmağına görə* Mustafa bəyin evini məktəb və camaat evi qayırıraq [AHSE cI: s.260].

1.3.1.5.8.3. {-mAk+ie+(n)A} garamazdan

Yapı:

{-mAk+ie+(n)A} ekine, “garamazdan” çekim edatı getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-masına rağmen” anlamında zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Jenaplar, bu gezek gije ýarysyndan soňra, sagat 6.10-a *gelmegine garamazdan*, gepleşigiň üçünji bölümüniň açylmagyna men sebäp boldum (*Efendiler bu defa gece yarısından sonra, saat 6.10'a gelmiş olmasına rağmen, üçüncü safhanın açılmasına ben sebep oldum*) [Tnut: s.213].

1.3.1.5.8.4. {-mAk+ie+(n)A} baxmayaraq

Yapı:

{-mAk+ie+(n)A} ekine “baxmayaraq (bakmayarak)” çekim edatı getirilmiştir. Tarihî ve çağdaş Azeri Türkçesinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-*masına rağmen*” anlamında karşıtlık-zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Gövhərtac Hacı Mirzə Əhməd ağının evində ən əziz vücut, arvadların zübdəsi *olmağına baxmayaraq*, iki gün salamat görünəndə üç gün bəstərdə yatırdı [AHSE cII: s.116]. Halbuki sizdən qapaqkı konsulların bəziləri ilə çox yaxın dost *olmağına baxmayaraq*, onlar belə bir mehribanlığı həmişə məndən əsirgəyirdilər [MFAE cIII: s.167].

AT: O, elmin xeyirli şey olduğundan, oxumağın lüzumundan, özünün *qocalmağına baxmayaraq* dərəcə artan həvəsindən, çoxdan mənim kimi bir dost axtarmağından deyirdi [MCSE: s.46]. Bir şeyi on dəfə *əşitməklərinə baxmayaraq*, hər dəfə bibim sözə başlayanda onların ağzı ayrıq qalırdı [SonB:s.149]. O çox dövlətli *olmağına baxmayaraq*, heç vaxt heç kəsə tutmazdı [AHNE: s.28].

1.3.1.5.8.5. {-mAK+ie+(n)A} binaen

Yapı:

{-mAK+ie+(n)A} ekine, “binaen” çekim edatı getirilmişdir.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-*masından dolayı*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Gülsüm də uşaq *olmağına binaen* qaçmazdı [AHSE cII: s.183]. Ərz olsun sizin xidməti-şərifimizə, bu il bizim Ərdəbil şuluq *olmağına binaen* vaxtında özümü buraya yetirə bilmədim [AHSE cII: s.163].

1.3.1.6. {-mAkDAnsA (<mAkDAn ise)}

Yapı:

{-mAk} [isim-fiil eki] + {+DAn} [ayrılma hâli eki] + {i-} [cevherî fiil] + {-sA} [şart eki] unsurlarının kalıplaşmasından oluşmuştur (Korkmaz, 2003:1032).

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, kıyaslama⁶⁵² işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Deny, 1941:1030).

KOT: Enis *olmakdan ise* ma‘rifetsüz şahsa ‘ālemde / Gülistān okıyan bülbüllerile şöhetüm yegdür [Beh Gaz: 120/4]. Behiştī’yem baña dünyā serāy-ı dār-ı gurbetdür / Bu yād elde qarār *itmekden ise* rihletüm yegdür [Beh Gaz: 120/5]. Ameli *itmekden ise* itdükden soñra hıfzı dahı gücdür [AA: 183b/3-4]. Beş altı yüz, belki bin arabanın tozu, toprağı içinde boğulmaktan ziyade bir ağaç altında *oturulmaktan ise*, on adım bu’d ile etrefında bulunanlara kendisini teşhir etmekten ne zevk hasıl olacağı etraflıca düşünülecek olsa insanın seyir mahallerine buğz edeceği gelir [FBRE: s.132]. Mülâhaza eyledim ki beyâbânı serseri geşt *eylemekten ise* bâlâ-yı cebele çıkıp etrâfma bakmak daha hoştur [Muh: s.286].

TAT: Belə zəlalətə *düşməkdənsə* biryolluq ölüb qurtarmaq məsləhətdir [AHSE cI: s.470]. Belə *yaşamaqdansa* ölmək yaxşıdır [AHSE cI: s.300]. Sən gedəndən bərlü halimdur ki, kafər görməsün / Xarlığ *çəkməkdən isə* ölmək asandır derəm [Kış: s.76]. Təcikə arvad *olmaqdansa*, özünü bu gölə tulayıb boğulsan, yey deyilmi? [MFAE cI: s.70]. Belə *dolanmaqdansa*, elə tar-mar olmaq çox məsləhətdi [NBV: s.46]

AT: Bir saat *qışqırmaqdansa* beşcə sadə ingilis sözünü demək daha təsirlidir [SMoh: s. 290]. O, allahın qəzəbi haqqında *danışmaqdansa*, başqa bir Allah barədə, Məhəbbət barədə danışardı [ŞeDi: s.312]. Çünki bu şəraitdə işləyib, belə çörək *yeməkdənsə*, işsiz qalıb, sakitcə acından ölmək min qat şərəflidir [ZülG: s.134]. Yıllar ilə yanıb *qavrulmaqdansa*, bir anda kül olub havaya savrulmaq daha xoşdur, daha gözəldir [HCE cIII: s.136]. Rüstəm, bunların rəhminə *güvənməkdənsə*, dəryada iynə üstünə minib xilas olmağa güvənmək daha əfsəldir [CCSE cII: s.15].

⁶⁵² Koç (1999:331) bu zarf-fiili qarşıtlık belirtən zarf-fiil olarak göstermiştir. Banguoğlu’nda (2004:431-432) qarşıtlama zarf-fiili; Ediskun’da (2007:268) üstünlemeyle kıyaslama zarf-fiili olarak geçmektedir.

Tüt: Buna bir mülakat *demektense*, bir devamlı çalışma, bir hak savunması demek de olur [TEKA cI: s.278]. Bir kadının [ya da erkeğin] çocukları tarafından hayat boyu nefret *edilmektense* hiç çocuk sahibi olmaması, hatta mümkünse bekâr kalması daha iyi değil mi? [SiyS: s.61]. Kuvvetlerimi ikiye *ayırmaktansa*, yalnız bir sahada azamiye gitmeyi tercih ediyorum [BTR: s.51]. Her gün bir Altın *beklemektense* bir anda bütün hazîneye sâhip olmak istemiş [TürS: s.56]. Burada kızı tek başına *bırakmaktansa*, yanına alıp tehlikeye atılmak bile daha mı sağlam? [YorS: s.83].

1.3.1.7. {-mAKIn}⁶⁵³

Yapı:

{-mAk} isim-fiil eki ve {+(ı)n} vasıta hâli eki unsurlarının kalıplaşmasından oluşmuştur (Çağatay, 2008: 332; Yüce, 1999:86).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Ayağka tegimlig tüzün maitri-a amtı biz yme ol edgülig çştani ilig-gerü yakın barıp ol kutluğ tınlığ *körmekin* köz ümüzni kutluğ kıvılg kılalım (*Hürmete değerli âdil Maitreya, şimdi biz dahi o merhametli Çaştana emîre doğru yakın varıp, o kutlu mahluku görerek gözümüzü şad kılalım*) [ÇB: 287/291]. ...örü turup ong enginlerindeki tonların birtin singar açınıp ong'tizlerin çökitip ayaların kavşurup ağır *ayamakin* töpülerin yirke tegürüp yinçürü töpün yükünüp tengri tengrisi burkanka inçe tip ötündiler (...ayağa kalkıp, sağ omuzlarındaki giysilerini sağ taraftan açıp, sağ dizlerini çökertip, ayalarını kavuşturup, *saygı göstererek* başlarını yere değdirip baş[lar]ını eğerek secdeye varıp, tanrılar tanrısı Budaya şöylece saygıyla söylediler)⁶⁵⁴ [AY: 182/8-14].

KT: Ne türlü arıksız arır *yumağın* / Cahil yup arımsız arıksız erür [AH: 111-112].

⁶⁵³ Ediskun (2007:270) sebep zarf-fiili olarak geçer.

⁶⁵⁴ Çev. Ölmez, 1991:66.

EAT: Gelüp yir *öpmegin* her dil-ber-i pāk / havāşş-ı āb-ı hayvān bulmuş ol hāk [HN: 145]. Muḳārın *olmağın* eflāke her bār / Bile döner felekle ‘unşur-ı nār [HN: 3086]. Nazarda *gelmeğın* kendüye nā-ḥoş / Aña ḥınnādan urmuş yir yir āteş [HN: 1518]. Ebû ḥanîfe ḳavlinde-rahimehullāh- ve Ebû Yûsuf ve Muḥammed ḳavlinde zıhār ḥükmi yirinde olmaz din *deñşürmeğın* [KG: 96b/7-8]. Gurûr *itmegin* ay u gün cemāle / İrerler dem-be-dem naḳş u zevāle [ŞHŞ: 5879].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Yüce, 1999:87).

EAT: Ḳatuñda *görmegin* bî-renc ḥelvā / Birinci serdi sevmek ola sevdā [ŞHŞ: 4230]. Bu fetḥi *ḳılmağın* aña müselleḡ / Ḥudāvend-i cihān fettāḥ-ı ‘ālem [HN: 237]. Serv-i ḳaddüññüñ ḥayālî gözde *dutmağın* vaṭan / Pāk éder şular süpürür çevresin ferrāşlar [MN: 250/5].

KOT: Çünkü yolu bir çıkmaz sokağa geldi, sokak yanında iken çıkmaz olduğun *derk etmeğın* geri dönmek istedi [Muh: s.189]. Yanına oturmağa *işaret etmeğın* zânû-be-zânû oturdum [Muh: s.222]. Bî-muhâbâ köşk cânibine teveccüh ettikte verâsından yine mukaddem işittiği sadalar zuhûr *etmeğın* ne ola diye ardına baktı [Muh: s.323].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Yüce, 1999:86; Nemeth, 1962: 87; Deny, 1941:994).

EUT: Ayıg kılınçlıg kkir tapça idi yeme kılmasar ötrü tugdaçı nomlar inçip bo közünür üdde *tugmakın* tuggalı umazlar (*Kötü davranışlı kir[li], pasak[lı] [şeyleri] asla yapmasa doğacak olan öğretiler böylelikle bu görünür zamanda doğmakla (doğduğu için) doğmuş olmazlar*)⁶⁵⁵ [AY:145/6-9].

⁶⁵⁵ Çev. Ölmez, 1991: 38.

EAT: Du‘asın *olmağın* her nā-tüvānuñ / Yüzi ağ olmuş āhîr demde anuñ [HN: 1511]. Bu ma‘nā *olmağın* ġāyetde ma‘kûl / Kāmusınuñ kâtında oldu maḵbûl [HN: 681]. Ol biñ aḵca da‘vı kılan ere ṭānuḵlardan buyurmak gerek kim ala ve ḵāḏî ḥūkmî bâṭıl olmaz bular *dönmegin* [KG: 120b/4-5]. Muvāfiḵ aña bir ḥoş nām eyitmiş / Güli çok *olmağın* Gülbām eyitmiş [Işk: 931].

KOT: İyāl beyninde olan keyfiyyātdan olup vāsita-i āher ile ifadesi mümkün *olmamağın* geri döndüm [Muh: s.264]. Bu vak'adan yirmi gün mürûrunda bir gün dört çukadarlı altmış beş yaşında mülebbes, müşekkel, güzel bir ağa bu mahalden geçer iken dükkânımızda ecza kutuları olduğun *görmeğın* inip dükkân-ı fakîrânemize çıktı [Muh: s.221]. Tâlibânın kesreti *olmağın* kazanlar ile pilav ve zerde tabh olunup âdet-i teferrüç üzre şâkirdân envâ-i lu'blar peydâ ve telâub eder idik [Muh: s.214].

4. Ana cümlelerin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ve eger kuşu duzağ içinde boğuzlasa ve kuş debelense dahı yire düşse ḥalāl olur, yirde *ölmegin* ḥarām olmaz [KG: 105b/15].

KOT: Havālede te’ḥîr *itmegin* icābetde te’ḥîr vāḵi‘ olur [AA: 144b/13]. Hevân *olmağın* zülf-i müşkîn-i yâr / Ola târ-ı müşkîni boynunda mâr [CK: 2537].

TAT: Məni kim, öynə-öynə öldürürsən / Aşık *öldürməgin* canı bilürsən [Kış: s.86].

1.3.1.8. {-mAkIA~~mAk ile}⁶⁵⁶

Yapı:

{-mAk} isim-fiil eki ve *ile(n)* edatından meydana gelmiştir.

⁶⁵⁶ Koç’ta (1990:333) durum ve neden zarf-fiili; Banguoğlu’nda (2004:437), Bilgegil’de (2009:272), Ediskun’da (2007:265) sebep zarf-fiili olarak geçmektedir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:323).

EAT: *Oturmağ’ile* iş bitmez bilürsün / Dene saçılmasa bitmez bilürsün [**Işk: 1608**]. Bu hüsām āh éder eydür dilberüñ yolında uş / *Ağlamağıla* geçiser her zamānı çeşmümün [**MN: 233/7**]. Bir birinde eşer *eylemekle* aralarında bir dürlü keyfiyyet kopdı [**HS: 6b/2**]. Tab’ı telyîn eyleyeler *ıçmeg-ile* bunları / Naqlidür tıbbuñ gey añlağıl degüldür serserî [**NazT: 118b/14**]. Yüregi sovumadı *sögmeg ile* / Ulımadı eşegi *dögmeg ile* [**Har. 107**].

KOT: Cehennemle zebânî havfı mecnûn eyledi zîrâ / *Düşünmekle* ‘aqla idüb sirâyet hâzret-i Mevlâ [**SFD: 5b/13-10**]. Na’t-ı şerîfini ser-sühan-ı şahâyif-i şî’ir ü inşâ *kılmağıla* sa’âdet bulmuşlardır [**Bül: 6a/3-4**]. Her perî-rûnuñ olur meyli rakîb-i dîve / Cân u dil *virmeğ ile* bunlara âdem yaramaz [**Bak Gaz: 203/3**]. Hoşdur dem-i bārānda biraz uykuya varmaq / Beñzer ki Ziyā’î virür *ağlamağıla* cân [**HZD Gaz: 356/5**]. Mihr-i cemâli şevkına her gece hecrî şem’ / Yanmaq *yakılmağ-ıla* tutar ortayı diri [**HecD Gaz: 142/5**].

TAT: *Örtməynən* sən üstünü / Dünya mana dar görünür [**AEE: s.254**]. Nərgis ki, göz açdı bağə girdi / Bir *baxmaq ilən* özün itirdi. [**FuzE c.II: s.263**]. *Baxmaq ilən* doymaq olmaz üzündən / Danışanda şirin-şirin sözündən [**MVP: s.28**]. İndi, qardaş, sən osmanlı davasında bir az mal *satmaq ilə* pul qazanıbsan [**AHSE cI: s.33**]. Öginmeklik ‘avratlara büh tandur / *Öginmek-ile* ‘avrat er olmaz [**DK: D198/3-4**].

AT: Rüstəm özünə gələnə kimi, Söhrab onun on-on beş pəhləvanını *öldürməklə* dayısının qisasını aldı [**AHNE: s.191**]. Dilbərin günü payminbər öyrənmək və cümə axşamları yasin, üçaylıqda isə Quran *oxumaqla* keçirdi [**CCSE cI: s. 278**]. Bu işləri yerinə yetirdikdən sonra, gündə bir-iki boş saatlarını dəniz kənarında lətifə *söyləməklə* keçirərlər [**YVÇE cI: s.294**]. Asif başını *tərpətməklə* təsdiqlədi [**QG: s.188**]. Tom aldığı nəsihəti xatırlayır və ümumi salama başını azacıq *aymaqla* və xoş sözlərlə cavab verirdi [**ŞeDi: s.109**].

GT: Sanırım ki *alatlamaklan* hem *zorlamaklan* işi olur bozmaa [PubY: s.129]. Varmış, bir Aaç-Kıran, yaşarmış o ulu daayın içindä, avlanırmış hem iylenirmiş ikidä-birdä aaçları *kırmaklan* [Mas: s.57]. Biz tatlılıkı hem şükür *etmäklärän* okuyêrız bu çok faydalı, açan şindiki vakıt zeedelenmiş bizim religiyamızın duşmannarı [GAG: s.39]. Sıra olêr gözäl *kutlamaklan*, türkü *çalmaklan* [GDG: s.84]. Köpek biraz, salt salarak / Susup, çüüdü büyük *sevinmäklärän* [ÇGŞA: s. 15].

Tüt: Türk tarihi, doğudan batıya kadar, eski dünyanın en önemli uygarlık alanlarında, ilk insan kümeleşmelerinden beri, tahtlar kurmak, tahtlar *kaybetmekle* gelişmiştir. [TEKA c.I: s.151]. Kasım ayı nasıl uykusuz geçtiyse aralık ayı da ayakta *uyumakla* geçiyor [SiyS: s.264]. Hiçbir yara *kurcalamakla* iyileşmez [Huz: s.295]. Gün yara *sarmakla* geçecek, Fransızlar 26/27 Nisan gecesı sessızce Kumkale'den çekileceklerdi [Dir: s.298]. Ama bu kez sorunlar gülmek ve şakaya *vurmakla* üstesinden gılenemeyecek kadar yoğunlaşmıştı [AdA: s.133].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Yavuz, 2007a:164; Deny, 1941:996).

EAT: Ammā çok *hareket étmegile* çok derlese ziyān éder kuvveti sākıt ve a‘zāyı za‘ıfeyler [MÜŞ: M5b/7-8]. Eger *kusmağıla* ve ishālıla kuvvet za‘ıf olursa ferāric şorbāsın içeler [MÜŞ: M75a/14-15]. Yaralandı Seyyid oldu zahm-dār / Kānı çok *aķmak ile* kaldı nā-çār [Bat: 1343]. Çok *durmağı-ıla* çürür ve renginden döner [TUM: 26a/11-12]. Anuñ-ıçun kim bu halkuñ naksı var / Naksını *bilmekle* oldu ihtiyār [Gar: 8137]

KOT: Kendilere *olmamağıla* makdûr / İster ede subh-ı nazmı deycûr [HÜA: 726]. Olupdur gözlerüm *ağlamağı-ıla* kana müstağrak / şan oldu iki merdüm lüce-i ‘ummāna müstağrak [VUSD Gaz: 98/2]. Adı Mecnûn *olmağı ile* ‘āşık olur mı kişi / Gitdi şahrāya hevāya uydı bir dīvāne şüh [HZD Gaz: 49/4]. Şāhān-ı dehr içinde şu sultān ki sensin / Eyler gulāmuñ *olmağıla* şehirler iftiħar [ZMMM: 139]. Ol la‘l-i terde yok teb-hāle āfet-i tebden / Ki cünbiş *eylemekle* āb-ı gevherde habāb olmaz [BMED Gaz: 91/2].

TAT: Məgər qan *içmək ilə* əsrümüş nərgislərin, vər nə / Bəsi mey nuş edənlər gördüm, olmaz böylə qan sərxoş [Fuz E cI: s. 159].

AT: Bəlkə də onun yanına *getməklə* pis iş tutmuşam [CinC: s.527]. Eldar elə bil özünü də bu cür söhbətlərlə iyrənc hesab etdiyi sözlərə cavab *verməklə* itirirdi [Er: s.13]. Əlbəttə, quronların pusquda dayandıqları yerin yaxınlığında atəş *açmaqla* mən ağılsız iş görmüşəm [SMoh: s.53]. Məncə indi siz bunu *bilməklə* kifayətlənməlisiniz ki, biz bələdçi hinduya bel bağlamışdıq [SMoh: s.43]. Xəyanət işlədin sədaqətində / Körpəyə *qıymaqla* qıydın sabaha [BVSE cII: s.303].

GT: Taa bir kerə kutlêêrım seni *evlenməklən* [SeçY: s.168]. Paasızladın, çiiinedin, kaybettin sən beni bu *sormaklan* [SeçY: s.260].

TüT: Cemil, sözünü yarıda *kesmekle* büsbütün insafsızlık ettiğini anlamıştı [YorS: s.522]. Fakat böyle *düşünmekle* Maria'ya karşı haksızlık ettiğimi çabuk anladım [KüMM: s.125]. Millî Şefimiz İnönü'yü Ankara'ya kadar götüren jandarmalar içinde *olmakla* her zaman iftihar etmiştir [ÖYat: s.85]. Türkleri hesaba *katmamakla* büyük yanlış yapmışlardı galiba [Dir: s.256]. Handan ayrıldıktan sonra kıyafetimi *değiştirmemekle* akılsızlık etmişim [ŞahS: s.80].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -diğında -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ol dostıla benüm işüm *ölmegile* bitmeyiser / ‘Amelümdür bile varur topraguma tuta girem [YED: 205/7]. Ya‘ni kim nefis *ölmeg-ile* âdemî / ‘Ârif olup hâsıl olmaz ol demi [MUM: 6455]. Ol kenîzek gibi kim fânî sever / Sevdüğü *ölmeg-ile* derdin savar [MUM: 876]. *Kaçmag-ıla* ne kadar oldı emîn / Fakrdan kaçan da şöyledür hemîn [MUM: 4965].

KOT: Gamze-i mestine içmek bin kan / Kan *bulaşmakla* olurdu yek-sân [SOE: 3222]. Bu esnâda derhâtır eyledi ki miftâhı *basmakla* esb nüzûl ettiğini Hindî ta‘rîf etmişti [Muh: s.198].

TAT: Bəzmi-Cəmsid fəna *bulmaq ilə* bildim kim / Dövr cövründən imiş, növheyi-ney, naley-dəf. [FuzE cI: s177].

AT: Düzdü, tək-tək atırdı, amma sulu qara *çevrilməklə* gücləndi və dərəni duman alana qədər kəsmədi [SonB:s.414]. Sizi aldatmasın amma bu qürur / Çarşaf *atmaqla* bitər sanma qüsür [HCE cI: s.203]. Yoqsa halva-halva *deməklə* ağız şirin olmaz [HCE cV: s.191]. Çünki bir dəqiqəliyə dincəlməyə *oturmaqla*, soyuq iliklərinə qədər işləyirdi [ŞeDi: s.124].

TüT: Bilmem kaçınıcı fecri vatan toprağında, biz / *Görməklə* şimdi bir yaşatan vecd içindəyiz [KGK: s.36]. Atatürk'ün bu sözləri insanların dünya vətəndaşlığını *belirtməklə* bitər [TEKA cIII: s.398]. Ve ben, kafamın içine ve yalnız kendi ruhuma *kapanmakla* onların üstünde, altında bulunduğumu anlıyordum [KüMM: s.126-127].

4. Ana cümlenin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:323).

EAT: Yine bir *kaynamag-ıla* arınur / Mis köyinür altun anda görünür [MT: 3449]. Bu iş oñmaz bunları *kırmag-ıla* / Ol meger kim fitneler karmag-ıla [MUM: 1603].

KOT: Böyük günāh *itməğile* adam öldürmək gibi ve zinā itmək gibi, mü'min imāndan çıkmaz, eğer hālāldür dimezse [Vas:16a]. Bozılırsa dem-i fāsidle mizāc / Şiše *çekməklə* olur ana 'ilāc [SOE: 743]. Naqdini nesneye *virəməklə* ider 'ömri güzer / 'iṣ-ı ferdā küzedir zāhidi ilzām idemem [HasD: 269/4]. Saadet, maziyi unutmak, hah hoş görmək, istikbali düşünməməklə mümkündür [AmH: s.110].

TAT: Çünki dura-dura xeyr olur şər / Səbr *eyləmək ilə* nəf' olur zər [Hat: s.313]. Onun müqabilində biz ancaq *birləşməklə* davam gətirə bilərik [AŞSE cI: s.310].

AT: Özü də tək elə vaxtlı-vaxtında işə gedib-gəlmək və vəzifə borcunu yerinə *yetirməklə* iş bitmir [ZülG: s.134]. Ancaq *qaçmaqla* canını qurtara bilərsən [ŞeDi: s.62]. Çalış, *çalışmaqla* hər şey mümkündür [AŞSE cIII: s.342].

KaT: Bal *démeginen* ağız şirin olmaz [KTA: 1398]. Deve Mekkəyə *gédmeginen* hacı olmaz [KAT: 2473]. Qərə palas *yumağ-ınan* boz olmaz; qərə qarga *ötmeg-inen* baz olmaz [KAT: 3108]. Deryaha daş *atmağınan* deryah dolmaz [KTA: s.2319]. Gövhər yere *düşmeginen* qiymetdən düşmez [KTA: 3760].

TüT: "Mesnedimi, yetkilerimi iade ediyorum" diye birkaç satır karalayıp altına imzasını *atmakla* her şey bitecek mi? [TEKA cII: s.96]. Kabul *etmekle* mesele hallolmuyor [AdA: s.75]. Sanıyorlar kafa *kesmekle*, beyin *ezmekle* / Fikr-i hürriyet ölür. Hey gidi şaşkın hazole! [Sfh: s.136]. Gerçeğe ermek bir pir *bulmakla* olur [ŞahS: s.281].

5. Ana cümlenin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:323).

AT: Bu məktəb şərimizin bədii keyfiyyətini son dərəcə yüksək bir pilləyə *qaldırmaqla* qalmamışdır [MaB: s.171]. Bir qrup adam xalqı daxildən parçalayıb, onu etnik qruplara, tayfalara, rayonlara, kəndlərə, məhlələlərə *bölməklə* məşquldur [ZülG: s.127]. Hər bir makina sırası müəyyən hissələr *qayırmaqla* məşğul idi [YVÇE cI: s.285]. Kişi, simasında bir izzət olduq halda, pianonu *silməklə* məşğul olan Rübəbəyə baxırdı [MCSE: s.268]. Sanki deyirdi, ayda-ildə bir dəfə *görməklə* adam tanıyarlardı? [QG: s.54].

TüT: Olaya, Joe da karıştı, Nuri'yi köpeği zamanında sokağa *çıkarmamakla*, Aylin'i de köpeğine terbiyə *vermemekle* suçladı [AdA: s.242]. Vatana *ihanət etmək*le suçlanıyorlardı [Cum: s.149]. Yorgunluğuna ve hattâ bitkinliğinə rağmen, vatanın parçalanmak istediğini görerek önleyici çareler *aramakla* ciddi məşquldür [TEKA cII: s.115]. Biri, cezaevlerinden adam *kaçırmakla*, kaçırılanları *gizləmekle*, düşmənlərə *tepeleməklə* uğraşacaq [YorS: s.105]. Tolstoy içəridə odada, mum ışıqında

romanlarını yazarken, Sofya da ses çıkarmasınlar patırtı yapmasınlar diye çocukları *oyalamakla* meşguldü [SiyS: s.86].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-(ma)dığı halde, (me)me rağmen” anlamında zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bunça *begenmemeg-ile* sen beni / Gör niçe çıkardum uçmakdan seni [MT:3339].
Dahı mekr-i nefis-i gûlı bileler / *Bilmeg-ile* bulmayalar hîleler [MUM: 1733].

1.3.1.8.1. {-mAk+ie+(I)lA~~mAk+ie ile}

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil eki ve (i)le edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine “-maktan dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Bizim həddindən artıq işgüzar *olmamağımızla* ki, bu bizdə kök salmışdır [CinC: s. 158]. Əgər məndən qüvvətli *olmağınla* fəxr edirsənsə, tələsmə! [CCSE cII: s.80]

2. Ana cümleinin yüklemine “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HoT: yānu pādārla, onu munu *alladmağunnan*, onuç o n-munuç zādunu *oğurlamağunnan* çörek çuhari(y) (yani hilele, onu bunu aldatmakla ve onun bunun eşyasını uğurlamakla ekmeğini kazanır)⁶⁵⁷ [GoIT: 28].

3. Ana cümleinin yüklemine, “...-r...-maz, -ınca” anlamında zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁶⁵⁷ Çev.Tulu, 1992:142

AT: Qohumunun *çıxmağıyla* sahə milisiylə qayıtmağı bir oldu [Er: s.29].

1.3.1.8.1.1. {-mAkIA} beraber⁶⁵⁸

Yapı:

Vasıtə hâli eki almış {-mAk} isim-fiil eki ile “*beraber*” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlenin fiiline, zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 308).

KOT: HamdunAğa bir tahtayı *rendelemekle beraber* musahabemiz devam ediyordu [AmH: s.157]. Kemerimde pek giran-baha mücevherat *bulunmakla beraber* ve fakir kıyafetinde seyahat ediyorduk [AmH: s.85]. Bizim Sâniha vakıa alafranga bir kız ama tam alafranga kızlar kendilerine diqqat olunduğunu kalben *istemekle beraber* erkeklere kendileri tarafından diqqat edilməsini terbiyeten tecviz etmezler [Tff: s.41]. Bihruz Bey her nereye gitse, her nerede bulunsa, maksadı *görünmekle beraber* görmek değil, yalnızca görünmektə [ArS: s.11]. Kendi ise hayatını muhafazaya nihayət derecelerde *itina etmekle beraber* yalnız Adil Giray'ı itlâf ile iktifâ etmez, Perihan'ı da ahiret seferinde ona refik etmək isterdi [Cez: s.286].

AT:Mənsur böyük bir həvəslə *oxumaqla bərabər*, çox zirək və tizfəhm olduğu üçün, arif olanlar gələcəkdə bu yetim cavanı gözəl səadət gözləyəcəyini bilirdilər [CCSE cI: s.224]. Pirverdi ağır təbiətli, çalışqan *olmaqla bərabər* son dərəcə pulpərəst və xəsis bir adam idi [AŞSE cI: s.270]. Hər dəfə ağzını açanda Sabir müəllimin nümayişkarənə şəkildə burnunu tutması rəisi bərk *təəccübləndirməklə bərabər* bərk də əsəbləşdirirdi [QG: s.232]. Çünki Teymur Sivas qələsinə *təcavüz etməklə bərabər* müharibəyi uzatmaqdan çəkinmiş [HCE cIII: s.288].

⁶⁵⁸ Banguoğlu'nda (2004:432) qarşıtlama zarf-fiili olaraq geçer.

Tüt: Aylin ve Paswak ayrı evlerde *oturmakla beraber*, hemen hemen haftanın üç dört gecesini birlikte geçirmeye başladılar [AdA: s.106]. Büyük ve şahane arzularına *dayanmakla beraber* dahili teşkilatlarını, dahili siyasetlerini bu ihtirasların doğurmuş olduğu harici siyasetlerine göre tanzim etmek mecburiyetinde kalmışlardır [Cum: s.401]. Uzun süreli bir tıbbi tedavi *gerektirmemekle beraber*, uğraştırıp bezdiriyor [SiyS: s.272]. *Görünmemekle berâber* yığın yığın efrâd / Demek o, sîne-i eb'âdı inleten feryâd [Sfh: s.208]. Necla annesi kadar kendini kaybetmiş *olmamakla beraber*, büyük bir üzüntü içindeydi [KüMM: s.39].

1.3.1.8.1.2. {-mAkIA} birlikte⁶⁵⁹

Yapı:

Vasıta hâli eki almış {-mAk} isim-fiil eki ile “birlikte” sözcüğünden meydana gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin fiiline, zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 308).

Tüt: Ailenin yaşlıları, adama hayran *kalmakla birlikte* bu işin nereye varacağını da sormamazlık edemiyorlardı [AdA: s.107]. Yukarda zikrettiğim mekteplerden hiçbirine bağlı *olmamakla birlikte*, memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan yararlanmayı ihmal etmeyeceğiz [Cum: s.256]. Erkek, kadını son derece zeki ve çekici *bulmakla birlikte* onun başkalarıyla flört etmeye açık olmasından rahatsızlık duydu [SiyS: s.160]. Yakup ve arkadaşları ses *çıkarmamakla birlikte* Sinan'ın âkıbetinden endişe ettiler [YSSA: s.377]. Sultan, bu türkünün kazasker efendi tarafından uydurulduğunu *sezmekle birlikte* ses çıkarmamış ama ertesi gün de dönüş hazırlıkları yapılması için hemen emir vermiş [ŞahS: s.335].

1.3.1.9. {-mAk} İsim-Fiili ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

⁶⁵⁹ Koç'ta (1990:333) durum ve zaman zarf-fiili olarak geçer.

1.3.1.9.1. {-mAk} sayesinde

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*sayesinde*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-arak, -mak suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Hökumət ərkanının ciblərini *doldurmaq sayəsində* İskəndər bəy dağlarda padşahlıq edirdi [AHSE cII: s.235]. Çünki köhnə əlifbanı *dəyişdirmək sayəsində*, yüz kürur müsəlman, kişili-qadın, cəhalət qaranlığından xilas olaraq, elmin nurlu dünyasına qədəm qoyacaqdır [MFAE cIII: s.192].

1.3.1.9.2. {-mAk} birle/bile/bilen

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*birle/bile/bilen*” çekim edatları gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: *Eşitmek bile* boldı bilge kişi / Bu söz sözlemektin barır er başı [KB: D1914]. Kaçan rāz aysa sizler bir ikindi birle rāz aymañ yazuq birle, haddin *keçmek birle*, resülka *hılāf kılmak birle* rāz aytnıñ eşgölük birle [KSKT: 38/5a1-5b1]. İveklik birle ‘akıl işi bitmez / *Yügürmek birle* içegü yağ tutmaz [KHŞ: 1719].

HT: Kamugdın rahmat kılğanraq turur-sen, men za‘īf miskīnge sen rahmat kılğıl! tēp zārīlık birle, *yıqlamak birle* münācāt kılrur erdi [NF: 183/3-5]. Yārī birişür siz anlar üze, yazuq birle taqı *zulm kılmak birle* [HKT: 12a/9]. Gehī ‘işret bile özin avıtır / geh *ıqlamak birle* köñlin saqıtır [KHŞ: 1821]. Aşuqma oğlan irmez sen şabır kıl / kim iş bütmez *kılınmak birle ta‘cil* [KHŞ: 3077].

EAT: Ve ölümüne muntazır olmak, yol azığın *eylemek birle* ve kendü hisābın eylemek, andan ilerü kim hisābın eyleyeler [TezE: 163a/4-5]. ‘Amelleriñüz Allāh içün ihlāşkılmagıla ve işleriñüzi aña *işmarlamak birle* [TTS: 143-46a/22-23]. Yokdur sizüñ üstüñüze yazuk Tañrı ta‘ālānuñ fażlını keremini istemekde tācirlik *eylemek bile* kaçan ifāza eyleseñüz [KUR: 21b/10-11]. Şerīkleriñüzden var mıdur bir kimse ki hidāyet vire haķķa hüccetler *durğurmak bile*, resüller *göndermek bile*? [KUR: 147a/1]. Ya‘nī ümīz *kesmemek birle* tevbe eyleñ [CİC: 27a/2].

TTT: Payımız her kime Tañrı bermese / *Yelmek, yortmak bilen* her yana yahşı [Zel: 10/11-12]. Ğāfil yatma ādem tur işiñ görgin / Geçdi kervān, durmaz *ğugırmaq bilen* [Zel: 21/1-2]. Allāh yādı bile tirig bolan til / *Göz yumulmaq bilen* köñül yatmaz hıç [MAD: 3/1-2].

TT: Bir ynsany ýüz gamçy *urmak bilen* jezalandyrmak ýa-da on ýyl azatlykdan mahrum etmek nire, ynsanperwerlik nire? (*Bir insanı yüz kamçı vurarak cezalandırmak ya da on yıl hürriyetten mahrum etmek nere, insan severlilik nere?*) [ÜNB: s.89]. Söz bilen, syýasat bilen we duşmanyñ aldawly wadalaryna *gulak gabartmak bilen* asla harby borç berjāý edilmez (*Lafla, politika ile düşmanın aldatıcı vaadlerine kulak vererek askerlik görevi yapılmaz*) [Tnut: s.62]. Ol maşynyñ kürsüsünde oturan yerinden eziz halkynyñ sāher salamyny *baş egmek bilen* yürekden kabul edýār (*O arabanın koltuğunda oturduğu yerden aziz halkının sabah selamını baş egerek kalpten kabul ediyor*) [BagG: s.56]. Emma *beýtmek bilen* olar ýurduñ mizemez kanunlaryny gödek bozýarlar (*Ama böyle yaparak onlar yurdun sarsılmaz kanunlarını saygısızca bozarlar*) [Kepb: s.126]. Birek-biregiñ barmagyna *yüzük geýdirmek bilen* tenler galtaşyp gördi (*Birbirinin parmağına yüzük geçirmek suretiyle vücutlar temas ediverdi*) [OwA: s.78]

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ol köñlekimni *körmek birle* méni körmiş teg bolsa, kaçğusı yūñül bolğay [NF: 215/11].

TT: Diýmek, ol bu ýere *gelmek bilen* ilkibaşdan gurulgy duran duzaga aýak basypdyr (*Demek ki, o buraya geline önceden gurulmuş olan tuzaga ayak basmış*) [Kepb: s.366].

3. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Taķı ‘āmlarınñ rūzası *yemek içmek birle* taķı ĥatun *şuĥbatı kılmaķ birle* bozlur [NF: 264/12].

TTT: Aĥmaķa iç berme sırnñ pāş etme / Ķalbīrde suv durmaz *gözemek bilen* [MAD: 193/11-12].

4. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Bu kyn dāl, men indi halk şahyrlaryny *yetişdirmek bilen* meşgullanýaryn (*Bu zor deĥil, ben şimdi halk şairlerini yetiştirmekle meşgul oluyorum*) [Kepb: s.311].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-diĥi için, -diĥından” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Hut bu pāhime *gollanmak bilen* çekýān zāhme-timiz öz netijesini-de berýār (*Bizzat bu fikire göre hareket ettiğimiz için çektiğimiz zahmet kendi neticesini veriyor*) [Kepb: s.118]. Institutyñ müşderileri gitdigiçe *artmak bilen*, diýmek, bize edilýān dōwlet zakazy artýar (*Enstitünün müşterileri gittikçe arttığından, demek ki bize yapılan devlet siparişleri de artıyor*) [Kepb: s.124].

1.3.1.9.2.1. {-mAk+ie} birle/bilen⁶⁶⁰

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil eki ve “birle/bilen” edatından meydana gelmiştir.

⁶⁶⁰ “-magı birli” şekliyle Irak Türkmen ağızlarında hala kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Haydar, 1979: 254.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Eger tutsa Tañrı kişilerini *küç kılmakları birle* koçmadı anıñ üze tek teprenigli yok kim kiñin salar olarnı atanmış ödke tegi [KSKT: 30/59a1-59b1].

HT: “Bu Tangrığa”; *aymakları birle*: “Taķı bu ortaklarımızğa.” [HKT: 140b/7-8]. Taķı topraķı yaķşı il, ya’nı yir, çıkarur otını idı dinin āsān *kılmakı birle* [HKT: 153a/9-153b/1]. Taķı kötrür yükleringizni ilge, irmedingiz teggenleri, meger nefsler *emgetmeki birle* [HKT: 257b/9; 258a/1]. Haķıķat üze sizler küç kıldıñız özleriñizge, *tutunmakıñız birle* buzağunı [HKT: 8a/2-3].

2. Ana cümlelerin yüklemine, “-mesi üzerine, -dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Fuat paşanyñ günbatar söweş meydanynyñ serkerdeligine *bellenilmegi bilen*, Kazım beye demirgazyk söweş meydanynyñ serkerdesi boldy (*Fuat Paşa’nın Batı Cephesi Komutanlığı’na tayin edilmesinden sonra*, Kazım Bey’e, Kuzey Kolordusu Komutanlığı makam ve yetkisi verildi) [Tnut: s.513]. Diñe Onuñ *kesgitlemegi bilen* men öze günā-sogaplarymy seljermäge çalışaryn (*Yalnız onun tespit etmesi üzerine ben kendim günah sevaplarımı fark etmeye çalışıyorum*) [ÜNB: s.132]. Aly Galybyñ *gaçyp gitmegi bilen*, halk wekillerini Siwasda garaşdyrmaklygynyñ goýbolsun edilişi ýaly, Ferit paşa hökümetiniñ *ýykylmagy bilenem*, adatdan daşary maslahatyñ çagyrylmagyna zerurlyk duýulmady (*Ali Galip’in kaçması üzerine, kongre üyelerini Sivas’ta bekletmekten vazgeçildiği gibi, Ferit Paşa Kabinesi’nin düşmesi üzerine olağanüstü kongre toplanmasına da gerek görülmedi*) [Tnut: s.137]. Noýabr aýynyñ *girmegi bilen* howa hem birden gaty sowap başlady (*Kasım ayının girmesi üzerine hava da birden çok soğmaya başladı*) [İABO: s.155]. Döwüñ *gitmegi bilen* hem diwananyñ ogly бага gezmegä gidýär (*Devin gitmesi üzerine de dilencinin oğlu бага gezmeye gidiyor*) [THE: s.51].

1.3.1.9.3. {-mAk} üze/üzre/üzere⁶⁶¹

Yapı:

{-mAk} isim-fiil eki ve “üze/üzre/üzere” edatlarından oluşmuştur (Deny, 1941:854).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:306).

KT: Eger şevklense sen köni yol **körkitmek üze** bütünlükin kim Tañrı yolka köndürmes kimni yolsuz kılsa, yok anlarka yārī bérdeşilerdin [**KSKT: 30/47b1-48a1**].

HT: Ayırtladuğ anı **bilmek üze**, köndürmek taķı raħmet, ol erenlerge kim biterler [**HKT: 152b/2**].

EAT: Dakı arka virişün eylük üzere, dakı **sakınmak üzere**; dakı arka virişmen yazuk üzere, dakı zulm **eylemek üzere** [**MKT: 48b/7**].

KOT: Badehû ser-hadler ahvâliyle takayyüd için Diyârbekir’de **kışlamak üzere** avd idüp Vezîr Musa Paşa İstanbul’a vusûle dek sefer kâ‘immakâmı oldu [**ZN: 55a-55b**]. Birbirin ardınca **gelmek üze** ol mûları / Cevre yanan kıldı ruhsârını bir tâze hat [**RıfD. 52/4**]. Fikri can baş **vermek üze** uğruña hazır iken / Ben gibi biñlerle biñ kurbân bulduk ibtidâ [**SFD: 2b/3-17**]. Avdetimizin ikinci günüydü ki kahveye **gitmek üzere** mezarlığın önünden geçiyordum [**AmH: s.26**]. Bihruz Bey Mişel’i **çağırmaq üzere** çana dokunacak iken kapıya "tık tık!" diye vuruldu [**ArS: s.198**].

TAT: Yekdil olub etdilər qərarı / **Dutmaq üzə** yeg rəhi-fərari [**MVG: s.151**].

⁶⁶¹ Koç’ta (1999:333) zaman ve durum zarf-fiili; Bilgegil’de (2009:271) ve Ediskun’da (2007:259) hâl (durum) zarf-fiili olarak geçer.

AT: Yarınki matəmi *güldürmək üzrə* aldanıyor / Fəqət qadın ərimiş, onda yox həyat əsəri [**HCE cI: s.46**]. Günəş qürub ediyor; göy... mühitimiz gömgöy / Göz işlədikə gönül *uçmaq üzrə* çırpınıyor [**HCE cI: s.55**]. Sonra da mən stolun üstündən bir onluq kağız pul götürüb öz adımdan, sizin ananızın xeyri üçün və ilk yardım *olmaq üzrə*, sizə verdim [**CinC: s.403**].

TüT: Tayibə'nin beş haftalık dil kursu bitince, onu ve oğlanları alıp tam bir aile hayatı *yaşamak üzere* yazlıklarına geçtiler [**AdA: s.120**]. Ankara'da 15 Temmuzda eğitim sorunlarını tartışmak ve kararları *almak üzere* ilk kez bir Heyet-i İlmiye [bilim kurulu] toplandı [**Cum: s.310**]. Burguçtan sözü kısa kesip *dinlenmek üzere* yere uzanmak istiyordu. [**BozÖ: s.233**]. Zira Pratık Akıl Hanım her meseleyi en pratik yoldan hemencecik *çözmek üzere* atar adımını [**SiyS: s.94**]. Açıldı, bir ölü *saklanmak üzere* sinesine / Kapandı ketm-i adem haybetiyle sonra yine! [**Sfh: s.23**].

2. Ana cümleinin yüklemine, zaman (zaman yakınlığı) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Ediskun, 2007: 259; Tiken, 2003:306).

KOT: On üçüncü günü cāsūs gelüp Şāh tarafından sulh recāsına ilç *gelmek üzere* idüğünü haber virdi [**ZN: 894-896**]. Aşçılar dahı ol gice şabāh olunca pişürüp *qotarmak üzere* oldılar [**MSN: 48b/9-10**]. Vapur Kabataş'a *geçmek üzere* olup üç saat sonra da Kabataş'tan Üsküdar'a gelecekti [**ArS: s.194**]. Vapur *kalkmak üzere* olduğundan, biraz acele etmesi vapur memuru tarafından ihtar olunduysa da Bihruz Bey bu ihtarə ehemmiyet vermedi [**ArS: s.167**]. Pederim bunlara yana yakıla *çıldırmaq üzere* bulunduğumu haber verdi [**AmH: s.69**].

TAT: Köhnə qvardiya yavaş-yavaş *getmək üzrədir* [**AHSE cII: s.395-396**]. Hazırda kitab çapdan *çıxmaq üzrədir* [**MFAE cIII: s.249**].

AT: Dan yeri *sökülmək üzrə* idi [**AŞSE cI: s.413**]. Əyri şamdandakı şam qırığı yanıb *qurtarmaq üzrə* idi [**CinC: s.339**]. Məs'ud bir gövərçin kibi saf və azadə yaşıyordum; məktəbi *bitirmək üzrə* ikən zavallı babam tərki-həyat etdi [**HCE cII:**

s.32]. Hiss olunurdu ki, məclis sona *yətmək üzrədi* [ZülG: s.62]. Bu baxış yalnız *sönmək üzrə* olan həyat qığılcımının son parıltısıdır [MCSE: s.85].

TüT: Hiçbir deniz kazası, *batmak üzere* olan bir gemiyi bu kadar her parçasıyla sarsmaz, her çivisini yerinden oynatmazdı [Huz: s.59]. Veziriazam Hadım Ali Paşa, artık bir ölüm kalım mücadelesinin *başlamak üzere* olduğunu anlatmıştı [YSSA: s.138]. Fakat Paris'e *gitmək üzere* olan bu kadına, şiddetle imreniyordu [KirK: s.130]. Karşı evden *kurtulmak üzere* olan, güneş duvarları hafifçe pembeleştirilmişti [YDBY: s.12]. Biraz büyükçe olan alt dudağını daha çok dışarı çıkarmış, böylece, ağlamak üzere bulunan küçük bir kız halini almıştı [KüMM: s.102]

3. Ana cümleinin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 307; Deny, 1941:854).

EUT: Anı bu yörügüg tutup munçulayu ulug asığın körüp ökünmek yalbarmak *kşanti kılmak üze* anın ağır ayığ kılınçlığı kkir tapçaların birtem öçürmekin arımakın yarlıkayur men (*Onun için bu açıklamayı yerine getirip, bu şekilde ulu yararını görüp, pişman olmak, yalvarmak, af dilemekle/dileyerek, böyle, kötü davranışlı kir-pasaklarını toptan söndürmesini, temizlemesini buyuruyorum*)⁶⁶² [AY: 146/20-23; 147/1-2]. Ağırlığı nomtın *adırmak üze* bilip öçmek iğisizig bililü tüketdi (*Bilip sönme şartsız durumunu āsrava'lı dharma'dan ayırmakla/ayırarak [onun] āsrava'sız olduğu iyice anlaşıldı*) [Üİ: 99a/1-2]. Amtı *ukıtmak üze* bolar ikigüni adırur adın öngi öçmeklertin (*Bu ikisini şimdi anlatmakla/anlatarak ile diğer sönmelerden ayırır*) [Üİ: 100a/13]. İraq tesgürü *kaçurmak öze* / içtin sınırkı köni yorığlıg (*uzaklara kovup, kaçırmaq suretiyle iç bakımından dürüst hareketli, halkını, memleketini iyi koruyan*) [ETŞ: 10/235-236]. Teñri teñrisi burkan birle *tuşmak üze* arıg silig aş içgüñüzler asılıp yüz künte tegi sizler uzun yaşañlar (*Tanrılar tanrısı Buda ile karşılarak temiz yiyecek [ve] içeceğiniz artıp siz yüz sonbahar yaşayın*) [DIŞ: 625-629].

⁶⁶² Çev. Ölmez, 1999:39.

AT: Mən atana qarşı son oğulluq və sənə qarşı son qardaşlıq borcum *olmaq üzrə* son dəfə üzündən öpmək, sonra isə həmişəlik ayrılıb getmək istəyirəm [CCSE c.II: s.314]. Həmşirəlik və yeganəlik vəzifəm *olmaq üzrə* bir dürlü tövsiyədə bulunmaq istəyəm [AŞSE c.I: s.466].

TüT: Güneş sporelulara ayıp olmasın diye eniştem de iki bayan ve bir bay için *olmak üzere* bir bilet almış. [ÖYat: s.71]. Köşeyi ikisi kadın *olmak üzere* altı kişi döndü [YorS: s.416]. Yanı sıra çocuk kitapları, tiyatro oyunları ve hikâyə kitablarından *olmak üzere* onlarca eseri var [SiyS: s.60]. Planlanan büyük taarruza hazırlıq *olmak üzere* bir birliğin Kavaktepe-Tekketepə çizgisinə bir taarruz yapması kararlaştırıldı [Dir: s. 523]. Kızlar bir de akşam yeməğinin öncesində və sonrasında birer saat *olmak üzere* "Study Hail"da dərs çalışırlardı [AdA: s.44].

4.Ana cümleinin yüklemine, anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:306).

KOT: Yedincide cevap alamayınca kâffesi yirmi yaşında *olmak üzere* yedi delikanlı ilə yedi bâkire kız kendisine kurban verilir [AmH: s.83]. Meydanı bin müşkilât ilə geçərək Sabuncu Hanı köşesini də dolaşacağı sırada, belki yirminci dəfə *olmak üzere* yinə tevkifə məcbur oldu [ArS: s.232]. Bu ağaqlığa varıldığı gibi şose yol sağ və sol *olmak üzere* iki şübeyə ayrılır [ArS: s.1]. Üç odadan ibarət bulunan haneyi üç nəfər sekenesi beyinlərində taksim edərək bir də misafir qəbul edəcək yer *olmak üzere* salonlarını döşəmişlərdi [FBRE: s.38]. Bu cümleyə dəlil *olmak üzere* karîbü'l-ahdde Horasan'da bir vak'a-i garîbe zuhûra gəlmişdir [Muh: s.255].

AT: Küçədən, müəllimləri başda *olmaq üzrə*, təmiz geyimli, gülərüzlü kiçik-kiçik qızlar, uşaqlar böyük bir intizam və əzəmətlə haraya isə gedirlərdi [CCSE c.I: s.272]. Bundan dolayı qəzəbə gələn Okabay, ordusundan minlərcə adam kor edib, xaqan tərəfə göndərdi və bir axşam mükəmməl hazırlıqdan sonra özü ön tərəfdə *olmaq üzrə* hücumə keçdi [YVÇE c.II: s.435]. Əvət, bayıldı, fəqət bir daha *ayılmamaq üzrə* bayıldı [HCE c.III: s.117].

Tüt: Hulâsa o sene Mustafa, mülkiye rüştiyesini bir daha *dönmemek üzere* bıraktı [TEKA cI: s.51]. Sizden yarın akşam *vermek üzere* küçük bir meblağ isteyeceğim [Asil: s.29]. Ertesi günü *buluşmak üzere* Ferhat Bey'in konağından ayrıldı [YSSA: s.75]. Oğul acısı, yüreğinde, bir daha *çözülmemek üzere* donup kalmıştı [YorS: s.26]. Kasım Bey başta *olmak üzere*, Aylin'le Mişel'i en iyi şekilde ağırlamak için bütün bir ev halkı didindi durdu [AdA: s.119].

5. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Né körer sen ol kim kıldı Tañrısı hevâsını, kışurdu anı Tañrı *bilmek üze*, mühr urdu kulağı üze hem köñli üze, kıldı közi üze örtüg [KSKT: 36/100a3-101a1].

1.3.1.9.3.1. {-mAk+ie} üze/üzere

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil ekine, “üze/üzere” edatları getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Olar kamag atı kötrülmüş ayagka tegimligler çın'kirtü bilge biligleri üzere çın kirtü közleri üzer çın'kirtü *tanuklamakları üze* çınkirtü tüzülmekke *tegmekleri üze* alku ugurın bilirler (Onlar, bütün adı yüceltilmiş saygıya değer, gerçek doğru bilge bilgileriyle, gerçek doğru gözleriyle, gerçek-doğru tanıtmalarıyla, gerçek-doğru uyuma ulaşmalarıyla bütün zamanı bilirler)⁶⁶³ [AY:133/1-7]. ...çın kirtü *tanuklamakları ukmakları üze* çın'kirtü tüzülmekke *tegmekleri üze* alkugun bir teg bilü yarlıkazınlar (gerçek doğru tanıtmaları, anlamaları ile gerçek doğru düzenlemeye ulaşmaları ile lütfedip hepsini aynı bilsinler)⁶⁶⁴ [AY: 137/9-14]. Asıgsız butadı öd kün *keçürmekim öze* / ayığ kılınçlığı ağır yük *yüdmekim öze* aşdım öklitdim kılınçımın muntağlar öze (faydasız karışık bir hayat geçirerek, kötü

⁶⁶³ Çev. Ölmez, 1991:26.

⁶⁶⁴ Çev. Ölmez, 1991:31.

işlerin ağır yükünü yüklenerek, hareketimi böyle şeyler ile doldurdum, çoğalttım) [ETŞ: 18/16-17].

KT: bey’et kısalılar seniñ birle ortak **katmaqları üze** Tañrıka néerseni yime oğrılık kılmağaylar ve zinā kılmağaylar [KSKT: 38/37b1].

HT: Taķı haķıķat üze İding, yarlıkamak eyesi kişilerge, **küç kılmaqları üze** [HKT: 240b/6-7].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Nızvanılıg köngülte **belgürmeki üze** ikin ara üzülür (*Tutkulu gönülde belirmesiyle/belirince ikisinin arasında kesilir*)⁶⁶⁵ [AY: 165/11-12]. Ondın singarkı alku burkanlarig üzeliksiz nom tilgenin evire yarlıkagularına ötüğçi **bolmakları üze** burkanlarka öggülük alkaguluk burkanlar ögirgülük sevingülük bolur (*On taraftaki bütün Budalardan daha üstün olmayan öğreti tekerleğini çevirerek buyurmaları için ricacı olmalarıyla/olunca Budalarca övülürler*)⁶⁶⁶ [AY: 178/1-6].

1.3.1.9.4. {-mAk} üçün/içün/için⁶⁶⁷

Yapı:

{-mAk} isim-fiil eki ve “üçün/içün/için” çekim edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:304; Koç, 1990:304).

KT: *Tapınmak üçün* keldim evdin turup / Uzun yol yorıdım saña yüz urup [KB: D599]. *Tişi şuhbeti me bu erlik otın / Öçürmek üçün* ol birer sa‘atın [KB: D3608].

⁶⁶⁵ Çev. Ölmez, 1991:52.

⁶⁶⁶ Çev. Ölmez, 1991:63.

⁶⁶⁷ Anadolu ağızlarındaki fonetik varyantları için bk. Sezer, 2007:1888.

Tusulmaq üçün ünder erse ilig / Meniñde tusulğu uquş yok bilig [KB: D3802]. *Kesmek üçün* bir buçğağnı anlardın kim tandılar azu töpen kılur olarnı, yansalar nevmîd bolup anlar [KSKT: 25/3b1]. *Sınamaq üçün* Tañrı ol kim köküzleriñiz içinde turur, *arıtmak üçün* ol kim köñülleriñiz içinde turur, Ol Tañrı bilgen köküzlerdekini [KSKT: 3/19a1-19b1].

HT: Bizler ẖarb üçün taqı *uruşmak üçün* kelmedük [NF: 39/15]. Birinde ‘ayş itip bāde kılı nūş / biri *yatmak üçün* bolmışda sarhoş [KHŞ: 3772]. Yigreniştiler kâleni ‘arz édişdiler satıg *kılmaq uçun* kabız kılıştı iki satıg kılışgan [ME: 197/5]. Oğul kayu kız kayu erdükin *bilmek üçün* kollarıga suw koydurdılar, suvni az koyğanlarını oğul tédiler köp koyğanlarını kız tédiler [RKE: 149r/4-6]. *Kesmek üçün* bir öğürni anlardın kim küfr ketürdiler, yâ ẖor kılsa anlarını, evrûlseler nevmîdler [HKT: 64a/6-7].

EAT: Bu bezme buẖur *itmek için* micmere-i çarẖ / Oldı meh-i nev kâsesi pür-‘anber-i sārā [CSD: 6/13]. Tamāmet gelenler ile görüşür / Bu kez ẖonı *düzmek için* dürişür [SN: 1147]. Yağod her şuffe behçet *virmek için* / Cemāl-i kaçra zīnet *virmek için* [HN: 156]. Ne ‘acāyib ki ol memālİK ola / *Görmek için* şeh getüreler ele [İsk: 3895]. eger pāzişāh kimseye ‘uqubet iderse ra‘iyyet *edeblemek-çün* ve şerī‘at cārī *olmaqçün* ide [Mar: 38b/9-10].

KOT: Ki yokdur şarāb *ıçmegiçün* rızā / H̱arām eyledi katresini ẖudā [TN: 669]. Mehe *kılmağ için* Pervīn ‘izzet / Yedürdi kendi desti birle ni‘met [ZMMM: 514]. Yazup vaşdını *virmek için* revāc / Şafaqla nüh evrāka itdi ‘ilāc [AAM: 150]. Ayak başup *getürmek-içün* ehl-i meclisi şevke / Şurāẖiye boyun olsa ‘aceb-mi sākīyā gerden [VUSD Gaz.: 131/4]. *Terbiyet itmek için* oldı ehak / Bir iki şāhı sana tutdurmak [SOE: 2765].

TAT: Bülbül, keçirmə bağdē ləflətlə ömrüvü / Gül açılıbdı, *getmək üçün* çox şitabı var [SAŞ cI: s.116]. Həzər qıl, anla səni, sən özünü *bilməkçin* / Saqın ki, cənnət üçün olmaya yerin dərəkət [Nes cII: s.183]. El *tapmaq üçün* lamisə xəttini izindin / Eyn

üzrə rəvan sərv-i-xuramanını istər [MehE: s.36]. Olma yoldaşı rakībün yāri *görmək üçün* göñül / Cehl ola yaḥşī umup varmağ yaman yoldaş ile [HidD:176/2]. Bir safāyile *sohbet etmək üçün* / Ne ki eksügümüz ise yitürün [KBD: 173/2].

AT: Otağın havasını *dəyişmək üçün* pəncərəni açdı [QG: s.6]. Sən qoyunu ona görə saxlamısan ki, yununu götürəsən, keçini də südünü *sağmaq üçün* saxlamısan, mənə isə ancaq *kəsilmək üçün* yemləmişən [AHNE: s.30]. Eldar kəndlərində oduna-ocağa gedəndə, inəyə-qoyuna ot-ələf yığanda topladığını evlərinə *gətirmək üçün* qonşuları Əvəz kişinin yük maşınını çox istəmişdi [Er: s.8]. *Yıxılmamaq üçün* palanın qabaq tərəfindən bərk-bərk tutmuş uşaq eşşəyin üstündən göz qoyurdu, anasının fədakar mərdanəliyi qəlbini fərəhləndirirdi [ZülG: s.78]. Mən xəstənin nəbzini *yoxlamaq üçün* çöp kimi nazik biləyindən tutdum [MCSE: s.167].

GT: Elbetki görerim, ama kahrılanmayın *gömmək için* yardım edecəz bu bizim borçumuz [PubY: s.35]. Yaarına verecəm seni suda *ayrılmaq için* hem da yazacam orayı, yukarı hepsini taa ne kötülöklər bileerim senin için [MSİ: s.48]. Devlerin biri *kurtulmaq için* almış Pıtırışın payını da götürmüş ona evə [Mas: s.94]. Bu kitabı *yazmaq için* Çakir aktarmış hem incelemiş ondan iləri çıkan istoriya, etnografiya kitablarını [GAG: s.21]. Yabgu erinə *oturmaq için* düyüşləri kazandıydı onun torunu Kil-bars-han, basıp demokrati sıralıklarını [UKer 18: s.14].

TTT: *Almaq üçün* il gezse pir / Uğrın bilmez, yolın yitir [Zel:48/5-6]. Görün, şu eyyamda bir niçe sopı / İlden *almak üçün* peşini şaylar [Mag: s.114]. Belli bizni *yakmaq üçün* zülplərini sıpalap / İki bölüp, al yañaqdan döküşin örtər meni [Kem: s.167]. Vü farkı ayrılmak murtāt bolıp hāşıl boldı yolu *qaytarmak üçün* vü baçal bolğanı üçün yiri [STFK: 4a/6]. Da‘vī artuqı eliñdekine biriniñ eygü *sağınmaq üçün* anlarğa da‘vīkılğan [STFK: 182b/1].

TT: Kanal *çekmək üçün* aamatlı uğrı / Gözleyääs. Kömek ber bize yaaşulu (*Kanal çekmək için uygun yolu / Arıyoruz. Yardım et bize, yaşulu*) [AAŞ: s.32]. Bekir Samy beý bu harby bölege *serkerdelik etmək için* iberilipdir (*Bekir Sami Bey, bu savaş bölüğüne komutanlık yapmak için gönderilmiş*)[Tnut: s.29]. *Diri galmak için* ol

giñişligi guçup-gulaçlap gaçyp ugrady (*Yaşamak için o mesafeyi kulaçlayarak kaçmaya çalıştı*) [BöT: s.295]. Agyr pikirlerden *daşlaşmak için* çäre agtardy (*Zor düşüncelerden uzaklaşmak için çare aradı*) [MTH: s.165]. Emma muña *düşünmek için* daýhanla-ryň syýasy sowady ýetenok (*Ama bunu anlamak için çiftçilerin siyasi bilgisi yetmiyor*) [Kepb: s.49].

Tüt: Birkaç ay sonra, Aylin, New York'un bir-iki saat dışında, geniş arazileri olan üç-beş evi *göstermek için* Joe'nun karşısına dikildi [AdA: s.207]. Dr. Rıza Nur da *dinlenmek için* İstanbul'da kalmıştı [Cum: s.324]. Sırf bu azaptan *kurtulmak için* gidip yok yere bir tabak fındıklı kurabiye yiyorum [SiyS: s.211]. Hiçbir şeyi, kendimi erkeklere *beğendirmek için* öğrenmedim [KüMM: s.99]. Yahya Hoca, hazır elbise satan bir ahababını *çağurmak için* yolladığı çırakla fesi de kalıpçıya gönderdi [YorS: s.43].

1.3.1.9.4.1. {-mAk+ie} için

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil ekine, “*üçün*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Tutuksuz *bolmakları için* barmaksız kelmeksiz erürler. (*Varlığa bağlanmasız olması için gitmeden gelmeden bulunurlar*) [AY: 34ö/15-16].

KT: Keldi bir er kend ırakındın éwer azu yügrür, aydı: ey Mūsā, bütünlükin bu ögür tanşurlar seniñ için *öldürmekleri için* séni, çıkğıl men saña eđgü sanğanlardın men [KSKT: 32/14a1-14b1]. Rāstlık üze keldim sizke köni söz birle *belgürtmekim için* sizke, bir ança anıñdın kim tartışur sizler anıñ içinde, kórkuñlar [Tañrıdın] [KSKT: 36/63b1-64a1].

HT: Biziñ yarlıkıımızdın taşra *kitmek için* anı koyğay-miz, ‘uķübet kılmağay-miz sandı [RKE: 156v/11-12].

AT: Şübhələr onu üzsə də, illər uzunluğunu qızların beyninə yeritdiyi inamın *sarsılmamağı üçün* indi ərinin hüsuruna özxoşuna, tərəddüd eləmədən getmək ona yalnız xeyir eləyərdi [SonB:s.46]. Yazıq qızda nə günah var axı, anası-gilin başqa şey *düşünməməyi üçün* məcbur qalıb belə eləyib [SonB: s.295]. Mənim *oxumağım üçün* gərək burada yəni qədər içi su ilə dolu bir hamam xəznəsi ola [MNL: s.49]. Beynəlmiləl əlaqə rəhbərinə tam hüquq ilə *girməyi üçün* məmləkətdə islahat lazım idi [YVÇE cIII: s.255]. Bu da məktəbdən *qovulmağın üçün* bir bəhanə olar [AŞSE cI: s.138].

TT: Mənuş özi həkimdərvişin qarşısında olarkən howply adamlara *övrülməyi üçün* yetərlikdir (*Bunun əslı hökəmdarın qarşısında onların korkak adamlara dönmesi için yeterlidir*) [Kepb: s.57]. Bəyik türkmən taryhynın *yitməyi üçün* edilən synanyşyklar az dərdir (*Büyük Türkmen tarihinin yitip gitmesi için az gayret gösterilmemiştir*) [Ruh: s.209]. Dövlətdə tertip-düzgünü *saklanmagy üçün* jəza gərək (*Devlette tertip düzenin korunması için ceza gerek*) [ÜNB: s. 90]. Bu məqsədin *iş yüzünə geçirilməyi üçün*, orunbasarym Jewat Abbas bəy 1919-njy ilyin Oguz alyny 21-nden 22-sinə gəçilən gijə Amasyada yazdyran bəyannamamyn əsasly şulardan ybaratdy (*Bu amacın gerçeleşmesi için yaverim Cevat Abbas Bey'e 21/22 Haziran 1919 gecesi, Amasya'da yazdırdığım genelgenin esas noktaları şunlardı*) [Tnut: 41]. Oğlum, ol yerin yolu uzak, baryp *gelməyi üçün*, azyndan iki yıl gərək (*Oğlum o yerin yolu uzak, gidip gelmen için en azından iki yıl gerek*) [THE: s.301].

1.3.1.9.5. {-mAk} teg

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “teg” çekim edatının getirilmesiyle oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak gibi” anlamında tarz bildirme işlevinde zarf-fiil yapar.

KT: Qıyāmet işi meger köz yumup *açmaq teg* azu ol yaqınraq, bütönlökin Tañrı tegme nerse üze uğan ol [KSKT: 30/70b1-71a1].

TAT: Sahiba, bu gəlməyim əqdəmki *gəlmək tək* deyil / Gərçi bu dərgahə mən hər il firavan gəlmişəm [SAŞ cII: s. 308].

1.3.1.9.5.1. {-mAk+ie} teg

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil ekine, “*teg*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlenin yüklemine, “-mak gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle zarf-fiil yapar.

KT: Bolmañlar ol eşler teg kim buzdı egirmiş yipini küçde kiñin egirik *yeşilmeki teg*, tutar sizler andlarıñızın köñül kiri sizler ara bolsa [KSKT: 30/80b1-81a1]. Āhestelik kılıñlar éwleriñiz içinde, taranıp çıkmāñlar evvelkı *bilmezlik çıkmakı teg* kafirler, adaqın kılıñ namāznı [KSKT: 33/2a1-2b1].

HT: Men taķı tevbe kıldım bukündin soñ siziñ yunmaķıñız tég yungaymen, tédi [NF: 172/5].

1.3.1.9.6. {-mAk} gibi

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine “*gibi*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlenin yüklemine, tarz bildirme işleviyle zarf-fiil yapar (Tiken, 2003: 304).

EAT: Kimesne girmeye delālet ider yā muşibete yā düğün *olmak gibi* bir nesneye delālet ider [MG: 102a/1-2]. Evet yā resūla’llāh at *segirtmek gibi* segirtmek işitdük [MŞ: 99b/10].

KOT: Ya‘nî aşıl nāmı ve ibtidā virülen adı tebdil olan isimlerdendür, dir, qaraya aq *dimek gibi* meşelā [Meh: 20a/9-10]. Kişi sultān-iken kıl olmağ el-ħaqq / Er-iken ‘avrat *olmaq gibi* ancak [EG: 20a/8].

TAT: Ona görə ki, bağlamanın açılmasından sonra çağırtdırmaq onu meydana *çağırmaq kimi* başa düşülərdi [AEE: s. 233].

AT: Bu lap qəsdə *durmaq kimi* çıxırdı [QG: s.28]. Kənddə ki, axşamlar toyxanada oynamaq imkanı əldə etmək, gülləylə Mil düzündə dovşan *vurmaq kimi* bir şey idi [Er: s.108]. Bunu cəlladın əlinə balta *vermək kimi* qorxulu bir bəla hesab edirdi [MaB: s.14]. Mənə tapşırdılar şərəfli, çətin – Qiymət *vermək kimi* bir vəzifəni [BVSE:II s.173].

GT: Bunnardı kulturamızda etiştirməklər bir uzun millet *uyuvaşmak gibi* zamanından sora, bunnardı gagauzların kulturasında yıldızlı günnerimiz [PubY. s.14-15]. Gençlər bir *gürlemek gibi* sevinçlik seslerini güüslerdən çıkırdılar, kayak oldular, şükür ettilər, emin verdilər [UKer 26: s. 14].

1.3.1.9.6.1. {-mAk+ie} gibi

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil ekine, “*gibi*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Severler anları, Tanrı *sevmegi gibi* [MKT: 12a/165]. Dakı degül kıyamat işi, illâ göz *bakmağı gibi*, yâ ol yakınırakdur ya‘nî elbette olası nesenedür [MKT: 130a/77].

1.3.1.9.7. {-mAk} sebebiyle⁶⁶⁸

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil ekine, “*sebebiyle*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Enāniyyet fānī *olmak sebebiyle* dahı resm-i insāniyyet *gitmek sebebiyle* teklîf zāyıl olur [MG: 74a/7-8]. Bu külli kim saña zıkr eyledüm ol toğ *yatmak sebebiyle* hāşıl olur [MÜR: N111a/16]. Pes döndiler kakımağıla kakımak üzere ya’nî ilkingi, îsâ’ya kâfir *olmak sebebiyle*, Tanrı kakıduğı; ikinci Muhammed’ kâfir *olmak sebebiyle* [MKT: 7b/90]. Ya şovukdan olur ki qar ya buz ya şovuk şu *içmek sebebiyle* ma‘deye erişür [EM: P50b/10-11]

TAT: İttifaqən hamam suyu kəsilmək səbəbilə biz qəflətən geri qayıtdıq [MFAE cI: s.109].

1.3.1.9.7.1. {-mAk+ie} sebebiyle

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil ekine, “*sebebiyle*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: İy ‘ömri uzamağa harışolup düşmāndan kaçan senüñ kaçmağüñ ‘ömrüñi arturmaz ve *durmağüñ sebebile* ‘ömründen bir nefes eksilmez [MŞ: 64b/15; 65a/1-2].

⁶⁶⁸ Ediskun’da (2007:270) sebep zarf-fiili olarak geçmektedir.

1.3.1.9.8. {-mak} dolayısıyla

Yapı:

İyelik eki almış {-mAk} isim-fiil ekine, “*dolayısıyla*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-dığı için*” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:303).

TüT: Derviş onların *çocuk olmak dolayısıyla* masum sayıldıklarını, onları satmak yerine medreselerde eğitip devletine yararlı insanlar yapmasını teklif etti [**ŞahS:** s.70].

1.3.1.9.9. {-mAk} ýaly

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*ýaly*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Gara Durmaza bu jogap *ýañsa alynmak ýaly* göründi (*Kara Durmaz’a bu cevap taraf olmak gibi göründü*) [**ÜNB:** s. 265]. Halyt beýiň hereketini şol ýerdäki betniýetlilere garşy *tankyt etmek ýaly* bolup biler (*Halit Bey’in hareketini oradaki kötü niyetlilere karşı eleştirmek gibi olabilir*) [**Tnut:** s.185].

1.3.1.9.10. {-mAk} boýunça

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*boýunça (boyunca)*” edatı getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-mak üzere, -mak için*” anlamında amaç bildirme işlevinde bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Yurtda çöllügi giñeltmek we ony ***suwlulandyrmak boýunça*** möhüm Mejlis geñeşi başlanjak (*Ülkede çöllük araziýi genişletmek ve onu sulamak için gerekli meclis tavsiyesi görüşülecek*) [**Kepb: s.172**]. Mukaddes Ruhnamany okyjylara ýetirmek, ony ýurdumyzyň aýal-gyzlarynyň aňyna ***ornaşdyrmak boýunça*** esasy işler şu bölümiň üsti bilen alnyp barlar (*Ruhmane'yi okuyuculara ulaştırmak, onun yurdumuzun kadın-kızlarının aklına yerleştirmek için ana çalışması bu bölümde yapılıyor*) [**AADŞ: s.91**]. Ystambul merkezi hökümetinden gelip biljek ýaramaz buýruklary derňemek we onuň öňünü almak üçin, habarlaşma kanaly bolan möhüm merkezlerde ***çäreler görmek boýunça*** umumy harby serkerdelere 1919-njy ýylýň Gorkut aýynyň 5-nde buýruk berdim (*İstanbul Hükümeti'nden gelebilecek olumsuz emirleri denetlemek ve önlemek için haberleşme kanalı olan önemli merkezlerde tedbirler alınmak üzere, bütün komutanlara, 5 Temmuz 1919 tarihinde emir verdim*) [**Tnut: s.52**]. Erzuruma gelen ilkinji günlerimde, Erzurum gurultaýynyň çagyrylmagyny ***ýola goýmak boýunça*** gerekli çäreleriň geçirilmegine ähmiýet berildi (*Erzurum'a gelişimin ilk günlerinde, Erzurum Kongresi'nin toplanmasını sağlamak üzere, gerekli tedbirlerin alınmasına önem verildi*) [**Tnut: s.55**].

1.3.1.9.11. {-mAk} amaciyla

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “amaciyla” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:315).

TüT: Yaşlanma bunalımına girdiğinde, o da bir psikologa başvuracak mıydı acaba, bu gerçeği ***kabullenebilmek amaciyla?*** [**AdA: s.244**]. Dünya kamuoyunu ***hazırlamak amaciyla*** bu büyük baskı için biraz daha bekleyeceklerdi [**Cum: s.214**]. Kelimelerden, yazılıştan bir ip ucu ele ***geçirmek amaciyla***, tersten, yüzden baktı her birine [**İmp: s.78**]. Meğerse, Paris örgütü, birleşmeyi ***görüşmek amaciyla***, Selânik'e 'murahhas' gönderilmesini karara bağlamış, 'murahhaslığa' Doktor Nâzım Bey'i 'muvafık' görmüştü [**DSE: s.160-161**]. Zırhlı çok yakınına düşen tehlikeli

mermilerden *kurtulmak amacıyla* Türk topları için kör nokta olduğunu bildiği Karanlık Liman'a çekilme manevraları yapmaya başladı [Dir: s.177].

1.3.1.9.12. {-mAk} bakımından

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*bakımından*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:316).

Tüt: Ama onun genç, aktif, disiplinli ve hareketli bir orduya olan hasretini açığa *vurmak bakımından* bir mana ifade eder [TEKA cI: s.138]. Mustafa Kemal'in o günlerdeki bir konuşması, onun bu karar öncesi iç yoğuruluşlarını *göstermek bakımından* da enteresandır [TEKA cI: s.356]. Günlerin, ancak beni bu akıbete *yaklaştırmak bakımından* birer kıymeti vardı [KüMM: s.153]. Büyükbabam da, en hassas noktası olan babadan oğula sülâle çizgisini *yürütmek bakımından*, biricik oğlunun biricik oğluna meftun ve ona her kapıyı açık tuma vaziyetinde...[KafK: s.54]. Burası düşman için Kilitbahir'e *ilerlemek bakımından* Sed-dülbahir'den daha elverişliydi [Dir: s.128].

1.3.1.9.13. {-mAk} itibarıyla

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*itibarıyla*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Beni asıl sıkın şey bu hayvanlar muhit ve onlardan *hariç olmak itibarıyla* değil, onlarda mahbusiyetim itibarıyla idi [AmH: s.63].

Tüt: Milletin vicdanı da Meclis heyetinde *tecilli etmiş olmak itibarıyla* de, ona bağlı ve mesuliyetleri gene Meclisçe tâyin edilecek bir heyetin (yani icra Vekilleri Heyeti) işleri yürütmesi gereklidir [TEKA cII: s.258]. Gene bu efendilere karşı söylüyorum, *mebus olmak itibarıyla* tabî ve şamil (kapsayan) bir sıfatı üzerlerinde toplamış bulunuyorlar [TEKA cIII: s.68].

1.3.1.9.14. {-mAk} emeliyle

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*emeliyle*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, amaç bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Dışarı *çıkmaq emeliyle* birkaç kereler kapıya vurmuşsam da aldırın olmadı [AmH: s.100]. Artık müsellemin hayatın son kademelerine vasıl olan bu pirler; beni hemeinsimize nafi bir uzuv olmak, bir son hayrül halef tilmiz *yetiştirmek emeliyle* çalışmakta idiler [AmH: s.126]. Tertiplerinden haberim var ya, şayet fesat takımından biri ise *tutmak emeliyle* arkasına düştüm, baktım ki kapı kapalı, önünde nöbetçi yok [Cez: s.247].

1.3.1.9.15. {-mAk} gayesiyle

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*gayesiyle*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:316).

Tüt: Şehzade esas konuya girmek istediğini *anlatmaq gayesiyle* şiir ve edebiyattan söz açtı [YSSA: s.121]. Hasan Can, Çal Hasan’la Seyit Mur:Efendi arasında geçen olayı ve Tebriz sarayı olayını bildiği için onları *barıştırmak gayesiyle* Seyit Efendi’yi

özellikle çağırmıştı [YSSA: s.334]. Amerikan halkıyla dünya halkı arasındaki fikrî boşluğu **doldurmak gayesiyle** Amerika'nın Sesi Eski Başkanı William Benton tarafından yapılan bu teklifin geniş çapta bir Amerikan Haberleşme Programı olduğu bildirilmektedir [ÖYat: s.334]. O sırada dışarıda ordu mezadı ve ganimet dağıtımı bitmiş, herkes kendine düşen ganimeti paraya **çevirmek gayesiyle** alışveriş yapmaya başlamış [ŞahS: s.245-246].

1.3.1.9.16. {-mAk} nedeniyle

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*nedeniyle*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, amaç bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: O arada, çarşılı, kibrit, tütün **almak nedeniyle**, girip çıkıyor dükkana [İmp: s.33].

1.3.1.9.17. {-mAk} sebebiyle

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*sebebiyle*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, amaç bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Lâkin aşkına giriftâr **olmak sebebiyle** bunda habseylediğim kuluna cürm-i azimdir [Muh: s.174].

1.3.1.9.18. {-mAk} maksadıyla

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*maksadıyla*” sözcüğü getirilmiştir.

şol ýere ugradylypdyr (*O zaman Selanik'te Merkez Komutanı bulunan Yarbay Nazım Bey, olayı yerinde soruşturmak maksadyyla, İstanbul'dan görevlendirildi*) [Tnut: s.807]. Aşyklygymy duýdurmak we seni **gola salmak maksady bilen** hem geýimlerini aldym (*Aşık duyurmak ve seni elde etmek maksadyyla da kıfayetlerini aldım*) [THE: s.53]. Olar adama **zyýan bermek maksady bilen** däl-de, diňe dynçlyk-parahatçylyk maksady bilen gidip-gelişýärdiler (*Onlar insana zarar vermek maksadyyla deňil de rahatlık-mutluluk maksady ile gidiyordular*) [Dor: s.22].

Tüt: Hem şu da var ki, çağdaş medeniyeti **almak** ve **benimsemek maksadyyla** yürüyen Türk milleti, çağdaş medeniyeti kendisine uydurmak değil, kendisi çağdaş medeniyete uymak zaruretindedir [TEKA cIII: s.242]. Veyahut veziriazam paşa, Şahin'in doğru söyleyip söyleyemediğini **anlamak maksadyyla** belki de tesadüfen öğrendiği İsmail adını ortaya atmış olamaz mıydı? [YSSA: s.79].

1.3.1.9.19. {-mAk} kasdıyla

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “kasdıyla” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 316).

KOT: Çünkü Halep'ten müterâhi ve şehirden şehire karyeden karyeye seyr ü temâşâ-yı cihân ve kisb ü ittıla-ı ahvâl-i âlemiyân ederek yolu şehr-i Keşmir'e uğradı, ol esnâda Keşmir cemi' beled-i şarktan ma'mûr ve âbâdân olmağın bir müddet şehr-i merkûmda âvân-güzâr **olmak kasdıyla** bir oda icâr ve erbâb-ı ilim ve ma'rifet-i belde ile muâşerete meşgul oldu [Muh: s.251].

1.3.1.9.20. {-mAk} hasebiyle⁶⁶⁹

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “hasebiyle” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı için, -diğundan” sebep bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Bihruz Bey, merhum paşa pederiyle mükerreren seyahat-ı bahriyede **bulunmak hasebiyle** bu yolun, bu âlemin bigânesi olmadığından vapurun içinde tesadüf ettiği izdihâmdan dolayı hareketini aslâ şaşırmayarak doğruca birinci sınıf yolcularına mahsus salona girdi [ArS: s.202]. Kıyafetini tebdil etmiş **olmak hasebiyle** Petros kendisini tanıyamadı ise de Recep Köso bilâ-fütur ve sellemehü’s-selâm Petros’yu sair hademededen biraz uzağa doğru çekerek kendisini bildirdiği zaman o eski palikarya hayretinden dona kaldı [Gön: s.126]. Mevsim yaz olmak ve Canan zaten talimatlı **bulunmak hasebiyle** sabah erkenden ve fakat ne kadar erkenden olsa nihayet saat onda efendisini!.. [FBRE: s.193].

1.3.1.9.21. {-mAK} cihetiyle⁶⁷⁰

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “cihetiyle” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı için” sebep bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Meşelâ, ‘ilm-i ahlâkı ahlâk-ı nefis-i insâniden **bağış itmek cihetiyle** mülâhaza vü taşavvur eyleyip şürû‘ eylese, başîret-i tāmme üzre olur [AA:19a/9-10]. Cezmi her ne kadar sipahi ise de Derviş Paşa mâiyetine alayından ayrılarak gitmiş olmak ve elinden serdar tarafından tavsiyeler **bulunmak cihetiyle** Paşa’nın dairesi halkına

⁶⁶⁹Ediskun’da (2007:270) sebep zarf-fiili olarak geçmektedir.

⁶⁷⁰Ediskun’da (2007:270) sebep zarf-fiili olarak geçmektedir.

karışmış ve binaenaleyh bu savlet-i kahramanîye iştirak etmişti [Cez: s.72]. Kendi sahilde büyümüş ve ailesinin sevkettiği târik-i terbiye iktizasınca zorbazane talimlerin hiç birinde ihmâl etmemiş *olmak cihetiyle* pek güzel yüzmek bilirdi [Cez: s.82]. Cezmi ise işin o cihetini hiç düşünmemiş *olmak cihetiyle* cevap tedârik edemedi [Cez: s.90]. Ortada Recep olduğu ve Recep'in mutlaka yakında meydana konulacak bir tedbiri bulunduğu ve Filomene dahi o tedbirden ümit-vâr *bulunmak cihetiyle* bu cevab-ı reddi vereceği intizarında idi [Gön: s.64].

1.3.1.9.22. {-mAk} münasebetiyle

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “münasebetiyle” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-maktan dolayı, -dığı için” sebep bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar (Deny, 1941: 997).

KOT: Bunlar dahi kendisi gibi genç olacaklarından ve bâhusus Felâtun Beyefendi Beyoğlu'nda *oturmak münasebetiyle* ahababını alafranga bir yolda eğlendirmek lâzım geleceğinden perşembe gecesini alafranga eğlence mahallerinde geçirir [FBRE: s.5].

1.3.1.9.23. {-mAk} suretiyle

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “suretiyle” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, tarz bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:316).

KOT: Her yemekten birer ikişer lokma *almak suretiyle* ağzını oynatmaya başladı [ArS: s.112]. Petros'nun bir altınlara, bir Recep'in yüzüne tahvîl-i nazar *etmek suretiyle* peyda eylediği mütehayyirâne tavrın komikliği kadar bu âlemde gülünç hiçbir şey tasavvur olunamaz [Gön: s.127]. Her romanda bu fûrû'un birisi ele

alınarak enine boyuna çekip *uzatmak suretiyle* koca bir âlem teşkil edilir [Tff: s.59-60].

Tüt: Bu güzel ve asil şeyi, oğlunun başarmasını *istemek suretiyle*, kendi ruhundaki bir özlemi açığa vurmaktadır [TEKA cI: s.44]. Devekuşu gibi başımı yastığa *gömmek suretiyle* kurtulurum sanıyorum [SiyS: s.111]. Fakat ben yorulmadan *çalışmak suretiyle* her şeyi düzeltereğimi ümit ediyor, Maria'dan gelen her mektuptan yeni cesaret ve şevk alıyordum [KüMM. s.147]. İplikhanede masura çalıp kâtime yeni baştan *yutturmak suretiyle* fazla kazanç sağlanması tarihe karışmıştı [Mur: s.278-279]. Bu açıklık onların zihinlerini *açmak suretiyle* birer meziyet, fakat seciyelerini *bozmak suretiyle* birer kusur oluyor [BTR: s.47].

1.3.1.9.24. {-mAk} şartıyla/şerti bilen

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*şartıyla*” sözcüğü veya Türkmen Türkçesindeki “*şerti bilen*” edat grubu getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:317).

KOT: Nasıl unutulabilir ki bu günler edebiyen bir daha *unutulmamak şartıyla* tahrir ve tab‘ca mükemmeliyetlerine biraz evvel hüsn-i şehadet eylediğimiz tarihlere yazılmışlardır [Gön: s.164]. Bunlar sekiz kişiden ibaret bir gönüllü müfreze-i askeriyyenizdir ki düşmanın otuz bin askeriyle, altmış bin nüfus ahalisini birbirini *çiğnemek şartıyla* kaçtırmaya muvaffak olmuşlardır [Gön: s.167]. Elleri tespihlerini alırlar, dinlememek ve hiçbir şey *anlamamak şartıyla* camileri dolaşarak Kur'an ve vaaz istimal ederler ve ikinci vakti kalkmak şartıyla oruç bile tutarlardı [AmH: s22]. Ne kadar beğenir, fakat *ağlamamak şartıyla*... [ArS: s.178].

TAT: Sizin kitabçanızı oxuduqdan sonra mənə elə gəlir ki, yazımızı soldan-sağa *yazmaq şərtilə*, əlifbamızı dəyişdirmək əzmindəsiniz [MFAE cIII: s.102]. Bu

tərcüməni bəzi sözləri *çıxmaq şərtilə*, rus alimlərindən bir neçəsinə göstərmişəm [MFAE cIII: s.163]. Nəticədə Zakirin Sibirə sürgün oluması haqqındakı hökm polisin nəzarəti altında *yaşamaq şərti ilə* dörd aylığa Bakıya sürgün edilmək hökmü ilə vəz olundu [AHSE cII: s.342]. Bəylərin yerlərini çıxacaq neftdən müəyyən faiz *vermək şərt ilə* icarəyə götürdülər və qabaqca da bir qədər “avans” verdilər [AHSE cII: s.286].

AT: Hər arzu başqasını *incitməmək şərtilə* müqəddəsdir [CCSE cII: s.212]. Dayanıb hamımız *ölmək şərtilə* Benqazini müdafiə etməliyik [CCSE cII: s.145]. Kınıyaz Vitovt isə müsəlman əsirlərinə hərbi xidmətdə *bulunmaq şərtilə* kafi miqdarda torpaq əta edirdi [YVÇE cIII: s.196]. Bakıda bir-iki məktəb müstəsna *olmaq şərtilə*, Gəncə məktəbi Qafqasiyanın ən birinci və ən parlaq məktəbidir [HCE cV: s.288]. Şər-şəbədəyə baş qoşanlar Kərim kişinin oğlunu cəzalandırmış, işinə *tikilmək şərtilə* şiddətli təhmət vermişdilər [QG: s.108].

TT: Çakym çək bolsa, *ynsap bolmaq şərti bilen*, ne içerde, ne-de daşarda muña garşy çykjak adam tapylar (*Zannetmem ki, insaflı olmaq şərtiylə dışarıda ve içeride buna karşı çıkabilecek adam bulunsun*) [Tnut: s.917].

TüT: Padişah isə, unvanı mahfuz və baki *kalmak şərtiylə* hər şeye razı bulunuyor [TEKA cII: s.115]. Kimseyi kırmamak, *üzmemək şərtiylə*, istediğin her şeyi dene [AdA: s.194]. Başbakanlıktan *ayrılmak şərtiylə* gidebilirsiniz [Cum: s.321]. Kendi içime kapanmıyor, hatta belki de biraz müfrit şəkildə ruhumu meydana veriyordum; ama hep bu ana noktaya *dokunmamak şərtiylə* [KüMM: s.111]. Uykusunun dizginlerini eline almak ve istediği zaman *uyanmaq şərtiylə* uyumayı denemek niyetinde değildi [BTR: s.71].

1.3.1.9.25. {-mAk} yerine

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “yerine” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, karşıtlık-zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:317).

Tüt: O, sorunlarının üstünde *durmak yerine*, yeteneklerini keşfetmeye çalışıyordu kızın [AdA: s.190]. Ama o da bana kısa yoldan çözüm *önermek yerine*, benim kendi kendime çözüme ulaşmamı isteyecek [SiyS: s.198]. Mesela çok kadın *almak yerine* tek kadın almak düzeni, bilhassa köylerde hâlâ yerleşmemiştir [TEKA cIII: s.241]. Ama Aylin'le *dalaşmak yerine*, iyi bir yol bulmuştu, "olur, olur" diyerek, işi zamana bırakmak [AdA: s.207]. Hoşlarına gitmeyen bir şey oldu mu meseleleri açıkça *konusmak yerine* geceyarısı darbesi yapmak nerden çıktı? [SiyS: s.119].

1.3.1.9.26. {-mAk} yüzünden**Yapı:**

{-mAk} isim-fiil ekine, “yüzünden” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:318).

Tüt: İlk olaylar, Örgütlenme gezileri ve sonra belediye seçimlerine *katılmak yüzünden* başladı [TEKA cIII: s.372]. Efendiler, bu felsefeyi, mutlaka yanlış *yorumlamak yüzünden* bu millete, bu memlekete çok büyük fenalık edilmiştir [Cum: s.407]. Bir zamanlar dünyanın en büyük devleti olan Osmanlı, çağın gereklerini idrak *edememek yüzünden* duraklamış, gerilemiş, çürümüşü [Cum: s.87].

1.3.1.9.27. {-mAk} kadar**Yapı:**

{-mAk} isim-fiiline, “kadar” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:305).

KOT: Evet Çerkes kısmı okumaya pek haris olduğundan bir Çerkese *okutmak kadar* ibraz-ı muhabbet olamaz [FBRE: s.29].

Tüt: *Yerleşmek kadar* yemek, yıkanmak olanakları da ilkel ve perişandı [TEKA cII: s.189]. Çünkü böyle hareketlerde üzerlerine titrediğiniz insanlar tarafından *anlaşılmamak kadar* hayal kinci hâdise yoktur [TürS: s.63].

1.3.1.9.28. {-mAk} hususunda

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*hususunda*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:316).

KOT: ...ve muâmelâtta, velhâsıl şeâir-i milliyetten mümkün olduğu kadar *sıyılmak hususunda* bu da akrânı mertebesine yetişmekti [ArS: s.151].

Tüt: Bu sebeple, Osmanlı ordusunun kalıntıları denebilecek olan o tarihlerdeki yorgun, bezgin ve yeni inkılâp mefkuresine (yani ülküsüne) göre yetiştirilmemiş birliklerle inkılâbı *başarmak hususunda* müşkülât, mahsus (hissedilir) bir derecedeydi [TEKA cII: s.406]. Hatta kadının da bu samimi hislere pek yabancı kalmadığı, elliye geçtiği halde dinçliğini muhafaza etmiş olan bu koca bekârı yumuşak bağlarla *bendetmek hususunda* muayyen birtakım planları bulunduğu söyleniyordu [KüMM: s.66].

1.3.1.9.29. {-mAk} hakkında

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*hakkında*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Cırılmış kağızlar isə növbəti məzuniyyətə *çıxmaq haqqında* ərizənin qaralamasıdır [KöY: s.18]. Murad Sevdəyə həqiqətən Ucalın *atası olmaq haqqında* arayış verib, onu rəsmən öz adına təsdiq etdirmişdi [KöY: s.90]. Oğlunu *evləndirmək haqqında* əvvəl tez-tez danışardılar [QG: s.268]. İmtahan komissiyası mənim təklifimlə, səni aspiranturada *saxlamaq haqqında* yekdilliklə qərar qəbul edib [MaB: s.94].

TT: Onuñ ýanynda iň bolmanda gulaga ýakımy söz hökmünde *gaçmak hakynda* gürrüñ gozgasym gelyärdi (*Onun yanında hiç olmazsa kulağa hoş gelen söz olarak kaçmak hakkında sohbet açasım geliyordu*) [Dor: s.40].

1.3.1.9.29.1. {-mak+ie} haqqında

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine “*haqqında*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: ...məsələ fakültədə müzakirə olunsun və sənin intizamsız bir tələbə kimi Universitetdən *qovulmağın haqqında* sərəncam hazırlansın [MaB: s.87].

1.3.1.9.30. {-mAk} barada

Yapı:

{-mAk} isim-fiil ekine, “*barada*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Toýda seni partiýa agzalygyna *almak barada*-da karar bar, ykjamlynyber (*Toplantıda seni parti azalığına almak hakkında da karar var, hazırlaniver*) [**Kepb:** s.277].

1.3.2. {-mAkhlk} Tabanı

1.3.2.1. {-mAkhlkdA}

Yapı:

Ayrılma hâli eki almış {-mAkhlk} isim-fiil ekinden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine “-mak konusunda, -mak hususunda” anlamında bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: İnsân sevmeklikde bağıl durur [ACT: 238b/2]. Fi‘li tadrîdde ve şişleri gidermeklikde şāzene fi‘line beñzer [TUM: 91b/5-6]. ...ve ẖarâretlerini sâkin itmeklikde zekerinden artuḡ ve aḡvâ durur [TUM: 91b/5]. Dağı kendü işinde muḡbil ola / Dilin saklamaḡlıkda kâmil ola [MUN: 3454].

1.3.2.2. {-mAkhlkdAn}

Yapı:

{+dAn} ayrılma hâli eki almış {-mAkhlk} isim-fiil ekinden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Hılâf eylemeklikden oldum ba‘îd / Ki dördünci her bir işi ehline [MUN: 412]. İrteye aḡşam dimeklikden biter / Ehl-i taḡlîde demek sırdan ḡaber [MUM: 3549]. Pes katı azabdur anlara kim kâfir oldılar, hazır gelmeklikden ol günün, ulu ya‘nî kıyamât

günü [MKT. 146a/37]. Çok yimekten kimse rahât almadı / Az *yimeklikden* peşîmân olmadı [İsk:2765].

1.3.2.2.1. {-mAkllkdAn} ötürü

Yapı:

{-mAkllkdAn} ekine, “ötürü” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep-neden bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Dakı hâram eylediler anı kim rûzî virdi anlara Tanrı, yalan *bağlamaklıktan ötürü* Tanrı üzere [MKT: 68a/140].

1.3.2.2.2. {-mAkllk+ie+(n)dAn}

Yapı:

İyelik eki almış {-mAkllk} isim-fiil ekine, {+dAn} ayrılma hâli eki getirilmiştir (Çağatay, 2008:334).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep-neden bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Gözüm *görmekligüñden* oldu pür nûr / Benem Mûsî vü sen olduñ bu gün tûr [İşk: 977]. Tâ anuñ *yanmaqlığından* arta nûr / Zerger ölmeyince kız bulmaz sürûr [MUM: 821].

1.3.2.2.2.1. {-mAkllk+ie+dAn} öñ

Yapı:

{-mAkllk+ie+dAn} ekinden sonra, “öñ” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-makdan önce, -masından önce” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Ynha, şu sebäplere görä, gol meselesi siziñ doganlarça *beyan etmekligiñizden öñ*, “wekilçlik toparynyñ” ýygnagynda gün tertibinde hem goýlupdy (*İşte bunlardan dolayıdır ki, bu imza meselesi sizin kardeşçe bildirmenizden önce Hey’et-i Temsiliye’de görüşme konusu olmuştur*) [Tnut: s.178].

1.3.2.3. {-mAkllkA}**Yapı:**

{-mAkllk} isim-fiil ekine, {+A} yönelme hâli ekinin gelmesiyle oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için” amaç bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Çünkü gördi Yūsufi kıldı ‘acab / hem şatun *almağlığa* kıldı taleb [ŞYZ: 379].
Gevhere altun gerek lâyıq ola / Kim anı *almağlığa* bayık ola [Gar: 1421] İşidürem
sözini göremezem yüzini / Yüzini *görmeklige* cânım viresüm gelür [YED: 46/2].
Vardı Leylî Mecnun’ı *görmeklige* / ‘İşk elinden hâlini *sormaklığa* [MT:1696].
Fâtıma dir yâ ‘Arab kişisi var / İçerü *girmeklige* key vakti tar [Mevl: 661]

KOT: Būse düzd *olmağlığa* Yāver olur belki sebeb / Yāri mest [itmek] içündür devr-i sāğardan garaž [EHYD Gaz: 91/5].

TAT: Susadım vəslini *görməkliyə*, ey cani-cahan / Şöylə kim, Yusif üçün Yə’qubi-Kən’an susadı [Nes cI: s.109].

1.3.2.4. {-mAkllık} İsim-Fiili ve Edatlarla Kurulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.3.2.4.1. {-mAkllık} için

Yapı:

{-mAkllık} isim-fiil ekine, “içün” çekim edatı gelmiştir

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, amaç bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Adın nomlar barça ’eng tüpinte *alkınmaklıklar için* anın inçe y[a]rlıkayurlar (Başka öğretiler[in] *tamamiyle en nihayetinde bitmeleri için* onunla böyle buyururlar) [AY: 54/17-19]

HT: Mevlî kudretin *körmeklik için* üze közin yarattı [RKE: 6v/12-13]. Bilig birdi anı *bilmeklik için* / Beşâret birdi *eymenmeklik için* [KHŞ: 34]

EAT: Nitekim şayyâd urur şavt-ı şafir / Dutup *itmeklik-içün* murgı esîr [MUM: 1427]. On sekiz biñ ‘âlem olsa ger devîd / Medhûnî *yazmaklık-içün* yâ Hamîd [MUM:6278]. Yârdan vaşlat gerekse fırsat el vérdükde tîz / İte-gör ağyarı *ayırmaqlıg-içün* yârdan [MN: 342/7]. Vidâ‘ eyleyüben icâzet diler / Ki *gitmeklik için* icâbet diler [MUN: 846]. Müntehâ-yı kurbâ *irışmeklik-içün* oldu râst / On havâs-ı zâhir ü bâtın önünde nerdübân [CemH: 210].

KOT: Nev’-ı mahlûkunu gûnâ-gûn tabî’atla kılub / ‘ibret *almaklık için* keşreti kıldı ib’âş [SFD:22b/6-5]. Kişiye; ölünce dek gerek çüm yimek / *Yimeklik için* nola çekseñ emek [TN: 1243]. Sizden kendimi *çekmeklik için* sevdanızdan gönlümü almaklık benim elimde midir? [ArS: s.58]. Sultânım siz hazretlerini bilmedükleri eelden, ancak biz kulların hâk-i pây-i devlet sizleri *bilmeklik için* göndürdiler [MSN: 41b/4-7].

TAT: Seni *görmeklik için* ey gül-i ma’nî çemeni / Kirpügüm dahı olupdur maña gözüm tikenî [HidD:225/1]. Mân bânî-Adâm için görmemişem sâcdâ ola / Sâcdâ

etməklik üçün hanı həqin fərmanı? [SAŞ cII s.28]. Tey – Təmənna vəslini etdim, niyazım uşbudur / Sey – *Səna etməklik üçün* uş canım qurban olur [Nes cII. s.221].

1.3.2.4.1.1. {-mAKllK+ie} üçün

Yapı:

İyelik eki almış {-mAkllk} isim-fiiline, “içün” çekim edatı gelmiştir

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, amaç bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Elüm həyr itmege kışa vü key künd / Ayağum şerre *yilmekligiçün* tünd [Işk. 235].

KOT: Demek oluyor ki bu meseleyi validenize *açmaklığım için* bana müsaade veriyorsunuz öyle değil mi? [Tff: s.47].

TT: Bu zatlara dogry göz yetirmekligiñiz we köpçülige anyk düşündürmeklige *kömek bermekligiñiz üçün*, yeri geleninde, birin-birin beýan etmeklige çalyşjakdyryn (*Bu noktalara, aydınlanmamız ve kamuoyunun aydınlanmasın yardımcı olmak için, sırası geldikçe birer birer işaret etmeye çalışacağım*) [Tnut: s.22]. Bu günki bolup geçen wakalary aradan aýyrmak we özara dawamyzy tizden-tiz dünýäniñ öňünde *gorap bilmekligimiz üçün*, zerur güýje eýe bolan bir döwletiñ howandarlygyny kabul etmegimiz hökmandyr (*Bugünkü oldu bittileri ortadan kaldırmak ve davamızı hızla dünyaya karşı savunabilmek için, gerekli güce sahip bir devletin yardımını istemek lazımdır*) [Tnut: s.114].

TüT: Yeni *olabilmekliğim için*, yaşadığım saatin adamı olmam lâzım [Huz: s.322].

1.3.2.4.2. {-mAkllk} üze/üzere

Yapı:

{-mAkllk} isim-fiil ekine “üze/üzere” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Biliñ sünneti élni yumağ oza / Tağı fercni yumağ kemiş suv süze / Eger bolsa tende necis kéterip / Yunuğğa yunur téğ **yumaqlıq üze** [MM: 349-352].

EAT: Şöyle kim zû-rağm-ı muhrimden **kesilmeklik üzere** Tengri-tebāreke ve ta‘ālā-dan qorqu gelmiş durur ve qur’an içinde yaz ‘aleyhi’s-selām- eyitdi [KG: 168a/9-11].

1.3.2.4.3. {-mAkllık} ile**Yapı:**

{-mAkllık} isim-fiil ekine, “ile” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-arak, -mak suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ve hem güneş harāretinüñ eñeri dāyimī bu şulara **irişmeklig-ile** tırduqları yirler dağı ıssı olurlar [TUM: 86b/4-5]. Güzer **kılmaklıg ile** devr-i eyyām / Nice tağlar olur vādī serencām [ŞHŞ: 268]. Ya‘nī virdüğüm ni‘metleri örterseñüz, şükrin terk itmekligile. [CİC: 32a/7].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-arak, -mak suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: ...ve hem güneş harāretinüñ eñeri dāyimī bu şulara **irişmeklig-ile** tırduqları yirler dağı ıssı olurlar [TUM: 113b/4-5].

1.3.2.4.4. {-mAkllık} bilen

Yapı:

{-mAkllık} isim-fiil ekine, “birle/bilen” çekim edatları gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-arak, -mak suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Nefsüne düşmen *olmaqlık birle* Tañrı’ya yâr olğıl [*TezE:* 163b/11-12].

TTT: Götermeklik bilen garga baz olmaz / Gul-hocanı, hoca-gulı begenmez [*Ket:* s. 23].

1.3.2.4.5. {-mAkllık} sebebinden

Yapı:

{-mAkllık} isim-fiil ekine, “sebebinden” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-masından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bāşēz kim cem‘ *olmaqlık sebebinden* arasından pāklik baş kaldura [*TezE:* 182b/4-6].

1.3.2.4.6. {-mAkllık} gibi

Yapı:

{-mAkllık} isim-fiil ekine, “gibi” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: İmdi kâbin ayruk gişi elile olıcağ nikâh revâ olur ve hem böyle olıcağ tanışup *begenmeklik gibi* olur, talâk düşmez [KG: 158b/15-159a/1-2].

1.3.3. {-mA} Tabanı

1.3.3.1. {-mAmAcA}

Yapı:

{-mA} [olumsuzluk eki]+{-mA} [isim-fiil eki] + {+cA} [eşitlik hâli eki] unsurlarının kalıplaşmasından oluşmuştur (Yüce, 1999:99). Gagavuz Türkçesinin edebî dilinde görülür. Anadolu ağızlarında da benzer kullanımları bulunmaktadır (Yüce, 1999:99; Karahan, 1996: 229).

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleşme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Bucakta raispolkomnarda hem rayonnarda bulunan akıllı gagauzlar lââzım *durmamaca* annatsınnar insana, ki yok neçin sakınmaa, lââzım islää gözleri açmaa da almaa dooruluu, angısı bizä düşeer, taman şimdi bu uygun vakt geldi sora olur zamannar diişilsin da biz kalırız genä ayak altında hem dilsiz hem avtonomiyasız [PubY. s.24]. Bän kayıllık vermäzdim düşünürdüm, ama yukardan telefon *durmamaca* aarardı beni gideyim işä [PubY. s.109]. O ihtyar babucuklar, yaşlı adamnar işittikçä bizim Besarabiyali pak gagauzça dilimizi *durmamaca* silärdilär göz yaşlarını [PubY. s.162]. Pek kayılım,-demiş padişah,- da payısın etmişlär konuşup şennenmää üç gün üç da gecä *durmamayca* konuşmuşmuşlar [GagM: s.75-76].

1.3.3.1.1. {-mAcA+ie+(n)A}

Yapı:

{-mA} [isim-fiil eki] + {+cA} [eşitlik hâli eki] + [iyelik eki] + {+(n)A} [eşitlik hâli eki] unsurlarının kalıplaşmasından meydana gelmiştir (Korkmaz, 2003:1041).

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-mak suretiyle” tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Korkmaz, 2003:1029).

Tüt: Berbat ettik ki yüzümüze gözümüze *bulaştırmacasına*... [YorS: s.48].

2. Ana cümlenin yüklemine, “-mak şartıyla” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Korkmaz, 2003:1029; Benhür, 1993. 134).

Tüt: Bizi buraya saat *tutmacasına* gönderdiler komutan bey, senin haberin yok! [YorS: s.324].

1.3.3.1.2. {-mAmAcA+ie+(n)A}**Yapı:**

{-mA} [olumsuzluk eki] + {-mA} [isim-fiil eki] + {+cA} [eşitlik hâli eki] + [iyelik eki] + {(n)A} [eşitlik hâli eki] unsurlarından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan, -maksızın” anlamında karşılıksız gerçekleşme bildiren zarf-fiiller yapar (Korkmaz, 2003:1029).

Tüt: Çocuk hiç *durmamacasına*, yırtınarak ağlıyordu [Mur: s.171]. Arkası, *kesilmemecesine* siparişler gelsin, ondan sonra... [İmp: s.331].

2. Ana cümlenin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Bu 1 hafta içinde askerlik disiplinine uyacak ve ondan sonra, yanlış göz *kırpamacasına* emirlere bağlanacaksınız [KafK: s.137].

3. Ana cümlenin yüklemine, “-acak kadar” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Böğürtüyü yükseltti ki camları *zingırdatmacasına...* [YorS: s.337].
Kükremekte ki namussuz, göklere *çıkmacasına* [YorS: s.337]

1.3.3.2. {-mAdA}

Yapı:

{-mA} isim-fiil eki ve {+dA} bulunma hâli ekinden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: la‘l-i yâkûtuñla lûlû dişlerüñ *medh etmede* / pâdişâhum sözlerüm vardır dūr-i meknûn gibi [HecD Gaz.: 130/2]. Şaçuñ *vaşf itmede* cānā ne miñnetler çekilmişdür / Beyāza *çıkma*da hañtuñ ne zañmetler görilmişdür [HZD Gaz: 77/1]. Yoluña *cān virmede* bañ eylerüz ağıyār ile / Tālib-i vaşluz bizi şemşirüñ itsün imtiñan [HZD Gaz: 351/4].

Tüt: Çam ağacından yapılan oklar küçük kuşları *vurmada* daha çok işe yarıyordu. [BozÖ: s.115].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-ma sırasında, -ma esnasında” anlamında zaman bildirme (devamda gerçekleştirme) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: İş *görmeye* tab‘a gelse nefret / Bunlarla imiş medâr-ı kuvvet [HÜA: 731]. *Görmeye* pîş ü pes olup yek-sân / Ardına bakmaz idi şems-i cihân [SOE: 199]. kapıdan *girmeye* irkilmedi hîç / Oldı mañdûmı ile pîç-â-pîç [SOE: 3065].

Tüt: Pars dünkü *boğuşmada* ufak tefek yaralar, bereler almış olmakla beraber gene onbaşılının en sağlamı idi [BozÖ: s.159]. Yakup ve arkadaşları bu kanlı *boğuşmada* âdeta kendilerini kaybetmişler [YSSA: s.327].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Şehlerin *olmada* vîrân bahtı / Oldı berbâd Süleymân tahtı [ŞSM: 1657].

1.3.3.2.1. {-mA+ie+dA}

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiil ekine, {+dA} bulunma hâli eki gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda vakit vakit gerçekleştiğini (vakitlenme) bildirir.

Tüt: Annem-ablası- her *buluşmalarında* bunu hatırlar, anlatırdı [YDBY: s.160].

2. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Ama, doorudan söyleyim, bân bizim taa ilk *karşılaşmamızda* esap aldım bişey [SeçY: s.260].

1.3.3.3. {-mAdAn < (-mA+dAn)}

Yapı:

{-mA} isim-fiili ile {+dAn} ayrılma hâli ekinden oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:321).

KOT: Mıhrveş hâke *tenezzül étmeden* ‘âr étmedin / tañ-mıdur dérlerse hırşîd-i cihân-ârâ saña [VUSD Gaz: 5/4]. Var-ısa kıan *içmeden* olmış-durur ser-mest-i nâz / Néçe hünîlik düşer ol çeşm-i maħmûr üstine [VUSD Gaz.:162/4]. *Düşinmeden* gice gündüz cihânı görmez olur / Olur mı ‘âşık-ı zâruñ gözinde râhat-ı h̃ âb [EHYD Gaz:31/2]. İmdi şıgındık Allâh’a nef’i yok ‘ilme ‘alim olmadan ve nef’i olur ‘ilme dağı ‘âlim olup da ‘amel *itmemed* ve mümkün olduğu miqdârı ‘ilme dağı öykünüp

velâkin ‘amelimizden ihlâş *olmamadan* ve muhlîş olanları dağl gâyet qorqudadur... [Meh: 50a/7-10]. Seng-ile döginmeden çün cüybâr / Oldu çok süsen teninde âşikâr [MihM: 488].

AT: Bax, onda Ədhəmə elə gəlmişdi ki, anası bu *bənzətmədən* bərk inciyəcək [QG: s.88]. *Qızdırmadan* yanaqları od tutub yanır, gözləri qızarmışdı [MCSE: s.324].

TüT: Gördüğü şeyden memnun olduğunu, yüzünü saran o belli belirsiz *gülümsemeden* anlıyorum [KüMM: s.22]. Bu *birleşmeden* on üç çocukları oldu [SiyS: s.86]. *Patlamadan* doğan sarsıntı 450 km. uzaklıktan duyulabilmiştir [ÖYat: s.293].

1.3.3.3.1. {-mAdAnsA / -mAdAn ise}

Yapı:

{-mA} [isim-fiil eki] + {+DAn} [ayrılma hâli eki] + {i-} [cevheri fiil] + {-sA} [şart eki] unsurlarından oluşmuştur. “ise” sözcüğündeki {i-} fiili, {-madan}’la birleştiğinde ({mAdAnsA < mAdAn ise}) genellikle düşer .

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, kıyaslama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Zâhidānuñ almadan ise du‘ā-yı Һayrını / ‘âşıkun da‘vātını al kim güzel te’şir ider [EHYD Gaz.:54/2]. Gezüp cān *virmedense* kişi bī-nān / Yig ölmek Һançer altında vire cān [KYZ: 3184]. Şāh-ı ‘ālem *olmadansa* dōstlar yegdür baña / Kapusunda ol güzeller şāhınun derbānlıgum [Muhb: 1940/2].

AT: Fəqət *uyumadansa* yeməsi daha gözəl, onsuz da şimdi qalxacaq.

1.3.3.3.2. {-mAdIn} beri

Yapı:

{+dın} ayrılma hâli eki almış {-mA} isim-fiil ekine, “beri” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine “-*dığından beri*” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Kim başardan gâyet *olmadın beri* / Rāst hiss-i müşterek olur yiri [İsk: 2694].

1.3.3.3. {-mAdAn} sonra**Yapı:**

{-mAdAn} ekine, “sonra” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Çox *deyişmədən*, söz *güleşdirmədən sonra*, axın xəsis Mollaya deyir [MNL: s.127]. Çox *deyişmə-didişmədən sonra* belə bir şərt kəsirlər ki, qaradınməz oynasınlar [MNL: s.186]. Arvadıyla ilk *yumruqlaşmadan sonra* isə bu, adicə vərdisə döndü [SonB: s.231]. Sabaha qədər davam edən qanlı *vuruşmadan sonra* xaqan ordusuna çaxnaşq düşdü, hərə bir tərəfə qaçmağa başladı [YVÇE cII: s.435]. Müdir tələbələri bir-bir kabinetinə çağırıb, istintaq etdi, ciddi *yoxlamadan sonra* konyakın Əsrəf tərəfindən gətirildiyi və böyük səxavətlə bütün sinfi içirdiyi meydana çıxdı [AŞSE cI: s.191].

Tüt: O günkü *tanışmadan sonra* bîr gece Mustafa'nın mütevazı evinde buluşmaya karar veriliyor [TEKA cI: s.88]. Gelenekçiler durumu öğrenince kısa süren bir *paniklemeden sonra* ne yapabileceklerini araştırmaya koyuldular [Cum: s.104]. Bir iki *uğraşmadan sonra* otağın eteğinden bir yeri kaldırmışlar, bir iki yüz adım ilderdeki dövuşü görüyorlardı [BozÖ: s.36]. Enver Paşa uzunca bir *duraksamadan sonra* sol kaşındaki küçük beyazlığı gösterdi, yüzü pembeleşerek sordu [Dir: s.76]. Fakat işte, üç saat süren bir *didişmeden sonra* gelmişti [Huz: s.123].

1.3.3.3.4. {-mAdAn} başka

Yapı:

{-mAdAn} ekine, “*başka*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Bir *kamaşmadan başka* hiçbir şey görmüyordu [**Huz: s.112**]. Dostça, hatta acıyarak da olsa, bir *gülümsemeden başka* hiçbir şey beklediğimiz, sizden bir kalabalık düşününüz ki [**YorS: s.33**]. Mahiyetini henüz kendimin de anlayamadığım bazı hislerimi olduğu gibi söylüyor, bunlar üzerinde münakaşa ediyor, bir neticeye *varmadan başka* şeylere geçiyordum [**KüMM: s.135**].

1.3.3.3.5. {-mAdAn} gayrı

Yapı:

{-mAdAn} ekine, “*gayrı*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Helāk *olmadan gayrı* yok çāresi / Olur çaķ kulağınca her pāresi [**AAM: 1472**]. zâhir u bâtin kuşûrum cümlesi ma‘lûm saña / Yok şikâr *yalvarmadan gayri* ricâdan mâ‘adâ [**SFD: 3a/5-5**]. Huşûl-ı maţlab u Nîl-i merâma çāremüz yokdur / Hemân cüyende-i eltâf-ı Mevlâ *olmadan gayrı* [**EHYD Gaz.: 182/4**].

1.3.3.3.6. {-mAdAn} artuķ

Yapı:

{-mAdAn} ekine, “*artuķ*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Selāmın ol şeh-i hūbān niçün ben bendeden kesdi / Anı ben *sevmeden artuķ* ne suç itdüm neden kesdi [**Muhb: 2759/1**].

1.3.3.3.7. {-mAdAn} dolayı**Yapı:**

{-mAdAn} ekine, “*dolayı*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Sizi hemen acile alıp, geçirmekte olduğunuz *kanamadan dolayı* müdahale edeceğim [**AdA: s.71**].

1.3.3.3.8. {-mAdAn} ýaña**Yapı:**

{-mAdAn} ekine, “*ýaña*” edatı getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-madan dolayı, -dığı için” sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Janyym *ýanmadan ýaña*, men ýaman batyr bolup barýan (*Canım yandıđı için ben kötü kahraman olmuşum*) [**OwA: s.29**]. Olaryň biri *uýalýyramadan ýaña* ýüzünü iki eli bilen tutup, beýlekisiniň arkasyna gyslydy (*Onların biri utandıđı için yüzünü iki eli ile tutup, diđerinin arkasına sıkıştı*) [**OwA: s.72**]. Saz sesi gyza ýarap, *tolgunmadan ýaña* käte-käte onuň döşüniň ugurlary hem-de bedeniniň gaýry kábir bölekleri gatap-gatap gitdi (*Müzik sesi kıza yaramış, üzüldüğü için bazen göğüs tarafları ve de bedeninin diđer başka bölümleri sertleşmişti*) [**OwA: s.51**].

1.3.3.3.9. {-mAdAn} itibaren

Yapı:

{-mAdAn} ekine, “*itibaren*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Yani bu *konuşmadan itibaren* yaklaşık yirmi gün sonrasına [AdA: s.32].

1.3.3.3.10. {-mA+ie+dAn}⁶⁷¹

Yapı:

{-mA} [isim-fiil eki] + {+ie} [iyelik hâli eki] + {+dAn} [ayrılma hâli eki]

unsurlarından oluşmuştur (Korkmaz, 2003:1031).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep-neden bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Korkmaz, 2003:1042).

EAT: Beden nevm tedbîrine meşgûl *olmasından* şânî olup tamâm hâlet-i nevmde rûḥtabakât-ı semâvâta çıkar [MG: 8b/2-3].

KOT: Pes anuñ *gülmesinden* ḳalb-i Ya‘kûb / Ferâḥ-nâk oldu ğayet göñli margûb [KYZ. 1024]. *Gelmesinden* bize ḥayrı çok durur / Daḥı bundan eshel ü âsân yok durur [KYZ. 5300]. Râkım o kadar memnun oldu ki, yutkunup *durmasından* bir şey söylemek istediği hâlde söyleyemediğini gerek Can ve gerek peder ve validesi anlamışlardı [FBRE: s.205]. Bihruz Bey canının bir kaç suretle sıkıntıya *düşmesinden* buraları hesaplayamamış ve zavallı Mişel'i bir ikinci defa daha bigayrı hakkın tekdir etmişti [ArS: s.87]. Vakıa hangi sınıf kadın olursa olsun erkekler tarafından kendilerine bir nazarıdikkat *atfedilmesinden* memnun olur ve

⁶⁷¹Bilgegil (2009:273), sebep zarf-fiili olarak adlandırır.

hiç olmazsa kızımız Joséphine'se bu hususta dahi sair kadınlara benzemezdi [CinH: 17].

AT: Qulaqlarının yavaş-yavaş istilənib *yanmasından* kızardığını anladı [QG: s.87]. Özünüzdən bir nəzəriyyə uydurmusunuz, indi də bunun baş *tutmamasından*, yaxşı bir iş *olmamasından* xəcalət çəkirsiniz! [CinC: s.471]. Ətrafmda üç stul vardı, qapının girəcəyində döşəmənin rəngi ayak *sürtünməsindən* ağarmış, divarda üç rəsm vardı [CCSE cI: s.245]. Bu qayda ilə Marfa Petrovna bir neçə gün şəhərdə dalbadal hanımın evinə getməli olur, çünki bəziləri onun *getməməsindən* inciyirdilər [CinC: s.41]. Yellilər bizim *köçməmizdən* son dərəcə məmnun oldular [YVÇE cII: s.410].

GT: Bu incə keskin baarmaktan hem bıyık *çimdiklemesindän* kedi uyanêr, açêr gözlerini [OKiy: s.26]. Avtor umut eder, ki bu kitap faydalı olacek hepsinä, kim meraklanêr gagauz halkının istoriyasınnan hem dilinin *gelişmesinnän*. [GKA: s.21]. O girdi aul içinä da aklı ermäzdi, nereyi koydu anatarı, açan sa buldu, ellerinin *titiremesindän* açamazdı kilidi [SeçY: s. 162]. Köpää ansız *salmasından* / Manol, saabi, uy-uyanmıştı [GÇŞA: s.15]. Balcının içi titredi, ama diil onun *yanılmasından* [CanY: s.186].

TT: Gülnaryñ öz *deñeşdirmesinden* göwni galkyndy (*Gülnarın kendi özeleştirisini yapmasından dolayı morali bozuldu*) [BagG: s.110]. Eziz bolsa sakalynyñ agy garasy bilen deñleşip ugran yaşulynyñ özüne şeyle *yakynlaşmasıyndan* hem özüni utanýan ýaly duýardy, hem rahatlyk tapýardy (*Aziz ise sakalının akı karası ile denkleştirip giden yaşlının kendine böyle yakınlaşmasından dolayı hem kendini utanmış gibi hissedirdi hem rahatlık bulurdu*) [ÜNB: s.23].

Tüt: Kızının üniversite okumaya *kalkışmasından* korkuyordu [AdA: s.40]. Böyle gece vakti rahatsız *edilmelerinden* canı sıkılmıştı [YSSA: s.6]. Mümtaz bunu bildiği için mesut olduklarını da biliyor ve onun için bu saadetin bir gün *kaybolmasından* korkuyordu [Huz: s.209]. 'Koskoca doktor', havanın karanvermiş *olmasından* telaşlı, işi hangi ucundan tutacağını *kestiremediğinden* şaşkın, yürekler acısı bir dağınıklığın ortasında, oradan oraya çırpınıyor [DSE: s.349]. Meclis'te broşüre

göz atan milletvekilleri bu konunun yeniden *kurcalanmasından* çok rahatsız oldular [Cum: s.213].

1.3.3.3.10.1. {-mA+ie+dAn} sonra

Yapı:

{-mA+ie+dAn} ekine, “sonra” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:313).

TAT: Ona görə ki, bağlamanın *açılmasından sonra* çağırtdırmaq onu meydana çağırmaqkimi başa düşülərdi [AEE: s. 233].

AT: Danışıldılar ki, yalnız arvadının *təpinməsindən sonra* ertəsi gün elə o işlə bağlışəhərə getməkdən əl çəkibmiş [SonB:s.53]. Mənə dedilər ki, komendantın qızları fortune mühasirəyə *salınmasından sonra* oraya gəlmişlər [SMoh: s.168]. İlqarın onu iş başında *yaxalamasından sonra* Nailə lap rüsvay olmuşdu [SÖÜ: s.190]. Gəldiyevin odlu nitqindən, direktorun soyuq *yoxlamasından sonra* Vahidə tərəfdar duran az oldu [MCSE: s.201]. Qarının *öldürülməsindən sonra* Raskolnikovun ruhi və real həyatında yeni mərhələ başlanır [CinC: s.7].

GT: Tatarların *gitmesindən sora* burası ukrain kazak küüyü olmuş [GAG:s.121]. Nemçelər, tatarların *gitmesindən sora*, yaptılar burasını bir gözəl koloniya, adını Tarutino koydular [GAG:s. 124]. Ay Nikola manastırın varmış 33 ağac kiliyası, ağacları, kalenin *düşməsindən sora*, daaldılar [GAG: s.133]. Karşı *gelmemizdən sora* / boynucaana asılayım [GÇŞA. s. 154]. Çok kahrlandı Länka yavrucuunun *ölmesindənsora* hem hercumartesi gıdardı onun küçücük, paalı mezarına da dökardı ona yarım kilosucaaz,sora, oturup onun kenarında, aalardı hepsini toplanmış yaşlarını [SY: s.138].

TüT: Ali Rıza Efendi üç sene süren mihnetli, fakat verimsiz bir ölüm kalım *bocalamasından sonra*, galiba 47 yaşında öldü [TEKA cI: s.41]. Karı kocanın *ayrılmasından sonra*, her ikisiyle de görüşmeye devam etmişti [AdA: s.110]. Paşa kısa bir açış *konusmasından sonra* soru sorulmasını istedi [Cum: s.240]. Hele Köprülülü Hamdi Bey'in *öldürülmesinden sonra*, Yunan'dan çok Anzavur'u kollamaya başladı [YorS: s.440]. Para canlısı Rum sarraf, böyle çok önemli bir meselenin müzakeresine davet *olunmasından sonra* gurur duymuştu [YSSA: s.29].

1.3.3.3.10.2. {-mA+ie+dAn} önce

Yapı:

{-mA+ie+dAn} ekine, “önce” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:313).

TüT: Onun Ankara'ya *varmasından iki saat önce* ise Mustafa Kemal Paşa Eskişehir'e hareket etmişti [TEKA cII: s.292]. Açılış *konusmasından önce* usul gereği yapılması gerekli birkaç işlem vardı [Cum: s.264].

1.3.3.3.10.3. {-mA+ie+dAn} evvel

Yapı:

{-mA+ie+dAn} ekine, “evvel” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Bu o deməkdir ki, maarifin *yayılmasından əvvəl* görülən hər cür tədbirlər alt-üst olacaqdır [MFAE cIII: s.157]. Yeni əlifbanın tətbiqindən və maarifin *genişləndirilməsindən əvvəl* İran ölkəsində görülə biləcək hər cür mülki tədbir nəticəsiz və bəhrəsiz qalacaqdır [MFAE cIII: s.156].

AT: Unkasın misilsiz bir hünərlə sıçraya-sıçraya qaçmağa *başlamasından əvvəl*, onun yanında Dunkanın gördüyü o biri əsir isə özünü başqa cür aparırdı [SMoh: s.259]. O, Unkasın güllə *atmasından əvvəl* özünü gölə ata bilmişdir [SMoh: s.212]

TüT: Təvfik Beye görə, uzviyetlərin birbiriylə *tanışmasından evvel* sevişmək imkânsızdı [Huz: s.199]. Sevgi belli ki kendi canından evvel sevilenin canını düşünmək, kendisine bir zarar *erişmesindən evvel* sevgiliyə gelecek zararı bətaraf etməkti [ŞahS: s.205].

1.3.3.3.10.4. {-mA+ie+dAn} bu yana

Yapı:

{-mA+ie+dAn} ekine, “*bu yana*” edat qrupu gəlmişdir.

İşlevi:

1. Ana cümələnin yükləməsinə, zamanda başlanğıç bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiillər yapar.

TüT: Barzıləylərin, günəşlə gümüşlənmiş 'hususı' dəniz banyosundakı; Halıcızadə Yalısının, yeşil buğulu limonluğundakı, 'kaçamak' *sevişmələrindən bu yana*, daima böylə olmuşdur [DSE: s. 328]. Merten Paşa dəniz savaşınnın *başlamasından bu yana* düşmən filəsunun hərəkətlərini izləməktəydi [Dir: s.140].

1.3.3.3.10.5. {-mA+ie+dAn} iləri

Yapı:

{-mA+ie+dAn} ekine, “*iləri*” edatı gəlmişdir.

İşlevi:

1. Ana cümələnin yükləməsinə, “*-madan önce, masından önce*” anlamında zamanda öncelik bildirmə anlamıyla bağlanan zarf-fiillər yapar.

GT: VI-cı asirdə Hristozun *duumasından iləri*, bilinirmiş ‘Ofiuzə’ adında [GAG: s.113].

1.3.3.3.10.6. {-mA+ie+dAn} başka

Yapı:

{-mA+ie+dAn} ekine, “başka” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Ürəyimdə əbədi məhəbbət alkışları, ehmal addımlarla uzaqlaşan Turacın ayağının altında yumşaq qarın necə xəfif-xəfif *xırtıldamasından başqa*, daha heç nə hiss eləmirəm [SonB: s.252]. Özündən müştəbeh olmuş bir divanə çıxıb yeni bir məzhəb *icad etməsindən başqa* Lüter məsələsi ayrı işə müvafiq ola bilməz [YVÇE cIII: s.348].

KOT: Biraz ziyade alafranga düşmüş *olmasından başqa* hiç bir kusurunu bulamadı [ArS: s.63]. Kalabaka manastırları öyle bir mevki'de inşa olunmuştur ki eğer suûd için mürettep olan vesait kaldıracak olursa insanın kuş olup *uçmasından başka* oralara vusul mümkün olamaz [Gön: s.69].

Tüt: Hepsi de onun büyüklüğü ve hizmetleri karşısında, bazı adi politikacılarla, küçük adamların aşağılık duygularından gelen, geriye dönüş çabalarının ve irtica gayretlerinin yüze *vurmasından başka* bir şey değildir [TEKA cII: s.33]. Milli Mücadele hakkında ilk film *olmasından başka* çok önemli bir özelliği daha vardı Ateşten Gömlek'in [Cum: s.197]. Ama Selahattin, belli ki en sevdiği arkadaşına *rastlamasından başka* türlü sevinmişti [YorS: s.250]. Hem onun, kardeşinin *yenilmesinden başka* bir kederi daha vardı [BozÖ: s.49].

1.3.3.3.10.7. {-mA+ie+dAn} gayrı

Yapı:

{-mA+ie+dAn} ekine, “gayrı” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Özünüz bilirsiniz ki, mənim əlifba haqqındakı fikrimin müvəffəqiyyətlə başa *çatmasından qəyri* heç bir arzum yoxdur [MFAE cIII: s.111].

1.3.3.3.10.8. {-mA+ie+dAn} artyk**Yapı:**

{-mA+ie+dAn} ekine, “artyk (artık)” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Hamana, tebigatda Býuronyň *görkezmesinden artyk* güýç barmyş?! (Sanki doğada Büro ’nun göstermesinden başka güç varmış) [Kepb: s.49-50].

1.3.3.3.10.9. {-mA+ie+dAn} dolayı⁶⁷²**Yapı:**

{-mA+ie+dAn} ekine, “dolayı” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:312).

KOT: Mahremleri bu tağyîri Serdar Paşa’nın istendiği kadar sür’atle orduya *çıkmasından dolayı* hasıl olan tesirâtına haml ettiler [Cez: s.111]. Gayet dar ve siyah *olmasından dolayı* çürük bulunan pantolonun kıcı boylu boyuna ayrılmış olmaktan başka bir şey değildi [FBRE: s.63]. Şaşkınlık ile bir pencere perdesine

⁶⁷² Bilgegil (2009:273) sebep zarf-fiili olarak adlandırır.

doğru gidip korku hali ile dizlerinin titremekte *bulunmasından dolayı* düşmemek için duvara dayanarak lâl oldu kaldı [Tff: s.15].

TAT: Qohum-qardaşlarımızın bizə *kömək etməmələrindən dolayı* rəhmsizlikləri məni çox dilgir və mütəəssir edirdi [NBV: s.416].

TüT: Ondan önceki hareketlerde Bitlis ve Muş'un geri *alınmasından dolayı* da Kılıçlı altın imtiyaz madalyasıyla mükâfatlandırılmıştır [TEKA cI: s.270]. Nişanlısının duygularını ve ailesinin durumunu gözardı ederek, evliliği bunca zamandır *savsaklamasından dolayı* kendini suçlu hissetti [AdA: s.32]. Oğlumuz Süleyman Çelebi'nin sancak beyliğine *atanmasından dolayı* memnun kaldığımızı veziriazama bildirir bir de mektup kaleme alacağız [YSSA: s.28]. Para canlısı Rum sarraf, böyle çok önemli bir meselenin müzakeresine davet *olunmasından dolayı* gurur duymuştu [YSSA: s.29]. Elinin kulağına her gidişinde zihninin Taçlı'ya *takılmasından dolayı* yeniden üzüldüğünü söyleyebilirim [ŞahS: s.224].

1.3.3.3.10.10. {-mA+ie+dAn} beri

Yapı:

{-mA+ie+dAn} ekine, “beri” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana fiilinin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:312).

TüT: Hele geçen yıl La Peste [Veba]'in Eleştirmenler Ödülü'nü *kazanmasından beri* ona, “Çağımızın adamı” diyordu [ÖYat: s.324]. Ayrıca Ege'nin efeleriyle buraların Çerkezleri arasına, Çakıcı Efe'nin *öldürülmesinden beri* kan girmiştir [YorS: s.354].

1.3.3.3.10.11. {-mA+ie+dAn} çok

Yapı:

{-mA+ie+dAn} ekine, “çok” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlelerin yüklemine, aşırılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Halk türküsündeki Saçlarıma ak düştü / Sana ad bulamadım mısralarını söylerken, düştü'yü düştü yaparsanız, anlayana, bu *beyazlamasından çok* adamın kafasına acıtıcı bir şey düşmüş gibi bir mana verir [TürS: s. 275].

1.3.3.3.10.12. {-mA+ie+dAn} ziyade**Yapı:**

{-mA+ie+dAn} ekine, “ziyade” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlelerin yüklemine, aşırılık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Tebaasının Sünni veya Kızılbaş, Ermeni veya Rum *olmasından ziyade* insan olmasını önemsiyordu [ŞahS: s.306].

1.3.3.3.10.13. {-mA+ie+dAn} ötürü**Yapı:**

{-mA+ie+dAn} ekine, “ötürü” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana fiilinin yüklemine, sebep bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Bazı mebus arkadaşların komünizmin ilân *edilmemesinden ötürü* canları sıkılıyordu [TEKA cII: s.334]. Bulgarlar, Sırplar, Macarlar, Rumlar sabanlarına yapışmışlar, mevcudiyetlerini muhafaza etmişler, kuvvetlenmişler; bizim milletimiz de böyle fatihlerin arkasında serserilik etmiş ve kendi anayurdunda çalışmamış *olmasından ötürü* bir gün onlara karşı mağlup olmuştur [Cum: s.402]. Deneyimlerime değer *vermenizden ötürü* asıl ben teşekkür ederim [İmp: s.365].

1.3.3.3.10.14. {-mA+ie+dAn} naşı⁶⁷³

Yapı:

{-mA+ie+dAn} ekine, “naşı” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana fiilinin yüklemine, “-dığından dolayı” anlamında sebep bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Filomene’in şu Andrea Kostopolo’ya varmamaktaki bu ısrarı hakikat-i hâlde Recep tarafından bir ümit muhafaza eylemekte *bulunmasından naşı* değildir [Gön: s.218].

AT: Dilimin peltakliyinden, *kakələməsindən naşı* sükutu daha mürəccəh görüyorum [HCE cV: s.264]

1.3.3.4. {-mAylA < -mA ile}

Yapı:

{-mA} isim-fiiline “ile” edatı gelmiştir. Bilindiği üzere “ile” edatı ekleşerek kullanıldığında vasıta hâlini karşılar.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:327).

Tüt: Hiç âdeti olmadığı hâlde komutanın bahtsızlığına karşı duyduğu saygılı *acımayla* yapmıştı bunu [YorS: s.397].

1.3.3.4.1. {-mA+ie+(y)lA(n) < -mA+ie ile(n)}

Yapı:

⁶⁷³ Ediskun’da (2007:270) sebep zarf-fiili olarak geçmektedir.

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline “ile” edatı getirilmiştir (Korkmaz, 2003:1022; Yüce, 1999:88). Korkmaz (2003:1022), ekin “...-r...-maz” zarf-fiiline koşut olarak kullanıldığını belirtir. “ile” edatı bazı durumlarda ekleşmiştir.⁶⁷⁴

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “...-r...-maz, -dığında, -ınca” anlamında zaman (gecikmesiz zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:325; Korkmaz, 2003:1022).

AT: Xanımın divanda *uzanmasıyla* Əbdülün gözləri qarşısında bayaqkı "tablo" yenidən öz əlvanlığı, cazibədarlığıyla canlandı [Er: s.63]. Bir azdan bayırdağı camışın başıynan qarğı qapını basıb çamuru süzələnə-süzələnə həyəətə *girməsiynən* hər ikisi sakitləşdi [QG: s.72]. Qurdun *çixmasıyla* ağrının kəsməsi bir oldu [AHNE: s.258]. Kabinetdə də bir nazirin gedib o birisinin *gəlməsi ilə* iş bitməyəcək [YVÇE cII: s.157]. Pulomanın qızı *görməsi ilə* ona vurulması bir oldu [AHNE: s.227].

GT: Gecenin *çeketmesinnən* soluk doldu incə çekirgə sesinnən [SeçY: s.217].

TüT: Ama daha ağzını açıp iki çift laf *etmesiyle* okkalı bir tokat yemesi bir oluyor [SiyS: s.52]. *Boşalmasıyla* o esnâda üç beş iskemle / Oturdu karşıma bir kır sakallı âdemle [Sfh: s.272]. Anzavur Paşa'nın *duymanla*, kalpağını yere çalıp, kopasica kafana Çerkez başlığını dolamaya kalktın öyle mi? [YorS: s.425]. Ali Paşa, Selim'in İstanbul'a *girmesiyle* başının da muhataraya gireceğini biliyor ve çok korkuyordu [YSSA: s.123]. Sonra, kapıyı *açmasıyla* inmesi bir oldu [DSE: s.364].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-mAk suretiyle” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Ancaq dərin xətər olmadı; məsələ dəri cızılması və qan *sağılması ilə* qurtardı [YVÇE cI: s.313]. Verilən salama belə yalnız dodaqlarının tərpənməsi ilə cavab

⁶⁷⁴ Olcay (1995:75), Erzurum ili ağızlarında bu eki zarf-fiil eki olarak göstermiştir. Ayrıca bk. Sezer, 2007: 1890-1891.

verərdi [YVÇE cII: s.203]. Meo xalqının ilk kralı anasının bətnində üç yıl qalması və doğulandan sonra qızıl sarayda *yaşaması ilə* şöhrət qazanmışdı [AHNE: s.163].

TüT: İngiliz Krallık ailesiyle akrabılığı dolayısıyla İngilizler General Andreas'ı cuntanın göz *yumması ile* İngiltere'ye kaçırdılar [Cum: s.384]. Dar, uzun bir su yolu, karadaki topların tehdidi altında, yalnız donanmanın *zorlamasıyla* geçilemezdi [Dir: s.183]. Sonra meselenin esasında bütün arkadaşların zaten birlik ve müttəfik olduklarını belirterek, mevcut takrirlerin *derlenmesiyle* sonucun alınmasını istedi [TEKA cIII: s.60]. Sonunda Joe'nun arabuluculuk *yapmasıyla*, günler yeniden ayarlandı ve herkes geldi [AdA: s.246].

3.Ana cümlenin yüklemine sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Hiç diil lââzım taa biir kerä sıralamaa te o uygunnukları, ani eni yazıya *geçmemizlen* dilimiz kazanacak [PubY: s.61].

TüT: Ama bir programa dayanmayan çabalar yöneticilerin *değişmesiyle* söner gider [Cum: s.193]. Tayibe'nin yanlarına *gelmesiyle* mutlulukları daha da perçinlendi [AdA: s.122]. Kısacası Esmâ'nın *evlenmesiyle* Hasip Beyin yükü az da olsa hafifliyor, Zihni Bey'in de başına kocaman bir devlet kuşu konuyordu [AdA: s.28]. Cemil, teyzesinin *gitmesiyle* biraz rahatlayarak Neriman'ı sedire götürdü [YorS: s.173]. Meğer insanın kendi kendini *kandırmasıyla* derinleşirmiş her depresyon [SiyS: s.263].

4.Ana cümlenin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Bu da ancak Kanun-u Esasi'nin tekrar mevki-i tatbiki *konulmasıyla* mümkündür [DSE: s.117].

1.3.3.4.1.1.{-mA+ie+(I)IA} birlikte

Yapı:

{-mA+ie+(IIA} ekine, “birlikte” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 313).

TüT: Münif, ne yapacağını bilmeksizin, olduğu yerde eriyor: sanki varlığı sadece gün ışığına bağlıdır da, güneşin *kaybolmasıyla birlikte*, o da bakır kızılı bir toza münkalip olarak havaya dağılacaktır [DSE: s.183]. Öyleyse akşam, güneşin *batmasıyla birlikte* taarruza geçmenizi istiyorum [Dir: s.487].

1.3.3.4.1.2. {-mA+ie+(I)IA} beraber**Yapı:**

{-mA+ie+(IIA} ekine, “*beraber*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, zaman (gecikmesiz zamandaşlık) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:313; Deny, 1941:968).

TüT: Millî Mücadele'nin *belirmesiyle beraber* İstanbul, Millî Hareket'in aleyhine de derhal fetvalar mekanizmasını harekete getirdi [TEKA cII: s.272]. İstanbul Meclisi Reisi Celâlettin Arif Beyin Ankara'ya *gelmesiyle beraber*, ortalığı bir skolastik tartışması da kaplamıştır [TEKA cII: s.218]. Lozan barışının *imzalanmasıyla beraber* önder kadroda beliren kopuntu, yalnız Rauf Beyin, belirli bir ruh kırgınlığı içinde Başvekillikten çekilmesinden ibaret görünmüyordu [TEKA cIII:s.144]. Çerkez Etem meselesi! İsmet Paşanın Garp cephesinde işe *başlamasıyla beraber* Çerkez Etem, hastalığını ileri sürerek Ankara'ya gelmişti [TEKA cII: s.423]. Kapıların *açılmasıyla beraber* yalınkılıç içeriye daldılar [YSSA: s.13].

2. Ana cümleinin yüklemine birlikte oluş bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:314).

AT: Sabir müəllim yuxularında o məktubların necə *yazılması* və *göndərilməsi ilə bərabər* rəis tərəfindən necə alınması və oxunmasının da şahidi olurdu [QG: s.279]

1.3.3.5. {-mA+ie+(n)A}

Yapı:

İyelik eki almış {-mA+} isim-fiil ekine, {+(n)A} yönelme hâli eki gelmiştir. Yönelme hâl ekinden önce üçüncü tekil şahıs iyelik eki gelirse hâl ekinden önce zamir n'si gelir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 325).

KOT: Merâkî Efendi'nin alafrangalığıyla beraber böyle bir Mehmetçiği konağına kabul etmiş *olmasına* şaşmayınız [FBRE: s.7]. Yozefino, kızın îait-ı zekâsına hayran olup hüsnünü dahi zararsız bulur ve yanı başında bir kız yattığı hem de kendi malı olduğu hâlde Râkım'ın bundan mütehassis olmamakta *bulunmasına* şaşardı. [FBRE: s.56]. Mâlî *yağmasına* kıldı fermân / Gûyiyâ gülşene sultân-ı hazân [SOE: 1556].

AT: Raskolnikov onun söhbətinə diqqətlə, lakin xəstə bir hiss ilə qulaq asırdı, buraya *gəlməsinə* də peşman olmuşdu [CinC: s.27]. Görüşümüzün belə *qurtarmasına* çox sevindim [MaB: s.59]. Qoca Peliy Yazonun qayıdıb *gəlməsinə* sevinmədi və çarlıq hakimiyyətini ona vermədi [EKah: s.77]. Mən əsgərlərimin *qırılmasına* yol verə bilmərəm. [CCSE cII:s.145]. O da yarıkönül keçib *əyləşməsinə* icazə verdi [QG: s.160].

Tüt: Aylin'in *kalkmasına* yardım etti Nuri [AdA: s.205]. Maçın *başlamasına* beş dakika kalmıştı [Cum: s.304]. Yazı ve kitaplar dışında hiçbir şeyin hayatıma *sızmasına* izin vermiyorum [SiyS: s.178]. Hizmetçiye kapıyı açtım ve Maria'nın sütünü *içmesine* yardım ettim [KüMM: s.137]. Rahip, Leonidas'ın Trabzon'dan *uzaklaşmasına* memnundu [YSSA: s.63].

2.Ana cümleinin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:325).

Tüt: Artık hiçbir şeyin *değişmesine* imkân yok [KüMM: s.48]. Kendilerini istihfaf ettiğim insanların bunu anlamasına imkân yok [KüMM: s.95]. Nerede olduğunu *bilmemene* imkân yok [AdA: s.270]. M. Kemal'in Grup Komutanlığına atandığı gece eski Grup karargâhında yaşadıklarını *unutmasına* imkân yok [Dir: s.665]. 'Müttefiklerin tasarısını olduğu gibi *kabul etmemize* imkân yok [Cum: s.417].

3. Ana cümlelerin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:325).

Tüt: Ahmet ablasına küs, bir tuhaf küslük onunkisi: *konusmasına konuşuyor*, ufak tefek alışverişine filan koşturuyor ya, bakışları kırıgın, hareketlerinde bir isteksizlik! [DSSE: s.217]. Hasta geri *dönerdi dönmesine* de, meslek ahlakına sığmıyordu, bir doktordan hasta almak [AdA: s.241]. *Dans etmesine* iyi dans ediyorlar ama, çift olarak birbirlerine yaklaşıyorlar mı? [DSSE: s.351].

1.3.3.5.1. {-mA+ie+(n)A} rağmen⁶⁷⁵

Yapı:

{-mA+ie+(n)A} ekine, “*rağmen*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:311).

Tüt: Başmuraşhaslığını Meclisin oybirliğiyle *onaylamasına rağmen*, Mecliste önemli bir mebuslar grubunun bu İş için Rauf Beyi düşündükleri bilinmektedir [TEKA cIII: s.119]. İnşallah *görüşmemesine rağmen*, faturasını yazar benim savruk kardeşime, dedim içimden [AdA: s.321]. Gece yarısı *olmasına rağmen* peron binlerce İzmirliyle doluydu [Cum: s.36]. Alabildiğine kudretli, dik kafalı bir kadın olmasına ve eserlerinde bağımsız kadın karakterler *yaratmasına rağmen*, kadının erkeğe cinsel anlamda tamamen teslim olması gerektiğine inanırdı [SiyS: s.240].

⁶⁷⁵ Banguoğlu'nda (2004:432) karşıtlama zarf-fiili olarak geçer.

Elleri ve dizkapakları yara ve yırtık içinde *kalmasına rağmen*, bu koyu tirşe ile nefti arasında değişen aydınlık Mümtaz'ı çıldırtmıştı [Huz: s.33].

1.3.3.5.2. {-mA+ie+(n)A} baxmayaraq

Yapı:

{-mA+ie+(n)A} ekine “*baxmayaraq*” edatı gelmesiyle meydana gelmiştir. Özellikle Azeri Türkçesinde kullanılan bu yapı, Türkiye Türkçesindeki bazı örneklerde görülür. Aslında “*bakmayarak*” sözcüğü Türkiye Türkçesinde kullanılan bir edat değildir. Lakin bazı örneklerdeki kullanımı bu hissi vermektedir. Bu açıdan Türkiye Türkçesi ve Azeri Türkçesindeki kullanımları paralellik arz etmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-masına rağmen” zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: İxtiyar mənim əlimdə olsaydı, bu hasarı, qədim hasardan *olmasına baxmayaraq*, kökündən qazardım [AHSE cI: s.38]. Böyük Pyort dəxi köhnə rus əlifbasını ruhanilərin *narazı olmasına baxmayaraq*, dəyişdirmişdi [MFAE cII: s.246].

AT: Kəssanın yanında iki-üç adamın *dayanmasına baxmayaraq*, Eldar yanında uşaqlı sənişinin olmasını əsas tutaraq irəliyə keçdi [Er: s.25-26]. Dayandığım yer sıldırım yamac idi, amma suyun altında *qalmasına baxmayaraq*, adi dağ yamacı kimi, topuqdan yuxarı qalxan sarı otlarla örtülmüşdü [ZülG: s.194]. Yaşı *keçməsinə baxmayaraq*, indi də səliqə-sahman üstündədi [MaB: s.71]. O, Raskolnikovun müqavimət *göstərməsinə baxmayaraq* onun alt paltarını dəyişdi [CinC: s.137]. Səpilən toxumların cücərməsinə və başını qırxdı Yola qədəm *qoymasına baxmayaraq*, Kuvatori səfeh idi və elmə yaramırdı [AHNE: s.177].

TüT: İstanbul'un senin bütün yetkilerini *almasına bakmayarak*, valilərə, kumandanlara emirler verebiliyor, askerlere kumanda ediyorsun [TEKA cII: s.95]. Bu muhabereyi, çeşitli nakillerde ve eserlerde tarih çelişmeleri olmasına ve hattâ Çerkez

Etem'in dahi yukardaki görüşmeyi 9 Nisan tarihinde *göstermesine bakmayarak*, Mahmut Bey kuvvetlerinin baskına uğratılmasının, Mahmut Beyle arkadaşlarının şehit edilmelerinin 22 Nisan 1920'de vuku bulduğuna göre değerlendirilmelidir [TEKA cII: s.299].

1.3.3.5.3. {-ma+ie+(n)a} nazaran

Yapı:

{-mA+ie+(n)A} ekine, “nazaran” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-masına rağmen” anlamında zıtlık-karşıtlık işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: ...Recep Köso'yu bu familyanın babası ve bu hanenin efendisi olarak telâkki-i birkabul etmiş *olmasına nazaran* Recep dahi bu ahvalin kendisine verdiği haktan istifadeyi müsâraat eylemiştir zanneder misiniz? [Gön: s.222].

1.3.3.5.4. {-mA+ie+(n)A} göre

Yapı:

{-mA+ie+(n)A} ekine, “göre” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:310).

AT: Zabilənin *deməsinə görə*, zır savadsızdı [QG: s.203]. **AT:** Ancaq bunu bilirəm ki, bu iş lap düzəlibmiş, ancaq qızın *ölməsinə görə* baş tutmamışdır [CinC: s.223].

GT: İhtərlərin *annatmalarına görə*, kolada türkülərini çalarmışlar bulgarca, ama şindi onnarı çalərlar gagauzça [GKA: s.69]. Gegelin *inanmasına görə*, sade mistikalı absolüt ideya var nicə getirsin aslılaa [SeçY: s.233].

TüT: Enver Paşa gene yurt dışındayken ve Naciye Sultanın *nakletmesine göre* ve galiba kardeşlerinden birine yazdığı bir mektupta şunlar vardır [TEKA cI: s.269]. O tıpkı bir kurmay gibi, memleket ve dünya ölçüsünde hareketlerini, manevralarını; karşılaştığı ve içinde yaşadığı şartlara ve bu şartların açılmasına, *gelişmesine göre* düzenledi [TEKA cIII: s.474].

1.3.3.5.5. {-mA+ie+(n)A} kimi

Yapı:

{-ma+ie+(n)a} ekine, “*kimi*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-ana kadar” anlamında sınırlılık bildirme (bitim) anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Bakının havasını soruşub nəhayət, Soçidən iki gün bundan əvvəl *qayıtmasına kimi* danışdı [Er: s.59].

1.3.3.5.6. {-mA+ie+(n)A} kadar⁶⁷⁶

Yapı:

{-mA+ie+(n)A} ekine, “*kadar*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, zamanda sınırlılık bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:311).

AT: Addım və danışiq səslərini yenidən *eşitməsinə qədər*, deyəsən, tam bir əsr keçdi [ŞeDi: s.142]. Burada albuxara, kişmiş, fındıqdan tutmuş Ordubad *almasına qədər* vardı [MCSE: s.79].

⁶⁷⁶ Bilgegil (2009:272); eki, izleme zarf-fiili olarak görür.

GT: Bu kalelär türk kaleleri oldu, da ozamandan beeri Çetetä-Alba genä aldı türk-tatar adını “Akerman”, angısı kullanıldı 18 martadan 1918, Besarabiyanın hem Romanyanın *birleşmesinä kadar* [GAG:s. 114].

TüT: Bu ilişki kesilmesinin, milletin emellerini nazara alacak bir hükümet *kurulmasına kadar* devam edeceği ilân olunmuştu [TEKA cII: s.125]. İki kız kardeşin yollarının yeniden *birleşmesine kadar* uzun yılların geçmesi gerekecekti [AdA: s.40]. Barışın *sonuçlanmasına kadar* Ankara hükümetinin İstanbul'a ait iddialarını kabule yanaşacaklar mı? [Cum: s.135]. Babası Bayezid'in Amasya'dan *gelmesine kadar* on beş devleti vekâleten yönetmiş ve bu sırada ileride yararı olur umuduyla yeniçerilere bol keseden altın dağıtmıştı [YSSA: s.167].

1.3.3.5.7. {-mA+ie+(n)A} dek

Yapı:

{-mA+ie+(n)A} ekine, “dek” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, zamanda sınırlılık bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Bana gelir, ani ileri adam doz-dolayı sarılıymış Gırlitalarlan, ani o kendini bilmesindän *ölmesinüdak* her saat korkarmış bişeydän [SY.s.141]. İkinci hem üçüncü kursalarda o artık etişti agnostişizmanın hem ateizmanın *annamasınadak*. [SeçY: s.231].

1.3.3.5.8. {-ma+ie+(n)a} değin

Yapı:

{-ma+ie+(n)a} ekine “değın” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, zamanda sınırlılık bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Münir Bey'in iyice işrete dalıp sattığı kamyon paralarını da kumarda yitirdiğindən başlayarak, şirkət denetimcilerinin durumu *saptamasına dəğın* [İmp: s.87].

1.3.3.5.9. {-mA+ie+(n)A} dair

Yapı:

{-mA+ie+(n)A} ekine, “dair” edatı getirilmişdir.

İşlevi:

1.Ana cümünün yükləmine, ilgi bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:310).

TAT: Bu sözün haqq *olmasına dair* Avropa alimləri geniş fikirlər söyləyib, əsərlər yazmışlar [MFAE cII: s.261]. Bu günə qədər o məktubumun sizə *çatmasına dair* məlumat almamışam [MFAE cIII: s.111]. Əlifba haqqında Tehrandan cavab *gəlməməsinə dair* cənabınıza başağrısı vermək istəmirəm [MFAE cIII: s.167].

AT: XI əsrə məxsus Əbdülqafar Əlmainin “Tarixi-Kaşğar”ından əxz edib yazan Camal Karşi islamiyyətin Kaşğarda *yayılmasına dair* bir hekayə söyləyir [YVÇE cIII: s.288]. Bu qərardan məmnun qalmayan bəylər və rus məmurları balalarının tətildə iştirak etmədiklərini irəli sürüb məktəbin *açılmasına dair* ərizə verdilər [YVÇE cIII: s.412]. Kiyev müsavətçılarının tatar alaylarının Azərbaycana *köçürülməsinə dair* çıxardıqları qərarları yazmışdıq [YVÇE cIII: s.240].

TüT: Məbusların *seçilməsinə dair* olan kanunun dəyiştirilməsi haqqındaydı [TEKA cIII: s.67]. Bunun üzərinə, tekke və zaviyələrlə türbələr *kapatılmasına dair* olan 13 Aralık 1925 tarix və 677 sayılı kanun çıxarıldı [TEKA cIII: s.216].

1.3.3.5.10. {-mA+ie+(n)A} karşı/karşın⁶⁷⁷

Yapı:

{-mA+ie+(n)A} ekine, “*karşı/karşın*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, karşı durum alma işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:311).

TüT: Bu Kolordunun Dünya Savaşı içindeki esas görevi, herhangi bir düşman *çıkartmasına karşı*, kıyıların ve bölgenin savunmasıydı [TEKA cII: s.143]. Tayibe'nin dikkat *kesilmesine karşın*, Aylin pek ilgilenmedi konuyla [AdA: s.316]. Valerie, Colombia Üniversitesi'nden sanat tarihi üstüne masteri *olmasına karşın*, tiyatro oyunculuğuna soyunmuştu ama, önemli rolleri almakta zorlanıyordu [AdA: s.173]. Verginin dargelirliler diye bilinen ücreti kitlesinden, santimine değin *alınmasına karşın*, tüccar ve sanayicilerin hep zarar göstermesi, eşitlik ilkesini bozuyor [İmp: s.263].

1.3.3.5.11. {-ma+ie+(n)a} karşılık

Yapı:

{-ma+ie+(n)a} ekine, “*karşılık*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 311).

TüT: Sürüler, savaş işleri, akınlar gibi konularda elbette ki erkeğin hâkim *bulunmasına karşılık*, ailenin iç nizamında kadının üstünlüğü, aşiret hayatının da icaplarına uyardı [TEKA cIII: s.244].

⁶⁷⁷ Koç'ta (1990:333) durum ve karşılaştırma zarf-fiili olarak geçer.

1.3.3.5.12. {-mA+ie+(n)A} mukabil

Yapı:

{-mA+ie+(n)A} ekine, “mukabil” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlenin yüklemine, zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:311).

Tüt: Tecrübesiz *olmalarına mukabil* Yakup’un her sözünü dinlerler ve ona daima ağabey derlerdi [YSSA: s.17].

1.3.3.6. {-mA} İsim-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat gibi Kullanılan Bazı İsimlerler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.3.3.6.1. {-mA} amacıyla

Yapı:

{-mA} isim-fiiline, “*amaçla*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlenin yüklemine, amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:315).

Tüt: Hızlı ve özet *anlatılma amaçla* olaylar biraz sıkıştırılmıştır [Cum: s.357]. Bazı birlikler İstanbul’a *çıkarma amaçla* Odesa’ya taşınıyordu [Dir: s.110].

1.3.3.6.2. {-mA} bakımından

Yapı:

{-mA} isim-fiiline, “*bakımından*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:315).

Tüt: Atatürk'ün nöbet defteri, Atatürk'ün iş gününü kullanış ve onun günlük hayatını *aydınlatma bakımından* önemli bir vesikadır [TEKA cIII: s.479]. Bu durum *savunma bakımından* sakıncaları olan bir süreçti [Dir: s.438].

1.3.3.6.2.1. {-mA+ie} bakımından

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline , “*bakımından*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 318).

Tüt: Askeri kuralları *aşması bakımından* belki bir sorumluluk konusudur [TEKA cI: s.269].

1.3.3.6.3. {-mA+ie} itibarıyla

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*itibarıyla*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:318).

Tüt: ...ve Aydın vilâyetinin Yunanlılar tarafından işgaliyle istenilen asayiş ve sükûnun elde edilemeyeceğini *göstemesi itibarıyla* lehimizdedir [TEKA cII: s.81].

1.3.3.6.4. {-mA} sırasında

Yapı:

{-mA} isim-fiiline, “*sırasında*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (devamda gerçekleşme) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:315).

TüT: Mustafa Kemal askeri rüştiyede iken Ragip Efendi'yle evlenen annesinin de, bu *evlenme sırasında* 32-33 yaşlarında olması lâzım geliyor [TEKA cI: s.70]. Mişer'in nerdeyse yetmiş' iki çocuğu vardı ve çocuklar yüzünden *boşanma sırasında* çok sıkıntı çekmişti [AdA: s.117]. M. Kemal Paşa'nın bir *konuşma sırasında*, savaştan sonra birbirimizi yiyeceğiz' dediğini söyleyerek gergin bir sesle sordu [Cum: s.30]. Cemil, bunu, Nuri Bey gibilerin *çekilme sırasında* neler duyduklarını merak ederek sormuştu [YorS: s.519].

1.3.3.6.4.1. {-ma+sı} sırasında**Yapı:**

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*sırasında*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (devamda gerçekleşme) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:315).

TüT: Mütareke devrinde ve Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Ordu Müfettişi olarak *atanması sırasında*, Enver Paşanın, o zamanki Padişah Vahidettin'e yazdığı ve Mustafa Kemal'in, Anadolu'ya gönderilmemesini kesinlikle tavsiye eden bir mektup, son zamanlarda bulunmuştur [TEKA cI: s.269].

1.3.3.6.5. {-mA} gibi**Yapı:**

{-mA} isim-fiiline, “*gibi*” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 303).

AT: Döyüş səsləri və həyəcanı sanki sehrli bir qüvvənin əmrilə yox oldu, ətrafa sükut çökdü, dərin həyəcan keçirən Heyvordun xəyalında bütün bunlar qorxunc bir *sayıqlama kimi* canlandı [SMoh: s. 94].

TüT: Bu tanımlamanın, tarihî bir konuyu, duygusal ölçülərdən *değerlendirme gibi*, iyi niyyətli bir heyecana dayandığı şüphəsizdir [TEKA c.II: s.162]. Her zamanki çocukça tebessümü ban daha ziyadə yüzün adalelerini yoran bir *sırtma gibi* geldi [KüMM. s.35].

1.3.3.6.5.1. {-mA+ie} gibi

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*gibi*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:309).

EAT: Virmek senün *virmen gibi* gerek ki, kime dilersen nübüvvet ü risâlet bağışlarsın... [Taz: 134].

KOT: Həzret-i ‘isā ‘aleyhi’s-şalātü ve’s-selām ile cem‘ *olması gibi*, Ye’cüc ve Me’cüc gibi ve Däbbetü’l-arz *çıkmaması gibi* ve günün mağribdən *toğması gibi* ve gəyrisi gibi. [Vas: 11b/12a].

TüT: Karışıklığın sebebi siyasi olmaktan ziyade, Müslüman olmuş bir Bulgar kızının Rusların teşvikiyle zorla *kaçırılması gibi* halkın duygularını zedeleyen bir olaymış [TEKA cI: s.34]. 1699'da Karlofça muahedesi bu gerilemenin *belgeleştirilmesi gibi* sayılır [TEKA cI: s.116]. Her intihar teşebbüsünden sonra tilkinin kürkçü dükkânına *dönmesi gibi*, acilde bulurdu onu, belki bu kez bir neticeye ulaşılır diye, bir başka psikiyatrin bakımına verirdi [AdA: s.174]. Ana borcun altınla *ödenmesi gibi* Türkiye'nin geleceğini tehdit eden sorun Türkiye lehine çözülmüştü [Cum: s.308].

Aynada sağ tarafta görünen bir şeyin sol tarafta ***bulunması gibi***, her sıfatın tam zıt yerde duran bir karşılığı var [SiyS: s.156].

1.3.3.6.6. {-mA} nedeniyle

Yapı:

{-mA} isim-fiiline, “*nedeniyle*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlemin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: O, masadan kalkıp içeri geçtiğinde, Nilüfer hemen Aylin'in son zamanlarda ***boşanma nedeniyle*** çok huzursuz ve asabi olduğunu anlatmaya başlıyordu [AdA: 306]. Gündüzki çatışmalar, ***süngüleştirmeler nedeniyle*** siperler arasındaki alanlar, ölü ve yaralılarla doluydu [Dir: s.309].

1.3.3.6.6.1. {-ma+ie} nedeniyle

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*nedeniyle*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlemin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: 'Avrupa görmüş' ***olması nedeniyle***, Ahmet Ziya'yı ne kadar önemsiyorsa; savaş serüveni nedeniyle onu, Ahmet Ziya da o kadar önemsemektedir [DSE: s.93].

1.3.3.6.7. {-mA+ie} yüzünden

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*yüzünden*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlemin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:320).

TAT: Buna görə də şəniyüksək Mirzə Məhəmmədtəqinin məsələdən xəbərdar *olmaması üzündən* həmin üç nəfər sərbaz barədə gördüyü cəza tədbiri onların sərtipi bakılı İbrahim xanın şərəfinə imkan vermiş oldu [MFAE cIII: s.221].

TüT: Joe'nun kızlarının olumsuz tavırları da yine o sıralar işine çok dönük *olması yüzünden* fazla etkilemedi onu [AdA: s.186]. Chester projesi yatırımcı grubun sermaye *bulamaması yüzünden* geçersiz kalacaktır [Cum: s.429]. Fatih Sultan Mehmet zamanında başlayan İtalya seferi, belki Sultan Cem'in Avrupa'ya *kaçması yüzünden* tekrar edilememiştir [YSSA: s.42]. Dokumahane şefi, kola, çözü makara ustaları toplanmış, dokuma tezgâhlarında fazla iplik *kopması yüzünden* zaman kaybedip kazançları düşen dokumacıların yazılı şikâyetlerini görüşüyorlardı [Mur: s.205].

1.3.3.6.8. {-ma+ie} hâlinde

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*hâlinde*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:315).

TüT: İhtimale gelince, bu ihtimal, ileride bir Alman-Sovyet *çarpması halinde* Sovyetlerin, tek başına kalan Bulgaristan'a sarmak ihtimaliydi [TEKA cIII: s.392]. İkinci dönem genel olarak Türk-Fransız *çatışması halinde* geçmekteydi [Cum: s.300]. Yahudilik kadından/anneden geçtiği için insana, böyle bir şeyin olabilmesi ancak Robin'in annesinin yahut anneannesinin Yahudi olduğunu *ispatlaması halinde* mümkündü [SiyS: s.60].

1.3.3.6.9. {-ma+ie} neticesinde

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*neticesinde*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, sonuç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:315).

TüT: Meydana gelmeye başlayan millî birliği, milletin *coşması* ve *uyanması neticesinde* bağlanmaktan ziyade, şahsî teşebbüs sonucu sayıyorlardı [TEKA cII: s.263].

1.3.3.6.10. {-ma+ie} şeklinde**Yapı:**

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*şeklinde*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:320).

TüT: Çelimsiz yapılı çocuk, doktorun maşa sapı gibi, parmağını boğazından geçirerek suda *çalkaması şeklinde*, bu leğende yıkanmış ve kurutularak, kundaklanarak annesinin yanına verilmiştir [KafK: s.38-39].

1.3.3.6.11. {-mA+ie} üzerine**Yapı:**

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*üzerine*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:320).

TüT: Cemil, Akhisar’dan getirdikleri arabacının geceye kalmadan dönmek *istemesi üzerine* tüfekleri, askerlik ettiklerini ispatlayanlara dağıtmak zorunda kalmış, bir sandığınkendilerine bırakıp geri kalan mermileri bölüştürmüştü [YorS: s.371-372]. Diğer taraftan, memur maaşlarına yapılan zamlarla beraber, vergilere yeni zamların

getirilmesi üzerine, iktisadi vaziyet daha da vehamet kesbetmiştir [DSE: s.282]. Padişahın Uğraş savaşından sonra törenle İstanbul'a *dönmesi üzerine* Kumkapı'daki Yorgiya'nın evinde bir matem havası esmeğe başlamıştı [YSSA: s.143]. Nitekim Ekim 1919'daki *ayaklanması üzerine* ve Kasım'ın ilk günlerinde, XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşanın Harbiye Nezaretine yazdığı raporda şu cümleler vardır [TEKA cII: s.287].

2. Ana cümlelerin yüklemine, zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:320; Deny, 1941:974).

Tüt: Başkanın *açıklaması üzerine* yerinden kalktı [Cum: s.51]. Düvel-i muazzama arasında harp *ilân edilmesi üzerine* her daim na-gihanî ve haksız tecavüzlere uğrayan devlet ve memleketimizin hukuk ve mevcudiyetini fırsatçı düşmanlara karşı icabında müdafaa edebilmek üzere sizleri silâh altına çağırmıştım [TEKA cI: s.380]. İstanbul Meclisi'nin *dağılması üzerine* oradan kaçan mebuslardan düşünen kısmı, yeni kurulacak Meclisin kadrosuna katılmak üzere Ankara'da toplanıyorlardı [TEKA cII: s.227]. Genç kızın odalardan birine *girmesi üzerine* aşağıya indiler ve konaktan çıktılar [YSSA: s.258].

3. Ana cümlelerin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Paris Konferansı'ndan gelen telgraflarla dolu; yazıların çoğunluğunu, İstanbul'un Türklerden *alınması üzerine* yazılmış yorumlar oluşturuyor [DSE: s.361].

1.3.3.6.12. {-mA+ie} üzerinde

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*üzerinde*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Gazi'nin, 17 Şubat'ta, İzmir'de toplanan iktisat kongresinde yaptığı uzun *konuşması üzerinde* ileride ve 1922'den sonraki devrin ekonomik İlke ve çabalarını incelerken ayrıca duracağız [TEKA cIII: s.78].

1.3.3.6.13. {-mA+ie} hakkında

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*hakkında*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. (Tiken, 2003: 318).

KOT: Hattâ o gün çarşıdan alınacak büyük bir şey varsa haber *verilmesi hakkında* Râkım kendisinden emir istedikte hiç bir şeye lüzum olmadığı cevabının her harfini birer taş gibi fırlatıp Râkım'ın kafasına vurmuştu [FBRE: s.194].

AT: Ulduzun tutulması, ya *bədbəxt olması haqqında* deyil [CCSE cII: s.128].

Tüt: Süleyman Çelebi'nin Bolu'ya *atanması hakkında* Amasya'ya yeni bir haber gelmedi. [YSSA: s.96]. Montagna oturumu açtı, Anadolu'da Ermenilere *yer verilmesi hakkında* yazdığı uzun bir yazıyı okumaya başladı [Cum: s.207]. Donanma Bakanı Winston Churchill'in Çanakkale Boğazı'nın *savunması hakkında* bilgisi vardı [Dir: s.59].

1.3.3.6.14. {-mA+ie} barada

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*barada*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Amansähet bir çaklar Azat bilen Meretgeldiniñ *yér titremesi barada* beren gürrüñlerini-de ýadyna saldy (*Amansehet bir zamanlar Azat ile Meretgeldinin yer sarsılması hakkında verdiği konuşmalarını da aklına getirdi*) [**BöT: s.321**].

1.3.3.6.15. {-ma} hususunda

Yapı:

{-mA} isim-fiiline, “*hususunda*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Taçlı'ya *yakınlaşma hususunda* efendimle kendimi eşit ölçtüm ve onunla aynı kaderi paylaşmak için illa ki hadım olmak gerekmedigine inandım [**ŞahS: s.292**].

1.3.3.6.15.1. {-mA+ie} hususunda

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*hususunda*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.
(Tiken, 2003: 318).

TüT: Erdal 19 Mayıs'a katıldığı için, annem benim de *katılmam hususunda* babamı kandırdı [**ÖYat: s.163**]. Gazi ve Erkân-ı Harbiyesine gelince; onlar artık taarruz zamanının geldiğinde müttefiktirler ve genel taarruzun yaz ortasında *yapılması hususunda* umumî görüş birliği vardı, iş, taarruz gününün tespitine ve taarruzun fiilen icrasına kalmıştı [**TEKA cII: s.471**].

1.3.3.6.16. {-mA} konusunda

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*konusunda*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Çünkü genelde dünyayı, özelde Osmanlı Devleti'nin topraklarını *paylaşma konusunda* çıkan ciddi anlaşmazlıklar büyük devletleri iki düşman kampa ayırmıştı [Dir: s.38]. Esat Paşa tünel *açma konusunda* bilgilerinden yararlanmak için Harbiye Nazırlığı aracılığıyla Zonguldak'tan beş-altı maden ustası istedi [Dir: s.406]. Emir Zekeriya, onun askerî emirlerini harfiyen yerine *getirme konusunda* yeminli yegâne generaliydi ve asla verilen emre itiraz ettiği görülmemişti [ŞahS: s.57]. Çünkü artık mahrem işlerini bile *yapma konusunda* dalgınlık gösteriyordu [ŞahS: s.375].

1.3.3.6.16.1. {-mA+ie} konusunda**Yapı:**

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*konusunda*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Zeynep ve Azim'in, Aylin'i bir *çalgınlık yapmaması, istifa etmemesi konusunda* ikna etmek için dillerinde tüy bitti [AdA: s.107]. Bu çatışma ve tasfiyeleri ele almadan önce, devletin kısmen *laikleştirilmesi konusunda* biraz durmalıyız [TEKA cIII: s.164].

1.3.3.6.17. {-mA+ie} şartıyla**Yapı:**

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*şartıyla*” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:319).

KOT: Akdeylediğimiz mukaveleyi hiçbirimiz bozmamak yani beni *öldürmemen şartıyla* her esrarı meydana koyacağım [CinH: s.57].

Tüt: TBMM mali, iktisadi, idari sorunlarda hayat ve bağımsızlık haklarımızın *sağlanması şartıyla* barış girişimlerine devam için Bakanlar Kuruluna yetki vermiştir [Cum: s.417]. Amiral Fisher bu hareketi hemen *yapılması şartıyla* uygun görmüştü [Dir: s.107].

1.3.3.6.18. {-ma+ie} ýaly

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “ýaly” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Náme üçin biz kyýamady dowzahyň gapysynyň *açylmasy ýaly* göz önüne getirýäris? (Niçin biz kiyameti cehennemın kapısının açılması gibi göz önüne getiriyoruz) [ÜNB: s.10].

1.3.3.6.19. {-me+ie} kadar

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “kadar” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, derece-kadarlık ifadeli kıyas bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Buna elbet, babasının olayı *önemsemesi kadar*, annesinin sessiz muvafakatı da neden oluyordu [DSE: s.184].

1.3.3.6.20. {-mA+ie} içün/üçün/için⁶⁷⁸

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “üçün” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümlelerin yüklemine, amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Muhammed Râsîh vezîrûñ katl *olunması için* Musta’sım Bi’llâh’dan hatt-ı şerîf alup, ba’duhu pâdişâh kapucılar ve cellâdlar çağurup; “Varıñ vezîri katl idüñ. Ve başını baña getirüñ” diyü, emr iyledi [Vas: 36b]. Beni ve maksad-ı mukaddesi mağlup *etmemesi için* sabaha kadar pek samimi dualar ettim [AmH: s.53]. Kucağına dayandı, uykuya bedel harbin ilcaâtına ve memâlik-i meftûhenin elde *edilmesi için* uzun uzadı sohbetlere, istişârelere başladı [Cez: s.112]. Sağ elini hayvanın başını pek yukarı *kaldırmaması için* kolanına rapt olunan ve lisanımızda (palan) denilen kayışa, sol elini de gemine attı [Cez: s.47]. Lâkin bir kızın, bir erkeği *sevmesi için* erkek tarafından ona bir söz söylenmek icap etmez [FBRE: s.163].

TAT: Onların davamı və sona *çatdırılması üçün* liberallar yetişdirmək lazım gəlir ki, böyük işlərin əsasını qoyanlar kimi, onun da adı dünya yaşadığca yaşasın [MFAE cIII: s.162]. Bir də mən vəsaiti oğlumun atası kimi faydalı bir şəxs olmaq məqsədi ilə *təhsil alması üçün* edirəm [MFAE cIII: s.282]. Biz də səninlə orada asudə yaşayıb vətənimizin gələcəyi, Hacı Mirzə Əhməd ağaların, Xudayar xanların, Hacı Kamyabların pəncəsindən *qurtarması üçün* tədbirlər edə bilərik və vətənin xoşbəxt günlərinə nail olub buraya qayıdırıq [AHSE cI: s.423]. 1905-ci il inqilabı hər cür qəzet, jurnal və kitab *nəşr edilməsi üçün* imkan yaratdı [AHSE cII: s.368].

AT: Bunun *olmaması üçün* sən nə edəcəksən? [CinC: s.52]. Molla burada da yağışın *yağmaması üçün* dua eləyir, sonra durub gedəndə deyir [MNL: s.234]. Bu hərəkət ümumi vuruşmanın *başlanması üçün* signal oldu [SMoh: s.126]. Bu tufənglərin Qafqaza *göndərilməsi üçün* alındığına əmin ola bilərsiniz [YVÇE cII:

⁶⁷⁸ Bilgegil (2009:273) sebep zarf-fiili olarak adlandırır. Anadolu ağızlarındaki fonetik varyantları için bk. Sezer, 2007:1889.

s.312]. Indi Müzəfərəddin Mirzənin taxta oturması üçün nə eləməli? [CCSE cII: s.113].

GT: Bu malların *korunması için* hem də kendilerin korunması için genuezlər şəkilində da vermişlər ona ad “Tegenae” –ne ani nişannêêr “Tä Genuya”- enş port hem hem eni sakladı [GAG: s.112]. Bir kerä, razgelip onu yalnız, Kırboba annattı ona kendi *evlenmesi için* hem needi için kolvermäâ karısını [SeçY: s.169]. Birkaç insanın tanımak *kazanması için* [SeçY: s.284]. Ey, dostlarım, Oğuzun *duuması için*, evlenmesi için, yaptıkları için ozannar çok türlü anadardılar [UKer 11: s.13]. Çorbacının *utandırması için* kamcı yada kul panayırına! [UKer 11: s.13].

KaT: Bunları elbetTe kitabıma *yazmam için* bi meTreKTir [KaşT: 1-c/44].

TüT: Fakat bütün bu İşlerin aksaksız *yürüyebilmesi için* orman idaresinin, gümrüğün, tüccarın veya nakliyecinin bilgi ve gayretleri yetmezdi [TEKA cI: s.40]. Fransa'da da boşanmış *sayılması için* Fransız mahkemelerinin karan tasdik etmesi gerekiyordu [AdA: s.101]. İçeriğinin herkesçe *bilinmesi için* açık telgraf olarak Ankara'ya, Meclis Başkanlığına gönderildi [Cum: s.101]. Meclis bitinceye kadar kimsenin *girmemesi için*, oda kapısında nöbetçiler vardı [VuK: s.152]. Bayezid de şehrin *savunması için* Ayas Paşa kumandasındaki ufak bir orduyu ileriye sürmüştü [YSSA: s.35].

1.3.3.6.21. {-mA+ie} maksadı ile/məqsədi ilə

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “maksadıyla” sözcüğü veya Azeri Türkçesindeki “məqsədi ilə” edat grubu gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:319).

TAT: Onlar xahiş etdilər ki, çap işinin *asanlaşdırılması məqsədi ilə* bizim sözlərimiz də bitişməyən hərflərdən tərtin olunsun [MFAE cII: s.239]. Çünki bu işin irəli *getməsi məqsədilə* Osmanlı ölkəsinə yazılar göndərmək istərkən, qulluğumun tələbinə görə böyüklərimdən icazə istərkən, onlar işin nə yerdə olduğunu və zəhmətlərimin nə nəticə verdiyini məndən soruşurlar [MFAE cIII: s.103].

Tüt: Burada da idarî teşkilâtın tanzimi, vekillərin atanması və çöldən keçmək üçün gereken tertibatı *alınması maksadıyla* uzun süre kalmak lâzım geliyordu [YSSA: s.403].

1.3.3.6.22. {-ma+ie} cihetiylə

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline “*cihetiylə*” edatı gəlmişdir.

İşlevi:

1.Ana cümlənin yükləmə, “*-masından dolayı*” anlamında səbəp bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiillər yapar.

KOT: Böyle endişe gecelerinin birindeki Şehriyar, Şah’ın hizmetine gitmiş, Perihan ise meydanı تنها bularak Adil Giray’ın odasına can atmıştı, iki âşık karşı karşıya geldiler, gönüllerinin ızdırabıyla beraber sıcağın da ifrât derecede *bulunması cihetiylə* biraz hava almak için odanın ne kadar penceresi varsa cümlesinin dört kanadını birden açarak ve kendileri bir köşeye çekilerek hasbihâlə başladılar [Cez: s.213].

1.3.3.6.23. {-me+ie} münasebetiylə

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*münasebetiylə*” sözcüğü gəlmişdir.

İşlevi:

1.Ana cümlənin yükləmə, “*-masından dolayı*” anlamında səbəp bildirmə işleviylə bağlanan zarf-fiillər yapar (Tiken, 2003:319).

KOT: Pamuk'un sağ ve salim *vaz'-ı hami etmesi münasebetiyle* biz de bugün şehir-âyin yapacağız! [AmH: s.93].

Tüt: Selim'in İstanbul sarayından ayrılarak Trabzon'a *hareket etmesi münasebetiyle*, İstanbul'da ilk defa olarak büyük bir merasim yapıldı [YSSA: s.47].

1.3.3.6.24. {-ma+ie} hasebiyle

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*hasebiyle*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine “-masından dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Mil üstünde *bulunması hasebiyle* her tarafa kolayca dönen yazı iskemlesi üzerine ne firişte gâne bir vaziyette oturmuş [Tff: s.9-10]. Vakıa o taallûkun bir taallûk-ı manevî *olması hasebiyle* maddiyata hiçbir hükmü olamaz idiyse de Recep'in yalnız kendi gönlünce olsun bir taallûk idi ya? [Gön: s.140].

1.3.3.6.25. {-mA+ie} dolayısıyla

Yapı:

İyelik eki almış {-mA} isim-fiiline, “*dolayısıyla*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:309).

Tüt: Türk murahhas heyeti 6 Kasım'da Ankara'dan yola çıktı, Fakat İngiltere'deki seçimlerin yarattığı durum dolayısıyla vaktinde gelemeyeceği anlaşılan İngiliz Baş Murahhası Lord Curzon'un *gecikmesi dolayısıyla* konferans 20 Kasım'da açıldı [TEKA cIII: s.98]. İstiklâl Savaşı içinde Türkiye'ye yardımda *bulunması dolayısıyla* Sovyetlerin, Lozan'dan sonra Türkiye'nin kalkınmasında ekonomik

katkıda bulunabilecek tek müttefik olması tabii olarak akla gelebilir [TEKA cIII: s.326] Selçuklular zamanında başlayan bu gelişme, İlhanlılar devrinde Tebriz-Trabzon yolunun buradan *geçmesi dolayısıyla* daha fazla arttı [YSSA: s.340]. Rus Çarı II. Nicola savaşın *başlaması dolayısıyla* bir bildiri yayımlayarak Çarlık Rusya'sının değişmez amacını ilan etti [Dir: s.58].

1.3.3.6.26. {-me} rağmen

Yapı:

{-mA} isim-fiiline, “*rağmen*” edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Bu çehreyi veya benzerini hiçbir yerde, hiçbir zaman görmediğimi ilk andan itibaren *bilmeme rağmen*, onunla aramızda bir tanışıklık varmış gibi bir hisse kapıldım [KüMM: s.56].

1.3.4. {- (X)ş} Tabanı

1.3.4.1. {- (I)ş+ie+çA}

Yapı:

İyelik eki almış {-Iş} isim-fiil ekine {+çA(<çağ)} eşitlik hâli eki gelmiştir. Özbek Türkçesinde de görülmektedir (Tolkun, 2007:145-146).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*dığı kadar*” anlamında derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Anton aga, meniñ *eşidişimçe*, siziñ ýurtlaryňyzda ağaç hem köp, ağaç ussany hem köpmüş (*Anton Aga, benim işittiğim kadarıyla, sizin memleketinizde ağaç da çok, ağaç ustası da çokmuş*) [İABO: s.45].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı gibi, -diğına göre” tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Gyzyň *oýlanyşyça*, oğlan beýlebir çökder baýyn çagasam bolman, öz balasyny uçursyz yssy mähir bilen söýýän, sahy kişiň perzendidi (*Kızın düşündüğü gibi oğlan böyle bir müflis zenginin çocuğu olmadan, kendi çocuğunu çok sıcak sevgiyle seven cömert kişinin çocuğuydu*) [OwA: s.65]. Olaryň *düşünişiçe*, bu kenar, uzaklaşman, arzyly mekana öwrülmelidi (*Onların düşündüğü gibi, bu kıydan uzaklaşmadan istediği yere dönmeliydi*) [AHR: s.15]. ...bütün ömrünü öz *isleyişçe* yaşamadymy? (*Bütün ömrünü kendi istediği gibi yaşamadı mı?*) [MTH: s.161].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Kada bolup *galyşyça*, jenap ýoldaş Prezident beýle haýyşlary örän seýrek kanagatlandyrýar (*Kural olarak kaldığı için, Değerli Yoldaş Başkan böyle ricaları pek seyrek yerine getirirdi*) [Kepb: s.117].

1.3.4.2. {-(X)ş+ie+ndAn}

Yapı:

İyelik eki almış {-(X)ş} isim-fiil ekine {+dAn} ayrılma hâli eki gelmiştir. Hâl ekinden önce 3.tş iyelik kullanılırsa araya zamir n’si girer (Yüce, 1999: 106)

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiil yapar.

KOT: Bana en ziyade tesir eden şey, karının kendi *okuyuşundan*, kendisi dahi müteessir olarak hüngür hüngür ağlaması ve o hâlde boynuma sarılıp ve beni kucaklayıp göz yaşları içinde garketmesidir [FBRE: s.96].

TüT: Bir kadının bana bu kadar pervasız muamele *edişinden* adamakıllı sıkılıyordum [KüMM: s.82]. Onun küçük dikkatlerinden; o alçakgönüllü nergis

demetini, her akşam düzenle *getirişinden*; bir an yalnız kalsalar, o dakikalar, o dakika mahcup ve çekingen Fevziye öğrencisi 413 Münif'e dönüşerek, elini ayağını nereye koyacağını *bilemeyişinden* duygulanıyor [DSE: s.93]. Ömer, Richard'ın uzun bir zaman ortalıkta *görünmeyişinden* işkillenip, "Kürklü adam nerelerde?" diye sormuştu Aylin'e [AdA: s.169]. Türklerin *ilerleyişinden* korkuya kapılan Rus Çarı II. Nicola, İngilizlerden "Türklere karşı deniz ya da karada askeri bir gösteride bulunulmasını" dilemiş [Dir: s.95-96]. Sakalının kırmızı *oluşundan* ona Kırmızı Hafız da derlerdi [TEKA cI: s.33].

1.3.4.2.1. $\{-(i)\text{ş}+ie+(n)dAn\}$ önce

Yapı:

$\{-(i)\text{ş}+ie+(n)dAn\}$ yapısından sonra, "önce" edatı kullanılmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiil yapar (Tiken, 2003:302).

Tüt: Bu teşebbüs, daha Büyük Millet Meclisinin *açılışından önce* başladı ve çok zararlı oldu [TEKA cII: s.272]. Yukardan beri kaydettiğimiz fetvalar savaşı Meclisin *açılışından önce* sürdürülmüştü [TEKA cII: s.276]. Fakat *ayrılışından önce* açıkladığı kararlar mühimdir. [TEKA cIII: s.161].

1.3.4.2.2. $\{-(X)\text{ş}+ie+(n)dAn\}$ sonra

Yapı:

$\{-(X)\text{ş}+ie+(n)dAn\}$ ekine, "sonra" edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiil yapar (Tiken, 2003:302).

Tüt: Meclisin *dağılıştan sonra* Ankara'ya gelir [TEKA cII: s.72]. Kızlara, annelerinin *dönüşünden on gün sonra* bir telefon geldi babalarından [AdA: s.56].

Sait Molla'mn kaçıışı ve Refet Paşav 'nm İstanbul'a *gelişinden sonra*, birçok işbirlikçi, gerici, ayrılıkçı dernek gibi İngiliz Muhipleri Derneği de çözülür [Cum: s.351]. Halıcızade Köse İsmail Bey'in, oğlunu Paris'e Ulûm-u Siyasiye tahsiline gönderme kararı, görünüşte, Osmanlı Bankası'nın *uçuruluşundan sonra* alınmıştı [DSE: s.142]. Çok sıkı bir asker hazır ol ve *dönüşünden sonra* odadan kaz adımlarıyla çıktı [Mur: s.156].

1.3.4.2.3. {-(ü)ş+ie+(n)dAn} beri

Yapı:

{-(ü)ş+ie+ndAn} yapısından sonra, “*beri*” edatı kullanılmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Emma'nın dişleri Fahir'i İstanbul'a *dönüşünden beri* korkutmuştu [Huz: s.97].

1.3.4.2.4. {-(ı)ş+ie+(n)dAn} başka

Yapı:

{-(ı)ş+ie+(n)dAn} yapısından sonra, “*başka*” edatı kullanılmıştır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, üsteleme bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: İnanmakla inkâr arasında tereddüt; ferdî ve içtimâî temayüller arasında tereddüt; “moi”nın kendi üstüne doğru *saldırışından başka* bir şey olmayan kendi kendini tahrip aşkıyla, yaratıcı hırslar ve sevdalar arasında tereddüt [BTR: s.165].

1.3.4.2.5. {-(X)ş+ie+(n)dAn} ötürü

Yapı:

{-(X)ş+ie+(n)dAn} yapısından sonra, “*ötürü*” edatı kullanılmıştır.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Sevil'in pisti öyle bırakıp *gidişinden ötürü* zaten bozulmuştu [ÖYat: s.116]. Rus toplumunda kötü olan ne varsa hepsi de mujiklerin köle *oluşundan ötürü* [ÖYat: s.214]. Demek, ölmeye karar verişim onun bu *davranışından ötürü* değil! [ÖYat: s.107].

1.3.4.3. {-(X)ştA}**Yapı:**

{-(X)ş} isim-fiil ekine, {+tA} bulunma hâli eki getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (devamda gerçekleşme) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:321).

EAT: *Gidişde* aılmaz imiş evini âdem / *Dönüşde* üşer imiş başına gam [KEMŞ: 308]

Tüt: O sıkıntılı parasızlık günlerinde, hele odasına çekildikten sonra her yatağa *uzanışta*, başka bir altın hikâyesini ister istemez hatırlar [TEKA cI: s.276]. *Dönüşte* topluca okurum [Cum: s.204]. İkisnin arasındaki bağ ilk *bakışta* entelektüel bir işbirliğiymiş belki [SiyS: s.239]. Yoksa her evlât *evlendirişte* biraz daha kuruyan ablayı mı? [YDBY: s.162]. Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol / Sallanmaz o *kalkışta* ne mendil ne de bir kol [KGK: s.89].

1.3.4.3.1. {-(X)ş+ie+(n)dA}**Yapı:**

İyelik eki almış {-(X)ş} isim-fiil ekine {+dA} bulunma hâli eki getirilmiştir. (Korkmaz, 2003:1034). Hâl ekinden önce 3.tş iyelik kullanılırsa araya zamir n'si girer.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:321).

Tüt: Fethi Bey her yerde bir Fatih, bir kurtarıcı gibi karşılanmaktadır, izmir'e *varışında* yer yerinden oynamış gibiydi [TEKA cIII: s.372]. Leyla olayın fazla üstünde durmadı ve ilk *görüşünde* kanının kaynadığı bu genç adam, hayatı boyunca onun en yakın dostu ve en sevgili eniştesi olarak kaldı [AdA: s.31]. Tokmağın *inişinde* bir taraf karşıkilere kılıç indiriyor, karşıkiler de hep birden kalkanla siper alıyorlardı [BozÖ: s.201]. Ve Naim Efendi, bu sözün her *tekrarlanışında* etine bir hançer saplamış gibi bağırmamak için dişlerini sıkıyor, yüzünü ekşitiyordu [KırK: s.150]. Burası Şah'ın *gelişinde* yıkılan bir Sünni mescidi idi ve Sultan yeniden yapılmasını buyurmuş [ŞahS: s.278].

2. Ana cümlelerin yüklemine, konu bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:321).

Tüt: Acaba Şah ile Sultan, yarın birbirlerini kıracak bu iki ordunun diğerine saldırırken onu siyasi sebepler yüzünden değil de dinsizlikle, zındıklıkla *itham edişinde* vebal sahibi olacaklar mıydı? [ŞahS: s.193]. Keman *çalışında* hiçbir fevkaladelik yoktu ve sesi ancak kendiliğinden güzel, daha doğrusu tesirliydi [KüMM: s.72]. Fakat inönü, bu raporun *yazılışında* Mustafa Kemal'le beraber çalıştığını, evvelâ konuştuklarını ve müsveddeyi Mustafa Kemal'in kaleme aldığını anlatmıştır [TEKA cI: s.274]. Kanunun Meclise, encümen namına *sunuluşunda* ve kanun niteliklerinin aydınlatılmasında da, o zamanki belirsizliğin ve hele kuzey komşumuzun tecrübelerinden esen rüzgârların hâkim olduğu aşikârdı [TEKA cIII: s.140-141].

1.3.4.4. {-(X)ş+IA(< -(X)ş ile)}

Yapı:

{-(X)ş} isim-fiil ekine, {+(I)IA} vasıta hâli eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 321).

GT: Prolog söyleer: razgeldi ki ay Simeona geldi bir zavallı çiftçi Movilla İliya hem dâ *aalayışlan* söledi ona [**GAG: s.163**].

Tüt: Nihayet Refet Paşa, pek iyi tertiplenmeyen ve amaçları da tedbirsizce ifade edilen bir sahneye *konuluşla* mebusluktan istifa edeceğini bildirdi [**TEKA cIII: s.181**]. Fakat orada da *direnışle* karşılaştılar [**TEKA cII: s.78**]. Bana kızmanızı *anlayışla* karşılıyorum, ama bazı şeyler insanların elinde olmadan gelişiveriyor [**AdA: s.80**]. Rapor aynı *anlayışla* yanıtlandı [**Cum: s.60**]. Barbaros zırhlısının aşırma *atışla* Arıburnu Koyu'nu ateş altına alması ve panik yaratması donanmayı düşündürmüştü [**Dir: s.362**].

1.3.4.4.1. $\{-(X)_{\text{ş}}+\text{ie}+(\text{y})\}\text{IA}\sim (\leftarrow-(X)_{\text{ş}}+\text{ie ile})\}$

Yapı:

İyelik eki almış $\{-(X)_{\text{ş}}\}$ isim-fiil ekine, “ile” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:301).

Tüt: Fakat Türk iktisadî edebiyatında devletçilik denilen hareket, devletin kendisinin tesisler ve teşekküller kurmak suretiyle devlet işletmeciliğine *girişi ile* başlar [**TEKA cIII: s.350**]. Bu olaylar Mustafa Kemal'in Ankara'ya ayak *basışıyla* başlar [**TEKA cII: s.178**]. Fakat o da otuz üç yıl süren asr-ı saadetten sonra Muaviye'nin tahta *çıkışı ile* Doğu'nun eski geleneğine yenildi [**Cum: s.331-332**].

2. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Orhan'ın *deyişi ile* Türkçe, Hacivat Türkçesi olmaktan kurtuluyordu [Dir: s.148]. 1000 yıllık hikâyenin sonu, arta kalan son Türklerin toptan yok *edilişi ile* bitebilirdi [TEKA cIII: s.492].

3.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Orduların çöküşü, Kapıkulu Ocaklarının *bozuluşuyla*, nihayet 1826'da son Yeniçeri Ocağı kalıntısının tamamen ortadan kaldırılışı, kaçınılmaz bir sonuç olarak meydana gelmiştir [TEKA cII: s.398]. Çünkü Tebriz Sünnilerin şehri iken bizim *gelişimizle* On İki İmam Şiası'nın yurdu ve merkezi olmaya başlamış, buna muhalefet edenler kovuşturulmuş, takibe alınmışlardı [ŞahS: s.49].

5.Ana cümleinin yüklemine, vasıta bildirme işleviyle bağlanmaktadır (Tiken, 2003:301).

Tüt: Olayların *akışı ile* Türk gazeteleri ve anılar, bu ve benzeri yabancı kaynaklı masalları doğrulamıyor [Cum: s.414]. Fakat bu anlar çabucak geçer, çocuğunun manasız bir kırıntısı, yersiz bir *gülüşü ile* sanki aradaki boşluk birdenbire kendini gösteriverirdi [KüMM: s.32].

6. Ana cümleinin yüklemine birlikte oluş bildirme işleviyle bağlanmaktadır (Tiken, 2003:301).

Tüt: Krapon kâğıdından kanatlar, petaller, yapraklar yer yer sökülüp dökülürken Hademe Cemal, Öğretmen Dünder'in tâ gerilerden yankıyan "*Çeek!*" *seslenişiyle* koştu [ÖYat: s.18-19].

1.3.4.4.1.1. {-(X)ş+ie+(y)lA} beraber

Yapı:

{-(X)ş+ie+(y)lA} ekinden sonra, “beraber” sözcüğü gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT:Şimdi biz, Millet Meclisinin *açılışıyla beraber* önüne çıkan ana davaları, şartların ve olayların gelişmesi içinde birer birer işlemeliyiz [TEKA cII: s.271].

1.3.4.5. $\{-(X)\text{ş}+\text{ie}+(\text{n})\text{A}\}$

Yapı:

İyelik eki almış $\{-(X)\text{ş}\}$ isim-fiil ekine, $\{+A\}$ yönelme hâli eki getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, konu bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Pederim vefat edeli birçok zaman olduğundan bu adamın bana oğlum *deyişine* şaşıyordum [AmH:s.68].

AT: Biz senin və yoldaşlarının *gəlişinə* çox şadıq [EKah: s.30]. Gənc ailə asudə nəfəs alaraq, xoşbəxt *yaşayışına* yenidən davam etməyə başladı [YVÇE cI: s.276]. Amma burda “regionçuluq” *anlayışına* uyğun gəlməyən bəzi məqamlar var [ZülG: s.124]. Sadıqgil onun *gəlişinə* sevinmişdilər [QG: s.161]. Sənin *çığışına* qulaq asandan sonra kefi tamam düzəlib [MaB: s.147].

TT: Yigit onun *oyanmaşyna* hayran galdy (*Yigit onun uyanmaşına çok şaşırdı*) [OwA: s.80].

TüT: Vücudunuzun normal *işleyişine* engel olacak başka bir hastalık da yok [SiyS: s.177]. Neveser onun, gelişinin haftası dolmadan, 'mesleğini icra niyetiyle' harekete *geçişine* bu yüzden şaşmadı [DSE: s.96]. Aylin bu evin *satışına* yanaşmıyor, ev Aylin'in üstüne olduğu için de Joe, onun onayı olmaksızın hiçbir şey yapamıyordu [AdA: s.266]. Zaten çoktan beri manen ve fiilen bağımsızlığından mahrum edilmiş

olan Osmanlı devletinin *bitişine* muvaffakiyet hasıl olmuştu [Cum: s.405]. Dergilerin içinde şiirler de *oluşuna* seviniyor [ÖYat: s.146].

1.3.4.5.1. {- (I)ş+ie+(n)A} göre

Yapı:

{-(I)ş+ie+A} yapısına, “göre” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, bakış açısı bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:301).

TT: *Eşdişime görüü*, tääzedden bääri / Garıp gasarlardan goşun düzyäämiş (*İşittiğime göre, yakın zamandan beri / Fakir fukaradan ordu düzüyormuş*) [AAŞ: s.724]. *Ýazyşyna görü*, ol bu kinony gaty halapdır (*Yazdığına göre, o bu filmi çok beğenmiştir*) [İABO: s.32]. Eden işlerinden we görkezen hareketlerinden *bilnişine göre*, bu jemgyýetiň başlygy pop Fruwdy (*Yapılan işlerden ve sergilenen hareketlerden anlaşıldığına göre bu cemiyetin başı rahip Frövdü*) [Tnut: s.9]. Rowaýatda *aydylyşyna görü*, gadym-gadym döwürlerde bir gelniň düşünde asmandan Alla tarapyn sallançak sallanypdyr (*Rivayette söylendiğine göre çok çok eski zamanlarda bir gelinin düşünde gökten Allah tarafından salıncak sallanmıştır*) [Guj: s.10]. Tahýalary synlaýan her bir adam öz *göz önüne getirişine göre* pikir öwürýändir (*Takkelere göz atan her adam kendi düşündüğüne göre fikir değiştirmiştir*) [GKT: s.11].

Tüt: Bu sağduyu, bu mantık, Padişahı ve hükümeti kendi *anlayışına göre* ve dilediği gibi çekip çevireceğine dair olan nefsine güveniydi [TEKA cII: s.356]. Olayların *akışına göre* bu bilginin bir gün gerekeceği belliydi [Cum: s.112]. Başka bir halk *söyleyişine göre* bu yazı, incirin elif elif çizilmesidir [TürS: s.140-141].

1.3.4.5.2. {- (ı)ş+ie+(n)A} kadar

Yapı:

{-(ı)ş+ie+(n)A} yapısına, “kadar” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda öncelik bildirme⁶⁷⁹ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:302).

AT: Mehriban Muradın *gəlişinə qədər* isti su ilə hər şeyi yuyub, təmizlədi [**KöY:** s.88].

2. Ana cümleinin yüklemine, yetinmezlikli ilâve bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Ziya Gökalp, sosyoloji problemlerinden, milliyet, din, devlet meselelerinden, halkın günlük *yaşayışına kadar*, ilmî etütlerden politik makalelere, şiirlere, destanlara, ilâhilere kadar birbirine bağlanabilen çeşitli çalışmalar, fikir yayınları yapmıştır [**TEKA cIII: s.168**].

1.3.4.5.2.1. Ta... {- (i)ş+ie+(n)A} kadar

Yapı:

{-(i)ş+ie+(n)A} yapısına getirilen “*kadar*” edatıyla oluşturulan zarf-fiil, “*ta*” bağlama edatıyla (cümle başı edatı) güçlendirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda sınırlama bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar. Yani ana cümledeki hareket zarf-fiildeki hareket ortaya çıkıncaya kadar (hareket zaman bitimi) sürer (Tiken, 2004:144).

TüT: Kaldı ki ondan sonra da İttihat ve Terakki, hükümeti eline aldığı ve bir iktidar partisi olarak devam ettiği yıllarda da, ta imparatorluğun çöküşüne, partinin *dağılışına kadar*, komitacılık ruhunu ve ekseri mensupları tarafından bile bilinmeyen bir umumî merkez, daha doğrusu bir zirve oloritinin kayıtsız şartsız davranışlarını muhafaza etti. [**TEKA: cI s.125**].

⁶⁷⁹ Ana cümleinin yüklemindeki hareketin zarf-fiildeki hareketten önce gerçekleştiğini belirtir (Tiken, 2003:302).

1.3.4.5.3. $\{-(i)\text{ş}+ie+(n)e\}$ karşı

Yapı:

$\{-(i)\text{ş}+ie+(n)A\}$ yapısına, “*karşı*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Buradaki hatıraları Şah ile doluydu ve onun *gidişine karşı* bu şehirde bulunmak her gün yeniden üzülmek anlamına gelebilirdi [*ŞahS*: s.278].

1.3.4.5.4. $\{-(X)\text{ş}+ie+(n)A\}$ çenli

Yapı:

$\{-(X)\text{ş}+ie+(n)A\}$ yapısına, “*çenli*” edatı getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “*-ışına kadar*” anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Welaýatlardan halk wekiniň getirilmegi üçin şol wagtdan başlap, meniň Erzuruma *gelişime çenli* we ondan soňra-da bu mesele hususynda birnäçe mümkinçiliklerini sarp edip, gaýrat görkezdiler (*İllerden temsilci getirilmesi için o tarihten başlayarak, benim Erzurum’a gelişime kadar ve ondan sonra da bu konuda pek çok gayret sarfetti*) [*Tnut*: s.55].

1.3.4.5.5. $\{-(u)\text{ş}+ie+(n)A\}$ rağmen

Yapı:

$\{-(u)\text{ş}+ie+(n)A\}$ yapısına, “*rağmen*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, zıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: İnsanların yüz binlerle senedir lügat icadıyla meşgul *oluşuna rağmen* hâlâ icap ettiği kadar kelime bulunmayışı tuhaf değil mi? [AmH:s.94].

1.3.4.6. {-XştAn}

1.3.4.6.1. {- (X)ştAn} sonra

Yapı:

{-XştAn} ekine, “sonra” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:303).

TT: Şol *yeñlişden soñra* gaçyp, gönülöp Şirhanyñ ogly Selim şanyñ ýanyyna bardy (*O yenilişten sonra kaçıp giderek Şirhan'ın oğlu Selim şöhret oldu*) [Hum: s.108].

TüT: Büyük Millet Meclisi'nin açılış Öncesindeki günlerde, hattâ bu *açılıştan sonra* bile Mustafa Kemal ve çevresindekiler, Ankara'da işte bu hava içinde yaşıyorlardı [TEKA cII: s.226]. Kurtuluş Hareketi denilen büyük ve çağdaş hareketin kuruluş ve inşa devri ise bu *bitiştan sonra* başlayacaktır [TEKA cII: s.461]. Bu güzel *vuruştan sonra* elli kadar atlının iki takım halinde yaptığı kargı talimini seyrettiler [BozÖ: s.201]. Üçüncü *gümleyiştan sonra* 27 atlı kamçıları şaklattılar [BozÖ: s.205].

1.3.4.6.2. {- (X)ştAn} dolayı

Yapı:

{-XştAn} ekine, “dolayı” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: M. Bouilion bu olumsuz, haksız *gidiştan dolayı* özür diledi [Cum: s.52].

1.3.4.7. {-(X)ş} İsim-Fiili + İyelik Eki/Ø ve Edatlar veya Edat Gibi Kullanılan Bazı İsimler ile Oluşturulan Zarf-Fiillik Yapılar

1.3.4.7.1. {-(ı)ş} yüzünden

Yapı:

{-(ı)ş} isim-fiil ekine, “yüzünden” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:314).

Tüt: Bu propaganda ve *inanış yüzünden* Rumların önemli bir kısmı, Yunan ordusu gelince ve yayılmaya başlayınca, şımartı, azdı, komşuluğa da, toprak kardeşliğine de aykırı, kirli işler yaptı [Cum: s.381]. Bu ortaçağda donup kalmış *anlayış yüzünden* durakladı, geriledi, bitti [Cum: s.397]. *Patlayış yüzünden* 27 kişi öldü [Dir: s.174].

1.3.4.7.2. {-(ı)ş} teg

Yapı:

{-(ı)ş} isim-fiiline, “teg” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Bu edgü *ağış teg* ağır ağguka / Yavuz neñ iniş teg ol ucuz bulguka [KB: D903].

1.3.4.7.3. {-(ü)ş} bilen

Yapı:

{-(ü)ş} isim-fiiline, “bilen” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-mak suretiyle, -arak” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: *Öpüş bilen* bir iş bitmez / Gözlərin, gəlin, gözlərin [Mät: s.316].

1.3.4.7.4. {-i}ş hâlinde

Yapı:

{-(X)ş} isim-fiil ekine, “*hâlinde*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, durum bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Kafası karışık, hayatı düzensiz, henüz tam olarak kendini bulamamış, *arayış halinde* [SiyS: s.221]. Sürekli *iniş halinde* olan borsa endeksi gibiyim [SiyS: s.252].

1.3.4.7.5. {-(X)ş} üçün

Yapı:

{-(X)ş} isim-fiil ekine, “*üçün*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “*-mak için*” amaç bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: ...tabur-ı makhûra *yürüyüş için* mukaddeme-i cüyûş yani serden-geçti ve dalkılıçlar tahrîri fermân olmuş idi [KTSME: 13b].

AT: Rodion Romanoviç, atam, siz bu zəhrimara qalmış *gülüş üçün* məni bağışlayın! [CinC: s.346]. Qayanın içində oyulmuş bu böyük mağara *yaşayış üçün* o qədər yararlı deyildi [SMoh: s. 273]. Litvanya tatarı sayca azlığını hiss edərək və milli mədəniyyətinin yeni mühit üçün, məsud *yaşayış üçün* çox da əlverişli olmadığını duyaraq Avropa mədəniyyətinə alışdı [YVÇE cIII: s.206]. Bu, *axtarış üçün* daha cəlbədicə, inandırıcıydı [QG: s.279]. Əsəbi vəziyyətdə ayağa qalxıb sədrdən *çixış üçün* söz istədim [MaB: s.137].

GT: Kış vakıdıymış, da **geçiş için** deredân yapılymış maasuz köprü, neçin ani buz üstündän geçmää korkuluymuş [GAG: s.113].

TT: Başga taraplaryny bolsa **yaşayyş üçün** salnan iki gat jaýlar tutupdyr (*Başka taraplara da yaşamak için yapılan iki kat binalar inşa etmiş*) [Dor: s.75].

Tüt: Konuya **giriş için** iyi bir çalışmaydı [Cum: s.195]. Bir teki bile, **gösteriş için** olsun, cephe şartlarını paylaşmamış, Çanakkale'de birkaç gün kalmamış, Çanakkale karavanası yememişti [Dir: s.560]. Çünkü Stoker bir aydır bu konuyu inceliyor, **geçiş için** en uygun yöntemi şaşırtıyordu [Dir: s.229]. Bu yeni kıyafet içinde bu resim, sanki bu yaşlı çocukların, bir yeni **yürüyüş için** ilk emekleyişleri hissini verir [TEKA cIII: s.234]. Bu suretle de Batıya **yöneliş için** yeni imkânlar belirdi [TEKA cIII: s.221].

1.3.4.7.5.1. {-(X)ş+ie} üçün

Yapı:

İyelik eki almış {-(X)ş} isim-fiil ekine, “*üçün*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için” amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:301).

TT: Ynha, şu ýylky üstünlikli **çykyşlary üçün** biziň “gülruh” tans toparymyzy mähriban Prezidentimiz 10 müň amerikan dollary bilen sylaglary (*İşte bu yılki büyük çıkışları [çıkışımız] için bizim “gülruh” dans grubumuzu değerli Başkanımız 10 bin Amerikan dolarıyla ödüllendirdi*) [AADŞ: s.57].

Tüt: Bu bel vermiş yapının ve ilkel hayatın yeni bir düzene **yönelişi için**, Gazi Mustafa Kemal'in şahsiyetinden başka bir ümit yoktu [TEKA cIII: s.198]. Ya da yalnız şu neticeyi verdi ki; memleketin **kurtuluşu için** bu temaslara veya İstanbul hükümetinin pek fazla değerlendirdiği "Yabancıların anlayış veya atıfetine bel bağlamanın" hiçbir değeri yoktur [TEKA cII: s.358-359]. Fatih, Beyazıt,

Sultanahmet Camiilerinde 'cuma namazının ardından 'Müslüman ve Türk ırklarının *kurtuluşu için*' dua edilecekmiş, duadan sonra herkes 'Sultanahmet'teki büyük 'içtimaa' gidecek! [DSE: s.100].

1.3.4.7.6. {-i}ş} gibi

Yapı:

{-(i)}ş} isim-fiil ekine, “*gibi*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 301).

TüT: Bu yürüyüş, Cemil’e, Afrika’da yamayam davullarına doğru *gidiş gibi* geldi [YorS: s.276].

1.3.4.7.6.1. {-i}ş+ie} gibi

Yapı:

İyelik eki almış {-i}ş} isim-fiil ekine, “*gibi*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Basît arzı gelüp görmedüm şehâ hergiz / Sözüñle *salınışun gibi* kavı ile ‘ameli [KBD: 878/4].

TüT: Seniha, boş zamanlarında Hakkı Celis’i yakalıyor ve onunla bie kedinin fareyle *oynayışı gibi* oynuyordu [KirK: s.108]. Kızını başı ucunda görünce, evvela bir yengecin bir dalganın içinden kışkaçlarını *uzatışı gibi* kollarını yorganlarından dışarıya çıkardı [KirK: s.119].

1.3.4.7.7. {-i}ş} kadar

Yapı:

{-(i)ş} isim-fiil ekine, “*kadar*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, derece-kadarlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Dünyada hiçbir başka şey, bu yorgana *sarılış kadar*, bir insanın kendi yalnızlığına sığınışını bu kesinlikte anlatamazdı [YorS: s.129].

1.3.4.7.7.1. {-I}ş+ie} kadar

Yapı:

İyelik eki almış {-I}ş} isim-fiil ekine, “*kadar*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, derece-kadarlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Bir tek kelime bile söylemedi veya uzun uzun konuşmuş olması da bir tek kelime *söylemeyişi kadar* kesindi [YDBY: s.205]. Sabiha’nın yıkanışı, bir on sekizinci asır kralının *yıkanışı kadar* merasimliydi [Huz: s.320].

1.3.4.7.8. {-(ü)ş} esnasında

Yapı:

{-(ü)ş} isim-fiil ekine, “*enasında*” ismi getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

Tüt: Tesadüf, bu *yürüyüş esnasında*, IV. Kolordunun Dumlupınar'da elinden kaçırdığı Trikopis'i gene onun karşısına çıkardı [TEKA cII: s.493].

1.3.4.7.9. {- (ü)ş+ie} esnasında

Yapı:

İyelik eki almış {- (ü)ş} isim-fiil ekine, “*enasında*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

Tüt: Ordu Nahcivan'a yaklaşmadan önce, *yürüyüş esnasında* Mustafa Paşa'nın yanına sokuldu [YSSA: s.338].

1.3.4.7.10. {- (ı)ş} sırasında

Yapı:

{-(X)ş} isim-fiil ekine, “*sırasında*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar.

Tüt: Paşa'nın bindiği otomobil bu kısa *duruş sırasında* defne yapraklarıyla süslendi [Cum: s.74]. Bu *uğraş sırasında* düşman bombardırmanı başladı [Dir: s.531]. Tahsilden *ayrılış sırasında* yaşını da 10 olarak belirtir [TEKA cI: s.49].

1.3.4.7.10.1. {- (ı)ş+ie} sırasında/sıra

Yapı:

{-(ı)ş} isim-fiil ekine, “*sırasında/sıra*” sözcüğü getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemindeki hareketin, zarf-fiildeki hareketin sürdüğü sırada gerçekleştiğini (devamda gerçekleşme) bildiren zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 315).

TüT: Büyük Millet Meclisinin *açılışı sırasında* ön planda dalgalanan "Hilâfet ve saltanat makamının korunması ve kurtarılması" şiarı, yukarıdaki maddelerin kabulüyle artık havada kalmıştı [TEKA cII: s.436]. Çünkü Mustafa'dan önce Fatma, Ahmet ve Ömer adında üç çocuk doğurduğuna ve bunların son ikisi üçer yaşında ve Fatma'nın ise veremden ve 7 yaşında öldüğü nakledilmiş olduğuna göre, Mustafa'nın *doğuşu sırasında* Zübeyde'nin yaşının daha fazlaca olması gerekir [TEKA cI: s.49]. Topun *çaresiz kalışı sıra* eri Edremitli Seyit'in içine dokundu [Dir: s.170].

1.3.4.7.11. {- (I)ş+ie} ýaly

Yapı:

{-(X)ş} isim-fiil ekine, “ýaly” edatı getirilmiştir. Türkmen Türkçesinde kullanılır.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, tarz bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Yolbars tovşanyň *diýşi ýaly* edipdir (*Arslan, tavşanın dediği gibi yapmış*) [THM: s.72]. Jellatlygyň, belki göz önüne *getirşimiz ýaly*, beýle bir erbet kârem dälendir diýip ol pikir etdi (*Cellatlygyn belki göz önüne getirdiğimiz gibi, böyle bir yaramaz iş değildir diyerek o düşündü*) [ÜNB: s.99]. Sooradı, iidedi, tapdı İvanı... / İvanam, Guradıň *aydyşı yaalı* (*Sordu araştırdı, buldu İvan'ı / İvan da Gurat'ın söylediği gibi*) [AAŞ: s.690]. Welaýatlaryň her birine aýyk görnüşdäki telegrammalaryň *iberilişi ýaly*, bir tarapdan-da, şifreli telegrammalar bilen welaýat häkimlerine, harby serkerdelere ýyörite habar berildi (*İllerin her birine açık telgraflar gönderildiği gibi, bir yandan da şifreli telgraflarla valilere, komutanlara gerken tebligatta bulunuldu*) [Tnut: s.55]. Ine, bu Şertnama siz hakyky soltanlaryň

edişi ýaly zerli galam bilen gol goýuň (*İşte bu anlaşımayı siz gerçek sultanların yaptığı gibi yaldızlı kalemle imzalayın*) [Kepb: s.225].

1.3.4.7.12. {-i}ş+ie} dek

Yapı:

İyelik eki almış {-i}ş isim-fiil ekine, “dek” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Nakıllarda *aydılışy dek* bolmadı / Rısgalı öözleri bilen gelmedi (*Ata sözlerinde söylendiği gibi bolmadı / Rızıkları kendileriyle beraber gelmedi*) [AAŞ: s.574].

1.3.4.7.13. {-i}ş+ie} deýin

Yapı:

İyelik eki almış {-i}ş isim-fiil ekine, “deýin” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Göwheriň külüň içinden *çykyşy deýin*, uly adamlaryň beýik işleri-de köplenç olaryň kül bolan ömürleriniň içinden çykýandyr (*Cevherin külün içinden çıktığı gibi, büyük adamların büyük işleri de genelde onların kül olan ömürlerinin içinden çıkmıştır*) [MTH: s.141].

1.3.4.7.14. {-i}ş+ie} üzerinde

Yapı:

İyelik eki almış {-i}ş isim-fiil ekine, “üzerinde” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:315).

TüT: Ziyâ Gökâlp'in bu mısralarındaki Türk dili *anlayıştı üzerinde* daha fazla durmaya hiç lüzum yoktur [**TürS: s.189**].

1.3.4.7.15. {-(u)ş+ie} dolayısıyla**Yapı:**

İyelik eki almış $\{-(X)ş\}$ isim-fiil ekine, “*dolayısıyla*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:301).

TüT: Şâir, Teberdar Mehmed Paşa'nın ikinci defa sadrazam *oluşu dolayısıyla* söylediği bir kasidede İstanbul konuşmasının hatta [konuşulan] Arapçadan daha güzel olduğunu ifadeye lüzum görmüştü [**TürS: s.187**].

1.3.4.7.16. {-(i)ş+ie} bilen**Yapı:**

İyelik eki almış $\{-(i)ş\}$ isim-fiil ekine, “*bilen*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: İşine *yhlas edişi bilen* göwnünü awlan, soñky sözleri bilenem üstünü yetiren Samady Ibn Kahhar şypahanasyna işe almagy karar etdi (*İşine asılarak gönlünü kazanan, son sözleri ile de devamını getiren Samad'ı İbn Kahhar şifahanesinde işe almaya karar verdi*) [**ÜNB: s.47**].

1.3.4.7.17. {-(I)ş+ie} karşısında

Yapı:

İyelik eki almış {-(X)ş} isim-fiil ekine, “*karşısında*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:314).

TüT: Fakat bunlara rağmen, Çerkez Etem'in Yunan *ilerleyişi karşısında* az çok kuvvet gösteren üç Kuva-yı Milliye cephesinden [yani Aydın, Salihli, Akhisar cephelerinden] birini kurmayı başardığını belirtmek yerinde olur [TEKA cII: s.294]. Aile fertleri Leyla Hanım'ın bu *direnışı karşısında* biraz sükûnet buldular [AdA: s.55]. Lord Curzon'un pervasızlıkları, haksızlıkları, gerçeklerle oynaması, Misak-ı Milli'yi *küçümsemesi karşısında* sükûnetini korumak için de olağanüstü çaba harcamıştı [Cum: s.223].

1.3.4.7.18. {-(I)ş+ie} barada

Yapı:

İyelik eki almış {-(X)ş} isim-fiil ekine, “*barada*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, ilgi bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: Men size bu gün mähriban topragymyzda halkymyzyň azat-erkin *yaşayyşy barada* gürrüň bermekçi (Ben sizer bugün sevgili ülkemizde halkımızın bağımsız yaşayışı hakkında sohbet etmek iyetindeyim) [Kepb: s.144].

1.4. BAĞLAMA EDATLARININ⁶⁸⁰ ÇEKİMLİ BİR FİİLLE KULLANILMASIYLA OLUŞAN ZARF-FİİLLİK YAPILAR

1.4.1. Ki/Kim... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki⁶⁸¹

Bazı durumlarda “*Ki/Kim*” bağlama edatı⁶⁸² cümledeki çekimli fiille birlikte değerlendirildiğinde zarf-fiillikler meydana getirir.⁶⁸³ Bu zarf-fiillik yapılar, çeşitli işlevler kullanılmıştır (Tokatlı, 2005:145-147).

1.4.1.1. Ki/Kim...F.+(-(y)A)+şe...

Yapı:

...*Ki* [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + [*Kip Eki*] + [*şahıs eki*] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümlemin yüklemine, “-mak için, -ması için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: İzzet ü erkân kamusı bunlardır dünyâ sevgüsü / ‘İşkdan haber eyitmesün **kim** dünyâ ‘izzetin *seve* [YED: 2/5]. Sen Kerîm-sin hâcetüm kılğıl revâ / beni döndürgil Yūsufa **kim seve** [ŞYZ: 891]. Kuşlık oldu Yehūdâ bir arada / tırdı anda güci yitmez **kim gide** [ŞYZ: 1183]. Ca‘fer nice bir şem‘ gibi yana yakıla / Ortaya gelüpdür **kim ide terk-i ser** ey dust [HN: 1793]. Bir kanada niçe hayrân kalasın / Kuşu iste **kim** kanat çok *bulasın* [MT: 38].

TAT: Hak çün irürür dilberi kemâle gerekdür / Bir bâd-ı hevâ gönüli **kim ala** gerekdür [KBD: 1214/1].

⁶⁸⁰ Hacıeminoğlu (1992:113), bağlama edatlarını 3 kısma ayırmıştır. 1.Cümle başı edatları 2. Asıl bağlama edatları 3. Denkleştirme edatları.

⁶⁸¹ Bu tür zarf-fiillik yapıların cümle içindeki sıralaması değişebilmektedir.

⁶⁸² “*Ki*” ve “*kim*” bağlama edatları menşei itibarıyla “*ki*” (Farsça), “*kim*” < ET:erki (Türkçe) olmakla birlikte çoğunlukla yanyana kullanılmışlardır. Son zamanlardaki kullanım sıklığı Farsça “*ki*” lehindedir (Hacıeminoğlu, 1992:167-173).

⁶⁸³ “*Ki/Kim*” edatının diğer kullanımları için bk. Tokatlı, 2005: 133-145.

KOT: Revân kasd itdi **kim ala** revânın / Kese başın kara topraga kanın [VA: 2007]. Şu deñlü dilkülük gösterdi Arslân / **Ki tuta** hîle birle şîr-i garrân [VA: 2027]. Ol âteşe karşı Aşk u Gayret / Salb oldu **ki ala** bundan ibret [HÜA: 1420]. Anıñ içün saña genc ü māl, hazine ve tahtum virdim **ki** yüzüñ **görem**, sözüñ **işidem** [MSN: 12a/7-8]. Vir ol bâdeyi **kim ola hoş-güvâr** / Anunla eser kılmaya zehr-i mâr [CK: 2328].

2. Ana cümlemin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: **Kim vire** bu dilile ol ma'şûkadan haber / Meger ol kimseler kim cân içinde cânı var [YED: 26/9]. Temâşâyâ kişi **kim ola kâni'** / Le'im olmayan olmaz aña mâni' [HN: 1166]. Tîzirek maksûdına hûb irişe / Andan ilerü **kim** aşup **irişe** [MT:3024]. Zîra bu 'illetle **kim tâ'at kıla** / Zellete ol tâ'ati âlet ola [MUM: 1745]. Mevlidine **kim** anun **izzet kıla** / Mustafâdan ol dahi izzet bula [MVN: 166].

KOT: Kimde **kim çoğ ola** 'and ü ikrâr / Az olur râstî-i kavl ü karâr [SOE: 2705]. **Ki** senden **râzî ola** Hak te'âlâ / Bulasın iki 'âlemde tesellâ [VA: 2254]. Suhan-ı nâziki **kim göre** Muhibbî didi ol / Görmedi kimse bu nev'a suhanı nâzik-ter [Muhb:1037/5]. Âh eyledükce derd-i dilüm âşikâr olur / Hiç şaklanur dūd **ki** bir yirde nâr **ola** [Muhb: 2602/4]. Du'âdan o **kim ide** rûhını **yâd** / Anı eyle lutfunla mesrûr ü şâd [CK: 3275].

3. Ana cümlemin yüklemine “-dığı gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HoT: çeşme göllu tülkünün coğâbında dedi, tülkü beg can, sözüñ düz amma **göreñ ki** meniñ suyum gürübdü (*bulak [ise] tilkiye, sevgili tilki bry, doğru söylüyorsun, fakat gördüğün gibi suyum kurudu, dedi*)⁶⁸⁴ [GoIT: 69].

⁶⁸⁴ Çev. Tulu, 1992:143.

4.Ana cümleinin yüklemine “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Endişe eyledi ki andan *ki* bunu öldürüp kana *girem*, bunun işine kim inana kim inanmaya [Mar: 53b/14-54a/1].

5.Ana cümleinin yüklemine “-dığı zaman, -ınca” anlamında zamanda bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: Servüne cânı su gibi şöyle revân ider/ *Kim* anı *göre* bağçede şimşâd şâd ola [KBD: 1084/2].

6.Ana cümleinin yüklemine “-dığı hâlde” anlamında zıtlık-karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Ki* gözi *göre* kurdı kıya kıynına [SN: 3267]

1.4.1.2. ...Ki/Kim...F.+{-DI}+şe

Yapı:

...*Ki* [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-DI} [Görülen Geçmiş Zaman Eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Harifini *kördi kim* cins irür yâr / Kiterdi perde rāzındın bolup zār [KHŞ: 683]

EAT: Felek *gördi ki* hāk üzre kodı pā / Didi yā leytenī küntü turābā [HN: 857].
‘Avrat *işitdi kim* ölmüş Yemlihâ / Agladı çok gözinüñ yaşın sıkı [MT: 2932]. Cān *ki* anı *duydı* niçe dek durur / Pes bu cāna çok şükür gerek-durur [Gar: 129]. Hemân

dem **ki işitdi** Kaytâs anı / eyitdi ki gel baña göstər kanı [SN: 3948]. Mûsâ gönüldi Tûr'a Hak'la münâcât kıla / **Gördi kim bir** su akar Mûsâ nazar eyledi [YED: 356/9].

TAT: Şol la'l-i lebün lezzeti **kim geldi** hayâle / Ben kâmuma irmezem eger irmeye kâma [KBD: 496/6]. Cəəlna **sabit oldu kim**, dodağın vəsfini söylər / Kim, oldu külli-şey'ün həyy dodağın eyni-abından [Nes cI: s.186].

KOT: Şu səfəhetləri **kim oldu 'iyân** / Kıldı iblîs-i la'îni hayrân [SOE: 1694]. **Gördi kim** şûmdur erbâb-ı hasəd Eyledi şâh anı merdûd-ı ebed [SOE: 2108]. Cənib-i kasra **ki şeyh itdi** nazar Kasr-ı kayserde görür bir duhter [ŞSM: 443]. Bu kez **işitdi kim** bend oldı Arslân / Yatağı şimdi şîrûñ oldı zindân [VA: 2268]. **Gördi kim** firdevse döndi gülsitân / Bülbül-i dil kıldı bu şi'ri nevâ [MihM: 83].

HoT: Gécə **ki yāru oldu**, oğrulā(r) yola düşdülen (*Gece yarısı olunca uğrular yola düştüler*)⁶⁸⁵ [TOH: 48].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Təvbe kıldım zīnhār ve zīnhār mēni qaytargıl **kim** iñen zulmatқа **tüştüm** [NF: 322/6-7].

EAT: **Ki geldi** buyruğı Şâh'ıñ yerine / Yarar düşmenler işidüp yirine [Işk: 926]. Saña 'özrümi çün kim 'arza kıldum / Aman vir baña **kim** suçumu **bildüm** [Işk: 3093].

TAT: Şəm'i-rüxün hərarəti yandırır, ey qəmər, bizi / Uşbu cəhətdən **oldu kim**, göylərə çıxdı dudumuz [Nes cI: s.80]. **Bildi kim**, xaki-rəh oldum ətəgin tutmaq üçün / Götürər, düşməyə qoymaz yerə əmda ətəgin [FuzE cI: s.252]. İkən xoş oldu **kim duymadı** anı / Görüb ol zalımı ürkmədi canı [DAH: s.107].

⁶⁸⁵ Çev. Tulu, 1992:145.

KOT: Ruhların vafında Bâkî bir gazel *nazm itdi kim* / Ehl-i diller kodılar adını mir'âtü's-safâ [Bak Gaz: 15/6]. Anı *bildi kim* dâma oldı esîr / Tutup katl iderler anı nâ-güzîr [CK: 1845]. Rûy-ı zülfin ister idüm rûz u şeb / Âhır irdüm ana *kim itdüm taleb* [Muhb: 162/1].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HoT: Ğarrı halanîñ iş o gezmağı *ki boldu*, ğayud(d)u évine (*yaşlı teyzenin işi ve gezmesi bittikten sonra evine döndü*)⁶⁸⁶ [GoIT: 16]. Gece *ki* yârudan *geçdi* o ây yuğara geldi (*Gece yarısını geçtikten sonra ay göründü*)⁶⁸⁷ [GoIT: 32].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Taķı bir kaç eyyâm *keçti kim* İmâm Şâfî'î rahmhi dünyâdın naķl kıldı [NF: 206/1].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim)⁶⁸⁸ işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ança *iştiler kim* esürdiler taķı ol [NF: 367/1].

1.4.1.3....Ki/Kim...F.+{-sUn}

Yapı:

...Ki [*bağlama edatı*]... Fiil Tabanı +{-sUn} [*Emir Eki*] + [*şahıs eki*]
unsurlarından oluşur.

⁶⁸⁶ Çev. Tulu, 1992: 142.

⁶⁸⁷ Çev. Tulu, 1992: 142.

⁶⁸⁸ Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareket gerçekleşinceye kadar sürer.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-ması için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Anıñ üçün alur **kim** bular maña hıdmat **kılsunlar** [NF: 98/7]. Yā Abā Hureyre, tünle évüñ müñüşinde namāz kılğıl **kim** évüñ **nūrluğ bolsun** [NF: 321/4-5].

EAT: Kalbüñe nefis eyle **kim olsun muñi** / Rûhuñ itsün menzil-i fer‘in refi‘ [MUM: 1376]. Saña bir nesne ögredeyim **ki** seni kılıç **kesmesün** [CİC: 70a/8-9].

HoT: Muniñ izindän gitti **ki alsın** sanduğı (*Sandığı almak için bunun peşinden gitti*) [İKBA: s.262/28].

1.4.1.4. ...Ki/Kim...F.+{-r/-mAz}+şe**Yapı:**

...Ki [bağlama edatı]... Fiil Tabanı +{-r/-mAz} [geniş zaman eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: **Görür kim**, xəsmi getmişdir qatından / Şoluqdəm atlayıb endi atından [DAH: s.67].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: ‘Akla **uymaz kim** işi ola eyü / Cism lezzetlerin eyler ârzû [MT: 3166]. Zemāne vurmamışdur buña sîle / Anı **bilür kim** içe sile sile [İşk: 2741].

TAT: Mən onunçün göz götürməm çeşmi-məstindən anın / Kim, *mükərrər andırır* ima ilə bimar söz [Köv: s.128].

2. Ana cümlenin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ol heveslerden *kim* içinde *kopar* / Tañrı yirine hevâsına tapar [MT: 3170].

TAT: Səri sevmən deyənlər kafər oldu / Yüzünü *kim sevər*, iman anındır [Hat: s.71].

1.4.2. Bad‘ez... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki

Farsça’nın etkisinin görüldüğü bölgelerde kullanılmaktadır.

1.4.2.1.Bad‘ez ... F.+[ze/ke]+şe

Yapı:

Bad‘ez [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + [Zaman veya kip eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur. Kaşkay ve Horasan Türkçelerinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tulu, 1989:86-87).

KaT: *Ba‘dez* bu dört gün yā bēş gün _ ki mu‘dū tām *olıyır* gédır o tarafın yanınā ha _ o diyir _ ki hoP verdım bed meselen yā bēş gün yā dört günnen daha gelen başlıh kesmeye [KaşT: 8/6-8].

HoT: *Bād az* birbir^rā *yāddilān* mās, bīlā turdīlā birbir^rā çolāştīlān (*Mest olup birbirlerinin üstüne yıkılınca, birbirlerine sarılmağa başladılar*)⁶⁸⁹ [KBE: 297].

⁶⁸⁹ Çev. Tulu, 2009b:187

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HoT: Bād az ki şām gätirdi şām sarf gldi, bir neçä kisä zär-pädişä vërdi Gara Melike (*Yemek yedikten sonra, padişah Kara Melike bir kaç kese altın verdi ve Kerem kızının nişanlısı oldu*)⁶⁹¹ [KBE: 84]. *Bād az ki ertti lāvāslärinü tikmeğda* muniñ anası, bir jāduya gätirdi dugmälärini, jādu etdi (*Götürdükten sonra, bunun annesi giysilerini dikmekte; elbisesinin düğmelerini bir büyüciye götürdü, büyü yaptırdı*)⁶⁹² [KBE: 334].

1.4.3. Vakta ki(m)/Vakti ki... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki

1.4.3.1. Vakta ki(m)/Vakti ki ... F.+ {-DI}+şe

Yapı:

Vakti ki [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-DI} [görülen geçmiş zaman eki]
+ [*şahıs eki*] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanır⁶⁹³.

EAT: Yūsuf ol vaqtin kim indi kuyuya / yalınıdı ol Yūsuf anda uya [ŞYZ: 1330]. Yūsufuñ ol *vaqtin ki öldi* anası / aldıydı gör ki yatı atası [ŞYZ: 1335]. *Vaqtî ki namāz kıldılar*, namazı kendüye ‘adet olandan ziyâde kıldı [GT: 25a/9]. *Vakti ki āzād oldı*, anuñ keffāreti dañı āzādlar keffāreti gibi durur [KG: 97a/13-14]. Ol *vaqtin ki geldi* Muḥammede bir gözsiz, ol gözsüzden yüz dönderdi Muḥammed [ACT: 115b/8-10].

⁶⁹¹ Çev. Tulu, 2009b: 178

⁶⁹² Çev. Tulu, 2009b:189

⁶⁹³ Türkiye Türkçesinde bazı örneklerde kullanımı görülmekle birlikte “*Vakta ki*” cümle başı bağlacının olduğu cümle nokta ile sona erdirilip diğer cümle başlamaktadır. Böyle olmasına rağmen iki ayrı cümle gibi gözüken bu gruplar aslında anlam itibarıyla birbirini tamamlar: *Vakta ki* gece mehtaba *çıktılar*. Seniha ile Faik Bey uzun müddet gözden kayboldular [KirK: s.73]. *Vakta ki*, geçen sene Ada’ya *gittiler*, Birçok dedikodular oldu, hiçbirine inanmadık [KirK: s.117].

KOT: Şah işitdi sözini *vaqtâ kim* / Oldı ikrâm-ı nedîme nâdim [SOE: 2101]. *Vaktâ ki duyuldu* kâr-ı fûrkat / Gönlinde kırıldı hâr-ı fûrkat [HÜA: 1079]. *Vaktâ ki ne gördi* Aşk-ı pür-şûr / Ol bâğa erişdi bir bölük hûr [HÜA: 1628]. *Vaktâ ki ma'lum oldu* ki bu ahlâkdan kışm olan hikmet ol mukassem olan hikmet degüldür, kışm-ı âherdür [AA: 47a/8-9]. *Vaktâ ki* Mısır'a dühûl ve mahall-i mezkûre varıp Şeyh Mübârek'i sual ve hânesi yanına gelip *dak eyledim*, bir câriye gelip kapıyı açtı ve beni alıp huzûr-ı Şeyh'e götürdü. [Muh: s.179].

HoT: “*Vahti* dîvârâ *yâtişdi*, dîvâr dedi ki” (Duvara *ulaşınca* duvar dedi ki) [İKBA: s.262/7]. ...*vahti* sanduğı *âşdı* gârdi dōlu dur dâştan (Sandığı *açınca* elmasları gördü) [İKBA: s.263/53]. Bō ortancı qızı *vaxti* sudan *güldi*, gerdi ki atası yigliyə (Ortanca kızı sudan *gelinece*, babasının ağladığını gördü)⁶⁹⁴ [HTFD: 2.11/35].

KaT: Innîk *vahti* Ki innîk men *gördüm* Ki şahsi bir kişi, agı ceng ediP. [KaşT: 1d/2-3]

2.Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HoT: Yaxşı *vaxti* buları *doldı'rdi*, âta miniyä-o gäliyə şâ'rä (Bunları güzelce *doldurduktan sonra*, ata biniyor ve şehre geliyor)⁶⁹⁵ [HTFD: 2.2/79]. *Vaxti* ölardan *geşdi*, gitdi, bir çeşməyə yetişdi (Oralardan *geçtikten sonra*, gitti, bir çeşmeye ulaştı) [HTFD: 2.11/115]. *Vaxti ki* şamımı *yedim*, cāyimä gerdim, yatdım (Akşam *yemeğimi yedikten sonra*, yatağıma /yerime/girdim, yattım)⁶⁹⁶ [HTFD: 2.20/5]. *Vaxti* yeñidän neçä kälimä *dedi*, durnala dişdi aşğa ([Kerem] *yeniden birkaç şiir okuduktan sonra*, turnalar aşağı indi)⁶⁹⁷ [KBE: 331].

⁶⁹⁴ Çev. Tulu, 2009a:83.

⁶⁹⁵ Çev. Tulu, 2009a:43.

⁶⁹⁶ Çev. Tulu, 2009a:155.

⁶⁹⁷ Çev. Tulu, 2009b:189.

1.4.3.2.Vakta ki(m)/Vakti ki ... F.+ {-Ar}+şe

Yapı:

Vakti ki [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-Ar} [geniş zaman eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanır.

KaT: Be‘den gelir rıza şah gelir *vaht-ı* _ *ki geler* bura bu atları görer ō bu goşunu görer, o bu leşkeri görer diyer ey dedem vāy [KaşT: 5-a/109-111]. Hulasa gelir _ *o vahTı* _ *ki getirer* burā padişah huzurunā [KaşT: 5-b/229].

1.4.3.3.Vakta ki(m)/Vakti ki ... F.+ {-Ir}+şe

Yapı:

Vakti ki [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-Ir} [şimdiki zaman eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında (zamandaşlık) zaman bildirme işleviyle bağlanır.

KaT: *Vaht ki* men *danişirdīm* fēkr etmirlerdi [KaşT: 6a/22].

1.4.3.4.Vakta ki(m)/Vakti ki ... F.+{-A}+şe

Yapı:

Vakti ki [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-A} [istek kipi] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında (zamandaşlık) zaman bildirme işleviyle bağlanır.

EAT: *Vaktā ki mübtelā olavuz* anı ri‘ayet kılavuz [MÜR: N110b/12-13]. *Vakti kim* andan *tenezzül ideler* / Zühd ü takvâdan yañaya gideler [MUM: 4591]. *Vaқта kim* size kâşid *gönderem*, gelüp irişesiz [DN: 103a/5-6].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HoT: *Vaxtî* bö yöxidan *töriyâ*, diyâ ki xo, sän nâcırkinâ bö gırx sanını bir âlinnân âzdiñ (*Nazar uykudan kalktıktan sonra, (devler) diyor ki: “Pekiyi, sen bu kırkını bir elinle nasıl ezdin?”*)⁶⁹⁷ [HTFD: 2.2/28]. Bâd hasaniñ añaşi *vaxtî* hâmmemnân *çixiyâ*, eşşâyâ mîniyâ-o gidiyâ evlârinâ (*Sonra, Hasan’ın annesi, hamamdan çıktıktan sonra, eşeğe biner ve evlerine gider*)⁶⁹⁸ [HTFD: 2.3/76]. *Vaxti ki* sūvi *içiyâ*, añaştari âlinnân çixartiyâ, taşliyâ bö sūviñ içinâ (*Suyu içtikten sonra, elinden yüzüğü çıkarır, bu suyun içine atar*)⁶⁹⁹ [HTFD: 2.11/134]. *Vaxtî* ki *bağliyâ*, muni şimorg kitâriyâ ertiyâ yıxarı (*Bağladıktan sonra, onu Anka kuşu alıp yukarı kaldırıyor*)⁷⁰⁰ [HTFD: 2.19/13].

1.4.3.5.Vakta ki(m)/Vakti ki ... F.+ {-sA/-dıysa}+şe

Yapı:

Vakti ki [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-sA} [şart eki]+ [şahıs eki]
unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanır.

EAT: *Vaqtā ki döni virse* bir meydān mîqdārı yirü deste çöpi çevürür [DN: 130b/1-3].

⁶⁹⁷ Çev. Tulu, 2009a:41.

⁶⁹⁸ Çev. Tulu, 2009a:50.

⁶⁹⁹ Çev. Tulu, 2009a:86.

⁷⁰⁰ Çev. Tulu, 2009a:149.

2. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanır.

KOT: *Vaḡtā* bu da‘vī maṭlab-ı ‘ālī ve īrād itdükleri delīl za‘īf ü vāhī *oldıysa*, muḥakkıḡler aña iltifāt itmediler [AA: 41b/17-19].

1.4.4. (K)açan (kim)... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki

Eski Türkçe döneminden itibaren gördüğümüz “(K)açan (kim)”⁷⁰¹ cümle başı edatı (Hacıeminoğlu, 2003: 97), kendinden sonra gelen; genellikle zaman veya kip bildiren ekle/eklerle kullanılmasıyla zarf-fiillik yapılar oluşur (Gülsevin, 2007b:128). Oğuz grubu lehçelerinin tarihî dönemlerinde sıklıkla kullanılmıştır.

Gagavuz Türkçesinde “Kaçan” cümle başı edatına mukabil “Açan” kullanılır. Özkan (1996:183-184), Gagavuz Türkçesinde görülen “Açan” bağlama edatının “Kaçan” ile ilgili olduğunu ve “Açan < Kaçan < Kayu+çağ+ın” gibi seyir izlediğini belirtir. “Kaçan” sözcüğünün Gagavuz Türkçesindeki seyri ile ilgili olarak şu noktaya da temas etmeliyiz. Sözcük Eski Anadolu Türkçesinde doğrudan “Kaçan” şekliyle karşımıza çıkar.⁷⁰² Bugün ise başta çağdaş Oğuzcanın bir kolu olan Azeri Türkçesinde ve Kuzey Anadolu ağızlarında kullanılan bu sözcük “Haçan” olarak görülmektedir. Bu sahalarda bazı tonsuz “k” ünsüzlerinin, sızıcılaşarak “h,h” ünsüzüne döndüğü (haçan) görülür. Bu açıdan bakıldığında bizce Gagavuz Türkçesindeki “Açan” sözcüğü doğrudan “Kaçan” sözcüğü ile değil de “Haçan”la ilgili olmalıdır.⁷⁰³ Çünkü Gagavuz Türkçesin ve Rumeli ağızlarında “h” ünsüz düşmesi karakteristiktir. Neticede diyebiliriz ki Gagavuz Türkçesindeki “Açan” cümle başı edatı doğrudan “k” ünsüzünün düşmesiyle değil, sonradan yani Batı Türkçesindeki gelişmelere paralel olarak önce tonlu “h” sesine ve oradan da

⁷⁰¹ Kaçan (kim) edatının kullanımı için bk. Hacıeminoğlu,1992:163-165.

⁷⁰² Eski Anadolu Türkçesindeki bazı metinlerde “k>h” ünsüz değişimiyle çokça rastlanmaktadır.

⁷⁰³ Aynı zamanda Gagavuz Türkçesindeki bazı örneklerde “kaçan” sözcüğünün de kullanıldığı görülür.

Gagavuz Türkçesinde karakteristik olan “h” düşmesi neticesinde “Açan” şekline geçmiştir:⁷⁰⁴ (Açan < Haçan⁷⁰⁵ < Kaçan < Kayu +çağ+ın).

1.4.4.1.(K)açan (kim)... F.+{-DI}+şe

Yapı:

Harezm, Eski Anadolu Türkçesi, Klasik Osmanlı Türkçesi, Tarihî Azeri Türkçesi, Tarihî Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde görülür. (K)açan (kim) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-DI} [Görülen Geçmiş Zaman Eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-dığında, -dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 129).

HT: Kaçan kim altı yaşka **yitti** ol şāh / Kamuğ yönlerini añlap boldı āgāh [KHŞ: 286]. İştittim kim ol oğlan irken öñdin / **Kaçan kim aldı** şirīnni şāh-ı çin [KHŞ: 4370]. **Kaçan kim** peygamber ‘as Mekkeke **kirdi** tavāf kılmak üçün, Cebre’il nāzil boldı taķı aydı [NF: 47/1-2]. **Kaçan kim** İbnü Mülcem ‘al evke **kirdi** taķı bu ħatunnı ārāsta kōrdi, ‘ışķı taķı ziyāda boldı [NF: 151/16-17]. **Kaçan kim** Ādam peygāmbar uyķusıdın **oyğandı**, baķar ħatında bir şāhib-cemāl ħatun olturup turur [NF: 279/13-14].

⁷⁰⁴ Ayrıca Gagavuz Türkçesindeki bazı kullanımlar bize Gagavuz Türkleri tarihi ile ilgili bazı temel noktalara da açıklık getiriyor. Şöyle ki dikkat edilirse Gagavuz Türkçesindeki eklerin ve kelimelerin doğrudan Eski Anadolu Türkçesiyle ilgili olduğu görülür. Oğuzların Anadolu’ya gelişi ve yerleşmesine müteakiben oluşturdukları -bundan önce de Oğuzların kullandığı bir konuşma dili muhakkak vardı ki bunları Eski Türkçeden beri değişik noktalarda görebiliyoruz- dil bu topraklarda yazı dili hâline gelmiştir. Oğuz Türklerine özgü olan bu yazı dilinde sadece bu coğrafyada kullanılmış yapılar veya kelimeler vardır. Bunlardan başta Eski Anadolu Türkçesi ve Anadolu ağızlarında görülen, Gagavuz Türkçesinde fonetik varyantlarıyla yaşayan {EAT:-diginleyin (>GT:DI(y)nEn)}, {EAT:-mAkdAn soñra (>GT:mAkdAn sora)}, {EAT:-mAkdAn ilerü/ileri (>GT:mAkdAn ileri)} zarf-fiil ekleri ve “kaçan” sözcüğü sözcüğünü-başka ayırdedici unsurların olması muhtemeldir-verebiliriz. Bu noktadan yaklaşıldığında yani dil verileri üzerinden gidersek Gagavuz Türklerinin doğrudan Anadolu Türklüğüyle ilgili olduğu görülür.

⁷⁰⁵ Nitekim “Haçan” şekli Gagavuz Türkçesinde de kullanılmaktadır (Baskakov, 1991:111).

EAT: *Kaçan kim* ben beni *bildüm* yakîn bil kim Hakk'ı buldum / Korkum anı bulıncaydı şimdi korkudan kurtuldum [YED: 176/1]. *Kaçan kim* ol dilber benüm gözlerüme tutaş *oldı* / Gönlüm cânım virdüm ana 'ışkı bana yoldaş *oldı* [YED: 354/1]. Mu'înî itmeseñ âhı eger 'Abdurrâhim-ile / *Kaçan giderdi* kalbübünden müvesvis nefis vesvâsı [MUM:1779]. *Kaçan kim* hüsni *düzdi* cihânı şaldı gavgâya / *Kaçan* kim zülfini *çözdi* gönüller düşdi sevdâya [MN: 30/1]. *Kaçanki* devesi resûlu'llâha yakın *gelürdi* şahâbe devesin ururlardı [MŞ:70a/4].

KOT: *Kaçan kim* bu vech-ile pend *itdi* Rây / Kabûl itdi merdân-ı sencîde-rây [CK: 1699]. *Kaçan kim* zuhûr *itdi* vakt-i sabâh / Şeb-i tîreden buldı 'âlem felâh [CK: 2307]. *Kaçan sürdi* yüzün dergâha mazlûm / Kim itdi Hakk te'âlâ anı mahrûm [VA: 910]. Her *kaçan kim* ilişirdi dem-i 'asr / Fâzıl-ı 'âlim olurdı cem-i 'akr [SOE: 3152]. *kaçan kim* ben de bu dünyâya *geldüm* / koyup a'lâyı bu ednâya geldüm [İN: 4769].

TAT: *Qaçan kim* ol zəxmli *oldı*, *qaçdı* / Neçə dağlar, neçə səhrələr aşdı [DAH: s.37]. *Qaçan kim* ol döşək vaxtı *olurdu* / Donanırdı ol işə qız gəlirdi [DAH: s.56]. Hərâmi ol bağı *qaçan ki gördi* / Enib atdan gəlib içəri girdi [DAH: s.93]. Arslanlardan yana yüz tutdu getdi / *Qaçan kim* anların qatına yetdi [DAH: s.99]. Hezâr hacle bin umre ömürünə yazıla / *Kaçan ki* hâcî-i ışk ile bir *safâ kıldun* [KBD: 1172/3]

TTT: Ey yarānlar merd yigitdin merd törer / *Kaçan turdı* nā-merd oğlu merd *oldı* [MAD:152/19-20].

GT: *Açan* sa içeri *girdi* primpretor, onun büyüklü üzündə kasavet hem fikir göründülər boş hem falş [SeçY: s.188]. *Açan geldim* küüyä, beni koydular, nestä, klupta işləmää [SeçY: s.229]. *Açan* o *geldi* Kişnafa, havezlendi bilsin, nesoy halklar, nesoy insannar yaşêêrlar [GAG: s.77] Mani, *açan* ona *etişti* bu lafların maanası, bitirdi aalamasını da sildi yaşlarını [OKiy: s.21]. *Açan* da *geldi*, düştü taa bir seremceyâ [DAO: s.51].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Kaçan ze’n-nün zindāndan *çıkdı*, pes gider-iken düşdi, alnı yarıldı, çok kan akdı [TezE: 146b/11-13].

TAT: Qaçan kim dadını aldı Gülendam / Gülefrux şaha geldi ol dilaram [DAH: s.107].

GT: Açan Balık Bey *öldü*, onu erinä Gagauz padişahlın tronunu kabul etti Dobrotiç (1354) [GAG: s.69]. *Açan* tement tozu *daaldı* insannar gördüler [CanY: s.170]. *Açan etiştik* düz erä / Vitali Botnaruk durguttu maişnayı [PubY: s.46].

1.4.4.2. Açan (kim)... F.+{-mXş}+şe

Yapı:

Açan (kim) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-mUş} [Anlatılan Geçmiş Zaman Eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur. Gagavuz Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-dığında, -dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Açan çocuk *görmüş* yılanı, o osaat çırmış saadıçları da üüretmiş, ne yapsınнар [DAO: s.57]. *Açan* Pepeleşka çil beygirdä *gelmiş*, hepsi atlılar sade bir ondan göz almazmışlar [Mas: s.22].

1.4.4.3.(K)açan (kim)... F.+{-(X)r}+şe

Yapı:

Harezmi, Eski Anadolu Türkçesi, Klasik Osmanlı Türkçesi, Tarihî Azeri Türkçesi gibi tarihî dönemlerde ve çağdaş Oğuz lehçesi içinde de Gagavuz Türkçesinde kullanımı görülür. *(K)açan (kim) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-(X)r} [Geniş Zaman Eki] + [şahıs eki]* unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-*ınca*, -*dığı zaman*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: *Kaçan kim* mürîd şeyh katinga *kilür* / kadem kılsa sol yan yañaq ni kıılır [MM: 1161/1162].

EAT: *Kaçan* virmek *diler* bir müflise genc / En öñdin çekdürür yüz zahmet ü renc [ŞHŞ: 1852]. *Kaçan kim* bâdeden ser-mest *olurlar* / Şeh ile buseye hem-dest olurlar [ŞHŞ: 3172]. *Kaçan kim* bu *olur meşhür-ı âfâk* / Olısardur temâşâgâhı ‘uşşak [CH: 5335].

KOT: Sûz-ı ‘aşkuñla *kaçan kim* dilden âh u zâr olur / Âh dûd u dûd ebr ü ebr âteş-bâr olur [Bak Gaz: 114/1]. *Kaçan kim* nâz ile refât iderler serv-kâmetler / Kopar ‘âşıklarun başına ol demde kıyâmetler [Bak Gaz: 166/1]. Kulına *kaçan* lutf u ihsân *ider* / Virüp hutbe vü sikke sultân ider [CK: 195]. *Kaçan* fâriğ *olur* bu mâ-cerâdan / Varuram hıdmetine bir aradan [İN: 1539]. Bezm-i hüsninde *kaçan* zülfi *gelür* ‘arızına Meclise ziynet içün sünbül ü reyhân getürür [Muhb: 862/3].

TAT: *Qaçan ki*, sünbülü-zülfün niqabı aya *düşer* / Qəmər səhaba girər, afıtaba sayə düşər [Nes cI: s.289]. Ayru geçen ömürümi hîçe sayar gönül / *Kaçan ki* assıyile zıyânın *hisâb ider* [KBD:1055/2]. Yüzün hayâli nigârâ *kaçan ki* göze *düşer* / Demin demine komaz gönül oda köze düşer [KBD: 1268/1]. Qamu şahmat olur şaha fərəs filiylə fərzin sür / *Qaçan kim* baydaqı-xalın rüxün nətində *şah eylər* [Hab: s.60]. Gülzāra o gül-çehre *kaçan kim güzər eyler* / hacletle kamu gülleri efgende-ser eyler [HD:78/1].

GT: Boba Zahariy *açan geler* prihoda, ilkin açêr şkola [GAG: s.10]. *Açan* Besarabiyaya *geler* sovet kuvedi, o bulunarmış Romıniyada [GAG: s.26]. *Açan* tepägöz *gider* daaya, çocuk genâ geler kıza sa üüredər onu [DAO: s.18]. *Açan* türkü sesi *işiderim* / Sanerım o meydan baarer [GBY: s.4]. Bân *açan söleerim* bir sert laf, bana prost geler [SeçY: s.261].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TTT: Cān bir kuşdur dünyā dāne felek dām / **Ğağan** mundın **ğurtulur** sen kaçar sen [MAD: 166/23-24].

1.4.4.4. (K)ağan (kim)... F.+{-(ê)r}+şe

Yapı:

(K)ağan (kim) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-(ê)r} [Şimdiki Zaman Eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur. Gagavuz Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: **Ağan** gagauzun evindā birkimsey aar **hasta olêr**, hastayı kurtarmaa deyni, Allaha vererlār hayırlık kurbanı [GAG: s.147]. **Ağan** adam **yatêr** dinnenmāā maymun piner kesik aaca da isteer onu kesmāā [OKiy: s.35]. **Ağan uyanêr** da bakêr, koyunnar yk olmuşlar o erdān [DAO: s.5]. **Ağan** beni sıklet **alêr** / Olêr gözlār o saat yalpak [ZamE: s.27]. **Ağan açêrlar** al güllār / Binin arasından seni seçeyim [ZamE: s.34].

1.4.4.5.(K)ağan (kim)... F.+{-DX}+şe er-+{-se}

Yapı:

Sadece Karahanlı ve Harezmi sahalarında kullanılmıştır. Sonraki devirlerde kullanımı görülmemektedir. (K)ağan (kim) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-DX} [görülen geçmiş zaman eki] + [şahıs eki] ile {er-} [cevheri fiil] + {-sA} [şart eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 129).

KT: *Kaçan bérđi erse* ol ikike eđgü ‘ayāl, kıldılar añar ülüş ortak, anıñ içinde bérđi ikegü, uluğ Tañrı andın ortak qatarlar [KSKT: 28/59a1-59b1]. *Kaçan* kim *kemiştirler erse* cādülükkıldılar boğun közleriñe, qorqıttılar olarnı keldürdiler uluğ cādülüqñı [SKT. 28/7b1-8a1]. *Kaçan yandı erse* Mūsā boğnıqa övkelig bolup kağguluğ aydı [KSKT: 28/27a3-27b1].

HT: *Kaçan* idı ‘azze ve celle Ādemni yaratmaq *tiledi erse* Cebrā’ilge hitāb keldi [RKE: 5v/13-14]. *Kaçan* Ādem havvāğa *oğradı erse* Cebrā’il ‘aleyhi’s-selām aydı [RKE: 7v/19]. *Kaçan kim* Bilāl bāng-i namāz *okıdı erse*, Peyğambar ‘as imāmatlıq kıldı, cümle şahābalar iktidā kıldılar [NF: 40/3-4]. *Kaçan kim* Abū Sufyān Peyğambar ‘as olturğan yerde olturayın *tédi erse*, Umm-i ḥabībe men‘ kıldı [NF: 47/12-13]. *Kaçan* taş birle tartıp *sındı irse* gevher / İrin tiş birle tartıp kıldı köp ser [KHŞ: 142].

1.4.4.6.(K)açan (kim)... F.+{-(y)A}+şe

Yapı:

Eski Anadolu Türkçesi, Klasik Osmanlı Türkçesi, Tarihî Azeri Türkçesi gibi tarihî dönemlerde ve çağdaş Oğuz lehçesi içinde de Gagavuz Türkçesinde kullanımı bulunur. *(K)açan (kim) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-A} [istek eki] + [şahıs eki]* unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 129).

EAT:*Kaçan kim* ölüp gözlerüm *yumıla* / Gerek Çin’e var gerek ayruq ile [SN: 709]. *Kaçan kim* göz gönülden toru *baka* / İşitmez kulaguna Hakk’ı çaka [RN:547]. *Kaçan kim* meyl-i istiḥmām *ide* şah / Müşerref eyler naı gāh u bī-gāh [HN: 186]. *Kaçan ki* yatsu *irişe* Muḥālifek çalalar / Bu perdeden işidenler ğıdā-yı rūḥ alalar

[MUN: 6309]. *Kaçan kim* ol ‘alâmet *belüre*, benüm hırkamı şunuñ katına ilte ki sâkin ola [TezE: 301b/2-3].

KOT: *Kaçan kim* ekâbire *karuşalar*, taḥkîk enbiyâya ḥâ’in olmuşlardır [Meh: 25a/1]. *Kaçan* bir ehl-i ‘ilmi *göresiz* ki dünyâya gâyet rağbeti var ola ve ehline mülâzimet üzre ola [Meh: 24a/14-24b/1]. Şu’le-i tîg-i cihân-tâbuñ *kaçan kim berk ide* / ‘Âlemi bir lahzâda bârân-ı eşküm gark ide [Bak Gaz: 461/1]. Derdüñden öldüğüm bilesin ey ṭabîb-i cân / ‘Âşıklar arasında *kaçan kim fiğan ola* [Beh Gaz: 28/3]. Ümîdün ṭut ki ḥayrûñ ola ağır / *Kaçankim kurla* maḥşerde mîzân [Muhb: 6/4].

TAT: Deryâ-yı mahabbetde *kaçan ki kopa* emvâc / Sehl ola eger ol arada gark ola efvâc [KBD:1090/1]. *Kaçan ki göre* gözüm yüzünde hat ay ile / Giceyile gündüze benzedede hatâyile [KBD: 1246/1]. Bîçâre gönül ışkı güzîn itdi ne çâre / Sevdâsına tolaşdı *kaçan gele* karâra [KBD:1136/1].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama (bitim) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Halka mâl üleşdüren kişi henûz / Korkudadur *kim kaçan iş ola uz* [MT: 3607].

1.4.4.7.(K)açan (kim)... F.+{-sA(r)}+şe

Yapı:

Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Klasik Osmanlı Türkçesi, Tarihî Azeri ve Türkmen Türkçesinde ve çağdaş Oğuz lehçesi içinde de Gagavuz Türkçesinde görülür. *(K)açan (kim) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-sa(r)} [şart eki] + [şahıs eki]* unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-dığında, -dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 129).

EUT: *Kaçan* ol tengri tengrisi burkanıg **körgeli bolsarlar** ötrü olar ikileyü takı tişi ajunıta kedilmegeyler (*O tanrı tanrısı Budayı görebildiklerinde daha sonra onlar ikinci bir kez dişi varlığına bürünmeyeceklerdir*)⁷⁰⁷ [AY: 191/1-5]. **Kaçan** burxan kutın **bulsar** siz meni titmäç (*Buddha'nın sonsuz mutluluğunu bulduğunuz zaman, beni terk etmeyin, kurtarın!*) [İKPÖ. 51/5-7].

KT: Tilek birle mañda yırak yir yakın / **Kaçan körse** yüzün bulur can ilek [KB: D3325]. **Kaçan** tañıyye **bérilse** siz bir tañıyye cevāb yanduruñ körklüg andın [KSKT: 26/52b 1-3]. **Kaçan kelse** olarkā edğülük aydılar: bizke bu [KSKT: 28/13b3-14a1]. **Kaçan oğınsa** kūr'ān kulaq tutuñlar añar hem tek turuñlar, bolğa kim yarlıkanga sizler [KSKT: 28/62b1-63a1]. **Kaçan körse** anı türk / Boğun angar aydaçı [DLT cI: s.352].

HT: **Kaçan** anı tutğalı kişi **ıdşa** kaçıp bulutğa ağar erdi [RKE: 139v/17-18]. **Kaçan** Süleymān köşkge ağar **bolsa** yıpar, 'anber saçar erdiler [RKE: 141r/1-2]. **Kaçan** hareket **kılsa** telim halāyık anı āzārlayur erdiler [RKE: 171v/2-3]. Zāhirde müsülmān tirig-de kişi / Açılğay saña sin **kaçan ölse sen** [MM: 251-252]. Naşihat kör kim ol hindü ni aytur / **Kaçan kim** genc **tapsañ** yi ve yitür [KHS: 925].

EAT: **Kaçan** tekbir idüp **tursam** namāza / Göñül başlar nigārına niyāza [HN: 67]. Ol idrāküñ belāsıdur ki yārā / **Kaçan** göz **görse** bir dildār-ı ra'na [HN: 1339]. **Kaçan** hıyārı bıçağıla **kesseñ** hastalık artar [MG: 119a/14]. **Kaçan** şimāl yel **esse** gıdayı çok yiyeler hareket az ideler [HS: 24b/1]. **Kaçan** üç rek'at namāza nezr **eylese**, iki rek'at lāzım olur Züfer kavlında [NHT. 23a/15-16].

KOT: **Kaçan ki görmese** ol hüsni-i 'ālem-ārāyı / Sirişk ü āha Behiştī cihānı aradur [Beh Gaz: 104/5]. **Kaçan** hammāma **girseñ** gayrı yerden gam yimez 'āşık / Hemān 'ālemde ey nāzük-bedeb dellākden kórkar [Beh Gaz: 177/2]. **Kaçan görse** bezm içre cem'ıyyeti / şanurdı anı şûfler şöhet [CK: 1098]. **Kaçan alsa** ele tır ü kemānı /

⁷⁰⁷ Çev. Ölmez, 1991:72.

Uşanurdu felek tîri kemânı [VA:857]. **Kaçan** sultân-ı ‘ışk *gelse* sipâh-ı ‘aklı tağıdur / Anuñçün şâh-ı ‘ışk ile ezelden ‘aql yağıdur [Muhb: 733/1].

TAT: **Kaçan** kazan ivin *yağmalatsa* halalınıñ elin alur taşra çıkar-idi, andan yağma iderler-idi [DK: D291/12-13]. Al aygır **kaçan**-kim yağı koñusın *alsa* ayağın yire döger-idi [DK: D246/10-11].

TTT: Ya’nî **kaçan** *işidilse* ün andın lienni ol ellerinde turur şu almakğa vü içürmege [STFK: 120b/7].

1.4.5. Ne zaman (ki)... F.+(kip veya zaman eki)+şahıs eki

“*Ne zaman*” soru zarfı, cümle içindeki çekimli bir fiil ile birlikte zarf-fiillikler oluşturmaktadır.

1.4.5.1. Ne zaman/vakit... F.+{-sA}+şe

Yapı:

Ne zaman [bağlama edatı]... Fiil Tabanı +{-sA} [şart eki]+[şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemdeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda vakit vakit (vakitlenme) gerçekleşir. “*DXkçA, her...-dığında*” anlamı verir.

Tüt: Dernekten *ne zaman arasalar*, bir yardım isteseler, iki eli kanda olsa koşup gidiyordu. [AdA:165]. *Ne zaman* sessizliğe *gömülse* ortalık, çıkıveriyor içimdeki çatlak sesler birer birer. [SiyS: s.44]. *Ne zaman* Atatürk’ü *ansa*, ağlardı. [ÖYat: s.121]. *Ne zaman* sırtına frak *giyse*, başındaki festen utanır [DSE: s.331]. O gecedен bugüne, *ne vakit öpüşseler*, altı ıslanıyor. [DSE: s.296].

1.4.5.2. Ne zaman... F.+{-dXysA}+şe

Yapı:

Ne zaman [bağlama edatı]... Fiil Tabanı +{-dXysA} +[şahıs eki]
unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda vakit vakit (vakitlenme) gerçekleşir. “DXkçA, her...-dığında” anlamı verir.

TüT: O beni aramadı, ben de onu *ne zaman aradıysam* bulamadığım için, döndüğümde bir kez daha aramaya zahmet etmedim.

1.4.5.3. Ne zaman... F.+{-ıyor}+şe

Yapı:

Ne zaman [bağlama edatı]... Fiil Tabanı +{-ıyor} [şimdiki zaman eki] +[şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: *Ne zaman ki* körkütük âşık oluyorum, nasıl olduğunu dahi anlamadan, beynin beden üzerindeki hâkimiyetine bir isyan başlıyor içimde. [SiyS: s.181]

1.4.5.4. Ne zaman... F.+{-Xr}+şe

Yapı:

Ne zaman [bağlama edatı]... Fiil Tabanı +{-Xr} [geniş zaman eki] +[şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Ama *ne zaman ki* her vilâyetimizde bir orkestramız *olur*, işte o zaman Batı uygarlığına erişiriz [ÖYat: s.120].

1.4.6. Kayu ödün... F.+(kip eki)+şahıs eki

“*Kayu ödün*” soru zarfı, cümle içindeki çekimli bir fiil ile birlikte zarf-fiillikler oluşturmaktadır.

1.4.6.1. Kayu ödün... F.+sAr+şe

Yapı:

Tek örneği Eski Uygur Türkçesinde görülür. “*Kayu ödün*” soru zarfı ile {-sAr} şart ekini almış çekimli fiil, zaman zarfı oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı zaman, -dığında, -ınca,” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: *Kayu ödün* maytrı burkan yırtınçüde *belgürser* teñri yirintin qodı inip sumani inal birle tuşup altun öñlüg altun kırtışlıg arħant bolurlar (*Ne zaman Maytrı burkan dünyada zuhûr ettiğinde, tanrılar yerinden aşağıya inip İnal Sumana ile buluşarak altın renkli, altın yüzlü velî olurlar*) [MS: 51/13-18].

1.4.7. Abañ... F.+ (kip veya zaman eki)+şahıs eki

Bu bağlama edatı sadece Divanü Lügati't-Türk'te bulunmaktadır. Şart bildirme işleviyle kullanılır.

1.4.7.1. Abañ... F.+sA+şe

Yapı:

Abañ [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* +{-sA}+[şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: *Abañ* sen *barsa* sen [DLT cI: s.144]. *Abañ kolsam* udu barıp / Tutar erdim süsin tarıp [DLT cI: s.399]. Kelse *abañ* terkenim / Etilgemet türkünim [DLT cI: s.442].

1.4.8. Kalı... F.+ (kip veya zaman eki)+şahıs eki

Bağlama edatı olarak kullanılan “*kalı*” (Hacıeminoğlu, 1992: 165) edatı şart eki almış diğer bir fiille birlikte kullanılır. Bu kullanım fiili zarflaştırır. Bağlama edatı işlevi Karahanlı döneminden itibaren görülmektedir. *Kalı* edatı da *kal-* fiiline getirilen {-ı} zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur (Hacıeminoğlu, 1992: 165).

1.4.8.1. Kalı... F.+{-sA}+şe

Yapı:

Örnekleri Karahanlı Türkçesinde görülür. *Kalı* [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* +{-sA} [şart eki]+[şahıs eki] unsurlarından oluşur. Farklı işlevlerde zarf-fiiller yapar.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Bu dünya kaçar kim eğerse anı / *Ƙalı kaçsa* andın eğerür sini [KB: D3538]. Uķuşlı biligli idi eđgü neñ / *Ƙalı bulsa* işlet uçup kökke teñ [KB: D215]. Tiliñ bekte tutğıl tişiñ sınmasun / *Ƙalı çıķsa* bektin tişiñni sıyur [AT: 131-132]. Aya dost biliglig izin izlegil / *Ƙalı sözleseñ* söz bilip sözlegil [AH: 225-226]. Kışka itin *kelse kalı* kutlug yāy / Tün kün keçe alknur öğlek bile āy [DLT cI: s.82].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığında, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Kişi kirmedük ilke *kirse kalı* / Kelin teg bolur er ağın teg tili [KB: D494].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Yağız yir çatındaki altun taş ol / *Kalı çıkısa* begler başında tuş ol [KB: D213].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: *Kalı mundağ erse* yorık utru ur / Yorık utru urşa kişig yoklatur [KB: D175].

1.4.8.2. Kalı...F.+{-DI}+şe er-+{-se}

Yapı:

Kalı [bağlamaı edatı]... *Fiil Tabanı* + {-DI} [görülen geçmiş zaman eki] + [şahıs eki] ile *er-* [cevherî fiil] + {-sA} şart eki unsurlarından oluşur. Karahanlı Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Bu begler ot ol otka barma yağuk / *Kalı bardıñ erse* küyürmek anuk [KB: D653]. *Kalı içtiñ erse* esürgü süçig / Köñül sırrı açtı çıkardı içig [KB: D2658]. Köñül sırrı berk tut sen ayma tilin / *Kalı aydıñ erse* ökünçi yılın [KB: D2691]. *Kalı bilmediñ erse* öğren bilig / Tapuğlarğa ötrü tegürgil elig [KB: D3221].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Ya taz‘if ya tanşif özün yetrü bil / *Kalı bildiñ erse* ‘aded cezri kıl [KB: D4380].

1.4.8.3. Kalı...F.+{-r/-mAz}+şe er-+{-se}

Yapı:

Kalı [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-Xr/-mAz} geniş zaman eki + şahıs eki ile er- [cevherî fiil] + {-sA} [şart eki] unsurlarından oluşur. Karahanlı Türkçesi eserlerinden olan “Kutadgu Bilig”te görülür.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

*KT: **Ƙalı birmez erse** yetilse ecel / bitilmiş bolur bu ecelke ezel [KB: D1232]. Ƙalı can sızurğu avınsa begi / **Ƙalı yetlür erse** bu Ƙalnuñ ögi [KB: D1919]. Kiçig Ƙur yigitler bolur keç yiti / **Ƙalı** yüz *evürse* uğıtur otı [KB: D2373]. **Ƙalı öğrenür erse** emdi özüñ / Tilin tıldama emdi kesgil sözüñ [KB: D4030].*

1.4.9. Eger... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki

Farsça bir bağlama edatı olarak kullanılan “*eger*” (Hacıeminoğlu, 2003: 96), temelde zarf-fiil veya zaman eki alan fiil/fiillerle beraber kullanıldığında bu fiilleri farklı işlevler belirten zarf-fiillere dönüştürür (Gülsevin, 2007b: 132). Ayrıca Karahan (1999:61) bu tür yan cümlelerin zarf yaptığını ve şart, sebep, benzetme işlevleriyle ana cümleinin yüklemine bağlandığını ifade eder.

1.4.9.1. Eger... F.+{-DX}+şe

Yapı:

Eger [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-DX} [görülen geçmiş zaman eki] [şahıs eki] unsurlarından müteşekkildir. Tarihî Azeri Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

*EAT: **Eğer** ol acı **yazdı** tatlu yaz sen / Ƙış ise ma‘nisi ol tāze yaz sen [İşk:3145].*

TAT: *Eger* sen la'l **kıldun** leblerüni / Hele ben yüzümi kıldum zerîne [KBD: 634/5].
Dil zenahdâna **eger düşdi** te'essüf kılma / Dutalum yûsuf idi hak ana zindân yazmış
[KBD: 675/5].

HoT: *Ägär* sâni **istâdi**, işğali yoxdi, mâniñ sezim yoxdî (*Eğer seni isterse, sorun yok, benim (buna) sözüm yok*)⁷⁰⁷ [HTFD: 2.11/17]. *Ägär* bö şartı **başardıñ**, qızım sâniñki olıyâ (*Eğer bu şartı yerine getirirsen, kızım senin olur*)⁷⁰⁸ [HTFD: 2.14/33]. *Ägär* ağıñ istinâ **siçirübildiñ**, sâni gâtiriyyâ yıxarıyâ (*Eğer akın üstüne sıçrayabilirsen, seni yukarı çıkarır*)⁷⁰⁹ [HTFD: 2.16/75].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı hâlde” karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: *Eger* bu taşvîri **görmediñ**, niçün niçün taşvîr itdiñ [MSN: 16a/12-13].

1.4.9.2. Eger... F.+{-DX}+şe e(r)-+{-sA}

Yapı:

Eger [cümle başı edatı]... Fiil Tabanı + {+DI} [görülen geçmiş zaman eki] + [şahıs eki] er- [cevherî fiil] + [şart eki] unsurlarından müteşekkildir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 132).

KT: *Eger* yığdıñ erse ‘umûrluk tavar / Burun başqa börkni keçer baş kerek [AH: 299-300].

HT: *Eger* hükümüñçe **bolmadımsa** bir kün / Peşimân boldum imdi iy yüzi kün [KHŞ: 3981]. *Eger kitti irse* davlat hoş bol iy yâr / Çün sen bar sen bihâmdı‘l-lah kamuğ

⁷⁰⁷ Çev. Tulu, 2009a:83.

⁷⁰⁸ Çev. Tulu, 2009a:106.

⁷⁰⁹ Çev. Tulu, 2009a: 126.

bar [KHŞ: 4423]. Eger özüñni *aldı irse* düşmān / Felek dādıñnı algay bar bol sen [KHŞ: 4431].

EAT: Eger zehr içüp *olduñ ise* gam-nāk / Sevin şimdi ki hāşıl oldu tiryāk [Işk:2051]. *Eger* bir el fevt *étdiyise* on biñ dirhem yaħuz yüz deve alalar [MÜR: N124a/20-21]. Eger *bulduñsa* taħkik ü ‘ināyet / Refik oldıysa tevfik ü hidāyet [SHŞ: 258]. Mişāl-i ħaṭṭıdur bir nev-cüvānuñ / *Eger gördüñ-ise* bu sebze-zārı [CemH: 2378]. *Eger* size hoş *geldise* kullığı / Bilindi-y-ise bâri muḳbillığı [MUN: 1666].

KOT: Eger bu şartları ol muħabbet itmek istediğün kişide *bulduñ ise* bek yapuş, fā’ide görürsin, inşā’allāh ta’ālā [Meh: 18b/13-14]. Eger āzürde *olduñsa* ħabībüm derd-mendüñden / Dil-i divāneyi luṭf ħalās eyle kemendüñden [Beh Gaz: 416/1]. *Eger* tahsıl-i derd *itdüñse* düş kûy-ı harâbâta / Seni gene itdiler çünkim mukîm-i künc-i vîrân ol [Bak Kas: 11/2]. Ne gam *itdüñse eger* cürm ü hatâ / Fahr-i ‘âlem çü şefâ’atçı ola [ŞSM: 1425]. *Eger* zahmın *yidüñse* mancınıkuñ / Bilürsin ħālını ol dem refiḳuñ [İN: 2207].

TAT: Yar bəzmidə *əgər tapdum isə* dövləti-kərb / Bö’d iməs lütfü gəda birlə olur sultanın [MehE: s.73]. Gerek ki ihtiyârı ana virem / *Eger sevdüm ise* ol ihtiyârı [KBD: 44/4]. Atdum özüm buldum ise nûrün alâ nûr / Fânî *eger oldum ise* hayr ü selâmet [KBD: 82/7]. Hidāyet buldı şâhâ dil yüzüne / *Eger çekdiyse* zülfünde dalâle [KBD: 180/10].

AT: Əgər bizə torpaq lazım *idisə* nə üçün bu qədər uzağa üzüb gəlirdik? [EKah: s.58]. *Əgər* bu din səmavi dinlərin ən *təkmiliydisə* ona tapınanlar niyə ucdantutma zəlil gündəydilər? [QG: s.40]. *Əgər* qəzet *qəbul etdisə*, bu gün idarədən pul alacaq [YVÇE cI: s.250].

GT: Eer sevdisən pek keskin / Belli çok zor da çektin [GüzÇ: s.47]. *Eer verdiysən* üüreni / Sanma, geeri alacan [GÇŞA: s. 183]. *Eer* birisi birkaç sıra *yazdıysa*, ya bir kiyatçık incecik tiparladıysa o saat fırlayıp deer, bən gagauz dilini çekettirdim, deer bänim bu dünneyin dirää, görer sadece kendini, başkaların ne yapmış o istämeer

bilsin, görsün [PubY: s.108]. Bu işlər isteerim bilinsin zerä bizim gagauzların arasında var öleleri da, ani *eer* bir enser *kaktısa*, deer bän ev düzdüm [PubY: s.108]. Ama onnar, *eer unuttusalar* bunu, hep bir kerä belasını bulacaklar [MSİ: s.9].

Tüt: Eger tahminimde *aldandımsa* bunu cezasını çekmeliyim, anlayışımın terbiyesi için lüzumlu görüyorum [BTR: s.52]. *Eger* bir kaza *olduysa*, ilk haber verecekleri kişi Joe olmalıydı [AdA: s.323].

1.4.9.3. Eger...F.+{-sA}+şe

Yapı:

Hemen hemen tüm lehçelerde kullanım alanı vardır. *Eger* [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + {-sA} [şart eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 132).

KT: Eger kibr idisi aşıl men *tise* / Ayayın men anıñ cevabın kese [AH: 289-290]. Maña bolsa fañlıñ kutuldı özüm / *Eger bolsa* ‘adliñ qatıqlıq maña [AH: 39-40]. *Eger kelse* erdin saña eğgölük / Öküş kıl ol erniñ şenasın tile [AH: 335-336]. *Eger çıkmasa* sizler kınayur sizni açıtğan kın, tegşürür boğunrı sizde ağın, ziyān kılmaz siz añar nerse, Tañrı kamuğ neñ üze uğan ol [KSKT: 29/30a1-30b1]. *Eger kınasalar* kınañlar anıñ meñizlig kim kınaldıñız anıñ birle, eger serinse sizler bütünlükin ol eğgürek seriniglilerke [KSKT: 30/99b1-100a1].

HT: Eger méni peygāambar tép *bilse* erdiler, mundağ cefā kılmağay erdiler. [NF: 13/3]. *Eger* köni sözlüg *erseñiz* bu nerselerniñ atı ne turur maña aytu bériñ [RKE: 8v/11-12]. *Eger* sançışğa *kirse* yégirmi miñ erni kaçurur ol kim-dür? [RKE: 104r/5-6]. *Eger bolmasalar* iki er, bir er tağı iki tişi, ol kim irsedin kim rāzī bolur siz, tanuqlardın, kim azsa ikide birisi tağı angdursa ikide birisi birini [HKT: 45a/9;45b/1]. *Eger* tañ namāzında *irse* bu şek / Yakīn bir timişde teşehhüd kerek [MM: 493-494].

EAT: *Eger* qarlagucuñ biynisin alsalar, bal-ıla göze *çekseler*, göze şu inmekden saklaya, ve hem gözde olan qalın aqlığı gidere [ŞMK: 5b/3-5]. Hayātuñ baği beñzerdi cenāna / *Eger irişmese* vaqti hazāna [İşk: 2426]. *Eger yağsa* havādan jāleveş taş / Dutarduñ sen dağı bizcileyin baş [HN: 1451]. *Eger* gerçək ‘*âşıkısan* boynundagı menşûr nedür / Hak yolına sâdıkısan yanlış sanu tezvîr nedür [YED: 56/1]. *Eger* ‘Abdurrahîm *olsañ* Mu‘înî haksuz iş olmaz / Koma zînhâr iy dilber dilûnden nâm-ı Rahmânı [MUM: 241].

KOT: *Eger* ‘aqluñ *var-ısa* anlaruñ dağı hâlleri dünyâda ve ahiretde saña ma‘lûm oldı. [Meh: 66a/10-11]. Olurdı vâ‘izâ varup kelamuñ istimâ‘ itmek / *Eger incinmese* âdem senüñ bihûde pendüñden [Beh: Gaz: 416/3]. *Eger bulmasa* zât-ı pâki vücûd / Kim eylerdi rûy-i zemîne sücûd [CK: 139]. Gel imdi ‘âşık iseñ diñle remzi / *Eger* a‘mâ *degülseñ* gözle gamzi [İN: 3178]. Günâhımdan etmiş bir iki şümâr / *Eğer* her birin *eylese* âşikâr [MihK: 192].

TAT: İnam irür mərəz əhli təbibî-haziqî hakim / *Əgər* təşxisə təxfif *olsa*, aləmdə nizam olmaz [MehE: s.47]. *Əgər* beş gündə bu dövrən sənə əl *versə*, ey aqıl / Ki, şadlıq göstərər bir dəm, dönər yüz min məlal eylər [Nes cI: 216]. Tükənməz Kişvərinin dərdi yüz yıl / *Əgər* yüz dil bilə təqrir *qılsam* [Kiş: s.62]. *Əgər yarsan*, gəl sarmaşaq qol-boyun / Durub daldalardan baxmağın nədir? [MVP: s.107]. *Əgər* şeytan *degilsən*, gəl mələk kimi sücud eylə / Şu zibə vəchinə yarın niçün kim vəchi-əhsəndir [Hab: 30/5].

AT: Mənə əyan olub ki, *əgər* sən bu sudan *ıçməsən*, tezliklə bu dünyadan gedəcəksən! [AHNE: s.101]. *Əgər* pul *verməsəm*, onlar mənimlə müqavilə bağlamayacaqlar [ZülG: s.128]. *Əgər* Mircəlāl bəraət *qazansa*, onu da bu işə qarışdırmaq faydalı olar [YVÇE cII: s.111]. *Əgər* bu qız *qaçsa*, eləcə gəlib lap atana od vuraram [CCSE cII: s.12].

GT: Te butakım başlantıdan sora sanêrız ki Kara Çobanın duuma günü *eer düşmäsü* da cumaaertelerinə bakılacak Avtonom Bölgemizdə nasıl bir anmak günü hem gagavuz literatūra günü, olsun bir gözəl tradişya [PubY: s.163].

KaT: Muna *eger* muhaddir *étişmese* kalmaz öler [**KaşT:** 5a/185-186].

TTT: *Eger tutsa* kişi baş vakti kaim, /Şerī‘at yolında duran yalıdur [**Zel:** 47/1-2].
Eger sataşsañ comarda / Aş bilen nan bähm eder [**Mät:** s.327]. Yılķını ziyān kılmaķķa vü *eger* cināyet *ķalsa* bir ķul ziyānlıķı ĥatā ayķalar ĥocasına ammā [**STFK:** 112b/2]. *Eger* doğrı *gelse* ecek ķazāsı / Miñ yalbarmak bile kōñül gitmez hiç [**MAD:** 3/7-8]. Ķulzūmi ķır sanup ķırķ yol geķer men / *Eger* ki *meyl itse* yār bizim sarı [**MAD:**31/1-2].

TT: *Eger* öñki dōwūr bolaýan *bolsa* biziñ tebigatymyz nā günlere düşerdi (*Eger önceki devirde olan olsa* bizim yaşantımız ne günlere kalırdı) [**BagG:** s.18]. *Eger* uruşda birine ýarag *çeksem*, *öldürsem* men günākār bolarynmy? (*Eğer savaşta birine silah çeksem*, *öldürsem* men günahkar olur muyum?) [**ÜNB:** s.42]. *Eğer* öye *gelmesem* men / Dik durup atırar dañı (*Eğer eve gelmezsem* ben / Ayakta ağartır tanı) [**AAŞ:** s.94]. *Eğer* bir gün *şañlamasa* gulaķıñ / Buu dünyäaden ötendiğmi bilģiniñ (*Eğer bir gün cınlamazsa* kulaķın / Bu dünyadan geķip gittiğimi bil) [**AAŞ:** s.256]. *Eger* harby lybas geýip, serkerdebaşy sypatynda minbere *çyksa*, bu-da halka gerekdir! (*Eger Asker kıyafeti giyip komutan sıfatında minbere çiksa* bu da halka gerekdir) [**Kepb:** s.91].

TüT: Sabahat Hanım, yazdıklarımı okuyup da, *eğer* bende ümit *varsa*, beni kendi eliyle Nurullah Bey’e götürecekmış [**ÖYat:** s.171]. *Eğer* idare şekli (ideoloji) *demekse* buyurun [**KafK:** s.180]. *Eğer* Başbakanı *seçebilseler*, Bakanlar Kurulunu oluşturabilseler ne olacaktı? [**Cum:** s.435]. *Eğer* söyledikleri *doğruysa*, prens olduğunu iddia eden bu adam bir evlenme teklifiyle gelecek olursa, onunla evlenecekti [**AdA:** s.63-64]. *Eğer* 9. Tümen Komutanı Halil Sami Bey akşam verdiği kararı *değiştirmese*, belki Anzaklann isteğine benzer bir istek de Seddülbahir’de karaya çıkmış olan 29. Tümen birliklerinden gelecekti [**Dir:** s.291].

1.4.9.4. Eger... F.+{-AcAk} (er->)i+{-sA}+şe

Yapı:

Azeri Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde görülür. *Eger [Bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-AcAk} [gelecek zaman eki] (er->)i- [cevherî fiil] + {-sA} [şart eki] + [şahıs eki]* unsurlarından müteşekkildir.

İşlevi:

1.Ana cümlemin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: *Əgər* bundan sonra bu zalımların və xainlərin yolu ilə və bu xasiyyət ilə padşahlıq *edəcəksənsə*, vay olsun sənə millətinin və bədbəxt İranın halına! [CCSE cII: s.97].

TüT: *Eğer* İnkılâpçı hamlelere *yönelinecekse*, bu anayasanın çerçevelerini zorlamak lazım gelecekti [TEKA cIII: s.198]. *Eğer* ordunun ihtiyacına *sarfedilecekse* levazım reisine gönderilmesi lâzımdı [TEKA cI: s.277].

1.4.9.5. Eger... F.+{-(I)yor} (er->)i+ {-sA}+şe

Yapı:

Türkiye Türkçesinde görülür. *Eger [Bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-yor} [şimdiki zaman eki] er- [cevherî fiil] + {-sA} [şart eki]+[şahıs eki]* unsurlarından müteşekkildir.

İşlevi:

1.Ana cümlemin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: *Eğer* düşüncelerimi *paylaşıyorsanız*, memleketimizin, insanlarımızın esenliği için alışkanlıklarınızı aşıp öteki hanımlara şimdiden örnek olmalısınız [Cum: s.288]. *Eğer* insanca *davranmıyorsa*, bir savaşçının bir hayduttan ne farkı olur? [Dir: s.463]. *Eğer* çatışmaların önlenmesi *isteniyorsa*, biran önce mütareke imzalanmalıdır! [TEKA cII: s.517]. *Eğer* kendisi için değil de bizim için *korkuyorsa* daha

dehşetli...[YorS: s.90]. *Eğer* Trabzon sarayının bir milyon iki yüz bin akçe tutan tahsisatı az *geliyorsa*, bunu münasip miktarda arttırmak mümkündür [YSSA: s.121].

1.4.9.6. Eger... F.+{-mXş} (er->)i- + {-sA}+şe

Yapı:

Bu şekil Türkiye Türkçesinde görülmektedir. *Eger* [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + {mIş} [anlatılan geçmiş zaman eki] (er->)i- [cevherî fiil] +{-sA} [şart eki]+[şahıs eki] unsurlarından müteşekkildir.

İşlevi:

1.Ana cümlemin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: *Eğer* kadın zorlu bir hamilelik süreci *geçirmişse*, postnatal depresyona yakalanma riski artıyor [SiyS: s.273]. Dolayısıyla biz de *eğer iştigal edememiş isek*, hakiki sebeplerini, geçirdiğimiz devirlerde ve bilhassa tarihimizde arayabiliriz [Cum: s.400].

1.4.9.7. Eger... F.+{-Xr}+şe

Yapı:

Eger [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + {-Xr} [geniş zaman eki] +[şahıs eki] unsurlarından müteşekkildir. Tek kullanımı Azeri Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1.Ana cümlemin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: *Əgər* mümkün *olar*, onu da adaxlısı kimi edərik [CCSE cII: s.12].

1.4.9.8. Eger... F.+{-Xr} (er->)i- + {-sA}+şe

Yapı:

Eski Anadolu Türkçesi, Klasik Osmanlı Türkçesi, Tarihî Azeri Türkçesi, Azeri Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde görülür. *Eger* [bağlama

edatı]... Fiil Tabanı + {-Xr} [geniş zaman eki] (er->)i- [cevherî fiil] +{-sA} [şart eki]+[şahıs eki] unsurlarından müteşekkildir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 132).

EAT: Mey ü ney hâzır u nuql ü harîf ü sâki-i gül-ruh / **Eger** tevbe **kılurısañ** kabûl éde mi haq anı [MN: 1/4]. **Eger** göçli dönüb **kusarise** ne kadar yaramaz hıtlar varise çıkar [HS: 40a/2-3]. **Eger olmazise** yaş kamışı döğeler suyn ayağı altına, depesine dürteler derlede [HS: 15a/14-15]. **Eger bulmazsa** senden âb-ı rûy / Yaşı az günde baħr eyler bu cûy [HN: 2246]. Ne qorqarsın bizüm şanmazlar anı / **Eger gezdürür iseñ** cihānı [Halil: 598].

KOT: **Eger** ol kişi dahı eyledür **dir ise** ol kişi kemāl-i imān üzredür [Meh: 5b/14-15]. **Eger** hüsnuñle baħş itmek **dilerse** ey yüzi Firdevs / Umaram nokta-i hāl-i ‘izāruñ hūr ide hūrı [Beh Gaz: 505/3]. Cizye mālın eger itmezse edâ / Hâzır olsun demine vardım aña [SOE: 1805]. **Eger olursa** bu resme iħmâl / Qorqarın kim vire mülke iħlâl [SOE: 2282]. **Eger diqqat iderse** resme bir dem / Yazar bir dāne hāşhaşa yüz âdem [VA: 1146]

TAT: **Əgər** Şirin üçün dağ dəldi **derlərsə** Fərhadə, Vəli, hər gündə min dağdələr Fərhadə nisbət var [NSE: s.72]. **Əgər** görmək **dilərsən** surəti-Məcnuni-şeydam / Uzaq gəzmə, tamaşa qıl, budur ol aşiki-rüsva! [NSE: s.13]. **Əgər** nuş **istər isən** nişə katlan / Ki, nuşu nişsiz verməz bu zənbur [Nes cI: s.237]. Eşir gəl bir həremnin sözünü / **Əgər görür isən** məni yüzünü [DAH: s.22]. Bini bir gez anarsan bana yiter / **Eger diler isen** yüz sög içinde [KBD:557/3].

AT: **Əgər** uşaqlar sıxma-boğmaya baxmayıb **susursa**, deməli, məsələ daha qəlizdi [QG: s.67]. **Əgər** fəvqələdə səlahiyyət **verilərsə**, irəlidə qəbilələrə böləcəyim iskitləri şimal cəhətlərdə yerləşdirəcəyəm [YVÇE cII: s.446]. **Əgər** sağ qalmaq **arzu**

edərsəm, ancaq bir ümidin sərəncamına qədər arzu edəyəm ki, o da intiqam, ta sənin intiqamını almayınca ölməyəcəyəm [CCSE cII: s.83].

GT:*Eer* basmadan kan *damnarsa* gelin yanıma [GagD. s.168]. *Eer* pek *istäärsən*, sevdacım / Sana deyni yıldız olêrım [Sev. s.87]. *Eer* oolumuz *kaybelirsä* onun erini birşeylän dolduramamız [MSİ: s.15]. Hazır onnar çölmək sürmää nazlıya / *Eer* *çaarırsa* büküklär onu çarşıya [GüzÇ: s.155]. *Er* imää *istäärsən* dut / Al hızlı bizi sän tut [OKiy: s.162].

TüT:*Eğer* herhangi biri duygusal bir ilişkiye girecek *olursa*, bunu diğerine haber verecekti [AdA: s.137]. *Eğer* uygun *görülürse* yarın göndermek istiyorum [Cum: s.71]. *Eğer* yalan söylemeğe *kalkarsa*, o zaman düşünürüz [YSSA: s.243]. *Eğer* siz *isterseniz*, ben sizi alır buradan giderim [VuK: s.107]. *Eğer* birbirimizde bunu *bulursak* harikulade bir şey olur [KüMM: s.102].

1.4.9.9. Eger... F.+{-(y)A+şe

Yapı:

Eski Anadolu Türkçesi, Klasik Osmanlı Türkçesi, Tarihî Azeri Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinde görülür. *Eger* [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + {-A} [istek kipi] + [şahıs eki] unsurlarından müteşekkildir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 132).

EAT: *Eger* ol saña meyli *olmayadı* / Ağıp tãma her bār gelmeyedi [SN: 1590]. *Eger* sen *gitmeyesen* bu aradan / Gider bunlar geçerler bu hevādan [HN: 1224]. *Eger* yir *göstereler* taş işikde / Kapu mānendi kıya baş işikde [HN: 1473]. Başumı top idüben ‘ışk-ıla meydān dilerem / Sen *eger* zülfüni çevgān *kılasın* gam yimezem [MUM: 3130]. *Eger* anuñ berekātı hālk içinden *gide*, hālayık kāmı helāk olalar [TezE: 73a/13-73b/1].

KOT: *Eger* halk ‘ilm-i kelāmda olan zararı **bileler idi**, arslandan kaçır gibi kaçalar idi [Meh: 18a/10-11]. *Eger* hāzret-i İmām Şāfi‘ī şimdi zamānemiz kādīların **göre idi** / Şübhesiz küfürlerine hüküm ide idi ve kāfirlerdür deyü fetvā virürdi [Meh: 63a/4-6]. *Eger* qalbe **uya** olur mecāzī / Hevāyile hevesdür lehv ü bāzī [VA: 23]. *Eger* ‘ömrüñ **qala** yarına bāķī / Naşīb olan irişür ittifākī [VA: 845]. *Eger* ol Bānū-yı cihān dam üzre çıkup saña **baķa**, ammā kim şaķın sen andan yaña baķma [MSN: 66b/1-3].

TAT: Nola **əğər** gəhi **sorasan** halumi çü mən / Bir qulcuğazunəm kim sənün, ey padişacuğum [Kiş: s.65]. **Əğər** seyr **edəsən** uş can elini / Sərayi-gülşəni-canan elini [Hat: s.228]. Xəridar olmasa, gövhər qara daş ilə yeksandır / **Əğər** ərbabi-hacət **olmaya**, hacət rəva neylər [Köv: s.41]. Dedigin dənli varmıdır görəyin / **əğər** canum sevə, gönül verəyin [DAH: s.80]. **Əğər** xəbər **bula** quş zövqi-guşədən, Qövsi / Bəlayi-dami edər ixtiyar danəsinə [Köv: s.209].

GT: Biz çok taa ii yaşayecəkdık, **eer** Dimu biraz beni **sesleyäydi** [MSİ: s.12].

KaT: Bilmirem diyiller daha qurdu ulamış olir **eğer** meriz evde **ola**, tuğrān meriz derler hoP olir [KaşT: 3b/8-9].

1.4.10. Şayed... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki

1.4.10.1. Şayed... F.+{-(y)A}+şe

Yapı:

Şayed [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-(y)A} [istek kipi]+[şahıs eki]
unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Bu vehmi daħı itdüm kim bu maķşūd / Gidesiz **şāyed irtē ola** mefķūd [HN: 1762] Yüz ur şāhun eşigine ümîzün kesme Mahmûdi / Terahhum **eyleye şāyed** mürüvvēt kânıdur hânun [MN: 85/7]. Didüm ölmese ele girdükde mar / **Şāyed ide**

ejdehâ anı rûzigâr [İsk:4515]. *Şâyad* ki Allāhu Ta‘ālā size muqateleyi *farz eyleye*, siz itmeyüp ‘āsī olasız [İKT: 127b/21-128a/1]. *Şâyed kim barābar ola* yā *eksük ola*, şübhe-yi ribā haqīkat ribā gibidür [NHT: 50a/5].

TAT: *Şayəd açıla* güli-muradım / Zahir ola üqdədin güşadım [MVG: s.88]. *Şayəd kəm ola o derdü daği* / Hasil ola cəm'idin fəraği [MVG: s.75]. *Şayəd ala əldin ol əsiri* / Üftadənin ola dəstgiri [MVG: s.191].

KOT: *Şâyed* ki yirden gele zıkr itmekden *hayā ide*, eger haqīkatın dirse, kendü müte'ellim olur; kizb iderse, āşım olur; sükūt iderse, cevāb virmedi diyü sen bî-ḥuzūr olursın [AA: 139a/15-18]. Beni *şâyed* qabul *eyleye* ol pîr / İdem tā hıdmetinde dürlü tedbîr [İN: 1671].

TTT: Felek bakıp, yene dönse gerdişler / *Şâyed, rahm eylese* Allah, Seyidî [Zel: 1/63-64].

1.4.10.2.Şayed... F.+{-rsA/-seydi}+şe

Yapı:

Şayed [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + {-rsA/-seydi} +[şahıs eki]
unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: *Şayet* beni burdan bir öğretmenim yazın, başım örtülü olarak dolaştığımı *görseydi* kimbilir neler derdi? [ÖYat: s.69]. Yani, *şayet* çocuk *doğurursan*, doğurmayıp da kariyerinde ilerleyen hemcinslerini kıskanacaksın. [SiyS: s.82].

1.4.11. Birök... Fiil Tabanı+ kip eki+şahıs eki

1.4.11.1. Birök... F.+{-sAr}

Yapı:

Eski Uygur Türkçesinde kullanılan bir şekildir. “*Eger, şayed*”⁷¹⁰ anlamında kullanılan bu bağlama edatının (Birök) bulunduğu cümlede, {-sAr} şart ekini alan fiil zarflaşılarak kullanılır. Gününüzde Kırgız Türkçesinde “*Birök*” edatının “*ama, fakat*” anlamında cümle başı bağlacı olarak işlevini sürdürdüğünü görmekteyiz⁷¹¹.

Bu tür zarf-fiillikler, *Birök* [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + {-sAr} [şart eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Aţkanğusı ***birök*** közünür üdte ***bolsar*** eksük bolur tüz arasız basuţçısı (*Objesi, eğer görünen vakitte olursa, düz-arasız yardımcı sebebi eksik olur*) [Üİ: 119a/14-15;119b/1] ***Birök*** kim kayu kişi kang ügüzteki kum sanınça üç ming ulug ming yirtünçilerde tolu yiti ertiniler urup kamag burkanlarka ağır ayag tapıg udug ***kılsar*** ikinti yenebir kişi yalanguz bir-ök burkanıg nom tilgenin evirtgeli ötügçi ***bolsar*** munung buyanı yeme ok aşnukı buyanta utar yigedür (*Eğer bazı kişiler Ganj ırmağındaki kum sayısınca, üç bin ulu dünyalarda bütünüyle yedi mücevherler koyup, bütün budalara büyük saygı, izzet, ikram gösterse; ikincisi yine, yalnız bir kez bile Budaya öğreti tekerleğini çevirtmek için ricası olsa, bunun iyiliği de önceki iyilikten iyileşir, mükemmelleşir*)⁷¹² [AY: 161/23;162/1-9]. ***Birök*** sözlemesersiz muna isig özüm üzülgele turur (*Eğer söylemezseniz, işte şimdi mavohurum*) [ÇB: 147-149]. ***Birök*** sizler meniñ ötimin erigimin ***tutsarsızlar*** kop ödün maña yakın bolmış bolgaysızlar (*Eğer sizler benim öğüdümü tutarsanız her zaman bana yakın olmuş olacaksınız*) [MuTH: 41-44]. ***Birök*** bularka edgü ögli törüsince tapag udug ***kılmasarmen*** işlerim adaşlarım tip adamışım sözlemişim yoksuz bolgay (*Eğer bunlara iyi niyet icabında hürmet kılmasam, [onları] eşlerim adaşlarım deyip adlamış[lığ]ım söylemiş[liğ]im manasız olacak*) [MuTH: 68-71].

⁷¹⁰ Özönder, 1998: 137.

⁷¹¹ Ayrıntılı bili için bk. Çengel, 2005: 324.

⁷¹² Çev. Ölmez, 1991: 49-50.

1.4.12. Tâ (ki)⁷¹³... Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki

“*Tâ (ki)*” bağlama edatı cümle içindeki bir çekimli fiille birlikte kullanıldığında fiili zarflaştırır.

1.4.12.1. Tâ ki... F.+{-(y)A}+şe

Yapı:

Tâ (ki) [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + {*-A*} [istek kipi] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ınca, dıği zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Tâ ki* vahdet *ide* kesretten zuhûr / Kesret ola nûr-i vahdet nûr-ı nûr [MUM:210].

TAT: Gözün dilâdi görâ liqasın / *Ta göz aça* gördü üz qəfasın [MVG: s.37].

2. Ana cümlenin yüklemine, “-sa, dıği takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Tâ ki* bunlar bir yire cem‘*olmaya* / Artuğı eksügi hîç düz olmaya [Gar: 414]. *Tâ gide* senden bu emrâz-ı hicâb / Feth-bâb ide saña elfâz-ı ‘itâb [MUM: 935]. *Tâ ta‘assub gide* ola ittifâk / İş muvâfık ola mahv olup nifâk [MUM:1500]. Bize bunların nişânın vir habar / *Tâ ki* bunlar *itmeye* bize zarar [MUM: 1743].

TAT: Biz cümle səninlə eylärüz əhd / *Ta can ola* əhdə eylärüz cəhd [MVG: s.184].

⁷¹³ “*Tâ (ki)*” edatının kullanımları için bk. Hacıeminoğlu, 1992:196-197.

3. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar, -ana kadar” anlamında zamanda sınırlama (bitim) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Tevbe kılsun suçına gelsün yola / *Tā ki gide* üstümüzden bu belā [ŞYZ:246]. Pes ko anları; girsünler ya’nî bâtil içine, dakı oynasunlar, *tâ göreler* günlerini anların kim va’dalanurlar [MKT: 272b/9]. Pes eger zulm eyler-ise, birisi ol ikinün, dakı birisine; çalışun anun-ıla kim zulm eyer, *tâ döne*, Tañrı buyruğundan yaña [MKT: 246a/8]. Evet teşne olsa içer *tâ toya* / Şuyu tiz tiz akmağa andan kıya [MUN: 834]. Yūsuf eydür ben bu yirden gitmeyem / *Tā ki* suçum mālīke *eytdürmeyem* [ŞYZ: 738].

KOT: Hiç gözine görünmeye deyyār / *Tā* ki gönlinde *görine* esrār [MEM: 48]. Tur imdi ‘azm-i Bağdād eyle iy cān / Müyesser *ola tā* ki vaşl-ı cānān [VA: 1222]. Merāyā çoklığından şanma bisyār / Ki şındur gözgüyi *tā* bir *qala* yār [İN: 1580]. Göster ey māh bize yine ruh-ı tâbendeñ / *Kim ziyâde êde* şevkini bugün *tā* bendeñ [VusD Gaz:121/1].

TAT: *Ta* qiyamət *qalā* idi, der, vəbal / Şəhvəti səndən götürisər o haq [MZYZ: s.41].

HoT: bād bu iş dane dev otiriyällän, *tā in ki bō yōxıdan tōriyā* (Sonra bu üç/tane/ dev, *bu uyanıncaya dek* (başında) beklerler /oturuyorlar/) ⁷¹⁴. [HTFD: 2.2/27]. Gidiyā, *tā yetişişyā* bābriñ äyağıniñ astına (Kaplanın pençesine *ulaşıncaya dek gider*) ⁷¹⁵ [HTFD: 2.7/53].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar (-madan önce) anlamında zamanda öncelik bildirme işleviyle bağlanır.

EAT: Şabr eylegil, *tā* güneş *doğa*, andan gısl eyleyesin [TezE: 181a/2-3].

⁷¹⁴ Çev. Tulu, 2009a:41.

⁷¹⁵ Çev. Tulu, 2009a:67.

5. Ana cümleinin yüklemine, “-mak için, -ması için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Dakı Kur'an, ayırdı anı ya'nî âyet âyet eyledük, bölük bölük indürdük, *tâ okıyasın* anı âdamılar üzere [MKT: 138b/5]. kaçd ider kim anda ança otura / *Tâ ki* nefsi aña imân *getüre* [Gar: 2868]. Düni kış virdi bu 'aqla günü yaz / *Tâ kıla* bu 'aql dün gündüz niyâz [Gar: 6964]. Geldi suret âlemine Mustafâ / *Tâ ki* âlem *bula* anunla safâ [MVN: 114]. Ağız yaratdı *tâ kim lezzet ala* / Yaraşıkdur diş (ü) et ağ ü ala [Işk:31]

TAT: Açdı ağız anda ahü zarə / *Ta şerh edə* dərđin ol nigarə [MVG: s.140]. Öz bürcünə qıldılar rəvanə / *Ta olmaya* vaqif atə-anə [FuzE cII: s.69]. *Ta ki*, sərvim *basə* gahi başım üzrə bir qədəm / Ey müsəvvir, rəhgüzari üzrə çək timsalimi [FuzE cI: s.294]. *Ta kim, ola dudi-ahə* manənd / Bağlanmış idi bənövşə sərbənd [FuzE cII: s.111]. EsİR vire varın *tâ ki kurtıla* bağdan / Meger bu bende ki gendüyi dahı bende vire [KBD: 389/3].

KOT: Eylediler 'askere tenbîh-i ceng / *Tâ ki ihzâr olına* top u tufeng [MihM: 875]. Dil tábîbisin didüm derdüme dermân eyle gel / Didi öldürmek gerek *tâ gide* senden bu maraz [Muhb: 1309:3].

KaT: Daş at *tâ* koluñ *açıla* [KTA: 2250].

HoT: Başarmiyâñ onıñ palisindä otırâñ, gäray sän munda otırâñ dârs oxâñ, *tâ* onâ *yetişâñ* (Onun yanında oturamazsın. Ona ulaşmak için, burada oturup ders çalışmalısın)⁷¹⁷ [HTFD: 2.17/44].

⁷¹⁷ Çev. Tulu, 2009a:138.

1.4.12.2. Tâ ki... F.+{-DI}

Yapı:

Tâ (ki) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-DI} [görülen geçmiş zaman eki] [yönelme hâli eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Tâ ki* Allah Âdem’e *virdi vücūd* / Buyruğ oldu kim kıylarlardı sücūd [Gar: 4151]. *Tâ ki* sûret *vardı* seksen yaşına / Nefs ayakdan girdi çıkdı başına [Gar: 5380]

TAT: *Ta gördü* günəş ay üzünü, dərbədən oldu / Bədr aya zaval irdivü dövrü-şəmər oldu [Nes cI: s.299]. *Ta* mənə *ayırdı* dövrən sevgi yarımından mənə / İncidi göğdə məlayik ahü zarımından mənə [Hat: s.135]. Aldılar bu zəhri bunlar, gəldilər / *Ta ki* bir gün fürsəti *buldiler* [MZY: s.52]. *Ta* sirişki-dideyi-Fərhad *gördü* lələgün / Çəşmələr suyini gözədən saldı kuhi-Bisütun [FuzE cI: s.258]. Xur tək salmış bu mahə sayə / *Ta göz açdı* tanıdı anı [MVG: s.249].

HoT: Ve *tā* cāmu elinə *aldu*, gördü ki cām yünüldi (*kabı elinə alınca, onun hafiflemiş olduğunu gördü*)⁷¹⁸ [GoIT: 19].

2. Ana cümlesinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: *Ta görmədi* gözüm səni, ey sərv boylu yar / Sənsiz həmişə gözlərimə cu gəlir-gedir [Hat: s.54]. *Ta* vüsəlindən cüdə *düşdüm*, həyatım qalmadı / Dünəvü ükbədə sənsiz zindəgani xandadır? [Hat: s.66]. *Ta* sizdən *olunmadı işarə* / Mən gəlmədim aradə şumarə [MVG: s.73]. Açmadı könlüm fələk, *ta* bağrımı *qan etmədi* / Qılmadı

⁷¹⁸ Çev. Tulu, 1992:142.

xürrəm məni, ta zarü giryan etmədi [FuzE cII: s.194]. Qamətindən *ta iraq etdi* məni dövri-fələk / Həsərətindən mən qulami-sərvi-azad olmuşam [Nes cI: s.131].

KOT: *Ğalib oldu tã ki* başında hevã / Sür‘at-ile gitdi çün bād-ı şabã [MihM : 1000]. *Tã ki içdüm* ben ezel cãm-ı maħabbet cür‘asın / Anuñ içün fãş kıldı mest olup dil rãzını [Muhb: 2788/2].

3. Ana cümleinin yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: Mihr ol dem ebrveş geydi siyãh / *Tã ki* Nu‘mãn *itdi ‘azm-i rãh-ı* Mãh [MihM: 681]. Mãh *tã kim* nãmeyi *kıldı temãm* / Āħirine yazdı bākī ve’s-selãm [MihM: 753]. Nãmeyi ħãkãn *tã kim itdi gũş* / Kıldı gũyã pür-zehir bir cãm nũş [MihM: 775]. *Tã ki oldu* ābveş rãha revãn / Geçdi birqaç kũhsār ü gũlsitan [MihM: 804]. Mãh *tã kim* nãmeye *kıldı nazar* / Bildi kim yok bād-ı vuşlatdan eşer [MihM: 831].

TAT: Eşqə *ta düşdüm*, Füzuli, çəkmədim dünya qəmin / Bil ki, qeydi-eşq imiş dami-təəllüqdən nəcat [FuzE cI: s.78].

HoT: Ve *tã işi böldü*, geddi bağın bir güşesinin dəyüñ üst(ü)ne çıldı (*İşi bittikten sonra bağın bir köşesinde duvarın üstüne çıktı*)⁷¹⁹ [GolT: 116].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar” anlamında zamanda sınırlama bildirme (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Belki gönendürdüm anları, dakı atalarını; *tã geldi* anlara hak [MKT: 233b/5]. Taht uruban anda kındı bir zamãn / *Tã ki geldi* dünyaya āħir-zamãn [Gar: 7387]

TAT: Açmadı könlüm fələk, ta bağrımı qan etmədi / Qılmadı xürrəm məni, *ta zarü giryan etmədi* [FuzE cII: s.194].

⁷¹⁹ Çev. Tulu, 1992: 144.

HoT: Āram āram gēddi e(vi)ñe ve dūrdu ĩslamağuna o bağmağuna **tā ki** südüñ ĩsi burnına **degdi** (*Sessizce evine gitti ve sütün kokusu burnuna gelinceye dek koklamaya ve bakınmaya başladı*)⁷¹⁹ [GoIT: 11]. Bō gitti, tā şerā yetişdi (*Yaşlı teyze arslana ulaşıncaya kadar gitti*)⁷²⁰ [HTFD: 2.7/25]. Bō ğoca kiři ğanām tōrdı, gitdi evine de yiğlā, **tā ertü oldu** (*Yaşlı adam yine kalktı evine gitti, sabah oluncaya dek de ‘ağla!’*)⁷²¹ [HTFD: 2.11/40]. Bou ğazdi, **tā** ikki sani daři **tapdi** (*İki /tane/ taşı buluncaya dek dolandı /gezdi/*)⁷²² [HTFD: 2.16/85]. Bō ğecā ğındız dārs oxıdı, **tā** dārsi onıñ dārsinā **yetişdi** ([*Oğlan*], *dersi onun dersine yetişinceye dek, gece gündüz ders çalıştı*)⁷²³ [HTFD: 2.17/46].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Dīn ğo kendü kendüden açılmadı / **Tā ki** ğağ **bildürmedi** ğağ bilmedi [Gar: 6680].

TAT: Ğecələr **ta** halimə ğərdun **təmařa etmədi** / Tərk edib bidadını, bir mehr peyda etmədi [FuzE cI: s.292].

6. Ana cümleinin yüklemine, “-dığından beri” anlamında başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: **Kim** böyle **kuruldu tā** bu dīvān / Muhtāc idi hūdhūde Süleymān [HÜA: 818]. **Tā ki** **oldum sāir-i ğülzār-ı ‘ıřk** / oldu her bir kirpüğüm bir ğār-ı ‘ıřk [MihM: 254]. Ğāřılum der oldu **tā gösterdi** ol meh rū baña / Kāřki göstermeyeydi rüyın ol bed-ğū baña [Muhb: 66/1]. **Tā ki virdüm** ğöñlümi ol mihr-i ‘ālem-tāba ben / Ğasret oldum ğiceler tā řubĥ olınca ğ^vāba ben [Muhb: 2152/1]. **Ta eylādim** ğəvəs ləbi-lə’linə məhvəřün / Biçarə dil bu fıkrde bir ləxtə qan olub [Sag: s.54].

⁷¹⁹ Çev. Tulu, 1992: 142.

⁷²⁰ Çev. Tulu, 2009a:66.

⁷²¹ Çev. Tulu, 2009a:83-84.

⁷²² Çev. Tulu, 2009a:126.

⁷²³ Çev. Tulu, 2009a:138.

TAT: Görmədim *ta* anədən *doğdum* gəmində ruzi-xaş / Mən kimi bədrüz daxı
doğmayıbdur anədən. [Kiş: s.82]. *Tā gördüm* ey şanem ruḥ-ı ferḥunde fāluḥı / Cān
ile söylerem şıfat-ı ḥaṭ u ḥālūḥı [HidD: 199/1].

1.4.12.3. Tâ ki... F.+{-mİş}+şe

Yapı:

Tâ (ki) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-mİş} [Anlatılan geçmiş zaman eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığından beri” anlamında zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: *Ta* zülfünə *olmuşam giriftar* / Zənciri-cünuna rəğbətım var [FuzE cII: s.130].

1.4.12.4. Tâ ki... F.+{-Xr}+şe

Yapı:

Tâ (ki/kim) [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-Xr} [geniş zaman eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: İrtesi gelür iki altun virür / *Tā ki* Yūsuf yüzini bir kez *görür* [ŞYZ: 309].

1.4.12.5. Tâ... F.+{-sIn}

Yapı:

Tâ [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-sIn} [emir kipi] unsurlarından oluşur.
Gagavuz Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ması için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Ey, Allahçım, ya ölä, ani bu fayton *taa* aşaa *batsın* [SeçY:s.137].

HoT: Ve eger birsi yem turdu ve üz(ü)nü yuħara tutdu, *tā* bağursun ve bōrularu *haber édsin*, ağzuna s(ı)çsın. (ve yine biri başını kaldırıp diğerlerine *haber vermek için* bağırarak olursa, onun ağzına sıçsın)⁷²⁵ [TOH: 46]. Bād monı göyyäy bir kinârda, *tā xōnōk olsun* (Sonra bunu *serinlemesi için* bir kenarda bırakırız)⁷²⁶ [HTFD: 2.1/6]. Bır gın bö soltan bö oğlanlarına diyä ki gidiñ, bır sālmanı gätiriñ, *tā mūni islā etsin* (Bir gün /bu/ (Sultan) oğullarına diyor ki: “Gidin, beni *tıraş etmesi için* bir berber getirin”) [HTFD: 2.15/3].

TüT: Bunun için sevenlere, sevgiliye boyun eğmek, önünde eğilmek, onu yüceltip ululamak ve bunların kesin sonucu olarak tam bir itaat ve samimiyet göstermek gibi yükümlülükler getirilmiştir. *Ta ki* sevgili, sevenlerine lütuf ve kerem ile *muamele etsin*⁷²⁷ [ŞahS: s.329].

2. Ana cümlenin yüklemine, “-ıncaya kadar,-ana kadar” anlamında zamanda sınırlama (bitim) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HoT: Ğarrı ħala cāmu yerinde goydu o gēddi éviñ bir yerinde ğaym oldu. ve dūrdu *tā tülkü gelsin* (yaşlı teyze kabı yerine koydu ve gitti evin bir yerinde gizlendi. Ve tilki *gelene dek bekledi*)⁷²⁸ [GoIT: 30-31]. Çırağın ištindä mōnı ğaynetdiriyäy, *tā qāliz olsun* (Koyulaşıncaya dek bunu ateşin üstünde kaynatıyoruz)⁷²⁹ [HTFD: 2.1/14].

⁷²⁵ Çev. Tulu, 1992:145.

⁷²⁶ Çev. Tulu, 2009a:35.

⁷²⁷ Aslında bu iki cümlede ikinci cümle birinci cümlenin amacını belirtmektedir.

⁷²⁸ Çev. Tulu, 1992: 142.

⁷²⁹ Çev. Tulu, 2009a:35.

3. Ana cümünün yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HoT: Ve *tā olmasun* am başarda bilmillən oynasul(l)an (*Eğer ayakkabıları olmazsa oyun oynayamazlar*)⁷²⁹ [GoIT: 81].

1.4.13. Her kim...Fiil Tabanı+(kip veya zaman eki)+şahıs eki

1.4.13.1. Her kim...F.+{-dI}

Yapı:

Her kim [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-DI} [görülen geçmiş zaman eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-sa, dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Her kim anuñ döstünü döst *bilmedi* / Hışm içinde kaldı rahmet bulmadı [Gar: 200]. *Her kim* ol cem‘ *eyledi* bir ni‘meti / Öliceğ göñlinde kala hasreti [MT: 1438]. *Her kim* ‘ışka *sataşdı* ol dem kaynadı taşdı / Kim delü dir kim uslu dört yanında turmuşlar [YED: 68/3]. Anuñla *her kim itdi* rezm u peykār / Zebūn oldu elinde āhır-i kār [HN: 385].

TAT: Hər kim anın üzünə *qıldı nəzər* / Əqli zail oldu, düşdi bixəbər [MZYZ: s.10]. *Hər kim* ki, bildi nəfsin, rəbini bilən *oldu* / Yüz bin kitab oxuyub çün bilməz anı cahil [ŞİGD: 188/9]. *Hər kim* özünə *nigah edərdi* / Öz hasilini təbah edərdi [MVG: s67]. *Hər kim ki, müti’ oldu* bu gün əmrinə şahin / Məhşər günidə yoxdur ona bimi-səlasil [MehE: s.146]. *Hər kim ki, müştəq olmadı* şol dilbərin didarınə / Yetişmədi Musa kimi anəstünarın narinə [Nes cI: s.39].

⁷²⁹ Çev. Tulu, 1992: 143.

2. Ana cümünün yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TAT: *Hər kim ki*, göz açdı gördü anı / Qoydu həvəs atəşinə canı [MVG: s.134].

1.4.13.2. Her kim...F.+{-sA(r)}+şe

Yapı :

Her kim [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-sA(r)} [şart eki] + [şahıs eki]
unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-rsA, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 132).

KT: Bilip *tutsa her kim* edibniñ sözün / Həlayıq ara ol güzinlər özin [AH: 511-512].

EAT: *Her kim* anı gördüm *dise* gerek oda yakalar / Her kim ana şəx götürür ne dində ne imānda [YED: 328/3]. *Her kim* bu namāzı *qılsa* həq Ta‘ālā biñ həsənə virür [CİC. 78b/5-6]. *Her kim* anı *geyse* şayru olmaya / A‘zāsına dağı hiç ziyān gəlməyə [ŞYZ: 1332]. *Her kim* bir kimseyə *muştı‘ olsa*, ol ne dirisə anı tutsa ol, aña tapmış olur [TTS:10a/12-13]. Şurāhilər tırup zānū be-zānū / Qılurlar idi her kim içse tapu [HN:3258].

TAT: Dəhanın vəsfını kim, söylərəm ey gönçeyi-xəndan / Edür *hər kim eşitsə*, Kişvərinin ağzı var olsun [Kiş: s.87]. Ol büti-tərsadə *hər kim görsə* nuri-vəhdəti / Hiç mümkündürmü o eşq ilə Sənan olmasın? [SAŞ cI: s.255]. İstərəm lə’li-ləbindən şərbəti mən xəstədil / Dadımı *hər kim eşitsə*, deyə kim, dildadədir? [Nes cI: s.190].

TTT: *Her kim görsem* bir pışede / Meniñ könlüm endışede [MAD: 4/5-6]. Mağdümqulı qalmaz eksigi kemi / *Her kim barabilse* imān qazanıp [MAD: 19/19-]

20]. *Her kim girse* ol talaya ‘ummāna / Başın alup çıkabilmez bir yana [MAD: 157/17-18].

1.4.13.3. Her kim...F.+{-DI} (er->)i-+{-sA}+şe

Yapı:

Her kim [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-DI} [görülen geçmiş zaman eki] (er->)i- +{-sA}+ [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, *dığı takdirde*” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Kim anuñ nūrını *gördise* nārı / Unıtdı kılmak ister aña yarı [Halil: 816]. Ya‘ni *her kim* kime *uydıysa* tamâm / Anuñ-ıla kopısar ol ve’s-selâm [Gar: 8964]. *Her kim* ol *öğrendise* ‘ilmi tamâm / Cümle gönüller aña oldu makâm [Gar: 9621]. *Her kimüñle oturdum-ısa*, ol dağı benümle oturdı ve girü ayrıldı [TezE: 133b/6-7]. *Her ne kim* ol *kıldise* sen anı tut / Kim anun buruğı durur câna kut [MVN: 514].

KOT: Bilür her kim oldıysa dâniş-pezîr / Ki hıdmet selâfîne olur ‘asîr [CK: 694]. Mîve-i vaslına bir kâmeti Tûbâ güzelüñ / Zâhidâ *her kim irişıdiyse* yitişmiş erdür [Bak Gaz: 107/4].

1.4.13.4. Her kim...F.+{-r/-mAz} (er->)i-+{-sA}+şe

Yapı:

Her kim [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-r/mAz} [geniş zaman eki] (er->)i- +{-sA} [şart eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-sa, *dığı takdirde*” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 133).

EAT: *Her kim eydürse* haber anı talar / Zulm ipin pâyə gəzab tolar tolar [MUM:4461]. *Her kim* dostı *severise* dostdan yana gitmek gerek / İşi güci dost olıcaq cümle işden olur âzât [YED: 17/4]. *Her kim* altunam *dir-ise* kınañuz / ol miheklerde ‘ayārın sınañuz [MT: 4126]. *Her kim görürse* beni ‘aqlı gider / külli bir kezden dir cānın terk ider [ŞYZ:293]. İde her ehl-i zevk andan temettu‘ / Bula *her kim* ne *eylerse tevaqqu*‘ [HN: 1841].

TAT: *Hər kim* səni *deməzsə* rəhman sifətli həqsən / Itirmiş ol qaragün həqq ilə həqşünası [Nes cI: s.83]. Nəqdi dəğəldir dünyanın, anınla bazar eyləmə / Niçün ki, *hər kim* qəlb ilə *eylərsə bazar*, alına [Nes cII: s.65]. Demirəm ki, nəmaz batildir / Rədd *hər kim deyərsə* cahildir [SAŞ cII: s.67]. *Hər kim ki*, bizi *anarsa* bolsun / Dər bür-ci-səadət aşiyani [Hat: s.329]. *Hər kim* anı *sevirsə*, Yəziddən nə fikri var? / Çün qullarına xəvfü xətdən pənahdır [Hat: s.85].

1.4.13.5. Her kim...F.+{-r/mAz}+şe

Yapı:

Her kim [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-r/mAz} [geniş zaman eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-rsA, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 133).

EAT: Söz issi sözün alur sûret toprakda kalur / *Her kim* bu hâli *bilür* kendözinden vaz gelür [YED: 23/7]. *Her kim* gaflet içre *geçer* cānı zevâl suyn içre / Derviş sırrı ‘Arş’dan uçar gerçeği yir yüzindedür [YED:54/8]. *Her kim* bizümle *bağş eyler*, gelsün bu aracuğa bağş eyleyelüm [TezE: 275b/7-8]. Yüz şuyın dökdüm érem déyü ayağñ tozına / Oduña *her kim yanar* lutf ét işi bād olmasun [MN: 302/6]. *Her kim ister* gönli rencden kurtıla / Eydeyüm kim n’eyleye vü ne kıla [Gar: 2989].

TAT: Mənəm bir tən, vəleykin can anındır / Ki, *hər kim can qıyar*, canan anındır [Hat: s.70]. *Her kim ki tutar* sâ'id-i sîmîn ile pence / Sâ'idlerini birahur eliyile rence

TAT: Mənəm bir tən, voleykin can anındır / Ki, *hər kim can qıyar*, canan anındır [Hat: s.70]. *Her kim ki tutar* sâ'id-i sîmîn ile pence / Sâ'idlerini birahur eliyile rence [KBD: 1033/1]. Eşq adabini *hər kim bilməs* / Bar təmiz əhli yanında çü siba' [MehE: s.165]. Məni *hər kim* iki çeşmin xəyalilən *görür* der kim / Bu Məcnundur, gəzər əlbəttə ol yanında ahular [Kiş: s.35]. Vüsalın istəyən aşiq əcəb sevdəyə düşmüşdür / Cahanü canı tərək eylər, *düşər hər kim* bu sevdəyə [Nes cI: s.36].

1.4.13.6. Her kim...F.+{-(y)A}+şe

Yapı:

Her kim [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-A} [istek eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-rsa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 133).

EAT: *Her kim* andan *qurtula* bellü beyân / Həlvət issi ol-durur bilüñ ‘ayân [Gar: 2876]. *Her kim* ol bî-kadr u bî-imkân *ola* / Dirlig-ile ölümü yeksân ola [MT: 1624]. *Her kim* ol kahruñ şarābına *kana* / Sûret-i suda safî kana kana [MUM: 5806]. *Her kim* ‘ışka *irişe* ‘ışk anunla barışa / Kim ‘ışka müştəriyse cânına od urmuşlar [YED: 68/2]. *Her kim kəşd ide* bir yazuq işlemege ve Tañrı’dan qorqa, ol yazuğı işlemeye [TezE:273b/10-12].

KOT: *Her* kimiñ *kim ola isti’dâdı* / hâk-iken cevher ider irşâdı [SOE: 1435]. *Her kim uzada* vuşlatuña himmet elini / Alçaq gelür aña nəzar-ı kâmet-i bālā [Beh Kas:14].

TAT: Məni belə *hər kim görə*, bir ağlar / Dağ-daş yanar, ulus, oymaq, el ağlar [MVV: s.24]. Hər kim anın görə bir gəz üzünü / Aşiq olur əql, qalməz cavidan [MZYZ: s.64]. *Hər kim* dilər yüzün *görə*, təbdil edə narin yüzə / Dilərsən anı göz görə, gəl, gedəlüm eşq elinə [ŞİGD: 358/3]. Cənı cənî ola *her kim çekine* senden anı

/ Velî özgeyi dilerse gönül ol dil dilile [KBD: 1017/5]. *Hər kim ki, baxa* bir dәм dilbər qaşı yasına / Navəklərinə qarşı ya can tuta, ya sinə [Nes cI: s.18].

1.4.14. Çü(n)⁷³⁰ (kim)... Fiil Tabanı+ kip veya zaman eki+şahıs eki

Farsça “*çün*” edatı türevlerinin (çünkü/çünkü) cümle içerisindeki çekimli bir fiille birlikte oluşturduğu yapılar zarflaşır.

1.4.14.1. Çün... F.+{-(y)A}+şe

Yapı:

Çün [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-A} [istek eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 129).

EAT: Yūsuf eydür Ken‘āna *çün varasın* / Selāmum benden aña degüresin [SYZ: 677]. *Çün* benüm tâcumuñ âvâzı *çika* / Niçe pâdişâhları tahtdan yıka [MT: 108]. *Çün* ölüm *gele*, girü dönmez [TezE: 258b/12]. *Çün* birez katılık ve zahmet saña *irişe*, anda dağı katırağın aňub şükür eylemek gerek... [Mar: 6b/1-2]. Ya‘nî *çün* ölüm vaktı *gele*, firişteler çalab beşâretin getürüb eydürler [Mar: 10a/6-7].

TAT: Ey бүткәдәләр сәнәмпәрәсти! / *Çün rəf ola* bu hicabi-məsti [FuzE cII: s.157]. *Çün görə* gözün rüxi-dilaram / Ol vəchlə duta könlün aram [Hat: s.253]. Zülfün ile dînden gişi çiharsa ne aceb / Küfr ehli *çü* yüzün *göre* îmâna gelürler [KBD: 926/2].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁷³⁰ “*Çü*” edatının kullanımları için bk. Hacıeminoğlu, 1992:133-138.

EAT: *Çün* bu kapu *açıla* hâk’ dan saña / Cümle işüñ sağ ola öñden soña [Gar: 9949].
Çün gözinden *götrile* cümle hicâb / Her bir ünden kulağı işde hitâb [Gar: 6880].
 İtmez karâr tûti-y-i cân tende bir nefes / *Çün kim gele* hayâlına yâr u diyâr-ı yâr [CemH: 4464].
 Zulm-ıla ‘âdıllıgum *çün ayrışa* / Kurd-ıla mülkümde koyun barışa [MT: 2108].
Çün göresin şâhı peydâ vü nihân / Olmaya Gülşehri’den yig tercümân [MT: 3482].

3. Ana cümlemin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” anlamında şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: N’iderem ben bu teni şimden girü / *Çün* aña sencileyin cân *olmaya* [VG: 1142].
Çün döğeler, şuyını eve *şaçalar* yılan ve ‘akreb ol eve görmeye [EM: P8a/14].
 Her ehl-i dilde var idrâk-ı kâmil / *Çün idrâk ola* olmaz kâr müşkil [HN: 1614].

KOT: *Çü ma‘lum ola* bîmâruñ mizâcı / tabîbüñ fâyide eyler ‘ilâcı [VA:1047]. *Çün bulmaya* anda kimse rahat / Fülk-i feleğe gerek felâket [HÜA: 1117]. *Çün i‘tidâl bulmaya* ezdâd lâ-cerem / Terkiib-i ‘uqdesi bulur elbette inhilâl [AA: 23a/11-12].

4. Ana cümlemin yüklemine, “-mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanır.

EAT: *Çün* ümidi var ki *gire* koynına / Ol bütüñ el sunmak ister boynına [MT: 505].

KOT: Cân vér vuşulî *çün éresin* şubh-ı vaşlına / Zîrâ ki söyünür érişecek seher çerâğ [VUSD Gaz.: 96/5].

1.4.14.2. Çü(n)... F.+{-dX}+ie

Yapı:

Çün [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-DI} [görülen geçmiş zaman eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümünün yüklemine, “-*dığı*nda, -*dığı* zaman, -*ınca*” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 128).

HT: Bu qadğu birle boldum men yigit pîr / Ruzûm **çün** bu qadğu **boldı** uş ni tedbîr [KHŞ: 2252]. Metâ‘îna **çün** ol **bâzâr boldı** / Bahâsın alğuçı haddinça qoldı [KHŞ: 2896].

EAT: **Çün işitdi** bu sözi dîv-i nâ-pâk / Yöridi anlaruñ üsdine bî-bâk [CemH: 1549]. **Çün** Resûl **işitdi** bunlaruñ sözün / Cilve-y-ile ‘arza kıldı kendüzün [MT: 106]. **Çün işitdi** bu sözi Hûdu’n-nebî / Eytdi duruñ yâ büneyye yâ ebî [Gar: 4184]. **Çün nazar kıldı** yire Rabb-i emîn / Gör emânetde ne sâdıkdur zemîn [MUM: 2648]. **Çü** şâhuñ çapduğunu **gördi** bunlar / Ata binüp suyunca gitdi bunlar [HUN: 867].

KOT: **Çün** bu sözi **işitdi** Şemse’d-dîn / Didi kim budur ol Celâle’d-dîn [MEM: 1377]. **Çün** Veled **bildi** hâli yazdı tamâm / Sırr-ıla ma‘lum oldu hâş-ıla ‘âm [MEM: 1582]. **Çün bastı** sipihr-i evvele pâ / Oldı iki pâre bedr-i ra’nâ [HÜA: 82]. **Çün oldı** cihân-ı aşka rehber / Olmaz mı übüvveti mükerrer [HÜA: 165]. **Çün şabâh oldı**, beriden naqqaş gelüp eytdi [MSN: 63b/8-9].

TAT: Zahida, inkara düşmә, olalım iqrari-eşq / **Çün** əzazil münkir **oldu**, əgri yola sapdı [Nes. cI: s.107]. **Çün** könül xalin ucundan **düşdü** zülfün qeydinə / Bigünah öldürməgil hər ləhzə, aram et mana [Hat: s.32]. **Çün** cəmalın **gördü** düşmən, kılmanın ana nigah / Müddəilərinin məkəmi bəndü çah olmuşdurur [Hat: s. 68]. **Çün eşitdi** Yə’qub andən bu xəbər / Bildi kim, kəndidən olmuşdur xətər [MZYZ: s.19]. **Çün** on kişi bu hali böyle **gördi** / Danışiq etdi bir-birle oturdi [DAH: s.24].

2. Ana cümünün yüklemine, “-*dığı* için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Çün işitdi* bunu Ya'kūbuñ özi / Yaş tıldı ağladı iki gözi [ŞYZ: 141]. *Çü görmedi* diyār içinde deyyār / Akıtdı gözleri lü'lü-yi şeh-vār [ARHŞ: 1192]. Bu deñlü *oldı çün* andan tekellüf / Hemān-sā'at irişdük bî-tevaqquf [HN: 3250]. *Çün* denize gark *oldun* bogazuna geldi su / Delü bigi talbınma iy bî-çâre batdun tut [YED:18/7]. Bu gün vuşlat deñizine *çü talduñ* / Şatarsın güheri yabanda bulduñ [Işk:3118].

KOT: *Çü* Vāmıķ *aldı* cānāndan haberler / Anuñçün oda yandurdı cigerler [VA: 2044]. *Çünki* sen benim içün təc u tahtıñ *terk itdiñ*, ben dahı hanmānım, yoluña kurbān olayım [MSN: 89b/3-5]. Mīve vaşla *çün* er *érmedi* aqsun yaşum / hālüm ağlayayın éy serv-i sehı bārı saña [VusD Gaz: 3/4]. *Gördüñ* saçıyla düşde dehānın *çü* ey gönül / saña 'adem diyârına uzun sefer düşer [HecD Gaz: 21/4]. *İçdüñ* şarāb-ı 'ışkı ezel *çün* Muhibbiyā / Bu derd-i ser başuñda hep anuñ humārıdur [Muhb: 729/5].

TAT: *Çün bulmadı* kimsə çareyi-kar / Məndən ata-ana oldu bizar [FuzE cII: s.140]. *Çün eyladi kəsərət* onu diltəng / Neyrəng ilə verdi onlara rəng [FuzE cII: s.1315]. *Çün* Əzizi-misr *eşitdi* əyan / Könlü şad oldu, sevindi əqlü can [MZYZ: s.27]. *Çün* səni *gördü* Nəsimi der bəavazi-bülənd / Eşq ilə mən aşınayəm, əql ilə yad olmuşam [Nes cI: s.131]. *Çün* sənin xoşlığına *yaratdı* sane-aləmi / Ayağın toprağına aləm fədadır, ya nəbi. [Hab: 10/4].

3. Ana cümünün yüklemine, “-dıktan sonra” anlamında zamanda sonralık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Çün* bu sözi *söyledi* düşdi yire / Hurd uşandı ol sâ'at oldı para [ŞYZ: 437]. *Çü* bu resme *yapıldı* kabır-i Ferhād / Mezār-ı 'aşıķan dindi aña ad [ARHŞ: 2630]. *Çü* mehd-i şāhı günbedde *ķodılar* / Oturdılar hākimler okıdılar [ARHŞ: 4544]. *Çün* nemrüd *öldi* qaldı təc u tahtı / Sarāyı mālī hem sayvānı rahtı [Halil: 1713]. *Çün* hafta *tamām oldı*, Mālīk bāzāra vardı [TezE:39a/6-7].

KOT: *Buldı çün* elfāza enzārı vuşul / Kıldı fehvāsını iz‘ān ü qabul [MihM: 709].
Çün selām-ı Māhı *teslīm eyledi* / Bī-nihāyet ‘özü ü ta‘zīm eyledi [MihM: 771]. **Çün**
 Resūli *gördiler* derbānlar / kıldılar Māha vesīleyle haber [MihM: 807]. **Çün** ta‘rīf-i
 mefhūm ve anda vāqı‘ olan ihtilāf *mā‘lūm oldu*; pes bu cānibden rücū‘, ve taqsīm-i
 hikmet itmege şürū‘ idelim [AA: 10a/4-6]. **Çün** cism ü cimāni nedür *ma‘lum oldu*;
 pes maṭlūbumuz ki nefs-i insānī cism ü cismānī degüldür dimekdür, zāhir oldı [AA:
 22a/1-2]

TAT: *Çün* tēmam *oldu* yedi il əmr ile / Buyuruq etdi tənri Ol Cəbrailə [MZYZ:
 s.70].

4. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı hâlde” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Çü* bizden *görmedi* acı vü nefrīn / Bize niçün qapu açmadı Şīrīn [ARHŞ:
 3227]. *Çü kānuḥdur* tolu la‘lile gevhər / Nedendür kim qala bu bende bī-zer
 [ARHŞ:3423]. Okumakdan ma'nî ne kişi Hakk'ı bilmekdür / *Çün okudun* bilmezsın
 hâ bir kurı emekdür [YED: 91/2].

TAT: *Çün* nəsihət eylədilər, *olmadi* / Könlü ana heç yaxınə gəlmədi [MZYZ: s.29].

KOT: *Çün-ki* zulm *eylemedi* qasmda qassām-ı qazā / ḥāsīd-i dūn ne içün virmeye ol
 hükme rızā [AA: 129a/2].

5. Ana cümleinin yüklemine, “-ıncaya kadar (-madan önce)” anlamında öncelik bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Şeb oldı *çün* müheyyā *oldı meclis* / Perī-peykerler ile töldi meclis [HN: 2474]

6. Ana cümleinin yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ten fânîdür cân ölmez **çün gitti** girü gelmez / Ölürise ten ölür cânlar ölesi degül [YED: 158/2].

TAT: Derdüme çäre kanda bulınısar / **Çün** yine **derd oldu** ana devâ [KBD: 150/2].

1.4.14.3. Çü(n) ...F.+{-r/-mAz}+şe

Yapı:

Çün [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-r/-mAz} [geniş zaman eki] + [şahıs eki] unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: **Çün** biti **gelür** okunur gör nider / Tırdı Zeliha göneldi Mışra gider [ŞYZ: 356]. **Çün** bulardan **işidür** uşbu sözi / Āh ider tahtdan düşer şol dem özi [ŞYZ: 361]. **Çün açar** bürka‘ ki şeyh anı göre / Eydesin kim şeyhi oda yandura [MT: 365]. **Çün** tavuk deñiz kırañından **görür** / Yavrılarını deñizde çağırur [MT: 1054]. **Çün** selâminuñ ‘aleykini **alur** / Hink-i Rüstem rahşına yakın gelür [MT: 1147].

TAT: **Çün** bu sözü **eşidär** zindanban / Özü göynür, ağlär, qılır fəğan [MZYZ: s.60]. **Çün** sineyi-ney **dolar** həvadən / Təskin ona yetişür sədadən [MVG: s.45]. **Çün** əhli-vəfadən **açılar** raz / Məndən həm ola bəzmdə saz [MVG: s.267].

2. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: **Çün** saña altun gümüş sağdan **gelür** / Seni komaz həzret’e ma‘nī olur [Gar: 3463]. Mekke kavmı cânına **çün** od **düşer** / Kamusı Safvân’uñ üstine üşer [MT: 203]. Mest olup nergis-şifat éy gonce-leb çek cām-ı Cem / **Çün geçer** gül mevsümi faşl-ı bahār elden çıkar [MN: 354/2]. **Çün eyler** Bārbud şi‘rini itmām / İder bu

meşnevî nâzmına ikdām [ARHŞ: 3799]. Hər eger hār ü bî-temîz oldu / **Çünkü** yük **tartar** ol ‘azîz oldu [Har: 79].

KOT: Bu cihānda **çün bulunmaz** ey gönül feryād-res / Rəhm umma kimseden feryādı ko feryādı kes [Muhb: 1214/1]. Ey Muhibbî **bulunur** şi‘ründe **çün** tarz-ı Hasan / Yiridür şimdengirü ger diyeler saña Kemāl [Muhb: 1703/5].

TAT: **Çün irmez** elüm vasluna düşmişem ırak / Düşde hayâlünün lebin emsem ola mı [KBD: 1320/1]. İmdi bildim kim,mana yoxdur ümidi-zindəgi / Günbəgün eşqündə **çün artar** gəmi derdim mənim [Kiş: s.69]. Cevr ü qahrından şəhə niçün mələtdür maña / **Çün yéter** her neste kim haq’dan həvələtdür maña [HidD: 6/1].

3. Ana cümünün yüklemine, şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: **Çü gider** ben anı nice bağlayam / Revā gördü kim dün ü gün ağlayam [SN: 245].

TAT: **Çün** hökmün **edər** bu rəsmi **pamal** / Bari, onu qeyrə vermə, sən al! [FuzE cII: s.123]. Dil nədir yanımda, **çün qılmaz** məni qəmdən **xilas** / Çəkmən ol tə’viz barın kim, bələdən saxlamaz [FuzE cI: s144].

4. Ana cümünün yüklemine, “-dığı hâlde” anlamında karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: **Çünkü** ol bî-mihr bir gün lütf-ıla **şād eylemez** / Éy gönül bilsem nədür bu çekdügün gəmdən gəraz [VUSD Gaz.: 89/2].

1.4.15. Niçe kim / Neçe kim... Fiil Tabanı+ kip veya zaman eki+şahıs eki

“Nice kim / neçe kim” bağlama edatının (Hacıeminoğlu, 1992:184) cümle içerisindeki çekimli bir fiille birlikte oluşturduğu yapılar cümlede zarf görevindedir.

1.4.15.1. Niçe kim/Neçe kim... F.+{-A}+şe

Yapı:

Nice kim [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-A} [istek eki] + [şahıs eki]
unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dıǵı hâlde” karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KOT: ‘Acebdür âteş-i dil sâkin olmaz / *Nice kim* gözlerümden *dökerem* yaş [Muhb: 1239/2].

2. Zarf-fiildeki hareket sürdükçe, ana cümlenin yüklemindeki hareketin de sürdüğünü (devam) belirten zarf-fiiller yapar.

EAT: *Niçe kim* anda anuñ yili *ese* / Nesne getürdüklerin senden kese [MT: 3722].

3. Ana cümlenin yüklemine, “-dıǵı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: *Néçe kim gücüñ yéte*, kimseden eyülüǵi dirġ duǵma ki ol eyülük bir gün saña buluna [ŞSKT: 24/14-15].

1.4.15.2. Niçe kim/Neçe kim... F.+{-r}+şe

Yapı:

Nice kim [bağlama edatı]... Fiil Tabanı + {-r} [geniş zaman eki] + [şahıs eki]
unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dıǵı hâlde” karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Gör *niçe kim* hōş yir ü hōş *içer* / İlla yavlak sizlere müştâk geçer [MT: 1368].

1.4.15.3. Niçe kim/Neçe kim... F.+{-sA}+şe

Yapı:

Niçe kim [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + {-sA} [şart eki] + [şahıs eki]
unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı hâlde” karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: *Neçe kim* Peygâmbar ‘as’ka kafırlar zahmat u meşakkat *tegürseler*, hêç iltifât kılmaz erdi [NF: 15/15]. *Nêçeme kim* ferîşteler bu ‘abidniñ tâ’atlarını kökke *mindürseler*, Hâk *tvt* kabûl kılmaz erdi [NF: 404/4-5].

1.4.15.4. Niçe kim/Neçe kim... F.+{-dI}+şe

Yapı:

Niçe kim [bağlama edatı]... *Fiil Tabanı* + {-sA} [şart eki] + [şahıs eki]
unsurlarından oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı hâlde” karşıtlık bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Ol қапуғни yetti қувватлғ кимерсeler *nêçe kim қувват қıldılar* yerindin tepretü bilmediler [NF: 140/1]. ‘Alî razhu taqı *nêçekim tafahhuş kıldı*, hêç bimedı [NF: 146/2].

1.5. ÇEKİMLİ FİİL VE ÇEKİM EDATLARIYLA OLUŞTURULAN ZARF-FİİLLİK YAPILAR⁷³¹

1.5.1. {-sXn / -AyIn} diye /diyü

Yapı:

{-sXn / -AyIn} emir kipi eklerine “diye/diyü” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “*mak için, -ması için*” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:355; Lewis, 1978: 175).

KT: Saķıķ ol k r  barsa d nya iŗi / *Tutayın tiy * sunsa y tr r kiŗi [KB: D1410].
Turup keldim emdi *k reyin tiy * / Saķın   ad u baĝın *y reyin tiy * [KB: D3307].
Yumuŗ ı baķıp aydı bir er turur / S z m bar *tuŗayın tiy * yol  olur [KB: D5955].

HT:  a a t  bir k n ol  usrav  ur m n /  r atlandı * ılal n tiy * cev  n [KHS: 323].
Ol ma nidin  tr  sizke *sal m  ılayın t y * keldim [NF: 349/16]. Ey Y suf
 ıĝurmaĝıl meni  ‘izz   cel lim  a  ı   rmeti seni ma na  ul *bolsun t y *, nezz re
 ılĝanlarını sa na  ul  ılmaĝın a seni bu  ldin  ıkarmaĝay-men [RKE: 76v/16-18].
Su  taŗıyu baŗladılar ot a  oydılar, telim  al y    br   mni *k rel n t y * keldiler
[RKE: 42v/7-8]. K rg tti *uysun t y * itge etmekni [ME: 98/2].

EAT: Ol kiŗi ni metde s r rda *olsun d y * da ı ferah olması artu  olsun  n evet
 orkulu d ŗ g rse y  ın demde v  ı  olur [MG: 7b/14-15]. Gir  hem g nder rdi
 al aya t z / *Bulunmasun diy * eylerdi per  z [HUN:622]. * a masun diy * Y sufi
baĝladı / Y suf y zin g ge t tup aĝladı [ YZ: 231].  ovukdan ditreŗ rlerdi felekler /
 ŗıy p *buymasun diy * melekler [HN: 454]. Ol *dirils n diy * bu halk iŗleye / Halkı
so ra Hak a a baĝı laya [MT:2375].

⁷³¹ Bu t r yapılar a kullanılan edatlar  ekim edatıdır. Ayrıca bk. Tiken, 2003: 283.

KOT: Takınur göz *degmesün diyü* hamâ'il boynına / Sakınur yavuz nazardan n'eylesün anacugı [**Bak Gaz: 534/3**]. İçinde *bulunsun diyü* kara da / Sevâd iktizâ eylese arada [**MihK: 339**]. Taş bağırlı dil-berüñ 'aşkıyla göñlüm hânesin / Muhkem *olsun diyü* tâ evvelde bünyâd eyledüm [**HZD Gaz: 301/3**]. Hərâb olmuşdı iqlim-i cünün Mecnûndan soñra / Yine âbâd *olsun diyü* düşümden firâr itdim [**HasD Gaz: 282/4**]. Dişlerüñ dürrin görüp şermende *olmasun diyü* / Jälelerden goncanuñ ağzına dendân itdiler [**Beh Gaz: 168/3**].

TAT: Banı Çiçek kırmızı kaftanın geydi, ellerin yiñine çekdi *gözükmesün diyü* [**DK: D114/10-11**]. Yanxuban könlümi eşqün binədən qodi ayas / *Olmasun deyü* bilen mə'ni evinə al yas [**ŞİGD: 136/1**]. Cavadlı Kərbəlayı Qənbər qızı Şahsənəmin ərini, bir illik yoldan başqa arvad *almasın deyə*, qaytarıb gətirmədimi? [**MFAE cI: s.55**]. Bedî' olmaya la'lünçün çü teng oldu bu gönüller / Ki *tam olsun diyü* teşbîh ur u kanına boyana [**KBD:996/4**]. Kâfir gibi yardı yüregümi gözi küllî / *Bitsün diyü* ışıqından anun dâne gemişmiş [**KBD: 307/9**].

AT: Onda, Amfitrion Heraklın qüvvəsindən ehtiyat etməyə başladı və bir daha belə şeylər *etməsin deyə*, onu dağa, naxır otarmağa göndərdi [**EKAh: s.87**]. Bəlkə yalvarmaqla Sitarənin ürəyinə *rəhm düşsün deyə*, bu gün axırcı qətrə həyat dərmanını içəcək! [**CCSE cI: s.225**]. Yazıq acından *ölməsin deyə*, gətirmişəm, yanımda işləyirdi [**CCSE cII: s.228**]. Burnu aşağı getdikcə çadır kimi yayılır, sanki dodaqlarındakı boya *qurumasın deyə* kölgə salırdı [**MCSE: s.20**]. Bacısı həm sözkəsənlik, həm də qardaşının xətri xoş *olsun deyə* qazın burmacını burub söndürdü [**QG: s.34**].

TüT: Bir aralık onu, hiç olmazsa *oyalansın diye*, Çalıçıftlığın yaxınındakı kilisede Hristiyan məktəbinə göndərdilər [**TEKA cI: s.48**]. Bir ara dəyişiklik *olsun diye* rotasyon sistemindən faydalanaraq İstanbul'a geldi və Bakırköy Akıl Hastanesində üç ay boyunca həm kendi konusunda incelemələr, həm də doktorluk yaptı [**AdA: s.109**]. Annələr karı koca rahat *konuşsun diye* odadan çıktılar [**Cum: s.287**]. Geceliğin incecik askılarından biri kopmuş, *tutsun diye* aləlacele bir düğüm atılmış oraya [**SiyS:**

s.250]. Çıplak omuzlarının titrediğini görünce yorganı çektim, sırtına sardım ve *kaymasın diye* elimle tuttum [KüMM: s.119].

1.5.2. {-sXn / -AyIn} tiyin/deyni⁷³³

Yapı:

{-sXn / -AyIn} emir kipi eklerine, “*tiyin/dey(i)n(i)*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-sın diye, -ması için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

OT: Budunuğ *igideyin tiyin* yırıgaru Oğuz budun tapa ilgerü Kıtany Tatabí budun tapa birigerü Tabğaç tapa uluğ sü iki yigirmi süledim (*Milleti beslemek için, kuzeyde Oğuz kavmine doğru, doğuda Kıtay, Tatabí kavmine doğru, güneyde Çine doğru on iki defa büyük ordu sevk ettim*)[KülT: D28]. Türk budun yok *bolmazun tiyin* budun *bolçun tiyin* kañım İltiriş kağanıñ ögüm İlbilge қатunuğ teñri töpüsinde tutup yügerü kötürtü erinç (*Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır*)⁷³⁴ [BilK: D10]. Kögmen yir sub idisiz *kalmasun tiyin* Az kırkız Budunuğ yaratıp keltimiz. (*Kögmenin yeri, suyu sahipsiz kalmasın diye Az, Kırgız milletini tanzim ve tertip edip geldik*)⁷³⁵ [BilK: D17].

GT: Sabalen, kalktımız gibi, anam elinä ayazma döküp islaardı bobamın saçını, kutlaardı o gününnen çekardı kulagını, ömürü uzun *olsun deyni* [PubY. s.151]. Peetlär *olsun deyni* taa çok / Tekrar vardım içkicilää [AkaY: s.161]. Yangın *olmasın deyni* yasaklamış yakmaa ateş, gübürleri aul içindä sokakta. [GKA: s.64]. Kızlar da ondan alêrler kendilerinä birär telcääz, çünkü onnara da taa tez dünür *gelsin deyni*, ama peliklerinä assınnar olmaz [MSİ: s.31]. Bu zengin kardaş çıkarmış ikisini dâ gözlerini, taa çok altın *kazansın deyin* [Mas: s.110].

⁷³³ Özkan (1996:194) bu edatın “de-” fiil köküne gelen {-*(y)i*} zarf-fiili ile {+*n*} vasıta hâli eklerinden oluştuğunu belirtir.

⁷³⁴ Çev. Ergin, 2010:37.

⁷³⁵ Çev. Ergin, 2010:41.

1.5.3. {-sXn/-AyIn} tép/tip/dip/diyip⁷³⁶

Yapı:

{-sXn / -AyIn} emir kipi eklerine, “tip/tép/dip/diyip” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-ması için, -mak için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

OT: Anı anyıtayın **tip** süledim (Onları korkutmak için ordu sevk ettim)⁷³⁷ [**BilK:** D41].

EUT: Anı üçün kim kayu tınlıglar ülgülençsiz tenglençsiz üsdünki yig buyan edgü kılınçig **alayın tip** küseserler ötrü ol tınlıglar bo iyin ögirmeklig yig ögretigde üzüksiz tutçı ürüg uzatı ögretinmiş kergek (Onun için bazı canlılar, ölçülemez, karşılaştırılmaz, üstün, mükemmel, iyi davranışı almak için dileseler, sonra o canlılar bundan dolayı sevinelesi daha iyi dersi kesintisiz, sürekli, uzun süre öğrenmiş [olsalar] gerek)⁷³⁸ [**AY:156/23;157/1-7**]. Takı yeme kayu uzun tonlug tınlıglar tişi et’özin erip erkek et’öz **bulayın tip** küseserler yeme bo ok iyin ögirmeklig yig ögretigde ögretinmiş kergek (Dahası, bazı uzun giysili[dişi] canlılar dişi vücutlu olup erkek vücudu bulmak için dileseler bil, işte bu sebepten dolayı, sevinelesi daha iyi dersi öğrenmiş [olmaları] gerek[lidir])⁷³⁹ [**AY: 157/7-12**]. Sizler munça [murun?] kopçurnı **sersün tip** tüşümenlerke bitig ıdmışsiz (Sizler bu kadar [önce?] vergiyi kabullenmesi için memurlara mektup/belge göndermişsiniz) [**BMek: 4/1-3**]. Takı yime kodiği yavaz ed tavarlarıg satıgka **tegzün tip** ögdümüz (Ve yine bayağı, kötü malları satılın diye övdük) [**MS: 61/19-21**]. Una aña alku işlerim **ukşaşzun tip** / Uzatı bu buyanlarımın evirür men (Bütün yaptıklarım ona benzeşsin diye, işte uzun zamandan beri bu iyiliklerimi devam ettiriyorum) [**ETŞ: 16/27-28**].

⁷³⁶ Orhun Yazıtlarında {-p} zarf-fiili, “ti-” fiiline gelerek amaç bildiren zarf-fiili oluşturmuştur. Alyılmaz (1994: 109) bu eki, “Hedef Zarf-fiilleri” başlığı altında incelemiştir.

⁷³⁷ Çev. Alyılmaz, 1994:109.

⁷³⁸ Çev. Ölmez, 1991: 46.

⁷³⁹ Çev. Ölmez, 1991:46.

KT: Bölek ıddım anı şahımka men ök / Havadarlıkımnı tükel *bilsü tip* [AH: 79-50].
Bezedim kitabnı nevadir sözün / Bakıglı okıglı asıg *alsu tip* [AH:77-78]. Bitidim bu
tañsuk tıraf sözlerin / Qalı barsa özüm sözüm *qalsu tip* [AH: 475-476].

HT: Siñek konup *emgetmesün tép* kabak yıgaçın ündürdi [RKE: 55r/16]. Yünus
teni za'if bolmış bolmış erdi, siñek zaħmet *bérmesün tép* kabak yıgaçın kökerti
[RKE: 157v/3-4]. Çakırttı *bilsü tip* rüsta vü şehri / Tiger küç kılguçıka şāh qahrı
[KHŞ:316]. Saña hıdmat *qılay tip* 'azm kıldım / Yol azdım irse köndür men
yañıldım [KHŞ: 102]. Cümleñiz bu hilāfat kapuğını bağlañ, meger Abū Bekr
bağlamasun kim méndin soñ ħalīfa Abū Bekr *bolsun tép* aydı [NF: 92/8-9].

EAT: Yıl gidiçek yine meclis dağılur / *Gitmesün dip* 'aql aña dermān kılur [Gar:
2443]. Geh aqarvan şu gibi ilden ile / Dōstlar *alsun dip* beni elden ele [Gar: 5633].
Hem senüñçün terk ider uyhusını / Uyımaz dünle *uyısun dip* seni [Gar:9769].

TTT: *Gelsin diyp* garayır ol Gerkez ilim / Gider boldum, hoş gal, güzel Şırgazı!
[MAD: s.240]. Dünyānı koyup āħret 'azmin etdi diyp / Allāh *rahmet etsün diyip*
dargarlar [MAD: 11/15-16]. Köñül *avlayın diyp* uğrasam her yan / Dağvadur
dögüşdür käyiş tafar cān [MAD: 198/17-18].

TT: Gaýrat edip, çölde dertlerine yaratjak *bolsunlar diýip* iberdiler-dā siziñ
ýanyñyza! [BöT: s.71]. *Dolanyp gelmesin diýip* gyzynyñ bahasyny ummadan
çykarypdyr (*Dolanıp gelmesin diye kızının değerini uzaktan çıkarmıştır*) [THE:
s.66].

1.5.4. {-sUn} üçün

Yapı:

{-sUn} 3.tş emir kipi eki ve “üçün” çekim edatından oluşmuştur.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, “-sın diye, -ması için” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Lewis, 1978: 139).

KT: Kılmadı anı Tañrı meger müjde sizke *amrulsun üçün* köñülleriniñ anıñ birle, yārī yok meger Tañrı üskindin, ‘azīz ḥakīm [KSKT: 25/3a1]. Irgağıl seniñ tapa ḥurmā tüpini *tüşsün üçün* seniñ üze yaş ḥurmā [KSKT: 31/10a1-10b1]. Ayğay anlar kim ot içinde tamuğ erkliginge: oqıñlar idiniñke *yüñülsün üçün* bizdin bir kün qınnı [KSKT: 35/52b1-53a1].

HT: ‘Abdul’llāh ibn Ubeyy ulaş çerig kırığında tüşer erdi,artuq yarağsız sözlese yārānlar *işitmesün üçün* meni yığlayur kördi [RKE: 234v/2-4]. Yaraşu tirildi anıñ birle musulmānlıqğa *tüşünsün üçün* kıyştı andın [ME: 75/3]. Taqı ol künler, tezgündürür miz anı kişiler arasında; tā Tangrı *bilsün üçün* anlar kim bittiler; taqı *tutsun üçün* sizdin tanuqlar, yā şehidler [HKT: 65b/2-3]. Tigme bir kez bişse terileri, tegşürdük anlarğa teriler, andın öngin; *tatsunlar üçün* kınını [HKT: 84b/8-9]. Ol, *bilingiz üçün*, ḥaḳıḳat üze Tangrı bilür anı kim kökler içinde taqı anı kim yir içinde [HKT: 119b/2-3].

EAT: Zīrā gören kişi bir nice gün feraḥ *olsunıçun* dērler biz eydürüz [MG: 37a/4-5]. Tā ki ḥazret-i Resūlūñ nübüvveti müteḥaḳḳıḳ *olsunıçun* bek taḥḳıḳ budur ki anuñ ümmetinden evliyālar anuñ nāyib-i menābı gibi olurlar [MG: 40a/7-8]. Bu maḳām kelāmda nev‘-i başt ister ma‘nā ve maḳşūd vāzih *olsunıçun* maḳşūd oldur ki Yūsuf nebī ‘aleyhi’s-selām atasına eyitdi [MG: 58b/6-8]. Hızr Hak emriyle anı itdi māt / Oglan *olmasun içün* hās-ı ‘usāt [MUM: 942]. Gasb-ıla *almasun içün* kıldı ‘ayb / Ol memiyi Hızrı dutma aña reyb [MUM: 1008].

KOT: Ol iki risāleyi görenler, nihāyet anlar ‘Arabice olmağın, her kişi müṭalā‘asına ḳādir olmaṭuğına binā‘en zuḥr-i āḫiret *olsun içün* ve nef‘i ‘umūm *olsun içün* ve her yazu okuyanlar ḥaḳıḳat-i ḥālī *bilsünler içün* işbu kitābı Türkī dile getürdüm [Meh: 4b/1-5]. İmdi ‘aceb olmaya, bir miḳdār daḫı ‘āşıqlara, şādıqlara şevḳ ü zevḳ *gelsin içün* kelimāt idevüz [Meh: 52a/11-13]. Ammā ḳanūna muḫalif *olmasun içün* bu nāmeyı taḫrīr idüp saña irsāl eyledüm [MŞeh: 98a/11-12].

1.5.5. {-çUn} tiyin

Yapı:

Eski Türkçedeki {-çUn} üçüncü tekil şahıs emir kipine, “*tiyin*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ması için, -sın diye” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

OT: Türk budun yok bolmazun tiyin budun ***bolçun tiyin*** kañım İltiriş kağanıg ögüm İlbilge katunuğ teñri töpüsünde tutup yügerü kötürtü erinç (*Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İltiriş kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır*)⁷³⁹ [BilK: D10].

1.5.6. {-DX mX}

Yapı:

Görülen geçmiş zaman üçüncü tekil şahıs çekiminin soru (edatı) şekliyle oluşturulur. Soru ifadesinin anlam kayması uğramasına neticesiyle zaman zarfı olma özelliği ortaya çıkmıştır (Korkmaz, 2003:1037).

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-sa, -dığı takdirde” şart bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Kurt, 2006:33, Tiken, 2003: 356; Deny, 1941:972).

KT: Ölümdin yumuşçı ig ol aşnısı / Kişi ***igledimü*** ölüm koşnısı (*Hastalık ölümün ilk habercisidir; insan hastalandı mı, ölüm yanıbaşındadır*) [KB: D4618].

TAT: Yaxın ***gəldimi***, parçalanacaq [NBV: s.277].

⁷³⁹ Çev. Ergin, 2010:37.

KOT: İster ise General Makeri, miralay Masterapa olsun fırsatı ele *geçirdik mi* icabını icra ederek ele geçirdiğimiz ganimeti dahi kardeşçesine pay ederiz [**Gön: s.172**].

AT: O, haqsız, əxlaqsız işlərdən qaçar, hər kəslə quzu kimi mülayim keçinməyə çalışar, ancaq izzəti-nəfsinə *toxunuldumu*, artıq nə edəcəyini düşünməz, qızmış bir aslan kimi coşar, kəskin və heybətli səsi ilə ətrafı sarsıdardı [**AŞSE: s.273**]. Ev-eşiyindən didərgin düşmüş, həyatdan bezib cana doymuş, qəzəbli adamlar harda bir boş bina, mənzil *gördülərm*i, dərhal zəbt eləyirdilər və məskunlaşdıqları yerdən onları çıxartmaq mümkün olmurdu [**ZülG: s.25**]. Gecənin hansı vədəsi olur-olsun, arvadı yadına *düşdümü* məktəbizadı başlı-başına b Siqareti, gərək, sinəndə saxlayaydın, *çıxartdınmı*, az müddətə nəmlənirdi, çəkmək olmurdu [**SÖÜ: s.201**]. Bir məhəllənin çocuğu o birisinə *getdimi* döyərlər [**YVÇE cIII: s.14**]. Qışda da yalın əllə *yapışdınmı*, dərinə layca qopardır [**QG: s.337**].

TT: Sen tebigata *kest etdinmi*, ol hem saña arly bolup ýapyşýar (*Sen doğaya kast edersen, o da senden intikamını alır*) [**AADS: s.207**].

TüT: İşte o cins bir insan, hem de aylarca bütün kapıları çalip bütün duvarlara başını vurduktan sonra, çilesinin bu kertesine *geldi mi*, artık kurtulmuş demektir [**TEKA cI: s.358**]. İnsana tükürdüğünü afiyetle yalatan, ettiği tüm büyük lafları bir bir hatırlatan, bileğinden *kavradı mı* sarsan, sarstı mı bırakmayan bir yudumcuk efsun [**SiyS: s.181**]. Selim birine iltifat etmek *istedi mi*, daima böyle hareket eder, arkadaş muamelesi yapardı [**YSSA: s.333**]. Hayvanlarıma verilecek saman ıslak *oldu mu*, küflü *oldu mu*, arpalarım iyice *elenmedi mi*, yakaladığımı sallandırırım [**YorS: s.535**]. Un böyle ucuz, böyle bol *oldu mu*, gerisi kolay... [**ÖYat: s.226**].

2. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme⁷⁴⁰ (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

⁷⁴⁰ Koç (1990:327); eki, zarf-fiil olarak değerlendirmiştir.

TAT: Kişvəri tək zəhr içib öldi xumari-ğəm bilə / **Öldümü** ol nərgisi-bimar sormaz halımı [Kış: s.120]. Çəməndən **ötdümü** ol mah kim, fəruğindən / Gül aflıtblənür, şəbnəmi sitarələnür [Köv: s.48]. Rüksari-ərəqnək ilə **ötdünmi** çəməndən / Kim, lələni dağü gülü xunincigər etdin [Köv: s.154]. İndi budur bir adrəs verib, deyir oraya **getdinmi**, mülkünü alacaqsan [AHSE cII: s.265].

AT: Quzu **gördünmü** sev, o, kin bilməz / Canavar qarşı gəlsə parçala, əz [HCE cI: s.161]. İştə **gördünmü**, get də Elmas xanıma xəbər ver [HCE cII: s.255]. Səndən **ayrıldım**, hər yerdə sənsən / Mən görə bilmirəm, vallah, heç kimi! [BVSE cI: s.273].

Tüt: Kolordu komutanı **oldu mu** sen de şaşırırsın!. [YorS: s.480]. Temiz, titiz bir yaşama alışkanlığı edinilemediği için savaş **başladı mı**, hemen salgın hastalıklar baş gösteriyordu [Dir: s.93]. Gece **oldu mu** bunların eski mürettebatı gelir talim yapar, gönül kulağı açık olanlar seslerini duyarlarmış [Dir: s.186]. Üç **oldu mu** kapıyı çalıyor [AdA: s.219]. Bir bardak su **istedi mi**, hemen fırlayıp vermeli [ÖYat: s.190].

3.Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için, -diğindən dolayı” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Yine da fakülte öğrencilerimden biri önümde durup da böyle **dedi mi**, için için sevinirim [ÖYat: s.27].

1.5.7. {-DX mXydX}

Yapı:

Görülen geçmiş zaman üçüncü tekil şahıs hikâye çekiminin soru (edatı) şekliyle oluşturulur (Üstüner, 2000:91).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-ınca, -dığı zaman” anlamında zaman (zamandaşlık) bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Ama saat üç buçuk olup dersler sona *erdi miydi* yatılı öğrenciler için tadına doyulmaz bir yaşam başlardı Arnavutköy tepelerinde [AdA: s.44]. Joe, bir kelepir *buldu muydu* kaçırmak istemezdi [AdA: s.208]. Baharda tüm meyve ve ıhlamur ağaçları da çiçeğe durup, çınarlar *yapraklandı mıydı* cennetin ta kendisi olurdu [AdA: s.44].

1.5.8. {-DX(y)sA (< -DX er-se }⁷⁴¹

Yapı:

Karahanlı ve Harezm Türkçelerinde sıklıkla kullanılıp Eski Anadolu Türkçesinde işleviği azalmış bir zarf-fiil ekidir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı zaman, -ınca” anlamında zaman bildirme (zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 128).

KT: Seve *bahtın erse* közüm yümdüküm / Saña körkitür men negü erdüküm [KB: D663]. Basa keldi oğlağ kömek hem balık / Bular *toğdı erse* yaradı ıalığı [KB: D141]. Örüñ boldı erse kara saç sağıal / Anunğı busuğı ölümke tükel [KB: D1103]. Apa *yazdı erse* bayat kınadı / Bu dünyağ tünek kıldı erklığı idı [KB: D3520]. Ançada yaşru sözledi yalavaç cüftler[i]niñ amarisıña bir söz, kaçan *uğturdı erse* añar aşkäre kıldı anı Tañrı anıñ üze [KSKT: 38/89b1].

HT: Yâ Muhammed, meni kôdğıl, men rücü‘ kılayın, saña zağımat tegürmeyin *tédi erse*, peygâmbar ‘as aydı [NF: 20/15-16]. Hêç kimerse münmedi saña Muhammeddin ‘azîzrek hağ te‘âlâ katında, muhammeddin hürmetligrek *tédi erse*, Burâğ tölendi tağı teri ağı başladı [NF: 52/14-15]. Olarnıñ yüzleri yime karamış, *kördiler erse* bir ançası koptılar özleriñe gür kazdılar, kefenlerin keddiler gürleriñe kirdiler, olturdılar [RKE: 36v/3-5]. Kêçe *boldı erse* Yüsuf Mâlikdin destür tiledi,

⁷⁴¹ Urfa (Özçelik, 1997:113), Rize (Günay, 2003:188), Tokat (Demir, 2005:216) ağızlarında da kullanımı görülen bir zarf-fiil ekidir.

kiçgdin olar birle turur erdim barıp olargā vidā‘ kılayın tēdi [RKE: 73v/8-9]. Kiçe **boldısa** hısrav ivge kirdi / idige yalbarıp bir dem oturdı [KHŞ: 382].

EAT: nekim ‘âlemde gördüm ü şınadum / Ögüt **virdise** bilişüm ü yâdum [Işk. 8557]. Şüretüñ **gördise** dā‘î kodi şüret yazmağı / Terk ider kâfir bütini görse imān şüretin [ADD. 150/7]. Ammā eger birkaç gün üzerine **geçdise** hāmmāma élede gül yağıyla ova [CMH: 48a/12-13]. Süleymān **saldısa** yıl üstine ferş / Yüzini kıldı kürsī Ahmede ‘arş [SHŞ: 487]. Sikender **oldısa** āyineyle hod-bīn / Sen aya dīn-i Ahmde oldı āyīn [SHŞ:706].

KOT: Alana mübārek olsun diyüp Zāl’uñ nāmesine cevāb **virdi-se** cümle Sām takrīr eyledi [MŞeh: 245a/25].

2. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: Kiçe **boldısa** kün simurğı kitti / Yitip tün zāğı kafdın kafka tuttı [KHŞ: 597]. Katıg **bahtısa** şāh şīrin uyaldı / Ni kılgı imdi tip endīşe kıldı [KHŞ: 879].

3. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı kadar” anlamında derece bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Gülsevin, 2007b: 128).

EAT: Elüñden **geldise** bu resme bir iş / Yine yoymaqlığa sa‘y eyle düriş [Işk: 1323].

1.5.9. {-DX+şe diye}

Yapı:

Görülen geçmiş zaman ekinden sonra, “*diye*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:354).

KT: Tapuğ kıl bayatka bu ol kullukuñ / *Tapındım tiyü* sen unitma ukuş [KB: 3256].

HT: Munuñ hālin kamuğ kız añladılar / ‘Aceb iş *tüştü tiyü* tañladılar [KHŞ: 618]. Fıraq ilginde *kördük tiyü* köp kın / Tüşüp barçası öptiler adaqın [KHŞ: 1234]. Köñül başınga *birdiñ tiyü* merhem / soyurqadı telim māl ü tavar hem [KHŞ: 2090]. Avval Haq te‘ālāka üküş hamd u şenā kıldı dünyānı taqı dünyānıñ mālı tawarını *bérđi téyü* [NF: 76/4]. Men ol buğdaynı *kabul kıldım téyü* münādī kıldurdı [RKE: 97r/4-5].

EAT: Baṭṭal ider gāzī adları yād / Qapūs *öldi diyü* eyledi feryād [Bat: 2280]. Ol hitāb heybeti beni *pār eyledi diyü* aqlardı [CİC:B77a/2-3]. Yûnus şikâyet eyleme yârdan *cefâ gördüm diyü* / Cümle ‘âşıklar hâceti ma’sûkı katında biter [YED: 78/7]. Bu eşnâda dutup sākī piyāle / Şafâ *geldüñ diyü* kıldı havāle [HN: 1544]. Nitekim hargûşa uş ol şîr ider / Emrûmi *sıduñ diyü* tasgîr ider [MUM:5696].

TAT: Kāfirler, Qazan eyü and *içdi diyü* sevündiler [DK: D235/7-8]. Beyrek baqdı gördi kim kiçi kız qarındaşı bññardan şu almağa gelür, qardaş Beyrek diyü aqlar buzlar, toyuñ düğünüñ *qara oldı diyü* aqlar [DK:D102/4-6]. Eşqə dil *verdin deyə* cövr etmə, ey zahid, mana / Can verür mə’suqə daim aşiqi-qəllaşlər [Hat: s.60].

KOT: Şāyed ki yirden gele zıkr itmekden hayā ide, eger hākīqatin dirse, kendü müte’ellim olur; kizb iderse, āşim olur; sükût iderse, *cevāb virmedi diyü* sen bī-huzūr olursın [AA: 139a/15-18]. Neden *çekdüñ déyü* rez dühterini adumuz çekme / Bulınur mı anı mey-h^värelerde zāhidā étmez [VUSD Gaz: 78/4]. Yārūñ *gözükdi diyü* ne ta’n itdiler baña / ‘Uşşākuña gözükseñ olur göreyin seni [HZD Gaz: 450/4]. Beni aç *qodı diyü* qomaz anı/ Giceler olsa olur pāsbānı [İN:1206]. Beni *sevdüñ diyü* cefālar ider / Līk bilmez baña vefālar ider [Muhb: 539/1].

AT: Həqiqətən də, qız zəng eləyib deyəndə ki, gəlirəm, *istədi deyə* gəlmə [ZülG: s.37]. Və ürəyində bir əminlik yarandı ki, bu, onu *atdı deyə* o da bundan qisas almaq üçün elə etdi... [SÖÜ: s.136]. Tüfəngi, *gizlədin deyə* Şahingöz etirez etdi [SMoh: s.144]. Deyəsən dilin açıldı deyə qalib istehza ilə güldü [SMoh: s.283].

Tüt: Anadolu'yu Mustafa Kemal değil, Vahideddin *kurtardı diye* destan yazarların, bunları bilmemeleri mümkün mü? [TEKA cII: s.33]. Aylin morukları bıraktı, gençlere *başladı diye* dedikodu ederler. [AdA: s.169]. Aylin köpek *kayboldu diye*, öldürecek değildi herhalde onu. [AdA: 288]. Osman Ağa bir suç *işledi diye* hepsini aşağılamak ve Osman Ağa'nın kahramanlıklarını yok saymak olur mu? [Cum: s.425]. Süvariler iş *çıktı diye* sevinmişlerdi. [Dir: s.471].

1.5.10. {-DX gibi}

Yapı:

Görülen geçmiş zaman ekinden sonra, “*gibi*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine “-mek üzere” anlamında zamanda yakınlık bildirme işleviyle bağlanmıştır.

KOT: *Érişdi gibi* devri yine sākī šarābuñ / Cāmuñ yüzi güldi gözi açıldı ḥabānuñ [VUSD Gaz.: 105/1].

2. Ana cümlenin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanmıştır (Tiken, 2004:354).

KOT: Didiler xanı elüñdeki ‘aşā / İ‘timād *eylemedüñ gibi* aña [ŞSM: 687]. Xan yalaşmağı *unutduñ gibi* ey nāvek-i yār / Dil-i pür-zahmumı gördükce geçer ilmezsın [Beh Gaz: 407/3].

Tüt: Bir ara *sustu gibi* geldi telefon [AdA: s.298].

1.5.11. {-GAy} tiyü

Yapı:

{-GAy} gelecek zaman ekinden sonra, “*diye*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-acağı için” anlamında sebep bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

HT: İşim *bütkey tiyü* endişe kıldı / Ni hoş kindiñ tiyü köp ‘özü kıldı [KHŞ: 1163].

İşitti irse hod anlar sözni / Sevündiler kim *utğay tiyü* bizni [KHŞ: 1368].

Sakınmadın bu *kilgey tiyü* sindin / İrikgeysen tiyü bir yolu mindi [KHŞ: 2320].

1.5.12. {-GAllr,-KAllr} için

Yapı:

{-GAllr}⁷⁴² ekiyle “üçün” çekim edatından müteşekkildir. Gökçe (2007: 111) “{-GAllr/-KAllr}+üçün” yapısının “*-gAll ärür üçün”⁷⁴³ şeklinde olabileceğini ve mastarlaştırıcı (supine) olarak bir gramatikal kategoriye ait olduğunu belirtir.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, “-mak için, -mek amacıyla” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanır (Gökçe, 2007: 101,111).

EUT: Kaltı men öngre kamag tınlıg oğlanın inç *mengilig kılğalır üçün* öngreki burkanlarig nırvanka kirü yarlıkamazun ür kiç uzun üdün yırtınçüde turu yarlıkazunlar tip ötügçi boltum (Şöyle ki, ben önceki bütün canlıları rahata, huzura kavuşturmak için, önceki Budalar lütfedip uzun süre dünyada kalsınlar diye ricacı

⁷⁴² Gabain’e göre (1988:91) bu ek “kal-” ve “käl-” yardımcı fiilleri ile ilişkilendirebilir. Brockelmann’a göre ise hece yitimine uğramış zarf-fiil eki ile üzerine şimdiki-geniş zaman eki almış “käl-” fiilinden meydana gelmiştir (Gökçe, 2007:101).

Eski Türkçedeki {-GAllr} eki üzerine araştırma yapan Gökçe, çalışmasında “{-GAllr}” ve “{-GAllr} üçün” yapılarının iki farklı gramatikal kategori olduğunu belirtir ve şu açıklamayı yapar.

“...Sözü edilen bu gramer kategorileri dış yapıda tek bir {-GAllr} / {-KAllr} eki ile temsil edilmesine rağmen gerçekte iki farklı biçimden gelişmektedir” (Gökçe, 2007:111).

{-GAllr} eki bir fiil tabanına geldiğinde, fiildeki hareketin veya durumun gerçekleşmek üzere olduğunu ya da hemen hemen gerçekleştiğini belirtir ve bu yapı “Ana Fiil+ {-A} zarf-fiil eki+ käl-ir” unsurlarından gelişmiştir (Gökçe, 2007: 98,111). Bunlardan {-gAlır} yakınlaşıcı bakış açısı (proximative aspect), “{-gAlır} üçün(<-gAlı är-ür üçün)” ise mastarlaştırıcı (supine) olarak bulunur (Gökçe, 2007: 111).

⁷⁴³ **EUT:** uqturgalır üçün < *uqtur-galı ärür üçün “anlatmak için” gibi bir oluşuma değiniyor (Gökçe, 2007:111).

oldum)⁷⁴⁴ [AY: 164/1-7]. ...inç mengilig kılğalı küşüşün tolپ yirtinçüg irinçkep kamag tınlıglarig buyan edgü kılınçlıg ulug asıgka **tegürgelir üçün** anın munçulayu ertingü kergeklig ötüg ötünür sen (*rahat, mutlu duruma getirmek dileğiyle teknil dünyaya acıyarak bütün canlıları iyi davranışlı ulu yarara ulaştırmak için* böylesi son derece gerekli dilek diliyorsun)⁷⁴⁵ [AY: 132 III3a/1-5]. Tağı yime bilge bilig suvsamağın avantlıg tınlıglarğa **asağ tusu kılğalır üçün** ortun entkek ilinte oğrayu dkşanpt ilke bardı (*Ve yine hikmete susamış yaratıklara hizmet etmek için asıl hint ülkesinde, doğrudan Dakşināpatha'ya gitti*) [MS: 8/23-27]. Adırtlıg oğurak **bildürkelir üçün** yana sözlemiş (*Net ve kesin olarak bildirmek için yine söylemiştir*) [Üİ: 98b/5-6]. Kamag ödün inçsizin turançsızın alku tınlaglarınig emgekin tolgakın **tarkarkalır üçün** edgü nomlug yılğ yılğıkayur ermiş (*Her zaman huzursuz bir şekilde bütün canlıların sıkıntısı gidermek için iyi dinî buyruğu emredermiş*) [BTÇM: s.153].

1.5.13. {-kelir} osuğluğ

Yapı:

{-kelir} ekine, “osuğluğ” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-acakmışçasına, *acak gibi*” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EUT: Ötrü ol yekler çştani iligig körüp **siñirkelir osuğluğ** kılınıp tegirmileyü avlap inçe tip tidiler (*O zaman o şeytanlar Çaştanı hanı görünce [onu] yutacakmışçasına hazırlayıp çepeçevre kavrayıp şöyle dediler*) [ÇB: 18-20].

1.5.14. {-ğalır} teg

Yapı:

{-ğalır} ekine, “teg” edatı getirilmiştir.

⁷⁴⁴ Çev. Ölmez, 1991:51.

⁷⁴⁵ Çev. Ölmez, 1991:25.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-mak üzere” anlamında zaman bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

KT: Sevinçin toğar erdi toğmış künüm / Künüm *batğalı* *teg* yarumaz tünüm [**KB: D1072**].

1.5.15. {-A+şe} diyü/diye**Yapı:**

{-A+şe} istek kipi ekine, “*diyü/diye*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-ması için, -sın diye” anlamında amaç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

EAT: Ya‘küb şatdı ol qaravaş oğlanın / Südini Yūsuf *eme diyü* anuñ [**ŞYZ: 1340**]. İmdi ğanîmet görüp, evvelden âhire deġin ‘ibâdet *eyle diyü*, kırk yıl bu resme nefsin aldayu aldayu gice ve gündüz ‘ibâdet eylerdi [**CİC: 22a/3-5**]. Hemin geldüm bu dünyâya nefsüme kullık itmege / Eyü ‘amel işlemedüm ‘azâbdan *kurtulam diyü* [**YED: 285/4**]. İçinde odı çok Bedrûñ velîkin ayağı tozın / Bana yél *getüre déyü* olup durur yüregi şu [**MN: 45/7**]. Yâhūd kıyşere armağan *göndürelüm diyü* kaçd idince ġazîlerüñ cânları Hakk ta‘âlâ ġazretine tazarru‘ iderler [**DN: 8b/1-2**].

KOT: Râh-ı vefâda *yitüre diyü* gamuñ beni / Hûn-âb-ı dîde yollara yir yir nişân ider [**Bak Gaz: 109/6**]. Peykân-ı düst *kala diyü* zahm-ı sînede Görseñ nihâl-i tîri nice ditrer üstine [**Bak Gaz: 428/2**]. Sen serv sâye *şala déyü* bir gün üstüme / Oldum yoluñda ħâk-ile yeksân gel yétiş [**VUSD Gaz.: 83/4**]. *Kucam deyü* miyânını ten-i fersûdem etdüm çâk / Yoluñda bir cefâkârûñ çürütdüm yok yere varı [**HecD Gaz.: 137/2**]. Ey Ziyâ’î *öyküne diyü* dehân-ı dil-bere / Ğoncenuñ ağzın arar gül-şende şeb-nem var ise [**HZD Gaz: 421/5**].

TAT: Hattın hatâ diyü hele kavlini çin tutup / Bir uca *irem diyü* o câna düşmüşəm [KBD: 244/3]. Yâr adın *kazanam diyü* arıdum / Yârum ağyâra bu adı taha mı [KBD: 451/3]. **TAT:** Gözüm içine hayâlün *basa diyü* ayağın / Yaşum çü la'l ü yanağum zerâb oldı zerâb [KBD: 1008/4]. Candan görüb rəvanun tən *baxa deyə* arif / Cismin cəhanə candur, ərvahe ruhi-sani [ŞİGD: 371/12]. Gər əl *uzadam deyə* vüsälə / Yaxam ani atəşi-cəmalə [MVG: s.218].

TüT: Siz merakta *kalmayasınız diye* beni gönderdiler [KuY: s.144]. İlla ki ben yüce bir söz de bilirim, işte siz de *uyasınız diye* söylerim [ŞahS: s.52].

1.5.16. {- (I, U)r} kimi

Yapı:

Azeri Türkçesinde şimdiki zaman ekleri olan {- (I)r, (U)r}'den sonra, “*kimi*” çekim edatı gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine “-yor gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanır.

AT: O qədər şən, o qədər məsud idim ki, səadət gözlərimi qamaşdırır, məni *boğur kimi* olurdum [AŞSE: s.477]. Gənc müəllim sevincindən gözləri yaşarmış, *boğulur kimi*, bir söz demək istəyir, fəqət damşmırdı, eyni zamanda zavallı, bir nəfəri araymış kimi, ətrafım süzür, bir çox kişilər, qızlar, qadınlar görür, ancaq aradığım görmürdü [CCSE cI: s.251]. Fatma xanım bu sözlərindən *utanır kimi* oldu [YVÇE c.II: s.101]. Mən özümü onu *sevir kimi* göstərərəm [CCSE cII: s.43].

1.5.16.1. {- (I, U)rmXş} gibi

Yapı:

Azeri Türkçesindeki {- (I)rmXş} ekinden sonra gelen “*gibi*” edatıyla oluşturulmuştur.

İşlevi:

1. Azeri Türkçesinde kullanılır. Ana cümleinin yüklemine, “-yormuş gibi” anlamında tarz bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Al də məni - deyib yalandan *utanırmış kimi* gülümsünüb çiyini əydi [Er: s.90]. Bundan elə bil *istifadə edirmiş kimi*, uşağa uduzmaqdan kənardakılar, hamısı keçib ona xüsusi bir köməklik də ediblər [Er: s.103]. Gülzarın üzündə oxumaq *istəyirmiş kimi*, bıçaq kimi iti baxışlarını onun üzünə dikdi [CCSE cI: s.268]. Öz evlərinə *gəlirmiş kimi* arxayın, zarafatlaşa-zarafatlaşa vaqonda özlərinə yer eləyirdilər [MCSE: s.293]. Susuz bir biyabanda yol *itirmiş kimi* onun əlacı hər bir yerdən üzölmüşdü [YVÇE cI: s.338]. Raskolnikov bərk *üşüyürmüş kimi*, qıçlan əsə-əsə, yerişə zəifləyə-zəifləyə geri dönüb öz otağına qalxdı [Er: s.40].

1.5.17. {-ê)r+ie} deyni**Yapı:**

Gagavuz Türkçesindeki {-êr} şimdiki zaman ekinden sonra, “*deyni*” çekim edatından meydana gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Bən az iş *yapêrım deyni*, sən savaşêrsın e kurtulmaa bendən? [SeçY: s.200].

1.5.18. {-(X)rmış} gibi**Yapı:**

{-(X)rmış} ekine, “*gibi*” çekim edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Mustafa Kemal, istanbul'da bu sıralardaki bir ziyaretini, sanki bir sır *açıklarmış gibi* bir içtenlikle şöyle nakleder [TEKA cI: s.370]. Melek'in annesi Fatma Hanım ise kızının mutluluğunu görmeyi *beklermiş gibi*, düğünlerinden kısa bir süre sonra dramatik bir biçimde hayata veda edecekti [AdA: s.24]. Radyomuz, köşede, her zamanki yerinde, fakat mazisinden, hâtıralarından dolayı *utanırmış gibi* duruyor [YDBY: s.54]. Kamber Can! Kible-i Âlem ve Mehdi sayılan namağlup hükümdarımız sana da eski heyecanını *yitirmiş gibi* gelmedi mi? [ŞahS: s.141].

1.5.19. {-ecekmiş} gibi⁷⁴⁶

Yapı:

Fiil tabanına gelen {-ecek} ve {-miş} sıfat-fiillerinden sonra “gibi” edatı getirilmiştir. Fiilin üstüne birden çok sıfat-fiil eki gelebilir (Gülsevin, 2001:131).

İşlevi:

1.Ana cümlelerin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Qurban molların ağızından çıkan kâlmâleri *yeyecekmiş kimi* ağızını açmış, diqqâtlâ onu dinləyirdi [AŞSE cI: s.30].

TüT: Tarafları harbe *sürükleyecekmiş gibi* çatışmalar oldu [TEKA cIII: s.314]. Fasulye sırtığı gibi uzadıkça uzadı, boyu hiç *bitmeyecekmiş gibi* geldi Nilüfer'e [AdA: s.96]. Gazeteyi almak için elini uzatmıştı, ateşe *değecekmiş gibi* korkuyla geri çekti [Cum: s.267]. Bilmiyorum ki bu ayrıntı bana belli belirsiz bir eğim katmış sanki, her an bir tarafa yatıp *düşecekmiş gibi* duruyorum [SiyS: s.250]. Bana içim *boşalıverecekmiş gibi* geldi [YDBY: s.16].

1.5.20. {-mazmış} gibi

Yapı:

{-mazmış} ekine, “gibi” çekim edatı getirilmiştir.

⁷⁴⁶ Ediskun'a (2007: 266) göre kıyaslama ulacı; Demir (2005:477) karşılaştırma zarf-fiili olarak geçmektedir.

İşlevi:**1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.**

TüT: İçleri zaman zaman parlayan ve etrafındaki canlı cansız her şeye, bırakmak *istemezmiş gibi* sarılan bu gözlerden, şimdi soluk bir renk almış olan yanaklara doğru, birkaç damla yaş süzüldü [**KuY: s.164**].

1.5.21. {-(I)yor} diye**Yapı:**

{-(I)yor} şimdiki zaman ekinden sonra, “*diye*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:**1. Ana cümleinin yüklemine, sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar** (Tiken, 2003:355).

TüT: O kadar ki, adalarda bulunan Yunanlılar bile, Türk ordusu *geliyor diye* firara teşebbüs ediyorlardı [**TEKA cII: s.490**]. Sultan Anadolu'ya halifeler *gönderiyor diye* Şah'ı düşman bellerken kendisi Frenk diyarlarına uç beyleri göndermiyor muydu? [**ŞahS: s.377**]. Din, namus, ırz, şariat elden *gidiyor diye* çığlıklar atılır [**Dir: s.154**]. Bir akşam kocası kendisiyle değil ünlü dans sanatçısı Isadora Duncan'la *ilgileniyor diye* herkesin gözü önünde kendini yemek yedikleri malikânenin geniş, mermer merdivenlerinden aşağı yuvarlayarak olay yarattı [**SiyS: s.162**]. Şimdi de uzağa *gitmiyor diye* seviniyorsun [**AdA: s.141**].

1.5.22. {- (I)yor} gibi⁷⁴⁷**Yapı:**

{-(I)yor} şimdiki zaman ekinden sonra, “*gibi*” edatı getirilmiştir.

⁷⁴⁷ Gencan'da (2001:437) nedenlik zarf-fiili; Hengirmen'de (2005: 261) ve Demir'de (2005:477) karşılaştırma zarf-fiili; Ediskun'da (2007:268) kıyaslama zarf-fiili olarak geçmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:355).

KOT: Hâlimi *bilmiyor gibi* söylüyorsunuz [FBRE: s.111].

TüT: Ama öyle oldu ki, bir an geldi Atatürk, dünya yuvarlağını avucunda *dönüyor gibi* gördü [TEKA cII: s.411]. *Somurtuyor gibi* görünse de halinden memnun [SiyS: s.142]. Lâkin bazen hayatın çok kenarında kalıyor, tek bir düşünceyi yaşıyor gibi oluyoruz [Huz: s.172]. Gülsüm Hala ölü ve meys gözleriyle bir şey *görmüyor gibi*, saatlerce dalıyor [VuK: s.111-112]. Cami avlusunda bir uğultu başladı. Sultan'ın çevreyi *biliyor gibi* incelemesi ve yanındakilere bir şeyler söylemesi bu konuda fısıltıyı aşmayan tartışmalara yol açtı [ŞahS: s.264].

1.5.22.1. {-(I)yormXş} gibi⁷⁴⁸

Yapı:

Şimdiki zamanın rivayeti çekiminden sonra, “*gibi*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1.Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Xalkın kanına girdiyi *yetişmiyormuş kibi* bir dâ ev-eşiyinâ, var-yokuna göz dikiyor [HCE cII: s.245].

TüT: Hocalarından centilmen, cesur ve taktikçi bir strateg olarak tanınan Nuri Beyden derste tarif ettiği gerilla hareketini, Türkiye'de *oluyormuş gibi* tatbiki olarak anlatması ricasında bulunur [TEKA cI: s.76]. Misel de sanki Nilüfer o evde *yaşamıyormuş gibi* davrandı [AdA: s.120]. General Harrington da Türlderi hedef *almıyormuş gibi* görünerek şöyle dedi [Cum: s.51]. O yıllarda çeviri romanlar telif romanlardan daha gözdeydi, bu erkeğin Amerikalı olmasına karar verdim ve romanı

⁷⁴⁸ Hengirmen'de (2005:261) kıyaslama ulacı olarak geçer.

İngilizceden *çeviriyormuş gibi* kaleme aldım [SiyS: s.126]. Nuran Mümtaz'ın gözlerini aradı, birbirlerini *taniyormuş gibi* bakıştılar [Huz: s.270].

1.5.23. {-I)yormXş} kadar

Yapı:

Şimdiki zamanın rivayet çekiminden sonra, “*gibi*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, derece-ölçü bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Yusuf çok iyi bildiği bir şeyi *söylüyormuş kadar* katıyetle ve karanlık birtakım hislerin sevkiyle cevap verdi [KuY: s.125]. Muazzez bunun böyle olduğunu *görüymüş kadar* iyi biliyordu [KuY: s.130].

1.5.24. {-ýA(r)} dek

Yapı:

Türkmen Türkçesindeki {-ýAr} şimdiki zaman ekinden sonra, “*dek*” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlemin yüklemine, “-yor gibi” anlamında tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TT: *Sıgmayaan dek* gövrääme / Galkınıp, böküp duursuñ (*Sıgmıyor gibi vücuduma / Yükselip, hoplayıp duruyorsun*) [AAŞ: s.78]. *Göteryäün dek* seni halı / Yeriñdenem galıberdiñ (*Kaldırıyor gibi seni halı / Yerinden de kalkıverdin*) [AAŞ: s.126].

1.5.25. {-XmXş} deyni

Yapı:

Ek-filin “i- (<er-)” cevherî fiilinin anlatılan geçmiş zaman çekiminden sonra “*deyni*” edatı getirilmiştir. Gagavuz Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Tātüsü *primarmış deyni*, şindi “babu” da istāmeer olmaa [SeçY: s.142].

1.5.26. {I-mİş} gibi

Yapı:

Ek-fiilin “i- (<er-)” cevherî fiiline, {-mİş} eki ile “gibi” edatı getirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, tarz bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:356).

AT: Sanki *yuxuda imiş kimi*, onu oyatmaq və cavab almaq istəyirdilər [CCSE cI: s.270]. Bu sözə *bənd imiş kimi*, arvadlar hamısı hönkürüşüb ağlaşdı [ZülG: s.156]. Arvadı bu sözə *bənd imiş kimi* nalə-nifrin yağdırdı [QG: s.107]. Qəbahəti *varmış kimi* Könül kitaba üz çəkdi [KöY: s.36].

TüT: Onun hareketini bilen çok az sayıda şahsiyetler, o Ankara'da *miş gibi* davrandılar [TEKA cII: s.473]. Diğerleriyle bu durumun farkında bile *değilmiş gibi* davranıyordu [AdA: s.120]. M. Kemal Paşa bu konuşmadan sonra, ev sahibi *miş gibi*, herkesi pazertesi günü saat 17.00'de çaya davet etti [Cum: s.231]. Hasta hâlâ yüzüme bakıyor ve gözleri, büyük bir merak *indeymiş gibi* parlıyordu [KüMM: s.44]. Dünya bunlara babalarından miras kalmış gibi rahatlık içinde, sanki buralarda bulunmak, karşı geleni öldürmek *haklarıymış gibi* yürüyorlardı [Dir: s.508].

1.5.27. {-DXr}⁷⁴⁹ diye/diyü

Yapı:

{-DXr} bildirme ekinden sonra, “diye” edatı getirilmiştir.

⁷⁴⁹ Bildirme eki olan {-DXr}, tur- fiilinin geniş zamanından (-DXr < tur-ur) ekleşmiştir. Bu nedenle çekimli fiil ({-DXr (<tur-ur)}) ve edatla yapılan zarf-fiillik yapılar başlığı altında değerlendirilmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümlenin yüklemine, “-dığı için” anlamında sebep bildirme anlamıyla bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:356).

EAT: Hoş *nefesdür diyü* vü ehl ü faşih / Hürmet eyler imiş hımār-ı Mesih [Har: 66]. Şemmās'ı bildir di Ca'fer söyledi / *Müslimāndur diyü* ta'rif eyledi [Bat: 398]. *Maşlahatdur diyü* kıldılar kabül / Ol re'isler evlerine kıldı yol [VG: 71]. Falānuñ *kölgesidür diyü*; ya'nī ol şahşuñ 'aqsidür, 'aqs girü hemān halifedür [KenK:6a/9-10]. Kılur lāle bigi her-dem gönülde tāze dāğ-ı ğam / Belāya eski *yārumdur diye* yār olmasun kimse [CSD: 285/6].

TAT:Dirse hanuñ hatunı oğlançuğumuñ ilk *avidur diyü* atdan aygır deveden buğra koyundan çoç kırdurdu [DK: D23/5-7]. Vətən *xoşdur deyə*, Vaqif, bizi çəkdiñ Salahlıya / Səlah bilməm nədir yanında yarı-canfəza yoxdur [MPV: s.164].

KOT: Bilinmez perde gitmeyince hālet / Saña *segdür diyü* hīç itme minnet [İN: 1189]. 'Aysuñ zamānı 'işretüñ *eyyāmıdur diyü* / 'İşretgeh-i çemende salar ellerin çenār [Bak Gaz: 180/4]. Tır-i gamuñ *nişānesidür diyü* Bākîyi / Allāh ki halk çekdi çevürdi kemān gibi [Baz Gaz: 526/5]. Mevcūdat-ı hariciyyeyi bi-қadri't-tāқati'l-beşeriyye *bilmekdür diyü* ta'rif itdük idi [AA: 46b/19]. *Ğariblerdür diyü* bunları hoş gördi [TAO: 3b/10].

AT: Vətən də, millət də *köhnədir deyə* / Bəlkə təzəsini axtarmaq gərək? [BVSE cI: s.37]. *Gəncdir deyə* çıxsın otursun başımızda! [MCSE: s.202]. Fərhad *mühəndisdir, deyə* qonşular Aslana da hörmət etməyə başladılar [CCSE cI: s.208]. Şimdi burdan keçərkən yerdə buldum / Məraq etdim, *kimindir deyə* aldım [HCE cII: s.22]. Bu barədə aldığımız xəbərlər müxtəlif *səciyyəlidir deyə* Duncan etinasızlıqla cavab verdi [SMoh: s.168].

Tüt: Hâkimiyet ve saltanat biç kimseye, ilim *kabıdır diye*, müzakere ile, münakaşa ile verilmez [TEKA cIII: s.61]. Hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim *icabıdır diye*, müzakere ile, münakaşa ile verilmez [Cum: s.118].

Allaha kasem ederim ki, ben bu işi devlet ve millet *hayrıdır diye* kabul ettim [YSSA: s.25]. *Sünni'dir diye* adam öldürmek reva mıdır? [ŞahS: s.60].

1.6. FARKLI YAPIDAKİ (KARMAŞIK) ZARF-FİİLLİK YAPILAR

1.6.1. F.+{-r}... F.+{-mAz}

Yapı:

Fiil köklerine geniş zamanın üçüncü tekil şahsının önce olumlu ve sonra olumsuz şekillerinin fiil tabanlarına peşpeşe getirilmesiyle oluşur.⁷⁵⁰ Korkmaz (2003:1036) bu kullanımı Oğuz ve Kıpçak lehçelerine özgü olduğunu ve zaman vurgusunun {-dlktA} ve {-XncA} zarf-fiillerinden daha çok olduğunu belirtmiştir.⁷⁵¹

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık)⁷⁵² işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar⁷⁵³ (Tiken, 2003: 331).

EAT: Ol şehvet-i mahsûle *diler dilemez* ol a'zâyı hareket kıldurur [MÜR: N108b/7-8].

KOT: Müddet-i medîde ve ahd-i baîde gidip yolu *yarılar yarılamaz* bir mahall-i ferah-fezâyâ ve cây-ı cennet-âsâyâ uğrayıp mahallin zîbâyîşi ve havanın kemâl-i lefâfet ile tâbişi olmağın Kamercan ve Gülruh hemen ol mahalde nasb-ı hargâh etmeğe ittifak ve bir gün orada oturak eylerler [Muh: s.165]. Hanımlar içeriye *girer girmez* kapı tak diye kapandı [ArS: s.31].

⁷⁵⁰ Krş. Nogay Türkçesinde kullanılmaktadır (Akbaba, 2009:201-202). Ayrıca Irak Türkmen Türkçesinde de rastlanılmaktadır (İmamkuliyeva, 2004: 233).

⁷⁵¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Sev, 2006: 111-118; Yücel, 2000:106.

Korkmaz (2003:1036) ise geniş zaman ad-fiilinin olumlu ve olumsuz şekillerinin arka arkaya getirilmesiyle oluştuğunu ifade eder.

⁷⁵² Ana cümleinin yüklemindeki hareket, zarf-fiildeki hareketle aynı zamanda derhâl olur.

⁷⁵³ Koç (1999:331), tezlîk anlamlı zarf-fiil diye belirtmektedir.

TAT: Qızdar *çatar-çatmaz* Ələsgər əyağa durdu, sazı sinəsinə basdı, görək Səhnəbanı nı necə qarşıladı [AEE: s. 206].

AT: Ayrım qızı, bax, *yetişər-yetişməz* / Kərim baba səndən şikayət edir [AŞSE cI: s.36]. Rəcə *yatar-yatmaz* siçanlar döşəmənin altından çıxır, qara də-yirmi gözlərini oynadaraq otağın hər yerini gəzib, yeməyə bir şey axtarırdı [AHNE: s.50]. Sanki anası *doğar doğmaz* qızciğazın gözlərinə baqıb da ona görə ad qoymuş [HCE cII: s.64].

GT: Kız lafını *başarır, başarmaz*, işidilmiş [Mas: s.71]. *Geçer-geçməz* vakit biraz-kaymaan yarısı skladtan etişməz! [GDG: s.72]. Da te bu eni adam *girür-girməz* burada evinə, murmullar sürüylən-huu, bakmaa, kim o Fıstık da nesoy o [SeçY: s.251].

HoT: Bu razi *bqlar bqlmaz*-bir zət oya bersin yə be'rmasın (*Bu razi olur olmaz* [ona birşey verip vermemek fark etmez]) [TFTC: 2.12/2-3].

TT: Muny gören yaşuly-yaşkiçi şoña tarap eñilip, onuñ ýagyrnysyny ýere *degrer-degirmez* ortada çalasyňlyk bilen pyrlanyşyna tomaşa etdiler (*Bunu gören yaşlı insanlar ona doğru gidip onun sırtını yere değdirir değdirmez ortada hızlıca dönüşə şahitlik ettiler*) [AHR: s.52]. Emma her gezegem dodaklarym gyzyň dodagyna *yeter yetmezde*, onuñ datly lezzetinden ýaňa huşum başymdan uçup, aňrysyny allanäme görüp bilemok (*Ama he defa dudaklarım kızın dudağına ulaşır ulaşmaz, onun tatlı lezzetinden dolayı aklım başımdan uçup, arkasını iyi göremiyorum*) [HalH: s.23]. Ýygnak geçirilýän zala *girer-girmez* göni kürsä tarap bardym we gısğaça çykyş edip, şu teklibi öňe sürdüm (*Toplantı salonuna girer girmez doğruca kürsüye çıktım ve kısaca şu görüş, teklifi ortaya attım*) [Tnut: s.883]. Märekanıñ içinden kimdir biriniñ *eşidiler-eşidilmez* hüñürdisi çykdy (*Kalabalığının içinden birinin homurtusu işidilir işitilmez çıktı*) [EgG: s.53].

Tüt: O akşam kapıda vedalaşırlarken, Joe *görür görmez* ısındığı Emel'in kulağına, "Talk me up to Aylin," diye fısıldadı [AdA: s.178]. Bununla beraber, her halde Ömer Efendi *kalkar kalkmaz* o, gözlerinde şimşeklerle Kumandan'a gelecekti [VuK:

s.102]. Bu kelimeyi *söyler söylemez*, yüzünü ateş basmıştı [Huz: s.191]. Fakat daha kapıdan *girer girmez* şaşırdı [Asil: s.96]. Zafer haberini *alır almaz* derhal Han'ın kellesinin koparılıp getirilmesini emretti [ŞahS: s.118].

2.Ana cümleinin yüklemine, “-madan, -mayarak” anlamında karşılıksız gerçekleşme bildirir.

TAT: Din və iman talibi olan kimsə gərək qətiyyəən mərifət dairəsinə yaxınlaşmasın və mərifət talibi olan kimsə *istər-istəmər* və ixtiyarsız olaraq din və imandan uzaq olmalıdır [MFAE cII: s.135]. Ulaq *istər-istəmər* buna razı olaraq, alababət hərəkət edəcəkdir [MFAE cIII: s154].

AT: Ata-anasının o tərəfdəki sayğısız hərəkətləri, kobud ayaq səsləri, danışqları *istər-istəmər* yuxularını vaxtından əvvəl qaçırdırdı [QG: s.6]. *İstər istəmər* doktorun iradəsi Zibəydəyə hakim kəsilərək, onu istədiyi yola sövq edirdi [YVÇE cI: s.261].

GT: Gezer bizim arada / *İstər-istemər* zeetleer [GüzÇ: s.145]. Bu takım bən *ister-istemər* islää görərdim, ne olər aulda [CanY: s.16]. *İstər-istemər* sorardı çiftçilər biribirinə [PubY. s.28]. Şindi *istər-istəmər* açılmış da üzərək kenara çıkmış [OKiy: s.34].

Tüt: Ona düşən, bu kismetine gözü kapalı teslim olmaq, kaderine *ister istemez* bağlanmaktı [TEKA: s.24]. "Bana da, kavalıen olacağıma görə, *ister istemez* papaz olmaq düşüyor," dedi Ömer [AdA: s.169].

1.6.1.1. F.+{-r}... F.+{-mAzdA}

Yapı:

Aynı fiil köklərinə {-r} və {-mAzdA} eklerinin peşpəşe getirilməsiylə oluşturulur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003: 331).

TT: Gün yâşar-yâşmazda pyýadalap öýlerine golaýlanda jigileri onuň önünden ylgaşyp çykdylar (Güneş batar batmaz yayan yürüyerek evlerine yaklaşıncı küçük kardeşleri onun önünden koşup çıktılar) [OwA: s.76].

1.6.2. F.+{-r}... F.+{-mAz+ie+(n)e}

Yapı:

Azeri Türkçesindeki bu kullanım “...-r ...-mAz” yapısıyla ortaktır. Sadece tek farklılık “-maz” sıfat fiilinden sonra iyelik ve yönelme hâli eki gelmiştir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Dəyər-dəyməzinə döşə, yenə gətirəcəyəm [QG: s.207].

1.6.3. F.+{-r}... F.+{-mAAr}

Yapı:

Gagavuz Türkçesinde görülen bu yapı, geniş zaman ekinin olumlu ve olumsuz formlarının, peş peşe aynı fiil köklerine getirilmesiyle oluşmuştur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “..-r...-maz” anlamında zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

GT: Geçer geçmeer birkaç gün bu kemeñceci adam gider işinā [Mas: s.36].

1.6.4. F.+{-p} F.+{-mA(n)kA+(ie)}

Yapı:

Sadece Türkmen Türkçesinde kullanılan bu yapı, aynı fiil tabanlarına peş peşe getirilen $\{-Xp\}$ ve $\{-mAnkA\}$ ekleriyle yapılmaktadır (Grunina, 2005: 202; Yüce, 1999:120).

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, “..-r...-maz” anlamında zaman bildirme (gecikmesiz zamandaşlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Grunina, 2005: 202).

TT: Tokada *baryp-barmankam*, derrew aragatnaşyk bölümini gözegçilige aldyrdym (*Tokat’a varır varmaz telgrafhaneyi göz altına aldurdım*) [Tnut: s49]. Serwet beý bilen Izzet beý halk gurultaýy *gutaryp-gutarmanka*, bir bahana bilen, işi çykyp Trabzona gidipdiler (*Servet ve İzzet Beyler kongre biter bitmez birer mazeretle Trabzon’a gitmiş bulunuyorlar*) [Tnut: s.98]. Emma *oturyp-oturmanka*, ýene-de ýerinden turuzdy (*Ama oturur oturmaz gene yerinden kaldırdı*) [BöT: s.109]. Myhman sözünü *ayaklap-ayaklamanka* daşky gapy açyldy-da, otaga Oktýabrına Vyaçeslavovna girdi (*Misafir sözünü bitirir bitirmez dış kapı açıldı ve odaya Oktyabrına Vyaçeslavovna girdi*) [BöT: s.137]. Gurjak oğlan jaýdan *çykyp-çykmanka* jak-jak edip gülüpdür (*Kukla, oğlan odadan çıkar çıkmaz cak cak ederek gülmüştür*) [THE: s.219].

1.6.5. F.+{-DX}+şe F.+{-All}⁷⁵⁴

Yapı:

Aynı fiil tabanlarına peşpeşe gelen $\{-DI\}$ görülen geçmiş zaman eki ile $\{-All\}$ zarf-fiil ekinden oluşur. Görülen geçmiş zaman ekine şahıs eki de gelmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme (harekette zaman başlangıcı) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar (Tiken, 2003:356).

⁷⁵⁴ Bilgegil (2009:272) ve Ediskun’da (2007:262) başlangıç zarf-fiili, Gencan’da (2001:432) başlama zarf-fiili, Demir’de (2005:473) zaman zarf-fiili olarak görünür.

KOT: Kıldı beni tıfl-ı mısra-âsâ / *Doğdum doğalı* sühanla ber-pâ [HÜA: 2026]. Seni *gördüm görelî* gayrı nazar itmege / Aşdı eşküm gözümüñ hānesine al perde [Beh Gaz: 471/2]. Yoliña etdim fidâ bu cân u ten Rıfķî gibi / Ben seni *gördüm görelî* gayrıdan etdim ferâğ [RıfD Gaz: 56/5].

TüT: Fort Sill'e *geldi geleli* ilk defa içki içme ihtiyacım hissettiğini düşündü, içki içmişti elbette [AdA: s.271]. Atina'dan *çıktım çıkalı* sizin kadar akıllı bir insanla konuşmadım [VuK: s.97]. Doktor Münir bunu *anladı anlayalı* Patriyot'un böyle çıkışlarına sinirlenmiyordu [YorS: s.148]. Kendimi *bildim bileli* bir nöbetçi gibi uyuyorum [ÖYat: s.301]. O *geldi geleli* temiz örtülü minderleri, inik perdeleriyle uykuda olan ev uyanmış, renklenmiş ve neşelenmişti [KirK: s.16].

1.6.6. F.+{-DX}+şe F.+{-AsI}

Yapı:

Aynı fiil tabanlarına peşpeşe getirilen {-DI} görülen geçmiş zaman eki ile {-AsI} sıfat-fiil ekinden oluşur. Görülen geçmiş zaman ekine, şahıs eki de gelebilmektedir. Türkiye Türkçesinde görülür.

İşlevi:

1. Ana cümlelerin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

TüT: Mustafa Kemal'in zaten uyku ile *oldum olası* başı hoş değildir [TEKA cI: s.352]. Arkadaşların anlattığına göre, o *oldum olası* böyle yaşamaktaydı [KüMM: s.21]. *Oldum olası*, kitaba düşkün heriflere güvenmem [YorS: s.70]. Fransızlara *oldum olası* güvenmezdi zaten [Cum: s.170]. Kilosuna dikkat eder *oldum olası* [SiyS: s.67].

1.6.7. F.+{-DX}+şe F.+{-AsIyA}

Yapı:

Aynı fiil tabanlarına peşpeşe getirilen $\{-DI\}$ görülen geçmiş zaman eki ile yönelme hâli eki almış $\{-AsI\}$ sıfat-fiil ekinden oluşur. Görülen geçmiş zaman ekine şahıs eki de gelebilmektedir.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zamanda başlangıç bildirme işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

Tüt: Bu çarşı şehrin hayatından bir parçaydı; *oldum olasıya* onu bir tarafından sayar dökerdi [Huz: s.58].

1.6.8. F.+ $\{-DX\}$ +şe F.+ $\{-AcAk\}$

Yapı:

Aynı fiil tabanlarına peşpeşe getirilen $\{-DI\}$ görülen geçmiş zaman eki ile $\{-AcAk\}$ gelecek zaman ekinden oluşur.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (zamanda yakınlık) işleviyle bağlanan zarf-fiil yapar.

Tüt: Yunan İzmir'e *çıktı çıkacak* deniyor [YorS: s.160].

1.6.9. F.+ $\{-DX\}$ F.+ $\{-mAdI\}$

Yapı:

$\{-DI\}$ görülen geçmiş zaman ekinin olumlu ve olumsuz formlarının aynı fiil tabanlarına peşpeşe getirilmesiyle yapılır.

İşlevi:

1. Ana cümleinin yüklemine, zaman bildirme (zamanda yakınlık) işleviyle bağlanan zarf-fiiller yapar.

AT: Adət üzrə qohum *oldu-olmadı* hamı növbə ilə tapdığı evinə qonaq çağırırdı [QG: s.36].

TüT: Oysa Neveser arabadan ineli yarım saat *oldu olmadı*, üzərində ‘el’ân Halıcızade Yalısının izlenimleri, çocukların heyecanına tam katılamıyor, aklı başka yerde [DSE: s.208].

2. SONUÇ

Oğuz grubu Türk lehçelerindeki zarf-fiilleri temel alan çalışmamızda, Eski Türkçeden 1, Eski Uygur Türkçesinden 22, Karahanlı Türkçesinden 4, Harezmi Türkçesinden 6, Eski Anadolu Türkçesinden 61, Klasik Osmanlı Türkçesinden 58, Tarihî Azeri Türkçesinden 26, Tarihî Türkmen Türkçesinden 5, Çağdaş Azeri Türkçesinden 22, Çağdaş Türkmen Türkçesi 26, Gagavuz Türkçesinden 20, Horasan Türkçesinden 6, Kaşkay Türkçesinden 2, Türkiye Türkçesinden 27 eser incelenmiş olup, toplamda 286 adet eserden örnekler verilmiştir. Bu tarama neticesinde tarihî Türk lehçeleriyle birlikte Oğuz grubu Türk lehçelerinin tamamında kullanılan zarf-fiiller ve zarf-fiillik yapılar incelenmiştir. Böylece zarf-fiiller ve zarf-fiillik yapıların Oğuz grubundaki şekil ve işlevleri Eski Türkçeden itibaren kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda ortaya çıkan sonuçlar şu şekildedir:

1. Anlatımı sadeleştiren ve önemli derecede kolaylaştıran unsurların başında gelen zarf-fiiller, Türkçenin diğer lehçelerinde olduğu gibi, Oğuz lehçelerinde de sıklıkla kullanılmıştır. Ana cümlelerin yüklemine çeşitli yönlerden betimleyen zarf-fiiller gerçekte Eski Türkçeden beri anlam ve işlev bakımından gelişmiş birer gramatik öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişmişlik ve zenginlik Oğuz Türkçesinde daha da artmıştır.

2. Oğuz grubu Türk lehçelerindeki zarf-fiiller; işlev, anlam ve şekil çeşitliliği bakımından çok zengindir. Eski Türkçeden Oğuz Türkçesinin çağdaş lehçelerine kadar bu çeşitlilik görülmektedir. Oğuz lehçeleri içinde özellikle Türkiye Türkçesinde çok sayıda zarf-fiil ve zarf-fiillik yapıların kullanıldığı görülür. Bunun bir sebebi de Türkiye Türkçesinin diğer Oğuz lehçelerinden daha önce yazı dili hâline gelmesi ile ilgilidir.

3. Ülkemizde zarf-fiiller üzerine yapılan gramer çalışmalarının çoğunda zarf-fiiller meydana getiren edatlı yapılara yeterince yer verilmediği görülmektedir. Bundan dolayı da zarf-fiil ekleri sadece asıl zarf-fiil eklerine indirgenmiştir.

4. Gramer çalışmalarında genelde şekle dair incelemeler yapılmış, zarf-fiillerin işlevleri veya görevleri yeterince irdelenmemiştir. Verilen örnekler daha çok zarf-fiilin şekli kullanım örneğini göstermek amacıyla oluşturulmuştur. Dolayısıyla Türkçenin en zengin kullanım alanlarından biri olan zarf-fiiller üzerine incelemeler sığ kalmıştır. Ayrıca çalışmamızın muhtelif yerlerinde zarf-fiillerin yapılarına şimdiye dek gösterilmemiş etimolojik çözümler de teklif edilmiştir.

5. Aslı zarf-fiil eki olarak doğmuş veya sıfat-fiil, isim-fiil eklerine getirilen hâl ekleriyle oluşmuş zarf-fiillerden başka aynı bunlar gibi geçici zarf yapan ve özellikle sıfat-fiil, veya isim-fiil eklerine çekim edatlarının getirilmesiyle oluşturulan “ZARF-FİİLLİK” adını taşıyan yapıları da zarf-fiiller içinde ayrıca değerlendirmek gerekir. Bunlar asıl zarf-fiil ekleri gibi geldikleri sözcükleri zarflaştırır.

6. Zarf-fiillerin yapı bakımından altı türde sıralanabildiği görülmektedir:

- a. Asıl Zarf-Fiil Ekleri
- b. Sıfat-Fiillerden Gelişen Zarf-Fiiller ve Zarf-Fiillik Yapılar
- c. İsim- Fiillerden Gelişen Zarf-Fiil ve Zarf- Fiillik Yapılar
- d. Bağlama Edatlarının Çekimli Bir Fiille Kullanılmasından Oluşan Zarf- Fiillik Yapılar
- e. Çekimli Fiil ve Edatlarla Oluşturulan Zarf- Fiillik Yapılar
- f. Farklı Yapıdaki (Karmaşık) Zarf- Fiillik Yapılar

7. Oğuz lehçelerindeki zarf-fiillerde ortaya çıkan işlevler şunlardır:

Tarz, zamandaşlık, zamanda devamlılık, zamanda öncelik, zamanda sonralık, sürdükçe artma, devamda gerçekleşme, sebep, amaç, zıtlık-karşıtlık, şart, karşılıksız gerçekleşme, derece-ölçü, zamanda sınırlama, konu, ilgi, vb.

8. Türk dili üzerine yazılan başlıca gramer kitaplarında zarf-fiiller başlığı altında genellikle asıl zarf-fiil kategorisi söz konusu edilmiştir. Bununla beraber zarf-fiiller üzerine yapılan müstakil veya genel çalışmalara bakıldığında özellikle asıl

zarf-fiillerin şekillerine yer verilirken işlevlerinin sınırlı bir biçimde ele alındığı görülür. Gerçekte asıl zarf-fiillerin birden çok işlev için kullanıldığı tanıklanmaktadır.

9. Asıl zarf-fiillerin büyük bir kısmı gerçekte iki veya üç unsurun bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Lakin tek başına bu unsurların çağdaş lehçelerde herhangi bir karşılığı olmadığından asıl zarf-fiil ekleri olarak değerlendirildiği görülmektedir. Örnek: arak, -madan, -alı vb.

10. Türk dilinde çoğunlukla asıl zarf-fiil ekleri olarak geçen $\{-A, -U, -I, -y\}$, $\{-(y)XP\}$, $\{-(y)XbAn\}$, $\{-(G)AlX\}$, $\{-IcAk\}$, $\{-sA\}$ ekleri zaman zaman farklı görevler için (sıfat-fiil eki, zaman eki, kip eki vb.) kullanılır. Diğer tarafta sıfat-fiil ekleri olarak kabul edilen $\{-AcAK, -An, -AsI, -mAz, -DXK, -AcAK, -mIş\}$ ekleri de bazen zarf-fiil eki göreviyle karşımıza çıkmaktadır.

11. Asıl zarf-fiil eki olan $\{-A, -U, -I\}$ ve $\{-n\}$ 'nin fiillerle kalıplaşarak edatlar oluşturduğu görülür. Yine $\{-A, -U, -I, -y\}$ ve $\{-(y)XP\}$ ekleri zaman ve kip eki olarak kullanılır.

12. Türk dilinin zengin kullanım alanlarından biri olan tasvirî fiiller, $\{-A, -U, -I, -y\}$ ve $\{-(y)XP\}$ zarf-fiil ekleri ile oluşturulur ve değişik işlevler için kullanılır.

$\{-A, -U, -I, -y\} +$ “al-, bar-/var-, başla-, ber-/bir-; ver-/vir-, bil-, bol-, düş-, ilt-, getir-, git-, id-, kal-, kel-/gel-, ko-, kop, kör-/gör-, tur-/dur-, u-, yaz-, yOr-” yardımcı fiilleri.

$\{-(y)XP\} +$ “bar-/var-, başla-, ber-/bir-; ver-/vir-, bil-, bol-, ilt-, geç-, goyber-, gör-, id-, kal-, kel-/gel-, kit-/git, -koy/goy-, otur-, tur-/dur-, u-, yat-, yet-, yör-/yOrI-” yardımcı fiilleri.

13. Özellikle çoğu gramer kitabında asıl zarf-fiil ekleri arasında gösterilen $\{-(G)XnCA\}$, $\{-IncAk\}$, $\{-IcAk\}$, $\{-cAk\}$, $\{-IcAKIn\}$, $\{-çAyIn\}$ zarf-fiillerinin tamamı,

{-gı} ve “n” ünsüzüyle genişletilmiş şekli olan {-gIn} sıfat-fiili ile çok anlamlı-işlevli “çak” sözcüğünden kalıplaşmasından oluşan {-gI-CAk} ve {-gInCAk} zarf-fiillerinin çeşitli ses hadiseleri neticesinde gelişmiş fonetik varyantlarıdır.

14. “çak” sözcüğü Özellikle Türkçenin hemen hemen tarihî ve çağdaş lehçelerindeki ilgili zarf-fiillerin yapısında gördüğümüz ana unsurdur. “çak”ın anlamları (sınırlama, ölçü, karşıtlık, zaman, tahmin) bu zarf-fiillerin bünyesinde hissedilmektedir. Yine “çak” gibi kullanılan ve “teñ” sözcüğünden çeşitli ses hadiseleri neticesinde ekleşen {-çen} ekinin de zaman zaman kullanıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda Çuvaş Türkçesinde isimlere (+(ç)çen) ve fiillere (-iççen) gelen ekle, Oğuz lehçelerinden Türkmen Türkçesindeki “çen/çenli” edatları arasında köken ortaklığı gözükmemektedir. Her iki yapı da “teñ” sözcüğünden gelişmiştir.

15. Oğuz lehçelerinde de diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi sıfat-fiil veya isim-fiil eklerinden sonra getirilen, yönelme hâli {-GA/-A}, bulunma hâli {-DA}, ayrılma hâli {-DIn/-DAn} ekleri ile çeşitli işlevlerde zarf-fiiller oluşturulur. Bununla beraber aslı bir edat olan {(i)le/-yle} vasıta hâli eki ile çok işlevli/anlamlı “çak” sözcüğünden ekleşen {+çA} eşitlik hâli de sıfat-fiil ve isimden sonra kullanıldığında zarf-fiiller meydana getirir. Oğuz lehçeleri üzerine inceleme yapan kaynaklarının büyük bir kısmında özellikle {-DXkçA}, {-AndA} zarf-fiil ekleri olarak gösterilmiştir. Fakat {-DXgXnA}, {-DXgIndAn}, {-DXgXylA}, {-AndAn}, {-AnA} gibi ekler zarf-fiil olarak değerlendirilmemiştir. Oysa ki bu ekler de diğerleri gibi geldiği fiil tabanını çoğu zaman zarflaştırmaktadır.

16. Tarihî ve çağdaş Oğuz lehçelerinde sıfat-fiil ve isim-fiilden sonra getirilen çekim edatları ile oluşturulan ve cümlede zarf görevinde kullanılan zarf-fiillik yapıların sayısı oldukça fazladır. Asıl zarf-fiil eklerinden ziyade Türkçenin her döneminde bu tür yapıların daha fazla kullanıldığı rahatlıkla söylenebilir. Özellikle {-DXK} sıfat-fiil ekiyle oluşturulmuş önemli miktarda zarf-fiillik yapı dikkat çekmektedir.

17. Sıfat-fiil ve isim-fiilden sonra getirilen çekim edatları ile oluşturulan ve cümlede zarf görevinde kullanılan zarf-fiillik yapılarıdaki işlevlerin sayısı, asıl zarf-fiillerdeki işlevlerden fazladır. Ayrıca asıl zarf-fiillere nazaran Oğuz grubu lehçelerindeki bu zarf-fiilliklerde bulunan işlevler, zamanla farklılaşacağı gibi yeni şekillerde de ortaya çıkabilir. Bu bakımdan Türkçe potansiyel olarak her zaman yeni bir zarf-fiil eki geliştirebilir.

18. Sıfat-fiil ve isim-fiilden sonra getirilen çekim edatları ile oluşturulan zarf-fiillerdeki edat unsuru Türkçenin seyri içinde şeklen değişmese de işlev açısından her zaman bir devamlılık gösterir. Türkçenin değişik dönemlerinde, aynı görevde ve anlamda farklı edatların da kullanılması mevcut dil anlayışının bir tezahürüdür. Bununla beraber özellikle “*üçün/için/içün, tek/dek, ötürü, sonra, ön/önce*” gibi çekim edatları Türkçenin her döneminde kullanılmıştır.

19. Bağlama edatlarının cümle içindeki çekimli bir fiil ile oluşturduğu zarf-fiillik yapılar, özellikle tarihî Oğuz lehçelerinde çokça kullanılmıştır. İşlevleri ve anlamları itibarıyla zarf-fiil eklerine denk olan bu yapılar genellikle Eski Anadolu Türkçesinde özellikle de tercüme eserlerde kullanılmıştır. Daha sonra da bu tür kullanımlar yaygınlaşmıştır. Bununla beraber Eski Türkçe ve Orta Türkçe döneminde kullanılan Türkçe kökenli bağlama edatlarının kullanımı, sonrasında Arapça ve Farsça etkisiyle tedricen azalmış; yerini çoğunlukla aynı anlam ve görevdeki Arapça ve Farsça bağlama edatlarına bırakmıştır. Özellikle Eski Anadolu ve Klasik Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsça bağlama edatlarının kullanıldığı sıklıkla görülmüştür. Bu bağlamda da oluşan zarf-fiilliklerdeki anlam ve işlevler de çeşitlenmiş, zenginleşmiştir.

20. Çekimli bir fiil ile kullanıldığında zarf-fiillik yapan başlıca bağlama edatları şunlardır: *Abañ, Bad'ez, Çün, Eğer, Her kim, Kaçan, Kalı, Kayu ödün, Kim, Niçe, Ne zaman, Şayet, Ta, Vakta.*

21. Türkçede zarf oluşturma yollarından biri de çekimli fiillerden sonra gelen çekim edatlarıyla oluşturulan zarf-fiillik yapılarıdır. Bu yapılara bakıldığında daha

çok “*diye, tép, diyip, tip, tiyin, deyni*” ve “*gibi*” çekim edatlarının kullanıldığı görülmektedir. Bu tür kullanımlar, Orhun Yazıtları’ndan itibaren sıklıkla kullanılmıştır. İşlevleri açısından ise bu zarf-fiillikler daha çok sebep, amaç ve tarz bildirirler.

22. Oğuz grubu lehçelerinde kullanılan farklı yapıdaki (karmaşık) zarf-fiillikler aynı fiil köküne peşpeşe getirilen eklerle oluşturulmaktadır. Bu tür zarf-fiillikler içinde özellikle $F.+ \{-r\} \dots F.+ \{-mAz\}$ yapısının tüm Oğuz lehçelerinde kullanıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda tespit edebildiğimiz başlıca zarf-fiillikler şunlardır:

$F.+ \{-r\} \dots F.+ \{-mAz\}$	$F.+ \{-DX\} + \text{şe} \dots F.+ \{-AsI\}$
$F.+ \{-r\} \dots F.+ \{-mAzdA\}$	$F.+ \{-DX\} + \text{şe} \dots F.+ \{-AsIyA\}$
$F.+ \{-r\} \dots F.+ \{-mAz+ie+(n)e\}$	$F.+ \{-DX\} + \text{şe} \dots F.+ \{-mAz\}$
$F.+ \{-r\} \dots F.+ \{-mAAr\}$	$F.+ \{-DX\} \dots F.+ \{-AcAk\}$
$F.+ \{-p\} \dots F.+ \{-mA(n)kA+(ie)\}$	$F.+ \{-DX\} \dots F.+ \{-mAdI\}$
$F.+ \{-DX\} + \text{şe} \dots F.+ \{-All\}$	

KAYNAKÇA

- ABBASLI, R. (2008). *Zülmət Gecələr*, Nərgiz Nəşriyyatı, Bakı.
- ADIVAR, H. E. (2000). *Vurun Kahpeye*, Özgür Yayınları, İstanbul.
- AGACANOV, S. G. (2004). *Oğuzlar* (çev. Ekber N. Necef- Ahmet Annaberdiyev), Selenge Yayınları, İstanbul.
- AĞAOĞLU, A. (1981). *Bir Düşün Gecesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- (2000). *Ölmeye Yatmak*, YKY, İstanbul.
- AĞCA, F. (2007). “Eski Türkçede {-A/I/-(y) U} Ünlü Zarf-Fiil Eklerinin Farklı Bir İşlevi Üzerine”, *Türkbilig*, Sayı: 13, s. 3-17.
- (2010). *Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- AHMED MİDHAT EFENDİ. (2000). *Cinli Han*, (hızl. Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen), TDK Yayınları, Ankara.
- (2000). *Gönüllü*, (hızl. Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen), TDK Yayınları, Ankara.
- (2000). *Taaffüf*, (hızl. Necat Birinci, Ali Şükrü Çoruk, Erol Ülgen), TDK Yayınları, Ankara.
- (Tarih yok). *Felâatun Bey ile Râkım Efendi*, (hızl. Tacettin Şimşek), Akçağ Yayınları, Ankara.
- AXUNDOVA, M. - HÜSEYNOĞLU, T. (2005). *Yusif Vəzir Çəmənəminli Əsərləri*, C: I, Avrasiya Press, Bakı.
- AXUNDOVA, M. (2005). *Yusif Vəzir Çəmənəminli Əsərləri*, C: II, Avrasiya Press, Bakı.
- AK, C. (1987). *Muhibbî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- AKALIN, M. (1975). *Cemşid u Hurşid - Ahmedî*, Sevinç Matbaası, Ankara.
- AKAR, A. (2003). “-GAn Sıfat-Fiil Eki”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 14, s. 103-115.
- (2005). *Türk Dili Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AKBABA, D. E. (2009). *Nogay Türkçesi Grameri (Ses ve Şekil Bilgisi)*, Grafiker Yayınları, Ankara.

- AKBAR, A. A. (2009). *Kaşkay Türklerinde Atasözleri*, (Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- AKKUŞ, M. (1995). *Kitab-ı Gunya*, TDK Yayınları, Ankara.
- AKSAN, D. (2007). *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- AKSOYAK, İ. H. (2003). *Râznâme - Kefeli Hüseyin*, Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge.
- AKSOYLU, D. (2007). *Kıyâsî'nin Mihr ü Mâh Mesnevîsi*, (Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- AKTAŞ, A. (2001). “-DİktAn/ - DUktAn sonra Zarf-Fiili Üzerine Bir Araştırma”, *Türk Dili*, Sayı: 597, s. 257-264.
- AKTAŞ, E. (2005). *17. Yüzyılda Yazılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (120a-159b)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- ALİ, N. (2004). *Bulgaristan-Kırcalı Bölgesi Türk Ağızları C:1*, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri.
- ALKAYA, E. (2002). *Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- (2008). *Sibirya Tatar Türkçesi*, Turkish Studies Publication, Ankara.
- (2011). “-gAll Ekinin Sibirya Tatar Türkçesindeki Kullanımı Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume: 6/3, Summer, p. 155-174.
- ALLAHVERDİYEVA, Ş. (2011). “Azerbaycan Ağızlarında Kullanılan Arkaik Zarf-Fiiller”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, S.11, s.70-80.
- ALLANAZAROWA, A. (çev.) (2000). *Humayunnama*, TMGI, Aşgabat.
- ALTINOLUK, M. (2008). *Rıfkî Divanı*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

- ALYILMAZ, C. (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- AMANGELDİ, Y. (2002). *Üç Nokadyň Bırı*, Ruh Neşirýaty, Aşgabat.
- ANNANUROV, A.- BERDİYEV, R.- DURDİYEV, N. - ŞAMIRADOV, K. (1972). *Türkmen Diliniň Ärsarı Dialekti*, Türkmenistan SSR Ilımlar Akademiyası Magtımğulı Adındaki Dil ve Edebiyat İnstitutı, Aşgabat.
- ANNANUROV, A. (1974). *Türkmen Dilinde Hal İşlik Formaları*, Ilım, Aşgabat.
- ARASLI, H. (2004). *İmadəddin Nəsimi Seçilmiş Əsərləri*, C: I-II, Lider Nəşriyyat, Bakı.
- (2004). *Molla Pənah Vaqif Əsərləri*, Şərq-Qərb, Bakı.
- (2004). *Molla Vəli Vədadi Əsərləri*, Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- (2005). *Məhəmməd Füzuli Əsərləri*, C: I-II-VI, Şərq-Qərb, Bakı.
- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, (İndeksi nəşre hzl. Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- (1987a). “Türk Şivelerinin Tasnifi”, *Makaleler* (hzl. Osman Fikri Sertkaya), C: 1, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 69-149.
- (1987b). “Türlü Cəhənnəmlər Üzerine Uygurca Parçalar”, *Makaleler* (hzl. Osman Fikri Sertkaya), C: 1, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 419- 431.
- (1987c). “Eski Türk Hukuk Vesikaları”, *Makaleler* (hzl. Osman Fikri Sertkaya), C: 1, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 506- 572.
- (1988). *Kutadgu Bilig II (Çeviri)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- (1999). *Kutadgu Bilig I (Metin)*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2006). *Atebetü'l-Hakayık - Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2007). *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ARAZKULİYEV, S. (1991). *Türkmen Diliniň Farap Dialekti*, Ilım, Aşgabat.
- ARGUNŞAH, M. (1997). *Selîm-nâme - Şükrî-i Bitlisî*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.

- (1999). *Tuhfe-i Murâdî -Muhammed b. Mahmûd-ı Şîrvânî*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2011). “Türkçede Zarf-Fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması”, *Turkish Studies*, Volume: 6/1, Winter, p. 55-68.
- ARIKOĞLU, E. (2004). “Türkçenin –rAk ve –ArAk Ekleri Hakkında”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, Ankara: TDK Yayınları, 187-192.
- ARNAUT, T. (1994). *Gagauz’um Bucak’tır Yerim*, Ocak Yayınları, Ankara.
- ARSLAN, M. (1987). *Âsafnâme Mesnevîsi - Sâmi*, (Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas.
- ASLAN, Ü. (2005). *XVII. Yüzyıl Türk Klâsik Şairlerinden Nehci Mustafa Dede, Hayatı- Eserleri- Edebî Kişiliği, Tenkitli Metinler: Divan, Tuhfetü’s-Sâlikin ve Hediye’l-Mütereşşidin*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- AŞİROV, N. - KULİYEV, G. (1957). *Magtimgulı (Saylanan Eserler)*, Türkmenistan Dövlət Neşriyatı, Aşgabat.
- ATA, A. (1997). *Nâsirü’-d-dîn Bin Burhânü’-d-dîn Rabgûzî Kısasü’l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1997). *Nâsirü’-d-dîn Bin Burhânü’-d-dîn Rabgûzî Kısasü’l-Enbiyâ II (Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1998). *Nehcü’l-Ferâdîs (Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2004). *Karahanlı Türkçesi Türkçe İlk Kur’an Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- ATACANOV, M. (1958). *Türkmen Diliniñ Salır Dialekti*, A. M. Gor’kıy Adındaki Türkmen Dövlət Universiteti, Aşgabat-Marı.
- ATALAY, B. (çev.) (2006). *Divanü Lûgat-it Türk (Çeviri-Dizin) - Kâşgarlı Mahmud*, C: I-II-III-IV, TDK Yayınları, Ankara.
- ATATÜRK, M. K. (2007). *Nutuk (Türkmençe)*, (çev. Berdy Saryýew), Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara.
- ATEŞ, K. (2009). *Türk Dili*, İmge Kitabevi, İstanbul.
- ATSIZ, H. N. (2010). *Bozkurtların Ölümü*, İrfan Yayınevi, İstanbul.

- AYAN, H. (1979). *Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)* - Şeyhoğlu Mustafa, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- (2008). *Leylâ vü Mecnûn - Fuzûlî*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- AYDEMİR, İ. A. (2010). *Türkçede Zaman ve Görünüş Sistemi*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- AYDEMİR, M. (2006). *Ensû'l-Guzât*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.
- AYDEMİR, Ş. S. (2006). *Tek Adam*, C: I-II-III, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- AYDEMİR, Y. (2000). *Behîstî Divanı*, MEB Yayınları, Ankara.
- AYDIN, E. (2007). *Şine Usu Yazıtı*, KaraM, Çorum.
- AYDIN, M. (2000). "Anadolu Ağzlarında İken ~ -Ken Zarf-Fiilinin Kullanımı ve Görevleri", *Türk Dili*, Sayı: 588, s. 639-645.
- AZİMOV, T.- HİDİROV, M. N.- SOPIYEV, G. (1960). *Hezirki Zaman Türkmen Dili*, (Yayınevi yok), Aşgabat.
- BABOĞLU, N. (1991). *Masallar*, Hyperion, Kişinev.
- (1999). *Mumnar Salık İçin*, Ana Sözü, Kişinêu.
- (2000). *Publiştika Yazılarından*, Tipografia Firmei "Elena-V. I.", Kişinêu.
- (2003). *Güz Çiçekleri*, Pontos, Chişinău.
- BAĞIROV, Ə. (2004). *Bəxtiyar Vahabzadə Seçilmiş Əsərləri*, C: I-II, Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- BAHA, M. (1931). *Yeni Türkçe Gramer*, Kağıtçılık ve Matbaacılık Anonim Şirketi, İstanbul.
- (2007). *Sonun Başlanğıcı (Povest və Hekayələr)*, Nurlan, Bakı.
- BALCI ERİŞ, N. (2006). *17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (440a-470b)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- BANARLI, N. S. (2004). *Türkçenin Sırları*, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul.
- BANG, W.- RAHMETİ, R. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*, Burhaneddin Basımevi, İstanbul.

- BANG, W.- GABAIN, A. V. (1929). *Türkische Turfan-Texte I*, SBAW, Phil. –hist. Kl. XV, Berlin, s. 241-268.
- (1930). *Türkische Turfan-Texte III*, SBAW, Phil. – hist. Kl. XIII, Berlin, s. 183-211.
- (1931). *Türkische Turfan-Texte V*, SBAW, Phil. – hist. Kl. XIV, Berlin, s. 323-356.
- BANGUOĞLU, T. (1938). *Altosmanische Sprachstudien zu Süheyl ü Nevbahar*, Breslau, Leipzig.
- (2004). *Türkçenin Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, S. (1998). *Üç İtigsizler*, TDK Yayınları, Ankara.
- BASKAKOV, N. A. (1952). *Karakalpanskiy Yazık (Karakalpak Dili)*, Nauka, Moskva.
- BASKAKOV, N.A.-HAMZAYEV, M.YA. -ÇARIYAROV, B. (1970), *Grammatika Turkmenskogo Yazıka*, İlim, Aşgabat.
- BASKAKOV, N. A. (1975). *Grammatika Hakasskogo Yazıka*, Nauka, Moskva.
- (Gen. Red), (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (çev. Abdülmecit Doğru-İsmail Kaynak), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BAYAT, A. H. (2005). *Kitâbu'l-Müntehab fi't-Tıb - Abdülvehhâb bin Yûsuf İbn-i Ahmed el-Mârdânî*, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul.
- BAYAT, F. (2004). Uz ~ Ğuz ~ Oğuz Kavim Adının Etimolojisi, Karadeniz Araştırmaları, Sayı: 3, Güz, s. 71-77.
- BAYATLI, Y. K. (2002). *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.
- BAYMAK, O. (2000). *Gagauz Çağdaş Şiiri Antolojisi*, Bay Yayınları, Prizren-Kosova.
- BAYRAKTAR, N. (2004). *Türkçede Fiilimsiler*, TDK Yayınları, Ankara.
- BEGİM, G. (2000). *Humayunnama*, (çev. Aýgözel Allanazarowa), TMGI, Aşgabat.
- BENHÜR, M. H. (1993). *Türkiye Türkçesinde Sıfat-Fiil ve Zarf- Fiil Eklerinin Fonksiyonları*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkçenin Eğitimi ve Öğretimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- BENZING, J. (1939). “Über die Verbformen im Türkmenischen”, *Mitteilungen des Seminars für Orientalischen Sprachen. Ostasiatische Studien/Westasiatische Studien*: 42: 1-56.

- BERKİL, Ö.S. (2003). *Türkmen Türkçesindeki Edatlarla Türkiye Türkçesindeki Edatların Karşılaştırmalı Analizi*, (Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- BİLGEGİL, M. K. (2009). *Türkçe Dilbilgisi*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum.
- BİLGİN, A. (1996). *Nazmü'l- Hilâfiyyat Tercümesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- BİRAY, H. (1991). *Mahtumkulu Divanı*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- BLACHER, P. S. (1997). *Grammaire De Turkmene À L'usage Des Francophones*, Les Éditions Isis, İstanbul.
- BOBA, A.- ÇAKIR, M. (2007). *Gagauzlar: İstoriya, Adetlär, Dil Hem Din*, Pontos, Chişinău.
- BODROGLIGETI, A. J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*, Lincom Europa, Muenchen.
- BOSNALI, S. (2007). *İran Azerbaycan Türkçesi Toplumdilbilimsel Bir İnceleme*, Kebikeç Yayınları, İstanbul.
- BOZKURT, F. (1999). *Türklerin Dili*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- BROCKELMANN, C. (1954). *Osttürkische Grammatik Der Islamischen Litteratur-Sprachen Mittelasiens*, Brill, Leiden.
- BUDAGOVA, Z. (1980). *Müasır Azerbaycan Dili*, C: II, Elm Neşriyyatı, Bakı.
- BUDAK, A. (1995). "Türkmence'de -galı > -alı Zarf-Fiili", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 97, s. 221-232.
- BUĞRA, T. (1996). *Yarın Diye Bir Şey Yoktur*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- BULGAR, S. (1990). *Dev Adamın Oolu*, Literatur Artistike, Kişinev.
- (1990). *Canavar Yortuları*, "Literatura Artistike", Kişinev.
- BULUÇ, S. (1969). "Şeyyâd Hamza'nın Bilinmeyen Bir Mesnevîsi", *Türkiyat Mecmuası xv'den Ayrı Basım*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- (2007). "Kerkük Hoyrat ve Mânilerinde Başlıca Ağız Özellikleri", *Prof. Dr. Saadettin Buluç Makaleler* (hızl. Zeynep Korkmaz), Ankara: TDK Yayınları, s. 271-279.
- BÜYÜKAKKAŞ, A. (2005). *Hidâyet Divanı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

- CAFEROĞLU, A. (1958). “Azeri Türkçesinde –uban/-üben Eki”, *Jean Deny Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 61-66.
- (1988). *Türk Kavimleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- (2000). *Türk Dili Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CANPOLAT, M. (1995). *Mecmū‘atü’n-Nezā‘ir - ‘Ömer Bin Mezīd*, TDK Yayınları, Ankara.
- CANPOLAT, M.- ÖNLER, Z. (2007). *İshâk bin Murâd- Edviye-i Müfredede*, TDK Yayınları, Ankara.
- CAVİD, T. (2005). *Hüseyin Cavid Əsərləri*, C: I-II-III-IV-V, Lider Nəşriyyat, Bakı.
- CEBECİ, İ. (2010). *Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- CELÂL, M.- HÜSEYNOV, F. (2008). *Örneklerle XX. Esr Azərbaycan Edebiyyatı* (hızl. Kemal Yavuz- Erol Ülgen), Akçağ Yayınları, Ankara.
- CEYHAN, Â. (1997). *Bedr-i Dilşad’ın Murâdnâmesi I-II*, MEB Yayınları, Ankara.
- CEYLAN, Ö. – YILMAZ, O. (2007). *Bir Sürgün Şaheseri Mihnetkeşân- Keçecizâde İzzet Molla*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul.
- CHOI, H. W. (2010). *Türkçe, Korece, Moğolca ve Mançu-Tunguzca’nın Karşılaştırmalı Ses ve Biçim Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- CLARK, L. (1998). *Turkmen Reference Grammar*, Harrassowitz, Wiesbaden.
- COŞKUN, V. (1999). “Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan -^op Zarf-Fiil Eki”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 7, s. 173-192.
- (2000). *Özbek Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2001). “Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde Zaman Kavramı Taşıyan –a/e, -i/i, -o/ö, -u/ü, -y Zarf-Fiil Ekleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 11/Bahar, s. 76-93.
- ÇAĞAL, E. (2007). *Kırım Türkçesinde Zarf-Fiiller*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı), Ankara.
- ÇAĞATAY, S. (1972). *Türk Lehçeleri Örnekleri II - Yaşayan Ağız ve Lehçeler (İkinci Bacı)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

- (2008). “Eski Osmanlıca’da Fiil Müştakları I-II-III”, *Prof. Dr. Saadet Çağatay’ın Yayınlanmış Tüm Makaleleri*, (hızl. Aysu Ata), C: 1, İstanbul: Ayaz Tahir Türkistan İdil- Ural Vakfı, s. 322-383.
- ÇAĞBAYIR, Y. (2007). Ötüken Türkçe Sözlük, Ötüken Neşriyat, Ankara.
- ÇAKIR, A. (2009). *Türkmen Şairi Ketibi (Hayatı- Edebî Kişiliği- Şiirleri)*, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Türk Dünyası Edebiyatları Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- ÇAN, Ş. (2006). *XVI. Yüzyıla Ait Anonim Bir Tevârih-i Âl-i Osman*, (Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya.
- ÇEBOTAR, P. (1992). *Bizim Dost-Nastradin*, (Yayınevi ve Yayın Yeri yok).
- ÇELİK, M. (1997). *Kaşkay Türkçesi*, (İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Malatya.
- ÇENGEL, H. K. (2005). *Kırgız Türkçesi Grameri Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ÇINARCI, M. N. (2007). *Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey’in Tezkiretü’ş- Şu‘ârâsı ve Transkripsiyonlu Metni*, (Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- ÇOBAN, M. S. (2005). *Divanü Lûgati’t Türk’te Geçen ‘Oğuzca’ Kayıtlı Dil Malzemesi*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- ÇOBANOĞLU, F. (2006). *Enderunlu Ferid İbrahim Divanı’nın Metni ve İncelemesi*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- ÇORUHLU, M. (2005). *Musaffa Mehemmed Efendi, Kıt’a-min-Târih-i Sultan Mahmud-ı Evvel*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- ÇÖM, E. (2007). *16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî’nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve

Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Konya.

DALLI, H. (1991). *Kuzeydoğu Bulgaristan Türk Ağızları Üzerine Araştırmalar*, TDK Yayınları, Ankara.

DEMİR, N. (1999). “Şalpazarı, Giresun ve Ordu Yöresi Ağızlarında Kullanılan Zarf-Fiil Ekleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: 8, s. 313-334.

----- (2004). *Dânişmend-nâme*, Akçağ Yayınları, Ankara.

----- (2005). *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*, Niksar Belediyesi Yayınları, Niksar- Tokat.

----- (2006). *Trabzon ve Yöresi Ağızları*, C: I-II-III, Gazi Kitabevi, Ankara.

DEMİR, N.- ŞEN, Ü. (2006). *Sivas İli ve Yöresi Ağızları*, Gazi Kitabevi, Ankara.

DEMİR, N. – YILMAZ, E. (2005). *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara.

DEMİR, T. (2004). *Türkçe Dilbilgisi*, Kurmay Yayınevi, Ankara.

DEMİRBİLEK, S. (2000). *Ahmedî'nin İskendernâme Adlı Eseri Üzerinde İnceleme (Ses Bilgisi-Şekil Bilgisi-Cümle Bilgisi), Metnin Transkripsiyonu, Sözlük Çalışması*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Edirne.

DEMİRÇİZADE, Ə. -TAĞIZADE, Z. H. (1961). *Müasır Azərbaycan Dilinin Morfologiyası*, V. İ. Adına API-NİN Nəşriyyatı, Bakı.

DEMİREL, H. G. (2005). *18. Yüzyıl Şairlerinden Belîğ Mehmed Emîn Divanı*, C:1, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.

DEMİREL, M. (2004). *Kemâl-Paşazâde- Yûsuf u Zelîhâ*, Harvard Üniversitesi, Yakınoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge.

DENİZ YILMAZ, Ö. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, TDK Yayınları, Ankara.

DENY, J. (1941). *Türk Dili Grameri*, Maarif Matbaası, İstanbul.

DEVELİ, H. (1995). “-sA Eki Nedir? Kip mi, Zarf-Fiil mi?” *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 1, s. 91-94.

DİLÇİN, C. (1991). *Süheyl ü Nev-Bahâr - Mes'ûd Bin Ahmed*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

DJANMAVOV, Yu D. (1967). *Deyepriçastiya v Kumıkskom Literaturnom Yazıke*, Nauka, Moskva.

- DMITRIYEV, N. K. (1948). *Grammatika Başkirkского Yazıkı*, Akademii Nauk, Moskva-Leningrad.
- DOERFER, G. (1969). "İran'daki Türk Dilleri", *TDAY-Belleten*, s. 1-11.
- (1976). "Das Vorosmanische (die Entwiclklung der Oghusischen Sprachen Von Den Orchoninschriften Bis zu Sultan Veled) [= Osmanlı Öncesi (Orhon Yazıtlarından Sultan Veled'e Kadar Oğuz Dilinin Gelişmesi)]", *TDAY-Belleten 1975-1976*, s. 81-132.
- (1987). "İran'da Türkler", *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: 54, Sayı:431, s. 242-251.
- (1988). *Grammatik des Chaladsch*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- (1998). "Turkic Languages of İran", *The Turkic Languages*, (Edited by Lars Johanson and Eva A. Csato), Routledge, London and New York.
- DOERFER, G.- HESCHE, W.- RAVANYAR, J. (1990). *Oghusica aus Iran*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- DOERFER, G.- HESCHE, W. (1998). *Türkische Folklore-Texte aus Chorasán*, Harrassowitz, Wiesbaden.
- DOĞAN, E. (2006). *Ahlâk-ı Alâî*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- DOĞAN, E. (2011). *Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-nâme Tercümesi*, Mavi Yayıncılık, İstanbul.
- DOĞAN, L. (2007). "Türkmen Türkçesi", *Çağdaş Türk Lehçeleri El Kitabı*, İstanbul: Kriter Yayınları, s. 539-591.
- DOSTOYEVSKİ, F. M. (2004). *Cinayət və Cəza*, (çev. Beydulla Musayev), Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- DUMAN, M. (2000). *Vasiyyet-nâme - Birgili Muhammed Efendi* (hızl. Musa Duman), R Yayınları, İstanbul.
- DURDYÝEW, R. (2002). *Altyn Asyrda Dogan Şamçyrag*, Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy, Aşgabat.
- (2003). *Bagtyýarlyk Gülleri (Hekayalar)*, Ruh, Aşgabat.
- DURMUŞ, O. (2009). *Çuvaşçanın Şekil Bilgisi*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Edirne.

- DUYMAZ, R. (1999). *Muhayyelât Üzerinde Bir İnceleme - Aziz Ali Efendi*, Arma Yayınları, İstanbul.
- ECE, S. (2002). *Manisalı Camîî'nin Vamık u Azra Mesnevisi*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- ECKMANN, J. (2003). *Çağatayca El Kitabı* (hızl. Günay Karaağaç), Akçağ Yayınları, Ankara.
- (2004). *Nehcü'l-Ferâdis*, (Yayımlayan: Semih Tezcan- Hamza Zülfikar), TDK Yayınları, Ankara.
- EDİSKUN, H. (2007). *Türk Dilbilgisi (Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi)*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- EFENDİOĞLU, S. (2007). *Muhammed Bin Hacı İvaz, Cinânü'l-Cenân*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- EĞRİ, A. (2006). *17. YY. Şairlerinden Hikmetî ve Divanı*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- ELİYEV, V. (1989). *Azerbaycan Dilinde fe'li Baglama*, V. İ. Lenin Adına API-NİN Neşri, Bakı.
- EMİNOĞLU, H. (2003). *Müşkil-Güşâ (Ta'bir-nâme)*, C: I, (Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- ERASLAN, K. (1980). *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- ERCİLASUN, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Gazi Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- (2004). *Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (ed.). (2007). *Türk Lehçeleri Grameri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERDAL, M. (2004). *A Grammar of old Turkic*, Brill, Leiden-Boston.
- ERDEM, M. (2009). *Modern Oğuz Türkçesi Söz Varlığı*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- EREN, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basımevi, Ankara.

- ERGİN, M. (1980). *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.
- (1981). *Azeri Türkçesi*, Ebru Yayınları, İstanbul.
- (1998). *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basım-Yayın-Tanıtım, İstanbul.
- (2008). *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2009). *Dede Korkut Kitabı II*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2010). *Orhun Abideleri*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- ERÖZ, M. (1991). *Yörükler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- ERSOY, M. Â. (1992). *Safahat*, (hızl. Orhan Okay- Mustafa İsen), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- ERSOY, F. (2008). *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- ERSOYLU, İ. H. (1989). *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1999). “-İbAnUñ, -UbAnUñ Gerindiumu”, *UTDKB*, Ankara: TDK Yayınları, s. 433-438
- (2001). *Menâkıb-ı Mevlâna - Lokmanî Dede*, TDK Yayınları, Ankara.
- ƏLƏSGƏR, İ. (2004). *Aşıq Ələsgər Əsərləri*, Şərq-Qərb, Bakı.
- ƏLİMİRZƏYEV, X. (2006). *Mənəvi Borc (Mir Cəlal Haqqında Xatirələr)*, Nurlan, Bakı.
- ƏZİZOVA, N. (2008), Könlümün Yüku, (Yayınevi yok), Bakı.
- GABAIN, A. V. (1945). *Özbekische Grammatik*, Otto Harrassowitz, Leipzig und Wien.
- (1988a). “Eski Türkçe”, *Tarihî Türk Şiveleri* (hızl. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 29-66.
- (1988b). “Codex Cumanicus’un Dili”, *Tarihî Türk Şiveleri* (hızl. Mehmet Akalın), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 67-109.
- (2003). *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara.
- GANIYEV, F.- EHMET’YANOV, R.- AÇIKGÖZ, H. (1997). *Tatarca-Törékçe Süzlék*, İnsan Yayınevi, Kazan-Moskova.

- GAYDARCİ, G. A.- KOLTSA, E. K.- POKROVSKAYA, L. A.- TUKAN, B. P. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (çev. İsmail Kaynak, A. Mecit Doğru), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GELDİÝEW, G.- ALTYÝEW, A. (2002). *Türkmen Nakyllary we Atalar Sözi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- GELDİÝEWA, Ş. (2006). *Türkmen Halk Ertekileri*, Miras, Aşgabat.
- GENCAN, T. N. (2001). *Dilbilgisi*, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- GOLDEN, P. B. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (çev. Osman Karatay), Karam, Çorum.
- GOWŞUDOW, A. (2007). *Dordepel (Powest we Hekayá)*, Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy, Aşgabat.
- GÖKBİLGİN, M. T. (2008). *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fâtihân*, İşaret Yayınları, İstanbul.
- GÖKÇE, F. (2007). “Eski Türkçe {-GAlIr/ -KAlIr} Eki Üzerine”, *Türkbilig*, Sayı: 14, s. 97-115.
- GÖKDAĞ, B. A. (2000), “Türk Lehçe ve Şivelerinin Tasnifinde Oğuz Grubu Türk Şivelerinin Yeri”, *Tuncer Gülensoy Armağanı*, Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları, s. 209- 219.
- GÖMEÇ, S. (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GURBANPESEOV, A. - ATABEYEV, A. (1995). *Çağdaş Türkmen Şiirlerinden Örnekler*, (çev. Himmet Biray, Nergis Biray), Kültür Bakanlığı, Ankara.
- GUZEV, V. G. (1979). *Staroosmanskij Yazık*, Nauka, Moskva.
- GÜLDAŞ, A. (1996). *Hâlilname - Abdülvasi Çelebi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÜLƏLİYEV, Ə. (2004). *Elladanın Qəhrəmanları*, Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- GÜLSEVİN, G. (1990). “Türkçede –SA Şart Gerundiumu Üzerine”, *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, C: II, Sayı: 467, s. 276-279.
- (1998). “Göktürk Bengü Taşlarındaki Oğuzca Özellikler”, *Kardeş Ağızlar/ (Türk Lehçe ve Şiveleri Dergisi)*, Sayı: 7, s. 12-18.
- (2001). “Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: II, Sayı: 2, s. 122-143.

- (2002). *Uşak İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara
- (2007a). “Eski Türkiye Türkçesinde İstek Kipi Üzerine”, *Uluslararası Eski Türkiye Türkçesi Toplantısı Bildiriler*, Ankara: TDK Yayınları, s. 39-59.
- (2007b). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜNAY, T. (2003). *Rize İli Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜNGÖR, H. –ARGUNŞAH, M. (2002). *Gagauz Türkleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÜNŞEN, A. (2000). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2004). *Mevlid- İpsalalı Ebu'l-Hayr*, GÜHAM, Ankara.
- (2008). “Doğu Trakya Ağızlarının Şekil Bilgisini Belirleyen Temel Özellikler”, *Turkish Studies*, Volume: 3/3 Spring, p. 402-470.
- GÜRGENDERELİ, M. (2002). *Hasan Ziyâ’î Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- (2007). *Şeyh-i San’ân Mesnevisi - Mostarlı Ziyâ’î*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- GÜRLEK, M. (2006). *17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (380a-408b [409b])*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- GÜRSOY N. E. (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, TDK Yayınları, Ankara.
- GÜRSOY, N. E. - SAĞOL, G. (1995). *18.- 19. Yüzyıl Türkmen Şiiri Antolojisi*, Yesevî Yayıncılık, İstanbul.
- GRUNİNA, E. A. (1991). *İstoriçeskaya Grammatika Turetskogo Yazıkı*, İzdatel’sstvo Moskovskogo Universiteta, Moskva.
- QƏHRƏMANOV, C. (2004). *Kişvəri Əsərləri*, Şərq-Qərb, Bakı.
- (2005). *Türkmenskiy Yazık*, Vostochnaya Literatura, Moskva.
- HACIEMİNOĞLU, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yayınları, Ankara.
- (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

- (2000). *Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2003). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- HACIOLOVA, K. A. (1970). "Türkçede İken'in Durumu ve Fonksiyonu", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C: XVIII, s. 1-8.
- HAMILTON, J. R. (1998). *İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (çev. Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara.
- HANSER, O. (2003). *Türkmençe Elkitabı*, (çev. Zühal Kargı Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.
- HAYDAR, C. K. (1979). *Irak Türkmen Ağızları*, (İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- HENGİRMEN, M. (2005). *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- HEYET, C. (2004). "Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C: 1, Sayı: 1, s. 7-19.
- (2008). *Türk Dilinin ve Lehçelerinin Tarihî Seyri*, (çev. Mürsel Öztürk), TDK Yayınları, Ankara.
- HOCAYEV, B. (1999). *Türki Dillerinin Günorta-Günbatır Toparında İşliğin Şert Forması*, İlim, Aşgabat.
- HÜNERLİ, B. (2010). "Doğu Trakya Ağızlarında Arkaik Olarak Kullanılan Sınırlama İşlevindeki {-(y)XncA} Zarf-fiil Eki", *Turkish Studies*, Volume: 5/1, Winter, p. 495-507.
- HÜSEYNİ, Ə. (2004). *Seyid Əbülqasım Nəbatı Seçilmiş Əsərləri*, Şərq-Qərb, Bakı.
- HÜSEYNOĞLU, T. (2005). *Yusif Vəzir Cəmənzəminli Əsərləri*, C: III, Avrasiya Press, Bakı.
- HÜSEYNOV, A. (1958). *Azərbaycan Dialektologiyası*, V. İ. Lenin Adına API-NİN Nəşriyyatı, Bakı.
- HÜSEYNZADE, M. (1954). *Müasir Azərbaycan Dili*, ADU Nəşriyyatı, Bakı.
- (2007). *Müasir Azərbaycan Dili*, Şərb-qərb, Bakı.
- XƏLİLLİ, Ş. - SƏFƏROĞLU, Z. (çev.) (2005). *Britaniya Adalarının Xalq Nağılları*, Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- XƏLİLOV, Ş. (2006). *Yusif və Züleyxa- Mustafa Zərir*, Şərq-Qərb, Bakı.

- YSMAÝÝLOW, H. (2008). *İki Atanyň Bir Ogly (Powestler)*, Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy, Aşgabat.
- YLÝASOWA, G. (2005). *Türkmen Halk Yrym-Ynançlary*, Miras, Aşgabat.
- ISPARTA, S. (2006). *17. Yüzyılda Yazılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (291a-320b)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- İLHAN, A. (1998). *Dersaadet'te Sabah Ezanları*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- İLHAN, N. (1998). *Eşref bin Muhammed, Hazâ'ınu's-Sa'âdât*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ.
- (2009). "Birleşik Cümle Kuruluşunda Şart Cümlesi ya da Zarf Grubu", *Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi 2007 Bildirileri*, İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları, s. 253-259.
- İLKER, A. (1997). *Batı Grubu Türk Yazı Dillerinde Fiil*, TDK Yayınları, Ankara.
- İMAMQULİYEVA, K. (2004). "Morfologiya-Sintaksis", *İraq-Türkman Lâhcəsi*, Elm, Bakı.
- İSHAKOV, F. G - PAL'MBAH, A. A. (1961). *Grammatika Tuvinskogo Yazıka, Fonetika i Morfologiya*, Akademia Nauk, Moskva.
- İSLAMOV, M. (1968). *Azərbaycan Dilinin Nuha Dialekti*, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı.
- İSMAYİLOV, Y. (2005). *Mir Cəlal Seçilmiş Əsərləri*, Şərq-Qərb, Bakı.
- JOHANSON, L. (1988), "On The Renewal and Reinterpretation of 'Instrumental' Gerunds in Turkic", *Oriens* 31, 136-153
- JOHANSON, L. - CSATO, E. A. (1998). *The Turkic Languages*, Routledge, London and New York.
- KAFKASYALI, A. (2010). *İran Türkleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.
- KAHRAMAN, T. (2005). *Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Dumat Basımevi, Ankara.
- KALJANOVA, E. (2005). *Uygurca Dışastvustık*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.

- KARA, M. (1997). *Ata Atacanov'un Şiirleri I-II*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1998). *Türkmen Türkçesi ve Türkmen Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (2001). *Türkmençe*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KARAAĞAÇ, G. (2009). *Türkçenin Söz Dizimi*, Kesit Yayınları, İstanbul.
- KARABACAK, E. (1994). *Eski Anadolu Türkçesi Satır-arası Kur'an Tercümesi (I. Kısım: Giriş ve Metin)*, Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge.
- KARA ÇOBAN, D. (2004). *Seçmâ Yaratmalar*, TÜRKSOY, Ankara.
- KARADOĞAN, A. (2004). “-İp ile Kurulan Zarf-Fiilli Parçaların Türkmen Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktarımı Üzerine”, *Bilig*, Sayı: 31, s. 207-218.
- KARAHAN, L. (1994). “-sa/-se Eki Hakkında”, *Türk Dili*, Sayı: 516, s. 471-474.
- (1996). “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Bazı Zarf-Fiil Ekleri”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XXXII/1-2 1994, s. 205-236.
- (1999). *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (2011). “Görülen Geçmiş Zaman Eki ‘-DI, -Dİ’nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair”, *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.186-191.
- (2011). “Zarf-Fiil Eklerinde Genişleme Eğilimi ve -sA(r) Ekinin Yapısı”, *Türk Dili Üzerine İncelemeler*, Ankara: Akçağ Yayınları, s.192-200.
- KARAMANLIOĞLU, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2006). *Mu‘înü’l-Mürîd - Şeyh Şeref Hâce*, Beşir Kitabevi, İstanbul.
- KARAMANLIOĞLU, Ö. (2006). *17. Yüzyıl Mensur Şehnâme Tercümesi (200a-230b)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- KARAOSMANOĞLU, Y. K. (1995). *Kiralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KARASOY, Y. (1985). *Sirâcü’l- Kulûb - Ahmed-i Dâ’î*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bölümü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.

- (1999). *Satır Altı Tercümelî Bir Fıkıh Kitabı (İnceleme-Metin)*, Yayınevi yok, Konya.
- (2009). *Tabiatnâme*, Palet Yayınları, Konya.
- KARAYAĞIZ, D. (2006). *17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (261a-290b)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- KARTALLIOĞLU, Y. (2010). *Çağdaş Moğolcanın Grameri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- KAYA, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk (Giriş-Metin- Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara.
- KAYA, E. (2008). *Muyıddin Mehî'nin Müfîd (Nazmü't-Teshîl) Adlı Eseri ve Bu Eserin XV. Yüzyıl Türk Tıp Dilinin Oluşmasındaki Yeri*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Konya.
- KELAR, S. (1990). *Oğlan Hem Mari Kız*, Veselka, Kiev.
- KEMAL TAHİR. (2005). *Yorgun Savaşçı*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- (2005). *Yol Ayrımı*, İthaki Yayınları, İstanbul.
- KESKİN, R. (2004). *Başkurt Türkçesinde Zarf-Füller*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- KƏRİMOV, P. (2005). *Qövsi Təbrizi Seçilmiş Əsərləri*, Lider Nəşriyyat, Bakı.
- KƏRİMOVA, N. (2005). *Molla Zeynalabdin Səğəri Qarabağı*, Şuşa Nəşriyyatı, Bakı.
- KILICOĞLU, V. (1954). "Gerundiumların Özellikleri ve –iser Eki", *Türk Dili*, C: III, Sayı: 33, s. 510-518.
- KISAKÜREK, N. F. (2010). *Kafa Kâğıdı*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul.
- KISSLING, H. J. (1960). *Osmanisch- Türkische Grammatik*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- KOCABAŞ, Y. (2007). *Minhâcü's-Şehâde (Dil Özellikleri-Metin)*, (Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir.

- KOÇ. K.- DOĞAN, O. (2004). *Kazak Türkçesi Grameri*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- KOÇ K. (2007). “A Başla-”, *IV. UTDKB*, C: 2, Ankara: TDK Yayınları, s.21-32.
- KOÇ, N. (1990). *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- KOMİSYON. (2006), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri –Fiil- Basit Çekim*, TDK Yayınları, Ankara.
- KONDRAT’EV, V. G. (1970). *Oçerk Grammatika Drevnetyurkskogo Yazıka*, Izdatel’sstvo Leningradskogo Universiteta, Leningrad.
- KONONOV, A. N. (1980). *Grammatika Yazıka Tyurkskih Runičeskih Pamyatnikov <VII-IX vv.>*, Nauka, Leningrad.
- (2001). *Gramatika Sovremennogo Turetskogo Literaturnogo Yazıka*, Multilingual, İstanbul.
- KORKMAZ, Z. (1973). *Marzubân-nâme Tercümesi - Sadru’ d-dîn Şeyhoğlu*, Ankara Üniversitesi DTCF Yayınları, Ankara.
- (1994). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2005a). “Eski Türk Yazı Dilinden Yeni Yazı Dillerine Geçiş Devri ve Özellikleri”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C:1, Ankara: TDK Yayınları, s. 296-303.
- (2005b). “XI.-XIII. Yüzyıllar Arasında Oğuzca”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C:1, Ankara: TDK Yayınları, s. 268-273.
- (2005c). “Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C:1, Ankara: TDK Yayınları, s. 205-216.
- (2005d). “Türkçede ⁰n Zarf-Fiil Eki ile –pan/-pen Eki ve Türemeleri”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C:1, Ankara: TDK Yayınları, s.179-187.
- (2005e). “Türkçedeki –arağ/ -erek Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C:1, Ankara: TDK Yayınları, s. 128-132.

- . (2005f). “Türkiye Türkçesindeki –*madan/ -meden* <*maçın* < *-meğin* Zarf-Fiil (Gerundium) Ekinin Yapısı Üzerine ”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C:1, Ankara: TDK Yayınları, s. 151-159.
- . (2005g). “Türk Dilinde +*ça* Eki ve Bu Ek ile Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C:1, Ankara: TDK Yayınları, s. 12-84.
- . (2005h). “Türkçede –*acak/ -ecek* Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C:1, Ankara: TDK Yayınları, s. 3-11.
- . (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara.
- KOTVIÇ, V. (1962). *İssledovaniye Po Altayskim Yazıkam*, İzdatel'stvo İnostrannoy Literaturı, Moskva.
- KÖKTEKİN, K. (2007). *Varka ve Gülşah - Yûsuf-ı Meddâh*, TDK Yayınları, Ankara.
- . (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*, Fenomen Yayınları, Erzurum.
- KÖSÄ, M. (1996). *Gülümsemää Diyl Güna*, (Yayınevi ve Yayın yeri yok)
- KRUEGER, J. R. (1977). *Tuvan Manual (Area Handbook, Grammar, Reader, Glossary, Bibliography)*, Indiana University, Bloomington.
- KULİN, A. (1999). *Adı Aylin*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- KULYÝEWA, O. (2004). *Düýe Maly- Dünyé Maly*, TDKP-niň Neşirýaty, Aşgabat.
- . (2005). *Ýüpek Tarlaryň Áýdymy*, YLYM, Aşgabat.
- . (2006). *Gujak- Gujak*, Ylym Neşirýaty, Aşgabat.
- . (2006). *Gül Keşdeli Tahýalar*, YLYM, Aşgabat.
- KUPER, F. C. (2005). *Sonuncu Mogikan*, (çev. Əsəd Zeynalov), Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- KURBATOV, H. R.- MAHMUTOVA, L. T.- SMOLYAKOVA, L.P.- TENİŞEV, E.R. (1969). *Sovremenniy Tatarskiy Literaturniy Yazık*, Nauka, Moskva.
- KURT, P. (2006). *Zarf-Fiillerin Anlam Farklılıklarının Kavratılması*, (Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türkçe Öğretmenliği Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- KUZUBAŞ, M. (2007). *Atâi'nin Âlemnümâ (Sâkînâme) Mesnevisinin Karşılaştırmalı Metni ve Konu Bakımından İncelemesi*, (Ondokuz Mayıs

Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Samsun.

KÜÇÜK, S. (1994). *Bâkî Divanı*, TDK Yayınları, Ankara.

KÜKEY, M. (2003). *Türkçenin Dilgisi I*, Cem Ofset, Samsun.

KÜLCÜ, M. (2009). *Cerrah Mes'ud, Hulasa*, (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.

LE COQ, A. (1912). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*, ABAW 1911, Anhang, Berlin.

LEE, S. N. (2008). *A Grammar of Iranian Azerbaijani*, Thaehaksa, Seoul.

LESSİNG, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük I-II*, TDK Yayınları, Ankara.

LEVİTSKAYA, L. S. (1976). *İstoričeskaya Morfologiya Çuvaşskogo Yazıkı*, Nauka, Moskva.

----- (2005). “Çuvaş Türkçesinde Oğuz Türkçesi Unsurları Var mı?” (çev. Bülent Bayram), *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C:6, Sayı: 1, s. 251-255.

LEWIS, G. L. (1967). *Turkish Grammar*, Oxford University Pres, London.

----- (1978). *Turkish Grammar*, Oxford University, London.

Lİ, Y. S. (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.

MANOV, A. (2001). *Gagauzlar (Hristiyan Türkler)*, (çev. M. Türker Acaroğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

MANSUROĞLU, M. (1947). *Anadolu Türkçesi (XIII. Asır) Dehhânî ve Manzumeleri*, Bürhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul.

----- (1953) “Türkçede -ĞU Ekinin Fonksiyonları”, *Türkiyat Mecmuası*, C: X, İstanbul, s. 341-348.

----- (1955), “Türkçede Cümle Çesitleri ve Bağlayıcıları”, *TDAY-1955*, Ankara, s. 59-71.

----- (1956). *Çarhnâme - Ahmet Fakih*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

----- (1958). “Türkçede -ğay/-gey Eki ve Türemeleri”, *Jean Deny Armağanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 171-183.

- (1958). *Sultan Veled'in Türkçe Manzumeleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- MARİNOĞLU, T. (1992). *Okumak Kiyadı*, "Lumina" Yayınevi, Kişinev.
- MAVIYEV, N. (1987). *Türkmen Diliniñ Arabaçı Dialekti*, İlim, Aşgabat.
- MAZIOĞLU, H. (1974). *Kitābu Evsāfi Mesācidi'ş-Şerīfe - Ahmed Fakih*, TDK Yayınları, Ankara.
- MENGİ, M. (1995). *Mesihi Divanı*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.
- MERİÇ OKUR, M. (1997). *Cemşid ü Hurşid - Cem Sultan*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- MƏMMƏDOV, B. (2004). *Xurşidbanu Natəvan Əsərləri*, Lider Nəşriyyat, Bakı.
- MƏMMƏDOV, Ə. (2006). *Həbibî Şəirlər*, Şərq-Qərb, Bakı.
- MƏMMƏDOV, K. (2005). *Əbdürrəhim Bəy Haqverdiyev Seçilmiş Əsərləri*, C: I-II, Lider Nəşriyyat, Bakı.
- MƏMMƏDOV, N. (2005). *Mirzə Fətəli Axundzadə Əsərləri*, C: I, Şərq-Qərb, Bakı.
- MƏMMƏDOVA, D. (2005). *Nəcəf Bəy Vəzirov Əsərləri*, Şərq-Qərb, Bakı.
- MƏMMƏDZADƏ, H. (2005). *Mirzə Fətəli Axundzadə Əsərləri*, C: I-II-III, Şərq-Qərb, Bakı.
- MİRZƏ Ə. S. (2004). *Hophopnamə*, (həzl. Məmməd Məmmədov), C: I-II, Şərq-Qərb, Bakı.
- MİRZEZADE, H. (1990). *Azərbaycan Dilinin Tarihi Grammatikası*, Azərbaycan Universiteti Nəşriyyatı, Bakı.
- MUNDY, C. S. (1954). "The -e/-u Gerund in Old Ottoman", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 16, pp. 288-319.
- MUSAYEV, K. M. (1964). *Grammatika Karaimskogo Yazıka*, Nauka, Moskva.
- MUSAYEVA, A. (2006). *Şeyx İbrahim Gülşəni Bərdəi Divanı*, Avrasiya Press, Bakı.
- MÜLLER, F. W. K. – GABAIN, A. V. (1945). *Çaştani Bey Hikâyesi*, (çev. S. Himran), Bühraneddin Erenler Basımevi, İstanbul.
- (1946) *Uygurca Üç Hikâye (Maymunlar Beyi Hikâyesi- Dantipali Hikâyesi- Mukaddes Tavşan Hikâyesi)*, (çev. S. Himran), İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.
- NÂBİZÂDE NÂZİM. (2006). *Karabibik*, (həzl. Feryal-Muhsin Korkmaz), Çağrı Yayınları, İstanbul.

- NAĞIYEV, C. MUSTAYEV, S. (2005). *Asiya Xalqlarının Nağıl və Əfsanələri*, (çev. Şafiqə Mirbağirova, Arif Məmmədov), Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- NAMIK KEMAL. (1971). *İntibah (Sergüzeşt-i Ali Bey)*, (hzl. Mustafa Nihat Özön), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- (Tarih yok). *Cezmi*, (hzl. Yakup Çelik), Akçağ Yayınları, Ankara.
- NARTIYEV, N. (1959). *Türkmen Diliniñ Sarık Dialekti*, Çärcevv Dövlət Pedagojik İnstiti, Çärcevv.
- NASILOV, V. M. (1974). *Yazık Tyurkskih Pamyatnikov Uygurskogo Pis'ma XI-XV vv.*, Nauka, Moskva.
- NECİP, E.N. (2008), *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (çev. İktil Kurban), TDK Yayınları, Ankara.
- NEVSKAYA, İ. A. (1993). *Formı Deyepriçastnogo Tipa v Şorskom Yazıke*, Izdate'stvo Novosibirskogo Universiteta, Novosibirsk.
- NÉMETH, J. (1962). *Turkish Grammar*, (İngilizceye çev. T. Halası- Kun), Mouton& Co, Gravenhage.
- OKAY, O. - AYAN, H. (2010). *Hüsn ü Aşk - Şeyh Galip*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- OKUN, Z. (2006). *17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (320a-350b)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- OLCAY, S. (1995). *Erzurum Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.
- OLGUN, İ.- PARMAKSIZOĞLU, İ. (1980). *Kutb-nâme – Firdevsî-i Rûmî*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ORAZOW, M. (2006). *Owadan Asly (Hekayalar ýgyndysy)*, YLYM, Aşgabat.
- ORHAN KEMAL. (2010). *Murtaza*, Everest Yayınları, İstanbul.
- ÖLMEZ, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara.
- ÖNDER, M. (2006). *Şefkat ve Tezkire-i Şu'arası*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon.
- ÖNER, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1999). “-matı/-meti Gerundiyumu Hakkında”, 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996 Bildirileri*, Ankara: TDK Yayınları, s. 833-840.

- (2007). “Türkçede –prAK Zarf-Fiili”, *Modern Türklük Araştırmaları*, C: 4, Sayı: 3, s. 68-73.
- (2011). “Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi”, *Türkçe Yazıları*, Ankara: Kesit Yayınları, s.31-38.
- ÖNLER, Z. (1990). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa)- Müntahab-ı Şifâ I*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1996). “Türkçede -la/-le Zarf Eki”, *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 Bildirileri*, Ankara: TDK Yayınları, s. 9-15.
- (1999). *Celâlüddin Hızır (Hacı Paşa)- Müntahab-ı Şifâ II*, Simurg, İstanbul.
- ÖWEZOW, M. (2002). *Ýazgyt (Rowaýaty-Kyssa)*, Ruh, Aşgabat.
- ÖZAKMAN, T. (2008). *Diriliş-Çanakkale 1915*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- (2009). *Cumhuriyet-Türk Mucizesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- ÖZALTUN, H. (2006). *Hoca Hüseyin'in Bedâyi'ü'l-Vekâyi'i (1b-45b)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- ÖZCAN, H. (2007). *Kaysûnîzâde Nidâi Muhammed Çelebi El-Ankaravî'nin Menâfi'u'n-Nâs Adlı Eseri*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- ÖZÇELİK, S. (1997). *Urfa Merkez Ağzı*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2007). “Zarf-Fiillerin Tanımı Sıfat-Fiiller Üzerine Kurulan Birleşik Zarf-Fiillerin Kişi ve Zaman Kavramı Taşımaları Üzerine”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*, C: IV, Ankara, Lazer Ofset, s. 1595-1603.
- ÖZKAN, A. (2009). *Mehekkü'l- 'İlim Ve'l- 'Ulemâ*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- ÖZKAN, M. (1990). *Cilâü'l-Kulûb - Cinânî*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- (1993). *Gülistan Tercümesi - Mahmûd b. Kādî-i Manyâs*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZKAN, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.

- (1999). “-Dık Sıfat-Fiil Ekinden Yapılmış Zarf-Fiil Ekleri ve Gagavuz Türkçesinde Bir Zarf-Fiil Eki: *DıcAAn (An)*”, 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996 Bildirileri*, Ankara: TDK Yayınları, s. 891-900.
- (2007). *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- (2007). *Gagavuz Destanları*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZMEN, M. (2001). *Ahmed-i Dâ’î Divanı (Metin-Gramer Tıpkı Basım C: I)*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2001). *Ahmed-i Dâ’î Divanı (Dizin C: II)*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2003). “Eski Osmanlıcada ve Türkmencede ‘idük’ Yapısı”, *İlmî Araştırmalar*, Sayı: 16, Güz, s. 77-85.
- (2010). *Yeni Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZTÜRK, Y. (2006). *17. Yüzyıl Şairlerinden Dimetokalı Vahdetî’nin Divanı’nın Tenkitli Metni*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- ÖZYETGİN, A. M. (2005). *Orta Zaman Türk Dili ve Kültürü Üzerine İncelemeler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- PAÇACIOĞLU, B. (1993). *Battal-nâme*, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri.
- PALA, İ. (2010). *Şah&Sultan*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- PAŞA, T. (2007). *Ərizə (Povest və Hekayələr)*, Araz Nəşriyyat, Bakı.
- PEKOLCAY, N. (2005). *Mevlid (Vesiletü’n-Necât) - Süleyman Çelebî*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- PETERS, L. (1947). *Grammatik Der Türkischen Sprache*, Axel Juncker Verlag, Berlin.
- POKROVSKAYA, L. A. (1978) *Sintaksis Gagauzskogo Yazıkı*, Nauka, Moskva.
- (1964). *Grammatika Gagauzskogo Yazıkı*, Nauka, Moskva.
- RÄSÄNEN, M. (1957). *Materialien Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*, Studia Orientalia, Helsinki.

- RECAİZÂDE MAHMUD EKREM. (2009). *Araba Sevdası*, (hızl. Hüseyin Alacatlı), Akçağ Yayınları, Ankara.
- RESULZADE, M. E. (1993). *İran Türkleri* (hızl. Yavuz Akpınar - İrfan Yıldırım-Selahattin Çağın), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- RÜSTƏMLİ, A. (hızl.) (2005). *Cəfər Cabbarlı Əsərləri*, C: I-II-III-IV, Şərq-Qərb, Bakı.
- RÜSTƏMOV, S. (2005). *Seyid Əzim Şirvani Seçilmiş Əsərləri*, C: I-II-III, Avrasiya Press, Bakı.
- RÜSTEMOV, R. E. – ŞİRELİYEV, M. (1955). *Azərbaycan Dilinin Mugan Grupu Dialekt və Şivələri*, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı.
- RÜSTEMOV, R. E. (1961). *Guba Dialekti*, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı.
- SABAHATTİN ALİ. (1999). *Kuyucaklı Yusuf*, YKY, İstanbul.
- (2004). *Kürk Mantolu Madonna*, YKY, İstanbul.
- SAFA, P. (Tarih yok). *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- SAĞOL, G. (1993). *Harezm Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi*, Harvard Üniversitesi, Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü, Cambridge.
- SAKA, P. (2007). *Derviş Abdullah, Risale-i Teberdâriyye fî Ahvâl-i Darü's-Sa'âde*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- SAKAOĞLU, S.- ERGUN, M. (1991). *Türkmen Halk Masalları*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- SARI, B.- GÜDER, N. (1998). *Türkmencenin Grameri*, Türk Dünyası Gençleri'nin Mahdumkulu Yayın Birliği, Ankara.
- SARIİBRAHİMOĞLU, T. (2006). *17. Yüzyıl Mensur Şehnâme Tercümesi (231-260 varaklar)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- SCHUESSLER, A. (2007). *ABC Etymological Dictionary of Old Chinese*, University of Hawai'i Press, Honolulu.

- SELÇUK, E. (2007). *Hasmî Divanı*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya.
- SEREBRENNÍKOV, B. A. - HACIYEVA, N. Z. (2002). *Türk Dillərinin Müqasibeli Tarixi Qrammatikası*, (Azericeye çev: Tofiq Hacıyev), Səda Nəşriyatı, Bakı.
- SERTKAYA, A. G. (2000). “Uıgurische Sprachdenkmäler’den Beş Mektup”, *TDAY-Bellemen- 1996*, s. 237-264.
- SEV, G. (2006). “...r/Ar ...-mAz Zarf-Fiil Ekinin Kalıplaşmış Kullanımları”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: 2006-2, Sayı: 13, s. 110-118.
- (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SEYFETTİN, Ö. (2006). *Asilzâdeler*, Elips Kitap, Ankara.
- SEZÂÎ, S. (2009). *Sergüzeşt*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SEZER, Ö. (2007). “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Zarf-Fiiller”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*, C: IV, Ankara, Lazer Ofset, s. 1875-1904.
- SƏFƏRLİ, Ə. (2004). *Dastani- Əhməd Hərami*, Şərq-Qərb, Bakı.
- (2005). *Məhəmməd Əmani Əsərləri*, Şərq-Qərb, Bakı.
- (2005). *Məhəmməd Füzuli Əsərləri*, C: VI, Şərq-Qərb, Bakı.
- (2005). *Şah İsmayıl Xətayi Əsərləri*, Şərq-Qərb, Bakı.
- (2005). *Vərqa və Gülşə -Məsihi*, Şərq-Qərb, Bakı.
- SIR, A. N. (2007). *Mehmet Za ‘ım, Cāmi ‘ü ‘t-Tevârih (202a-327b)*, C: I, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- SOROÇANU, E. (2006). *Gagauzların Kalendar Adetleri*, GUNIVAS-TİKA, Kişinöv.
- SÖYEGOV, M. (1981). *Türki Dilleriñ Günorta- Günbatar Toparında Hal İşlikler*, İlim, Aşgabat.
- (Gen. Red), (1999). *Türkmen Diliniñ Gramatikasy*, Ruh Neşriyatı, Aşgabat.
- (1994). *Perviçniye Formı Deyepriçastiya v Sovremennih Oguzskih Yazıkah*, İlim, Aşgabat.

- STACHOWSKI, M. (2011). *Etimoloji*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- SUNGUR, N. (2006). *Heves-nâme (Tâcî-zâde Cafer Çelebi)*, TDK Yayınları, Ankara.
- SÜMER, F. (1999). *Oğuzlar (Türkmenler)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- ŞAFAK, E. (2007). *Siyah Süt*, Doğan Kitap, İstanbul.
- ŞAHİN, H. (2002). “Türkiye Türkçesinde –ıp Ulaçlı Fiillerin Durumuna Bir Bakış”, *Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 3, s. 99-105.
- ŞANLI, C. (1990). *Kırklareli Merkez İlçe ve Köyleri Ağızları*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.
- ŞÇERBAK, A. M. (1984). *Grammatika Starouzbekskogo Yazıka*, Nauka, Moskva-Leningrad.
- ŞEHBENDERZÂDE FİLİBELİ AHMED HİLMİ. (2008). *A'mak-ı Hayal*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ŞENÖDEYİCİ, Ö. (2006). *Fevzi Divanı*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- ŞIXLI, İ. (2008). *Sonuncu Ölən Ümidlərdir*, (Yayınevi Yok), Bakı.
- ŞİMŞEK UMAÇ, Z. (2005). *Birri Mehmed Dede'nin Bülbüliyye Adlı Eseri Üzerine Cümle Bilgisi İncelemesi*, (Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir.
- ŞİRALİYEV, M. - SEVORTYAN, E. V. (1971). *Grammatika Azerbaydjanskogo Yazıka*, Elm, Bakı.
- ŞİRALİYEV, M. (1983). *Dialekti i Govori Azerbaydjanskogo Yazıka*, Elm, Bakı.
- ŞİRELİYEV, M. (1949). *Bakı Dialekti*, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı.
- (1962a). *Azərbaycan Dialektologiyasının Esasları*, Azərbaycan Dövlət Tədris Pedogoji Ədəbiyyatı Nəşriyyatı, Bakı.
- (1962b). *Azərbaycan Dilinin Nahçıvan Grupu Dialekt və Şivələri*, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı.

- (1967). *Azərbaycan Dilinin Gərbi Grubu Dialekti və Şivələri C: I*, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı.
- ŞİRİNOVA, Z. (2001). *Azeri Türkçesinde Zarf-Fiiller*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- TABAKLAR, Ö. (1994). *Türkmenenin Morfolojisi*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- TAHMASİB, M. (2004). *Molla Nəsrəddin Lətifələri*, Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- TAKTAK, A. F. (1997). *Sandıklılı Fikri Hayatı ve Divanı*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon.
- TALIBZADƏ, K. (2005). *Abbas Səhhət Seçilmiş Əsərləri*, Lider Nəşriyyat, Bakı.
- (2005). *Abdulla Şaiq Seçilmiş Əsərləri*, C: I-II-III, Avrasiya Press, Bakı.
- TANASOĞLU, D. (2000-2003). “Uzun Kervan [Roman Dizisi (1-16/18-22)]”, *Gagəguz Kültür Sanat Dergisi*, Sayı: 3-23/ 25-29, s. 13-16.
- TANPINAR, A. H. (2009). *Huzur*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TARLAN, A. N. (2005). *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TAŞ, H. (2008). *Vusûlî Dîvânı*, Gençlik Kitabevi, Konya.
- TAŞÇI, Y. (2003). *Anadolu Ağızlarında Zarf-Fiil Ekleri*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- TATÇI, M. (2008). *Yûnus Emre Dîvân- Risâletü'n- Nushiyye*, H Yayınları, İstanbul.
- TAVUKÇU, O. K. (2000). *Hüsrev ü Şirin - Ahmed Rıdvân*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- TEGÜN, Ö. (2008). *Esrâr-nâme - Tebrizli Ahmedî*, (Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- TEKİN, F. (2009). *Özbek Türkçesinde Sıfat-Fiil Ekleri (Şekil-Anlam-İşlev)*, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum.
- TEKİN, Ş. (1960). *Kuanşi İm Pısar*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.

- (1966). *Maytrısimit*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- (2001). *İstikakçının Köşesi*, Simurg, İstanbul.
- TEKİN, T. (2003a). *Orhon Türkçesi Grameri*, (Yayımlayan: Mehmet Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.
- (2003b). *Orhon Yazıtları*, Yıldız Dil ve Edebiyat 1, İstanbul.
- (2004). “Türkçe En Eski Dava Dilekçesi”, *Makaleler 2*, (hızl. Emine Yılmaz- Nurettin Demir), Ankara: Öncü Kitap, s. 308-313.
- (2004). “On Uygur {-gAll} bol-, {-gAll} botluk-”, *Makaleler 2*, (hızl. Emine Yılmaz- Nurettin Demir), Ankara: Öncü Kitap, s. 499-506.
- (2004). *İrk Bitig Eski Uygurca Fal Kitabı*, Öncü Kitap, Ankara.
- (2005). “Türk Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi”, *Makaleler 3*, (hızl. Emine Yılmaz- Nurettin Demir), Ankara: Grafiker Yayınları, s.361-386.
- (2010). “{-mAtI(n)} Gerundiumu Üzerine”, (çev. Ümit Özgür Demirci) *Dil Araştırmaları*, Sayı: 6, Bahar, s. 203-210.
- TEKİN, T.- ÖLMEZ, M.- CEYLAN, E.- ÖLMEZ, Z.- EKER, S. (1995). *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara.
- TEKİN, T. - ÖLMEZ, M. (2003), *Türk Dilleri*, Yıldız Dil ve Edebiyat 1, İstanbul
- TELİTSİN, N. N. (1987). “K Harakteristike Deyepriçastiy v Drevneuygurskom Yazıke”, *Sovetskaya Tyurkologiya*, No: 6, Noyabr’-Dekabr’, Baku.
- TENİŞEV, E. R. (1988). *Sravnitel’no-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov-Morfologiya*, Nauka, Moskva.
- TEPELİ, Y. (1999). *(Mensur) Süheyl ü Nev-Bahâr*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum.
- TEZCAN, S. (1974). *Das Uigurische Insadi-Sûtra*, Akademie- Verlag, Berlin.
- TİETZE, A. (1992). “The Old Ottoman Gerund in -u/-ü Expressing Purpose” *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 69-74.
- TİKEN, K. (2000). “Eski Anadolu Türkçesinde Edatlarla Kurulan Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri”, *TDAY-Belleten 1997*, s. 397- 428.
- (2003). “Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri”, *TDAY- Belleten 1999*, C: I-II, Sayı: 42, s. 281-364.

- (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*, TDK Yayınları, Ankara.
- TİMURTAŞ, F. K. (1963). *Şeyhî'nin Husrev ü Şîrin'i*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- (1981). *Şeyhî'nin Harnâme'si*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- (2005). *Eski Türkiye Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TOKATLI, S. (2005). "Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde 'Ki', 'Kim' Bağlama Edatı ve İlgi Zamirlerinin Zaman ve Kip Eklerine Yüklendiği Görevler" *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C: 6, Sayı: 1, s. 133-148.
- TOLKUN, S. (2009). *Özbekçede Fiilimsiler*, Dijital Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- TOMANOV, M. (1992). *Türki Dilleriniñ Salıstırmalı Grammatikası*, Kazak Universiteti, Almatı.
- TOPALOĞLU, A. (1976). *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi (Muhammed bin Hamza)*, C: I, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- (1978). *XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Kur'an Tercümesi (Muhammed bin Hamza)*, C: II, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- TOPARLI, R. - ARGUNŞAH, M. (2008). *Mu'înü'l-Mürîd - İslâm*, TDK Yayınları, Ankara.
- TOY, E. (2008). *İmparator*, Yaz Yayınları, İstanbul.
- TÖREN, H. (2007). *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Amme Cüzü Tefsiri I-II*, Çantay, İstanbul.
- TULU, S. (1989). *Chorasantürkische Materialien aus Kalât bei Esfarāyen*, Klaus Schwarz Verlag, Berlin.
- (1992). "Horasan Türkçesinden İki Hikâye (Gollu Tülkü- Tonlu Hala)", *Türk Dilleri Araştırmaları*, s. 131-153.
- (2009a). *Horasan Türklerinden Folklor Derlemeleri Bocnurd Ağzı*, Kömen Yayınları, Konya.
- (2009b). *Şehzade Kerem ile Aslı Han (Horasan Türkçesi Varyantı)*, Kömen Yayınları, Konya.
- TULUM, M. A. (2001). *Tazarrunâme - Yusuf Sinan Paşa*, MEB Yayınları, Ankara.

- TUNCER, H. (1996). *Türk Dilinde Zarf-Fiiller*, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Edirne.
- TURAN, F. (1996). *Old Anatolian Turkish: Syntactic Structure*, The Department of Near Eastern Languages and Civilizations- Harvard University, Cambridge, Massachusetts.
- (2000). *Adverbs and Adverbial Constructions in Old Anatolian Turkish*, Harrassowitz, Wiesbaden.
- TURGUNBAYEV, C. (1999). “-a turur Şimdiki Zaman ve -p turur Geçmiş Zaman Eklerinin Yapısı Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 8, s. 497-505.
- (2004). *Kırgız Türkçesindeki Sıfat-Fiil Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- TURHAN, V. N. (1995). *Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisi'nin Tenkidli Metni ile İncelemesi*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- TÜLBENTÇİ, F. F. (1977). *Yavuz Sultan Selim Ağlıyor*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- TÜRKMENBAŞY, S. (Tarih yok) *Ruhnama*, Türkmen Döwlet Neşirýat Gullugy, Aşgabat.
- TVEN, M.- UAYLD, O. (2005). *Şahzadə və Dilənçi/ Xoşbaxt Şahzadə*, (çev. İsgəndər Nəfisi, Elçin Şıxlı), Öndər Nəşriyyat, Bakı.
- UĞURLU, M. (2011). “Oğuzca ve ‘Anadolu Merkezli Oğuz Türkçesi’ ”, *Turkish Studies*, Volume: 6/1, Winter, p. 123-154.
- ULUHAN, Ç. H. (2007). *Yusuf ile Züleyha - Kerküklü Şair Nevrûzî*, C: I-II, TDK Yayınları, Ankara.
- UYGUR, C. V. (2008). *Türkmence*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- (2010). *Karakalpak Türkçesi Grameri*, Kriter Yayınları, İstanbul.
- UYSAL, İ. N. (2009), *Karaman İli Ağızları ve Anadolu Ağızlarındaki Yeri*, (Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Denizli.

- ÜST, S. (2006). *Te'dib-nâme – Keşfi*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum.
- ÜSTÜNER, A. (2000). *Anadolu Ağzlarında Sifat-Fiil Ekleri*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2001). “Çağatay Türkçesi’nde *-rdA*, *-ArdA*, *-UrdA* Zarf-Fiil Eki”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, C: 11, Sayı: 1, s. 163-168.
- (2003). *Türkçede Pekiştirme*, Fırat Üniversitesi Yayınları, Elazığ.
- (2010). *Enderunlu Hasan Yâver-Divan*, Birleşik Yayınevi, Ankara
- VARDAR, B. (2002). *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul.
- VASİLİOĞLU, K. (1998). *Sevgilim*, Ştiința, Chişinău.
- (1999). *Ana Dili*, Ştiința, Chişinău.
- VEYSƏLLİ, F. (2006). *Dilçilik Ensiklopediyası*, Mütərcim, Bakı.
- VURSUN, P. (2008). *Tercüme-i Tefsîr Ebu'l Leys-i Semerkandî - Ahmed-i Dâ'î [142/188b-195b] [143/01a-50a]*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- WELSAPAR, A. (2004). *Böwsülen Tümlük*, Gün Neşiriyaty, Stockholm.
- (2005). *Egri Gylyç*, Gün Neşiriyaty, Stockholm.
- (2005). *Kepjebaş*, (Yayınevi yok), Stockholm.
- (2006). *Müllî Tahyryñ Hudaylygy*, Gün Neşiriyaty, Stockholm.
- (2007). *Halkyñ Haky (Hekayalar)*, (Yayınevi yok), Stockholm.
- (2010). *Aýpi Hakynda Rowaýat*, Gün Neşiriyaty, Aşgabat.
- VURAL, H. (2007). “-ken Eki ve Bir Terim Önerisi: Zarflayan”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiri Kitabı*, C: V, Ankara, Lazer Ofset, s. 2287-2291.
- YAVUZ, K. (1991). *Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ - Şeyhoğlu*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara.
- (2000). *Garib-nâme - Âşık Paşa*, C: I/1- I/2- II/1- II/2, TDK Yayınları, Ankara.
- (2007). *Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, C: I-II, Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya.

- (2007). *Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-nâme)*, C: I-II, Kırşehir Valiliği Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, O. (2006). *Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l- Evliyâ Tercümesi ve Dil Özellikleri*, Tablet Kitabevi, Konya.
- YAVUZARSLAN, P. (2002). *Münebbihü'r- Râkîdîn - Mûsâ bin Hâcî Hüseyin el- İznîkî* -, C: I-II, TDK Yayınları, Ankara.
- YAZMIRAT, Ö. (1995). *Türkmen Diliniñ Kırâç Dialekti*, Ilımlar Akademiyası Dil Bilimi İnstitütü, Aşgabat.
- YELTEN, M. (1993). *Kemâliyye - Şirvanlı Mahmud*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- (1998). *Târih-i İbn-i Kesîr Tercümesi- Şirvanlı Mahmud*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1999). *Sohbetü'l-Ebkâr- Nev'izâde Atâyî*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- YILDIRIM, H. (2008). *Zelîlî Divanı*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- YILDIRIM, N. (2005). *Kara Çelebî-zâde Abdülaziz Efendi'nin Zafernâme Adlı Eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad) Tahlil ve Metin*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- YILDIZ, N. (2005). *17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehnâme Tercümesi (80a-119b)*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- YILDIZ, O. (2008). *Yûsuf u Zelîhâ - Şeyyâd Hamza*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, M. (1996). *Çuvaş Türkçesinde Fiil*, (Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Türk Dili Bilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- YILMAZ, E. (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- (2002). *Çuvaşça Çok Zamanlı Morfoloji*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- YILMAZ, Ö. D. (2009). *Türkiye Türkçesinde Eylemsi*, TDK Yayınları, Ankara.

- YUHADİN, K. K. (1998), *Kırgız Sözlüğü*, (çev. Abdullah Taymas), TDK Yayınları, Ankara.
- YULDAŞEV, A. A. (1981). *Gramatika Sovremennogo Başkirkogo Literaturnogo Yazıka*, Nauka, Moskva.
- YÜCE, N. (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb Harezmi Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüshası - Ez-Zamahşari*, TDK Yayınları, Ankara.
- (1999). *Gerundien im Türkischen: Eine Morphologische und Syntaktische Untersuchung*, Simurg, İstanbul.
- YÜCEL, B. (2000). “Türkiye Türkçesinde Zarf-Fiil Eklerinin Yapı Bakımından Sınıflandırılması Üzerine”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı: IX, s. 75-114.
- YÜKSEL, S. (1965). *Işk-nâme - Mehmed*, DTCF Yayınları, Ankara.
- ZANET, F. (1989). *Zamanayevsın Evim*, Del'ta, Kişinev.
- ZANET, T. (1998). *Akar Yıldız*, Concernul “Presa”, Chişinău.
- ZEYNALOV, E. (2008). *Qış Günəşi (Povest və Hekayələr)*, ADPU Nəşriyyatı, Bakı.
- ZİYAYEVA, Z. (2006). “Horasan Ağızları”, *Journal of Qafqas University*, Number: 18, Volume: 1 Bakü.
- ZÜLFE, Ö. (2009). *Hecrî Kara Çelebî Muhyiddin Mehmed Dîvânı*, YayınEvi, Ankara.
- ZÜLFİKAR, H. (1992). “Doğu Anadolu Ağızlarında Zaman Kavramı Taşıyan –ip > -if Eki”, *Türkoloji Dergisi*, C: X, Sayı: 1, s. 13-20.

İNTERNET KAYNAKLARI

- http://tr.wikipedia.org/wiki/O%C4%9Fuz_grubu, erişim tarihi: 03.10.2011.
- http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:Birdirlerini_anlayabilen_T%C3%BCrk_gruplar.png&filetimestamp=20071009142138, erişim tarihi: 03.10.2011.
- http://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Dosya:T%C3%BCrk_dilleri.png&filetimestamp=20080910140958, erişim tarihi: 03.10.2011.